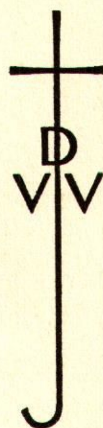
DE KATHOLIEKE ENCYCLOPAEDIE

TWEEDE DEEL

N.V. UITGEVERSMIJ
JOOST V. D. VONDEL
AMSTERDAM
1933

DE KATHOLIEKE
ENCYCLOPAEDIE

EVULGETUR
NOVIOMAGI DIE 26A MAII 1933
PROF. DR. TITUS BRANDSMA O. CARM.
CENSOR AD HOC DEPUTATUS

NIEUWE MEDEWERKERS

Blaauw, W. G., Leeraar Kath. Lyceum, Voorburg.

Dicker, Zr. Dr. Agnes, Rotterdam.

Dronckers, Mej. Emma, Bibliothecaresse der Ver. tot bev. van de belangen des Boekhandels, Amsterdam.

Dijkstra, Gendringen.

Gusinde, Prof. Dr. P. M., Laxenburg bij Weenen.

Hendricks, J. H., architect B. N. A., Voorburg.

Lee, Dr. J. van der, Ass. aan de Ned. Handelshoogeschool te Rotterdam, Secr. v. d. Centr. Comm. voor het Examen van Analyst, Schiebroek.

Lefèvre, Mej. Dr. Marg. A., Hoofdassistente Geogr. Instituut der Kath. Universiteit, Leuven.

Mast, L. de, Tilburg,

Rooij, p. J. van, O. Carm., Nijmegen.

Santen, H. van, c.i., Den Haag.

Schaepman, Dr. F., Nijmegen.

Schretlen, Mr. M. J., Westerveld.

Trimborn, Dr. A., Privaatdocent Volkenkunde, Univ. Bonn.

Ulrix, Prof. Dr. Eug., Hoogleeraar Stadsuniversiteit, Gent.

Vendt, p. C. De, O.M. Cap., Leuven.

Venne, Jos van de, Rijksarchivaris, Maastricht, te Houthem.

Willaert, p., S.J., Namen.

Allerheiligenbeeld is in de Christel. kunst een met de Aanbidding van het Lam verband houdende paraphrase van het 7e hoofdstuk van het Boek der Openbaring, dat als Epistel op Allerheiligendag gelezen wordt. Het eerst komt het A. voor, en wel als Aanb. van het Lam, in een Sacramentarium van Udine (Italië). Sinds het begin der 12e eeuw siert het als fresco de wanden van vele Duitsche kerken (Schwarzrheindorf: Oberkirche, Prüfenung bij Regensburg: kloosterkerk, enz.) Het zgn. Allerheiligenbild van Dürer in het Staatsmuseum te Weenen is veeleer een Drievuldigheidsbeeld in den vorm van een → genadenstoel (zie plaat, Aanbidding der H. Drievuldigheid). *Knipping.*

Voorstellingen, waarop alle heiligen te zamen worden afgebeeld komen in de schilderkunst niet vaak voor, wijl het onderwerp concentratie en actie mist. Deze moeilijkheid wordt meestal omzeild, door ze te verbinden met een ander onderwerp, de Kroning van Maria (Fra Angelico, H. v. d. Goes), de Aanbidding van het Lam (van Eyck), de Aanbidding der Koningen (Stefan Lochner), de Tronende Madonna (Duccio di Buoninsegna, Simone Martini), de Aanbidding der H. Drievuldigheid (Dürer), de Levensbron (J. v. Eyck). De meer dramatische vertellers koppelen ze bij voorkeur vast aan het Laatste Oordeel (J. v. Eyck, Petrus Christus, Jan Provost, Michelangelo in de Sixtijnsche kapel). Kunst van groepeering, karakteriseering en synthetiseering en daarbij de uitdrukking van de gelukzaligheid stellen hun hoogste eischen. Het is dus niet te verwonderen, dat alleen de meest verheven kunstenaars zich er aan konden wagen; maar evenmin, dat de zoo ontstane werken, met name de Aanbidding van het Lam en de Levensbron van v. Eyck, de Kroning van Maria door Fra Angelico en de Aanbidding van de H. Drievuldigheid door Dürer tot de hoogste prestaties van de geheele schilderkunst behooren. *de Jager.*

Allerheiligeneilanden, Isles-des-Saintes, groep eil. der Kl. Antillen, Midden-Amer., behooren aan Frankrijk. Terre d'en Bas, Terre d'en Haut en Cabril zijn de voornaamste eilanden. Haven: Saintes met 1 300 inw.; katoen, visscherij.

Allerheiligenvloed heet de groote watervloed, die op Allerheiligendag van 1570 onze gewesten, tot diep het land in, zeer zwaar heeft geteisterd.

Allerheiligste, → Eucharistie, liturgie der.

Allerödperiode, → Quartairformatie.

Allers, Rudolf, Weensch psychiater, psychotherapeut en opvoedkundige, die de verdienste heeft de psychoanalyse van Freud, de individueelpsychologie van Adler en de nieuwere karakterologie aangepast te hebben aan de Katholieke levensbeschouwing. De klinische ervaring dient als basis zijner opvoedkundige beschouwingen.

Werken: Das Werden der sittlichen Person (1929), vertaald en omgewerkt door Dr. L. Breckx: Karakterkunde en Karaktervorming; Medizinische Charakterologie (in Th. Brugsch en F. H. Lewy: Die Biologie der Person. II 1927). *Fransen.*

Allerzielen, → Geloovige Zielen.

Allerzielen (dag), → Jaar, liturgisch.

Alleseter (omnivoor) wordt elk dier genoemd, dat zoowel van dierlijk (vleesch) als van plantaardig voedsel leeft.

Alles is ijdelheid. Eccli. 1.2: IJdelheid der ijdelheden, zegt de prediker, IJdelheid der ijdelheden, en alles is ijdelheid. Zooals deze proloog is eveneens de epiloog van dit bijbelboek (12.8) en het thema van het geheel. IJdelheid der ijdelheden is een zgn. Hebreeuwsche of superlatieve genitief en beteekent: de hoogste, ergste ijdelheid. *Brouwer.*

Alles of niets wet geldt in de physiologie als de wet, waardoor de activiteit van verschillende organen wordt beheerscht. Bij dergelijke organen is voor het tot stand komen van het effect een prikkel van bepaalde waarde, drempelwaarde, noodig. Elke prikkel, die deze waarde bereikt, levert een maximale reactie. Vandaar dat na een prikkel van geringe intensiteit het effect uitblijft, na een zeer sterken niet wordt verhoogd, m.a.w. de prikkel heeft alles of niets ten gevolge. *Willems.*

Alles schon dagewesen (D., = Alles heeft al eens plaatsgehad; K. Gutzkow's „Uriel Acosta" 1847); in den mond van Rabbi Ben Akiba, een figuur uit dit drama, ligt dit gezegde bestorven. Vgl. overigens Eccli. 1.9 en 10: „Wat is het, dat geweest is ? Hetzelfde dat zal zijn. Wat is het, dat geschied is ? Hetzelfde dat geschieden moet. Er is niets nieuws onder de zon, en niemand kan zeggen: Zie, dit is iets nieuws, want het is er reeds tevoren geweest in de eeuwen, die vóór ons waren." *Brouwer.*

Alles was ist, ist vernünftig = Alles wat er is, is redelijk. G. W. F. Hegel zegt in zijn „Grundlinien der Philosophie des Rechtes" (XIX 1821) minder juist: „Wat redelijk is, dat is werkelijk; en wat werkelijk is, dat is redelijk."

Van Pope en van Dryden wordt geciteerd: „Whatever is, is right." Weer minder juist schrijft Multatuli in Ideeën (1e bundel, 146; id., 348): „Al wat is, moet wezen", en zou Voltaire (1694—1778) gezegd hebben: „Alles wat is, is noodzakelijk, wat heeft het anders voor reden van bestaan?"

Al wat het zijn heeft, bestaat volgens de idee van God, is dus redelijk, maat bestaat krachtens de vrije bepaling van den Goddelijken wil. Slechts God is noodzakelijk. *Brouwer.*

Alleur, Belg. gem. in de prov. Luik, ten N.W. van Luik; opp. 855 ha; 2 745 inw.; klei- en mergelgrond; landbouw; mergelgroeven; kasteelen van Hombroux en Waroux.

Allevard, geneeskrachtige badplaats in den Franschen Dauphiné (dept. Isère), 465 m boven zee, 2 520 inw. Zwavel- en calciumbronnen, druk bezocht voor aandoeningen van het geheele ademhalingsapparaat, wanneer de kuur te Mont-Dore te sterk aangrijpt. Seizoen 1 Juni tot 1 Oct.

Alleyns, Laurentius, ook Van Hove, Lutheraan, onderwijzer in Vlaanderen. † ca. 1615 te Augsburg. Hij bestuurde een Prot. school en leidde den zang in de kerk. Vermoedelijk heeft hij groot aandeel in het werk: „Alle de Psalmen des H. coninclyken Profeten Davidts mets de christelycke Loffsangen, Gebeden ende Danckliedekens soo Tantwerpen in de christelycke gemeynte van d'Augsburgsche confessie tot loffprys ende eere des almachtigen Gods ordentelyck gesongen worden...", waarin een voorrede van L. A., en gedrukt te Frankfort a.M. Van hem nog een Fransche vertaling van den katechismus van Luther te Frankfort a.M. uitgegeven 1580 en het Nieuw liederenboeck voor de Fr. diensten naar de confessie van Augsburg (1611). Hij week uit naar Duitschland en werd 1568 door den Raad van Beroerten veroordeeld.

Lit.: Biogr. Nat. *Erens.*

Allgauer rund. Het fokgebied van dit ras

vindt men in het hooggebergte op de grens van Beieren en Wurtemberg, in het gebied, dat Allgäu heet, waar uitstekende Alpenweiden worden gevonden. Dit ras is zeer na verwant aan het Zwitsersche bruine vee en is daarmee ook gekruist. De kleur is licht tot donker grauw met bruine tinten; het is gefokt in de melkrichting, met voldoenden aanleg voor vleeschaanzet; levend gewicht van een volwassen koe is gem. 580 kg, melkopbrengst gem. 3 000 kg met 3,60% vet. Veel kalveren worden er gemest. De melk wordt hoofdzakelijk tot de bekende volvette Allgauer kaas gemaakt. Voor een klein gedeelte is ze bestemd voor de botermakerij. Aan veeverbetering wordt in dit gebied zeer veel aandacht geschonken. *Verhey.*

Allgemeine Deutsche Bibliothek, leidend 18e-eeuwsch Berlijnsch tijdschrift, hoofdorgaan van de nuchterste, meest vlak-rationalistische, verlicht-Protestantsche richting (→ Aufklärung); als vervolg op Lessing's Briefe, die neueste Literatur betreffend door Fr. Nicolaï in 1765 gesticht en tot 1793 geleid; door Goethe in de Xenien en in Faust gehekeld. Ook in Nederland door vele spectatorialen nageschreven. Van 1793 af heette het Neue a. d. B. en hield in 1806 op te verschijnen. Er verschenen, registers inbegrepen, ± 200 dln.

Lit.: Minor in Kürschners Deutsche Nationallit. (dl. 72, 288 vlg.; Aner, Der Aufklärer F. Nicolai (Giessen 1912). *Baur.*

Allgemeine Deutsche Biographie (afkorting: A D B), de aanzienlijkste algemeene verzameling levensbeschrijvingen van beroemde, vóór 1900 overleden Duitschers; 26 300 biographieën, geschreven door 1 850 medewerkers. De uitgave, met de registers 56 dln. beslaande, had plaats van 1875 tot 1912 onder toezicht van de Historische Kommission der Beiersche Academie te München. Twee officieuze uitgaven zetten het werk eenigszins voort: 1° Biographisches Jahrbuch und Deutscher Nekrolog, herausg. von A. Bettelheim (18 dln. 1897—1917); 2° Deutsches biographisches Jahrbuch, herausg. vom Verbande der deutschen Akademien (I Stuttgart 1925 vlg.). *Baur.*

Allgemeine Literaturzeitung, leidend achttiende-eeuwsch tijdschrift, in 1785 te Jena door Bertuch gesticht en, sedert 1803 vooral onder sterken aandrang en beïnvloeding van Goethe, met de medewerking der meest vooraanstaande geleerden en literatoren begunstigd, daarom door Goethe een „wereldberoemd" orgaan geheeten. Onder leiding van prof. Eichstädt werd het, in 1804, Jenaïsche A. L., een tijdlang zelfs onder feitelijke hoofdredactie van Goethe. Het bestond tot 1832 en was geruimen tijd de meest gezagvolle critische tribune in Duitschland. *Baur.*

Allgemeiner Deutscher Sprachverein, over heel Duitschland vertakte vereeniging voor taalcultuur: ter bevordering van grootere taalzuiverheid en vooral ter (niet altijd oordeelkundige) bestrijding van bastaardwoorden in het Duitsch. Werd in 1885 door H. Riegel gesticht en gaf, buiten het bondstijdschrift Muttersprache, sinds 1888 geregeld Verdeutschungshefte uit, ten behoeve van de onderscheiden taalkringen. *Baur.*

Allia (ant. geogr.), linkerzijriviertje van den Tiber, ten N. van Rome; 18 Juli 387 v. Chr. werd het Rom. leger hier door de Senones, een Keltischen volksstam, vernietigd. Rome werd ingenomen.

Alliage. De meeste metalen vormen, samengesmolten, ofwel chemische verbindingen ofwel mengsels, alliages genaamd, waarvan zeer vele belangrijke toepassingen vinden. De meeste a. zijn vaste oplossingen van het eene metaal in het andere. Soms heeft men het ontstaan van chemische verbindingen kunnen aantoonen.

A. smelten steeds bij lagere temperatuur dan de zuivere metalen (→ Wood's metaal). De electrische geleidbaarheid is doorgaans geringer dan het gemiddelde der componenten. Ook zijn de a. meestal harder dan de componenten en daardoor beter voor het gebruik geschikt. De gemakkelijker smeltbaarheid geeft ook weer aanleiding tot een betere gietbaarheid. Ten aanzien van metaalmengsels geldt ook weer, wat in het algemeen geldt voor oplossingen, omtrent smeltlijnen, eutectische temperatuur, smelttrajecten, enz. De groote bruikbaarheid van a. is vooral hieruit duidelijk, dat het mogelijk is gebleken bepaalde eigenschappen van de samenstellende metalen ofwel zeer sterk op den voorgrond te brengen ofwel tot een minimum te beperken (roestvrij staal dat een nikkelchroom-ijzerlegeering is). De a., die veel toepassing vinden, dragen alle een bijzonderen naam, waaronder ze nader besproken worden. Eenige groepen van a. zijn de volgende: soldeersoorten, bestaande uit tin en lood; uit zilver en koper; zilver, koper en cadmium; zilver en goud, enz. Antifrictiemetalen als lagermetaal voor assen, meest bestaande uit tin, antimoon, koper en lood. Alliages voor het maken van luxe- en huishoudelijke voorwerpen, zooals Christoffel, nieuwzilver, Berlijnsch zilver, argentaan, messing, tombak, alle soorten brons, brittanniametaal, deltametaal, duralumin., pakfond, similor, talmigoud, alpaca, alfenide, zilmeta, e.a. Aluminium-a. munten uit door lichtheid. Voor de verschillende staalsoorten, → IJzer. *v. d. Beek.*

A. bij gouden en zilveren munten is de hoeveelheid niet-edel metaal, welke deze munten bevatten. Een gouden tientje bijv. bevat 0,900 × 6,72 g fijn goud. De rest is a. → Allooi.

Alliance, industriestadje in de V.S. van Amerika (40° 56′ N., 81° 7′ W.) met vooral machine- en staalfabrieken; spoorwegkruispunt in den staat Ohio. In 1930: 23 047 inw.

Alliance française, vereeniging, die tot doel heeft het gebruik van de Fr. taal door vreemdelingen te bevorderen. Opgericht in 1883 te Parijs. Ook in Ned. worden in tal van plaatsen vacantiecursussen, van deze vereeniging uitgaande, gehouden, alsook gastvoorstellingen van theatergezelschappen en conferenties in het Fransch. → Amitiés françaises.

Alliantie, Groote, verbond van Oostenrijk, Rusl., Pruisen en Eng. (Fr. pas in 1818 toegelaten) onder leiding van Metternich, gesloten op 20 Nov. 1815. Doel: verdediging van de vorstelijke macht tegen alle revolutie. Door afzijdige houding van Eng. sinds 1822 verzwakt. Machteloos door tegenwerking van de liberale entente Eng.-Fr., sinds 1832. *V. Claassen.*

Alliantie, Heilige, naam, waaronder het verbond bekend staat, dat op 26 Sept. 1815 te Parijs geteekend werd tusschen Rusland, Pruisen en Oostenrijk en waarbij zich bijkans alle staten van Europa aansloten. De H.A. had tot doel de macht der vorsten te handhaven, zoowel als den eerbied voor den godsdienst; zij ontleent haar naam vooral aan de vrome

gevoelens van keizer Alexander I van Rusl. De vorsten verbonden zich in al hun daden zich te richten naar de Christelijke liefde. Paus Pius VII sloot zich niet aan bij de H.A. Hij meende immers, dat er naast de Kath. Kerk geen ander heilig verbond noodig was tot de vestiging van een werkelijk Christelijke gemeenschap. Engelands koning trad evenmin toe. Frankrijk trad toe tijdens het Congres van Aken in 1818.

De H. A., met goede bedoelingen gesticht door den mystiek aangelegden Alexander I en soms wel beschouwd als voorloopster van den Volkenbond, werd allengs meer en meer een werktuig in de handen van Metternich en diende tot het tegengaan van volksbewegingen en revoluties, vooral in Napels, Savoye en Spanje tusschen 1820 en 1825. Na de Fr. revolutie van 1830 en de nieuwe constellatie in Europa verliep de H. A. *v. Son.*

Allier, 1° d e p a r t e m e n t in Midden-Fr. Opp. 7 832 km², 374 000 inw., 50 per km²; hoofdstad Moulins. Heuvelland. Tarwe, wijn, veeteelt. Minerale bronnen. IJzer-, linnen-, papier-, leerindustrie.

2° Linkerz ij r i v i e r van de Loire, 410 km lang, 220 km bevaarbaar, zeer onregelmatige waterstand. De rivier loopt in een breukgebied van het Centraal plateau naar het N. Vruchtbaar bekken (Limagne), omgeven door vulkanen en granietgebergten. *Heere.*

Allies, T h o m a s W i l l i a m, Engelsch geleerde en bekeerling. * 1813, † 1903. Was „Master of Arts" van Oxford en ontving Anglicaansche wijdingen in 1838. Reisde in Italië en Frankrijk en werd in 1850 Kath. J. H. Newman benoemde hem in 1854 tot prof. in de philosophie der geschiedenis aan de Kath. universiteit van Dublin. Woonde later te Londen.

W e r k e n: The Formation of Christendom (8 dln. 1865—'95, product van zijn colleges in Dublin); Per Crucem ad Lucem (2 dln. 1879, apologetische artikelen); A Life's Decision (1880, het verhaal zijner bekeering). — L i t.: Monographie van zijn begaafde dochter Mary H. Allies (1906). *Pompen.*

Alligatierekening, mengingsrekening, of het berekenen van de hoeveelheden, die men van verschillende stoffen moet vermengen, opdat het mengsel een vooraf bedoelde samenstelling hebbe. Men wil bijv. maken 250 g Wood's metaal (50 bismuth, 26,7 lood, 13,3 tin en 10 cadmium). De tusschen haakjes aangegeven getallen zijn samen 100. Daarom moet men de hoeveelheid, die van elk der metalen moet genomen worden, vermenigvuldigen met 250/100. *v. d. Beek.*

Alligator, → Kaaiman.

Alligatorrivier, rivier in Arnhemsland, N. Territorium van Austr.; ze mondt uit in de Van Diemensbaai en is ong. 50 km stroomopwaarts bevaarbaar. 1845 werd ze door Ludwig Leichhardt ontdekt.

Allingawier, plaats van ruim 200 inw. in de Friesche gem. Wonseradeel.

Allingham, W i l l i a m, Iersch Prot. dichter. * 1824 te Ballyshannon, Co. Donegal; † 1889 te Londen. Jarenlang belastingambtenaar in Ulster; later (1870) redacteur van Fraser's Magazine te Londen. Vooral eenvoudige lyrische gedichten, waarvan eenige nog gezongen worden in Ierland.

W e r k e n: Day and Night Songs (1854); Nightingale Valley (1862); Laurence Bloomfield in Ireland (1864); Fifty modern Poems (1865); verzamelde gedichten (6 dln. 1888—'93). Bloemlezing in de Golden Treasury-serie. Prozawerken in 3 dln. (1893). *Pompen.*

Allioli, J o s e p h F r a n z, Duitsch Kath. bijbelkundige, * 10 Aug. 1793 te Sulzbach in Beieren, † 2 Mei 1873 te Augsburg. Priester gewijd te Ratisbonne 11 Aug. 1816. Was prof. in Oostersche talen, bijbelsche archeologie en exegese aan de universiteiten van Landshut en München. Publiceerde, behalve enkele kleinere ascetische geschriftjes en een preekboek, meerdere werken over den bijbel.

W e r k e n: vooral bekend en verspreid is zijn vaak heruitgegeven (laatste uitg. in 1904, door Arndt S.J.) geannoteerde Duitsche vertaling van de Vulgaat. — L i t.: J. Pietsch, in Dict. d'Hist. et de Géogr. (617—618). *Brans.*

Allioni, C a r o l u s, botanicus, * 1725, † 1804; was professor in de plantkunde te Parijs. Hij onderzocht nauwkeurig de Piemonteesche Alpen, gaf een Flora van Corsica uit en beschreef enkele gewassen van Sardinië. Naar hem werden genoemd het plantengeslacht Alliolia en eenige plantensoorten.

Allison-Peers, E., → Peers, E. Allison.

Alliteratie, ook b e g i n-, l e t t e r-, of s t a f r ij m genaamd, is de gelijkheid van beginklinker(s) of medeklinker(s) in opeenvolgende beklemtoonde silben. In de Oud-Germ. poëzie was a. de grondslag voor het vers. De a. vindt als zoodanig haar oorsprong in de wichelarij met runenstaafjes. Drie stamsilben nl., met dezelfde rune aanvangend, vormden een versregel. In het midden der 9e eeuw werd de a. als eenige rijmsoort vervangen door het eindrijm, onder invloed van de kerkelijke gezangen. Sindsdien komt de a. voor als klankeffect, zoowel in poëzie als in kunstproza, bijv.: Een schelle schicht schoot schichtig uit den hoogen (J. Perk, Sanctissima Virgo), en verder in tal van uitdrukkingen, bijv. kind noch kraai, met man en muis, van top tot teen, enz. *ten Berge.*

Allium, → Look.

Allman, G e o r g e J a m e s, Eng. zoöloog, * 1812 te Bandon in Ierland, † 1898 te Bournemouth, was van 1855—'70 hoogleeraar der natuurwetenschappen te Edinburgh en is bekend om zijn studie over lagere dieren.

W e r k e n: Monograph of the freshwater Polyzoa (1856); Monograph of the Gymnoblastic Hydroids (1871—'72). *Willems.*

Allmende wordt genoemd een deel van het gemeenschappelijk grondgebied, dat niet bewerkt wordt en waarvan de in het wild groeiende opbrengsten „allen gemeen" zijn. De a. omvat weiden, bosschen, moerassen en water; aanleg van weiden, aanplanting van bosschen, het planten van visschen blijft achterwege. Er zijn twee soorten van a.; elk dorp heeft zijn eigen a., welke slechts door de dorpsingezetenen mag benut worden. De tweede soort mag benut worden door meerdere dorpen, welke aan de a. grenzen: de grens heet „marca", en wijl ze gemeenschappelijk eigendom is, heet ze de „gemeene" mark.

L i t.: B. Lacun, Allgemeine Geschichte der Wirtschaft (1932). *M. Verhoeven.*

Allmers, H e r m a n n, Duitsch schrijver, vooral gewaardeerd in zijn dichterlijk werk, dat de Oost-Friesche natuur verheerlijkt. * 11 Febr. 1821 te Rechtenfleth (Bremen), † 9 Maart 1902.

W e r k e n: Marschenbuch (1857); Dichtungen (1860); Römische Schlendertage (1869). — U i t g.: Sämtl. Werke (6 dln. 1891—'95). — L i t.: Th. Siebs, H. A. (1915); R. Beckhusen, Festschrift (1921). *Baur.*

Alloa, Schotsche h a v e n s t a d aan de Firth of Forth, graafschap Clackmannan (56° 7′ N., 3° 50′ W.), 13 000 inw.; scheepswerven, bierbrouwerijen, distilleerderijen.

Allobroges (a n t. g e o g r.), machtige Keltische

stam tusschen Rhône, Isère en de Grajische Alpen, tot Genava (Genève).

Allochroiet (< Gr. allos = anders, chros = kleur), een groen tot geelachtig kristalaggregaat van mangaanhoudende granaat.

Allochromatisch (< Gr. allos = anders, chros = kleur) noemt men een mineraal, waarvan de kleur door vreemde, niet specifiek tot het kristal behoorende stoffen bepaald wordt. De meeste oxyden en haloïdzouten behooren tot de allochromatische mineralen. Bij de idiochromatische mineralen wordt de kleur bepaald door den moleculairen bouw van het kristal. Idiochromatisch zijn o.a. de metalen en vele ertsen. *Hofsteenge.*

Allochtoon. Allochtone turf- en koollagen zijn afzettingen, waarvan het uitgangsmateriaal, het veen, niet ter plaatse gevormd, maar bijeengespoeld is. Autochtoon noemt men daarentegen die turf- en steenkoollagen, welke op de plaats, waar men ze nu aantreft, ontstaan zijn.

Allodiale rechten, → Heerlijke rechten.

Allodium, term uit het feodale stelsel, voor grondbezit, dat vrij was van leenroerigheid, en dus in vollen, vrijen eigendom werd bezeten.

Allodóli, Ettore, Italiaansch prozaschrijver en letterkundig historicus. Zijn romans en vertellingen, waarmee hij pas op zijn 39e jaar begon, ademen een geest van gezonden, voornamen levensstijl. * 6 Febr. 1882 te Florence.

Werken: Il donatore di Pulci (1921); Amici di casa (1923); Novelle morali (1923); Il Ragazzo Risuscitato (1923); Vecchi e Novi, forestieri e nostrali (1924) en literair-historisch werk, o.m. over Milton in Italië. — Lit.: L. Gorm in Das Literarische Echo (15 Maart 1922). *Baur.*

Allogamie (< Gr. allos = een ander, gameoo = ik huw), voortplantingswijze, waarbij het stuifmeel van een bloem een eicel (eikern) van een bloem van een ander individu derzelfde soort bevrucht. De uitspraak van Darwin, dat de natuur voortdurende zelfbevruchting verafschuwt (→ Wet Knight-Darwin), is niet algemeen geldend; inderdaad zijn vele planten bekend, waar autogamie de normale voortplantingswijze is (boon, erwt, haver, tarwe, e.a.), zonder dat hiermee verzwakking gepaard gaat. Een proefondervindelijk feit is het echter, dat gedwongen zelfbestuiving bij vele allogame planten, naast verminderde vruchtbaarheid, een zekeren achteruitgang of degeneratie (→ Inteeltschade) tot gevolg heeft, terwijl kruisbestuiving van dezelfde individuen krachtiger bastaarden geeft (→ Heterosis). Naast die degeneratieverschijnselen treden in de nateelt van zelfbestoven allogame planten, of na onderlinge bevruchting van naverwante individuen, veelal typen met sterk afwijkende, ongewenschte eigenschappen te voorschijn. Dit is een onvermijdelijk gevolg van de Mendelsche wetten, nl. het uitmendelen of uitsplitsen van recessieve eigenschappen. Is evolutie niets anders dan een natuurlijke selectie van kleinmutaties, dan speelt de a. hierbij een groote rol.

Lit.: H. Federley, Das Inzuchtproblem, Handbuch der Vererbungswissenschaft (II 4, 1928); E. Baur, Einführung in die Vererbungslehre (Berlijn 1930, 7-11). *Dumon.*

Allogeen, → Allothigeen.

Allogenetische veranderingen, wijziging van den erfelijken aanleg (genotype), die haar oorzaak zou vinden in van buitenaf werkende factoren. Tegenover de allogenetische theorieën staan de autogenetische. → Lamarckisme.

Alloiopteris, ook wel Corynepteris genoemd. Bekend fossiel uit de Carboonformatie, behoort tot de varens. → Filices.

Allometamorphosen, → Metamorphosen.

Allonal, verbinding of mengsel van isopropylpropenylbarbituurzuur en amidopyrine. Gebruikt, in tabletten of poeders, als pijnverdoovend- en slaapmiddel.

Allonge, het verlengstuk, dat aan wissels en andere papieren, welke geëndosseerd worden, bevestigd wordt, wanneer de achterzijde geen ruimte meer voor de endossementen biedt.

Allongepruik, lange gekrulde pruik (mannendracht). Opkomst onder Lod. XIII, hoogtepunt onder Lod. XIV. Na den dood van Lod. XIV verdwijnt de a. → Lodewijk-costuums, → Pruik.

Allons, enfants de la patrie = Vooruit, kinderen des vaderlands. Bekende beginregel van den „Chant de guerre pour l'armée du Rhin, dedié au maréchal Luckner", meer genoemd „Marseillaise" of „Hymne des Marseillois". Het is gedicht en gecomponeerd door den 32-jarigen genie-officier Joseph Rouget de Lisle te Straatsburg in 1792. Dit bruisende patriottenlied, dat ook door niet-Franschen dikwijls spontaan aangeheven wordt, alleen al om saamhoorigheid en enthousiasme te uiten, werd in de Fr. departementen en hoofdstad gezongen door een troep vrijwilligers uit Marseille; het is nog het Fransche volkslied. *Brouwer.*

Allooi, het gehalte (aan edel metaal) van munten. Voor de Nederlandsche munten bedraagt het a.: gouden tientje 900/1000, gouden vijfguldenstuk 900/1000, dukaat 983/1000, rijksdaalder, gulden en $^1/_2$ gulden 720/1000, kwartje en dubbeltje 640/1000, stuiver 250/1000 nikkel, $2^1/_2$ cent, cent en $^1/_2$ cent 950/1000 koper.

België bepaalde op 25 October 1926, dat 35 Belga's in waarde gelijk zouden staan met een sovereign = 1 pond st., waarvan het goudgehalte 22/24 bedraagt en de hoeveelheid fijn goud ± 7,322 g. De meeste Europeesche landen gebruiken overigens het gehalte van 900/1000.

De bepaling van het a. geschiedt volgens de methoden der quantitatieve analyse, ook wel minder nauwkeurig door toetsen, waarbij men uit de kleur van een metaalstreep op een zwarten toetssteen tot het gehalte besluit. *v. d. Beek.*

Allopalladium, een zeldzaam, hexagonaal mineraal, rijk aan palladium. A. komt o.a. voor in diabaas (een stollingsgesteente) van Filkerode in den Harz, naast goud- en seleniumertsen.

Allopathie (< Gr. allos = ander, pathos = ziekte). Deze naam werd door Hahnemann, de vader der homoeopathie (< Gr. homoios = gelijk, pathos = ziekte) aan de toenmaals geldende geneeskunde gegeven. (Daar de geneeskunde echter niet op „allopathisch" standpunt stond of staat, is de benaming onjuist en misleidend.)

De naam allopathie beduidt, dat men tracht door geneesmiddelen verschijnselen op te wekken, tegen-

overgesteld aan die der ziekte: bijv. diarrhee tegen verstopping, zweeten tegen droogheid, enz. Allopathie zou dus zijn bestrijding van de verschijnselen, en wel door het tegendeel te bewerkstelligen, maar niet bestrijding van de oorzaak, of van de ziekte zelve. → Homoeopathie. *Schichting.*

Allophaan, een amorf aluminiumsilicaat van de samenstelling Al_2SiO_5 5 H_2O. Door zuren wordt het gemakkelijk aangetast onder vorming van een kiezelzuurgel. A. kan door verweering uit vele mineralen, o.a. uit leuciet en zeolieten, ontstaan.

Alloplastiek, → Plastische operatie.

Allori, 1° Alessandro, schilder, * 1535, † 1607 te Florence. A. verloor zijn vader op zeer jeugdigen leeftijd, werd opgevoed door den schilder Agnolo Bronzino, die op de ontwikkeling van A. een beslissenden invloed had. A. vermengt met de koele kunst van Bronzino den op de spits gedreven Michel-Angeleesken stijl. In Florence bevinden zich tallooze fresco's en altaarschilderingen van zijn hand. Als portrettist genoot A. een hoog aanzien, tevens was hij ontwerper voor de wandtapijtenmanufactuur Arazzeria, leverancier van den groothertog van Toscane, Francesco I.

Lit.: A. Voss, Die Malerei der Spätrenaissance in Florenz und Rome (Berlijn 1920, 338—350).

2° Cristofano, schilder, zoon van Allessandro A., vertegenwoordigt met Cigoli een nieuwe richting in de Florentijnsche kunst, die een sterk coloriet brengt in plaats van den tot overdrijving geraakten teekenachtigen Michel-Angelo-stijl. * 1577 te Florence, † 1621 aldaar. Zijn beroemdste schilderij is Judith met de maagd (Florence, Palazzo Pitti).

Allostosen worden de dekbeenderen genoemd, die zich tijdens de embryonale ontwikkeling in het bindweefsel vormen en steeds door een bindweefsellaag van eventueel in de buurt liggend kraakbeen blijven gescheiden. Zij onderscheiden zich van autostosen of vervangingsbeenderen, doordat deze ontstaan in kraakbeen en dit geheel of gedeeltelijk vervangen. *Willems.*

Allotheria (< Gr. allos = anders, therion = dier), fossiele vertegenwoordigers der Marsupialia. Zij traden voor het eerst op in het Triastijdperk, en stierven uit gedurende het Eoceen.

Allothigeen (< Gr. allothi = elders, genesis = ontstaan) of allogeen zijn die bestanddeelen van een gesteente, die pas na de vorming van dat gesteente daarin geraakten. Zoo vindt men bijv. in de geologische orgels in het Limburgsche krijt zeer jonge gesteenten, die door het regenwater en door het grondwater in het krijt zijn ingespoeld. Authigeen noemt men de bestanddeelen van een gesteente, die ter plaatse ontstaan zijn. *Hofsteenge.*

Allotments Act, wet van 1887 ter bevordering van grondgebruik door arbeiders in Engeland. Besturen van stedelijke en plattelandsgemeenten kregen de bevoegdheid om gronden te koopen of te huren, zoo noodig te onteigenen, en deze in kleine perceelen (los land) van ten hoogste 1 acre (40 are) aan arbeiders in huur te geven. De wet is een gevolg van de, in de laatste 20 jaar der vorige eeuw, gegroeide beweging ten gunste van het kleingrondbezit. De grootste beteekenis heeft de wet gehad door haar indirecte werking: de eigenaars kwamen nu vrijwillig tegemoet aan de aanvragen. In 1908 werd de wet vereenigd met de Small Holdings Act onder den naam: Small Holdings and A. A. Deze maakte het mogelijk, ook door gedwongen verpachting los land (allotments) aan arbeiders en kleine bedrijven (small holdings) aan zelfstandige boeren ter beschikking te stellen. → Landbouwwetgeving. *G. Heijmeijer.*

Allotriomorf zijn die mineralen en kristallen in een gesteente of erts, welke niet door hun eigen kristalvlakken begrensd worden; hun vorm is dus afhankelijk van de omringende mineralen. Worden daarentegen de mineralen en kristallen wel door hun eigen kristalvlakken begrensd, dan noemt men deze eigenvormig of idiomorf. Overgangen hiertusschen, waarbij de mineralen gedeeltelijk door eigen vlakken begrensd worden, noemt men hypidiomorfe mineralen. *Hofsteenge.*

Allotropie, het verschijnsel, waarbij een chemische stof in twee of meer verschillende toestanden of modificaties kan voorkomen; deze modificaties onderscheiden zich van elkaar door hun physische en chemische eigenschappen. Het begrip a. werd vroeger alleen toegepast op elementen; voor verbindingen gebruikte men den naam → polymorphie. A. is een zeer veel voorkomend verschijnsel; bekende voorbeelden zijn: koolstof (graphiet, diamant); phosphor (roode, gele en zwarte); mercurijodide (rood en geel), enz. Men onderscheidt drie soorten van a.: 1° enantiotropie, wanneer twee modificaties bij bepaalde temperatuur en druk (het overgangspunt) in elkaar over kunnen gaan (tin); 2° monotropie, wanneer de overgang slechts in één richting plaats kan vinden; de eene vorm is dan bij alle temperaturen en drukken metastabiel (bijv. explosief antimoon); 3° dynamische allotropie, wanneer een evenwicht tusschen twee vormen bestaat. De relatieve hoeveelheden van elk worden bepaald door temperatuur en druk (zwavel). De oorzaak der a. moet gezocht worden in het voorkomen van verschillende molecuulsoorten, of ook in verschillende rangschikking der moleculen (kristalstructuur). De theorie der a. van A. Smits (hoogleeraar te Amsterdam) is in staat van de dikwijls zeer ingewikkelde verschijnselen bij allotrope stoffen een bevredigende verklaring te geven.

Lit.: A. Smits, The Theory of Allotropy (1922); A. Findlay, The Phase Rule ([5]1923). *A. Claassen.*

Allotypische kerndeeling, → Atypische kerndeeling.

Allou, Maurice, Fransch tooneelschrijver; deed mede een poging om de klassieke tragedie opnieuw in te voeren. Voornaamste werk: L'ami des sages.

All-out (crickettorm) duidt aan, dat een geheel elftal de innings gepasseerd is, bijv. Engeland 415 all-out.

Allovernet, open gordijnstof.

Allowin, Heilige, → Bavo, Heilige.

All-round (sportterm) = van alle markten thuis, alle onderdeelen van het spel beheerschend. Ook gebruikt voor iemand, die vele sporten beoefent. → Vijfkamp, Tienkamp.

Allston Washington, Amer. hist. en portretschilder. * 5 Nov. 1779 te Waccaman (Z. Carolina), † 9 Juli 1843 te Cambridge (Mass.). Werkte in den beginne naar aanwijzingen van Edwin Malbone in Newport, studeerde aan de univ. te Cambridge (Mass.) en vestigde zich te Charleston. Ging in 1801 naar Londen (Academie), Parijs (1804), daarna 4 jaren in Rome werken. Daar ontmoette hij Thorwaldsen, Coleridge en Washington Irving. Werkte daarna afwisselend in Amerika en Londen en vestigde zich definitief in

Amer., eerst te Boston, daarna te Cambridge (Mass.). Een karakteristiek voorbeeld van een Amer. talent, dat, hoewel zeer begaafd, zichzelf overschatte en te veel naar grootsche effecten streefde. In zijn portretten is hij rustiger en evenwichtiger dan in zijn groote composities.

Werken: portretten van Benjamin West (Atheneum, Boston) en Coleridge (1814, Nat. portrait Gallery, Londen); profeet Jeremias (Yale College, Newhaven); Elia in de woestijn; de Bevrijding van Petrus door den Engel (Worcester Mass.), enz. — Lit.: S. Isham, Amer. painting. *de Stuers.*

All the world's a stage and all the men and women merely players, → De wereld is een speeltooneel.

All things that are, are with more spirit chased than enjoyed = alle dingen worden met meer hartstocht nagejaagd dan genoten (uit Shakespeare's „Koopman van Venetië" 2. 6).

Allunan, Juris, Lettisch publicist en ijveraar in de jong-Lettische partij, medewerker aan de heftig nationalistische Petersburgas Awises (1864).

Allusie (Lat. toespeling) is een stijlfiguur, waardoor men herinnert aan een bekend feit of gezegde (zinspeling), ofwel aan een woord van gelijken klank, maar met andere beteekenis (woordspeling). Bijv. resp. „O Phoenixmaagd, o Moeder van 't verblijden!" (Vondel). „Dirk was ter wip verwezen. En liet niet eenen traan; Hij sprak: Wat zou ik vreezen? 't Is met een wip gedaan" (Huygens). *v. d. Eerenbeemt.*

Alluviale afzettingen, → Alluvium.

Alluvio, → Accessio.

Alluvium, het jongste tijdvak der geschiedenis der aarde, omvattend het tijdsverloop na de diluviale ijstijden tot den tegenwoordigen tijd. Het begin van het a. valt samen met het verdwijnen van de Yoldiazee (→ Diluvium) in N. Europa. In het begin van het a. steeg in Noord- en Midden-Europa de bodem op onregelmatige wijze; Schonen werd met Jutland verbonden, en de open zeeverbinding van de Oostzee met de Witte Zee werd verbroken. De Oostzee werd een binnenzee, het zoute water verzoette, en een typische zoetwaterfauna vestigde zich daar. Naar het voorkomen van een kleine slak, Ancylus fluviatilis, wordt die binnenzee Ancyluszee, en de tijd gedurende welken deze binnenzee bestond, Ancylus-tijd genoemd. Deze periode was gekenmerkt door een groote droogte; in groote gebieden van Midden-Europa heerschte een steppenklimaat. In dezen tijd vormden zich o.a. in Duitschland groote landduingebieden. Op deze periode van bodemstijging, die maximaal ± 200 m bedroeg, volgde een bodemdaling. Het Oostzeegebied kwam weer in verbinding met de Noordzee, en marine organismen drongen de vroegere Ancyluszee binnen. Dezen tijd noemt men den Litorinatijd, op grond van de groote verspreiding, die Litorina litorea (alikruik) in dit gebied bezat. De daling in den Litorinatijd bedroeg in het Oostzeegebied 20—30 m, aan de Noordzeekust evenwel meer. Hierop volgde een hernieuwde stijging van den bodem, die slechts in Scandinavië, Finland en het Noorden van Rusland gedeelten van de Litorinazee droog legde. Deze periode, waarin de lamellibranchiaat Mya arenaria het Oostzeegebied binnendrong, wordt als Mya-tijd aangeduid, en duurt tot op heden. Op het vasteland is het A. op grond van de flora in te deelen in: Berken- en Dennentijd (Ancylustijd), Eikentijd (Litorinatijd) en de Beuken- en Elzentijd (Myatijd).

De alluviale afzettingen zijn te verdeelen in zeeafzettingen, zoetwaterafzettingen en landafzettingen. Zee-afzettingen. Hiertoe behooren in de eerste plaats de kustduinen, die een vrijwel onafgebroken reeks vormen, vanaf Vlaanderen tot het N. van Jutland. Zij zijn onder den invloed van den wind uit het zeezand ontstaan (duinvorming). Andere marine afzettingen zijn de kleien, die op vele plaatsen in de Ned. droogmakerijen aanwezig zijn. Door de aanwezigheid van zoutwaterschelpen zijn deze kleien van de rivierkleien te onderscheiden. Van de zoetwaterafzettingen moeten de rivier- en beekkleien vermeld worden, die door de rivieren en beken zijn aangevoerd. In het stilstaande zoete water konden op sommige plaatsen rottingsslikken ontstaan (het sapropelium in het meertje van Rokanje). De landafzettingen zijn meestal van plantaardigen oorsprong. Hiertoe behooren de venen. Het is in dit verband wel belangrijk op te merken, dat de onderzoekingen van mej. B. Polak uitgemaakt hebben, dat het meeste laagveen in Ned. opgevat moet worden als verdronken hoogveen, en dat laagveen in Ned. eigenlijk een zeer zeldzame grondsoort is. De veenvorming begon in Ned. en Duitschland waarschijnlijk reeds in den Yoldiatijd; zij zette zich voort in den Ancylustijd. Gedurende de dalingsperiode van den Litorinatijd werden vele venen onder het zeeniveau gebracht en marine sedimenten werden op het veen afgezet. In den Myatijd begon de veenvorming pas zeer intensief te worden.

De Myatijd is voor de vorming van de Ned. kust zeer belangrijk geweest. Voor de kust vormden zich schoorwallen, waarachter groote lagunen. Op den schoorwal begonnen de duinen zich te vormen. In de lagunen vormden zich klei en veen, die door de zoo nu en dan optredende tijdelijke bodemdalingen met marine sedimenten bedekt werden. Het a. rust in Nederland op het diluvium, ervan gescheiden door een dun veenlaagje, dat plaatselijk, o.a. bij Haarlem, ontbreekt. Gedurende het a. had waarschijnlijk de doorbraak van het Nauw van Calais plaats, waardoor de vloed- en ebstroom zich langs de Ned. kust deed gelden. Ten slotte is in het A. de mensch een geologische factor van beteekenis geworden. Met technische hulpmiddelen worden de geologische phenomenen nu eens beteugeld (dijkaanleg enz.), dan weder in de hand gewerkt (duinvorming door aanplanting van helm). *Hofsteenge.*

Allylgroep (scheikunde). Deze atoomgroep $CH_2=CH.CH_2$ is op zichzelf niet bekend, maar wordt in vele verbindingen aangetroffen. Allylsulfide $(CH_2=CH.CH_2)_2S$ is het hoofdbestanddeel van de knoflookolie. Allylhaloïden $CH_2=CH.CH_2X$ worden bij de synthese van organische stoffen gebruikt (X = halogenen). *Hoogeveen.*

Alm, benaming in Tirol voor bergweide.

Alm, een afgesloten riviertje in het Land van Altena, waaraan Almkerk ligt; nu polderwater, gaat over in de Bleekekil.

Alma, slag bij de, beroemde slag in den Krimoorlog, gewonnen door de Engelschen en Franschen, onder lord Raglan en Saint-Arnaud, op de Russen onder Mensjikow (20 Sept. 1854).

Alma-Ata, ook Almata, vroeger Wernoje. Stad in de autonome sovjetrep. Kasakstaw in Azië (43° 20′ N., 77° 50′ O.; 750 m boven zee, 46 000 inw. Aansluiting aan de spoorwegen naar Russ. Toerkestan.

Almacht. De macht Gods is de werkkracht,

waardoor God buiten zich verwerkelijkt al datgene, wat Zijn wil, onder voorlichting van Zijn wijsheid, beslist heeft uit te voeren. De a. Gods is de macht, aan God alleen eigen, waardoor God alles in het aanzijn kan roepen, wat mogelijk is. Onder het bereik van deze macht valt alles, wat zijn en bestaan kan in welke orde van zijn ook. Deze a. is gefundeerd in Gods grenzenlooze volmaaktheid, waardoor Hij de volheid van het zijn in zich omsluit en is dus zelf grenzenloos. Dit beteekent niet, dat God ook het onmogelijke kan verwerkelijken. God kan niet zondigen, niet dwalen, iets wat gebeurd is, niet ongedaan maken, geen vierkanten driehoek maken. Dit wijst niet op een tekort in Gods almacht, daar het hier enkel gaat om onzinnigheden vol innerlijke tegenspraak, die in zichzelf de mogelijkheid tot zijn uitsluiten. Men moet daarom liever zeggen, dat zij krachtens zichzelf niet kunnen worden voortgebracht, dan dat God ze niet kan voortbrengen. Dat God almachtig is, is een geloofswaarheid, door alle symbola der Kerk beleden. Deze waarheid wordt uitgesproken in de H. Schrift: Gen. 18.14; Ps. 32.6; Lc. 1.37; 1 Tim. 6.15.; Apoc. 4.11, en bevestigd door de Traditie.

L i t.: St. Thomas, Sum. Theol. (I 25.3); Diekamp, Kath. Dogm. (I [6]1930, 262); Dr. A. Mulders, Van den eenen God ([2]1931, 75 vlg). *v. Benthem.*

Almaden, s t a d in Spanje (38° 48′ N., 4° 50′ W.), beroemd om haar kwikzilvermijnen, die $^1/_3$ der wereldproductie leveren en reeds door Grieken, Romeinen en Mooren ontgonnen werden. Het kwikzilver komt voor als erts in de Sierra de la Alcudia — een uitlooper van de Sierra Morena — in melaphier, dat silurische leisteen heeft doorbroken, maar ook wel in gedegen toestand. Sinds 1921 is de winning staatsbedrijf, waarin het grootste deel der 7 090 inw. werkzaam is. De productie wordt thans overtroffen door Italië en in gunstige jaren ook door Californië. *Verwiel.*

Almagest, astronomisch werk van Claudius Ptolemaeus, uit de 2e eeuw na Chr. Het werk is in het Gr. geschreven en heeft tot titel Hè Megalè Syntaxis of in sommige uitgaven Hè Mathemikè Syntaxis, dus de groote constructie of de wiskundige constructie. In de Lat. vertaling Magna Constructio. De tegenwoordig gebruikte naam komt van de Arab., die de A. in de 9e e. vertaalden [→ Arabië (Ar. astronomie)], en ⟨ megizon = zeer groot (Gr.). In Europa is de Gr. tekst pas in de 15e eeuw bekend geworden. I n h o u d. Het werk bevat spherische astronomie, theorieën van zon, maan en planeten en een catalogus van plaatsen en helderheden van 1 022 vaste sterren. Ptolemaeus schijnt zelf geen waarnemer te zijn geweest. Hij geeft de waarnemingen (ook van eclipsen enz.) van oudere atronomen, vooral van Alexandrijnen, vnl. van Hipparchus.

U i t g.: zeer vele. 1° Gr. en Fransche tekst: Nic. B. Halma, Composition mathématique ou astronomie ancienne (II Parijs 1813—1816); 2° Duitsche vertaling: Handbuch der Astronomie, aus dem Gr. übersetzt von Maeritius (2 dln. Leipzig 1912—1913); 3° Cl. Pt., Opera quae existant omnia (Heiberg I Leipzig 1898); 4° Henry Montignot, Etat des étoiles fixes au IIième siècle par Cl. Ptolémée, comparé à la position des mêmes étoiles en 1786. Texte grec et traduction française (Nancy 1786). *Bruna.*

Almagro, D i e g o d', veroveraar. * ± 1475 bij de stad Almagro in Spanje, † 1538 te Cuzco in Peru. In 1514 ging hij naar Midden-Amerika en verbond zich te Panama met Francesco Pizarro en den priester Hernando de Luque tot de verovering van het goudland Peru. In 1534 kreeg hij een eigen gebied ten Z. van dat der Pizarro's aldaar, doordringend tot in Chili. Hij raakte met de Pizarro's in strijd over het bezit der goed gelegen stad Cuzco, werd gevangen genomen en terechtgesteld. Zijn zoon Diego zette zijn taak als conquistador voort in Z. Amerika.

L i t.: W. Prescott, The conquest of Peru (New York 1847). *v. Gorkom.*

Al Mahdi, kalief te Bagdad van 775—785, zwak vorst, mild van opvatting. Tijdens zijn regeering gelukte het den Alide Idris zich in het W. van Afrika tot kalief uit te laten roepen en in Marokko een zelfstandig rijk te stichten.

Alma Mater, (⟨ Lat. alere = opvoeden, voeden), voedende, zegenbrengende moeder. Naam door de Romeinen gegeven aan godinnen als Ceres en Venus; aan de Muzen. Ook de Moeder Gods wordt o.a. in de hymnen Ave Maris Stella en Alma Redemptoris Mater zoo genoemd. Ten slotte naam voor universiteiten.

Al Mamoen, zoon van kalief Haroen en een Perzische slavin, kreeg bij den dood zijns vaders de Oostelijke (Perzische) provinciën des rijks. Gesteund door de Perzen stond hij op tegen zijn jongeren halfbroer kalief Al Amin, veroverde met behulp van zijn Perzischen veldheer, Tahir ibn Hoesain, Bagdad en werd na den moord op Al Amin kalief (813—833). Zijn regeering mag het gouden tijdperk heeten der Arab. lit. en wetenschap. Hij bevorderde de vertaling der werken van Grieksche denkers, zooals Aristoteles, Euclides en Ptolemeus. Hij riep geleerden aan zijn hof, wat den opbloei der philosophie, geschiedenis, genees- en wiskunde bevorderde. De astronomie verwerd bijz. tijdens A. tot astrologie. De verbeterde astronom. tabellen zijn naar hem de Mamoenische genoemd. Ook poëzie en bouwkunst bevorderde hij.

L i t.: G. Weil, Gesch. d. Chalifen. *Slootmans.*

Almanak (⟨ Gr.-Arab. almenichiaka), oorspr. kalender met astronomische gegevens; in den loop der tijden zijn de toegevoegde gegevens zoo omvangrijk geworden, dat men het begrip a. thans gewoonlijk onderscheidt van kalender; een kalender wordt echter nog steeds in een a. opgenomen; het verschil is dus niet essentieel, maar hangt af van den omvang der toevoegsels. In de 15e eeuw begonnen de kalenders naam en inrichting van a. te krijgen. De a. gaf allerlei practische gegevens voor de klasse van personen voor wie hij bestemd was. In den tijd der Romantiek raakte de letterkundige almanak in de mode: M u z e n-a., iets later ook Zakboekje geheeten, met gedichten als hoofdinhoud. Ned. Muzen-a. vanaf 1819, Belgische vanaf 1826. Dgl. a. zijn de a. voor verstand en hart (1825), a. voor het schoone en goede (1842). Op het voorbeeld van Gelderland in 1835 hadden in de 19e eeuw alle gewesten hun V o l k s-a. Naast een kalender bevatten zij practische wenken vooral in verband met landbouw e.d. en voorts artikelen op het gebied van gewestelijke geschiedenis en folklore, vertellingen en verzen. Ze herinneren aan de arcadia-literatuur. In Vlaanderen de almanak van Snoek en soortgelijke. ,,Het Manneke uit de Mane'' speelde een groote rol in de West-Vlaamsche Blauwvoeterie. Nog in 1925 had men er een in Fransch-Vlaanderen: Tisje Tasje's a. voor Haezebroek en Duinkerke. In 1852 begonnen Alberdingk Thijm en van Nouhuys hun Volks-a. voor Ned. K a t h o l i e k e n (Noord en Zuid), in 1891 Thijm en J. Sterck den a. voor Ned. Kath. als voortzetting van het jaarboekje van Alb.

Thijm. In 1847 verscheen voor het eerst het Handboekje voor de zaken van den R.K. Eeredienst, voorlooper van den in 1875 begonnen, nu nog uitkomenden P i u s-a. Aanvankelijk bevatte deze naast een kerkelijken kalender opgaven over den toestand der geheele en Ned. Kerk, geschied- en letterkundige bijdragen, die allengs moesten vervallen om den toenemenden omvang. Over het algemeen is dit laatste het geval met alle a. Louter voor de practijk zijn bijv. Pyttersen's Staats-a. (1933 34e jg.) en de Regeerings-a. voor Ned. Indië. Min of meer letterkundig gedragen zich nog thans de studenten-a. en de missie-a., door vele missiecongregaties uitgegeven.

L i t. : G. D. J. Schotel, Vaderl. Volksboeken en Volkssprookjes tot 1800 (2 dln. Haarlem 1874). *v. d. Eerenbeemt.*

Astronomische almanak is een jaarboek voor de scheepvaart (Nautical Almanac) en voor gebruik door astronomen. De a. a. bevat zeer nauwkeurige gegevens over den stand van vele soorten hemellichamen, over eclipsen van zon en maan en van de satellieten van Jupiter; sterbedekkingen door de maan, op- en ondergang van zon en maan enz. Zeevarenden gebruiken ze voor plaatsbepaling. De voornaamste zijn de N a u t i c a l A l m a n a c (Londen, sinds 1767) en de A m e r i c a n E p h e m e r i s and Nautical Almanac (sinds 1855), C o n n a i s s a n c e d e s T e m p s (Parijs, sinds 1697), B e r l i n e r J a h r b u c h (sinds 1776). Deze komen door internationale samenwerking tot stand, waarbij de voornaamste a.-bureaux ieder een onderdeel op zich nemen. *Bruna.*

Almandien, bloedroode → granaat van de scheikundige samenstelling $Fe_3Al_2Si_3O_{12}$. A. is een zeer algemeene siersteen, die meestal in den vorm van rhombendodekaëder of granatoëder in oude eruptiefgesteenten en metamorphe gesteenten, o.a. in de Alpen en in het Oeralgebergte, voorkomt. A. is ook wel bekend onder den naam Kaapsche robijn. Van echt robijn is A. echter, behalve door het iets hooger s.g., door het gemis aan dubbele breking te onderscheiden. *Hofsteenge.*

Almannagja, kloof op IJsland ten O. van Reykjavik. In N.O.—Z.W. richting ca. 10 km lang van Armannsfell tot Thingvallavatu. Ze is 80 m breed, de O. wand is 12 m, de W. wand 30 m hoog.

Al Mansoer, Arab., = (door God) geholpen overwinnaar, bijnaam door verschillende Mohammedaansche vorsten aan hun naam toegevoegd. Bekend zijn: Aboe Joesoef Jakoeb, die in 1195 bij Alarcos Alfonsus VIII van Castilië overwon, en Mohammed ibn Abi Amir († 1002), bestuurder van Andalusië tijdens de regeering van kalief Hisjam II.

Het is ook de naam van den tweeden kalief uit het geslacht der Abbasiden (754—775), de stichter van Bagdad (763). Hij overleed tijdens een pelgrimstocht naar Mekka (775).

Alma Redemptoris Mater, Maria-antiphoon, waarsch. van → Herman den Lammen. → Koorgebed.

Almarez, J o o s t, kerkelijk schrijver, * in de 16e eeuw te Londerzeel. Kloosterling der Boggaarden, pastoor te Zepperen.

W e r k e n: Tractatus de tribus virtutibus theologicis et de frequenti usu SS. Sacramenti Eucharistiae; Meditationes spirituales. — L i t. : Biogr. Nat. *Erens.*

Alma Tadema, Sir L a u r e n c e, Britsch schilder. * 8 Jan. 1836 te Dronrijp, † 25 Juni 1912; kwam 1852 aan de Antwerpsche Academie; 1862 gouden medaille te Amsterdam; 1870 naar Londen; 1873 genaturaliseerd Britsch onderdaan. Een schoolsch schilder van groote bekwaamheid maar met weinig inspiratie, die zijn onderwerpen hoofdzakelijk zocht in de Merovingische, Egyptische, Grieksche en Romeinsche geschiedenis. Zijn schilderstukken, meesterlijk van uitvoering en schitterend van kleur, vielen gedurende zijn leven buitengewoon in den smaak, maar vinden thans weinig waardeering. *W. Doyle-Davidson.*

Almaviva. In 1775 werd voor het eerst gespeeld in de Comédie française „Le Barbier de Séville ou la Précaution inutile" van Beaumarchais. Hierin treedt graaf A. op, vertegenwoordiger van den adel, die van zijn voorrechten ten onrechte geniet; „hij draagt een grooten bruinen mantel of Spaansche cape". Dit is een A. *Gielen.*

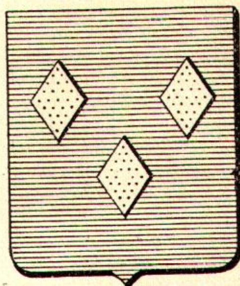
Almeida, F r a n c e s c o d', werd door koning Manoel van Portugal in 1505 met een groote vloot en met den titel van onderkoning op het voetspoor van Vasco da Gama naar Indië gezonden. * 1450, † 1510. Zijn adellijke afkomst gaf hem groot gezag. Hij vergrootte het Portugeesche gebied in Z. Azië en verzekerde den toegang daarheen door zijn groote overwinning op de Egypt. Arabieren bij Din (1509). Op zijn terugkeer naar Portugal werd hij aan land gaande in de Saldanhabaai (Kaapgebied) door de Kaffers gedood. *v. Gorkom.*

Almeida-Garrett, J o a o B a p t i s t a d a S i l v a L e i t a o, V i s c o n d e d', dichter, grondlegger der Portugeesche romantiek. *1799 te Oporto, † 1854 te Lissabon. Zijn groote verdienste is, dat hij zijn land een eigen tooneel heeft geschonken. Zijn meest bekende werk op dit gebied is Frei Luiz de Sousa (1844, motief van den doodgewaanden echtgenoot). Als lyrisch dichter onderscheidt hij zich vooral in zijn laatste werk Folhas cahidas (1852, liefdespoëzie). Van zijn prozawerk behoort vooral te worden genoemd Viagens na minha terra (1837) en O arco de Sant 'Anna (1846, historische roman in den trant van Scott). Zijn leven was zeer bewogen. Hij studeerde rechten (als student schreef hij reeds lyrische poëzie en enkele treurspelen) en bekleedde daarna een ambtelijke betrekking. Later (1823) werd hij om zijn democratische gezindheid uitgewezen en nam de wijk naar Engeland, daarna naar Frankrijk. Na den dood van Joao VI (1826) keerde hij terug naar Portugal, doch moest kort daarop ten tweede male naar Engeland uitwijken, om ten slotte in 1832 met het leger van Dom Pedro opnieuw naar zijn vaderland terug te keeren. Sindsdien bekleedde hij verschillende belangrijke posten.

V e r d e r e w e r k e n: o.m. Camoes (Parijs 1825, vaderlandsch epos); Auto de Gil Vicente (1838, zijn eerste zuiver nationale drama); een belangrijk 3-deelig Romanceiro (1851—1853, vaderlandsche volkspoëzie). — L i t. : Gomes de Amorim, Memorias biographicas (3 dln. Lissabon 1881—1884). *Steenhoff.*

Almeloo, stad in Twente, prov. Ov.; 33 284

inw., meest Prot., 7000 Katholieken, verdeeld over twee parochies; opp. 3 880 ha. Tot A. behooren de buurtschappen: Achterhoek, Aalderinkshoek, Bolkshoek, Boomshoek, Eschhoek, Haghoek, Krommendijk, Schelfhorst, Wateregge en Windshoek. De bebouwde kom sluit aan bij het oude huis Almeloo.

Wapen van Almeloo.

De Heeren van A. werden na de woelingen in Drente in het begin der 13e eeuw zoo goed als onafhankelijk.

A. dankt haar opkomst aan de industrie, in verband met de goede verkeerswegen. Kanalen naar Zwolle, Coevorden, Nordhorn; tevens kruispunt van spoorwegen. Totaal ± 7 500 fabr.-arb. Er zijn groote weverijen van katoenen, halflinnen en wollen stoffen, tevens Ned.'s grootste chemische wasscherij en ververij (gebr. Palthe); verder spinnerijen en confectiefabr. Behalve talrijke, meest gemeentel. scholen voor l.o. zijn er voor m.o.: R.H.B.S., Chr. Lyceum; verder een textiel- en een meisjesvakschool. Ook van de zijde der fabrikanten wordt er gezorgd voor zedelijke, geestelijke en stoffelijke ontwikkeling der arb., o.a. door stichting van avondscholen en verbetering van woningtoestanden. *Wierdsma.*

Almeloo-Nordhorn-kanaal dient voor aanvoer van grondstoffen (kolen) uit Duitschland. Het staat door het Eems-Vecht-kan. in verbinding met het Emden-Rijn-kan.

Almelooschc Aa, beek in Ov., stroomt door Almeloo en vormt met Molenbeek de Nieuwe Graven, die door de Holl. Graven afwatert op de Regge.

Almelooschc Venen, hoogveen ten N. van Almeloo. Opp. ± 3 500 ha, dikte gemiddeld $2^1/_2$ m. Afgegraven vanuit het Ov.kanaal.

Almeloveen, J a n v a n, Nned. teekenaar en etser van landschappen (vele naar teekeningen van H. Saftleven) en van enkele portretten. * 1652 te Mijdrecht, als zoon van een predikant. Hij woonde waarsch. te Utrecht. Een zijner stukken draagt het jaartal 1683.

L i t.: Bartsch, Peintre graveur.

Almen, → Gorsel.

Almenum, dorp van ruim 800 inw. in de Friesche gem. Barradeel. Hier stond op het einde van de 8e eeuw een kerk, toegewijd aan Sint Michael; de Magnus-sage laat de privilegiën, door de Friezen uit Rome meegebracht, in deze kerk berusten.

Almeri (Almere) = het groote meer, Middeleeuwsche naam voor het oude Flevo en de latere Zuiderzee.

Almeria, 1° p r o v i n c i e in Z.O. Spanje; opp. 8 778 km²; 350 013 inw. (Kath.). B o u w: een vruchtbare, plioceen-kwartaire kustvlakte wordt bijna geheel afgesloten door een uit meerdere ketens samengesteld, kaal en woest kustgebergte. Evenwijdig daaraan volgt een groot lengtedal (Las Alpujarras), waaruit weer oprijzen de onherbergzame ketens der Sierra de los Filabres (voortzetting der Sierra Nevada). B e s t a a n s m i d d e l e n: het bergland is nagenoeg onbewoond, groote deelen zijn bedekt met espartogras. Las Alpujarras — met een nog half Moorsche bevolking — is vruchtbaar. De landbouw levert hier tarwe en maïs; daarnaast veeteelt (geiten, schapen). De kustvlakte — de dichtbevolkte vega van A. — levert amandelen, olijven, dadels, vijgen en wijn. Beroemd zijn vooral de druiven. Door de zachte winters zijn hier vele winterweiden. De mijnbouw in het bergland levert ijzer, lood en zilver.

2° H o o f d s t a d der gelijknamige prov. (Spanje, 36° 49′ N., 2° 28′ W.) in het midden der vega; bisschopsstad. Kathedraal van 1524, bisschoppelijk paleis (16e eeuw). Ten W. der stad Moorsche, door Karel V vergroote burcht. In de omgeving vele bewoonde rotswoningen. Uitvoerhaven voor zuidvruchten en esparto (vooral naar Engeland) en ertsen. Hoewel vooruitgaande (o.a. door den toenemenden mijnbouw) was het bloeitijdperk van A. toch ten tijde der Mooren, toen de stad ruim 3 maal zoo groot was als nu.

3° R i v i e r (Rio de A.) in de gelijknamige prov. *Verwiel.*

Almighty dollar, The, de almachtige dollar. In deze combinatie is dit slagwoord voor het eerst gebruikt door Washington Irving in een schets The Creole Village in het New-Yorksche tijdschrift The Magnolia (1836). Het was bijna in denzelfden tijd, dat graaf August von Platen in Duitschland een gedicht schreef „der Rubel auf Reisen'' (1833), de roebel op reis (Platens Sämtliche Werke, Max Hesse, Leipzig. z. j. I, 137). Het tweede kwartaal nl. van de 19e eeuw draagt als kenmerk een plotseling enorm stijgende stoffelijke welvaart. → Amerikanisme. *Brouwer.*

Almissa, Kroatisch O m i s, een havenstad aan den mond van de Cetina (Z. Slavië, 43° 27′ N., 16° 42′ O.). 5 000 inw. Vroeger een zeerooversnest (kasteel Montebello), thans zeevaart en visscherij. Wijnbouw.

Almkerk, gem. in N.Br. (Land van Altena); 3 735 inw.; 18 Kath., 3 717 Prot.; opp. 3 016 ha; omvat de kerkdorpen Almkerk, Nieuwendijk, Uitwijk en Waardhuizen. Landbouw, veeteelt, tuinbouw; coöp. zuivelfabriek Altena; Ned. Herv. kerk met ouden toren (± 1300). → Alm. *v. Velthoven.*

Al Moegsin (Arab.), onbewoonde oasenstrook, waterrijk, aan den Zuidkant van de groote Arab. woestijn, in 1930 door B. Thomas ontdekt. Acacia's, tamarisken en dadelpalmen.

Al Moetasim, kalief 833—842, broer van Al Mamoen. Wijl hij zich in Bagdad niet veilig voelde, stichtte hij stroomopwaarts een nieuwe residentie; tevens nam hij 70 000 Turken aan, waarvan een lijfwacht gevormd werd, deels met de bedoeling bij opstanden op trouwe soldaten te kunnen steunen, deels ook, omdat de krijgshaftige geest der Arabieren door hun toeleg op handel, nijverheid en kunst zeer geleden had. Intusschen werd deze maatregel den kaliefen noodlottig. Door hun overdreven eischen maakten de Turken zich gehaat bij de bevolking, putten ze de schatkist uit en bewerkten zoo den val van het kalifaat. Tijdens A. M. hebben ze zich verdienstelijk gedragen in oorlogen tegen Byzantium en bij onderdrukking van opstanden, bijv. die van Babek.

L i t.: → Al Mamoen. *Slootmans.*

Al Moetawakkil, zoon van Al Moetasim, broer van Al Wathik, werd door de Turken in 847 in plaats van lg. tot kalief verheven, was trouweloos, hardvochtig en zeer hartstochtelijk. Hij liet den aanvoerder der lijfwacht, die hem op den troon had gebracht, in den kerker werpen en regeerde daarna zeer orthodox. Hij vervolgde de sinds Al Mamoen begunstigde Sjii-

tisch-Perzische vrijgeesterij en veroordeelde de leer, dat de Koran maakwerk was, als kettersch. Hij kwam door een samenzwering, waarvan zijn zoon Moentasir op de hoogte was, om 't leven (861).

L i t. : → Al Mamoen. *Slootmans.*

Almogavares, van het Arab. al moegawir, d.i. overvallend, een soort Spaansch voetvolk, gewapend als de Romeinsche legioensoldaten. Oorspronkelijk kwamen ze uit de Pyreneeën, later werden ze vooral in Navarra, Aragon en Catalonië aangeworven. In de 16e eeuw kwam de naam in onbruik.

L i t. : G. Schlumberger, Expédition des Almugavares (1902).

Almohaden, al moeahhid, d.i. belijder van de goddelijke eenheid, een Islamietische sekte en Spaansch heerschersgeslacht (1147—1269), gesticht door Mohammed ibn Toemert onder de Berberstammen van den Atlas. De A. breidden hun heerschappij uit over het tegenwoordige Marokko, Algiers en Tunis, brachten de Almoraviden ten val en streden ook in Spanje, waar zij verschillende steden veroverden: Sevilla (1147), Cordova, Jaen (1148), Malaga (1153), Granada (1154), Almeria (1157). In 1195 behaalden de A. op Alfonsus VIII van Leon een overwinning bij Alarcos, die in 1212 gewroken werd door de verbonden Christenlegers onder Alfonsus VII van Castilië bij Las Navas de Tolosa in de Sierra Morena. In 1269 moesten de A. in Marokko voor de Meriniden wijken.

L i t. : L. Halphen, L'Essor de l'Europe (Parijs 1932, 219-226). *Wachters.*

Almonde, P h i l i p s v a n, vanaf 1708 luitenant-admiraal van Holland en West-Friesland. * 1644 te Brielle, † 1711 te Oegstgeest. Nam deel aan alle groote zeegevechten uit de tweede helft der 17e en het begin der 18e eeuw.

Almoraviden, van al moerabit(oen), d.i. maraboets of militaire kluizenaars uit het gebied van de Sahara. De stichter dezer groep was de Muzelmansche asceet Abd Allah ibn Jasin († 1059). Doel was den Islam zoo noodig met het zwaard terugbrengen tot de zuivere tradities van den profeet. De beweging groeide zóó snel, dat de A. weldra den Atlas overschreden en tot de stad Algiers doordrongen (1082). Als hoofdzetel van hun rijk stichtten zij de stad Marrakisj of Marokko. Onder het motief hun verdrukte Mohammedaansche broeders in Spanje te hulp te komen, staken ze de zee over en versloegen Alfonsus VI van Castilië en Leon in de vlakte van Zallaca (1086). De Christenen herstelden zich, maar bij de overwinning van Ucles tusschen Toledo en Cuenca wisten de A. opnieuw zooveel voordeelen te behalen, dat zij heel de streek tusschen den Taag en den Atlant. Oceaan veroverden. Een nieuwe aanval der Spaansch-Fransche troepen onder Alfonsus I van Aragon keerde echter het gevaar; hij behaalde bij Cutanda, niet ver van Jiloca, in 1120 een schitterende overwinning. Zij drongen zelfs tot aan de Middell. Zee door. De A. konden én op godsdienstig én op krijgskundig gebied hun oude krachten niet meer ontplooien, al behaalden zij bij Fraga in 1134 op Alfonsus I nog een succes.

In Marokko werden de A. in 1145 overwonnen door de Almohaden; uit Spanje trok het overschot zich terug op de Balearen.

L i t. : L. Halphen, L'Essor de l'Europe (Parijs 1932, 58-62, 213-216). *Wachters.*

Almquist, C a r l J o n a s L u d v i g, vruchtbaar Zweedsch dichter en epieker van de laatromantische, revolutionnair-radicale school. * 28 Dec. 1793 te Stockholm, † 26 Sept. 1866 te Bremen. Door Rousseau beïnvloed, laat hij van zijn haat voor alle modern-steedsche beschavingsconventies blijken, o.m. in 1815 door stichting van de half oud-Gotisch-vaderlandsche, half mystisch-naturistische vereeniging M a n h e m ; later ook (1824) door een eenzaamheidskuur in Vermland. Zijn vrijzinnige gedachten en vooral een verdenking van moordaanslag kostten hem zijn betrekking van schoolhoofd en noopten hem (1851) tot uitwijking naar Amerika, vanwaar hij pas kort voor zijn dood, en onder schuilnaam C. Westermann, naar Bremen terugkeerde.

Zijn gloedvolle vrijheidslyriek, een ongebreidelde verheerlijking van een grenzenloos individualisme, ontbeert fijnere vormhoedanigheden; de mateloosheid zijner maatschappelijke critiek, en vooral een onverdedigbare huwelijksethiek, maakt van zijn romans, o.a. Det går an (1839), en van zijn satiren, o.a. Ormuz en Ahriman (1839), moreel bedenkelijke lectuur. Törnrosens Bok (1832 vlg.), een episodenrijke raamvertelling, en Arturs Jagt munten uit door schitterende verbeelding en een ontstellend-geheimzinnige, romantische atmosfeer. Veel van zijn overig werk is thans geheel verbleekt.

U i t g. : A.'s Valda Skrifter (1874 vlg.). — L i t. : Ahnfeld (1876) ; O. Holmberg (1922) ; A. Werin (1923) ; H. Olsson (1927). *Baur.*

Almucantar heeten denkbeeldige cirkels op den hemelbol, evenwijdig aan den horizon. De A. heet ook Azimuthcirkel.

Almucia (almutia, almucium, armucia, armucium; Holl.: almuis), kleedingstuk der kanunniken. Oorspr. hoofdbedekking in den vorm van een capuchon of kaproen; sedert de 13e eeuw uit bont vervaardigd; werd in de 15e eeuw tot breeden kraag of schoudermantel. De a. was geen liturgisch kleedingstuk, doch werd alleen in het koor gedragen, speciaal door oude

Almucia, over den linkerarm gedragen.

en priester-kanunniken. Zoo werd ze in de 16e eeuw tot speciaal insignium der kanunniken, die haar nu

meestentijds samengevouwen op den schouder of den linkerarm droegen. → Gewaden, liturgische.

De a. is thans nog maar in enkele Fr. plaatsen (Amiens, Atrecht, Bayeux, Chartres) in gebruik en tegenwoordig algemeen vervangen door de mozzetta.

L i t. : Jos Braun S.J., Die liturgische Gewandung (Freiburg i. Br. 1907) ; Abbé R. Aigrain, Liturgia(Parijs 1930). *v. Thienen.*

Alnaceae (fossiel), → Betulaceae (fossiel).

Al Nairizi, → Anaritius.

Alnus, → Els.

Alnwick, s t a d in N. Engeland, graafschap Northumberland, 55° 20′ N., 1° 40′ W., bij den mond van de Aln in de Noordzee. In de nabijheid het prachtige slot van de hertogen van Northumberland en de ruïnen van de Hulne Priory, een dertiende-eeuwsch Carmelietenklooster. 7 000 inw.

Aloaden (Gr. m y t h.), zonen van Aloeus, twee reuzen: Otus en Ephialtes. Ze boeiden Ares en hielden hem 13 maanden in een ijzeren vat of gevangenis geboeid, tot Hermes hem verloste. Zij zetten den berg Ossa op den Olympus, den Pelion op den Ossa en wilden aldus den hemel bestormen, doch Apollo doodde hen. In de onderwereld waren zij met slangen aan een zuil gebonden, terwijl een uil hen voortdurend met zijn gekrijsch kwelde. *Davids.*

Alocasia, fam. Araceeën, tropisch plantengeslacht, dat in 50 soorten in den Ind. Archipel voorkomt. Van a. macrorhiza, die in het O. van den Ind. Archipel gekweekt wordt op afvalplaatsen, wordt de stengel gekookt en gegeten. Het sap uit de bladstelen (soemak senté) wordt veel gebruikt als geneesmiddel. Vele soorten, o.a. a. cuprea, a. sanderiana en verschillende kweekvormen, o.a. a. bayeriana en a. zebrina, zijn zeer mooie bladplanten voor de warme kas. *Faure.*

Aloë, struik- of boomachtige vetplant met dikke, vleezige bladeren in rosetten en groote, eindstandige, aarvormige bloeiwijzen. Vsch. soorten als sierplant. De a. behoort tot de fam. der lelieachtigen. Ong. 170 soorten in de savannen en bergen van O. en Z. Afrika. Men geeft dikwijls den naam a. aan de agave. *Robijns.*

Het bittere sap der bladeren van eenige soorten wordt in de geneeskunde voor laxeermiddelen gebruikt (Aloë-tinctuur. Het wordt verkregen door indampen van het sap, gevloeid uit de doorgesneden bladeren. Het bevat anthraglucosiden.

L i t. : Ned. Pharm. (V); Commentaar Ned. Pharm. (V, II, 54, 1928). *Hillen.*

Al Oebaid of e l O b e i d, in de nabijheid van Oer. Bekend om de Engelsch-Amerikaansche opgravingen, o.a. door H. R. Hall (1918) en L. C. Wrolley (1927—1929).

Aloehoutboom, A q u i l a r i a a g a l l o c h a Roxb. (< Lat. aquila = adelaar), boomsoort van de fam. der Thymeliaceeën, waarvan het harsachtig hout, adelaarshout genaamd, als reukwerk gebrand wordt in de tempels van O. Indië, China en Japan.

Aloekoe = Aloekoejana, Fr. Roucouvennes, Karaïbenstam aan den bovenloop van de Marowijne (Suriname). → Ojana.

Aloen-aloen, vierkante, door waringin-boomen omzoomde grasvlakte vóór hoofdenwoningen op Java, voor het publiek toegankelijk en de uitverkoren plaats voor spel en samenkomst. Midden op de a.-a. behooren twee waringin-boomen te staan, waaronder, in het wit gekleed, iemand plaats neemt, die zich direct tot den landheer wil wenden om herstel te krijgen van geleden onrecht. In de Vorstenlanden bevindt zich ten N. van het gebouwencomplex van de kraton een groote en ten Z. er van een kleine a.-a.; in tegenstelling tot de a.-a. elders groeit er hier geen gras op. *Berg.*

Aloepka, kuststad in de Krim; 3 000 inw. Kindersanatorium; bekende badplaats.

Aloessi = Arendsdorp, N.O.I. (7° 31′ Z., 131° 10′ O.). Kampong-complex aan de O. kust van Jamdena, Tanimbar-eilanden, onderafdeeling Larat, residentie Amboina, gouvernement der Molukken, missiepost (gesticht 1914) met 4 bijposten in het a p o s t. v i c a r i a a t v a n N e d. N i e u w G u i n e a : 1 missionaris van het H. Hart, 1 hoofdkerk, 4 bijkerkjes, 2 290 Katholieken, 131 catechumenen, 5 volksscholen met 309 leerlingen. *Cappers.*

Aloeta, A l t, O l t, een linkerzij r i v i e r van den Donau, 560 km lang, onbevaarbaar. Zij ontstaat op de O. Karpathen, stroomt om het Hargita-Geb. en door het Z. van Zevenburgen en breekt in de Roode-Torenpas door de Transsylvaansche Alpen. Ze verdeelt Walachije in Klein-Wal. of Oltenië ten W., en Groot-Wal. of Muntenië ten O. van de Aloeta. *Hoek.*

Aloeus (Alo'eus), → Aloaden.

Alogi werden sinds Epiphanius zij genoemd, die Evangelie en Apocalypse van Joannes verwierpen, eind 2e, begin 3e eeuw. Epiphanius noemde hen zoo, omdat hij ten onrechte meende, dat zij die geschriften verwierpen, wijl ze de Logosleer bevatten en de A. de Godheid van Zoon en H. Geest loochenden. Zeer waarsch. loochenden zij echter geen enkel dogma, maar wilden zij niet erkennen, dat Joannes de Apocalypse had geschreven, omdat de Chiliasten zich met schijn van recht daarop beriepen voor hun leer omtrent het Duizendjarig Rijk van Christus. De Romeinsche priester Cajus verdedigde schriftelijk hun meening, maar werd door Hippolytus bestreden.

L i t. : Bludau, Die ersten Gegner d. Johannesschriften (1925) ; Lex. f. Theol. u. Kirche (I 1930, 289). *Franses.*

Alombrados, → Alumbrados.

Alomtegenwoordigheid v a n G o d. God is geheel tegenwoordig in de bestaande ruimte en in ieder deel daarvan. Deze waarheid volgt uit de oorzakelijkheid van God, waardoor Hij alles, wat buiten Hem is, in het zijn behoudt (→ Instandhouding). Gods werkzaamheid is overal aanwezig. Dus ook Zijn werkkracht. Maar Zijn werkkracht is identiek met zijn wezen. God is dus met Zijn wezen overal tegenwoordig. Gods tegenwoordigheid mag derhalve niet beperkt worden tot een verren hemel. Omdat God tegenwoordig is, als zelf, onmiddellijk het zijn gevend, is Hij heel innerlijk in alles aanwezig. De tegenwoordigheid van God is niet als van iets, dat omsloten is door een plaats. Niet omsloten in, niet beperkt tot een bepaalde plaats, is God overal, omdat Hij aan alles het zijn geeft. Deze Kath. leer omtrent de a. van God is niet pantheïstisch. God is in de geheele wereld en in al haar deelen, niet zoo, dat haar zijn goddelijk zijn is, maar zoo, dat zij in al haar deelen van God voortkomt en door en in Hem bestaat. God is in de wereld met het behoud van het onderscheid in zelfstandigheid van God en wereld. De a. van God staat uitgedrukt in de H. Schrift: Ps. 138, 7 vlg.; Jer. 23. 23; Act. 17. 27. Ook is de a. van God algemeene leer der traditie. Behalve de algemeene tegenwoordigheid van God is er nog een bijzondere tegenwoordigheid en inwoning van God. Alomtegenwoordig is God door zijn algemeene werkdadig-

heid, waardoor Hij aan alles het zijn geeft, speciaal tegenwoordig is God door een speciale werkdadigheid, waardoor Hij iets bijzonders uitwerkt. Daarom is God op speciale wijze tegenwoordig in den hemel, in den rechtvaardigen, aan wien Hij genade geeft. Op de meest bijzondere wijze is God innerlijk aanwezig in de menschelijke natuur van Christus, in de → hypostatische vereeniging door het Woord Gods aangenomen en aldus ook in het H. Sacrament des Altaars. (Col. 2. 9: Immers in Hem woont in werkelijkheid de geheele volheid der Godheid.)

Lit.: S. Thomas, Sum. Thel. (I. 8); Scheeben, Handbuch der Kath. Dogm. (I 1878, 546 vlg.); Dr. A. Mulders, Van den eenen God (²1931, 65 vlg.). *Kreling.*

Alope (Gr. m y t h.), dochter van Cercyon, door Poseidon, moeder van Hippothoon; Poseidon veranderde haar in een bron, bij Eleusis.

Alopecie, → Kaalhoofdigheid.

Alopecurus, → Vossestaart.

Alor, eiland (8° Z., tusschen 124° 17′ en 135° 15′ O.) ten N.W. van Timor, er van gescheiden door de 27 km breede straat Ombai. Behoort tot den grooten vulkaangordel. Hoogste top: Piek van A., 1 650 m., andere bergen niet over 1 000 m, zeer veel diepe ravijnen, kust rotsachtig, één diepe baai, die van Kebola, 16 km lang, 1 km breed. Bijna geen bosch meer door roofbouw en jacht, landbouwende bevolking, eigen ladangs, maar familie-eigendom, maïs, rijst, cocosnoten, katoen. Strandbewoners vreemde elementen, leven van vischvangst en handel. 1910—1911 gepacificeerd. Betaalmiddel voor invoering van onze intensievere bestuursbemoeiing de beroemde mokko's en gongs met een waarde van 2 tot 1 000 gulden. Nu nog als huwelijksgift. Ook ruilhandel houdt langzaamaan op en geld komt hoe langer hoe meer in gebruik. De bergbevolking gaat zoo goed als ongekleed. Door de zending komt hierin langzaamaan verandering. A. is door artikel 177 toebedeeld aan de Prot. zending. Het eiland A. behoort tot de onderafd. A. van de afd. Z. Timor en Eilanden. *v. d. Windt.*

Alor Star (Z.O. Azië), h o o f d s t a d van het staatje Kedah (Malakka), 11 000 inw.

Alouata, → Brulaap.

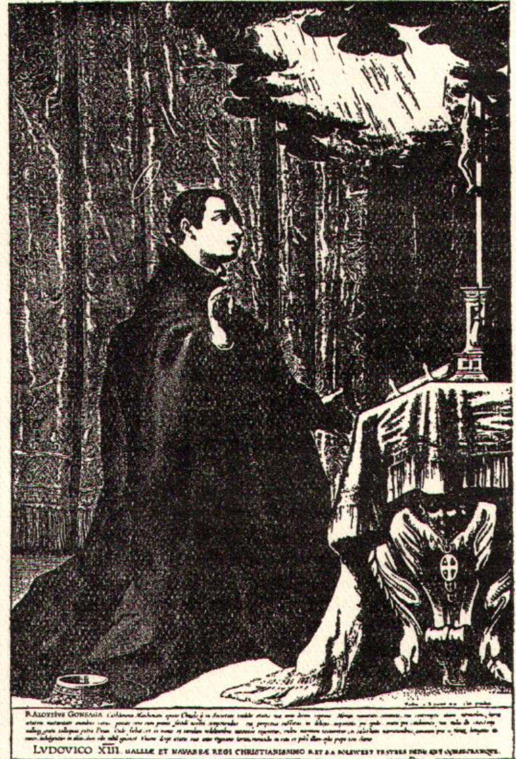
Aloysia, → Lippia.

Aloysius Rabata, Zal., ± 1430—1500 kloosterling van den Carmel van Drepani op Sicilië, waarsch. aldaar geboren. Door een sluipmoordenaar overvallen in de uitoefening van zijn H. ambt is hij, als prior van den Carmel van Randazzo, aan de verwonding bezweken. Talrijke wonderen verhaalt het Speculum Carmelitanum. Feestdag 11 Mei.

Lit.: Carmels Heiligen dl. II P. Arnoldus Wijtenburg (Oss 1928). *C. Speet.*

Aloysius van Gonzaga (L u i g i, L o u i s), Heilige, Jezuïet. Patroon van de studeerende jeugd, vaak zoetelijk voorgesteld, maar in werkelijkheid een echte heldennatuur, die steeds als jongen midden tusschen weelde en vreugde consequent den weg koos naar volmaakte reinheid en een zeer strenge, vrijwillige boete. * 9 Maart 1568 te Castiglione bij Mantua, † 21 Juni 1591 te Rome. Oudste zoon van Ferdinand, markgraaf van Castiglione, en Martha, gravin van Tana Santena. Als kind in het ridderlijk leven opgevoed, werd hij edelknaap, o.a. aan het hof van Philips II. Toch ging hij geheel op in de liefde tot God, verachtte alle weelde en bleef uitmunten in reinheid, heldhaftige boete en zelfverzaking. Hij trad 25 Nov. 1585 te Rome in de Societeit, na afstand te hebben gedaan van zijn titels en bezittingen ten gunste van zijn broer Frans. Hij stierf als slachtoffer der naastenliefde aan een soort pestziekte. Hij was toen nog student en slechts 23 jaar oud, maar bereikte in die weinige jaren een groote heiligheid, zoodat hij alle studeerenden, eerst in de Societeit van Jesus, later over heel de wereld ten voorbeeld werd gesteld. In het bijzonder was hij een voorbeeld voor den H. Joannes Berchmans S.J., die in Aloysius' sterfkamer eveneens op jeugdigen leeftijd overleed. 21 Dec. 1726 werd hij heilig verklaard door Benedictus XIII, die hem een jaar te voren reeds tot patroon had gegeven aan de studeerende jeugd. Feestdag 21 Juni. Verspreid is de devotie der 6 opeenvolgende Z o n d a g e n t e r e e r e v a n d e n H. A l o y s i u s door het ontvangen van de H. Communie en het navolgen zijner deugden, hoofdzakelijk der reinheid, gehoorzaamheid en nederigheid.

V o o r s t e l l i n g i n d e k u n s t. Als novice voorgesteld in gebed voor kruis en doodshoofd, soms

De H. Aloysius van Gonzaga, naar een prent van Beotius a Bolsward.

in superplie met lelie in de hand. De Cayro (Milaan) schilderde A., die de eerste H. Communie uit de handen van den H. Carolus Borromeus ontvangt.

Lit.: L. Steger S.J., Leven van den H. A. van Gonzaga (1907, vertaald uit het Duitsch van M. Meschler S.J.) *J. Sassen.*

Broeders van den H. Aloysius, genootschap in 1840 te Oudenbosch (alwaar zij een bloeiend instituut bezitten) gesticht voor het onderricht der jeugd, door W. Hellemons en V. Huisbrecht; goedgekeurd in

1887 en 1922. Zij bezitten ook scholen te Amsterdam en in de missies.

Alp, bergweiden, waar 's zomers de herder met zijn kudden verblijft, 's winters verlaten.

Alpaca, → Argentaan.

Alpaca (Lama pacos), zoogdier, dat in uiterlijken lichaamsbouw veel overeenkomst vertoont met het schaap, bezit echter een langeren hals en een meer

sierlijken kop. Het haar (alpacawol) is wit en van zijdeachtigen glans, bereikt opzij van het lichaam een lengte van 10—12 cm en levert uitstekende grondstof voor de wolspinnerijen. Reeds in zeer oude tijden wisten de Indianen, die Zuid-Peru bewoonden, de a.-wol tot dekens en mantels te verwerken. De dieren leven in groote kudden op de hoogvlakten van het Andesgebergte en de Cordilleras, waar zij tot op een hoogte van 2 400 m worden aangetroffen; alleen tegen scheertijd worden zij naar de stallen gedreven om daarna weer in vrijheid gelaten te worden. In dezen halfwilden toestand zijn de a. zeer koppige en onwillige dieren, die afgescheiden van de kudde onhandelbaar zijn; daarentegen zijn zij, wanneer zij van jongsaf als huisdier worden opgekweekt, zeer gedwee en gewillig. Pogingen, welke werden aangewend om deze dieren ook elders (Noord-Amer., Europa en Australië) in te voeren, moeten grootendeels als mislukt worden beschouwd.

De a. behoort tot de fam. der kameelen (Camelidae), orde der hoefdieren (Ungulata). *Willems.*

Alpaerts, Flor, Vl. toonkundige, *1876 te Antwerpen, leerling van Blockx en Tilborghs; bestuurde een tijd de Vlaamsche Opera te Antwerpen en is thans aldaar leider der Dierentuinconcerten.

Werken: voor orkest: Psyche, Cyrus-symphonie, Lente-symphonie, Vlaamsche Idylle, Pallieter; voor het lyrisch tooneel: Shylock. *E. V. d. Velde.*

Alpais, Zalige, kluizenares te Cudot in het diocees van Sens, leefde jaren met de H. Communie als eenig voedsel, begenadigd door vele wonderen en visioenen. † 3 Nov. 1211 te Cudot. Overblijfselen aldaar in 1878 teruggevonden. In 1874 vereering door Pius IX bevestigd. Leven bij Bollandisten. Feestdag 3 Nov. *Brandsma.*

Alpàr, Gitta, Duitsche filmactrice, Hongaarsche van geboorte. Treedt als zangeres op uitsluitend in de zgn. zangfilms. Is gehuwd met Gustav Fröhlich.

Alp Arslan (Turksch = moedige leeuw), eigenlijk Mohammed, zoon Sjoekri-Bei, sultan der Seldsjoeken, regeerde (1063—1072) over al het land tusschen Oxus en Euphraat. Hij viel de Fatimiden in Syrië aan en veroverde Jeruzalem (1071). In de veldtochten tegen Byzantium werd in 1064 Armenië veroverd en in den slag bij Manzikjert (1071), keizer Romanos IV gevangen genomen. Grootmoedig stelde A. A. dezen in vrijheid. Hij was ook zeer mild tegenover de Sjiiten. Bij de poging zijn rijk over den Oxus uit te breiden, werd hij door een krijgsgevangene vermoord.

Lit.: → Al Mamoen. *Slootmans.*

Alpdroom, → Alfdruk.

Alpen (zie plaat), hooggebergte in Midden-Europa (43°—48° N., 5°—17° O.). Aan de Ligurische zee nauw met de Apennijnen verbonden verloopt het gebergte eerst in N. en N.W. richting, buigt dan bij de Mont-Blancgroep om naar het O. tot bij Weenen. In het Z.O. vormt de Karst de voortzetting van de A.; als grens neemt men gewoonlijk de lijn over Görz, Adelsberg naar Laibach; als grens met de Apennijnen geldt de pas van Altare bij Genua; lengte van den Alpenboog 1 200 km; grootste breedte 260 km. In W. en O. wordt de grens aangegeven door het dal van de Rhône en de Hongaarsche laagvlakte. In het N. dalen de A. af tot de hoogvlakte van het Alpen-voorland; in het Z. rijst het geb. steil uit de Povlakte op. De tot de middelgebergten gerekende Jura is eigenlijk een afzonderlijke tak van het alpiene plooiingssysteem. Samenhangend met den geologischen bouw worden de A. meest door een lijn, die de dwarsdalen van Rijn en Achter-Rijn volgt, verder over Splügenpas naar het Comomeer gaat, in een W. en O. helft verdeeld. Een in hoofdzaak uit kristallijne gesteenten opgebouwde centrale of gneiszone strekt zich in een grooten boog uit van de Ligurische zee tot bij Weenen. In de W. Alpen, waar deze zone den vorm vertoont van geïsoleerde massieven, onderscheidt men bovendien een binnenste en buitenste kristallijne zone, over bijna de geheele lengte gescheiden door een band van zachte leigesteenten, de zgn. Briançonnais. Aan de buitenste kristallijne zone sluit nog een kalkzone aan, die in de kalk-A. van Dauphiné en Savoye als vrij zelfstandig gebergte optreedt, meer O. in Berner en Vierwoudsteden A., moeilijk van het oergebergte te scheiden is. Tot de buitenste gneiszone behooren de Ligurische Alpen tusschen passo d'Altare en col di Tenda, de Zee-Alpen, reeds met hooggebergtevormen, het massief Pelvoux en de A. van Savoye. Hier daalt het gebergte over een afstand van 300 km niet beneden 3 000 m. Hun grootste hoogte bereiken de A. in den Mt. Blanc zelf (4 810 m). Uitgestrekte firnvelden zenden hun gletsjers vooral in Z.W. richting (Mer de Glace). Terwijl van de Berner A. het W. deel (Diablerets en Wildhorn) nog tot de kalkzone hoort, wordt de kristallijne zone O. van de Gemmi voortgezet. De hoogste top, Finsteraarhorn (4 270 m), rijst hier vrijwel in het midden uit eindelooze sneeuw- en ijsvelden op. De overige toppen liggen meer aan den N. rand met Jungfrau (4 166 m, bestaat uit kalk met kern van gneis) in het Westen, Wellhorn in het Oosten. Aan de Z. zijde is de Aletschhorn (4 182 m) op één na de hoogste top van het geheele massief. Groote dalgletsjers stroomen vooral naar het Z. af, waaronder de Groote Aletschgletsjer (27 km), de langste der Alpen. Oostelijk volgen de Vierwoudsteden-Alpen. De Sustenpas deelt deze groep in tweeën, de kristallijne Dammastock (3 630 m) met Rhônegletsjer en de Titlis (3 240 m). Ten Z. van Luzern de Pilatus. De Rigi tusschen Zuger- en Vierwoudstedenmeer is opgebouwd uit molasse nagelfluh. Ten O. van het Reuszdal volgen de Glarner A. Geleidelijk daalt het kristallijne massief; ten O. van de Tödigroep (3 630 m) komt de kalkzone tot orographische zelfstandigheid. Den geleidelijken overgang

naar het voorland vormen Gallener en Appenzeller A. (molasse). De binnenste zone begint met de Cottische A. (Monte Viso 3 843 m), vindt ten N. van de Dora Riparia tot Dora Baltea haar voortzetting in de Grajische A. (Gran Paradiso, 4 080 m), ten Z. van de lengtedalen van Rhône en Rijn de Walliser A. Het gebergte culmineert hier in het Monte Rosa-massief (4 660 m); iets lager reikt de Matterhorn (4 505 m). Tot den Simplonpas heet het gebergte wel Penninische A., terwijl het O. gedeelte hoort tot de Tessiner of Lepontische A. Tot de grens van de O. Alpen reiken de Adula-Alpen.

In de O. Alpen vormt de centrale zone meer een aaneengesloten gebergte; hier ook in het Z. door een kalksteenzone begeleid. Tusschen Centrale Alpen en N. kalk-Alpen ligt nog de Grauwacken of Schieferzone; bijv. de Smittenhöhe (1 968 m) bij Zell am See is hieruit opgebouwd. In het Z. ervan, de grens aangevend met de centrale zone, liggen de lengtedalen van Inn, Salzbach en Enns. De grens tusschen Centrale Alpen en Z. kalk-Alpen bepalen Pusterdal en Draudal. Tot de centrale zone behooren Rhätische Alpen, waarvan de Z. O. gebergtegroep, de Bernina, door Meranodal en Eugadin van het N. gebergte gescheiden, de grootste hoogten (± 4 000 m) vertoont. Ten O. van het Stilfserjoch de Ortlergroep; in het W. bestaande uit kalk maakt de O. helft deel uit van het gneisgebergte. Het breede Etschdal (Vintschgau) scheidt deze groep van de Ötztaler A., in het O. afgesloten door den Brennerpas. Geologisch hooren de Zillerthaler A. reeds tot den Tauernboog. Deze vormt een samenhangende gebergteketen tot 300 km lengte. Haar W. helft vormen de Hohe Tauern. Het gebergte daalt niet beneden 2 200 m. Venediger (3 680 m) en Groszglockner (3 800 m, Pasterze gletsjer) vormen de hoogste toppen. Slechts voetpaden leidden tot heden over het gebergte heen. Nu is men bezig een autoweg over de Pfandlscharte (Heiligenblut—Bruck—Fusch) aan te leggen. De Niederen Tauern blijven beneden de sneeuwgrens, maar met alpiene vormen. Door het Murdal zijn de Niederen Tauern van de Stiermarksche A. gescheiden. De N. kalkzone, met aan den N. rand een band van flysch, begint in het W. met de Rhätikon (Scesaplana 2 970 m), Allgäuer en Lechtaler A. Ten O. van den Fernpas beginnen de N. Tiroler kalk-Alpen, die in meerdere ketens uiteenvallen. Wettersteingebergte (met Zugspitze 2 970 m), Karwendel en Kaisergebergte. In de Salzburger A. verandert het karakter van het gebergte. In plaats van ketengebergte hier groote plateau's, die karstverschijnselen vertoonen (Übergossene Alm, Steinernes Meer). Bij de A. van het Salzkammergut, tusschen Salzach en Enns, rijzen de plateau's van Dachstein en Totes Gebirge, bekend om hun merenrijkdom, steil omhoog. In het O. breken de kalk-Alpen in een breukzone af zonder Weenen te bereiken. De N. flyschzone zet zich voort tot in het Weenerwoud en vormt hier een brug naar de Karpathen. De Z. kalk-Alpen vormen in het W. nog geen zelfstandige groepen. Kalk en oergesteente grenzen onmiddellijk aan elkaar in de Bergamasker Alpen, waarmee deze zone ten O. van het Comomeer begint, en in de Z. uitloopers van het Ortler Adamello-massief. Ten O. van de Etsch de Dolomieten, een sterk versneden kalkgebergte, dat om zijn wilde schoonheid veel toeristen trekt, met Marmolata en Drei Zinnen; ten Z. van het Gaildal de Karnische Alpen. Oostelijk van het Savedal voortgezet door Karawanken. De Julische Alpen vormen den overgang tot de Karst en het Dinarisch gebergte. *Lips.*

Geologische bouw der A. De A. vormen, uit geologisch oogpunt bezien, een zeer uitgestrekt en gecompliceerd bouwwerk. De boog der Zwitsersche A. zet zich in O. richting voort in de Oostenrijksche A. en de Karpathen. De groote Aziatische gebergten zijn in ongeveer denzelfden tijd geplooid, maar zijn geologisch

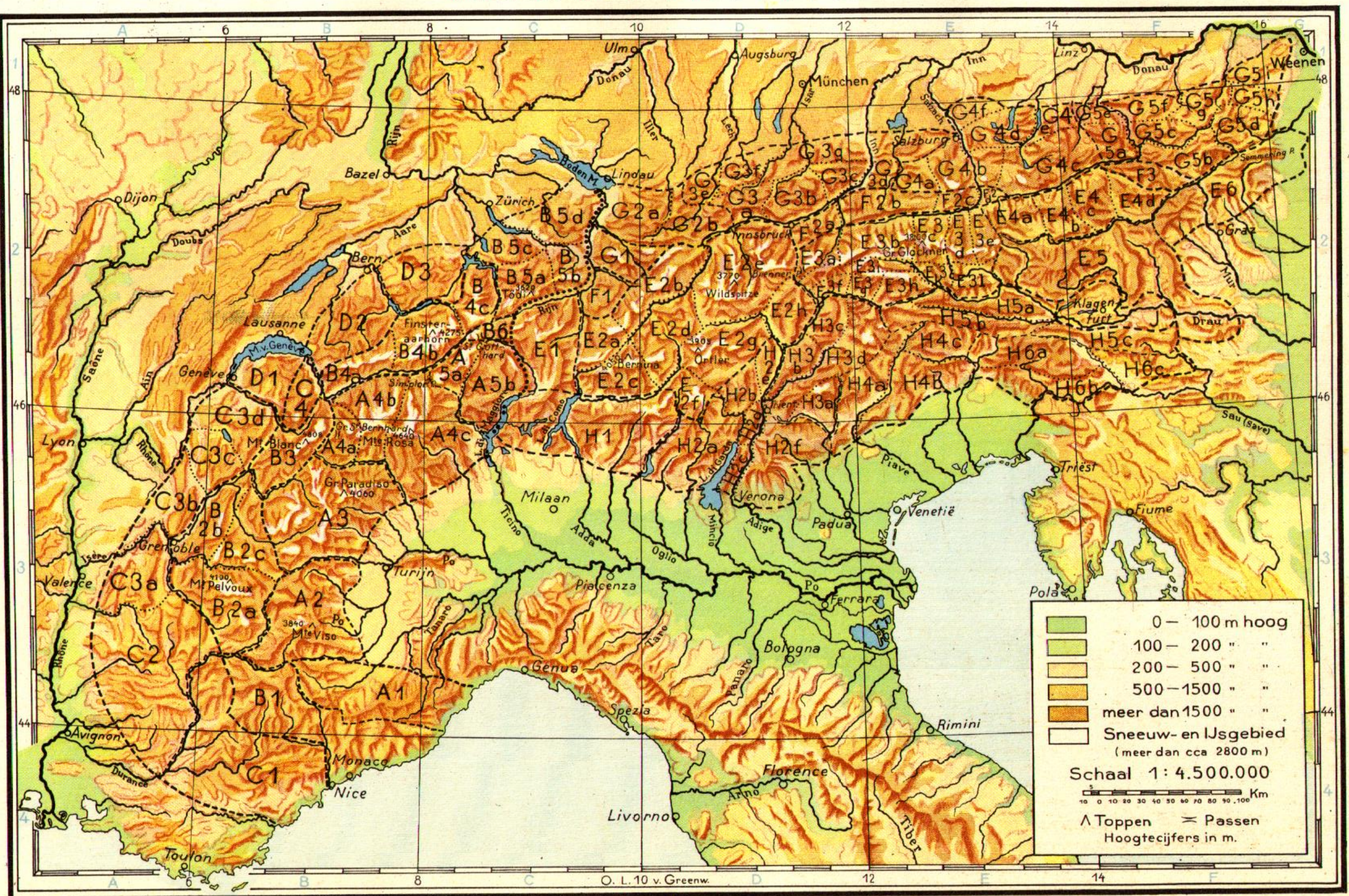

Proeve van een structuurschets der Penninische Alpen, weergevend de ligging der Penninische dekplooien voor, d.w.z. ten Z. van de hercynisch geplooide centraalmassieven (1—8). 1 = Mercantour. 2 = Pelvoux. 3 = Grandes Rousses. 4 = Belledonne. 5 = Mt. Blanc. 6 = Aiguilles Rouges. 7. = Aarmassief. 8 = Gotthardmassief. T = Turijn. Gr. = Grenoble. I. = Ivrea. G. = Genève. L. = Lugano.

zeer onvoldoende onderzocht. De Zwitsersche Alpen daarentegen waren sinds lang een studieobject. In de 19e eeuw waren het vooral Bernard Studer en Arnold Escher von der Linth, in de latere jaren A. Heim, P. Termier, M. Lugeon, E. Argand, R. Staub e.a., die de tectonische raadselen der A. trachtten op te lossen. M. Bertrand was de eerste, die den dekbladbouw vermoedde. Na hem teekende H. Schardt (1893) groote overschuivingen in zijn profielen, maar het was vooral M. Lugeon, die in 1902 den bouw der A. met behulp der dekbladtheorie in groote trekken oploste.

Overzicht der stratigraphie. De oudste gesteenten in de A. zijn kristallijne schisten en leien, die door dynamometamorphose, deels uit eruptiefgesteenten, deels uit sedimenten zijn ontstaan. Oud-palaeozoï-

INDEELING DER ALPEN

INDEELING DER ALPEN

West-Alpen

A. Binnen-Gneisketen

1. Ligurische Alpen
2. Kottische Alpen
3. Grailsche Alpen
4. Penninische Alpen
   - a) Combingroep
   - b) Arollagroep
   - c) Monte-Rosa-groep
5. Lepontische Alpen
   - a) Simplongroep
   - b) Tessiner Alpen

B. Buiten Gneisketen

1. Zee-Alpen
2. Dauphiné-Alpen
   - a) Pelvoux-groep
   - b) Belledonne-groep
   - c) Grandes Rousses-groep
3. Savoyer Alpen
4. Berner Alpen
   - a) Wildhorngroep
   - b) Finsteraarhorngroep
   - c) Dammagroep
5. Glarner Alpen
   - a) Tödi-groep
   - b) Sardona-groep
   - c) Sihl-groep
   - d) Säntis-groep
6. Gotthard-groep

C. Fransche Kalkalpen

1. Provence Alpen
2. Drome Alpen
3. Jura Alpen
   - a) Vercorsgroep
   - b) Chartreuse-groep
   - c) Beauges-groep
   - d) Reposoir-groep
4. Dent du Midi-groep

D. Chablaiszone

1. Chablais Alpen
2. Freiburger Alpen
3. Emmen Alpen

Oost-Alpen

E. Gneis-Alpen

1. Adula-Alpen
2. Rätische Alpen
   - a) Oberhalbsteiner Alpen
   - b) Silvretta Alpen
   - c) Bernina Alpen
   - d) Spölalpen
   - e) Ötztaler Alpen
   - f) Adamello-groep
   - g) Ortler groep
   - h) Penser gebergte
3. Hohe Tauern
   - a) Zillertaler Alpen
   - b) Venediger-groep
   - c) Glockner-groep
   - d) Goldberger groep
   - e) Ankogel-groep
   - f) Pfunderer-groep
   - g) Riesenferner-groep
   - h) Villgratner-groep
   - i) Röthgroep
   - k) Schober-groep
   - l) Sadnig Kreuzeck-groep
4. Niedere Tauern
   - a) Radstätter Tauern
   - b) Schladminger Alpen
   - c) Wölzer Alpen
   - d) Rottenmanner Tauern
5. Norische Alpen
6. Cetische Alpen

F. Schiefer Alpen

1. Plessur Alpen
2. Salzburger Schiefer-Alpen
   - a) Tuxer Tonschiefer gebergte
   - b) Kitzbüheler Alpen
   - c) Dientener Bergen
   - d) Gründecker Bergen
3. Eisenerzer Alpen

G. Noordelijke Kalkalpen

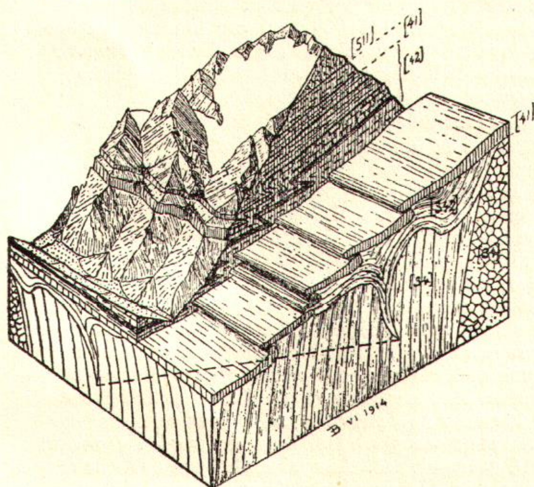
1. Rätikon
2. Allgäuer Alpen
   - a) Bregenzer Woud
   - b) Lechtaler Alpen
3. Noordtiroler Kalkalpen
   - a) Wettersteingroep
   - b) Karwendelgroep
   - c) Brandenberger of Rofangroep
   - d) Kelzer gebergte
   - e) Vilser gebergte
   - f) Ammergauer Alpen
   - g) Altbayerische Alpen
4. Salzburger Kalkalpen
   - a) Waidringer Alpen
   - b) Berchtesgadner Alpen
   - c) Ausseèr Alpen
   - d) Wolfganger Alpen
   - e) Grünauer Alpen
   - f) Boven Oostenrijksches heuvelland
5. Oostenrijksche Alpen
   - a) Ennstaler Alpen
   - b) Hochschwabgroep
   - c) Lassing Alpen
   - d) Schneeberggroep
   - e) Molner Alpen
   - f) Hollensteiner Alpen
   - g) Hohenberger Alpen
   - h) Thermengroep
   - i) Weener Woud

H. Zuidelijke Kalkalpen

1. Lombardische Alpen
2. Etschbucht-gebergte
   - a) Brescianer Alpen
   - b) Brentagroep
   - c) Monte Baldo
   - d) Sarcagroep
   - e) Nonsberger Alpen
   - f) Vicentinische Alpen
3. Zuidtiroler Hoogland
   - a) Cima d'Asta groep
   - b) Porphyrplateau van Bozen
   - c) Pfannkopfgroep
   - d) Zuidtiroler Dolomiten
4. Venezianer Alpen
   - a) Belluneser Alpen
   - b) Friulaner Alpen
   - c) Sappada-groep
5. Karnische Alpen
   - a) Gailtaler Alpen
   - b) Karnische Hoofdketen
   - c) Karawanken
6. Julische Alpen
   - a) Raibler Alpen
   - b) Maggiore-groep
   - c) Sanntaler Alpen

I. Klagenfurter bekken

sche, d.w.z. Silurische en Devonische gesteenten zijn slechts uit de Carnische A. bekend. Gesteenten uit het Carboontijdperk zijn zeer verbreid, en komen o.a. in de centraal-massieven voor. De Permformatie is in het Westen door den Verrucano, een door ijzeroxyde rood gekleurd conglomeraat, in de Zuidelijke Alpen door uitvloeiingsgesteenten (o.a. de porfieren van Lugano) vertegenwoordigd. Afzettingen uit de Triasformatie zijn in de Westelijke Alpen ondergeschikt, in de Oostelijke Alpen daarentegen goed ontwikkeld (koraalkalken). De Juraformatie is in de Zwitsersche en Oostelijke Alpen goed vertegenwoordigd. Afzettingen uit de Krijtformatie bereiken in de Westelijke Alpen vaak een groote dikte; in de Oostelijke Alpen is alleen het Boven-Krijt door de Gosau-lagen bekend. Uit het Oud-Tertiair stammen de nummulietenkalken (een ondiep-waterafzetting) en de flysch. De flysch is in

Schema der discordanties in de Zwitsersche Alpen, (naar Escher), weergevend het verschil in plooirichting tusschen de hercynisch geplooide onderste lagen (34) en de alpien geplooide mesozoïsche sedimenten (41–511).

het W. gelijk met de mesozoïsche kalken geplooid, in de O. Alpen is de flysch zelfstandig geplooid en door de kalk-Alpen overschoven. Uit het jongere Tertiair stammen de Molasse (deels zoetwater-, deels marine-afzetting) en de Nagelfluh. Het laatste is 'n conglomeratisch gesteente, gevormd uit erosieproducten der later te bespreken O. Alpine dekbladen. De Rigi, Napf en Speer zijn geheel uit Nagelfluh opgebouwd. Quartaire afzettingen zijn aanwezig als diluviale moraines der ijstijden en als alluviaal puin.

G e o l o g i s c h e   b o u w. De A. zijn als de meeste groote ketengebergten een plooiingsgebergte, ontstaan doordat tangentiale drukkrachten de aardlagen rimpelden. Bij de Alpenplooiing nu was de druk zoo groot, en de reeds hercynisch geplooide centraalmassieven (Mercantour, Pelvoux, Grande-Rousse, Belledonne, Aiguilles Rouges, Mont Blanc, Aar-Gotthard) oefenden zulk een grooten weerstand uit, dat de aardlagen over elkaar heen gestuwd werden. Er werden dekbladen gevormd. De lagen, die oorspronkelijk achter elkaar lagen, vinden wij nu in de A. boven elkaar. Ook vinden wij hierdoor soms oudere lagen op jongere rusten.

In de A. kan men van beneden naar boven onderscheiden: de H e l v e t i s c h e   d e k b l a d e n of H e l v e t i d e n, d e   P e n n i n i s c h e   d e k p l o o i e n of P e n n i d e n en tenslotte de O o s t - a l p i n e   d e k b l a d e n. De sedimenten der Helvetiden lagen oorspronkelijk ten Z. der centraalmassieven. Door den gebergtevormenden of orogenetischen druk werden zij, over de massieven heen, naar het N. geperst. Zij werden hierbij sterk geplooid, zooals het Säntisgebergte en de Glarner A. duidelijk demonstreeren. De oorspronkelijke gesteenten der Penniden lagen ten Z. van die der Helvetiden. Zij werden eveneens geplooid en naar het N. opgestuwd. Het grootste gedeelte bleef echter achter, d.w.z. ten Z. der massieven. De gesteenten werden door den grooten druk sterk gemetamorphoseerd en veranderd in de zgn. schistes lustrés of Bündnerschiefer. De ontzaglijke liggende plooien zijn van boven naar beneden: Dent-Blanche, Monte Leone, Groote St. Bernhard en de 3 Simplon dekplooien, die door den Simplontunnel werden aangesneden. E. Argand heeft de zeer groote verdienste, het raadsel der Penniden, dekplooien van zulke afmetingen, dat in een natuurlijk erosieprofiel van honderden meters diepte slechts een gedeelte van een dekplooi is blootgelegd, te hebben ontcijferd. Met behulp van het door hem gevonden principe der sortie axiale wist hij uit de dagzoomen profielen samen te stellen, die den ingewikkelden bouw der Penniden duidelijk maakten. De Oost-alpine dekbladen werden tenslotte over alle reeds genoemde heen geschoven. In de Zwitsersche A., die in haar geheel op een culminatie van den ondergrond rusten, vielen zij spoedig aan de erosie ten offer. Hun erosieproducten vormden de Nagelfluhcentra. De zgn. klippen, bijv. de Mythen bij Schwyz, zijn erosieresten der Oost-alpine dekbladen. In de Oost-Alpen daarentegen, waar de ondergrond een depressie vormt, zijn zij voor de erosie bewaard gebleven, en liggen zij nu aan de oppervlakte.

De opplooiing der A. nam een aanvang tegen het einde van het Krijttijdperk. Volgens Heritsch ontstonden toen de O. alpine dekbladen, die over alle reeds genoemde heen schoven. Door de erosie vormden zich de Nagelfluhcentra, waartegen de Helvetische dekbladen, die zich onder de O. alpine dekbladen vormden, opliepen. Dit laatste had vooral gedurende het Plioceen plaats. De plooiing verliep niet, zonder dat zich breuken vormden. In het Säntisgebergte vormden zich bij voorbeeld groote horizontaal transversaalverschuivingen. Meer naar het Z. steeg langs breuken het magma op, en vormde groote intrusies.

L i t.: C. Diener, Der Gebirgsbau der W. Alpen (Weenen 1891); P. Termier, Synthèse des Alpes (Parijs 1906); E. Argand, Sur l'arc des Alpes occidentales. (XIV Eclogae Geol. Helv. 1916); A. Heim, Geologie der Schweiz (1922); H. Jenny, Die alpine Faltung (Berlijn 1924). *Hofsteenge.*

Klimaat. Afgezien van de Z. dalen, waar het mediterrane klimaat binnendringt, behooren de A. tot het gematigde Midden-Eur. Het W. staat nog onder invloed van de W. winden, terwijl het O. meer continentale verhoudingen kent. Deze algemeene eigenschappen worden gewijzigd door hoogte boven den zeespiegel en ligging, bijv. ligging t.o.v. heerschende winden, terwijl ook van groot gewicht is de tegenstelling tusschen de zijde van het gebergte, die naar de zon is toegekeerd (Sonnenseite) of daarvan af (Schattenseite).

's Winters en bij helder weer treedt temperatuurinversie op, waardoor de hellingen warmer zijn dan het dal. Vandaar dat ook de nederzettingen op de

helling worden aangetroffen. In tegenstelling met de temperatuurafname met de hoogte (0,58° per 100 m) neemt de intensiteit der zonnestraling toe, doordat de absorptie minder is (rijkdom aan ultraviolette stralen; Davos, St. Moritz). Over het algemeen zijn de A. rijk aan neerslag, de maximale hoeveelheid valt op een hoogte van 2 000 à 2 500 m. Aan de buitenzijde, waar de zeewinden tot opstijgen gedwongen worden, valt meer regen dan binnen in het gebergte (N. kalk-Alpen 120—130 cm, Karst 200 cm, Wallis en Engadin 60—90 cm). De ligging van de sneeuwgrens is afhankelijk van het klimaat, terwijl ook orographische factoren een rol spelen, bijv. ligging t.o.v. zon en heerschende winden, helling van het gebergte. Zij ligt in de N. ketens tusschen 2 400 en 2 500 m, in de centrale zone tusschen 2 600 en 2 800 m en in 't massale gebergte (Mt. Blanc, Berner Oberland, Ötztaler A.) op 2 900 à 3 000 m hoogte. Het vergletsjerde oppervlak van de W. Alpen (1 800 km²) overtreft dat van de O. Alpen (1 460 km²) en bedraagt in totaal 3 500 km². Van belang als klimatologisch verschijnsel is ook de Föhn. Gedurende den IJstijd werd het reliëf der A. opnieuw gemodelleerd, a.h.w. verjongd. Geweldige ijsmassa's tot 1 000 en 2 000 m dik smolten in het voorland samen en bedekten dit met morainepuin. Achter den morainengordel werden de randmeren in N. en Z. door het ijs uitgeschuurd. De voordiluviale dalen werden in trogdalen veranderd, ze zijn übertieft, d.w.z. hun nevendalen monden trapsgewijs, doordat zij kleinere gletsjers bevatten, die niet zoo sterk konden erodeeren als de groote. Naar Penck Brückner hebben de A. vier glaciaties met tusschenijstijden doorgemaakt. De sneeuwgrens lag ± 1 200 m lager dan de tegenwoordige.

Planten en Dieren. Waar mogelijk werd de bodem voor cultuur geschikt gemaakt, zoodat in de lagere deelen van de oorspronkelijke bosschen weinig meer is overgebleven. Tot ± 700 m groeit de wijnstok, in het Z. ook kastanjeboomen en olijven. Tot 1 200 à 1 500 m reikt het gebied van den graanbouw en van de loofboomen. Daarboven tot 1 500 à 2 300 m ligt de naaldwoudgordel. Dan volgt het gebied met eigenlijke alpiene vegetatie. In de benedenste zone komen kromhoutden en alpenels voor, op steilere plaatsen alpenrozen. Daarboven tot aan het gebied van de eeuwige sneeuw liggen de alpenweiden met eigen flora (→ Alpenflora). De karakteristieke alpendieren (gems, steenbok, bijna geheel uitgeroeid, steenadelaar, sneeuwhoen) leven van ± 1 800 m tot aan de sneeuwgrens. Zeer zeldzaam worden nog beren en wolven aangetroffen, vossen komen meer voor.

Bevolking. De A. vertoonen een zeer gemengde bevolking. Terwijl de paalwoningbouwers van het neolithicum (resten van paalwoningen aan Bodenmeer, meer van Zürich, meer van Genève) nog geen Indogermanen waren, moet de Hallstattcultuur van de bronsperiode aan Indogermanen, waarschijnlijk Illyriërs, worden toegeschreven, terwijl de La Tènecultuur door de Kelten gebracht werd (hiertoe hooren o.a. de Helvetiërs). Niet Indogermaansch, waarschijnlijk verwant met de Etruscen, zijn de Rhätiërs. Geleidelijk hebben de Romeinen het land gekoloniseerd, totdat Germaansche en Slavische volkeren zich ten tijde van de volksverhuizing blijvend in deze gebieden hebben gevestigd. Op het oogenblik kunnen we 5 elementen onderscheiden; 1° een Duitsch sprekende bevolking in N. en O. Zwitserland (uitgezonderd het N. deel van Graubünden) en het grootste deel der Oostenrijksche A. 2° Franschen in de Fransche A. (beh. het gebied om Nizza) en in Fransch Zwitserland, ongeveer tot den meridiaan van Freiburg. 3° Italianen in Nizza en Tessino. 4° Rhätoromanen in N. Graubünden en Z. Tirol. 5° Slavische elementen, die zich gehandhaafd hebben in Z. Karinthië, Kraïn en Z. Stiermarken. De nederzettingen vindt men meest aan de Z. zijde van het gebergte op terrassen of puinkegels om tegen overstroomingen beveiligd te zijn. De hoogtegrens valt ongeveer samen met de grens van den graanbouw. De Romaansche bevolking woont in dorpen, waar de huizen, opgetrokken uit steen, dicht tegen elkaar zijn aangebouwd. In de Germaansche gebieden overweegt de afzonderlijke hoeve, uit hout opgetrokken, soms ook met het onderstuk uit steen en houten bovenbouw. Het dak steekt aan de randen vooruit, terwijl langs voor- en zijkanten een balcon werd aangebouwd. Op plaatsen, die gunstig gelegen waren voor het verkeer, ontstonden grootere nederzettingen. Onder invloed van industrie en toeristenverkeer konden zich ook in modernen tijd grootere steden ontwikkelen; behalve Innsbrück en Grenoble, liggen ze alle in het voorland.

Bestaansmiddelen. Wat de bestaansmiddelen betreft, daar blijft de beteekenis van den landbouw achter bij die van de veeteelt. Wijnbouw vooral in het Zuiden ; in beschutte dalen fruitteelt. De graanbouw voorziet niet in eigen behoefte. De runderteelt heeft vooral in Zwitserland een belangrijke zuivelproductie in 't leven geroepen. In den winter woont de herder in het dal. In het voorjaar gaat hij met het vee naar de lagere weiden (mayen, vorderalm) en als het gras is afgegraasd trekt hij hooger naar de almweiden (alp). Tijdelijke vestigingen vormen de Sennhütte, die soms tot een heel dorp kunnen aangroeien. Het toeristenverkeer, dat in de 2e helft van de 19e eeuw zich ontwikkelde, is voor velen een bron van inkomsten geworden. Bosschen worden vooral in 't O. geëxploiteerd. Aan mineralen zijn de A. betrekkelijk arm. IJzererts levert Stiermarken en Karinthië, lood Karinthië, kwikzilvermijnen liggen bij Idria. Zout wordt geëxploiteerd in Salzkammergut en Tirol. In goedkoope waterkracht vond de industrie een vergoeding voor het gemis aan steenkool (electro-chem. industrie, carbid, alum., vooral in Fransche A.; electrific. der spoorw. Verder → Zwitserl., Frankr., Oostenr.).

Verkeer. Reeds de Romeinen hebben wegen aangelegd (over Gr. en Kl. St. Bernard, Mt. Génève, Cenis, Brenner, Julier); pas in de 13e en 14e eeuw gingen St. Gotthard en Semmering een rol spelen. In de 17e eeuw begon men met het aanleggen van wegen in de O. Alpen; groote wegen volgden onder Napoleon (over Mt. Cénis, Mt. Génève en Simplon), terwijl ook in de 19e en 20e eeuw het wegennet nog werd uitgebreid (Gotthardweg 1820, Maloja 1827, Semmering 1839). De paswegen hebben sinds de opening der spoorwegen veel van hun beteekenis ingeboet, zij dienen nog het locale en autoverkeer. Van de spoorlijnen, die de lengtedalen volgen, noemen we de lijn Weenen—Zürich (Arlbergtunnel); Klagenfurt Brixen; Brig Disentis (Furkatunnel). De volgende lijnen gaan dwars door 't gebergte heen: Turijn—Dyon (Cenistunnel); Bern—Milaan (Simplon- en Lötschbergtunnel); Milaan—Bazel (Gotthardtunnel); Milaan—Bodenmeer (Berninapas, Albulatunnel); München—Verona (Brennerpas); Weenen—Triëst (Semmeringtunnel) met zijtak naar Venetië; Salzburg—Triëst (Tauerntunnel).

L i t.: Sieger, Die Alpen (Sammlung Göschen); Machacek, Die Alpen (Wissenschaft und Bildung); N. Krebs,

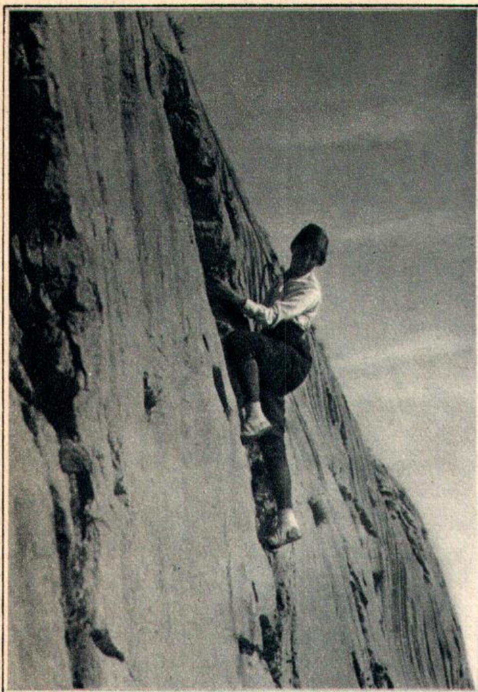

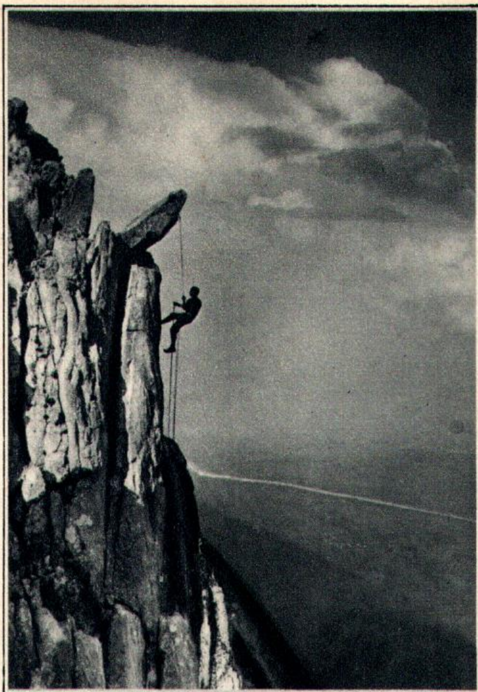
Schaapherder in het hooggebergte in Graubünden.

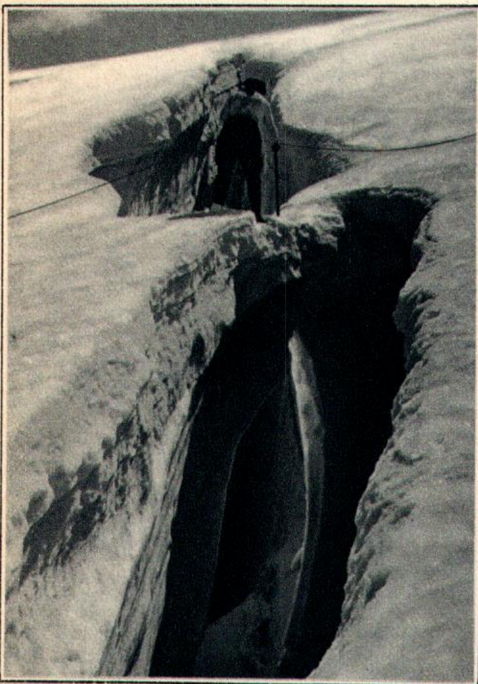

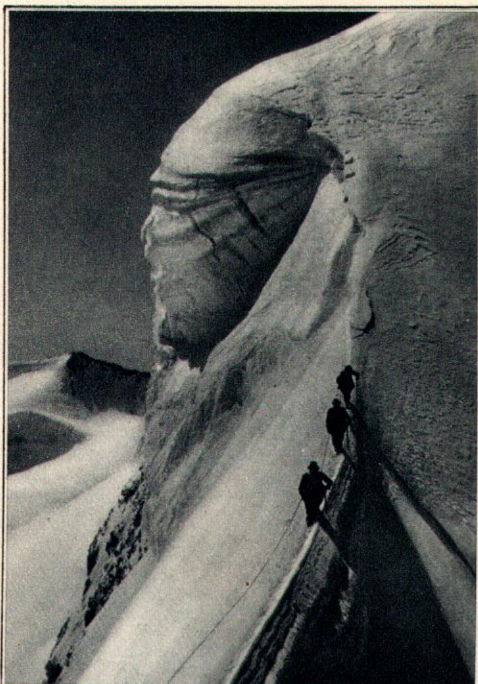
Zonsopgang in het Engadin.

ALPINISME

Bestijging van een steilen bergwand.

Afdaling met behulp van touwen.

Het overschrijden van een gletsjerspleet over een natuurlijke brug.

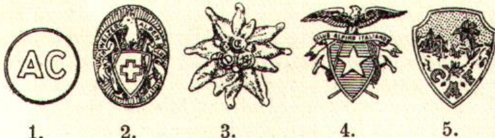

Bergbestijging langs een sneeuwkam.

Länderkunde der Österreichischen Alpen; Hans Leitmeier, Die Österreichischen Alpen. *Lips.*

Alpenaster, Aster alpinus L., kleine overblijvende alpenplant met bloemhoofdjes, waarvan de straalbloemen violet en de schijfbloemen geel zijn. Behoort tot de fam. der samengesteldbloemigen en wordt als sierplant gekweekt.

Alpenboterbloem, Ranunculus alpestris L., kleine overblijvende plant met witte bloemen, die op de randen der sneeuwvelden en op vochtige weiden der Alpen groeit. Fam. der ranonkelachtigen.

Alpenclubs, vereenigingen met het doel: de Alpen en andere hooggebergten wetenschappelijk te ontsluiten; bevorderen tevens het toerisme. Zij leggen hiervoor wegen aan; bouwen berghutten; organiseeren het gids- en reddingswezen; geven tijdschriften, kaarten en gidsen uit. Oudste A. is de Alpine club in Londen (700 leden 1857); verder Schweizer Alpenclub

1. 2. 3. 4. 5.

1. Alpine Club, Londen. — 2. Schweizer Alpenclub. 3. Deutscher und Oesterreichischer Alpenverein. — 4. Club Alpino Italiano. — 5. Club Alpin Français.

(26 000 leden); Deutsch. u. Österr. Alpenverein (225 000 leden); Club Alpino Italiano (38 000 leden); Club Alpin Français (800 leden). Ned. Alpenclub. Ook Studenten-alpenclubs in Nederland. *Lips.*

Alpenflora. De naam A. omvat eigenlijk alleen de planten, die op de Alpen in Europa voorkomen, maar wordt ook wel eens gebruikt voor alle planten, die in het hooggebergte groeien. Deze noemt men met een beter woord bergplanten (oreophyten).

De Alpenflora heeft een geheel afzonderlijk uiterlijk. De planten zijn goed aangepast aan de extreme voorwaarden waaronder zij leven: 1° korte groeiperiode, $1^1/_2$—$3^1/_2$ maand, terwijl het overige gedeelte van het jaar alles onder een dikke sneeuwlaag ligt. 2° In den korten groeitijd nog groote temperatuursverschillen; sterke bestraling overdag en 's nachts afkoeling tot bij het vriespunt. 3° Sterke wind zonder beschutting. Daarom worden in de A. slechts enkele eenjarige planten aangetroffen (4% tegenover 50% in lagere gebieden), o.a. Euphrasia minima, Gentiana nana en Ranunculus pygmaeus, alle dwergachtige vormen, zooals de soortnamen aanduiden. De overblijvende soorten, dikwijls met altijdgroene bladeren, kunnen terstond na den dooi het assimilatieproces beginnen en ontplooien somtijds na enkele dagen reeds de bloemknoppen, die in de voorafgaande groeiperiode al waren gevormd: hoe vroeger de bloei intreedt, des te langeren tijd heeft het zaad om te rijpen. Zeer veel soorten hebben een bladrozet, waarin veel voedsel opgespaard kan worden en die de plant ook beschermt voor verdrogen in den schralen wind. Er komt slechts één klimplant in de A. voor, de alpenrank [Atragene (Clematis) alpina], die uit lagere streken tot in het struikgewas bij de alpine regio te vinden is. Doornige gewassen ontbreken op de alpen- of bergroos (Rosa alpina) na geheel. De sterke belichting maakt, dat de planten laag blijven. Plant men ze over in de schaduw, dan worden ze langstengelig.

In de Zwitsersche Alpen komen boven de boomgrens, dus in de alpine regio, 420 verschillende soorten planten voor, waarvan er echter 31 soorten ook in de lagere gebieden te vinden zijn. 64 soorten komen alleen in de Alpen of in de nabijgelegen gebergten (Jura en Apennijnen) voor, terwijl de overigen in het Poolgebied, in de Aziatische hooggebergten, in de Kaukasus, Karpathen en Pyreneeën eveneens gevonden worden. Hoe dichter de gebergten bij elkander liggen, des te meer soorten hebben zij gemeen. Aan de Noordzijde van de Alpen groeien tot op 1 300 m hoogte beukenbosschen. Vervolgens tot 1 800 m naaldhout (dennen, Arve en Larix). Dan volgt een laag bosch, bestaande uit bergdennen (Pinus montana), Alpen-els (Alnus viridis), Berberis, varens en alpenrozen (Rhododendron ferrugineum en hirsutum). Vanaf dit lage struikgewas tot aan de sneeuwgrens (2 700—3 000 m) ligt het eigenlijke gebied van de A. Deze verschilt in naburige dalen somtijds aanmerkelijk; het eene is zeer rijk in soorten, terwijl in het andere maar weinige gevonden worden.

Sommige families hebben in de A. geen enkele vertegenwoordiger, terwijl van andere weer de geslachten ontbreken, die in de laagvlakten voorkomen. Dan treden geheel andere geslachten op, zooals edelweisz (Leontopodium alpinum) e.a. Echte alpenplanten zijn: Ranunculus glacialis en Alpestris, Anemonesoorten, Soldanella, Primula Auricula, pubescens en hirsuta, Saxifraga-soorten, Aster alpinus, Gentiana acaulis en lutea, Androsace, Pedicularis, Draba en Dryas. Deze soorten zijn in goed aangelegde rotstuinen in het voorjaar een ware pracht naast vele andere bergplanten.

L i t.: C. Schröter, Die Pflanzenwelt der Alpen (Zürich [2]1926). *Bouman.*

Alpengloeien is een optisch verschijnsel, dat op bergwanden, inzonderheid op die der Alpen, 's avonds en, in mindere mate, 's morgens zich voordoet. Het heeft drie phasen: 1° de bergtoppen zijn rood getint, bij een zonnestand van ongeveer 2° boven den horizont; 2° langs de bergwanden, van onder naar boven, spreidt zich een rose tint uit, bij zonnestand aan den horizon; 3° de bergtoppen worden van geel tot purper gekleurd, bij een zonnestand van ongeveer 4° beneden den horizont. De eerste en tweede phase worden door de rechtstreeksche zonnestraling veroorzaakt; de laatste phase, het nagloeien, wordt door het purperlicht der schemering bewerkt.

L i t.: F. M. Exner, Meteorologische Optik von J. M. Perner (Weenen-Leipzig 1910, 776, 784). *V. d. Broeck.*

Alpenhaas, → Sneeuwhaas.

Alpenhoorn, zeer oud blaasinstrument, bij herders in de Alpen in gebruik, uit hard hout ter lengte van 5 à 6 m gebouwd, zonder gaten, zoodat het instr. alléén over eenige natuurtonen beschikt.

Alpenklokje, Soldanella alpina L. overblijvende alpenplant met bladeren in wortelrosetten en hangende, violette bloemen, van de fam. der sleutelbloemigen. Het a. bloeit in de Alpen en de Pyreneeën, in de vroege lente, dikwijls wanneer de sneeuw nog niet gesmolten is.

Alpenkraai (Pyrrhocorax pyrrhocorax), kraaiachtige vogel, algemeen voorkomend in het gebergte van Europa en Azië; is echter in de Zwitsersche Alpen zeldzaam. Evenals de kraai blauwzwart van kleur, daarentegen de pooten en de meer spitse en gebogen snavel koraalrood; lichaamslengte 40 cm, waarvan de staart 15, de snavel 4—5 cm meet. Het voedsel bestaat

hoofdzakelijk uit insecten; wennen echter zeer gemakkelijk aan ander voedsel. In de bergen leven zij in troepen. Fam. der raven (Corvidae), orde der zangvogels (Oscines). *Willems.*

Alpenleeuwenbek, Linaria alpina, Mill., kleine overblijvende alpenplant, met violette, tweelippige en gespoorde bloemen, die vooral op rotsen voorkomt. Behoort tot de fam. der leeuwenbekachtigen.

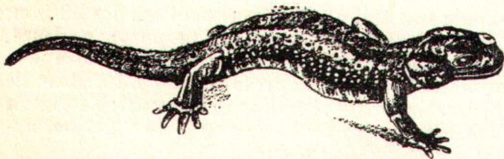
Alpenmuis, → Marmot.

Alpenplanten, gezamenlijke naam, gegeven aan de planten, die groeien in hooge streken in de Alpen en andere hooge bergen, waar bijzondere en ongunstige levensvoorwaarden heerschen. De meeste zijn overblijvende planten of heesters van ineengedrongen groei en xerophytisch uiterlijk met levendig gekleurde bloemen. → Alpenflora.

Alpenroos, Rhododendron ferrugineum L. en R. hirsutum L., bekende alpenstruiken met lederachtige, altijd groene bladeren en sierlijke roode bloemen, die in verschillende variëteiten als sierstruik gekweekt worden. Fam. der heideachtigen.

Alpenroos.

Alpensalamander (Salamandra atra, < Lat. ater = zwart), amphibie, behoorend tot de groep der landsalamanders; komt voor in de Alpen, Karst en Hercegovina; kleiner dan de verwante vuursalamander en ongevlekt; levendbarend, werpt iederen keer slechts twee jongen; lichaamslengte hoogstens 11—16 cm; leeft in troepen bijeen onder rotsblokken en tusschen planten. Fam. der salamanderachtigen (Salamandridae), orde der staartlooze amphibiën (Urodela). *Willems.*

Alpensla, Mulgedium macrophyllum D C., overblijvende plant met blauwe bloemhoofdjes uit Kaukasië en Armenië, fam. der samengesteldbloemigen. Wordt als sierplant gekweekt.

Alpensteenbok, een zoogdier uit de groep der herkauwers, dat op groote hoogte leeft en tijdens de Rom. veelvuldig in de Alpen werd aangetroffen. In het wild nu nog in het hooggebergte van Piemont (Mont-Blanc en Monte-Rosa), waar het door strenge jachtwetten tegen totale uitroeiing wordt behoed. Houding en lichaamsvorm geven aan het krachtig gebouwde dier een trotsch uiterlijk. De lichaamslengte bedraagt 1,50—1,60 m; beide geslachten bezitten naar achteren gerichte horens, die bij den bok een lengte van bijna 1 m bij een gewicht van 10—15 kg kunnen bereiken, bij het wijfje nauwelijks de grootte der horens onzer huisgeit overtreffen; de betrekkelijk korte pooten zijn stevig gebouwd en zeer geschikt om zich op kleine, vooruitspringende rotspunten staande te houden. De beharing, in den zomer dun, kort, fijn, glanzend en roodgrijs van kleur, is in den winter dicht, lang, ruw, dof en geelgrijs. In het vroege morgenuur zoeken zij grazend grootere hoogten op, rusten daar overdag op beschutte plekken uit en dalen tegen het vallen van den avond weer grazend af om in de minder hoog gelegen bosschen te overnachten. Fam. der holhoornigen (Cavicornia), onderorde der herkauwers (Ruminantia), orde der evenhoevigen (Artiodactyla). *Willems.*

Alpenveeteelt. In de Alpen, speciaal die van Zwitserland, vindt men tengevolge van klimaat en bodem een veebedrijfsvorm, het zgn. Alpenbedrijf, dat geheel anders is dan van de laag gelegen landen. In den zomer wordt het vee van uit de dorpen naar de Alpenweiden (Almen) gedreven, waar het bewaakt wordt door de zgn. Sennen, die tijdelijk verblijven in de Sennhutten. Tot half Mei blijft het vee in het dal, daarna komt het in de iets hooger gelegen zgn. Meiweiden, om vervolgens van half Juni tot begin September op de bloemrijke Alpenweiden te verblijven. Deze liggen meestal op verschillende hoogten (Staffel). De hoogste Staffel wordt alleen beweid door het jongvee en door schapen, de lagere door het melkvee. Sommige deelen der Alpenweiden worden gehooid om zoodoende bij ongunstig weer, bijv. sneeuwval, voldoende voedsel in voorraad te hebben. De dieren blijven gedurende deze periode gedeeltelijk op de weide, gedeeltelijk bijv. bij groote hitte of guur weer op stal. De melk wordt voor het grootste deel tot boter en kaas bereid. Het vee, dat tot de hooglandsche rassen behoort, bezit door de gezonde natuurlijke omstandigheden, waarin het van de prille jeugd verkeert, een sterk gestel met veel weerstandsvermogen. De veehouders, hoofdzakelijk met klein en middelgroot bezit, hebben in Zwitserland met steun der regeering de veefokkerij op hoog peil gebracht. De invloed van dit vee doet zich sterk gelden in de naburige landen, die ongeveer onder dezelfde geographische omstandigheden verkeeren. De voornaamste vertegenwoordigers van dit ras zijn: de Simmenthaler en het bruine vee (resp. 55% en 37%). Van minder belang zijn het zwartbonte en het kleine Erinter vee. In Duitschland is bekend het Allgauer vee en enkele landrassen (Franken-, Vogelsberger-, Westerwälder-, Pinzgauervee enz.) *Verhey.*

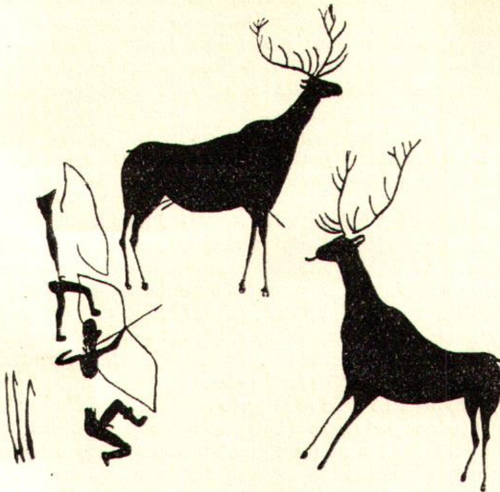
Alpenviooltje, Cyclamen europaeum L., klein knolgewas met bladeren in rozetten en overhangende roode of witte bloemen, door lange stelen gedragen. Komt voor in de bergen van Centraal en Z. Europa en wordt veel gekweekt als kamerplant. Familie der sleutelbloemigen.

Alpenviooltje.

Alpenvormen, planten wier habitus sterk gewijzigd is door het overbrengen uit het laagland naar de bergen. Deze wijzigingen zijn niet erfelijke modificaties. → Aanpassing.

Lit.: G. Bonnier, Recherches expérimentales sur l'adaptation des plantes au climat alpin, Ann. Sc. nat. Botanique (Sér. 7 XX 1895, 217—360). *Dumon.*

Alpera (pas va Albaceke, Spanje), belangrijke vindplaats van palaeolitische teekeningen van ong. 70 menschen en dieren, ten deele over elkaar heen

Jachtscène. Rotsschildering Alpera.

geschilderd. De mannen zijn met speren en pijl en boog gewapend.

Alpertus Mettensis, geschiedschrijver en kloosterling (eerst in St. Symphorianus in Metz, later waarsch. in de St. Paulusabdij bij Amersf.). Het werk: De episcopis Mettensibus libellus ad Constantinum abbatem (978—1017) is grootendeels verloren. Tusschen 1021—1023 schreef A. in Ned.: De diversitate temporum ad Burchardum Wormatiensem episcopum libri II (1002—1018), dat voor de Ned. gesch. van dien tijd van groote beteekenis is.

U i t g.: Pertz in: Monumenta Germ. Hist. Script. (IV, 697—723); A. Hulshof in: Werken van Hist. Gen. (3e S. 37, 1916); phototypisch door C. Pijnacker Hordijk in: Codices Graeci et Latini (suppl. V 1908); Migne, Lat. (140, 451); Acta S. S. Maii (I, 1680, 441). *Post.*

Alpes, drie departementen in Z.O. Frankrijk:

1° **Basses-Alpes,** grensdept. in Z.O. Fr. Opp. 6 988 km², 87 900 inw. (1931) (156 000 inw. in 1846), 13 per km²; hoofdstad Digne. De uitloopers van de Zee-Alpen zijn ontboscht, de regen spoelt den bouwgrond weg; een beetje schapenteelt. In het Z. tarwe, amandelen, perziken, wijn; zijderupsen. Minerale bronnen.

2° **Hautes-Alpes,** grensdept. in Z.O. Fr. Opp. 5 643 km², 87 500 inw. (1931) (133 000 in 1846), 16 per km²; hoofdstad Gap. Hoogland met Mt. Pelvoux; wat schapenteelt. In de dalen (Briançonnais) landbouw: tarwe, wijn. Kousenindustrie. Veel waterkracht.

3° **Alpes-Maritimes** = Zee-Alpen. Kustdept. in Z.O. Fr. Opp. 3 736 km², 493 000 inw., 132 per km², hoofdstad Nice. Beroemd om de Riviera, vele villes d'hiver, ± 9°C in den winter; weinig regen. Wijn, vijgen, olijven, moerbeien, citroenen, sinaasappelen, myrthe, agaven, palmen. Veel bloemen (parfumerieën, zeep); zijde; visscherij. *Heere.*

Alpha, een aardappelsoort met groote, ronde knollen, geelvleezig, duurzaam, matige smaak, zeer geschikt voor export. Kweeker: Dr. Dorst, Leeuwarden.

Alpha, eerste letter van het Gr. alphabet: α, A.

Alpha en Omega, de eerste en laatste letter van het Gr. alphabet, waarvan de H. Schrift zich bedient om van God te zeggen, dat Hij begin en einde van alles is. Bijv.: „Ik ben de Alpha en de Omega, de Eerste en de Laatste, het Begin en het Einde'' (Apoc. 22. 13). Idem: Apoc. 1. 8 en 1. 17; 21. 6. Vgl. Is. 41. 4; 44. 6; 48. 12. Ook de rabbijnen hadden de gewoonte begin en einde der Wet aan te duiden met de Hebreeuwsche eerste en laatste letter, nl. Aleph en Tau. De Christenen bezigden sinds de 3e eeuw in hun disciplina arcani de alpha en de omega ter linker- en rechterzijde van het Christusmonogram (→ Christogram), hangend aan de dwarsbalken van het kruis, in het boek des levens, dat door den tronenden Christus of de engelen geopend gedragen wordt. *Brouwer.*

Alphabet (< Gr. alpha, bèta zijn de namen van de eerste twee letters van de Gr. letterrij). Het a. eener taal is de in een bepaalde volgorde geplaatste serie van letters, die moeten dienen om de phonemen van die taal schriftelijk weer te geven. Het alphabetisme is de laatste trap van het → schrift geweest. Eertijds was men van meening, dat wij ons a. te danken hebben aan de Phoeniciërs. De nieuwe onderzoekingen hebben aan het licht gebracht, dat ongeveer 2000 jaren v. Chr., aan beide zijden van de Middellandsche Zee, door de Myceniërs reeds letterteekens werden gebruikt, i.p.v. teekeningen, om woorden te schrijven. De Phoeniciërs kozen hieruit twee en twintig letters. Hoewel deze letters slechts bestonden uit medeklinkers, kan men toch van een alphabet spreken. De Grieken ontwikkelden verder het a. Zij spraken van Phoenicische letters en de Kretensers beweerden, dat zij het a. hadden uitgevonden, maar dat de Phoeniciërs het hadden vereenvoudigd en verbreid. Wat eens het oudste alphabet-document werd genoemd, is een inscriptie op een steen, de Moabite, welke in het Louvre wordt bewaard. De Moabite-steen bevat een verslag van den oorlog tusschen Mesja, den koning der Moabieten, en de Israëlieten onder Jehoram of Joram. De dateering van dezen steen valt tusschen 896 en 884 v. Chr. en hij bevat tal van letters, welke gelijken op die van het Grieksche alphabet. Maar op de tegels, welke men in den jongsten tijd op Kreta heeft opgegraven, heeft men letters aangetroffen, die volkomen overeenstemmen met den Eur. lettervorm en gedateerd zijn tusschen 1600 en 1200 v. Chr. De Grieken, die een fijner gevoel bezaten voor de uitdrukking van de gedachten door middel van het schrift dan de Phoeniciërs, verrijkten het alphabet met klinkers. Tal van plaatselijke alphabetten waren in gebruik, totdat aan het einde van de vijfde eeuw v. Chr. het Ionische alphabet algemeen werd aanvaard door Athene en de Helleensche staten. Het bestond uit 24 letters; dit a. wordt thans nog door de Grieken gebezigd. Door de kolonisatie der Grieken en door de Romeinsche overwinningen werd het al meer en meer verspreid. De Eur. volkeren vervormden het Grieksche a. voor de Westersche beschaving.

In het Oosten, tot in Centraal Azië, heeft het Arameesch het a. verspreid. Wijl men de H. Schriften moest gaan lezen, vormde men alphabetten naar model van het alphabet, waarin de geloofsverkondigers zelf de Schriften lazen. Het Slavisch, Armeensch, Koptisch en (ten deele) Gotisch a. komen van het Gr.; het oud-Hoogduitsch, het oud-Engelsch en het oud-Iersch a. komen van het Lat. Die van het Grieksche a. afgeleid werden, zijn j u i s t gevormd, met gevoel voor phonetische relaties en uitspraaknuances. Zij,

die het Latijnsche a. overnamen, hebben eeuwenlang getracht dit aan hun taal aan te passen, want het phonologisch systeem van hun talen was totaal anders. Volgorde der letters heeft in veel talen geen beginsel. Grieken en Phoeniciërs hadden ook een → alphabetisch cijferstelsel. De naam a. komt het eerst bij Tertullianus voor. → A B C muzikaal.

L i t. : K. Faulmann, Das Buch der Schrift ([2]1880); J. Vendryès, Le langage (1921); Kurt Sethe, Der Ursprung des Alphabets (1926); W. Romaine Paterson, How Man Learned His letters (Our Wonderful World, blz. 1641—1647). *Ronner/Weijnen.*

Het Latijnsche alphabet. Latium ontving zijn alphabet ca. 600 v. Chr. van de G r i e k s c h e kolonies Cyme en Napels in Campanië; de oudste Latijnsche inschriften (6e eeuw v. Chr.) bieden dan ook een zuiver oud-Grieksch letterbeeld. Afzijdig gebleven van de latere ontwikkeling der Grieksche alphabetten, onderscheidde zich het Lat. a. vooreerst door het conservatieve gebruik der letters H, F en Q, welke in het Gr. a. vervielen, terwijl het aan het letterteeken C (waarvan de oorspronkelijke Grieksche klankwaarde, nl. G, alleen in eigennamen als Caius behouden bleef) de klankwaarde van K gaf, welk laatste letterteeken daardoor overbodig werd. In de 1e eeuw v. Chr. krijgt het Lat. a. op inscripties de symmetrie, kracht en schoonheid, die het tot een spiegelbeeld der „maiestas populi Romani" en tot een navolgenswaardig voorbeeld voor latere eeuwen maken. Aanvankelijk bleef het Lat. a. beperkt tot het uitgebreide Lat. t a a l - g e b i e d, dat in het Oosten ongeveer begrensd werd door de Adriatische Zee en de Cyrenaïca. In de 3e eeuw n. Chr. werd uit het Lat. a. het Germaansche runenschrift gevormd. Alvorens de Germaansche en andere talen het Lat. a. aanvaardden, had dit in de verspreide kloostergemeenschappen verschillende gedaanten van cursief schrift aangenomen; men doet beter, hier van „schriftprovincies" dan van „nationale schriften" te spreken. De voornaamste zijn: Langobardisch schrift (of littera Beneventana), West-Gotisch schr. (littera Toletana), Iersch schr. (scriptura Scottica), Merovingisch, Angelsaksisch schrift, enz. In deze schriften had de minuscula definitief de majuscula verdrongen. In den tijd van alleenheerschappij der Latijnsche taal, toen volkstalen nog geen beteekenis hadden, noch als nationaal distinctief konden dienst doen, werd vaak de schriftsoort of modus scribendi tot zulk een distinctief gemaakt. Intusschen is het een van de dwalingen der Romantiek geweest, in deze schriftsoorten origineele scheppingen der Germaansche „naties" te zien. Een doelbewuste calligraphische hervorming was ca. 800 n. Chr. uitgegaan van het St. Martinusklooster te Tours onder → Alcuinus; het daaruit voortgekomen en tot de 12e eeuw steeds meer vervolmaakte Karolingische minusculaschrift werd na de periode van het zgn. Gotische schrift door de Renaissance en de Humanisten voor goed overheerschend in Europa, in de boekdrukkunst als Latijnsche „antiqua". Door deze antiqua werd het Gotische schrift in Engeland (18e eeuw) en Denemarken (19e eeuw) geheel, in Duitschland ten deele verdrongen; daar houdt het Gotische alphabet nog slechts stand voor meer volkstümliche literatuur en op nationale sentimentsgronden, ofschoon (evenals de Gotische bouwstijl) dit alphabet een halve eeuw eer in N. Frankrijk dan in Duitschland tot ontwikkeling kwam.

Het Latijnsche a. schijnt, als symbool van de universaliteit der Romeinsche cultuur, voorbestemd den ganschen aardbol te beheerschen; geen enkel ander alphabet komt hiervoor in aanmerking. De pogingen, welke reeds voor drie eeuwen door Portugeesche en daarna o.a. door Hollandsche missionarissen werden gedaan, in Oost-Azië het Lat. a. in te voeren, worden thans vooral door Japansche intellectueelen hervat. De Sovjet-Unie werkt in dezelfde richting. Sinds Nov. 1928 is het Lat. a. officieel in de Turksche Republiek ingevoerd, sinds Maart 1929 verving het ook het Arabische schrift in Albanië.

L i t. : Arthur Mentz, Geschichte der griechisch-römischen Schrift (met ruime literatuuropgave, Leipzig 1920). *Cuypers.*

Alphabet (muzikaal), → A B C muzikaal.

Alphabetisch cijferstelsel, een cijferstelsel, waarin de letters van het alphabet als cijfers worden gebruikt. Werd o.a. gebruikt door de Grieken, die de getallen 1 . . . . 9, 10, 20 . . . 100, 200 . . . 900 door de letters α, β, enz., aangevuld met enkele Phoenicische letters, voorstelden. *Dijksterhuis.*

Alpha-Intelligentie-test, → Test.

Alphanus van Salerno, → Alfano I.

Alpha privans (Lat. = beroovende alpha of a l p h a p r i v a t i v u m). Gr. vóórsyllabe a (voor klinker: an) in de beteekenis: niet, zonder, on-, bijv. amorph, asymmetrie, atheïst, atoom. *Weijnen.*

Alpharts Tod, → Albharts Tod.

Alphastralen (n a t u u r k u n d e) bestaan uit dubbel positief geladen heliumkernen, die met zeer groote snelheid (van 14 000 tot 23 000 km per sec) voortvliegen. Op een daartoe geprepareerd scherm opgevangen veroorzaken a. kleine flikkeringen ten gevolge van de botsingen der heliumkernen tegen het scherm. Deze proef was de eerste, waarbij de werking van afzonderlijke atomen werd waargenomen. Over ontstaan enz. der a., → Radioactiviteit. In de geneeskunde worden zij zeer zelden en alleen voor zeer oppervlakkige huidaandoeningen toegepast. Bij de meeste geneeskundige behandelingen met radio-actieve stoffen worden zij door filters van vaste stof teruggehouden.

Alphen c.a., 1° gem. in N. Brabant, Z.W. van Tilburg; 2 612 inw.; 2 598 Kath., 14 Prot.; opp. 5 531 ha; omvat de kerkdorpen Alphen en Riel. Land- en tuinbouw, leer- en schoenindustrie. Toren uit de 16e eeuw bij de nieuwe Kath. kerk; urnenvelden blootgelegd. *v. Velthoven.*

2° Gem. in G e l d e r l a n d, → Appeltern.

Alphen, 1° A n t o n i u s v a n, vooraanstaand geestelijke, * 16 Mei 1748 te Boxtel, † 1 Mei 1831, priester gewijd '73, licentiaat in de theologie en lector aan het college van Driutius te Leuven '74, kapelaan te Boxtel '77, idem te Schijndel '82, pastoor te Schijndel vanaf '87 tot zijn dood, 1782—'90 vice-vicaris, 1790—1831 apostolisch vicaris van het oud-bisdom Den Bosch.

v. A. richt in 1798 een groot-seminarie op, een daad, mogelijk door de nieuwe grondwet, noodzakelijk door de opheffing van de Universiteit van Leuven. Al weigert de vicaris persoonlijk zitting te nemen in de commissie, die op last van Lod. Napoleon een nieuwe kerkelijke indeeling had te ontwerpen, hij ziet in deze commissie, bijna uitsluitend uit priesters bestaande, een niet te versmaden middel om de rechten van de Kerk te handhaven. Beslist afwijzend staat v. A. tegenover elke poging van staatswege om zich met de interne aangelegenheden van de Kerk te bemoeien; zijn houding tegenover Napoleon is hiervan een zeer duidelijk bewijs.

Nauwelijks was Brabant bij Frankrijk ingelijfd of de keizer deed den vicaris gevangen nemen (14 April 1810) en hem wegvoeren naar het kasteel van Vincennes te Parijs. Aanleiding tot deze gewelddaad was het feit, dat v. A. geweigerd had goed te keuren, dat aan een priester namens Napoleon bevel was gegeven voor Z. M. in het openbaar te bidden zonder voorkennis van den vicaris; bovendien had v. A. zeer duidelijk 's keizers houding in zake zijn voorgenomen huwelijk afgekeurd. Als oorzaak van de ontvoering moet beschouwd worden de onverzettelijkheid van v. A. Zoo iemand zou N.'s plannen op kerkelijk gebied in ons land te zeer belemmeren. Inderdaad is eenige dagen na de ontvoering van den vicaris de nieuwe kerkelijke indeeling vanwege den keizer gepubliceerd. Als de paus weigert den door Napoleon benoemden bisschop (M. F. v. d. Camp) te erkennen, tracht de keizer v. A. zelf over te halen van zijn rechten afstand te doen. Hiertoe werd de kerkvoogd 21 Dec. 1810 naar Mechelen en Antwerpen vervoerd. v. A. handhaafde zijn standpunt: hij gehoorzaamt alleen den paus. Van 9 Maart 1811 tot 11 April '14 zucht de vicaris opnieuw in de gevangenis van Vincennes. 24 April 1814 haalt Schijndel hem plechtig in. v. A. blijft steeds zeer voorzichtig, als het geldt de wereldlijke overheid. Nooit heeft hij eenige geldelijke toelage — mogelijk krachtens de grondwet van 1814 — willen aannemen, zelfs toen de paus liet weten, dat Z. H. er geen bezwaar tegen had. In 1815 stichtte v. A. een klein-seminarie (Beekvliet), dat van 1825 tot '29 gesloten was in verband met de opening van het Collegium Philosophicum te Leuven.

Toen Willem I de dwangmaatregelen tegen de seminariën beloofde in te trekken en het concordaat van 1827 tot stand was gekomen, prees de vicaris den koning zeer en is hij Z. M. persoonlijk gaan bedanken.

5 Mei 1831 is v. A. te Schijndel begraven. In vele opzichten is zijn leven in overeenstemming met zijn devies geweest: „Per cruces trophaea", een kruistriomf.

Lit.: Albers, Geschiedenis van het Herstel der Hiërarchie in de Nederlanden (I 1903); Dr. C. F. X. Smits, Antonius van Alphen (Nieuw Ned. Biogr. Woordenb., I 1911, 81-83); F. Franssen, De Troebelen in het Bossche Vicariaat tijdens de overheersching van Napoleon I (Bossche Bijdragen I en II 1917—'19).
de Haas.

2° Hiëronymus van, Ned. dichter, deed zijn rechtskundige studiën te Leiden en Utrecht. * 1746, † 1803. Voorspoedige loopbaan; in 1793 werd hij benoemd tot thesaurier-generaal der Unie. Na zijn studententijd ontwikkelde hij zich in overtuigd hervormd Christelijke richting. Tegenstander van de Verlichting (Aufklärung). Zijn zoo bekend gebleven „Kleine gedigten voor kinderen" zijn niettemin volkomen naar den verstandelijken smaak des tijds. Behalve van o.a. deze stichtelijke paedagogische poëzie, is hij een der eerste Ned. dichters van natuurpoëzie, die bij hem wederom stichtelijk van strekking is. Ook op het gebied der letterkundige aesthetica leverde hij nieuw en baanbrekend werk door zijn zeer zelfstandige bewerking van de Hoogduitsche verhandeling van F. J. Riedel, de „Theorie der Schoone Kunsten en Wetenschappen".

Werken: Riedel's Theorie der Schoone Kunsten en Wetenschappen (2 dln. 1780); Kleine gedigten voor kinderen (1782); Dichtwerken, verzameld en voorzien van een levensbericht door Nepveu (1871). — Lit.: P. A. de Genestet, Over Kinderpoëzie; H. Pomes, Over

van Alphen's kindergedichtjes (1908); Mej. A. C. S. de Koe, van Alphen's litterair-aesthetische theorieën (1910).
A. Sassen.

Alphen aan den Rijn, gem. in de prov. Z. Holland; aan den Ouden Rijn, ± 10 km ten O. van Leiden. Aantal inw. 17 652 (1931), waarvan 50% Ned. Herv., 21% Kath., 20% Geref. Opp. 6 045 ha, rivierkleistrooken langs den Ouden Rijn, overigens veen. Bijna alle grond voor weiland in gebruik: zuivelbereiding, kaashandel heeft zekere beteekenis. Eenige tuinbouw onder invloed van Boskoop en Hazerswoude. Industrie (o.a. steen- en pannenbakkerijen) en handel worden bevorderd door ligging aan waterwegkruising (Oude Rijn en Gouwe-Aar), verkeers- en spoorwegen. A. werd hierdoor ook een secundair cultureel centrum: kantongerecht, Chr. H.B.S., Mulo-scholen, een Chr. inrichting voor onverzorgde kinderen. Ten N. van A. ligt het dorp Oudshoorn, ten N.O. het dorp Aarlanderveen, ten O. de buurten Gouwsche Sluis en Lage Zijde. A. en Aarlanderveen zijn parochie-dorpen. 1425 overwinning van Jacoba van Beieren op de Kabeljauwschen. Waarsch. is A. al een oude Rom. nederzetting, het Albinium van de Peutinger kaart.
Haanappel.

Alphesiboea (Gr. myth.), 1° gemalin van Phoenix, moeder van Adonis; 2° gemalin van Alcmaeon; 3° dochter van Bias, gemalin van Pelias; 4° Aziatische nymph bij den Tigris, moeder van Medus.

Alpheüs (ant. geogr.), de belangrijkste rivier van de Peloponnesus, stroomde langs Olympia. In de myth. is A. de stroomgod, die Artemis met zijn liefde achtervolgde tot het in de haven van Syracuse gelegen eiland Ortygia, waar zij een tempel had. In de plaats van Artemis treedt in de mythe ook de bronnymph Arethusa. Of A. is de jager, die de jageres Arethusa achtervolgde. Zij vluchtte naar Ortygia, werd daar een bronnymph; A. werd een rivier, die, van de Peloponnesus onder de zee doorstroomend, zich met de bron vereenigde.
Davids.

Alpheüs, 1° vader van den apostel Mattheus; 2° vader van Jacobus den Minderen en echtgenoot van Maria, een der vrome vrouwen, die met de H. Maagd onder het kruis stond en een zuster der H. Maagd wordt genoemd; A. wordt ook Cleophas genaamd (Joh. 19.25).

Alphonse, b a r o n d', intendant voor binnenlandsche zaken tijdens de inlijving van ons land bij Frankrijk (1810—1813). Een der verdienstelijkste Fr. ambtenaren. Met zijn mede-intendant Gogel (v. financiën) voornaamste autoriteit onder gouverneur-generaal Lebrun. Behalve aan zijn beleidvol en humaan optreden in een zeer delicate positie, ontleent hij zijn beteekenis aan zijn A p e r ç u s u r l a H o l l a n d e, een uitvoerig rapport aan de keizerlijke regeering te Parijs omtrent de toestanden hier te lande, dat voor de kennis van het toenmalige Ned. van groot belang is. *Verberne.*

Alphonsinische tafels. Door A l p h o n s X, koning van Castilië, werd in 1240 de heruitgaaf bevolen van de astronomische tafels van Ptolemaeus (→ Almagest). Tengevolge van de praecessie waren de plaatsen van de sterren in diens catalogus verouderd. Christenen, Joden en Mooren werkten mee aan deze uitgaaf, die in 1252 verscheen. Ze bevatte stertafels, planetentafels, maantafels. Ook lengten en breedten van verschillende plaatsen. Een groot aandeel in het werk had de rabbijn van Toledo, Isaac Raben Sid. *Bruna.*

Alphonsus, ook → Alfons(us).

Alphonsus de Espinar, Minderbroeder. Kwam in 1502 met een groep medebroeders op Haïti, waar hij een klooster stichtte. Na zijn terugkeer in Spanje nam hij deel aan de officieele verhandelingen over de gedragslijn jegens de Indianen in de missie. Hij was niet voor algeheele vrijheid noch ook voor totale onderwerping voor de kolonisten.

L i t.: Lemmens, Geschichte Franzisk. Miss. (197); Archivo Ibero Americ. (I [18]1923, 405—411). *v. d. Borne.*

Alphonsus d'Orozco, Zalige, Augustijn, ingetreden en geprofest onder het prioraat van den H. Thomas van Villanova te Salamanca; muntte uit door zielenijver en godsvrucht tot het H. Lijden en tot de H. Maagd. Hofprediker, eerst van Karel V, later van Philips II, die hem zijn bijzonder vertrouwen schonk; schrijver van een menigte deels oratorische, deels ascetische werken. * 1500 te Oropesa, † 1591 te Madrid. Zalig verklaard 1882. Feestdag 19 Sept.

W e r k e n: Opera ven. servi Dei Ildefonsi ab Orozco (7 dln. Madrid 1736). — L i t.: Tomàs Cámera O.E.S.A., Vida y escritos del Beato Alonso de Orozco (Valladolid 1882; Duitsche vert. te Würzburg 1885). *Claesen.*

Alphonsus Lupus, groot kanselredenaar in Spanje en Italië. * ± 1517 te Medina Sidonia (bij Cadiz), † 15 Oct. 1593 te Barcelona. Hij werd minderbroeder; wegens zijn onverschrokken prediking moest hij uit Spanje naar Italië uitwijken, waar hij naar de Kapucijnen overging. Door zijn apost. arbeid droeg hij zeer bij tot den bloei dezer nieuwe orde. *Placidus.*

Alphonsus van Madrid, Franciscaan, geestelijk schrijver in de eerste helft der 16e eeuw in Spanje, vooral bekend door zijn El Arte de servir a Dios, door de H. Teresia in haar Leven geprezen als een uitmuntende gids bij de beoefening der deugd. Het werd in het Ned. vertaald door J. Farzijn O.F.M. en sinds 1602 minstens vijf maal uitgegeven als Conste om Godt oprechtelyck te dienen. Nieuwe Spaansche uitgave door J. Sala (Valencia 1903) en door M. Mir, Escritores Misticos Espanoles (I, 588—634). Alphonsus schreef verder Overwegingen voor de Goede Week en gaf zonder naam te Burgos en Toledo in 1523 en 1524 uit: Arte de bien confesar (Kunst om goed te biechten). *Brandsma.*

Alpine gletsjer, → Gletsjer.

Alpine regio of alpine zône is in de plantengeographie dat gedeelte op de bergen, dat boven de boomgrens gelegen is. Een gedeelte van de a. is de nivale zône, nl. boven de sneeuwgrens.

Alpine Triasformatie, → Triasformatie.

Alpine type, → Europa, bevolking.

Alpini (A l p i n u s), P r o s p e r, Ital. medicus en botanicus. * 1553 te Marostica bij Venetië, † 1617 te Padua. Na zijn studie te Padua ging hij naar Egypte en werd in 1584 geneesheer bij de vloot van Andreas Doria; later was hij hoogleeraar in de plantkunde te Padua. Naar hem wordt van de familie der Zingiberaceeën het geslacht Alpinia genoemd.

W e r k e n: De plantis Egypti (1592); De plantis exoticis, opnieuw uitgegeven door zijn zoon (Venetië 1627); Historia naturalis Egypti (Leiden 1735); als medicus heeft hij geschreven De medicina Aegyptiorum (1591); De praesagienda vita et morte aegrotantium (Padua 1601, Leiden 1710); De medicina methodica (1611); Opera posthuma (Leiden 1732). *Bouman.*

Alpinia, fam. Zingiberaceeën, komt voor in Z.O. Azië en Australië. De wortelstok van de roode variëteit van a. galanga (langkoewas merah) wordt op de Soenda-eilanden gebruikt als geneesmiddel (Rhizoma Galangae), evenals de zaden.

Alpinisme (zie plaat), het maken van bergtochten en het doen van onderzoekingen in de Alpen uit sportief of wetenschappelijk oogpunt. Voornaamste oorzaken van de belangstelling in de Alpen: 1° de zucht naar ontspanning en de training van het lichaam; 2° de lust om de kennis van en de liefde voor de natuur te ontwikkelen; 3° het maken van een diepere studie van schilderkunst en literatuur; 4° het beoefenen van vele takken van wetenschap, zooals geologie, botanie en folklore. Tot in het begin van de 18e eeuw bleef de kennis van de Alpen beperkt tot een zeer oppervlakkige wetenschap, omdat de menschen voor de bergen met hun onbereikbare toppen en gevaarlijke hellingen te veel angst hadden. De pioniers op dit gebied zijn maar zeer gering in aantal; hiertoe rekent men in de eerste plaats den Italiaanschen dichter P e t r a r c a, die in 1336 den Mont Ventoux besteeg; in 1492 volgde A n t o n d e V i l l e, een zeer bekend bergklimmer uit de omgeving van Grenoble, die aldaar den Mont Aiguille beklom. L e o n a r d o d a V i n c i en keizer M a x i m i l i a a n I worden er mede toe gerekend. In de tweede helft van de 16e eeuw traden de natuurkundige G e s n e r uit Zürich en de geestelijke J o s i a s S i m l e r, eveneens uit die stad, op den voorgrond. Uit de 19e eeuw is als uitnemend bergklimmer bekend de latere paus Pius XI. De groote belangstelling voor de Alpen, vooral uit een toeristisch oogpunt, begon eerst ná 1750 te groeien. Vooral Zwitserland trok een groot deel van deze toeristen tot zich, hoewel men die reizen nog niet mag vergelijken met de tegenwoordige bergtochten. De bestijging van den Mont Blanc in 1787 door D e S a u s s u r e gaf den eigenlijken stoot tot deze tochten. In 1800 volgde de Gr. Glockner en daarna in de komende jaren achtereenvolgens de Ortler (1804), de Jungfrau (1811), de Finsteraarhorn (1812), de Zugspitze (1820) en de Gr. Venediger (1841).

Het ontdekken der Alpen gaf eenigszins het idee van wetenschappelijke onderzoekingen, welk idee echter ophield te bestaan, zoodra een grooter aantal menschen kon profiteeren van de gedane ontdekkingen. Hierdoor ontstond toerisme op grooter schaal, met als gevolg

het in bezit nemen van bijna de geheele Alpenwereld en de overgang van wetenschappelijk toerisme naar sporttoerisme. Twee groote verschillen traden onmiddellijk naar voren. De bergtochten, tot nu toe enkel gemaakt onder leiding van bekwame gidsen, werden zonder deze hulp ondernomen; ook werden clubs en vereenigingen opgericht, die den leden met raad en daad ter zijde stonden en waardoor er een begin werd gemaakt met de verbetering van den toestand der wegen, de hotels en de verkeersmiddelen, terwijl het gidsenwezen beter werd georganiseerd.

Clubs. De eerste werd in 1857 te Londen opgericht en kreeg den naam van Alpine Club. De beroemdste tochten door haar leden ondernomen zijn de bestijgingen van de Monte Rosa-groep (Dufourspitze) en den Matterhorn door Whymper in 1865. Weldra werden meerdere vereenigingen opgericht, o.a. de Oesterreichische Alpenverein (19 Nov. 1862) te Weenen. Daarna in 1869 te München de Deutsche Alpenverein, welke beide vereenigingen in 1873 een fusie aangingen en heden nog bestaan onder den naam Deutscher und Oesterreichischer Alpenverein. De Italiaansche Alpenclub werd in 1863 in het leven geroepen, de Zwitsersche in hetzelfde jaar; in 1874 volgde de Fransche Alpenclub, maar het duurde tot 1902 voordat in ons land de Ned. Alpenvereeniging tot stand kwam. → Alpenclubs.

Het tweede feit van beteekenis was het ontstaan van a. in den winter, kortweg wintersport genoemd. De groote voordeelen van deze sport in de wintermaanden zijn o.a. de reinheid der lucht (boven 2 000 m leven practisch geen schadelijke bacteriën meer), afname van luchtdruk, waardoor een veel makkelijker ademhaling ontstaat (de barometer, die op zee ± 762 mm aanwijst, geeft op 500 m hoogte nog 716 mm aan, bij 1 000 m 671 mm en bij 1 500 m nog slechts 630 mm).

Door de sterkere bestraling der hoogere gebieden (vele open vlakten) ontstaat grootere verdamping, waardoor een verblijf in de wintersportplaatsen zich kenmerkt door een kouden, maar drogen luchttoestand. Groote voordeelen zijn ook de stofvrije lucht en vooral de windstilte. Bovendien heeft men van November tot midden Januari nog de zgn. temperatuurwisseling, d.w.z. toename van warmte bij stijging. De voornaamste tak van wintersport, die beoefend werd in Zwitserland, Duitschland, Oostenrijk (Tirol) en Noorwegen, was het ski-loopen. Vooral de zgn. Arlberg-methode (indeeling in klassen met een skileeraar en geleidelijk moeilijker wordende oefeningen) heeft veel opgang gemaakt. Reeds voor honderden jaren is in de meer N. landen de ski gebruikt voor het verkeer bij hooge sneeuw; van een bepaald toerisme of onderricht was toen echter nog geen sprake. Het was in 1891 Nansen, die bij zijn tocht door Groenland op de bruikbaarheid van de ski heeft gewezen. In 1897 werden reeds tochten gemaakt, waarbij passen op een hoogte van 3 000 m werden overgetrokken. Verschillende Noorsche studenten kwamen naar Duitschland om er les te geven in het skiën. In 1927 is in Nederland de Ned. Skivereeniging opgericht als onderafdeeling van den A.N.W.B.; zij is de eerste vereeniging op dit gebied geweest en werd later gevolgd door de Ned. Alpenvereeniging, die zich ook met skisport ging bezig houden.

Door al die invloeden is deze tak van wintersport zoodanig tot bloei gekomen, dat tegenwoordig zelfs skitochten in Juni en Juli worden gehouden, zoodat men reeds van zomer-skicursussen kan spreken. Een veel beoefende tak van sport is ski-jöring, waarbij men zich, staande op ski's, door een paard laat voorttrekken. De rodel- of Davoserschlitten wordt zeer veel gebruikt uit amusementsoogpunt, terwijl het houden van tailing-parties, waarbij meerdere rodelsleden aan elkaar gebonden, door paarden worden voortgetrokken, eveneens een geliefkoosd vermaak vormt. Skeleton is een methode van sleeën, sedert 1900 in gebruik, waarbij men op den buik op de slede ligt; de bobslede, uit skeleton ontstaan, biedt plaats voor meerdere personen en is voorzien van een rem en een stuur; voor bobsleeën, dat niet van gevaar ontbloot is, heeft men een ervaren en terzake kundige bemanning noodig. IJshockey en curling worden in Zwitserland veel beoefend. Dit laatste heet in Tirol ook wel Eisschiessen, bestaat uit het kegelen met zware, gepolitoerde granietsteenen schijven van 16 tot 20 kg en is een ijssport van rustiger aard. Wintersport doet men hoofdzakelijk in Januari en Februari, ski-loopen ook nog in April en Mei. De meeste skivereenigingen (22 landen) zijn tegenwoordig aangesloten bij de Fédération Internationale de Ski (F.I.S.), waarvan de zetel in Zweden is gevestigd.

Lit.: Georges Casella, L'Alpinisme; J. Tyndall, In de Alpen; E. Whymper, Berg- und Gletscherfahrten; Purtscheller, Ueber Fels und Firn; Ernst Enzensperger, Bergsteigen; Der Alpinismus und der Deutsche und Oesterreichische Alpenverein (Berlijn 1909); Technik des Bergsteigens (herausgegeben vom S.A.C. 1930); Bilgeri, Ski Handbuch; Dahinden, Die Skischule; H. Hoek, Der Ski und seine sportliche Benützung; Josef Isslinger, Führerloses Bergsteigen; Mr. C. P. van Rossem, Hoe leer ik skiloopen?; verschillende tijdschriften op wintersportgebied, zoouls bijv. La Revue du Ski. *Rijnberk.*

Alpinum, → Rotstuin.

Alpnach, dorp in het kanton Obwalden, 466 m boven zee, 2 050 inw., meest Kath. Aan den Sarner Aa, dicht bij het Alpnacher meer (Z.W. arm van het Vierwoudstedenmeer), station aan den Brünigspoorweg. Twee km verder N.waarts aan het meer het dorp Alpnachstad, bootstation; beginpunt van den Pilatusspoorweg. *Lips.*

Alp Tekin, Turk, grondvester der Gasnawidendynastie. Vestigde zich in 862 in Gasna (ten Z. van Kaboel).

Alquifoux, → Galeniet.

Alruin, Mandragora officinarum L., overblijvende plant uit het gebied der Middellandsche Zee, met dikken, gevorkten wortel, groote, sterkriekende bladeren in wortelrosetten en violette bloemen. Wordt gekweekt om de narcotische eigenschappen. De op den mensch gelijkende vorm prikkelde de volksverbeelding en gaf aanleiding tot bijgeloovige praktijken: a. wordt volksetymologisch ook mandragerskruid genoemd, zou bloeien in den Kerstnacht en de zetel zijn van heilaanbrengende geesten. Fam. der nachtschaden.

Alrussische Centrale Vakvereenigingsraad, → Centrale Vakvereenigingsraad van de Unie der Sovjetrepublieken.

Als, een spookverschijning in de buurt van Dendermonde, → Alven.

Alsace-Bossu, Thomas Philippus, prins van Hénin-Liétard. In zijn jeugd graaf van Beaumont. Krijgt van Karel II, koning van Spanje, het ambt van provoost der kathedraal van Gent (1696). Studeert te Keulen en te Rome. Als Sacr. Theol. Dr. wordt hij in 1702 vic.-generaal van het bisdom Gent. Na tot huisprelaat van den paus benoemd

te zijn, wordt hij bisschop van Ieperen (1713). 19 Januari 1716 aartsbisschop van Mechelen, 29 November 1719 kardinaal. Hij was voorstander der zuivere leer, van de orthodoxie en van de tucht in zijn bisdom, dat bedreigd was door het Jansenisme. In de moeilijke politieke toestanden van Oostenrijksche en later Fransche overheersching heeft hij steeds de rol van vredebrenger vervuld en was bij vriend en vijand gezien. *Valvekens.*

Alsea, stam der → Indianen van N. Amerika; N.W. Kustgebied; in den huidigen staat Oregon.

Al Secco, → Fresco, Secco.

Alsem, Artemisia, plantengeslacht, bestaande uit kruiden of heesters met kleine, gele bloempjes van de fam. der samengesteldbloemigen. Ong. 280 soorten in de gematigde streken van het N. halfrond, waar zij vooral op zandgronden en in zoutsteppen voorkomen. In Amerika vormen ze de wel bekende Artemisiasteppen. De a. Absinthium L. of absinth-alsem is een vrij algemeen voorkomende overblijvende plant, bekend om den onaangenamen geur en bitteren smaak, waaruit de absinth, een wel bekende bittere drank, bereid wordt. De A. vulgaris L. of bijvoet is een zeer verspreid onkruid. Alsemtoppen, de bloeiende toppen van Artemisia Absinthium, bevatten vluchtige olie, waarin thujon en bitterstoffen worden gebruikt voor absinthbereiding en in de geneeskunde voor koortskruiden. Alsemkruid werd in den heidenschen tijd bij lijkverbranding gebruikt, sierde in den Christelijken tijd soms lijkbaar of graf. Vandaar de Silezische naam: Grabekraut. In het volksgeloof behoedt het tegen de nachtmerrie en geldt het als zinnebeeld van smart. Het heet ook: Aals(t), Als(t), Els(t).

Lit.: A. De Cock, Volkskunde (1909).

Alsemberg (prov. Brabant, arr. Brussel), gemeente, gelegen op een heuvel bezijden het Zonienwoud. 1 874 inw.; opp. 619 ha; landbouw. Had in de 12e eeuw een O.L.V. kapel. Sophia, dochter der Heilige Elisabeth, gehuwd met hertog Hendrik II van Brabant, schonk een Romaansch-Byzantijnsch O.L.V. beeld, waarvoor groote devotie ontstond. De kerk — monumentaal en met belangrijke kunstschatten — werd gebouwd van einde 14e tot einde 15e eeuw. Gerestaureerd 1863—1889. Kostschool van de Broeders van O.L.V. van Genade. Portugeesch college (Jezuïeten). Monographie door Bols.

Alsen, Deensch Oostzee-eiland door Alssund en Alsföhrde van Sleeswijk gescheiden. Opp. 320 km², 26 602 inw. Vlak land met vruchtbare akkers, mooie beukenbosschen, kleine meren. Hoofdstad Sonderburg; ten O. ervan ligt Augustenburg.

Als ik Alexander niet was, zou ik Diogenes willen zijn. Vlg. Diogenes Laërtius VI 2. n. 6, 32 zou Alexander de Groote dit tot zijn veldheeren hebben gezegd, toen zij zich verwonderden over de achting, die hij Diogenes, den wijsgeer, betoonde. Plutarchus (bijv. Alexander 14) haalt steeds aan: Als ik Alexander niet was, zou ik Diogenes zijn. *Brouwer.*

Alsium (ant. geogr.), zeer oude stad in Etrurië, teg. Palo. Etruskische graven. Havenstad van het gebied van Caere. Later Rom. kolonie. Op het einde der republiek en in het begin van den keizertijd aan het strand veel villa's, waarvan resten gevonden zijn. Ook Pompeius had er een villa. *Davids.*

Alslechten, → Slechten.

Alsloot, Denijs van, Zned. schilder van landschappen, feesten en historische optochten; tapijtpatronen. Zijn werken zijn niet talrijk. * ca. 1570 te Brussel, † ca. 1628; 1599 vrijmeester te Brussel, sedert dat jaar hofschilder van Albert en Isabella.

Lit.: Th. Frimmel, Blätter für Gemäldekunde (I, II).

Al Soefi, een Arab. astronoom, die de tafels van Ptolemaeus (→ Almagest) uit het Grieksch vertaalde en de sterplaatsen voor praecessie corrigeerde. Hij deed zelf goede bepalingen van de helderheid der sterren. * 903, † 986. Leefde langen tijd aan het hof in Bagdad.

Alsophila, een boomvarengeslacht, waarvan vooral de soort A. Australis, die tot 20 m hoog kan worden, zeer verspreid is. De stroosohubben van de jonge bladeren worden in O. Indië verhandeld als een bloedstelpend middel: Penghawar Djambie, vroeger ook Agnus christi genoemd.

Alst, → Alsem.

Alsted. Johann Heinrich, een veelzijdig, maar weinig origineel Prot. geleerde. Zijn talrijke werken bewegen zich op de meest uiteenloopende gebieden. In 7 dln. gaf hij dan ook een in Fr. veel verkochte encyclopaedie uit. * 1588 te Ballersbach (hertogdom Nassau), † 1638 te Weiszenburg. Hij doceerde philosophie en theologie. Op de Synode van Dordrecht (1618) vertegenwoordigde hij de Kerk van Nassau en onderteekende als Calvinist de veroordeeling van Arminius en de Remonstranten. Hij verdedigde de dwaalleer van het 1000-jarig Rijk en wees 1694 aan als het begin daarvan. *Wachters.*

Alsten, Noorsch eiland op 66° N. Opp. 170 km², 1 800 inw. Merkwaardig zijn de 800—1 000 m hooge toppen der Syv Söstre. De hoogste is de Digerlind in het Z., met aan den voet de kerk Alstahoug, waar de dichter Peter Dass van 1689—1708 geestelijke was.

Alstonia, boomengeslacht met zeer licht hout (kurkhout) van de fam. der maagdepalmachtigen in tropisch Azië, maar waarvan een soort A. congensis Engl. ook in tropisch Afrika en vooral in Belgisch Kongo voorkomt. Uit de bittere schors van verschillende soorten wordt een koortsverdrijvend geneesmiddel getrokken.

Alstroemeria, plantengeslacht van de fam. der narcisachtigen, met 50 soorten in Z. Amerika, waarvan verschillende als sierplant gekweekt worden.

Alt, → Aloeta.

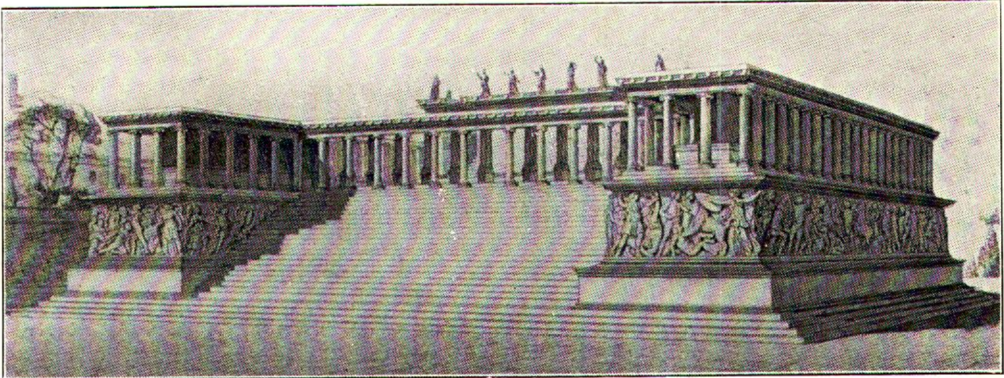
Alt (muziek), → Altstem.

Alt, 1° Franz, Oostenr. portret- en landschapschilder. * 16 Aug. 1821 en † 13 Febr. 1914 te Weenen. Leerling van zijn vader Jacob A. Maakte studiereizen in Tyrol, Italië, Midden en Zuid-Europa. Een vaardig talent, meer gericht naar het teekenachtige en het detail, geen bijzonder colorist. Ook in de aquarel bleef hij meer de teekenaar. Vele van zijn talrijke werken bevonden zich indertijd aan de hoven van Weenen, Berlijn, St. Petersburg, Londen, Stuttgart, enz. Het Museum te Weenen bezit van hem o.a. een „Gezicht op het Canale Grande te Venetië” (1850).

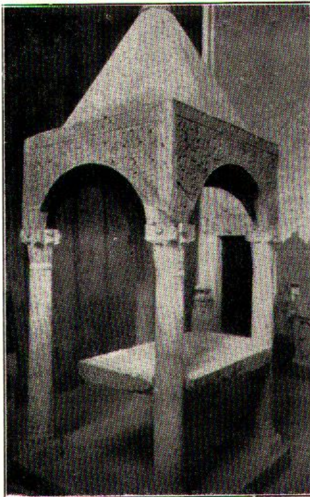
2° Jacob, Oostenr. landschapschilder en lithograaf. * 27 Sept. 1789 te Frankfort a. M., † 30 Sept. 1872 te Weenen. Studeerde eerst te Frankfort a. M., daarna sedert 1811 te Weenen (Academie). Maakte studies in het Alpengebied, Boven-Italië (1828 en 1833) en het Donaugebied. Hij was vooral een voortreffelijk lithograaf, die door zijne nieuwere opvatting en subtiele teekenwijze aan de steenteekenkunst in Oostenrijk eene nieuwe richting gaf.

Werken: o.a. in het Museum te Weenen: Gezichten op het eil. S. Giorgio Maggiore, Gargnano aan het Gardameer, enz. — Lit.: Meijer, Künstlerlex.

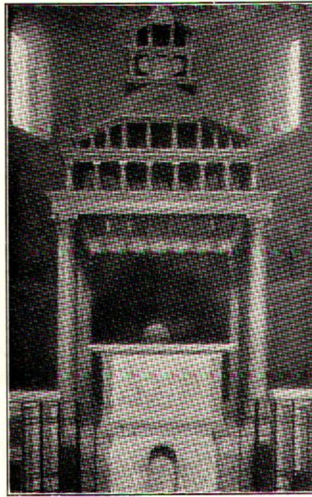
ALTAAR

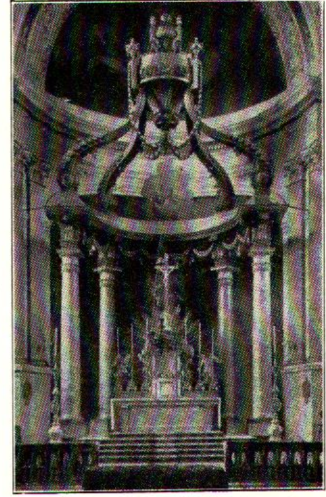
Altaar van Pergamum, 3e eeuw voor Christus. (Naar de reconstructie van von Schram).
Opgesteld in het Deutsche Museum te Berlijn.

Ciborium (8e eeuw). Perugia, Universiteit.

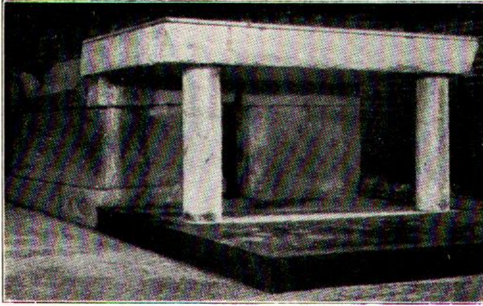
Ciborium (12e eeuw). Anagni, Kathedraal.

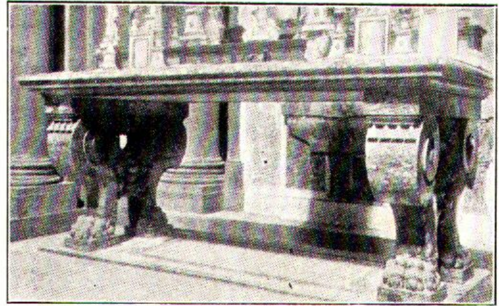
Ciborium (18e eeuw). Mainz, St. Ignatiuskerk.

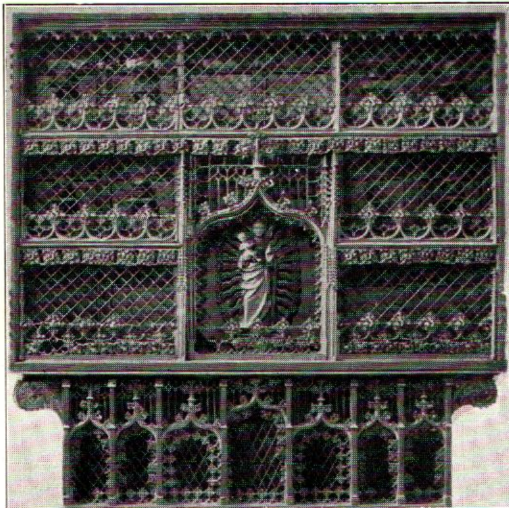
Retabel Duitsch beeldhouwwerk (± 1200).
Brauweiler, vroegere Abdijkerk.

Tafelaltaar (12e eeuw). Bologna, S. Pietro Vecchio.

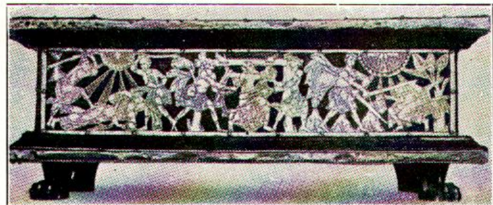
Tafelaltaar (1577). Florence, S. Maria Novella.

Reliquiretabel (1525). Essen, Münsterkerk.

Portatile (12e eeuw). (Vroeger Weenen) Welfenschat.

Portatile (12e eeuw). Paderborn, Franciscanenklooster.

Retabel. Vlaamsch beeldhouwwerk (± 1520). Lübeck, Mariakerk.

3° R u d o l f v o n, Oostenr. landschapschilder, etser en lithograaf, broeder van Franz A. * 28 Aug. 1812 te Weenen, † 12 Maart 1905 aldaar. Leerling van zijn vader, Jacob A. Vormde echter reeds vroeg zichzelf, copieerde veel. 1826 kwam hij aan de Academie te Weenen studeeren. Maakte vele aquarellen. Reisde in Tirol, Stiermarken, Italië, Duitschland. Schilderde hoofdzakelijk landschappen. Een vaardig talent en een vlot teekenaar. Knap portrettist, die in Weenen een zekere vermaardheid genoot. Vele van zijn talrijke werken bevinden zich in het Hofmuseum en het Stedelijk Museum te Weenen en in vele Oostenrijksche verzamelingen.

L i t. : L. Heoesi, Oesterr. Kunst im 19. Jahrh. (II, 186); Schaeffer, Wien (172).

4° T h e o d o o r, Duitsch landschap- en stillevenschilder. * 23 Jan. 1846 te Döhlau bij Hof (Oberfranken). Leerling van de Kunstgewerbeschule te Neurenberg, werkte daarna op het atelier van Hermann Anschütz te München. Vervolgens leerling van de Academie te München. Het werk herinnert eenigszins aan dat van zijn medeleerling te München, Wilhelm Leibl. Werkte afwisselend te Adelshofen, Rothenburg en vestigde zich daarna te Ansbach. Onder den invloed van Leibl en de moderne Fr. schilderkunst ontwikkelde hij zich tot een krachtig talent. Als één van zijn beste werken is te noemen: In het atelier van Rudolf Hirth (Nat. Gal., Berlijn).

L i t. : Kunst für alle (1903, 540; 1905, 308, 411.

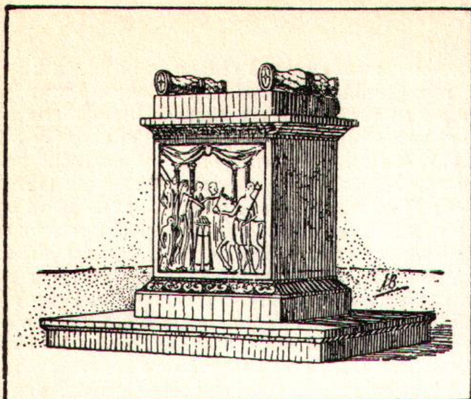
de Stuers.

Altaar (zie platen), offerplaats ; verhevenheid ; een gave daarop neergelegd, is daarmede Gode aangeboden; de levende offergaven worden aldus bestemd tot slachtoffer. Waar geen offer is, ontbreekt dus een a. Aan Christus, die zich als slachtoffer voor de verlossing der wereld heeft aangeboden, kon geen a. die bestemming geven, wijl Hij reeds als slachtoffer ter wereld is gekomen. Toch spreekt men symbolisch van het altaar des Kruises, waaraan het offer werd volbracht. Christus is Hoogepriester, Slachtoffer en Altaar tegelijk. Het Christelijk a. kan dan ook alleen symbool zijn. Wijl wij (Hebr. 3, 15) onze goede werken door Christus aan God opdragen, is het a. symbool van Christus, aldus S. Thomas (S. Th. I-II, q. CII, art. IV, ad 6). De liturgie bedient zich van dit symbool bij de wijding der subdiakens, in de toespraak daarbij steunend op Apoc. 8. 5; ook bij de ontblooting der altaren op Witten-Donderdag, waaronder de lijdenspsalm 21 wordt gebeden, wordt het a. als beeld van Christus gedacht. In de St. Pieter te Rome en in vele andere kerken heeft dan de a l t a a r w a s s c h i n g plaats, als eerherstel voor de vernederingen den Heer aangedaan.

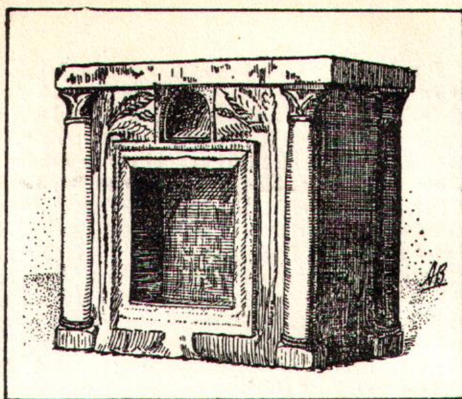
G e s c h i e d e n i s. De Oudheid kende altaren van velerlei vorm. Een verhooging van opeengehoopte steenen of aardkluiten was voor het doel voldoende. De Grieken en de Romeinen kenden in hun tempels vierkante, veelhoekige, ronde of ovale a., van een halven tot 2 m hoog, veelal van steen, en soms met hoornen of rolkussens, en met reliëfs versierd. Ook de Joden kenden, buiten den tempel, dezelfde eenvoudige a.; voor het tabernakel vervaardigde Moses, op Gods bevel, vooreerst een blijvend b r a n d o f f e r - a., 5 el lang en breed, 3 hoog, van acacia-hout en met bronzen platen bekleed. Aan de 4 hoeken waren hoornen en van binnen was een bronzen rooster (Ex. 27. 1-8; 38. 1-7); vervolgens een a. voor r e u k w e r k - o f f e r s, geplaatst voor den voorhang, gelijksoortig van vorm, maar slechts 1 el lang en breed, en 2 hoog, en met goudblad overtrokken. Salomon bouwde een tempel en voor dezen een bronzen brandoffer-a. van 20 el lang en breed (= 10 m) en 10 el hoog (= 5 m), (2 Par. 4. 1). Na de terugkomst uit de ballingschap bouwde Zorobabel een nieuw a. van steen (Esdr. 3. 2—6; Fl. Jos., Contra Apion. 1. 22). De o u d - C h r i s t e l i j k e a. waren denkelijk eenvoudige tafels; in de catacomben ziet men ook den drievoet afgebeeld. Niets is daarvan over. Bij voorkeur werd op of bij een martelaarsgraf gecelebreerd. De → arcosolia hebben minder voor a. gediend dan wel gemeend wordt, omdat ze meestal te laag zijn. Na den Kerkvrede van Milaan (313) doet het v a s t e a., reeds vroeger in Syrië en Palestina bekend, zijn intrede. Van die eerste a. is niets bewaard. Twijfelachtig als reliek zijn ook de resten van het zgn. Petrus-a. in de S. Pudentiana en S. Jan van Lateranen. Het oudste a. — uit de 6e eeuw — bevindt zich te Bagnocavallo bij Ravenna; het is van steen, massief, met nis en holte voor relieken. Dit m a s s i e v e t y p e kwam later (9e, 10e eeuw) meer in zwang. Het illustreert goed het woord van S. Paulus, dat Christus de Rots is (1 Cor. 10. 4). Sinds de 6e eeuw ving de Kerk ook aan steen voor te schrijven als a.-materiaal. Nimmer werd echter het t a f e l t y p e verdrongen. Aanvankelijk had dit uit blad (mensa) met steunen (stipes) bestaand, slechts één steun, waarvoor dikwijls een oud-heidensch a. werd genomen. Het oudste bevindt zich in het museum van Aix en is uit de 6e eeuw; het vertoont een verdieping in de oppervlakte van het blad. Een dergelijk type met één steun mag niet meer geconsacreerd worden. Met de afmetingen van het a. nam op den duur het aantal steunen toe, van 4 tot 8, en soms nog een in het midden. Dit type kwam tijdens de Renaissance sterk tot ontwikkeling. De steunen kregen allerhande fantastische vormen (Rococo). In de O o s t e r s c h e R i t e n geldt nog uitsluitend het tafeltype. Het g r a f a l t a a r bevat een holle ruimte onder het a., de zgn. confessio, waaronder zich het heiligengraf bevindt. De ruimte werd door een opengewerkte marmeren plaat, transenna, afgesloten, waarin dikwijls een opening, fenestella, om gelegenheid te geven devotievoorwerpen tot op het graf te laten neerdalen (→ Brandea). Soms bevond de confessio zich onmiddellijk onder het blad, soms diende die ruimte zelf tot graf (reeds in de 8e en later in de 16e eeuw). Daaruit is de sarcophaagvorm van de Rococo voortgekomen, een massief a., toegepast óók als de relieken ontbraken.

In den L a t i j n s c h e n r i t u s onderscheidt men: altare fixum of immobile (onbeweegl.), als blad (mensa) en steunen (stipes) van natuursteen vast aan elkaar, en de steunen minstens op de vier hoeken met den vasten grond vast zijn verbonden; altare mobile of portabile (beweegb., draagb.), dat een afzonderlijk blad of steen is; en alt. quasi-fixum, een onderstel in altaarvorm, waarop een alt. portabile kan worden gelegd. Men onderscheidt ook: een hoog- of hoofdaltaar (alt. majus, authenticum, capitaneum, enz.), en bij- of zij-altaar (alt. minus, laterale). Het eerste is in kathedrale, collegiale en kloosterkerken het a. der conventsmis, in parochiekerken dat der openb. parochiediensten. In het Oosten kent men slechts quasi-vaste a., uitgez. in de Gr. en de Armenische liturgie. Het draagbare a. is daar een blad van hout of van steen, en in den Gr. ritus een gewijde doek met ingenaaide relieken.

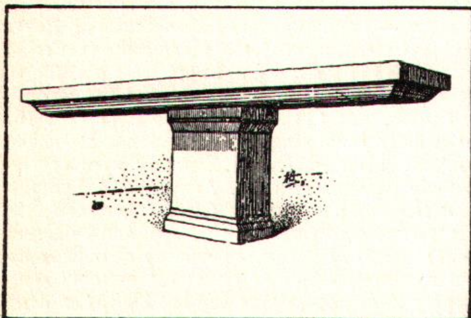
U i t r u s t i n g, volgens voorschriften en gebrui-

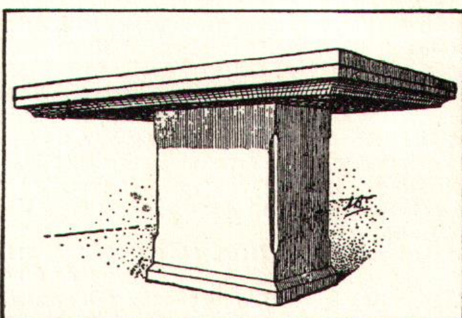
1. Heidensch altaar; Pompeji.

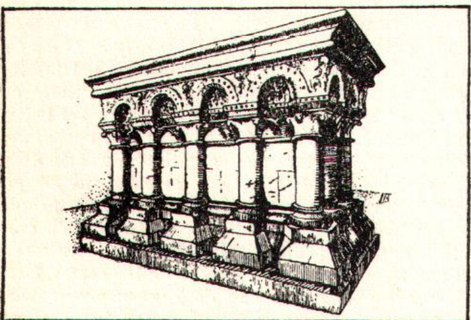
2. Massief altaar (6e eeuw); S. Petrus-basiliek, Bagnocavallo.

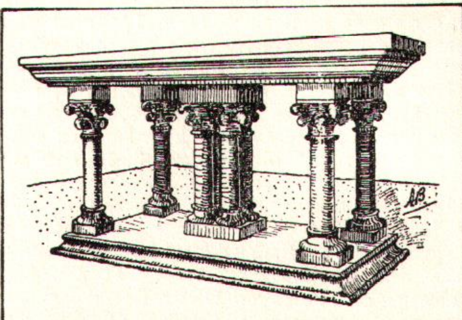
3. Tafel-altaar (13e eeuw); kasteel Tamarite al Mar, Tarragona.

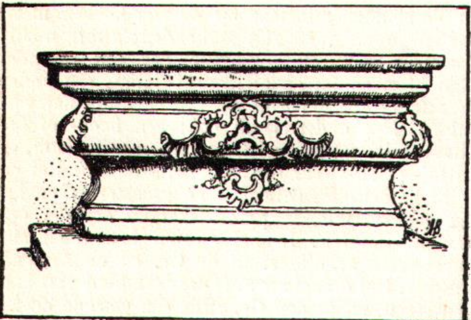
4. Tafel-altaar (14e eeuw); voormalige kathedraal, Elne (Z. Frankrijk).

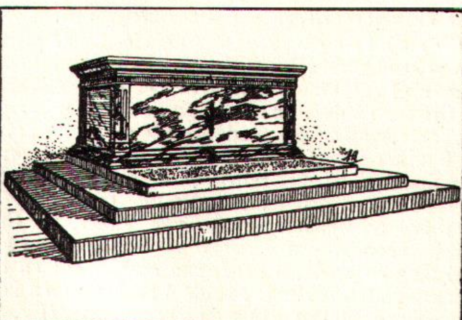
5. Massief altaar (2e helft 12e eeuw); abdij-kerk van S. Germain (Oise).

6. Tafel-altaar (13e eeuw); S. Maria Novella, Florence.

7. Sarcophaag-altaar (18e eeuw); S. Ignatius-kerk, Praag.

8. Massief altaar (13e eeuw); basiliek der H.H. Vincentius en Anastasius, Rome.

ken. Voorschriften vindt men in den Codex J. C., de authent. Decreten der Congr. der Riten, het Rom. missaal en pontificaal, het ceremonieel der bisschoppen (→ Liturgische boeken en → Liturgie, II. samenstellende deelen). Zij handelen veelal over de voorwaarden om tot consecratie te kunnen overgaan, minder over vorm en afmetingen. In te consacreeren kerken moet minstens één vast a. zijn. Midden aan den voorkant moet in het blad of in het onderstel een zgn. graf met relieken van Heiligen zijn, gebruik, reeds in de 4e eeuw bekend, maar tot in het einde der M.E. nog niet, als nu, essentieel noodzakelijk geacht voor de consecratie. In de 4 hoeken, op eenigen afstand van den kant en in het midden, worden gewoonlijk in de mensa kruisjes gebeiteld, ook wel een in het midden van het front, d.i. op de plaatsen, die met het H. Chrisma gezalfd worden. De maten moeten aan de practijk worden ontleend (hoogte: 98—100 cm, br. tot aan het tabernakel: 60—65, lengte: minst. 160, en voor hoog-a. 200 cm). De boventrede (→ Suppedaneum, predella) is dikwijls in het midden van hout (br. 120—125 cm). Vele a. hebben een achterbouw (retabel, superfrontale), soms zeer rijk versierd met schilder- of beeldhouwwerk, wel aangebracht op beweegbare bladen, die als deuren geopend kunnen worden (bij feesten) of gesloten kunnen blijven (→ Drieluik, Triptiek, Vierluik, enz., „vleugel-a."). In deze retabels werden af en toe ook relieken geborgen, ook wel het Allerh. Sacrament zelf. Het hoofd-a. heeft volgens zeer oud gebruik dikwijls 'n overhuiving (→ Ciborium), rustend, ofwel los op 4 kolommen, ofwel op 2 kolommen vóór het a. en 2 consolen in den muur achter het a. Soms ook is het vervangen door een hemel of baldakijn tegen de retabel of den muur bevestigd, ook wel los neerhangend aan koorden of kettingen, aan het gewelf bevestigd. Tusschen de kolommen hingen vaak gordijnen (tetravelums), die opengeschoven konden worden of gesloten. Het gebruik van dgl. gordijnen, ook zonder ciborium, bestond in het O. reeds in de 4e eeuw; vooral dat vóór het a. was van belang, tot afscheiding der geloovigen van het a.

Op het a. worden 3 linnen doeken (altaardwalen, mappa, tobalea) gelegd; de bovenste hangt af tot op den grond, de andere bedekken slechts de mensa. Na de consecr. wordt op deze een in was gedrenkte linnen doek gelegd, chrismale, welke daar mag blijven liggen. Boven de a.-dwalen wordt, buiten de diensten, ter bescherming, een altaarkleed gelegd. Een kruis, mét → corpus (crucifix), is vereischte, goed zichtbaar. Zijn plaats is niet vóór het tabernakel (zoo dit aanwezig is), maar daarboven of erop; ook niet in den expositietroon. Verder kandelaars, ter weerszijden, liefst op een verhooging (kaarsenbank), 6 voor hoofd-a.; voor zij-a. minstens twee. Electrisch licht mag de kaarsen niet vervangen. Op feestdagen kan men tusschen de kandelaars relieken uitstellen, ook beelden van heiligen, vazen met bloemen of geurige kruiden (niet op tabernakel of in expositietroon). Vóór het a. wordt wel, ter opluistering, een antependium aangebracht: een doek in de kleur van het feest, of een gebeeldhouwde plaat (het front der mensa moet zichtbaar blijven). Tijdens de Mis worden op het a. → tabellen of canonborden geplaatst (waarop de voornaamste gebeden), één aan den voet van het kruis, een ander aan de zgn. Evangelie-zijde (rechts van het kruis), het derde aan de Epistelzijde (links). Een verloren gegaan gebruik, nl. het aflezen, onder de Mis, der namen van levenden en dooden, deed ook verloren gaan de → diptieken, de toevouwbare tafeltjes, waarop die namen geschreven waren (11e eeuw). Het tabernakel, dat het Allerh. Sacrament bevat, moet geplaatst worden op het hoog-a. of op de meest passende plaats, echter in kerken met → koorgebed (kathedr., collegiale en kloosterkerken) op een zij-a. of in een Sacram. kapel. Op het tabernakel mogen slechts geplaatst worden het kruis en de expositietroon.

G e p r i v i l e g i e e r d wordt een a. genoemd, wanneer voor een afgestorvene een volle aflaat kan worden verdiend door hem, die aan dit a. de H. Mis opdraagt. Het moet zijn een a. fixum of quasifixum. Het privilegie kan zijn voor altijd en voor alle dagen, of voor beperkten tijd en zekere dagen. Het a. moet een opschrift dragen. Het privilegie kan ook persoonlijk zijn en aan geen a. gebonden. Het gebruik van een a. portabile in strikten zin eischt een privilegie. Onder p a u s e l ij k a. verstaat men een a., waarvan het gebruik alleen aan den paus toekomt, en ieder ander een pauselijk indult behoeft (hoog-a. in de S. Pieter, S. Paulus, S. Jan van Lateranen, S. Maria Maggiore en S. Franciscus te Assisi). Alle a. moeten geconsacreerd worden, ook de draagbare, → Kerkconsecratie. Deze wijding gaat verloren bij aanmerkelijke beschadiging, scheiding van mensa en stipes en onbevoegde opening van het graf of verlies der relieken; → Exsecratie.

E t y m o l o g i e : altare = alta ara (waarschijnlijk), hooge-, dus eereplaats. Gr.: trapeza = tafel, of thusiastèrion (thusia = offer) = de Hebr. naam.

L i t. : A. Vingerhoets, Kerkelijke voorschriften (1917); J. Braun S.J., Der christl. Altar (2 dln., München 1924); Dom A. Beekman O.S.B., Het altaar (verschijnt 1934).
A. Beekman.

A. in de oudheid. In allerlei vormen en materiaal vinden we a. bij Egyptenaren en bewoners van het Tweestroomenland. Kleine a. vindt men vaak bij de Palestijnsche opgravingen. In het centrale heiligdom der Joden zijn brandoffer-a. en wierookoffer-a. steeds verschillend. Bij Grieken en Romeinen kent men kleine en lage a., die in den tempel voor het godenbeeld stonden, en groote a., waarop het brandoffer werd gebracht en die meestal voor den ingang der tempels stonden. Beroemde a. waren die van Samos, Olympia, Delos en Syracuse. Het meest beroemde a. is dat van Zeus te Pergamum, hetwelk wellicht als de ,,troon van Satan'' bij Johann. Apoc. 2. 13, vermeld staat; was met overvloedig beeldhouwwerk versierd.

L i t. : Reisch, Altar, in Pauly's Realenzyclopädie.
F. De Waele.

Altaardoeken, -dwalen, -kleedsteen, -tabellen enz., → Altaar.

Altaarontblooting, -wassching, -wijding, → Altaar.

Altaarstuk is in de Christ. kunst de uitbeelding van een gewijd onderwerp, op den muur achter het altaar aangebracht, of meestal in een lijst op het altaar geplaatst, of daarachter aan den wand opgehangen. In de 11e eeuw werd dikwijls in plaats van een geborduurd of geweven doek een blijvende opbouw op of achter het altaar gezet, waarvan niet zelden het met een fries en lijsten afgezet bovenstuk ruimte gaf voor een schilderij, een reliëf of voor beelden. Was aanvankelijk deze structuur meest van metaal, niet zelden met emailwerk versierd, in de 13e eeuw begon men veelvuldig steen te gebruiken en in de 14e eeuw werd, vooral in het steen-arme Noorden, het hout algemeen. De voorkant dezer constructie wordt retabel geheeten.

De eigenlijke schilderdecoratie (in meer bijzonderen zin het altaarstuk) begint niet voor de 12e eeuw (S. Silvester in Capite te Rome, e.a.). Reeds vroeg zijn altaarstukken in Westfalen (Soest) bekend. Met het gebruik van hout kwam ook de drie- of vijfdeeling van het altaarstuk in zwang, zoowel in Italië als in Duitschland, waar ook tegen de 14e eeuw reeds houtsnijwerk wordt aangetroffen. De retabel ontwikkelt zich vooral in het laatste land tot bijzonderen rijkdom, door versiering met wimpergen, fialen en kruisbloemen, door rijke beschildering van middenpaneel en van de dichtslaande luiken, die niet zelden ook van buiten nog schilderingen droegen. In de 15e eeuw neemt het schilderij de heele retabel in beslag. Maar in de Zuid-, West- en Nederduitsche scholen geraakt terzelfder tijd het houtgesneden altaar tot hoogen bloei, welke bloei tot ver in de 16e eeuw voortduurt. In Nederland en van Nederlandsche meesters zijn vele van deze geschilderde of houtgesneden altaarstukken bekend. Een aan overdaad grenzende versiering vertoonen de altaarstukken der Spaansche laat-Gotiek met hun zwaar gepolychromeerd houtsnijwerk. In de stijlperiode van het Barok raken de houtgesneden altaarstukken sterk op den achtergrond, om te vrijer baan te laten aan het geschilderde en het steengehouwen a. In de vorige eeuw bracht de neo-Gotiek een over het algemeen armtierige opleving van het houtgesneden a.

L i t.: J.Braun, Der christl.Altar (2dln.1924). *Knipping.*

Altaarwacht, diocesane vereeniging, die zich ten doel stelt het Mishooren op werkdagen en de veelvuldige en dagelijksche H. Communie te bevorderen. Haar gelijknamig orgaan verschijnt maandelijks als bijlage van „S. S. Eucharistia” van de Paters van Brakkenstein (Nijmegen).

Altaergeheimenissen. Leerdicht door Joost van den Vondel, verschenen in 1645 „te Keulen in de Nieuwe Druckerye”, naar de titelpagina vermeldt, in werkelijkheid echter te Amsterdam uitgegeven, hetzij door Abraham de Wees, hetzij door Blaeu. Het dichtwerk is verdeeld in drie boeken: Offerspyze, Offereere, Offerhande. De „geheimenissen” van het H. Altaarsacrament worden ontvouwen, d.i. verklaard door den Evangelist St. Jan, den aartsengel Godvruchtigheid en den apostel Sint Paulus. Uitvoerig wordt gewezen op de Oud-Testamentische voorafbeeldingen en voorzeggingen. De Kath. leer wordt verdedigd met tal van argumenten, grootendeels ontleend aan de Disputationes van St. Bellarminus; de krachtige poëtische betoogtrant wordt onderbroken door lyrische fragmenten van groote schoonheid.

L i t.: W. Wilde S.J., Vondel's Altgeh. (Studiën dl. 44, 45 en 47); G. Brom, Vondel's Altgeh. (Van onzen Tijd jg. 6); id., Vondel's Bekering (1907); B. H. Molkenboer O.P., De Bronnen der Altgeh. (De Katholiek dl. 131 en 132); id., Het Begrip van Vondel's Altgeh. (Handelingen van het 7e philologencongres, 1913); id., Outergeuren, Bloemlezing (1924); Jac. Zey S.J., Altaergeh. (1924); A. van Delft, Altaergeheimenissen (1924); P. Salsmans S.J., De Katholieke Vondel (Antw. 1929). *Asselbergs.*

Altai, gebergte aan de N.W. zijde van Midden-Azië; ketens, die waaiervormig naar het W. en N.W. geopend zijn en afwateren naar de Ob; opgebouwd uit palaeozoïsche sedimenten, graniet en kristallijne schisten. Hoogten tot 4 500 m, sterk vergletsjerd, vele meren. Kolengebied van Koesnetz; ijzer, goud, zilver, koper. Vele Russen.

L i t.: Fickeler, Physiogeogr. des A. (1925). *Heere.*

Altaïr = α Aquilae, de helderste ster van het sterrenbeeld A q u i l a (= de Adelaar). Helderheid 0,9 grootte-klassen; afstand 16 lichtjaren. A. is in Ned. in de zomer- en herfstavonden zichtbaar.

Altaïsche Volkerengroep van de Oeral-Altaïers in → Siberië.

Altaïturen, Oostelijke Turkengroep van de Altaïers. → Siberië.

Altakoe, → Elthece.

Altamira-hol (35 km ten W. van Santander in N. Spanje) (zie plaat) werd in het begin van het jong-palaeolithicum door den oermensch bewoond. Beroemde vindplaats van wapenen en gereedschappen uit steen, been en hoorn. Vooral bekend om haar gekleurde muurschilderingen uit de Aurignacenser- en Magdalenienperiode. De grot is 270 m lang. De beste schilderingen bevinden zich in een soort zijhal aan het het plafond. De voorgestelde dieren (bison, everzwijn, hert, oeros, enz.) staande, loopende of ook liggend, geven een goeden indruk van de natuur-observatie van de makers. Deze kunst met haar zeker aanvoelen van beweging en verhoudingen is haast niet meer primitief te noemen, veronderstelt veeleer een lange ontwikkeling van den mensch vóór 15 000 jaar. In 1868 werd de opening vrijgemaakt, in 1879 ontdekte Sautusla met zijn dochtertje Xonia de schilderijen.

L i t.: Cartailhac en Breuil, La Caverne d'A. (1906); Obermaier,Las cuevas de A. (^{2}1929). *Beekman/Knipping.*

Altamura, stad in de prov. Bari (Zuid-Italië), 473 m boven zee, 27 000 inw.; olijf, wijn.

Altamura, S a v e r i o, Ital. schilder van hist. en bijbelsche onderwerpen en genretafereelen. * 1826 te Foggio, † 5 Jan. 1897 te Napels. Leerling van de Academie te Napels. Won in 1847 den Prix de Rome. Moest wegens deelname aan revolution. complotten tegen de Bourbons uit Napels vluchten. Vestigde zich te Florençe. Maakte in 1862 studiereizen in Frankrijk, Engeland en Duitschland. Vestigde zich te Napels en werd leeraar aan de Academie aldaar. Persoonlijk talent, knap teekenaar en goed colorist. Schilder van een meer naturalistische richting.

W e r k e n: o.a. in het Museo Civico te Turijn, de Accademia di Belli Arti te Florence en in de Galleria Colonna te Napels; wandschilderingen in de kapel van het Palazzo Reale te Napels. — L i t.: Meyer, Künstlerlex.; Zeitschr. für bild. Kunst (XVI, 386). *de Stuers.*

Altan boelak (vroeger Maimatsjin, p l a a t s aan de Noordzijde van Mongolië (50° N., 106° O.). 5 000 inw. Veel handel.

Altare, p a s v a n, in de Ligurische Alpen (N. Ital. 44° 15′ N., 8° 16′ O.), 460 m boven zee; grens tusschen Alpen en Apennijnen.

Altarist, priester-beneficiant, die aan een kerk is verbonden.

Alta Vera Paz, 1° d e p a r t e m e n t in O. Guatemala (M. Amer.), bewoond door de Keksjigroep van Maja-Indianen, ± 80 000.

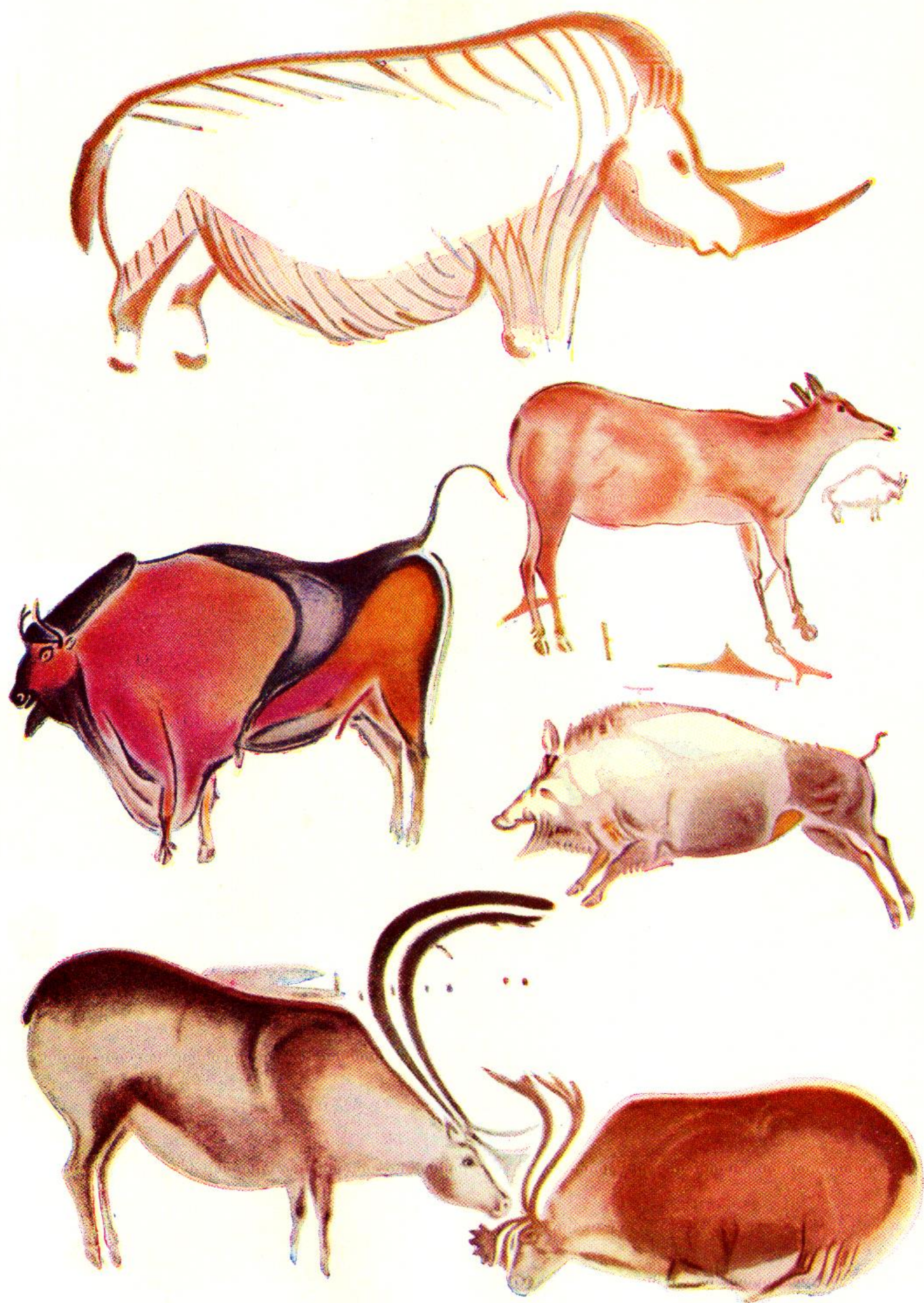
2° Een sterk geplooid M. Amer. g e b e r g t e, 2 500 m.

Altazimuth, → Universaalinstrument.

Altbunzlau (Tsjechisch Stara Boleslav), s t a d in Tsjecho-Slowakije, aan de Elbe, ten N.O. van Praag (50° 10′ N., 14° 40′ O.). 4 000 meest Tsjechisch sprekende inw. In de nabijheid ijzerhoudende bronnen, daardoor badplaats. Hier is de H. Wenzel, patroonheilige van Bohemen, gestorven.

Altclarinet, weinig in gebruik zijnde soort der clarinetten; staat meestal in F-stemming, d.w.z. klinkt een kwint lager dan zij genoteerd wordt.

ALTAMIRA

Muurschilderingen uit de holen van Altamira en Font-de-gaume.

Altdorf, 1° hoofdplaats van het kanton Uri in het dal van de Reusz. 468 m boven zee, 3 km van het Vierwoudstedenmeer; electr. tram naar Flüelen; aan de Gotthardspoorlijn. 4 200 inw., meest Kath. Volgens de sage het tooneel van den Apfelschusz van Tell. Op de markt oude toren (waarsch. door Alemannen gebouwd) met fresco's; ervoor het Tellmonument. Volksschauspielhaus waar 's zomers Schiller's Wilhelm Tell wordt opgevoerd; modder- en mineraalbaden.

2° Stad bij Neurenberg, in het Saksisch regeeringsdistrict Mittelfranken. 3 000 inw. *Lips.*

Altdorfer, 1° Albrecht, Z. Duitsch schilder, houtsnijder, graveur en architect uit de 1e helft van de 16e eeuw. Hoofdvertegenwoordiger van den Donaustijl, die moeilijk uit de historische ontwikkeling te verklaren is. Weinig werkend voor kerkelijke doeleinden en weinig beïnvloed door schildersconventie, gaf A. zich vrij over aan een naïeven volkschen lust tot het curieuze. Hij durfde dan ook stoutmoedig uitgrijpen boven het vormvermogen van zijn tijd. Zijn stukken zijn zeer frisch en boeiend, maar werken niet overtuigend, daar hij niet uitging van de ruimte of het licht, maar van een onuitputtelijken lust tot het curieuze detail. Slecht teekenaar, doch uitmuntend colorist. * ca. 1480 te Regensburg, als zoon van een schilder, † 1538 ald. als stadsarchitect en raadslid.

Monogram van Altdorfer.

Hoofdwerken: Slag bij Arbela (München); kerkelijke stukken te Berlijn, München, Augsburg, Neurenberg, Siena; Landschap (München). — Lit.: M. Friedländer, A.A. (1891); id., A.A.'s Landschaftradierungen (1907). *de Jager.*

2° Erhard, broer van Albrecht A., als schilder en architect werkzaam aan het hof te Schwerin van 1512—1561. Ook als houtsnijder bekend: houtsneden voor den Lübecker Bijbel van 1534. Schilderingen zijn ons van hem niet bewaard gebleven. *Knipping.*

Al tempera, → Tempera.

Altena, het gravenhuis, dat tot 1225 in Berg (Rijnprovincie) heerschte, opgevolgd door dat van Limburg.

Altena, Land van, landstreek in N. Br., tusschen Biesbosch en Bommelerwaard. Oudtijds een deel van Teisterbant, werd het in de 11e eeuw een leen van Kleef, sedert 1332 een deel van Holland; in 1814 pas werd het bij N. Br. gevoegd. De St. Elisabethsvloed (1421) was ook een ramp voor het L. v. A.; van 1421—1461 lag het onbeschermd naar het W.; toen werd aangelegd de dijk Woudrichem—Werkendam—Almkerk—Dussen—Drongelen. In 1640 een groote overwinning op den Biesbosch, afgesloten door den dijk Werkendam—Nieuwendijk—Vierbannen—Hank—Dussen; nu nog de grens met den Biesbosch. De klei is in gebruik als bouw- en grasland; de tuinbouw komt op. Overheerschend Prot. godsdienst; langen tijd zeer geïsoleerd door de rivieren en vooral door den Biesbosch. Door de autobus-verbindingen beter toegankelijk; zich oriënteerend op Den Bosch; door de brug over de Verlegde Maas bij Keizersveer op Breda; verder een veer op Gorkum, Hardinxveld en op den kop van Holland, naar Dordrecht. Van het L. v. A. gaan veel arbeiders den Biesbosch in, werken op de landbouw- en veeteeltbedrijven en in de grienden. → Biesbosch. Het L. v. A. wacht op een goeden verkeersweg door den Biesbosch naar Dordrecht en op een voetbrug over de Merwede bij Gorkum. → Altenaheuvel. *v. Velthoven.*

Altena, Maria E. van Regteren, Holl. schilderes. * 28 Dec. 1868 te Amsterdam. Leerlinge van Geo Poggenbeek, daarna van de Amsterdamsche Academie en van M. W. van der Valk. Schildert hoofdzakelijk stillevens. Werkt te Amsterdam.

Lit.: Plaschaert, Korte Gesch. der Holl. Schilderkunst.

Altena-heuvel, in het Land van Altena bij Almkerk; op deze hoogte stond een kasteel, ± 1400 verwoest; nu nog een trap over.

Altenahr, dorp in de Rijnprovincie; regeeringsdistrict Coblenz; aan de Ahr en aan de spoorlijn Remagen—Adenau. 100 m boven de rivier de ruïnen van het slot A. (10e eeuw); wijnbouw.

Altenberg, Peter, deknaam van Richard Engländer, Duitsch-Oostenrijksch schrijver van korte, sterk-impressionnistische, naar taal en inhoud nerveuze schetsen, met symbolistische bedoeling, en die als hoofdthema de moderne, oververfijnde, decadente atmosfeer van het vooroorlogsche Weenen behandelen. * 9 Maart 1859 te Weenen, † 8 Jan. 1919.

Werken: Wie ich es sehe (1896); Was der Tag mir zuträgt (1900); Märchen des Lebens (1908); Semmering (1912); Vita ipsa (1918); Mein Lebensabend (1919); Nachlasz (1925); Nachlese (1930). Zelfkeur: Auswahl aus meinen Büchern (1908). — Lit.: E. Friedell, Ecce Poeta (1912); Das A.-Buch (1922). *Baur.*

Altenburg, stad in O. Thüringen; 42 500 inw., overwegend Prot. Iets ten W. van het Pleiszedal door een spoorlijn met Leipzig verbonden. Op een porphyrberg ligt het slot A., 1440 gebouwd, tot 1919 residentie van de hertogen van Saksen A., sindsdien museum. Textiel, metaal, conservenindustrie, speelkaartenfabricatie. *Lips.*

Altenburger godsdienstgesprek, Oct. 1568—Maart 1569. Men wilde hier den strijd beslechten tusschen de Synergisten, die de medewerking van den mensch bij de rechtvaardigmaking bleven handhaven (woordvoerder: Eber) en de Flacianen, d.i. aanhangers van Flacius, die de strenge Luth. leer omtrent de totale verdorvenheid van de menschelijke natuur voorstonden (woordvoerder: Wiegand). Zooals gewoonlijk bereikte men ook hier niets. *Wachters.*

Altengaard of Alten, havenstad in Noorwegen, in de prov. Finmarken, 3 000 inw. Goede haven, marktplaats voor Lapland, centrum van de Kath. missie in Finmarken. Sedert 1844 is er een meteorologisch station. De Altenfjord heeft hooge strandterrassen. Aan de Z. punt ligt de Haldi (923 m), station van Birkeland voor de observatie van het Noorderlicht. De gemiddelde jaartemp. van het opp.-water is $4^1/_2$°, van de lucht 1°. In Juli kan de temp. tot 37° stijgen. Aan het Noordeinde van de fjord komt nog loofbosch voor, te Jupvik aan den O. oever worden aardappelen verbouwd. Sneeuwgrens op 1 000 m. *fr. Stanislaus.*

Altengrabow, groot oefenkamp van het Duitsche Rijksleger in de provincie Saksen.

Altenhohenau, aan den Inn (Opper-Beieren). Oudste Duitsche Dominicanessenklooster (1219). 1465 hervormd, 1803 opgeheven. 1923 door Duitsche Dominicanessen van San José (Californië) weer opgebouwd en bezet.

Lit.: A. Mitterwieser, Regesta des Frauenkl. Altenh. Oberbayr. Archiv. (55 vlg.). *Lambermond.*

Altenkirchen, stad in het N.W. van het Wester-

woud, Pruisisch regeeringsdistrict Coblenz; 3 550 inw., meest Prot. Bij A. overwonnen 4 Juni 1796 de Franschen de Oostenrijkers. 20 Sept. bevochten de Oostenrijkers de overwinning.

Altenstetter (A t t e m s t e t t e r), D a v i d, Z. Duitsch emailleur en goudsmid, waarsch. maker van de Oostenrijksche keizerskroon. Zijn meesterwerk, het Pommersche Kunstschrijn (1602), werd ongeveer in alle technieken uitgevoerd. * 1547 te Colmar, † 1617 te Augsburg.

Alteratie (m u z i e k), chromatische verhooging of verlaging van één of meer tonen in een akkoord, waardoor de tonale neiging of tendenz der harmonie wordt beïnvloed.

Alteratie-theorie. Deze tracht het ontstaan van stroomen in dierlijke weefsels bij prikkeling of verwonding (→ Bioëlectriciteit) te verklaren door verandering der waterstofionenconcentratie, tengevolge van de vorming van zuren. De E. M. K. zou dan zijn: R T ln Hs/Hb, waarbij Hs en Hb de H-ionenconcentratie in de zure, resp. basische oplossing voorstellen, T de absolute temperatuur, en R de gasconstante. *Chamuleau.*

Alteratie van Amsterdam noemt men de door de Calvinisten aldaar op 26 Mei 1578 te weeg gebrachte verandering in de regeering. De stad was sinds Febr. 1578 Staatsch, maar had een Katholiek bestuur. Dit werd niet vertrouwd, in overleg met Oranje afgezet en door Calvinisten vervangen.

Alter ego (Lat.) = zijn andere ik. Volgens sommigen op Zeno teruggaande definitie van „vriend”; ook herhaaldelijk te lezen bij Cicero, Seneca. Ook Aristoteles beschrijft den vriend als „een ander zelf”. (Ethic. Nicom. IX, 4, 30).

Alternanthera, niet winterharde tuinplant met fraai, kleurig blad, voor perken en randen.

Alternatie, in de t a a l k u n d e de regelmatige verwisseling van klinkers of medeklinkers, ter aanduiding van morphologische verschillen (verbuigings- en vervoegingsfuncties enz.). → Accent.

Alternatief, het afwisselingsdeel in sommige instrumentale vormen, bijv. Rondo. In het a. worden geen thema's uit het 1e deel doorgewerkt.

Alternatieve verbintenis, die, welke ter keuze van een der partijen staat (aldus het opschrift boven de art. 1308 vlg. B.W.); bijv. de bevrachtingsovereenkomst „op liggen of varen” (ter keuze van den schuldeischer), de verbintenis van den vruchtgebruiker om òf gelijke hoeveelheid, hoedanigheid en waarde terug te geven, òf den prijs te betalen, waarop de zaken geschat zijn (art. 804 B.W.), ter keuze van den vruchtgebruiker (schuldenaar). Ieder der prestaties is elk voor zich voorwerp der verbintenis, doch door vervulling van één prestatie gaat de verbintenis geheel teniet; de verbintenis is echter „zuiver en eenvoudig”, indien een der beloofde zaken geen voorwerp der verbintenis kan uitmaken, of verloren gaat of door toedoen van den schuldenaar niet meer kan geleverd worden; de schuldenaar kan dan de waarde dier zaak niet aanbieden, de schuldeischer niet vorderen. Heeft echter de schuldeischer de keus, dan kan hij, als een der zaken door toedoen van den schuldenaar verloren is, óf de overgebleven zaak vorderen, óf de waarde van die, welke verloren is gegaan. De keus behoort aan den schuldenaar, als die niet uitdrukkelijk aan den schuldeischer is toegestaan (art. 1309 B.W.). *Petit.*

Deze regeling van de a. v. werd door het Ned. B.W. aan C.C. Nap. ontleend, en geld dus ook in België: B.W. art. 1189—1196.

Alternativo, afwisselend, beteekent o.a. in oudere dansvormen dat de 2 deelen elk nog eens kunnen gespeeld worden.

Alterneerende bladstand, → Afwisselende bladstand.

Alterneerende functie der veranderlijken $x_1, x_2, \ldots, x_n$ is een geheele functie van $x_1, x_2, \ldots, x_n$, waarvan de absolute waarde invariant is voor permutatie van $x_1, x_2, \ldots, x_n$. De functie $(x_1-x_2)(x_1-x_3)\ldots(x_{n-1}-x_n)$ is de belangrijkste a. Elke andere a. van $x_1, x_2, \ldots, x_n$ is te schrijven als het produkt van deze laatste en een symmetrische functie van $x_1, x_2, \ldots, x_n$. Elke a. zelf is enkel en alleen invariant voor de permutaties van de alterneerende groep.

L i t.: E. Netto, Substitutionentheorie und ihre Anwendungen auf die Algebra (1882). *Verriest.*

Alterneerende groep van den n-den graad is de groep, welke alle even permutaties (→ transpositie) van n variabelen bevat. De a. van alle graden, uitgezonderd van den 4en, zijn enkelvoudige gr. Een algemeene algebr. vergelijking van den 5en of hoogeren graad is geen metacyclische verg., doordat de a. van dezen graad enkelvoudig zijn, en hun orde niet wordt aangegeven door een ondeelbaar getal.

L i t.: → Groep. *Verriest.*

Alterneerende persoonlijkheid, term, gebruikt in de psychiatrie, voor een zeldzaam verschijnsel bij hysterie. Het berust op een zich telkens herhalende algeheele verandering in de persoonlijkheid, welke omkeering door een hysterischen slaap wordt ingeleid. Na korten of langen tijd treedt wederom een slaaptoestand in, waaruit de patiënt in zijn vroegeren toestand ontwaakt. Tijdens den eenen toestand bestaat een amnesie voor den anderen.

Alterneerende reeks is een reeks, waarvan de termen afwisselend positief en negatief zijn, convergeert als de absolute waarde der termen monotoon tot nul afneemt. Breekt men de reeks bij een zekeren term af, dan is de gemaakte fout, absoluut genomen, kleiner dan de eerste niet gebruikte term, en heeft hetzelfde teeken als deze.

L i t.: F. Schuh, Lessen over de hoogere algebra (III [9]1926). *Verriest.*

Alterneerende versmaat (< Fr. alterner = afwisselen) is die versmaat, waarbij in tegenstelling met het accentvers, de opvolging van beklemtoonde en onbeklemtoonde silben r e g e l m a t i g gebeurt en in vrijwel dezelfde verhouding (→ Versvoet) bijv.:

Ik wenschte dat mij mocht gebeuren (A. Verwey)
◡ — | ◡ — | ◡ — | ◡ — | ◡

Ze begon in onze poëzie, op voorbeeld van de Franschen, op het eind der 16e eeuw.

Bij de voordracht van verzen mag dit alterneeren niet mechanisch worden, wat zou leiden tot miskenning van het levende taalrhythme, met zijn verschillende graden van kracht en tempo, zoowel in de beklemtoonde als in de minder beklemtoonde elementen. Boven de eischen van het schema (◡ — | ◡ — ....), dat den terugkeer van de metrische eenheden op steeds dezelfde plaats doet verwachten, gaat de levende schoonheid van het natuurlijke taalaccent.

L i t.: J. van der Elst, L'alternance binaire dans le vers néerlandais du 16e siècle (1920). *Baur.*

Alterneerend rijm (afwisselend of gekruist rijm), rijmsoort, waarbij de versregels beurtelings rijmen, rijmschema a b a b.

Alterneeringen der verijzingen in verschillende gebieden, → Geologische ijstijden.

Altersmundart, → Kindertaal (sub 4).

Altforst, → Appeltern.

Altfried, 1° bisschop van Munster en geschiedschrijver. † 849.

Werk: Vita Liudgeri. — Uitgave: W. Diekamp (1881).

2° Benedictijn, Heilige, monnik te Corvey, werd in 851 bisschop van Hildesheim. Als zoodanig ontwikkelde hij een groote werkzaamheid voor het heil van Kerk en Staat. † 15 Aug. 874. Zijn vereering werd in 1890 door Rome erkend.

Lit.: Acta S.S. (1737); Aug. (III 210—214); K. Grube, Der hl. Altfried (Hildesheim 1875). *Lindeman.*

Althaea (myth.), moeder van Meleager.

Althaea (plantk.), → Heemst.

Althaeabladen, heemstbladen. Grijsviltige, handlobbige bladen van Althaea officinalis; best.: plantenslijm. Gebruikt ter bereiding van hoestmiddelen.

Lit.: Ned. Pharm. (V).

Althaeaboompje, Hibiscus syriacus L., een in September fraai bloeiende sierstruik uit Klein-Azië, met lobbige bladeren en fraaie purperen bloemkroon met donkerder voet. Fam. der malveachtigen.

Althaeawortel, eenjarige wortel van Althaea officinalis, gebruikt als kauwwortel bij het tandenkrijgen en ter bereiding van Althaeastroop en andere hoestmiddelen.

Lit.: Ned. Pharm. (V).

Althaeazalf, gele zalf, bereid door samensmelten van gele was, hars, sesamolie en lorkenterpentijn.

Althamer, Andreas, Prot. theoloog, vergriekschte zijn naam tot Palaeosphyra. * ca. 1500 te Brenz bij Gundelfingen (vandaar Brentius en Gundelfingius), † omstr. 1539. Hij studeerde aan de universiteit te Tübingen en te Leipzig, werd priester, maar ging over tot het Lutheranisme en nam een vrouw. Voor de verbreiding van de nieuwe leer werkte hij te Neurenberg (1526) en omgeving, te Ansbach (sinds 1528), vanwaar hij als prediker en superintendent zijn werkzaamheid over heel het markgraafschap Brandenburg uitstrekte. Op de disputatie van Bern verdedigde hij de Luth. leer van de Eucharistie tegenover die van Zwingli. Hij schreef o.a. een Luth. catechismus; de Silva biblicorum nominum, d.i. een soort bijbelsche dictionnaire; de Diallage, waarin hij de schijnbaar tegenstrijdige bijbelplaatsen met elkaar tracht te verzoenen. *Wachters.*

Althing, volksvertegenwoordiging van IJsland. Van 930—1802 vergaderde ze in de Thingvellir in het Z.W. van het land.

Althoorn (beugelhoorn) behoort tot zgn. saxhoorns en komt in harmonie-orkesten voor; heeft Es-stemming, d.w.z. klinkt een groote sext lager dan de notatie.

Althusius, verlatiniseerde naam van Johann Althaus, Duitsch jurist en theoreticus der staatkunde. Zijn theorie van het pactum, een stilzwijgende of uitdrukkelijke overeenkomst tusschen soeverein en volk, maakt hem tot een voorlooper van Rousseau's Contrat Social. * 1557, † 1638 als burgemeester te Emden.

Voornaamste werk: Politica methodice digesta (Herborn 1603). — Nieuwste uitg.: C. J. Friedrich (Londen 1932). — Lit.: Gierke ([4]1929). *Baur.*

Altichiero da Zevio, ook: Alighieri da Zevio, schilder; is als een voorlooper van Vittore Pisano te beschouwen. * ± 1320 te Zevio, † ± 1385. Grondlegger van de oud-Veroneesche schilderschool. In Verona kan echter slechts het fresco der Cavalli-Ridders in St. Anastasia aan hem toegeschreven worden. Vooral in Padua zijn werken van zijn hand te vinden (het grootste deel der fresco's van de Capella San Felice in den Santo, een deel der fresco's van het Oratorium S. Giorgio naast den Santo). De „uomini famosi" in het paleis der Carrara's, de vorsten van Padua, een belangrijke schakel voor de ontwikkeling der portret-schilderkunst, zijn tot op weinige resten verdwenen. Onder A.'s leiding werkte Jacopo Avanzo, de belangrijkste leerling der Veronaschool, wier sporen tot ver naar het N. te vervolgen zijn. A.'s kunst kenmerkt zich door een zeer schilderachtige opvatting, een voorliefde voor genreachtige voorstellingen en een nadrukkelijke weergave van de binnenarchitectuur.

Lit.: P. Schubring, Altichiero und seine Malerschule (Leipzig 1898); R. van Marle, The development of the Italian Schools of Painting (III 1924, 124—162). *A. B. de Vries.*

Alticollense, Collegium, → Priesteropleiding.

Altimeter, → Hoogtemeter.

Altimetrie, → Hoogtemeting.

Alting, 1° Menso, predikant, * 1541 te Eelde, † 1612 te Emden, ging kort na 1560 naar de Herv. over, studeerde te Heidelberg, vanaf 1566 predikant op vsch. plaatsen, sinds 1575 te Emden, waar hij heftig streed voor de Gereformeerde opvattingen tegen de Lutherschen. In 1594 na de reductie, regelde hij te Gron. mede den kerkelijken toestand in Calvinistischen geest. Stadh. Willem Lodewijk vroeg dikwijls zijn raad in kerkzaken en zoo werkte hij mede tot betere organisatie van het Calvinisme in Friesl. en Gron. en deed vooral veel voor de Herv. in Drente. Ubbo Emmius beschreef zijn leven. *Ydema.*

2° Willem Arnold, gouverneur-generaal van O. Indië (1780—1797), een voor dit hooge ambt volkomen ongeschikt persoon, onder wiens bestuur de in de landen der Compagnie bestaande misstanden zoozeer naar voren traden, dat hem in 1791 een contrôlecommissie ter zijde werd gesteld, die echter tegen de Bataviasche kliek dier dagen niet opgewassen bleek. Onder A. valt de omwenteling in het moederland van 1795 en grootendeels ook de geleidelijke omzetting der V.O.C. in een kolonie van den Nederlandschen staat (1790—1798). * 1724, † 1800. *Berg.*

Altingia, hooge boomen van de fam. der Hamamelidaceeën, die in China en Japan groeien en waarvan de meest bekende A. excelsa Nor. de Rasamalaboom is.

Alting von Geusau, Jhr. George Auguste Alexander, opgeleid tot officier aan de Koninkl. Mil. Academie te Breda. * 1864. Doorliep vsch. rangen in het Ned. leger; in 1900 bevorderd tot officier van den Generalen Staf. Was van 1900—1913 hoofd van de tweede afd. (Generale Staf) aan het dept. van oorlog en werkte als zoodanig mede aan de reorganisatie van de weermacht door minister Colijn. Als directeur-generaal der Posterijen en Telegrafie (1913—1918) moesten zijn werkzaam-

heden zich wel beperken tot het behoorlijk doen functionneeren van het bedrijf tijdens de mobilisatiejaren. In 1918 trad A. von G. op als minister van oorlog in het eerste ministerie-Ruys de Beerenbrouck. Bevorderde de blijvende instelling van het instituut voor de geestelijke verzorging der militairen, dat in 1914 voor den duur der mobilisatie was opgericht. Toen in 1920 de Tweede Kamer enkele amendementen van het lid Marchant aanvaardde, wier toepassing A. von G. schadelijk achtte voor de paraatheid van de weermacht, trad hij af als minister. Kort daarop volgde zijn benoeming tot lid van de Algemeene Rekenkamer. *Verberne.*

Altinum (ant. geogr.), stad der Veneti, bij de lagunen, aan den handelsweg Patavium-Aquileia; bloei: van Augustus' tijd af, vlootstation, ressorteerend onder Ravenna. Door Attila verwoest (452).

Altis, → Olympia.

Altmann, 1° Hendrik, Ned. schilder en lithograaf van kerken, portretten, landschappen en stadsgezichten. * 1791 te Zaandam, † 1868 te Rotterdam.

2° Sybrand, Ned. schilder en lithograaf van portretten en genre. Leerling van P. van Schendel. 1880 prof. aan de teekenacademie te A'dam. * 1822 te Den Burg op Texel, † 1890 te Amsterdam. *de Jager.*

3° Wilhelm, musicoloog, behoort tot de degelijkste muziekhistorici van den nieuwen tijd. * 4 Apr. 1862 te Adelnau. Studeerde te Marburg en Berlijn in de geschiedenis. Werd in 1900 hoofdbibliothecaris aan de Pruis. Staatsbibliotheek, van 1914-'27 directeur van de muziekafdeeling dier bibliotheek, en nam in 1916 met de firma Breitkopf und Härtel het initiatief tot de oprichting der Deutsche Musiksammlung.

Werken: o.a. Rich. Wagners Briefe nach Zeitfolge und Inhalt (Leipzig 1905), een Orchester-Literatur-Katalog (²1926), een Kammermusik-Literatur-Verzeichnis (⁴1928), een Handbuch für Streichquartett-Spieler (Berlijn 1928). Gaf verder Wagner's Mein Leben uit (Leipzig 1923), verschillende briefwisselingen en geschriften, benevens een aantal kamermuziekcomposities en partituren. *Reeser.*

Altmann van Passau, Zalige, 1065 bisschop van Passau, deed veel voor de hervorming der zeden onder de geestelijkheid en in verschillende abdijen, steunde paus Gregorius VII in zijn hervormingswerk, stond in den investituurstrijd trouw aan diens zijde en sloot zich aan bij den tegen-koning Rudolf van Zwaben. Daarom door Hendrik IV verdreven en in ballingschap † 8 Aug. 1091, begraven in de crypte te Göttweig. Vereering voor Linz en Passau bevestigd. Hymne, Sequentia en Rijm-officie door Chr. van Lilienfeld. Feestdag 8 Aug. *Brandsma.*

Altmühl, zijrivier van den boven-Donau, ontspringt op den Hohen Leite, stroomt naar de Frankische Jura, die zij in een oud Donaudal doorbreekt. De benedenloop van Dietheim af maakt deel uit van het Ludwigskanaal.

Alto (in de muziek), → Altstem.

Alto (in de meteorologie), → Stratus.

Alto Adige, Italiaansche naam voor het gedeelte van Zuid-Tirol, waar Duitsch gesproken wordt. Hoofdstad Bozen; dal van de Adige. Zuidelijk klimaat (ooft, wijn, mais). Concurrentie van de rest van Italië. Veel toeristenplaatsen.

Altocollense, → Priesteropleiding.

Altocumulus of schapenwolken (zie plaat), eerste soort in de fam. der middelmatig hooge wolken, zijn schilfer- of keivormige wolken, die in een horizontale laag of in banken voorkomen. Zij zijn in groepen, rijen of rollen, volgens een of twee richtingen, gerangschikt. De dikste elementen geven schaduw. De a. bestaan uit waterdrupjes, ook bij vriestemperaturen. Zij vertoonen kransen om zon en maan. De wolkenlaag is ongeveer 200 m dik. A. drijven op een gemiddelde hoogte van 3 300 m Hooger dan 5 km worden zij cirrocumulus, lager dan 2,5 km, stratocumulus. De a.-soort heeft vormafwijkingen, waaronder de a.-castellatus, kleine kasteelvormige stapeltjes, de voorbode van onweer zijn. De a. worden gevormd: 1° bij ontbinding van altostratus; 2° door dynamische afkoeling van het bovengedeelte eener turbulente luchtlaag.

Lit.: Atlas international des nuages. Extrait. (Parijs 1930). *V. d. Broeck.*

Alto Douro, landstreek aan weerszijden van de Douro (Portugal), omvat het Z. der prov. Trazos Montes en het N. van Beira. Hoofdbestaansmiddel in de vele kleine nederzettingen is het winnen van den portwijn, die deels per spoor, deels per boot naar Oporto vervoerd wordt. Alto Douro wordt hierom ook Paiz do Vinho (wijnland) genoemd. *Verwiel.*

Altofen, → Boedapest.

Altomonte (Hohenberg), Martin, vaardig schilder, komt echter niet boven de middelmaat uit. * 1657 te Napels, † 1745 in de Abdij Heiligenkreuz, Oostenrijk. Na in Rome bij Baciccio en Maratta in de leer geweest te zijn, werd hij door koning Sobieski naar Warschau geroepen. In 1703 kwam hij naar Weenen, in 1720 werd hij leekenbroeder in het klooster Heiligenkreuz. A. was een der vruchtbaarste kerkschilders uit den Baroktijd in Oostenrijk (plafondschilderingen te Weenen in de sacristie van den Stefansdom, in den Dom te St. Pölten, in de Stadtpfarrkirche te Linz; altaarschilderingen in talrijke kerken in Oostenrijk). *A. B. de Vries.*

Altomünster, klooster, in Oberbayern. In 740 gesticht als Benedictijnenklooster door H. Alto met hulp van Pepijn en den H. Bonifatius, later bewoond door Benedictinessen, nog later 1487—1803 door Brigitten en Brigittinessen. Hier trad 23 April 1520 Oecolampadius in; hij verliet het echter weer 23 Mei 1522. Sinds 1841 nog een prioraat der Benedictinessen. Kerk sierlijke rococobouw uit 1763. Over Oecolampadius' verblijf vgl. A. Bigelmair in Festschrift f. Jos. Schlecht (1917, 14-44). *Brandsma.*

Alton, belangrijk spoorwegcentrum in den staat Illinois (V. S. van Amerika, 38° 55′ N., 90° 10′ W.). Behoort tot de industrieele omgeving van St. Louis. Met de petroleumvelden van Texas en Oklahoma door buisleidingen verbonden.

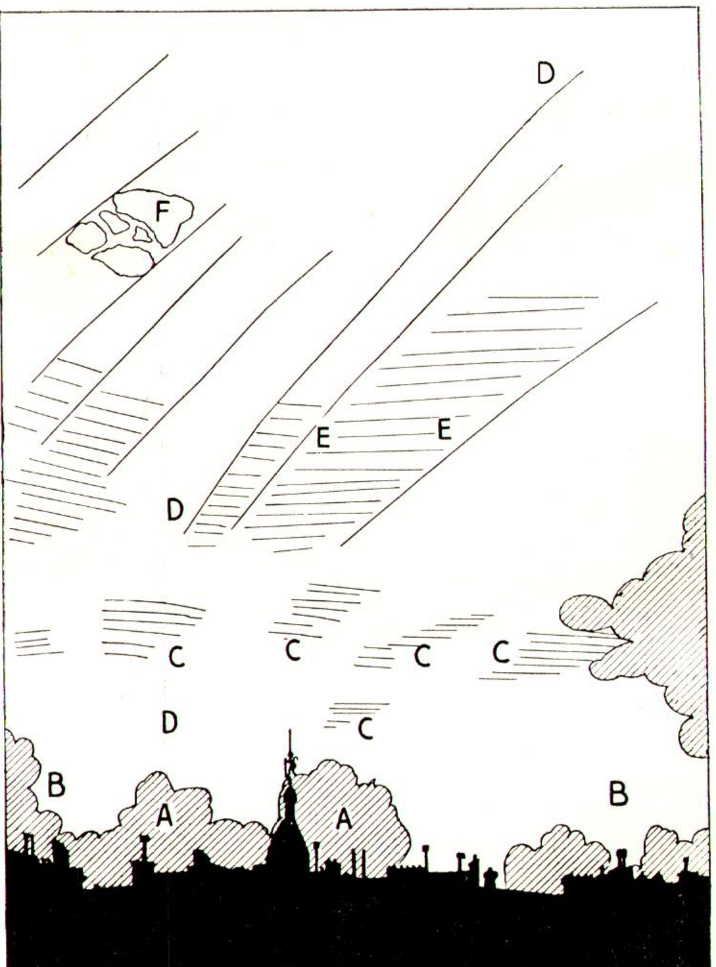
Alton, Eduard Joseph d', kunsthistoricus. * 1772 te Aquilea, † 1840 te Bonn. Werd professor in de Archeologie en Kunstgesch. te Bonn. Verder bekend als teekenaar en graveur en om zijn kennis der rijkunst. Eenige jaren was hij bevriend met Goethe. A. W. von Schlegel noemt hem „zijn orakel in kunstzaken." *Knipping.*

Altona, 1° grootste stad in de Pruis. prov. Sleeswijk-Holstein, gelegen aan den rechteroever van de Elbe, belangrijke visschershaven; industriestad, spoorwegcentrum; 235 000 inw., 88% Prot., 4,6% Kath.

A. bezit breede regelmatig aangelegde straten, heeft, behalve de Evangelische hoofdkerk (1742) en de St. Jozefskerk (1718) en enkele andere gebouwen,

ALTOCUMULUS.

Schapenwolken F in rijen, volgens twee richtingen DD en EE gerangschikt. Sluiervorming in C en D. Cumulus A en B drijven onder den Altocumulus.

zooals het oude raadhuis, slechts moderne architectuur: nieuw raadhuis, museum, enz. Vermeldenswaard zijn ook het Bismarckstandbeeld, het ruiterbeeld van Willem I, e.a.

In het Westen en Noordwesten liggen de industriecentra: Ottensen, Eidelstedt en Stellingen-Langenfelde: metaal, margarine, tabak, textiel. Belangrijk is A. vooral als haven; langs de Elbe neemt zij aan den handel van Hamburg deel. Het is de tweede visschershaven van Duitschland, vandaar een uitgebreide vischhandel.

Bahrenfeld is het groote volkspark. Hagenbeck heeft er zijn beroemde dierentuinen (Stellingen). Bij Blankenese steigt de Elbe-oever tot 90 m, een buitengewoon mooi gedeelte met verschillende parken.

De opbloei van A. dateert eerst van ong. 1640. Frederik III van Denemarken verhief het in 1664 tot stad en schiep hier de eerste vrijhaven van Noord-Europa. In den Noorschen Oorlog brandde A. bijna geheel af (1713). 1866 kwam het met Sleeswijk-Holstein aan Pruisen. In 1888 werd A. tegelijk met Hamburg lid van de Tolunie.

2° Stad in den N. Amerikaanschen staat Pennsylvania (40° 30′ N., 78° 28′ W.), heeft haar stichting en welvaart aan de Pennsylvania Spoorwegmaatschappij te danken. Reusachtige fabrieken voor spoorwegmateriaal. Steenkoolontginning in de nabijheid. Zetel van een bisdom. In 1930 82 054 inw.

Polspoel.

Altorf, Johan C., Ned. beeldhouwer uit de 20e eeuw. * 1876 te Den Haag. Zijn grootsche en rustige styleering sluit aan bij Mendes da Costa, ofschoon hij naar den geest meer bij S. Zijl hoort. Hij doet het materiaal (hout, ivoor) goed tot zijn recht komen.

Lit.: Lauweriks, Plastische kunst in huis.

Altostratus, tweede soort in de familie der middelmatig hooge wolken, is een vezelige of gestreepte wolkensluier, grijs of blauwachtig getint. De a. is niet opaak en vertoont meestal een lichtvlek vóór zon en maan. Bestaat uit waterdrupjes bij temperaturen boven 0°C, en hoofdzakelijk uit ijskristalletjes of sneeuwvlokjes bij vriestemperaturen. De sluier heeft groote afmetingen: ongeveer 2 000 km lengte, 450 km breedte, 1 tot 3 km dikte. Zijn benedenvlak, dat een lichte helling van ongeveer 1/150 heeft, ligt op hoogten van 5 tot 2 km. Hooger dan 5 km wordt de a. cirrostratus; lager dan 2 km nimbostratus. De aanhoudende neerslag begint uit de lage a. te vallen. Een geleidelijk dikker wordende a. duidt aan, dat het weldra langdurig regenen of sneeuwen zal. De a. wordt gevormd hoofdzakelijk door dynamische afkoeling van vochtige luchtmassa's, die over een opglijdingsvlak in de middeltroposfeer omhoog glijden.

Lit.: Atlas international des nuages, Extrait (Parijs 1930). *V. d. Broeck.*

Altötting, beroemdste bedevaartsoord van Beieren. In den Karolingischen tijd een koninklijke Palts. In de achthoekige, waarschijnlijk uit den Karolingischen tijd stammende Paltskapel kreeg in de 15e eeuw een mooi houten Mariabeeld van omstreeks 1300, later bekleed, een geweldige vereering, waardoor A. een nationaal heiligdom voor Beieren werd, nog jaarlijks door meer dan 300 000 pelgrims bezocht. Sinds het midden der 17e eeuw worden de harten der Beiersche koningen in urnen in de H. Kapel bijgezet. De Stadtpfarrer van A. heeft het privilege der pontificalia. Hij wordt voor de bediening der pelgrims bijgestaan door paters Kapucijnen, die er hun hoofdklooster hebben. Hier was de Z. Koenraad van Parzham jaren portier. *Brandsma.*

Altranstädt, Vrede van, bij Leipzig in het keurvorstendom Saksen, waar keurvorst Frederik August I, als koning van Polen Augustus II, na door Karel XII uit Polen te zijn verdreven, op 24 September 1706 met den Zweedschen koning een vernederend verdrag moest sluiten. Hij moest afstand doen van alle aanspraken op Polen en Stanislaus Leszinsky als koning van Polen erkennen; hij moest ook het bondgenootschap met Rusland opzeggen en Patkoel uitleveren. Het verblijf van den Zweedschen koning in het kamp van A. (tot September 1707) gaf een zeer merkwaardige aanraking tusschen de gebeurtenissen van den Noordschen Oorlog (1700—1721) en den Spaanschen Successie-oorlog.

Lit.: M. Immich, Gesch. des europäischen Staatensystems von 1660 bis 1789 (1905). *v. Gorkom.*

Altruïsme (< Lat. alter = de ander) noemt men het stellen van handelingen ten bate van anderen. De naam is geijkt door Aug. Comte, die er zijn leer mee aanduidde, volgens welke het zedelijk karakter aller handelingen uitsluitend naar hun nuttigheid voor anderen is af te meten. Hij verdedigde zulks omdat volgens hem alleen de menschheid het centrale punt aller dingen is te achten en dus op haar belangen en vooruitgang uitsluitend alle handelen dient gericht te zijn. Voor het individu, dat immers geen zelfstandige beteekenis heeft, daar het geheel en al door de gemeenschap gemaakt wordt en ook maar een kortstondig bestaan heeft, kan alleen datgene waarde hebben, wat den algemeenen vooruitgang bevordert, dus dat de algemeenheid ten goede komt en zoo ook bestaat zedelijkheid alleen in het overheerschen der altruïstische instincten: vivre pour autrui. Aan die menschheid, het grand-être, gepersonifieerd dan in het borstbeeld zijner geliefde, wilde Comte zelfs een soort ritueelen cultus betoonen.

Tot zulk eenzijdig a. komen ook de aanhangers der zgn. cultuurmoraal, zooals Wundt en Höffding, volgens wie het persoonlijke zieleleven in het „Gesamtwillen" moet opgaan en het algemeene welzijn laatste grondslag aller zedelijkheid is. In het alg. zal men deze opvatting aantreffen bij al degenen, voor wie in het middelpunt niet de enkeling en diens persoonlijk doel staat, maar de gemeenschap of het geheel. Zoo de verdedigers van het universalisme in een zijner schakeeringen en zoo ten slotte ook, zij het in een anderen zin, Aristoteles, voor wien de alg. rechtvaardigheid, die ons doet verrichten, wat voor de gemeenschap als zoodanig noodig is, de allerhoogste deugd des menschen is; van zijn kant consequent, omdat hij den volgens hem vergankelijken eenling niet als eigenlijk zelfdoel wist te zien.

In nog absoluter zin vindt men het a. bij alle monisten volgens wie geen andere gedragsregel bestaan kan, dan het zich inleven in en aanpassen aan het volstrekte Een-al, waarvan al het individueele slechts een voorbijgaande en wisselende verschijningsvorm is. Terwijl het universalisme nog de waarde van de individueele vervolmaking aanvaarden kan, voorzoover nl. het geheel enkel uit individuen bestaat, dus de cultuur der menschheid tevens individueele cultuur is en omgekeerd, bestaat voor het monisme het individueele slechts in schijn zelfstandig; alleen aan het eenige zijn of worden of ontwikkelen, zij het idee, streven of zijn, komt in werkelijken zin het bestaan toe. Zoo vindt

men dit a., uitvloeisel van pantheïstisch-monistische wijsbegeerte, bij de aanhangers zoowel van het idealisme: Fichte, Hegel, von Hartmann, en vele neo-Hegelianen, als bij die van het voluntarisme als Schopenhauer, Paulsen en vele anderen.

Een absoluut a. belijden verder de verdedigers der biologisch-organische maatschappijstelsels voor wie de gemeenschap een zelfstandig levend wezen is en het individu slechts een cel of atoom daarvan (Spencer) en in het alg. alle anti-substantialisten, d.w.z. die in den mensch geen afgesloten zelfstandigheid zien.

In het algemeen staat men bij het a. voor hetzelfde probleem als bij het alg. welzijn, n.l. de vraag der verhouding van eenling en gemeenschap. De individualistische stelsels willen a. uitsluitend en voorzoover dit ten slotte voor het welbegrepen eigenbelang nuttig of noodig is; naar de Christelijke maatschappijleer daarentegen dient ons handelen aan de gemeenschapsbelangen ondergeschikt gemaakt te worden èn omdat dit in ons eigen belang noodig is, èn ook omdat de gemeenschap in zich hoogere waarde vertegenwoordigt dan de enkeling als zoodanig. Maar ook bij deze ondergeschiktheid, bij dit altruïstisch handelen, verliest de enkeling zichzelf niet; hij hervindt zich integendeel in de gemeenschap, waarvan ook hijzelf onderdeel is en die ten slotte tot taak heeft de eenlingen in het algemeen, dus niet een alleen, maar allen tot hun welzijn te voeren; dit a. beteekent dus ten slotte, dat het meer aankomt op het evenwichtig afgemeten welzijn van allen dan op het onbeperkte eigenbelang van een enkeling. Ook bij Thomas van Aq. is de legale rechtvaardigheid hoogste moreele deugd, maar daarbovenuit gaat de persoonlijke bestemming van ieder tot Gods bezit, zoodat het maatschappelijk a. altijd maar een beperking t.o.v. middelgoederen inhoudt.

Uit die bovennat. roeping des menschen volgt weer de plicht tot een ander a., nl. dat uit de naastenliefde voortvloeit. Daar alle menschen deze hoogere bestemming hebben, behoort het tot onze zedelijke vervolmaking om de evennaasten te eerbiedigen, te ontzien en lief te hebben gelijk ons zelven. Onder bepaalde omstandigheden kan het hoogste zedelijke plicht of althans hoogste volmaaktheid zijn, zich en al het zijne onbaatzuchtig voor anderen ten offer te brengen. Alle daden dan ook, waartoe naastenliefde en broederschap den mensch aanzetten, kan men a. noemen. *Weve.*

Altsächsische Genesis, → Oud Saksische Genesis.

Altsleutel, c-sleutel op de middenlijn. → Altviool. Vroeger ook bij vocale altpartij in gebruik.

Altstadt, 1° Tsjechisch Staré Mesto, district Ungar Hraditsch in Moravië (49° N., 17° 30′ O.). 5 100 Tsjechisch sprekende inw.

2° Mährisch A., district Mährisch Schönberg (50° 30′ N., 17° O.), vacantieoord aan de Z.O. helling van het Glatzer Sneeuwgebergte. 3 000 inw. Duitsch sprekend en Kath. *G. de Vries.*

Altstem, de laagste vrouwen- of jongensstem. Omvang ± e-f². → Stemsoort hangt ook af van de stemkleur (timbre), die bepaald wordt door de boventonen.

Alttuberculine, → Oud-tuberculine.

Altum, B e r n a r d, priester en zoöloog, * 1824 te Münster in Westf., † 1900 te Eberswalde, studeerde theologie en vervolgens philologie en zoölogie te Münster en Berlijn. Priester gewijd in 1849, werd hij in 1858 domvicaris. In 1859 doceerde hij zoölogie aan de universiteit te Münster en werd in 1869 hoogleeraar te Eberswalde.

W e r k e n: o.a. Lehrbuch der Zoologie (mit Landois, Freib. ⁵1883); Der Vogel und sein Leben (Münster ⁶1898). *Willems.*

Altvater, de Z.O. uitlooper van de Sudeten (50° N., 16° 59′ O.), grootendeels met bosch bedekt en dun bevolkt. De hoogste top is bijna 1 500 m hoog. Middelen van bestaan: steengroeven, hout- en textielindustrie.

Altviool (Ital.: viola; D.: Bratsche; Eng.: viola), heeft 4 snaren; wordt in alt-sleutel genoteerd en heeft volgende stemming:

Altwies, gem. in het groothertogdom Luxemburg, in de omstreken van Mondorf; kunstglaswerk; verblijf van V. Hugo in ballingschap; kapel op de plaats van een Romeinsche vesting.

Altijddurende rente is verschuldigd aan dengene, die zich zulks tegen betaling van een bedrag bedingt; de „uitleener" verbindt zich de som niet te zullen terugvorderen; de rente is echter uit haar aard aflosbaar, d.w.z., dat de schuldenaar door teruggave der hoofdsom de verschuldigdheid der rente kan doen ophouden; wel kan bij overeenkomst de aflosbaarheid van het verstrijken van ten hoogste 10 jaar of van een opzegging met ten hoogste een jaar worden afhankelijk gesteld. De hoofdsom kan wel worden teruggevorderd bij niet-betaling der gedurende 2 achtereenvolgende jaren verschuldigde rente, bij verzuim van bezorging van beloofde zekerheid, bij faillietverklaring van den schuldenaar (art. 1807—10 B.W.). De schuldeischer kan zich in het laatste geval echter ook doen verifieeren voor de contante waarde der rente (art. 131 Faillissementwet), tenzij natuurlijk de curator de hoofdsom (100%) aflost. Bij onteigening van onroerend goed, waarop hypotheek tot zekerheid van a. r. is gegeven, wordt het twintigvoud der jaarlijksche r. uit de schadeloosstelling voldaan (art. 43⁴ Onteigeningswet). Recht en verplichting gaan op erfgenamen over.

De woordkeus van B.W. en Code Civil doet nu aan verbruikleening, dan aan koop denken; vooral vroeger, niet zonder invloed van het woekerverbod, werd de overeenkomst aangemerkt als koop van rente (vgl. Pothier, Traité du contrat de constitution de rente, Diephuis XII, blz. 257, Opzoomer X, blz. 230); ze is echter een overeenkomst op zichzelf, die nauwelijks meer voorkomt (laatstelijk bij vestiging van staatsschuld, → Grootboek). *Petit.*

Altijd-groen worden planten genoemd, die meerdere jaren hun bladeren behouden. → Bladhoudende planten.

Altzelle, voormalig Cisterciënserklooster in Saksen, gesticht in 1162 door markgraaf Otto den Rijken van Meiszen. Het klooster kreeg den naam Altzelle, doordat van hieruit Neuzelle gesticht werd. Cultuurcentrum voor landbouw, wetenschap en kunst, getuige het beroemde Cisterciënsercollege te Leipzig. De voormalige kloosterbibliotheek vormt den grondslag van de universiteitsbibl. aldaar. Tijdens de Hervorming in 1545 opgeheven en in 1599 door brand verwoest. *J. v. Rooij.*

Alucita, een geslacht der → vedermotten.

Alufeva, naam van Christenmeisje, wier grafsteen 1915 in de S. Servaaskerk te Maastricht werd ontdekt. Een der oudste Christelijke gedenksteenen in ons vaderland (van omstr. 500). Het grafschrift luidt:

„Tetulum tutisque votis/ ic jacit Alufeva innocens/ funere captus qui vixit/ annus III vivere dum potuit/ fuit dolcissima tutus/ in pace fideles recessit", d.i.: Dit grafschrift is geplaatst met wenschen voor de veiligheid (nl. dat het niet geschonden worde). Hier ligt de onschuldige, door den dood weggenomen Alufeva, die 3 jaar leefde. Zoo lang ze leven mocht was ze allerliefst. Veilig en in vrede stierf ze als gedoopte. Vgl. ook Amabeles.

L i t. : Goossens, De Katakomben Rome-Valkenburg, Gedenkschrift z.j. (1916). *Gorris.*

Aluin (Lat. alumen). P l i n i u s vermeldt in zijn Historia Naturalis den a. als beits voor het verven van weefsels. Hij maakte echter nog geen onderscheid tusschen ijzervitriool en a. Eerst P a r a c e l s u s maakte dit onderscheid. Echter eerst in 1797 is uitgemaakt, dat a. een dubbelzout is van kaliumsulfaat met aluminiumsulfaat. De samenstelling is dus $K_2SO_4\ Al_2(SO_4)_3.24H_2O$. Tot de 15e eeuw werd de a. hoofdzakelijk uit het Oosten naar Eur. gebracht. Groote beteekenis hadden gedurende de M.E. de pauselijke aluinziederijen in Tolfa bij Civita Vecchia. De bereiding geschiedde uit de zgn. a l u i n s t e e n door verhitten in de lucht en daarna uittrekken met water (kubische of Roomsche aluin). Ook ging men wel uit van de zgn. a l u i n s c h i e f e r en de a l u i n a a r d e. Deze stoffen bevatten echter nog geen kaliumsulfaat, dat dus extra moest worden toegevoegd. Tegenwoordig maakt men de a. uit het aluminiumsulfaat, dat op zijn beurt weer verkregen wordt uit de fijne leem- en kleisoorten, door deze met verdund zwavelzuur uit te trekken. Het aluminiumsulfaat wordt in verzadigde oplossing samengebracht met een verzadigde oplossing van kaliumsulfaat, waarna de a. vanzelf uitkristalliseert. Door de verzadigde a.-oplossing langzaam te laten bekoelen, krijgt men de groote, mooi gevormde octaëdrische aluinkristallen, terwijl bij snelle afkoeling onder roeren zich een kristalpoeder vormt, het zgn. a l u i n m e e l. Bij verhitting van de gewone gekristalliseerde a. smelt ze in het afgescheiden kristalwater. Is dit laatste door de verdamping verdreven, dan blijft de g e b r a n d e a. over (alumen ustum). Bij sterk gloeien ontwijkt zwavelzuur en er blijft aluminiumoxyde over.

Gebruik. De waterige oplossing van a. reageert, ten gevolge van de hydrolyse, zuur. Ook heeft ze een sterk adstringeerende (samentrekkende) werking, waardoor aluin dient als bloedstelpend middel en voor het houdbaar maken van dierlijke blazen en huiden (aluinlooierij). A. werkt antiseptisch, waarvan reeds in de oudheid bij het toebereiden der mummiën werd partij getrokken. Verder was de voornaamste toepassing van a. bij het beitsen van wol en katoen, waardoor deze geschikt worden gemaakt om de kleurstoffen op te nemen bij de ververij. → Aluminiumoxyde. Daar echter alle toepassingen van a. berusten op haar gehalte aan aluminiumsulfaat, gebruikt men tegenwoordig deze laatste stof, vooral sedert men dit sulfaat zeer zuiver en goedkoop heeft leeren bereiden. Zoodoende behoort het gebruik van aluin in hoofdzaak tot het verleden. In de f o t o g r a p h i e wordt a. gebruikt als verhardingsbad voor gelatine, zoowel voor negatief als positief, ook voor een bruinkleurbad, het zgn. hypoaluinbad.

De hier besproken a. is het type eener reeks meest goed gekristalliseerde dubbelsulfaten, welke reeks kan worden voorgesteld door de alg. formule: $M_2SO_4.M'_2(SO_4)_3 24\ H_2O$. Hierin stelt M voor een der éénwaardige metalen kalium, natrium, rubidium, caesium of ammonium, terwijl M' voorstelt een der driewaardige metalen aluminium, chroom, ijzer, vanadium of thallium. Men spreekt bijv. van ammoniak-ijzeraluin, van rubidium-chroomaluin enz. Behalve de eigenlijke a., het zooeven besproken kalium-aluminiumsulfaat, is nog van belang de kalium-chroomaluin, → Chroomaluin. *v. d. Beek.*

Aluinaarde, aluinklei, aluinlei, aluinsteen, → Aluminiumertsen.

Aluinlooiing, de dierenhuid, of bloot, wordt behandeld met een mengsel van aluin en keukenzout, waarbij de aluminiumzouten looiend werken. → Looien en Lederbereiding.

Aluinmeel, → Aluin.

Alumbrados, ook Iluminados (Verlichten) en Dejados (Verlatenen) genoemd. In het begin der 16e eeuw een groep personen, die in verwantschap met de Protestantsche leer den nadruk legden op het innerlijk verkeer met God en door de oefening van het overwegend gebed tot goddelijke begenadiging meenden te komen. Zij achtten zich door den H. Geest verlicht, verwierpen de heiligenvereering en verloren zich in de beschouwing, zonder waarde te hechten aan de goede werken en vervielen aldus in quiëtisme. In de beschouwing gaat de ziel geheel in God op. Heeft zij die volmaaktheid bereikt, dan kan niets haar meer schaden. Al wat de ziel hindert in de overweging en beschouwing, alle geboden, welke haar tot iets anders verplichten, zijn uit den booze. De H. Geest leidt de zijnen innerlijk. Verschillende A. geraakten onder den invloed dezer meeningen in hun gebeden in extatischen toestand, zagen visioenen, ontvingen de wondteekenen enz. De beweging begon in het Z. van Spanje, doch vond door geheel het land aanhang. Vrome en heilige personen steunden vooral in den beginne de beweging door aanbeveling van het overwegend gebed en aandringen op innerlijk leven. De voornaamste godgeleerde der A. is Juan de Valdes, die ten slotte bijna een neo-platoonsch pantheïsme leerde. De meesten gingen niet zoo ver. Eenzijdige ontwikkeling voerde tot grove misstanden en misbruiken. Dit leidde bij de Spaansche Inquisitie tot zeer strenge maatregelen, waarbij ook vele goede geschriften en heilige personen veroordeeld werden om vermeende bevordering der gevreesde beweging. De groot-inquisiteur Fernando de Valdes, aartsbisschop van Sevilla, vooral gesteund door Melchior Cano O.P., trad zeer streng op. In twee Indices van 1551 en 1559 werden, behalve vele verderfelijke geestelijke werken, ook tal van boeken, die in dien tijd tot misvatting konden leiden, o.a. van Hendrik Herp en Dionysius den Kartuizer, verboden, zoodat zelfs een H. Teresia klaagde, van al haar mooie boeken te zijn beroofd. De zeer gematigde geschriften van P. Balthasar Alvarez S.J. en de invloed van P. Dominicus Bannez O. P., van de H. Teresia en vele anderen deden geleidelijk het goed recht van het ware mystieke leven weer erkennen en luidden een glorie-tijdperk der Spaansche mystiek in. *Brandsma.*

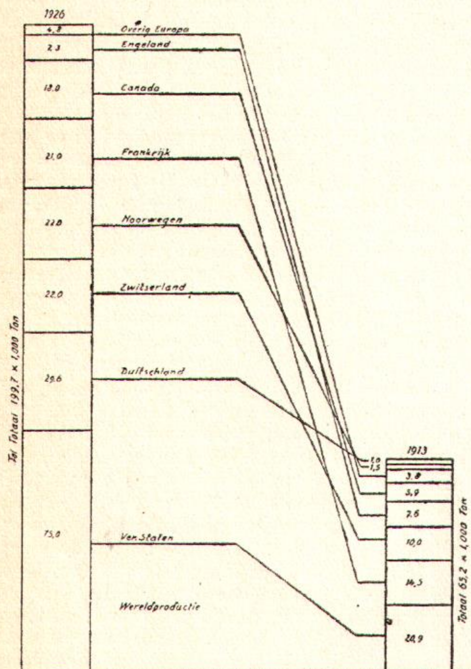
Aluminaten, zouten van het zeer zwakke aluminiumzuur. Technisch vinden toepassing: 1° N a t r i u m a l u m i n a a t $NaAlO_2$ of ook Na_3AlO_3, een witte stof, die verkregen wordt uit bauxiet met natriumhydroxyde. Het dient als beitsmiddel in de ververij, voor het lijmen van papier, voor het harden van gips en steenen en voor het maken van lakkleurstoffen. 2° B a r y u m a l u m i n a a t, $Ba(AlO_2)_2$,

dat verkregen wordt uit bauxiet door smelten met zwaarspaat en koolstof. Deze witte stof wordt als waterreinigingsmiddel toegepast, daar het zoowel de in het water aanwezige carbonaten alsook de sulfaten neerslaat, terwijl van het baryumaluminaat niets in het water opgelost achterblijft. De methode is echter duur. *v. d. Beek.*

Aluminium is een element en behoort tot de lichte metalen. Het symbool is Al. Het s.g. bedraagt bij 20°C 2,70. Het atoomgewicht is 26,97, atoomnummer 13, smeltpunt 657°C, kookpunt ± 1 800°, uitzettingscoëfficiënt 0,00231, soortelijke warmte 0,232, weerstand voor electriciteit 29,5 Ohm per km en mm².

Mechanische eigenschappen. A. munt uit door gemakkelijke smeedbaarheid en laat zich gemakkelijk vervormen. Men kan het tot zeer fijne draden trekken en tot uiterst dunne bladen uitwalsen (A.-papier dient voor het inwikkelen van chocolade). De vastheid kan door toevoeging van 2 tot 6% koper nog verbeterd worden. Wanneer het echter vnl. op het weerstandsvermogen aankomt tegenover chemicaliën, verdient zuiver a. de voorkeur. Ook is a. goed laschbaar, echter moeilijk te soldeeren.

Chemische eigenschappen. A. is aan de lucht goed houdbaar, doordat het zich spoedig met een vrijwel onzichtbaar oxydhuidje bedekt, dat het er onder liggende metaal beschermt. A. is een zeer onedel metaal en wordt dus door water en door zuren aangetast. Zoutzuur en zwavelzuur lossen het onder

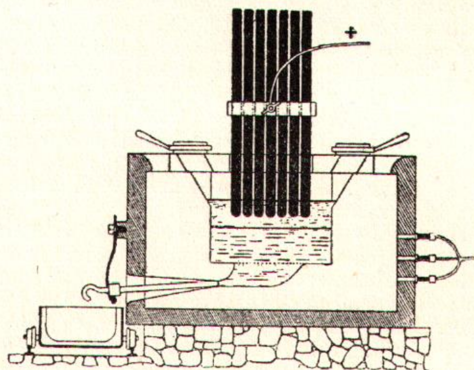
Vergelijkend schema der aluminium-productie in 1913 en 1926.

waterstof-ontwikkeling op. In salpeterzuur wordt het gemakkelijk passief, d.w.z. het overtrekt zich met een laagje onaantastbaar metaal en blijft daarna onveranderd. Het a. is zeer bestendig tegenover sterk azijnzuur, citroenzuur, formaldehyd, waterstofperoxyde, vetten en vetzuren. Door basische stoffen wordt het zeer sterk aangetast. Natron- en kaliloog lossen het geheel op onder waterstof-ontwikkeling. In tegenwoordigheid van een ander metaal is de aantastbaarheid door water en zuren veel grooter. In tegenwoordigheid van kwik en kwikverbindingen geeft a. met water een levendige waterstofontwikkeling. A. in fijn verdeelden toestand verbrandt zeer gemakkelijk en is een sterk reductiemiddel (→ Aluminothermie).

Voorkomen. A. komt slechts als verbindingen voor in de natuur. Het is het meest voorkomende element na zuurstof en silicium (8% der bekende aarde). De voornaamste a.-verbindingen zijn de veldspaten en hunne verweeringsproducten kaolien, leem en klei, die alle min of meer zuiver a.-silicaat zijn. Het a.-oxyde wordt gevonden in gekristalliseerden toestand als korund (kleurloos), robijn (rood) en saffier (blauw). Amaril is een onzuiver a.-oxyde. Bauxiet is een a.-oxyde-hydraat met de samenstelling $Al_2O_3 2H_2O$. Spinell is een a.-magnesiumoxyde: $MgO.Al_2O_3$. Kryoliet is een natrium-aluminium-fluoorverbinding: Na_3AlF_6.

Historisch. De naam a. is afkomstig van alumen = aluin. Eerst in 1827 heeft Wöhler voor het eerst a. in zuiveren toestand kunnen afscheiden, en wel uit aluminiumchloride met kalium. St. Claire-Deville heeft in 1854 de bereiding van a. op technische schaal mogelijk gemaakt en wel door gebruikmaking van natrium i.p.v. het dure kalium, zoodat de prijs toen tot 120 gld. per kg daalde.

Moderne bereiding. De afscheiding geschiedt tegenwoordig uitsluitend met behulp van de electriciteit. In den hier afgebeelden oven ter bereiding

Electrolytische bereiding van aluminium.

van a., vormen koolstaven de positieve electrode. Gesmolten a. dient als negatieve electrode (kathode). Dit laatste ligt onder in den aluminiumoven; daarboven bevindt zich gesmolten kryoliet, dat zooveel als oplosmiddel is. Bij doorvoeren van den electr. stroom scheidt zich a. af, naarmate men bij het gesmolten kryoliet aluminiumoxyde voegt. Het benoodigde a.-oxyde wordt verkregen uit bauxiet, dat met soda en kalk wordt verhit in een draaienden oven, daarna vermalen en met water en koolzuur behandeld.

Toepassingen. A. vindt een voorname toepassing in de metallurgie van het ijzer, waar men 0,02 tot 0,05% a. in de gietpan doet, om het ontstane ijzeroxyde te reduceeren. Verder in de → aluminothermie en voor het maken van allerlei legeeringen,

zooals aluminiumbrons, magnalium en duraluminium, die vooral in de luchtscheepvaart toepassing vinden. Bij het zink, dat voor het galvaniseeren van ijzer dient, voegt men 10% a., om het zink dunner vloeibaar te maken. Allerlei huishoudelijke voorwerpen, zooals pannen, veldflesschen e.d., worden uit a. vervaardigd. In den wagonbouw wordt a. zeer veel toegepast als beslagdeel voor aan slijtage blootgestelde houten onderdeelen: treeplank, drempels, raam- en deurlijsten. Echter worden deze voorwerpen in aanraking met water op den duur zwart, wat zijn oorzaak vindt in verontreinigingsproducten van het metaal. Het afvalmetaal wordt tot a.-poeder verwerkt, dat weer toepassing vindt bij het maken van a.-bronskleurstoffen (dit zijn stoffijn verdeelde metalen en metaalmengsels) in de vuurwerkmakerij, bij de bereiding van sommige explosiefstoffen, bescherming van ijzer tegen roesten, enz. Tenslotte is het niet onmogelijk, dat a. een toekomst heeft in de electrotechniek, daar de electr. geleidbaarheid slechts weinig kleiner is dan die van koper.

Lit.: Corson, M.G., Aluminium, the metal and its alloys (1926); Ullmann, Enzyclopädie der technischen Chemie (I [2]1932). *v. d. Beek.*

Aluminiumacetaatoplossing, → Burow's vloeistof.

Aluminiumbrons, → Brons.

Aluminiumcarbide (scheikunde), Al_4C_3′ in zuiveren toestand gele doorzichtige kristallen. Het ruwe product wordt meestal bereid door aluminium met koolstof of ook calciumcarbide met aluminiumoxyde te verhitten. Met water vormt het methaan.

Aluminiumcement, een hydraulisch bindmiddel, vervaardigd door het fijnmalen van een product, verkregen door samensmelting van kalkhoudende stoffen en stoffen met een hoog aluinaardegehalte. Om te worden gebruikt bij een bouwwerk, moet het voldoen aan een aantal eischen, neergelegd in Normaalblad N 482, vastgesteld door de Hoofd Commissie voor de Normalisatie in Nederland. *P. Bongaerts.*

Aluminiumchloride is een witte kristallijne stof, die met twee moleculen kristalwater kan kristalliseeren: $AlCl_3.2H_2O$. In drogen toestand uiterst hygroscopisch, rookt aan de lucht, doordat het zich met den waterdamp omzet tot zoutzuurgas. De waterige oplossing kan gemaakt worden door aluminium of alum.-oxyde in zoutzuur op te lossen. De watervrije verbinding wordt gemaakt door aluminium met chloorgas te verhitten. Het wordt in hoofdzaak gebruikt in de chemische synthese als katalysator. *v. d. Beek.*

Aluminiumertsen. De belangrijkste grondstof voor de aluminiumbereiding is bauxiet, $Al_2O_3H_2O$, een amorphe, meestal wat ijzer en kiezelzuur bevattende stof. Dit mineraal komt in Suriname in groote hoeveelheden voor en is reeds in exploitatie. De Demarara Bauxite Mij produceert al ± 120 000 ton per jaar. In het Nassaugebergte, aan de Marowijne, bevinden zich nog enorme reserves, ± 100 millioen ton. In Oost-Indië is ook bauxiet aangetroffen, o.a. op Pari, Bintan en in den Riouw-Archipel. Bauxiet is een verweeringsproduct van veldspaatrijke gesteenten, als graniet, diabaas, enz. Genetisch staat deze delfstof in nauw verband met lateriet. Een ander belangrijk aluminiumerts is kryoliet of ijssteen, Na_3AlF_6, dat in graniet in Groenland wordt ontgonnen. Bij de electrolytische afscheiding van het aluminium uit een smelt van bauxiet worden kleine hoeveelheden kryoliet toegevoegd, waardoor het proces beter verloopt. Andere aluminiumverbindingen, die voor de bereiding van Al of aluminiumzouten, als aluin, worden ontgonnen, zijn aluniet en aluminiet, basische sulfaten, die in Duitschland (bij Halle) en in Engeland (in Sussex) voorkomen en ontgonnen worden. Ten slotte komen op vele plaatsen kleien, leien en lemen voor, die soms een hoog gehalte aan aluminium bezitten. Deze worden gebrand en tot aluin verwerkt. *Hofsteenge.*

Aluminiumlegeeringen, metaalmengsels, waarin aluminium het hoofdbestanddeel is. Mengsels zijn o.a. magnalium (77—91% alum., 9—23% magnesium), s.g. 2 tot 2,5. Uitstekend te verwerken. Aluminiumlegeering A. (87,3% alum., 4,68% koper, 2,37% zink, 1,85% nikkel, 1,51% lood, 1,34% magnesium, 0,51% ijzer, 0,39% silicium, 0,05% tin en een spoor mangaan) dient voor motoren en vliegtuigen, evenals Hidiminium (0,5—5% koper, 0,2—15% nikkel, 0,1—5% magnesium, 0,6—1½% ijzer, 0,2—5% silicium, tot 0,5% titaan en de rest aluminium). Alargaan is een mengsel van aluminium en zilver, platalargaan een mengsel van aluminium, zilver en platina, duralumin (94% alum., 3,5—5,5% koper, 0,5% magnesium, 0,5—0,8% mangaan). Hercules-alliage (63,3% koper, 33,3% nikkel, 3,4% alum.). Metalline (35% cobalt, 30% koper, 25% alum., 10% ijzer). Tiersargent (66,5% koper, 33,5% alum.). Een 15% alum.-ijzerlegeering dient voor het maken van artikelen, die sterk verhit moeten worden, bijv. roosters. → Brons (aluminium-). *v. d. Beek.*

Aluminiumnitride ontstaat als grauw poeder bij verhitting van aluminiumoxyde met koolstof in een stikstofstroom op 1 700°C. $Al_2O_3 + N_2 + 3C \rightarrow 2AlN + 3CO$. De verhitting geschiedt electrisch in een draaienden schuin geplaatsten oven. Toepassing: bereiding van ammoniak, dat er met water uit ontstaat. Het tevens gevormde alum.-oxyde keert in het proces terug. $2AlN + 3H_2O \rightarrow Al_2O_3 + 2NH_3$. *v. d. Beek.*

Aluminiumoxyde. De zuiver kleurlooze modificatie, die vrij zeldzaam in de natuur gevonden wordt, draagt den naam van korund. Door kleine hoeveelheden chroomoxyde rood gekleurd, heet het robijn, door titaan en ijzeroxyd blauw gekleurd, heet het saffier. Wegens de buitengewone hardheid, nl. 9, welke die van diamant nabij komt, zoomede wegens de onaantastbaarheid, behooren deze stoffen tot de edelgesteenten. Samenstelling: Al_2O_3. Smeltp.: 2 050°C. Als waterhoudend Al-oxyde kan men nog de mineralen diaspoor $Al_2O_3.H_2O$, en bauxiet $Al_2O_3.2H_2O$ noemen.

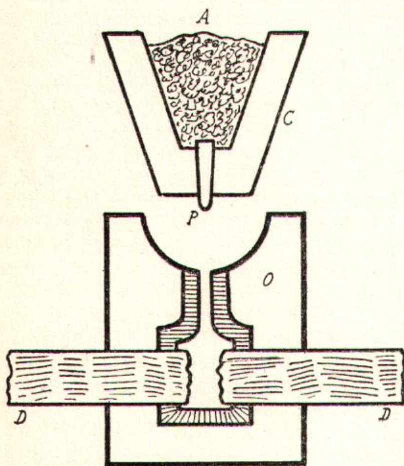
Het a.-o. is amfoteer, d.w.z. het is zoowel zuur- als basevormend oxyde. Het aluminiumhydroxyde is daarom als basisch hydroxyde en ook als zuur op te vatten. Zoowel de zure als basische eigenschappen zijn zeer zwak, waardoor water in staat is deze stof uit aluin, uit aluminiumzouten en ook uit aluminaten door hydrolyse te vormen. Hierop berust de toepassing van de genoemde stoffen als beitsmiddel in de ververij. Het door de hydrolyse of door soda gevormde a.-o.-hydraat verbindt zich met de vezel der te verven stof, en aangezien de kleurstoffen bijna altijd ofwel een zure ofwel een basische natuur hebben, kunnen zij zich nu met de alum.-verbinding verbinden tot een zgn. aluminium-lak, dat door wasschen niet meer is te verwijderen. Alum.-oxyde dient ter bereiding van aluminium. *v. d. Beek.*

Aluminiumsilicaat. Er bestaan een groot aantal a. Het zijn alle witte stoffen met de algemeene formule $(Al_2O_3)_x(SiO_2)_y(H_2O)_z$. De zuiverste soort is de kaolin of porseleinaarde. Minder zuivere vormen zijn leem en klei. Deze laatste bevatten min of meer calciumcarbonaat en ijzeroxyde. Al deze stoffen dienen bij de vervaardiging van aardewerk en porselein.
v. d. Beek.

Aluminiumsoldeer, soldeer ter vereeniging van twee stukken aluminium. Bestaat meestal uit zink, koper en alum. De beste a. bestaat uit 55% germanium en 45% aluminium, doch is zeer duur.

Aluminiumsulfaat, een witte stof met samenstelling $Al_2(SO_4)_3$. Ze kristalliseert met 18 moleculen kristalwater. Het wordt verkregen door aluminiumoxydehydraat met zwavelzuur te behandelen; ook uit aluminiumsilicaten, door uittrekken met verdund zwavelzuur. Het dient als vervangmiddel voor aluin; verder voor het lijmen van papier. *v. d. Beek.*

Aluminothermie is het gebruik maken van aluminiumpoeder als reductiemiddel. De bindingsneiging van alum. tot zuurstof is nl. buitengewoon groot en bij de verbinding komt veel warmte vrij. Naar den uitvinder Goldschmidt is deze reductiemethode de Goldschmidt-methode genoemd. Langs aluminothermischen weg worden bijv. gemaakt de metalen mangaan en chroom, zoomede het element kiezel. Dikwijls ook wordt de methode alleen gebruikt om de hooge temperatuur, die er bij optreedt, zoo bijv. voor het lasschen van ijzeren staven (rails). Men spreekt dan van „thermietlasschen”. De ontsteking van een

Aluminothermisch lasschen van ijzer.
In den kroes C bevindt zich het thermietmengsel A. Na aansteken vloeit het ijzer door P in O, waarin de twee aan elkaar te lasschen stukken D zich bevinden.

thermietmengsel geschiedt met een blitzlichtpatroon. Zelfs heeft men bevredigende proeven genomen om door middel van thermiet ijsbergen te doen smelten. Voor laschdoeleinden gebruikt men aluminium met ijzeroxyde (54 gr op 160 gr). *v. d. Beek.*

Alumnus (Lat.) = voedsterling, kweekeling, stiefkind.

Alundum is een kunstmatig in den electrischen oven gesmolten aluminiumoxyde. Het is zeer hard, en heeft een zeer geringen uitzettingscoëfficiënt. Het dient voor de vervaardiging van allerlei laboratoriumartikelen, zooals kroezen, ovens, enz. Ook vuurvaste steenen worden er uit gemaakt. Verder dient het als slijpmiddel.

Alunno, Niccolò (Niccolò di Liberatore), schilder. * ± 1430 te Foligno (Umbrië), † 1502 aldaar. Leerling van Benozzo Gozzoli. A.'s werken zijn dramatisch en hard van uitdrukking — in tegenstelling met de werken der Umbrische school — en lichtend van kleur.

Werken: o.a. Triptychon in den Dom te Assisi (1460); Madonna met engelen in de Brera te Milaan (1465); Geboorte van Christus in S. Nicola te Foligno (1492).
A. B. de Vries.

Alva, Ferdinand Alvarez de Toledo, hertog van, beroemd Spaansch veldheer, ontleent zijn naam aan het kasteel Alba de Tormes in de provincie Salamanca. * 29 Oct. 1507, † 12 Dec. 1582. Van jeugdigen leeftijd af nam hij met roem deel aan de bekendste krijgsverrichtingen onder Karel V. 1525 slag bij Pavia, 1531 tocht tegen de Turken, 1542 aanvoerder tegen Frans I, 1546—'47 opperbevelhebber in den Schmalkaldischen oorlog, 1555—'57 in Italië tegen de Fransche en pauselijke troepen. 's Keizers waardeering bleek uit A.'s benoeming tot generaal in 1533, zijn aanstelling in 1543 tot voornaamsten raadsman van den lateren Philips II tijdens de afwezigheid van den keizer, en uit de omstandigheid, dat hij op het einde van 1547 Philips mocht begeleiden op diens reis door Italië, Duitschland, de Nederlanden en in 1554 naar Engeland.

A., die steeds een krachtige bestrijding der onlusten in de Ned. had aanbevolen, bood na den Beeldenstorm zichzelf aan om den opstand te gaan onderdrukken. Aan het hoofd van een voortreffelijk leger trok hij uit Genua door Savoye, Bourgondië en Lotharingen en kwam 22 Aug. 1567 te Brussel. 9 Sept. werden de graven van Egmond en Hoorne gevangen genomen, 20 Sept. ving de Raad van Beroerten zijn arbeid aan. Het was een systeem van schrikverspreiding, dat aanvankelijk succes opleverde. Tegenover de krijgsplannen van Oranje in 1568 toonde A. zich volkomen de meerdere. Zelf versloeg hij (21 Juli) bij Jemmingen Lodewijk van Nassau, na eerst door de terechtstelling van Egmond en Hoorne (4 Juli) voor rust in het Zuiden gezorgd te hebben. Zijn streven naar eenheid en absolutisme bracht hem tot pogingen een nieuw belastingsysteem in te voeren, in den vorm van den tienden, twintigsten en honderdsten penning en tot de invoering der crimineele ordonnantiën. De heftige tegenstand tegen deze financieele hervorming leidde tot den afval van het Noorden na de inneming van Den Briel (1 April 1572). Een verschrikkelijke straftocht werd ondernomen — uitmoording van Zutphen (16 Nov.) en Naarden (1 Dec.) — maar A.'s bewind bleek een mislukking. 18 Dec. 1573 verliet hij ons land. Voor Spanje maakte hij zich nog verdienstelijk door de verovering van Portugal (1580). Hij overleed als stadhouder te Lissabon.

Lit.: Astorga, Leven van Ferd. Alvarez de Toledo, Hertog van Alba ('s-Grav. 1701); Martin Arrue, Campanas del Duque de Alba. Estudios historico-militares (Toledo 1880); Duque de Berwick y de Alba, Contribucion al estudio de la persona del III Duque de Alba (Madrid 1919). *Cornelissen.*

Alva, Petrus, → Alva-y-Astorga.

Alvader of Alfadir (Germ. myth.), naam aan Wodan (Odin) gegeven als vader van alle menschen, dieren en planten.

Alvarado, Pedro de, Spanjaard, bestuurde (1520) tijdens Cortez' afwezigheid de stad Mexico, richtte er een bloedbad onder de inwoners aan, waardoor een opstand uitbrak. Dit was de oorzaak, dat Cortez, later teruggekeerd, met zware verliezen af moest trekken.

Alvares do Oriente, Fernam, Portugeesch dichter. Zijn werk is een mengsel van stemmingsvolle poëzie en rijmelarij. De in gezwollen stijl geschreven herderroman Lusitania transformada (1607) is een kennelijke nabootsing van Sannazaro's Arcadia. * 1540 te Goa (Voor-Indië), † 1595.

Alvarez Pelayo, Alvarus Pelagius, Minderbroeder. Groot-penitencier van paus Joannes XXII. Verdedigde de opvatting der strengste richting, de zgn. Spiritualen, in de Minderbroedersorde en werd naar aanleiding daarvan aangeklaagd bij den paus. Deze nam echter geen maatregelen. A.P. werd zelfs benoemd tot bisschop voor zijn verdediging der pauselijke macht tegen de aanvallen van het geschrift Defensor pacis. In zijn geschrift De planctu ecclesiae gaat hij heftig te keer tegen allerlei mistoestanden van zijn tijd. Dat A. de macht van den paus té hoog zou hebben verheven — zooals algemeen werd aangenomen — wordt door Jung ontkend, die hem, niettegenstaande enkele bedenkelijke uitdrukkingen, rekent tot voorstander der gematigde richting. † 1350.

Lit.: Dict. Hist. Geogr. (II, 857—861); Lex. Theol. Kirche (I, 328); N. Jung, Alvarez Pelayo (Parijs 1931). *v. d. Borne.*

Alvarez van Cordoba, Zalige, Dominicaan, apostel van Andalusië. * ± 1360 te Cordoba, † 19 Febr. 1430 (1420?); stichtte het klooster Scala Coeli bij Cordoba. Vereering 1741 goedgekeurd. Feestdag 19 Februari.

Lit.: P. Alvarez, Santos, Bienaventurados de la Orden de los Predicadores (I, 495 vlg.); Année Dom. Févr. (II 1884, 649 vlg.). *Lambermond.*

Alvarez, 1° Balthasar, Jezuïet, als zielenleider bekend om zijn vroomheid, zachtheid en degelijkheid, biechtvader van de groote H. Teresia. * 1534 te Cervara (Oud-Castilië), † 25 Juli 1580 te Belmonte. In 1555 trad A. in de Sociëteit van Jesus, was rector van verschillende colleges, novicenmeester, visitator en ten slotte provinciaal te Toledo. Bekend is zijn gebedsmethode: het gebed van eenvoud. Wijl deze echter niet met de bij de Jezuïeten gebruikelijke methode, uiteengezet in de Exercitia Spiritualia, overeenkwam, werd hem die in 1577 door den generaal verboden. Toch bleef A. in geestelijke zaken terecht zijn grooten invloed behouden. A. is ten slotte nog een bekend medewerker bij de heruitgave van Aristoteles' werken te Coïmbra.

2° Balthasar, Portugeesch architect uit de 1e helft der 16e eeuw. † ca. 1624. Leerling van zijn oom Alfonso A. en Filippo Terzios. Werd hun opvolger in het uitvoeren van de belangrijkste bouwwerken in Alemtejo Santarem, Almeirim en Salvaterra. Bouwde aan het klooster te Batalha en ontwierp ook het plan voor het klooster S. Bento te Coimbra (1600). Hij was één der voornaamste bouwmeesters uit het laatst der 16e eeuw in Portugal. De opvatting van zijn werk sluit zich aan, zoowel in den opbouw als in het grondplan, aan de bouworde der Ital. Jezuïetenkerken.

Werken: Kerk van S. Antao te Lissabon (begonnen in 1579); S. Vicente de Fora, Lissabon; Kathedraal in Coimbra; S. Bento in Coimbra en de kerk N. Senhora da Serrado Pilar in Porto, enz. — Lit.: Zeitschr. f. b. Kst. N. F. (II blz. 47). *de Stuers.*

3° Diego, aartsbisschop van Trani 1606—1635. Verdedigde in de congregatio de auxiliis het Thomisme tegen het Molinisme. * midden 16e eeuw te Medina, † 1635 te Trani.

Werken: o.a. De auxiliis divinae gratiae et humani arbitrii viribus et libertate, ac legitima eius cum efficacia eorundem auxiliorum concordia libri (XII 1635); De incarnatione divini verbi disputationes (80); Disputationes theologicae in Iam IIae S. Thomae. — Lit.: E. Serry, Historia congregationum de auxiliis (1709); Quétif-Echard, Scriptores ord. Praed. (II).

4° Emanuel, Jezuïet, schrijver van „de institutione Grammatica libri tres", een klassiek geworden Latijnsche spraakleer, die in vele talen vertaald werd en tot in de 19e eeuw in gebruik is gebleven. * 1526 te Ribera Brava (eiland Madeira), † 30 Dec. 1582 te Evora.

Lit.: Sommervogel, Bibl. de la Compagnie de Jésus (I, blz. 223—248). *v. Hoeck.*

5° Juan, Mexicaansche generaal. * 1790, † 1867 te Acapulco. Nam deel aan den Mexicaanschen vrijheidsoorlog (1810—'24) en aan den strijd tegen de U.S.A. (1842—'48). Verklaarde zich in 1854 tegen Santa-Anna en bracht dezen een beslissende nederlaag toe (Aug. '55). Werd daarop president van de republiek en begon zijn bestuur met de confiscatie van de eigendommen der geestelijkheid te proclameeren. Reeds in Dec. 1855 deed hij afstand en werd door Comonfort opgevolgd. *Lousse.*

6° Lorenzo, Spaansch schilder van Bijbelsche onderwerpen. Leerling van Bartolomé Carducho. Werkte met hem te Valladolid en Madrid. Vestigde zich daarna ± 1638 te Murcia. Middelmatig talent.

Werken: Schilderingen voor het Hoofdaltaar in een der kapellen van het Franciskanerklooster te Murcia en eveneens voor de sacristie; een schilderij met voorstelling van de H. Familie, voor dezelfde kerk. *de Stuers.*

Alvarez de Cienfuegos, Nicasio, Spaansch dichter en tooneelschrijver. Om zijn toomelooze geestdrift, levendige verbeelding en bijwijlen sentimenteele uitingen wordt hij terecht als een der voorloopers der Spaansche romantiek beschouwd. * 1764, † 1809. Het doodvonnis, tegen hem uitgesproken door Murat, werd veranderd in verbanning naar Orthez. Hij stierf echter vóór zijn aankomst aldaar.

Lyrisch werk: La escuela del sepulcro; A la primavera; El otono; A Bonaparte, e.a. — Drama's: La condesa de Castilla; Zoraida, e.a. *Steenhoff.*

Alvarez de Paz, Jacobus, ascetisch schrijver. * 1560 te Toledo, † 17 Jan. 1620 te Potosi (Bolivia).

Lit.: Sommervogel, Bibl. de la Compagnie de Jésus (I, blz. 252—258).

Alvarez Quintero, Serafin en Joaquin, Spaansche tooneelschrijvers, zich onderscheidend zoowel door hun ontelbare pasos, entremeses en sainetes (waarmede zij debuteerden), als door hunne comedias; in beide genres verwerken zij bijna uitslui-

tend Andalusische gegevens. Men speurt bij de gebroeders Q. tevergeefs naar werk van psychologische waarde en grootsche allure. Hun vermaardheid danken zij alleen aan de levendigheid van den dialoog, de vlotte handeling, die de oppervlakkigheid van het gegeven dekken. Juist hierom is het grootste gedeelte van hun oeuvre slechts in het Spaansche origineel te waardeeren. S. * 1871, J. * 1873 te Utrera. *Steenhoff.*

Alvastra, eerste Cisterciënserabdij van Zweden, gesticht door koning Sverker en zijn gemalin Ulfhild (1143). In 1344 stierf hier de echtgenoot van de H. Birgitta van Zweden. Tijdens de Hervorming opgeheven.

Alva y Astorga, Petrus, Spaansch Minderbroeder. Was in Rome generaalprocurator der Orde. Met enorme belezenheid trad hij door vele geschriften op als verdediger van het leerstuk der Onbevlekte Ontvangenis van Maria. Zijn critiek was veel te heftig, wat hem verschillende keeren in moeilijkheden bracht. Van bibliographisch standpunt zijn die werken nog steeds van belang. Zijn groote plan tot verzameling van alle pauselijke brieven voor de Minderbroedersorde heeft hij nooit kunnen uitvoeren. Hij kwam echter tot de publicatie van den zeer waardevollen Wegwijzer voor een bullarium (Indiculus Bullarii), waarin de vindplaats der pauselijke brieven wordt aangegeven.

Heeft vele werken geschreven, waarvan sommige nog niet zijn uitgegeven. Eigenaardig is het, dat een werkelijk geleerde als A. komen kon tot dwaasheden als deze: dat Franciscus vóór het Laatste Oordeel zal optreden tegen den antichrist. Het werk, waarin dgl. extravaganties werden aangetroffen, kwam spoedig op den Index der verboden boeken (Neerl. Francisc. I 1914, 154). † 1667 te Brussel.

Lit.: Dict. Theol. Cath. (I, 925); Dict. Hist. Geogr. (II, 855); Collect. Francisc. Neerl. (II, zie Register). *v. d. Borne.*

Alvear, 1° Carlos Maria de, Argentijnsch generaal en staatsman, een der bevrijders van zijn land. * 1788; † 1853 te Montevideo. Lid van de vereenigingen die de bevrijding van Arg. voorbereidden. 1813 lid van de constitueerende vergadering; bezette als aanvoerder van het leger Montevideo (1814); in 1816, echter voor korten tijd, hoofd van de regeering der Vereenigde Gewesten van Rio de la Plata. In 1827 nam hij deel aan den oorlog tegen de Brazilianen, die hij bij Ituzaingo overwon. In zijn laatste levensjaren bestreed hij den dictator Rosas.

2° Emilio, zoon van Carlos A., was eerst secretaris van het gezantschap te Washington, vervolgens gezant aldaar tot 1852. Lid der constitueerende vergadering in 1847. *Lousse.*

Alven zijn als zielen van gestorvenen, van animistischen oorsprong. Mogelijk is, dat zij een verdwenen Europeesch oervolk vertegenwoordigen. De heidensche Germanen beschouwden hen als lagere demonen en onderscheidden Lios- of Licht-alven, Döck- of Donker-alven, ook wel Svart- of Zwarte-alven genoemd. Vrouw Holle was hun koningin; de Alvenkoning heet ook wel Ellen- of Erlen-koning. Zij kwamen uit Alfheim, Elfenheim, of Engeland. Als elfen treden zij herhaaldelijk op in de literatuur, bij maanlicht ringelreiend in bosschen en weiden. Waren de Licht-alven bekoorlijke wezens, de Donker-alven waren mismaakt en huisden dan ook vooral in onderaardsche spelonken en bergholen of waarden rond op de kerkhoven, terwijl zij zich den menschen vijandig toonden door hun allerlei bedrieglijks voor te spiegelen en hen bij nacht op dwaalwegen te leiden. In het land van Aalst spookte zoo de Dalf, in de omgeving van Dendermonde de Als. In het Engelsch beteekent „elf” nog verwarren. Wijl de elfenblik iemand betooveren en krankzinnig maken kan in het volksgeloof, werd het getal 11, door zijn klank-overeenkomst, het gekkengetal. *Knippenberg.*

Alvensleben, Konstantin von, Pruisisch generaal, vooral bekend door den beslissenden invloed, welken hij op het verloop van den Fr.-Duitschen oorlog van 1870/71 uitoefende door zijn zelfstandig optreden als commandant van het 3e legercorps in den slag bij Vionville-Mars la Tour op 16 Augustus 1870. * 26 Aug. 1819 te Eichenbarleben, † 28 Mrt. 1892 te Berlijn. *v. Voorst.*

Alveolaar, in de phonetica een meer preciseerende benaming voor een consonant, die gewoonlijk als dentaal wordt aangeduid. De tongpunt raakt nl. over het algemeen niet de tanden zelf (dentes) maar de tandkassen (alveoli).

Alveolair (< Lat. alveolus = kleine uitholling) worden die organen genoemd, die door uitbochtingen en uitstulpingen kleine blaasvormige holten (alveolen) vormen. In vele gevallen gelijkt de bouw dezer organen op een tros. Zoo bezitten alveolaire klieren aan het einde der uitvoerkanaaltjes kleine druifvormige opzwellingen. Ook bij de a.-longen der zoogdieren eindigen de vertakkingen der luchtpijp ten slotte in trechtervormige holten, waarvan de dunne wand uit zeer kleine blaasvormige uitbochtingen (longalveolen) bestaat. *Willems.*

Alveolair-epitheel, celbekleeding van den wand der longblaasjes. Het voorkomen van a. in het sputum wijst zeer sterk op den tuberculeuzen aard eener longaandoening.

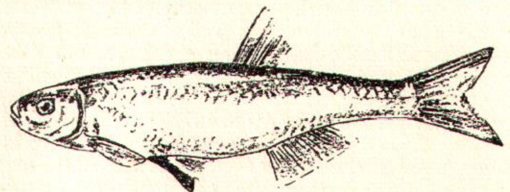
Alveolair plasma, → Celplasma.

Alveolen, → Alveolair. Ook de holten in de kaak (tandkassen) bij zoogdieren en sommige reptielen, die dienen tot opname der tanden, worden a. genoemd.

Alveolina, geslacht der Foraminifera. A., die slechts fossiel voorkomt, is van groot belang voor de stratigraphie van Ned.-Indië. A. wordt namelijk slechts in de oudere lagen der Tertiairformatie aangetroffen.

Alveolites, een tot de Tabulata (→ Anthozoa) behoorend, kolonievormend koraal, voorkomend in Silurische en Devonische sedimenten. A. wordt in Nederland als zwerfsteen in het N. diluvium in Groningen en Drente gevonden.

Alver (Lat. Alburnus albus = wit licht), kleine zoetwatervisch van ca. 20 cm lengte; slank gebouwd lichaam met zeer schuin opwaarts gerichte mondspleet; de rugvin bezit 3 harde en 8 weeke stralen, de staartvin

Alver, op 1/3 der ware grootte.

is diep ingesneden; de kleur aan de rugzijde is blauw tot groen, aan de buikzijde en zijkanten wit en sterk zilverglanzend. De visschen zwemmen in groote scholen in de rivieren van N. Europa en worden op verschillende plaatsen gevangen om de helderglanzende

schubben, die bij het vervaardigen van onechte paarlen worden verwerkt. De a. behooren tot de fam. der karperachtigen (Cyprinidae), orde der beenvisschen (Teleostii). *Willems.*

Alveringem (= Alveringhem), Belg. gem. in de prov. West-Vlaanderen, ten Z. van Veurne; opp. 1 898 ha; 2 042 inw. Langs het kanaal van Veurne-Loo-IJzer. Laagland met vette weiden; veeteelt; wolbewerking. Oude gemeente, reeds bekend in de 7e eeuw, door de prediking van St. Omarus. Kerk in Gotischen stijl. *V. Asbroeck.*

Alvernia of La Verna, berg in de nabijheid van Arrezzo in Italië. De H. Franciscus verkreeg hem van graaf Orlando. Hij ontving er 1224 de H.H. Wondteekenen. De berg bleef steeds in heilige herinnering; vele Minderbroeders leidden er een van de wereld afgetrokken boete-leven. In het hedendaagsche (noviciaats)klooster worden nog vele plekken aangeduid, die met bijzondere feiten uit het leven van Franciscus in nauwe betrekking staan. In de Kapel der Wondteekenen bevindt zich de bekende Engelenkrans in terra-cotta, van della Robbia.

Lit.: S. Mencherini, Guida illustrata (Quaracchi [2]1907, over de woordafleiding op blz. 17); Idem, Bibliografia Alvernina (Citta di Castello 1914); Idem, Codice diplomatico (Florence 1924); V. Facchinetti, La Verna (Milaan 1925). *v. d. Borne.*

Alvin, Louis Joseph, Fransch-Belgisch dichter uit den poëzie-armen tijd vóór La jeune Belgique. Zijn verzen (o.m. verheerlijking van den Grieken-opstand) zijn rhetorisch; zijn drama's houterig en dan ook vergeten. Geestig is zijn parodie op V. Hugo's Contemplations. * 1806 te Cambrai, † 1887 te Elsene bij Brussel.

Voornaamste werken: Sardanapale (drama, 1834); Le Folliculaire anonyme (blijspel, 1835); Les Recontemplations (1856). *Baur.*

Alvisslied (Alvissmál) is een der zangen van de oud-Noorsche dichterlijke Edda. Het episch raam van het stuk stelt voor: hoe Thor den dwerg Alviss bij zijn dochter verrast en hem door allerhande vragen naar de namen der dingen zóó lang bezig houdt, tot de zon opgaat en den dwerg doet versteenen. In feite is het gedicht een stuk poëtica, waarin dertien begrippen elk met vijf dichterlijke omschrijvingen (→ Kenningar) worden bedacht.

Lit.: F. Genzmer (in Thule II Jena 1920, 100 vlg.). *Baur.*

Alvleeschklier of pancreas (< Gr. pan = geheel, kreas = vleesch), een meestal langgerekte, trosvormige klier, achter de maag gelegen. Komt bij alle gewervelde dieren voor. Door een of meer uitvoergangen mondt de klier naast of gemeenschappelijk met den galgang in het voorste gedeelte van den middendarm. De a. ontstaat door drie uitstulpingen (één dorsale en twee ventrale) van den darmwand. Waar (bij vele dieren) deze drie afdeelingen tot een geheel vereenigd zijn, komt slechts een enkele uitvoergang (ductus pancreaticus) voor. Het afgescheiden alvleeschvocht bevat naast water 0,6% eiwit en dubbelkoolzure natron om het voedsel, dat in zuren toestand vanuit de maag in den middendarm komt, te neutraliseeren en te alkaliseeren. Verder bevinden zich in het alvleeschvocht de voor de vertering der voedingsstoffen hoogst gewichtige enzymen: amylase, dat de splitsing van zetmeel in suiker bevordert; lipase, dat vetten splitst in glycerine en vetzuur; trypsine, dat medewerkt aan de afbraak van eiwitten. Naast een spontane afscheiding wordt de a. onder invloed van een chemisch reflex tot vermeerderde en min of meer gespecificeerde afscheiding van klierstoffen aangezet. Wanneer nl. door den darmwand uit den darminhoud zuur (zoutzuur) wordt opgenomen, wordt in het darmslijmvlies een stof, secretine, vrijgemaakt, die, in het bloed opgelost, naar de a. wordt vervoerd en deze tot actievere werking aanzet. Naast de rol der enzymafscheiding heeft de a. nog een inwendige afscheiding naar het bloed (interne secretie.) Tusschen de klierkwabjes, die het alvleeschvocht naar den darm afscheiden, liggen kleine eilandjes („eil. van Langerhans"), die een stof, insuline, aan het bloed afgeven. Deze stof speelt nl. een groote rol bij de stôfwisseling; vooreerst remt zij de afgifte van suiker door de lever aan het bloed en verder bevordert zij de suikerverbranding in de weefsels. → Insuline. *Willems.*

Alvleeschkliereilandjes, → Alvleeschklier.

Alvleeschklierontsteking (→ Pancreatitis), treedt op als acute en als chronische ontsteking. De acute is een zeer ernstige ziekte, die bij voorkeur zwaarlijvige personen aantast; het begin is plotseling, zonder eenige waarschuwing, met allerheftigste pijnen in den bovenbuik, braken, ophouden van darmbewegingen. De pols wordt snel, temperatuur is in den regel hoog. De zieke geraakt in het begin in shocktoestand met geelachtige verkleuring der huid. Boven den navel midden in den buik ontstaan heftige drukpijn en spierspanning. Dezelfde verschijnselen als de echte acute ontsteking brengt de geheimzinnige, plotseling intredende weefseldood van alvleeschklierweefsel te weeg. De oorzaken hiervan zijn niet bekend. In beide gevallen bestaat de behandeling in operatie. De chronische ontsteking veroorzaakt vage pijnen in den bovenbuik, soms op den langen duur geeling. Operatie kan vaak helpen. *Krekel.*

Alvleeschvocht, → Alvleeschklier.

Alwar, Britsch-Indische stad in de N. Radzjpoetana (23° N., 76° O.), een vruchtbaar en ertsrijk heuvelland; 50 000 inw., meest Hindoes. Bouwwerken: paleis van den Maharadzja en Jaina-tempel.

Alwetendheid (van God). Gods kennis strekt zich uit tot al wat mogelijk en tot alles wat in verleden, heden en toekomst feitelijk is. Vaticaansch concilie s. 3. C. 1: want alles ligt open en bloot voor Zijn oogen, ook datgene wat door de vrije handelingen der schepselen toekomstig is. → God.

Alxinger, Johann Edler von, Duitsch-Oostenrijksch dichter van verbeeldingsrijke epiek (bijv. Doolin von Maynz (1787); Bliomberis (1791), in den trant van Wieland's Oberon. * 24 Jan. 1755 te Weenen, † 1 Mei 1797 als secretaris van de Hofburg.

Uitg.: Sämtliche Werke (10 dln. Weenen 1812 vlg.). — Lit.: K. Bulling (Leipzig 1914); W. Hasenfratz, Reimstudien an Wieland und A. (Freiburg 1923). *Baur.*

Alypine, pr. benzoyltetramethyldiamino-aethyldimethylcarbinol, witte neutraal reageerende kristallen. Gebruikt in oplossing gecombineerd met of in plaats van cocaïne als verdoovend middel.

Alypius, Grieksch schrijver over muziek, leefde ± 360 n. Chr. Schreef het tractaat: Inleiding tot de muziek (opnieuw uitgegeven o.a. door K. van Jan, 1895). Onze kennis van de oude Grieksche notities is hoofdzakelijk op dit tractaat gebaseerd.

Alypius Stylites, Heilige. Leefde in de 7e eeuw; diaken uit Adrianopel in Paphlagonië. Trok zich, 32 jaar oud, in de eenzaamheid terug en leefde 67 jaren

op een zuil, meestal staande, de laatste jaren liggend. In de nabijheid verbleven talrijke mannen en vrouwen, woestijnbewoners, die zich onder zijn leiding gesteld hadden. Feestdag 26 Nov. *J. v. Rooij.*

Alypius (Alipius) van Tagaste, Heilige, bisschop en belijder. * ca. 358, † na 430. Leerling en boezemvriend van St. Augustinus. Met hem gedoopt (387), leidde hij naast hem het monniksleven (388—394). Bisschop van Tagaste (394), bestreed hij met Aug. de ketterijen van zijn tijd, vooral het Donatisme. Heel waarschijnlijk was hij aanwezig bij Augustinus' dood (430). Feestdag 18 Aug. *v. d. Born.*

Alyssum, → Schildzaad.

Alytes Obstetricans, → Vroedmeesterpad.

Alyxiabast, Ind., poelasari, dunne pijpjes bast van zeer jonge takjes van Alyxia stellata. Reuk en smaak naar cumarine. Gebruikt o.a. tegen dysenterie en koorts en voor de bereiding van Indische spruwkruiden.

Lit.: Ned. Pharm. (V).

Alzette, rivier in het groothertogdom Luxemburg; ontspringt ten Z. van Esch aan de Alzette, loopt in Z.-N. richting en werpt zich te Ettelbrück in de Sauer; kronkelt door twee zeer vruchtbare en bevolkte valleien: die van Röser, ten Z., en die van Mersch, ten N. van Luxemburg. Voornaamste bijrivieren: Mess, Petrusse, Mamer, Eisch, Attert, Wark. A. en bijrivieren vormen aantrekkelijke streken, dank zij hun vruchtbare insnijdingsvalleien in de secondaire aardlagen en de aanwezigheid van schilderachtig gelegen oude kasteelen op hun oevers. In het A.-dal bevindt zich de hoofdstad Luxemburg en heeft zich een machtige nijverheid gevestigd; spoorlijnen en wegen volgen de A. *V. Asbroeck.*

Alzheimer, Aloys, psychiater te Breslau (1864—1915); naar hem genoemd: ziekte v. A.: praeseniele (bij uitzondering in het vierde decennium beginnende) versuffing in den zin van → presbyophrenie, welke echter in enkele jaren tot een algeheele versuffing leidt en gepaard gaat met aphasie, agnosie en apraxie. De ziekte berust op een degeneratie der hersenen, gelijkend op die bij presbyophrenie; is echter veel intensiever. *Hoelen.*

Alzingen, gem. in het groothertogdom Luxemburg, ten Z. van Luxemburg, 406 inw.; vruchtbare weiden in de Alzettevallei (Röser-dal); kerktoren uit de 15e eeuw.

Alzon, Emanuel d', stichter van de Congregatie der Assumptionisten. * 30 Aug. 1810 te Vigan, † 21 Nov. 1880 te Nîmes (Fr.). Onderscheidde zich bijzonder in den strijd voor de vrijheid van het onderwijs. In 1845 stichtte hij bovengen. congregatie, werkte aan de totstandkoming van een vrouwelijken tak dezer congregatie en van opleidingsscholen voor onbemiddelde priesterstudenten. De missioneering van het Oosten had zijn volle belangstelling.

Lit.: S. Vailhé (2 dln. Parijs 1927). *J. v. Rooij.*

a.m., 1° = ante meridiem = in den voormiddag; wordt gebruikt als volgt: bijv. 6 uur a.m.

2° Op adressen = amica manu = per vriendelijke gelegenheid.

Ama is in de oud-Christel. liturgie een vaatwerk, dat dienst deed om de oblationes (offergaven) in ontvangst te nemen, gewoonlijk voorzien van hengsels of handvaten, soms in den vorm van een langhalzige → Pniole. De A. wordt ook amula genoemd.

Amabeles, Gallo-Romeinsch Christen, gestorven in het midden der 5e eeuw, wiens grafsteen in 1901 in de S. Servaaskerk te Maastricht ontdekt werd. Het grafschrift is een der oudste Christelijke gedenkteekenen in ons vaderland en luidt: „Ic pausat / amabeles / in christo / qi vixit an / . . .M VI D XII", d.i.: Hier rust Amabeles in Christus, die leefde. . . jaar, 6 maanden, 12 dagen. → Alufeva.

Lit.: Goossens, De Katakomben Rome-Valkenburg; Gedenkschrift z.j. (1916). *Gorris.*

Amabi, vroeger een zelfbestuurd gebiedje op het eil. Timor, thans een district, samenvallend met het rechtstreeks bestuurd gebied aan de Koepangbaai.

Amadai, → Meden.

Amadas et Idoine, liefdesroman, oorspr. Anglo-Normandisch, uit de 12e eeuw, waarin A., waanzinnig geworden van liefde, Idoine wint door haar te redden uit een door toovermiddelen veroorzaakten schijndood; wordt door van Maerlant vermeld, en bestond dus waarschijnlijk in het Ned.

Uitg.: Hippeau (Parijs 1863); Andresen, Zeitschr. rom. Phil. (1889, 85 vlg.); J. R. Reinhard (Parijs 1926). *V. Mierlo.*

Amadeïsten, → Minderbroeders.

Amadeus V van Savoye, de Groote, om zijn lengte. * 1249 als zoon van Thomas II, graaf van Vlaanderen, regeerde 1285—1323. Hij wist de leengoederen, die zijn voorgangers hadden verloren, door oorlog, koop en verdrag terug te krijgen, werd door zijn zwager keizer Hendrik VII, dien hij op zijn kroningsreis naar Italië vergezelde, tot rijksvorst verheven, organiseerde de rijksfinanciën en wist bij de Salische successiewet de opvolging te regelen. Zijn stijgende invloed in het naburige Genève bracht hem in herhaald conflict met den bisschop der stad. Juist wilde hij te Avignon met paus Johannes XXII de plannen voor een kruistocht bespreken, toen de dood hem trof.

Amadeus VI van Savoye, de Groene, naar de kleur zijner uitrusting bij een tournooi. * 1334, † 1383, aan de regeering 1343. Hij werd de grondlegger van Savoyes macht door meer zijn aandacht te wijden aan de bezittingen in Italië dan aan die aan de Fransche zijde der Alpen en in Zwitserland. Zijn vriendschappelijke verhouding met Fr. en zijn huwelijk met Bonne van Bourbon maakten die politiek mogelijk. Zijn pogen had succes, getuige de geslaagde veldtochten in Italië. Om den bedreigden keizer van Konstantinopel Johannes V Paleologus te redden, leidde hij met groote dapperheid een kruistocht tegen de Turken. In den strijd der tegenpausen koos hij de zijde van zijn bloedverwant Clemens VII. Hij voerde het eerste geboorterecht in, stelde de armen in de gelegenheid om kosteloos te procedeeren en stichtte de orde van de Annonciade met haar 15 ridders.

Amadeus VII van Savoye, * 1360, † 1391 te Ripaille, graaf van Savoye 1383. Met zijn adel volgde hij den koning van Fr., Karel VII, naar Vlaanderen en droeg bij tot het ontzet van Ieperen. Hij breidde zijn gebied door de verovering van het graafschap en de stad Nizza tot de Middell. Zee uit.

Amadeus VIII van Savoye, de Vreedzame, zoon van A. VII. * 1383, † 1451, aan de regeering 1391-1434. Als laatste tegenpaus voerde hij den naam Felix V. Hij breidde zijn gebied uit zoowel in Savoye als in Italië en zag het door keizer Sigismund tot hertogdom verheven (1416). De vroegtijdige dood van zijn vrouw Margaretha van Bourbon en van de meeste zijner kinderen, een complot, door Savoyards tegen hem gesmeed, was oorzaak, dat hij, beu van het hofleven, zich met de ridders van de Orde van St. Maurits

te Ripaille aan het meer van Genève terugtrok (1434). Van hieruit bleef hij met zijn „kluizenaars" als een politieke raad zijn zoon Lodewijk bijstaan. Na de afzetting van paus Eugenius IV door het Concilie van Bazel werd door een raad van 33 personen, waaronder 1 kardinaal, 1 aartsb. en 10 bisschoppen, A., hoewel geen priester, tot tegenpaus gekozen (1439). Dezelfde reden, die hem tot aanneming drong, nl. het aanzien van het Huis Savoye, bracht hem er toe, de waardigheid in 1449 op aandringen van zijn zoon neer te leggen en zich weer in Ripaille terug te trekken. Paus Nicolaas V beloonde hem voor zijn medewerking tot beëindiging van het schisma met den kardinaalshoed, het legaatschap in Savoye en in een deel van Zwitserland en vele commenden. *Wachters.*

Amadeus IX van Savoye, * 1435, † 1472, aan de regeering 1465, zaligverklaard 1677. Patroon van het Italiaansche koningshuis. Op 17jarigen leeftijd huwde hij Yolanda, dochter van Karel VII van Fr. en zuster van Lodewijk XI. Om zijn slechte gezondheid liet hij de zorg voor de staatszaken over aan zijn vrouw, die zich daarin zeer ervaren en beheerscht toonde. Beider leven blonk uit door groote deugd. A. deelde zelfs zijn collier van de Orde der Annonciade onder de armen uit. Herstel zoekend voor zijn gezondheid in het zachte klimaat van Verceil, stierf hij. Niemand minder dan Franciscus van Sales drong op zijn zaligverklaring aan. Innocentius XI bekrachtigde de vereering in de vier diocesen van Savoye. Feestdag 30 Maart. *Wachters.*

Amadeus I, koning van S p a n j e. * 1845, † 1890. Zoon van den Ital. koning Victor-Emmanuel II, 16 Nov. 1870 werd hij door de Spaansche Nat. Vergadering tot koning uitgeroepen. Hoewel hij zich streng aan de grondwet hield, kon hij toch de partijtwisten en den Carlistenopstand niet te boven komen, trad af in 1873 en vestigde zich weer onder zijn ouden titel van hertog van Aosta in Italië.

L i t. : Manfredi e Cisotti, Amedeo, duca d'Aosta, ricordi storici (1890). *V. Houtte.*

Amadeus, Cisterciënser, Heilige. * 21 Jan. 1110, † 27 Aug. (of Sept.) 1159. Zoon van den Zal. Amadeus van Clermont. In 1125 trad hij te Clairvaux in en werd in 1139 als abt naar Hautecombe in Savoye gezonden. In 1145 werd hij tot bisschop van Lausanne gewijd. Feestdag 28 Jan.

W e r k e n : brieven, homeliën vindt men in Migne, P.L. (CLXXXVIII, 1303 vlg.). — L i t. : Acta S.S. (1760 Sept. VII, 377); Dict. d'Hist. et de Géogr. ecclés. (II 1914, 1150). *Lindeman.*

Amadeus de Silva, → Amadeus Menez.

Amadeus Menez (ook Amadeus de Silva). Trad in 1453 in de Minderbroedersorde, waar hij een hervormingsgroep stichtte, die eerst onder paus Pius V geheel met de Observanten werd vereenigd (→ Minderbroedersorde). * ong. 1420 in Portugal, † 1482 als biechtvader van paus Sixtus IV.

L i t. : Holzapfel, Handb. Franzisk. (138); Dict. Hist. Geogr. (II, 1152—1156). *v. d. Borne.*

Amadeus van het H. Hart (Mother Mary A. of the Sacred Heart of Jesus, in de wereld Sarah Teresa O'Dunne), stichtte de Ursulinenmissies van Montana en Alaska. * 2 Juli 1846 te Akron (Ohio), † 10 Nov. 1920 te Seattle (Wash.). Een hoogbegaafde vrouw, vol initiatief, met een bewonderenswaardigen apostolischen ijver en diepe nederigheid. Ondanks vele moeilijkheden kwamen de missies onder haar voortreffelijke leiding tot grooten bloei. *J. v. Rooij.*

Amadeusmeer, vlakke, komvormige laagte zonder water, in het buitengewoon droge Centr. Austr. (24°—25° Z.); door E. Giles 1872 ontdekt. Het is een langgerekte, ong. 6 500 km groote playa. De opp. bestaat uit helder wit zout en gips, dat ter duimdikte ligt op taai, zwart, zoutig leem. *Zwagemakers.*

Amadi, plaast, gelegen in Belgisch Kongo, op den linker oever der Oeële, 27 km op de baan van Dili naar Bendere. Missiepost van de paters Dominicanen, met lagere school en dispensarium, toevertrouwd aan de zusters Dominicanessen. Handel.

Amadina, → Wevervogel.

Amadisroman, prozaroman, om Amadis en zijn nakomelingen. A., zoon van Perion van Gaula (= Wales) en van Elisena van Britanniën, door een fee opgevoed, volmaakt ridder, onwankelbaar trouwe minnaar, wint door zijn heldendaden, na bovenmenschelijke avonturen en beproevingen van kunstig symbolisme, met reuzen, toovenaars, verraders, de liefde van Oriana, dochter van Lisuarte van Engeland. Over ontstaan, tijd en oorspronkelijke taal, alsook over de toponymie, heerscht nog veel onzekerheid: in het Portugeesch door (althans in kern) Joao de Lobeira (13e eeuw) of door Vasco de Lobeira (14e eeuw)? of eerst compilatie van Fr. Arturromans; of vertaling van verloren Fr. roman? Vast staat alleen, dat de oudst bewaarde bewerking is van den Castilliaan Garcia Ordonez de Montalvo, die ca. einde 15e eeuw de vier eerste boeken, de drie eerste volgens oudere origineelen, schreef, waaraan hij nog een vijfde toevoegde, met een vervolg om A.'s zoon, Esplandian.

Proza-epos van het ridderschap, met vele motieven uit Arturromans (A. = Parcival) en uit Apollonius van Tyrus. Spoedig door druk verspreid (in 1508, nog ex. bewaard in Br. Museum), werd het in het Sp. steeds opnieuw voortgezet om A.'s nakomelingen, alles samen veertien boeken. In het Fr. werd de roman bewerkt door Nicolas Herberay des Essarts, die er acht boeken van uitgaf (1540—'48) en die er de galanterie en de sentimentaliteit van versterkte. Van hieruit kreeg de roman wereldbeteekenis. In het Fr. groeide hij aan tot 24 boeken, door Gilbert Saunier Duverdier (begin 17e eeuw) als „Roman des romans" samengevat (in 7 dln.). In het Duitsch, volgens het Fr. sedert 1569 vertaald, ontwikkelde hij zich tot 30 boeken. In het Ned. verscheen 1568 en 1574, misschien reeds vroeger, te Antwerpen een vertaling der vier eerste boeken, naar het Fr.; in 1624 waren er 21 vertaald. Sedert 1546 werd hij in het Ital., sedert 1619 ook in het Engelsch vertaald of bewerkt. Ook episch nagedicht, als in het Ital. door Bernardo Tasso (1559) en, verkort, nog in de 19e eeuw door den Engelschen dichter Southey (1803); ten tooneele gebracht, o.a. door A. Hartmann in Duitschland, reeds in 1587; als tekst voor opera gebruikt, als door Quinault, op muziek van Lili. Ook voor onze tooneeldichters der 17e eeuw was de cyclus een rijke mijn van motieven en gegevens. Breeroo ontleende er drie spelen aan, Starter één: Darayde. Deze roman beleefde een ongehoorden bijval. Zelfs Cervantes spaarde hem in de bibliotheek van Don Quichote; hij werd genoten en bewonderd door de H. Teresia en den H. Ignatius van Loyola, door Ariosto en Montaigne, door Frans I en Willem van Oranje, en nog door Goethe.

L i t. : Baret, De l'A. de G. et de son influence sur les moeurs et la lit. (Parijs [2]1873); Braunfels, Kritischer Versuch u. d. Roman A. v. Galliën (Leipzig 1876); M. Pfeiffer, Amadis-studiën (Erlangen 1905); E. Cohn,

Gesellschaftsideale und Gesellschaftsroman des 17. Jhs. (Germ. Studien, 1921); Menéndez y Pelayo, Originès de la novella (4 dln. Madrid 1925). *V. Mierlo.*

Amador de los Rios, José, Spaansch geschiedkundige en litterair criticus. * 1818 te Baena, † 1878. Hij is de schrijver van een omvangrijke en grondige, maar onvoltooide Historia critica de la literatura espanola (7 dln. 1861—1865). Door de bijzondere belangstelling, die hij wekte voor de M.E., gaf hij den stoot tot grondiger bestudeering dier tijden. *Steenhoff.*

Amadour, onbekend kluizenaar. Volgens sommigen dezelfde als de H. Amator, bissch. van Auxerre, † ca. 418. Sedert de 12e eeuw is het naar A. genoemde Roc d'Amadour (rupes Amatoris = rots van Amator) een zeer bekende Maria-bedevaartplaats. Om de 40 à 50 jaren komen talrijke pelgrims deze plaats bezoeken (in 1899 laatste bedevaart, in 1943 de eerstvolgende).

Lit.: Acta S.S. Aug. (IV 1739, 16—24); E. Albe, Miracles de N. Dame de Roc-Amadour (interess. verzameling van 127 wonderen door een monnik uit 1172, Parijs 1907); E. Rupin, La légende de St. A. (Parijs 1909); J. T. Layral, Histoire de N.D. de Roc-Amadour (Parijs [5]1920). *J. v. Rooij.*

Amagat, Emile Hilaire, natuurkundige, * 2 Jan. 1841 te St. Satur bij Sancerre (Cher), † 15 Febr. 1915 aldaar. Professor aan de Kath. Universiteit te Lyon, heeft speciaal onderzocht de samendrukbaarheid van vloeistoffen en gassen.

Amager, Deensch eiland in de Sont, door de smalle Kallebodstrand van Kopenhagen gescheiden. 15 km lang, grootste breedte 8 km, opp. 65 km², 106 200 inw. Een deel van Kopenhagen, nl. Christianshavn, ligt op A. en is door Knippelsbrug en Langenbrug met de rest der stad verbonden. A. is zeer vruchtbaar en uitstekend bebouwd. Het is de groentetuin van Kopenhagen. Een deel der bewoners is van Ned. oorsprong, als afstammelingen van hen, die in 1516 door Christiaan II werden uitgenoodigd om den tuinbouw op A. in te voeren. De voornaamste plaats is het zeemansdorp Dragör. *fr. Stanislaus.*

Amahei (Ceram), 1° onderafdeeling der residentie Amboina, gouvernement der Molukken, N.O.I., 16 196 inwoners.

2° Hoofdplaats der onderafd. A. (3° 11′ Z., 128° 50′ O.), standplaats van het civiel bestuur (1 brigade militairen), tevens van een hulpprediker der Ind. kerk voor A., Wahai en O. Ceram; 42 volksscholen, 13 inlandsche leerkrachten, 10 400 gedoopten. *Cappers.*

Amajoeba of Majoeba, Zoeloenaam voor Duivenheuvel, Afr. Duiwekop, alleenstaande tafelberg in de Drakensbergen, ligt 1 950 m boven zee en 186 m boven de omringende vlakte; levert uitzicht op Laingsnek, een pas door de Drakensbergen; ligt 8 mijlen van de Transv. grens. Voor slag van A., → Zuid-Afr. gesch.

Amakoesa Sfima, dubbel eiland ten W. van het eiland Kioesjoe (Japan).

Amalarik, zoon van Alarik II, en koning der West-Goten in Spanje en Septimanië (511—531).

Amalarius, schreef voor de liturgiegeschiedenis belangrijke werken. Sommigen maken nog steeds onderscheid tusschen een A. van Metz en een A. van Trier. Met Dom Morin e.a. kan men echter houden, dat er slechts één A. geweest is. Deze was leerling van Alcuinus, werd ca. 811 bisschop van Trier, 813 gezant van Karel den Gr. in Konstantinopel, verving later den verjaagden bisschop Agobard van Lyon, geraakte in hevigen strijd met den diaken Florus en met Agobard, wegens zijn liturgische hervormingen. De synode van Quiercy (838) veroordeelde eenige verklaringen uit zijn liturgisch hoofdwerk.

Werken: De ecclesiasticis officiis; De ordine Antiphonarii; Eclogae de officio Missae (volgens Eisenhofer is dit laatste een compilatie uit de 10e eeuw). — Lit.: Morin, Rev. Béned. (1908); Manitius, Gesch. d. lat. Liter. d. Mittelalters (I 1911, 396 vlg.); Dict. d'Archéol. chrét. et de Liturg. (I, 1323); Lexikon f. Theol. u. Kirche (I, 333 vlg.). *Franses.*

Amalaswintha, dochter van Theoderik den Grooten, koning der Oost-Goten in Italië. A. trad in 515 in het huwelijk met Eutharik, die reeds in 522 overleed. Toen ook Theoderik in 526 stierf, werd A. regentes over haar zoontje Athalarik. Bij den dood van Athalarik (534) besloot A., vooral om de tegenstanders van een vrouwenregeering met zich te verzoenen, een nieuw huwelijk aan te gaan, en wel met haar neef Theodahad, dien zij als mederegent deed erkennen. A. werd echter weldra door haar nieuwen gemaal gevangen gezet, en in 534 om het leven gebracht. *v. Haaren.*

Amalek, zoon van Eliphaz en kleinzoon van Esau (Gen. 36. 12).

Amalfi, havenstad in de prov. Salerno, (Italië, 40° 40′ N., 14° 35′ O.); 6 200 inw. Exempt aartsbisdom bij Napels. A. bezit de kathedraal S. Andrea, in 1204 gebouwd in Lombardisch-Normandischen stijl. De gevel is met mozaïekwerk, de vloer en de kansel zijn eveneens met oud-Ital. marmermozaïek versierd. Middel-Byzant. bronzen deur. In de kathedraal rust het gebeente van den H. Andreas, behalve zijn hoofd. Visscherij, badplaats. In de M.E. een bekende handelsrepubliek.

Amalgaamlamp, ontladingsbuis, waarbij de electroden uit amalgamen bijv. van kwik en cadmium of zink bestaan. Het licht is rijker aan stralingen van verschillende golflengten dan kwiklicht alleen. Practische uitvoeringen hebben zich tot heden eigenlijk niet kunnen handhaven.

Amalgama zijn combinaties van kwik met andere metalen. Goud en lood zijn bijv. gemakkelijk oplosbaar in kwik. Alleen ijzer en de metalen der platina-groep lossen in kwik niet op. Soms zijn de a. chemische verbindingen, soms ook mengsels. Natrium-a., dat onder groote warmte-ontwikkeling uit de elementen ontstaat, acht men een chemische verbinding. Dit a. wordt veel als reductiemiddel gebruikt, omdat het met water waterstofontwikkeling geeft. Een uit 25% tin, 25% zink en 50% kwik bestaand a. wordt in de tandheelkunde gebruikt omdat het spoedig zeer hard wordt. Zoo ook cadmium- en zilver-tin-a. Het vindt ook in de electrotechniek toepassing. Goud-a., bevattend van 39 tot 42% goud, wordt in Californië gevonden; dit a. wordt bij het vuurvergulden gebruikt. Bij verhitting verdampt het kwik en het goud blijft over. A. voor spiegels bestaat uit kwik met tin (25%); een a., best. uit 74% kwik en 26% cadmium, dient als metaalkit. *v. d. Beek.*

Amalgama der schulden, strijdvraag in Ned. in de eerste jaren van de Bataafsche Republiek, de kwestie nl. of de generaliteitsschulden en die der afzonderlijke gewesten als zoodanig zouden blijven bestaan of samengesmolten zouden worden tot één algemeene, nationale schuld. Dit laatste is geschied.

Amalgameeren is het bedekken van een metaal met een dunne laag kwik. In galvanische elementen bijv. wordt het zink geamalgameerd, om gelijkmatiger stroom te verkrijgen en het zink minder aan te tasten.

Amalgameerende talen, → Mengtalen, Creoliseering.

Amalia, Heilige, → Amelberga.

Amalia van Solms, gemalin van Frederik Hendrik. * 1602, † 1675. Zij vestigde zich in 1620 als hofdame der koningin van Bohemen met deze te Den Haag. Op 4 April 1625 gehuwd. De jonge, schoone, intelligente vrouw wist het Haagsche hof, mede door de huwelijken harer kinderen, te ontwikkelen tot een der schitterendste van haar tijd. Na den dood van Fred. H. (14 Maart 1647) liet zij te zijner eere de Oranjezaal in het Huis ten Bosch bouwen. Haar invloed op de staatszaken verdwijnt met den dood van haar zoon Willem II (Nov. 1650). Voor de belangen van haar kleinzoon, Willem III, en diens opvoeding bleef zij steeds ijveren en wist in 1665 het prinsdom Oranje voor hem terug te krijgen. *Cornelissen.*

Amalrik I, koning van Jerusalem, aan de regeering 1162—1174, broeder van Boudewijn III. Met Noer ad-din streed hij om het bezit van Egypte. Het gevolg was, dat Noer ad-din's veldheer Saladin zich onafhankelijk verklaarde en den buit binnensleepte. Met dezen vijand tegenover zich scheen het lot van Jerusalem beslist. Alleen de naijver tusschen Noer ad-din en Saladin bracht uitstel van executie. † 1174, in hetzelfde jaar als Noer ad-din. A. was een bevorderaar van de wetenschap (historie), en ervaren in het recht (→ Assises). Hij was een dapper krijgsman, maar zijn trouweloosheid tegenover zijn bondgenoot Egypte in diens strijd tegen Noer ad-din, en zijn gemis aan beleid en staatkundig inzicht hebben zijn rijk veel ellende gebracht. *Wachters.*

Amalrik II, koning van Jerusalem, eig. A. van Lusignan, broer van Guy. Als 4e echtgenoot van Isabella, dochter van A. I, liet hij zijn rechten op den troon gelden. Daar zetelde hij 1197—1205. De kwestie over de erfenis van Saladin († 1193) maakte zijn vijanden genegen tot een wapenstilstand van 5 jaar, die in 1204 met 6 jaar werd verlengd. Bij zijn dood (1205) liet hij het koninkrijk Cyprus na aan zijn zoon Hugh, het koninkrijk Jerusalem aan Maria, dochter van Isabella uit haar huwelijk met Montferrat. *Wachters.*

Amalrik van Bena (Amaury de Bène) verloor zich in pantheïstische dwalingen. † 1206 of 1207 te Parijs. Als leeraar in de godgeleerdheid te Parijs verkondigde hij in zijn lessen het pantheïsme (alles is één en dit alééne is God), dat zeker onder invloed staat van de leer van Scotus Eriugena. In 1204 moest hij herroepen. Onzeker is, of David van Dinant in zijn leer afhankelijk is van A. of omgekeerd. Zijn aanhangers, de Amalricani (Amauriani) trokken uit zijn pantheïstische leer de conclusie, dat God oorzaak is van al ons willen en handelen en maakten daaruit de practische gevolgtrekking op zedelijk gebied, dat er geen onderscheid is tusschen goed en kwaad en dus ook geen zedelijke verantwoordelijkheid. Ook namen zij aan, dat door de menschwording van den H. Geest in hen — een weerklank van de ideeën van Joachim van Fiore — de Kerk met haar sacramenten en wetten overbodig was. Hun leerstellingen werden veroordeeld in een synode te Parijs (1210) en in de Algemeene Kerkvergadering van Lateranen (1215).

Lit.: A. Chollet in D.T.C. (I, 936—940) over A. v. B. en diens aanhangers; M. Jacquin in Dict. Hist. Géogr. (I, 1004—1007) id.; F. Sassen, Geschiedenis der Patristische en Middeleeuwsche Wijsbegeerte (1928, 128 en 130). *Kocken.*

Amalteo, Pomponio, schilder, * 1505 in Motta di Livenza, † 1588 in S. Vito in Friaul. A. was hoofdzakelijk in S. Vito werkzaam, waar hij zelfs burgemeester is geweest. Leerling van Pordenone, bleef hij gedurende zijn geheele leven diens trouwe navolger. A. schilderde groote fresco's met figurengroepen in levendige bewegingen (stadhuis van Ceneda, in S. Maria de Battuti in S. Vito, 1535 voleindigd; in de kerk van Prodolone, 1538—1542). Ook schilderde hij op paneel en was hij als beeldhouwer en etser werkzaam.

Lit.: Rugg Zotti, Pomponio Amalteo (Udine 1905). *A. B. de Vries.*

Amalthea (Gr. myth.), een nymf, die Zeus op Kreta met geitenmelk voedde; meestal echter is A. in de myth. de geit zelf, die Zeus voedde. De hoorn van A. is de hoorn van overvloed. Het beest brak den hoorn tegen een boom en bracht hem met kruiden gevuld bij Zeus of Zeus brak hem zelf af en gaf hem, met allen zegen gevuld, aan de dochters van Melisseus, de zusters van A. De aegis werd beschouwd als de huid van A. → Abundantia, Aegis. *Davids.*

Amaltheus, een ammoniet, gidsfossiel voor sommige Juralagen.

Aman, groot-vizier van Assuerus of Xerxes, koning der Perzen (486—465 v. Chr.), wilde uit vijanschap tegen den Jood Mardocheus het geheele volk der Joden uitroeien, maar werd door koningin Esther, Mardocheus' nicht, ten val gebracht.

Aman, Jean Edmond, Fransch genre-, historie- en portretschilder. * 1860 te Chevry Cossigny (Seine et Marne). Leerling van Lehmann, Ernest Hébert en Luc. Ol. Mersen aan de Ex. Nat. des beaux-Arts te Parijs. Exposeerde reeds sedert 1885 o.a. in den Salon de la Société des Artistes français en de Société Nat. des beaux-Arts. Fijn en gevoelig talent met een eenigszins droomerige melancholieke opvatting en een subtiel geraffineerd kleurengevoel.

Werken: Saint Julien l'Hospitalier (1883, Mus. Carcassonne); portret (1891, Mus. du Luxembourg, Parijs); Femme au paon (1893); L'attente; La Confidence (1894, Mus. des Beaux-Arts, Parijs). — Lit.: André Beaunier, Aman-Jean, Art et Décoration (XI 1902, 33). *de Stuers.*

Amana, vlg. 4 Reg. 5. 12 (waar in den huidigen tekst wel foutief Abana gelezen wordt), een rivier bij Damascus, waarsch. de Barada. Deze ontspringt op den Anti-Libanon, die door het Hooglied (4. 8) ook A. genoemd wordt.

Amanatoeng, landschap op Timor, in de

onderafd. Zuid-Midden Timor, ten O. van Amanoebang.

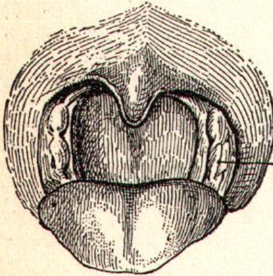
Amand, → Amandus.

Leven van Sint Amand, werk in 12 450 vv., door een Bruggeling, jong geestelijke, die aan het slot op raadselachtige wijze zijn naam aangeeft als Gillis de Wevel; het werd geëindigd 27 Januari 1366. Zeer wonderbaarlijk; uit allerlei bronnen, ook uit kronieken en uit Utenbroeke's voortzetting van „Spieghel Historiael".

Uitg.: Ph. Blommaert (2 dln. Gent 1842—43). *V. Mierlo.*

Amand, Sint, Benedictijner klooster, → Benedictijnen in België en Ned.

Amandel is een klierachtig orgaan, bestaande uit lymphoïd weefsel. Al de a. behooren tot den zgn. Waldeyerschen lymphatischen ring. Men onderscheidt: 1° de derde of neuskeel-a. in de neuskeelholte (adenoïd). 2° De tong-a. op het achterste deel der tong. Deze wordt vierde a. genoemd. 3° De keel- of verhemelte-a., ook tonsillen geheeten. De keel-a. zijn ronde of langwerpige kliertjes, die zich ter weerszijden van de tong bevinden, tusschen den voorsten en achtersten verhemelteboog. In de a. zijn kleine instulpingen of gangen, die men vanuit den mond als kleine openingen ziet; dit zijn de lacunen of krypten. Volgens sommigen behooren de a. tot de bloedbereidende organen, omdat zij witte bloedlichaampjes afscheiden. Volgens anderen zijn de a. klieren met zgn. interne secretie. Velen huldigen de meening, dat de gezonde a. dienst doet bij het vernietigen van bacteriën. Een geheel tegenovergestelde meening wordt vaak in Amerika verkondigd, namelijk dat de a. organen zijn, die zoo spoedig mogelijk verwijderd moeten worden, omdat zij geen dienst doen en omdat van hen vele infecties uitgaan. *Nelissen.*

Amandel, Prunus amygdalus Stokes of Amygdalus, fruitboom uit Klein-Azië, met fijngezaagde bladeren en lichtrose bloemen, nauw aan de perzik verwant; voor onze luchtstreek minder geschikte boom met steenvrucht, waarvan men deuit den groenen bolster springende pit (amandel) oogst. Men kent de zoete a., die als tafelvrucht en tot bereiding van gebak dient, en de bittere a., die alleen in de geneeskunde gebruikt wordt. Wordt thans overal gekweekt in het Middellandsche Zeegebied.

Amandelboom, → Amandel.

Amandelemulsie of amandelmelk, een witte, melkachtige vloeistof, verkregen door gepelde zoete amandelen met water te stampen.

Amandelmolen dient voor het malen van amandelen; voor huishoudelijk gebruik in kleine maten en in vsch. soorten verkrijgbaar. Beweging met de hand of electrisch. → Keukenmotor.

Amandelolie, vette, zachtsmakende, spoedig rans wordende olie, verkregen door uitpersen van amandelen. Bestanddeel trioleïne. Blijft bij afkoeling tot —15°C vloeibaar. Voor bittere a., → Benzaldehyd.

Lit.: Ned. Pharm. (V).

Amandelontsteking. Betreffende ontsteking van de derde amandel, → Adenoïd. Ontsteking van de tongamandel kan geïsoleerd voorkomen, meestal echter samen met ontsteking der keelamandelen. De verschijnselen bestaan in pijn, wanneer de tong wordt bewogen en bij het slikken. Ontsteking van de keelamandelen onderscheidt men in acute en chronische ontsteking. De eerste wordt ook angina genoemd. Men verdeelt de acute ontstekingen in verschillende soorten.

1° Angina catarrhalis komt meestal te zamen met verkoudheid voor. De patiënten hebben pijn bij het slikken en meestal koorts, die bij kleine kinderen zeer hoog kan zijn. De amandelen zijn rood en gezwollen. De ziekte duurt gewoonlijk slechts enkele dagen.

2° Angina lacunaris, ook wel angina follicularis genoemd.

Verschijnselen: gezwollen amandelen met geelwitte of grijze propjes in de krypten, gezwollen halslymphklieren. De patiënten voelen zich ziek, hebben hooge koorts. Het slikken is zeer pijnlijk. Meestal duurt de ziekte vier tot zes dagen. Soms ontstaan, in aansluiting met deze ontsteking, complicaties, zooals acuut gewrichtsrheumatisme, hart- of nieraandoeningen en oorontstekingen. In enkele gevallen gaat het weefsel rondom de amandelen nog meer zwellen, zoodat de keel zeer nauw wordt en bijna niets doorgeslikt kan worden; er komt kaakklem, zoodat de mond slechts weinig geopend kan worden. Dit is dan een:

3° Angina phlegmonosa. Er komt ettervorming rondom de amandelen; er is dan een keelabces ontstaan.

4° Angina van Plaut-Vincent of Angina ulceromembranacea ontstaat door symbiose van de bacillus fusiformis en spirochaeten. De patiënten hebben wat pijnlijkheid bij het slikken en de temperatuur is meestal slechts weinig verhoogd. De lymphklierzwelling in den hals ontbreekt meestal. De patiënten voelen zich niet of weinig ziek. Op de amandelen zijn grijswitte of grauwe vlekken, die een zweer bedekken. Meestal duurt de aandoening een week of iets langer, soms veel langer.

Verder kent men de angina bij dyphtherie, bij roodvonk, bij het eerste en tweede stadium van syphilis en bij andere infectieziekten. Ook bij verschillende bloedziekten komen acute ontstekingen van de amandelen voor. Men kent de angina agranulocitotica. Hierbij ontbreken in het bloedbeeld de neutrophiele leucocyten. Deze ziekte is hoogst ernstig. Er ontstaat een necrose van de amandelen. Bijna altijd zijn de patiënten vrouwen. De monocyten-angina kenmerkt zich door sterke monocytose van het bloedbeeld. Het verloop is veel minder ernstig. Er ontstaat een oppervlakkige necrose van het amandelweefsel. Ten-

slotte kent men een acute ontsteking van de amandel, gepaard met gangreen bij leukaemie.

Van de chronische vormen is de meest voorkomende vorm die, welke gepaard gaat met de vorming van de zgn. amandelproppen. Een andere, zeer onschuldige vorm wordt veroorzaakt door de leptothrix. Een minder onschuldige aandoening is de tuberculose van de amandelen, een meer goedaardige vorm hiervan is de lupus. Ook bij andere chron. infectieziekten, zooals bij syphilis en bij lepra kunnen a. ontstaan. De verschillende soorten van a. hetzij acute of chronische, eischen ieder voor zich een speciale behandeling, die door een arts moet worden toegepast. *Nelissen.*

Amandeloperaties. De meest voorkomende zijn: 1° Het openen van het keelabces. 2° De tonsillotomie of het gedeeltelijk verwijderen der keelamandelen. Dit geschiedt meestal met de tonsillotoom van Mathieu. 3° De tonsilectomie of het geheel verwijderen van de keelamandelen. 4° De zgn. Sluderoperatie, tonsilectomie, die hoofdzakelijk bij kinderen wordt verricht met het instrument van Sluder. *Nelissen.*

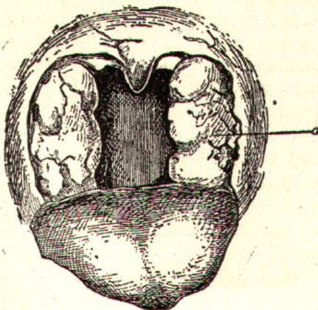
Amandelproppen, (tonsilproppen), zijn onwelriekende korreltjes ter grootte van een kleinen rijstkorrel, die zich in amandelen met een lichte chron. ontsteking bevinden. Zij vullen dan een of meerdere krypten van de amandel. Vaak komen zij vanzelf in den mond. Soms geven zij aanleiding tot het ontstaan van angina, keelabcessen en maagstoornissen. Tevens maken zij den adem onwelriekend. *Nelissen.*

Amandels (geologie) zijn met mineralen opgevulde holten in stollingsgesteenten. Zij komen vooral voor in melafier en diabaas. Agaten zijn soms dergelijke a. Bevat een stollingsgesteente veel a., dan verkrijgt het den naam van amandelsteen en men spreekt dan bijv. van diabaas-amandelsteen. De structuur van het gesteente is dan amygdaloïdaal. *Hofsteenge.*

Amandelsteen (geologie), → Amandels.

Amandelsteenen (geneesk.) komen voor in amandelen met chronische ontsteking. Zij geven vaak aanleiding tot keelpijn en hoesten of schrapen. Een kleine operatieve behandeling is voor deze aandoening noodig.

Amandelvergrooting. Vergroote derde amandeladenoïd. Vergroote tong- of vierde amandel komt niet vaak voor en geeft weinig verschijnselen. Vergroote keelamandelen komen al of niet gecombineerd met adenoïd voor. De aandoening treft men 't meest bij kinderen aan. Tegenwoordig beschouwt men de a. als een gevolg van de lymphatische constitutie van de patiënten, en niet zoozeer als een gevolg van de doorgemaakte keelontsteking. De verschijnselen van vergroote amandelen kunnen zijn: 1° bemoeilijkte mond- en neusademhaling, vooral wanneer de amandelen zeer groot zijn; 2° verandering van spraak; 3° soms een bemoeilijkt slikken en in sommige gevallen zelfs het terugkomen van spijs en drank door den neus. De a. op zichzelf is geen reden tot operatieve behandeling. Deze is alleen noodig, wanneer een of meerdere van de bovengenoemde verschijnselen aanwezig zijn, of wanneer er in de amandelen een chronische ontsteking is en ook wanneer telkens een acute ontsteking (angina) ontstaat. Deze behandeling bestaat meestal uit gedeeltelijke verwijdering (tonsillotomie) of algeheele verwijdering (tonsilectomie). → Amandeloperaties. *Nelissen.*

Amandelverwijdering, → Amandeloperaties.

Amandelwater wordt gestookt uit de van olie bevrijde perskoek van bittere amandelen; bevat 1‰ blauwzuur, bederft spoedig, daarom dikwijls vervangen door laurierkerswater.

Amand-les-Eaux, St., beroemde abdij aan de Elnon bij Dvornik, ± 640 door den H. Amandus gesticht.

Amandus (zie plaat), Heilige, bisschop en belijder, apostel der Franken, trachtte de denkbeelden van den H. Colombanus nopens het kloosterleven in de Nederlanden te verspreiden en ook, hoewel tevergeefs, de tucht in het bisdom Maastricht te herstellen; maakte zich vooral verdienstelijk als rondreizend missiebisschop en was een toonbeeld van gehechtheid aan den paus. De oudste en tevens voornaamste levensbeschrijving van A. werd opgesteld door een geestelijke van Noyon in de eerste helft der 8e eeuw. Zij wordt door Krusch ten onrechte als onbetrouwbaar verworpen. Ondanks de voorliefde voor het legendarische biedt zij ons over A. menige geloofwaardige bijzonderheid. * eind 6e eeuw in Aquitania (Zuid-Frankrijk), † 6 Febr. 675 of 676; werd zeer vroeg reeds monnik; later rondreizend missiebisschop met als hoofdverblijf: de Elnon (bijrivier der Scarpe, N. Frankrijk), waar hij de abdij van Elnon stichtte; predikte vnl. onder de Neustriërs, stichtte verscheidene kerken, o.a. een te Antwerpen; hoogstwaarschijnlijk van 646—649 bisschop van Maastricht (de Moreau); hernam daarna zijn apostolische zwerftochten tot in Friesland. Een groot aantal kloosters zou door hem zijn opgericht, waaronder, en dat met zekerheid of groote waarschijnlijkheid: Elnon, Gent (tenminste St. Pietersabdij), Ronse, Leuze, Marchiennes. Op zijn raad werd door de Heiligen Itta en Gertrudis de abdij van Nijvel opgericht. Zijn eeredienst is zeer verspreid in de Z. Nederlanden; hij wordt als beschermheilige aangeroepen, o.m. tegen koortsen, verlamming, rheumatiek, huidziekten, kinderstuipen en ziekten van het vee. Voornaamste bedevaartplaatsen in België: Elingen, Strombeek (Brabant), Zammelen, Stokrooi (Limburg), Neerhasselt, Aspelaere, Zeveren (O. Vlaanderen), Jupille (Luik). Hij wordt voorgesteld, een draak neervellend, die hem het kruis wil ontrukken, of met een kerk, kruisstaf, of met een ter dood veroordeelde (zinspeling op een gehangene te Gent), of met gevangenen, waaraan hij de vrijheid schonk. Iconographisch soms verwisseld met den H. A. van Straatsburg. Feestdag 6 Febr. en 13 Febr. (in het bisdom Haarlem). → Amand.

Lit.: Van der Essen, Etude critique et littéraire sur les Vitae des Saints mérovingiens de l'ancienne Belgique (Leuven 1907); H. Claeys, Sint Amand, apostel van Vlaanderen (Thielt 1913); de Moreau S.J., Saint Amand (Leuven 1927); Br. Krusch in Monumenta Germaniae historica, Scriptores rerum merovingicarum (V).
De Schaepdrijver.

Amandus, frater, → Seuse, Heinrich, Dominicaan.

Amandus van Bordeaux, Heilige, derde bisschop van Bordeaux, leerling en vertrouwensman van bisschop Delphinus, en zijn opvolger in ± 400. Paulinus van Nola schreef hem verschillende brieven. Een bron uit de 5e eeuw roemt zijn voorbeeldig leven en werken (Greg. van Tours, Hist. Franc. II hfst. 13). Feestdag 18 Juni. *J. van Rooij.*

Amandus van Zierikzee, Minderbroeder. Was provinciaal-overste der zgn. Coletanen, een hervormingsgroep in de Minderbroedersorde, en ging in 1506 tot de andere groep, de Observanten, over. Schreef exegetische werken en een wereldkroniek. * ong. 1450.

Lit.: S. Dirks, Hist. littéraire des Frères Min. (Antwerpen 1885, 37—39); Collect. Francisc. Neerl. (II, 169 vlg.). *v. d. Borne.*

Ama nesciri (Lat.) = houd er van onopgemerkt te blijven. Een der grondgedachten van de Navolging van Christus, 1. 2. 3.

Amangkoeboemi of Mangkoeboemi, → Java, Geschiedenis.

Amanita, → Vliegenzwam.

Amanoebang, landschap op Timor, in de onderafd. Zuid-Midden Timor, aan de Zuidkust, tusschen Amarasi en Amanatoeng. Hoofdplaats Niki-niki.

Aman Oellah Khan, koning van Afghanistan, sedert 1919, * 1 Juni 1892 te Kaboel. Ondernemend en vaderlandslievend, voorstander van de Westersche beschaving, eischte hij voor zijn rijk volledige onafhankelijkheid op, hetgeen hem reeds in 1919 met Engeland in oorlog bracht. De vrede, 8 Aug. 1919 gesloten, bevrijdde Afghanistan van alle banden. A. bereisde vervolgens meermalen Europa. Na een reis in Sovjet-Rusland, in 1926, sloot hij met dit land een vriendschapsverdrag, dat de neutraliteit van Afghanistan waarborgt (1927). Deed een eerste poging om zijn land op parlementaire basis te organiseeren door het inrichten van een Loe Jirga of Hooger Huis. Zijn al te kordaat optreden voor de Westersche beschaving berokkende hem veel vijandschap van de nationalisten, die hem verplichtten naar den vreemde uit te wijken. *Cosemans.*

Amant alterna Camenae (de muzen houden van beurtzang). Vergilius' Bucolica 3. 59. De Camenae zijn bij de Romeinen waarschijnlijk brongodinnen, later met de Grieksche muzen vereenzelvigd, aangezien men hun ouderen naam Casmenae met Carmen uit Casmen = gezang in verband bracht.

Amantiferen, → Katjesdragenden.

Amantius, Heilige, eerste bekende bisschop van Rodez. Historische gegevens ontbreken. Oudste bron een legendarisch leven uit de 6e of 7e eeuw.

Lit.: J. Touzery, Histoire de St. Amans (Rodez 1918).

Amanuensis noemt men den helper in laboratoria, die, wegens zijn practische kennis, bij proefnemingen zeer groote diensten bewijst.

In het oude Rome was het de slaaf, die schreef, wat gedicteerd werd, of het reeds geschrevene afschreef.

Amapala, zeehaven, stad in de rep. Honduras, M. Amer., gelegen op een eiland in de Fonsecabaai (Stille Oceaan), 3 000 inw.

Amarant (< Gr. amarantos = onverwelkbaar), plantengeslacht, eenjarige kruiden met roode of purperen bloemen, meest in lange, pluimvormige aren. Eenige soorten, als A. caudatus L. of kattestaart, worden als sierplant gekweekt. Fam. der amarantachtigen; ong. 60 soorten in de gematigde en tropische streken. De Amaranthus blitum, op Java bekend als bajem, wordt als groente gegeten. Eenige soorten komen bij ons als onkruid voor, o.a. Amaranthus. Deze geldt als zinnebeeld der onsterfelijkheid. In de 17e eeuw stelde Christina van Zweden als onderscheiding voor letterkundigen de Amanthusorde in. *Robijns.*

Amarantaceeën, → Amarantachtigen.

Amarantachtigen, plantenfam. der tweezaadlobbigen; planten of struiken met droog vliezig bloemdek, in de tropische en gematigde streken.

Amaranthout, het harde en zware hout van den Z. Amer. boom Copaifera bracteata. Het hout is rood-violet tot bloedrood. Wordt gebruikt voor het maken van waardevolle meubelen, enz.

Amaranthus, → Amarant.

Amarantus, → Amarant.

Amarapoera (= stad der onsterfelijken), stad in Opper Birma, (22° N., 96° O.), 8 000 inw. Vóór 1857 hoofdstad; bekende tempel, Boeddhistische bedevaartplaats.

Amara, bittermiddelen, geneesmiddelen, waarvan de werking aan de bittere bestanddeelen wordt toegeschreven.

Amarasi, gebied, behoorende tot de onderafd. Koepang, hoofdplaats Baoen, veel bosch aan de Noimina baai.

Amarasimha, Ind. taalgeleerde en dichter, van wiens persoon heel weinig bekend is. Hij wordt beschouwd als een van de negen groote kunstenaars en geleerden aan het hof van Wikramaditya, 6e eeuw n. Chr. Hij schijnt een Boeddhist geweest te zijn en al zijn werken, behalve één, werden door de Brahmanen vernietigd. Het eenig overgeblevene is het beroemde Amarakosja, een Sanskritwoordenboek, dat echter niet alphabetisch, maar naar synoniemen is ingericht.

Uitg.: Het eerste hoofdstuk van de Kosja werd in 1798 te Rome in Tamilkarakters gedrukt; de Sanskrittekst werd in 1831 te Calcutta gedrukt; een Fr. vert. door Loiscleur Deslongchamps verscheen te Parijs in 1839. Thans bestaan er verscheidene goede Indische uitgaven met klappers.

Amarawati of Amraoti, stad in de provincie Behar, Voor-Indië (21° N., 78° O.), 40 000 inw., meest Hindoes. Koren- en katoenhandel. Textielindustrie.

Amarel, zure, lichtroode kers.

Amaria, → Boekrollen.

Amarilgesteente, gesteente, rijk aan korund. A. komt zeer veel voor op de Grieksche eilanden. Naxos bijv. is zeer bekend om zijn amaril. Behalve korund bevat het gesteente nog magnetiet, hematiet en kwarts. Het a. van de Grieksche eilanden is economisch zeer belangrijk, daar het als grondstof dient voor de vervaardiging van slijppoeders. Het is een onzuiver aluminiumoxyde, door ijzeroxyd altijd een weinig rood gekleurd. *Hofsteenge.*

Amarillo, snel opkomend handelscentrum in den staat Texas (V.S. van Amerika, 35° 20′ N., 101° 50′ W.). In 1920: 15 494 inw.; in 1930: 43 142. Spoorwegkruispunt en -arsenaal. Zetel van een bisdom.

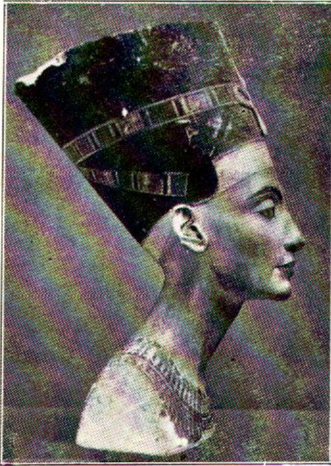
Amarna (zie plaat), ruïnen-stad in Egypte, op den Oostelijken Nijloever. De stad A. werd gesticht door den Egyptischen koning Amenhotep IV (rond 1370 v. Chr.). Daar de koning wegens een godsdienstige

H. AMANDUS

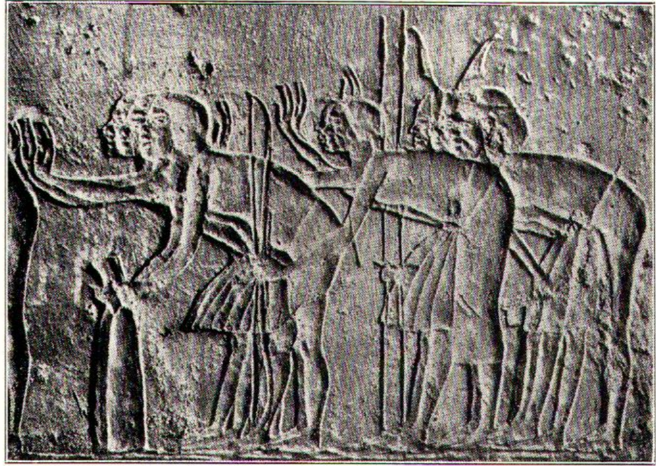

Miniatuur uit een Handschrift van ± 1300.

KUNST IN EL-AMARNA

Koningin Nefertite. Museum,
Beschilderde kalksteenbuste. Berlijn.

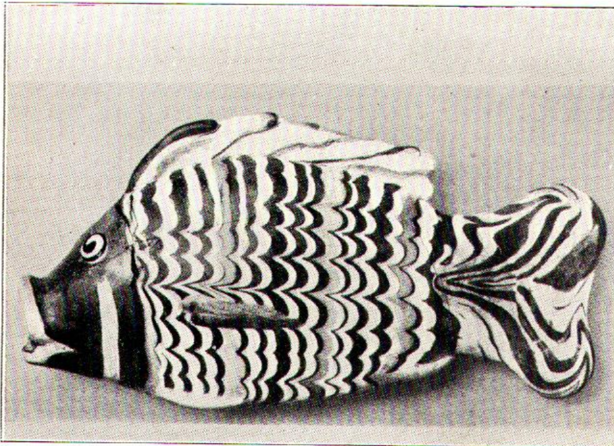
Soldaten van de lijfwacht van Amenophis IV. Reliëf in een der graven.

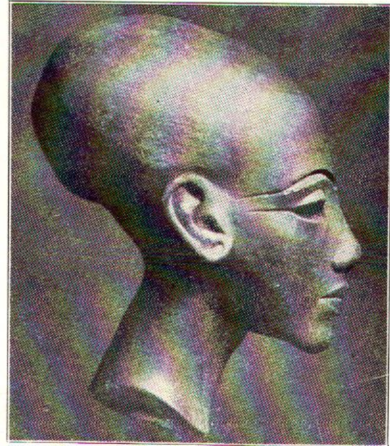
Fragmenten van vloerschilderingen uit een der paleizen.
Museum, Berlijn.

El-Amarna.

Visch van bont glas.

Onvoltooide Zandsteenkop van een Prinses. Museum, Berlijn.

kwestie (→ Amenhotep IV) grooten tegenstand ondervond, verliet hij Thebe en stichtte op een geheel verlaten plaats de nieuwe stad Amarna ter eere van Aten. Na den dood van Amenhotep IV in 1358 v. Chr. raakte die godsdienst in verval, de oude cultus werd in eere hersteld en Amarna werd verwoest en verlaten. Aan dit laatste vooral is het te danken, dat de opgravingen, vnl. door de Duitschers vóór den wereldoorlog, zoo'n succes zijn geweest. Vollediger dan elders vindt men hier bouwtrant en indeeling van het Egyptische huis. Zeer belangrijke kunstwerken, waaronder verschillende rotsgraven, zijn ontdekt, zoodat de kennis der Egyptische kunstgeschiedenis voor deze periode vollediger is dan voor andere, en belangwekkender tevens, omdat de omwenteling in den godsdienst een vernieuwing met zich meebracht van de kunst. → Egyptische kunst.

In 1888 zijn te Amarna door toeval een aantal kleitafels ontdekt met Babylonisch spijkerschrift; het zijn brieven van buitenlandsche koningen, waaruit blijkt hoezeer Egypte's gezag in Syrië en Palestina is afgenomen onder het bestuur van Amenhotep IV.

Amaryllidaceeën, → Narcisachtigen.

Amaryllis, vormenrijk plantengeslacht met Clivia-achtige bladeren en zeer fraaie, groote bloemen. Vele onzer A. zijn bastaarden.

Amaryllis, een herderin, genoemd in de Eclogae of Bucolica van Vergilius.

Amasa, zoon van David's zuster Abigail, was veldheer van Absolom in zijn strijd tegen David. Na Absolom's dood stelde David hem tot veldheer aan om den stam Juda voor zich te winnen; maar A. werd door Joab vermoord (2 Reg. 20. 4—12).

Amasenus (a n t. g e o g r.), rivier in Latium, teg. Amaseno.

Amasia, stad in Klein-Azië (40° 33′N., 35° 52′O.), 13 000 inw. (1927); ooft, weverij, zijde. Geboorteplaats van den geograaf Strabo en van den Pontischen koning Mithridates d. Gr. Vele ruïnes uit de Oudheid. Het v i l a j e t A. telt op 5 550 km² 115 000 inw.

Amasias, koning van Juda (797—789), voerde een gelukkigen oorlog tegen de Edomieten; daardoor overmoedig geworden, daagde hij Joas, koning van Israël, tot den strijd uit, maar werd verslagen.

Amasis, → Ahmes II.

Amasis, pottenbakker, waarsch. uit Ionië naar Athene verhuisd. Van hem zijn acht vazen in den zwartfigurigen stijl bekend (ong. midden 6e eeuw v. Chr.). Zijn werk is nauwgezet in details en zijn figuren hebben een zekere waardigheid, die soms in stijfheid ontaardt.

Amastris (a n t. g e o g r .), stad in Paphlagonië, aan de Pontus Euxinus; gesticht door koningin Amastris, die door Lysimachus werd verstooten (300 v. Chr.); teg. Amasra.

Amaterasoe, de Japansche Zonnegodin, van wie de Mikado's heeten af te stammen. De juiste naam is Amaterasoe no Oho Kami, d.i. Hemel schijnende groote Godheid. Zij werd geboren uit het linkeroog van Izanagi, die met zijn zuster Izanami een begin maakte met de schepping der aarde. Zij is de regeerster van den hemel en de aarde, draagt koninklijke insignia, en is omringd door ministers. Haar hof is het prototype van dat der Mikado's. Toch is zij geenszins een opperste goddelijk wezen, want haar macht reikt alleen tot hemel en aarde, niet tot de zee en de onderwereld (Jomi). Motoöri komt tot de conclusie, dat deze groote godheid feitelijk de zon is, die zelfs nu de wereld verlicht voor onze oogen. Zij heeft in den loop der tijden meer het karakter van voorzienigheid aangenomen, die over de menschheid, vooral de Japanners, waakt en speciaal over den Keizer, die haar afstammeling is. *Henri Borel.*

Amateur (< Lat. amare = beminnen), iemand die uit enkel liefhebberij, dus zonder de bedoeling daarmede inkomsten te verwerven, de sport beoefent. Het begrip werd omstreeks 1866 in Engeland vastgesteld; de Amateur-Athletiek-Club verklaarde, dat „een persoon niet als amateur beschouwd kan worden, als hij met (of tegen) een professional een wedstrijd om een willekeurigen prijs gehouden heeft; ook niet als hij onderricht geeft in sportoefeningen, anderen traint of op andere wijze behulpzaam is geweest, om daardoor in eigen onderhoud te voorzien; ook niet zij, die tegen loon of door aanstelling als werktuigkundige, handwerker of arbeider werkzaam geweest zijn" (Jubileumboek A.A.A. 1930). In het laatste toevoegsel komt de eigenlijke kastengeest tot uiting, die oorspronkelijk ook in Engeland bestond.

Volgens de bepalingen van Helsingfors 1930 (congres van het Intern. Olympisch Comité) is het echter toegestaan, dat amateurs vergoeding ontvangen voor werkelijk gemaakte reis- en verblijfkosten, terwijl ook aan sportbeoefenaren vergoeding voor loonderving mag worden gegeven. In vele sportkringen wordt ernaar gestreefd, het verschil tusschen amateurs en professionals op te heffen, daar deze onderscheiding aanleiding tot vele moeilijkheden geeft.

Amathoes, 1° s t a d aan de Z. kust van C y p r u s, langen tijd een kolonie der Phoeniciërs. Zij is thans vooral bekend om haar oer-cypriotische inscripties, die reeds lang alle pogingen tot ontcijfering weerstaan.

2° S t a d in T r a n s j o r d a n i ë, ten N. van de Jabbok, eertijds een sterke vesting en hoofdstad van een der vijf distr. van Gabinius. *Simons.*

Amati, vioolbouwersfamilie te Cremona (Ital.) in 16e en 17e eeuw. A n d r e a A. (1530—1611) een der voornaamste kunstenaars van zijn tijd; bewerkte uit de oude viella en lira tedesca de zng. violine. Zijn jongere broeder N i c o l a bouwde vooral basviolen. A n t o n i o (1555—1638), de oudste zoon van Andrea, werkte samen met zijn jongeren broer G i r o l a m a, bouwde violinen van verschillende grootte. Girolama's zoon N i c o l a (1596—1684), als de grootste der Amati's beschouwd, was de leeraar van Andrea Guarnerius en Stradivarius. Men prijst de instrumenten der Amati's vooral om den liefelijken, weeken toon. *H. Andriessen.*

Amatitlan, meer in Guatemala (Midden-Amer.), 15 km lang, 5 km breed.

Amatique, G o l f v a n, onderdeel van de Hondurasbaai aan de O. kust van Guatemala, M. Amer. Havens: Livingston en Puerto Barrios.

Amatongaland of T o n g o l a n d grenst ten N. aan Port. O. Afr., ten O. aan den Ind. Oceaan, ten Z. aan Zoeloeland, ten W. aan Swaziland; opp. 3 000 km², ongezond klimaat, bewoond door Zoeloes. De Tonga vormen een groep van de Bantoe, bestaan uit onafhankelijke stammen, elk onder eigen hoofd- en raadslieden; zij houden vee, kweeken kafferkoren en mielies (maïs); behooren tot dezelfde groep als de aangrenzende lagunenbewoners van S t. L u c i a en gehoorzamen aan dezelfde hoofden, ondanks de grenslijnen, door diplomaten in Europa getrokken. In 1895 plaatste Engeland A. als zijn protectoraat onder den

gouverneur van Zoeloeland; in 1897 is het, tezamen met Zoeloeland, bij Natal ingelijfd. *Besselaar.*

Amatus, Heilige, abt van Remiremont, † ca. 625. Kluizenaar, later monnik te Luxeuil. Stichtte ca. 620 met den H. Romarich het dubbelklooster Habendum in de Vogezen, waarvan hij de eerste abt was. Feestdag 13 Sept.

Amatus van Monte-Cassino, Benedictijn, wordt door Petrus Diaconus (De Vir. illustr. Cassin. hfst. 20) vermeld als monnik van Monte-Cassino en bisschop (11e eeuw). Meer is niet omtrent hem bekend. Verschillende werken, o.a. een Historie der Noormannen, worden hem toegeschreven.

L i t.: Dict. d'Hist. et de Géogr.Ecclés.(II 1914, 1171). *Lindeman.*

Amaurose (< Gr. amauros = zwak, van licht en oogenlicht) is volledige blindheid van één of beide oogen, waarbij geen onderscheid van licht en donker mogelijk is. Het woord werd voorheen meer gebruikt dan nu; thans is het gebied der a. ingekrompen en beperkt tot die gevallen,waar objectieve verschijnselen ontbreken; bijv. a. bij uraemie, bij hysterie. *Rubbrecht.*

Amaurotische idiotie, ziekte van Tay-Sachs, treedt in het eerste levensjaar familiair op, bijna uitsluitend bij Poolsche Joden (ook geëmigreerde). Alle zenuwcellen worden min of meer diffuus aangetast, waardoor de geestelijke en lichamelijke functies geschaad worden. Het kind wordt dement, de spierontwikkeling gaat achteruit, de tonus verandert, er ontstaat het zgn. „Leichenphaenomeen" d.w.z. het kind kan staan noch zitten en zakt als een lijk ineen. Door aantasting der zenuwcellen van het netvlies wordt het kindje blind en vertoont bij oogspiegelen een eigenaardige typische vlek in de gele vlek van het netvlies, die kenmerkend is voor deze ziekte. Vaak treden er ook stuipen op en het lijden eindigt na enkele maanden of wat langer met den dood. Op wat ouderen leeftijd, tijdens de tandwisseling of tegen de puberteit, komt er een minder heftig verloopende vorm dezer ziekte voor, die door Spielmeyer en Vogt beschreven werd; deze is eveneens familiair, en komt ook bij niet-Joden voor; hiervan zijn enkele gevallen ook in ons land waargenomen. De oogafwijkingen van dezen juvenilen vorm vertoonen twee typen: nl. het beeld der Retinitis pigmentosa, waarbij de peripherie van het netvlies aangetast wordt, of wel er is een witte degeneratievlek in de gele vlek (Oatmann, Stargadt). Ook deze lijders worden ten slotte geheel blind en dement, doch kunnen nog jaren lang leven. Vaak vertoonen ze ook epileptische aanvallen als uiting van hun hersenproces. De oorzaak dezer ziekte is nog volkomen onbekend. Het familiair, soms ook hereditair optreden wijst op een degeneratieproces. Vooral Schaffer en Spielmeyer hebben vele gevallen pathologisch-histologisch onderzocht. *Klessens.*

Amaury de Bène, → Amalrik van Bena.

Amaury Duval, E u g è n e E m a n u e l, Fransch historie-, portret- en decoratieschilder. * 16 April 1806 te Montrouge, † 29 April 1885 te Parijs. Leerling van Ingres. Is vooral belangrijk door zijn muurschilderingen, o.a. in de kerken van St. Germain en Laye en St. Germain l'Auxerrois te Parijs enz. Andere werken in de musea van Arras, Rouaan. Hij was de schrijver van: Souvenirs de jeunesse en L'atelier Ingres, interessant om de uitvoerige bijzonderheden over het kunstleven in de eerste helft der 19e eeuw te Parijs.

L i t.: Meyer, Künstlerlex.; Bellier-Auvray, Dict. gén. *de Stuers.*

Amaxmetaal is een loodhoudend brons (81,28 koper, 10,98 tin en 7,37 lood). Het wordt als l a g e r m e t a a l gebruikt.

Amay, Belg. gem. in de prov. Luik, ten N.O. van Hoei; opp. 923 ha; 6 353 inw. Maasvallei; kalksteengroeven; steenkool, ertsen, metaalnijverheid; steenovens, landbouw. Romaansche kerk met kostbaar reliekschrijn van de H. Odilia (13e eeuw); een Christus in houtsnijwerk van Delcour. Paleontologische, Romeinsche en Frankische vondsten. → Amay sur Meuse. *V. Asbroeck.*

Amay sur Meuse, klooster der Benedictijnen der Hereeniging, die in opdracht van den H. Vader zich speciaal wijden aan het Apostolaat der Hereeniging van de afgescheiden Christenen in het Oosten en Westen met de Kath. Kerk (→ Hereeniging, Apostolaat der). Ligt in de gem. Amay.

Amazonas, 1° s t a a t in W. Brazilië, met een opp. van 1 825 997 km², 430 000 inw. Bijna geheel met oerwoud bedekt; alleen in het hooger liggende N. deel overheerscht de steppe. Hoofdstad Manaos, 83 000 inw. De bevolking grootendeels Indianen. Van groote beteekenis is de prov. geworden door de caoutchouc Hevea Braziliensis. Verder rijst, koffie, tabak en visscherij. Het bisdom A., suffr. van Belem do Para, telt ruim 350 000 Kath. Eenige spoorweg is die langs de Madeira-watervallen. Ligg.: 2° 30′ Z., 65° W.

2° T e r r i t o r i u m v a n Z. V e n e z u e l a, vooral het stroomgebied der Orinoco, opp. 281 700 km², 60 270 inw. Hoofdstad San Fernando de Atabapo. Rubber.

3° T e r r i t o r i u m i n N. P e r u, bewoond door Indianen, vooral in het stroomgebied van de boven-Maranonrivier. Opp. 36 122 km², 80 000 inw. Hoofdstad: Chachapoyas, bisschopszetel, ± 4 000 inw. *Zuylen.*

Amazone, A m a z o n a s, A m a z o n e s t r o o m, r i v i e r in Z. Amerika, in opp. van stroomgebied en waterrijkdom de grootste, in lengte de derde rivier der aarde. In den bovenloop, Maranon geheeten, ontspringt ze op 10° 30′ Z., op een hoogte van 6 000 m uit het meer Lauricocha in Peru; vormt een diepingesneden Cordilleren-lengtedal, doorbreekt de centrale en O. Cordilleras in diepe, wilde doorbraakdalen (pongo's) en komt door de pongo Manseriche op 180 m hoogte in de vlakte, waar ze over een afstand van 4 000 km met slechts 180 m verval stroomt door de uitgestrekte woudvlakten der Selva's. 17 van de 200 zijrivieren zijn langer dan de Rijn, o.a. rechts de Ucayali in Peru, links de Japura en Rio Negro (door de zijrivier Cassiquiare in verbinding met de Orinoco en deze weer met de Amazone), verder rechts de Juruá, de Purus, de Madeira (houtrivier), de Tapajoz en Xingu. Ze mondt met drie hoofdarmen in zee. De Tajipuru, als grootste zijtak vóór de hoofdmonding, richt ze naar het Z. en vormt met de Tocantino den zeeboezem Rio Para. In Peru is ze vaak meer dan 1 km breed, bij de Rio Negro-monding 3 km, diepte 40 m. De mondingstrechter is 300 km breed, (de helft door eil. ingenomen). In de stroomengte bij Obidos is ze 1900 m breed, 80—100 m diep. Haar stroomgebied omvat ± 7 millioen km². Capaciteit bij gemidd. waterstand 35 000 tot 120 000 m³ per sec. Vloedwerking doet zich gevoelen tot Obidos; de vloed gaat als een watermuur (pororoca) naar

binnen. De ontzaglijke monding van de A. dringt het zeewater bij ebgetij 200 km terug. De A. is bevaarbaar vanaf Iquitos, voor groote oceaanstoomers tot Manaos; de was ervan begint in Nov. tot Juni; het „igapo"-woud, tot zelfs landwaarts de Varzea of Vargem, is dan overstroomd. In 1500 ontdekte Pinzon de monding van de A.; Orellana heeft ze in 1541/42 het eerst bevaren, Acuna S.J. in 1639 beschreven. De naam A. is ontleend hetzij aan de veelal gewapende vrouwen onder de Tapuya-Indianen (die Orellanna zag) in verband met de uit de oudheid bekende Amazonen, hetzij aan het Sp. „marana"= warwinkel (van eil. en rivierarmen in de delta). *Zuylen.*

Amazone-mier, → Mieren.

Amazonen (Gr. m y t h.), een krijgshaftig volk van vrouwen, met de voornaamste Gr. helden strijdend, te paard; jageressen. Ze vormden een staat, dien men zich in het N.O. van Kl. Azië dacht, bij Themiscyra aan den Thermodon. Slechts aan kinderen van het vrouwelijk geslacht wijdden zij haar zorgen. Dikwijls bracht de traditie haar in verband met de Scythen, maar men localiseerde ze ook wel bij de Kaukasus, in Libië, en tenslotte ook in Illyrië. Meerdere steden aan Kl. Azië's Westkust zouden door A. gesticht zijn. Koninginnen: Penthesilea, Hippolyte, Antiope. Heracles' tocht om den gordel van Hippolyte te halen, had een pendant in de Attische sage van Theseus, die Antiope met zich naar Athene voerde. De A. trokken op tegen Athene; gevecht bij den Areopagus. In den tijd van Alexander den Grooten leefden de sagen omtrent de A. krachtig op door het verhaal, dat deze in Hyrcanië de koningin Thalestris bezocht had. Verklaring van den naam A. is onzeker en ook de verklaring der sagen zelf. Men ziet daarin herinneringen aan de levenswijze der vrouwen van Noordelijke volken; ook brengt men ze in verband met het matriarchaat.

L i t.: Roscher, Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie (I, 267 vlg.); Daremberg-Saglio, Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines (I, 221 vlg.); Ed. Meyer, Geschichte des Altertums (I, 1 [2]1907, 23 vlg.); Lübker, Reallexikon des klassischen Altertums (1914, 52 vlg.). *Davids.*

V o o r s t e l l i n g i n d e k u n s t. Bekendste voorst. zijn de gewonde A., die volgens de overlevering door Cresilas, Phidias en Polycletus gebeeldhouwd waren en zich te Ephese bevonden. Een beeld in het Vaticaan (de aan het bovenbeen gewonde A.) wordt voor een copie van Cresilas gehouden, dat op het Kapitool (de onder de borst gewonde A., steunend op een speer) voor een copie van Phidias. De gewonde A. te Berlijn, die veel verwantschap vertoont met de Doryphorus, wordt meestal oorspronkelijk aan Polycletus toegeschreven. Uit de oudere school van Pergamum stamt de gedoode A. (Napels), die een kind nog aan de borst drukte; het beeld was een wijgeschenk van koning Attalus. Op de Z. fries van den Apollotempel in Phigalia en op de fries van het Mausoleum te Halicarnassus wordt de A.-strijd voorgesteld. ***Knipping.***

Amazonensteen, amazoniet, een groene variëteit van mikroklien (→ Veldspaten), gebruikt als siersteen. A. wordt o.a. in pegmatieten, grofkorrelige stollingsgesteenten in het Oeralgebergte, in Colorado en op Madagaskar ontgonnen.

Amazonia, naam door E. Suess ingevoerd (en o.a. door Ch. Schuchert in 1923 overgenomen) voor 't permische Z. Amerikaansche continent. → Schuchert, Theorie van.

Ambacht is een bedrijfsvorm, waarbij de voortbrenger als eigenaar van bedrijfsmiddelen voor gebruikers of verbruikers, niet behoorende tot zijn eigen huishouding, produceert. Er is hier sprake van een onmiddellijke verhouding van producent tot consument, wijl tusschenpersonen zijn uitgesloten en men te doen heeft met prijswerk; de ambachtsman of handwerker werkt in den regel op bestelling; alleen waar de bestellingen hem niet voldoende werk verschaffen, produceert hij op voorraad en tracht hij zijn producten af te zetten op de periodieke locale of regionale markten. Eenerzijds moet het ambacht of handwerk onderscheiden worden van het werk voor eigen huishouding, welke een grootere of kleinere gemeenschap kan omvatten; anderzijds moet het onderscheiden worden van het loonwerk, waarbij slechts vergoeding gegeven wordt voor den arbeid; verder moet het onderscheiden worden van de huisindustrie (Verlagsystem), waarbij een ondernemer geregeld een aantal arbeiders buiten zijn werkplaats werk verschaft, dat verricht wordt in de woning van den arbeider; deze bedrijfsvorm behoort reeds tot de kapitalistische productiewijze; de arbeiders worden hierbij afhankelijk van den ondernemer en de voortbrenging komt op risico van dezen laatste. Vereischte voor de economische zelfstandigheid van het ambacht is, dat de ambachtsman beschikt over gereedschappen, werkruimte en arbeidstijd en in den regel over grondstoffen. Dat soms grondstoffen door den klant geleverd worden, als laken, hout enz., ontneemt aan dit werk niet het karakter van ambacht.

In het Oude Testament wordt reeds van ambachten gesproken: Kaïn begon met stedenbouw (Gen. 4. 17); Tubalcain was hameraar en smeder in alle werk van koper en ijzer (Gen. 4. 22., vlg., ook Eccli. 38. 25—29). De eerste zelfstandige ambachten, die in Griekenland bestonden buiten de gesloten huishouding, zijn die van smid, lederbewerker, pottenbakker en houtbewerker; ze zijn niet meer onderhoorig aan den grondbezitter; Xenephon (Cyropaedie 8. 4) zegt, dat de bedrijven in groote steden meer dan elders geperfectionneerd zijn, dat één ambacht er dikwijls voldoende is voor het levensonderhoud; werkplaats, welke tevens winkel is, was in de woning; in den Alexandrijnschen tijd komen zelfs organisaties op van vakgenooten.

In de kloosters der vroege M.E. werd een ambacht geleerd aan niet-kloosterlingen. In Aquitanië werden reeds omstreeks 800 ambachtsscholen opgericht, waar geschikte vaklui werden gevormd, die groote vorderingen maakten in de specialiseering van den arbeid; heel ver ging met deze arbeidsscholing het klooster St. Riquier, waar schoenmakers, slagers, lakenvollers, zadelmakers, wapensmeden en boekbinders een ambachtenkwartier vormden, waar in verschillende straten verschillende vakken werden uitgeoefend; men werkte echter voor het klooster, maar kon beschikking krijgen over een overschot; het loonwerk werd nog tot het a. gerekend. Later wordt het a. in de middeleeuwsche stad een bedrijfsvorm, die gekarakteriseerd wordt door het zgn. prijswerk. Het middeleeuwsche zelfstandige a. is een stedelijk verschijnsel, het zorgt voor de locale behoeften; de stedelijke ambachtsman is economisch zelfstandig, bezit gereedschappen, eigen arbeidsruimte, beschikt over den arbeidstijd; wijl hij vrij is en het a. in de stad is geconcentreerd en er meer arbeidsverdeeling bestaat, zijn de producten beter dan die der landelijke onvrije handwerkers.

Zooals nog vele namen van straten in oude steden bewijzen, woonden de beoefenaars van een zelfde ambacht dicht bijeen, wat een betere productie bevorderde.

In de grootere steden der M.E. ontmoeten we tot ongeveer 200 zelfstandige ambachten. Het middeleeuwsche ambacht is georganiseerd in gilden, en het gilde kreeg den naam van ambacht; zoo sprak men van het „hoog ambacht", nl. het gilde der wevers.

Lit.: H. Bolkestein, Het economisch leven in Griekenland's bloeitijd; K. Bücher, Entstehung der Wirtsschaft; H. Pesch, Lehrbuch der Nationalökonomie; Wörterbuch der Volkswirtschaftslehre, sub voce: Gewerbe; G. Schnürer, Kirche u. Kultur im Mittelalter; B. Lehnert, das deutsche Handwerk in Vergangenheit u. Gegenwart. *M. Verhoeven.*

Ambachten kennen de primitieve volken bijna niet; vooral bij de lagere verzamelaars en jagers (→ Economie, vormen van) heerscht de economische autarkie van de familie, waarbij echter de verschillende kundigheden op grond van vaste regels volgens geslacht of volgens leeftijdsklassen gescheiden uitgeoefend worden. Specialisatie van de a. is verbonden aan plaatselijk begrensde vindplaatsen of vindplaatsen van beter materiaal. Zoo werden reeds spoedig stam-a. gevormd (reeds in Australië en vervolgens vooral in Afrika), waarbij één stam dikwijls uitsluitend de vervaardiging van een goed op zich nam (bijv. den scheepsbouw, de pottenbakkerij, het vervaardigen van pijlgift of van hangmatten), hetgeen het begin van een locale arbeidsverdeeling en een van de oorzaken voor de ontwikkeling van den handel was. Binnen een stam hielden zich natuurlijk oorspronkelijk bijzonder bekwame personen en vervolgens door de traditie zekere families met de bepaalde vaardigheid bezig, waarvan de erfelijke uitoefening tot het vormen van beroepsstanden (bijv. de smeden in Afrika) en in de jongere culturen tot kasten leidde, welke gedeeltelijk een bevoorrechte, gedeeltelijk een verachte plaats innamen. Het ontstaan van dergelijke beroepskasten, vooral in Indië en in het nabije Oosten, valt tijdens de vroege heerschersculturen (→ Cultuurkringen), waarin een koninklijke centrale macht verschillende stam-a. van onderscheiden waardeering samensmolt en waarin het als beroep uitgeoefende handwerk, door de instelling van hofambachtslieden, voor de veelzijdige en verfijnde behoefte van de hooge standen een opbloei onderging. Vrij gekozen enkelvoudige a. in modernen zin zijn daarentegen uitsluitend een verschijnsel van de hoogere culturen.

Lit.: R. Andree, Die Metalle bei den Naturvölkern (1884); R. Lasch, Die Anfänge des Gewerbestandes (Zeitschr. für Sozialwiss. 1901); id., Die Arbeitsweise der Naturvölker (ebenda 1908); Fr. Graebner, Ethnologie (1923). *Trimborn.*

Ambachtscomedie, → Beroepscomedie.

Ambachtsheer, drager van het overheidsgezag in kleinere territoriale rechtskringen, de ambachten, in Holland, Zeeland en elders, vnl. gedurende het landsheerlijk tijdperk.

Ambachtskunst, → Gebruikskunst.

Ambachtsschool. Meer nog dan afzonderlijke vakscholen voor landbouw, zeevaart, handel, enz., is de algemeene a., met haar opleiding voor timmerman, smid, schilder e.d., een waarachtig volks- en gemeenschapsbelang: te allen tijde waren er meer werkers met de handen noodig dan werkers met het hoofd, en juist op de ambachten zijn ook heden nog een groot aantal volkskinderen aangewezen.

Zoolang het gildewezen naar middeleeuwschen trant heerschte en ieder gilde op voortreffelijke wijze zijn eigen leden opleidde, was er aan de eigenlijke a. geen behoefte. Omstreeks 1800 opgekomen, verbreidde ze zich eerst voorgoed in de tweede helft der 19e eeuw en thans vindt men ze in alle grootere plaatsen.

Ze vraagt geen andere voorbereiding dan het algemeen vormend onderwijs der lagere school (l. s.), waarbij ze haar theoretisch, in dienst der practisch beoefende ambachten gesteld onderricht aansluit; vooral rekenen en teekenen zijn in dit opzicht belangrijke vakken. Wat haar van de l. s. onderscheidt, is haar direct georiënteerd zijn naar de gedifferentieerde practijk van het leven: de a. is uiteraard een „levensschool" en tevens werk- of arbeidsschool, met een bepaald soort handenarbeid als centrale stof.

Hoe de noodzakelijke theoretische kennis aan het vak kan worden dienstbaar gemaakt, leerde ons vooral Kerschensteiner, de hervormer van het ambachtsonderwijs te München in het begin dezer eeuw. Dezelfde hervormer stelt de vakopleiding welbewust en systematisch in dienst van de staatsburgerlijke opvoeding en de karaktervorming. Kunnen wij zijn eenzijdige doelstelling niet aanvaarden, mede om haar tekort aan Christelijken inslag, het staat vast, dat de godsdienstig-zedelijke vorming der ambachtsleerlingen, die de moeilijkste en gevaarlijkste jaren van hun leven doormaken, naast de technische vakopleiding volstrekt niet uit het oog mag verloren worden. Wie dit bedenkt, zal weinig bewondering koesteren voor een monsterachtige inrichting als de Milwaukee-ambachtsschool (Wisconsin U.S.A.) met haar zeven verdiepingen, haar 20 000 leerlingen voor de daglessen en 10 000 voor de avondcursussen, en haar 450 leeraren.

De a. voor meisjes heet doorgaans huishoudschool en leidt op voor alle huiselijk werk; ze is nóg onmisbaarder dan die voor jongens. In België heeft men op gelukkige wijze de huishoudschool aan de l. s. verbonden, door den „vierden graad" (7e en 8e klasse, leerlingen van 13 en 14 jaar) te herscheppen tot „stedelijke" of „landelijke huishoudklasse". Vooral drie soorten bezigheden worden daar practisch beoefend: de volkskeuken, het wasschen en strijken, het onderhouden en reinigen van huis en huisraad. Iets dergelijks werd ook voor den „vierden graad" der jongens beproefd, maar liep op een fiasco uit.

Daar de a. duur is en nog andere schaduwkanten vertoont, voelen sommigen meer voor „le contrat d'apprentissage" of leercontract: elke arbeidersjongen zou met een patroon of werkgever een overeenkomst moeten sluiten, waarbij de wederzijdsche rechten en plichten wettelijk zouden te regelen zijn en de jongens tot bijv. 18 jaar verplicht aanvullingsonderwijs zouden moeten volgen, zooveel mogelijk in dienst van de werkpractijk en te geven door de onderwijzers der l. s. Dit zou de ambachtsopleiding minder kostbaar, meer levensecht en veel paedagogischer maken, en in zekeren zin een terugkeer naar het oude gilde-ideaal beteekenen.

Daar de aankomende ambachtsman in de ambachtsschool én theoretisch én practisch onderricht ontvangt, moeten deze gebouwen dus werklokalen van verschillenden aard bevatten, waarbij steeds bergplaatsen, garderobes en toiletten, klassen voor theoretisch onderwijs en teekenlokalen. Gewoonlijk wordt aan de inrichting veel zorg besteed, bijv. smidsvuren met ondergrondschen rookafvoer. Speciale eischen zijn: de lokalen, waarin gewerkt wordt, voor het

geluid te isoleeren ten opzichte van de leslokalen; breede gangen en trapportalen; een ruime toepassing van waschgelegenheden; een apart transformatorgebouw, met het oog op de aanzienlijke afname van electriciteit; het verlagen der electrische spanning in werklokalen, waar de leerlingen met stroom in aanraking kunnen komen; een zeer solide uitvoering der onderdeelen. Ook → Nijverheidsonderwijs.

Rombouts/Thunnissen.

Ambachtstalen, → Beroepstalen.

Ambala (Eng. Umballa, s t a d in de Pendsjaab, ten N. van Delhi, 80 000 inw., meest Hindoes. Katoenspinnerijen en tapijtweverijen.

Ambarawa, aardig bergstadje op Java, goed klimaat, prachtige omgeving, gelegen in district Ambarawa, regentschap en afdeeling Semarang, provincie Midden-Java. Zielental 19 000, waaronder 675 Europeanen. Heeft R.K. kerk. Instituut St. Louis omvat Mulo met internaat. Verder voor de inheemsche bevolking twee normaalscholen, schakelschool, standaardscholen, huishoudcursus, normaalcursus voor volksonderwijzeressen, meisjesvervolgscholen, alles onder leiding van Broeders en Zusters. *Brokx.*

Ambaree-vezels, → Gambo-hennep.

Ambarri (a n t. g e o g r.), Keltische stam bij de Arab. naburen van de met hen verwante Aedui.

Ambarvalia, oud-Romeinsch feest, in Mei gevierd, aanvankelijk ter eere van Mars, later van Ceres. Men trok om den akker heen, ten einde dien te zuiveren, met de offerdieren: zwijn, schaap en stier (suovetaurilia). Het Meifeest der fratres Arvales was hiermee identiek. *Davids.*

Ambassadeur, hoogste diplomatieke rang, volledig vertegenwoordiger van het staatshoofd bij een vreemde regeering. De p a u s e l ij k e l e g a a t en n u n t i u s zijn hem gelijkwaardig. Regeling geschiedde te Weenen in 1815 en te Aken 1818. Voor den wereldoorlog zonden alleen de groote mogendheden a. uit. Ook de kleinere zijn er nu toe overgegaan.

Ambelau (inlandsche naam Boea Palaoe, 3°7′ Z., 127° 9′ O.), eiland in de Banda-zee ten Z.O. van Boeroe in de onderafd. Boeroe, residentie Amboina, gouvernement der Molukken. Opp. ± 75 km². Bergachtig (hoogste punt 350 m), bekend om zijn goede houtsoorten, o.a. teak (= tectona grandis); veel wilde zwijnen. Bevolking, verwant met Noesa-laoet, 1 350 zielen, allen Mohammedaan; leeft van jacht en visscherij. A. werd in 1512 door de Portugeezen ontdekt.

Cappers.

Ambenoe, vroeger een zelfbestuurd gebiedje (Timor en onderh.)

Amber, g r ij z e, of Ambra (Arab., = massa) grisea (Lat., = grijs), een stof, die in brokstukken van verschillende afmetingen aan de oppervlakte der zee drijft en aan de kusten vooral van den Ind. Oceaan aanspoelt. Hij is afkomstig van den potvisch, in wiens darmkanaal hij wordt aangetroffen en daar wordt afgescheiden door de gal. Echte a. heeft een lichtgrijze kleur met afwisselend lichte en donkere strepen of vlekken, is ondoorzichtig en op breukvlakte van bladerige of korrelige structuur. Onoplosbaar in water, lost de a. zeer gemakkelijk op in aether, warmen alcohol en olie; smelt bij een temperatuur van 60° C. Vroeger werd de a. gebruikt bij zenuw- en maagziekten. Wegens den aangenamen geur wordt hij tegenwoordig in parfumerieën verwerkt. *Willems.*

Amberboom, Liquidambar styraciflora L., boomsoort uit N. Amerika. De schors geeft den vloeibaren amber, die in de geneeskunde gebruikt wordt. De a. wordt als sierboom gekweekt en zijn hout gelijkt op notenhout. Fam. der Hamamelidaceeën.

Amberger, C h r i s t o p h, Z.Duitsch schilder van voortreffelijke portretten, gemaniereerde altaarstukken en gevelversieringen te Augsburg, waar hij sedert 1530 woonde en in 1561 overleed. Stond onder invloed van Burgkmayr en de Venetianen.

W e r k e n: zijn oudste werk is het portret van Ulrich Sulizer (1530), zijn laatste het altaarstuk Christus met de wijze en dwaze maagden (1560 Augsburg). Beste portretten: Karel V (1532); Fugger (1541); Seb Münster (1552). — L i t.: Haasler, Chr. A. (1893). *de Jager.*

Amberloup, Belg. gem. in de prov. Luxemburg, tusschen St. Hubert en Bastenaken, aan de Wester-Ourthe in de Ardennen; opp. 2 082 ha; 756 inw.; rotsachtige streek; heide, landbouw; woud; houtzagerij; vroeg-historische beteekenis, zeer oude kerk.

Ambidextrie = met beide handen even vaardig. Terwijl bij de meerderheid der menschen de rechterzijde van het lichaam, d.w.z. de linker hersenhelft overweegt, k a n bij sommige linkshandigen de rechter hersenhelft overwegen. Bij de a. is echter de linkerzijde even goed ontwikkeld als de rechter, en bestaat er dus een tusschenstadium.

Ambieeren, → Ambitie.

Ambiorix, vorst der Eburonen, trachtte Gallië te bevrijden tijdens Caesar's tweeden tocht naar Brittannië (54 v. Chr.). Het volgend jaar werd de stam der Eburonen door Caesar nagenoeg vernietigd. A. ontvluchtte.

Ambitendentie, → Ambivalentie.

Ambitie, → Ambitus. Tegenwoordige beteekenis: het verlangen en streven naar iets eervols. Ook: streven, werklust in het algemeen. Iets a m b i e e r e n: naar iets eervols streven.

Ambitieus, → Intrigant.

Ámbitus (< Lat. ambire = rondgaan), bij de Romeinen: het rondgaan om stemmen te werven bij verkiezingen; zoowel het geoorloofde rondgaan van den candidaat om stemmen te werven, in toga candida, als het ongeoorloofde, bijv. het uitdeelen van bons voor het theater. Tegen dergelijke misbruiken werden herhaaldelijk wetten uitgevaardigd: L e g e s d e a m b i t u, wetten tegen kuiperij bij verkiezingen. → Ambitie. *Davids.*

Ambitus, omvang van een Gregoriaanschen k e r k t o o n, waarbinnen een melodie zich meestal beweegt. → Gregoriaansch 4. Modaliteit.

Ambivalentie, term, gebruikt in de psychiatrie, symptoom van het schizophrene ziektebeeld, het naast elkander voorkomen van tegengestelde psychische toestanden (bijv. liefde en haat). A. van den wil noemt men: ambitendentie, bijv. tegelijkertijd niet willen spreken en wel willen spreken.

Amblève, → Amel.

Ambly, gem. in de prov. Namen, 467 inw.

Amblyopie (< Gr. amblyoopia = zwak gezicht) is gezichtszwakte. Het woord heeft geen wel bepaalde beteekenis; het wordt vooral gebruikt voor die gevallen van verminderde gezichtsscherpte, waarbij geen objectieve afwijkingen in het oog zijn waar te nemen. Voorbeelden hiervan zijn: a. bij hysterie, a. door chronische nicotinevergiftiging, waarvan het ontstaan bevorderd wordt door alcoholmisbruik, a. door loodvergiftiging, aangeboren a., zooals men niet zelden aantreft bij het gewone scheelzien, waar het schele

oog een mindere of zelfs een zeer slechte gezichtsscherpte heeft. *Rubbrecht.*

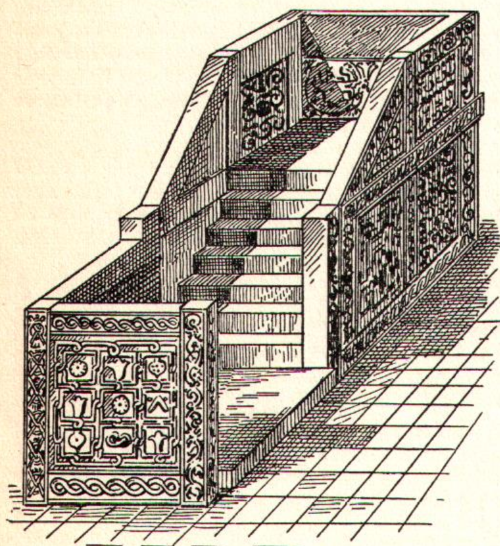
Amblyopoda, onderorde der Ungulata. De A. zijn een uitgestorven groep van groote hoefdieren uit het Eoceen van N. Amerika. Naast primitieve kenmerken vertoonen deze fossielen ook verschijnselen van groote specialisatie.

Amblyopsis spelea (< Gr. amblus = zwak ontwikkeld, opsis = gezicht, spèlaion = holte), beenvisch met rudimentaire oogen en kleine buikvinnen. Behoort tot de fam. der tandkarpers (Cyprinodontidae) orde der beenvisschen (Teleostii).

Amblypterus, → Pisces.

Amblystoma, → Axolotl.

Ambo (< Gr. anabainein = op- of omhooggaan) is in het Christel. kerkgebouw een verhoog (tribunal), vanwaaruit gelezen, gezongen of gepreekt werd. In de Byzantijnsche kunst diende het tevens voor de

kroning van heerschers. In de 9e eeuw treft men zeker al twee a. aan, welke opgericht waren tegen het zangerskoor, voor in de kerk, of tegen de ikonostasis. Het Byzant. a. stond echter vrij, was torenvormig en werd bedekt door een soort koepel; twee trappen leidden er heen, een aan de O. zijde, een andere aan de W. zijde. Het was niet zelden met marmer, kostbaar metaal en ivoor bekleed. Een meer rechthoekig a. kende het W. Zoo in den dom (Basilica Ursiana) van Ravenna, waar de voorwand versierd is met reliëfvoorst. van onder elkander loopende rijen schapen, pauwen, herten, duiven en visschen. Omtrent de 11e eeuw vormen zich twee tamelijk vaststaande typen: 1° geheel rechthoekig plan, rustend op 2 of 4 zuiltjes en van eene zijde bestijgbaar; 2° rechthoekig plan, doch aan de voorzijde uitgebouwd met een halfronde loggetta en van twee zijden bestijgbaar (in de meeste Romeinsche basilieken, in Ravello, enz.). Het a. ontwikkelt zich tot kansel. → Kerkmeubelen, → Meubelen, liturgische.

L i t.: Grossi Gondi, I monumenti cristiani iconografici ed architettonici dei sei primi secoli (Rome 1923). *Knipping.*

Amboceptor (Ehrlich. < Lat. ambo = beide, capio = ik neem) is een bepaald soort antilichaam, dat daardoor gekenmerkt is, dat er twee „haptophore” eindgroepen aan worden gevonden, die beide in staat zijn bepaalde stoffen (meestal antigeen en complement) te binden. Volgens Ehrlich's opvatting worden ze in de cellen gemaakt en (althans voor een deel) aan het bloed afgegeven, waarin ze kunnen worden aangetoond. *Wyers.*

Ambocroemboe of Keo Piek, de meest werkzame vulkaan van W. Flores, die in het actieve fumarolenstadium verkeert. Deze vulkaan vertoont een groote overeenkomst met den Merapi op Java. In den krater, die een doorsnede heeft van ± 250 m, bevindt zich een lavaprop, die slechts gedeeltelijk den krater vult. In een vroeger eruptiestadium werden waarschijnlijk de N. en Z.wand van den krater weggedrukt, waardoor de lavastroomen buiten den krater konden vloeien. Een hevige uitbarsting, waarbij groote lavastroomen uitvloeiden, had plaats in 1830. Het effusief karakter der erupties is momenteel verloren gegaan. De erupties manifesteeren zich door lavalawines, afkomstig van de gestolde korst der lavaprop, en teweeggebracht door het opstijgende magma in het centrale gedeelte van de prop.

L i t.: G. L. L. Kemmerling, Vulkanen van Flores (Vulkanologische Mededeelingen van den Dienst van den Mijnbouw in Ned. Indië, X 1929). *Hofsteenge.*

Amboina, officieele naam voor → Ambon, residentie in het gouvernement der Molukken, geheel onder rechtstreeksch bestuur (resident). Zij bestaat uit de volgende onderafdeelingen (bestuurd door assistent-residenten, fungeerend-controleurs of civielgezaghebbers): 1° A. (hoofdpl. Ambon), 2° Boeroe (Namlea), 3° Saparoea (Saparoea), 4° Banda (Banda-Neira), 5° W. Ceram (Piroe), 6° Amahei (Amahei), 7° Wahai, 8° O. Ceram (Geser), 9° Kei-eilanden (Toeal), 10° Aroe-eilanden (Dobo), 11° Saumlakki (Saumlakki), 12° Larat (Larat), 13° Babareilanden (Tepa), 14° Z. Nieuw Guinea (Merauke), 15° Kisar (Wonreli), 16° Boven-Digoel (Tanahmerah). Opp.: 198 367 km². Inw. 400 000, waarvan 3 800 Europeanen of daarmede gelijkgestelden, 4 600 Chineezen en 2 900 andere vreemde Oosterlingen. Hoofdplaats Ambon. *Cappers.*

Amboise, Fransch stadje in het dept. Indre-et-Loire, 4 500 inw., bekend om het kasteel, waar Karel VIII leefde.

Edict van Amboise, 19 Maart 1563. Het maakte een einde aan den eersten Hugenoten-oorlog en stond den Protest. adel met zijn onderdanen vrije uitoefening van godsdienst toe in hun huizen, in de reeds aangewezen steden en op de nog aan te duiden plaatsen (één in elk baljuwschap) met uitzondering van Parijs. Protestant noch Katholiek was tevreden, maar Fr. genoot 5 jaar lang een betrekkelijke rust.

Samenzwering van Amboise, in Maart 1560 gesmeed door La Renaudie, met Condé achter de coulissen, om de Guises ten val te brengen en voor de Hugenoten vrije godsdienstuitoefening af te dwingen. Het plan werd verraden en de aanstichters werden met velen, die men voor medeplichtig hield, ter dood gebracht. *Wachters.*

Amboise, 1° F r a n c i s c a d', → Francisca.

2° G e o r g e s d', kardinaal, pauselijk legaat in Frankrijk; op den voorgrond tredend politicus onder Lodewijk XII maar ook verdienstelijk hervormer op kerkelijk gebied in Frankrijk. * 1460 op het kasteel Chaumont, † 25 Mei 1510 te Lyon. 1484 reeds bisschop van Montauban, 1491 aartsbisschop van Narbonne en

1494 van Rouaan, werd hij 1498 kardinaal. Met Lodewijk XII zeer bevriend, was hij een vurig voorstander van Frankrijks Italiaansche politiek, die na zijn dood antikerkelijk werd.

Lit.: A. Vogt in Dict. Hist. Géogr. (II, 1060—1072).
Kocken.

Ambon, 1° officieele naam Amboina, door de Portugeezen gegeven; inlandsche naam Noesa Apon = neveleiland, ook Thau, **eiland** in N. O. I., opp. 683 km². Ligg.: tusschen 3° 28′—3° 48′ Z. en 127° 58′—128° 26′ O., in de Banda-zee, ten O. van Boeroe en ten Z. W. van Ceram, op den Timor-Ceram-boog, langs de grenzen van het Sahoelplat (vandaar veelvuldige schokken en aardbevingen).

Opbouw en reliëf: Ambon wordt door een diepe breede baai in twee schiereilanden gesplitst: Hitoe en Leitimor, die door de 1 km breede alluviale landengte van Passo verbonden zijn. Hitoe is hoog bergland met steile kusten (Salahoetoe 1 300 m, Wawani 900 m) en zware bosschen, Leitimor is heuvelachtig (Hori ± 550 m) met vele grasvlakten.

Klimaat: tropisch. O. en W. moesson. Grootste regenval (gemiddelde 3 191 mm) in de Molukken; vandaar weelderige plantengroei. Flora: kruidnagel, notemuskaat, kokos, sago, cacao, vanille, vele houtsoorten, waaronder het Amboina-hout (= lingoa = pterocarpus indicus). Fauna: Weinig zoogdieren, veel gevogelte en visch.

Bevolking: Ambonneezen. De gezamenlijke bevolking telt 67 600 zielen, waarvan 2 300 Europeanen of hiermede gelijkgestelden, 1 000 Chineezen, 1 000 andere vreemde Oosterlingen en vele immigranten.

Godsdienst: 35 800 Prot. inlandsche Christenen, verspreid over 53 gemeenten, onder een hulpprediker en 38 inlandsche leerkrachten; ± 2 000 Prot. Europeanen of gelijkgestelden en ± 130 Katholieken. De Mohammedanen, door immigratie sterk toenemend, zijn nog in de minderheid. Ambon hoofdplaats.

Bestaansbronnen: de bevolking leeft van tuinbouw (kruidnagel, notemuskaat, kokos, enz,) en visscherij. Velen zijn in dienst der Regeering (speciaal als militair) of der zending als leeraar of onderwijzer. → Ambonneezen.

Geschiedenis: in 1512 door Antonio d'Abreu ontdekt, werd A. in 1527 Portugeesche bezitting verklaard. De eerste missionarissen waren Franciscanen. De H. Franciscus Xav. vestigde er de missie voorgoed (1546—1547). Tot 1605 zijn op A. 31 met name bekende Jezuïeten werkzaam geweest, o.a. de pp. Ribero, Nunez en Mascarenas. 1605 werd A. door Steven v. d. Haghen veroverd. De eerste gouverneur, Frederik de Houtman, vernietigde de missie door de uitwijzing der laatste missionarissen, de pp. Masonio en da Cruz. Er waren toen 16 000 Katholieken. Van 1796—1802 en van 1810—1817 was A. in Engelsche handen.

Voor de missiegesch., → Nederlandsch Oost-Indië.

Lit.: G. W. W. C. baron v. Hoëvell, Ambon en meer

bepaaldelijk de Oeliassers (1875); dr. R. D. M. Verbeek, Geologische beschrijving van Ambon (Jaarb. van het mijnwezen in N.O.I., 34e jg.); B. J. J. Visser M.S.C., Onder Portugeesch-Spaansche Vlag, De Kath. Missie van Indonesië 1511—1605 (1926); C. Wessels S.J., De geschiedenis der R. K. Missie in Amboina 1546—1605 (1926); A. J. Beversluis en mr. A. H. C. Gieben, Het Gouvernement der Molukken (Med. van de Afd. Bestuurszaken der Buitengewesten, Serie A nr. 2).

2° **Onderafdeeling** in de residentie Amboina, bestaande uit het eiland Ambon en de onbewoonde Schildpadden- en Lucipara-eilanden, hoofdplaats Ambon; staat onder een assistent-resident.

3° **Hoofdplaats** van het gouvernement der Molukken, van de residentie A. en van de onderafd. A.

Bevolking: 17 000 zielen (waarvan 2 000 Europeanen, 900 Chineezen en 750 vreemde Oosterlingen). → Ambonneezen. Ligging: A. ligt op het schiereiland Leitimor aan de baai van A.

Godsdienst: A. is het centrum der Ind. Protest. kerk in de Molukken. Er zijn twee predikanten. Onder A. ressorteeren 13 hulppredikers, 243 gesubsidieerde en 58 ongesubsidieerde scholen met 13 820 leerlingen en 406 inlandsche gemeenten met 150 570 gedoopten. Sedert 1925 is te A. een missionaris van het H. Hart, kerk en pastorie, en een zusterschool met ± 130 leerlingen. De Katholieken (± 130) zijn meest Europeanen of vreemde inlanders. De Mohammedanen vormen een sterke minderheid.

Bezienswaardigheden: Fort Nieuw-Victoria (sedert de aardbeving van 1898 herbouwd), het grafmonument van Rumphius, de groote (Prot.) kerk met ouden preekstoel, antieke banken en kerkzilver, de gouverneurswoning met park. De Valentijnstraat herinnert aan den predikant-schrijver François Valentijn († 1727).

Beteekenis: Alle takken van dienst hebben te A. hun kantoren: civiel- en militair bestuur, gewapende politie (1 divisie), justitie, financiën, onderwijs, landbouw, geneeskundige dienst (militair hospitaal, leproserie). Post- en telefoonkantoor, radiostation, electr. centrale, waterleiding. Verschillende handelshuizen en bankinstellingen hebben te A. vertegenwoordigers of agentschappen. De Koninkl. Paketvaart Mij onderhoudt een wekelijkschen dienst met Java en een maandelijkschen met alle bestuursposten van het gouvernement der Molukken. Uit de omliggende eilanden worden via de haven van A. uitgevoerd: schelpen, rubber, foelie, nootmuskaat, kruidnagel, gom, copal, copra, kajoepoetih-olie, enz. Ter vergelijking:

1913 was de imp.	1 915 000 gld.,	de exp.	2 644 000 gld.
1914 „ „ „	1 622 000 „	„ „	2 236 000 „
1920 „ „ „	1 294 000 „	„ „	1 653 000 „
1931 „ „ „	1 671 000 „	„ „	1 389 000 „

Scholen: 1 Mulo-school, 3 Europ. lag. scholen, 1 gouvernements- en 1 Christ. kweekschool, 1 Ambonsche burgerschool, 2 Christ. Holl. Inlandsche scholen, 1 zusterschool en verschillende inlandsche scholen. De hoofdplaats A. werd in 1921 tot gemeente verheven: 11 raadsleden, nl. 7 Europeanen, 2 Inlanders en 2 vreemde Oosterlingen. *Cappers.*

Ambonneezen, benaming voor de bewoners van het eiland Amboina en de Oeliassers (Haroekoe, Saparoea en Noesa-laoet). Zeer gemengd volkstype, donkerkleurig, luidruchtig en vroolijk, met een groot aanpassingsvermogen. Hun oorspronkelijke taal is bijna totaal verdrongen door het Ambonsch Maleisch. Overal in den O. I. Arch. treft men A. in particuliere of lands-betrekkingen (zeer veel militairen) aan. De A. worden onderscheiden in burgers (burgerrecht door de O. I. Compagnie ingevoerd en erfelijk gebleven) en negorij-lieden = de eigenlijke dorpsbewoners en feitelijke grondbezitters. De beste gronden behooren aan rechtsgemeenschappen, dati's genaamd. Daar de A. over het algemeen niet veel voelen voor landbouw, verhuren zij gedeeltelijk hun land aan Mohammedaansche immigranten, Binongko's (van Boeton, Z. Celebes), die in steeds grooter aantal toestroomen.

In het O. I. leger worden alle inlandsche Christen militairen, ook van buiten de Molukken, A. genoemd. *Cappers.*

Ambonraad, raad voor de onderafdeelingen Ambon en Saparoea, aangeduid als Ambon en de Oeliassers, ingesteld in 1921, bestaande uit 21 inlandsche onderdanen, 4 onderdanen (Nederlanders) en 2 buitenlandsche onderdanen (niet-Nederlanders).

Ambonsche eilanden, gelegen in het N. der Banda-Zee (N.O.I.), Het zijn: Boeroe, Ambelaoe, Boano, Kelang, Manipa, Ceram, Ambon, Haroekoe, Saparoea, Noesa-laoet en eenige kleinere eilanden.

Ambonsche landstaal noemt men de gezamenlijke, thans door het Maleisch gedeeltelijk verdrongen en overal elders toch minstens sociaal minderwaardig gemaakte en sterk door het Maleisch beinvloede, inheemsche dialecten van Ambon. Deze dialecten, leden van de groote Indonesische talenfamilie, vertoonen in vele grammaticale trekken verwantschap met de talen van Boeroe en Ceram en ook met het → Rottineesch en de talen van Timor.

Lit.: Erw. Stresemann, Die Paulohisprache (1918). *Berg.*

Ambositra, plaats en provincie in het bergachtige centrum van het eiland Madagaskar, rijk aan delfstoffen.

Ambracia (ant. geogr.) handelsstad met omliggend gebied in Z. Epirus, aan den Arachthus, teg. Arta. Corinthische kolonie. Residentie van koning Pyrrhus.

Ambresin, Belg. gem. in de prov. Luik; ten N.W. van Hoei; opp. 609 ha; 639 inw.; in de Méhaigne-vallei; landbouw; tumuli.

Ambrogaaldruk, een soort → lichtdruk, genoemd naar den uitvinder Ambros Galetzka, waarbij gebruik wordt gemaakt van een lichtgelooide chromaateiwitlaag van groote mechanische vastheid.

Ambrogini, Angelo, → Politiano.

Ambroid, geperst barnsteen, dat als isoleermateriaal in de electrotechniek gebruikt wordt.

Ambroin is meestal een mengsel van gemalen hars (kopal) en glimmer of asbest, dat onder hoogen druk in stalen vormen geperst wordt tot onderdeelen van electrische apparaten.

Ambrolgom wordt gemaakt door verwarmen van dunne lagen kolophonium in een luchtstroom. A. kan kopal vervangen.

Ambronen, Keltische(?) stam. Nam deel aan den grooten tocht der Cimbren (113—102 v. Chr.).

Ambroos, J. A., landschap- en genreschilder, schilderde ook voorstellingen uit het Nieuwe Testament. * 1757 te Tessenderloo (L.), † 1845 te Meerhorst. Sinds 1815 woonde hij te Antwerpen.

Ambros, August Wilhelm, musicoloog. * 1816 te Mauth bij Praag, † 1876 te Weenen. Studeerde

rechtswetenschap en werd 1850 aan het landsgerechtshof te Praag aangesteld, doch was tevens muziekcriticus en componist. 1869 werd A. hoogleeraar in de muziek te Praag, vanaf 1872 aan het conservatorium te Weenen.

W e r k e n: Geschichte der Musik (4 dln. Leipzig 1862—'78), een nog altijd bruikbaar standaardwerk; loopt tot het begin der 17e eeuw. Het derde dl. behandelt de periode der Nederlanders. Verder Kulturhistorische Bilder aus dem Musikleben der Gegenwart ([2]1865); een aantal composities op kerkelijk gebied en pianostukken in den stijl van Schumann. *Reeser.*

Ambrosia (< Gr. ambrosios = onsterfelijk), kruidachtig plantengeslacht met 15 soorten, die vooral in Amerika voorkomen. Fam. der samengesteldbloemigen.

Ambrosia (Gr. m y t h.), reukwerk, door de goden gebruikt: zalf. Verder: voedsel v. goden, heroën en goddelijke paarden, zelden van nectar (godendrank) gescheiden. Soms A. drank en nectar spijs. Noch in de Ilias, noch bij Vergilius is A. ooit godenspijs. → Ambrozijn.

Ambrosiaansche bibliotheek, ter eere van Ambrosius zoo genoemde en door kardinaal Federico Borromeo in 1609 opengestelde bibliotheek te Milaan. Bezat toen 35 000 boeken, 1 500 handschriften, door den stichter zelf in Europa en Azië verzameld, vooral uit oude kloosterbibliotheken. Een museum, hetwelk een belangrijke verzameling schilderwerk bevat, werd er aan toegevoegd.

Thans bezit zij meer dan 400 000 boeken, 3 000 incunabelen en ongeveer 10 000 geregistreerde handschriften, terwijl hare kunstverzamelingen evenzeer zijn uitgebreid (o.m. 40 000 gravures). Een nieuwen roem verwierf zij, doordat haar prefect Achille Ratti paus werd als Pius XI.

L i t: A. Ratti, Guida Sommaria (Milaan 1907). *v. Gorkom.*

Ambrosiaansche liturgie of r i t u s, nog in Milaan gebruikte liturgie, bewaard in bronnen der 9e—12e eeuw (→ Lit. wetensch. I: Doc.), afwijkend van de door S. Ambrosius in De Mysteriis en wellicht De Sacramentis beschreven liturgie, beide van Rom. karakter, vermengd met elementen van Syrischen en Byzant. oorsprong. Oudtijds plechtige viering in twee kathedralen: 's winters in S. Maria, 's zomers in S. Thecla. K e r k e l i j k j a a r begint Zondag na S. Maarten 11 Nov.; 6 Adventsdagen; Zondag vóór Kerstmis: feest „de Exceptato", der Menschwording en van Maria's Moederschap. Vasten begint Zondags na Quinquagesima; de tweede Zondag heet „van de Samarit. vrouw" naar de Evang.-les, enz. Midden in de 50 dagen na Paschen het Mid-Pinksterfeest. M i s - o r d e: Voormis: Ingressa: Intrede-zang. Oratio super populum, drie gezangen: Gloria in excelsis, Kyrie eleison, Benedictus; drie lessen: prophet.-, apostel-, evang.-, resp. met drie gezangen: Psalmellus, Alleluia en 3 × Kyrie met oratie. Mis der geloovigen: mengsel van Byzant. ritus van processie der offergaven met gezang, en het Romeinsche offeren van brood en wijn met Offertoriumzang. Veel eigen prefaties. Canon ongeveer gelijk aan Romeinschen. Breking des Broods, met Confractoriumzang, vóór het Paternoster. → Communie met → Transitoriumzang. K e r k e l. G e t ij d e n: de 150 psalmen over twee weken verdeeld; Lucernarium: toepassel. gezang bij het aansteken der lampen vóór den avonddienst. — Hervormingen door invoering van moderne Rom. gebruiken onder S. Carol. Borromaeus en herstel van het oude in het missaal van Ratti (later Pius XI) en Magistretti hebben het wezen van den ritus niet veranderd.

L i t.: P. Lejay, Ambrosien (rit.) in Dict. d'Arch. et de Lit.; H. Jenner, Ambrosian rite, in The Cath. Encycl. *C. Coebergh.*

Ambrosiaansche lofzang, algemeen verspreide naam voor het T e D e u m, steunende op de legende, dat S. Ambrosius en S. Augustinus bij den doop van laatstgenoemde in beurtzang dit lied zouden geïmproviseerd hebben.

Ambrosiaansch gezang, met den vóór-Gregoriaanschen (Romeinschen), Mozarabischen en Gallicaanschen zang één der vier oudste vormen van Latijnschen kerkzang, die, na verwant aan elkander, zich tamelijk individualistisch ontwikkelden. In de 4e eeuw heeft waarschijnlijk St. Ambrosius den kerkzang van Milaan geregeld; dit Ambrosiaansch heeft zich, ondanks krachtige pogingen van geestelijke en wereldlijke overheden, weten te handhaven. Heden nog gezongen in de metropool van Milaan en enkele andere plaatsen. Eigen kenmerk: de syllabische zangen zijn nog eenvoudiger dan de Gregoriaansche, de melismatische daarentegen veel rijker.

L i t.: K. Ott, Rassegna gregoriana 5 (1906) 177, 359; 6 (1907) 5, 97, 385, 481; 7 (1908) 209, 411, 499; 8 (1909) 219, 326, 413, 499; 10 (1911) 161, 345. *Bruning.*

Ambrosianen, 1° Ital. congreg., ontstaan in de 14e e. ter bestrijding van een gelijknamige sekte, door Gerard Segarelli ca. 1260 gesticht, die zich ook Apostel-orde of Broeders van het arme leven noemde. De Zalige Placidus van Foligno († 1398) bracht haar tot grooten bloei. Na verschillende veranderingen te hebben ondergaan, werden de A. ten slotte in 1589 met de Ambrosianen vereenigd onder den naam van Congreg. van den H. Barnabas. Zij hielden in 1646 op te bestaan.

L i t.: Heimbucher, Die Orden und Kongreg. der kath. Kirche [2]II 243 vlg.). *J. v. Rooij.*

2° → Apostelbroeders (sekte).

3° O b l a t e n v a n d e n H. A m b r o s i u s, in 1578 gesticht door den H. Carolus Borromeus en G. Martinelli. Vereeniging van seculiere geestelijken, die zich toeleggen op zielzorg, onderwijs, missiearbeid, armenzorg, enz. Pius XI was er lid van. Tegenwoordig ca. 300 leden. Worden ook Oblaten van den H. Carolus genoemd. Door kard. Manning in 1857 in Londen ingevoerd.

L i t.: Heimbucher ([2]III, 411—413).

4° Een tegenwoordig nog bestaande kerkelijke instelling te Milaan, bestaande uit 10 mannelijke en vrouwelijke personen, die bij het Offertorium brood en wijn naar het altaar brengen. Dragen een soort ordekleed (Ambros. ritus). *J. v. Rooij.*

5° Een anabaptistische sekte, welke veel overeenkomst heeft met de Quakers. Alle menschelijke tusschenkomst bij de interpretatie van den Bijbel uitschakelend, leerden zij met verwijzing naar Joh. 1. 9: „Het waarachtige Licht, dat alle menschen verlicht, kwam in de wereld", een onmiddellijke inspiratie van den mensch door den H. Geest. *Wachters.*

Ambrosianessen, 1° vrouwelijke tak van de Ambrosianen, in bruine dracht, door Catharina Morigia in 1474 te Varese bij Milaan gesticht. Leven volgens den regel van Aug. en volgen den Ambros. ritus.

2° Nonnen van den H. Ambrosius, → Annuntiaten.

L i t.: Heimbucher ([2]II, 243).

Ambrosianum, oude naam van de hymnen van het koorgebed. → Hymnen, liturgische.

Ambrosiaster wordt de schrijver genoemd van enkele aan Ambrosius toegeschreven werken, sinds Erasmus bewees, dat ze niet van Ambrosius waren. Bedoeld wordt vooral de Commentaar op 13 brieven van Paulus (exegese der Antiocheensche School). Verder: Quaestiones Veteris et Novi Testamenti (onder de werken van Augustinus); fragment van Mattheuscommentaar; Lat. vertaling van Flavius Josephus' de bello Judaico; Lex Dei sive Mosaicarum et Romanarum legum collatio; misschien ook: Fides Isaaci. Morin heeft achtereenvolgens als auteurs bepleit: den bekeerden Jood Isaac, Hilarianus Hilarius, Evagrius van Antiochië. Ten slotte noemde hij Aem. Dexter, maar gaf tevens te kennen, dat men op een beslissing niet heeft te rekenen.

Lit.: Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Liter. (III, 520 vlg.); Morin in Rev. Bénéd. (1928, 224 vlg.); Rauschen-Altaner, Patrologie (1931, 300 vlg.). *Franses.*

Ambrosius (zie plaat), Heilige, bissch. v. Milaan en Kerkleeraar. Van staatsman plotseling bissch. geworden, bleef hij man van het recht. Hij ontwikkelde de theorie der verhouding van Kerk en Staat en bracht die in practijk tegenover den keizer. Daarnaast was hij waar zielzorger en man van studie en ascese. Zijn prediking, vooral zijn allegorische bijbelverklaring, werd een voorname factor bij de bekeering van Augustinus. Hij ijverde voor zuiverheid des geloofs, verbetering der zeden, kloosterleven en uiterlijken eeredienst. Zijn beteekenis voor ontstaan en ontwikkeling der zgn. Ambrosiaansche liturgie en kerkmuziek is moeilijk te bepalen. Zéker heeft hij liturgische hymnen gedicht en beurtzang ingevoerd. A. behoort tot de 4 groote Kerkvaders van het Westen. * 333 of 340 in Trier uit voorname Christelijke familie, † 397 in Milaan. Na den dood des vaders (praefectus praetorio Galliarum) ging de familie naar Rome. A. bekwaamde zich voor de ambtelijke loopbaan. 370 bestuurder der provincies Aemilië en Ligurië, standplaats Milaan. 374 sterft daar de Ariaansche bisschop Auxentius. Felle strijd om de opvolging. Bij zijn poging om rust te herstellen, wordt A. (nog catechumeen!) door heel het volk tot bisschop gekozen. Hij bezwijkt ten slotte voor den aandrang. De staatsman verdiept zich nu zoozeer in studie van H. Schrift en Vaders, dat zijn theologische achterstand spoedig is ingehaald. Hij wordt de populaire redenaar, leider van zijn volk, raadsman van de keizers Gratianus en Valentinianus II. Den eisch van keizerin Justina tot uitlevering van kerken aan Arianen beantwoordt hij succesvol met krachtig protest en lijdelijk verzet. Zijn vriend, den machtigen Theodosius, beweegt hij tot openbare boete na het Bloedbad van Thessalonica. Begraven in de naar hem genoemde basiliek te Milaan. Feestdag 7 Dec. (dag der bisschopswijding). Afb. in de kunst als bisschop. Soms met wieg (en) of bijenkorf. Oudste biograaf vermeldt, dat een zwerm bijen in den mond van den kleinen A. neerstreek, als om daar de honingraten te bereiden voor zijn geschriften (Migne L. 14, 28).

Afb. naar het titelblad van den postincunabel „Ordinarius Divini Officii A. D. 1521", der Congreg. v. Windesheim.

Werken: exegetische: Hexameron, verklaringen van het Scheppingswerk (6 dln.); geschriften over het Paradijs, Caïn en Abel, Noë, de Aartsvaders, Tobias (preeken tegen den woeker); Apologia Prophetae David, waarin hij dezen aan Theodosius ten voorbeeld stelt; Psalmverklaringen; Commentaar op het Lucas-Evangelie (10 dln.) (de commentaar op de brieven van Paulus is van den zgn. → Ambrosiaster); ascetische: vooral de Virginitate, over de maagdelijkheid (3 dln.); dogmatische: De fide, over het geloof (5 dln.); De Spiritu Sancto, over den H. Geest (3 dln.); De incarnationis etc., over de Menschwording; voor liturgiegeschiedenis van belang: De Mysteriis; De Sacramentis (dit laatste na lange bestrijding door sommigen weer als echt beschouwd); van zijn preeken zijn beroemd: de lijkreden op keizer Theodosius en op zijn broeder Satyrus; verder zijn bewaard 91 brieven. — Uitgaven: Migne, Patrologia Lat. (XIV-XVII) en in het Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum; vert. in Bibliothek der Kirchenväter. — Lit.: De Labriolle, S. Ambroise (1908); Bardenhewer (III ²1923, 488 vlg.); Wirtz, Der H. Ambrosius u. seine Zeit (1924); Rauschen-Altaner, Patrologie (1931, 289 vlg.). *Franses.*

Ambrosius Catharinus (Lancellotto dé Politi), Dominicaan, theologant. * 1484 te Siena, † 6 Nov. 1553 te Napels; 1517 in S. Marco te Florence. Tijdens noviciaat schreef hij een apologie tegen Luther (5 dln.). Als theologant in meerdere vraagstukken tegen de traditioneele leer zijner Orde. Bestreed Cajetanus. Was op concilie van Trente-Boulogne. Verdacht van ketterij. 1546 bisschop van Minori, 1552 aartsbisschop van Conza.

Werken: Quétif-Echard, script. O.P. (II, 135, 332, 825). — Lit.: F. Lauchert, Die Ital. Liter. Gegner Luthers (1912, 30 vlg.). *Lambermond.*

Ambrosius Traversari (Fra Ambrogio), Camaldulenser. Humanist, vrome monnik en hoogstaand geleerde. * ± 1386 te Portico (Tosc. Romagna), † 20 Oct. 1439. Volgens Pastor ⁸I 48: „als mensch en priester een voorbeeld van reinheid en heiligheid, als generaal een navolgenswaardig voorbeeld van zachtheid en strengheid, als geleerde een der meest vooraanstaande schrijvers, als gezant een van de meest actieve en schrandere staatslieden van zijn tijd".

Zeer bevriend met Cosimo de Medici. A. bezat de toenmaals grootste verzameling van Gr. Kerkvaders, welke hij vertaalde. Bekend om zijn ijveren voor de oplossing van het Oostersche Schisma. Sommige schrijvers noemen hem zalig. Geen vereering. Feestdag 20 Nov. *J. v. Rooij.*

Ambrosius van Cori (Corianus, Coriolanus en Massarius, eig. dei Massari), Augustijn, theoloog, humanist, geschiedschrijver en polemist. Hoog in aanzien bij paus Sixtus IV, viel hij op een aanklacht in ongenade bij paus Innocentius VIII en werd hij eenigen tijd in den Engelenburcht opgesloten. Generaal der orde van 1476 tot aan zijn dood, kort na zijn vrijlating in 1485. *Claesen.*

Ambrosius van Lombez, familienaam: Jean de Lapeyrie; Kapucijn en geestelijk schrijver. * 20 Maart 1708 te Lombez, † 25 Oct. 1778 te St. Sauveur. Bekwaam leider, vooral van angstvallige zielen, werkte hij machtig ten goede, temidden van de rigoristische stroomingen van het Jansenisme en het diep zedelijk verval der hoogere kringen in Frankrijk.

Werken: Traicté de la paix intérieure (1756); Oeuvres complètes (3 dln. Parijs 1881). *p. Placidus.*

H. AMBROSIUS
FRESCO VAN PINTURICCHIO

S. MARIA DEL POPOLO - ROME

Ambrosius van Siena (Sansedonius), Zalige, Dominicaan, theologant. * 16 April 1220 uit de familie Sansedoni te Siena, † 20 Mrt. 1286 (1287?). 1237 in de Orde. Met S. Thomas leerling van S. Albertus. Te Keulen en Siena opgetreden als leeraar en vredestichter. Bewerkte te Siena twee malen opheffing van interdict. Feestdag 20 Maart.

Lit.: Act. S.S. Martii (III 1668, 180 vlg.); Année Dom. Mars (II 1886, 609 vlg.). *Lambermond.*

Ambrozijn (= onsterfelijkheidsspijze). Vlg. Homerus' Odyssee 5. 93. In de antieke myth. de verder onbekende godenspijs, zooals de roodachtige nectar de godendrank was. Ook godenzalf. Beide overdrachtelijk voor buitengewoon smakende spijs en drank. → Ambrosia.

Ambrus, Zoltán, Hongaarsch prozaschrijver, de vertegenwoordiger van den Franschen geest in de Hongaarsche lit. Hij onderging vooral den invloed van Maupassant en Bourget en muntte uit door opmerkingsgave, gezonden humor en uiterst keurigen stijl. A. schreef vooral romans en novellen en ook enkele zeer gewaardeerde studiën over Hongaarsche en Fransche literatuur. * 1861 in Debreczen.

Werken: Verzamelde werken (16 dln. 1906—'13); Hoofdwerk Midás Kerály Koning Midas. — Lit.: Biographie door Fr. Szinnyei (1917).

Ambt, → Benoeming.

Kerkelijk ambt (Latijn: officium) is volgens C.I.C. can. 145: „een door goddelijke of kerkelijke verordening vast ingesteld ambt, dat volgens de kerkelijke wetten moet worden vergeven, en een deelen in de kerkelijke macht, hetzij om te wijden, hetzij om te besturen, met zich meebrengt", dus een regelmatig bestaande en door de kerkelijke bepalingen geleide instelling, uit meerdere trappen, die tezamen de Hierarchie vormen, opgebouwd. Sommige ambten zijn door God ingesteld, als die van paus, bisschop, priester, diaken; andere zijn door de Kerk langzamerhand daaraan toegevoegd, als die van kardinaal, deken, exorcist of duivelbezweerder. Zij geven macht en recht ofwel om te besturen, waaronder ook het → leergezag — zoowel het gewone door prediking en catechese, als het plechtige en buitengewone door bepalingen op concilies en door pausen — valt, ofwel om te wijden, d.w.z. de genade mee te deelen, vooral door toediening der sacramenten; eenige door de Kerk ingestelde ambten als die van kardinaal, deken enz. doen dat echter alleen onrechtstreeks. Door het geheel van deze ambten heeft de Kath. Kerk haar karakteristiek onderscheid tusschen besturende en bestuurde leden, dat tezamen met de leer, dat God door menschen de menschen leidt, haar van de Protestantsche kerken doet verschillen.

Van de kerkelijke ambten zijn vooral de → charisma's te onderscheiden, welke ook macht om te besturen, niet echter om te wijden of sacramenten toe te dienen, geven, steeds echter in afhankelijkheid van het wettig gezag. Ook al worden deze voor geheel het leven gegeven, dan zijn zij nog geen aan vaste wetten gebonden instellingen, maar gaven, die God zonder tusschenpersoon geeft. Daarnaast geven zij gewoonlijk een meer buitengewone macht, die niet onmiddellijk met het gewone godsdienstige leven te maken heeft, bijv. om wonderen te doen, te profeteeren, vreemde talen te spreken, enz.; zie de opsomming bij 1 Cor. 14. Zij staan dus naast de ambten voor buitengewone gevallen, en beide kunnen in een persoon vereenigd zijn, als een bisschop wonderen doet. De dragers van charisma's blijven onderworpen aan die der ambten, aan wie het bestuur over alle leden der Kerk is toevertrouwd. Dit blijkt o.a. uit de wijze van optreden van S. Paulus l.c.; men zie ook de opmerkelijke gehoorzaamheid van charismatische heiligen als Catharina van Siena, Franciscus Xaverius, enz. tegenover biechtvaders en andere oversten, die in heiligheid hun minderen waren.

Volgens Protestanten en Modernisten zijn de ambten uit de charisma's ontstaan. Waar is, dat in de eerste eeuwen de char. talrijker waren, wat de buitengewone omstandigheden verklaren; waar is ook, dat de organisatie der ambten niet aanstonds in details was uitgewerkt; maar 1° heeft Christus verschillende ambten onmiddellijk ingesteld; 2° blijken de charismatici bij S. Paulus aan het gezag onderworpen; 3° wijzen o.a. de brieven van S. Ignatius van Antiochië en S. Clemens van Rome op het bestaan der ambten omstreeks 100. De regelmatige organisatie sluit niet uit, dat de dragers werktuigen zijn van God en dat men door een bijzondere roeping door God ertoe wordt uitgekozen.

Lit.: de gangbare handboeken De Ecclesia Christi van v. Noort, de Groot O.P.; Dieckmann S.J., Schulthes O.P.; Mertens C.S.S.R., De hiërarchie in de eerste eeuw (1908, 328 vlg.); ook J. D. Maes O.P., De Kerk van Christus (I 1929, 53 vlg., 127 vlg.). *Pauwels.*

In ruimeren zin wordt onder kerkelijk ambt verstaan: elk ambt, dat met een geestelijk doel wettig wordt uitgeoefend, zooals het ambt van biechtvader, godsdienstleeraar. In engeren zin beduidt het een ambt, door God of door de Kerk bestendig ingesteld; indien bij dit ambt het recht op sommige stoffelijke voordeelen of inkomsten behoort, zooals bij het ambt van pastoor, dan wordt dit beneficie genoemd en door bijzondere wetten beheerscht.

Geen ambt kan geldig bekleed worden zonder wettige aanstelling (→ Ambtsverleening). Hij, die een ambt bekomen heeft, blijft het behouden zelfs indien de overste, die het hem heeft verleend, zijne macht, door den dood of anderszins, verliest, tenzij het ambt vergeven werd onder de bepaling: tot ons goeddunken (ad beneplacitum nostrum); uitgezonderd ook het ambt van vicaris-generaal, wiens macht met die van den bisschop eindigt. In het algemeen mag eenieder om wettige reden van zijn ambt afstand doen. Deze vrijwillige afstand moet echter door de overheid aangenomen worden. Soms bepaalt het kerkelijk recht, dat bijzondere feiten, zooals het afleggen van kloostergeloften, in zichzelf een afstand van een kerkelijk ambt bevatten. Anderzijds kan de overste iemand van zijn ambt berooven (→ Ambtsontheffing) of hem het uitoefenen van zijn ambt verbieden (→ Suspensie). *Simenon.*

Ambtelijk accountant, → Accountant.

Ambtelijk bevel (Ned. Recht). Straffeloosheid verzekert artikel 43 van het W. v. Str. aan hem, die een feit begaat ter uitvoering van een a. b., indien dat bevel is gegeven door het bevoegde gezag. Zelfs de uitvoering van een onbevoegd gegeven a. b. behoedt den ondergeschikte, die zulk een bevel als bevoegd gegeven beschouwde en die binnen de sfeer bleef van zijn werkzaamheden, voor bestraffing. De wet bevordert zooveel mogelijk de gehoorzaamheid aan een a. b. *Weitjens.*

(Belg. Wetg.) Naar art. 70 W. v. Str. is er geen misdrijf, wanneer het feit door de wet geboden was of door de overheid bevolen. „Geboden", lees „toegelaten". Zelfs blijft de ondergeschikte ongestraft,

wanneer een onwettig bevel hem door de overheid werd gegeven in dusdanige omstandigheden, dat hij beschouwd kan worden als hebbende gehandeld onder den drang van een macht, waaraan hij niet heeft kunnen weerstaan (art. 71 W. v. Str.). *V. Dievoet.*

Ambten, → Benoeming, → Ambten van Christus.

Ambtenaar (N e d. R e c h t) (zie ook → Ambtenaren) is ieder, die bijwijze van speciaal beroep werkzaam is ten dienste van staatsbestuur of administratie (vgl. Kranenburg, Ned. Staatsrecht I [3]1928, 342 vlg.). Onder dit (wetenschappelijke) begrip vallen derhalve o.m.: rechters, (beroeps)militairen, belasting- en douaneautoriteiten, onderwijzers, etc. Niet echter: kamerleden, die hun functie immers niet als beroep uitoefenen, noch ook miliciens. In de wetenschap is veel gestreden over de vraag of „arbeiders" in dienst van publieke lichamen „a." zijn. Dit is o.a. van bijzonder belang voor de vraag of ook voor deze arbeiders het voor a. geldende stakingsverbod van art. 358 bisquater, van kracht is. De Ambtenarenwet van 1929 maakt tusschen a. en arbeiders geen principieel onderscheid. Volgens art. 1 dezer wet is a. hij, die is aangesteld in openbaren dienst om hier te lande werkzaam te zijn; tot den openbaren dienst behooren alle diensten en bedrijven door den Staat en de openbare lichamen beheerd. Intusschen opent de wet de mogelijkheid, dat een a. in openbaren dienst geen a. wordt; immers art. 1 lid 3 bepaalt, dat niet is a. hij, met wien een burgerrechtelijke arbeidsovereenkomst gesloten is. De a.-betrekking wordt door andere juridische beginselen beheerscht dan de burgerrechtelijke dienstbetrekking, die geregeld is bij de art. 1637a—1639x B.W. De rechtspositie van den a. toch berust niet op een wederkeerige overeenkomst tusschen twee juridisch gelijkwaardige partijen, maar op een door de overheid eenzijdig uitgevaardigde regeling. De bezoldiging der a. wordt door den Koning vastgesteld (art. 63 G. W.), met uitzondering van de bezoldigingen van Raad v. State, Rekenkamer en rechterlijke macht, die door de wet geregeld worden, ten einde de onafhankelijkheid van genoemde organen tegenover de Regeering te waarborgen. De pensioenen van alle ambtenaren worden evenwel door de wet geregeld (art. 63 G. W.). Mag de overheid de eenmaal door haar vastgestelde bezoldigingen der a. ook eenzijdig wijzigen? Algemeen wordt aangenomen, dat zij door w i l l e k e u r i g e wijzigingen (d.w.z. wijzigingen van de bezoldigingen van individueel bepaalde a.) hare bevoegdheden zou te buiten gaan. Maar de duidelijke bewoordingen van art. 63 G. W. laten geen twijfel, of de Regeering heeft het formeele recht om bij a l g e m e e n e r e g e l i n g eenzijdig de bezoldigingen der a. te wijzigen. Dat de Regeering in 1924 het beruchte art. 40 Bezoldigingsbesluit bij de wet wilde doen intrekken, had dan ook een anderen grond, nl. dezen, dat in 1819 in dit art. bepaald was, dat den toen in functie zijnde a. de hun eens toegekende wedden g e w a a r b o r g d werden. Daarom meende de Regeering, dat de rechten, die de a. in gevolge deze waarborging verkregen hadden, niet anders dan door een wet konden worden aangetast. De Kamer heeft het hiertoe strekkende wetsvoorstel echter verworpen, en ten slotte is art. 40 Bezold. Besl. toch bij K. B. ingetrokken (7 April 1924). Tegen deze intrekking zijn een aantal ambtenaren in rechten opgekomen, maar de Hooge Raad heeft de Regeering in het gelijk gesteld.

Sedert Dec. 1929 is de rechtstoestand der Ned. a. voor een deel bij de wet geregeld (de A.-wet). Als belangrijkste punt bevat deze wet een jurisdictieregeling: a., hun nagelaten betrekkingen of rechtverkrijgenden, die bezwaar hebben tegen de te hunnen aanzien door een admin. orgaan genomen besluiten, verrichte handelingen, of uitgesproken weigeringen om te besluiten of te handelen, kunnen zich beroepen op de Ambtenaren-gerechten en in appèl op den Centr. Raad van Beroep te Utrecht. Intusschen bleven de voor 1929 reeds bestaande scheidsgerechten en commissies ter oplossing van a.-geschillen bestaan. De door deze lichamen reeds beoordeelde geschillen zullen in tweede en hoogste instantie direct voor den Centr. Raad van Beroep gebracht worden. Aan de nieuw ingestelde A.-gerechten is de reeds bestaande organisatie van de Raden van Beroep in ongevalszaken dienstbaar gemaakt; het heele vaste personeel dezer raden (voorzitters, griffiers, klerken, enz.) treedt insgelijks in en voor de A.-gerechten op. Als gewone leden der A.-gerechten fungeeren echter andere personen dan in de Raden van Beroep. Deze leden worden door den Min. van Justitie voor 6 jaar benoemd en kunnen om gewichtige redenen door den Centr. Raad van Beroep ontslagen en geschorst worden. Art. 125 der A.-wet schrijft voor, dat o.m. ten aanzien van aanstelling, schorsing, bezoldiging, wachtgeld, diensttijden, verlof en vacantie, ziektegelden en disciplinaire straffen bij alg. maatregel van bestuur de noodige regelen gesteld moeten worden. In 1931 (Juli en Augustus) zijn ter uitvoering van dit art. twee K. Besl. uitgevaardigd, één met betr. tot burgerlijke a., het andere t.a.v. militairen. Deze K. Besl. gelden evenmin als de bovengeschetste jurisdictieregeling voor ministers, leden van den Raad van State en de voor het leven benoemde a. (rechters en de procureur-generaal bij den Hoogen Raad).

L i t.: Kranenburg, Ned. Staatsrecht (I [4]1933).

Stoop.

In de B e l g. W e t g. is ambtenaar een benaming, welke gegeven wordt aan de staatsagenten van hoogeren rang, die bij middel van een bepaalde benoeming in een regelmatigen staatsdienst worden opgenomen en deze benoeming door het afleggen van den wettelijken eed hebben aanvaard.

Bij uitbreiding wordt deze benaming insgelijks toegepast op de agenten van hoogeren rang van de provincie- en gemeentebesturen.

De ambtenaren bezitten in België nog geen wettelijk statuut, behoudens enkele uitzonderingen, o.a. de magistraten, die krachtens de grondwet onafzetbaar zijn en het gemeentepersoneel, dat door de gemeentewet beschermd wordt.

De ambtenaar wordt aan strenge algemeene en bijzondere verplichtingen onderworpen en bij verzuim of overtreding door speciale strafbepalingen getroffen (Wetb. v. Str. art. 119, 147 en vlg., 194 en 195, 205 tot 208, 211, 233 en vlg., 240 tot 242, 243, 245, 232, 293, 298, 254 tot 260, 261 en 262, 266, 284, 286, 377, 381, 467, 471). *V. Boon.*

Ambtenaar van het Openbaar Ministerie, → Openbaar Ministerie.

Ambtenaren, → Rechtspositie der ambtenaren in Nederlandsch-Indië.

Ambtenaren B. B., → Nederlandsch-Indië, Bestuur.

Ambtenaren van de Kinderwetten (N e d. R e c h t). Door den Min. van Justitie kunnen aan een instelling voor kinderbescherming ten laste der

schatkist (tot dusver v. Pro Juventute) ambtenaren worden verbonden, die belast zijn met het onderzoek naar en bijstand van minderjarigen, die met den strafrechter in aanraking komen, of ten aanzien van wie een of andere maatregel moet worden genomen. Zij brengen adviezen uit aan de rechterlijke macht en voeren de opdrachten van deze uit. *Witteman.*

Ambtenaren van den Burgerlijken Stand (a. B. S.) (N e d. R e c h t) zijn de ambtenaren, die belast zijn met het bijhouden der registers en het opmaken der akten van den B.S. Zij zijn gemeente-ambtenaren. Hun benoeming etc. is geregeld in de Gemeentewet (art. 149). Vroeger waren slechts raadsleden en burgemeester benoembaar tot (onbezoldigde) a. B.S. Sedert 1904 kunnen ook andere personen tot a. B.S. benoemd en als zoodanig bezoldigd worden. Veelal worden als zoodanig personen benoemd, die op het speciale gebied van den B.S. deskundig zijn. Burgemeesters en raadsleden, die daarnaast als onbezoldigde a. B.S. fungeeren, houden zich dan vnl. bezig met het voltrekken van huwelijken. In elke gemeente zijn ten minste twee a. B.S. Zij worden door den Raad benoemd op aanbeveling van B. en W. Vrouwen zijn niet benoembaar.

L i t.: Elenbaas' Handboek voor den B.S. ([3]1930, 148 vlg.). *Stoop.*

(B e l g. W e t g.) De Burg. Stand behoort tot de bevoegdheid van de gemeente-overheid (Grondwet, art. 109). Het college van burgemeester en schepenen is er mede belast. De burgemeester zelf, of, in belangrijke gemeenten, een daartoe door het college aangewezen schepen, vervult de bediening van ambtenaar van den B. S. Hij kan daartoe, onder zijn bevel en verantwoordelijkheid, door de gemeente bezoldigde beambten ter beschikking hebben. Deze echter mogen het ambt van den B. S. niet uitoefenen: is de afgevaardigde ambtenaar van den B. S. verhinderd, dan wordt hij vervangen door den burgemeester, of wel door een schepen of raadslid, in de rangorde van hun benoeming (Gemeentewet art. 93).

L i t.: Roland-Wouters, Guide prat. de l'officier de l'état civil ([7]1926). *V. Dievoet.*

Ambten van Christus, de waardigheden van priester, leeraar en koning, die Chr. op grond van Zijn god-menschelijke natuur en Zijn middelaarschap bezit, om Hem in staat te stellen de verlossing van het menschdom te bewerken. 1° Het p r i e s t e r a m b t houdt in, dat Chr. gesteld is als onze plaatsvervanger voor God, en door priesterlijke daden, vooral offer en gebed, voor ons de zonde uitboet en herstel der verbroken genadeorde verdient. Zijn o f f e r was vooral de kruisdood. Dat deze het karakter van een waar zoenoffer heeft, is geloofswaarheid, duidelijk uitgesproken door kerkel. leergezag en H. Schrift (tegenover rational. en modernist. opvatting: Chr.' dood is een martelaarschap voor de goede zaak, zonder uitboetend karakter). Offergave was de H. Menschheid; hoogepriester de Godmensch Chr.; offerhandeling het wegschenken van zichzelf door het vrijwillig ondergaan van den bloedigen dood uit liefde en gehoorzaamheid aan den Vader. Om de waardigheid van priester en offergave had de daardoor gebrachte offereer oneindige waarde en was zoodoende volmaakt eerherstel voor het beleedigende van de zonden der geheele menschheid, en verdiende tevens voor allen alle genaden ter zaligheid. Daarnaast smeekte Chr. tijdens Zijn leven de vruchten der verlossing af door Zijn priesterlijk g e b e d. Subliem voorbeeld hiervan: het hoogepriesterlijk gebed na het L. Avondmaal (Joh. 17. 1—26). Tot priester aangesteld bij de menschwording door de vereeniging van goddelijke en menschelijke natuur, blijft Chr.' priesterlijke waardigheid eeuwig bestaan. Hij oefent deze uit tot aan het einde der wereld: in den hemel door Zijn voorsprekend gebed, op aarde door Sacramenten en Misoffer door bemiddeling van de priesters.

2° Het l e e r a a r s a m b t, ook p r o f e t e n - a m b t, sluit in, dat Christus volmacht en opdracht heeft met goddelijk gezag aan de menschheid godsdienstige waarheden te leeren. Zijn optreden bestaat dan ook in de verkondiging van waarheden, zedelijke voorschriften en genademiddelen. De volmaaktheid van Christus' leer berust op Zijn volmaakte Godskennis door aanschouwing van het Goddelijk Wezen: daardoor verkondigt Chr. de Godsgeheimen als ooggetuige. De inhoud Zijner leer is objectief een volmaakte levensregel. En Hij heeft dien voorgehouden op volmaakte wijze: onuitputtelijken gedachtenrijkdom parend aan eenvoudigen vorm; de leer aanvullend door ideale deugdbeoefening; haar bevestigend door tallooze wonderen.

Om dit alles is Chr. de absoluut eenige leeraar en meester der menschheid, Wiens leer noodzakelijk en voldoende is voor alle menschen van alle tijden. Het door Chr. zelf ingestelde en met onfeilbaarheid bekleede leergezag der Kerk is de voortzetting van Chr.' leer.

3° Door het k o n i n g s a m b t heeft Chr. de hoogste waardigheid onder de menschen, maar ook heerschersmacht in eigenlijken zin: de macht om wetten voor te schrijven, te oordeelen, te beloonen en te straffen.

Plechtig beleed Chr. Zijn koningschap voor Pilatus. Het steunt op dubbelen titel: geboorterecht (als Godmensch) en verworven recht (omdat de menschheid door de verlossing Zijn eigendom geworden is). Chr.' koningsmacht is daarom algemeen, zich uitstrekkend tot alle individuen en maatschappijen. Zij is geestelijk, wat niet wil zeggen, dat zij zich niet uitstrekt ook over het tijdelijke, maar dat zij altijd doelt op het geestelijk welzijn der menschheid en zich niet beperkt tot uiterlijke leiding, maar ook innerlijke leiding geeft door de genade. In concreten vorm is Chr.' koninkrijk de H. Kerk, waar Zijn machten voortbestaan in de bestuurshiërarchie, en die daarom een zelfstandige, onafhankelijke gemeenschap vormt op geestelijk gebied. Tegenover het moderne Laïcisme heeft Pius XI op Chr.' koningschap en de daaruit voortvloeiende rechten en plichten bijzonder den nadruk gelegd (instelling feest van Christus-Koning, 1925).

L i t.: Diekamp, Katholische Dogmatik (II [6]1930); Janssens, Het Mysterie der Verlossing (I 1931); Pohle-Gierens, Dogmatik (II [8]1932). *Teulings.*

Ambtsdelicten (N e d. R e c h t), feiten, die strafbaar of op een bijzondere wijze strafbaar zijn, indien zij door een ambtenaar worden gepleegd. Men vindt deze feiten vermeld in den acht en twintigsten titel van het tweede en in den achtsten titel van het derde boek van het W. v. Str.

(B e l g. W e t g.) Als a. kunnen o.m. worden aangezien de volgende door het W. v. Str. voorziene misdrijven: de schending van de gewaarborgde vrijheden (art. 147), de valschheid in openbare geschriften (art.194), de samenspanning van ambtenaren (art. 233), de aanmatiging van hun niet toebehoorende bevoegdheden (art. 237), de verduisteringen en knevelarijen (art. 240), het zich laten omkoopen (art. 246), het mis-

bruik van gezag (art. 254). Voor wat de rechters betreft, spreekt het W. v. Str. van plichtschennis (fortaiture), en voorziet het een bijzondere rechtspleging (W. v. Str. art. 483). *V. Dievoet.*

Ambtsgeheim, → Beroepsgeheim, → Verschooningsrecht.

Ambtsontheffing. Hieronder vatten we samen al de verschillende wijzen, waarop een geestelijke, die een kerkel. ambt rechtens bezit, dit ambt zelf (niet alleen de uitoefening ervan) en dientengevolge de daaraan verbonden rechten en verplichtingen verliest. Behalve door den dood van den ambtsdrager of doordat de vastgestelde tijd, waarvoor men benoemd is, verstreken is, kan dit geschieden (cf. C.I.C. can. 183—195): 1° door vrijwilligen afstand (renuntiatio expressa), mits deze door de wettige overheid wordt aanvaard, of door het stellen van een bepaalde daad, die door het kerkel. recht als een stilzwijgende afstand wordt beschouwd (renuntiatio tacita: can. 188); 2° door gedwongen verwijdering uit het ambt door het bevoegde kerkel. gezag, waarbij we weer onderscheiden a) privatio, d.i. ontzetting als straf voor bep. delicten, bij rechterlijk vonnis of krachtens vaststelling in den Codex (ipso iure); b) amotio (remotio), ontzetting uit het pastoorsambt met inachtneming van een bep. procedure (can. 2147—2161): c) dimissio, een ontheffing zonder eenige procedure bij administratief decreet, hetgeen om iedere goede reden, doch alleen bij sommige ambten, die nl. ad nutum amovibilia zijn, mogelijk is; 3° door verplaatsing (translatio) naar een ander ambt, waarvoor, wanneer de ambtsdrager toestemt, geen bep. vorm vereischt wordt, doch anders de procedure van privatio of amotio moet worden onderhouden; 4° sommige ambten, m.n. van vicaris-generaal, gaan verloren, als degene, die het vergeven heeft (i.c. de bisschop) zelf zijn ambt verliest; dit is ook het geval, als het ambt is verleend onder de beperking ad beneplacitum nostrum. *W. Mulder.*

Ambtsvelden in N.I., bezoldiging van inlandsche hoofden, vnl. dorpshoofden, in grond, door de onderhoorigen verplicht gratis bewerkt. In 1819 afgeschaft, in 1832 beperkt hersteld (indien verlangd, slechts halve bezoldiging in a.), in 1867 voor inl. ambtenaren, behalve dorpshoofden, weer afgeschaft. A. zijn vooral in M. en O. Java algemeen in zwang. *B. Damen.*

Ambtsverleening. Niemand kan een kerkelijk ambt wettig bekleeden, tenzij dit door een bevoegde kerkelijke macht in overeenstemming met de kerkelijke wetten vergeven is. Deze verleening geschiedt 1° ofwel door vrije benoeming (collatio) vanwege den wettigen overste: zoo worden heden ten dage de meeste pastoors en kapelaans benoemd; 2° ofwel door aanstelling (institutio), indien iemand anders het recht heeft tot het ambt te benoemen of voor te stellen; zoo werden vroeger in Frankrijk, tot in 1905, de bisschoppen door den staat benoemd, zoodat den paus enkel de aanstelling overbleef; 3° ofwel door bekrachtiging (confirmatio), indien de ambtsbekleeder gekozen wordt; zoo wordt in sommige bisdommen, vnl. in Duitschland, de bisschop door het kapittel gekozen, doch deze keuze moet door den paus bekrachtigd worden; 4° ofwel door enkele verkiezing ((electio) en aanneming van den gekozene, indien de verkiezing niet bekrachtigd behoeft te worden; aldus worden de paus (door de kardinalen) en dikwijls de algemeene oversten der kloosterlingen gekozen. In geval van verkiezing moeten bijzondere kerkelijke wetten nagekomen worden (→ Verkiezing). *Simenon.*

Ambulacra, ambulacraalplaten, ambulacraalsysteem, ambulacraalvelden, → Echinodermata.

Ambulacraal stelsel, → Watervaatstelsel bij stekelhuidigen.

Ambulacrum (⟨ Lat. ambulare = wandelen), in kloosters de gangen, waarin de kloosterlingen in de uren van ontspanning mogen wandelen.

Ambulance, verplaatsbare genees- en heelkundige formatie met personeel en materieel. Ondergebracht in een bestaand ziekenhuis of ander geschikt gebouw, dan wel in een ambulancetent, in de nabijheid van het gevechtsterrein, dienen de ambulances om de verplegingsmogelijkheid van den militairen geneeskundigen dienst te velde aan te vullen. Zij worden uitgezonden op kosten van particulieren, van het Roode Kruis of andere instellingen en kunnen telkens daarheen worden gezonden, waar een groot aantal gewonden aanwezig of te verwachten is. Ambulances worden met hun personeel en materieel beschermd door het verdrag van Genève. *v. Leeuwen.*

In België is een a. gehecht aan elke infanterie- en ruiterijdivisie. Ze wordt bediend door mil. artsen en verplegers en is samengesteld uit: 1° voertuigen met paarden bespannen, die de regimenten op marsch vergezellen, lichte a. geheeten, 2° een groep motorwagens, 3° een auto-a., ook geneeskundige a. genoemd. Tijdens het gevecht brengen de motorambulancewagens de zieken en gewonden van de verbandplaatsen der vuurlinie over naar de geneeskundige a., die op 4—8 km afstand van de verbandplaatsen achter het front der divisie opgesteld wordt. In de geneesk. a. kunnen gewonden heelkundig worden behandeld. *V. Coppenolle.*

Ambulancevliegtuig, → Vliegtuig.

Ambulant, → Hoofd der school.

Ambulantisme is het stelsel, waarbij aan het hoofd eener school geen vaste klas is opgedragen. Bij de L. O. Wet 1920 werd het a. voor de openbare scholen afgeschaft (art. 27 vierde lid dier wet). In bijzondere gevallen kan door den minister van O. K. en W. echter voor die scholen toestemming verleend worden tot het aanstellen van ambulante hoofden. Voor de bijzondere scholen werd het a. niet afgeschaft (art. 109 derde lid der L. O. Wet 1920). *Widdershoven.*

Amby, gem. in Limburg (Ned.), gelegen op het laagterras van de Maas, ³/₄ uur N.O. van Maastricht. 2 186 inw. (1931), Kath.; vooral land- en tuinbouw; fabrieksarbeiders en mijnwerkers.

A. M. D. G., → Ad Maiorem Dei Gloriam.

Ameide, gem. in de prov. Z.H., aan de Lek, in het N.O. van de Alblasserwaard. 1 787 inw. (1932), waarvan 93% Ned. Herv., 5% Geref. Opp. 520 ha; rivierklei, grootendeels als grasland (zuivelbereiding) gebruikt. Ruim 60 ha zijn griendwaarden. Hierdoor manden- en hoepelmakerijen. Bezienswaardigheden: raadhuis (1644), kerk (± 1650), polderhuis van de Alblasserwaard (1769). In het O. de buurtschap Sluis. *Haanappel.*

Ameide, Theo van, schuilnaam van prof. mr. dr. J. H. Labberton, Ned. dichter. * 1877. Werkte mede aan „De Beweging" onder redactie van Albert Verwey, behoort tot de Noordwijker dichterschool. Bijzonder bekend werd zijn gedicht „De Kalfskop", wegens de poëtisch welgeslaagde behandeling van een alledaagsch onderwerp.

Werken: Lof der Wijsheid (1906); Verzamelde

Gedichten (1912); De Balkanstrijd (1912). — Lit.: Albert Verwey (Proza IV). *Asselbergs.*

Ameivia, hagedis uit de fam. der Tejidae. Noordelijk Z. Amerika.

Amel (= Amblève), 1° Belg. bijrivier van de Ourthe, in de prov. Luik; voornaamste zijrivieren: Warche, Salm en Lienne. De A. vertoont menigvuldige insnijdingsmeanders, die merkwaardige voorbeelden zijn van schilderachtige riviererosie (Quareux, Ninglingspo); Coo-waterval; wonderschoone grotten van Remouchamps.

2° Gemeente in de nieuwe Belgische districten van Eupen-Malmedy, ten Z.O. van Malmedy; opp. 3 723 ha, 1 558 inw.; landbouw; bosschen. Gotische kerk. A. is als „villa regia'' vermeld in de 7e eeuw; veldslag in 716, tusschen Karel Martel en Chilperik IV. *V. Asbroeck.*

Amelanchier, → Rotsmispel of krentenboompje.

Ameland, Wadden-eiland, vormt één gemeente, groot 6 000 ha, prov. Friesland, van het vasteland gescheiden door de Wadden, in het Noorden begrensd door de Noordzee, in het Oosten door het Pinkegat, in het Westen door het Amelandergat. Lengte Oost—West ongeveer 25 km. Gebouwd als de andere → Wadden-eilanden: aan de buitenzijde, hier Noordkant, door meerdere rijen duinen tegen de zee beschermd, met afslag aan de windzijde en aanwas aan de lijzijde. In 1871 werd A. met het vasteland verbonden door een dijk, die mede ten doel had de aanslibbing in de Wadden te bevorderen; sedert 1882 is deze verbinding en aanslibbing definitief verbroken. De prachtige duinen met zeldzame planten en rijke vogelwereld maken A. tot een van de mooie gedeelten van ons land; daarnaast is A. als badplaats gezocht. → Waddeneilanden.

De gemeente bestaat uit de dorpen Hollum, Ballum, Nes en Buren en telde op 1 Jan 1932 1 907 inw., nl. 965 m. en 942 vr. Het aantal Kath. is ruim 26%; de overigen zijn Prot. Er is één Kath. parochie, waarvan de kerk — door dr. Cuypers gebouwd — te Nes staat. Er zijn alleen lagere scholen: 4 openbare en 1 Prot. De bewoners zijn Friezen; hun taal is een dialect en nadert het stads-Friesch.

Middelen van bestaan: deze bestaan voornamelijk uit veeteelt, samengaande met eenigen landbouw voor eigen gebruik; ook eenige eendenkooien. Kleinbedrijf overheerscht; ± 40% van het land is bij eigenaars in gebruik. De Ballumer Mieden waren een der eerste gebieden, waarop de ruilverkaveling werd toegepast (mogelijk door de wet van 1924). Daarnaast vinden vele mannen een bestaan in de groote vaart. Toerisme brengt 's zomers steeds meer vertier en inkomsten. Verbinding met den wal te Holwerd door veerbooten in ong. een uur. Er is hier een reddingsstation van de N. en Z. Holl. Reddingmij.

Bezienswaardigheden: vele ouderwetsche woningen met mooie gevels uit de 16e en 17e eeuw, waar menig interieur nog herinneringen bewaart aan de welvaart, die de walvischvangst bracht. De Ned. Herv. kerken te Hollum en Ballum bezitten fraaie preekstoelen.

Geschiedenis. Over de oudste geschiedenis van A. staat niets vast. Waarsch. bestond er in de 9e eeuw een Benedictijnerklooster, dat later naar het vasteland verplaatst werd (Foswerd). In 1396 onderwierp A. zich voorwaardelijk aan Albrecht van Beieren. graaf van Holland, doch het bleef vrij van Holland, daar de voorwaarde (de onderwerping der Friezen door Holland) niet werd vervuld. In den strijd tusschen den graaf van Holland en Friesl. was A. op de hand van den graaf, waardoor de band met Friesl. nog losser werd. In 1405 verkreeg A. een handvest van Oostergo en Westergo, waarop het zich steeds beriep om zijn volstrekte onafhankelijkheid van Friesl. te bewijzen. Dit handvest werd in 1494 door Maximiliaan bekrachtigd, waarsch. in dezen zin, dat A. als een van Friesl. volstrekt onafhankelijke heerlijkheid erkend werd. De vrije erfheerlijkheid A. behoorde aan het geslacht Camminga. De Camminga's beschouwden zich ook later niet als onderdanen van den Spaanschen koning, doch als rijksonmiddelbaar. In den tijd der Watergeuzen werd A. geplunderd. In 1598 verkreeg A. als vrije heerlijkheid van Philips II de verklaring, dat het als onzijdig erkend werd. Zoo kon A. ook het voorrecht van godsdienstvrijheid verkrijgen; Carbonellus S.J., die op goeden voet stond met Pieter van Camminga, wist in 1629 bij Isabella te bewerken, dat A. in den oorlog tusschen Spanje en Ned. wederom onzijdig verklaard werd, onder voorwaarde, dat er vrijheid voor den Kath. godsdienst zou bestaan. De onzijdigheidsverklaring is later meer dan eens hernieuwd, o.a. in 1654 door Cromwell. Sedert 1645 hadden de Jezuïeten er een vaste statie; zij bleven er tot 1723. Na het uitsterven van het geslacht Camminga in 1680 kwam A. bij erfenis aan de familie thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg. In 1704 kocht de moeder van Jan Willem Friso A. voor haar zoon. Feitelijk stond het eiland, hoewel rechtens onafhankelijk, reeds sinds ± 1600 in een verhouding van afhankelijkheid tot de Rep. In 1795 werd A. bij het gebied der Nederlanden ingelijfd. Na het herstel onzer onafhankelijkheid bleef A. bij Friesl.

Lit.: J. Houwink, De Staatk. en Rechtsgesch. van A. tot deze eeuw (1899); D. v. Blom, De onzijdigheidsverklaringen van A. (De Vrije Fries XXX, 53 vlg.). *Ydema.*

Amelandergat, tot 27 m diep zeegat tusschen Ameland en Terschelling, als verkeersweg van weinig beteekenis.

Amelberga, 1° Heilige, weduwe. Historische gegevens ontbreken. † ca. 690. Volgens een legende uit de 11e eeuw moeder van de H.H. Emebert, Gudula en Reineldis. Wellicht non in Maubeuge, begraven in Lobbes. Feestdag 10 Juli.

2° Heilige, maagd. Weinig met zekerheid bekend. Met recht worden de Libellus domni Radbodi uit de 10e eeuw, alsook de Vita (toegeschreven aan abt Theodorich van St. Truiden) uit de 11e eeuw een roman genoemd. Zeker is, dat A. leefde in de 8e eeuw, en begraven werd in Münsterbilsen. Dat zij het huwelijksaanbod van Karel Martel afsloeg, is waarschijnlijk een legende; in verband hiermede wordt zij echter voorgesteld met den voet op een gekroond hoofd. In 870 werd het stoffelijk overschot naar Gent overgebracht. Feestdag 10 Juli. Groote vereering te Temsche, waar in 1872 met grooten luister het 1100-jarig feest van de herdenking van haar dood werd gevierd.

A. wordt voorgesteld met open boek en palmtak in de hand, staande op een gekroonden man.

Lit.: P. de Roo, De wonderbare maagd Sinte Amelberga (Brussel 1872).

Amelen, Armand, Zned. beeldhouwer, sedert 1476 leekebroeder in het Kartuizerklooster bij Scheut. † 1495.

Amelgem, → Brussegem.

Amelia, stad in Umbrië, Italië (42° 30′ N., 12° 25′ O.), 406 m boven zee, 2 400 inw. Geweldige muren; Campanila uit 1050; Romeinsche overblijfselen (zwembad, mozaïeken, enz.).

Amelia, koningin van Frankrijk, → Maria Amelia.

Amelia van Bourbon-Orléans, koningin van Portugal, * 1865 te Twickenham; dochter van den graaf van Parijs; huwde in 1886 met Carlos I; koningin van 1889 tot aan den moord op haar gemaal in 1908.

Amélie-les-Bains, geneeskrachtige badplaats in Z. Frankrijk (dept. Pyrénées-Orientales); 230 m boven zee; zeer droog en gelijkmatig klimaat.

Amélineau, Emile, Fransch Egyptoloog, * 1850, † 1915. Deed opgravingen in Abydos (1894—1908), doch is vooral bekend door zijn koptische studies en zijn vulgarisatiewerken op het gebied der Egyptologie.

Ameln, Konrad, musicoloog, * 1899 te Neusz, studeerde te Göttingen in Freiburg i. Br. kunstgesch., archeologie en muziekwetenschap en promoveerde 1924. Sedert 1925 leidt hij tijdschr. Die Singgemeinde; is van 1926 af muziekcriticus te Leipzig. Verzorgde een facsimile-uitgave van het Locheimer Liederbuch.

Amelry, Frans, baccalaureus en prior van het Karmelietenklooster te Ieperen, 16e eeuw. Liet een tiental werken van stichtelijken aard na. De Index van 1558 vermeldt een zinnespel van hem: van thien personagien, leerende schouwen allen erroren ende dwalinghen, die daghelijcx in der heyliger kercken oprijsen.

Lit.: J. Broeckaert, Leven en Werken der Zuid-Ned. schrijvers (I, 15-16); Biogr. Nationale.
Godelaine.

Amelsfoort (Amersfoort), Quirijn van, Nned. schilder van portretten en historiestukken in de klassicistische richting. Het Provinciehuis te Den Bosch bezit twee zijner werken. * 1760 te Den Bosch, † 1820 aldaar. Studeerde te Düsseldorf.

Amelungen noemt men in de Germaansche heldensage het geslacht van Amal, legendarisch stamhoofd van de Amalen, waartoe Theodorik de Groote (in de sage = Diederik van Bern of Verona) behoort. Simrock gebruikte het gegeven in een uitvoerig epos: Das Amelungenlied (1843).

Amen, liturgische uitroep, → Formulen, liturgische.

Amende honorable was in Frankrijk een onteerende straf. De reparation d'honneur is er in principe aan ontleend (Code pénal art. 226-7), sinds 1894 afgeschaft. Het a. h. is in Ned. geen straf, doch slechts een verklaring, dat men dengene, dien men beleedigde, een man van eer acht (B.W. art. 1410). Geschiedt uit eigen beweging, om betichting van laster of beleediging in het vonnis te voorkomen.

Amendement, recht van (Ned. Recht), is een der belangrijkste rechten der Tweede Kamer der St. Gen. Uit hoofde van dit recht is zij bevoegd wijzigingen aan te brengen in de wetsvoorstellen, die haar worden voorgelegd. Het r. v. a. is de Tweede Kamer verleend in 1848. In 1887 is hetzelfde recht aan de Staten Gen. in vereenigde vergadering toegekend. De Eerste Kamer bezit geen r. v. a. Dit neemt niet weg, dat ze zich langs een omweg soms toch feitelijk een soort van r. v. a. weet te verzekeren. Zij doet zulks door een wetsvoorstel, dat door de Tweede Kamer aangenomen is, op duidelijk uitgedrukte gronden te verwerpen; regeering en Tweede Kamer weten dan, welke wijzigingen zij nog in het verworpen ontwerp zouden moeten aanbrengen, om het alsnog door de Eerste Kamer te laten aannemen. Het r. v. a. is de Tweede Kamer slechts verleend, om bij haar ingediende ontwerpen te wijzigen. Daarom zijn staatsrechtelijk ontoelaatbaar a., die het onderwerp van het voorgestelde ontwerp — het belang, dat de wetgever wilde regelen — te buiten gaan. De toepassing van dit criterium is in de practijk vaak niet gemakkelijk. Destructieve a. noemt men zoodanige, die de bij het ontwerp voorgestelde regeling een geheel andere strekking geven dan in de bedoeling der ontwerpers lag. Sub-amendementen noemt men amendementen op amendementen. De uitoefening van het r. v. a. is geregeld in het Reglement van Orde der Tweede Kamer. A. moeten, om voor behandeling in aanmerking te komen, door ten minste 5 leden ingediend of gesteund worden. De Commissie van rapporteurs, de vaste Commissie, of de Commissie van Voorbereiding moet voor de stemming haar oordeel over het voorgestelde a. uitspreken. Zijn op één art. verschillende a. voorgesteld, dan wordt het eerst in stemming gebracht het a., dat de verste strekking heeft. De stemming over het sub-a. gaat aan die over het a. vooraf. Hoe nuttig het recht van a. ook vaak moge werken, toch zijn er belangrijke bezwaren aan verbonden: in een groote vergadering, als die der Tweede Kamer, ontbreekt vaak de gelegenheid om de voorgestelde a. grondig te onderzoeken en te overwegen, of om de juiste formuleering ervoor te vinden.

(Belg. Wetg.). In België is het recht van a. toegekend, zoowel aan de Kamer der Volksvertegenwoordigers als aan den Senaat (Grondwet art. 42). De uitoefening van het recht is geregeld in de Regl. van orde van Kamer en Senaat. In de Kamer moet een voorgestelde wijziging door 5, in den Senaat door 2 leden gesteund worden. De wijzigingen, die bij de eerste lezing worden aangenomen, moeten aan een tweede lezing en aan een nieuwe stemming worden onderworpen. Geen nieuwe amendementen zijn alsdan ontvankelijk, buiten degene, die gemotiveerd zijn door het verwerpen van een artikel of het aanvaarden van een amendement bij de eerste lezing. Zooals in Nederland, wordt het a., dat de verste strekking heeft, het eerst in stemming gebracht, en gaat de stemming over een sub-amendement aan die over het amendement vooraf. Dezelfde bezwaren als in Nederland worden in België tegen de bestaande regeling van het recht van amendement ingebracht. *V. Dievoet.*

Amenemhet, naam van vier pharao's der 12e Egyp. dyn., resp. regeerend 2000—1970, 1938—'03, 1849—'01, 1801—1792 v. Chr. A. I herstelde in Eg. een getemperde rijkseenheid (→ Egypte: Middenrijk), die het land tot grooten welstand bracht, welke onder Sesostris I en A. II voortduurt. A. III is de stichter van Serabit al Kadim met den Hathor-tempel op Sinaï. Strabo en Herodotus roemen vooral de door hem voltooide regularisatie der Nijloverstrooming in de oase van Fajjoem en het daarbij gebouwde Labyrint. De regeering van A. IV was onbeduidend. Meerdere pharao's der 13e dyn. dragen ook dezen naam.

Amenemope. Het „wijsheidsboek van A." is een Egyptisch geschrift (papyrus), het eerst uitgegeven door Sir E. A. W. Budge in 1922. welks onloochenbare gelijkenis met het Boek der Spreuken (22.17—24.35) tot nu toe verschillend verklaard wordt.

Tekst, vertaling en comm. bij H. O. Lange, Das Weisheitsbuch des A. (Kopenhagen 1925). *Simons.*

Amengijs, gem. in O. Vl., ten W. van Ronse. 973 inw., meest Fr. sprekend, opp. 473 ha. Vruchtbare grond, landbouw; textielindustrie; schilderachtige streek. Wordt besproeid door een bijrivier van de Schelde, de Rhosnes, welke op een heele lengte de grens tusschen O. Vl. en Henegouwen vormt. Het dorp ligt aan de taalgrens.

Amenhotep, naam van vier pharao's der 18e Egyp. dynastie, regeerend resp. 1557—'36, 1448—'20, 1411—1375, 1375—ca. 1358 v. Chr. Zij zijn de pharao's uit den tijd per Egyp. wereldheerschappij. Reeds A. I, zoon van Ahmes I, bevestigde de Egyp. macht over geheel Nubië en drong in het N. waarsch. tot aan den Euphraat door. A. II erfde van Thoetmes III een wereldrijk, dat hij door zijn krachtig optreden tegen de Syro-Palest. en vóór-Aziat. vazallen bijeenhield en zelfs nog uitbreidde. Volgens een waarsch. theorie was hij de pharao, die de Isr. liet vertrekken uit Egypte. A. III was als zoon van een prinses der Mitanni eng met dit volk verbonden. Zijn lange, vreedzame regeering was het glanstijdperk der Egyp. macht, waarvan ook een deel der tabletten van Amarna getuigt. Een tot dan toe ongekend levendige internationale handel en de volle uitbloei der schoone kunsten waren daarvan het gevolg, alsmede een langzaam doordringende verandering van versch. eeuwenoude tradities en opvattingen in Egypte. De slappe houding van A. III jegens zijn vazallen verhaastte echter de crisis van het Egyp. wereldrijk, die onder A. IV volledig uitbrak. Deze merkwaardigste aller pharao's verwaarloosde zijn wereldrijk en ging geheel op in zijn monotheïstisch getinten cultus der Zonneschijf (→ Aten), waarnaar hij zich Achenaten (Ichnaton = Hij, in wien Aten welgevallen heeft) noemde. Omwille van den tegenstand der priesters van Amon verliet hij Thebe en stichtte de stad Achetaten (= Aten heeft welgevallen ; → Amarna), waar de „kettersche pharao" met Nefertiti, zijn schoone gemalin, een idyllisch, doch kortstondig bestaan leidde. In literatuur en kunst staat zijn tijd geheel apart. Bij zijn dood was het Egyp. wereldrijk in volle ontbinding. *Simons.*

Amenhotep IV.

Amenophis, Grieksche weergave van → Amenhotep.

Amenorrhee, niet optreden der menstruatie. Men onderscheidt e c h t e en s c h ij n b a r e (pseudo) a. Bij de e c h t e vormt zich geen menstrueel bloed tengevolge van onvoldoende ontwikkeling der geslachtsorganen of afwezigheid der functie van de eierstokken.

Bij de s c h ij n b a r e wordt wel menstrueel bloed gevormd, maar kan dit niet naar buiten stroomen, doordat in den afvoerweg der geslachtsorganen vergroeiingen (aangeboren of verkregen) bestaan.

Bij de zoogende vrouw bestaat gedurende enkele maanden ook a., doordat de eierstokken niet functionneeren. → Menstruatie.

A. kan ook een psychische oorzaak hebben: vooral vrees voor of verlangen naar zwangerschap. *A. v. Rooy.*

Amen-Ra (A m e n-R e), → Amon-Re.

Ament, J o h a n n e s J o s e p h u s C o r n e l i s, werd onderwijzer en in 1891 hoofd der school te Tungelroy (L.), waar hij met en voor de boeren het eerste boterfabriekje oprichtte en aldus den stoot gaf aan de thans zoo machtige coöperatieve zuivelbereiding in Nederland. * 21 Mei 1864 te Stamproy(L.), † 19 Sept. 1932. Van 1905—1918 was hij zuivelconsulent in Limburg, van 1918—1920 r e g e e r i n g s c o m m i s s a r i s, belast met de graaninzameling in Limburg. In 1920 werd hij voorzitter van den Zned. Zuivelbond en directeur van den Limburgschen Land- en Tuinbouwbond. Nog tallooze andere functies nam hij waar in de Kath. boerenbeweging. In 1922 werd hij gekozen tot lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal, hetgeen hij bleef tot aan zijn dood. Hij was ridder v.d. Ned. Leeuw, officier Oranje-Nassau, commandeur Leopoldsorde (België). *v. Haastert.*

Amentia, een toestand van geestelijke verstoring, waarin het onvermogen, de eigen geestelijke buiten- en binnenwereld juist op te vatten, met een gevoel van sterke hulpeloosheid en radeloosheid wordt beleefd. Komt voor in aansluiting aan een bevalling, bij uitputtingstoestanden, onder emotioneele omstandigheden, enz. *Carp.*

Amentifloren, → Katjesdragenden.

Amentum , → Katje.

Amer, ontstaat uit Verlegde Maas en Donge en stroomt uit in het Hollandsch Diep; het grootste deel van den Biesbosch watert er op af; te bevaren voor schepen tot $2^1/_2$ m diepgang (eb).

America, → Horst.

American Geographical Society, → Aardrijkskundige Vereenigingen.

Amerika, het meest Westelijke der werelddeelen; aanvankelijk de Nieuwe Wereld geheeten en later tot Amerika omgedoopt.

Feitelijk bestaat A. uit twee geheel zelfstandige werelddeelen: N. en Z. Amerika, die door het opheffen van Centraal A. aaneen werden geklonken. Geographisch, ethnologisch, politiek en cultureel zijn deze deelen zóó verschillend, dat een afzonderlijke behandeling van → Centraal-, → Noord- en → Zuid-Amerika de voorkeur verdient. Daar echter de geschiedenis dezer deelen, ook op missiegebied, te zeer samenhangt, vooral betr. de periode na de ontdekkingen, wordt zij hieronder van het geheele werelddeel bijeen behandeld. → Amerikaansche oudheden.

Geschiedenis. Martin Waldseemüller, geogr. prof. aan het college St. Dié in Lotharingen, die door de in 1504 uitgeg. brieven van Amerigo Vespucci, over diens reizen, in de meening verkeerde, dat deze de ontdekker was der Nieuwe Wereld, gebruikte in zijn Cosmographiae Introductio (1507) het eerst den naam America. Overgenomen door geografen als de Belgische cartograaf Mercator en Ortelius, kwam deze naam algemeen in gebruik voor het geheele werelddeel. De oudere

naam W e s t - I n d i ë n, waaraan Spanje nog lang vasthield, stamt evenals de naam Indianen van Columbus, die tot zijn dood gemeend heeft het O. van Azië en Indië in W.waartsche richting ontdekt te hebben. De bevolking van A. vóór Columbus bestond uit Eskimo's in het uiterste N. en voor het overige uit Indianen van onzekeren oorsprong, van welke laatsten vier cultuurrijken bekend zijn, nl. der Azteken in Mexico, der Maja's in M. A., der Chibchas in Columbië en der Inca's in Peru. Terstond na de ontdekking van A. door Columbus (12 Oct. 1492) dreef, aanvankelijk vooral, gouddorst vele ontdekkers en veroveraars (→ Conquistadoren) naar de Nieuwe Wereld, eerst uit Spanje en Portugal, spoedig ook uit Fr., Eng., Ned., enz. → Ontdekkingsgesch. der aarde.

S p a n j e. In 60 jaar tijds was het vasteland van N. Mexico tot Z. Chili onderworpen en lagen Sp. koloniën verspreid van den Gr. Oceaan tot den Atl. Oc. en de la Platarivier. Sp. A. werd kroondomein en ingedeeld in vier vice-koninkrijken, nl. Nieuw Spanje (Mexico), Peru of Nieuw Castilië, Nieuw Granada (1717) en Rio de la Plata of Buenos Aires. Daar bestuur, administratie en rechtspraak uitsluitend in handen van Spanjaarden waren, was de macht van den koning en den Raad der Indiën zeer groot. Einde 17e eeuw werd een Wetboek voor West-Indië gegeven. In het midden dezer eeuw had Sp. zijn koloniën geheel van de buitenwereld afgesloten; een streng bewaakt handelsmonopolie tusschen moederland en koloniën werkte op den duur voor beiden nadeelig. De Creolen (in A. geb. Europeanen, soms halfbloeden), rijk geworden door mijnontginning (edele metalen) en cultures, verdroegen de achterstelling bij de Spanjaarden niet meer, maakten zich in het begin der 19e eeuw met hulp van de V.S. en Eng. onafhankelijk en stichtten de M. en Z. A. republieken.

Zie bij elk dezer afzonderlijk en verder → Spanje en Sp. koloniën.

P o r t u g a l, door de zgn. demarcatielijn van paus Alexander VI (1493) beperkt tot Brazilië, koloniseerde dit gebied, dat 1822 onder Port. dynastie een keizerrijk werd en in 1889 een republiek. → Portugal en Port. koloniën.

F r a n k r i j k koloniseerde van Québec (1534) en de Laurensrivier uit Canada en drong langs de Gr. Meren in het Mississippigebied Louisiana. 1763 moest Fr. deze gebieden aan Eng. afstaan en verkocht W. Louisiana in 1803 aan de V. S. → Frankrijk en Fr. koloniën.

E n g e l a n d koloniseerde langs de O.kust van N. Amer., waar de 13 Staten ontstonden (o.a. Carolina, Virginia, Maryland), die door den Am. Vrijheidsoorlog (1775—1783) zich vrijmaakten als de V. S. van A. → Ver. Stat. van A., geschiedenis.

De N e d e r l a n d e r s moesten de in 1614 gestichte nederzetting Nieuw Ned. in 1664 aan Eng. laten en verkochten de ± 1630 in bezit genomen kustlanden van Brazilië in 1661 aan Portugal. → Ned. koloniën en Ned. geschiedenis.

De I n d i a n e n, bij koninklijk decreet de minderen verklaard van het blanke ras, zouden onder voogdij van de Kroon komen eer zij, wat veel later gebeurde, plichten en rechten der blanken konden aannemen. Dit bepaalde de verhouding tot hen, ook in de latere Z. Am. republieken, in N. A. en Canada. Ofschoon Kerk en Kroon de Indianen beschermden door wetten en besluiten, leidden de practijken van baatzuchtige veroveraars en beambten tot dwangarbeid, slavernij en uitroeiing. Zie ook → Latijnsch A. en Spaansch A. *Wübbe.*

De missie in Amerika. Geschiedenis. De oudste sporen van het Christendom vinden we op Groenland (bisdom Gardar, 1125—1487). De eigenlijke Christianiseering van A. begint met de planting van het kruis op Guanahani door Columbus, 15 Oct. 1492. Paus Alexander VI gaf hem bij zijn tweede vaart twaalf missionarissen mee, de eersten van de tienduizenden in de eeuw der ontdekkingen. Langen tijd vervulden Spanje en Portugal energiek hun patronaatsplichten (→ Patronaat) door het zenden van personeel, financieelen steun, enz., maar ze konden niet verhinderen, dat de missiearbeid dikwijls onvruchtbaar gemaakt werd door het ruwe en baatzuchtige optreden der kolonisten tegenover de Indianen, wier eenige verdedigers bij het gezag vaak de missionarissen waren; aan hen is het te danken, dat in Centraal en Zuid-A. veel meer stammen behouden bleven dan in het Prot. Noord.-A. Het eerst vestigde de Kerk zich op de Groote Antillen (bisschopszetels op San Domingo 1511 en Cuba 1518). Op de Kleine Antillen begon de missie pas een eeuw later. In Mexico baande Cortez (1519) den weg voor de grootste successen; reeds in 1527 werden de bisdommen Mexico en Tlaxcala opgericht. Verdeeld over M i d d e n - A. volgden suffraganen van Mexico; in 1555 werd reeds het eerste provinciaal concilie gehouden. Met dezelfde stuwkracht verbreidde zich het Evangelie ook over Spaansch Z u i d-A.; op het einde der 16e eeuw vindt men er vijf kerkprovincies (o.a. Lima, Cartagena), 27 bisdommen, ontelbare kerken, bloeiende scholen, seminaries en universiteiten, en millioenen Christenen. Een merkwaardige plaats nemen de → Reducties van Paraguay in de 17e eeuw in. Ook in de Portugeesche bezittingen volgde de missionaris den veroveraar op den voet, vanuit Bahia als centrum. In het midden der 17e eeuw sloot Guyana de rij der missievelden in Zuid-Amerika. Franciscanen, Dominicanen, Karmelieten, Mercedariërs, Augustijnen en Jezuïeten wedijverden langer dan twee eeuwen naast elkaar in heldenmoed. Hun werken werd echter meer nog bemoeilijkt door de knechting en het slechte voorbeeld van de blanken dan door de wilde inboorlingen en het ruwe landschap. Onder de grootste pioniers verdienen vermelding: De las Casas, Zumarraga, Toribius, Lud. Bertrandus, Acosta, Anchieta, Fr. Solanus, Vieira, en de apostel der negerslaven, Petrus Claver. Rond 1750 waren Midden- en Zuid-A., behoudens nog sterke heidensche resten, Kath. De totale assimilatie werd echter gestuit door de treurige verwarring, met de uitdrijving der Jezuïeten en het opgeven van reducties ontstaan, en in de politieke woelingen der 19e eeuw bestendigd. Vele Indianen vielen terug in de barbaarschheid. Liberale vrijmetselaarsregeeringen plunderden de Kerk arm en verhinderden ieder innerlijk leven. Massaal indifferentisme, ontzettende priesternood, te groote uitgebreidheid der kerkelijke gebieden, gebrek aan Kath. onderwijs en daarbij een vloed van geheime sekten hebben de Kerk in Zuid-A. in de 19e eeuw met schier ongeneeslijke wonden geslagen. Toch kon er het koude Protestantisme geen groote afvalbewegingen veroorzaken. Langzaam groeit nu de kerkelijke vernieuwing, met behulp vooral van buitenlandsche missionarissen, dank zij de vermeerdering der kerkelijke districten, de scholen, organisaties en den toenemenden invloed van Kath. op de regeering; bijna alle staten onderhouden geregelde betrekkingen met Rome.

De missioneering van Noord-A. begon van drie zijden. Spaansche monniken en Duitsche Jezuïeten bewerkten nog in de 16e eeuw het Z. van de V.S. Fransche missionarissen maakten Quebec (gesticht 1636) tot brandpunt van een tweede arbeidsveld, dat tot ver over de Groote Meren en ten Z. tot New York reikte (Huronen, Irokezen). De overgang van Canada aan Engeland (1763) was funest; 1829 bracht pas vrijheid, en daarmee begon een periode van forsche ontwikkeling. Een derde uitgangspunt was de Kath. kolonie Maryland sinds 1634. Hier ontstond, na veel wisselvalligheden in de vrijheidsoorlogen, in 1789 het bisdom Baltimore, het eerste in de V. S., waar twee jaar later godsdienstvrijheid werd afgekondigd. Vooral door immigratie van Ieren en Duitschers steeg het aantal Katholieken in de vorige eeuw tot 19 millioen; in 1908 werden de V. S. en Canada aan het bestuur van de congregatie „de Propaganda Fide" onttrokken, als niet meer behoorende tot de missielanden. Eigenlijke missie is er nog onder de Indianen en de Negers.

Tegenwoordige toestand. De Indianenmissies in Canada omvatten 41 000 Kath., 35 000 Prot. en 24 000 heidenen. In het O. heeft men o.m. nog de Huronen- en Irokezenmissie en de tamelijk uitgebreide missie in Ontario. De Christelijke stammen hebben gewoonlijk al een vaste woonplaats; de heidenen zijn nomaden. Langzaam sterft deze bevolking weg aan besmettelijke ziekten, vooral wanneer zij met de blanken in aanraking komt. Het uitgebreide N. W. Territorium met zijn ijsklimaat, gebrek aan verkeersmiddelen en ontbering in de eenzaamheid bezit een nog zeer primitieve Indianenbevolking; de Prot. zending werkt er onder veel gunstiger omstandigheden dan de missie. Een derde centrum van missiearbeid is het W. Canadeesch rotsgebergte. In het hooge N., aan de Hudsonbaai en in Alaska, werken Oblaten en Jezuïeten onder de Eskimo's; enkele duizenden zijn bekeerd. In de V. S. zijn van de 350 000 Indianen 140 000 Kath. en 45 000 Prot. Maar veel belangrijker is hier de negermissie; nog maar 220 000 van de 11 millioen zijn Kath., de overigen voor het meerendeel Prot. Cultureel heeft zich het zwarte ras sinds de slavenoorlogen (1861—'65) hoog opgewerkt, maar de rassenhaat is er slechts door verscherpt en maakt het noodzakelijk afzonderlijke parochies voor de negers op te richten. In 1907 ontstond onder leiding der bisschoppen ten behoeve der negermissie de Catholic Board for Mission Work among the Negroes, die vooral voor het onderwijs groote verdiensten heeft. De voornaamste congregaties onder hen werkzaam zijn de Josephieten, de Paters van den H. Geest, de Missionarissen van Lyon en het Genootschap van het Goddelijk Woord. Het gebrek aan hoogere scholen en aan inlandschen clerus drukt het zwaarst op hun missies; alles tezamen heeft men er vier academies en een industrieschool en sinds de allerlaatste jaren ook twee negerseminaries: te Bay Saint Louis en Highwood. In Mexico, Midden-A. en West-Indië werken o.m. de Lazaristen, Kapucijnen, Dominicanen en Redemptoristen nog onder de Indianen, Negers en Oostersche koelies. Samen zijn er een 150 000 Christenen onder, waarvan 40 000 op Jamaïca en 54 000 op Curaçao; in de Engelsche koloniën is het Protestantisme veel verbreid. De Staten van Zuid-A. tellen bijna alle hun Indianenmissies, overal verspreid tusschen de overigens Kath. bevolking; de omstandigheden zijn er even ongunstig als in Noord-A., alleen van rassenhaat is hier weinig te bespeuren. Daarentegen wreekt zich sterk de godsdienstige verwaarloozing in het verleden en is het gebrek aan priesters er ongehoord groot. In 1927 waren er in Zuid-A. 32 districten onder de Propaganda, met een gezamenlijke Kath. inlandsche bevolking van 836 980. Het missiepersoneel bestond toen uit 427 priester-missionarissen, waarvan 49 inlanders, 75 (9) broeders, 639 (162) zusters en 582 catechisten. Daartegenover staan 3 742 Prot. krachten, ofschoon zij maar 263 313 aanhangers tellen. Als resultaat der geheele Kath. heidenmissie in Zuid-A. geeft men tegenwoordig 2 106 551 bekeerlingen; voor geheel A. 2 900 424. A. telt 72 metropol. zetels, 3 aartsbisd., 280 bisd. en 50 missie-vicariaten. Verder → Latijnsch en Spaansch Amerika.

Lit.: R. Streit, Bibliot. Missionum (I Münster 1916, II—III Aken 1924—'27); Revue d'Hist. des Missions (Parijs 1927); J. Schmidlin, Katholische Missionsgeschichte (1925); A. Freitag, Katholische Missionskunde (1926); E. Krebs, Um die Erde (1928); J. T. Bertrand, Hist. de l'Amérique espagnole (2 dln. 1929).
Mulders.

Amerikaansch. 1° Oud-Amerikaansch is de taal van 17e en 18e eeuwsche Ned. kolonisten en hun afstammelingen in N. Amerika. In 1609 werd Nieuw-Amsterdam gesticht door de Hollanders. In 1664 veroverden de Engelschen dit gebied, en trad het Engelsch als concurrent van de Ned. taal op, die steeds meer werd teruggedrongen. Tot 1773 bleef de officieele school Nederlandsch. In 1803 werd de laatste Protestantsche preek in New York in het Nederlandsch gehouden. In 1871 vindt men echter nog menschen in New-Yersey, die dit A. spraken. Kenmerken: a) Zeeuwsche (en ook Brabantsch-Vlaamsche en Z.Hollandsche) eigenaardigheden, bijv. paerd = paard, baang = bang. b) Neiging tot creoliseering. c) Archaïsmen. Het A. oefende invloed uit op het Amerikaansch-Engelsch (→ Amerikanismen).

2° Jong-Amerikaansch. Tusschen 1845 en 1850 trokken de → Afgescheidenen (en met hen velen om economische redenen) naar Amerika. Zij leven er in groepsverband, maar hun taal zal wel voor het Amerikaansch-Engelsch moeten wijken.

Lit.: J. van Ginneken, Handboek der Nederlandsche Taal (I ²1928). *Weijnen.*

Amerikaansch bankstelsel, → Federal Reserve Stelsel.

Amerikaansche Burgeroorlog, → Secessie-oorlog.

Amerikaansche eik, Quercus rubra L., soort van eik uit N. Amerika, met groote bladeren, die in den herfst roodbruin verkleuren. Zijn hout is minder hard dan dat van onze eiken.

Amerikaansche film. Deze ziet de film vnl. als industrie, als handelsobject, en vervaardigt dus bij voorkeur die films, die de grootste kans bieden op geldelijke winst. De Amerikanen hebben zelden of nooit getracht het publiek te beïnvloeden, doch volgden bij voorkeur de algemeen erkende verlangens der toeschouwers. Daartoe speculeerden zij zelfs op de laagste instincten der menschen. De A. f. stellen het leven dan ook bedrieglijk, oppervlakkig of eenzijdig voor, waardoor ze bijna steeds den wansmaak en de wancultuur bevorderen. Enkele regisseurs toonden zich opgewassen tegen hun opdrachtgevers of werkten voor eigen risico. Onder hen zijn te noemen Charlie Chaplin, Erich von Stroheim, Rouben Mamoulian, Murnau († 1932), Joseph von Sternberg, e.a. (allen

Europeanen). Artistiek hebben de A. f. de fout, dat zij den kunstenaar en de filmwetten in dienst stellen van de productie. De toepassing van deze wetten bleef dan ook ver achter bij die der Europeanen. Technisch, maar vnl. fotografisch-technisch, is de A. f. sterk ontwikkeld. Sinds 1933 is een gunstige kentering in de Am. filmgeest waar te nemen. *v. Domburg.*

Amerikaansche harddraver. Reeds in de 17e en 18e eeuw werd in Amerika veel aandacht geschonken aan het fokken van paarden met groote snelheid en veel uithoudingsvermogen. Men had er twee fokrichtingen: een die een snel tuigpaard, de ander, die een snel rijpaard nastreefde. Op het eind der 18e eeuw werden deze twee slagen veredeld met Engelsche volbloedhengsten en ontstond hieruit de thans bekende harddraver. Wat lichaamsbouw betreft is er nog veel verscheidenheid; ook komen er nog veel gebreken voor, maar de snelheid is zeer opgevoerd. De beenactie is niet hoog, wel sterk vooruitstrevend. De invloed van den A. h. op de Europeesche harddraversfokkerij is zeer groot; in sommige landen, zooals Duitschland, wordt alleen Amerikaansch bloed gebruikt. Ook in Nederland en België is veel met Amerikaansche harddravers gewerkt. *Verhey.*

Amerikaansche kruisbessenmeeldauw, → Kruisbessenparasieten.

Amerikaansche onderwijskarakteristiek. Op opvallende wijze is na den grooten oorlog de Oude Wereld zich paedagogisch gaan oriënteeren naar de Nieuwe; niet het minst in Ned. gaat menigeen de laatste jaren veel liever en veel vaker dáár op paedagogische verkenning dan in het paedagogisch klassieke Duitschland. Amerika, in hoofdzaak de Ver. Staten, is ook in onderwijszaken het land der vrijheid. Gedetailleerde voorschriften, uitgaande van het hoogste centrale gezag, bestaan niet; iedere plaats van eenige beteekenis heeft haar superintendent of onderwijs-directeur, die bij de gunst van het volk vrijwel naar eigen inzicht het locale schoolwezen organiseert. Bovendien voelt het publiek voor de school veel warmer dan elders, heeft er geldelijk graag wat voor over en bemoeit zich veel directer met schoolzaken, o.a. door het bijwonen van lessen of zelfs door hulp bij bepaalde onderwijsvakken, schoolfeestjes, uitstapjes, e.d. Wanneer het laatste vooral voor moeders geldt, is dit ten deele te verklaren uit het feit, dat het lager onderwijs bijna geheel, en het middelbaar voor een groot gedeelte, in handen van vrouwen is, zoodat tal van moeders oud-onderwijzeressen zijn.

Vrijheid, publieke belangstelling en financieele bewegingsmogelijkheid zijn gunstige voorwaarden voor het ontstaan van allerlei proefnemingen en experimenteerscholen. De V. S. zijn op onderwijsgebied één groot laboratorium; een heele reeks paedagogische nouveauté's, die thans in Eur. opgeld doen, komen dan ook uit Amerika. — De superintendent is steeds de aangewezen persoon voor het nagaan der plaatselijke behoeften, maar ook deze, ofschoon doorgaans een geschoold vakman, heeft behoefte aan voorlichting. Vandaar de oprichting van opvoedkundige instituten — het vermaarde Teachers College van de Columbia University te New York bijv. telt circa 4 000 paedagogiek-studenten — die de vakkundige experts leveren. Bovendien bestaan er aparte bureaux voor opvoedkundig onderzoek: bureau of educational research.

Ter kenschetsing van den algemeenen onderwijsgeest is het volgende van belang:

1° P a e d a g o g i e k is in de Nieuwe Wereld meer een tak van staatswetenschap en sociologie dan van metaphysische philosophie. Dit is tot op zekere hoogte een gevolg van de belangstelling en in laatste instantie van de contrôle van het volk op onderwijszaken. Geen Eur. min of meer idealistische bespiegelingen trekken den Amerikaan, doch enkel theorieën, die in practijk gebracht kunnen worden en het practische leven dienen. Pragmatisme (→ James, → Dewey) en utilisme beheerschen zijn denken en doen.

2° D e m o c r a t i s c h is de inrichting van het heele schoolwezen, niet slechts doordat het volk direct zich daarbij doet gelden, doch ook om de gehuldigde leuze: gelijke kansen voor allen, met daarnaast het streven naar ver doorgevoerde individualisatie en dus differentiatie van onderwijs. De alg. opzet is deze: kosteloos onderwijs voor allen (→ Eenheidsschool): zes jaar lagere school, zes jaar middelbare, universiteit (die in het teeken der practische beroepsopleiding staat). Het middelb. ond., niet streng gescheiden van het lager, evenmin als van het hooger, is thans vrij alg. gesplitst in drie jaar junior high school en drie jaar senior high school. De junior draagt uitgesproken het karakter van lager onderwijs (ulo of mulo) en streeft er speciaal naar, capaciteit en belangstelling der leerlingen (ll.) te ontdekken, met welk doel dezen theoretisch en practisch in aanraking gebracht worden met alle mogelijke werkzaamheden en vakken. Zoo wordt er geëxperimenteerd met allerlei vormen van handenarbeid, niet echter als vakopleiding (als bij → Kerschensteiner), maar om de ll. de plaats er van in de moderne sociale organisatie te doen begrijpen, en hun gelegenheid te geven hun persoonlijke belangstellingsrichting te ontdekken. De leerplannen der senior high school worden meer gespecialiseerd, hetzij naar de theoretische zijde, zooals in Eur., hetzij naar een bepaalde beroepsopleiding. Het Amer. College is een eigenaardige instelling, staande tusschen middelb. en hooger onderwijs, doch heeft iets van beide tegelijk. De oude kwestie van de toelatingseischen voor de univ. is grootendeels opgelost door een systeem, waarbij bepaalde high schools geaccrediteerd zijn aan een of meer univ., ofwel door de studenten aan de univ. zelf door middel van een voorbereidenden cursus op te leiden. Vele hoogeschool-studenten schamen zich niet, in hun dagelijksche behoeften te voorzien door overdag niet bepaald aristocratische bedieningen uit te oefenen.

3° E f f i c i e n c y is het Am. wachtwoord, ook bij het onderwijs. Het streven hiernaar bleek reeds uit het rechtstreeks aansturen, tot op de univ. toe, op bepaalde beroepen. Een zuiver humanistische scholing is den Yankee vreemd. Van de high school is het Gr. zoo goed als verdwenen en het Lat. wordt steeds meer door het Eng. teruggedrongen. Men ziet het doel van het onderwijs hierin, aldus prof. Kandel van de Columbia Univ., dat het bijdraagt tot de vorming van verstandige burgers in een democratische maatschappij, en dat het kennis en belangstelling aankweekt t.o.v. de moderne vormen der sociale organisatie; vandaar, dat het vak civics of staatsburgerkunde zoo hoog staat aangeschreven. Tot het goed vervullen der burgerplichten behoort ook de bekwaamheid om econ. onafhankelijk te zijn. Tevens moet de school het vermogen ontwikkelen om den vrijen tijd goed te besteden. Het uitgeven der publieke gelden

kan alleen gerechtvaardigd zijn, als de school gelijksoortigheid van idealen en wederzijdsch begrijpen onder de toekomstige burgers verzekert. — Tot in de karaktervorming toe dringt de efficiency-geest door. Het niet tellen der passieve deugden als nederigheid, bescheidenheid, en het uitsluitend waardeeren der actieve, zooals ondernemingslust, wilskracht, volharding, zijn typisch Amer. Doel van dit soort karaktervorming wordt: efficiency !

4° Anti-intellectualistisch moet het Amer. onderwijs in menig opzicht genoemd worden. Dit blijkt reeds dadelijk uit de ruime plaats, die zelfs op middelb. scholen aan handenarbeid en beroepsbezigheden geschonken wordt. De kinderen worden er prettig beziggehouden met spelletjes, maar de gemiddelde Amer. ll. spelt slecht, rekent oppervlakkig en onnauwkeurig en heeft uiterst weinig kennis van de grammatica van zijn moedertaal. Handenarbeid en Fröbel zijn nauw verwant: Fröbel staat dan ook in Amer. hoog in de gunst. Een en ander wijst op de doorvoering der arbeidsschool-gedachte, waarmee al weer geheel overeenstemt het zgn. selfgovernment of school city system (→ Zelfregeering); ook dat is van Amer. origine en werd eerst door de actie van Fr.W. Foerster in Europa verbreid. — Bijna geheel heeft de Amer. losgelaten het begrip der formeele vorming en overdracht (formal discipline and transfer, → vormende waarde en → verstandelijke vorming), welk begrip o.a. inhield, dat het er niet op aankwam, wát de leerling studeerde, zoolang hij maar verplicht was te leeren. Daarvoor zijn in de plaats gekomen de beginselen, dat de ll. het best leert, wat zijn belangstelling heeft, en dat de „transfer" slechts geschiedt in zeer geringe mate en dan nog slechts, indien men daar speciale aandacht aan besteedt. M.a.w. leervakken als zoodanig hebben geen bijz. en inhaerente waarde voor de geestelijke training. — Echt Angelsaksisch is ten slotte het hoog aanslaan van het physieke en lichamelijke boven het intellectueele, met name voor de karaktervorming. Hiermee hangt samen een ander karakteristiek kenmerk:

5° Het streven om de school tot centrum van de geheele opvoeding te maken. Op de lagere school wordt de ontwikkeling van karakter en persoonlijkheid bevorderd door lichamelijke oefening en gemeensch. spelen en werken (→ Gary-systeem). Wat dit laatste betreft: vrij algemeen heeft men de strakke scheiding tusschen de vakken van onderwijs opgeheven en vervangen door project- of complex-onderricht, hetzelfde wat de D. met Gesamtunterricht aanduiden. Een of ander stofgeheel wordt gekozen (belangstellings-centrum), dat de ll. dan gezamenlijk, d.w.z. in onderlinge samenwerking (→ Groepwerk, Arbeitsgemeinschaften) onderhanden nemen. Op de middelbare school wordt nog stelselmatiger op het aankweeken van den socialen geest aangestuurd. Er is ruime gelegenheid voor lichamelijke oefening en athletiek en voor het vormen van vereenigingen en clubs. Vooral de school, die meer moet zijn dan een samenraapsel van onderwijzers en leerlingen, is geroepen en in de gelegenheid een sociale sfeer, een esprit de corps te scheppen. Meer in het bijz. dragen daartoe bij de alg. samenkomsten, toespraken, uitvoeringen in de aula, die iedere grootere school rijk is en die meestal het centrum en feestelijk glanspunt der inrichting vormt.

6° Zedelijkheid. Al is Amer. ook het land der „ethische cultuur" (Felix Adler), van de moreele toestanden onder de schoolgaande jeugd, bijz. van hoogere scholen, wordt met niet veel lof gewaagd. Moge de beruchte kinderrechter uit Denver, Ben Lindsey, een al te somber gekleurd schilderij ophangen van de sexueele afdwalingen en den geestelijken nood der rijpende en helaas al te vroeg rijpe jeugd, vast staat volgens betrouwbare getuigen, dat het zedelijk bederf diep is doorgedrongen en ontstellende afmetingen heeft aangenomen. Waarschijnlijk werken vele factoren van verschillenden aard samen om het moreele leven te ondermijnen.

7° Godsdienstigheid. Dat die aan de officieele scholen niet tot haar recht komt, ligt voor de hand. Ook de meeste Amer. ouders kunnen de godsd. opvoeding niet verzorgen, daar ze zelf allen godsdienst missen. Zoo is er een zeer bedenkelijk tekort. Sommigen begonnen dat in te zien en er werd een „National council of schools of religion" gesticht, die er op uit is allerwegen godsdienstcursussen te organiseeren. De directeur van dezen Raad, Ch. Foster Kent, verzekert, dat overal de religieuze behoefte onder de jongere generatie luide spreekt. Alle voorname kerkgenootschappen steunen de beweging. De particuliere Colleges waren de eersten om aan de nieuwe (?) behoefte te gemoet te komen: in de laatste 40 jaar hebben ze 2 à 300 cursussen over bijbelsche en godsd. onderwerpen geopend. Binnen drie jaar tijds namen meer dan 250 colleges en univ. de bijb. gesch. op onder de facultatieve vakken voor het admissie-examen, waardoor de beweging ook de voorbereidende school heeft bereikt. Alom legt men zich toe op de opleiding van dergelijke docenten. Zeer zeker is deze religieuze beweging en het succes, dat ze behaalt, verheugend; ze bewijst in elk geval, dat de moderne Amer. over het geheel niet antigodsd. is. Van een propagandeeren van het onvervalschte Christendom is in deze kringen echter geen sprake.

8° De Katholieken der V. S. kunnen zich natuurlijk noch met zulke cursussen, noch met de neutrale publieke school vereenigen en strijden hun eigen strijd voor de godsd. opvoeding. Met vreugde hebben zij de pauselijke Encycliek van 31 Dec. 1929 begroet, waarin o.a. de bekende schoolkwestie van Oregon gememoreerd wordt. Deze Staat had een wet uitgevaardigd, die alle kinderen tot het 18e levensjaar verplichtte de staatsschool te bezoeken. Er kwam verzet, ook van de Kath. Het opperste gerechtshof van Oregon besliste, dat de wet geldigheid had, maar de hoogste rechtbank der Unie vernietigde die beslissing o.a. op de volgende gronden: „De fundamenteele theorie der vrijheid, waarop alle regeeringen der Unie rusten, sluit ieder staatsmonopolie op het onderwijs der jeugd uit. Het kind is niet enkel een creatuur van den Staat. Zij, die het voeden en leiden, hebben het recht, verbonden met den zwaren plicht, het voor zijn levenstaak voor te bereiden." Deze uitspraak heeft aan de Kath. parochieschool voor de toekomst veiligheid gegeven, en daarmee ook aan de toekomst der Kath. Kerk in Amerika. Zooals hier te lande, wonen de ll. der parochieschool 's morgens eerst de schoolmis bij, die in den regel in het schoolgebouw zelf wordt opgedragen; velen gaan dagelijks of verschillende malen per week te Communie. Dit, alsmede de omstandigheid, dat het doorgaans kloosterzusters zijn, die het onderwijs bedienen, geeft aan de heele school en het schoolwerk een zekere wijding. Een Kath. geest bezielt ook de leer- en leesboeken. In de profane vakken staan de parochiescholen minstens gelijk met de

openbare, wat blijkt bij examens en publieke prijskampen. Toch gaan ze onder zware financieele lasten gebukt: van den Staat ontvangen ze niet de minste vergoeding; integendeel, de Katholieken hebben eerst belasting te betalen voor het staatsonderwijs en dan nog op te komen voor hun eigen scholen. Maar ze weten zich er doorheen te slaan. Alleen voor het bouwen van scholen hebben zij tot nu toe 300 millioen dollar opgebracht. In 1929 werden 162 nieuwe scholen gebouwd, waarvan sommige meer dan 100 000 doll. kostten. De jaarlijksche onderhoudskosten bedragen circa 100 millioen doll. Volgens statistieken van 1931 is het aantal Kath. parochiescholen in de V.S. tot 7 225 gestegen met 2 298 571 ll. Daarbij komen nog 230 000 ll. van middelb. scholen en 51 523 weeskinderen onder kerkel. leiding. Bovendien bezoeken ongeveer 100 000 jongelui, meer meisjes dan jongens, hoogere Kath. onderwijsinrichtingen, terwijl de priesterseminaria 163 000 candidaten tellen. Er zijn 12 Kath. universiteiten in Amer. Ook voor de Kath. jeugd op de openbare scholen wordt zoo goed en zoo kwaad als het kan gezorgd. Veel goeds doen de catechetische clubs voor leeken, en verblijdende ervaringen deed men op met de zgn. vacantiescholen, waar vrijwillige leerkrachten hun gedurende de vrije weken dagelijks enkele uren les geven, om zoo nog te redden, wat te redden valt. De invloed van het Kath. onderwijs mag verblijdend heeten en werkt beteugelend t.o.v. de uitwassen der neutrale scholen. Insiders zijn overtuigd, dat de zedelijkheid bij de Kath. jeugd in het algemeen veel beter is dan die boven geschilderd werd, en bij de studeerende jeugd zelfs zeer hoog staat, misschien wel juist om de meerdere Amerikaansche vrijheid, die zeer zeker ook haar goede kanten heeft.

L i t.: I. L. Kandel M. A., Ph. D., Het doel van het Amer. onderwijs (Paedag. Studiën 1919); J. Huizinga, Amer. levend en denkend (1926); Dr. J. Snethlage, De schoolopvoeding in A. en het vraagstuk der kennis (Amsterdam z.j.); P. A. Diels, Op paedagogische verkenning (1927); fr. S. Rombouts, Historiese Pedagogiek (III, 1928); P. Justus Schweizer O.S.B., Im Kampf um die religiöse Erziehung in U.S.A. (Pharus 1931). *Rombouts.*

Amerikaansche orgels, harmoniums, waarbij de tongen door ingezogen lucht en niet door gecomprimeerden uitstroomenden wind tot spreken worden gebracht. Als uitvinder geldt een arbeider uit de Parijsche harmoniumfabriek van Alexandre; hij ging in 1835 naar Amerika. *H. Andriessen.*

Amerikaansche oudheden (zie platen en kaarten) zijn de cultuurvoortbrengselen van de volken, welke vóór en tijdens de verovering der Spanjaarden in Amerika woonden en welke thans óf uitgestorven óf in een andere cultuursfeer opgenomen zijn. Er is geen oer-cultuur bekend, waarvan al deze Amerikaansche beschavingen zouden zijn voortgekomen. De geschiedkundige getuigenissen over deze culturen gewerden ons nagenoeg alle eerst na hun vernietiging; vandaar dat een onderscheid tusschen voorhist. en historische beschavingen niets dan verwarring schept. Beter kan men onderscheiden in:

I. Primitieve culturen, welke, volgens vele geleerden, denzelfden ouderdom hebben als die van Europa of Azië. Resten van → Kjökkenmödding-waar treffen we langs de kusten van den Atlantischen en den Stillen Oceaan aan, voornamelijk echter in Brazilië, aan den benedenloop van den Rio de la Plata en in N. Amerika. Uit een latere cultuurlaag stammen (in de dalen van den Mississippi en den Missouri en in de Z. Staten van N. Amerika) de zgn. M o u n t s: 30-100 m hooge heuvels van gemiddeld 250 m doorsnee, onregelmatig opgebouwd uit steenen en aarde. Waarvoor ze dienden is ons onbekend. Naast deze Mounts (in eenzelfde cultuurlaag ?) overblijfselen van kleiner gehalte: verdedigingswallen, ringvormige bedijking om tempelhoven, heilige plaatsen, tempelheuvels en offerhoogten met trappen en terrassen (ten deele met uit leem gebakken of uit de rots gehouwen platen bedekt), grafheuvels, op onze hunnebedden gelijkend, soms met grafkamers, waarin wapenen en sieraden van steen, koper, hout (zeldzaam) en ingelegd schelpwerk gevonden zijn. Opmerking verdienen nog de voornamelijk in Wisconsin voorkomende, ong. 2 m hooge, vast-aangestampte heuvels in diervorm. De bouwheeren, waarsch. de nomadische Tcherokeezen, heetten bij oudere archeologen meestal Mount-builders. Of de elders in de Ver. Staten aan het licht gebrachte kruiken en flesschen, hengselkannen, schotels en bekers (niet zelden van gekleurd leem), pijlpunten in diervorm (vaak uit marmer en porphyr vervaardigd), koperen messen en bijlen, zilveren sierplaatjes en weefwerk uit boomvezels en dierenhaar door dezen wijd-vertakten stam der Tcherokeezen in verschillende ontwikkelingsstadia zijn gemaakt, blijft vooralsnog een open vraag.

De zgn. P u e b l o - c u l t u u r (pueblo bet. eigenlijk: steenen huis), welke in Colorado, New Mexico en Arizona gevonden wordt, is van anderen aard en vertoont in taal, architectuur en ceramiek losse verwantschap met de Peruaansche hoog-culturen. Als kenmerkende voortbrengselen zijn te noemen: vierkante of ronde steenen platen of blokken, Pueblos genaamd (mijlpalen ?), rotswoningen (Cave-dwellings en Cliff-dwellings), ronde wachttorens, begraafplaatsen, gelijkend op Europeesche cromlechs, in de rotsen ingekerfde, gekleurde schilderingen en het → Pueblo-aardewerk. Naast vele geometrische motieven kent de Pueblo-kunst ornamentaal opgevatte voorstellingen van menschen, zoogdieren, amphibieën en vogels.

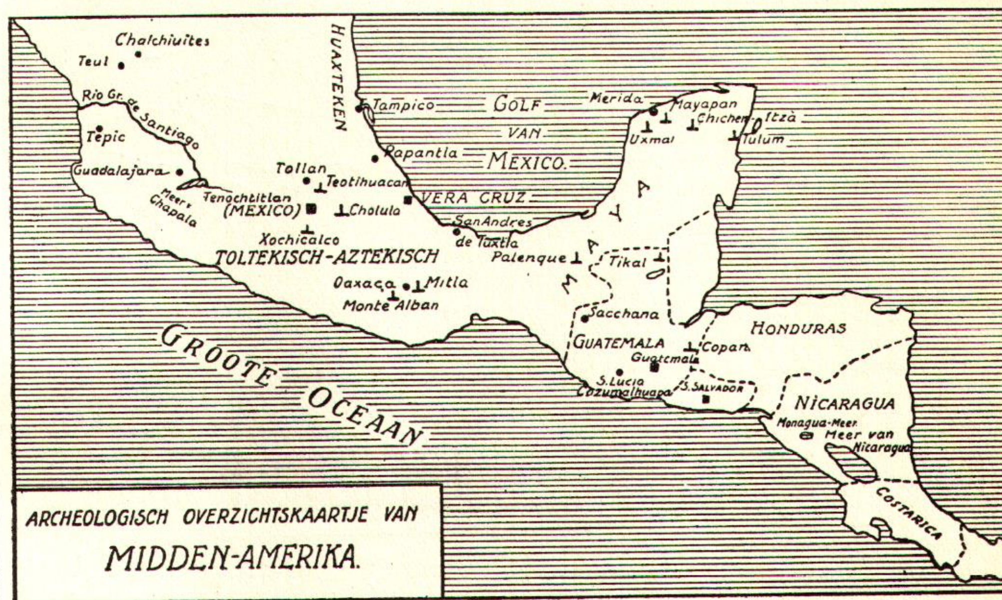
II. Hoog-culturen, waarvan de resten, in Midden- en Zuid-Amerika gelegen, reeds de aandacht trokken der Spaansche veroveraars, vooral van enkele geleerden en missionarissen. Zoowel gouddorst bij het krijgs- en handelsvolk als geloofsijver bij de missionarissen waren oorzaak, dat deze culturen nagenoeg geheel vernietigd werden, en al valt de handelwijze der veroveraars streng te laken, toch moet in ons oordeel begrip van plaats, volk en tijdsomstandigheden meespreken. In een tijd immers, waarin van de wetenschap der cultuurhistorie nog geen sprake was en bij een volk, de Spanjaarden der 15e eeuw, waar het begrip van Christendom zoo vermengd was met nationalen trots en zoo verbonden aan de van het Christendom geheel doordeesemde West- en Zuid-Europeesche beschaving, was het zeer moeilijk overal voor deze nieuwe gegevens de juiste waardeschaal aan te leggen. Zeker is, dat menig relaas, zoowel van missionaris als van geleerde en krijgsoverste naar het moederland, blijk geeft van waardeering voor de zoo heterogene schoonheid dezer overzeesche cultuurproducten. Eigenlijk wetenschappelijke belangstelling ontstond eerst in het begin der vorige eeuw (Alexander von Humboldt), een belangstelling, na de vijftiger jaren door den historischen roman op min of meer geslaagde wijze gepopulariseerd. Veel materiaal brachten de ijverige naspo-

ringen van Duitsche (w.o. Eduard Seler en Walther Lehmann) en Amerik. (Sylvanus Gr. Morley en Herbert Spinder) archeologen in het begin dezer eeuw aan den dag, zonder dat echter in de innerlijke beteekenis en onderlingen samenhang der elkander zoo veelvuldig doordringende culturen merkelijke klaarheid kon worden gebracht. Zoodat de korte uiteenzetting, die volgt, in veel opzichten slechts van voorloopigen aard kan zijn.

Men onderscheidt dus:

A) Midden-Amerika: centrale hoogvlakte van Mexico tot aan het meer van Nicaragua; twee hoofdculturen:

1° de Toltekisch-Aztekische cultuur in het eigenlijke Mexico. Deze wordt voorafvlak van 224 × 232 m) en die van den tempel der maan (van geringere afmetingen). Gelijkmatig in edele lijn loopen deze pyramiden trapsgewijze met breede terrassen omhoog. Voorstellingen van het bij de Tolteken geliefde symbool der „gevleugelde slang" zijn tusschen klaar gecomponeerd geometrisch ornamentwerk en reliëf op de terraswanden aangebracht. Langs den „Weg der Dooden", die beide pyramiden verbindt, werden in de deels verbrande, deels tot puin vervallen gebouwen resten van schilderwerk op stucco gevonden, waarin vooral een licht smaragdgroene kleur overheerscht. De beeldende kunst der Tolteken (resp. Azteken) is van een tot nu toe voor ons niet toegankelijke symboliek, waarsch. verband houdend met den zonnecultus. Onder den last der symbolen komt het

ARCHEOLOGISCH OVERZICHTSKAARTJE VAN MIDDEN-AMERIKA.

gegaan door een beschaving, waarvan de resten (kleine leemen menschenfiguren) voor het grootste deel in Teotihuacan gevonden werden en die merkbaar verschillen van de voortbrengselen der oudste Toltekencultuur. Over deze zgn. Otomi-beschaving ontwikkelt zich het Toltekenrijk en wel: het oudere (tot ong. 600 n. Chr.) met als centra Tollan en Teotihuacan en het jongere (tot ong. 1064) met als centrum het reeds door de Olmeken (ceramiek in de onderste lagen) bewoonde Cholula. De invloed der Tolteken strekte zich echter veel verder uit: tot in het land der Maya (Palenque en vooral Chichen Itzà) en naar het Z. tot in Guatemala. In 1168 veroveren de Azteken het land, nemen grootendeels de cultuur der onderworpenen over en stichten in 1325 de hoofdstad Tenochtitlan. De Spanjaarden richten in 1521 het Aztekenrijk te gronde. Aangaande de architectuur der hoofdstad weten we enkel uit Spaansche getuigenissen van een ong. 40 m hooge trappenpyramide, waarop een torenvormige tempel stond. Pyramide en bouwwerk waren met blanke stucco bedekt en beheerschten zoo in stralenden glans de stad. In Teotihuacan bestaan naast een menigte kleinere pyramiden („Ciudedelas") de pyramide van den zonnetempel (62 m hoog bij een oppervlak

beeldwerk (bijv. pijlerbasissen in den vorm van de „gevleugelde slang") zwaar en gedrukt voor. Van de overal gevonden producten der pottebakkerskunst zijn de roodgele, met zwarte lineaire ornamenten versierde vaasjes wel het oudst, terwijl later hooge en diepe offerschalen (voor het opvangen van menschenbloed: men bracht menschenoffers) met symbolen van zon en aarde voorkomen; verder cylindervormig vaatwerk op drie pooten, meloenvormige, geribde kruiken en schildvormige platte schalen. Naast een zeer gedetailleerde bewerking van edelgesteente (nefriet en jadiet), zijn vooral de kunstige schelpen- en paarlemoer-incrustatie (maskers) en een eigenaardig mozaïek van veeren, op huiden en agavepapier gekleefd, de aandacht waard. Dit agavepapier was ook in gebruik voor de boeken. Nog in den Spaanschen tijd genoten de Azteken bekendheid als astrologen en kalenderkundigen (kalendersteenen, welke voor de chronologie nu nog van groote waarde zijn).

Naast de Tolteken zijn nog van belang de Totonaken, die een geheel eigen ceramiek hadden en waaraan worden toegeschreven de palmas: op driehoekige basis geplaatste, van boven waaier- of palmvormige steenen monumenten met onbekend doel. Verder de

Zapoteken, die zoowel in hun ceramiek als ornamentiek verwantschap vertoonen met de culturen in Peru. De bekendste Zapotekische monumenten zijn de lange, corridorachtige gebouwen in Mitla, de pyramide van Xochicalco en de zgn. Monte Alban bij Oaxaca.

2° De Maya-cultuur breidde zich uit over Guatemala en Yucatan en is van de Amerikaansche hoog-beschavingen misschien de belangrijkste. Haar architectuur is omvangrijker en grootscher dan die van Mexico; haar plastiek schuwt de strakke lijn en draagt een barok accent. Ook de ornamentiek verlaat gaarne het strenge geometrische voor plastische vormen, ronde vlakken en lijnen. De voorn. vindplaatsen zijn Palenque (in het oerwoud gelegen) en Copan. In Palenque rijst uit een hooge pyramide niet een ronde, torenvormige, maar een rechthoekige, in de breedte uitgestrekte tempel op, van voren versierd met een pijlergalerij. Het plafond wordt op zeer vele plaatsen gevormd door een schijngewelf (in een hoek van ong. 120° op de wanden geplaatste steenen platen, welke in de nok een smalle horizontale plaat vastklemmen). Hierdoor is men aangewezen op smalle ruimten. De daklijn wordt dan versierd met een dunnen, ornamentaal doorboorden steenen kam. De muren zijn met reliëfs en van binnen niet zelden met fresco's bedekt. Waar geometrisch ornament voorkomt, herkent men de Tolteken-beschaving. De poortopeningen hebben veelal trapeziumvorm, de smalle zijde boven, en dit wijst misschien op Peruaanschen invloed. Het sterkst doet de Toltekische beschaving zich gelden in de ruïnenstad Chichen Itzà („aan de bronnen der Itzà") bijv. als pijlerbasis-versiering: de „gevleugelde slang". Ten overstaan dezer elkaar doordringende culturen komt de vraag op naar hun onderlinge afhankelijkheid: welke ouder is, de Tolteken- of de Maya-cultuur. De archeologen Lehmann en Seler nemen de prioriteit der Tolteken aan en stellen dan het opkomen der Maya-cultuur vrij laat; de Amerikanen Morley en Spinder echter plaatsen in den voortijd reeds de Maya-beschaving en veronderstellen een latere herhaaldelijke Toltekische infiltratie. Tolteken-gegevens overheerschen ook in de vier ons bekende Maya-hss.: voornaamste de zgn. Codex Dresdensis. Heel het beeldenschrift en de teekening van het menschelijk profiel roepen in hss. zoowel als in fresco's den invloed der Tolteken op. Van de ceramiek geldt hetzelfde: het met stucco bedekte vaatwerk, waarin de figuren „vrijgemaakt" werden, is in de omgeving van Tollan en Teotihuacan veelvuldig aangetroffen. Aan steenen beeldwerk (voorn. godenbeelden, gekenmerkt door laag en diep naar achter loopend voorhoofd) is vooral Chichen-Itzà rijk. Uit een zeer waarsch. oudere periode dateeren de beelden uit Santa Lucia Cozumalhuapa (Guatemala; wellicht de oudste zetel der Maya-cultuur).

B) De Panama-landen, Costarica en Columbia.

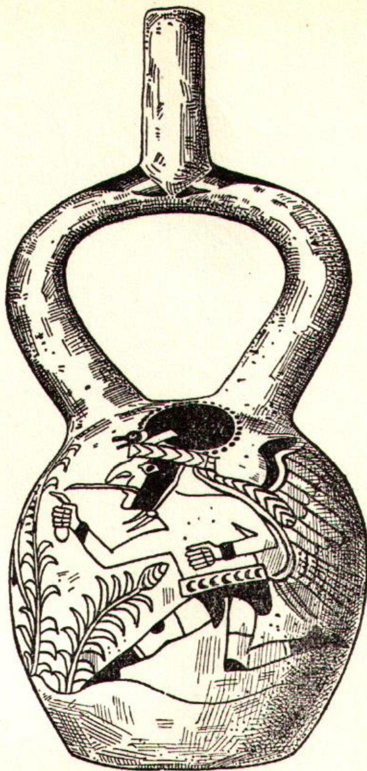
1° De Chorotegen-cultuur, met haar sterk gestyliseerde, in verkorte figuren aanduidende vaasschilderkunst, vormt een brug tusschen de Middel-Amerikaansche en Peruaansche beschavingen.

2° Overwegend Peruaansch is een beschaving (der Quimbaya?), waarvan resten gevonden werden in de streek tusschen Costarica en de Rio Magdalena, vooral te Chiriqui. Goudsmeedkunst: adelaarskoppen als borstsieraden, helmen, statuetten en hart- of vruchtvormig vaatwerk.

3° De Chibcha, op de Bogota-hoogvlakte, met een eigen ceramiek: groteske menschenfiguren en vierkante schalen, met dierversieringen (kikvorschen) aan den rand.

C) Peru. In een gematigd klimaat, achter een hoogen bergmuur, die den zeewind tegenhield, in een landstreek, door vele stroomen vruchtbaar gemaakt, gedijde al vroeg een vrij hoogstaande beschaving. Zoolang men uit de monumenten geen kalender kan duiden — Erland Nordenskjöld deed daartoe de eerste pogingen — is het onmogelijk een chronologie der Peruaansche beschavingen op te stellen. Over het algemeen neemt men deze weinige gegevens als vaststaand aan en benoemt dan elke cultuur naar de voornaamste vindplaats. Het oudst is Tiahuanaco (3 uur gaans van het Titicaca-meer en waarsch. bewoond door de Aymara), van hieruit zijn dan wellicht Moche, Nazca, Ancon en Pachacamac beïnvloed. In de 12e eeuw schijnt in het N. (hoofdstad Cuzco) de Inca-heerschappij te zijn ontstaan, die in 1524 bij den dood van den Inca Huayna Capac een einde nam. Het is mogelijk, dat de Inca's zich uit een Aymara-stam omhoog werkten en, door de leiding te nemen over een aantal andere families of stamdeelen, schiepen ze zich een dynastie, gewoonlijk als Inca-heerschappij betiteld. Een beroemd wetgever was de Inca Pachacutec Yupanqui. Peru is vooral het land van brons en goud, het werd door de rooftochten der Spanjaarden ten uiterste verarmd. Misschien ouder dan de Inca-cultuur, maar toch met deze verwant zijn de beschavingsproducten, te Chimu en Trujillo aan den dag gebracht.

Bij Tiahuanaco staan nog resten van een grooten muur, die een bijna vierkante vlakte (135 × 118 m) omgeeft. Aan de Oostzijde daarvan is op een hoogte, waarheen zes breede zandsteenen trappen voeren, een tweede, ten deele in den bodem geconstrueerde ommuring, waarin menschenhoofden uit trachiet en resten van schilderkunst gevonden zijn, terwijl de

Chimu-cultuur.

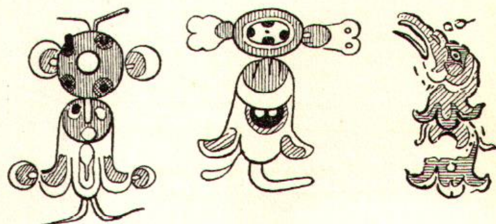
Chimbote-vondst.

Beschilderde kom uit leem. Colibri-vogel boven bloesemtak.
Nazca-vondst. Privaatbezit.

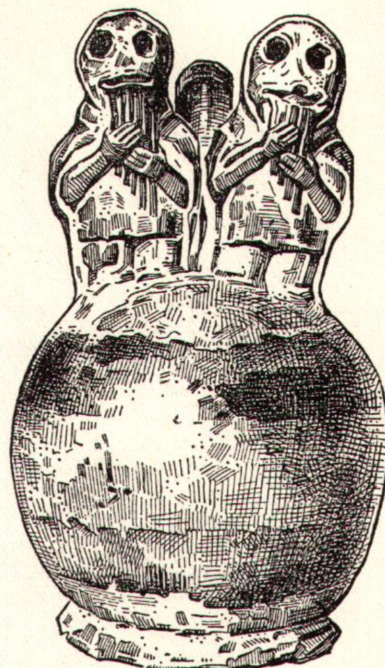
Goddelijke gevleugelde slang uit hout, van een bouwwerk uit Tikal.

Fresco's in het Huis van het Hemelsche Schild te Palenque. Kleuren: horizontale arceering: blauw; verticale arceering: groen; schuine streepjes: geel; ruitjes: zilvergrijs. Naar Walter Lehmann.

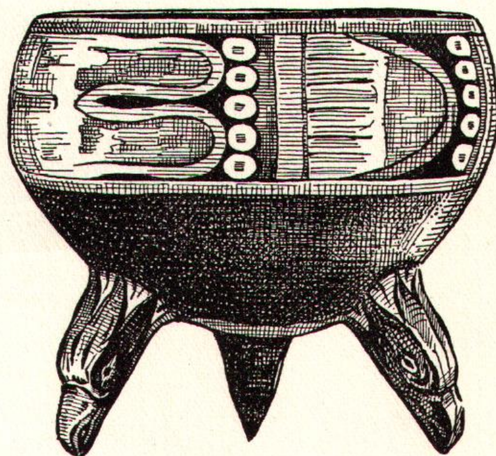
Pacasmayo-vondst.

Chimbote-vondst.

Liggende godheid, Chac-Mool genoemd, steen. Uit Chichin Itzà. Mexico, Museo Nacional.

Beschilderd leemen vaasje op drie pooten, in den vorm van arendskoppen. Parijs, Trocadero.

Westzijde in een eveneens ommuurde ruimte sarcophaagvormige blokken verborg met steenen deksels. Van de vele, uit vulkanische steen opgetrokken poorten is de 2,36 m hooge Zonnepoort wel de voornaamste. In hoog-reliëf staat daar boven den ingang een door stralen omgeven figuur (de zonnegod?), welke aanbeden wordt door een menigte regelmatig boven en naast elkaar geplaatste, in laag-reliëf gehouden kleinere gestalten. Onder het geheel loopt, om stralenschietende koppen heen, een strak meander-ornament. De logge, vierkante plastiek dezer cultuur is het best te beoordeelen naar het beeld il fraile (de monnik). Niet ver van Tiahuanaco schijnt een bouwwerkplaats geweest te zijn, waar groote steenblokken gekapt en gepolijst werden (Puma-Punca, leeuwenpoort). De bouwsteenen zijn alle rechthoekig, het ornament is streng geometrisch. Uit dezelfde cultuur stammen wellicht enkele vierkante of ronde graftorens (Chulpa) met nauwe grafkamers.

Een overgang naar de Inca-cultuur vormt de tempel van den „wereldschepper" Huiràcocha, waarvan de middenmuur en enkele zuilen (w.o. één ronde) nog staan, van onder uit lavasteen, van boven uit gebakken steen opgetrokken, terwijl de deuropeningen in trapeziumvorm zijn aangebracht, een algemeen verschijnsel in de Inca-cultuur.

Cuzco, de Inca-hoofdstad, munt uit door uiterst zorgvuldig bewerkte bouwsteenen, gepolijst en kussenvormig naar buiten gewelfd (bugnato). Zonder mortel, alleen met groote metalen haken zijn ze met elkander verbonden. Geen plastiek breekt de wanden. De beeldhouwkunst munt vooral uit in kleinwerk: steenen schalen met slangen omgeven en lamafiguren met uitgeholden rug (rookvaten?).

Overal door het land zijn de waarsch. uit Cuzco stammende twee vormen van ceramiek bekend: groote amphoren zonder voet, niet zelden met gouddraad versierd, en vlakke schalen met handvat, van binnen in zachte kleuren beschilderd met sterk afgelijnde voorstellingen van bloemen (heidekruid), insecten en menschengestalten.

Meer uitgewerkt en overladen wordt een figuur, sterk gelijkend op den zgn. „zonnegod" van Tiahuanaco, gevonden op een reliëfplaat te Chavin de Huantar, op vaatwerk te Nazca, Pachacamac en op weefwerk in Ancon. Soms is de figuur veelhoofdig, altijd draagt ze in elke hand een schepter.

Van bijzondere bekoring zijn: 1° de ceramiek van Nazca: komvormig vaatwerk, waarop onder een fijne vernislaag in heldere kleuren veelal met zwarte omtrekken op witten, roodachtigen of zwarten grond daemons, dieren en planten zijn voorgesteld, in merkelijk vrijere beeldvoering dan de aan het geometrische gebonden teekeningen van Tiahuanaco; 2° de waarsch. sepulchrale, donkere, weinig kleurrijke, doch zeer vormrijke vaasjes, die vooral te Trujillo gevonden werden en die naast vrucht- (meloen) en diermotieven een zekere voorliefde vertoonen voor slapende en gebrekkige (blinde, kreupele enz.) menschen, hetgeen wellicht met het sepulchraal karakter dezer ceramiek samenhangt. Ouder dan deze beide soorten is de meestal op hengselkannen voorkomende „geteekende" vaaskunst, welke met name in Moche wordt aangetroffen, doch ook in Tiahuanaco geen zeldzaamheid is.

Van zoo vrije beeldvoering de Nazca-ceramiek is, zoo geometrisch is het daar gevonden weefwerk, waarin helder groen en hoog blauw domineeren. Veerenmozaïek en parelmoer-incrustatie (vooral in hout) zijn ook in Peru niet onbekend. Trappenpyramiden worden te Moche (met fresco's) en Pachacamac aangetroffen.

L i t. : 1° A l g e m e e n e w e r k e n: Beuchat, Manuel d'archéologie américaine (1912); W. Krickeberg, Amerika (z.j.); Ed. Seler, Gesamm. Abhandl. zur Amerik. Sprach- und Altertumskunde (5 dln. 1902—'15), alsmede de andere studiën van Seler; W. Krickeberg, Märchen der Azteken und Inka-Peruaner; Maya und Muisca (1928).
2° M i d d e n - A m e r i k a: Th. A. Joyce, Mexican Archeology ([2]1920); Stucken, Die weissen Götter (2 dln. 1927), een roman, die echter een uitstekenden kijk geeft op de bestaande culturen en de Spaansche verovering; Joyce, Maya and Mexican Art (1927). — Onder de gedegen werken van Walter Lehmann vooral: Mexikanische Kunstgesch. (1921, dl. 8 v. d. serie O r b i s P i c t u s); Willard, The city of the sacred well (1926), speciaal over Chichen Itzà; Brouwer, Hernàn Cortez en Monteczuma (1933). Over den godsdienst der Mexicaansche volkeren geeft Cam. Crivelli in Christus, Manuel d'histoire des religions (1927), blz. 131—159 voldoende inlichtingen.
3° P e r u: Baessler, Altperuanische Kunst (4 ndl. 1902—'03); Joyce, South American Archeology (1912); Erland Nordenskjöld, The copper and bronze ages in South America (Göteborg 1921); Lehmann & Doering Kunstgesch. des alten Peru (1924); verder de studiën van Max Uhle. *Knipping.*

Amerikaansche pers doet vooral aan informatie en heeft het sensationeel karakter der berichtgeving hoog opgevoerd. Een manager zorgt dagelijks voor de architectuur van het blad en voor de noodige pakkende titels. De demonie van het nieuws heerscht in deze pers. Innerlijk is echter de A. p. meer sensatievrij dan de W. Eur. Zij is algemeener en objectiever in haar berichtgeving en wijdt hieraan veruit het grootste deel van het blad. Dat de A. informatie zich beperkt tot een chronique scandaleuse is niet waar. Berichtgeving en eigen opvatting van het blad zijn zuiver gescheiden in de A. p. In tegenstelling tot onze pers ziet men hier duidelijk wat informatie is en wat de opvatting van het blad. Partij-pers in onzen zin bestaat niet in Amer. De Amer. bladen streven steeds naar het weergeven van de volle werkelijkheid. Hun hoofdartikelen zijn een aaneenrijging der markante informaties van den dag. Het oordeel wordt den lezer overgelaten. Zij hebben uitstekende Zondag-uitgaven. Bekende Amer. bladen zijn: Evening Post, New York Times, New York Herald, World.

L i t. : Dovifat, Der amerikanische Journalismus (Stuttgart 1927); Lufft, Die Presse in Amerika (Hochland nr. 2, 1927). *Leemans.*

Amerikaansche spinazie, → Winterpostelein.

Amerikaansche talen, → Noord-Amerikaansche talen, Zuid-Amerikaansche talen en Centraal-Amerikaansche talen.

Amerikaansche woorden in Noord-Holland, → Leenwoord.

Amerikaansch grenenhout, een zachte, gele, harsachtige houtsoort; veel toegepast bij bouw-, paal-, brugwerken, in den wagonbouw voor binnenbetimmeringen, enz.

Amerikanen, → Indianen van Noord-, Midden- en Zuid-Amerika.

Amerikanisme, 1° een theoretische en practische r i c h t i n g onder de Amer. K a t h o l i e k e n — later ook in Frankrijk — die, om redenen van apostolaat in de moderne wereld, de tegenstelling tusschen de Kerk en den modernen tijdgeest trachtte te verkleinen en daarom de vrijheidsbeperking van de

zijde van het Gezag te besnoeien, zoowel op leerstellig gebied (minimalisme in het geloof) als op dat van het godsdienstig leven (actieve deugden gesteld boven de zgn. passieve, zooals nederigheid, gehoorzaamheid, enz.). Hun, om motieven van apostolaatsijver gezochte, waardeering van andersdenkenden grensde aan een soort interconfessionalisme. De kloostergeloften pasten niet wel in dit systeem. Toen het naar Frankrijk overwoei en daar indruk maakte, ontstond een polemiek, welke eindigde met een veroordeeling door Leo XIII in 1899 van de op naturalisme uitloopende uitwassen dezer richting, waaraan allen, o.a. Gibbons, Hecker en de Franschman Klein, zich loffelijk onderwierpen. *J. Sassen.*

2° Amerikanismen in de philologie zijn eigenaardigheden, waardoor het Amerikaansch-Engelsch van het Britsch-Engelsch afwijkt — woorden, vormen, klankverschijnselen, constructies, enz. Immers het Amerikaansch-Engelsch der vroegere kolonisten maakte een eigen ontwikkeling mee, los van het moederland en ontleende zelfstandig aan bijv. Spaansch en Nederlandsch. Vele a. konden beter Hollandismen heeten, daar zij aan Hollandschen invloed te danken zijn. Zulke zijn: 1° familie- en plaatsnamen — Brooklyn (Breukelen), Roosevelt; 2° woorden uit de jongenstaal (hoople = hoepel, dobber = dobber); 3° persoonsnamen (landlooper, pottybocker = pottebakker); 4° adjectiva (niskeery = nieuwsgierig); 5° spijsnamen (olijkoek, pochies = varkenspootjes), enz. Echter vindt men onder de Hollandismen geen woorden voor ethische of intellectueele begrippen, innerlijke beschaving, gemoeds- en gevoelsnuancen.

Lit.: J. S. Farmer, Americanisms (Londen 1888); J. van Ginneken, Handboek der Nederlandsche taal (I [2]1928). *Weijnen.*

3° Het woord Amerikanisme wordt ook gebruikt als minachtend spotwoord (waarsch. in Berlijn ontstaan) voor den materialistischen inslag van het maatschappelijk leven sinds ± 1830, voor het bluffen op louter geldbezit en het imponeeren door geen anderen rijkdom dan dezen bruut en dom verworvenen. → Almighty Dollar, The. *Brouwer.*

Amerling, Friedrich von, Oostenr. portretschilder. * 14 April 1803 te Weenen, † 15 Jan. 1887. Leerling van de Academie te Weenen (1816—1823/24). Ging daarna naar Londen, werkte op het atelier van Th. Lawrence. Studeerde te Parijs (Horace Vernet). In Weenen teruggekeerd, ontwikkelde hij zich onder invloed van de Eng. en Fransche portretkunst. Reisde in 1831 in Italië (Venetië en Rome). Hij was de populaire portretschilder van het mondaine Weenen. Werkte ook voor het hof.

Werken: in de Weensche Musea, Academie en K. Gemälde Galerie. — Lit.: L. A. Frankl, Friedr. von Amerling. *de Stuers.*

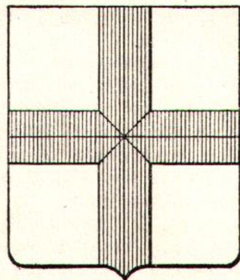
Amerom, 1° C. H. van, Noord-Ned. schilder en pastellist van portretten en Geldersche landschappen. Leerling van zijn vader H. J. van A. en M. van Bree te Antwerpen. * 1804 te Arnhem, † aldaar.

2° H. J. van, Nned. schilder, aquarellist en miniaturist van genrestukken en interieurs. * 1777 te Den Haag, † 1883 aldaar. Leerling van Moritz, Besters en Prins. *de Jager.*

Amerongen, gem. in het Z.O. van de prov. Utrecht, aan de tramlijn Utrecht—Wageningen—Arnhem. Tot de gem. A. behooren het dorp A., een gedeelte van het dorp Elst en de buurtschap Overberg. Opp. 3 196 ha. De bevolking (1 Jan. 1932 2 820 inw.) is overwegend Protestant en leeft hoofdzakelijk van landbouw (tabaksbouw). Sigarenfabriek en steenfabrieken. Het kasteel A. is de belangrijkste bezienswaardigheid, terwijl ook de Amerongsche Berg, 67 m (waarnaar door de bosschen een mooi rijwielpad), een aantrekking is. *Akveld.*

Amersfoordt, Jacob Paulus, kocht in 1854 in den Haarlemmermeerpolder gronden, waarop hij de Badhoeve stichtte, een modern landbouwbedrijf van Europeesche vermaardheid, doch onvoldoende rendabiliteit. Hij was de eerste, die hier te lande een stoomploeg gebruikte, en warm voorstander van de droogmaking der Zuiderzee. * 1817, † 1885.

Amersfoort, stad in het N.O. van de provincie Utrecht, in de Geldersche vallei gelegen, waar de Luntersche en de Hoevelakensche beek samenvloeien (zooals zooveel plaatsen op ons diluvium aan de samenvloeiing van riviertjes liggen). De stad ligt temidden van bosschen, heidevelden en landbouwgronden, waarop de vroegere tabaksbouw grootendeels verdwenen is. Belangrijk verkeersknooppunt. Opp. 2 350 ha, 40 802 inw. (1 Oct. 1932), 53,31% Prot., 34,71% Kath., 1,24% Joden en 10,66% geen kerkgenootschap.

Wapen van Amersfoort.

Plattegrond. De stad bestaat uit een oud gedeelte en nieuwe buitenwijken. Van het eerste vormt „De Hof” de kern. De Langestraat verdeelt de binnenstad in tweeën en maakt deel uit van den grooten verkeersweg Utrecht—Zwolle. De binnenstad ligt nog ingesloten tusschen singelgrachten, een oude en een jongere. Ze is echter sterk gemoderniseerd wat betreft woningtoestanden en bestrating, waarbij van het oude zoo veel mogelijk intact is gelaten. Maar vooral de buitenwijken, speciaal ten Z.W. en Z. van de stad, maken A. als woonstad aantrekkelijk. In het N.W., aan de Eem, is een industrieterrein, in het W. het stadspark Birkhoven.

Bezienswaardigheden. Op „De Hof” bevindt zich de St. Joriskerk, een bouwwerk in Gotischen stijl met een beroemd oxaal en een grafteeken ter herinnering aan Jacob van Campen, den bouwmeester van het Paleis op den Dam te Amsterdam. Op het Lieve Vrouwenkerkhof staat sinds 1787 de Lieve Vrouwentoren alleen; in dat jaar was de kapel gebruikt als kruitmagazijn. Volgens de overlevering was de toren gebouwd in 1444 ter herinnering aan een mirakel. Hij herinnert aan de Lieve Vrouwetoren te Antwerpen. Het kleine torentje naast den bovenomloop heeft in den toren een beeld doen zien van O. L. Vrouw met het Goddelijk Kind. Hij is kort geleden gerestaureerd en bijna 100 m hoog. Sinds 1658 bezit hij een carillon van Frans Hemony. De bekende koppelpoort en het voormalig vestingwerk Monnikendam (beide waterpoorten) vormen met de pas gerestaureerde Kamperbinnenpoort de interessante overblijfselen van de vroegere vestingwerken. Het museum Flehite herbergt de stedelijke bezienswaardigheden. Buiten de stad is het het natuurschoon, dat den vreemdeling trekt. De Amersfoortsche Berg (deel van den Utrechtsch-Gooischen heuvelrug) met het Belgisch monument biedt een schitterend uitzicht, naar het Z.O. over de

Geldersche vallei, naar het N.W. over het Gooi en tot de Zuiderzee, naar het Z. over de Utrechtsche heidevelden en bosschen.

Beteekenis. A. heeft door zijn gunstige centrale ligging veel handel (eieren en graan) en verkeer, zoodat het winkel- en marktwezen flink ontwikkeld zijn. Ook de industrie is, alhoewel niet overheerschend, belangrijk en veelzijdig. De meeste industrieën zijn gecentraliseerd in de industriewijk, gunstig gelegen bij spoor- en waterverbinding. Het aspect van A. als tuin- en woonstad blijft zoo behouden. De voornaamste industrieën zijn: rijwielen, tabak en sigaren, metaalwaren, meubelen, biscuit, chocolade en suikerwerk, bier, enz. Vele gepensionneerden kiezen A. tot woonplaats.

Verzorging der bevolking. De stad telt vier parochiekerken. Aan den nieuwen weg naar Soest staat het Retraitehuis St. Alfonsus (paters Redemptoristen); op den Amersfoortschen Berg het pensionaat St. Louis, de bekende Kath. kostschool voor jongens (voor 1914 te Roermond). In de stad (in het vroegere huis van een bekend tabakshandelaar uit de 18e eeuw) aan den Zuidsingel een pensionaat voor meisjes en vlak daarbij de Kath. kweekschool voor meisjes, St. Agnes. Dit heele complex staat op de plaats waar eertijds het oude St. Barbara-klooster stond. Eveneens onder beheer van de zusters van Onze Lieve Vrouw staat het Mariagesticht aan den Ouden Soesterweg voor Kath. verlaten meisjes en het R.K. Gymnasium „O. L. Vr. ter Eem” voor meisjes. De Oud-Katholieken hebben in de Muurhuizen hun seminarie. A. heeft verder een stedelijk gymnasium, dat als voortzetting van de vroegere Latijnsche school in 1926 zijn 550-jarig bestaan vierde, een Rijks H.B.S., inrichtingen voor middelbaar handelsonderwijs, een rijkskweekschool, industrie- en huishoudschool en een ambachtsschool. En ten slotte aan den Doodenweg bij de Treekerbosschen de Internationale School voor Wijsbegeerte, waar vooral in den zomer leergangen worden gehouden van een week. De school is neutraal. *Akveld.*

Geschiedenis. A. verraadt in zijn naam waarschijnlijk zijn oorsprong, nl. een voort of voorde (doorwaadbare plaats) van de Eem. In oude bronnen komen vandaar spellingen voor als Amsvorde, Hemesfurt, Eemsfurt, Emesfoort, Amesfoorde, Amisvoort. Voor het eerst wordt A. vermeld in de 11e eeuw, in oorkonden van keizer Koenraad II (1028) en den Utrechtschen bisschop Bernold (1050). Tevoren een vrije heerlijkheid, staat A. al vroeg onder den bisschop van Utrecht, aan wien het vermoedelijk door de Heeren van A. in leen was opgedragen. Van bisschop Hendrik van Vianden krijgt het in 1259 stadsrechten. Op het einde der 14e eeuw wordt een aanvang gemaakt met de vergrooting der stad; het nieuwe gedeelte krijgt echter eerst in de tweede helft der 15e eeuw zijn ommuring. Herhaaldelijk wordt A. geteisterd door de traditioneele middeleeuwsche rampen: brand en pest, overstroomingen, niet minder belegeringen en andere oorlogsellende. In de oorlogjes van Utrecht met Holland en Gelderland raakt de stad dikwijls betrokken, vooral in de 15e eeuw. Ook met den bisschop van Utrecht zelf heeft A. meermalen oneenigheid. Het beleg door Philips van Bourgondië in 1427 wordt door de burgerij, waaronder vooral de 300 brouwers, die van de wallen den kokenden inhoud hunner brouwketels op de belegeraars uitstorten, afgeslagen; evenmin gelukt het een leger van Maximiliaan van Oostenrijk (1492) A. in te nemen. Maar voor het beleg van den Gelderschen aanvoerder Maarten van Rossum in 1543 bezwijkt de stad; schandelijk houdt de overwinnaar er huis, ondanks de toegezegde afkoopsom. In 1572 wordt A. door de troepen van graaf van den Berg bezet, in hetzelfde jaar nog door Alva hernomen, die het zijn vrijheden en privileges ontneemt. Opnieuw raakt de stad in handen van de partij van den opstand, als graaf Jan van Nassau haar in 1579 inneemt; tengevolge daarvan heeft bestuursverandering plaats en wordt spoedig de uitoefening van den Kath. godsdienst te A. verboden. In den tijd van Leicester kiest de stad zijn partij. Als Frederik Hendrik in 1629 Den Bosch belegert, wordt van Spaansche zijde, door een militaire campagne van het O. des lands uit, getracht, hem daarmede te doen ophouden. Na een inval in de Veluwe komt A. aan de beurt, dat door keizerlijke troepen onder Montecuculi wordt ingenomen, echter kort daarop ontruimd. Opnieuw ondervindt A. alle gevolgen van vreemde overheersching, wanneer de Franschen het in 1672 en 1673 bezet houden en tot het opbrengen van zware contributies dwingen. Woelingen van de burgerij tegen het stedelijk bestuur in 1703 eindigen met de terechtstelling van de leiders der volkspartij. Onder de Republiek bestaat de Vroedschap van A. uit schout, twee burgemeesters, 12 schepenen, 12 raden, een secretaris en een thesaurier. In de dagen van de opkomende Oudbisschoppelijke Cleresij is A. een middelpunt van dit kerkgenootschap, dat er een seminarie opricht. In den patriottentijd is de stad prinsgezind; de Gedeputeerde Staten van Utrecht trekken er zich in 1785 en 1786 met het prinsgezinde deel dier Staten terug en beschouwen zich als de Staten van het gewest. In de 17e eeuw ontstaan er belangrijke tabaksplantages, die lang veel welvaart in de stad brengen. De ontmanteling der stad begint in 1829. In de 19e eeuw wordt A., in 1863 door verbinding met Utrecht en Zwolle, in 1876 met Nijmegen, in het spoorwegverkeer opgenomen.

Lit.: Abr. van Bemmel, Beschrijving der stad Amersfoort (2 dln. Utrecht 1760); W. F. N. van Rootselaar, Amersfoort 770—1580 (2 dln. 1877); id., Amersfoort. Godsdienst en Onderwijs 1580—1680, in Arch. Aartsbisdom Utrecht (XIII—XV, XVII, XIX—XXI, XXIII, XXV 1885—1898). *v. Campen.*

Amerijtje, samentrekking uit Ave-Maria-tje, in uitdrukkingen als: een amerijtje wachten, zoolang als een weesgegroet duurt.

Ameta beteekent voor halve rekening. Deze term wordt in den handel gebruikt, wanneer twee personen of instellingen overeenkomen, gedurende zekeren tijd voor gemeenschappelijke rekening transacties in bepaalde artikelen uit te voeren. Wat de eene partij (metist) koopt, wordt doorgaans door den anderen metist verkocht. Periodiek wordt de metarekening afgesloten en de winst of het verlies bepaald en vereffend. Zulke meta-overeenkomsten komen vooral voor tusschen banken, welke in verschillende landen gevestigd zijn. *Witsenboer.*

Ametabola (< Gr. a = zonder, metaballein = veranderen) worden de insecten genoemd, die zonder gedaanteverwisseling (metamorphose) zich tot volwassen dier (imago) ontwikkelen. De uit het ei sluipende larven gelijken op de volwassen insecten, zijn echter kleiner; nemen bij elke vervelling in omvang toe. Tegenstelling holometabolen.

Ametabolie, → Ametabola.

Ametallisme, richting in de geldtheorie, welke

ontkent, dat de goedskwaliteit van het edelmetaal essentieel is voor de waarde van het geld en de meening huldigt, dat de waarde van het geld niet afgeleid wordt van de gebruikswaarde van het edelmetaal alszoodanig, doch dat omgekeerd onder de huidige omstandigheden het goud en het zilver hun waarde grootendeels ontleenen aan de mate, waarin zij als technisch hulpmiddel in de geldstelsels der diverse landen worden gebezigd. Sommige aanhangers dezer richting bepleiten een algeheele „onttroning" van het edelmetaal en het bezigen van andere technische hulpmiddelen tot waarborging van de waardevastheid van het geld. Verder → geld. *Kaag.*

Amethyst, violette variëteit van kwarts, zeer in trek als halfedelsteen. A. komt meestal voor in drusen of als wandbekleeding van geoden of amandels. A. wordt gewonnen bij Oberstein aan de Nahe, in het Zillerdal in Tirol, in Brazilië en op Ceylon. Men dacht vroeger dat de paarse kleur veroorzaakt werd door de aanwezigheid van mangaanzouten, die men echter nooit heeft kunnen aantoonen. Verschillende onderzoekers, o.a. Hoffmann te Weenen, hebben de aanwezigheid van titaan en ijzerionen kunnen vaststellen, zoodat de ware natuur der kleuring nog zeer onzeker is. *Hofsteenge.*

Ametrie, zonder regelmaat, tegenstelling van symmetrie. Rhythmisch zonder vast metrum, gedichten met een „ongebonden", vrij rhythme.

Ametropie. Men spreekt van a. van een oog, als de stralen, die evenwijdig aan de oogas invallen, terwijl het oog niet geaccommodeerd is, niet in een punt van het netvlies samenkomen. Men onderscheidt myopie of → bijziendheid en hyperopie of hypermetropie of → verziendheid.

Amette, kard.-aartsb. van Parijs, waar hij 40 parochie- en hulpkerken stichtte en om zijn persoonlijkheid zeer gezien was. † 1920.

Ameyden, Dirk, advocaat aan de Romeinsche curie. Schrijver van Diarii (dagboeken). * 1586 te Den Bosch, † 1656 te Rome.

Lit.: A. H. L. Hensen, Biogr. Woordenboek (II, 31—33).

Amfiteátrow, Alexander Valentinowitsj, revolutionnair Russisch schrijver, vooral van geestige feuilletons en van oppervlakkige tijdsromans, die soms in ongezonde sensatieliteratuur ontaarden (bijv. de bedenkelijke Maria Lusjewa). Zijn werk De Obmanows (1901), een doorzichtige satire tegen de Romanows, bezorgde hem verbanning naar Siberië. Ook met de Sovjets kon hij het niet vinden en hij leeft, sinds 1920, als journalist buiten Rusland. * 1862.

Voornaamste werken: Menschen uit de jaren '80; Menschen uit de jaren '90; Nelly Raïntsew; De gele pas. (Enkele in het Duitsch vertaald.) *Baur.*

Amfoean, gebied, behoorende tot de onderafd. Koepang (Timor). Bekend om den grooten uitvoer van was.

Amharisch, de taal van Abessinië, → Ethiopische taal- en letterkunde.

Amherstia nobilis Wall., boomsoort, uit Burma, met prachtige 1 m lange trossen van scharlaken bloemen. Als sierboom gekweekt. Fam. der Caesalpiniaceeën.

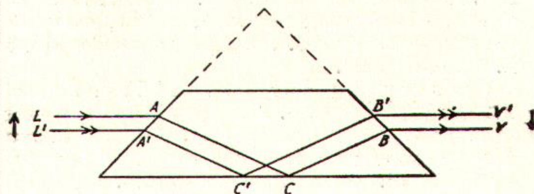
Amia Calva (Amia is in de oude gesch. een vischsoort, tonijn; calva = kaal), visch uit de orde der glansschubbigen (Ganoiden); bewoont de rivieren en meren van N. Amerika.

Amiant (< Gr. amiantos = rein, onbevlekt), een variëteit van het vezelige asbest. Dit mineraal komt o.a. voor in het Italiaansche merengebied.

Amiata, Monte, uitgedoofde vulkaan, 1 734 m hoog, in het Z. van Toscane, Italië, 42° 54′ N., 11° 39′ O.). Trachyt kegel; kwikzilvergroeven.

Amicale getallen, → Bevriende getallen.

Amici, prisma van. Deze benaming wordt gegeven aan 1° een prisma met als loodrechte doorsnee een gelijkbeenig trapezium of gelijkbeenig rechthoekige driehoek (zie fig.). Een lichtbundel LL^1 wordt bij

AA^1 en bij BB^1 gebroken, bij CC^1 totaal gereflecteerd, zoodat bij den uittredenden bundel VV^1 onder en boven verwisseld zijn. Wegens deze omkeering heet het prisma ook wel omkeerprisma. Het wordt bijv. gebruikt in den prismakijker; 2° een combinatie van 3 prisma's, de uiterste van kroon-, het middelste van flintglas, waarbij, wanneer bijv. wit licht invalt, één der kleuren zonder deviatie uittreedt (zie fig. L V). De andere golflengten krijgen

een deviatie en treden ter weerszijden van L V uit, zoodat dispersie optreedt. Het prisma wordt ook wel rechtziend prisma genoemd. 't Wordt in sommige spectroscopen gebruikt, waarbij dan collimator- en kijkeras in elkaars verlengde vallen (bijv. bij een zakspectroscoop). Ook voor de projectie van spectra is dit prisma zeer geschikt. *Rekveld.*

Amici Israel, een vereeniging van Kath. hoogere en lagere geestelijken tot bekeering der Joden, den 6en Juni 1926 te Rome gesticht, waaraan enkele Nederlanders een groot aandeel hadden. Door gebed en werkzaam apostolaat trachtten de leden hun doel te bereiken. Van een klein, als periodiek bedoeld geschriftje „Pax super Israel" verschenen twee afleveringen. Bezield door een groote liefde tot de Joden, wilden zij een nieuwe, h.i. betere opvatting omtrent het blijvend „uitverkoren volk" onder de Kath. verspreiden, maar weken daarbij van den traditioneelen sensus ecclesiae af, waarom de vereeniging den 21en Maart 1928 werd opgeheven door de Congr. S. Off., hoewel deze het bidden voor die bekeering bleef prijzen, trouw aan de door liefde tot de Joden geïnspireerde houding der Kerk, die hen ook steeds tegen onrechtvaardigheden verdedigde.

Lit.: M. F. v. Leer (De Standaard van Maria, 1926); Acta Apost. Sed. (1928, 103); Ned. Kath. St. (1928, 129). *J. Sassen*

Amicis, Edmondo de, Ital. schrijver, socialistisch getint. Zijn reisbeschrijving (o.m. een raak opgemerkt Olanda) is vlot, maar wat eentonig; zijn talrijke romans, novellen en memoires,

in den gemoedelijken → Manzonistijl, kunnen met hun beperkte probleemstelling, ondiepe psychologie en aantrekkelijk, maar oppervlakkig optimisme, nog slechts een gemakkelijk publiek boeien. * 21 Oct. 1846 in Oneglia, † 1908 in Bordighera.

Werken: o.m. La Vita militare, Bozzetti, schetsen uit het soldatenleven (1868); Cuore, Hart! (1886), brieven van een scholier uit de volksschool, een zeer veel vertaald jongensboek; Il romanzo d'un maestro, roman van een schoolmeester (1892). — Lit.: Brodevani, D. A. (Rennes 1914). *Baur.*

Amicitia (Lat.) = vriendschap; Laelius de Amicitia, geschrift van Cicero over de vriendschap, → Laelius.

Amiconi (ook Amigoni), Jacopo, schilder en etser. * 1675 te Venetië, † 1752 te Madrid. A. leefde in Beieren als hofschilder; verder in Engeland, Parijs en Madrid. Slechts van 1739—1747 in Venetië. A. was een vaardig en gemakkelijk scheppend meester in den bevalligen en decoratieven trant van Seb. Ricci en Solimena.

Werken: in het slot te Nymphenburg; in Schleissheim; in talrijke musea in Duitschland; in het Covent-Garden Theater te Londen; in de paleizen Aranjuez en Buen Retiro in Spanje; vele aristocraten lieten zich door hem portretteeren. — Lit.: H. Voss, Jacopo Amigoni u. die Anfänge der Malerei der Rokoko in Venedig (Jahrb. der Preuss. Kunstsamml. 1918, 145—170).

Amocron, deeltje van een dispers systeem, dat zelfs met een ultramicroscoop niet te zien is. Oorzaak hiervan kan zijn de te kleine deeltjesgrootte of een te gering verschil in brekingsindex tusschen deeltje en dispersiemiddel (oplosmiddel). *E. Noyons.*

Amict, liturgische schouderdoek, → gewaden, liturgische.

Amicus en Amelius, vriendenpaar, uit de middeleeuwsche literatuur: thema van de offervaardige vriendschap, met de motieven van dubbelgangers: Amicus vervangt Amelius en redt hem in een godsgericht; van plaatsinneming bij de vrouw van den ander; met het scheidende zwaard; van genezing van melaatschheid door onschuldig kinderbloed. Amicus, om zijn bedrog met melaatschheid gestraft, verstooten door zijn vrouw, wordt genezen door het bloed van Amelius' kinderen, die op wonderbare wijze herleven. Oostersch of Germaansch. Werd behandeld, in het Lat., in hexameters, door Rodulfus Tortarius (ca. 1090), in een Vita; dan in 't Fr. in een chanson de geste „Amis et Amile" met nog andere bewerkingen, in 13e en 14e eeuw in proza, in een mirakelspel, in een volksboek; in het Middelhoogduitsch door Konrad van Wurzbürg „Engelhart u. Engeltrut" en in proza; in 't Eng. als „Amis and Amiloun", in 't Noorsch, in prozasage en rijmend gedicht. Beide vrienden werden vereerd te Montara (Italië), waar zij, op hun terugkeer van een bedevaart naar het H. Land, zouden zijn overleden.

Uitg.: K. Hofmann (Erlangen ²1882); Eng. door Kölbing (Heilbronn 1884); Middelhoogduitsch door P. Gereke (Halle 1912). — Lit.: P. Schwieger, Die Sage von A. und A. (Berlijn 1885); J. Bédier, Lég. Ép. (II). *V. Mierlo.*

Amicus Plato, sed magis amica veritas: Plato is me lief, maar nog liever is me de waarheid. Aldus luidt de Lat. vertaling van Ammonius' zelfde woorden over Socrates (Leven van Aristoteles). Een zeer geliefd citaat, blijkens Luther (de servo arbitrio) en Cervantes (Don Quijote 2. 51), van wie de eerste zelfs Plato en Socrates tot vriend verklaart. Merkwaardiger is echter, dat Cicero juist het tegenovergestelde meent: Liever wil ik met Plato dwalen, dan met die anderen (aanhangers van Pythagoras) de waarheid bezitten; ook Goethe: Volg liever de meeningen eens meesters; met hem te dwalen is u beter (Sprichwörtlich 10). Voor dit laatste verschijnsel, → Spreekwoord. *Brouwer.*

Amida-Boeddhisme, Japansche zgn. Paradijssekte, ook bekend als Jodo-Shoe (leer van het zuivere land), die door vertrouwen in den vierden Djaniboeddha Amitabha, den Boeddha van het Onbegrensde Licht en der vierde (onze) wereldperiode, zeker is het heil te verwerven. Alleen het aanhoudend herhalen van de vertrouwvolle aanroeping „Namoe Amida Boetsoe" = Hulde aan Amida-Boeddha, is voldoende om de volzaligheid te bereiken. Het beeld van Amida-Boeddha is gewoonlijk het hoofdbeeld van een Jap. tempel, in de „binnenzaal", voorgesteld: zittend in meditatiehouding op een lotus, dan wel staande daarop, veelal vergezeld van de beide Bodhisattwa's Kwannon en Daiseisji. De eerste is de Chineesche Kwan Jin, de tweede correspondeert met den Bodhisattwa Mahasthanaprapta. In de Japansche beeldhouwkunst, zoowel als in de schilderkunst komt de Amidafiguur veel voor. Een der mooiste Amidabeelden is het kolossale standbeeld van Kamakoera, dat gewoonlijk Daiboetsoe (= Groote Boeddha) genoemd wordt en dateert van 1252. In de schilderkunst wordt het Paradijs van Amida, waar hij troont, omgeven door ontelbare Boeddha's, veel voorgesteld. Vaak wordt hij ook afgebeeld als „Zonsopgang Amida", als wanneer hij, in een glorie van licht, boven de bergen oprijst. Zoo op de beroemde triptiek in Kin-kin-kiomijoi Koerodani van Tokio.

Ten slotte zij hier nog vermeld, dat Louis Couperus het Voorspel van zijn boek: Het Snoer der Ontferming, aan Amida wijdt.

In de leer der Paradijssekte over de genade kunnen wij, Christenen, zekere, ons niet onbekende tonen opvangen. Of Christelijke invloeden op haar hebben ingewerkt, is echter niet uit te maken. *Bellon.*

Amiden, → Zuuramiden.

Amidogroep of aminogroep is de groep NH_2, welke in allerlei verbindingen kan voorkomen, waarbij ze de plaats van één waterstofatoom inneemt. Ingevoerd in koolwaterstoffen ontstaan aminen, in zuren amidozuren en zuuramiden.

Amidol, een photographische ontwikkelaar, die zonder alkali gebezigd kan worden; zeer geschikt voor de tropen. Is echter niet houdbaar en kleurt zwart. Jarenlang de meest geliefde ontwikkelaar voor den broomverfdruk en wordt daarvoor nog veel gebruikt. Recepten vindt men in de photographische literatuur.

Amido-organismen of amino-organismen, → Ammoniakorganismen.

Amidozuren of aminozuren ontstaan, wanneer in een organisch zuur een waterstofatoom, dat niet tot de zuurgroep (COOH) behoort, door een amidogroep (NH_2) is vervangen. Enkele a. komen vrij in de natuur voor, maar de meeste worden uit eiwitstoffen verkregen. Kenmerkend is de reactie met kopercarbonaat, waarbij prachtige, intensief blauwe verbindingen ontstaan. De reactie der a. is neutraal, zij vormen zoowel met zuren als met basen zouten. De voornaamste vertegenwoordigers zijn glycocol, betaïne en leucine. *Hoogeveen.*

Ami du Peuple, L', Fr. dagblad, waarin Marat op heftigen toon de revolutie propageerde. Opgericht 12 Sept. 1789 als: Publiciste parisien, journal politique,

libre et impartial; sinds 25 Sept. 1792: Journal de la République française. Marat zelf noemde zich ook wel l'A. d. P. Blad thans in handen van den parfumfabrikant Coty.

Ami du Roi, L', Fr. dagblad onder abbé Royau, dat van 1790 tot 1792 op soms scherpen toon de monarchie verdedigde. Royau stierf op het schavot, Juni 1792.

Amiel, 1° Denis, Fransch tooneelschrijver; ijveraar, met Bernard, voor een Théâtre du Silence, waarin suggestie van houding en gebaar meer bereikt dan phrase en declamatie. In samenwerking met André Obey schreef hij La souriante madame Beudet en Le voyageur. * 1888.

Voornaamste werken: Le couple; La carcasse; Près de lui; L'image; Café-Tabac; M. et Mme Un Tel.

2° Henri-Frédéric, Zwitsersch-Fransch schrijver en aestheticus. De na zijn dood uitgegeven Fragments d'un journal intime (E. Scherer, 2 dln. 1883), waarin hij sterk den invloed van de romantiek en de Duitsche idealistische en pessimistische wijsbegeerte blijkt te hebben ondergaan (studie in Duitschland 1843—'48), brachten hem groote bekendheid. Het fragmentarisch uitgegeven Dagboek schildert den dramatischen strijd van denk- en gevoelsleven in een uitwendig schijnbaar-kalm en bijna dadenloos bestaan, dat schroefsgewijs wordt aangeboord in scherp-subtiele zelfontleding. Zijn levensinzicht bouwde hij, op den grondslag van een eerbiedwekkend zedelijk streven, uit hulpeloos-ontgoocheld naturalisme en droomerigen zekerheidshunker op. Groot was zijn invloed op de geslachten na 1890. * 27 Sept. 1821 te Genève, † 11 Mei 1881 als hoogleeraar in de aesthetica aldaar.

Uitg.: door B. Bouvier (3 dln. 1923). — Lit.: B. Vadier, H. F. A. (1885); P. Bourget, Essais de psychologie contemporaine (II); M. Arnold, Essays in criticism (II); A. Bouvier, La religion de H. F. A. (1893); L. Bopp, H. F. A. (Parijs Alcan 1926); A. Thibaudet (Parijs 1930); E. Merian-Genast (Marburg 1931); René de Weck, Amiel ou la noix creuse (Lausanne-Genève 1931); A. Maranon (Parijs 1933). *Baur.*

Amiens, hoofdstad van het dept. Somme (Fr., 50° N., 2° 20′ O.) 27 m boven zee, 90 000 inw. (1931). In een vruchtbare vlakte aan de Somme, beroemd kruispunt van wegen en spoorwegen. Bisschopszetel. Bibliotheek. Linnen-, katoen-, zijde-industrie. Vrede van Amiens, zie onder. In 1870 (27 Nov.) wonnen de Duitschers hier onder Von Manteuffel. *Heere.*

Voornaamste bezienswaardigheden. De kathedraal is, volgens Viollet-le-Duc, de Gotische kerk bij uitstek; door architectuur, sculptuur en iconographie een der meest complete monumenten, waarin de religieuse gedachten der M.E. zijn blijven leven. In 1220 werd volgens plannen van Rob. de Luzarches met voorgevel en schip begonnen; hij werd opgevolgd door Thom. de Cormont en daarna door diens zoon Renaud tot 1270. De bovenpartijen der torens en de façade dateeren uit de 15e eeuw, de kapellen van het schip van 1292—1376, de slanke vieringstoren van 1529. In de 19e eeuw werd de kathedraal door V.-le-Duc gerestaureerd; het is de grootste van Frankrijk. Het plan vertoont een middenbeuk van 6 traveëen met ter weerszijde een zijbeuk met kapellen (pas na de 16e eeuw aangebracht); een transept van 3 traveëen en een koor, met vóóraan dubbelen, achteraan enkelen omgang met een krans van 7 kapellen. De middenbeuk is, na het koor van de kathedraal van Beauvais (48 m), het hoogste Gotische gewelf (42,30 m). De muren zijn beneden vervangen door kolommen en zijn boven hol; de vensters beslaan de geheele breedte van de traveëen: constrcutie kon dus licht worden: stevigheid gewaarborgd door juist systeem van pijlers en bogen; de geheele aanleg is volmaakt. Hoogtepunt in de ontwikkeling van het Gotische gewelfstelsel. Voortreffelijke ruimte-ontwikkeling. Het koor vormt de climax: het geestelijk centrum. De architectuur-details getuigen van een fijnen geest. Het uitwendige is, afgezien van den lateren aanbouw van de kapellen der zijbeuken, harmonisch; de voorgevel echter is, bij gebrek aan eenheid en juiste verdeeling, onrustig: alleen de portalen zijn van monumentaal karakter. Het ornamentale beeldhouwwerk is, volgens Got. principes, grootendeels ontleent aan planten- en dierenrijk en dagelijksch leven. Vooral belangrijk is dat der portalen en houtsnijwerk der koorbanken. Gedurende den grooten oorlog is de kathedraal geducht tegen bombardement beschermd (zij is 9 maal door bommen getroffen). Oud glas-in-lood was er niet veel: alleen de hoofdkapel (kapel van de H. Maagd) heeft eenige (gerestaureerde) ramen uit de 13e eeuw.

Het museum bevat beeldhouwwerken uit alle tijden (Rodin); verder schilderstukken, w.o. van Fr. Hals, Van Dijck en van Puvis de Chavannes, welke de wanden versieren van den hoofdtrap en van eene galerij: hiertoe behooren o.a. Pro Patria Ludus, een van zijn meesterwerken. Dit geheele oeuvre werd gedurende een bombardement losgemaakt van de muren, waarop het geplakt zat, en in veiligheid gebracht, welke operatie goed slaagde. *Thunnissen.*

Vrede van Amiens, gesloten op 27 Maart 1802 tusschen Fr. en de Bataafsche Republiek met Eng., vertegenwoordigd resp. door Jozef Bonaparte, Rutger Jan Schimmelpenninck en Lord Cornwallis. Ook Spanje deelde in den vrede. De onderhandelingen waren zeer moeilijk; de Bat. Rep. werd niet als gelijkberechtigd beschouwd, zij moest zich feitelijk nederleggen bij de beslissingen van Fr. en Eng. Wel heeft onze gezant niet zonder succes de rol van tusschenpersoon t.o.v. Eng. en Fr. vervuld. De Bat. Rep. kreeg de koloniën terug, behalve Ceylon, haar rechten op De Kaap werden scherper omschreven, terwijl de aan Pruisen toegezegde schadeloosstelling van het Oranjehuis (→ Oranje-Fulda) geheel buiten haar om geregeld zou worden. Onmiddellijk na het bekend worden van de aan den vrede voorafgegane preliminairen van Londen en vooral na het teekenen van het verdrag herleefde de Ned. handel. Doch het hervatten van de vijandelijkheden in 1803 deed de econ. depressie opnieuw beginnen.

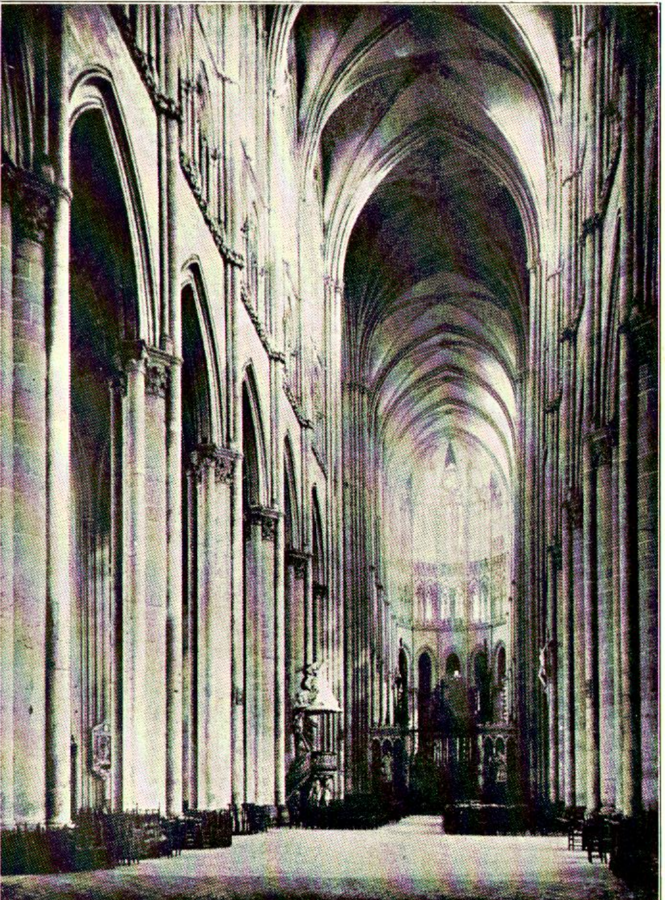
Lit.: Colenbrander, De Bataafsche Republiek (1908, 242 vlg.). Guide Diamant, Amiens, Abbeville, enz. (z.j.); A. Boinet, La Cathédrale d'Amiens (Petite monographie des grands édifices). *Verberne.*

Amiet, Kuno, Zwitsersch genre-, portret- en landschapschilder. * 28 Maart 1868 te Solothurn. Leerling van Frank Buchser in Solothurn, de Academie te München (1887—1888), werkte te Parijs (Julian, Bouguerau, Tony Robert Fleury). Gedurende zijn verblijf te Pont-Aven in Bretagne werkte hij met Seguin en Em. Bernard. Onder invloed der Fransche Neo-Impressionisten ontwikkelde hij zich tot een belangrijk colorist. Exposeerde op vele tentoonstellingen.

DE KATHEDRAAL VAN AMIENS.

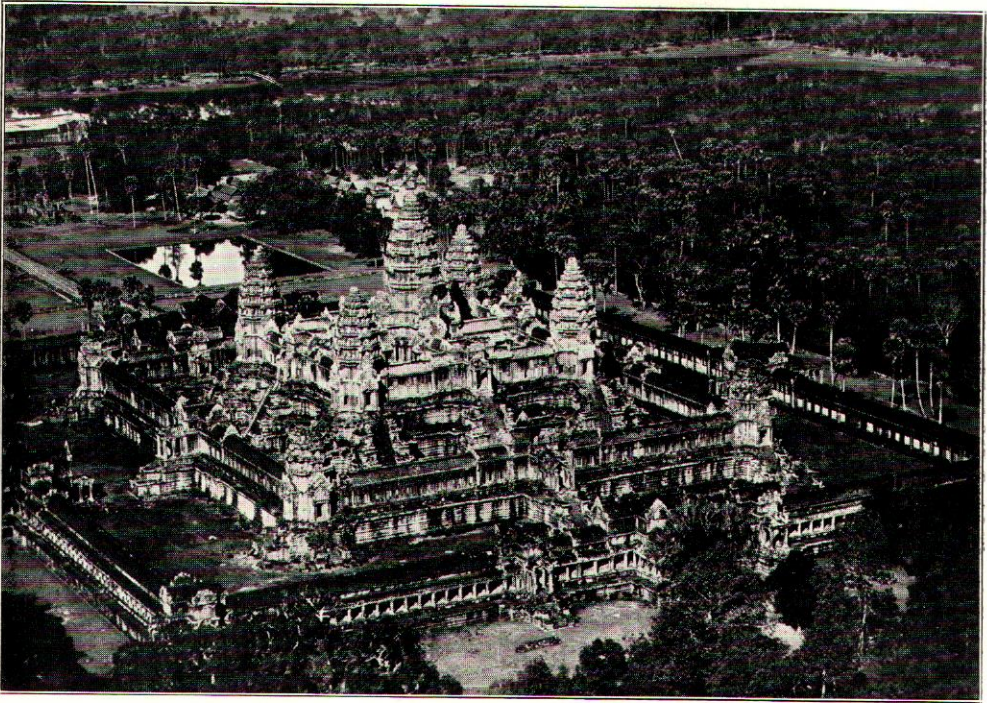

Hoofdgevel van de kathedraal.

Blik op het koor.

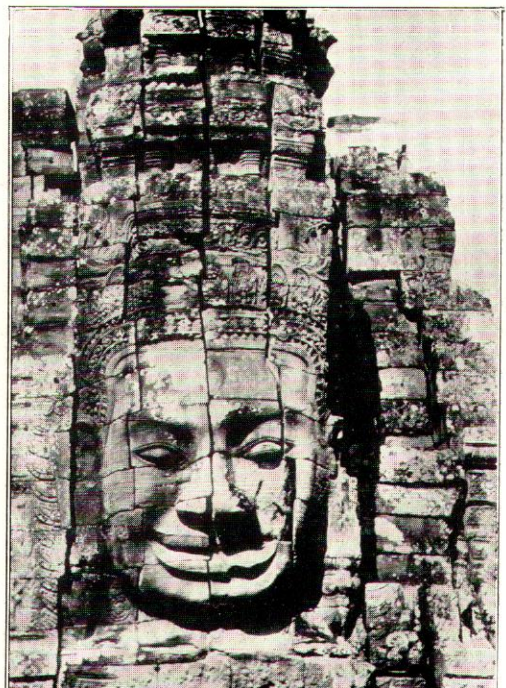
ANGKOR.

Het centrale deel van Angkor-Wat.

Angkor-Wat; Detail van de ommuring met poort.

Angkor-Thom. Een der reusachtige beeldhouwwerken, die een zijde van een der torens vormen.

Werken: o.a. in het Mus. te Solothurn. — Lit.: Brun Schweizes Künstlerlex., Kunst u. Künstler (IV 1906, 185—194). *de Stuers.*

Amigoe di Curaçao, weekblad voor de Ned. West-Ind. eilanden; leidend orgaan der Kath., door Mgr. van Ewijk in Dec. 1883 gesticht. Eerste redacteur was J. Onderwater O.P.

Amigoni, Jacopo, → Amiconi, Jacopo.

Amimie, (⟨ Gr. a = niet, mimeomai = nabootsen). Kan iemand door uitdrukkingsbewegingen van handen of gelaat zijn aandoeningen niet meer weergeven, dan spreekt men van motorische a. Worden de uitdrukkingsbewegingen van een ander niet meer begrepen, dan heet dit sensorische a. Mimische storingen zijn vooral sterk bij dubbelzijdige aandoeningen der basale hersencentra; behalve maskergelaat vindt men dan dwanglachen, dwanghuilen e.d. *Klessens.*

Aminadab, zoon van Aram uit den stam Juda en vader van Nohassan; Mattheus (1.4) en Lucas (3.33) noemen hem onder de voorvaderen van Christus.

Wagen van Aminadab (voorstelling in de kunst), waarsch. het eerst gebruikt door abt Suger van St. Dénis (1081—1151) en steunend op verkeerd begrepen bijbelteksten. De voorst. verbeeldt de verhouding van het Oude tot het Nieuwe Verbond. In een wagen, die de Ark des Verbonds is (met tafelen der Wet en den Aäronsstaf), staat een kruis, waaraan de Verlosser hangt. Erboven houdt God de Vader de kruisarmen vast (→ Genadenstoel). Om deze voorst. heen de symbolen der vier Evangelisten, die den wagen moeten voortbewegen (ook heeft hij vier raderen). Het geheel beduidt wel de verkondiging van Gods Wet door de Evangeliën.

Lit.: E. Mâle, L'Art religieux (I, 182 en II, 174 vlg.). *Knipping.*

Aminen kunnen wij afgeleid denken van ammoniak (NH_3), waarin een of meer waterstofatomen door een even groot aantal koolwaterstofresten zijn vervangen. Al naar gelang één, twee of drie waterstofatomen vervangen zijn spreekt men van primaire, secundaire of tertiaire a. De aliphatische a. hebben technisch weinig beteekenis, daarentegen zijn de aromatische a. van groot belang. Deze laatste worden verkregen door reductie van de overeenkomstige nitroverbindingen. Het zijn kleurlooze, hoog kokende vloeistoffen of vaste stoffen, met een eigenaardigen reuk. De primaire aromatische a. geven met salpeterigzuur diazoniumverbindingen en vormen mede hierdoor de uitgangsproducten bij de bereiding van vele kleurstoffen. De voornaamste vertegenwoordigers zijn aniline en naphthylamine. *Hoogeveen.*

Aminezuren zijn afgeleid van tweebasische zuren, waarin van één zuurgroep het waterstofatoom door een NH_2-groep is vervangen. Het zijn dus half- of monoamiden, bijv. $CONH_2$. COOH, oxaminezuur.

Aminogroep, → Amidogroep.

Aminomethaancarbonzuur, → Glycocoll.

Aminozuren, → Amidozuren.

Amiot, Jean Joseph Marie, missionaris in China. Door zijn volkomen bedrevenheid in het Chineesch en Tataarsch en door zijn uitgebreide kennis der natuurwetenschappen, wiskunde, literatuur, geschiedenis en muziek is hij in de tweede helft der 18e eeuw een der vruchtbaarste schrijvers geworden, die onze kennis aangaande China aanzienlijk heeft vermeerderd. De belangrijkste van zijn werken en verhandelingen zijn opgenomen in „Mémoires concernant l'histoire, les sciences, les arts, les moeurs et les usages des Chinois par les missionnaires de Pékin" (Parijs 1776—1789). * 8 Febr. 1718 te Toulon, † 8 Oct. 1793 te Peking. Trad in 1736 in de Sociëteit van Jesus en vertrok in 1751 naar China, waar hij door zijn geleerdheid hoog in aanzien kwam bij keizer Kien-long. Ook na de opheffing der Soc. v. J. in 1773 bleef hij in de missie werkzaam.

Volledige bibliographie: C. Sommervogel, Bibliothèque de la Comp. de Jésus (I, kol. 294—303); E. M. Rivière S.J., Corrections et Additions à la Bibl. de la Comp. de Jésus (1275—1277); Rob. Streit, Bibliotheca Missionum (VII, 338—343). — Lit.: C. de Rochemonteix, Joseph Amiot et les derniers survivants de la Mission française à Pékin, 1750—1795 (Parijs 1915). *Wessels.*

Amira, Karl von, rechtsgeleerde. * 8 Maart 1848 te Aschaffenburg, † 22 Juni 1930 te München. Hoogleeraar achtereenvolgens te Freiburg i. B. (1875) en München (1892). Onderwees, o.m. algemeen staatsrecht, handelsrecht, encyclopaedie, kerkel. recht. Bekend als rechtshistoricus. Schreef o.m.: Grundriss des Germanischen Rechts (Straatsburg [3]1913).

Lit.: Von Schwerin schreef uitv. levensbericht in Zeitschr. Sav. Stift, G.A. (51, XI—XLV 1931). *Hermesdorf.*

Amiran, → Roman van Amiran.

Amiranten (= Admiranten), of Admiraliteitseil., groep koraaleilandjes in den Indischen Oceaan ten N. van Madagaskar; Engelsche bezitting; de bewoners leven van vischvangst en van den uitvoer van phosphaten en guano; door Vasco de Gama ontdekt.

Amir Hamza, → Maleische literatuur, → Javaansche literatuur, daar, waar de Ménak-cyclus behandeld wordt.

Amis, Pfaffe, → Stricker.

Amis and Amiloon, → Amicus en Amelius.

Amisus (ant. geogr.), havenstad in Pontus, teg. Samsoun. Gr. kolonie, door Milete gesticht, 562 v. Chr. Later residentie van Mithradates, door Lucullus veroverd.

Amiternum, voornaamste plaats in het land der Sabijnen (M. Italië); teg. San Vittorino, geboorteplaats van Sallustius.

Amitiés françaises, vereenigingen in de meeste Belgische steden om de vriendschappelijke betrekkingen met Frankrijk te bevorderen. In Vlaamsche steden vaak bedoeld en misbruikt als strijdorganismen tegen het Vl. rechtsherstel.

Amititlan, dept. in Guatemala (M. Amer., 14° 30′ N., 90° 40′ W.), ± 3 700 inw., 896 km² met gelijknamige hoofdstad: 1 000 inw. Suiker, koffie.

Amitose of amitotische kerndeeling (⟨ Gr. a = zonder, mitos = draad) of fragmentatie (⟨ Lat. fragmentum = gedeelte) of directe kerndeeling is eenvoudige doorsnoering van de kern, zonder dat hierbij de gewone verschijnselen van de → mitose optreden; ook abnormale kerndeeling.

Lit.: Dr. G. Tischler, Allgemeine Pflanzenkaryologie (1926, 454—461).

Amling (Ambling, Ameling), Karl Gustav von, Z. Duitsch teekenaar en graveur uit de tweede helft der 17e eeuw. In de Albertina te Weenen bevinden zich zijn meesterlijk uitgevoerde portretten. Zijn talrijke gravures met Madonna's en Heiligen zijn vaak middelmatig en leeg conventioneel. Het beroemdst zijn zijn twaalf bladen met geschiedenis van

Otto von Wittelsbach (1695—1701). * 1651 te Neurenberg, † 1702. Ontving zijn opleiding in Parijs en was sedert zijn terugkomst in München hofgraveur van den keurvorst, die hem in 1699 in den adelstand verhief. *de Jager.*

Amman, h o o f d s t a d van Transjordanië (W. Azië, 31° 59′ N., 35° 59′ O.), 40 km ten O. van de Jordaan, 5 100 inw. Groot antiek theater.

In de H. Schrift, die haar Rabbat Ammon (groot A., hoofdstad A.) noemt (o.a. Deut. 3. 11) of kortweg Rabba (de groote; o.a. 2 Reg. 11. 1), is zij de voornaamste stad van het volk der Ammonieten. Onder David nam Joas de stad in (2 Reg. 11 en 12), doch zij bleef een voortdurende bedreiging voor Isr. Ptolemaeus II Philadelphus, koning van Egypte (283—'45 v. Chr.), heeft A. herbouwd, waarna zij Philadelphia genoemd werd. Pompejus voegde de stad bij de Decapolis. Later werd A. het middelpunt van een belangrijk Arab. gewest. De burcht van A. en meer nog het goed bewaarde Rom. theater met 6 000 zitplaatsen zijn bezienswaardig. *Simons.*

Amman, 1° C a s p a r, (A m m o n i u s), Augustijn. * ± 1450 te Hasselt, † ± 1524; was zeer ervaren in de oude talen, vooral in het Hebreeuwsch en schreef o.m. een Hebreeuwsche spraakkunst.

L i t.: N. de Tombeur, Prov. Belg. O.E.S.A. (Lov. 1727, 97). *v. d. Born.*

2° J o h a n C o n r a d, geneesheer te Amsterdam, * 1669 te Schaffhausen, † 1724 te Warmond. Hij schreef in 1692 zijn verhandeling Surdus loquens. Hierin gaf hij een methode om den doofstomme te leeren spreken en liplezen. Voor dien tijd was de gebarentaal in gebruik. *Nelissen.*

3° J o o s t (Jobst, Jost, Jos), Zuid-Duitsch-Zwitsersch schilder, etser en plaatsnijder uit de 2e helft der 16e eeuw. Geen groot kunstenaar; zijn teekenstijl is verward; zelden treden zijn artistieke bedoelingen helder voor den dag. * 1539 te Zürich, † 1591 te Neurenberg. Oorspr. wilde hij glasschilder worden. Na een verblijf te Bazel vestigde hij zich in 1561 te Neurenberg, waar hij in het atelier van Virgil Salis werkte. Geen schilderijen van hem bekend, wel talrijke prenten, zooals de houtsneden in de Frankfurter Bibel (1564) en zijn etsen in L. Transbergers Kriegsbuch (1573). Met waterverf opgevulde teekeningen: de inkomst van keizer Maximiliaan II in Neurenberg (1670), waarvan de bladen aaneengelegd 16 m beslaan.

L i t.: Becker, J. A. (Leipzig 1854); Meyer Zeller, J. A.; Gasz Schweizer Künstlerlexikon; Passavant, Peintres graveurs; Nogler, Monogrammisten. *de Jager.*

Ammanati, B a r t o l o m e o, beeldhouwer en architect. Als b e e l d h o u w e r is A. een weinig zelfstandig meester, blijft hij onder den ban van Michel-Angelo, als a r c h i t e c t echter neemt hij naast Alessi en Palladio een belangrijke plaats in, speciaal voor de ontwikkeling van den paleizenbouw van het Barok. Zijn paleizen kenmerken zich door een zekere grootschheid, door eenvoud van dispositie. De façade is veelal slechts door horizontalen geleed en wordt door een breede vooruitspringende kroonlijst afgesloten; aan de hoeken, vensters en poorten maakt hij gebruik van een krachtige rustica; ornamenteele decoraties worden zelden aangebracht. * 1511 te Settignano bij Florence, † 1592 te Florence. Eerst leerling van Baccio Bandinelli in Florence, vervolgens van Jacopo Sansovino in Venetië, studeerde vlijtig de Medicigraven van Michel-Angelo in S. Lorenzo. Na een verblijf te Venetië, te Padua (1544—'46) en te Rome, keerde A. ca. 1560 voorgoed naar Florence terug.

B e e l d h o u w w e r k e n: reliëf met God den Vader en engelen te Pisa (dom, 1536); Hercules in de cour van het Pal. Venezia, praalgraf van Marco Mantova Benavides te Padua (1546); fontein op de piazza della Signoria te Florence (1571—'75). — B o u w w e r k e n: Pal. Ruspoli en de façade en binnenplaats van het Collegio Romano te Rome, de ponte (brug) S. Trinità, de voltooiing van het door Brunelleschi begonnen Pal. Pitti; de kloosterhof van S. Spirito; de paleizen: Giugni, Vernaccia, Mondragone, Pucci te Florence, Pal. Ducale te Lucca. Na den dood van Michel-Angelo (1564) werd A. met Vasari, Bronzino en Benvenuto Cellini door de Academie en den groothertog aangewezen om de voorbereidingen te treffen voor de luisterrijke begrafenis. A. schreef ook een theoretisch werk: „Trattato di Architectura" (kort na 1550). — L i t.: zie literatuuropgave bij Thieme-Becker Künstlerlexikon (I); A. E. Brinckmann, Barockarchitektur in den romanischen Ländern (Berlijn 1919); A. Haupt, Palastarchitektur von Ober-Italien und Toscana (Berlijn 1922). *A. B. de Vries.*

Ammeberg, → Aammeberg.

Ammer, linker zijrivier van de Isar in Opper-Beieren; ontspringt niet ver van de Tiroler grens 1 108 m hoog; doorstroomt het kalkgebergte in een kort lengtedal (van Graswanger), doorbreekt dan in een smal dwarsdal het Ammergebergte (flysch), doorstroomt de Ammergau en bereikt in het voorland het Ammermeer. Dit verlaat zij als de bevaarbare Amper, stroomt naar het N.O. als Dachauer Moos en bereikt 10 km boven Landshut de Isar. *Lips.*

Ammerbach (Amerbach), E l i a s N i k o l a u s, musicus, * ca. 1530 te Naumburg, † 1597 ald. Werd in 1560 benoemd tot organist aan de Thomaskerk te Leipzig.

W e r k e n: uitgave van twee boeken voor orgeltabulatuur met aanduidingen voor vingerzetting, verklaring der versieringen, enz.; Orgel- oder Instrumenttabulatur (1571—1583); Ein neu künstlich Tabulaturbuch (1575). — L i t.: R. Wustmann, Sammelb. d. I.M.G. XI, I. *Piscaer.*

Ammermeer, meer in Opper-Beieren; 534 m boven zee, 83 m diep, opp. 47 km². Het bekken gaat tot op den ijstijd terug. De omgeving is schilderachtig. Het A. wordt vrij druk bevaren. De Ammer mondt er in uit.

Ammers-Küller, J o v a n, Ned. schrijfster. * 13 Aug. 1884 te Delft, schreef eenige tooneelstukken, maakte opgang als romancière, vooral sedert het verschijnen van haar drie-geslachten-roman De Opstandigen, waarin de emancipatie der Nederl. vrouw wordt uitgebeeld. Haar werk is gematigd realistisch en getuigt van een levendige belangstelling voor de positie der vrouw in de hedendaagsche samenleving. 't Is te waardeeren als tijdsverschijnsel, vooral wegens de weergave van het tijdsbeeld. Verscheidene romans van

J. v. A. K. werden vertaald in het Fransch, Duitsch en Engelsch. De schrijfster is secretaresse van de Intern. Schrijversvereeniging P.E.N.-Club.

Werken: tooneel: Roeping (1915); Mijn en Dijn (1917); De Spaak in 't wiel (1920); Poudre de riz (1927). Romans: De roman van een student (1914); De Verzwegen strijd (1916); Kruispunten (1918); Maskerade (1919); Frans van Altena's vuurproef (1920); Het huis der vreugden (1922); Jenny Heysten (1923); Het doornige pad (1924); De Opstandigen (1925); Tantalus (1928); Vrouwenkruistocht (1930); De appel en Eva (1932); Twaalf interessante vrouwen (1933). — Lit.: Dr. Sarnetzky, Kennen Sie Jo van Ammers-Küller? (Bremen 1933). *Asselbergs.*

Ammerstol, gem. in de prov. Z.H., aan de Lek, in het O. van de Krimpenerwaard. 1 018 inw. (1932), waarvan 96% Ned. Herv. Opp. 73 ha; rivierklei, gebruikt als weiland. Eenige zalmvisscherij en -handel; mandenmakerijen, gevolg van griendcultuur.

Ammerzoden, gem. in Geld., in het Z. van de Bommelerwaard, bestaat uit de kom, het dorp Well en de buurtschappen Slijkwell, Wellseind en Wordragen. 2600 inw., waarvan 1900 Kath. en 700 Prot. Opp. 1 341 ha (rivierklei). Land- en tuinbouw; industrie van manden (250 arb.), steenen (25 arb.), conserven. ± 500 seizoenarbeiders in verband met land- en tuinbouw. Het kasteel Den Ammerzoden uit de 13e eeuw is sinds 1874 bewoond door de zz. Clarissen. Het kasteel te Well is nog bewoond Ruïne van oude Kath. kerk. De Katholieken van Aalst, Nederhemert (N.), Kerkwijk, Poederoyen en Delwijnen behooren tot de par. A.

A. bezit in het tegenwoordige klooster een min of meer verbouwden Holl. waterburcht, waarvan het oudste gedeelte, met twee ronde hoektorens, uit de 14e eeuw is.

Lit.: Trienekens, Het Clarissenklooster op het kasteel van A. (1926). *Heys.*

Ammi, kruidachtig plantengeslacht van de fam. der schermbloemigen, waartoe de A. majus L. → Akkerscherm behoort.

Ammianus, Marcellinus, soldaat en Romeinsch geschiedschrijver uit den tijd van Julianus den Afvalligen. Onpartijdig heudensch standpunt in dien zeer partijdigen tijd. Meer subjectief dan objectief betrouwbaar. * ca. 332 n. Chr. te Antiochië, † omtrent het einde dier eeuw te Rome. Nam deel aan de veldtochten in Gallië en het Oosten, ook onder Julianus. Sinds 390 uitsluitend historicus. Zijn werk Rerum Gestarum, in 31 boeken, verhaalde de gebeurtenissen sinds den dood van Domitianus (96). Het eerste gedeelte is verloren. Wat ons rest, begint bij 353 en behandelt dus hetgeen hij beleefde. Zijn stijl is rhythmisch, doch duister. Veel wonderverhalen.

Uitg.: v. Gardthausen en v. Clark, Schanz (IV, I, 85). *Slijpen.*

Ammiditana, koning van Babylon uit de eerste dyn. (1846—'10 v. Chr.). → Babylonië.

Ammisjadoega, koning van Babylon uit de eerste dyn. (1809—1789 v. Chr.). → Babylonië.

Ammobium, stroobloemachtige tuinplant voor drogen, zandigen grond.

Ammocoetes, larve der → prikken, → Rivierprik.

Ammodytes, → Zandaal.

Ammon (ant. myth.), → Amon-Re.

Ammon, zoon van Lot en stamvader der Ammonieten (Gen. 19. 38).

Ammon, Heilige, leefde te Alexandrië met zijn vrouw als broeder en zuster, trok zich met haar toestemming in het Natrongebergte terug, verder kluizenaar. De bronnen verschillen in levensbijzonderheden. A. was het middelpunt van talrijke anachoretenkolonies. Ondanks den grooten afstand bezocht de H. Antonius hem. Deze werd op wonderbare wijze van Ammon's dood in kennis gesteld.

† vóór 356 (sterfjaar van Antonius). In de Grieksche Kerk feestdag 4 Oct.

Lit.: Acta S.S. Oct (II 1768, 413—420). *J. v. Rooij.*

Ammon, Blasius, componist en zanger, uit Tyrol afkomstig, † 1590 Weenen. Hij maakte als discantist deel uit van aartshertog Ferdinand's hofkapel, werd later Franciscaner monnik. Van hem zijn missen, twee bundels Introïtussen, vier- en zesstemmige motetten bekend.

Ammonal, is in het algemeen de naam voor een springstof, die behalve ammoniumnitraat en kool, ook fijn verdeeld aluminiumpoeder bevat. De gemiddelde samenstelling is 70—72 dln. ammoniumsalpeter, 10—20 dln. aluminium, 3—10 dln. koolstof en 15 dln. van een andere springstof (nitrotoluol, nitronaphthaline). In Nederland heeft men den naam a. ten onrechte gegeven aan een springstof zonder aluminium, doch welke bestaat uit ammoniumnitraat en trotyl of ammoniumnitraat en dinitronaphtaline; gebruikt in projectielen; is hygroscopisch.

Ammonia (A. liquida), vloeibare, alkalisch reageerende vloeistof, die 10% NH_3 (ammoniak) bevat. Met water verbindt NH_3 zich gedeeltelijk tot ammoniumhydroxyde (NH_4OH); dit laatste is alleen in oplossing bekend. A. wordt gebruikt o.a. tegen insectenbeten. Gevaarlijk bij inwendig gebruik; tegengif: veel drinken, liefst zure dranken, citroen, limonade, verdunde azijn, daarna slijmerige dranken. → Ammoniak.

Ammonia wordt in de photographie toegepast bij het versterken; in den broomverfdruk om den kwelgraad der gelatine te vergrooten; in den ontwikkelaar voor antochrome photographie.

Ammonia, koolzure, → Ammoniumcarbonaat.

Ammonia, vloeibare, → Ammonia.

Ammoniacum, → Ammoniakgom.

Ammoniak, een kleurloos gas met sterk loogachtigen smaak en traanverwekkenden reuk. Kookpunt —33,4° bij 1 at; smeltp.—77,3°; kritische temp. —130°; krit. druk 115 at; soort. gew. der vloeist. 0,6775 bij —35°; 1 liter a.-gas weegt bij 0° en 1 at 0,7708 g. De naam a. is afkomstig van de verbinding salmiak (NH_4 Cl), dat men vroeger noemde Sal ammoniacum. Reeds in de 17e eeuw maakte men hieruit met gebluschte kalk a. vrij.

Voorkomen. In zeer kleine hoeveelheid komt a. in de atmosfeer voor en ontstaat daar oorspronkelijk uit water en lucht bij het doorslaan van bliksemstralen, waardoor in de hoogere luchtlagen a. en waterstof ontstaan. Wellicht is deze vormingswijze in vroegere geologische tijdperken de voornaamste bron geweest van ammoniak, dat zich later in verbindingen op de aarde heeft vastgelegd. Tegenwoordig vormen zich groote hoeveelheden a. bij het rotten van plantaardig en dierlijk afval. A.-verbindingen worden in kleine hoeveelheid door vulkanen uitgestooten.

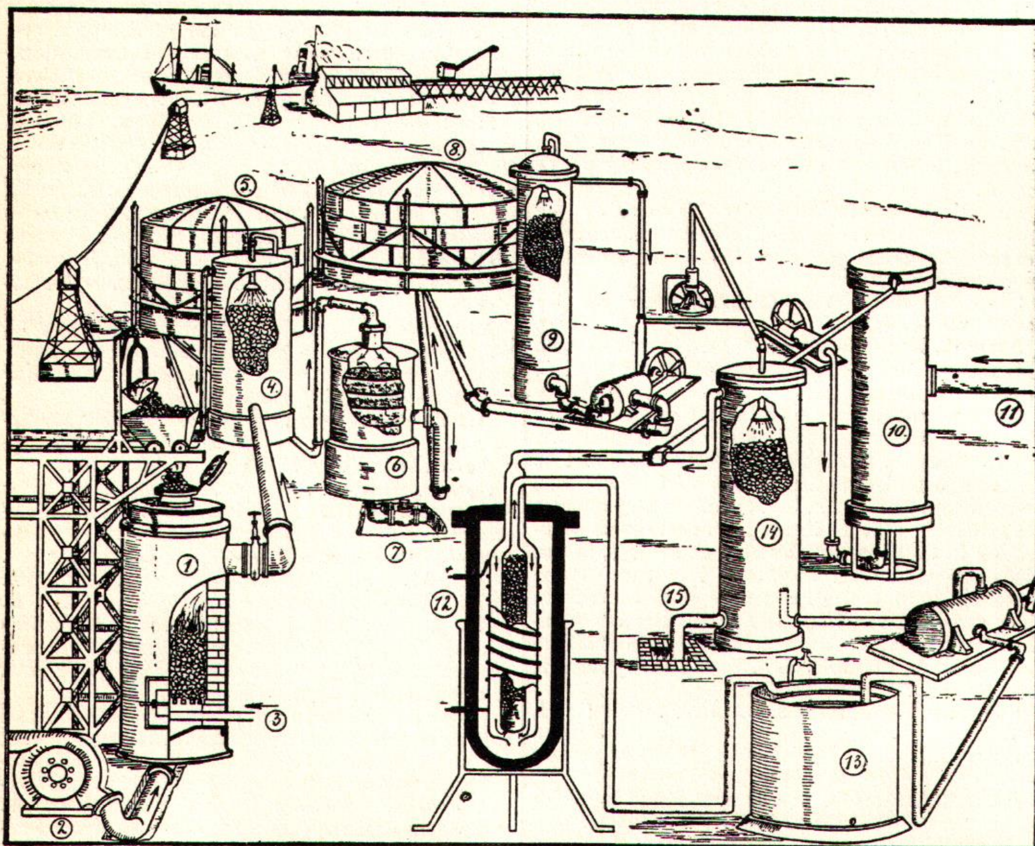
Bereiding. De groote massa a., die de techniek noodig heeft, wordt gewonnen ofwel uit de steenkolen, waarin het als halfvergane eiwitstof voorkomt, ofwel door synthese uit de elementen stikstof en water-

stof. Het ruwe steenkolengas bevat ongeveer $^1/_4$% van de verwerkte steenkolen aan a. of a.-verbindingen. Het wordt door wasschen met water aan het ruwe gas onttrokken. Dit waschwater heet a.-w a t e r. Door verhitting hiervan onder toevoeging van kalk, om de zuren te binden, waarmede het voor een deel verbonden is, ontwijkt NH_3. Men leidt het gewoonlijk in zoutzuur of in zwavelzuur, waardoor ammoniumchloride (salmiak, NH_4Cl), resp. ammoniumsulfaat, $(NH_4)_2SO_4$, ontstaat. Deze stoffen worden in den handel gebracht. Met kalk wordt het zuivere a. er uit teruggewonnen. Het wordt in stalen cylinders tot een vloeistof samengeperst in den handel gebracht. De spanning hierin bedraagt bij 20° 8,4 at.

De s y n t h e s e van a. uit stikstof en waterstof is aan F. H a b e r gelukt en C. B o s c h heeft het proces in de techniek ingevoerd. De werkwijze komt hierop neer, dat een stikstof-waterstofmengsel (1: 3) onder hoogen druk wordt samengeperst en aldus bij verhooging van temperatuur met een katalysator in aanraking wordt gebracht. Als katalysator gebruikt men thans algemeen een geactiveerde ijzeroxydmassa. De toegepaste drukking varieert naar de werkwijze. Het proces Haber-Bosch werkte bij 200 at. Later werd het proces door G e o r g e s C l a u d e gewijzigd en werkte men bij minstens 800 at. De nieuwste werkwijze, die ook in ons land te Sluiskil op zeer groote schaal wordt toegepast, is volgens den Italiaan F a u s e r, die weer bij 250 tot 300 at werkt. Het bedrijf te Sluiskil verbruikt jaarlijks ongeveer 150 000 000 kWh en levert per etmaal 800 ton ammoniumsulfaat, dat als meststof dient. Verder zeer belangrijke productie door de Staatsmijnen te Lutterade (L.), en de Hoogovenbedrijven te IJmuiden. Door deze industrie is Nederland tot het derde kunstmest exporteerende land der wereld geworden.

T o e p a s s i n g. Bereiding van kunstmest in den vorm van ammoniumzouten. Ammoniak wordt tevens gebruikt als koelmiddel, zoowel in absorptie- als in expansiemachines. *v. d. Beek.*

Zwavelzure ammoniak, kunstmeststof. B e r e i d i n g : → Ammoniak.

AMMONIAK-FABRICATIE VOLGENS HABER-BOSCH.

In een gloeiend cokes-vuur (1) wordt lucht geblazen (2), afgewisseld door stoom (3). Het gevormde watergas (mengsel van H_2 en CO) wordt in (4) met water gewasschen om het van teer te bevrijden, en bewaard in (5). Vanhier komt het in (6), waarin door (7) stoom wordt geblazen. In (6) bevindt zich een geactiveerde katalysator, die het CO door middel van waterdamp oxydeert tot CO_2, dat met water en loog wordt verwijderd. In (9) wordt de laatste hoeveelheid CO uitgewasschen met een ammoniakale koperchloride-oplossing. Vanuit (11) komt stikstof (uit vloeibare lucht), dat in (10) met de gezuiverde waterstof wordt gemengd. Het mengsel gaat naar (12), waar het langs den katalysator strijkt, die zich bevindt in een buis, welke electrisch wordt verhit. Het gevormde ammoniak condenseert voor een deel in (13) en wordt verder in (14) in water opgenomen, terwijl het niet omgezette gasmengsel weer naar (12) gaat.

S a m e n s t e l l i n g: Zw. amm. bestaat voor bijna 100% uit ammoniumsulfaat. Dit bevat ruim 20% stikstof.

G e b r u i k: Zw. amm. werkt langzaam, spoelt niet gemakkelijk uit en mag niet op zure gronden gebruikt worden. *Bles.*

Ammoniakgom, G u m m i r e s i n a A m m o n i a c u m, is een gomhars, ontstaan door indrogen van het melksap van de Perzische en Armeensche Umbellifeer Dorema Ammoniacum. Er is ook Afrikaansche a. van de Umbellifeer Ferula tingitana. A. heeft een laag smeltpunt (45°- 55° C), bevat 2% aetherische olie, 20% gom, 60% hars en salicylzuur. A. wordt gebruikt voor kit en voor pleisterbereiding.

Ammoniakontwikkelaar, toestel, waarmede door verdamping van ammonia ammoniakgas verkregen wordt. Van den a. maakt men o.a. gebruik na afloop eener formaline-ontsmetting. De ammoniakdamp bindt het formaldehydgas, waardoor de prikkelende reuk van de formaline verdwijnt.

Ammoniakoplossing, → Ammonia.

Ammoniakorganismen zijn schimmels en bacteriën, die zich voeden met NH_4-verbindingen, terwijl de amino- of amido-organismen beter gevoed worden met asparagine en dgl. Verder onderscheidt men nitraatorganismen, o.a. alle hoogere planten en van de lagere sommige als Aspergillus glaucus; nitrogeenorganismen, die de stikstof uit de lucht opnemen; peptonorganismen, die niet met eiwit gevoed kunnen worden, bijv. melkzuur- en miltvuurbacteriën en ten slotte eiwitorganismen, die alleen met eiwit zich kunnen voeden, zooals de diphteriebacil. *Bouman.*

Ammoniak-Super, een kunstmeststofmengsel, dat bereid wordt door menging van zwavelzure ammoniak en superphosphaat. Bevat gewoonlijk 7% stikstof en 9% phosphorzuur. Amm. super uit den handel is meestal te duur. Zelf mengen is beter.

Ammoniakwasscher dient om uit het ongezuiverde koolgas den ammoniak te verwijderen. Het is een toestel der zgn. natte zuivering. Meestal wordt deze wasscher uitgevoerd als roteerende trommel, door een aantal schotten in vakken verdeeld. De trommelas is gemonteerd met latwerk, doorloopend in het water gedompeld, omdat in de benedenhelft water circuleert. Het gas strijkt in de bovenhelft langs de natte latten en ammoniak lost gretig hierin op. Het toestel werkt in tegenstroom, het gas van links naar rechts, het water van rechts naar links. Men heeft ook wel wasschers uitgevoerd als staande reservoirs, met cokes of ringen gevuld, waarop water gesproeid wordt en gas weer in tegenstroom doorgeleid wordt. Men noemt ze scrubbers. Ook zijn er wel centrifugale wasschers in gebruik. *de Wilde.*

Ammoniakwater, → Ammoniak.

Ammoniasmeersel, mengsel van oleïne, sesamolie en ammonia; gebruikt bij rheumatiek; bederft spoedig.

L i t.: Ned. Pharm. (V).

Ammoniet is een verzamelnaam voor die groep van de ammoniumsalpeter-springstoffen, die als andere springstof nog aromatische nitroverbindingen bevatten en door toevoeging van stoffen beveiliging tegen mijngasontploffingen geven. De namen en samenstellingen varieeren al naar gelang de fabriek, die ze vervaardigt. Gemiddelde samenstelling 56%—82% ammoniumnitraat, 4%—10% kalisalpeter, 6%—15% trinitrotoluol, 10%—25% kaliumchloride of natriumchloride en 2%—12% meel. *Hoogeveen.*

Ammonieten, een Semietische volksstam ten O. van den Jordaan. Volgens Gen. 19. 38 stamden zij af van Ammon, den zoon van Lot. Daar deze laatste een neef was van Abraham, waren de A. met de Israëlieten verwant; daarom moesten de Israëlieten hen op Gods bevel ongemoeid laten (Deut. 2.19). Oorspronkelijk schijnen zij het geheele gebied tusschen Arnon en Jabbok, tusschen den Jordaan en de woestijn, in bezit gehad te hebben, maar in den tijd van den inval der Israëlieten hadden zij de W. helft aan de Amorieten moeten afstaan. Hun hoofdstad was Rabbat-Ammon. Tusschen A. en Israëlieten bestond voortdurende vijandschap. Reeds korten tijd na den dood van Josuë staken de A. met de Moabieten den Jordaan over en veroverden Jericho, maar zij werden door Aod verdreven (Jud. 3.12-30). Ook onder Jephte hadden de Israëlieten een zwaren strijd tegen de A. te voeren, waarbij de eersten overwinnaars bleven (Jud. 11.32 vlg.). Een nieuwe nederlaag werd den A. toegebracht door Saul (1 Reg. 11. 11). Toen Hanon, koning der A., David's gezanten op smadelijke wijze behandelde, werd hij door Joab verslagen; zijn hoofdstad werd ingenomen en zijn broeder Sobi tot schatplichtig koning aangesteld (2 Reg. 12. 26—31; 17. 27). Onder koning Josaphat vielen de A. met de Moabieten en Maonieten in het rijk Juda; daar echter de bondgenooten onderling slaags raakten, maakte Josaphat zonder slag of stoot rijken buit (2 Par. 20. 22—25). Ook de koningen Ozias (2 Par. 26. 8) en Joatham (2 Par. 27. 5) voerden tegen de A. gelukkige oorlogen. Door Nabuchodonosor opgehitst, vielen de A. in verbond met andere volksstammen opnieuw in Juda (4 Reg. 24. 2). Na den val van Jerusalem veroverden zij een deel van Juda (Jer. 49. 1 vlg.) en stonden zij den landvoogd Godolias naar het leven (Jer. 40. 14). Den opbouw van de muren van Jeruzalem onder Nehemias trachtten zij met alle mogelijke middelen te verhinderen (Neh. 4. 1-5). Antiochus de Groote veroverde hun hoofdstad, maar niettemin deden zij onder Antiochus Epiphanes een aanval op Judas den Maccabeër, die hen versloeg (1 Mac. 5. 6 vlg.). Volgens Justinus (Dial. c. Tryph. 119) vormden zij in zijn tijd nog een talrijk volk, maar later vermengden zij zich met de Arabieren. Evenals de Kanaänieten vereerden zij Moloch (Milkom) als hun hoofdgod.

L i t.: Ed. Meyer, Die Israeliten und ihre Nachbar stämme (Halle a. S. 1916); Fr. Hommel, Ethnologie und Geographie des alten Orients (München 1926); E. Kalt, Ammoniter in „Biblisches Reallexikon” (Paderborn 1931). *Keulers.*

Ammonium is het radicaal NH_4. Dit radicaal komt voor in alle verbindingen van zuren met ammoniak. Men neemt aan, dat bij deze reacties de stikstof van driewaardig vijfwaardig wordt bijv.: $NH_3 + HCl = NH_4Cl$. De a.-verbindingen zijn geheel vergelijkbaar met metaalverbindingen. Het a. is dan ook als ion bestendig en alsdan éénwaardig. Men rekent daarom a. wel tot de alkaliën. Het is mogelijk om door electrolyse van a.-zouten het a. in den vorm van een amalgaam eenigen tijd in vrijen toestand te verkrijgen. Ook kan dit door inwerking van natriumamalgaan op een salmiakoplossing. A.-zouten zijn alle in water oplosbaar, bij verhitting vluchtig en derhalve gemakkelijk te verwijderen. *v. d. Beek.*

Ammoniumbases, q u a t e r n a i r e, zijn verbindingen, afgeleid van ammoniumhydroxyde,

NH_4OH, waarin de waterstofatomen van de NH_4-groep door alkylgroepen zijn vervangen, dus NR_4OH (R = alkylgroep).

Ammoniumbromide, een witte, in water zeer gemakkelijk oplosbare stof, die in de geneeskunde veel toepassing vindt als zenuwstillend middel, meestal gemengd met kalium- en natriumbromide. Formule NH_4Br. *v. d. Beek.*

Ammoniumcarbonaat, een witte, gemakkelijk oplosbare stof, die ontstaat uit ammoniak met koolzuur. Het ontleedt zeer gemakkelijk, waardoor de stof sterk naar ammoniak riekt. Vandaar de toepassing als zgn. v l u g z o u t. Verder bij het analytisch onderzoek, en, door de gemakkelijke gasontwikkeling en totale vluchtigheid bij verhitting, als middel om deeg te doen rijzen (bakpoeder). *v. d. Beek.*

Ammoniumchloride, een witte, kristallijne, in water goed oplosbare stof, die bij verhitting sublimeert en dan tevens ontleedt in ammoniak en chloorwaterstof. Samenstelling NH_4Cl. Het komt onder den naam salmiak in den handel en wordt verkregen uit ammoniak met zoutzuur of door verhitting van ammoniumsulfaat met keukenzout. De zuivering geschiedt door sublimeeren. Het wordt gebruikt in de geneeskunde (salmiak-pastilles) tegen den hoest, in chemische ververijen, in galvanische elementen, als kunstmest, bij het vertinnen, soldeeren en galvaniseeren. Met ijzervijlsel en een weinig zwavel geeft het een kit voor het bevestigen van ijzer in steen. *v. d. Beek.*

Ammoniumchloroplatinaat, een gele, in water weinig oplosbare stof, die zich vormt uit platinachloride met een ammoniumzout, in tegenwoordigheid van een weinig zoutzuur. Samenstelling $(NH_4)_2PtCl_6$, kristalvorm octaëdrisch, is onder het microscoop zeer goed te herkennen. De vorming dezer stof dienst als bewijs, dat een ammoniumverbinding aanwezig was. *v. d. Beek.*

Ammoniumnitraat, NH_4NO_3, een kleurlooze, kristallijne stof, die verkregen wordt uit ammoniak met salpeterzuur. Lost zeer snel en veel in water op, waarbij veel warmte wordt geabsorbeerd (koudmakend mengsel). Bij verhitting levert het lachgas, dat bij operaties wordt gebruikt. Verder wordt het gebruikt bij de bereiding van explosieve stoffen. *v. d. Beek.*

Ammoniumpersulfaat, toegepast in afzwakkers. → Afzwakken.

Ammoniumphosphaat. Het handelsproduct is een witte stof, in hoofdzaak bestaand uit de verbinding $(NH_4)_2HPO_4$. Het wordt verkregen uit phosphorzuur met ammoniak en dient als kunstmeststof.

Ammoniumsalpeter-springstoffen bevatten als hoofdbestanddeel ammoniumsalpeter (ammoniumnitraat, meer dan 60%). Daarnaast kunnen 1° brandbare stoffen zooals naphthaline, hars, pek, vetten, kool, 2° andere springstoffen, zooals aromatische nitroverbindingen, nitroglycerine, nitrocellulose en 3° anorganische verbindingen, zooals nitraten, chloriden, sulfaten aanwezig zijn. Het zijn veiligheidsspringstoffen, weinig gevoelig voor slag of stoot, met een geringe ontledingswarmte en lage detonatietemperatuur. Ze worden in den mijnbouw veelvuldig gebruikt, omdat zij minder gevaar voor mijngasontploffingen opleveren dan buskruit en dynamiet. In Duitschland heeft men de verschillende a. s. als ammoniet I—VII geklassificeerd.

L i t.: Escales, Ammoniumsalpetersprengstoffe (1909); Scharroo, Springstoffen (1914); Kast, Spreng- und Zündstoffe (1921). *Hoogeveen.*

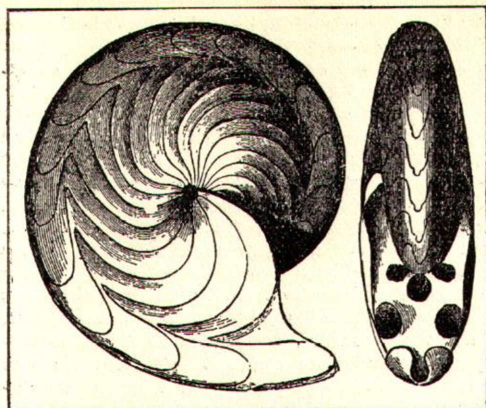
Ammoniumsulfaat, een witte, kristallijnen stof, niet zonder ontleding smeltbaar, van de samenstelling $(NH_4)_2SO_4$. Wordt gebruikt als kunstmeststof en komt als zoodanig meest in den handel onder den naam van zwavelzure ammoniak. → Ammoniak.

Ammoniumsulfide, een kleurlooze, kristallijne stof van onstabiele samenstelling. Ze ontstaat uit ammoniakwater door inleiden van zwavelwaterstof. De kleurlooze oplossing wordt in de analytische scheikunde gebruikt (→ Analytisch onderzoek). Door toevoegen van zwavel ontstaat het zgn. gele zwavelammonium, dat ook bij de analyse wordt gebruikt. De samenstelling van beide stoffen wordt weergegeven door de formules $(NH_4)_2$ S en $(NH_4)_2 S_x$. *v. d. Beek.*

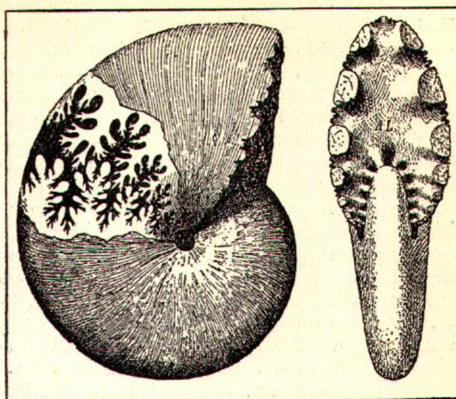
Ammonius Saccas, stichter van het Neo-Platonisme, leeraar van Plotinus, Herennius, Longinus en waarschijnlijk ook van Origenes. 242. Hij liet geen geschriften na.

Ammonoidea (= ammonieten = ammonshoren), onderorde der Tetrabranchiata (→ Cephalopoda), marine weekdieren, alleen als fossielen bekend. De a. leefden vanaf het Devoontijdperk tot aan het einde van het Krijt. Op grond van hun gelijkenis met den recenten Nautilus worden zij tot de Tetrabranchiata gerekend, hoewel van den inwendigen bouw der a. zeer weinig bekend is. Zij varieeren in grootte van enkele cm tot meer dan een m. De a. bezitten een meestal plat spiraalsgewijze opgerolde kalkschaal, door tusschenschotten in kamers verdeeld, evenals bij het nog levende geslacht Nautilus het geval is. De oprolling is i n v o l u u t, als de laatste winding de vorige geheel omsluit, of e v o l u u t, nl. als alle windingen van buiten bezien zichtbaar zijn. Afwijkende vormen treden in de Krijtformatie op, bijv. Scaphites en Baculites, langgestrekte vormen, die doen denken aan de Nautiloidea uit het Palaeozoicum (Orthoceras, Endoceras). De versiering der schaal kan zeer sterk varieeren; ribbels, knobbels e.d. zijn de meest voorkomende wijzen van versiering der schaal. De s i p h o ligt bijna altijd excentrisch, terwijl de s i p h o n a a l t r e c h t e r s meestal naar voren gericht zijn. In jeugdige stadia evenwel zijn deze trechters naar achter gericht. De woonkamer (de laatste kamer) omvat soms $1^1/_2$ omgang en is soms afgesloten door een chitineus deksel. Bestaat dit operculum uit een stuk, dan heet het a n a p t y c h u s ; uit twee stukken bestaande noemt men het a p t y c h u s. Het belangrijkste determinatiekenmerk is de s u t u u r, de lijn, volgens welke de kamerwand de schaal snijdt. Aan de sutuur onderscheidt men lobben en zadels, nl. bochten resp. naar achter en naar voren gericht. Bij de oudste a. is de sutuur eenvoudig, met weinige, niet onderverdeelde lobben en zadels (Clymenidae en Goniatitidae), bij de Ceratitidae uit de Triasformatie zijn de lobben getand en de zadels glad; bij de nog jongere a. zijn lobben en zadels sterk onderverdeeld (→ Pinnacoceras, Phylloceras). Deze overgangen in de sutuur ziet men eveneens in de ontogenetische ontwikkeling. Van de a. met een ingewikkelde sutuur is de embryonale schelp als bij de Goniatitidae, gaat met den groei geleidelijk over in de ceratitische sutuur en wordt ten slotte zuiver ammonitisch. De Goniatitidae en Ceratitidae zijn dus klaarblijkelijk halten in den ontwikkelingsgang der a. Merkwaardig is, dat tegen het uitsterven der a. bij sommige weder de ceratitische sutuur te voorschijn komt (atavisme). Met de embryologie der a. hebben vooral Branco en Hyatt zich bezig gehouden. Men kan drie typen van

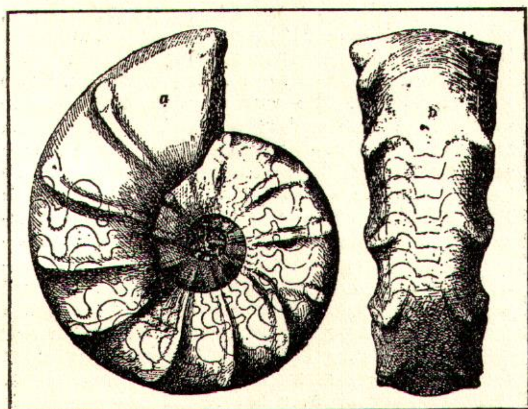
Ammonoidea

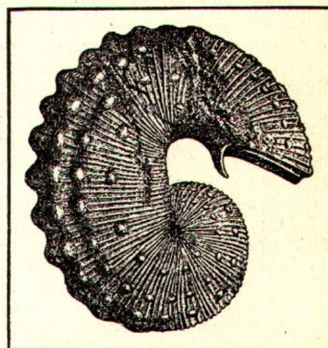
1

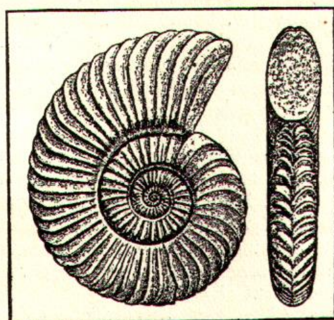
2

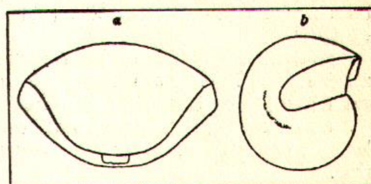
3

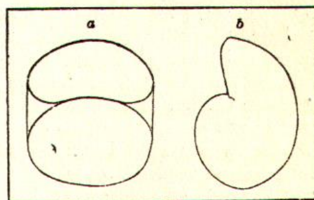
4

5

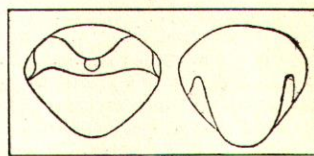
6

8

7

9

1. Goniatites rotatorius. Kolenkalk. 2. Phylloceras heterophyllum. Lias. 3. Ceratites nodosus. Muschelkalk. **4.** Scaphites Spiniger. Senoon. 5. Schloteimia angulata. Lias. 6. Embryonaalkamer van een latisellate ammoniet. **7.** Sutuurlijn van Pinacoceras. Metternichi. 8. Embryonaalkamer van een asellate goniatiet. 9. Embryonaalkamer van een angustisellate ammoniet.

embryonaalkamers onderscheiden, nl.: asellate, latisellate en angustisellate embryonaalkamers. De eerste is zeer eenvoudig, de tweede vertoont reeds een eenigszins gegolfden wand, terwijl de laatste al een vrij sterk gegolfden eindwand bezit. Asellaat zijn de Clymenidae uit de Devoonformatie en de oudere Goniatitidae; latisellaat zijn de jongere Goniatitidae en eenige andere; angustisellaat zijn de meeste mesozoische a.

De eerste a. treden op in het Onder-Devoon; in de Triasformatie geraken zij tot grooten bloei. Met het begin der Juraformatie treden vele nieuwe vormen op, hetgeen zich in de Krijtformatie herhaalt. Aan het einde van het Mesozoicum sterft de geheele onderorde uit, zoodat men moet aannemen, dat ingrijpende veranderingen in de bestaansvoorwaarden moeten hebben plaats gehad. In de verschillende formaties in Nederland komen a. voor. Uit de Carboonformatie zijn → Gomaliten bekend. Uit de Krijtformatie in Z. Limburg kent men o.a. de geslachten Baculites, Scaphites, Pachydiscus. Uit de Juraformatie van den Achterhoek kent men het geslacht Schlotheimia.

De a. zijn in het algemeen goede gidsfossielen. Zij bezaten op grond van hun pelagische levenswijze een groot verspreidingsgebied. Daar bovendien de evolutie bij deze dieren zeer snel was, zijn de a. bij uitstek geschikt om als gidsfossiel te dienen. De stratigraphie van het Mesozoïcum berust voor een groot deel op het voorkomen dezer marine fossielen.

L i t. : Leopold von Buch, Ueber Goniatiten (Abhandl. Berl. Akad. 1832); id., Ueber Ammoniten (ibid. 1832); id., Ueber Ceratiten (ibid. 1849); F. Quenstedt, A. der Jura (Tübingen 1858); G. Meneghini, Monographie des fossiles du calcaire rouge ammonitique de Lombardie et de l'Appennin central. Paléontologie Lombarde (Milaan 1867—1881); Reynès, Monographie des ammonites (1879); Die Ammoniten des Schwabischen Jura (I—III Stuttgart 1883—1889); Philippi, Die Ceratiten des ob. deutschen Muschelkalks (Pal. Abh. N.F. IV (8) 1901). *Hofsteenge.*

Ammonsalpeter = kunstmeststof, die 26% stikstof bevat. A. is een zeer goede meststof, trekt water aan (droog bewaren!) en vormt soms kluiten.

B e r e i d i n g : mengen van ongeveer gelijke deelen zwavelzure ammoniak en salpeterzure ammoniak. *Bles.*

Ammophila, → Helm; → Graafwespen.

Amnesie (〈 Grieksch a = zonder, mnèsis = herinnering), geheugenverlies over een bepaald tijdsverloop. Na een heftige emotie, na een val op het hoofd, na een mislukte poging tot zelfmoord enz. kan een a. ontstaan, welke zich over beide richtingen kan uitstrekken (d.w.z. zoowel over een tijdsverloop, voorafgaande aan een ongeval, als over een hierop volgend). Geleidelijk ziet men de a. meestal inkrimpen, terwijl de geheugenstoornis, over den tijd aan een ongeval voorafgaand, geheel kan verdwijnen. *Carp.*

Amnestie (N e d. R e c h t) is de straffeloosheid, die de wet in bijzondere omstandigheden aan bepaalde categorieën van delinquenten kan waarborgen. Art. 68, waarin van a. sprake is, bepaalt uitdrukkelijk, dat zij slechts b ij d e w e t kan worden toegestaan. A. is wél te onderscheiden van de gratie, die door den koning verleend wordt. Van de a. verschilt deze, doordat zij slechts individueel werkt. Op goede gronden is dan ook beweerd, dat het zgn. gratiebesluit (K.B. van 4 Nov. 1919), na het eindigen van den oorlog, ongrondwettig was. Immers, de hierbij aan alle militaire delinquenten collectief verzekerde straffeloosheid was geen gratie, mocht dus niet bij K.B., maar was a., en had daarom bij de wet moeten verleend worden. Over de begrenzing van het begrip a. tegenover gratie, zie in het bijzonder Weekblad van het Recht 10488 en 10489. *Stoop.*

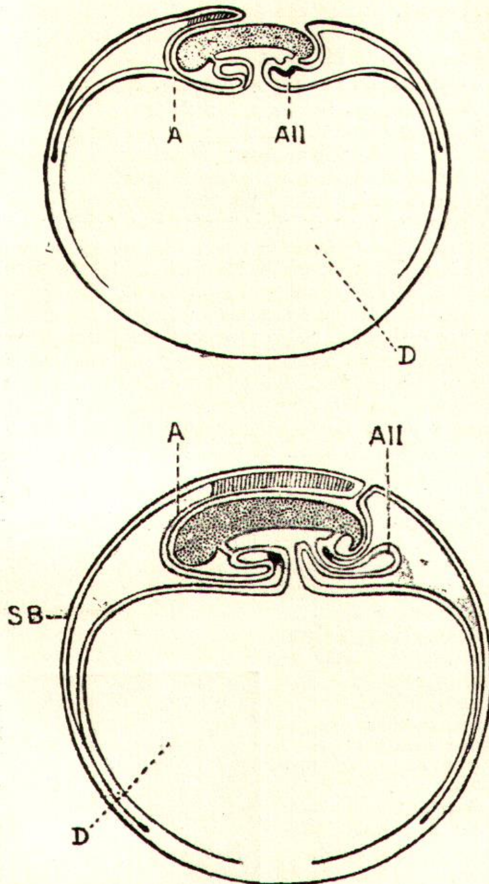
(B e l g. W e t g.). De Belgische grondwet spreekt niet over amnestie, hoewel deze in België eveneens voorkomt. Geen wet bepaalt uitdrukkelijk, hoe ze kan toegestaan worden, haar verleening als in Nederland ligt in de bevoegdheid der wetgevende macht. Deze heeft, zich steunende op de grondwettelijkebeginselen, sedert 1831 van dit recht gebruik gemaakt. De a. wordt door de rechtsleer omschreven als een algemeene verklaring, krachtens dewelke opgeheven worden alle strafrechterlijke gevolgen van een bepaald delict of een groep delicten ten gunste van alle veroordeelden en niet veroordeelden, vervolgden en nog niet vervolgden, bekenden en nog niet bekenden, die zich daaraan hebben schuldig gemaakt. Voor den wereldoorlog werd ze veelal toegestaan voor militaire misdrijven. Het amnestievraagstuk heeft zich na den oorlog, bijzonder naar aanleiding van het Activisme, scherp gesteld. In dagbladen en tijdschriften, in amnestiecomité's, propagandavergaderingen en in beide Kamers werd ze dikwijls zeer vinnig omstreden. Bij de wet van 28 Aug. 1919 werd a. verleend voor zekere vóór 4 Aug. 1919 gepleegde misdrijven van gemeen recht; zoovele uitzonderingen en beperkingen komen er echter in voor, dat men bezwaarlijk van amnestie kan gewagen. De wetten van 31 Oct. 1919 en 28 Juni 1921 betreffen militaire misdrijven. Tallooze wetsontwerpen en voorstellen werden ingediend, inzonderheid op wat men geheeten heeft: „Bestuurlijke Amnestie", d.w.z. a. voor administratieve feiten gepleegd gedurende den oorlog door ambtenaars of werklieden der staats- of vergunde diensten. Na lange en zeer heftige behandeling der verschillende ontwerpen en een dreigende regeeringscrisis, werd de wet van 19 Jan. 1929 aangenomen „over het verval van vervolging tot straf en van de straffen betreffende sommig misdaden, gepleegd tusschen 4 Aug. 1914 en 4 Aug. 1919". — Deze wet, bkend als „De Clementiewet", voorziet hoegenaamd geen amnestie, o.m. wordt uitdrukkelijk bepaald, dat „de titels, graden, openbare ambten, bedieningen en diensten, waarvan de veroordeelden ontzet werden, hun niet worden teruggegeven". In 1930 had men, ter gelegenehid van het eeuwfeest van den Belg. Staat, een algemeen a. verwacht; slechts zeer beperkte genademaatregelen werden getroffen. De Ministerraad heeft sedert begin 1932 een voorstel van bestuurlijke a. op het getouw; uit de persberichten blijkt, dat de te amnestieeren ambtenaars in reeksen worden ingedeeld volgens den graad hunner plichtigheid.

Intusschen blijft het vraagstuk niet onberoerd in de pers en de politieke partijen.

L i t. : Prof. E. Vliebergh, Beginselen van Strafrecht; Prof. de Hoon, Grondbeginselen van het Belg. Strafr.; Repertoire prat. du droit belge, 5e Amnistie. — In de wapenstilstandsovereenkomst van Compiègne en het verdrag van Versailles komt een amnestie-clausule voor. Deze clausule heeft aanleiding gegeven tot uitgebreide pennetwisten. Zie A. Jonckx „ Belgica iures comtemptrix", waarin het activistisch standpunt wordt uiteengezet. *V. Dessel.*

Amnion (〈 Gr. amnion = schaal, waarin het offerbloed werd opgevangen), het binnenste vruchtvlies bij de embryonen van reptielen, vogels en zoogdieren (amniota). Om het embryo vormt het a. een dunwandigen zak, waarbinnen het embryo, gedompeld in een vloeistof (vruchtwater), vrij beweeglijk ligt opgesloten

en tegen ongunstige beïnvloedingen wordt beschermd. De aanleg van het a. geschiedt reeds vrij spoedig, nadat de eiklieving heeft opgehouden en gaat uit van het embryo zelf, wanneer zich van hieruit vóór, opzij en achter dubbel-bladvormige plooien ontwikkelen, die om het embryo heen naar elkander toe groeien en met elkander versmelten (zie afb.). Daar iedere

A = amnion; All = allantois; D = dooierzak; SB = Serosa van v. Baer.

plooi uit een binnen- en buitenblad bestaat, worden er om het embryo twee omhulsels gevormd, waarvan het buitenste de serosa levert, die zich tegen den binnenkant van het eioppervlak uitbreidt, en het binnenste het a., dat de a.-holte vormt, waarin het embryo gelegen is. Bij de geboorte scheurt het a. open en treedt het embryo naar buiten. —A. (g e n e e s k u n d i g), → Lamsvlies. Voor afb. ook → Embryo. *Willems.*

Amnionholte, → Amnion.

Amniota worden die dieren genoemd, die tijdens hun embryonale ontwikkeling een amnion, serosa en allantois vormen. Hiertoe behooren de reptielen, vogels en zoogdieren. De overige gewervelde dieren (amphibieën en visschen), die deze embryonale organen missen, worden anamnia genoemd.

Amniotische strengen, → Lamsvliesstrengen.

Amnisiades of A m n i s i d e s, nymphen van de bron en rivier Amnisus op Kreta.

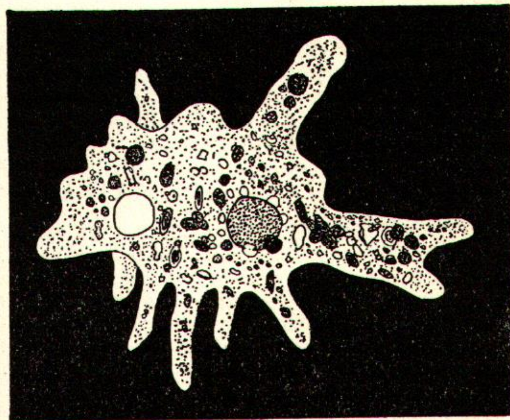
Amnon, oudste zoon van David, werd door Absolom gedood.

Amoeben (< Gr. amoibein = afwisselen) zijn micro-organismen uit de groep der protozoën, dus eencellige wezens, die tot de laagste groepen van het dierenrijk behooren.

Ze bestaan uit protoplasma, waaraan meestal een heldere buitenste laag (ectoplasma) en een korreliger binnenste gedeelte (endoplasma) wordt onderscheiden en in dit protoplasma vindt men een of meer kernen, vaak met een duidelijk kernlichaampje (karyosoom, nucleolus) erin.

De a. bewegen zich actief voort door het vormen van uitstulpingen (pseudopodiën), welke zich ergens aan vasthechten, waarna de rest van het cellichaam volgt. Voedselopname geschiedt door resorptie van opgeloste stoffen, ofwel doordat de pseudopodiën zich om vaste voedingsstoffen heen leggen en deze dan in het cellichaam mee terug nemen, waar ze verder verteerd worden. In velerlei omstandigheden, veelal ongunstig voor de a., kan het ectoplasma een vrij vaste celmembraan vormen (pellicula), waarbij een ronde of ovale vorm ontstaat, die meestal veel kleiner is dan de a. zelf. Deze ,,cyste" heeft een veel grooteren weerstand tegenover schadelijke invloeden dan de a. zelf. In deze cysten vindt men kernen, vacuolen, veelal met een glycogeenachtige stof gevuld en andere insluitsels, die voor bepaalde vormen min of meer kenmerkend zijn. Uit de cysten ontwikkelen zich in gunstige omstandigheden weer de gewone a. en zoo is er kringloop, die voor vele soorten kenmerkend is.

De verschillende soorten a. worden onderscheiden door hun grootte, het aantal en den vorm der kernen, de samenstelling van het protoplasma en de daarin opgenomen soort vaste bestanddeelen, verder door

vorm, grootte en inhoud van de cysten, die bij de verschillende soorten duidelijke verschillen vertoonen.

A. worden vaak in de darmen van mensch of dier gevonden; sommige ervan hebben ziekmakende eigenschappen, andere zijn volkomen onschuldig. De belangrijkste pathogene a. is de ent-amoeba histolytica, die de a.-dysenterie veroorzaakt. Deze a. onderscheidt zich van andere door de grootte (ca. 15-30 μ), den kernvorm en het feit, dat ze roode bloedlichaampjes in zich opneemt, wat de meeste andere a., die er verder op lijken, niet doen. De cysten ervan hebben meestal 4 kernen, zijn 10-15 μ groot en bevatten

soms een glycogeenvacuole en ijzerhoudende glinsterende brokjes en balkjes (chromidiën).

Een andere bekende, en bij den mensch veel voorkomende a. is de ent-amoeba coli, die meestal grooter is dan de vorige (nl. 20-40 μ) en voor den mensch onschadelijk is. Deze a. vreet nooit roode bloedlichaampjes; de cysten bevatten 2 of 8 kernen, zijn grooter dan die van de ent-amoeba histolytica en bevatten meestal geen vacuolen of chromidiën. Behalve deze twee soorten zijn er nog een zeer groot aantal, die in den darm, de mondholte en soms ook in de vagina bij den mensch gevonden kunnen worden en meestal geen ziekmakende eigenschappen bezitten. De onderscheiding tusschen de verschillende soorten is niet altijd gemakkelijk. *Wyers.*

Amoebendysenterie, → Dysenterie.

Amoeboïde beweging, een voortbeweging, gelijkend op die van een amoebe. Men treft deze beweging o.a. ook aan bij de witte bloedlichaampjes. → Beweging.

Amoedarja, in de oudheid Oxus, 2 500 km lange r i v i e r in Turkestan (Azië, 40° N., 62° O.), doorloopt een steppegebied; langs de oevers strooken loofwoud. Zij verliest veel water door bevloeiing (katoenbouw) en mondt met een groote delta uit in het Aralmeer.

Amoenomanie, een gemoedstoestand, gekenmerkt door een licht-ziekelijke opgewektheid, welke door de omstandigheden niet gewettigd wordt.

Amoentai, hoofdplaats der gelijknamige onderafdeeling van de res. Zuider- en Oosterafd. van Borneo; warm en vochtig klimaat.

Amoer, r i v i e r in Oost-Siberië, (50° N., 136° 50' O.). 4 600 km, waarvan 3 900 km bevaarbaar; stroomgebied 2,2 mill. km² (Mongolië en Mantsjoerije). Veel verkeer, maar de monding is ondiep en een half jaar met ijs bedekt. Het verkeer gaat dan via Wladiwostok. Zeer vischrijk; veel houtvervoer naar China.

Amoerang, hoofdplaats der onderafdeeling A. aan de Amoerang-baai, aan de N. kust van Celebes in de afdeeling en residentie Menado. De onderafdeeling telt 117 000 zielen, onder wie 200 Europeanen, 1 800 Chineezen en 100 andere vreemde Oosterlingen.

Amoerbaan, spoorbaan aan den linkeroever van de Amoer. 2 000 km lang, deel van de Transsiberische baan.

Amoergebied in N.O. Azië, behoort tot de Sovjetrep. van het Verre Oosten. Bekken met venen, langs de kust een gebergte. Invloed van de moessons in den zomer, veel regen; de winter is koud. Veel loofwoud; het moerassige oevergebied heeft veel weiden; veeteelt. Landbouw door de Russen en Chineezen; weinig uitvoer. Goud, zilver, lood, zink. *Heere.*

Amoerroe, → Amorrheeën.

Amoers, J a n, → Amours, Jan.

Amok, term, gebruikt in de psychiatrie (rassenpsycho-pathologie), psychische stoornis, welke bijna alleen bij Maleiers voorkomt; het woord is dan ook aan het oud-Javaansch ontleend. De amokmaker geraakt door een hevige gemoedsbeweging in een toestand van vertwijfeling, hij grijpt plotseling zijn kris en valt in blinde woede ieder aan, die hem in den weg komt. Na korten tijd (enkele dagen tot enkele uren) eindigt deze toestand gewoonlijk in een stupor, soms in zelfmoord. Er zou naderhand amnesie voor den aanval bestaan. Steunend op twee duidelijke gevallen, rekent Kraepelin de a. tot de epilepsie; Bleuler meent, dat een psychogene factor in het spel is, daar hetzelfde psychische syndroom zich bij de verschillende patiënten op eentonige wijze herhaalt. *Hoelen.*

Amomum, kruidachtig plantengeslacht van de fam. der Zingiberaceeën in tropisch Afrika en Azië. De A. c a r d a m o n L., een Indische soort, levert een geurigen balsem. De zaden van de A. c. worden met sirih gekauwd, terwijl deze ook dienen als Inlandsch geneesmiddel.

Amon, koning van Juda (639—638), bevorderde den afgodendienst en viel als slachtoffer eener samenzwering (4 Reg. 21. 19—26).

Amon, B l a s i u s, → Ammon, Blasius.

Amonines, Belg. gem. in de prov. Luxemburg; ten N. van Laroche; opp. 1 091 ha; 348 inw.; moerasachtige weiden; landbouw; bosschen; houtzagerij; klein oud kasteel bij het gehucht Blier.

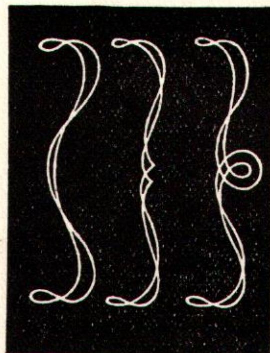
Amon-Re, Amon, de verborgene, Egyptische god, ontstaan uit de identificatie van Amon, stadsgod van Thebe (Luxor) en van den zonnegod Re of Ra. Toen Thebe onder de 18e dynastie tot hoofdstad van het land verheven werd, groeide ook het aanzien van A. R. Talrijke hymnen en gebeden, die ons zijn bewaard gebleven, en de grootsche tempelruïnen van Luxor, Thebe en Karnak leggen nog getuigenis af van het groote aanzien, dat hij genoot. Hij werd dan beschouwd als de koning der goden en als bron van alle leven vereerd. De Grieken identificeerden hem met Zeus als Zeus-Ammon, de Romeinen met Jupiter als Jupiter-Hammon.

L i t. : → Egyptische godsdienst. *Bellon.*

Amontons, G u i l l a u m e, natuurkundige, * 31 Aug. 1663 te Parijs, † 11 Oct. 1705, heeft kookpunt van water definitief als vast punt van de temperatuurschaal vastgelegd.

Amor, → Eros.

Amorboog, alsmede de amorboog met strop zijn zeer moeilijke schoonheidsfiguren in het schaatsenrijden.

1 2 3

1 en 2 stellen den gewonen amorboog voor, 3 den amorboog met strop.

Amor en Psyche

De in den Hellenistischen tijd ontstane legende van A. en P. komt hierop neer: P. was een schoone koningsdochter. A., die haar lief had, bracht haar naar een afgelegen plaats, waar hij in liefde met haar vereenigd leefde. Zij kon haar minnaar echter nooit zien. Door haar zusters liet P. zich echter verleiden A. in het gelaat te zien. Dit bracht een scheiding tusschen beiden teweeg, en eerst na lang zoeken en veel lijden vond P. haar minnaar, die haar trouw was gebleven, terug. Door Apulejus is aan deze legende een symbolische beteekenis gehecht: A. is een machtige daemon, die de menschelijke ziel, vaak in veel lijden, naar de gelukzaligheid brengt (iets dergelijks reeds in Plato's Symposion).

V o o r s t. i n d e k u n s t. In de antieke kunst veelal als schoone jongeman, ook wel als kind met vleugels, pijlkoker en boog voorgesteld, komt in den

Hellenistischen tijd ook voor, terwijl hij P. omarmt. P. is dan niet zelden een jong meisje met vlindervleugels. In de Christel. kunst worden A. en P. bij den wijnoogst voorgesteld of op een weide, bloemen plukkend in gezelschap van putti. Daarin behoeft men slechts een puur versieringsmotief te zien zonder dieperen zin, maar het is zeer wel mogelijk, dat aan de voorstelling der omhelzing Christ. symbolisme is ten grondslag gelegd: de verrijzenis des vleesches en de uiteindelijke vereeniging met Christus, den Minnaar der zielen, in de hemelsche zaligheid.

L i t.: Leclercq, Manuel d'Archéol. Chrét. (1907, 144 vlg.). *Knipping.*

Amoretti, G i o v a n n i V i t t o r i o, Ital. letterkundig historicus, schrijver van idealistische essays en godsdienstig getinte, wijsgeerige poëzie. * 1 Mei 1892 te Porto Maurizio, hoogleeraar te Pisa.

W e r k e n: Eterno Ritorno (1922); G. Boine e la letteratura contemporanea (1922); A. W. Schlegel (1923); Hölderlin (1926); Junges Italien (Wege nach Orplid n. 18, 1930). *Baur.*

Amoreuse, C o l i j n d e, → Keyart, → Colijn.

Amoreusheyt, D b o e c k d e r, verscheen in 1580 te Antwerpen, met allerlei werk van rederijkers „int amoreuse". D e n H a n d e l d e r A., verschenen in 1621 op naam van J. B. Houwaert, bevatte een viertal klassieke spelen, uit oudere hss. overgenomen: „Aeneas en Dido" van Jacob van Mol van Antwerpen, „Narcissus en Echo" van Colijn Keyaert, „Mars en Venus" van zekeren Smeecken, „Leander en Hero" van een onbekende. *V. Mierlo.*

Amorgos, eiland der Cycladen (Gr.), opp. 135 km² en tot 663 m hoog; ruim 4 500 inw. Producten: tarwe, wijn, olijven. Hoofdstad Chora of Amorgos. Haven aan de N. kust: Limen of Vathy.

Amorieten, → Amorrheeën.

Amorie van der Hoeven, 1° H e r m a n A g a t h o d e s, bekend convertiet, Indisch specialist van de R.K. partij in de Tweede Kamer. * 22 Juli 1829 te Amsterdam, † 13 October 1897 te Den Haag. Zoon van den Remonstrantschen hoogleeraar Abr. des A. v. d. H. Broeder van den welsprekenden Rem. predikant Abr. des A. v. d. H. Jr. en van den juristphilosoof Martinus des A. v. d. H. Tusschen 1851 en '69 was hij advocaat en journalist in Indië. Na jaren van twijfel ging hij, vooral getroffen door de geschriften van Bossuet en Lacordaire, in Sept. 1867 tot de Kath. Kerk over. In 1868 repatrieerde hij en eenige jaren daarna publiceerde hij zijn ontroerend en wel-doordacht bekeeringsverhaal, dat verdiende in onzen tijd opnieuw te worden uitgegeven. In Juni 1875 werd hij tot lid der Tweede Kamer gekozen voor het hoofdkiesdistrict Breda. Als zoodanig onderscheidde hij zich door die voorname welsprekendheid, die een merkwaardige trek vormt in zijn familie. Herhaaldelijk trad hij in het krijt voor de belangen van het Indische volk, te midden waarvan hij zoo lang had geleefd. In Juni 1885 volgde zijn benoeming tot lid van den Raad van State.

Zoowel zijn ernstig zoeken naar de Waarheid, gevolgd door een vinden daarvan in de Moederkerk, alsook zijn parlementaire werkzaamheid in het belang van de missie en van de verheffing van den inlander, hebben hem gemaakt tot een sieraad der Kerk in Nederland.

W e r k e n: Het streven der Indische radicalen (1869); Mijn terugkeer tot de kerk van Christus (1871), ook in het Engelsch vertaald (Londen 1877); Het eeuwige Pausdom (1872); De cirkelgang der menschheid (1875); voorts vele artikelen in „De Wachter" en „Onze Wachter". — L i t.: Dr. H. J. A. M. Schaepman, Menschen en Boeken (V, 52—55); Gerard Brom, Romantiek en Katholicisme in Nederland (I, 229—231). *Taal.*

2° M a r t i n u s d e s, universeel geleerde, vooral jurist en philosoof, welsprekend redenaar, tragisch zoeker naar waarheid. * 20 Febr. 1824 te Rotterdam, † 13 Oct. 1868 te Amsterdam. Broeder van den convertiet H. A. des A. v. d. H. Studeerde te Amsterdam en te Leiden, promoveerde in 1845 in Leiden in de rechten en in de letteren. De klassieke letteren hadden aanvankelijk zijn liefde. Vestigde zich na zijn promotie als advocaat te Amsterdam, legde zich op de bestudeering van juridische kwesties toe. Verschillende bijdragen van hem op dit gebied werden in tijdschriften geplaatst; welsprekend pleitbezorger. In 1848 werd hij aan het Athenaeüm tot hoogleeraar in de Rechtswetenschap benoemd. Tegelijkertijd legde hij zich toe op de beoefening der wijsbegeerte. Hij trachtte een synthese te leggen tusschen de idealistische wijsbegeerte en de gematigd-orthodox-Protestantsche richting, waarin hij was opgevoed. Daarbij vertoonde hij ook een zekere neiging tot het Katholicisme: in 1854 verzekerde hij, dat hij het standpunt der Kerk huldigde inzake de Onbevlekte Ontvangenis van Maria. Uit hetzelfde jaar dagteekent zijn fijne werkje: Over h e t w e z e n v a n d e n g o d s d i e n s t e n h a r e n i n v l o e d o p h e t s t a a t s b e s t u u r. Van 1854 tot '55 hield hij te Amsterdam lezingen over de geschiedenis der wijsbegeerte, welke zeer de aandacht trokken. Hij neigde in dien tijd het meest over naar de philosophie van J. G. Fichte. Scherp bestreden door zijn vriend, Mr. I. da Costa, die oordeelde, dat bij v. d. H. het positieve Christendom in het gedrang kwam. Na het overlijden van zijn vader (1855) werd v. d. H. veel meer teruggetrokken en zijn houding t.a.v. het Christendom werd steeds meer sceptisch. Hij bleef voordrachten houden, doch ten gevolge van zijn eenzelvigheid en zijn negatief standpunt oogstte hij niet veel bijval meer. Hij verviel tot absoluut nihilisme. De band met Da Costa werd verbroken. In 1866 moest de overspannen zwoeger naar een krankzinnigengesticht worden overgebracht. Wèl is hij daaruit hersteld teruggekeerd, doch zijn veerkracht was gebroken, en op 13 Oct. 1868 overleed hij plotseling. Nog kort vóór zijn heengaan had hij aan zijn broeder Herman te kennen gegeven, dat hij niet zeker was van de onsterfelijkheid der ziel. Herman wijdde aan zijn nagedachtenis in het boekje „Mijn terugkeer tot de kerk van Christus" ontroerende bladzijden.

L i t.: Mr. H. P. G. Quack, Martinus des Amorie van der Hoeven (1869); Gerard Brom, Romantiek en Katholicisme in Nederland (I, 227—229). *Taal.*

Amorim, F r a n c i s c o G o m e s de, Portugeesch schrijver en dichter, één der voornaamste figuren uit de Portugeesche romantiek. * 1827 te Avelomar, † 1891 te Lissabon. Na een veelbewogen jeugd vertrok hij naar Brazilië, om in 1848 naar zijn land terug te keeren op aansporing van zijn leermeester Almeida-Garrett. Hij schreef niet minder dan twaalf drama's, waarvan Odio de raça wel het meest bekend is. Ook in zijn lyrisch werk (o.m. Cantos matutinos, 1858) en zijn historische romans (o.m. O amor da patria, 1879) toont hij zich een groot kunstenaar. Ter eere van Almeida, voor wien hij een zeer groote bewondering had, schreef hij de Memorias de Garrett (3 dln., Lissabon 1881—1888).

L i t.: E. von Reinhardstöttner, Aufsätze und Abhandlungen (1887). *Steenhoff.*

Amorium (ant. geogr.), stad in Groot-Phrygië, ten Z.W. van Pessinus.

Amor misericordioso, → Hart, Godsvrucht tot het H.

Amor omnia vincit = de liefde overwint alles. Voor deze algemeene spreuk, vgl. Cor. 1. 13. Vooral vers 8—10; 13.

Amoros, Don Francisco, Spaansch overste, die in Spanje en Frankrijk de gymnastiek invoerde. Kan beschouwd worden als de stichter van het gymnastiekonderwijs in Frankrijk. * 1770, † 1848 te Parijs. Hij stichtte te Madrid een militaire gymnastiekschool, waar volgens de methode Pestolozzi les gegeven werd. Uit Sp. verdreven vluchtte hij naar Parijs en richtte er een gymnastiekschool op, waarmee hij veel succes oogstte. In 1830 verscheen van zijn hand Manuel d'éducation physique, gymn. en morale, dat den grondslag voor een officieele handleiding legde. *Aerts.*

Amorph noemt men den physischen toestand van een stof, waarin, zelfs bij microscopisch onderzoek, geen kristalvormen worden waargenomen. De a. stoffen staan als zoodanig tegenover de kristallijne stoffen, waarvan de moleculen, aan zich zelf overgelaten, zich volgens zeer bepaalde mathematische figuren rangschikken. De a. stoffen worden verdeeld in vloeistoffen en gassen, al naar gelang de moleculen elkaar sterk aantrekken of zeer weinig aantrekken. Bijna alle a. stoffen zijn ook isotroop, d.w.z. ze hebben in alle richtingen dezelfde eigenschappen (→ Anisotropie). Sommige stoffen echter, zooals glas en gelatine onder spanning, alsook dierlijke en plantaardige weefsels, alhoewel a., maken een uitzondering op dezen regel. *v. d. Beek/D'Olieslager.*

Amorpha, struikachtig plantengeslacht van de fam. der vlinderbloemigen, komt voor in N. Amerika. De A. fruticosa L. of → Indigobloem wordt als sierstruik gekweekt.

Amorphe koolstof, → Koolstof.

Amorphen, vormloozen, een van de 8 karaktertypen van G. Heymans. A. zijn niet emotioneel, niet actief, hebben geen secundaire functie.

Amorphophallus, kruidachtig plantengeslacht van de fam. der aronskelkachtigen, met dikken wortelstok, die slechts een enkel groot blad geeft en een enkele bloeiwijze met groote bloeischeede en van zeer onaangenamen reuk, weshalve men ze in Indië wel lijkenbloem noemt. Eenige soorten worden als sierplant gekweekt. De a. groeien in tropisch Azië.

Amorrheeën of Amorieten (〈 Ass. Amoerroe = Westelijk, Westland). De ligging van het land Amoerroe moet in het Syro-Palest. gebied gezocht worden. Het volk der A., dat ca. 2500 v. Chr. in de gesch. intreedt, was oorspr. een bedouïnenvolk, ten tijde van Sargon I (ca. 2600 v. Chr.) reeds in voortdurend contact met de beschaving van het Tweestroomenland. Ca. 2050 v. Chr. bemachtigt een A. dynastie den troon van Babylon, dat onder Hammoerabi tot het toppunt van macht komt. Met den val dezer dyn. (ca. 1750) is ook de invloed van den stam gebroken. De A. vormen met de Kananeeën (de wederzijdsche afbakening dezer ethnol. termen in de H. Schrift staat nog niet geheel vast) de vóór-Israël. bewoners van Palestina. Nog tijdens den intocht der Isr. bestonden meerdere kleine A.-staten aan beide zijden van de Jordaan (vgl. o.a. Num. 21 en Jos. 10). Indien het Boek der Schepping (10. 16) de „Emori" (= A. ?) onder de Chamieten rangschikt, hangt dit sa men met het niet uitsluitend ethnologisch schema der bijb. „volkerentafel." De stamgod der A. is Amoerroe, doch boven hem staat Adad.

Lit.: Fr. Böhl, Kanaanäer und Hebräer (Leipz. 1911, 31 vlg.); E. Dhorme, in Revue Biblique (1928, 1930 en 1931); B. Maisler, Unters. zur alt. Gesch. und Ethnographie Syriens und Palästinas (I Giessen 1930, 1-53). Minder juist: A. T. Clay, The Empire of the Amorites (New Haven 1919). *Simons.*

Amort, Eusebius, Augustijn, universeel geleerde, beroemd Zuid-Duitsch theoloog uit de 18e eeuw. * 15 Nov. 1692, † 5 Febr. 1775 in het klooster Polling. In 1709 Augustijn, studies te Ingolstadt, professor aan het kloosterseminarie Polling. Had zich tot levenstaak gesteld: vernieuwing van het geestelijke en godsdienstige leven in Beieren, meer beoefening van de positieve wetenschappen aan de universiteiten, natuurwetenschap, bronnenstudie, critische methode, ontwikkeling van het gewone volk, meer wetenschappelijke diepgang in de moraal. Schreef meer dan 70 werken; met den H. Alfonsus de Liguori de grondlegger van het Aequiprobabilisme. Lid van de Beiersche Academie van Wetenschappen.

Lit.: H. Hurter, Nomenclator literarius theologiae catholicae (^{3}V, 228—232). *J. v. Rooij*

Amortisatie, → Amortiseeren; (voor belastingen) → Overdracht.

Amortisatiekassen zijn van Staatswege in het leven geroepen instellingen, welke tot doel hebben staatsschulden te delgen, hetzij door afkoopen hetzij door aflossen. De middelen daartoe ontvangen ze van den Staat, meestal in den vorm van jaarlijks op de Staatsbegrooting uitgetrokken bedragen. De oorsprong van deze kassen ligt in Engeland, doch in verschillende landen is het denkbeeld in toepassing gebracht. In geen enkel land hebben deze kassen het beoogde resultaat gehad, nl. vermindering van de staatsschuld, hetgeen o.a. te wijten is geweest aan het onverantwoordelijk beheer. Berucht is de geschiedenis van het → Amortisatiesyndicaat. *Witsenboer.*

Amortisatieplan geeft aan, hoe de aflossing eener schuld zal geschieden, wat betreft bedrag, wijze, en verdere voorwaarden. Bij ongelijke aflossingen onderscheidt men: 1° willekeurige ongelijkheid, zooals bij vele leeningen van publiekrechtelijke lichamen, bijv. aflossing van 1932—1936 25 000 gld. p. j.; van 1937—1941 30 000 gld. p. j.; enz.; 2° aflossing volgens annuïteitensysteem. De periodiek gelijke voor voldoening bestemde som (→ Annuïteit) bevat een deel rente en een deel aflossing; behalve deze deelen geeft het a. p. het schuldverloop aan. De samenstelling voor een leening, groot 100 000 gld. 1 Jan. '32 aangegaan tegen 5% rente, aflossing aan het einde van ieder jaar in 10 annuïteiten, elk groot 12 950,46 gld., is als volgt:

Vervaldag	Schuld voor aflossing	Rente-deel	Aflos-singsdeel	Schuld na aflossing
	gld.	gld.	gld.	gld.
31 Dec. '32	100 000,—	5 000,—	7 950,46	92 049,54
31 Dec. '33	92 049,54	4 602,48	8 347,98	83 701,56
31 Dec. '34	83 701,56	4 185,08	8 765,38	74 936,18

enz.

Uit de splitsing op 31 Dec. '32 van het 1e rentebedrag 5 000 gld. en dus de 1e afl. 7 950,46 gld., volgt het restant schuld op dien datum 92 049,54 gld. Het tweede rentedeel op 31 Dec. '33 is 5% daarvan of

4 602,48 gld. en aldus volgt de verdere samenstelling. Op andere wijze geschiedt dezelfde samenstelling, door uit het eerste aflossingsbestanddeel het tweede door vermenigvuldiging met 1,05 $(1+\frac{p}{100})$ af te leiden. Ware bedoelde leening gesplitst in 100 obligaties van 1 000 gld., dan ware aflossing alleen mogelijk in ronde sommen van 1 000 gld. De berekening voor het a. p. luidt dan: 31 Dec. '32. Rentedeel 5 000 gld.; aflossingsdeel 7 950,46 gld., waarvan voor afl. 7 obl. 7 000 gld. en ongebruikte afl. 950,46 gld.; rest schuld 93 000 gld. Voor 31 Dec. '33: annuïteit 12 950,46 gld. + ongebruikte afl. '32 950,46 gld. + 1 jaar rente à 5% over die ong. afl. 47,52 gld. is totaal beschikbaar 13 948,44 gld. Hiervan is rentedeel 5% van 93 000 gld. of 4 650 gld.; rest dus aflossingsdeel 9 298,44 gld., waarvan 9 000 gld. voor afl. 9 obl. en ongebruikt 298,44 gld.; rest schuld 84 000 gld. Aldus te continueeren en in kolommen in te deelen, ontstaat het a. p. Bij een niet-rentedragende premieleening zou o.m. van een gelijk a. p. zijn uit te gaan, waarbij de rente zou dienen tot uitkeering van premies. Eenzelfde samenstelling zou o.m. kunnen gebruikt worden bij rentedragende premieleeningen, door het verschil tusschen de annuïteit van den werkelijken rentevoet en die van de uitgekeerde rente te bestemmen voor premies.

L i t.: Schlimbach, Politische arithmetik; van Overeem, Leerboek Handelsrekenen (I). *v. Ketel.*

Amortisatiesyndicaat, naam van de in 1822 gereorganiseerde amortisatiekas van 1815 (de eerste Ned. amortisatiekas is van 1795), toen met deze kas werd vereenigd een syndicaat, dat opgericht was in verband met de regeling van de Ned. staatsschuld in Mei 1814 (→ Uitgestelde schuld). Doel: vermindering van den zwaren schuldenlast door inkoop van nationale schuldbewijzen. Het a.s. kreeg daartoe de beschikking over vsch. staatsinkomsten. Ook gebruikte het de rente van de ingekochte schuldbewijzen, welke een steeds ruimer vloeiende bron van inkomsten moest worden. De hooge verwachtingen werden niet verwezenlijkt. Het a.s. heeft zijn doel gemist, zoowel door het snelle tempo, waarmede de schuld toenam, als door wanbeheer, nog bevorderd door het geheimblijven van de zaken van het a.s. Ook ging het zijn bevoegdheden te buiten. Voor koning Willem I was het a.s. mede een middel om de geldmiddelen aan de contrôle der St. Gen. te onttrekken. Het a.s., welks werking voor 's rijks geldmiddelen zeer fataal geworden is, werd opgeheven in 1842. *Verberne.*

Amortiseeren beteekent te niet doen of delgen. Door b u f f e r s wordt de schok van aanstootende wagons geamortiseerd; bij het b i l j a r t s p e l wordt de stoot op den speelbal geamortiseerd door de overdracht van de vaart op den aangespeelden bal: de speelbal blijft daardoor op de plaats van aanraking liggen. E c o n o m i s c h wordt deze term gebruikt: 1° om het als het ware onttrekken van goederen uit het openbaar verkeer aan te duiden: het vermogen in de doode hand is geamortiseerd. 2° Om aan te duiden, dat de belastingdruk niet verhaalbaar is. Dit kan alleen bij zakelijke belasting of bij eene als zoodanig werkende: bij invoering drukt deze uitsluitend op de huidige eigenaars; voor de toekomstige is ze geamortiseerd (grondbelasting, couponbelasting). Volkomen amortisatie vindt alleen plaats voor zooverre geen verhaal mogelijk is. 3° Voor het → aflossen van schuld of geleend kapitaal, hetzij dit geschiedt door betaling van het geheel of in gelijke of ongelijke periodieke afdoeningen of door inkoop van de schuldbekentenissen (obligaties) of kapitaalbewijzen (aandeelen).

L i t.: Pierson, Staathuishoudkunde (II); Bordewijk, Theorie der Belastingen en het Ned. Belastingwezen. *v. Ketel.*

Amory, T h o m a s, half krankzinnig Engelsch schrijver van Memoirs (1755) in 2 dln., en een vervolg daarvan: The Life of John Buncle, Esq. (1756 en 1766); zonderling, onsamenhangend, maar hier en daar zoo levendig, dat Hazlitt dacht aan the soul of Rabelais. * 1691, † 1788. *Pompen.*

Amos, 1° de derde der kleine p r o f e t e n. Hij was herder van beroep, maar werd tijdens de regeering van Jeroboam II, koning van Israël (783—743), door God tot het profetenambt geroepen.

2° Amos, b ij b e l b o e k, behoort tot de verzameling Kleine Profeten. Werd in het Hebreeuwsch opgesteld door den profeet Amos, voornamelijk voor en tegen het Noordrijk Israël. Behalve het opschrift (1. 1) en den epiloog (9. 8b-17: de messiaansche belofte) onderscheiden we in het boek A. 3 deelen: a) een serie a n a t h e m e n (1-2) tegen de omliggende volkeren van Damascus, Gaza, Tyrus, Edom, Ammon, Moab, tegen Juda, en vooral tegen Israël. b) Een serie b e r i s p i n g s- en b e d r e i g i n g s r e d e n, vooral tegen Israël (3-6). Dit 2e deel schildert Israëls misdaden, terwijl het 1e deel eer de straffen beschrijft, de gevolgen van de misdaden. Om de orde te herstellen in enkele tekstverschuivingen, plaatst A. Van Hoonacker 8. 4-14 na 4. 3; en 7. 9-17 na 4. 13. c) Een serie zinnebeeldige v i s i o e n e n omtrent Israël (7—9. 8a): de sprinkhanen, het vuur, het lood, de mand rijpe vruchten, Jahve naast het altaar. Ten onrechte erkende de Graf-Wellhausiaansche critische school in Amos een der stichters van den Israëlietischen monotheïstischen godsdienst, en ontkende zij de echtheid van de heerlijk-contrasteerende messiaansche belofte van den epiloog, welke troostend en opbeurend het zwaardrukkend boek van den vloekprofeet sluit. Ook aesthetisch-literair staat het bijbelboek A. zeer hoog; zijn taal is bizonder krachtig en beeldrijk.

L i t.: A. van Hoonacker, Les douze Petits Prophètes (Parijs 1908); Touzard, Le Livre d'Amos (Parijs 1909); F. L. Ceuppens O.P., De Kleine Profeten (Brugge 1928). *Brans.*

Amougies, → Amengijs.

Amours, J a n, Cisterciënser uit de abdij van Vlierbeek, bij Leuven, die in 1443 opdracht kreeg van de overheid dier stad de spelen „Van O. L. Vrouwen Miraculen" en „Van de drie Ierarchien" samen te stellen.

L i t.: Van Even, Onbekend Vl. dichter (Gent 1897). *V. Mierlo.*

Amoy (Chineesch Hja-moen), havenstad in de Chin. prov. Foekiew (24° 30′ N., 118° 10′ O.), 197 000 inw. (1929). Chin. universiteit. Veel emigratie.

Ampas, het vaste overblijfsel (residu) na uitpersing of uitkoking van plantaardige stoffen; verhandelbaar afvalproduct der suikerfabrieken op Java.

Ampelidaceeën, → Wijnstokachtigen.

Ampelidae, → Zijdestaarten.

Ampelius, L u c i u s, schreef onder Hadrianus of Antoninus Pius een Liber memorialis, gericht aan zekeren Macrinus, een werkje van encyclopaedisch karakter: cosmographie, geographie, euhemeristische godenleer, historie.

Ampelographie (< Gr. ampelos = wijnstok), wetenschappelijke beschrijving van druiven, die hier weinig wordt beoefend.

Ampelopsis, geslacht van slingerplanten, gelijkend op den wijnstok en van dezelfde fam. Gekweekt als sierplant. A. quinque-folia R. et Sch., → Wilde Wingerd.

Ampelus (< Gr. ampelos = wijnstok), m y t h., lieveling van Dionysus; personificatie van den wijnstok.

Ampenan, havenplaats aan de W. kust van Lombok, voornaamste van het eiland, met een in den Z.O. moesson goede, in den W. moesson vaak slechte reede. Landingsplaats der Lombokexpeditie (1894) en beginpunt van den grooten weg, die via de hoofdplaats Mataram en het lustverblijf Narmada dwars door het eiland loopt naar de O. havenplaats Laboean Hadji. *Couvreur.*

Ampère, practische e e n h e i d van stroomsterkte = I Coulomb/sec = 3 × 10^9 electra statische eenheden per sec. De internationale A. is de stroom, die 1,11800 mg zilver afscheidt per sec aan de kathode van een zilvervoltameter.

Ampère, 1° A n d r é - M a r i e, Fransch wis- en natuurkundige, * 22 Jan. 1775 te Lyon, † 10 Juni 1836 te Marseille. Toonde reeds als kind grooten wetenschappelijken aanleg, ontwikkelde zich zonder leermeesters in wiskunde, natuurwetenschappen, letterkunde en philosophie. Was eerst leeraar te Ain-à-Bourgen te Lyon, 1804 repetitor, 1809 professor aan de Ecole Polytechnique te Parijs, 1808 inspecteur der universiteiten, 1824 professor aan het Collège de France. Hij schreef over wiskunde (waarschijnlijkheidsrekening, reeks van Taylor, oplossing van een partieele differentiaalvergelijking van de 2e orde), mechanica (bewijs v. het principe der virtueele snelheden; toepassingen van de variatierekening), optica (theorie van de breking) philosophie (systematiek der wetenschappen). Zijn hoofdwerk ligt op het gebied van electriciteit en magnetisme. In 1820 ontdekte hij de krachten, die electrische stroomen op elkaar en een magneet op een stroom uitoefenen; hij werd daardoor de grondlegger der electrodynamica. Hij verduidelijkte het begrip electrische stroom en voerde de grootheid stroomsterkte in, welker eenheid naar hem genoemd is. Hij vereenigde electriciteit en magnetisme tot één gebied door zijn theorie der moleculairstroomen ter verklaring van de magnetische verschijnselen.

L i t.: de verhandelingen over electrodynamica zijn vereenigd in de deelen II en III van Collection de Mémoires relatifs à la Physique, van 1884 tot 1891 uig. door de Soc. franç. de Phys. Verzameling van artikelen over zijn leven en werken in een num. spéc. de la Revue Gén. de l'Electr. (Nov. 1922). *Dijksterhuis.*

Regels van Ampère, → Zwemregel, Rechterhandregel.

2e J e a n - J a c q u e s, Fransch criticus en beoefenaar van de vergelijkende literatuurstudie in haar vroegsten, eclectischen en sierlijk-oratorischen vorm; zijn veelzijdige Europeesche, ja cosmopolitische belangstelling vond echter haar neerslag niet in het gedroomde synthetische werk. * 12 Aug. 1800 te Lyon, † 27 Maart 1864 te Pau. In 1833 hoogleeraar bij het Collège de France, 1847 lid van de Académie française.

W e r k e n: De l'histoire de la poésie (1830); Histoire littéraire de la France avant le 12e siècle (3 dln. 1840 vlg.); Histoire de la littérature française au moyen-âge, comparée aux littératures étrangères (1841); La Grèce, Rome et Dante (1848); Mélanges (1867). — L i t.: Potton (1867); Sainte-Beuve, Nouveaux Lundis (XIII, 1868); Correspondance et souvenirs (2 dln. 1875). *Baur.*

Ampèremeter, → Wijzerinstrumenten, Electrodynamometer, Galvanometer.

Ampèresecunde = 1 coulomb.

Ampèrewinding. Het aantal a. van een spoel is het product van het aantal windingen (mits alle in denzelfden zin gewikkeld) en het aantal ampères, dat door die windingen stroomt. Het aantal a. bepaalt de magnetomotorische kracht in een magnetisch circuit. De magnetom. kracht is nl. 0,4 π (= 1,26) maal het aantal a. *Elenbaas.*

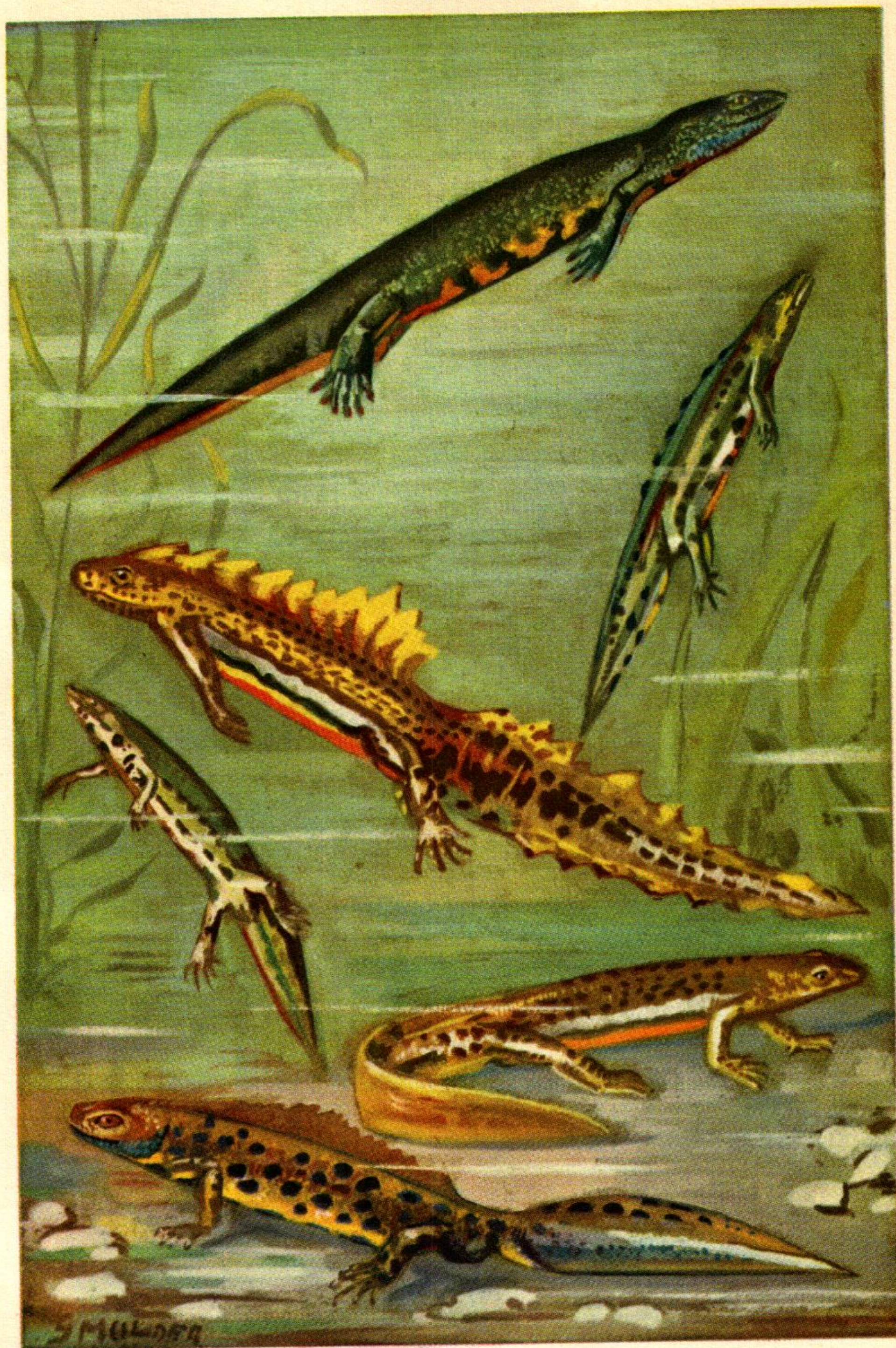
Ampezzo of H a y d e n, dallandschap in de Dolomieten, prov. Belluno (Italië). Het A.-dal is 15 km lang; loopt Noordwaarts, vanaf de vroegere Oostenrijk—Italiaansche grens. Belangrijk toeristenverkeer; ook houthandel. Voornaamste plaats: Cortina d'Ampezzo, de wintersportplaats bij uitnemendheid der Ital. Alpen.

Ampezzo of C o r t i n a d'A m p e z z o, 1 224 m, plaats in de Dolomieten (46° 34′ N., 12° 7′ O.). Sinds 1919 Italiaansch, bewoond door Ladiners. Veeteelt, houthandel, druk verkeer. Veel toerisme (wintersport).

Ampferer, T h e o r i e v a n O., behoort tot de zgn. o n d e r s t r o o m i n g s t h e o r i e ë n (→ Geotectonische theorieën). In beginsel uitgesproken in 1906. Hij neemt stroomingen in de magmazone aan, zgn. t h e r m i s c h e m a s s a s t r o o m i n g e n, welke de continentale schollen door frictiekoppeling meevoeren. Onder de depressies van de aardkorst toevloeiing van materiaal, onder de culminaties afvloeiing. De eerste vormen drukzones, zgn. V e r - s c h l u c k u n g s z o n e n, de tweede rekzones. Over de oorzaak der strooming laat hij zich vrijwel niet uit. In 1919 de theorie uitgebreid. Ook buiten plooiingsgebieden onderstroomingen, die groote continentale verschuivingen veroorzaken. In twee diametraal tegenover elkaar liggende gebieden resp. stroom vanuit de aardkern naar aardopp. en omgekeerd. *S. Tromp*

Amphiaraüs (Gr. m y t h.), zoon van Oïcles en Hypermestra, vader van Alcmaeon en Amphilochus; ziener, gunsteling van Zeus en Apollo, met vele deugden begiftigd. A. nam deel aan de Calydonische jacht en den tocht der Argonauten. Hij verdreef Adrastus uit Argos, verzoende zich later met hem en huwde diens zuster Eriphyle. Den tocht tegen Thebe wilde hij niet meemaken, daar hij den ongelukkigen afloop voorzag. Polynices kocht Eriphyle om met een gouden halssieraad; zij dwong A. den tocht mee te maken. A. vertrok, na zijn zoon Alcmaeon te hebben opgedragen, voor den dood van zijn vader wraak te nemen op zijn moeder. Voor Thebe leden de aanvallers de nederlaag. Ook A. vluchtte, Zeus opende de aarde voor hem; A. verdween in de aardspleet. Hij werd een goddelijk profeet en had een droomorakel bij Thebe en bij Oropus. *Davids.*

AMPHIBIEËN

1. KAMSALAMANDER (VROUWTJE). 2. KLEINE WATERSALAMANDER (MANNETJE). 3. BANDSALAMANDER (MANNETJE). 4. TRITURUS VULGARIS (VROUWTJE). 5. TRITURUS VITTATUS (VROUWTJE). 6. TRITURUS CRISTATA (MANNETJE).

V o o r s t e l l i n g i n d e k u n s t. Bekendste voorstelling A.'s uittocht naar Thebe en afscheid van Eriphyle (op de verloren geraakte kist van Cypselos; 6e eeuw en eenigszins anders op een Korinthische vaas uit denzelfden tijd, nu te Berlijn): A. is op het punt den wagen te bestijgen, maar wendt zich nog eens toornig naar zijn vrouw Eriphyle, die het verraderlijke halssieraad in de hand houdt. *Knipping.*

Amphibia, → Amphibiën (Palaeozoölogie).

Amphibiën (< Gr. amphi = dubbel, bios = leven) (zie platen), tweeslachtige dieren, klasse der gewervelde dieren. Leven zoowel in het water als op het land en dan bij voorkeur in vochtige omgeving, daar de slijmerige huid niet bestand is tegen uitdroging. In de jeugd leven zij als larve in het water en ademen dan door kieuwen. Bij het volwassen worden doorloopen zij een metamorphose, waarbij de kieuwen verdwijnen, de longen zich ontwikkelen en ook pooten ontstaan. Behalve in de longen, heeft ook uitwisseling van koolzuur en zuurstof plaats door de vochtige huid. Daar de ribben ontbreken, kan de luchtverversching in de longen niet plaats hebben door bewegingen van de borstkas, maar heeft zij plaats door vergrooting en verkleining van den mondinhoud. Door samenknijpen van de flanken wordt de inhoud van de longen in de mondholte geperst, het gasmengsel wordt daarna weer ingeslikt, waarbij de flanken weer uitzetten. Bij het duiken kunnen de dieren voldoende zuurstof verkrijgen door de huid. Duurt het duiken lang, dan kan het zuurstofgehalte van de lucht in de longen zelfs tot 0% dalen, zonder dat het dier behoefte krijgt om adem te halen. Ook kan een gedeelte van het longhaarvatennet worden afgesloten, waardoor het zuurstofverbruik beperkt wordt. Het hart heeft twee boezems en slechts één kamer, waardoor zuurstofhoudend en koolzuurhoudend bloed in de kamer wordt gemengd. Een algeheele bloedmenging zal echter worden verhinderd, doordat in de kamer uitstekende spierbalken nissen vormen, waarin aan de rechterzijde voornamelijk het uit de rechterboezem stammende koolzuurhoudende bloed, en aan linkerzijde het uit de linkerboezem stammende zuurstofhoudende bloed zal worden opgevangen. Doordat de samentrekking van de kamer van rechts naar links verloopt en daarmee overeenstemmend een spierbalkje in de conus arteriosus van rechts naar links verschuift, krijgen huid en longen het overwegend koolzuurhoudend bloed en kop en aorta het overwegend zuurstofhoudend bloed. De a. hebben twee achterhoofdknobbels, ribben ontbreken of zijn slechts zwak ontwikkeld, zooals bij salamanders. Een heup- en schoudergordel verbinden achter- en voorpooten met den romp. De eieren zijn omgeven door een geleiachtige stof en worden óf in snoeren (pad) of in plakkaten afgezet. Vuursalamanders en Alpensalamanders (→ Salamanders) zijn eierlevendbarend. De pipa draagt de eieren in wratten op den rug, de vroedmeesterpad draagt de eieren aan de achterpooten. Tot de A. behooren drie orden: 1° Kikvorschachtigen of staartlooze A., Anura; 2° Salamanderachtigen of staartdragende A., Urodela; 3° Wormsalamanders of Gymnophionen.

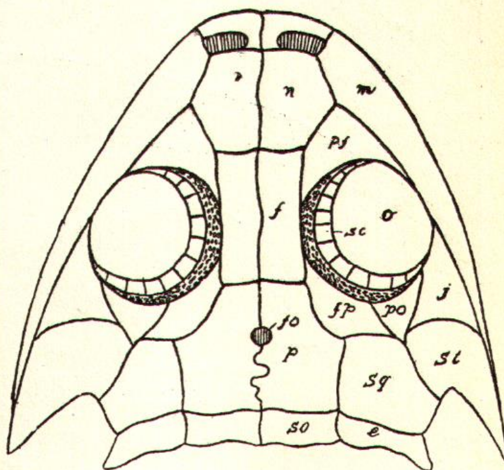
Uitgestorven zijn de Stegocephalen. A. komen in de geheele wereld voor, behalve in de Poolgebieden, daar zij niet kunnen leven in gebieden, waar de gemiddelde jaartemperatuur lager is dan 0°C. Daar de huid noch bestand is tegen de inwerking van zouten, noch tegen droogte, zijn zeeën, zoutwatermeren en woestijnen hindernissen voor hun verspreiding. Polynesië is arm aan A.; alleen op de Fidzjieilanden komt de Cornufer voor, op N. Zeeland Liopelma. In Australië komen van de A. alleen de padden voor, uitgezonderd op het schiereiland York, waar een echte kikvorsch (Rana papua) leeft. In Middel- en Zuid-Amerika leven de wormsalamanders, en komen van de kikvorschachtigen vooral de Cystignathidae (→ Kikvorsch) voor. In het N. gematigd gebied ontbreken de Cystignathidae en de wormsalamanders; hier leven de salamanders en de Discoglossidae (→ Kikvorschachtigen).

In het Palaeotropisch gebied ontbreken de salamanders en komen vooral de echte kikvorschen en de wormsalamanders voor. Op Madagaskar ontbreken de wormsalamanders weer.

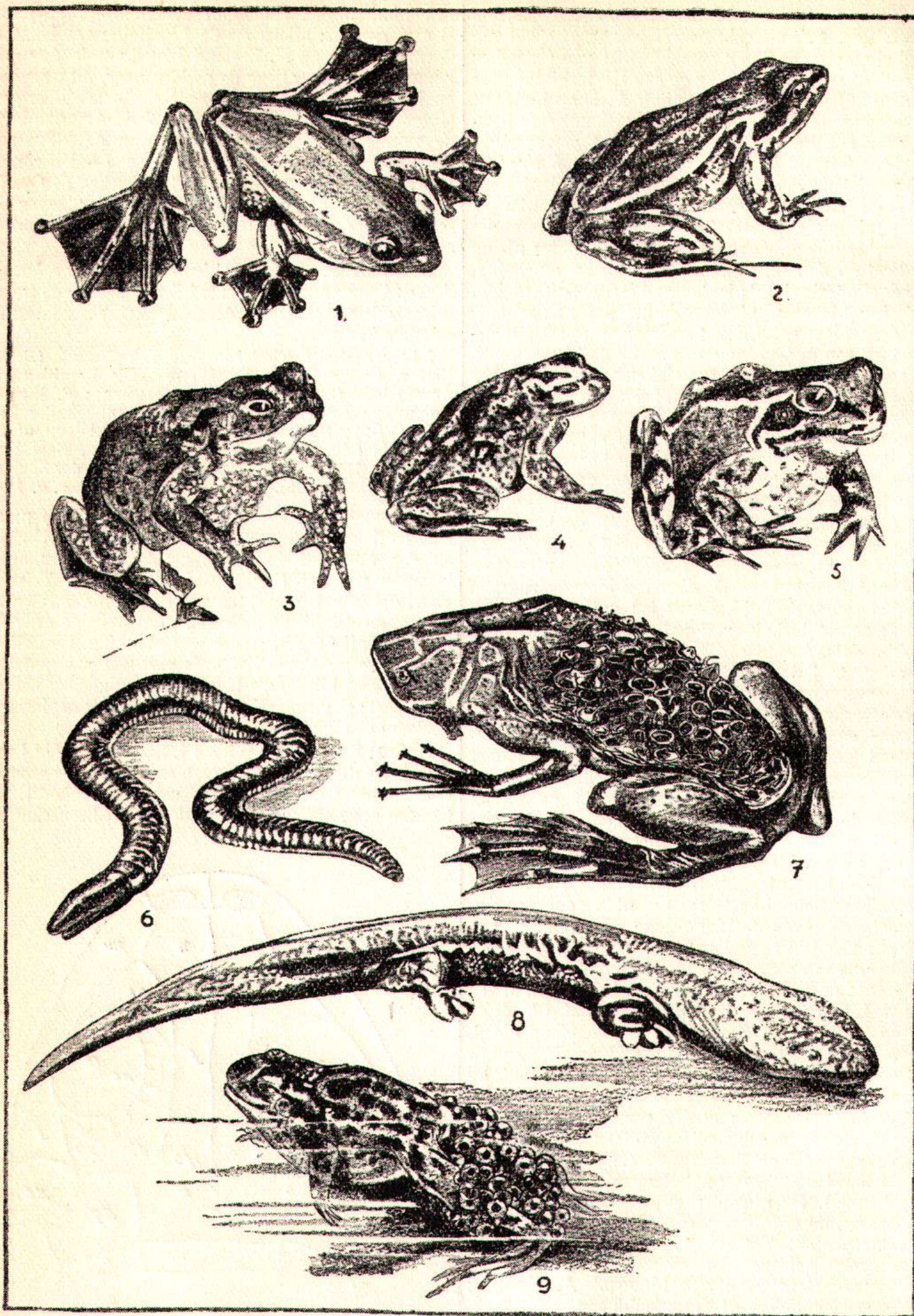
L i t. : Brehm's Tierleben VI, Der Frosch (Brehm Verlag, Berlijn 1930); Fr. Werner, Die Reptilien und Amphibieën (2 dln. Sammlung Göschen); F. Werner, Amphibia; Kükenthal-Krombach, Handbuch der Zoologie (VI-2); G. Kingsley Noble, The Biology of the Amphibia (Mc. Graw Hill Book Company, New York en Londen 1931); Dr. R. Hertwig, Lehrbuch der Zoologie (Uitg. Fischer, Jena). *v. d. Poel.*

Palaeozoölogie. Van de A. (Amphibia, zie plaat) zijn fossiele vertegenwoordigers bekend der Urodela en der Anura. Behalve de geslachten dezer orden kwamen van het Carboontijdperk tot den Trias a. voor, die in vele opzichten van de recente vormen afweken, en die bijeen gebracht worden in de orde der Stegocephali (< Gr. stegos = bedekking, kephalè = kop). Deze merkwaardige orde vertoont vele vormen, die zich aan bijzondere levensomstandigheden hebben aangepast; phylogenetisch doen zij aan de Cotylosauria denken (→ Reptilia).

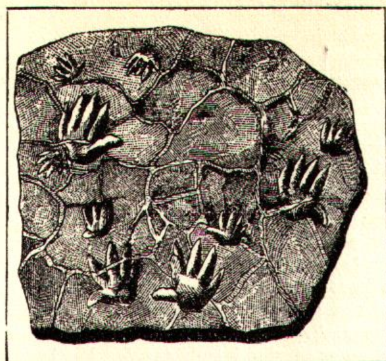
Orde 1: S t e g o c e p h a l i. Salamander- of hagedisachtige dieren, voorzien van een staart. De grootste vormen bereikten de grootte van een krokodil. Zij bezaten een koppantser en vaak een uit beenschubben

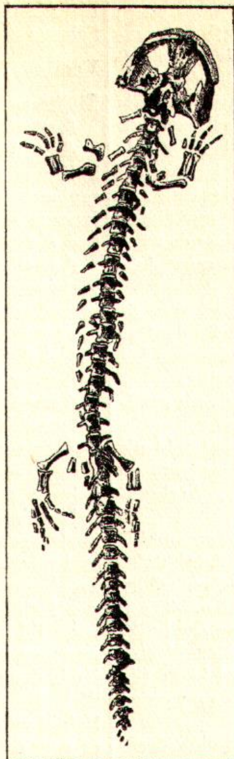
Bovenaanzicht van den schedel van Branchiosaurus amblystomus Credner (Stegocephaal). m = maxilla, n = nasalia, f = frontalia, pf = prefrontalia, p = parietalia, fo = foramen parietale, so = supraoccipitalia, o = orbita, sc = scleroticaalring en scl.plaat, fp = postfrontalia, po = postorbitalia, j = jugalia, st = supratemporalia, sq = squamosa, e = epiotica.

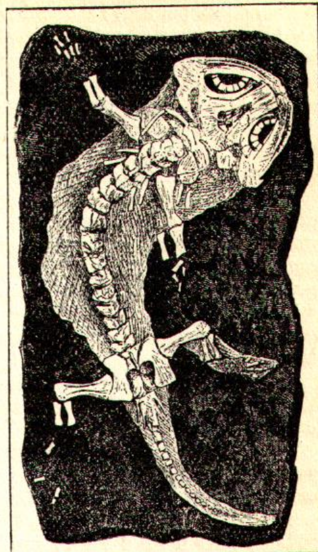
1. Javaansche vliegkikvorsch (Rhacophorus Reinwardti). 2. Springkikvorsch (Rana Agilis). 3. Pad (Bufo Vulgaris). 4. Knoflookpad (Pelobates Fuscus). 5. Graskikvorsch (Rana Temporaria). 6. Blindwoeler (Ichthyphis Glutinosus). 7. Pipa (Pipa Americana). 8. Reuzensalamander (Megalobatrachus Maximus). 9. Vroedmeesterpad (Alytes Obstetricans). ± ½ der ware grootte. Reuzensalamander 1/6 der ware grootte.

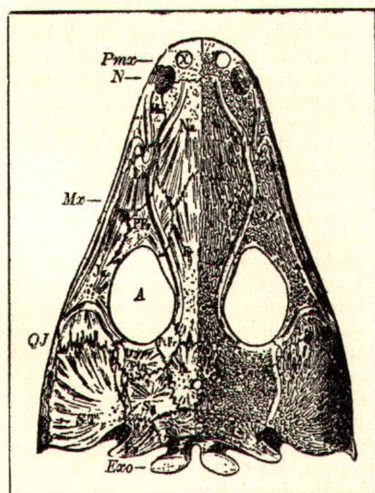
1

2

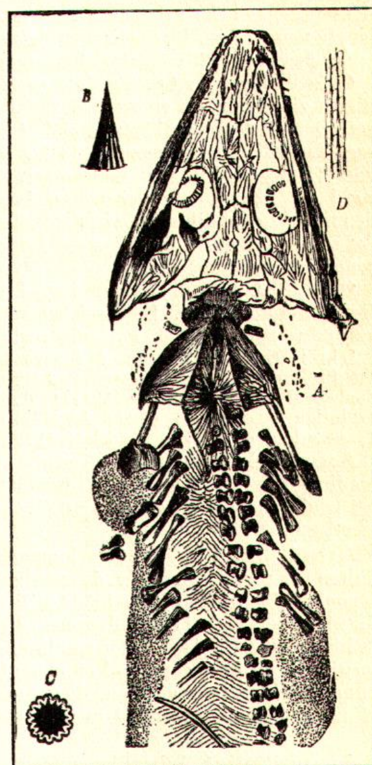
3

4

5

6

1. Chirotherium Barthi. Bondzandsteen. 2. Andrias Scheuchzeri. Keuper. 3. Branchiosauris Salamandroides. Perm. 4. Schedel van Mastodonsaurus giganteus. 5. Palaeobatrachus. Mioceen. 6. Archegosaurus Decheni. Perm.

bestaand buikpantser. De beenderen in het koppantser, die bij de andere a. ontbreken, zijn (zie afb.) supraoccipitale (so), epiotica (e), supratemporale (st), postfrontalia (fp), postorbitalia (po) en jugalia (j). Tusschen de parietalia bevindt zich het foramen parietale (fo). Rondom de oogen ligt dikwijls een scleroticaalring (sc), op de oogleden vaak een oogplaat. Bij de keel bevinden zich behalve drie tot den borstgordel behoorende keel-borstplaten, een interclavicula en twee claviculae. De beenderen die de mondholte omsluiten zijn vaak van tanden voorzien. Naar de wijze van verbeening der wervels worden de Stegocephali verdeeld in de volgende onderorden:

P h y l l o s p o n d y l i. De chorda is aan de ventrale zijde met dunne beenplaten bezet. De dentine der tanden is niet geplooid. Zij leefden gedurende het Carboon- en het Permtijdperk. Branchiosaurus.

L e p o s p o n d y l i. Wervels bestaande uit zandloopervormige beenstukken. Carboon-Perm.

T e m n o s p o n d y l i. Wervels samengesteld uit gescheiden beenstukken, een basaal hypocentrum en twee pleurocentra. Carboon-Onder-Trias. Archegosaurus.

S t e r e o s p o n d y l i. Wervels massief en amphicoel, soms in het midden doorboord. Het dentine der tanden is geplooid. De slijmkanalen tusschen orbita en de neusgaten vormen een lyra. Carboon-Trias. De vormen uit de Carboonformatie bezitten een buikpantser, de vormen uit de Triasformatie niet. Mastodonsaurus, een der grootste a.; de schedel heeft een lengte van ± 1 m. De voetsporen dezer dieren werden onder den naam Chirotherium beschreven.

Orde 2: U r o d e l a. Fossiele overblijfselen dezer dieren zijn zeldzaam en worden vanaf het Krijt aangetroffen. Het belangrijkste fossiel, Andrias Scheuchzeri Tschudi, werd gevonden in het Boven-Mioceen van Oeningen bij het Bodenmeer. Oorspronkelijk werd dit fossiel door Scheuchzer beschreven onder den naam Homo diluvii testis. Scheuchzer beschouwde het nl. als een overblijfsel van een mensch, die bij den zondvloed was omgekomen.

Orde 3: A n u r a. Komen fossiel voor vanaf de Boven-Jura (Malm). De fossielen wijken weinig af van de recente vormen. Palaeobatrachus.

L i t.: D. M. S. Watson, A Sketch Classification of the Prejurassic Tetrapod Vertebrates (Proceedings of the Zoological Society, Londen 1917); id., The structure, evolution, and origin of the Amphibia (Philosophical Transactions of the Royal Society, 1920). *Hofsteenge.*

Amphibievliegtuig, vliegtuigtype met dubbel landingsgestel, waardoor het a. in staat is, zoowel op het land als op het water neer te strijken en daarvan op te stijgen.

Amphibische planten kunnen zoowel in als buiten het water leven, bijv. de ongelijkbladige waterranonkel. De vormen in de beide milieu's verschillen dikwijls veel, vooral de bladvormen. In het water zijn de bladeren meestal smal of in smalle slippen verdeeld, terwijl zij in de lucht breed en onverdeeld zijn. Ook kunnen de bladstelen en strengelleden zeer lang worden of kort blijven in verband met de waterstand. *Bouman.*

Amphiboliet, kristallijn gesteente, in hoofdzaak bestaande uit groene amphibool (→ Hoornblende); in kleinere hoeveelheden treden nog op veldspaat, granaat en accessorische bestanddeelen.

Amphibool, → Hoornblende

Amphibrachys, driesilbige versvoet, bestaande uit één betoonde silbe tusschen twee onbetoonde. Schema ⌣ — ⌣.

Voorb. ⌣ — ⌣ | ⌣ — ⌣ | ⌣ — ⌣
Als sorge | mijn herte | verslinden | (G. Gezelle, Tijdkrans I. De oude brevier).

Amphiclea (a n t. g e o g r.), stad in Phocis.

Amphicoel (< Gr. amphi = aan beide zijden, koilos = hol) noemt men de wervels van visschen, eenige amphibieën en reptielen, die aan beide zijden (voor en achter) concaaf (uitgehold) zijn en waarin zich nog resten der → Chorda bevinden.

Amphicrates, oud-Grieksch rhetor, een der vertegenwoordigers van het Asianisme, schreef in gezwollen stijl een (verloren) reeks biographieën van beroemde mannen. A. verliet in 86 v. Chr. zijn geboortestad Athene en nam zijn intrek aan het Parthische hof, waar hij zich later zelfmoordde.

Amphictyonie, verbond van Gr. staten, die als amphictyonen, omwoners, een centraal heiligdom beschermden. De schrijvers vermelden meerdere dergelijke amphictyonieën; de oorsprong is onbekend; volgens sommigen vóór de komst der Hellenen in Griekenland. Deze statenbonden vermochten niet den vrede onder de Gr. stammen te handhaven, maar het barbaarsche oorlogsrecht werd door beperkende bepalingen verzacht. De meest bekende was de A. van Delphi, welke 12 Gr. stammen als leden telde. Ieder lid bracht in den raad der Amphictyonen twee stemmen uit. Twee vergaderingen: één in de lente en één in den herfst. Het praesidiaat berustte bij de Thessaliërs. De A. had de zorg voor de heiligdommen van Delphi en de Thermopylen, voor de wegen om Delphi en voor de Pythische spelen. De amphictyonen waren verplicht tot gewapende hulp om zoo noodig uitvoering der besluiten van den raad door te zetten. Politieke kwesties waren uitgesloten; toch verhaalt de geschiedenis van drie Heilige Oorlogen. Gewichtig was de door de A. bewerkte versmelting van het Aeginetische en het Attische muntsysteem en het slaan van algemeen-Gr. munten. De Delphische A. had geringe politieke beteekenis, doordat vele Gr. stammen er niet toe behoorden en de voornaamste, Athene en Sparta, in den raad heel weinig invloed hadden. Philippus van Macedonië kreeg zitting in den raad in plaats van de Phociërs (346 v. Chr.) en veranderde de samenstelling van den raad. De Aetoliërs hadden later grooten invloed in de Delphische A. Augustus bracht verandering in de samenstelling van den raad; na de Antonijnen hoort men niet meer van de Delphische Amphictyonie. *Davids.*

Amphicyon, geslacht der Carnivora uit het Miocene tijdperk. A. wordt wel beschouwd als de stamvorm der honden en der beren.

Amphidasis, → Berkenspanner.

Amphidromie (< Gr. amphi = dubbel, dromos = baan of loop) ontstaat, indien twee staande golven, welke niet gelijktijdig den 0-stand passeeren en wier knoopenlijnen elkaar snijden, gaan interfereeren. Door curven voor te stellen.

Amphigastriën, → Doosvruchtlevermossen.

Amphilochiërs (a n t. g e o g r.), Gr. stam, ten O. van de Ambracische Golf; hoofdstad: Argos. Amphilochicum. → Amphilochus.

Amphilochius van Iconium, Heilige, vriend der drie groote Cappadociërs. Leerling van den rhetor Libanius, daarna advocaat in Konstantinopel, vervolgens kluizenaar en 373 bisschop van Iconium. Verdedigde vooral de ware Godheid van den H. Geest.

Werken: 333 jambische verzen, vermaningen aan een jongen vriend Seleucus; 7 preeken en een verhandeling tegen verkeerde ascese. — Lit.: Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (III, 220 vlg.). *Franses.*

Amphilochus (Gr. m y t h.). 1° Zoon van A m p h i a r a ü s en Eriphyle. Nu eens stelt de sage hem voor als helper van Alcmaeon bij den moedermoord, dan weer als deelnemer aan den tocht tegen Thebe of Troje. Als ziener sticht hij met Calchas en Mopsus verschillende steden en orakels op de kust van Klein-Azië.

2° Z o o n v a n A l c m a e o n en Manto, stichter van Amphilochicum Argos in Acarnanië. Soms worden deze twee in de sage verwisseld. *Davids.*

Amphimacer, driesilbige versvoet, bestaande uit een onbetoonde silbe tusschen twee betoonde. Komt zeer weinig voor in het Ned.; schema — ⏑ —. Ook wel creticus genoemd naar het eiland Kreta, waar deze versvoet zeer geliefd was.

Amphimedon, een der vrijers van Penelope, door Telemachus gedood.

Amphimixie (Gr. = vermenging), vermenging van de ouderlijke erfmassa's tijdens de bevruchting.

Amphineuren, → Keverslakken.

Amphinome (Gr. m y t h.). 1° Een N e r e ï d e.

2° G e m a l i n v a n A e s o n, moeder van Iason. Toen Pelias Iasons geslacht wilde verdelgen, doodde zij zichzelf, na Pelias, staande aan zijn eigen haard, te hebben vervloekt.

Amphion (Gr. m y t h.). 1° Z o o n v a n Z e u s en tweelingbroeder van Zethus. A. en Zethus zijn een soort Boeotische Dioscuren. Zethus is krachtig en ruw, A. is de musicus. Hij bouwt de muren van Thebe met behulp van zijn lier; op de tonen daarvan voegen de steenen zich te zamen. A. en Zethus nemen wraak op Dirce voor de vernederende behandeling, die hun moeder Antiope van haar heeft ondervonden. Zij binden Dirce aan de hoorns van een wilden stier. → Farnesische stier. Amphions echtgenoote was Niobe.

2° Een A r g o n a u t uit Pellene in Achaia. *Davids.*

Amphioxus, → Lancetvischje.

Amphipoden, → Vlookreeften.

Amphipolis (a n t. g e o g r.), Atheensche kolonie, gesticht onder Pericles 436 v. Chr., hoofdstad van het Attische Thracië, gelegen aan de rivier Strymon; 424 v. Chr. veroverd door den Spartaan Brasidas, die 2 jaar later als overwinnaar sneuvelt in den slag bij A. tegen den Athener Cleon, die eveneens valt; 357 v. Chr. door Philippus van Macedonië veroverd; begin der verwikkelingen tusschen hem en de Atheners; werd in 168 v. Chr. Romeinsch; ook ten tijde van St. Paulus een belangrijke plaats (vgl. Act. 17. 1). Thans het dorp Neochori (= Nieuwstad) aan de Stroema. *Davids.*

Amphiprostylus, een term in de Gr. architectuur, gebruikt voor een tempel met een zuilenportiek alleen aan den vóór- en den achterkant. → Grieksche tempel.

Amphisbaena (〈 Gr. amphi = aan beide zijden, bainein = gaan), slangvormige hagedis met langgerekt lichaam, onbeschubde huid, kleine oogen met vergroeide oogleden; de ledematen ontbreken of zijn rudimentair. Zij leven onderaardsch en zoeken hun voedsel in nesten van mieren en termieten, wier larven zij vnl. eten. Een groot aantal soorten leeft in Midden- en Zuid-Amerika, de overige zijn verspreid over tropisch Afrika en de landen om de Midd. Zee. A. is een geslacht van de fam. der ringhagedissen (Amphisbaenidae), orde der hagedissen (Lacertilia). *Willems.*

Amphissa (a n t. g e o g r.), stad in Locris Ozolis, teg. Salona. In 339 v. Chr. beschuldigden de bewoners van A., aangezet door de Thebanen, de Atheners in den raad der Amphictyonen van heiligschennis in Delphi. De Ath. afgevaardigde Aeschines beschuldigde A., dat het aan Apollo gewijd grondgebied bezat. Aanleiding tot den derden Heiligen Oorlog (339 v. Chr.). *Davids.*

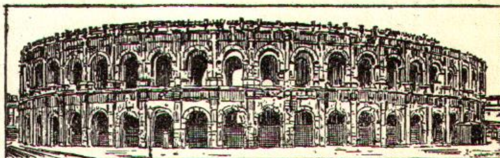
Amphistegina (f o s s i e l), → Foraminiferen.

Amphistomum (〈 Gr. amphi = aan beide zijden, stoma = mond), inwendig parasitisch levende zuigworm met één vóór en één achter aan het lichaam voorkomenden zuignap, waarvan de laatste het grootst is. De meeste soorten komen voor in het darmkanaal van gewervelde dieren o.a. a. conicum bij herkauwers, a. (paramphist.) subclavatum bij kikkers, a. hominis bij den mensch (vooral in Indië). A. is een geslacht van de orde der zuigwormen (Trematodes). *Willems.*

Amphiterium, fossiel zoogdier uit het Dogger (→ Juraformatie) van Engeland. Onder den naam A. worden ook wel zoogdieren samengevat, wier plaats in het systeem nog onzeker is.

Amphitheater (g e o l o g i e), → Keteldal.

Amphitheater is in de Rom. architectuur eén gebouw, waarbij rondom een meest elliptische arena, trapsgewijze zitplaatsen zijn gebouwd, hier en daar onderbroken door gangen waardoor men langs een trap buiten het gebouw kon komen. Soms werd het a. in een bergkom gebouwd, in de steden (Rome enz.) echter werd het meestal omsloten door een muur, met drie of meer verdiepingen bogen, waarvan dan de onderste als ingang dienden. Het oudst bekende a. is dat van Pompeji (80 v. Chr.); in Rome werden reeds onder Caeser (46 v. Chr.) tijdelijke houten a.'s gebouwd, waarvan sommige later door steenen vervangen werden. Het groote a. is het onder Vespasianus en Titus gebouwde Colosseum (80 n. Chr.) Verder nog a. te Arles, Capua, Catania, El Djem (N. Afrika), Fréjus, Nîmes, Pola, Pozzuoli (Puteoli), Syracuse, Verona, enz. *Knipping.*

Amphitheater van Nîmes.

Amphithéâtre morainique, → Gletsjers.

Amphitricha (〈 Gr. amphi = beide, thrix = haar) zijn bacteriën met twee zweepdraden aan het lichaam.

Amphitrite (Gr. m y t h.), dochter van Nereus of van Oceanus, gemalin van Poseidon; godin der zee.

Amphitryo (Gr. m y t h.), zoon van Alcaeus, koning van Tiryns, en Astydamia; hij doodde bij ongeluk of opzettelijk zijn schoonvader Electryo en trok met Alcmene, zijn vrouw, naar Thebe, waar Creon hem van bloedschuld reinigde. A. ondernam een tocht tegen de Taphiërs; tijdens zijn afwezigheid werd Alcmene, door Zeus, moeder van Heracles. → Plautus. *Davids.*

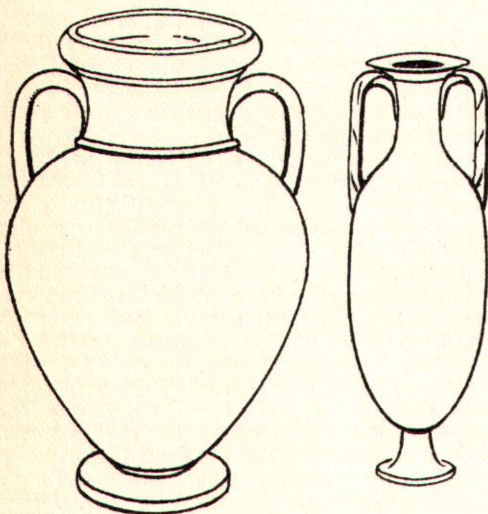
Amphitryon, titelheld van M o l i è r e 's

gelijknamig spel (13 Febr. 1668), dat op Plautus' Amphitruo teruggaat. Hierin (III. 3. 13) noodigt Jupiter (onder den naam van A.) Blepharo te ontbijten; dit gaf nu aan Molière de volgende versregels in: Le véritable Amphitryon / Est l'Amphitryon où l'on dîne. Vrij vertaald: Je ware gastheer / is die, waarbij men dineert (Amphitryon 3. 5). In het Fransch, en van daar uit in de moderne talen, werd hij spreekwoordelijk als type van den royaal onthalenden, dikwijls ook geëxploiteerden gastheer. Ook vrouwelijk gebruikt als zelfstandig type-naamwoord: une Amphitryonne.

Lit.: Kr. Nyrop, Grammaire historique de la langue française (IV 1913, § 496). *Baur/Brouwer.*

Amphiuma means, → Aalsalamander.

Amphora, een in de Oudheid gebruikelijk kruikvormig vaatwerk, van twee hengsels voorzien, met dikken buik en nauwer wordenden hals, met of zonder

voet. Diende om voorraden te bewaren, of om te meten en vooral in den lateren tijd als pronkstuk. Bekend zijn de met olie gevulde panatheneïsche a., welke aan de overwinnaars der spelen geschonken werden. *Knipping.*

Amphotere electrolyten zijn stoffen, die zoowel als zuren reageeren en dus met basen zouten vormen, alsook als basen zich gedragen en dus met zuren zouten vormen. Zoo vormt bijv. $Al(OH)_3$ met zoutzuur een zout $AlCl_3$ en met natriumhydroxyd een zout Na_3AlO_3. Andere voorbeelden zijn $Zn(OH)_2$, amidozuren enz. In de physiologie spelen a.e. een groote rol. *A. Claassen.*

Amphotere reactie is de reactie van amphotere electrolyten.

Amphotere vormingen zijn die gesteenten, die onder den invloed van hooge temperatuur en met medewerking van water ontstaan. Het zijn meestal vulkanische tuffen en conglomeraten. Zij ontstaan uit vulkanische asch, zand en lapilli, die met behulp van water tot een vast gesteente verkitten.

Amphrysus (ant. geogr.), rivier in Thessalië; daar weidde Apollo de kudden van Admetus.

Amplificatie (Lat. uitbreiding, welsprekendheid) is het overvloedig en door-en-door bespreken van een argument, hoofdgedachte, enz. eener redevoering, met het doel, den toehoorders het belang der zaak, de kracht der bewijzen duidelijk te maken, en hun gemoed zoo te beïnvloeden, dat zij besluiten te doen, wat de redenaar wil. De a. moet aan het geraamte der rede vleesch en bloed, leven en kracht, gloed en schoonheid geven. De middelen, welke zij aanwendt, zijn vooral: uitvoerige beschrijving, beelden en vergelijkingen, stijlfiguren, affecten. De keuze dezer middelen moet met overleg en vernuft, overeenkomstig het te bereiken doel geschieden. Een gevaar, dat niet altijd vermeden wordt, is het afdwalen van het onderwerp der redevoering. *v. d. Eerenbeemt.*

Amplitude (oceanographie) is de grootste verhooging of verlaging, ten opzichte van den middenstand, die een getij kan veroorzaken. → Getijden. *Wissmann.*

Amplitudo (mech.) of slingerwijdte is de grootste uitwijking uit den evenwichtsstand. → Trillingen.

Meteorologische amplitudo. Dit is het verschil tusschen den hoogsten en den laagsten stand van den thermometer, van den barometer, in een etmaal, een maand of een jaar. De dagelijksche thermometrische a. is op het vasteland, bij onbewolkten hemel, ong. 15° C. De dagelijksche barometrische a. is in de warme luchtstreken door hare regelmaat gekenschetst (2,8 mm te Batavia). *V. d. Broeck.*

Ampsagas (ant. geogr.), rivier op de grens van Mauretanië en Numidië.

Ampsanctus, Lacus, meer in het land der Hirpini in Samnium, waaruit verpestende dampen opstegen. Hier werd de godin Mephitis vereerd.

Ampsin, Beg. gem. in de prov. Luik, ten N.O. van Hoei; opp. 571 ha; 2 677 inw. Maasvallei; ertsen; groeven van zand en van kalksteen; scheikundige fabrieken. Oudheidkundige vondsten: le cimetière des Sarrasins.

Ampsivarii of Amsivarii, naburen van de Friezen tot 58 n. Chr. aan den benedenloop van de Eems, door de Chaucen verdreven. Daarna is hun woonplaats onbekend, tot ze in de 4e eeuw zich vertoonen als een Frankische stam.

Ampt, Abraham, tijdens de inlijving van ons land bij Fr. commissaris van politie te Den Haag. * 1780 te Venlo, † 1857 te Den Haag. Bleef oprecht Nederlander. Bezat in zijn zeer delicate functie zoowel het vertrouwen van zijn chefs als van de Haagsche aristocratie en volksklasse. Door het beleidvol redigeeren van zijn rapporten, die door de Fr. autoriteiten zeer gewaardeerd werden, bereikte hij, dat in Den Haag geen vervolgingen geschiedden om staatkundige redenen, zelfs niet na den opstand van April 1813. Bij den opstand van 17 November 1813 schaarde hij zich onmiddellijk aan de zijde van Van Hogendorp en zijn medestanders en was een der eersten, die zich in het openbaar met de Oranjecocarde vertoonden. Hij bleef aan het hoofd van de Haagsche politie, eerst als (voorloopig) commissaris voor de rust en de veiligheid in de stad, en later als directeur van politie, tot zijn eervol ontslag in 1850. *Verberne.*

Ampullaria, → Kogelslak.

Ampulle wordt in de oud-Christ. liturgie genoemd een fleschje of kannetje om water en wijn voor het H. Misoffer te bevatten, of om olie voor de zieken en voor allerlei soort zalvingen met kerkelijk karakter te bewaren. Daarnaast bestaan de zgn. pelgrimsampullen, welke bestemd waren om olie op te nemen uit de lampen, die bij martelaars- en belij-

dersgraven brandden: bekend zijn de Mennas-a. uit N. Afrika, over de heele oude wereld verspreid, de a. uit Jerusalem, waarvan koningin Theodelinde een aantal naar Italië bracht, die nu ten deele in den schat

Ampulle van Monza.
Voorst.: boven: Kruis van Christus en gekruisigde moordenaars; onder: Vrouwen bij Christus' graf.

Ampulle van Monza.
Voorst.: Christus en de ongeloovige apostel Thomas.

van Monza's kathedraal bewaard worden. Kunsthist. zijn deze laatste van belang door de vroeg-Christelijke voorstelling van de Geboorte, de Madonna, de HH. Vrouwen bij het Graf, de ongeloovigheid van den Apostel Thomas, e.d. Bij de graven der martelaren werden niet zelden door verwanten en geloovigen a. geplaatst, die reukwerken of wijwater bevatten.

Bloed-a. (phialae cruentae) zijn er ongetwijfeld geweest, maar of men in speciale gevallen en vondsten met bloed-a. te doen heeft, is nog niet vastgesteld. → Vaten, liturgische.

L i t.: Kraus, Realencyclop. des Christl. Altertums (II, 522 vlg.); Dictionn. d'Archéol. Chrét. et de Lit. (I, 1722—78). *Knipping.*

Ampullen heeten ook thans nog de schenkkannetjes voor wijn en water, die gebruikt worden bij de H. Mis.

Ampullen in de g e n e e s k u n d e zijn glazen fleschjes van verschillenden vorm, eindigende in een lang uitgetrokken gedeelte, dat na vulling dichtgesmolten wordt. Zij dienen om injectievloeistoffen steriel te bewaren en moeten daarom vervaardigd zijn van glas, dat geen alkali afgeeft.

Ampullina, een tot de Naticidae behoorende brakwaterslak. A. komt reeds voor in de Tertiairformatie, o.a. in Z. Amerika en in Indië.

Amputatie is in het algemeen het verwijderen of afzetten van een lichaamsdeel, in het bijzonder het afzetten van ledematen op een plaats buiten de gewrichten. (Geschiedt het afzetten in een gewricht, dan spreekt men van exarticulatie.) Deze misvormende operatie wordt slechts verricht, als het betreffende lid op geen wijze te behouden is, of als het leven van den patiënt zonder a. met de grootste waarschijnlijkheid verloren zou gaan. De amputatie geschiedt volgens vaststaande, klassieke regels, die tot doel hebben de functie van den amputatiestomp zoo goed mogelijk te doen zijn. Zoowel aan arm als been moet de stomp pijnloos zijn en goed bewogen kunnen worden. De armstomp moet een event. → prothese pijnloos en krachtig kunnen bewegen, de beenstomp moet met behulp der prothese een zekeren, pijnloozen steun aan het lichaam bieden.

Is het zieke lichaamsdeel niet schadelijk voor het geheele lichaam, dan is het verwijderen ervan geen amputatie, maar → verminking. *Krekel.*

Ampyx, → Trilobieten.

Amrah, → Amratian.

Amram, 1° z o o n van Caath en kleinzoon van Levi. 2° V a d e r van Moses en Aäron.

Amraoti, → Amarawati.

Amraphel, koning van Sennaar, nam als bondgenoot van den Elamitischen koning Chodorlahomor deel aan een krijgstocht tegen Kanaän (Gen. 14). Hij wordt vaak vereenzelvigd met den uit de Babylonische opschriften bekenden Hammoerabi, koning van Babylon.

L i t.: P. Dhorme, Hammurapi-Amraphel (Revue biblique, 1908, 205—226); A. Condamin, Abraham et Hammurapi (Etudes 1908, 485—501). *Keulers.*

Amratian of Amrah-cultuur, een der laat-Neolithische culturen van Opper-Egypte (4500 v. Chr.). Steen-kopertijd.

Amri, koning van Israël (884—873 v. Chr.), bouwde de nieuwe hoofdstad van Israël, Samaria.

Amr ibn al As, Arab. veldheer, die met succes in Syrië en Palestina streed, en van 640 tot 642 Egypte veroverde. Na den moord op kalief Osman ver-

klaarde hij zich voor Moeawija. Toen deze laatste in 661 tot kalief werd uitgeroepen, benoemde hij A. tot stadhouder van Egypte, welk ambt A. tot zijn dood in 663 (664?) heeft vervuld. *v. Haaren.*

Amritsar, 1° district in de provincie Pendsjaab, Voor-Indië, 1 000 000 inw.; landbouw (tarwe, maïs, rijst, katoen en suikerriet).

2° Voornaamste handelsstad van de Pendsjaab (74° 50′ O., 31° 30′ N.), 160 000 inw., waarvan de helft Mohammedanen, 2/5 Hindoes en 10% Sikhs. *G. de Vries.*

Amsdorf, Nikolaus von, medereformator van Saksen. * 1483 te Torgau, † 1565 te Eisenach. Eerst student, sinds 1511 professor in de theologie aan de universiteit te Wittenberg. Hij was een der eerste en trouwste volgelingen van Luther, vergezelde hem naar Leipzig en Worms en hielp hem bij de bijbelvertaling. In Maagdenburg en vele steden van N. Duitschland verkondigde hij de nieuwe leer. In 1541 benoemde keurvorst Johan Frederik hem tot bisschop van Naumburg met verdrijving van den door het kapittel rechtmatig gekozen bisschop Julius von Pflug, maar ondanks Luther's zgn. consecratie moest hij in 1547 voor Julius weer zijn plaats ruimen. Strenger en consequenter in zijn opvattingen dan Luther, voerde hij een fellen strijd tegen de nieuwe stroomingen van het Lutheranisme. De werken verklaarde hij niet slechts voor nutteloos, maar zelfs voor schadelijk ter zaligheid. Die afwijkende meeningen brachten hem er in zijn latere jaren toe tegenover Wittenbergs universiteit en uitgave van de werken van Luther te Jena voor de oprichting van een universiteit en een nieuwe uitgave van zijn werken te ijveren. De bibliotheek van Weimar bezit 5 deelen Amsdorfiana.

Lit.: Kawerau in Realenz. (I 1896, 464—467); Grisar, Luther passim. Een apart uitgegeven biographie bestaat tot heden niet. *Wachters.*

Amsinckia, kruidachtig plantengeslacht; fam. der ruwbladigen; 15 soorten in W. N. Amerika.

Amsivarii, → Ampsivarii.

Amstel, belangrijk vaar- en boezemwater, ongeveer tusschen Uithoorn en Amsterdam; deel van den gewichtigen waterweg Amsterdam—Rotterdam via Gouda.

Amstel, kasteel, oorsprong van Amsterdam. De Heeren van A. behoorden tot de Utr. ridderboortige ministerialen. Als oudste van dit geslacht wordt in 1105 Wolfert genoemd, die door vsch. Gijsbrechten opgevolgd werd. Zij trachtten zooveel mogelijk van den bissch. van Utr. onafhankelijk te worden. In 1285 nam Gijsbrecht IV van A. zijn land als leen van Floris V van Holl. aan en verbrak daardoor den band met het bisdom; in 1317 werd deze breuk definitief.

Lit.: H. Brugmans, in het Achtste Jaarboek der vereeniging Amstelodamum (1910, 41—115). *Post.*

Voornaamste heeren van Amstel: 1° Egbert, de eerste met zekerheid bekende heer van A. Hij komt voor in oorkonden vanaf 1131 tot omstreeks 1175, en geraakte herhaaldelijk in conflict met zijn heer, den bisschop van Utrecht, wegens het aan zich trekken van Utrechtsche goederen en inkomsten.

2° Gijsbrecht I, zoon van den voorgaande, komt voor in oorkonden van 1176 en 1188.

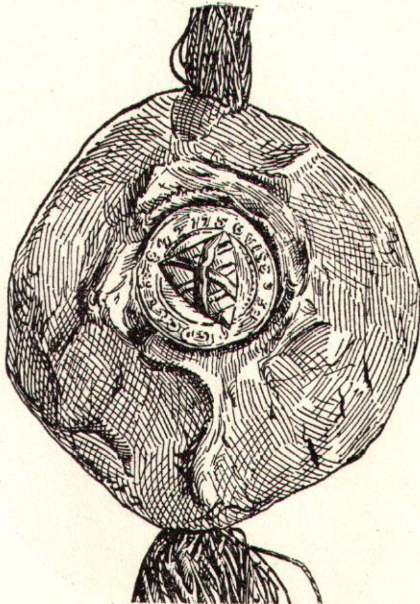
3° Gijsbrecht II, zoon van den voorgaande, breidde langs vreedzamen weg zijn bezit uit, en wordt betiteld als ridder, niet meer als ministeriaal, waarmee het kenteeken van zijn onvrije afkomst verloren ging. In 1227 zwaar gewond in een krijgstocht tegen den kastelein van Koevorden, moet hij niet lang daarna gestorven zijn. Zijn zoon was Gijsbrecht III.

4° Gijsbrecht III sterft vermoedelijk in 1252. Waarschijnlijk werd onder hem de dam in den Amstel gelegd, waarvan Amsterdam zijn naam ontleent.

5° Gijsbrecht IV, zoon van den voorgaande, de held van Vondel's drama, zette de oude politiek van zijn huis voort: met Holland tegen Utrecht. Doch in 1280 keerde zich Floris V van Holland tegen hem;

Zegel en tegenzegel van Gijsbrecht IV van Amstel, hangende aan een zoenschrift van 27 October 1285, in het Algemeen Rijksarchief te Den Haag.

hij werd met zijn broeder Arent in Zeeland in gevangenschap gehouden, doch in 1285 in zijn bezittingen hersteld, thans als leenman van Holland. Hij nam deel aan de samenzwering tegen Floris V van 1296, moest naar Vlaanderen vluchten en vestigde zich later in de Betuwe. In 1303 wordt hij voor het laatst genoemd. Na hem komen achtereenvolgens nog voor Jan, Willem, en Jan van A., met welken laatste het huis van A. uitsterft.

Lit.: H. Brugmans, zie boven; Van Spaen, Historie der Heeren van Amstel enz.; de Wdbkn. van Van der Aa en Kok. *Gorris.*

Amstel, 1° Gozewijn van, bisschop, → Gozewijn van Amstel.

2° Jan van, gen. De Hollander, belangrijk Ned. schilder van godsdienstige en genre-stukken uit het 2e kwart van de 16e eeuw. Ook genoemd Brunswijker monogrammist. * in Holland, † kort na 1543 te Antwerpen, waar hij sinds 1527 woonde.

Tot zijn werken rekent men een Intocht van Christus te Stuttgart, een Kruisdraging te Parijs, een Kruisiging te Bazel, een Spijziging der armen te Brunswijk, een Ecce Homo te Amsterdam en een te Rome, Kaartspelers te Berlijn, terwijl vermoedelijk ook een Vlucht naar Egypte (1543) te Leipzig hierbij gerekend moet worden. — Lit.: F. Winkler, Altniederl. Malerei (1926). *de Jager.*

Amsteldiep, een der wateren in de Waddenzee, N. van Wieringen; vóór de 19e eeuw een deel van den waterweg Amsterdam—Noordzee.

Amstélien, onderafdeeling van het Plioceen (→ Tertiairformatie) in Nederland en Engeland. Bij een diepboring bij Amsterdam werd op 350 m diepte de basis van het A. nog niet bereikt. De dikte van het A. in Nederland is minstens 150 m. De molluskenfauna bestaat gedeeltelijk uit nog levende en aan de Hollandsche kust voorkomende vormen als Litorina litorea, Mactra solida, Donax vittatus, Cardium edule, gedeeltelijk uit aan de Hollandsche kust niet meer levende schelpdieren. *Hofsteenge.*

Amstelkring, Museum, voormalig Kath. Kerkgebouw. 't Haantje (Ons Lieve Heer op Solder), gelegen aan den O.Z. Voorburgwal 40 te Amsterdam. Volgens den geschiedschrijver Jan Wagenaar werd het huis in 1661 inwendig tot een Kath. kerk vertimmerd. Vermoedelijk zou echter reeds 83 jaar vroeger het gebouwtje als een geheim zolderkerkje dienst hebben gedaan. Het is een typisch en zeldzaam voorbeeld van de oude zgn. „huiskerkjes,'' waarin de Kath. Amsterdammers van het laatste kwart der 16e eeuw, gedurende de 17e en een groot gedeelte der 18e eeuw, in de dagen der strenge plakkaten, de Heilige Geheimen vierden. Het vertoont in zijn voorgevel het karakteristieke voorbeeld van het eenvoudige Amsterdamsche heerenhuis uit den tijd van Hendrick de Keyser en is inwendig op vernuftige wijze en met betrekkelijk weinig middelen vertimmerd tot kerk. Door de welwillende medewerking van den Z. E. Heer J. H. van Born, eersten pastoor van St. Nicolaasbinnen († Nov. 1893) en de milde bijdragen van vele Amsterdamsche Kath. kon „Amstelkring" het interessante kerkje in 1887 aankoopen. Sedert werd het gebouw als museum ingericht. Hierin zijn opgesteld behalve vele stukken fraai oud kerkgeraad, meubels, enkele schilderijen o.a. van Joost van Cleve, Jacob de Wit en Gerrit Bleker en verschillende sculptures, ook vitrines met borduur- en kantwerk, oude gravures, een aantal fragmenten van oude kerken en gebouwen en enkele oude grafzerken. *de Stuers.*

Amstelland, hoogheemraadschap, van Amsterdam Zuidwaarts tot in de provincie Utrecht, omvat verschillende kleinere waterschappen. Het beheert de dijken, sluizen en bemaling. Er liggen enkele droogmakerijen in, zooals de Bijlmermeer- en Diemermeerpolder. De wateren in A. vormen A.'s boezem, in het O. begrensd door den Vechtboezem, in het W door den Rijnlandboezem. Amstel, Drecht, Kromme Mijdrecht, de ringvaarten van de droogmakerijen, enz. zijn de voornaamste wateren van dezen boezem. Loozing vindt plaats via het stadswater van Amsterdam en het IJ op Noordzee en IJselmeer, ook rechtstreeks op het IJselmeer. *van der Meer.*

Amstelmeer, boezemwater ten Z. van den → afsluitdijk van N. H. naar het voormalige eiland Wieringen.

Amstelveen, dorp, grenzende aan Amsterdam, in de N. H. gem. → Nieuwer-Amstel.

Amstenrade, gem. in Ned. Limburg, $1^1/_2$ uur ten Z. O. van Sittard, omvattend Amstenrade-dorp, Treebeek en Hommert. 1 511 inw. (1932), bijna uitsluitend Kath. Leven hoofdzakelijk van mijnbouw, nering en een klein gedeelte van landbouw. Prachtig kasteel met park, gebouwd ± 1775 door architecten Picard en Soiron. Wandschilderingen van de Lovinfosse. Inwendig onlangs gerestaureerd. Zetel der graven van Geleen en Amstenrade (Huyn, Salm-Dietrichtstein, De Ligne, Willems, Marchant d'Ansembourg). Eigenaar graaf M. de Marchant et D'Ansembourg.

Amsterdam (zie platen), oorspronkelijk Amstelredam, Lat. Amstelodamum, op 52° 22′ N., 4° 54′ O., hoofdstad van Ned. (niet zetel van de regeering). De gem. A. ligt in de prov. N. Holl., is de volkrijkste (niet grootste) gemeente, tevens eerste handels- en industriestad des lands, en ook belangrijk cultureel middelpunt. Patroon der stad: H. Nicolaas.

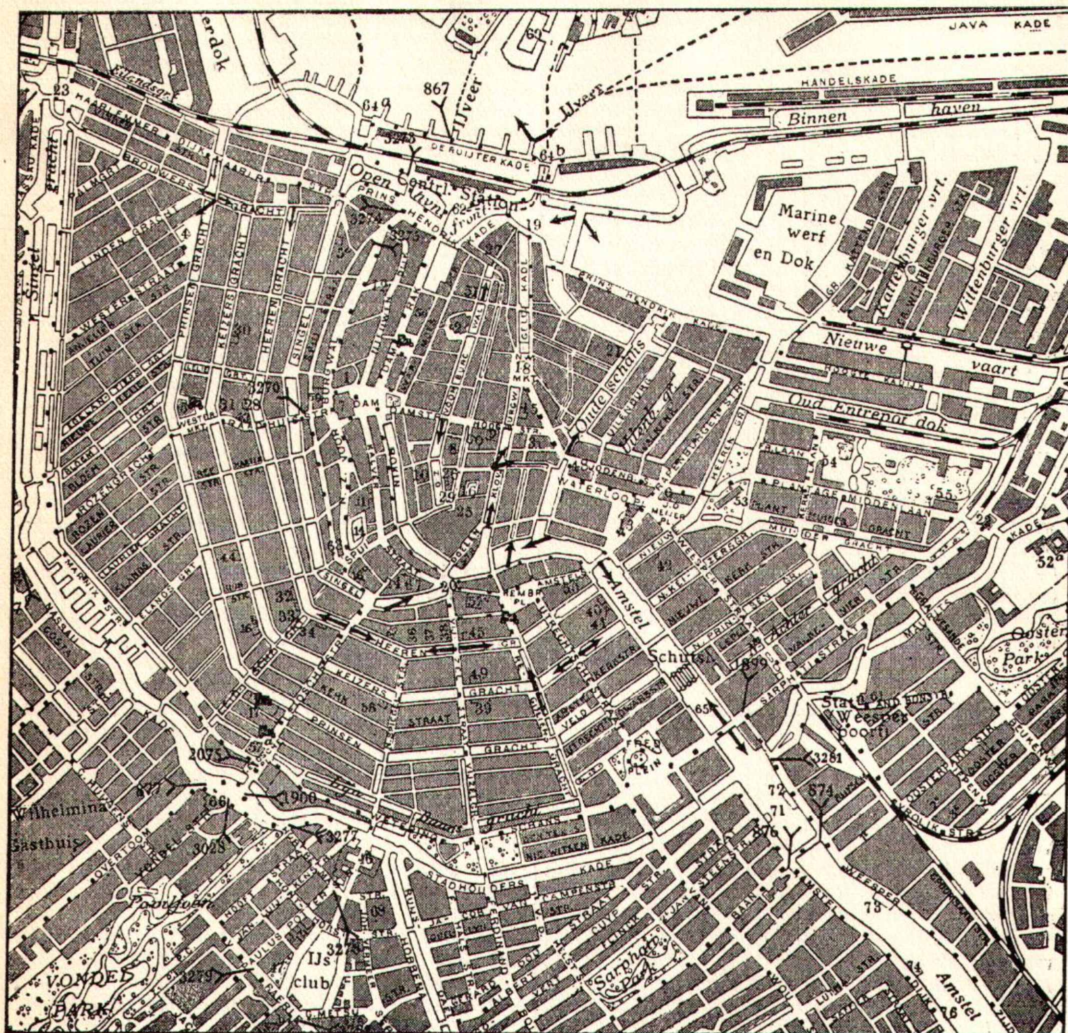
Grootte. 1 Jan. 1932: 17 455 ha; zonder wateren 14 976 ha; het eigenlijke stadsdeel beslaat ruim 4 000 ha, het landelijke gebied ruim 10 000 ha. Het grondgebied is herhaaldelijk vergroot: tusschen 1612 en 1670 kreeg A. den bekenden halvemaanvorm. Na 1860 begon de nieuwe uitbreiding; de laatste vergrootingen waren de annexaties van 1896 met 1 143 ha en van 1921 met 12 825 ha.

Door den slappen laagveenbodem moeten alle bouwwerken onderheid worden; de heipalen worden 13 à 15 m in den grond gedreven.

Klimaat, → Klimaat Ned. Een filiaal van het Kon. Ned. Met. Inst. te De Bilt, tevens belast met den stormwaarschuwingsdienst, bevindt zich aan den kop van de Handelskade.

Bevolking. Op 1 Jan. 1932 had A. 766 263 inw., waarvan 369 819 m. en 396 444 vr. Dit getal bedroeg in 1622: 105 000; in 1795: 217 000; in 1859: 243 000; in 1909: 566 631; in 1920: 647 427; in 1930: 749 459. De annexatie van 1896 vermeerderde het aantal inw. met 29 003; die van 1921 met 35 739.

In 1920 was 66% der bevolking in A. geboren, 30% in overig Eur. Ned., 0,3% in overzeesch Ned. In 1930 en 1931 bedroeg de totale vestiging 73 310; het totale vertrek 67 273. Alzoo een vestigingsoverschot van 6 037. Naar de forensen-gem. trokken 17 187; uit die gem. kwamen 12 463, dus een vertrekoverschot van 4 724. Opvallend groot is het aantal verhuizingen binnen de gemeente: in 1930 36 817 gezinnen en 51 235 „éénloopende" personen, totaal 186 783; voor 1931 waren die getallen 39 331, 53 306 en 194 714.

Teekening A. N. W. B.

De nummers op den plattegrond verwijzen naar bezienswaardigheden, de pijltjes naar fraaie stadsgezichten. De voornaamste bezienswaardigheden zijn: 1. Nieuwe of St. Catharinakerk. 2. Oude of St. Nicolaaskerk. 3. Zuiderkerk. 4. Noorderkerk. 5. Westerkerk. 5a. Nieuwe Luthersche Kerk. 7. Paleis, vroeger stadhuis. 8. Stadhuis, vroeger Prinsenhof. 11. Burgerweeshuis. 14. Begijnhof. 16. Universiteit. 18. St. Anthoniepoort, later Waag. 19. Schreierstoren. 20. Munttoren. 21. Montelbaanstoren. 52a. Koloniaal Instituut. 54. Artis. 55. Aquarium. 56. Beurs.

G o d s d i e n s t v e r d e e l i n g. In 1920 was 45,8% Prot., 22.7% Kath., 10,1% Israëliet, 0,1% Oud-Roomsch en 21,3% onkerkelijk. In 1930 was 34,4% Prot., 22% Kath., 8,6% Israëliet, 0,1% Oud-Roomsch en 34,9% onkerkelijk. In 1932 waren er 17 kerkgenootschappen, die openbare eerediensten hielden in 117 kerkgebouwen. Daarnaast bestonden tal van religieuze vereenigingen, waarvan de meeste geen eigen gebouw hadden. In totaal waren er ± 275 dienstdoende geestelijken of leeraren, waarvan ± 160 Kath.

Het g e b o o r t e c ij f e r is dalende: 1920 23 per 1 000 inw., 1927: 19 per 1 000 inw. (3,5% onwettig), 1931: 16, 64 per 1 000 inw. (4% onw.).

Het s t e r f t e c ij f e r is dalende: 1920: 10,8 per 1 000 inw., 1927: 9,2 per 1 000 inw., 1931: 8,94 per 1 000 inw. De k i n d e r s t e r f t e is in A. relatief laag: 1927: 4,1% van de kinderen, in 1926 geboren; dit cijfer was voor het Rijk 5,9%. De sterfte aan tuberculose bedroeg in 1920 ruim 14% van het totaal aantal sterfgevallen, in 1927 9,6%, in 1931 7,5%. In de gem. zijn 19 begraafplaatsen, waarvan 4 Kath.

Het aantal h u w e l ij k e n bedroeg in 1922: 7 327, in 1927: 6 064, in 1931: 6 261. Het aantal echtscheidingen was in diezelfde jaren 447, 592 en 686.

In „De toekomstige bevolkingsaanwas" (Amsterdam 1932), voortzetting van de rapporten over de grondslagen voor de stedebouwkundige ontwikkeling van A., maakt ir. W. A. de Graaf, dir. van Publieke Werken, de veronderstelling, dat de groei der bevolking van A. na 1970 vrijwel tot stilstand zal komen en dan ± 900 000 zal bedragen; als richtsnoer voor uitbreidingsplannen denkt hij zich een bevolking van ± 1 100 000 in het jaar 2 000.

Het aantal woningen bedroeg 31 Dec. 1931 204 561, waarvan 1 464 hofjeswoningen. Er was dat jaar een vermeerderingsoverschot van 3 694. Van woningbouwvereenigingen en gem. kwamen 1 970 woningen klaar. Onbewoonbaar werden verklaard 890 woningen. De zaak der volkshuisvesting is voor A. een ingewikkelde en nog niet geheel opgeloste moeilijkheid; zoo bijv. dienen er niet alleen in totaal voldoende goede woningen te zijn, ook in elke huurgroep dienen er genoeg te zijn. Een andere kant van dit probleem is de huisvesting van ongehuwden. De oudste instelling is wel het hospitium voor mannen in de St. Jozefsgezellenvereeniging, waarnaast voor Kath. vrouwen Huize Lydia en Sint Lidwina bestaat. Een gebouw bezitten ook het A(msterdamsch) T(ehuis) V(oor) A(rbeiders) en de A(msterdamsche) M(aatschappij) V(oor) J(ongemannen), de Persisvereeniging voor Christ. vrouwen, en het neutrale „Het Nieuwe Huis".

Stadsplan. A. ontstond aan de samenvloeiing van Amstel en IJ, dankte daaraan ook den halvemaanvorm, die zoo lang karakteristiek voor de stad was. Het begin der stad dient gezocht te worden bij den dam in den Amstel (Amstelredam), gelegd om beveiligd te zijn tegen het zeewater en gebouwd, niet bij den mond van den Amstel, maar iets Zuidelijker, een weinig O. van de tegenwoordige Koopmansbeurs. Er waren sluizen in. Noordwaarts werd de Amstel bedijkt, vormde een geschikte haven, kreeg den naam Damrak (rak = water); Zuidwaarts ontstond de naam Rokin (Rak-in of Binnenrak). De Warmoesstraat kreeg een verlengde in de Nes; in het W. werd de Nieuwendijk aangelegd, met als verlengde de Kalverstraat, die in haar naam de herinnering aan de veemarkt bewaart. Verdere uitbreiding is te volgen in den aanleg eerst van den Oude Zijds Voorburgwal in het O., en Nieuwe Zijds Vbw. in het W., daarna van den Oude Zijds Achterburgwal in het O., en Nieuwe Z. Abw. in het W. De groei der stad eischte geregeld nieuwe uitlegging der grenzen. Merkwaardig zijn de vele nauwe straten en stegen in O.-W. richting, die op plaatsgebrek wijzen. Dan wordt in 1612 besloten tot een uitbreiding, die de stad 3 × zoo groot zal maken. In de volgende jaren graaft men van den Amstel uit Westwaarts de vier hoofdgrachten: Prinsen-, Keizers-, Heeren- en Singelgracht, die Oostwaarts haar verlengde vinden in de Nieuwe Prinsen-, Nieuwe Keizers- en Nieuwe Heerengracht en Singelgracht. Boogvormig omgeven zij het oudste gedeelte en komen (of kwamen) uit in het IJ. De bochten in de Singelgracht herinneren nog aan de oude bolwerken. De vele grachten maakten A. tot een eilandenstad, het Venetië van het Noorden. Die vele eil. waren onderling verbonden door hooge bruggen, waarvan vele verdwenen, als ondoelmatig voor het moderne verkeer. De mooie grachten met hun forsche boomenrij, de fiere patriciërshuizen en andere grootsche bouwwerken er langs, schonken A. een zeer schilderachtig stadsschoon. Zeer beroemd is de „Bocht van de Heerengracht" (bij Nieuwe Spiegelstraat). De bouw van de Jordaan dateert uit ouderen tijd en verstoort in het halvemaan-plan de straalvormige ontwikkeling van verkeersstraten naar het centrum.

Deze bouw bleef bewaard tot het midden der vorige eeuw. De groei der stad deed daarna buiten de grachten nieuwe woonwijken ontstaan, vaak wel met een eigen karakter, maar niet gebouwd volgens vast plan, dikwijls met verwaarloozing van alle aesthetische eischen en berucht door den „revolutiebouw". Gelukkig is dat thans geheel veranderd, zoodat de nieuwste wijken een geheel ander en meestal heel wat fraaier aspect vertoonen. Men denke ook aan de tuindorpen: Watergraafsmeer, Oostzaan, Nieuwendam. Aan den overkant van het IJ kwamen groote industriecomplexen en woonwijken, die een ernstig, nog onopgelost verkeersvraagstuk schiepen: de verbinding der beide door het IJ gescheiden stadsdeelen, voorloopig door een uitgebreid pontverkeer bewerkstelligd. Bruggen en/of tunnels zullen mettertijd gebouwd moeten worden. Beide hebben hun groote bezwaren. Misschien dat een verder voortgaande verplaatsing der zeehavens van het Oosten naar het Westen — A. is van Zuiderzeestad Noordzeehaven geworden — de oplossing van dit probleem vereenvoudigt.

Evenals in alle groote steden wordt ook in A. de oude stad steeds meer zuiver w e r k gebied, steeds minder w o o n gebied. Overdag heerscht er een groote drukte, 's avonds is het er betrekkelijk rustig, hier en daar zelfs verlaten. De bevolking gaat wonen aan de randen, deels in de stad, deels er buiten (de laatste groep zijn de forensen; zij wonen in het Gooi of in de duinstreek ten N., W. en Z. van Haarlem). Een gevolg is, dat in het oude stadsdeel scholen, kerken, ontspanningsgelegenheden, enz. buiten gebruik raken, vaak renteloos staan en in de nieuwe wijken soms niet voldoende aanwezig zijn. Een ander gevolg is, dat op de spitsuren 's morgens en 's avonds aan verkeerswegen, -middelen en -politie zware eischen worden gesteld. Dringend noodig zijn groote, breede verkeerswegen van de randen naar het centrum (en óm de stad voor het doorgaand verkeer), wat vooral in de binnenstad met haar nauwe, kronkelende straten haast onoverkomelijke moeilijkheden oplevert; moderne verkeerseischen komen hier ook gemakkelijk

in botsing met het streven naar ongerept behoud van het historisch gegroeide, waaraan A. zoo rijk is. Ieder nieuw verkeersplan voor de oude stad brengt de gemoederen in heftige beweging (demping Vijzelgracht, Rokin, enz.).

Bezienswaardigheden. Een stad van dergelijke grootte, bevolking, beteekenis en historisch verleden biedt uiteraard een reeks van bezienswaardigheden. Groote beperking in de opsomming is dan ook noodzakelijk. Reeds genoemd werden de oude stad in het algemeen, nieuwe woonwijken, tuindorpen. Typische buurten in het centrum zijn: de Jordaan in het W., waar alle straten naar bloemen zijn genoemd, en de Jodenbuurt in het O. (de Israëlieten verspreiden zich thans over A.; vele vaak pittoreske buurtgedeelten werden opgeruimd). Een rustig plekje — dierbaar aan het Roomsche hart — te midden van de grootsteedsche drukte is het Begijnhof (zie geschiedenis). Onder de parken is het bekendst het Vondelpark, daarna het Oosteren Sarphatipark, IJ-bosch (vroeger Vliegenbosch geheeten) en Volewijkspark (interessante aanleg). Aan het Nieuwe Diep is een park in aanleg, waarvan een deel gereed is (1932). Hier zij ook vermeld Natura Artis Magistra, kortweg Artis, de bekende dierentuin met aquarium, en de Hortus botanicus met vele in- en uitheemsche planten. A. telt vele mooie, oude en nieuwe bruggen: genoemd worde de Magere Brug over den Amstel, daarnaast de nieuwste aanwinst over hetzelfde water: de Berlagebrug. Onder de gebouwen neemt het Kon. Paleis, voormalig stadhuis, gebouwd van 1648—'55 door Jacob van Campen, een eerste plaats in; vervolgens is vermeldenswaard: het Waaggebouw op de Nieuwmarkt, een oude stadspoort, later van een dak en een zevenden toren voorzien: thans is er het Amsterdamsch Historisch Museum ondergebracht. Bekend zijn ook de Oude kerk, uit de 14e eeuw, de Nieuwe kerk, uit de 15e eeuw, de Wester- en de Zuiderkerk. De eerste twee bewaren vele historische herinneringen: zoo bezit de Nieuwe kerk de graftomben van de helden ter zee De Ruyter, Van Galen, Van Speyck en Kinsbergen; de Westerkerk met den hoogsten toren van A. en de Zuiderkerk zijn scheppingen van Hendrik de Keyser. Tot de oude bouwwerken van A. behooren nog de Schreiers- en Montelbaanstoren, en Ons-Lieve-Heer-op-Solder, een voormalig bedehuis, herinnering aan den tijd, dat de Roomschen alleen in het verborgene hun bijeenkomsten konden houden; het heet thans Museum → Amstelkring, en toont, hoe de Kath. vroeger hun geloof beleefden. Van de nieuwe gebouwen vallen niet het minst op dr. Cuypers' scheppingen: het Rijks Museum, gebouwd van 1877—'85, met schilderijen van oude en nieuwe meesters, een prentenkabinet, een historische verzameling, enz.; het Centraal Station — in 1889 in gebruik genomen — de Vondelkerk en de St. Willibrorduskerk, het grootste Katholieke kerkgebouw van A. Verder van andere bouwmeesters: de Nederlandsche Bank, voltooid in 1869, het Hoofdpostkantoor van 1898, de Stadsschouwburg en het Concertgebouw. Het Stedelijk Museum, in 1895 voltooid, schepping van A. W. Weissman, bevat schilderijen en beeldhouwwerken, vooral van den nieuwsten tijd. Verder: het Scheepvaarthuis, zetel van stoomvaartmijen, het Kon. Koloniaal Instituut met zijn Koloniaal Museum, en het gebouw van de Ned. Handel Mij., architect De Bazel; de Koopmansbeurs van Berlage en de Effectenbeurs van ir. Jos. Cuypers.

Behalve de reeds genoemde musea verdienen een bezoek het Rembrandthuis, het Scheepvaart Museum, het Ned. Schoolmuseum, het Veiligheidsmuseum, het Museum van den Arbeid en het Persmuseum.

Economisch. Inleiding. Ontstaan als visschersdorp, in 1300 tot stad verheven, is Amsterdam thans uitgegroeid tot een der belangrijkste handelssteden ter wereld, tot een der voornaamste Noordzeehavens. Hoewel nu ook de industrie tot groote ontwikkeling is gekomen, is het toch de handel geweest, die A. zijn macht en aanzien gaf. Die handel — uiteraard klein begonnen — breidde zich snel uit en was al gauw internationaal. De ligging van A. was gunstig: aan een binnenzee, dus vrij veilig tegen stormen en zeeroovers, te midden van plassen en laagveenmoerassen, daardoor ook van de landzijde moeilijk te naderen. Ook de voorrechten, door Holl. graven en andere vorsten verleend, bevoordeelden A. Zoo wordt al in de 14e eeuw de stad de grootste haven van Holland — speciaal door den Oostzeehandel — is dan reeds de groote concurrent en wordt later de opvolger van Lübeck; A. is dan de markt van graan, bier, vlas en hout, grootendeels uit de Oostzeelanden aangevoerd en voor een deel naar Duitschland over den Rijn doorgevoerd. In de 15e en 16e eeuw wordt de handel steeds grooter. De sluiting van de Schelde op het einde der 16e eeuw bracht vooral A. voordeel. Honderden Zuid-Nederlanders, waaronder veel groote kooplieden en industrieelen trokken naar deze stad: A. nam de rol van Antwerpen over.

De komst der Portugeesche Israëlieten kort daarop, waaronder weer veel groothandelaren, bracht ook verderen vooruitgang, speciaal van een nieuwen tak: den handel op de Middellandsche Zee, waar A. een belangrijk deel van Venetië's rol overnam.

Bij het zoeken van den zeeweg naar Indië om de N. liet ook A. zich niet onbetuigd en de eerste volbrachte tocht om de Z. was op touw gezet door kooplieden van A. In de Vereenigde Oost-Indische Compagnie had A. de leiding en werd dè markt der koloniale waren. Naast de Indiëvaart bleef hoogst belangrijk de uitwisseling van waren tusschen de Oostzeelanden, die hout, graan, vlas, visch en ertsen leverden en de Middellandsche-Zeestreken, waaronder de Levant afzonderlijk genoemd moet worden, die zuidvruchten, wijn en zout opbrachten; een vrachtvaart, grootendeels in handen van Nederlanders, vooral van A. Deze stad was dè markt van al die waren, waarvan ook een deel naar Duitschland (Keulsche Vaart) verhandeld werd en een ander deel in de Nederlanden bleef. In 1608 werd de Beurs gesticht (voorheen handel in de open lucht), al spoedig de drukste ter wereld. Daarnaast kreeg A. zijn Bank van Leening, die ook voorschotten gaf op handelsvoorraden. De in 1609 opgerichte Bank van A. — bekend om haar soliditeit — was deposito-, giro- en wisselbank (opgeheven 1819). De effectenhandel kwam in dezen tijd ook sterk op. De visscherij bleef van beteekenis, speciaal werd in de 17e eeuw de walvischvangst belangrijk.

Vanouds was A. tevens bekend door zijn nijverheid. De handel vroeg schepen, bracht veel grond-

stoffen op de markt: daardoor scheepsbouw, verwerking van koloniale waren, van hout, daarnaast textielnijverheid en boekdrukkerijen. Ongeveer 1600 ontstaat ook de diamantslijperij — een verplaatsing van Antwerpen — een aanwijzing voor den toenemenden rijkdom der stad (die eveneens tot uiting komt in den bouw van de vele patriciërshuizen in de 17e eeuw). De komst van veel nijvere Zuid-Nederlandsche en later Fransche vluchtelingen bevorderde den bloei der industrie niet weinig. Het vertrek later van veel industrieelen en arbeiders — naar het buitenland gelokt — had natuurlijk een omgekeerde uitwerking.

Groot was in de Gouden Eeuw de invloed van A. op alle gebied, niet het minst op politiek. Het dankte dit aan zijn economische machtspositie. Deze periode — minder schitterend dan wel algemeen aangenomen is — wordt gevolgd door een tijd van achteruitgang in de volgende decennia, die minder groot is dan velen denken. Er is zelfs nog vooruitgang op bepaald gebied en wel in den geldhandel: A. wordt het financieel middelpunt van de wereld, de geldschieter van Europa. Hier worden door de Eur. staten de leeningen geplaatst. Toch is er op ander gebied wel degelijk achteruitgang. De goederenhandel vermindert, vooral ook, doordat andere (Eng.) landen dien overnemen. De groei van Pampus bedreigt ernstig den weg over de Zuiderzee; zullen scheepskameelen de zwaargeladen schepen op den duur nog over de ondiepte heen krijgen? De windhandel brengt ook zijn rampen. De O.I.C. gaat achteruit.

Dan komt de Fransche tijd, die vrijwel alles stillegt. Hamburg en Bremen komen op. De eerste helft van de 19e eeuw blijft nog een stille periode, ondanks alle pogingen tot verbetering (o.m. N. Hollandsch Kanaal). In de 2e helft volgt dan de kentering. A. gaat sterk vooruit. Wat de stad nu beteekent, zal het beste blijken uit een korte bespreking van de bronnen van bestaan in 1931, voorzoover de gegevens aanwezig zijn. Daarbij mag niet vergeten worden, dat dit jaar als crisisjaar geen gemiddeld beeld geeft.

De middelen van bestaan. De b e r o e p s t e l l i n g van 1920 wees uit, dat ongeveer 285 000 pers. een beroep uitoefenden; daarvan was in de nijverheid werkzaam 40%, in handel en verkeer 37%, in landbouw bijna 1%, in de overige beroepen 22%. In de K a m e r v a n K o o p h a n d e l e n F a b r i e k e n v o o r A m s t e r d a m vinden industrie, handel en verkeer hun vertegenwoordiging. Het gebied van de Kamer omvat de gem. A., Broek in Waterland, Landsmeer, Diemen, Nieuwer Amstel, Ouder Amstel en Uithoorn. De taak en afdeelingen der Kamer zijn als overal. Deze Kamer heeft een 12-tal vaste commissies ter voorbereiding van bepaalde zaken. Het H a n d e l s r e g i s t e r werd in 1931 vermeerderd met 1860 inschrijvingen, zoodat op 31 Dec. totaal 40 608 zaken ingeschreven stonden; van 1 114 zaken werd de opheffing ingeschreven. Behalve de secretaris en adj.-secr. werken hier 43 ambtenaren.

Handel. Het aantal personen, uitsluitend werkzaam in handel, bank- en credietwezen bedroeg in 1920 14% van hen, die een beroep uitoefenden, te weten: 30 984 m., 9 204 vr., samen 40 188 pers. Een onderverdeeling leerde o.m. het volgende; in winkels 15 665, op kantoren 10 463, kooplieden 5 005, reizigers en handelsagenten 5 678, venters 2 933.

G r o o t h a n d e l. Deze concentreert zich voor goederen en granen in de Koopmansbeurs, voor geld in de Effectenbeurs. De tabakshandel zetelt in de Nes, in en rond Frascati.

De goederenhandel is voornamelijk eigen handel, veel minder doorvoerhandel, al stijgt A.'s aandeel in het Rijnverkeer. Die eigen handel is op de éérste plaats koloniale handel; vervolgens is de handel met de Oostzee- en Middellandsche-zeelanden van beteekenis; van den handel met de werelddeelen is die met Noord-, Midden- en Zuid-Amerika en met West-Afrika het belangrijkst.

Van enkele producten is A. de grootste wereldmarkt: tabak, kinabast, peper; voor andere een der grootste: koffie, thee, kapok.

Hier volgen eenige gegevens over 1931 (de tusschen haken geplaatste getallen zonder jaartal hebben betrekking op 1930).

T a b a k. Van den Sumatra-aanvoer ging naar A. ± 90% of 189 000 pak (219 000) van ± 78 kg. De kwaliteit was niet best. 8% werd uitgevoerd naar de V.S. De Vorstenlanden leverden 135 530 pak (147 804) van beste kwaliteit, waarvan 20% naar Frankrijk (regie) ging en ruim 5% naar de V.S. Besoeki zond 248 000 (243 700) pak. Dan werd tabak aangevoerd uit de Ver. Staten, Brazilië en Paraquay, uit Turkije en andere landen. De **Java-tabak** werd deels in Rotterdam geveild.

K i n a b a s t. In A. komt alleen kinabast uit Ned. Indië aan de markt. De aanvoer was 6 700 000 kg (8 900 000). Omgezet werd 112 110 kg (142 037) kinabast met 2 802 kg (3 385) zwavelzure kinine.

K o f f i e. Amsterdam is de 3e koffiemarkt van Europa (Le Hâvre 1e, Hamburg 2e). De aanvoer was 1 557 345 balen (1 415 008), afgeleverd werd 1 486 347 balen (1 506 049). De voorraad op 31 Dec. was 262 979 balen (191 981). Groote hoeveelheden werden door den Ned. handel rechtstreeks naar vreemde havens verscheept. Op de termijnmarkt werden 367 500 balen (808 500) omgezet.

T h e e. De aanvoer was 20 771 000 kg (18 759 000), de invoer 11 812 000 kg (14 207 000), de uitvoer 7 360 000 kg (8 282 000). Van den export ging naar Duitschland ± 25%, naar en via Eng. 45%.

Geveild werd 14 500 000 kg (1 500 000) Ned. Ind. thee. De voorraad op 31 Dec. was 4 022 000 kg (3 081 000). Het binnenlandsch verbruik van thee was 11 800 000 kg (11 200 000), waarvan 81% (bijna 82%) van Ned. Ind. herkomst.

K a p o k. Voorraad 1 Jan. 1 158 pak à 50 kg. Aanvoer 123 945 pak (ruim 60% van Java), verkoop 123 594 pak, voorraad 31 Dec. 1 509 pak. De aanvoer in 1930 was ruim 112 000 pak. Van den verkoop werd 53 320 pak (50 960) uitgevoerd, voornamelijk naar Duitschland.

H o u t. A. is ook een belangrijke houtmarkt. Aanvoer 511 631 ton (627 010), afgevoerd 15 213 ton (24 187). In de houthaven werd gelost 147 065 (199 334) standaards eikenhout, 104 534 (147 028) stuks grenen balken, 12 438 (21 330) stuks eiken balken, 91 524 (109 948) heipalen, 157 485 (91 605) sparren, 265 129 (92 035) slippers, 1 175 telegraafpalen, 2 354 ton mijnstutten.

C a c a o b o o n e n. Aanvoer 84 632 ton (89 751) of 15% (18 %) van de wereldproductie. Uitvoer 31 954 ton (28 388). Ned. had noodig 57 000 ton (schatting).

Voor g r a n e n was de aanvoer 432 000 (478 000) ton of ± 9% van den totalen aanvoer (Rotterdam is voor den graanhandel veel belangrijker).

R u b b e r. De aanvoer was 7 060 (3 629) ton, de afvoer 6 875 (3 234) ton.

S t e e n k o o l. Totale aanvoer 1 396 732, (1 476 120) ton. Totale uitvoer 297 796 (279 055) ton. Duitschland, vervolgens Engeland, daarna Polen (sedert 1928) voeren de meeste buitenlandsche kolen in. Gebunkerd werd 421 402 (456 200) ton.

T i n. Aanvoer vrijwel uitsluitend uit Ned. Indië; afvoer hoofdzakelijk naar Duitschland, Ver. Staten en Groot Brittannië. Aanvoer in A. 9 568 (9 754) van den 21 364 (22 311) ton totalen aanvoer. Afvoer was 4 982 (4 415) van den 18 480 (22 474) ton totalen afvoer.

V e e e n v l e e s c h, → Veemarkt (in dit artikel).

Z a d e n. Handel wordt vooral gedreven in lijnzaad, karwijzaad en blauwmaanzaad. Lijnzaad kwam voor 99% uit Argentinië. Aanvoer 419 000 000 kg (254 000 000).

Z u i d v r u c h t e n. Sinaasappelen 765 700 kisten (617 210). De aanvoer van Braziliaansche sinaasappelen nam toe: 12 770 kisten. Daarnaast was er aanvoer van alle soorten zuidvruchten.

A a r d o l i e. Aanvoer 116 127 (122 037) ton petroleum, 140 795 (106 549) ton benzine, 55 043 (59 269) ton stookolie, 48 758 (39 468) ton gasolie. De afvoer was: 10 409 (14 964) ton petroleum, 4 717 (7 657) ton benzine, 29 756 (37 498) ton stookolie, 8 029 (7 750) ton gasolie.

Verder is er nog een belangrijke handel in c o p r a, h u i d e n e n v e l l e n, s p e c e r ij e n en vele andere goederen.

De opslag van al die waren wordt bewerkstelligd door een aantal zgn. veemen, die op vele plaatsen in de stad pakhuizen bezitten, waarvan enkele voor producten, die een speciale bewaring eischen (kina, bananen, enz.). Ook zijn er gemeentelijke opslagplaatsen: Oude en Nieuwe Entrepot. Voor het hout is in het W. een nieuwe haven, groot 91 ha, bedoeld zoowel als los- en ligplaats voor zeeschepen als voor berging van balken en masten. Daar is ook een gemeentelijk Petroleum Entrepot, groot 15 ha.

Tusschenhandel. Hiervoor zijn een aantal markten ingericht, o.a. g r o e n t e n m a r k t: omzet 3 521 975 gld. (3 394 391 gld.), f r u i t m a r k t: omzet 5 303 080 gld. (5 352 419 gld.), aardappelmarkt: omzet 3 961 701 gld. (2 935 166 gld.). Van den fruitaanvoer was de helft binnen-, de helft buitenlandsch. Van de groenten kwam 57% uit den omtrek. De aardappelen kwamen voor 79,7% uit Zeeland, voor 1,8% uit het buitenland. In aanbouw is voor deze artikelen een groot modern markthallencomplex. Bekend is ook de b l o e m e n m a r k t op den Singel, omzet 239 000 gld. (333 000 gld.), dan de zgn. b r a n d s t o f f e n m a r k t, op verschillende plaatsen langs grachten, omzet 3 333 000 gld. (2 293 000 gld.).

Zeer belangrijk is de v e e m a r k t, verbonden aan het a b a t t o i r. De eigenlijke marktdag is Maandag. Aanvoer in 1931: varkens 86 998 (66 328), runderen 31 360 (29 971), paarden 6 102 (5 997), kalveren 34 082 (33 083), schapen 2 643 (3 146), lammeren 730 (1 025), totaal 161 915 (139 550).

Hier komt ook het buitenlandsch vleesch ter keuring: ingevoerd werd versch vleesch uit Denemarken, bevroren uit Argentinië, Uruquay en Australië, totaal 5 500 000 kg, waarvan afgeleverd aan A. 1 415 000 kg; ook werd 684 000 kg buitenlandsch vet aangevoerd.

Geslacht werden aan het abattoir 197 059 (179 572) dieren.

Ten slotte dienen genoemd te worden de bekende algemeene dagmarkten (o.a. de Nieuwmarkt, Waterlooplein) en weekmarkten (o.a. Amstelveld).

Kleinhandel. De omvang is niet in cijfers weer te geven. Een winkeltelling in 1925 kwam tot 18 058 winkels, waarvan o.m. 2 389 kruidenierszaken, 1 446 café's en lunchrooms, 1 366 winkels voor kleeding enz.; daarnaast 39 warenhuizen.

Bank- en Credietwezen. Van den geldhandel is middelpunt de E f f e c t e n b e u r s, eigendom van de Vereeniging voor den Effectenhandel. De opbrengst van de beursbelasting was in 1929 8 531 000 gld., in 1930 4 721 000 gld. en in 1931 4 138 000 gld.

Van ouds is in A. het bankwezen geconcentreerd; filialen en agentschappen van de banken zijn verspreid over het land. In 1814 kwam hier de Ned. Bank. Genoemd moet ook worden de Ned. Handel Mij. van 1824. Andere belangrijke zgn. algemeene banken zijn de Amsterdamsche Bank, Twentsche Bank, Rotterdamsche Bankvereeniging, Incasso-Bank en Bank-Associatie. Ook de belangrijke koloniale banken hebben hier haar zetel. De gem. richtte in 1916 een eigen girokantoor op. Er zijn meerdere spaarbanken. De twee belangrijkste zijn de Rijkspostspaarbank (die hier ook haar zetel heeft) en de Spaarbank voor de Stad Amsterdam. De R. P. S. had op 31 Dec. 364 101 (275 800) inleggers of 16,4% (14,7%) van het geheele land, met een ingelegd kap. van 56 800 000 gld. (47 600 000 gld.) of 12,9% (13,6%) van het totaal ingelegd kapitaal. De tweede bank telde op 31 Dec. 126 469 (122 595) inleggers met een inleg van 37 539 000 gld. (36 664 000 gld.). Dan is er in A. een uitgebreid verzekeringswezen (transport-, brand-, levensverzekering). De Rijksverzekeringsbank is hier gevestigd. Tevens hebben hier verschillende hypotheekinstellingen haar zetel.

Verkeer. Volgens de beroepstelling (1920) was 23% van hen, die een beroep uitoefenen, bij het verkeer betrokken, dat zijn dus ± 65 000 pers.

H a v e n i n r i c h t i n g e n. De zeeschepen bereiken A. door het Noordzeekanaal. Tot 1825 was de

TABEL I

H a v e n b e w e g i n g v a n A m s t e r d a m.

De inklaringen in de haven van Amsterdam in de laatste jaren toonen het volgende beeld:

Tijdperk	Aantal schepen	Bruto inhoud in m³	Netto inhoud in registerton	Herleiding: 2,83 m³=1 reg. ton en voorts bruto-getal gedeeld door
1931	3.758	25.814.135	5.446.024	1,67491
1930	3.935	26.693.272	5.631.492	1,67
1929	3.974	26.951.249	5.685.923	1,67
1928	3.870	26.084.473	5.503.053	1,67
1927	3.318	21.977.676	4.636.647	1,67
1926	3.199	19.792.537	4.182.196	1,672
1925	2.999	18.625.543	4.013.087	1,64
1924	3.016	18.101.186	3.836.546	1,667
1923	3.041	16.852.121	3.555.292	1,675
1922	2.860	15.079.493	3.196.099	1,667
1921	2.571	13.591.221	2.892.891	1,660
1920	2.184	9.185.020	1.988.465	1,632
1919	1.366	6.047.416	1.285.862	1,662

De bruto inhoud van een ingeklaard schip bedroeg in 1931 gemiddeld 6 869 m³ tegenover 6 784 m³ in 1930.

weg langs Texel en over de Zuiderzee; tot 1876 door het N. Hollandsch Kanaal. Bijgevolg liggen de meeste havens Oostelijk: zoo o.m. de Handelskade van 1881 met 2 200 m kadelengte; het IJ-eiland van 1902, dat met de Ertskade 4 103 m kade heeft; de Zeeburgerkade van 1914 en Borneokade van 1916, met samen 1 200 m kade. Die kaden hebben alle veel loodsen en ± 300 kranen, zoowel gemeentelijke als particuliere. Verder zijn er particuliere graan- en kolenelevators en grijpkranen. De nieuwe havens komen Westelijk: zoo de Coenhaven, grootendeels klaar en al druk gebruikt als bunkerhaven. De petroleum- en nieuwe houthaven liggen daar ook. Westelijk van de spoorlijn A.—Zaandam zijn gronden aangekocht voor verdere havenuitbreiding.

Zeescheepvaart (zie tabel I). De haven werd in 1931 bezocht door 3 758 (3 935) schepen met een bruto inhoud van 25 814 135 m³ (26 693 272), meest schepen van eigen lijnen of vaste lijnen van elders. Per 1 000 netto registerton werd aangevoerd 798 000 kg (787 000) lading.

Met 138 (128) zeeschepen arriveerden 8 632 (8 497) passagiers. Voor indeeling naar de lading, zie tabel II.

TABEL II
Indeeling der aangekomen schepen naar de lading.

Aard der lading	Aantal aangekomen zeeschepen in de jaren	
	1930	1931
Stukgoed [1]	1.858	1.849
Steenkolen en cokes	307	278
Hout.	384	291
Granen, zaden, meel	110	132
Petroleum, benzine	42	79
Gasolie.	5	9
Stookolie	8	9
Creosoot	—	2
Smeerolie	12	5
Stookolie en smeerolie	4	4
Phosphaat	20	11
Cacaoboonen	4	10
Erts	25	25
Tabak.	4	—
Overige en gemengde ladingen [2]	737	586
Totaal.	3.520	3.290
In ballast	320	335
Uitsluitend om te bunkeren. . .	95	133
Totaal-generaal. . . .	3.935	3.758

1) Hieronder begrepen passagiersschepen, die stukgoederen meebrengen.
2) Onder „overige" ladingen te verstaan: ladingen, niet bestaande uit de in dezen staat vermelde artikelen. Onder „gemengde" ladingen te verstaan: ladingen bestaande deels uit stuk-, deels uit massagoed.

De meeste schepen kwamen uit Gr. Britt. en Ierland 1 159 (1 193), Duitschland 683 (641), Zweden 176 (226), Ned. Indië 135 (168), uit de beide Amerika's 337 (327), waarvan uit West-Indië 71 (113), uit Polen 126 (103), Frankrijk 124 (118).

Van de schepen waren 1 765 (1 907) onder Ned., 697 (765) onder Eng., 560 (577) onder Duitsche, 262 (266) onder Zweedsche, 169 (155) onder Noorsche vlag.

Het aantal uitgaande schepen was in 1931 3 728 (3 912) met een bruto inhoud van 27 390 000 m³. Per 1 000 netto registerton werd uitgevoerd 457 000 kg (480 000); de kans op een retourlading was dus niet groot. Met 163 (148) zeeschepen vertrokken 10 220 (15 504) passagiers. Voor indeeling naar de lading, zie tabel III.

TABEL III
Indeeling der vertrokken schepen naar de lading.

Aard der lading	Aantal vertrokken zeeschepen in de jaren	
	1930	1931
Stukgoed (zie tabel II) . . .	2.174	2.014
Phosphaat	44	71
Creosoot	20	19
Suiker.	1	3
Steenkolen en cokes	59	70
Hout	1	4
Zwavelzuur	2	9
Graan	14	20
Restant-ladingen	259	257
Overige en gemengde ladingen (zie tabel II)	141	140
Totaal.	2.715	2.607
In ballast	1.102	986
Na uitsluitend te hebben gebunkerd	95	135
Totaal-generaal. .	3.912	3.728

Het aantal opgelegde schepen bedroeg 1 Jan. 1931: 25, 1 Jan. 1932: 55. Voor de vloot van A., zie tabel IV.

De Stoomvaart Mij. Nederland onderhoudt de verbinding met Ned. Indië door een 14-daagschen mail- en passagiersdienst en verschillende vrachtdiensten. De route der mailschepen is A.-Southampton -Algiers-Genua-Port Said-Suez-Colombo-Sabang-Belawan-Singapore-Tandjoengpriok. De K.P.M. en de Java-China-Japan-lijn hebben hun zetel in A. De eerste onderhoudt in 50 geregelde lijnen de verbindingen tusschen de eilanden van den Ned. Ind. Archipel (heeft ± 65% van dat verkeer in handen), onderhoudt verder de maandelijksche Java-Australiëlijn, de 14-daagsche Deli-Straits-Z.China-lijn, de 14-daagsche Deli-Rangoon-lijn, de maandelijksche Java-Siam-lijn en ten slotte de Molukken-Saigonlijn; de tweede bewerkstelligt de verbindingen Java-Filippijnen-Japan (om de 14 d.), Java-China (14 d.), Java-Saigon (14 d.), Celebes-O.Borneo-Hongkong-China-Japan (om de 5 weken). De K.N.S.M. onderhoudt o.a. de volgende diensten: 14-d. pass. dienst A.-Curaçao-Limon (Colon-lijn), 3-wek. pass. dienst A.-Paramaribo-New York (Suriname-lijn), 14 d. pass. dienst A.-Panamakanaal-Westkust Zuid-Amerika (Z. Pacific-lijn), 14-d. vrachtdienst A.-West-Indië-Guatemala (Guatemala-lijn), 14-d. vrachtdienst A.-Curaçao-Cartagena (Curaçao-lijn); dan heeft zij vaste verbin-

TABEL IV

De te A. ingeschreven zeevloot was op 1 Jan. 1932 over de volgende reederijen verdeeld:

Reederij	Aantal schepen 1931	Aantal schepen 1930	Bruto reg. ton 1931	Bruto reg. ton 1930
Stoomvaart Maatschappij „Nederland"	42	44	368.686	378.716
Koninklijke Paketvaart Maatschappij [1]	144	145	288.216	285.358
Koninklijke Nederlandsche Stoomboot Mij	84	91	231.918	249.295
Koninklijke Hollandsche Lloyd	16	16	105.329	105.329
Java-China-Japan-lijn [1]	16	18	116.738	119.497
Holland-Afrika-lijn	13	19	80.654	120.949
Stoomvaart Maatschappij „Oostzee"	11	11	41.824	41.824
Nederlandsche Stoomvaart Maatschappij „Oceaan"	6	6	38.349	38.393
Hollandsche Stoomboot Maatschappij	16	16	31.939	31.972
Stoomboot Maatschappij „Hillegersberg"	5	5	11.997	11.997
Stoomvaart Maatschappij „Noordzee"	3	3	7.229	9.104
Berghuys' Kolenhandel	1	1	1.242	1.242
Tezamen	357	375	1.324.120	1.393.676

1) De schepen van de Koninklijke Paketvaart Maatschappij en de Java-China-Japan-lijn bevaren Amsterdam niet of bij uitzondering.

dingen op alle belangrijke havens van Middellandsche Zee, Zwarte Zee (o.a. Levant-lijnen) en Oostzee.

De Kon. Holl. Lloyd onderhoudt een 2-3-wek. maildienst met Brazilië, Uruguay en Argentinië via Lissabon-Las Palmas, alsmede vrachtdiensten daarheen. De Holland-W. Afrika-lijn doet de W. Afrikaansche havens tot Angola aan. De Holland-Afrika-lijn onderhoudt 14-d. verbindingen met de voorn. Afrikaansche oceaanhavens. Beide hebben het beginpunt in Hamburg. De Oceaan (blauwpijpers) heeft een 14-d. vrachtdienst op Ned. Indië via Eng.-Singapore. De Hollandsche Stoomboot Mij. heeft een negental vaste lijnen op Groot-Brittannië en Ierland. Verschillende scheepvaartmijen onderhouden diensten in combinatie met andere — ook buitenlandsche — reederijen.

Onderhouden werden de volgende geregelde verbindingen:

4 × per week met Londen, Hull, Goole; 3 × per week met Hamburg; 2 × per week met Ned. Indië, Leith, Bremen, Kopenhagen; 1 × per week met New Castle, Liverpool, Manchester, Belfast, Dublin, Stettin, Danzig en Neufahrwasser, Oslo, Gothenburg, Norköping, Stockholm, Parijs, Genua, Port Said, Suez, Curaçao en Venezuela; 4 × per maand naar West-Afrika; 3 × per maand naar Singapore; 1 × per 2 weken naar: Plymouth, Newport, Bristol, Swansea, Odense, Aarhus, Aalborg, Malmö, Helsingborg, Bordeaux, Lissabon, Oporto, Spanje, Gibraltar, Westkust van Italië en Sicilië, Adriatische zee, Malta, Griekenland, Turkije, Bulgarije, Roemenië, Smyrna, Alexandrië, Algerië, Marokko, Zuid-Afrika, Colombo, West-Indië, Brazilië, Uruguay, Argentinië, Chili, Peru, Ecuador, Columbië, Midden-Amerika; 2 × per maand met Cork, Canarische eilanden; 1 × per 3 weken met Fowey, Port Soedan, Oost-Afrika, Madeira, Suriname, Britsch Guyana; 1 × per 4 weken of per maand: Arendal, Santiago de Cuba, Manilla, Hongkong, China, Japan; 1 × per twee maanden: Perzische Golf.

Binnenscheepvaart. Een indruk van de Rijn scheepvaart geven de volgende getallen:

Aangekomen Rijnschepen:
geladen 2 319 (2 570), ledig 92 (117).
Vertrokken Rijnschepen:
geladen 1 199 (1 432), ledig 1 333 (1 443);
waarvan vertrokken naar Duitschland:
geladen 1 151 (1 323), ledig 293 (267);
waarvan vertrokken naar elders:
geladen 48 (109), ledig 1 040 (1 176).

Ingeklaard werd te Lobith voor A. 1 517 930 ton (1 644 127), uitgeklaard 551 796 ton (618 288). De weg naar D. gaat over de nieuwe „Keulsche Vaart", d.i. Merwedekanaal-Vaartsche Rijn, en dan Lek-Rijn of Zederikkanaal-Waal-Rijn. Het Merwedekanaal zal verbreed en uitgediept en van Utrecht zal een nieuw kanaal gegraven worden over Wijk-bij-Duurstede naar de Waal bij Tiel, wat een groote verbetering van deze verbinding beteekent. Het Merwedekanaal is tevens de weg naar de Z. provincies, naar België en naar Rotterdam. Een belangrijke verbinding met laatstgenoemde stad en tusschenliggende plaatsen is ook: Amstel-Drecht-Aar-Gouwe-Hollandsche IJsel-Lek-Nieuwe Maas, eveneens Westerkanaal, Kostverlorenvaart-Nieuwe Meer en verder de Zuid-Hollandsche wateren. Noordzeekanaal en Spaarne wijzen den weg naar Haarlem; de Zaan en N. Hollandsch kanaal naar N. Holland, N. van het IJ; over het IJselmeer gaan vele vaste verbindingen naar de Oostelijke en Noordelijke provincies (IJselmeer, Zaan en Amstel hebben ook beteekenis voor de watersport).

Een indruk van de binnenscheepvaart krijgt men uit de volgende cijfers: in 1931 voeren door de sluizen te Zeeburg (Merwedekanaal) 80 118 (82 175) schepen (geen Rijnschepen of sleepbooten); door de Oranjesluizen (IJselmeer) 70 158 (69 585) schepen; door de Willemsluizen (N. Hollandsch kanaal) 47 (45) zeeschepen, waarvan 15 (18) rijksvaartuigen, en 43 209 (45 353) binnenschepen, waarvan 113 (97) rijksvaartuigen).

Voor de totale goederenbeweging, zie tabel V.

Spoorwegverkeer. Alle spoorwegen, met uitzondering van de Haarlemmermeerlijn, die eindigt in het station Willemspark, komen in het Centraal Station samen. Daarnaast zijn er nog het Muiderpoort- en Weesperpoortstation.

Aangelegd wordt een groote ringbaan om A. tot bevordering van het goederenverkeer. Plannen bestaan om in A.-Oost de baan omhoog te brengen; dan kan het stadsverkeer er onder door. Muiderpoort- en Weesperpoortstations worden dan verplaatst. De huidige toestand beteekent een ernstige verkeersbelemmering.

Verbindingen. Met N. Holland, ten N. van het IJ, komen deze tot stand door de lijnen A.-Zaandam-Alkmaar (tot hier electr. tractie)-Helder en A.-Zaandam-Purmerend-Hoorn-Enkhuizen, waar het personen- en goederenverkeer naar Stavoren aansluiting geeft aan het Friesch-Groningsch net. Naar de N. en O. prov. gaat de lijn A.-Hilversum-Amersfoort, naar

de Z. prov. en Z. Holl. de lijnen A.-Utrecht en A.-Haarlem—Den Haag—Rotterdam (electrische tractie).

De lijnen door de Haarlemmermeer hebben alleen beteekenis voor het locale verkeer; die over Amersfoort, Utrecht, Haarlem en Zaandam ook voor het landelijke en internationale verkeer. Het reizigersverkeer van en naar A. in 1931 toont een getal van 9 959 861 (10 483 151) reizigers, die reisden per enkele-reis- of retourbiljet. Daarnaast komen en gaan er dagelijks duizenden met een abonnement in een of anderen vorm; men denke alleen maar aan de vele forensen. Voor goederenverkeer met het buitenland, zie tabel V.

TABEL V. Totale goederenbeweging.

Goederen	Invoer		Doorvoer		Aanvoer		Uitvoer		Doorvoer		Afvoer	
	Aantal millioenen tonnen in de jaren											
	1930	1931	1930	1931	1930	1931	1930	1931	1930	1931	1930	1931
	Ter zee											
Stukgoed	0,92	0,74	0,59	0,54	1,50	1,28	0,99	0,92	0,74	0,54	1,73	1,46
Massagoed	2,29	2,39	0,24	0,22	2,53	2,61	0,21	0,28	0,04	0,04	0,25	0,32
Totaal.	3,21	3,13	0,83	0,76	4,03	3,89	1,20	1,20	0,78	0,58	1,98	1,78
	Langs rivieren en kanalen											
Stukgoed	0,90	0,88	0,45	0,31	1,35	1,19	0,12	0,14	0,26	0,27	0,38	0,41
Massagoed	0,74	0,76	0,02	—	0,76	0,76	0,19	0,14	0,21	0,18	0,40	0,32
Totaal.	1,64	1,64	0,47	0,31	2,11	1,95	0,31	0,28	0,47	0,45	0,78	0,73
	Langs spoorwegen (buitenlandsch verkeer)											
Stukgoed	0,15	0,12	0,02	0,02	0,17	0,14	0,07	0,05	0,03	0,03	0,10	0,08
Massagoed	0,05	0,04	—	—	0,05	0,04	—	—	—	—	—	—
Totaal.	0,20	0,16	0,02	0,02	0,22	0,18	0,07	0,05	0,03	0,03	0,10	0,08

Behalve door de spoorwegen wordt locaal verkeer tot stand gebracht door de electrische tram naar Haarlem-Zandvoort; passagiers in 1931: 3 375 836 (4 128 349); naar Monnikendam-Edam, naar Purmerend-Alkmaar (grootendeels nu ook electrische tractie); passagiers in 1931: 520 500 (503 800); naar het Gooi (motortram); opbrengst 551 636 gld. (501 481 gld.).

Dan zijn er veel particuliere autobusdiensten, die niet in de binnenstad worden toegelaten. Het vervoer naar Zandvoort en het Gooi is vooral 's zomers zeer groot.

L u c h t v e r k e e r. Het rijksvliegveld Schiphol, sedert 1926 door A. geëxploiteerd, is een van de belangrijkste vliegvelden ter wereld en een zeer gewichtig internationaal knooppunt. Het vliegverkeer neemt hier snel toe in omvang en beteekenis. De K(oninklijke) L(uchtvaart) M(aatschappij), die hier haar hoofdhaven heeft, onderhoudt verbindingen met Batavia — sedert 29 Sept. 1931 wekelijks — met Parijs, Londen, Berlijn, Kopenhagen (rechtstreeks), Malmö via Hamburg; meerdere diensten worden 1 ×, zelfs meer keeren per dag uitgevoerd. Naar of via Schiphol gaan ook lijnen — al of niet in samenwerking met de K.L.M. — van de Deutsche Luft Hansa, de Lignes Farman, de A.B. Aërotransport, de Swissair, de S.A. Belge d'Exploitation de la Navigation Aérienne (Sabena) en de Ceskoslovenska Letecka Spolecnost. De zomerdienst 1931 telde 22 (17) vaste internationale verbindingen, een nationale (A.-Groningen) en een nachtluchtpostdienst van Londen en Parijs over A. naar Stockholm. Vervoerd werden op de vaste lijnen naar, van en via Schiphol 14 020 (11 700) passagiers en 1 270 000 (966 000) kg goederen door 7 639 (6 276) vliegtuigen met 7 139 (5 918) ton laadvermogen. De export omvatte o.m. bloemen en fruit; de import o.m. modewaren, dagbladen, monsters van zaden ; ex- en import o.m. goud en andere edele metalen, films, cliché's en fijne groenten.

Het vliegveld trok 136 023 (118 606) betalende bezoekers.

S t a d s v e r k e e r : Rijwiel, auto, tram en veerpont zijn de belangrijkste verkeersmiddelen. Er zijn meer dan 200 000 fietsen, d.i. 1 op ± 3 inw. Tram, autobus en veerpont worden geëxploiteerd door de gemeente. Het net van het 25tal tramlijnen is 285 km (heen en terug), van het totaal buslijnen 108 km. Gemiddeld reden per dag 631 tramwagens en 78 autobussen. In 1931 werden vervoerd per tram en autobus ruim 130 000 000 pass.; daarnaast met abonnement in tram en bus ruim 16 000 000; de veren vervoerden in 1931 28 995 530 pass., 1 496 640 vierwielige voertuigen, waaronder 308 080 gem. autobussen, 8 603 320 rijwielen en 267 350 handkarren op een vloot van 29 vaartuigen. De veren zijn grootendeels kosteloos; tram en autobus niet; dit bedrijf kan zich niet bedruipen; het verlies in 1931 was 996 781 gld. (135 521).

Post, telegraaf en telefoon. Voor den postdienst is A. in 5 rayons verdeeld: Centrum, Noord, Oost, Zuid en West; op het Centraal Station vindt de distributie plaats.

Eenige cijfers over 1931 om den omvang te demon-

streeren: besteld werden 48 785 000 brieven, 12 347 000 briefkaarten, 58 305 000 drukwerken; 2 038 000 aangeteekende stukken werden ontvangen en 1 876 000 verzonden; 1 010 000 postpakketten werden verzonden, 952 000 ontvangen. De totale omzet van dezen dienst was 502 471 000 gld. (516 621 000). Verzonden werden 251 084 telegrammen naar het binnenland en 799 325 naar het buitenland. Ontvangen werden 275 685 binnenlandsche en 842 941 buitenlandsche telegrammen.

Het aantal interlocale gesprekken bedroeg uitgaand 2 764 655 en inkomend 2 680 000. Het aantal internationale gesprekken bedroeg uitgaand en inkomend 681 738. De meeste vonden plaats met Duitschland (335 787) en België (104 798), vervolgens met Groot-Brittannië, Frankrijk, Zwitserland en Oostenrijk (boven 10 000). Voor Ned. Indië was het aantal inkomend 720, uitgaand 516.

Het communale net wordt geëxploiteerd door de gemeente. Het totaal aantal bezette nummers was 31 Dec. 1931: 33 060, waaronder o.m. 1 234 van gemeenteposten en 99 van publieke telefoonstations. Het jaargemiddelde der gesprekken bedroeg: 7,9 gespr. per toestel per dag.

Nijverheid. Ook deze werd in A. zeer belangrijk. Oorzaken: 1° naar A. als markt werden veel grondstoffen verscheept. Begrijpelijk, dat ter plaatse veel werd verwerkt (vooral kol. waren); 2° het goede wegennet, vooral te water, bewerkte een gemakkelijken goedkoopen grooten aanvoer van grondstoffen en afvoer van fabrikaten; 3° de dichte bevolking beteekende zoowel een goed afzetgebied voor de producten als aanwezigheid van voldoende arbeidskracht voor elken rang in de bedrijven; 4° kapitaal was hier genoeg aanwezig; 5° het uitgebreide verkeer eischte veel verkeersmiddelen (vaar- en voertuigen); 6° de rijkdom van A. gaf de weelde-industrie een goede kans (diamantslijperijen, parfumerie-ind.). Die oorzaken werken tot op den dag van heden.

De industrie bleef niet tot A. beperkt; door gebrek aan ruimte en hoogen prijs der bouwterreinen in A. kwamen veel fabrieken in de omgeving; er ontstond één groot industriegebied, → Noordzeekanaal en omgeving.

De beroepstelling van 1920 wees uit, dat 40% van de arbeidende bevolking (=17% tot. bev.) werkzaam is in de nijverheid, te weten 91 382 m. en 21 993 vr., samen 113 375, gegroepeerd als volgt: diamantbewerking 9 049 m. en 1 038 v. (dit aantal is nu beduidend lager); boekdrukkerij 4 934 m. en 349 v., bouwvakken 18 703 m. en 447 v., kleeding 7 870 m. en 17 393 v., metaalind. en scheepsbouw 21 812 m. en 965 v., voedings- en genotm. 15 296 m. en 1 749 v., gas en electra 3 673 m. en 50 v.

Er is zoowel grootindustrie als kleinbedrijf, beide verspreid over de stad; aan de N.-zijde van het IJ is een deel der gronden uitsluitend voor grootindustrie bestemd.

Hier volgen nog enkele bijzonderheden:

De metaal- en electrotechnische nijverheid, scheepsbouw en dokbedrijf zijn in A. zeer belangrijk. De metaalindustrie — voorn. fabriek Werkspoor, voor werktuigen en spoorwegmateriaal, bedrijf deels in Zuilen — werkt vooral voor den scheepsbouw en de scheepsherstelling, voor de Ind. cultures en voor de aardoliewinning. Er is verder draad- en kabelindustrie, blikfabricage en de bekende Fokker-vliegtuigenfabriek. De Ned. Scheepsbouw Mij. en de Ned. Dok Mij. bouwen zeeschepen; laatstgenoemde en de A'damsche Droogdok Mij. houden zich bezig met het dokbedrijf. De diamantnijverheid voerde uit naar de Ver. Staten, vrijwel het eenige voorn. afzetgebied, voor 3 214 000 dollar (9 419 000 dollar). A. telt bekende bierbrouwerijen, productie 1931: 12 403 000 l (14 904 000) bier; likeurstokerijen, fabrieken voor mineraalwater- en limonadebereiding. Het zwaartepunt der sigaren-industrie ligt al sedert geruimen tijd elders: A. leverde 1931 ruim 61 000 000 sigaren of naar schatting 4½% van het totale verbruik. Verder zijn er in A. groote cacao- en chocoladefabrieken, vele takken van chemische industrie, zooals superphosphaatind., inktind.; ook is er parfumerie-ind.; dan boek- en steendrukkerijen en 1 lettergieterij; vervolgens ind. van houten en rieten meubelen; papierbewerking; bekend is ook de Wester-Suikerraffinaderij, die in 1931 verwerkte 79 900 000 kg biet- en 25 500 000 kg riet-suiker, totaal 105 400 000 kg. (129 800 000).

Hier hooren ook behandeld de electriciteits-, gas- en waterbedrijven, die in handen der gem. zijn. Voor personeelgetallen, zie onder Bestuur en Huishouding der gem.

Electriciteit. Het bedrijf is uitsluitend distributiebedrijf. De stroom wordt geleverd door de twee centrales Noord en Oost (in A.) van de P.E.G.E.M. A. had in 1931 een stroomverbruik van 283 153 000 kWh (262 830 000). Voor rekening van de tram kwam 21 721 462 kWh (21 549 522). Het te verlichten wegennet was 783 km. Het kabelnet is 3 386 km. Er waren 225 531 kWh-meters in gebruik, waarvan 174 579 muntmeters. De gem. kreeg een winstuitkeering van 7 987 844 gld. (7 814 976).

Gas. Er zijn twee fabrieken: West en Zuid en daarnaast nog twee distributiestations: Oost en Noord. Het gasbuizennet is bijna 815 km. Geleverd werd 117 719 020 m³ (116 404 350), waarvan 50 318 550 m³ (51 099 410) over den penningmeter. De winstuitkeering aan de gem. was 2 776 252 gld. (2 818 502). Weesp en Muiden betrekken hun gas van A.

Water. A. heeft drie pompstations: Leiduin (duinwater), Westerveld (bronwater), Weesperkarspel (Vechtwater), die resp. leverden 24 530 740 m³ (23 555 247), 1 706 568 m³ (1 890 437) en 7 342 141 m³ (8 100 290) of totaal 33 579 449 m³ (33 545 974). De winstuitkeering bedroeg 1 945 357 gld. (1 882 478).

A. levert ook water aan een aantal andere gem.

Landbouw, tuinbouw en veeteelt. In 1920 waren hierin werkzaam ruim 3 200 personen. In de IJpolders is vnl. landbouw, in Oud-Sloten tuinbouw, in het overig landelijk gedeelte melkveehouderij. Wei- en hooiland hadden in 1931 een opp. van 5 590 ha, bouwland 2 613 ha, tuingrond 448 ha, waarvan 341 ha warmoezerijgrond, 10 ha bloemkweekerijen en 18 ha bollengrond.

Voorn. landbouwgewassen: tarwe, haver, gerst, rogge, peulvruchten, zaadgewassen, aardappelen, suikerbieten en uien; vooruit gingen tarwe en karwijzaad, achteruit suikerbieten, haver en spinaziezaad.

De volkstuinen — 3 361 in getal — besloegen een opp. van ruim 89 ha, waarvan in den Noorder IJpolder, den Overbrake Buiten- en O.-Binnenpolder samen 26 ha, N. van het IJ ruim 13 ha, in de Watergraafsmeer en aan de Linnaeusstr. ruim 21 ha en in den Binnendijkschen Buitenvelderschenpolder 17 ha. De totale huuropbrengst was ruim 29 000 gld.

De gem. heeft eigen boom- en bloemkweekerijen, o.a. Frankendaal in de Watergraafsmeer, een kweekerij in den Rietwijkeroordpolder en de Centrale Schooltuinen.

Bestuur en huishouding der gemeente. De Raad telt 45 leden. De zetelverdeeling is als volgt: S.D.A.P. 16, R.K. Staatspartij 7, Vrijheidsbond 4, C.H. 4, Comm. 4, A.R. 3, Middenstandspartij 3, V.D. 2, Revol. Socialisten 1, „Wilden" 1. Het college van B. en W. telt 7 leden.

Op 15 Mei 1931 waren ingeschreven voor de Tweede Kamer 414 023 kiezers, voor de Prov. Staten 406 912, voor den Gemeenteraad 402 569. De gem. is verdeeld in 408 stemdistricten.

Een groot aantal bedrijven en diensten is noodig voor een goed besturen van zoo'n volkrijke gemeente. De personeelstaat op 31 Dec. 1931 ziet er als volgt uit:

	Ambtenaren		Werklieden	
	m.	vr.	m.	vr.
Secretarie, ontvangkantoor en archief	607	125	—	—
Arbeidsbeurs en bureau voor beroepskeuze	106	25	1	6
Begraafplaatsen	15	—	13	—
Sluis-, brug-, havengelddienst	156	—	—	—
Bouw- en woningtoezicht en woningdienst	225	50	126	—
Brandweer	384	1		
Bureau voor Maatsch. steun	325	22	4	—
Centr. Dienst Levensmiddelenvoorziening	45	2	51	—
Electriciteitsbedrijf	720	17	1.108	—
Gasbedrijf	367	3	992	1
Geneesk. en Gezondheidsdienst	301	285	23	23
Girokantoor	179	16	2	—
Havendienst en handelsinrichtingen	173	2	148	2
Uniformkleedingbedrijf	7	—	27	—
Keuringdienst van Waren	40	12	1	—
Kindervoeding en -kleeding	9	2	18	20
Marktwezen	20	—	—	—
Onderwijs en musea (zonder onderwijzend personeel)	253	31	44	8
Politie	2.243	24	—	—
Publieke Werken	673	45	—	—
Stadsbank van leening	60	2		
Stadsdrukkerij	21	4	105	7
Stadsreiniging	109	5	1.166	33
Stadsschouwburg (en bioscoop)	16	2	27	23
Telefoon	214	57	499	17
Tram en veren	507	24	3.664	7
Abattoir en veemarkt	76	—	86	—
Wasch- en schoonmaak-, bad- en zweminrichtingen	45	18	163	922
Waterleiding	236	8	291	1
Ziekenhuizen	237	1.257	193	584
Totaal	8.369	2.039	8.752	1.654
	10.408		10.406	

Er bestaat een Centrale Commissie voor Georganiseerd Overleg, een voor werkliedenzaken, een voor politiepersoneel, een in ambtenaarszaken, en een voor hoogere ambtenaren, waarnaast speciale dienstcommissies. Ambtenaren en werklieden hebben elk hun eigen reglement. Er bestaat een wachtgeldregeling. Ontslag van werklieden kan gevolgd worden door overplaatsing in een arbeidsreserve. Zoowel voor ambtenaren als werklieden bestaat een scheidsgerecht.

Financiën: de rekening van den gewonen dienst 1930 zag er als volgt uit:

Inkomsten	125 743 447,63 gld.
Uitgaven	124 474 902,57 gld.
Batig saldo	1 268 545,06 gld.

Onder de uitgaven 1930 staan o.m. de volgende posten: Openbare veiligheid 10 650 000 gld., Volksgezondheid 1 656 000 gld., Volkshuisvesting 1 358 000 gld., Openbare Werken 4 564 000 gld., Onderwijs 16 840 000 gld., Ondersteuning aan behoeftigen en werkloozen 19 280 000 gld., uitgaven diensten vroegere jaren 5 733 304,38 gld.

Onder inkomsten staat o.m. het volgende geboekt: Belastingen 47 793 000 gld., Heffingen 7 349 000 gld., Winst gemeentebedrijven 11 699 395 gld., Batig saldo begrooting 1929 7 270 659,21 gld., nagekomen posten over 1929 en vroeger 2 268 902,29 gld.

Van de belastingen bracht o.a. de inkomstenbelasting op (met een heffing van 2,4% tot 10,8% van het inkomen) 29 749 000 gld., de $^{50}/_{100}$ opc. der personeele belasting 6 077 000 gld., het straat- en bouwgeld 3 259 000 gld., de opcenten op de dividend- en tantièmebelasting 3 008 000 gld., de 80/20 opc. op de grondbelasting 2 108 000 gld., de belasting op de vermakelijkheden (20% entreeprijs) 1 898 000 gld., enz.

Van de heffingen was o.a. het havengeld 1 883 000 gld., het totale schoolgeld 2 014 000 gld., de heffingen aan abattoir en veemarkt 1 002 000 gld., enz.

Van het uitgebreide, geregeld nog toenemende, grondbezit der gemeente, dat als regel alleen in erfpacht wordt uitgegeven en niet verkocht, ontving A. in 1931 aan erfpacht 6 023 354,95 gld.

De geconsolideerde schuld van A. bedroeg op 1 Jan. 1931 373 982 867,14 gld., liep dat jaar op tot 381 840 263,48 gld. per 1 Jan. 1932.

Een reservefonds voor bijzondere doeleinden daalde van 11 192 415,79 gld. op 1 Jan. 1931 tot 7 341 240,69 gld. op 1 Jan. 1932.

Openbare orde en veiligheid. Politie. Deze — als geheel belast met het handhaven der openbare orde en als zoodanig te voet, per rijwiel, motorrijwiel of te paard in functie — heeft een drietal onderdeelen, die meer voor één bepaalde taak staan: de verkeerspolitie, belast met de leiding van het verkeer; de zedenpolitie, belast met het toezicht op clandestiene huizen van ontucht en op vrouwen, die zich aan onzedelijkheid overgeven of dreigen dat te doen, en de kinderpolitie, welke tracht, kinderen, die dreigen ten onder te gaan door schuld van de ouders of door andere oorzaken, onder goede leiding te brengen. Zij houdt ook toezicht op vreemdelingen. De politie beschikt over 3 motorbooten en 1 vlet voor het toezicht op de scheepvaart.

Naast deze gemeentelijke politie zijn er te A. rijksveldwachters, marechaussées en leden van de militaire politie.

A. telt een gerechtshof, een rechtbank en een kantongerecht; verder een raad van beroep voor ongevallenverzekering, een raad voor de scheepvaart en een raad van beroep voor de directe belastingen. Er is een strafgevangenis voor mannen en een huis van bewaring.

Ter kennis van de politie kwamen in 1931 9 601 misdrijven, genoemd in het W. v. Str.; 2 817 overtredingen werden geconstateerd wegens bedelarij, openbare dronkenschap, enz.; 9 157 overtredingen van bijzondere wetten (arbeidswet, veiligheidswet, drankwet, motor- en rijwielwetten, enz.); verder 13 375 overtredingen van de algemeene politie- en andere verordeningen. In totaal werden dus 34 950 strafbare feiten geconstateerd.

Genoemd moge hier nog worden de Ned. Centrale inzake Falsificaten, een speciale dienst tegen de valsche-munterij, die haar zetel in A. heeft.

Brandweer. Deze is een beroepsbrandweer, uitgerust met de meest moderne brandbluschmiddelen, met rijdend en varend materiaal. In 1931 werd zij 1856 maal gegrond gealarmeerd. Van die branden waren 1607 schoorsteen- en andere kleine branden, 6 groote branden, 11 scheepsbranden, 230 buitengewone branden. De vrijwillige brandweer in het landelijke gebied bluschte 3 branden. De brandweer wordt ook vaak geroepen voor ander werk: het op 't droge brengen van drenkelingen, voertuigen, enz. omhalen van bouwvallige huizen enz. De leden van het beroepscorps, die een ambacht verstaan, blijven dit in de kazerne, ten behoeve van gem. diensten, uitoefenen.

Openbare gezondheid. Op dit terrein valt in A. natuurlijk veel te doen. Een groot deel van de taak komt voor rekening van het stadsbestuur. Wat in dezen gedaan wordt, blijkt eenigszins uit wat hier volgt:

De Gezondheidscommissie telt 25 leden, verdeeld over een 5-tal subcommissies.

De Gem. Geneeskundige- en Gezondheidsdienst heeft als eerste van de vele plichten de verzorging der behoeftige zieken, waarnaast de behandeling van het brandweer- en politiecorps. Aan de eerste groep werden in 1931 in totaal 340 520 consulten verleend, 43 693 bezoeken in de woningen gebracht door gemeente-artsen, 54 373 door verplegend personeel; 219 346 recepten werden klaargemaakt. Hebben behoeftige zieken ziekenhuisverpleging noodig, dan beslist deze dienst of de patiënt zal worden opgenomen. De zieke heeft invloed op de keuze van het ziekenhuis. 28 148 pers. werden opgenomen in 1931 tegen geheele of gedeeltelijke vrijstelling der kosten, terwijl 1 949 kinderen in de ziekenhuizen geboren werden.

De dienst verleent eerste hulp bij ongevallen: in 1931 13 746 maal. Er zijn 17 ambulance-auto's en 1 ambulance-motorboot aanwezig.

Dan verstrekt deze dienst kosteloos voedingsmiddelen: in 1931 2 925 ingewilligde aanvragen en zorgt voor poliklinischen bijstand.

Poliklinieken zijn gesticht voor tandheelkundige hulp, orthopaedische hulp, voor lupus, vulvovaginitis, huid- en geslachtsziekten, zenuwziekten, oog-, keel-, neus-, oorziekten, spraakgebreken, vrouwen- en kinderziekten, urologie. Totaal aantal consulten in 1931: 185 791. Veel wordt ook gedaan tot bestrijding van de tuberculose. De Amsterdamsche Vereeniging tot bestrijding van de tuberculose gaf in 1931 425 666 gld. uit voor verpleging van on- en minvermogenden. Een andere taak is het geneeskundig en hygiënisch schooltoezicht, dat zich in 1931 uitstrekte over 76 384 leerlingen van 454 openb. en 38 250 ll. van 154 bijz. scholen en dat uitgeoefend werd door speciale schoolartsen en -verpleegsters. Naast geregeld volledig onderzoek wordt gelet op reinheid, spraak, gebit, gezicht, gehoor, enz. Zwakke kinderen worden uitgezonden naar een van de twee openluchtscholen in A. of gaan naar buiten, desgewenscht naar een gezondheidskolonie van eigen richting: 7 647 in 1931; behoeftige kinderen van lagere en voorbereidende, zoowel openbare als bijz. scholen kunnen in aanmerking komen voor schoolvoeding (Dec. 1931: 7 009 kinderen) en schoolkleeding (uitgegeven 237 987 gld. in 1931).

Dan arbeidt de afdeeling zuigelingenzorg met goede resultaten, waarvan het dalende zuigelingensterftecijfer o.a. getuigt. Hier werden 124 297 consulten verleend in de verschillende consultatiebureaux, 76 924 huisbezoeken gedaan door verpleegsters en kraamverzorgsters. A. bezit een kweekschool voor vroedvrouwen.

Tot slot zij gewezen op nog een belangrijke taak van dezen dienst: het voorkomen en bestrijden van besmettelijke ziekten, ontsmetting en vaccinatie, waarvoor o.m. een quarantaine inrichting ter beschikking staat. Verder is een sanitaire havendienst belast met de ontratting en ontsmetting van schepen, die zoo noodig in quarantaine geplaatst kunnen worden. Toezicht wordt gehouden op het water van de bad- en zweminrichtingen, ook op volkslogementen. De ontsmettingsdienst voerde in 1931 ruim 2 300 ontsmettingen uit, schepen niet inbegrepen.

Ziekenhuizen. A. heeft 4 gem. ziekenhuizen en 16 particuliere — O. L. Vrouwe-Gasthuis, Mariapaviljoen en Sint Annastichting als één geheel gerekend. Er waren in 1931 beschikbaar 5 200 bedden, waarvan ruim 3 000 in de gem. inrichtingen; verpleegd werden ongeveer 48 000 patiënten. Dan zijn er 2 herstellingsoorden in een park en 2 op een boot, met samen 150 bedden en ruim 900 verpleegden in dat jaar.

In A. is ook een kankerinstituut.

Het maatschappelijk werk in de ziekenhuizen houdt zich bezig met de belangen van een gezin, als dit door de opname van een patiënt in het gedrang komt.

Van de krankzinnigen, die in een gesticht hoorden, kwamen in 1931 voor rekening van de gemeente 3 406; van lichamelijk gebrekkigen was dat getal 1 020.

Ook aan bad- en zweminrichtingen wordt aandacht geschonken. Naast particuliere zijn er een 16-tal gem. badinrichtingen, waar in 1931 1 434 142 maal gebruik van gemaakt werd; in de gem. zweminrichtingen aan Nieuwe Diep, Schinkelkade en IJ werden dat jaar 581 749 baden genomen. Vele van de nieuwe woningen — ook in de lagere huurgroepen — worden van badgelegenheid voorzien.

Behandelt de gem. in eigen waschinrichtingen de wasch van haar eigen diensten en tegen gereduceerd tarief van gezinnen, die daarvoor in aanmerking komen, zij heeft ook waschhuizen, waar huisvrouwen de wasch van haar gezin kunnen behandelen: in 1931 kwam dat 14 156 maal voor.

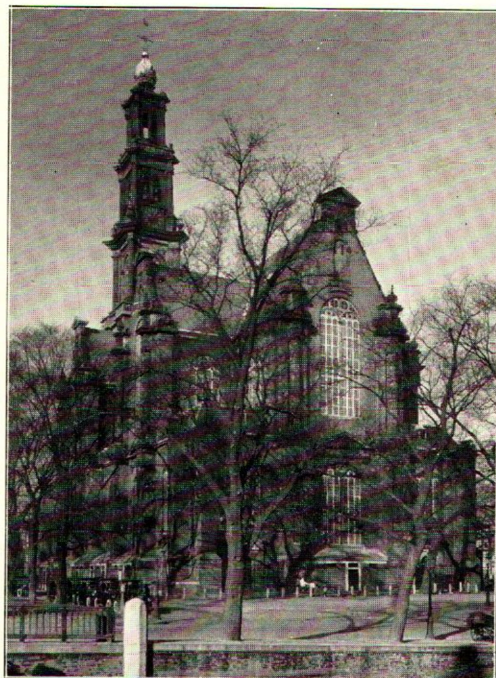
Sport. Onder dit hoofdstuk moge ook de sport, die in A. druk beoefend wordt, een plaats vinden; de gem. bemoeiingen — rechtstreeks of door middel van subsidies — zijn hier vele en velerlei: zoowel de school-

Luchtfoto van de Dam met omgeving. In het midden het Koninklijk Paleis.

Oude gevels aan de Oudezijds Voorburgwal. Het huis in het midden werd door Hendrick de Keyser gebouwd.

De Westerkerk, gebouwd door Hendrick de Keyser 1620—1631.

Typisch Amsterdamsch stadsgezicht. Keizersgracht hoek Reguliersgracht.

Gezicht over de daken der binnenstad. Op den achtergrond de Westertoren.

Straat in modern Amsterdam.

jeugd als de overige bevoking profiteert er van. Er is een gem. Inspecteur voor de Lich. Opv. en een Centrale Schoolsportcommissie: zij regelen voor de jeugd vele takken van sport, met name zwemmen en openluchtspel. Ook in de ruim 50 speeltuinen wordt dit laatste druk beoefend. Schoolcursussen worden georganiseerd (vooral door den A'damschen Bond voor Lich. Opv.). Overbekend zijn de jaarlijksche schoolvoetbalwedstrijden. Alle takken van sport (voetbal, hockey, tennis, cricket, slagbal, athletiek, roei-, zeil- en kanosport) vinden beoefenaars; waar noodig, steunt de gemeente. Naast vele particuliere zijn veel gem. sportterreinen; vanwege den drassigen bodem kosten ze veel geld. In A. is ook de Academie voor Lichamelijke Opvoeding gevestigd.

Keuringsdienst van Waren. Deze dienst wordt voor de helft door het Rijk en voor een ander deel door de omringende gem. bekostigd en is belast met het toezicht op levensmiddelen en dranken; van deze laatste vooral melk; voor dit artikel werden in 1931 aangehouden 5 169 melkslijters en — aan de grens der gem. — 3 468 melkleveranciers; 592 café's en lunchrooms en 3 468 melkverkooplokalen werden bezocht, 934 maal pasteurisatiebedrijven gecontroleerd. Groote hoeveelheden ondeugdelijke eetwaren werden aan de consumptie onttrokken; 7 445 waarschuwingen werden aan levensmiddelenverkoopers gezonden. Die voortdurende contrôle voorkomt veel onheil.

Ten slotte nog de stadsreiniging.

Deze is belast met het ophalen van vuilnis en haardasch, het schoonhouden der straten en uitbaggeren der grachten.

Totaal werd in 1931 aan huisvuil en afvalstoffen opgehaald 1 319 800 m³. Paardentractie zoowel als autotractie wordt hierbij benut. Schoongehouden moest worden 7 496 903 m² openbaren weg, wat geschiedde door handkracht en veegauto's. Bij droogte worden de straten besproeid, waarvoor vooral sproeiwagens gebruikt worden; ook het sneeuwruimen hoort tot de taak van dezen dienst. Voor het reinhouden der openbare wateren dienen 12 vaartuigen, waaronder 2 motordrijfvuilschuiten.

De vuilnis wordt verbrand in de gem. vuilverbrandingsinrichting, gelegen aan de N. zijde van het IJ. De stoom, die aldus geproduceerd wordt, drijft de electr. centrale; de slakken vormen een uitmuntende wegbedekking. Deze inrichting kostte A. in 1931 752 000 gld.

Door buizen — die in 1931 een lengte hadden van 46 228 m — wordt het rioolwater weggevoerd en door het hoofdrioleeringsgemaal aan den Zeeburgerdijk naar het IJselmeer geperst: in 1931 39 079 716 m³.

Ten behoeve van de ververschìng van het grachtwater werd 211 444 397 m³ Zuiderzeewater ingelaten en gespuid 7 102 343 m³ grachtwater.

Volksontwikkeling en -opvoeding. Onderwijs. Het spreekt vanzelf, dat een groote stad als A. gelegenheid biedt tot het volgen van alle soorten van onderwijs. De hier volgende cijfers op onderwijsgebied gelden voor 1931.

Voorbereidend onderwijs. Er waren op 31 Dec.:

54 openbare scholen met 9 950 ll., 54 hoofden, 247 onderwijzeressen en 6 helpsters;

32 door de gem. gesubs. bijz. sch. met 6 538 ll., 32 hoofden, 149 onderwijzeressen en 71 helpsters;

37 niet-gesubs. bijz. sch. met 2 580 ll., 37 hoofden, 42 onderwijzeressen en 32 helpsters.

Deze laatste groep telt meestal maar 1 klas en is gevestigd in een bijz. lagere school. Er is een gem., een Kath. en een Prot. Vormschool voor bewaarschoolonderwijzeressen met resp. 169, 120 en 164 ll.

Lager onderwijs. Einde Dec. waren er 355 openb. sch. voor l.o. en voortgezet l.o. met 59 860 ll., 319 m. en 36 vr. hoofden, 592 onderwijzers, 990 onderwijzeressen.

160 { 75 Kath., 71 Prot., 4 Isr., 10 Neutr. } bijz. lagere sch. met 37 464 ll., 121 m. en 39 vr. hoofden, 416 onderwijzers, 593 onderwijzeressen.

25 openb. u.l.o. sch. met 4 432 ll., 21 m. en 4 vr. hoofden, 160 onderwijzers en 26 onderwijzeressen.

36 { 16 Kath., 16 Prot., 1 Isr., 3 Neutr. } bijz. u.l.o. sch. met 3 105 ll., 25 m. en 11 vr. hoofden, 66 onderwijzers en 38 onderwijzeressen.

Daarnaast waren aan de openb. l. sch. en u.l.o. sch. 139 vakonderwijzers en 256 vakonderwijzeressen werkzaam.

Er waren 11 openb. avondscholen en 4 gesubs. bijz. voor inhalingsonderwijs met resp. 391 en 126 ll., 3 openb. avondscholen voor schipperskinderen met 69 ll. en 1 gesubs. bijz. avondsschool voor volwassenen met 245 ll. Daarnaast bestaan vele niet-gesubs. avondscholen.

Er waren 8 openb. sch. voor buitengewoon l.o. met 1 013 ll., 7 m. en 1 vr. hoofd, 19 onderwijzers en 28 onderwijzeressen en 5 bijz. scholen voor buitengewoon l.o.: 3 voor zwakzinnigen, waaronder 2 Katholieke, 1 voor slechthoorenden, 1 voor doofstommen, met resp. 350, 79 en 116 ll. Dan zijn er voor zwakke kinderen 2 openluchtscholen.

Kweekscholen voor onderwijzers(essen). De gem. kweekschool telde op 1 Sept. 1931 op de A-afdeeling 94 m. en 176 vr. ll.; op de B-afdeeling 37 m. en 50 vr. ll. De 2 Kath. Kw. met A-afd. zijn uitsluitend voor meisjes. Met de 2 Prot. telden ze 1 Sept. 1931 124 m. en 312 vr. ll. Een Kath. en een Prot. B-afdeeling hadden samen 23 m. en 41 vr. ll. De 2 normaalscholen, die er nog waren, telden 91 m. en 55 vr. ll.

Middelbaar onderwijs. Het openb. ond. telt 4 H.B.S. met 5 j. c., 5 H.B.S. met 3 j. c., 2 Handelssch., 1 H.B.S. m. 5 j. c. voor meisjes, 1 Lyceum voor meisjes. Op 1 Sept. waren op deze scholen, 3 708 H.B.S. ll. Het bijz. ond. omvat 1 Kath. H.B.S. m. 5 j. c. voor jongens, 1 Chr. H.B.S. m. 5 j. c., 1 Chr. litt. ec. H.B.S. m. 5 j. c., 1 Joodsche H.B.S. m. 5. j. c., 1 neutr. Handelssch., 1 Chr. Handelssch. m. 3 j. c. en 1 Kath. Lyc. voor meisjes, 1 neutr. Lyc. en 1 Herv. Lyc. met 1 248 H.B.S. ll. op 1 Sept. In den onderbouw van die 3 lycea zaten resp. 128, 103 en 155 ll., in de H.B.S. klassen resp. 43, 85 en 28.

Dan zijn er 2 middelb. sch. v. meisjes met 113 ll.

Nijverheidsonderwijs. Hier is al een zeer rijke verscheidenheid van lagere en middelb. sch., van gesubs. en niet-gesubs. inrichtingen, van dag- en/of avondonderwijs. Het is ondoenlijk, alle scholen en de aantallen ll. op te geven: er zijn voor de jongens vak- en ambachtsscholen en technische scholen; voor meisjes zijn huishoud- en industriescholen en 3 scholen voor Maatschappelijk Werk, waaronder 1 Kath. We noemen enkele sch.: Instituut voor Kunstnijverheidsond., Middelb. techn. school voor Bouwkunde, de Middelb. techn. school „Amsterdam", de Kweekschool voor de Zeevaart, de avondvakteekensch. der St. Jozef-

gezellenvereeniging en de vele handelsavondscholen (de gesubs. met ruim 4 000 ll., waarvan ruim 700 op Kath.). Een schatting van enkele jaren terug noemde in totaal 13 000 ll.

H o o g e r o n d e r w ij s. De 2 openb. gymnasia telden op 1 Sept. 576 ll. en 1 openb. Lyc. v. meisjes met in onderbouw en gymnas.klassen 167 ll. Het Kath. Gymn. voor jongens telde 186 ll., het Chr. Gymn. 220 ll. De 3 bijz. lycea (→ Middelb. ond.) 158 ll. in de gymn. klassen. Het Montessori-lyc. met 2 klassen had 33 ll.; het avondgymn. 41 ll. Dan zijn er nog 3 seminaria: 1 Evangelisch-Luthersch, 1 Doopsgez. en 1 Ned. Isr. met resp. 10, 32 en 68 ll.

A. heeft een g e m. U n i v e r s i t e i t, in 1632 als Athenaeum Illustre gesticht en sedert 1877 met universiteitsrechten. Ingeschreven waren 1 686 m. en 618 vr. studenten, alsmede 46 m. en 70 vr. toehoorders. Naast de 5 voorgeschreven faculteiten kwam in 1921 een economische faculteit. Er is 1 bijzondere Universiteit, de zgn. V r ij e — nog onvolledig: geen wis- en natuurk. fac. — met 505 studenten. Het Kon. Kol. Instituut organiseert jaarlijks meerdere leergangen.

Dan zij hier nog gewezen op den arbeid der Volksuniversiteit en soortgelijke inrichtingen, die gelegenheid bieden tot breeder en dieper ontwikkeling.

J e u g d w e r k. In alle kringen der samenleving en bij alle richtingen bestaat een groote, begrijpelijke belangstelling voor de jeugd. De Bond van Speeltuinen organiseert openluchtspel, schoolsche en onschoolsche samenkomsten voor de gewone en de rijpere jeugd. De stichting „Ons Huis" organiseert ook dergelijke bijeenkomsten en houdt vacantiescholen: in de vacantie worden de kinderen in A. in de buitenlucht aangenaam en nuttig bezig gehouden. Zoo werkt voor de Joodsche jeugd het „Joodsch Ons Huis." De A(rbeiders) J(eugd) C(entrale) voor kinderen van 12—16 jaar organiseert het werk onder de socialistische jeugd, de Chr. Jeugd-Centrale onder de Prot. De „Zwaluwnesten" werken onder de Joodsche arbeidende meisjes. Ook de Ned. Padvinders en het Ned. Meisjesgilde treft men in A. aan.

Het Kath. Jeugdwerk in elken vorm wordt druk behartigd. Er is een Commissie voor R.K. Jeugdorganisatie, een R.K. Dekenale Jeugdraad met R.K. Jeugdbureau. De Graal, de Kath. Verkenners, de K(ath). J(onge) M(iddenstands) V(ereeniging), de Sint Jozefsgezellen en het patronaat hebben er meerdere afdeelingen. De verwaarloosde Kath. jeugd wordt gebracht naar het Sint Franciscus- of het Sint Francisca Romanaliefdewerk. Dan is er een Arbeidsbeurs voor Kath. jongelingen, waaraan verbonden een Commissie van Advies bij Beroepskeuze. Voor de niet-Kath. jeugd is er een Reinilda-Huis.

Voor lich. opvoeding zie rubriek Openbare Gezondheid.

K u n s t. A. is ook een centrum van kunsten en wetenschappen. In veel gevallen subsidieert de gemeente. Hiervoor zie men ook de vorige rubrieken. Nog enkele bijzonderheden mogen volgen:

T o o n e e l. A. telt enkele beroeps- en veel dilettantentooneelgezelschappen. Er zijn 8 schouwburgen. De Stadssch. wordt niet door één ensemble bespeeld, maar door enkele, die vaste avonden hebben. Ook treden wel andere gezelschappen, waaronder buitenl., een enkele maal op. Plannen voor een nieuwen schouwburg konden nog steeds niet tot een begin van uitvoering komen. A. heeft een tooneelschool. Er zijn een 25-tal b i o s c o o p theaters.

M u z i e k : er is een intense beoefening van vocale en instrumentale muziek, zoowel door beroeps- als door dilletantenvereenigingen. Het Concertgebouworkest is wereldberoemd. De Wagnervereeniging gaf de laatste jaren voorstellingen, die alom de aandacht trokken. Er zijn verschillende oratoriumvereenigingen, waaronder een Kath. Een eigen opera bestaat in A. niet; de Italiaansche brengt hier geregeld bezoek. Voor de jeugd worden speciale jeugdconcerten georganiseerd, waarbij vooraf inzicht wordt aangebracht. A. bezit een conservatorium en een Muziek-Lyceum. De gem. geeft aan concertgebouw, aan tooneel- en operagezelschappen alleen subsidie, als deze bereid zijn tegen sterk gereduceerde prijzen ook den minder welgestelden goede voorstellingen te bieden; het seizoen 1930/31 bracht 31 zulke zgn. volksvoorstellingen, waarnaast 39 volksconcerten door het Concertgebouworkest. Ook veel openlucht-concerten worden gegeven. Voor beeldende kunsten bezit A. als voornaamste inrichting de Rijks Academie voor Beeldende Kunsten. Voor musea zie onder bezienswaardigheden. A. is de zetel van meerdere wetenschappelijke vereenigingen: hier is de zetel van de Kon. Academie van Wetenschappen (gevestigd in het Trippenhuis), van het Kon. Aardrijkskundig Genootschap, van het Kon. Koloniaal Instituut, enz.

In de stad bevinden zich uitgebreide boekerijen, waaronder de U n i v e r s i t e i t s b i b l i o t h e e k wel een der meest bekende is.

Ook zijn leeszalen over de heele stad verspreid; daaronder is een Kath. met een filiaalinrichting.

In A. worden veel dag- en weekbladen en andere periodieken uitgegeven, in totaal ruim 300, waaronder een 10-tal dagbladen, o.m. 2 Kath.: De Tijd en De Nieuwe Dag. Veel parochies geven zelf een weekblad uit.

Arbeid. Al omvat het bestuur der gem. de geheele bevolking, de tegenwoordige sociale en economische structuur der maatschappij is dusdanig, dat in het belang van bepaalde groepen, met name die der arbeiders, speciale voorzieningen getroffen dienen te worden. We noemen hier enkele: A r b e i d s b e u r s. Hier is de oudste arbeidsbeurs van Ned. gevestigd ; 1886 opgericht door een particuliere instelling, sedert 1908 een gemeente-instelling. De omvang van het werk blijkt uit de cijfers: in 1931 waren er 210 366 aanbiedingen en 60 455 plaatsingen van werknemers, 75 564 aanvragen van werkgevers, waaraan 60 088 maal kon worden voldaan. De beurs houdt zich ook bezig met arbeidsverschaffing aan onvolwaardigen. Uitsluitend over de beurs worden arbeiders door de gem. betrokken. Hier is ook de Gemeente Arbeidersreserve ondergebracht, waar ontslagen gemeentewerklieden een wachtgeldregeling genieten (eind 1931: 765 arbeiders). Een andere instelling is het B u r e a u v o o r B e r o e p s k e u z e, dat o.m. voor kinderen, die de school verlaten, onderzoekt, welk beroep voor hen geschikt is. Zoo werden in 1931 over 7 934 jongens en 4 407 meisjes adviezen uitgebracht.

Een moeilijk probleem — vooral in deze jaren — is het werkloosheidsvraagstuk: 1930 gemiddeld 15 468; 1931: gem. 24 925. Werkloozen werden naar verschillende werkverschaffingen gezonden; plannen tot het scheppen van werkgelegenheid in de stad zelf zijn in voorbereiding. De gesubsidieerde nationale werkloozenkassen — van de subsidie is de helft voor rekening van de gemeente — hadden te A. 61 500

verzekerden; uitgekeerd werd in 1931 2 988 000 gld., waarvan 691 000 gld. aan diamantbewerkers.

Maatschappelijke steun en voorzorg. Ook op dit gebied valt in A. veel te doen. De gem. treedt hier óf rechtstreeks op, óf subsidieert. De totaalpost 1930: ondersteuning aan behoeftigen en werkloozen, bedroeg 19 280 000 gld. Daar komt een groot bedrag bij door de kerkel. en bijz. inst. zelf bijeengebracht. Hier volgen nog enkele nadere gegevens (men zie ook de andere rubrieken). Met de verzorging van de behoeftigen der stad hielden zich op 31 Dec. 1931 bezig 6 gem. instellingen, 151 erkende kerkel. en 183 erkende bijz. instellingen van weldadigheid. Ondersteuning in geld of natura wordt verstrekt door 1 gem., 76 kerkel. en 55 bijz. instellingen. Huisvesting tegen verminderden prijs (hofjes en dlg.) verleenen 1 gem., 27 kerkel. en 23 bijz. instellingen. Verzorging in gestichten van weezen, ouden van dagen en andere groepen wordt geschonken door 4 gem., 24 kerkel. en 18 bijz. instellingen. Wijkverpleging geschiedt door 1 kerkel. en 2 bijz. vereenigingen, enz.

Daarnaast uit de steun en voorzorg aan behoeftigen door kerkel. en bijz. instellingen zich in werkverschaffing, verpleging in ziekenhuizen, verleening van geneeskundige hulp e.a., ondersteuning van behoeftige zieken en herstellenden, maatschappelijk werk voor zieken en herstellenden, hulp in de huishouding, oprichting van baby-bewaarplaatsen, verstrekken van kleeding en voeding aan schoolkinderen, verzorging in tehuizen voor schoolgaande kinderen, uitzending van kinderen in vacantie- en gezondheidskolonies, verzorging in doorgangs- en reddingshuizen voor ongehuwde moeders en haar kinderen, verzorging in nachtasyls, enz. Men ziet: op dit terrein van liefdadigheid is veel particulier initiatief.

De eigenlijke armenzorg tracht naast steun ook moreele hulp te schenken, om de gezinnen — waar mogelijk — uit de armoede omhoog te trekken.

Een zeer belangrijke instelling is de A r m e n r a a d, gevormd door 191 instellingen van weldadigheid. De omvangrijkste aangesloten organisatie is de B u r g e r l i j k e I n s t e l l i n g v o o r M a a t s c h a p p e l i j k e n s t e u n, vroeger Burgerlijk Armbestuur geheeten.

Door deze centralisatie komt de armenzorg beter tot haar recht. Dat brengen van onderling contact streeft de Armenraad ook na bij bepaalde onderdeelen van zijn taak: zoo kwamen tot stand de Unie van vereenigingen voor ongehuwde moeders, de Federatie van Instellingen voor Kinderbescherming, commissies inzake onderhoudsplicht, oudeliedenzorg, steun aan gepensionneerde Indische militairen, enz.

Het is onmogelijk alle organisaties met name te noemen, die op het gebied van maatschappelijken steun en voorzorg haar zegenrijken arbeid verrichten. Een enkele ambtelijke instelling, die voorkomt, dat behoeftigen in handen van woekeraars vallen, moge nog genoemd worden: de S t a d s B a n k v a n L e e n i n g, die in 1930 op 416 584 panden 3 817 747 gld. leende.

De Kath. van A. behartigen de belangen van hun hulpbehoevende geloofsgenooten op onbekrompen wijze. De organisaties, die hier een taak vervullen, te noemen, ware ondoenlijk. Men raadplege den Pius-Almanak.

L i t.: Prof. dr. H. Brugmans, Opkomst en bloei van A. (1911); Pius-Almanak; R. Schuiling, Nederland ([5]1915); Amsterdam, zijn maatschappelijk en economisch leven (1928); Jaarverslagen van de gemeente A. (t/m 1931); Verslagen van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor A. (t/m 1931); Amsterdamsche Gids (maandblad); J. H. Ronhaar, Leerboek der Econ. Geogr. (I 1932); Tijdschrift voor Econ. Geogr. *van der Meer.*

Geschiedenis, p o l i t i e k e n g o d s d i e n s t i g. De oudst bewoonde plaats van Amstelland is wel Ouderkerk, waar een kasteel en een kerk stonden (J. C. v. d. Loos, Geschiedenis van Amstelland tot het jaar 1300). De naam A. komt het eerst voor in 1275 in een charter van Floris V, waar aan „de lieden wonende over den Amsteldam" tolvrijheid voor hun koopmansgoederen door heel Holland geschonken werd. Het dorp was gebouwd langs den Amstel. De heeren van Aemstel komen voor van omstreeks 1100 af als ministerialen van den bisschop van Utrecht. De Gijsbrecht van Vondel is de vierde van den naam. Hij wordt het eerst genoemd als jongeling in 1252. Het geslacht is dan machtig door het bezit van 15 heerlijkheden en verschillende kasteelen, een mededinger van Holland en Utrecht. Bisschop Jan van Nassau moet het tegen Gijsbrecht afleggen, maar Floris V spant al zijn krachten in en brengt in 1280 Gijsbrecht tot onderwerping. Zijn landen worden ten bate van den graaf verbeurd verklaard. Vijf jaren zit hij gevangen. Den 27en October 1285 sluit hij zijn zoen met Floris en krijgt een gedeelte van zijn gebied als leengoed van den graaf terug. Hij is dan een van de groote edelen van Floris V, tot hij in 1296 medeplichtig is aan den moord op Floris V. Hij gaat dan naar Vlaanderen, later naar de Betuwe. Het laatst wordt hij vermeld in 1303. De goederen van Gijsbrecht worden ten bate der grafelijkheid verbeurd verklaard. Zij kwamen als Hollandsch leen aan Guy van Avesnes. Toen deze als bisschop van Utrecht in 1317 stierf, werd Amstelland definitief bij Holland ingelijfd. Guy had in 1300 aan A. stadsrecht gegeven. Verandering in het bestuur is hiermede niet gepaard gegaan. Zooals in het dorp vinden wij ook in de stad den schout als grafelijk ambtenaar, schepenen en raden als vertegenwoordigers van de burgerij. In 1303 doet Jan van Aemstel een poging om de stad weer in zijn bezit te krijgen. De mislukking ervan kwam A. te staan op het slechten van zijn vesten en het afbreken van zijn bruggen, het verlies van al zijn vrijheden en markten, welk vonnis het volgend jaar weer werd teniet gedaan. In 1323 vestigt Willem III den Hamburgschen biertol te A. De Noord-Duitsche schippers waren daardoor gedwongen naar Amsterdam te komen, om hun tolplicht te volbrengen. Ongetwijfeld heeft dat gewerkt in de richting, dat Amsterdam ook de stapelplaats werd van het Hamburgsche bier, dat in Holland zoo zeer gezocht was.

In 1342 verleent Willem IV aan A. een nieuw privilege, dat een uitbreiding is van dat van 1300. Het stadsgebied, dat in den stadsbrief van 1342 verondersteld wordt, is begrensd door den tegenwoordigen O.Z. Voorburgwal, den Grimburgwal, het Spui, de Begijnensloot, den N.Z. Voorburgwal en Martelaarsgracht en het IJ. De eerste vestiging is wel geweest in de Warmoesstraat. In 1342 is de stad reeds gebouwd langs de beide oevers van den Amstel. In 1349 is A. tegenwoordig op de dagvaart te Geertruidenberg. A. neemt dan de 5e plaats in, welken rang de stad hield tot 1795. Intusschen geschiedt in 1345 het Mirakel van A. Daardoor is ongetwijfeld de toeloop naar de stad vermeerderd en de gunstige voorwaarde gesteld voor de geestelijke ontwikkeling binnen de stad en haar vermaardheid naar buiten.

Van de H a n z e is A. nooit formeel lid geweest.

1. Dit sijn die willecoren die de scoute en die scepene
der stede van aemstelredame hebben ghelegt en ghewillecoort

Int erste so willecoren die scoute mitten scepen dat die Rade vander stede voirnoemd
willecoren moghen en zullen mit hem vander stede wegen ghelike dat sij seluer
moghen

Item en ghien scepen en sal noch en mach tughen noch kennen van enigen zake
langher dan een Jair na den tijt dat hij van sinen ambochte gaet ten zij van tsheren
bueten van tsheren renten en anders tsheren zaken En vander stede bueten renten
en zaken dier ghelike

Item want die Rade vander stede ouerste voghede zijn van weduwen en van
wezen Dat en ghien scepen brieue en sal bezegelen ouer vrouwen ionchfrouwen
noch ouer kinderen die niet tot hoiren iaren en sijn ghecomen ten sij bij horen
rechten mondbair en bij consente der Rade vander stede

2 van dootslach

Item wair enich mensche die doot gheslagen worde binnen der vryhede van
aemstelredame en worde die bekent na den rechte vander stede dat hij doot
ghebleuen wair van menschen handen dien doden mach men grauen en voirt
claghen mit kennisse vanden rechter en van scepen ghelijker wijs of die dode
lichaem jeghenwordich ghebloket stonde En worde yemant in dien dootslach
besworen die dair niet vredeloes in ghelegt en ware die soude vrede hebben ter
tijt toe dat hij op sijn Ruyme quame En niemant dair in te besweren hij en zij
bezaket te voren eer men claghet en die sinen core te hebbene vanden aenbrenge
ghelijc die ghene hebben die vredeloes sijn

Eerste bladzijde van het oudste Keurboek, begonnen in 1413. Gemeentearchief, Amsterdam.

Wel zien wij A. vertegenwoordigd in 1367 op den Hanzedag te Keulen, die besloot tot oorlog tegen Waldemar IV van Denemarken. In 1418 richt de Hanze tegen Holland en Zeeland het statuut, waarbij bepaald wordt, dat geen schipper of koopman andere goederen door de Sont of door de Belten naar de Oostzee zou mogen voeren, dan die gekocht waren in een Hanzestad. A. sluit dan een verbond met koning Erik van Denemarken, en gesteund door Philips van Bourgondië wist het zijn belangen te verdedigen, tot in het begin van de 16e eeuw feitelijk de overwinning behaald was.

De r e g e e r i n g was volgens den stadsbrief van 1300 in handen van schout, schepenen en raden. De functie van de raden is dan nog minder duidelijk. Hun macht neemt langzamerhand toe. Hertog Albrecht bepaalt in 1400, dat de 3 raden elk jaar op O. L. Vr. Lichtmis zullen gekozen worden door de oud-raden. Dat is zoo gebleven tot 1794. De naam raden maakt reeds vroeg plaats voor dien van burgemeesters. Hun bevoegdheid groeit snel ten koste van die van schout en schepenen. In 1401 krijgen zij het recht om accijnzen te heffen, in 1411 om nieuwe poorters aan te nemen. Hier ligt ook de oorsprong van de familieregeering In belangrijke zaken werden een aantal notabele burgers geraadpleegd, die dan voorkomen onder den naam van „Wijsheit, vroetscip en rijcheit". Deze vormden echter geen besloten college. De gilden hebben, in tegenstelling met andere steden, in A. geen politieke beteekenis van belang gehad.

Het oude wapen van Amsterdam. Zegel, hangend aan een oorkonde van 1317, in het Gemeente-archief te Deventer.

In 1421 en 1452 werd de stad geteisterd door een hevigen brand. In laatstgenoemd jaar ging ook het stadhuis te gronde, dat toen vervangen werd door een nieuw op dezelfde plaats, waar nu nog het oude stadhuis staat.

De v e r d e d i g i n g van de stad behoorde tot de taak van de schutterij. Het stadrecht van Guy van Avesnes schrijft voor, dat de burgers hun heer moesten dienen naar hun vermogen, en dat wordt bevestigd in het stadrecht van 1342. In 1394 blijkt een schuttersgilde te bestaan. De bewapening bestond uit voetboog en schild. Aanvankelijk 75 man sterk, werd de schutterij langzamerhand uitgebreid. In 1436 vinden wij 2 schuttersgilden en daarnaast een 3e schutterij, bewapend met handbogen. In 1522 maakte de middeleeuwsche bewapening plaats voor „bussen ofte cloveren" (geweren). Vandaar de naam Cloveniers. Tegelijkertijd werd elke schutterij ingedeeld in 12 rotten, gecommandeerd door een kapitein of rotmeester. Elke schutterij telde toen 200 à 500 mannen. Van afzonderlijke rotten zijn verschillende portretten bewaard. De beteekenis van de stad werd in 1489 gesymboliseerd in de keizerskroon, die Maximiliaan boven het wapen der stad heeft gesteld, en die zij sindsdien altijd heeft behouden.

Het hedendaagsche wapen van Amsterdam.

De i n k o m s t e n zullen als in andere steden bestaan hebben uit opbrengst van goederen en huizen, verpachting van de visscherij in de stadsgrachten, stallen in vischmarkten en andere markten, in de vleeschhal, enz. Daarbij kwam de opbrengst der waaggelden en andere diensten. Een directe belasting kennen wij in A. niet, wel indirecte belastingen, bij voorkeur accijnzen op bier en wijn, brood, vleesch, visch.

De o u d s t e k e r k in A. is die aan de Oude Zijde, op het tegenwoordige Oudekerksplein. Zij werd omstreeks 1306 als parochie afgescheiden van Ouder- en Nieuwer-Amstel. Misschien heeft er tevoren al een kapel gestaan. De parochie omvatte het stadsdeel tusschen Rokin, Damrak, Gelderschekade en Kloveniersburgwal. Het gebouw was oorspronkelijk minder uitgebreid en lager dan het tegenwoordige, en werd in de 15e eeuw aanmerkelijk vergroot. Eerst in het midden van de 16e eeuw werd het koor gebracht op dezelfde hoogte als de middenbeuk. Om het koor werd een omgang gebouwd, en aan de zijbeuken tal van kapellen. Boven het portaal aan de Zuidzijde bevindt zich de IJzeren Kapel, waar tot diep in de 19e eeuw de handvesten en andere kostbare archiefstukken bewaard werden. In 1566 was de tegenwoordige toren voltooid; daarmede had de kerk haar tegenwoordige gedaante. De bouwmeester van den toren was Joost Janszoon Bilhamer, van de spits Jelis Janszoon van Groningen. Het klokkenspel is van Hemony. De kerk hoorde sinds het jaar 1368 aan het kapittel van de Hofkerk in Den Haag. Binnen de parochie stond nog de St. Olofs of Oude Zijdskapel aan het Noordeinde van den Zeedijk, die vermoedelijk gesticht is in 1451. Daarnaast stond de Jeruzalemskapel, omstreeks 1460 gesticht. De bouw van de N i e u w e K e r k werd begonnen in 1414 door de milddadigheid van den Amsterdamschen koopman Willem Eggert, heer van Purmerland en Ilpendam. Reeds in 1408 was de stad in 2 parochies verdeeld door bisschop Frederik van Blankenheim. De nieuwe parochie omvatte het stadsgedeelte tusschen Damrak, Rokin en Singel. Het nieuwe gebouw werd in 1421 en 1452 door brand geteisterd en nogmaals in 1645. Het werd toen in den ouden Gotischen stijl hersteld. In den loop van de 15e eeuw was het koor omgeven door een heele reeks van kapellen, door het A.-sche patriciaat gesticht. Buiten de kerk stonden een St. Jacobuskapel op den Nieuwendijk bij de Kapelsteeg (1435), een Lieve-Vrouwenkapel, in de eerste helft van de 14e eeuw gesticht op den Nieuwendijk hoek Vrouwensteeg en de H. Sacramentskapel der H. Stede (Nieuwezijds Kapel) in de Kalverstraat (1345).

Grijpink in zijn: Register op de Parochiën, enz. (II 1928) noemt voor de Oude Kerk 25 altaren en

vicarieën en voor de Nieuwe Kerk 22, waaraan regelmatig priesters verbonden werden. Omstreeks de helft van de 15e eeuw hebben al de, aan ieder van de beide kerken, verbonden priesters zich vereenigd tot twee Getijden-Broederschappen (C.Dessing, in Amstelodanum). In 1450 nl. stichten Eggard Hartgardszoon en zijn echtgenoote Wendelmoet een priestercollege. Hun zoon, Jan Eggarts, zou de eerste archipresbyter of rector zijn met minstens vier priesters en andere clerici. Het voornaamste doel ervan is het zingen der Getijden in de Oude of in de Nieuwe Kerk. De rector moet bacchelaureus in de theologie zijn of tenminste voor het college de 4 boeken van „hooghen sin" (Petrus Lombardus) verklaard hebben. Voorts moet de postille van den Zondag, in 7 deelen over de dagen der week verdeeld, voorgelezen worden, en er moeten voorlezingen gehouden worden over wijsbegeerte. De leden zullen leven in gemeenschap van goederen. Willen zij een regel aannemen, dan moet het zijn die van St. Augustinus of van de Mendicanten. In deze stichting van Eggard zien wij reeds den invloed van de moderne devotie te A. Veel sterker komt die uit in de kloosterstichtingen.

De oudste kloosterlijke nederzetting in A. is wel die van de Franciscanen op den O.Z. Achterburgwal, die reeds vóór 1304 zou gesticht zijn. In 1462 ging het klooster onder de persoonlijke inwerking van Jan Brugman over tot de Observantie. Dan volgt het Begijnhof. Reeds in 1307 en 1308 is sprake van begijnen. In 1389 wonen zij op het Begijnhof, dat tegenwoordig nog te vinden is tusschen Kalverstraat, Spui en N.Z. Voorburgwal. In den tijd van de moderne devotie volgen de kloosterstichtingen elkaar snel op. In 1394 vestigen zich de Kartuizers in hun klooster Portus Salutis buiten de Haarlemmerpoort, toegewijd aan St. Andreas. Het klooster nam de plaats in tusschen de tegenwoordige Lindengracht en de Kartuizerstraat. In 1577 gebruikte Sonoy het voor de inkwartiering van zijn krijgsvolk. Toen na de Alteratie het klooster aan de stad kwam, was het nog slechts een puinhoop. Een jaar na de Kartuizers ontstond in A. een klooster van de reguliere kanunniken. Het werd gesticht door Ghiselbertus Dou, een leerling van Geert Groote. Het behoorde tot de parochie van Nieuwer-Amstel, en stond op de plaats, waar nu de Keizersgracht de Utrechtschestraat snijdt. Het klooster verbrandde in 1532. De kanunniken gingen toen over naar Heiloo, welk klooster geïncorporeerd werd bij het Haarlemsche kapittel. Nog vond men een klooster van de Paulianen (Cellebroeders, Bogarden), die zich ook in A. met de liefdewerken van het verzorgen van zieken en het begraven van dooden zouden hebben bezig gehouden. Het klooster werd gesticht in 1409 aan den O.Z. Achterburgwal, waar nu de Waalsche Kerk staat. De Alexianen kregen in de 2e helft van de 15e eeuw hun klooster in de Nes.

Naast deze vier mannenkloosters waren in A. zestien vrouwenkloosters. De Tertiarissen van den H. Franciscus vinden wij in het Beata Maria Virgoklooster, aan de Zuidzijde van de Nes (1e kwart 15e eeuw); het Maria Magdalenaklooster aan de O. zijde van de Nes (1e kwart 15e eeuw), vóór 1427 gingen zij over tot de kloostervereeniging van Sion; het St. Barbaraklooster op den hoek van de Barbersteeg (1e kwart 15e eeuw); het St. Claraklooster aan het Z. einde van de Nes (1e kwart 15e eeuw); het St. Ceciliaklooster aan den O.Z. Voorburgwal, nu het stadhuis (1e kwart 15e eeuw); het St. Catharinaklooster, ten N. van de Agnietenstraat (1e kwart 15e eeuw), sinds 1475 overgegaan naar den Regel van St. Augustinus; het St. Agnesklooster (1e kwart 15e eeuw), waarvan nog de Agnietenkapel over is, en dat later geïncorporeerd werd bij het kapittel van Sion; het St. Ursulaklooster (1e kwart 15e eeuw), nu het hoofdbureau van politie; het St. Dionysiusklooster ter Leliën of de Nieuwe Nonnen (1402), waar nu het Binnengasthuis is, in 1422 geïncorporeerd bij het kapittel van Sion; het St. Geertrudisklooster (1e kwart 15e eeuw), N.Z. Voorburgwal, hoek Nieuwstraat, dat in 1475 den Regel van St. Augustinus aannam; het St. Luciaklooster (1e kwart 15e eeuw), nu het burgerweeshuis. Den tweeden Regel van Franciscus volgde de St. Ursula-abdij van Clarissen, achter den Heiligeweg, O. zijde, vóór 1513 gesticht. De Regularissen hadden bij de genoemde nog de kloosters van Maria Magdalena, naast de Bethaniënstraat (2e helft 15e eeuw) en het Beata Maria Virgoklooster (later het Oude-mannen- en vrouwenhuis), dat 1389 gesticht werd door Zusters van het Gemeene Leven, en 1393 den Regel van Augustinus aannam. De Augustijner Servitinnen (Cellezusters) hadden een huis O.Z. Achterburgwal, waar later het convooihuis kwam.

Ook in A. hebben de vrouwelijke kloosterlingen zich bezig gehouden met handenarbeid, wat aanleiding gaf tot verzet van den kant der nijvere burgerij. De liefdadigheid uitte zich in het stichten van gasthuizen. Men vindt het St. Petrusgasthuis en het Margarethagasthuis aan de Nes, het St. Maria- en Nicolaasgasthuis aan den Oetewalerweg, het St. Elisabethgasthuis aan den Dam.

Naast de Moderne Devotie vindt ook het H u m a n i s m e in A. ingang. Bekend zijn Alardus van Amsterdam (* 1495, † 1544 te Leuven), uitgever van de werken van Rudolf Agricola: Parasceve ad sacrosanctum synaxin; zijn beschermer Pompeius Ocko (Ockeszoon, * 1480 (?), † 1537), groothandelaar en bankier, die o.a. de zaken van Christiaan II behandelde, en in het bezit was van de schriftelijke nalatenschap van Agricola; Cornelius Crocus (* 1500, † 1550), rector van de school aan de Oude Zijde, schrijver van schooldrama's: zijn Comoedia Joseph, in 1535 opgevoerd door zijn leerlingen, beleefde 20 drukken. Hij stierf te Rome, waar hij Jezuïet geworden was; Nicolaas Cannius, geboren 1504, was eenigen tijd secretaris van Erasmus voor het Grieksch. Hij werd pater van het St. Ursulaklooster en tenslotte pastoor van de Nieuwe Kerk. Al dezen waren ijverige voorstanders van het Kath. geloof. Anders staat het met Johannes Sortorius (* 1500, † 1557), schrijver van schoolboeken, die in 1535 uit de stad verbannen werd, naar het heette, omdat hij tegen het verbod van burgemeesteren school hield, maar feitelijk wel om zijn kettersche gevoelens; Wouter Deelen uit Alkmaar was „Hebreeus-Meester". Ook hij moest na het Wederdooperscoproer in 1535 A. verlaten: in 1534 had hij in zijn lessen Christus' tegenwoordigheid in het H. Sacrament geloochend.

De H e r v o r m i n g vond uiteraard in de drukke koopstad al spoedig eenige aanhangers. De vervolging van de aanhangers der nieuwe leer was zeer gematigd. De burgemeesteren beriepen zich op het jus de non evocando in 1523. Het was er den magistraten meer om te doen, de orde in de stad te handhaven dan de nieuwe leer tegen te gaan. Er ontstaat dan ook voorloopig in A. geen kettersche beweging, ofschoon er afzonderlijke ketters gevonden worden. Een zeer gevaarlijke beweging ontstond in verband met de

Wederdooperij. Deze beweging wordt ingezet door de komst van den uit Emden verdreven Jan Volkertszoon Trijpmaker naar A. in 1530. Hij was een leerling van Melchior Hofman, die in 1531 A. bezocht. Trijpmaker wordt 5 December 1531 in Den Haag onthoofd. De „koning" van Munster benoemde Jacob van Campen tot bisschop over de „bondgenooten" te A. Het aantal Wederdoopers te A. wordt dan geschat op een 3 500 (op een totaal bevolking van ongeveer 15 000). In Maart 1534 wordt aan zes Amsterdamsche schepen belet, om deel te nemen aan den tocht naar Bergklooster, die hulp aan Munster ten doel had. Acht dagen later, op 21 Maart, liepen op klaarlichten dag vijf mannen met ontbloote zwaarden door de stad, onder het geroep van: „De dag des Heeren komt! Wee! Wee! Wee! De Zegen des Heeren is over de rechterzijde der stad, de vloek over de linkerzijde". Er gebeurde verder niets, maar de vijf mannen werden ter dood veroordeeld en zijn te Haarlem geëxecuteerd. Van de aangehouden schepen werden twee Wederdoopers op den Dam onthoofd. In April vallen weer verschillende terechtstellingen naar aanleiding van het ontdekken van wapenen. 11 Februari 1535 werd de stad in onrust gebracht, toen zeven mannen en vijf vrouwen in den nacht moedernaakt de straat opliepen onder het geroep: „Wee! wee! de wrake Gods! de wrake Gods!" Ook dezen keer wist de overheid de beweging nog te onderdrukken. De mannen werden 25 Februari onthoofd. De groote aanval van de Wederdoopers had plaats 10 Mei 1535. Het stadhuis werd toen bezet. Bij den eersten aanval, om het te heroveren, sneuvelde burgemeester Colijn. Den volgenden dag werd het gevecht voortgezet. De meeste Wederdoopers sneuvelden; slechts 12 gevangenen werden gemaakt. De gevangenen werden op de gebruikelijke wreede wijze ter dood gebracht. Ook de bisschop, Jacob van Campen, die aan den aanslag geen deel genomen had, werd terechtgesteld. Deze gebeurtenissen brachten den schrik voor de Hervorming voor tientallen jaren onder de burgerij. Telkens vonden nog executies van Wederdoopers plaats. De landvoogdes benoemde in 1536 negen nieuwe schepenen, en ook het College van burgemeesteren werd aangevuld met alleen onverdacht Katholieke mannen, die tot 1578 het bestuur in handen hielden. In denzelfden tijd had A. voortdurend moeilijkheden met Denemarken en met Gelre. De vrede van Spiers (1544) en die van Venlo (1543) maakten daaraan een einde. De oorlog met Gelre had reeds in 1509 de steden Muiden en Weesp in handen van A. gebracht. De stadsregeering wijst sindsdien aan den kastelein van Muiden en den baljuw van Gooiland, alsmede den militairen commandant van Weesp.

De eenheid van de Nederlandsche gewesten, die Karel V in 1543 tot stand bracht, kon voor den Amsterdamschen handel niet anders dan voordeelig zijn. Sinds 1562 baart de aanwezigheid van „ketters" weer onrust in A. In dat jaar wordt een verordening uitgevaardigd, om vreemde leeraars en predikanten te weren. Margaretha spoorde in Mei 1563 de regeering nog eens aan, om de oude religie te handhaven, maar na 1560 zijn er geen ketter-processen meer. De omstandigheid, dat Willem van Oranje stadhouder was van Holland, zal daaraan wel niet vreemd geweest zijn. Niet het minst onder de aanzienlijke burgerij, die buiten de regeeringszaken gehouden werd, winnen de nieuwe leerstellingen veld. Coornhert en Hooft zijn daar voorbeelden van. In 1564 gaat er een doleantie naar de landvoogdes; daarin klagen de opstellers, die hun namen niet noemen, over de misbruiken van de oligarchische regeering. In Mei 1565 is Oranje in de stad, om de klachten te onderzoeken. Het gevolg is, dat Margaretha bevel geeft, dat in belangrijke zaken de vroedschap moet gehoord worden. De aanbieding van het smeekschrift der Edelen in 1566 vond weerklank in A. De kreet: „Vive les gueux!" werd herhaaldelijk gehoord. Hendrik van Brederode kwam meermalen in A. tegen den zin der regeering, maar onder de toejuichingen der menigte.

In Juli worden hagepreeken gehouden, maar het strenge plakkaat daartegen van Margaretha maakte daaraan voorloopig een einde. Wel trokken op 21 Juli talrijke Amsterdammers naar Overveen (onder de jurisdictie van Brederode), waar de predikatie gehouden werd. 31 Juli waagt men het meer in de nabijheid van A. buiten de Haarlemmerpoort op de Rietvinck, in Aug. op de Lastage, de volksbuurt buiten de Antoniuspoort over het IJ. De berichten over den Beeldenstorm in Antwerpen vonden weerklank in A., waar op 23 Aug. de Oude Kerk geplunderd werd. In de Nieuwe Kerk kon men het nog tijdig verhinderen. Dit was aanleiding voor de burgemeesters, om zich in verbinding te stellen met de hoofden der Gereformeerden: Egbert Roelofszoon, Arent Bouwer en Adriaan Pauw. De vèrgaande tegemoetkoming, die aan de Gereformeerden betoond werd, bevatte o.a. de toezegging, dat uit alle kerken de beelden zouden worden weggenomen, dat de Gereformeerden buiten de poorten vrij mochten preeken. De overeenkomst werd echter door de landvoogdes vernietigd als in strijd met de besluiten des konings. Op 26 September valt een nieuwe poging, om de Nieuwe Kerk te beeldstormen. Toen dit verhinderd werd, richtten de plunderaars zich naar het Franciscanenklooster, dat geplunderd werd. Den monniken geschiedde geen leed. Den volgenden dag was het Kartuizerklooster aan de beurt, dat hetzelfde lot onderging. Den 30en September sloot de regeering een nieuwe overeenkomst met de Gereformeerden, waarbij aan de laatsten de Minderbroederskerk met bijbehoorend kerkhof werd afgestaan. Den 2en December werd feitelijk de kerk in gebruik genomen. Zoo bleef de toestand, tot in het begin van het volgend jaar Oranje orde op de zaken stelde. De Gereformeerden moesten de Minderbroederskerk teruggeven, maar kregen daartegenover verlof, om bedehuizen binnen de stad op te richten. Feitelijk hebben zij toen vier lokalen ingericht, om hun predikaties te houden. Toen de landvoogdes haar gezag hersteld had, bevalen burgemeesters op 17 April de staking van de predikaties. De Gereformeerden moesten wel gehoorzamen, omdat Oranje was uitgeweken en Brederode A. verliet op 27 April. De komst van Alva beteekende de uitwijking van duizenden, die zich in de gebeurtenissen van de voorafgaande jaren gecompromitteerd wisten. De voornaamsten zijn wel Adriaan Pauw en Cornelis Pieterszoon Hooft. Er zijn 170 uitgewekenen, die door den Bloedraad veroordeeld werden, met name bekend. Ook eindigden velen hun leven op het schavot. De conservatieve regeering te A. verzette zich wel met succes tegen de invoering van den Tienden Penning, maar bleef trouw aan den koning, tot groot nadeel voor stad en gewest. Pogingen, sinds 1572 (door Lumey) tot 1578 aangewend, om de stad met geweld aan de zijde van den prins te krijgen, hadden geen succes. Eerst na de Pacificatie van Gent (1576) werd de toestand van afzondering voor A. onhoudbaar. Er beginnen na de Pacificatie eindelooze onderhande-

lingen, die tot slot hebben, dat 8 Dec. 1578 in Den Haag de Satisfactie geteekend werd. A. krijgt zijn vrijhandel, vrije scheepvaart terug. Bedongen werd, dat in A. en zijn jurisdictie alleen de Kath. godsdienst in het openbaar mocht worden uitgeoefend, de ketterplakkaten bleven opgeheven, maar de openbare preek bleef verboden. De prins kreeg het recht, om garnizoen in de stad te leggen; de ballingen mochten terugkeeren. Spoedig na de Satisfactie komt er verdeeldheid onder de Katholieken over de vraag, of het geoorloofd is den eed van trouw aan Mathias af te leggen. De pastoor van de Oude Kerk, Jacobus Buick, was van meening, dat deze eed in strijd was met de gehoorzaamheid aan den koning. Hij week uit, en stierf in 1599 als pastoor van St. Aldegondis te Emmerik, terwijl de pastoor van de Nieuwe Kerk, Martinus Duncanus, den eed aflegde. De teruggekeerde ballingen waren natuurlijk niet tevreden met de positie, waarin zij door de Satisfactie gebracht waren. Dat leidt reeds op 26 Mei tot de Alteratie. In den ochtend van dien dag kwamen de woordvoerders van de oppositie, Bardes, Coster, Kromhout, Pauw, bij de burgemeesters op het stadhuis, om nogmaals te pogen tot overeenstemming te geraken. Het einde was, dat de burgemeesters op het Damrak in een schip werden gezet, dat hen buiten de stad voerde. Tegelijkertijd trof hetzelfde lot den pastoor van de Nieuwe Kerk en de Franciscanen. Ook hun geschiedde verder geen leed. De nieuwe regeering was in haar overgroote meerderheid Gereformeerd. De oude regentengeslachten hebben afgedaan. Een nieuwe tijd begint voor A.

Reeds 29 Mei werden in de Oude Kerk de godsdienstoefeningen gehouden volgens Gereformeerd gebruik, en in September werd ook de Nieuwe Kerk aan de Gereformeerden gegeven. Voor den kerkenbouw, waaraan door de geweldige toeneming van de bevolking groote behoefte was, maakte zich vooral verdienstelijk Hendrick de Keyser. Er werden nieuwe kerken gebouwd in Noord, Oost, Zuid en West (zie ook kolom 258).

Na de Satisfactie (1576) begint voor A. de tijd van grooten bloei. De vestiging van kooplieden uit Antwerpen, weldra van de Portugeesche Joden en 100 jaar later van de Fransche Hugenoten, heeft daar niet weinig toe bijgedragen. De oude handelsbetrekkingen worden hervat; weldra vinden wij schepen uit Brazilië (1590). Ongeveer denzelfden tijd begint de vaart op Indië. Bij de stichting van de Oost-Indische Compagnie heeft A. de helft van de aandeelen. Op de politiek krijgt de bloeiende stad grooten invloed, haar houding bepaalt dikwijls de houding van Holland.

In 1644 steunt A. zelfstandig den koning van Zweden in zijn oorlog tegen Denemarken (Witte de With). De Sonttol wordt verlaagd.

Het belang van den Amsterdamschen handel, ook de vrees, dat Antwerpen door de Staatschen zou genomen worden, bevordert het tot stand komen van den vrede van Munster (1648). In 1650 komt de stad in botsing met stadhouder Willem II, tengevolge van de afdanking van de troepen. De dood van den prins maakt er een einde aan.

Het beschavingsleven neemt in denzelfden tijd in A. een hooge vlucht. Wij vinden dan Coornhert, Bredero, Hooft, Joost van den Vondel; Rembrandt, Ruysdael, Ferdinand Bol, Pieter de Hoogh; in 1655 de inwijding van het stadhuis door Jacob van Campen; de uitgever Blaeu.

Onder de Protestanten wekt de strijd tusschen Remonstranten en contra-Remonstranten hevige beroering (Smout en Kloppenburg). De regeering is in handen van de nieuwe regentenfamilies: Van Bambeeck Van den Bempden, Bicker, Buyck, De Graeff, Hooft, Hudde, Munter e.a. In 1696 doen zich moeilijkheden voor naar aanleiding van de invoering van de nieuwe belasting op trouwen en begraven (aansprekersoproer). In 1747 komt de gegoede burgerij in verzet tegen de familie-regeering (Doelisten). In de dagen van Willem V staat A. tegen den stadhouder. Er werd zelfs over gedacht in 1787 om den Pruisen het hoofd te bieden. Ook van 1793—1795 is A. middelpunt van de democratische actie. De leiding komt dan aan R. J. Schimmelpennick.

Bij de nieuwe bestuursindeeling van 1798 vormt A. met zijn naaste omgeving het Departement van den Amstel. In 1808 neemt Lodewijk Napoleon het stadhuis tot zijn paleis. Na de inlijving bij Frankrijk wordt A. de stad, waar het algemeen bestuur zou gevestigd zijn. Bij de beweging voor het herstel van Oranje sluit A. zich eerst aan, wanneer de kozakken in het land zijn. Den 30 Maart 1814 werd Willem I in de Nieuwe Kerk te A. gehuldigd, waarmede de stad practisch aangewezen was als hoofdstad van het nieuwe koninkrijk.

Onder Willem I komt de handel tot nieuwen bloei door het Noord-Hollandsch kanaal (1819), nog meer door het Noordzeekanaal in 1863. Met den economischen opbloei gaat in de 19e eeuw gepaard de opbloei van het cultureele leven: het Athenaeum wordt Universiteit. De Gereformeerden richten een eigen Vrije Universiteit op; een nieuw Rijksmuseum wordt gebouwd; letterkundigen als Potgieter en Alberdingk Thijm zijn typisch Amsterdamsche figuren.

Het gemeentebestuur blijft tot 1889 liberaal. Daarna krijgt de radicale partij invloed (M. Treub en C. Gerritsen), maar moet haar plaats weer afstaan aan de sociaal-democraten. Sinds de evenredige vertegenwoordiging is er in den raad een Katholieke partij van beteekenis.

Hier alleen nog iets over den godsdienstigen toestand, bijzonder van de Katholieken. Na de Alteratie werd aan de Protestante Dissidenten vrijheid van godsdienst gegeven. Aanvankelijk ontbrak daar in de praktijk nog wel wat aan, maar in 1633 konden de Lutheranen hun kerk bouwen aan het Spui en in 1668 aan het Singel bij het Kattegat. De Remonstranten richtten in 1630 hun kerk in aan de Keizersgracht. De Doopsgezinden hadden van vervolging van overheidswege niet meer te lijden. In handel en bedrijf kwamen zij tot welvaart. Aan het einde der 17e eeuw vormden zij in A. acht Gemeenten met even zoovele kerken. Onmiddellijk na de Alteratie kregen de Waalsche Gereformeerden de kerk van de Paulianen op den O.Z. Achterburgwal, in 1607 de Engelsche de kerk op het Begijnhof. De Katholieken zagen zich na de Alteratie beroofd van hun kerkgebouwen en kloosters. De fondsen en gasthuizen kwamen in het bezit van de Gereformeerden. Aanvankelijk was hun toestand bedroevend slecht. Na 26 Mei 1578 vinden wij tot 1580 slechts twee priesters in A. werkzaam, Willem van Uitgeest en Herman Elands. Er is een verhaal, dat eenige Franciscanen terstond na hun uitzetting weer in de stad terug kwamen. Feit is in ieder geval, dat Arnoldus ab Ischa al weer heel spoedig in A. terug is. Geholpen door Maria Wouters heeft hij zich weten schuil te houden, o.a. in een maagdenhuis op den Dam. Tegelijkertijd met hem vinden

wij nog de Franciscanen Henricus van Biesten, Guilielmus Delphus. Onder de werkers van het eerste uur neemt een zeer voorname plaats in Sibrandus Sixtius, † 1631. Hij was proost van het Haarlemsche kapittel en vicarius van Haarlem, Leeuwarden en Groningen. In A. richtte hij het huis op den hoek van de Heintjehoeksteeg als kerk in (O. L. Heer op Solder, tegenwoordig Museum Amstelkring). Zijn woonplaats had hij na heel wat omzwervingen sinds 1610 op het Begijnhof, waarin hij ook in 1620 ging kerk houden. Zijn medewerker was Jacob Vliegen. In het Begijnhof volgt op Leonardus Marius, † in 1652, die door zijn geleerdheid en beminnelijke persoonlijkheid het aanzien van de Katholieken zeer verhoogde. Zijn begrafenis trok in de stad algemeene belangstelling. In 1619 kwam pater Augustinus van Teylingen S.J. in A., waar hij 1669 stierf. Reeds daarvoor had de Jezuïet Livinus Wouters in A. gearbeid. Van Teylingen is de stichter geworden van de statie De Papegaai, die na zijn dood door Neercassel aan de seculieren werd toegewezen. In denzelfden tijd vestigden zich Dominicanen in A., wat later Augustijnen. Omstreeks de helft van de 17e eeuw wordt het aantal Katholieken in A. geschat op 15 à 16 000 op een totaalbevolking van 200 000. Rovenius had in 1631 gepoogd een parochiale indeeling te maken. Hij hield aan de bestaande verdeeling in Oude en Nieuwe Zijde. De pastoor van de Oude Zijde zou resideeren in het Begijnhof. Daarenboven werd de Nieuwe Zijde in twee deelen verdeeld, nl. het gebied van de Protestantsche Noorderkerk en dat van de Westerkerk. In het nieuwe gedeelte van de Oude Zijde, waar de Zuiderkerk staat, werd genoemde Jacob Vliegen tot pastoor aangesteld. Deze pastoor zou hebben de volledige zielzorg, maar toch met een zekere afhankelijkheid tegenover de pastores primarii. Het aantal staties neemt echter voortdurend toe, en het blijkt niet, dat deze indeeling van Rovenius gevolg gehad heeft. In 1662 kwam de Fransche gezant, De Thou, naar A., om bij het stadsbestuur te bewerken, dat de Fransche Katholieken evenals hun Hugenootsche landgenooten een eigen kerk zouden krijgen in A. Het stadsbestuur heeft dat toegestaan. Dit is de oorsprong van de Fransche Kerk aan den N.Z. Voorburgwal. In het begin van de 17e eeuw werd door de Staten van Holland aan „bezorgers” van de R.K. armen van A. toegestaan, dat zij erfenissen en legaten mochten aanvaarden ten bate van de armen. Het R.K. Oude Armenkantoor had de algemeene armenzorg in A. tot 1920, toen parochiale armbesturen werden opgericht. De beroering in de Nederlandsche Kerk in het begin van de 17e eeuw is ook A. niet voorbijgegaan. Den 15en October 1724 werd Cornelis Steenoven te A. bisschop gewijd. Met zijn schisma gingen zeven staties mee, waarvan de voornaamste was die op de Brouwersgracht. In 1842 waren er in A. de volgende Kath. staties: 1° Geloof, Hoop en Liefde; 2° Krijtberg; 3° Poolskerk; 4° Torenskerk; 5° Maagdenhuis; 6° Zaaier; 7° Mozes en Aäron; 8° Spinhuissteeg; 9° Het Hert; 10° De Posthoorn; 11° De Boom; 12° De Papegaai; 13° Begijnhof; 14° Stadhuis van Hoorn; 15° Vredesduifje; 16° Fransche Kerk; 17° St. Willibrordus buiten de Utrechtsche Poort; 18° St. Nicolaas buiten de Raampoort; 19° St. Jozefsweeshuis en 20° Ziekenhuis. De namen zijn gewoonlijk ontleend aan de uithangborden van de pakhuizen, waarvoor de kerk in de plaats gekomen was. Na het herstel van de Hiërarchie in 1853 kwam spoedig de parochie-indeeling tot stand. De ontvolking van de binnenstad is oorzaak, dat verschillende oude kerken (de Boom, de Ster, de Fransche Kerk, de Pool) plaats gemaakt hebben voor nieuwe kerken in de stadsuitbreiding. Voor ruim 200 000 Katholieken telt A. thans 30 parochies en vier algemeene kerken.

L i t. : F. H. van Heussen, Historia Episcopatuum Foederati België (Leiden 1719) ; J. Wagenaar, A. (3 dln. Amsterdam 1765) ; dr. J. Sterck, Onder Amsterdamsche Humanisten (Het Boek 1917/1925) ; mr. S. Muller Hz., Het Bisdom Utrecht (1921); dr. J. Sterck, De Heilige Stede in de Geschiedenis van A. (1928) ; vooral : Dr. H. Brugmans, Geschiedenis van A. (1930 vlg. ; tot nu toe 6 dln. verschenen). *Nolet.*

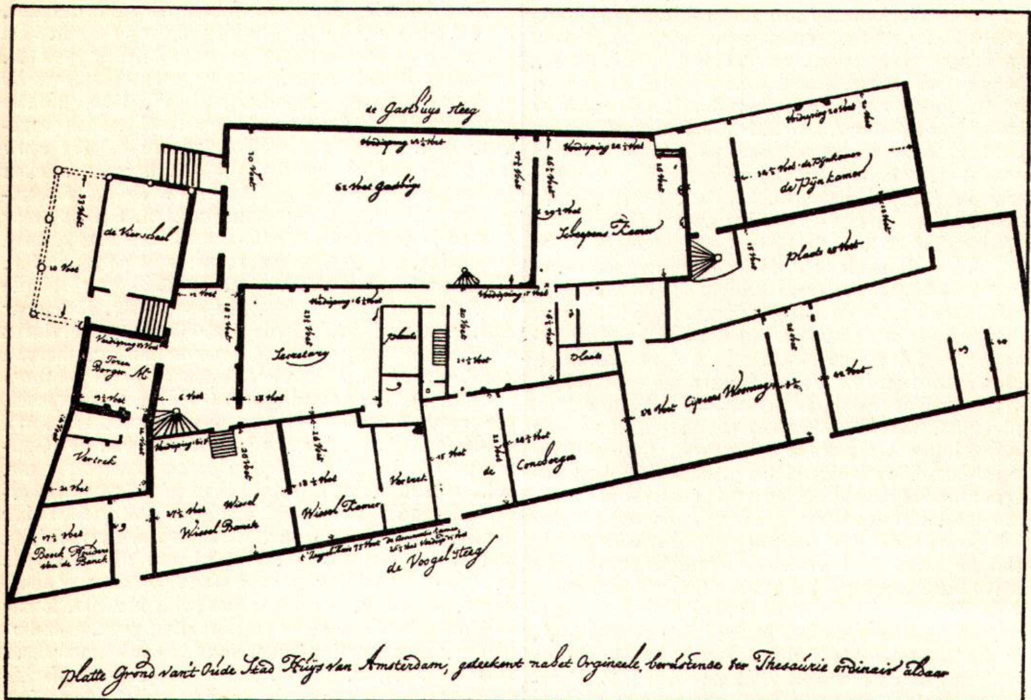
Geschiedenis der bouwkunst in Amsterdam. S t e d e b o u w en v e s t i n g w e r k e n. De eigenlijke stedebouwkundige ontwikkeling van A. begint in de 14e eeuw, wanneer evenwijdig met de stadsgrachten, de „voorburgwallen”, twee nieuwe buitengrachten, de „achterburgwallen” worden gegraven. In aansluiting hierbij volgde in de 15e eeuw (nà 1425) een uitbreiding, die den karakteristieken halve-maanvorm deed ontstaan met de als concentrische halve cirkels gegraven grachten. Hierna kreeg de stad in de 2e helft der 15e eeuw haar eerste steenen ommuring, met weergangen, muurtorens en rondeelen. De door Cornelis Anthonisz. in 1536 geschilderde vogelvlucht (Waagmuseum), en een omstr. 1547 door Ant. van den Wijngaerde geteekende vogelvlucht vertoonen omvang en beloop dezer ommuring, waarvan nog bestaan: de halfronde baksteenen Schreyerstoren (± 1480), de St. Antoniespoort (1488), met voorpoort, het ronde benedendeel van den Montelbaanstoren en dat van den Munttoren (overblijfsel van de Regulierspoort). In 1545 ontwierp de stadsmetselaar mr. Willem Dirksz. met den Italiaanschen krijgsbouwmeester Alexander Pasqualini een plan tot verbouwing der St. Antoniespoort, in verband met een verwachten aanval der Gelderschen. Een nieuwe uitleg volgde in 1585 onder leiding van den stadsbouwmeester Joost Jansz. Bilhamer, in overleg met prins Maurits. Reeds in 1612 moest een nieuwe uitbreiding worden ondernomen, thans naar de plannen van den stadstimmerman Hendrik Jacobsz. Staets. Aanvankelijk werd slechts de Westelijke sector van dit ver vooruitziende project uitgevoerd. Het geheel werd in 1645—1658 voltooid en bevestigd met een omwalling, versterkt met 27 vijfhoekige bastions. De ruimte binnen deze omwalling werd eerst in de 18e en 19e eeuw volgebouwd, en niet voor 1860 ontstond behoefte aan nieuwe uitbreiding. Deze laatste echter, overgelaten aan de anarchie van eigenbouwers, verstoorde de organische ontwikkeling van het oude stadsplan. Eerst met het plan van Berlage voor de uitbreiding Zuid is men gedurende de laatste 20 jaren weer tot uit stedebouwkundig oogpunt gunstiger oplossingen gekomen.

K e r k e l i j k e b o u w k u n s t. Uit de vroege Middeleeuwsche of uit de Romaansche periode zijn te A. geen bouwwerken bewaard gebleven. Haar oudste kerk en eerste parochiekerk is de Oude- of St. Nicolaaskerk, in 1306 gewijd en als parochiekerk afgescheiden van Ouder- en Nieuwer-Amstel. Nadat sinds 1370 het koor was uitgebreid met een omgang en het schip in den loop der 15e eeuw verbouwd tot hallenkerk, kreeg het gebouw zijn tegenwoordige gedaante ± 1500, met een laatste vergrooting in 1550—1555 onder leiding van Evert Jacob Philips, die tevoren aan de St. Janskerk te Gouda had gewerkt. De tweede parochiekerk was de Nieuwe- of St. Catharinakerk, in 1412

gesticht en na een brand in 1452 herbouwd, een kruisbasiliek met koor en kapellenkrans. In den in 1536 voltooiden Noordelijken transeptarm, zoowel als in de H. Grafkapel der Oude kerk doet de vormentaal der Renaissance haar intrede. Sterker spreekt de geest der Renaissance uit de nieuwe bekroning, die Bilhamer in 1564—1566 op den toren der Oude kerk plaatste. Ook zie kol. 250.

Het eerste monumentale kerkgebouw der Hervorming ontstond hier in 1603—1611 met de naar ontwerp van den stadsbouwmeester Hendrik de Keyser opgetrokken Z u i d e r kerk, een rechthoekige, driebeukige pseudo-basiliek, waarvan zoowel de ruimtevorm als het uitwendige een omwerking zijn van de Hollandsche laat-Gotische pseudo-basiliek met verhoogde zijbeukstraveeën. Haar fraaie toren werd in 1614 voltooid. In zijn W e s t e r kerk (1620—'31) gaf dezelfde bouwmeester een verdere ontwikkeling: een driebeukige basiliek met twee ook uitwendig volledig uitgedrukte dwarspanden van sterk klassicistisch karakter. De bovenbouw van den toren werd sinds 1637 voltooid naar een ontwerp van andere hand (zonder voldoenden grond toegeschreven aan Jacob v. Campen). Tegelijk verrees ook de Noorderkerk (1620—'23), deze echter als centraalbouw: een Grieksch kruis, omsloten door een regelmatigen achthoek, waarsch. naar ontwerp van Staets, onder medewerking van De Keyser. Eveneens als centraalbouw, maar op vierkant grondplan, werd in 1669—'71 de Oosterkerk gebouwd, waarsch. door Adriaen Dortsman, die in 1668—'77 ook de Nieuwe Luthersche kerk optrok, op cirkelvormig grondplan met half-bolvormigen koepel.

Na de periode van inzinking sinds het eind der 18e eeuw openbaarde zich te A. een herleving der kerkelijke bouwkunst het eerst in de door Tieleman Franciscus Suijs gebouwde Kath. kerken van de H. Catharina (1820), en van den H. Antonius van Padua (Mozes- en Aäronkerk, 1839), opgetrokken in den neo-Klassicistischen stijl van dit tijdvak. Al spoedig ontwikkelt zich echter als gevolg van de romantische geestesrichting een neo-Gotische opvatting, die haar karakteristiekste uitingen heeft in de werken van dr. P. J. H. Cuypers: de H. Willebrorduskerk (1864—'97) en de kerk van het H. Hart (1870). Het streven naar rationalisme en elementaire zuiverheid, dat zich bij Cuypers openbaarde en dat door Berlage werd doorgevoerd, kreeg zijn consequenties in kerken als die van de HH. Martelaren van Gorkum door A. J. Kropholler (1928) en die van O. L. Vr. v. Altijddur. bijstand (1928) en van den H. Augustinus (1930) door K. Tholens. Een verwant streven vertoonen ook de Herv. Jeruzalemkerk (1929) door F. B. Jantzen, zoowel als de synagogen, gebouwd in 1927 door J. S. Baars en in 1928 door H. Elte.

Plattegrond van het o u d e stadhuis van Amsterdam.

D e b u r g e r l i j k e b o u w k u n s t beleeft haar bloei te A. in het tijdvak der Renaissance, allereerst in het werk van H. de Keyser. Naast diens kerken zijn het vooral zijn profane werken, als de voorm. Beurs (1607), de Haarlemmerpoort (1614), de Bank van leening (1616), zijn bekroningen van oude vestingtorens (Jan Rodenpoortstoren, 1616 ; Munttoren, 1619), en vooral ook de door hem en zijn navolgers gebouwde woonhuizen, die voor langen tijd het karakter van het A'damsche stadsbeeld hielpen bepalen. In de laatste werken van de K. openbaart zich een overgang naar een onder Fr. invloed doordringende Klassicistische Barok, die omstr. 1630 vooral in het werk van Jacob van Campen tot ontwikkeling komt (woon-

huisgevel Balth. Coymans, 1624; Accijnshuis). Diens machtige raadhuis („paleis" op den Dam), in 1647—'55 gebouwd (beeldhouwwerk van Artus Quellien den Ouden), is het hoofdwerk van deze, ten onrechte „Palladiaansch" genoemde richting. Naast en na v. Campen zijn het Philips en Justus Vingboons, die vooral door hunne talrijke woonhuizen met de kenmerkende pilastergevels („Trippenhuis", 1660) Amsterdam tot een centrum van den woonhuisbouw maken, en die het type van het statige grachtenhuis schiepen, zooals dit door Dortsman verder werd ontwikkeld. Sinds het einde der 17e en gedurende de geheele 18e eeuw is deze deftige woonhuis-architectuur in A. van overheerschende beteekenis. Het inwendige wordt gekenmerkt door rhythmische gebondenheid en gevoelige verhoudingen. De ornamentiek, zoowel hiervan, als van de sierlijke halsgevels en de breede gevels met rechte kroonlijst, volgt de wisselingen der vormentaal van de Fr. Lodewijkstijlen, eerst onder invloed van Da niëlMarot, F. Blancard en Le Rütte, waarna architecten als Hans Jacob en Hendrik Husley en Leendert Viervant, zoowel als de Duitscher Ludwig F. Druck deze tradities tot het eind der 18e eeuw voortzetten. Het verval van het Napoleontische tijdvak teekent zich in een toenemende nuchterheid, die echter in het werk van een Abraham van der Hart (Maagdenhuis, 1787, Oranje-Nassaukazerne, 1813) nog de voornaamheid van het academische neo-Klassicisme bewaarde. Het eclectisme der 19e eeuw bracht werken voort zoowel in den trant der nationale Renaissance (A. N. Godefroy: weeshuis, 1882), als in dien van het Fr. Klassicisme (J. H. Leliman: Arti et Amicitiae, 1845), terwijl Cuypers zijn rationalistische opvatting der Gotiek toepaste in zijn Rijksmuseum en zijn Centraal Station, hierin gevolgd door C. H. Peters met diens Postkantoor. Tot volledige doorvoering dezer rationalistische beginselen kwam Berlage, die met zijn nieuwe Beurs (1897—1903) voor het eerst het historische eclectisme overwon. Sedert vormden zich twee verschillende stroomingen: een meer klassieke, van zakelijkheid en doelmatigheid (K. P. C. de Bazel: gebouw Ned. Handelmaatschappij, 1921) en een, die men wel de „Amsterdamsche school"noemt, welke naar schilderachtigheid en fantaseerend spel met beton en baksteen streeft (W. Kromhout Czn.: American-hotel, 1907; J. M. van der Mey: Scheepvaarthuis, 1912; M. de Klerk: woonhuizen, 1913—'20). Beide richtingen naast elkaar doen zich thans in de nieuwste bouwwerken der stad gelden (nieuwe raadhuisvleugel, en andere stedelijke gebouwen door ir. A. R. Hulshoff, N. Lansdorp, P. L. Marnette, A. J. Westerman; scholen door Vorkink en Baanders; woonhuizen door Staal, Boterenbrood e.a.).

L i t. : uitvoerige opgave bij F. A. J. Vermeulen, Handboek tot de geschiedenis der Ned. bouwkunst.

F. Vermeulen.

Geschiedenis der schilderkunst in Amsterdam, → Amsterdamsche School.

Stelling van Amsterdam. → Vestingstelsel, Ned.

Amsterdam (V. S. van Amerika, 42° 49′ N., 74° 10′ W.), i n d u s t r i e s t a d (vooral bonneterieen mode-artikelen) in den staat New York, in 1778 onder den naam Veedersburg gesticht en in 1804 in A. omgedoopt; spoorwegknooppunt aan de Mohawk-rivier en het New York State Barge Canal. 34 817 inw. (1932).

Amsterdam of N i e u w - A m s t e r d a m, e i l a n d in den Ind. Oceaan (37° 58′ Z., 77° 35′ O.); van vulkanischen oorsprong; onbewoond; Fr. bezit.

Amsterdam, J a c o b C o r n e l i s z. v a n, → Cornelisz.

Amsterdam-eiland, 1° voornaamste eil. der Tonga- of Vrienschapseil. in den S t i l l e n O c e a a n (21° 9′ Z., 175° 2′ O.). Het eil. is een opgeheven koraalrif, dat 7 m boven den zeespiegel uitsteekt. Opp. 430 km². Andere naam voor het eil.: Tongataboe-eiland.

2° Eiland ter N. W. v a n S p i t s b e r g e n, 19,2 km². Op de lage landtong in het Z. O. werd in 1617 de Hollandsche zomernederzetting Smeerenburg gesticht als centrum der walvischvangst. ± 1700 was het al een ruïne.

Amsterdam-Rijnkanaal, ontworpen scheepvaartweg van Amsterdam naar den Boven-Rijn. Bij den bestaanden toestand staan voor de scheepvaart van Amsterdam naar den Boven-Rijn twee wegen open. De eene verbinding wordt gevormd door het Merwedekanaal van Amsterdam naar Vreeswijk, de Lek, den Neder-Rijn en het Pannerdensch kanaal; de andere verbinding door het Merwedekanaal van Amsterdam tot Gorinchem, de Boven-Merwede en de Waal. De keuze van den weg wordt bepaald door de scheepsafmetingen en voorts door de waterstanden op het Pannerdensch kanaal, den Neder-Rijn en de Lek. Het A. zal, met gedeeltelijke gebruikmaking van het daartoe te verbeteren Merwedekanaal, de richting krijgen van Amsterdam over Utrecht en Wijk bij Duurstede, waar de Lek wordt gekruist, naar Tiel, waar het uitmondt in de Waal.

L i t. : Verslag van de Staatscommissie ingesteld bij K. B. van 7 Jan. 1921, n°. 39, in zake den aanleg van een verbeterden scheepvaartweg van Amsterdam naar den Boven-Rijn (1924); dr. ir. L. R. Wentholt, Rapport inzake een scheepvaartweg van Amsterdam naar den Boven-Rijn, opgemaakt in opdracht van den Minister van Waterstaat (1927).

Egelie.

Amsterdamsch dialect is een W e s t - f r i e s c h e tongval. Als zoodanig is het Friesch de grondslag. Uit recht- en taalstudie beide blijkt, dat Amsterdam's oude bewoners Friezen waren. Doch na ontstaan der Zuiderzee (afscheiding van het eigenlijke Friesland) en na opkomst van den handel (contact met vreemdelingen) drongen vooral Hollandsch-Frankische elementen in de taal. Die vernederlandsching werkte echter langzaam, het Amsterdamsch rond 1600 (bijv. uit Bredero's kluchten) leek nog zeer sterk op het huidige stads-Friesch. Men onderscheidt in het A. d. vele dialecten, o.a. een gevolg van de stadsuitbreidingen (1585—1593—1612—1658). Telkens werden nieuwe groeptalen in het geheel opgenomen. Ofschoon die dialecten wel uitsterven, gaat zoo'n assimilatieproces langzaam en leven enkele eigenaardigheden in de w ij k d i a l e c t e n voort. In de vorige eeuw onderscheidde men 19 dialecten (overdreven!). Toch hoort men duidelijk verschil tusschen bijv. de volgende: K a t t e n b u r g s c h met nog vele Noorsche, Deensche en Friesche elementen, in sommige woorden nog sk = sch; H a a r l e m m e r d ij k s c h, dat bijzonder diep in de keel spreekt, en oit = uit, chrout = groot zegt; het nog zeer levende J o r d a a n s c h, oorspronkelijk een boerentongval met minder Friesche bestanddeelen, bijv. laan vaaf (aa = ij); N i e u w e n d ij k s c h met sterk Noord-Hollandsche tint, alles gerekt. Daarnaast brengt meer beschaving meer verhollandsching mee: een heel ander dialect is daarom het K a l v e r-

s t r a a t s c h. Een algemeen Amsterdamsche eigenaardigheid is bijv. de uitspraak f en s voor v en z, bijv. geseid = gezegd.

L i t.: J. v. Ginneken, Handboek der Nederlandsche Taal (I [2]1928). *Weijnen.*

Amsterdamsche Bank, algemeene credietbank. Hoofdzetel te Amsterdam. Opgericht in 1871 op initiatief van de Bank für Handel und Industrie te Darmstad, met het doel een nauwer contact tot stand te brengen tusschen de Nederlandsche en Duitsche geldmachten. Geplaatst kapitaal aanvankelijk groot 10 000 000 gld. Na de crisis van 1873 bleek hiervoor onvoldoende emplooi te bestaan en werd het kapitaal door inkoop van eigen aandeelen en kapitaalsuitkeering aan aandeelhouders geleidelijk gereduceerd tot 6 000 000 gld. Op dit bedrag bleef het gehandhaafd van 1877—1906. Sedert dien is het kapitaal mede in verband met de concentratiebeweging en de grootere credietbehoefte in de eerste na-oorlogsjaren, sterk uitgebreid. Op 31 December 1932 bedroeg het 55 000 000 gld. Dank zij een conservatieve dividendpolitiek vertoonde het reservefonds een vrijwel constante groei. Het bedroeg op 31 Dec. 1932 46 500 000 gld. Het balanstotaal was per dien datum 397 495 000 gld. Het dividend bedroeg over de boekjaren 1923—'32 resp. 7, $7^1/_2$, $7^1/_2$, $8^1/_2$, $8^1/_2$ $9\frac{1}{2}$, $9^1/_2$, 8, 0 en 5 %. De passeering van het dividend over 1931 hield o.a. verband met een verlies op pondenvorderingen. De A.B. heeft 10 bijkantoren te Amsterdam, 6 te Rotterdam en 23 in de provincie.

Bovendien is zij o.a. geïnteresseerd in het Noord-Hollandsche Landbouwcrediet te Alkmaar, de Friesche Bank te Leeuwarden, de Bank van Doyer & Kalff te Zwolle, de Bank van Haffmans & Steegh te Venlo en de S. D. Lankhuijzen & Co.-Bank te Raamsdonkveer. *Kaag.*

Amsterdamsche lengtematen. 1 A. duim = 2,574 cm, 1 A. voet = 28,313 cm, 1 A. el = 68,8 cm, 1 A. vadem = 169,9 cm.

Amsterdamsche Maatschappij voor Jonge Mannen (A. M. V. J.), → Prot. Jeugdwerk op alg. Christel. grondslag.

Amsterdamsche School (zie platen). In de ontwikkeling van de schilderkunst brengt Amsterdam het later tot zelfstandigheid dan Haarlem, Delft, Utrecht, Leiden, Gouda, dan Brugge, Doornik, Brussel, Gent, Leuven en Antwerpen. De oudste meester is die der Amsterdamsche Mariadood (na 1500). In de 16e eeuw ontwikkelt zich het → groepsportret (→ Doelenstuk, Regentenstuk, Anatomische les), een genre dat in de 17e eeuw met de portretkunst tot hoogen bloei geraakte (Thomas de Keyzer) naast het landschap (Hercules Seghers, Aert v. d. Meer) en de Italianiseerende historieschildering (Moeyart, Lastman). Dan geeft in het 2e kwart dier eeuw Rembrandt Amsterdam de hegemonie in een kunst, die elk der bestaande richtingen grootsche ontwikkelingsmogelijkheden brengt. Hij maakt talrijke leerlingen, ofschoon ook onafhankelijke stroomingen zich voortzetten in het portret (v. d. Helst), het landschap (Hobbema, v. d. Heijden), het dierstuk (Potter, A. v. d. Velde), de marine (de Vlieger, v. d. Capelle, W. v. d. Velde Jr.) en het stilleven (Willem Kalff).

De 18e eeuwsche schilderkunst, die zich vnl. op behang-, plafond- en miniatuurschilderen en de gravure toelegde, is minder belangrijk, maar ook nu woonden de voornaamste meesters in Amsterdam. In de 19e eeuw echter verloor de A. S. geheel de leiding, vooral toen in de zestiger jaren de Haagsche School op den voorgrond trad.

De benoeming van Allebé tot prof. aan de Academie wordt het keerpunt. Als zijn leerlingen zelfstandig geworden zijn, zetten zij een bewuste reactie tegen de Haagsche School in, ondanks den machtigen Breitner. Zij streven naar kleurzuiverheid, zoeken den concreten vorm in zijn stoffelijken aard, verwerpen lyriek en stemming. Ze maken den mensch weer tot het middelpunt en worden psychologische portrettisten. → Veth, Haverman, Jac. van Looy, Witsen, Voerman, Ansingh, Dijsselhof, Niemes, Monnickendam, Derkinderen, Toorop, Roland Holst. *de Jager.*

Amsterdamsche Veld, → Emmen.

Amsterdamsche Wisselbank, opgericht in 1609 door het gemeentebestuur der stad Amsterdam ter vergemakkelijking van het betalingsverkeer en ter bestrijding van de verwarring op monetair gebied. In het begin der 17e eeuw verkeerde het geldwezen in ons land nl. in een zeer slechten toestand. Van eenheid van munt was in de republiek geen sprake, terwijl de muntmeesters der vele provinciale munten vaak op ergerlijke wijze knoeiden. Zelfs die geldstukken, die dezelfde benaming droegen, hadden nog dikwijls een verschillend gewicht en gehalte. Bovendien hadden vele vreemde munten hier burgerrecht verkregen. De wisselbank mocht met het geld, dat zij van haar cliënten ontving, geen handel drijven. Haar functie was slechts die van kassier en wisselaar. Het verstrekken van credieten was haar verboden, zoodat de deposito's ten volle door edel metaal gedekt moesten zijn. Zij rekende alle munten, die zij ontving en die zij uitbetaalde, om in de destijds te Amsterdam gangbare Hollandsche munt. Zij opende voor hen die zulks wenschten een rekening, waarop zij op order van den cliënt betalingen deed, terwijl zij eveneens bereid was tot overboeking van de eene rekening op de andere. Deze overboeking (giroverkeer) bood juist wegens den slechten toestand van het muntwezen een groot gemak. De hoofdzaak was echter dat door de verrichtingen van de bank de eenheid van munt in het betalingsverkeer werd verzekerd. Het Amsterdamsche voorbeeld vond weldra navolging: in 1616 werd de Middelburgsche, in 1635 de Rotterdamsche Wisselbank opgericht.

Tot den 4en Engelschen oorlog (1780—1784) genoot de A. W. een wereldreputatie en werd haar „bankgulden'' in het internationaal betalingsverkeer als rekeningseenheid gebezigd. Toen echter bleek dat zij in strijd met haar reglementen groote credieten had verstrekt aan de Amsterdamsche kamer van de O. I. Compagnie en de stad Amsterdam, was het met haar reputatie gedaan. Gedurende de laatste twee decennia van de 18e eeuw voerde zij een vegeteerend bestaan en nadat in 1802 een poging om met behulp van den staat het vertrouwen te herstellen was mislukt, werd zij in 1819 opgeheven.

L i t.: G. Vissering, Het oude en het moderne giroverkeer; een boek van Phoonsen over de A.W., medegedeeld door dr. J. G. van Dillen (Economisch historisch jaarboek VII); De Amsterdamsche Wisselbank (idem XI). *Kaag.*

Amsterdamsch Peil, een vast waterpasvlak, t.o. waarvan men in Nederland en Duitschland de hoogte van ieder punt bepaalt. Het komt ongeveer overeen met de gem. hoogte van den vloed in het IJ bij Amsterdam vóór de afsluiting bij Schellingwoude en is gelegen op 2,6769 m beneden de middenwaarde

AMSTERDAMSCHE SCHILDERSCHOOL

Jacob Cornelisz. Saul bij de Heks van Endor (1529). Rijksmuseum, Amsterdam.

Portret van Anna Occo Pompeiusdr.
Dirck Jacobsz. Occo's hofje, Amsterdam.

Cornelis Ketel. De Compagnie van Kapitein Rosecrans en Luitenant Pauw (1588). Rijksmuseum, Amsterdam.

Th. de Keyser. Amsterd. Vaandrig (1626).
Mauritshuis, Den Haag.

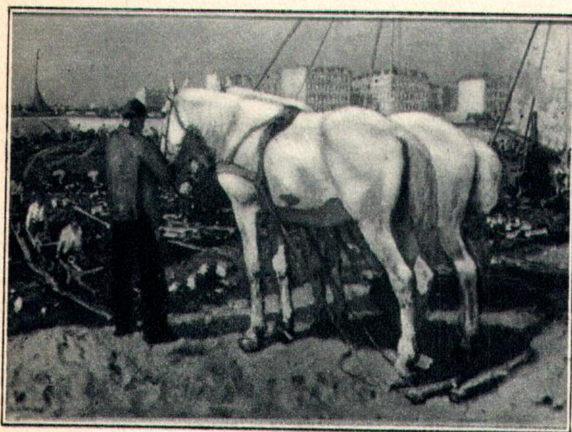

De oude Beurs van Amsterdam na 1668.
J. Berckheide. Museum Boymans, Rotterdam

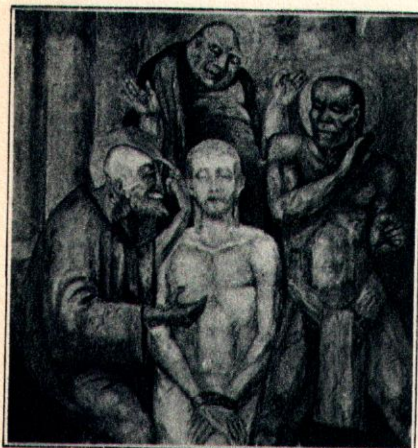
AMSTERDAMSCHE SCHILDERSCHOOL

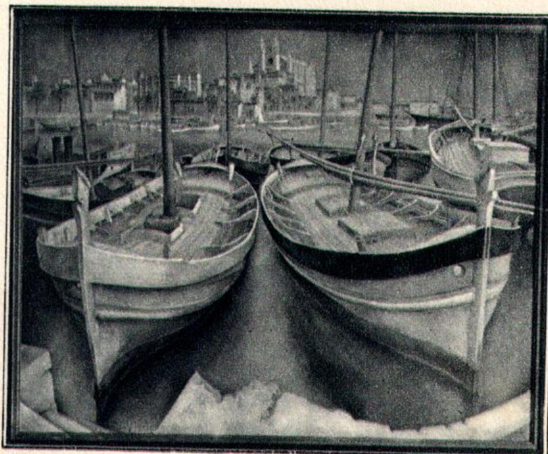

Rembrandt. Familieportret (1668). Museum Brunswijk.

Ferd. Bol. Portret van vrouw en kinderen. Rijksmuseum, Amsterdam.

G. Breitner. Bouwen in Amsterdam.

Jan Sluyters. Magnolia's.

Jan Grégoire. Bespotting van Christus.

Schumacher. Haven te Palma op Majorca.

uit de hoogten van het midden der groeven in de marmeren steenen, met opschrift: „Zeedijks Hoogthe zijnde negen voet vijf duym boven Stads Peyl”, in de oude Haarlemmer sluis, de Nieuwe Brugsluis, de Kolksluis, de Kraansluis en de West-Ind. Sluis te Amsterdam.
S. Tromp.

Amter, E d w a r d, algemeen secretaris van het Davidsfonds, * 13 Dec. 1898 te Leuven, leverde van 1919 tot 1925 naast de ontspanningslectuur De Geestjes in ons (1920), 13 tooneelstukken: 2 middelmatige historische stukken, 4 moderne patronaatspelen à la Ghéon, religieus, volksch en komisch, 7 korte realistische drama’s met Vlaamsch-democratische, optimistische levensbeschouwing, zielkundig, tooneel- en letterkundig zeer knap; sedert 1925 vlug en vlot neergepende kinderlectuur in „Onze Donderdag”.

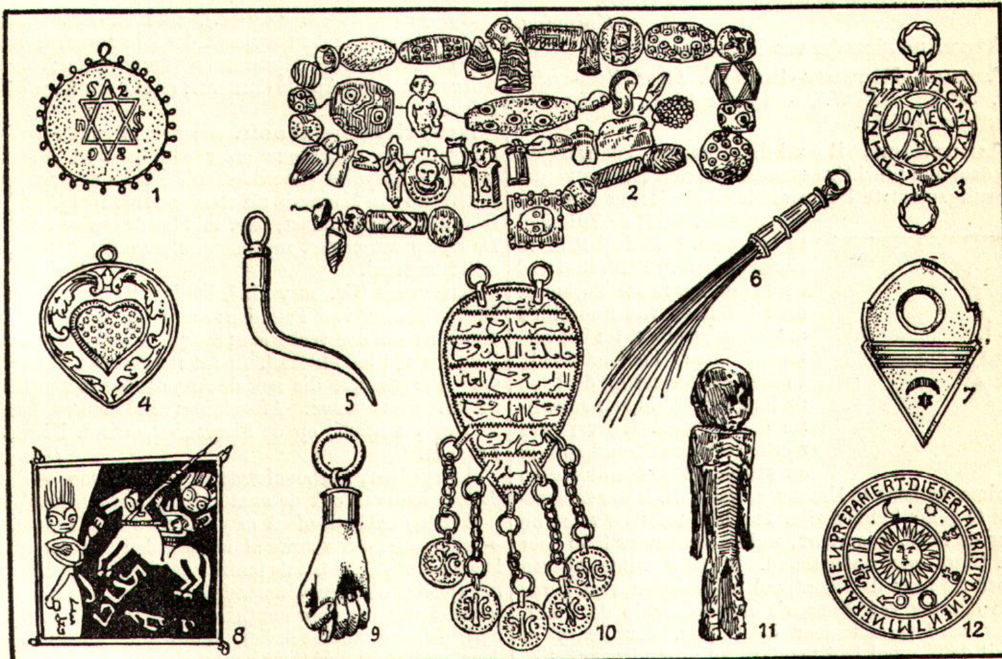
W e r k e n: Nieuwjaarsdag en Kruieniertjes (1918); Skald Heidrik (1919); De Pelgrim (1919); Siska (1920); Haar Jongste (1920); Huisgezinnetje (1920); Menschen in botsing (1922); De Nieuwe Mensch (1923); Jan die niet in den hemel wou (1923); Die Soudaen had een dochterkijn (1923); De vertelling, die bewaarheid werd (1924); Docus uit de acht zaligheden (1924); Huis te koop (1925). — L i t.: C. Godelaine in den Vlaamschen Tooneelgids (Jg. 18. No. 17, 18, 1932). *Godelaine.*

Amtoefoe (N. O. I. 7° 46′ Z., 311° 8′ O.), kampongcomplex aan de Oostkust van Jamdena, Tanimbar-eilanden, onderafd. Saumlaki, residentie Amboina, gouvernement der Molukken. Missiepost (gesticht 1913) met 5 bijposten in het apostolisch vicariaat van Ned. Nieuw Guinea: 1 missionaris van het H. Hart, 1 hoofdkerk, 5 bijkerkjes, 2 208 Katholieken, 36 catechumenen, 6 volksscholen met 400 leerlingen. Legendarische verblijfplaats van den held Atoef, den zonneschieter. *Cappers.*

Amula, → Ama.

Amulet (talisman, tooverij, magie), voorbehoedmiddel tegen kwaden invloed van geesten (zie plaat). Oorspr.: ieder dreig- of afweermiddel, ook scheldwoorden en verachtelijke gebaren. Als a. worden gebruikt allerlei voorwerpen, die den mensch zelf gevaarlijk of weerzinwekkend voorkomen, zooals verdedigingsmiddelen van dieren en planten: tanden, klauwen, doorns, brandnetels, knoflook; voorwerpen, die een afwerend gebaar voorstellen, zooals de opgeheven, vlakke hand; een hand met uitgestrekten wijsvinger, en verder allerlei voorwerpen, waaraan, hoe dan ook, eenige kracht wordt toegekend. A. worden bevestigd aan voorwerpen, welke men wenscht te beschermen, of gedragen op het lichaam; dit kan gebeuren op velerlei manier: verborgen in zakjes of bij wijze van sieraad. In alle werelddeelen zijn veel a. in gebruik.
Bouwman.

In de O u d h e i d bij de G r i e k e n. Van afwerend karakter is het Gorgoneion-a., vaak met als pendant het hoofd van Phobos (de schrik, de vrees). Het Gorgoneion was dan het hoofd eener Gorgone, dat in legende en volksgeloof voor uiterst schrikaanjagend gold. Verder het oog (soms met een lans doorboord), komt veel voor op ceramisch werk. Ringen, vaak met magische teksten beschreven,

1. Amulet in den vorm van een medaillon, met kabalistische teekens (koper, 18e eeuw). 2. Antiek halssnoer, gevonden te Kertsj in de Krim. 3. Amulet met het Grieksche letterteeken T (Tau), ook Antoniuskruis genaamd (H. Antonius is de patroon der pestzieken). 4. Amulet uit Beieren, uit bloedkoraal, in koperen rand. 5. Een uit buffelhoorn gesneden en in zilver gevatte amulet als afweer tegen den boozen blik en tegenbetoovering. 6. Amulet voor kinderen, uit bokkeharen, in zilver gevat. 7. Turksche amulet, uit wit glas (nagebootste pijlspits). 8. Syrische Amulet tegen den boozen blik (de aartsengel Gabriël) in strijd met een demon). 9. Amulet in den vorm van een vuist. 10. Amulet uit Arabië; hier moet het klapperen der aanhangsels de booze geesten afweren. 11. Siberische amulet der Galjaken tegen de tuberculose. 12. Astrologische amulet.

armbanden met de tong van een vos, of het hart van een leeuwerik.

Bij de Romeinen. Veel werd van de Grieken overgenomen. Bekend zijn de looden tafeltjes (tabellae plumbeae), waarop de naam van dengene werd gegrift, van wien men het kwaad wenschte afgeweerd (Tacitus, Annales 2. 69); de door de kinderen gedragen crepundia, een touwtje of ketting vol met allerlei afwerende voorwerpen: gouden zwaardje, zilveren mesje, twee samengestrengelde handen, een klein biggetje e.a. (verwantschap met onzen bedelketting?); de zgn. bullae in den vorm van een hart of bolle schijf (zon?).

A. komen nog in den Christ. tijd voor, door contact met heidendom en Jodendom, welke echter niet door de Kerk geduld werden. De voornaamste zijn: 1° Papyrus-a., waarop een of andere tekst uit de H. Schrift, een gebeds- of bezweringsformulier. Deze werden om den hals gedragen (de meeste van laat-Joodschen oorsprong). 2° Metalen plaatjes (als onze medailles), met voorstellingen van een gestalte met nimbus om het hoofd, in mantel, de geeselroede zwaaiend over een neergehurkte of liggende ontkleede figuur. Naast hem komen vaak de namen van God, Salomon en de aartsengelen voor. Zie ook Abraxassteen. 3° Het uit de Egyptische grafkunst stammende Scarabaeus (mestkever)-amulet. Over moderne a., → Talisman.

Lit.: Thompson, The Mysteries and Secrets of Magic (1928); voor de a. bij Grieken en Romeinen: Kroll, Antiker Aberglaube (1897); Kropatscheck, De amuletorum apud antiquos usu (1907); Belluci, Il feticismo primitivo in Italia (1907). *Knipping.*

Amulius, broeder van Numitor.

Amuna-Ringnes-land (N. Amer. Pool-archipel, 79° N., 97° W.), arctisch gebied, in 1900 door Sverdrup ontdekt.

Amundsen, Roald, Noorsch Poolreiziger, die door zijn prachtige organisatie, met telkens verder vooruitgeplaatste levensmiddelen-depôts, er in slaagde, in Dec. 1911, de Zuidpool te bereiken. * 16 Juli 1872 in Borge bij Oslo, † 1928. Bestemd om geneesheer te worden, komt, door het lezen van Franklin's ontdekkingsreizen, tot het verlangen naar Poolonderzoek. In 1897-'98 neemt hij deel aan de Belgische Zuidpool-expeditie der Belgica. Hij verkreeg zijn brevet als scheepskapitein en studeerde meteorologie en aardmagnetisme te Hamburg, wilde nl. leider en kapitein te gelijk kunnen zijn. Van 1903 tot 1906 vaart hij door de N.W. doorvaart, welker bestaan in 1850 door Mc. Clure was aangetoond. In 1909 wilde hij een expeditie naar de Noordpool ondernemen, verzekerde zich daartoe van Nansen's expeditieschip de Fram, maar werd verrast door de tijding, dat Peary in April de N.-pool had bereikt. Nu voer hij naar het Z. met als doel de Z.-pool. Tijdens den wereldoorlog werd hij door den duikbootenoorlog anti-Duitsch en zond zijn onderscheidingsteekenen aan den keizer terug. Van 1918 tot 1922 trachtte hij zich op een door hemzelf geconstrueerde boot, de „Maud", naar de N.-pool te laten drijven. Dit mislukte. Hij leerde vliegen en deed in 1923 en 1925 pogingen om met een vliegtuig de N.-pool te bereiken, financieel geholpen door den Amerikaan Ellsworth. Met twee vliegtuigen werd tot 300 km afstand van de pool geland; één vliegtuig moest achtergelaten worden. Met het Italiaansche luchtschip „Italia", omgedoopt in „Norge" en bestuurd door den Italiaan Nobile, gelukte het hem van 11 tot 13 Mei 1926 een poolreis van Spitsbergen naar Alaska te maken. In 1928 zocht hij met het vliegtuig „Latham" het afgedreven deel van de verongelukte Nobile-expeditie en is daarbij omgekomen.

Werken: De N. W. Passage (1907); De verovering van de Zuidpool (1912); De eerste vlucht over de Poolzee (1927); Mijn leven als ontdekkingsreiziger (1929). *de Visser.*

Amusette, oude benaming voor licht veldkanon (éénponder) uit den tijd van den maarschalk van Saksen (1e helft der 18e eeuw).

Amusgo, → Indianen van Midden-Amerika.

Amusie, onvermogen tot het zingen of fluiten van een melodie, terwijl in het voortbrengen van klanken en geluiden op zichzelf geen stoornis bestaat. Komt voor bij sommige hersenziekten en ook bij een ontbrekenden aanleg.

A. M. V. J., Amsterdamsche Maatschappij voor Jongemannen, → Protestantsch Jeugdwerk op alg. Christelijken grondslag, Het.

Amwas, dorp in Palest. met belangr. Byzant. ruïnes, 30 km ten W. van Jeruz. aan den weg naar Jaffa, gewoonlijk A.-Nicopolis genoemd. A. is een der plaatsen, die in aanmerking komen voor het bijbelsche → Emmaus.

Amyclae (ant. geogr.), stad in Laconië, ten Z. van Sparta, geboorteplaats der Dioscuren, Helena en Clytaemestra; Myceensche koningsstad; oude cultusplaats van Apollo Carneïus; resten van Aegeïsche cultuur.

Amycleïsche troon, een nog in enkele resten overgebleven onderbouw voor een bronzen Apollobeeld te Amyclae (Lacedaemonië), door een zekeren Bathycles van Magnesia uit steen vervaardigd (Archaïsche tijd der Gr. kunst, ong. midden 6e eeuw v. Chr.). De zijden waren met mythologische voorstellingen in reliëf versierd. *Knipping.*

Amycus (Gr. myth.), koning der Bebrycen in Bithynië, zoon van Poseidon; een reus, vuistvechter, uitvinder van den vechtriem; daagde iederen vreemdeling, die zijn land betrad, uit tot een gevecht. Hij werd door Polydeuces, die met de Argonauten in zijn land kwam, overwonnen. Afbeelding: Polydeuces bindt A. aan een boom; op de Ficoronische Cista. Uitspr.: Ámycus. *Davids.*

Amyelon, Carboonformatie, wortels van → Cordaites, waarvan ook de anatomische bouw bekend is.

Amygdaline of Amygdaloside is een → glucoside, dat voorkomt in de zaden van verschillende planten, die tot de familie der Rosaceeën behooren (pruimen, kersen, amandelen). In aanraking met water wordt het door emulsine gesplitst in benzaldehyd (bittere amandelolie), blauwzuur en glucose, door maltase in één molecule glucose en amandelnitrilglucoside. Amygdaline (formule $C_6H_5.CH.(CN).OC_{12}H_{21}O_{10} + 3H_2O$) wordt verkregen uit bittere amandelen en in de pharmacie gebruikt. *Hoogeveen.*

Amygdalitis, → Amandelontsteking.

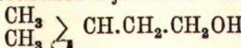
Amygdaloïdaalstructuur, → Amandels.

Amygdaloside, → Amygdaline.

Amygdalus, → Amandel.

Amylacetaat of azijnzure-isoamylester wordt

bereid door azijnzuur en isoamylalcohol met zwavelzuur te verwarmen. Kleurlooze vloeistof met een doordringenden, aangenamen reuk, zeer brandbaar, weinig oplosbaar in water, goed in alcohol. Amylacetaat (formule $C_5H_{11}.O.OC.CH_3$) wordt gebruikt als oplosmiddel voor lakken en celluloid (zaponlak) en voor de bereiding van vruchtenessences en bonbons (peredrups). Ook gebruikt in de photographie voor positieflakken. *Hoogeveen.*

Amylalcohol is een verzamelnaam voor de alcoholen met vijf koolstofatomen, $C_5H_{11}OH$, waarvan 8 isomeren mogelijk zijn. Technisch zijn alleen van belang de isoamylalcohol $\frac{CH_3}{CH_3} > CH.CH_2.CH_2OH$ en $\frac{CH_3}{C_2H_5} > CH.CH_2OH$, de optisch-actieve d-amylalcohol, die beide in de foezelolie voorkomen en die men bij het gebruik van den naam a. ook bedoelt. Ze wordt in hoofdzaak verwerkt tot esters, o.a. amylacetaat. *Hoogeveen.*

Amylase (< Lat. amylum = zetmeel) of d i a s t a s e (< Gr. diastasis = splitsing) is een enzym, dat de splitsing van zetmeel in moutsuiker bevordert. Het voorkomen van a. is zoowel bij planten als dieren algemeen. A. wordt aangetroffen, waar zetmeel moet worden gesplitst. Bij mensch en (vooral plantenetende) zoogdieren wordt door de mondspeekselklieren in het speeksel a. afgescheiden; ook in het alvleeschvocht van alle gewervelde dieren wordt a. aangetroffen; eveneens in het verteringssap der ongewervelde dieren. *Willems.*

Amyleenhydraat, dimethylaethylcarbinol, $(CH_3)_2\ C_2H_5\ COH$, kleurlooze vloeistof met doordringenden reuk en brandenden smaak, gebruikt als slaapmiddel.

L i t. : Ned. Pharm. (V).

Amylnitriet, lichtgele vloeistof, die minstens 80% $C_5\ H_{11}\ ONO$ bevat. Werkt bij inademing verwijdend op de arteriën, daarom gebruikt bij angina pectoris e.d. Voorzichtig! Technisch ter bereiding van vruchtenessences.

L i t. : Ned. Pharm. (V).

Amyloïd is een homogene, eiwitachtige stof, die onder bepaalde omstandigheden in allerlei organen (lever, milt, nier, darm, bloedvaten enz.) afgezet wordt. Meestal wordt de afwijking gevonden bij ernstige chronische infecties (chronische etteringen, tuberculose enz.), waarbij het ziektebeeld gecompliceerd wordt door de symptomen, die tengevolge van de afzetting van het a. optreden (heftige diarrheeën, sterke albuminurie enz.). De organen, waarin dit a. wordt gevonden, krijgen een vaste consistentie en zijn op doorsnede vaak wat glazig, wasachtig. Het a. is niet nauwkeurig in zijn samenstelling bekend. evenmin als de voorwaarden waaronder het ontstaat. *Wyers.*

Amyloplasten, → Zetmeelvormers.

Amylum, → Zetmeel.

Amymone (m y t h.), een der Danaïden, door Poseidon uit de macht van een Satyr bevrijd.

Amyntas, naam van meerdere Macedonische koningen en veldheeren. De bekendste zijn: 1° A. III koning van Macedonië 390—369 v. Chr., v a d e r v a n P h i l i p p u s, nam deel aan het Vredescongres van Sparta (371), bondgenoot van Iason van Pherae. 2° A., door Antonius in 36 v. Chr. aangesteld tot k o n i n g v a n G a l a t i ë en omliggende gebieden; stelde zich in 31 v. Chr. aan Octavianus' zijde; † 25 v. Chr.; Galatië werd een Rom. provincie. A. bevorderde de buitengewoon de kolonisatie en den landbouw in Phrygië. 3° A., M a c e d o n i s c h a v o n t u r i e r, streed in den slag bij Issus aan Perzische zijde; 4° A., g e n e r a a l v a n A l e x a n d e r d e n G r o o t e n, onderscheidde zich bij de belegering van Tyrus. *Davids.*

Amyntor, zoon van Ormenus of van Zeus; koning van Eleon in Thessalië, viel in een strijd tegen Heracles; vader van Phoenix.

Amyntor, G e r h a r d v o n, deknaam van D a g o b e r t v o n G e r h a r d t, Duitsch schrijver van talrijke, conservatief-Lutheraansche, o.m. tegen Tolstoj gerichte, romans. Zijn S k i z z e n b u c h m e i n e s L e b e n s (3 dln. 1895—'09) is een belangrijk tijdsdocument, waarin de officier uit de oorlogen van 1864 en '70 aan het woord is. * 12 Juli 1831 te Liegnitz, † 24 Febr. 1910 te Potsdam.

V o o r n a a m s t e w e r k e n : Lieder eines deutschen Nachtwächters (1878); Das bist du! (1882); Gerke Suteminne (1886); Ein Kampf um Gott (1903). *Baur.*

Amyot, J a c q u e s, Fransch humanist en, door zijn vertaalwerk, medegrondlegger van het Fransche proza. Uit arme ouders geboren en in zijn jeugd, naar het heet, met dienstbaarheid bij rijkere makkers zijn eigen studie betalend, bracht hij het, alleen dank zij talent en eruditie, tot hoogleeraar te Bourges, preceptor van de koninklijke prinsen, vertegenwoordiger van Karel IX bij het Concilie te Trente, hoofdaalmoezenier van de Kroon en aartsbisschop van Auxerre. Zijn vertaalwerk uit het Grieksch, vooral uit P l u t a r c h u s, munt uit door een eenvoud en zuiverheid, die zijn tijd nog niet had gekend. De laat-Grieksche romans van H e l i o d o r u s en L o n g u s, door hem vertaald, hadden bijna de waarde van oorspronkelijke scheppingen en beïnvloedden als zoodanig de ontwikkeling van den roman en de pastorale in West-Europa. M o n t a i g n e heette zijne werken „notre bréviaire" (Essais II 4); S h a k e s p e a r e en C o r n e i l l e (deze o.m. in Horace en Pompée) gebruikten ze als bronnen bij hun stofkeuze. * 30 Oct. 1513 te Mélun, † 1593 te Auxerre.

W e r k e n : Uitg. Didot (1818—'21, 25 dln.); tekstcritische uitg. in de Société des textes français modernes (1906 vlg.). — L i t. : R. Sturel (Parijs 1909). *Baur.*

Amyotropische lateraalsclerose (< Gr. a = niet, mus = spier, trephoo = voeden, skleros = hard), door Charcot het eerst beschreven; deze ziekte ontstaat op middelbaren leeftijd; oorzaak onbekend. De geleidingsbaan van de hersenschors naar het spierstelsel gaat ten gronde en verandert in een harde streng. Langzaam in wisselende volgorde atrophieeren de kleine hand- en onderarmspieren en tegelijk hiermede of later verdwijnen ook de lip-, tong-, keel- en kaakspieren (→ Bulbair-paralyse). Door uitval der pyramidebanen zijn de beenen spastisch verlamd. Na enkele jaren pleegt de dood in te treden. De behandeling is in hoofdzaak een symptomatische. *Klessens.*

Amyraut, M o ï s e, leider van de gematigde Calvinisten in Fr. * 1596 te Bourgueil, † 1664 te Saumur. Hij liet zijn litteraire studiën varen en studeerde theologie onder den Schotschen predikant John Cameron te Saumur. Hier werd hij eerst predikant, daarna theologie-professor. Zijn geloofsgenooten en de predikanten wees hij met nadruk op hun plicht van burgerlijke gehoorzaamheid en daarom was hij de man, die na de opheffing van het Edict

van Nantes de eischen der Protestanten aan den koning kon voorleggen. Bekend is zijn Universalismus hypotheticus, volgens welke leer hij, in tegenstelling met de predestinatieleer van Calvijn en van Dordrecht, verkondigt, dat alle menschen voorbestemd zijn voor een eeuwig geluk, mits zij geloovig zijn. Driemaal werd hij door de synode ter verantwoording geroepen, maar hij bleef bij zijn meening. Bij het nageslacht is hij als moralist en schrijver van devotieboeken langer in eere gebleven dan als godgeleerde. Een lijst van zijn talrijke werken geeft de Dict. Théol. Cath. (I 1909, 1127—1128). *Wachters.*

Amyris, een S y b a r i e t, werd door zijn medeburgers naar het orakel van Delphi gezonden. Hij voorzag de rampen, die zijn vaderstad zouden treffen, maar werd voor gek versleten; de gebeurtenissen echter bewezen, dat hij wijs was. Gr. spreekwoord: A. mainetai = A. raaskalt (gezegd van iemand, die onder den schijn van dwaasheid wijs is). Uitspr.: Ámyris. *Davids.*

Amyris, een tropisch Amer. p l a n t e n g e s l a c h t, fam. der ruitachtigen, bestaande uit boomen met harshoudend welriekend hout en witte bloemen. → Elemihars.

Amythaon (Gr. m y t h.), broeder van Aeson, vader van den ziener Melampus, hernieuwde de Olympische spelen.

Ana (Hena), een door de Assyriërs veroverde stad (4 Reg. 18. 34 e.a.), doch overigens geheel onbekend.

-ana of -i a n a, Lat. uitgang (onzijdig meervoud) die van een eigennaam een bijvoeglijk naamwoord maakt. Wordt tegenwoordig achter eigennamen gevoegd, wanneer men kleine wetenswaardigheden van een persoon bedoelt. Bijv. Schilleriana: allerlei betreffende Schiller. Ook bijv.: Xaveriana, naam van een serie kleine uitgaafjes missielectuur, genoemd naar S. Franciscus Xaverius. *v. d. Wijnpersse.*

Anaal-erotiek, een gevoelsinstelling ten opzichte van de uitscheiding van darmproducten, welke van lust- en onlustgewaarwordingen gepaard gaat. Onder erotiek verstaat men daarbij: een bijzondere gevoelsverhouding ten opzichte van een bepaald object. Uitingen van a. vindt men bij jonge kinderen en ook bij sommige vormen van geesteszlekten. *Carp.*

Anaalfistel, → Aarsfistel.

Anaalklieren, → Aarsklieren.

Anaalvin, → Aarsvin.

Anabaena, een splijtwier van de familie der Nostocaceeën. Enkele soorten kunnen in zeewater leven, andere zooals A. flos aquae, de waterbloei, en A. circinalis, waarvan de draden tot vormelooze massa's vereenigd zijn, leven in zoetwater, terwijl A. Azollae in de bladeren van de watervaren Azolla voorkomen.

Anabaptisten, → Wederdoopers,

Anabasis, → Arrianus, → Xenophon.

Anabas Scandens, → Klimbaars.

Anabatische wind is de stijgende luchtstroom, die door de verwarming der benedendampkringslagen veroorzaakt wordt. Vgl. convectie. De dalwind is een a. w. → Catabatische wind.

Anabiose (< Gr. anabiosis = herleving) is het vermogen van verschillende lagere dieren en planten om tijdens ongunstige levensomstandigheden een latenten (schijndooden) toestand aan te nemen. Bij terugkeer van gunstiger omstandigheden gaan zij weer tot volle levensactiviteit over.

Anableps. Tetrophthalmus, → Vieroog.

Anabolagium of a n a g o l a g i u m, oude Rom. naam voor schouderdoek. → Gewaden, liturgische.

Anacanthini of m a l a c o p t e r y g i i, → Acanthopterygii.

Anacardiaceae (f o s s i e l). Tot deze plantenfamilie worden zeer veel resten uit Krijt en Tertiair gerekend, waaronder vele bladeren. Daar de bladeren van A. dikwijls zeer op die van andere families lijken, is de determinatie dikwijls onzeker. Ditzelfde geldt ook voor de vruchten. Uit Oligoceen en Mioceen van Frankrijk, Mioceen Bohemen, Quartair van Madeira kent men bladeren en vruchten van P i s t a c i a, die met recente soorten veel overeenstemmen. Bekend zijn de vruchten van F o l l i c u l i t e s, die oorspronkelijk als zaden van Stratiotes beschreven werden en volgens onderzoekingen van Potonié met Pistacia verwant zijn. Van de geslachten R h u s en C o t i n u s zijn vele fossiele resten bekend, die van Cotinus in hoofdzaak uit het Oligoceen en Mioceen van Europa, en ook uit Noord-Amerika. Van Rhus zijn vele bladeren en vruchten bekend. De oudste uit het Krijt van Noord-Amerika, Groenland en Midden-Europa en uit vele Tertiaire vindplaatsen. De meeste zijn echter, wat verwantschap betreft, vrij twijfelachtig, wat in nog hoogere mate geldt voor die vormen, welke tot andere geslachten van A. gerekend worden.

Vele geslachten der A. hebben een eigenaardige verbreiding, zoodat vertegenwoordigers ervan in nu ver van elkaar verwijderde gebieden voorkomen. De geschiedenis van zulke geslachten kan alleen door behulp van fossielen worden opgesteld. *Jongmans.*

Anacardiaceeën, plantenfam. der tweezaadlobbigen, bestaande uit boomen of struiken, met harskanalen, kleine bloemen en steenvruchten. Groeien vnl. in de tropen.

Anacardieboom, → Acajou.

Anacardium occidentale L., → Acajou.

Anacharis, → Elodea, → Waterpest.

Anacharsis, Scyth van vorstelijke geboorte, reisde naar Griekenland; wilde den dienst van Cybele bij zijn terugkomst in het vaderland invoeren. Hierom door zijn broeder vermoord. Voorbeeld van een cynisch wijsgeer. Zijn leven is met anecdoten omweven. Op zijn naam staan Apophthegmata (snedige gezegden) en brieven. S u c a n i u s gebruikte hem in het gelijknamige werk als type. Zie Barthélemy's werk „Voyage du jeune A. en Grèce", waarin hij Hellas beschrijft kort voor Alexander den Grooten.

Anachoreet, → Anachoreten.

Anachoreet van Llandewivrevi, H e t b o e k v a n d e n, is een van de oudste en belangrijkste codices van den Kymrischen (Wales) tak van de Keltische lit. Het dagteekent van 1346 en berust steeds te Dublin.

Anachoreten (< Gr. anachorein = zich terugtrekken), godvruchtige personen uit de eerste eeuwen van het Christendom, die zich uit de wereld teruggetrokken in de eenzaamheid, meestal een woestijn, maar, in tegenstelling met de in gemeenschap levende Coenobieten, afzonderlijk leefden. Door handenarbeid voorzagen zij in hun onderhoud; de meest eigenaardige en bovenmenschelijke boetedoeningen worden van hen verhaald.

L i t.: St. Schiwietz, Das morgenländ. Mönchtum (I 1904); Dict. Hist. Géogr. (II, 1405—1407). *J. v. Rooij.*

Anachoropteris (f o s s i e l), → Filices.

Anachronisme, fout tegen de chronologie, waarbij gebeurtenissen, die niet gelijktijdig plaats hadden, of meeningen, die niet gelijktijdig verspreid waren, met elkaar in zoodanig verband worden gebracht, alsof dit wel het geval was. Soms uit onkunde van den schrijver, soms om een komisch effect teweeg te brengen. Talrijk in middeleeuwsche literatuur en schilderkunst. *v. d. Wijnpersse.*

Anaciditeit, ontbreken van zuur; in de geneeskunde: het ontbreken van zuur in den maaginhoud. → Maagonderzoek.

Anaclasis (Gr. verbreking), klassiek metrum, bestaat hierin, dat van één versvoet een tijdseenheid wordt afgenomen en bij een anderen gevoegd. Als men a. stelt gelijk 2 en = 1, kan men dit nagaan bij dit voorbeeld (→ Anacreontisch vers): ⏑ ⏑ ⏑́ – | ⏑ ⏑ ⏑́ ⏓ wordt: ⏑ ⏑ –́ ⏑ | – ⏑ –́ ⏓.

Anacleteria, feest bij het uitroepen van een minderjarigen Egypt. koning in den Hellenistischen tijd.

Anacletus, Heilige, paus ca. 79—91, ook Cletus genoemd. Sommige oude Pauslijsten onderscheiden daarom twee pausen, Cletus en Anacletus. Ofschoon ook oude lijsten hem nà Clemens plaatsen, staat toch voldoende vast, dat hij de tweede opvolger van Sint Petrus was, onmiddellijk na Linus. Geen bijzonderheden bekend. Feestdag 13 Juli. *Franses.*

Anacletus II, tegenpaus (1130—1138) uit het geslacht der (vroeger Israëlitische) Pierleoni, dat in strijd was met de Frangipani. Toen de minderheid der kardinalen tot opvolger van Honorius II den candidaat der Frangipani (Innoc. II) koos, werd door de meerderheid een der Pierleoni uitgeroepen, die den naam aannam van Anacletus II. Met geld wist hij het volk te Rome voor zich te winnen en Innocentius moest naar Frankrijk vluchten. Het optreden van den H. Bernardus ten gunste van Inn. II was beslissend; hij overtuigde het Concilie te Etampes van de rechtmatige keuze, die hij motiveerde met een beroep op de moreele waarde ervan. Alles wel beschouwd, stond deze inderdaad veel hooger dan die van zijn tegenstander. A. legde allen nadruk op de schijnbaar juridische rechtmatigheid van zijn keuze, terwijl in werkelijkheid het recht aan de zijde van Innoc. was. Innoc. kon echter niet naar Rome terugkeeren, wijl A. steun vond in Rogerius van Sicilië, die door hem met dat koninkrijk was beleend.

L i t.: Dict. Hist. Géogr. (II 1408 vlg.); Lex. Theol. Kirche (I, 385 vlg.). *v. d. Borne.*

Anacolouth (⟨ Gr. akolouthein = volgen, an = niet). Een a. komt voor, als de constructie van een zin, daar hij door een of meer bijzinnen onderbroken wordt, op andere wijze wordt voltooid dan hij begonnen is; als bijv. een afhankelijke zin plotseling in een hoofdzin verandert.

L i t.: F. Stoett, Middelned. Spraakkunst ([3]1923). *Weijnen.*

Anaconda (V.S. van Amerika, 46° 7′ N., 112°, 47′ W.), s p o o r w e g k n o o p p u n t in den staat Montana, dat zijn beteekenis dankt aan de Anaconda Mining Company, een der belangrijkste koperondernemingen ter wereld, die er de grootste reductie-installaties voor niet-ferreuze metalen bezit. In 1930, 12 494 inw. *Polspoel.*

Anaconda of w a t e r b o a (Eunectes murinus), reuzenslang met een lengte van 7—11 m; komt voor in het stroomgebied van de Amazonerivier. Niet giftig; bezit aan de rugzijde een lichte (olijf-)grauwe kleur, waarin twee rijen naast elkander of afwisselend, groote, ronde, zwartbruine vlekken geteekend zijn; de geelwitte buikzijde is zwart gevlekt. Voedt zich met vogels en zoogdieren, die zij door omknelling doodt. De a. behoort tot de fam. der reuzenslangen (Boidae), orde der slangen (Ophidia). *Willems.*

Anacreon, oud-Grieksch lyricus, die, als Ioniër van Teüs, in de 6e eeuw v. Chr. de Lesbische lyriek van Alcaeus en Sappho voortzet, evenwel in zijn eigen dialect. Na de verovering van Lydië door de Perzen, nam hij de wijk naar Thracië; later leefde hij als hofdichter te Samus bij Polycrates, dien hij van vreugdeliederen voorzag. Na dezes val trok hij naar Athene, waar hij in de kringen der Pisistratiden verbleef; toen Hipparchus in 514 werd omgebracht, keerde hij in bij Echecrates van Thessalië. A. bereikte een hoogen ouderdom en bleef immer jeugdig van gemoed; de gedachte aan den dood verdreef hij door genot, wijn, poëzie: dat waren dan ook zijn gewone thema's, die hij in immer nieuwe vormen bewerkte. Doch zijn liederen misten den gloed en de hartstochtelijkheid van Sappho. Zeer populair, gansch de Oudheid door, werd A. veel nagevolgd: tot in den Byzantijnschen tijd toe werden in zijn trant nog vele liederen gedicht. Van deze onechte A n a c r e o n t e a zijn 60 specimens bewaard.

U i t g.: Anacreontea, door Preisendanz (1912); Anacreon (fragmenten) in Diehl, Anthol. Lyr. Gr. (I 1925). *V. Pottelbergh.*

Anacreontiek, richting in de lyrische poëzie, vooral van de 18e eeuw. De hoofdmotieven van de lichte ode van A n a c r e o n: gezelligheid, wijn en liefde, zingt zij dillettantisch en zuiver-uiterlijk na, zonder ze ook innerlijk te doorleven:

„Und der die Becher wirklich leeret/ Wovon der Dichter doch nur singt" (Hagedorn).

„Wir, die wir von Wein und Liebe gesungen, aber wenig getrunken und wenig geliebt haben" (Gleim).

Het anacreontisch levensgevoel, uiting zoomin van brutalen zinnenroes of plat epicurisme als van onwerkelijk platonisme, kwam — nadat H e n r i E s t i e n n e den Griekschen Anacreontekst voor het eerst (1554) had uitgegeven — in de Europeesche poëzie tot uiting met R o n s a r d, B e l l e a u en C h i a b r e r a. De Anacreonvertaling van M a d. D a c i e r (1681) gaf den grooten stoot tot het ontstaan der A. In Duitschland ontaardde de lichte, Fransche bagatellenpoëzie of p o é s i e l é g è r e het eerst in onoprechte huisbakkenheid en vaak onkiesche verbeeldingserotiek bij dichtergroepjes te Halle, Berlijn, Halberstadt, omstreeks 1740—'80. Hoofdvertegenwoordigers van deze, met het Rococo-stijlgevoel in verband te brengen, richting waren: Hagedorn Gleim, Uz, Götz, Lange, Weisze, Michaëlis, al hebben die ook andere tonen aangeslagen. Terwijl in Frankrijk de echte Anacreon-toon nog opklinkt, bijv. in de lyriek van A. C h é n i e r, doet de A.-mode nauwelijks het puriteinsche Engeland aan (Marvell, Herrick, Carew, Waller). In de Nederlandsche poëzie wordt de onechte, Duitsche A. waargenomen na 1782 in het jeugdwerk van Bellamy, Kleyn, Bilderdijk, Tollens en zelfs Staring. In de Germaansche landen poogt de A. een tijd lang het rijmlooze vers te bevorderen. Dichter bij het leven bleef het genre in Zuidelijker literaturen, bijv. in de Spaansche: bij Gutiere de Cetina, Cristobal de Castillejo, Iglesias, Cadalso, de Trillo, de Villegas, Quevedo, Melendéz Valdés e.a.

De Oost-Europeesche lyriek heeft niet minder

aan de A.-mode geofferd: aan het hof van Catharina II deden het, met onmiskenbare gratie, Dersjawin en Batioesjkow; in volle 19e eeuw nog één maal Majkow; onder de Polen: Bohomolec en Tymowski; de heele jonge groep Boheemsche dichters van het begin der 19e eeuw; de Sloween Wodnik; de Hongaarsche lyrici Szabó en Csokonay, die trouwens hun A. ontleenen aan een werkelijk beleefd epicurisme. Zóó verspreidde een aristocratisch-sensualistische levenswijze aan de kleine hoven van Jassy en Boekarest de A. in de nieuw-Grieksche en Roemeensche literaturen van het eerste kwart der 19e eeuw (bijv. Christopulos, Vacarescu, Conachi e.a.); in de Georgische poëzie is Al. Tsjawtsjawadse (1789—1846) als A. te vermelden. De Bulgaar Zafirow sluit de reeks tegen het midden van de 19e eeuw af.

Lit.: A. Rubio y Lluch, Anacreonte y su influencia (Barcelona 1879); Fr. Ausfeld, Die deutsche A. Dichtung (Straatsburg 1907); Th. Feigel, Vom Wesen der A. (Kassel 1909); P. Witkop, Die neuere deutsche Lyrik (I Leipzig 1910); E. Merker, A. in Stammler-Merker's Reallexikon (I 1926, 40 vlg.). — Teksten: F. Muncker, Anakreontiker und preussisch-patriotische Lyriker, in Kürschner's Deutsche Nationalliteratur (dl. 45 Stuttgart 1894); Pr. Poitevin, Petits poètes français (2 dln. Parijs 1870). *Baur.*

Anacreontisch vers (klassiek metrum), sedert Anacreon bijzonder in minnelyriek gebruikt. Schema: ⏑ — | ⏑ ⏑ — ⏓. → Anaclasis.

Anacrouse, op maat, in de muziek de bepaling van het lichte maatdeel, waarop het zware maatdeel (1e tel) als natuurlijke néérslag volgt. Niet alleen tel-eenheden, maar ook een geheele maat kan als lichte waarde gelden en is dan a. ten opzichte der volgende maten.

Anacrusis (Gr. = opslag, voorslag), klassiek metrum, is de lettergreep, die den eersten ictus van een vers voorafgaat. Wanneer men vooropstelt, dat jambische verzen trochaeïsch moeten gelezen worden, scandeere men met a. Bijv. „O | welkom, | schoone | dage | raad”. (Jan Luyken).

Anactorium (ant. geogr.), havenplaats bij den ingang van de Ambracische Golf, door Corinthiërs gesticht omstreeks 630 v. Chr.

Anacyclisch vers of gedicht levert ook van achter naar voren gelezen (denzelfden of een anderen) zin op. Bijv. „Verrezen is zij, konst zal floreeren.” (Spieghel).

Anacyclus, → Ringbloem.

Anadoli, → Turkije.

Anadoumenos is de voorstelling van een jongen man, die rondom zijn haardos een band legt. Phidias vervaardigde een a.; bekend is de A. Farnese te Londen (Britsch Museum).

Anadyomene [Gr., = de (uit de zee) opstijgende], een beeld van Aphrodite (voorstelling door Apolles, later door Botticelli).

Anadyr, rivier in N.O. Siberië (66° N., 174° O.), 470 km lang. Ze mondt uit in de Bering Zee. Toendra's, naaldwoud; weinig bevolkt. Steenkool bij de monding.

Anadyrbaai, in het N.O. van Siberië (65° N., 180° O.).

Anaemie, → Bloedarmoede.

Anaërobe, microörganismen (bacteriën enz.), en wel die, welke zonder toevoer van zuurstof kunnen groeien. Men onderscheidt ze in obligaat-a., die alleen kunnen groeien, wanneer de zuurstof geheel (of voor een groot deel) buitengesloten is — en facultatief-a., die zoowel met als zonder zuurstof kunnen groeien.

Anaërobiose, → Oxybiose, → An-oxybiose.

Anaesthesie (< Gr. an = zonder, aisthèsis = gewaarwording), gevoelloosheid. Indien de prikkelgeleiding in de gevoels- en zintuigzenuwen onderbroken is, kan de waargenomen prikkel de hersenen niet meer bereiken en dus niet meer bewust worden. Men spreekt van analgesie als dit het geval is met de pijnprikkels.

A. in de chirurgie is de toestand, waarbij het geheele lichaam (→ Narcose) of gedeelten er van (→ Plaatselijke verdooving) op kunstmatige wijze gevoelloos gemaakt zijn.

Anaesthesine, → Benzocaine.

Anaesthetica, verdoovende middelen, geneesmiddelen, die gevoelloosheid te weeg brengen.

Anagallus, → Guichelheil.

Anagenese, → Progressieve ontwikkeling.

Anaglyphen zijn beelden met ruimte-werking (sterioscopisch), waarbij het ruimte-effect (de derde dimensie) verkregen wordt door twee beelden, vervaardigd vanuit twee gezichtshoeken en in de complementaire kleuren, rood en groen, over elkaar heen te drukken. Wanneer men de ver verwijderde voorwerpen op de beelden op elkaar sluitend drukt, dan blijkt het, dat de voorwerpen op den voorgrond verschillen. Wanneer men nu het rechtsche opgenomen beeld rood, en het linksche groen drukt, dan zal men roode en groene randen door de beeldverschillen waarnemen. Beziet men dergelijke beelden door een bril met één rood en één groen glas, het roode voor het rechter en het groene voor het linker oog, dan ziet het rechter oog het linksche groene beeld zwart, dus sterk afgeteekend tegen de omgeving, terwijl het rechtsche roode beeld niet afsteekt en geheel rood blijft. Op deze wijze neemt men een ruimtebeeld waar, zooals het effect is bij een sterioscoop, immers ons rechter oog ziet een dichtbijzijnd voorwerp meer links ten opzichte van den achtergrond en omgekeerd (convergeeren der oogen).

Rollmann gaf in 1853 dit anaglyphen-principe aan, terwijl in 1858 d'Almeida het ook in projectie toepaste. *Ziegler.*

Anagni, stad in de prov. Frosinone, 60 km ten Z. van Rome. 460 m boven zee, 10 000 inw. Bisschopszetel, mooie kathedraal. Hier zetelden de pausen soms in de M.E. Paus Bonifacius VIII werd hier gevangen genomen door de afgezanten van Philips den Schoonen in 1303.

Anagogische schriftuurzin, → Bijbel, Zin.

Anagram (< Gr.), lett.: terugschrijving; letterverschikking, waardoor het woord of de zin een andere beteekenis krijgt. Het eenvoudigst is het a., waarbij een woord van achteren naar voren wordt gelezen, bijv. in de hymne Ave Maris Stella (9e eeuw) Eva: Ave. Dikwijls vindt men de letters van een naam of zin zóó verplaatst, dat er een nieuwe zin ontstaat, waarvan de beteekenis eenig verband houdt met de oude. De rederijkers toonden met zulke knutselarijtjes graag hun „letterkundige” bekwaamheid. De bloeitijd van het a. was de 16e en 17e eeuw. In Frankrijk werd het door den dichter Dorat in de mode gebracht ten tijde van Karel IX (1560—'74). Veel Renaissance-schrijvers gebruikten een a. als pseudoniem; zoo veranderde Vondel zijn naam Joost van der Vondelen in: Door een is 't nu voldaen (J = i, V = u), waarschijnlijk met zinspeling op den kruisdood van Christus, door Wien alles voldaan is. Het a. schijnt in het Oosten ontstaan en door de Kabbalisten verspreid te zijn. *v. d. Wijnpersse.*

Anagyrus, struikachtig plantengeslacht, fam.

der vlinderbloemigen, met twee soorten in het Middellandsche Zeegebied en waartoe A. foetida L. (→ Stinkboompje) behoort.

Anahuac, 1° Mexicaansche hoogvlakte, die zich uitstrekt van den Rio Grande ten N., tot aan de landengte van Tehuantepec ten Z., en ongeveer drie vierde van het land bezet. 2° Meer bepaald, het gedeelte ervan, waarop Mexico-City zich verheft, en gelegen tusschen 18° 40′ N. en 20° 30′ N. 3° Inlandsche naam van een Indiaansch keizerrijk (of stammenverbond), dat bestaan heeft voor den tijd der Spaansche overheersching, en waarschijnlijk naar de beteekenis van het woord (aan den boord der wateren) langs de kust gelegen was. *Polspoel.*

Anakala, gebergte op het eiland Soemba.

Analciem, regulair mineraal, behoorend tot de groep der zeolieten, van de chemische samenstelling $NaAlSi_2O_6H_2O$. Het komt veel voor in holten, in eruptiefgesteenten, zelden op ertsgangen (bijv. Andreasberg in den Harz).

Analecta (< Gr. analegein = verzamelen, samenlezen), bloemlezing, verzameling van uittreksels.

Analecta voor het Aartsbisdom Utrecht. officieel maandschrift, uitsluitend bestemd voor de geestelijkheid; verschijnt sinds 1 Jan. 1928.

Analecta voor het Bisdom Roermond, officieel tweemaandelijksch tijdschrift, uitsluitend bestemd voor de geestelijkheid; verschijnt sinds 1 Febr. 1915.

Analeptica, opwekkende middelen, geneesmiddelen, die het zenuwstelsel prikkelen.

Analgesie, → Anaesthesie.

Analgetica, geneesmiddelen tegen pijn.

Anallantoidea, tegenstelling van → Amniota.

Analoge organen noemt men die organen, die dezelfde functie hebben: bijv. ranken, ontstaan uit spruiten of uit vervormde bladeren of uit wortels. A.o. staan tegenover homologe organen.

Analogie, 1° oorspronkelijk mathematische term (< Gr. analogia = verhouding, vergelijking, evenredigheid), een bepaalde betrekking aanduidend tusschen twee getallen (verhouding, bijv. 4:6) of een gelijkheidsbetrekking tusschen twee getallenverhoudingen (vergelijking, bijv. 4:6 = 2:3); werd later toegepast op alle gevallen, waar ondanks, soms groot, verschil een zekere overeenkomst tusschen bepaalde dingen werd gezien.

2°. In dezen uitgebreiden zin vindt de a. toepassing in de Aristotelisch-Thomistische wijsbegeerte. Men spreekt hier van eenzinnigheid (univocitas), wanneer eenzelfde benaming gegeven wordt aan meerdere onderling volkomen gelijke dingen; van dubbelzinnigheid (aequivocitas), wanneer deze volkomen verschillen; van meerzinnigheid (analogia), wanneer ze ondanks onderling verschil punten van overeenkomst vertoonen. A. is dus overeenkomst tusschen verschillende dingen (similitudo dissimilitudinis). Grondbegrip der Aristotelisch-Thomistische wijsbegeerte is het analogisch → zijnsbegrip (→ Act en potentie). De metaph. a. berust vooral op het metaph. → causaliteitsbeginsel: een gezonde wandeling is een wandeling, die gezond maakt, de Eeuwige Waarheid (God) is de bron van alle waarheid; al zijn oorzaak en gevolg zeer verschillend, beide moeten toch een zekere overeenkomst bezitten. Alle kennis van metaph. dingen (God, ziel, verstand, vrije wil, zelfstandigheid, enz.) is analogische, maar zekere kennis, berustend op het causaliteitsbeginsel. Analogische kennis is dus niet het resultaat van een analogiebewijs; dit waarschijnlijkheidsbewijs, waarbij men uit overeenkomst tusschen twee dingen in een bepaald punt besluit tot waarschijnlijke overeenkomst in een ander daarmee samenhangend punt, berust omgekeerd juist op een a.

L i t.: Cajetanus, De Nominum Analogia, ed. De Maria (1907); J. M. Ramirez, De Analogia sec. doctr. Arist.-Thom. (Matriti 1922); Jos. Habbel, Die Analogie zwischen Gott und Welt (1928); Garrigou-Lagrange, Dieu, son existence et sa nature ([5]1928); Jos. Sankeler S.J., Die Lehre von der Analogie des Seins (1931); Manser, Das Wesen des Thomismus (1932); Przywara, Analogia entis (1932). *v. d. Berg.*

A. in de psychologie is het middel waardoor uit meer of minder groote gelijkheid van organen en levensuitingen bij menschen en dieren besloten wordt tot gelijkheid van functies en van natuur. Daar het zieleleven slechts bewust is aan dengene, die het beleeft en wij geen onmiddellijke kennis kunnen hebben van eens anders psychische toestanden, is a. het eenige criterium ter beantwoording der vraag, of een ander levend wezen dezelfde experiënties bezit als wij. Van den anderen kant moet a. echter met groote voorzichtigheid gebruikt worden: men hoede zich voor anthropomorphisme, waarin sommige dierpsychologen gevallen zijn (Brehm, Romanones). Gedeeltelijk uit reactie hiertegen is het Behaviorisme ontstaan. *v. d. Veldt.*

A. in de taal is het verschijnsel, dat woorden, woordvormen en zinsconstructies gelijkvormig worden gemaakt aan een bepaald model. Het ordenend verstand brengt de woorden en vormen in groepen bijeen, die wij stof- en vormgroepen noemen. De stofgroepen berusten op gelijke beteekenis of klank, bijv. stekenstok - staak - stek, de vormgroepen op gelijke functie, bijv. alle comparatieven, zwaarder, sterker, harder enz. Naar deze modellen kunnen dan bestaande vormen gewijzigd worden of nieuwvormen ontstaan. Nieuwe vormen treft men bijv. aan in de woordafleiding; zoo ontstond naar leugen - aar, reden - aar ook kluize - naar, kunste - naar enz., omdat de n bij het suffix gedacht werd. De Ned. meervoudsuitgang op -s, die in het Mnl. nog zeldzaam is verspreidde zich door de werking der a. hoe langer hoe meer, en werd in het Afrikaansch zelfs de eenige. Wijziging van bestaande vormen had plaats bijv. bij vele sterke werkwoorden; zoo werd het Mnl. ic bant, du bants naar de meervoudsvormen wi, si bonden, veranderd in het tegenwoordige: ik bond. In het D. had de wijziging daarentegen in omgekeerde volgorde plaats.

Op alle gebieden van de taal werkt de a., zoowel in morphologie als in syntaxis, orthographie en semasiologie. De volksetymologie berust in princiep op haar. Ze is een van de voornaamste factoren der taalontwikkeling en vaak wordt ze in tegenstelling gebracht met de klankwettige ontwikkeling der taal. Meestal is ze onbewust.

L i t.: J. van Ginneken, Principes (1907); H. Paul, Prinzipien ([5]1920); J. Vendryes, Le Langage (1921). *v. Marrewijk.*

Analogie in de geschiedenis is de overeenkomst van twee hist. gegevens in een of meer kenmerken, waaruit tot de overeenkomst van die gegevens ook in andere kenmerken wordt besloten.

L i t.: A. Feder, Lehrbuch der hist. Methodik (Regensburg [3]1921). *F. Sassen.*

Analogie in de kindertaal, → Kindertaal, sub 3c, → Tijdwoorden, → Taalschepping.

Analogiebesluit is een dialectische bewijsvoering, waarbij men van bijzondere gevallen of feiten tot andere dergelijke gevallen of feiten en ten slotte tot alle overeenkomstige gevallen of feiten besluit, op grond ófwel van hun onderlinge gelijkenis, ófwel van hun betrekking tot één en hetzelfde. Het a. kan voeren 1° tot een samenvatting, waarin de regelmaat in het verloop van feiten wordt vastgesteld en geformuleerd (volledige of analogisch-vervolledigende inductie); 2° tot een uitbreiding op grond van analogie van hetgeen men als eigen aan één groep van feiten heeft leeren kennen, tot andere overeenkomstige feiten of groepen van feiten (analogische inductie).

L i t.: J. Th. Beysens, Logica of Denkleer ([3]1923). *F. Sassen.*

Analogische interpretatie, → Rechtspraak.

Analoog, e l e c t r i s c h, noemt men die polen van een kristal, die bij verwarming positief electrisch geladen worden. A n t i l o o g electrisch noemt men de negatief electrisch geladen polen. → Pyro-electriciteit.

Analphabeet (< Gr. a(n) = niet, alphabet), iemand, die noch lezen noch schrijven kan. Het aantal a. is kenmerkend voor den ontwikkelingstoestand van een volk. In N e d e r l a n d behoort het analphabetisme zoo goed als tot het verleden (voor personen boven de 10 jaar: 0,3%), dank zij de leerplichtwet.

In B e l g i ë is nog 6% a.

De hoofdstaten telden in 1929 de volgende % a.:

Duitschland	0,02	Griekenland	30,0
Denemarken	0,2	Italië	30,7
Zweden	0,26	Oostenrijk	35,6
Zwitserland	0,5	Hongarije	47,5
Groot-Brittannië en Ierland	1,0	Joego-Slavië	49,6
		Rusland	61,7
Finland	1,2	Roemenië	64,5
Frankrijk	3,5	Spanje	68,1
V.S.	10,7	Portugal	78,6

Voor geheel de aarde geeft men 62% a. Voor de nationale centra de volgende %:

Berlijn	0,43	Leningrad	13,81
Praag	0,69	Warschau	16,96
Weenen	2,04	Moskou	22,42
Parijs	3,36	Boekarest	25,57
Boedapest	4,76	Lodz	31,95
Rome	10,95	Kijew	44,62

De analphabeet in het Ned. Recht. Het B. W. voorziet op enkele plaatsen de mogelijkheid, dat een burger niet schrijven kan. Zoo vindt men in art. 21 tweede lid de bepaling, dat — indien één der partijen, of getuigen, die voor den ambtenaar van den burgerlijken stand verschenen zijn, de door dezen opgemaakte akte niet mocht kunnen teekenen — „de oorzaak des beletsels in de akte vermeld moet worden.” Het maken van een testament kan voor den a. moeilijkheden opleveren. Uiteraard kan hij geen olographisch of eigenhandig geschreven testament maken. Evenmin zal hij een geheim testament kunnen maken; want, al kan hij dit door een ander laten schrijven, de wet eischt, dat hij het eigenhandig onderteekent (art. 987 tweede lid B.W.). Hij zal dus slechts bij openbaar testament zijn uitersten wil kunnen bepalen. Weliswaar moet hij ook dit onderteekenen, maar dit vereischte is niet absoluut, aangezien art. 986 zesde lid bepaalt, dat „indien de erflater verklaart, dat hij niet kan onderteekenen. . . . ook deze verklaring en de oorzaak der verhindering in de akte moet worden vermeld.” *Stoop.*

Analysator, prisma van Nicol, gebruikt in polarisatiemicroscopen. → Microscoop, polarisatie-, → Polarisatieapparaat.

Analysator (v a n g e l u i d e n). De geluiden, welke ons oor treffen, hetzij in den vorm van muziek, hetzij in den vorm van lawaai, zijn bijna zonder uitzondering samengesteld, d.w.z. zij bestaan uit verschillende toonhoogten, die al dan niet onderling verband hebben, bijv. in den vorm van octaaf-verschillen of anderszins. Teneinde nu de samenstelling dezer tonen te onderzoeken is het noodig, deze tonen te splitsen in hunne samenstellende frequenties. Hiertoe wordt een te onderzoeken geluid opgevangen in een microfoon, een zeker aantal malen versterkt en vervolgens naar een apparaat geleid, bestaande uit een serie bandfilters, die de eigenschap hebben ieder slechts een zeer beperkt aantal frequenties door te laten. Achter deze filters kan men dan door het inschakelen van registreerapparaten den aard der samenstellende frequenties onderzoeken. *Dubois.*

Analyse, 1° c h e m i s c h e, is de ontleding der stoffen in hare meer eenvoudige bestanddeelen; ook bewerkingen, ten doel hebbend de samenstelling der stof zoowel qualitatief alsook quantitatief te onderzoeken. De chem. a. is te verdeelen als volgt:

1° analyse van anorganische verbindingen en 2° analyse van organische verbindingen. Beide vervallen weer in een qualitatief onderzoek, dat uitmaakt, welke elementen in de verbinding voorkomen en een quantitatief onderzoek, dat uitmaakt hoeveel van deze elementen er in voorkomen.

Analyse van anorganische stoffen. a) Q u a l i t a t i e v e a n a l y s e, 1e g e d e e l t e (onderzoek naar de metalen). Men begint met het metaalmengsel in oplossing te brengen. Dit gelukt meestal met verdund salpeterzuur of anders met koningswater. De heldere verdunde vloeistof wordt nu met zoutzuur behandeld. Het ontstane neerslag wordt afgefiltreerd en bevat de chloriden van zilver, éénwaardig kwik en van lood. In kokend water lost loodchloride op, in ammonia zilverchloride en in koningswater het kwikchloride. In deze oplossingen bevestigt men de aanwezigheid van lood met zwavelzuur (wit neerslag), van zilver met salpeterzuur (wit neerslag) en van kwik met een opl. van stannochloride (wit neerslag, dat grauw wordt). In de oplossing, die van het neerslag met zoutzuur is afgefiltreerd, leidt men zwavelwaterstof. Het ontstane neerslag bevat de sulfiden van de metalen der arsenikgroep en der kopergroep. Deze kunnen gescheiden worden door behandelen met geel zwavelammonium, waarin de sulfiden der arsenikgroep oplossen en die der kopergroep niet. Na affiltreeren en uitwasschen wordt bij de oplossing der arsenikgroep overmaat zoutzuur gevoegd, waardoor deze metalen weer als sulfiden neerslaan. Bij het filtraat der zwavelwaterstofgroep voegt men nu een overmaat chlooramonium, ammonia en zwavelammonium, waardoor de metalen der ijzergroep neerslaan, alle als sulfiden, uitgez. chroom en aluminium, die als hydroxyden neerslaan. Bij het filtraat der ijzergroep voegt men nu een oplossing van ammoniumcarbonaat, waardoor de carbonaten van calcium, strontium en baryum neerslaan (ammoniumcarbonaat-groep). Bij het filtraat der vorige groep voegt men ammoniumphosphaat, waardoor magnesiumammoniumphosphaat neerslaat;

indien magnesium aanwezig is. In het overblijvende filtraat zijn nog aanwezig de kalium- en natriumverbindingen. Na indampen en neutraliseeren geeft een oplossing van kaliumhydropyroantimoniaat een wit zanderig neerslag van natriumhydropyroantimoniaat (reactie op natrium), terwijl bij een ander deel der vloeistof natriumhydrotartraat wordt gevoegd; is kalium aanwezig, dan slaat er kaliumhydrotartraat neer. Voor de scheiding der afzonderlijke metaalgroepen in hunne componenten raadplege men bijv. Treadwell, Kurzes Lehrbuch der Analytischen Chemie (I) of de hiervoor uitgewerkte kleurreacties van Van Nieuwenburg (Chem. Weekblad 1932).

2e gedeelte (onderzoek naar de zuurresten). In de veronderstelling, dat de stof een mengsel van verschillende metaalzouten is, wordt eerst met soda gekookt of zoo noodig gesmolten. Alle zuurresten worden dan aan natrium gebonden, terwijl de metalen in onoplosbare carbonaten overgaan. Na filtreeren reageert men in het filtraat op de verschillende zuurresten afzonderlijk. Zie voor deze afzonderlijke reacties onder de verschillende zuren. Zie verder: Treadwell, Kurzes Lehrbuch der Analytischen Chemie (I).

b) Quantitatieve analyse. Deze kan volgens meerdere methoden worden uitgevoerd. Volgens de gravimetrische methoden zet men de stof, waarvan de hoeveelheid moet worden bepaald, om in een meestal onoplosbare verbinding, die gemakkelijk kan worden afgefiltreerd, uitgewasschen en gewogen. Uit het gevonden gewicht kan door berekening gevonden worden de hoeveelheid van het gewenschte bestanddeel. Zoo wordt zilver bepaald als zilverchloride (AgCl) en van de gevonden hoeveelheid chloorzilver is 107,88/143,337 zilver. Zoo heeft elke stof een of andere gemakkelijke in zuiveren toestand af te zonderen verbinding, die voor de quantitatieve bepaling kan worden gebruikt. Voor de belangrijkste stoffen is dit onder het betreffende woord aangegeven. Zie verder: Treadwell, Kurzes Lehrbuch der Analytischen Chemie (II). Voor andere quantitatieve methoden → Maatanalyse, Nephelometrie.

v. d. Beek.

Analyse van organische stoffen. a) Qualitatieve analyse. De organische verbindingen zijn, naar het aantal elementen gerekend, van veel eenvoudiger samenstelling dan de anorganische. De meeste bestaan alleen uit koolstof, waterstof, zuurstof en stikstof. Stoffen met halogenen zijn minder talrijk, zwavel, phosphorus en arsenicum komen weinig voor, terwijl andere elementen slechts zelden voorkomen. Daarom heeft men bij de organische analyse geen vast systematisch systeem noodig, maar reageert men op ieder element afzonderlijk. Door oxydatie met koperoxyde gaat koolstof over in koolstofdioxyde, dat met kalkwater aangetoond wordt. Waterstof wordt onder dezelfde omstandigheden water, terwijl stikstof onveranderd ontwijkt. De andere elementen worden bij deze behandeling geoxydeerd en kunnen volgens de anorg. methode aangetoond worden. Voor de meest voorkomende zijn nog speciale reacties uitgewerkt: stikstof wordt in ammonia overgevoerd en zoo aangetoond, of (vlg. Lassaigne) door natrium omgezet in cyaannatrium, dat men als Berlijnsch blauw herkent. Halogenen geven volgens Beilstein bij verhitting met koperoxyde koperhaloïden, die de vlam groen kleuren. Zwavel kan men anatoonen door de stof te smelten met natrium en reageeren op het gevormde zwavelnatrium. Dit laatste kan o.a. geschieden door de massa met water op een zilveren munt te brengen, waarop een zwarte vlek van zwavelzilver ontstaat. Arsenicumverbindingen worden volgens Gutzeit gedestrueerd met zwavelzuur, waarna door reductie met zinkstof AsH_3 ontwijkt, dat met zilvernitraat wordt aangetoond.

b) Quantitatieve analyse. 1° Geheel volgens de qualitatieve methoden, waarbij men koolstof, waterstof en stikstof door oxydatie in resp. koolstofdioxyde, water, vrij stikstof of ammoniak omzet en bepaalt. Volgens de oudere methoden (elementair-analyse) heeft men voor deze bepalingen ongeveer één gram stof noodig, bij toepassing van de nieuwere micro-analyse zijn enkele milligrammen voldoende. Halogenen worden door verhitting met salpeterzuur en zilvernitraat als zilververbindingen bepaald. Indien het resultaat van de quantitatieve analyse lager is dan 100% en geen andere elementen aanwezig zijn, dan is de rest zuurstof.

2° De laatste jaren zijn door Prof. Ter Meulen te Delft nieuwe methoden voor de quantitatieve analyse uitgewerkt, die op geheel andere principes berusten en over het algemeen vlugger en gemakkelijker uit te voeren zijn. Koolstof en waterstof worden in een luchtstroom met mangaandioxyde geoxydeerd en op de gebruikelijke wijze als koolzuur en water opgevangen. Zuurstof wordt door hydreering met waterstof in water, stikstof door verhitting met fijn verdeeld nikkel op 250°—400°C in ammoniak en zwavel door reductie in zwavelwaterstof omgezet. Ook halogenen, kwik, arseen, cadmium enz. kunnen door hydreering met waterstof bepaald worden.

Lit.: Gattermann, Die Praxis des organischen Chemikers ([18]1923); Ter Meulen en Heslinga, Nieuwe Methoden voor elementair-analyse ([2]1930). *Hoogeveen.*

2° Stratigraphische, → Stratigraphie.

3° In de bestekken voor bouw- e. a. werken wordt voorgeschreven, dat de verschillende bouwstoffen of te verwerken materialen, zooals kalk, cement, koper, ijzer enz., ten aanzien van hun scheikundige samenstelling moeten voldoen aan bepaalde eischen. Door a. der bij de keuring van die stoffen genomen monsters wordt vastgesteld, of zij aan die vereischten voldoen.

P. Bongaerts.

4° A. is in de muziek de ontleding van den bouw der composities; het onderzoek naar de samenstelling van het geheel, als bewerking van motieven, thema's, perioden, daarbij het nagaan van de bijzondere vondsten of afwijkingen in verband met de speciale bouweischen van elk stuk. Ontleding der harmonische en rhythmische elementen der compositie hangt hier ten nauwste mee samen. *H. Andriessen.*

5° Psychologisch. a) Directe analyse is de ontleding van een psych. verschijnsel in zijn zgn. elementaire componenten, bijv. de smaak van limonade zou bestaan uit gewaarwordingen van zoet, zuur, koel, tastsensaties enz.

b) Functioneele a. is de ontleding van het geheel der prikkelsituatie, die de voorwaarde vormt van het psych. verschijnsel. *v. d. Veldt.*

6° In taalkundigen zin wordt a. vooral in Oostenrijk gebruikt voor grammaticale zinsontleding.

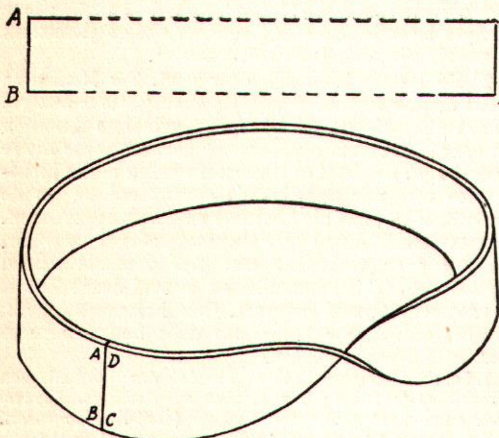
7° Onder a. verstaat men in de wiskunde in de niet-meetkundige gedeelten daarvan de reëele en complexe functietheorie; zij behandelt die gebieden, waarbij grensovergangen de hoofdrol spelen, in tegenstelling met de algebra; functionaalanalyse; algemeene

analyse. In de lagere meetkunde wordt de voorbereiding tot de uitvoering van een werkstuk aldus genoemd. *Ridder*.

8° Analyse der spectra, → Spectraalanalyse.

Analyseeren, ontleden, meestal met het doel de samenstelling te bepalen.

Analyse situs. Dit deel van de meetkunde, ook topologie genaamd, houdt zich bezig met die eigenschappen van de meetkundige fig., welke behouden blijven bij vervormingen, waarbij de samenhang ongestoord blijft (zgn. continue transformaties). Een cirkelomtrek is in de a.s. bijv. gelijkwaardig met de fig., gevormd door een cirkelboog en de koorde, die dezen boog onderspant. Dat een bolopppervlak een binnen- en een buitenkant heeft, zgn. bilateraal is, is in de a. s. van belang. Een unilateraal oppervlak verkrijgt men

bijv. door van een rechthoekige strook papier het eene uiteinde, na het een halven slag gedraaid te hebben, tegen het andere uiteinde te plakken.

Lit.: B. von Kerekjarto, Vorlesungen über Topologie (I 1923). *v. Kol.*

Analyst is een hulpkracht in een laboratorium, wiens werk in den regel hoofdzakelijk van chemischen aard is. De Nederlandsche Chemische Vereeniging heeft een examen ingesteld, dat leidt tot het diploma van analyst.

Het examen bestaat uit verschillende onderdeelen, die alle ten minste één keer per jaar worden afgenomen. 1° Een examen naar de algemeene ontwikkeling, omvattende de vakken Nederlandsche taal, rekenen, algebra, aardrijkskunde, en één der talen Fransch, Duitsch of Engelsch. Verschillende diploma's geven recht op vrijstelling voor dit examen. 2° Het analyst-examen eerste gedeelte voor de diploma's A en B zich uitstrekkend over de vakken Natuurkunde, Scheikunde, Warenkennis en de algemeene practisch-analytische bewerkingen. Iemand, die voldaan heeft aan de onder 1° en 2° vermelde eischen, kan zich onderwerpen aan drie verschillende vakexamens, nl.: a) analyst-examen 2e gedeelte diploma A: voor a. in laboratoria van toegepast chemisch onderzoek of in bedrijfslaboratoria; b) analyst-examen 2e gedeelte diploma B: voor a. in laboratoria van wetenschappelijk chemisch onderzoek; c) analyst-examen diploma C (bestaande uit 2 van elkaar gescheiden gedeelten) voor analysten in laboratoria voor medisch-chemisch, biologisch-chemisch of bacteriologisch-serologisch onderzoek.

Voor toelating tot het analyst-examen tweede gedeelte voor de diploma's A en B is verplicht een geregelde werkzaamheid gedurende ten minste twee jaren onder deskundige leiding in een voor het doel geschikt laboratorium. Voor het analyst-examen tweede gedeelte diploma C bedraagt de termijn van practische werkzaamheid ten minste 1 jaar. Het examenprogramma vermeldt nauwkeurig welke eischen (practisch en theoretisch) verder voor de drie genoemde examens gesteld worden.

Opleiding. 1° Getuigschrift analyst-examen 1e gedeelte voor de diploma's A en B. Verschillende scheikundigen leiden voor dit examen op. In de groote steden vindt men speciale opleidingscurcussen.

2° Diploma's analyst-examen A, B en C (2e gedeelten).

Het zwaartepunt van de studie voor analyst ligt in het zich bekwamen voor het 2e gedeelte van het examen en de hiermee verbonden laboratoriumwerkzaamheden. De verplichte laboratoriumpractijk voor deze examens kan ook geheel of gedeeltelijk vóór het afleggen van het analystexamen 1e gedeelte (diploma A en B) vallen.

Dit maakt het mogelijk, dat men bijv. reeds twee jaar na het afleggen van het eindexamen eener H.B.S. met 5 j. c. B. in het bezit kan zijn van een volledig analyst-diploma. Voor candidaten met een meer beperkte vooropleiding is de duur der studie in den regel langer. *J. v. d. Lee.*

Analytische faculteit, → Faculteit.

Analytische functie, → Reguliere functie.

Analytische getallenleer is dat gedeelte der getallenleer, waarin de analyse (differentiaal- en integraalrekening) wordt toegepast.

Lit.: P. Bachmann, Zahlentheorie (II 1921); E. Landau, Vorlesungen über Zahlentheorie (II 1927).

Analytische gestaltopvatting. Volgens deze is in het bewustzijn eerst het complexe aanwezig en daarna pas het zgn. elementaire.

Analytische meetkunde. Door het invoeren van coördinaten bestudeert de a. m. de meetkundige fig. door te werken met getallen en betrekkingen tusschen die getallen. Zijn in een plat vlak x en y de rechthoekige coörd. van een punt, dan stelt de vergelijking $a x + b y + c = 0$, waarin a, b en c gegeven getallen zijn, de fig. voor, gevormd door de punten, wier coörd. aan de gegeven betrekking voldoen, nl. een rechte lijn. Een vergelijking van den graad n in x en y stelt een kromme van den graad n voor, d.w.z. een kromme, die door een rechte lijn in n punten gesneden wordt. Omgekeerd kunnen meetkundig gedefinieerde krommen in vergelijking gebracht worden.

Lit.: J. R. Rutgers, Inleiding tot de a.m. (I [2]1928, II 1923); J. A. Barrau, A.m. (I [2]1932, II 1927). *v. Kol.*

Analytisch en synthetisch godsdienstonderwijs, → Kathechese, Methode.

Analytische psychologie. 1° De ps. die geheel op het principe der directe analyse is opgebouwd: men analyseert een psych. verschijnsel in zijn elementen en tracht vervolgens door loutere summatieve verbinding daarvan weer een geheel te construeeren (synthese). Tegen dit simplistisch procédé is herhaaldelijk en vooral in de laatste jaren (→ Gestaltpsychologie) verzet aangeteekend. Analyse is zeker noodig als vereenvoudigingsmiddel der gecompliceerde werkelijkheid en als basis van classificatie der bewustzijnsverschijnselen. Men heeft echter somtijds vergeten

dat het geheel van een psych. phaenomeen meer is dan de som zijner deelen en dat een geanalyseerd deel, door abstractie uit het geheel gelicht, daardoor vanzelf een verandering ondergaat. — De a. p. is vooral toegepast door de associatiepsychologen; zij wordt ook structuralistische en existentiëele psych. genoemd. Aanhangers uit den nieuweren tijd: Wundt, Titchener.

2° Soms wordt a. p. uitsluitend gebezigd voor Jung's psychoanalysis. *v. d. Veldt.*

Analytische scheikunde, dat gedeelte der scheikunde, dat zich bezig houdt met het analytisch onderzoek. → Analyse.

Analytische voortzetting. Zij f(z) een → reguliere functie in een gebied G van het complexe vlak. Bestaat er nu een functie F (z), die in een G bevattend gebied H anal. is, en in G met f (z) samenvalt, dan heet F (z) een a. v. van f (z).

Analytisch onderzoek, een chemisch onderzoek ten doel hebbend de samenstelling der stof te bepalen.

Anam, → Annam.

Anambas Eil., groep hooge, boschrijke eilandjes in de Z. Chineesche Zee (res. Riouw en onderh),. tusschen 2° 10′ en 3° 30′ N. en 105° 35′ en 106° 30′ O., ten Z.W. van de Natoena Eil. De bewoners bestaan in hoofdzaak van visscherij. Verkeer meest met Singapore.

Anamirta, slingerplanten, fam. der Menispermaceeën, met de zeven soorten in Indo-Maleie, waartoe A. c o c c u l u s Wight en Arn (→ Kokkelkorrelstruik) behoort.

Anamnese (< Gr. ana = terug, mimnèskoo = herinneren) is 1° in de g e n e e s k. het ziekteverhaal, zooals een patiënt dit spontaan of na vragen vertelt. Als een patiënt zelf zijn klachten niet vertelt (kinderen, geesteszieken), laat men dit door familieleden of bekenden doen. Familie-a. is het verhaal van ziekten der familieleden. *v. d. Sterren.*

2° P h i l o s o p h i s c h: herinnering; volgens Plato is alle verstandelijke kennis herinnering: de begrippen worden niet geput uit de zinnelijke ervaring, maar deze is enkel aanleiding tot het herleven der aangeboren verstandelijke kennis, door de ziel vóór haar vereeniging met het lichaam verworven tengevolge van een onmiddellijke aanschouwing der → ideeën. *v. d. Berg.*

3° L i t u r g i s c h is A. de wetensch. term voor het gebed in de H. Mis nà de Consecratie, volgens het bevel des Heeren: Doet dit ter mijner gedachtenis, nl. de Consecratie, deze verklarend als de actio, die Christus' Offer in „Mysterium"-vorm tegenwoordig stelt. → Mis, liturgie der H. *Louwerse.*

Anamnia, tegenstelling, van → Amniota.

Anamorphose (verweering), → Metamorphose.

Ananas

Ananas, plantengeslacht, bestaande uit overblijvende kruiden, met dikke, vleezige en stekelige bladeren, met vijf soorten in West-Indië en tropisch Amerika en waarvan eene soort A. s a t i v u s Schult. f. of ananasplant de sappige a.-vrucht, of pijnappel geeft. Deze is eene samengestelde vrucht, ontstaan uit het vergroeien der bessen, der vleezige schutbladen en der as der bloeiwijze, en wordt bekroond door eene krans bladeren. Zij wordt thans in vele tropische landen verbouwd en vandaar, onrijp geplukt, in onze streken aangevoerd. De a. kan in onze broeikassen gekweekt worden, maar komt zelden voor. De a. behoort tot de fam. der ananas-gewassen, komt ook verwilderd voor. *Rietsema/Robyns.*

In N e d. I n d i ë is de teelt belangrijk in het Noordelijk gedeelte van de residentie Riouw. Van de bladvezels wordt eene sterk wit garen verkregen, dat op sommige plaatsen bij het weven in gebruik is. Het is de fijnste en meest glanzende van alle Indische vezels. *Faure.*

Ananasgallen, → Andricus foecundatrix.

Ananasgewassen, ook Bromeliaceeën, plantenfam. der eenzaadlobbigen, bestaande meest uit epiphytische, zelden uit aardbewonende kruiden, met vleezige stekelige bladeren in wotelrosetten en eindstandige aar- of trosvormige bloeiwijzen. De vruchten zijn bessen of doosvruchten. De bladrosetten vangen het regenwater op dat door de plant verbruikt wordt. De a. komen alleen in tropisch en subtropisch Amerika voor en tellen ongeveer duizend soorten. *Robyns.*

Ananasmeloen, een veel voorkomende, groenschillige meloen. Zeer goed van qualiteit.

Ananchytes, fossiele zeeëgel uit de Krijtformatie. Ananchytes ovatus komt o.a. voor in het Senoon (→ Krijtformatie) van Z. Limburg.

Anancophagia, dwang-eterij, in zwang bij de Grieken. Om de meest perfecte athleten te kweeken dwongen zij hem, die als athleet wenschte te worden opgeleid, een grof soort brood en vleesch te eten, om de spieren tot het uiterste te ontwikkelen.

Ananias, 1° vriend van den ouden Tobias; de engel Raphael noemde zich Azarias, zoon van Ananias (Tob. 5.18); 2° een van Daniels metgezellen, wiens Babylonische naam Sidrach was. (Dan. 1.7); 3° de man van Saphira, die Petrus beloog omtrent den verkoopprijs van zijn akker en met zijn vrouw door den apostel gestraft werd (Act. 5.1 vlg.).

Ananischo, Nestoriaan, schrijver van philos. en philol. werkjes; leefde ca. 650. Studeerde met zijn broer Ischajahb te Nisibis, werd monnik, bezocht Jeruzalem en verschillende kloosters van woestijnbewoners, en bleef voor goed in het klooster Bêt Abê. Zijn hoofdwerk: P a r a d i s u s p a t r u m, werd geschreven op verzoek van den patriarch Georg (660—680). en bevat geschiedkundige gegevens over en uitspraken der Egypt. kluizenaars.

L i t.: A. Baumstark, Gesch. der syrischen Literatur mit Ausschlusz der christl.-palästinensischen Texte (Bonn 1922, 201—203). *J. v. Rooij.*

Anankè, Gr., de noodzakelijkheid, het noodlot.

Anapa, kuststad in den N. Kaukasus; 14 000 inw. Bronwater.

Anapaest, driesilbige versvoet, bestaande uit een betoonde silbe, voorafgegaan door twee onbetoonde. Schema ⏑ ⏑ —. Voorb.: Kan het zijn / dat de lier / die sinds lang / niet meer ruischte / (I. da Costa, Vijf en twintig jaar).

Anaphalis, plantengeslacht van de fam. der samengesteldbloemigen, dat in Europa, Azië en Amerika voorkomt.

Anaphase is het oogenblik bij de kerndeeling, dat de chromosomen uit elkander gaan. → Kerndeeling.

Anaphi, eiland der Cycladen (Gr.), ten O. van Thera gelegen. Opp. 35 km²; tot 584 m hoog.

Anaphoor (< Gr. anaphora = offerande), 1° naam van het hoofdgedeelte der H. Mis, t.w. van de Praefatie tot nà de Communie. 2° Naam van de gaven, in het bijz. het Brood (Gr. ritus). 3° Naam van den doek, die de gaven bedekt (Syr. ritus). → Mis, liturgie der H.

Anaphora (Gr., = iets wat betrekking heeft op wat anders) is een bepaalde woordschikking, volgens welke de deelen van een zin, welke aan elkaar beantwoorden, in dezelfde volgorde geplaatst zijn. Bijv. „....een regenboog van taal.... waarin ik roode gramschap zie toornen, blauwe blijdschap jubelen." (v. Deyssel). *v. d. Eerenbeemt.*

Anaphylaxie is een toestand van overgevoeligheid voor sommige stoffen, waarmee het lichaam al eerder in contact is gekomen. Meestal zijn het eiwitstoffen, die daartoe aanleiding geven en wel dan, wanneer ze in onvoldoend afgebroken toestand in het lichaam worden gebracht. Dit geschiedt bijv., wanneer lichaamsvreemd eiwit of een dergelijke stof ingespoten wordt. Ze wekken dan zoodanige veranderingen en antistoffen tegen dat ingespoten eiwit op, dat wanneer dat eiwit later nog eens ingespoten wordt, er een zeer heftige reactie ontstaat (anaphylactische shock), die soms tot den dood voert.

Om deze shock te voorkomen mag iemand, die eenmaal met een lichaamsvreemd eiwit (bijv. een serum van een dier afkomstig) is ingespoten, later niet meer, of slechts na bepaalde voorzorgen, met hetzelfde eiwit (of serum) worden ingespoten. Er bestaat ook een aangeboren a., waarbij de overgevoeligheid tegenover ingespoten lichaamsvreemd eiwit aangeboren is en waardoor de serumziekte ontstaat, die sommige menschen ook na de eerste seruminjectie krijgen. → Allergie en Idiosyncrasie. *Wyers.*

Anaptychus, deksel der kalkschalen van de → Ammonoidea.

Anapus (a n t. g e o g r.), rivier op Sicilië; teg. Anapo; ten Z. van Syracuse.

Anaradsjpapoera, stad van 5 000 inwoners op Ceylon, 8° N., 80° O., gelegen bij de gelijknamige ruïnestad met veel bezochte en bestudeerde ruïnen van Boeddhistische tempels, dagoben en paleizen. De oude stad was van de 5e tot de 9e eeuw centrum van het Boeddhisme op Ceylon en werd omstreeks 1200 verwoest. Vereerd wordt er nog een heilige Boboom, welke uit de 3e eeuw v. Chr. zou dagteekenen. *G. de Vries.*

Anarchisme (< Gr. an = zonder, archè = heerschappij) wordt dikwijls beschouwd als een vorm van het socialisme, maar is eigenlijk de uiterste doorvoering van het individualisme, en ofschoon vele anarchisten een collectivistische organisatie der vrije maatschappij beoogen en het communisme als ideaal beschouwen, maakt toch de hardnekkigheid van de individualistische tendenzen onder de anarchisten het onmogelijk, om het a. te vereenzelvigen met het socialisme. De naam a. werd waarschijnlijk het eerst gebruikt door Proudhon; het a. eischt verwerping van het gezag en absolute zelfheerschappij van het individu; in plaats van de wet komt de vrije wil, het vrije verdrag, de vrije vereeniging, in plaats van rechtsnormen de conventie; het a. verwerpt echter niet elke maatschappelijke ordening, maar wil door onbeperkte vrijheid komen tot de gewenschte samenleving; het economisch en maatschappelijk leven moet berusten op vrijwillige en steeds opzegbare overeenkomsten zonder de wet, wijl deze een gezagsorgaan veronderstelt, dat plichten kan controleeren en de nakoming er van kan verzekeren. Reeds bij de Antieken, in de middeleeuwen en bij de voorstanders van het maatschappelijk verdrag vinden we anarchistische ideeën ,zooals bij Hooker, Etienne de la Boëtie en Godwin; den vader van het a. kunnen we noemen Pierre Joseph Proudhon. In de ontkenning van den staat komen de anarchistische leerstellingen vrijwel alle overeen: Godwin, Proudhon, Stirner en Tucker verwerpen den staat zonder beperking voor de onmiddellijke toekomst; Bakounin en Kropotkin voorzien, dat de staat in de naaste toekomst zijn reden van bestaan zal verliezen; Tolstoj verwerpt den staat niet zoo absoluut. Als hoogste wet voor het menschelijk handelen erkennen sommigen (Bakounin en Kropotkin) een natuurwet; anderen (Proudhon en Tolstoj) een ideëelen plicht; volgens sommigen is deze norm het geluk; dit geluk als norm voor het handelen is volgens sommigen (Godwin) altruïstisch, voor anderen egoïstisch (Stirner, Tucker). Wat het economische betreft kan men onderscheiden een individualistische en een communistische rechting; het eigendomsrecht wordt verworpen door Godwin, Proudhon en Tolstoj; anderen handhaven het eigendomsrecht alleen voor de gemeenschap en zijn collectivistisch inzoover ze het eigendomsrecht der productiemiddelen aan de maatschappij toekennen en voor de individuen alleen het eigendomsrecht van consumptiemiddelen aanvaarden (Bakounin), terwijl anderen elk particulier bezit verwerpen. Ten opzichte der verwerkelijking van hun ideeën zijn vele anarchisten revolutionnair en eischen omverwerping van de bestaande orde door geweld, anderen zijn reformistisch. Van een godsdienstig anarchisme kan men niet spreken, want godsdienst eischt onderwerping aan God en aan leerstellingen, terwijl het a. geen heerschappij wil van God over de menschen, evenmin als een heerschappij van den mensch over den mensch. Wel wordt de leer van Leo N. Tolstoj soms Christelijk-socialistisch genoemd, maar ze wil alleen zijn een leer van liefde, die elk gezag, recht, staat en eigendom en elke kerkelijke leerstelling verwerpt.

Het a. behoeft geen weerlegging; uit anarchie kan geen orde ontstaan, want waar orde wil zijn, moeten er ondergeschikten willen zijn; een overeenkomst welke niet bindt is geen overeenkomst en waar het gezag geen bescherming brengt, heerschen brute macht en geweld.

L i t. : H. Pesch, Lehrbuch der Nationalökonomie (I, 311 vlg.) ; G. Adler, Handwörterbuch der Staatswissenschaften, art. Anarchismus ; Elzbacher, der Anarchismus. *M. Verhoeven.*

Anarchistische productiewijze is een in de economische lit. veel gebruikte uitdrukking tot typeering van de huidige productie- en verdeelingstoestanden. In dezen economischen toestand zijn de afzonderlijke ondernemingen, althans onder formeel opzicht, vrij te produceeren wat zij, hoeveel zij en wanneer zij willen. Materieel zijn zij echter gebonden aan het verkrijgen van rendabiliteit. Doch waar dit streven (het rendabiliteitsstreven) zich onder invloed van de vrije concurrentie in belangen- en marktstrijden moet uitwerken, en het geheele systeem door

de vrije prijsvorming wordt beheerscht, vertoont het totaalbeeld van de productie en de verdeeling in de huidige maatschappij, door het gemis aan bewuste organisatorische leiding, een groote wisselvalligheid en ongelijkheid, wat aanleiding is geweest om van anarchistische productiewijze te spreken. → Planhuishouding. *v. Berkum.*

Anaritius, Lat. vorm van den naam Aboel-Abbas al-Fadl ibn Hatim al-Nairizi (d.w.z. uit Nairiz), Arabisch astronoom en wiskundige. † ca. 902. Schreef een commentaar op Euclides, in het Latijn vertaald door Gerard van Cremona.

Uitg.: Anaritii in decem libros priores Elementorum Euclidis commentarii (M. Curtze, Leipzig 1899). *Dijksterhuis.*

Anas (ant. geogr.), teg. → Guadiana.

Anas, → Eend.

Anasarca, huidwaterzucht of oedeem is een als regel pijnlooze zwelling van de bleekwordende huid, die ontstaat door het zich in de huid ophoopen van een op serum gelijkende vloeistof. Drukt men met den vinger er op, dan ontstaat een kuiltje, dat eenigen tijd blijft bestaan.

Men kan onderscheiden: a. door 1° stuwing; 2° nierontsteking; 3° bij uitputtingstoestanden en vergiftiging; 4° angioneurotisch. *E. Hermans.*

Anas boschas (wilde eend), → Eend.

Anaselica, bekkenlandschap in het N. van Griekenland, langs den bovenloop der Vistritza. Stad: Kastoria.

Anastase (< Gr. anastasis = het opstaan, de oprichting) duidt in de taalkunde het stellingnemen aan van de spreekorganen voor het uitbrengen van klinkers of medeklinkers (→ Katastase).

Anastasia, Heilige, gemarteld te Sirmium (Mitrovicza) in Pannonië, waarschijnlijk onder de vervolging van Diocletiaan (ca. 304). Onder keizer Leo I (457—474) werd haar gebeente naar Konstantinopel overgebracht en bijgezet in de haar toegewijde kerk.

Ook in den Rom. kalender werd haar feestdag opgenomen, en gevierd op 25 Dec. in de nog bestaande Anastasiakerk. Een ca. 600 te Rome ontstane legende maakt haar tot een Rom. bloedgetuige, en brengt haar in verband met Chrysogonus, martelaar uit Aquileja. Daar haar feestdag op 25 Dec. viel, kwam tusschen de feestelijke Vigiliemis en de plechtige Mis van Kerstmis een derde feestelijke viering der H. Geheimen ter eere van de H. Anastasia in de naar haar genoemde titelkerk. Dat zou de historische grond van de 3 H. Missen op Kerstmis zijn. Tegenwoordig alleen commemoratie van de H. Anastasia in de 2e Mis. Haar naam werd opgenomen in den Canon der H. Mis en in de Litanie van alle Heiligen. A. wordt aangeroepen tegen hoofdpijn; ook patrones van de pers-censuur, afgebeeld met een schaar in de hand.

Lit.: Lex. für Theol. und Kirche. *J. v. Rooij.*

Anastasis, kerk der Opstanding in Jerusalem; → Jerusal. liturgie, → Graf, Heilig.

Anastasius I, Heilige, paus 399—401, bevriend met de HH. Paulinus van Nola en Hiëronymus, veroordeelde in enkele brieven de geschriften van Origenes, steunde de Afrikaansche bisschoppen in hun strijd tegen het Donatisme.

Anastasius II, Heilige, paus 496—498, veroordeelde in een brief aan Gallische bisschoppen het Traducianisme, trachtte een eind te maken aan het Acaciaansche Schisma. Zijn tegemoetkomende houding werd door de Romeinsche tegenpartij verkeerd uitgelegd en in het Liber Pontificalis wordt hij zeer ongunstig voorgesteld. Dante plaatste hem in de hel, Inferno XI 8 v. *Franses.*

Anastasius I, Byzant. keizer 491—518, bekend om zijn begunstigen van de Monophysieten.

Anastasius II, Byzantynsch keizer 713—716, knoopte onderhandelingen met Rome aan en verdedigde Konstantinopel tegen de aanvallen der Arabieren.

Anastasius Apocrisiarius deelde met Maximus Confessor en Anastasius den monnik de ballingschap wegens bestrijding van het Monotheletisme. Na gruwelijke martelingen † 666. Enkele brieven zijn van hem bewaard. Hoogstwaarschijnlijk is niet Anastasius Sinaita, maar deze A. de compilator der Doctrina Patrum de Incarnatione Verbi, een belangrijke verzameling teksten van Vaders op christologisch gebied.

Uitg. der Doctrina van Diekamp (1907). — Lit.: Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Liter. (V 1932, 35 vlg.). *Franses.*

Anastasius Bibliothecarius, geleerd schrijver uit de 9e eeuw, gold als beste kenner van het Grieksch in het Westen. † ca. 879. Als kardinaal wegens eigenmachtig optreden geëxcommuniceerd, trad hij in 855 zelfs als tegenpaus op. Bij latere pausen, Nicolaus I en opvolgers, stond hij weer in aanzien en vervulde het ambt, waaraan hij zijn bijnaam ontleent; werd abt van S. Maria in Trastevere.

Werken: Chronographia tripartita en collectanea (naar Gr. werken); vertaling der Acten van het 7e en 8e Alg. Concilie; Passio S. Dionysii Areopagitae naar Ps. Methodius (op verzoek van Karel den Kalen) en andere hagiographische geschriften; een schrijven over de H. Cyrillus en Methodius. In de Patrologia Latina van Migne staat het Liber Pontificalis op zijn naam. Hoogstens zijn echter van hem de levens van Nicolaus I en Adrianus II. — Lit.: Dict. d'archéol. chrét. et de liturg. (II, 1477 vlg.); Manitius, Gesch. der lat. Liter. des Mittelalters (I 1911, 678 vlg.). *Franses.*

Anastasius Persa, Heilige, zoon van een magiër, ridder in het leger van Chosroas II, leerde gedurende een veldtocht tegen de Byzantijnen het Christendom kennen, en werd te Jeruzalem door den lateren patriarch Modestus in 620 gedoopt. Na een zevenjarig verblijf in het klooster van den H. Anastasius, verliet hij het met verlof van zijn abt uit verlangen naar de martelaarskroon. 22 Jan. 628 werd A. met ca. 70 gezellen onder hevige martelingen gedood. Aldus de „Vita", geschreven in opdracht van zijn abt Justinus, en volgens de berichten van den broeder, die A. op zijn reizen vergezelde. Volgens jongere legenden werden de reliquieën naar Konstantinopel en volgens Ven. Beda naar Rome gebracht. Feestdag 22 Jan. Feest van de overbrenging bij de Grieken 24 Jan. Patroon tegen bekoringen, bezetenheid en hoofdpijn. Als heilig kluizenaar in de Orde der Karmelieten als een voorbeeld in de Orde vereerd.

Lit.: Anal. Boll. (XI 1892, 233—240). *J. v. Rooij.*

Anastasius Sinaita, Heilige, abt van den Sinaï in de 7e eeuw, bestreed de ketters in woord en geschrift. † na 700.

Werken: De Wegwijzer; Vragen en Antwoorden (exegetische en theologische kwesties); Verklaring van het Scheppingsverhaal (alexandrijnsche richting); preeken. De ook aan hem toegeschreven Doctrina Patrum de Incarnatione Verbi is wel van A. Apocrisiarius. — Lit.: Bardenhewer, Gesch. der altkirchl. Liter (V 1932, 41 vlg.). *Franses.*

Anastasius I van Antiochië, Heilige, eerst monnik, 559 patriarch van Antiochië, † 599. Verban-

nen door keizer Justinianus, omdat hij diens Aphthartodocetisme bestreed. Na ruim 20 jaren terug in Ant. Zijn dogmatisch-polemische werken zijn verloren gegaan. Gedrukt zijn een aantal preeken, waarvan sommige dogmatische tractaten zijn.

Lit.: Bardenhewer, Gesch. der altkirchl. Liter. (V 1932, 146 vlg.). *Franses.*

Anastasius van Caesarea, bisschop aldaar Palestina), ascetisch schrijver uit de 11 eeeuw, onder invloed van Nikon, monnik uit het klooster Raithoe.

Lit.: K. Krumbacher, Gesch. der Byzantinischen Literatur (München [2]1897, 156).

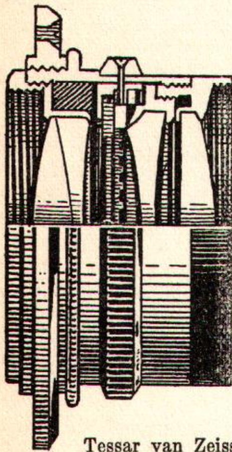
Anastasius van Cluny, Benedictijn, Heilige. Reeds voor 1048 monnik op den Mont-Saint-Michel. Ging in 1067 op uitnoodiging van den H. Hugo naar Cluny over. Men schrijft hem toe: S. Anastasii monachi epistola ad Gerardum abb. de veritate sanguinis et corporis Christi Domini. † 1085 (1086); feestdag 16 October.

Lit.: Mabillon, Acta S.S. O.S.B. (VI [2]1701, 487); Acta S.S. (Oct. VII 1845, 1125—1136); Migne, P. L. (CXLIX, 423). *Lindeman.*

Anastatica, → Roos van Jericho.

Anastatische druk; een ouden afdruk, welke vermenigvuldigd moet worden, legt men in azijnzuur, dept hem af, bestrijkt hem met stijfsel en rolt dezen met een vettigen inkt in. Vervolgens wordt de druk op een lithographischen steen overgedrukt. Deze reproductiemethode is door de foto-mechanische procédé's verdrongen. *Ronner.*

Anastigmaat, lens, waarbij het astigmatisme is opgeheven en die dus puntvormige afbeeldingen geeft, ook van buiten de optische as gelegen punten. Vereeniging van een achromatische lens van oude en nieuwe constructie geeft een a., omdat het astigmatisme bij beide constructies een tegengesteld teeken heeft. De a. is van groot belang als photographisch objectief, omdat hiermee de opname van grootere objecten op kleinen afstand (portret-photographie) mogelijk is. → Anastigmaataplanaat. *Rekveld.*

Tessar van Zeiss.

Dr. Rudolph bouwde bij Zeiss in Jena een der eerste a. Tot de meest bekende lenzen-a. in dezen tijd behooren: de Tessar van Zeiss; de Heliar van Voigtländer; de Elmar van Leitz; de Xenar van Schneider; a. van Steinheil, Dallmeyer, Cook, Ross, Rodenstock.

Anastigmaataplanaat, lens, die de voordeelen van den aplanaat en anastigmaat in zich vereenigt, gewoonlijk bestaande uit een combinatie van twee anastigmaten, gescheiden door een diaphragma. De a. wordt gebruikt als photographisch objectief.

Anastomosen (< Gr. anastomoosis = inmonding) heet in de anatomie het samenhangen van twee bloedvaten of zenuwen door een verbindingsstuk; in de heelkunde, de kunstmatige verbinding tusschen de holten van twee organen, zooals tusschen maag en darm, darm en darm, slagader en ader.

Anastro, Gaspar de, Spaansch koopman, die na een bankroet, aangelokt door de aanzienlijke belooningen, door Philips II toegezegd, zijn knecht Juan Jaureguі overhaalde tot een aanslag op Willem den Zwijger. Tijdens den mislukten aanslag op 18 Maart 1582 bevond hij zich reeds in het leger van Parma, waarheen hij gevlucht was. Verdere bijzonderheden over zijn leven ontbreken.

Anat [Egypt.: anty(t); Babylonisch-Assyrisch: Antoe], Syro-Palestijnsche krijgsgodin, door Egypte in het Nieuwe Rijk overgenomen en o.a. „heerscheres des hemels en meesteres der goden" genoemd. A. is de godin der aarde, gemalin van Anoe.

Anataas, mineraal, van de samenstelling TiO_2. Het is van dezelfde samenstelling als rutiel en brookiet; het kristalliseert echter in het tetragonale stelsel. A. komt o.a. voor in spleten in silicaatrijke gesteenten. A. in microscopische afmetingen komt soms in verweerde porfieren voor.

Anatexis, het vloeibaar maken van reeds gestold gesteente onder invloed van hooge temperatuur en opstijgende heete gassen. De benaming van dit verschijnsel is afkomstig van Sederholm.

Anathema (< Gr. anatithèmi = op- of omhoogstellen) = iets dat op een verheven plaats gesteld wordt. Gebruikelijke beteekenis:

1° bij de klassieken: a) specerij, b) wijgeschenk; c) monument.

2° In den Bijbel. Het wijgeschenk was: a) eigendom van God; Deze deed ermee wat Hij wilde; b) iets, afgescheiden van het profane, iets afgezonderds. Vandaar volgende afgeleide en meest gebruikte beteekenissen in den Bijbel: a) zaak, persoon door God ter vernietiging bestemd (het vervloekte; de vervloekte): Gal. 1.8; 1 Cor. 12. 3; 16. 22; Rom. 9.3; b) de handeling, waardoor men wenscht, dat een zaak, persoon door God ter vernietiging bestemd worde: Act. 23. 14; c) persoon, uitgesloten uit de religieuze gemeenschap (geëxcommuniceerde).

3° De kerkelijke beteekenis in de dogmatische canones (Indien iemand.... hij weze vervloekt): geëxcommuniceerde wegens ketterij.

De huidige canonieke beteekenis wordt aangegeven in C.I.C., c. 2257: excommunicatie, nl. die kerkelijke censuur, waardoor iemand buiten de gemeenschap der geloovigen wordt gesloten, met de gevolgen, opgesomd in canones 2259—2267. Voora. wanneer de excommunicatie plechtig wordt uitgesproken volgens het Pontificale Romanum wordt zij a. geheeten: can. 2257, 1.

Lit.: A. Vacant, Dict. de Théol. Cath. (I, 1168—1171). *Brans.*

In de Christelijke graf-epigraphiek is het a. een aanroeping tegen grafschennis. Bijv.: Ik bezweer u bij Christus, laat mijn graf niet geschonden worden. Later worden het ware vervloekingen.

Anathema sit (Latijn, = hij zij vervloekt), apostolische vervloeking (1 Cor. 16. 22.). De Arameesche woorden Maranatha daarachter beteekenen misschien: de Heer komt (vgl. Rom. 9. 3; Gal. 1. 8 en 9; 1 Cor. 12. 3). Hierbij geen sprake van de Mozaïsche bangelofte of kerkelijke ban. Wel worden dezelfde woorden gebezigd voor vervloekingen van ketters in de canons der concilies sinds het concilie van Chalcedon (451).

Lit.: Kirchenlexikon (I [2]1882, in voce Anathema en Bann). *Brouwer.*

Anathematismen, te veroordeelen stellingen, zoo genoemd naar het anathema, dat werd uitgesproken tegen hen, die zoo'n stelling na de officieele afkondiging nog hielden. Op latere concilies werden ze canones genoemd. Bekend zijn de 12 a.'s, die Cyrillus van Alexandrië opstelde ter scherpe formuleering en veroordeeling der dwaalleer van Nestorius. Ze werden fel bestreden o.a. door Andreas van Samosate en Theodoretus van Cyrus en stonden eenigen tijd de verzoening in den weg tusschen Cyrillus en de partij van Johannes van Antiochië.

Lit.: Stud. Cath. (VII 1930/31, 369 vlg.); Tekst in Denzinger-Bannwart, Enchiridion Symbolorum (1928, 52 vlg.). *Franses.*

Anatocisme (< Gr. ana = opnieuw, tokos = rente), beding van rente op rente (samengestelde interesten). Rom. recht verbood partijen te bedingen, dat achterstallige renten op haar beurt weer rentedragend zouden zijn. Deze verbodsbepaling is met name neergelegd in een keizerlijke constitutie van Justinianus (Cod. Just. 4. 32. 28). Voor de afwijzende houding van het oude vaderlandsche recht is typisch: Hugo de Groot, Inleid. tot de Holl. rechtsgel. III. 10. § 10. Voor hedendaagsch recht a. onder bep. omstandigheden geoorloofd: Cf. art. 1287 Ned. B.W.; art. 1154 Belg. B.W. *Hermesdorf.*

Anatolië, → Turkije.

Anatoliërs, Zuidelijk gedeelte van de Turkengroep der Altaïers. → Siberië.

Anatolische spoorbaan, deel van het Turksch Klein-Aziatische net; verbindt Konstantinopel met Konia en Ankara. De bouw ving aan in 1888, vooral met Duitsch kapitaal, dat ook deelnam aan de voortzetting der Bagdadbaan (sinds 1903). Groote beteekenis voor de ontginning, mijnbouw, enz.

Anatomie (< Gr. anatemnein = opensnijden), ontleedkunde, kan beschouwd worden als een tak der morphologie en als inwendige morphologie gesteld worden tegenover uitwendige morphologie. Vandaar is theoretisch de a. de leer van den innerlijken bouw en vorm van het lichaam van mensch, dier of plant en practisch de onderzoeking hiervan door ontleding in zijn onderdeelen. Men spreekt van anthropotomie, wanneer van een mensch, van zootomie, wanneer van een dier, van phytotomie, wanneer van een plant het lichaam voorwerp van het anatomisch onderzoek is. Men kan de a. verdeelen in: 1° algemeene a., welke de ontwikkelingsgeschiedenis en weefselleer omvat; 2° descriptieve of speciale a., wanneer het geldt de beschrijving van bepaalde onderdeelen of organen. Deze wordt onderscheiden in: a) osteologie of beenderenleer en chondrologie of leer der kraakbeenderen; b) syndesmologie of leer van den samenhang der beenderen, vooral in de gewrichten; c) myologie of leer der spieren; d) neurologie of leer van het zenuwsysteem; e) angiologie of leer van het vatensysteem; f) splanchologie of leer der ingewanden (spijsverteringsstelsel, ademhalingsstelsel, uitscheidend stelsel en geslachtsorganen). 3° Topographische a. houdt zich bezig met de beschrijving van de ligging der organen in het lichaam of ten opzichte van elkander. 4° Vergelijkende a. tracht door vergelijkende studie de verhoudingen van overeenkomende of homologe organen bij verschillende dieren of diergroepen te leeren kennen. Men spreekt van normale a., wanneer de onderzoekingen op de structuur van een gezond lichaam gericht zijn, en van pathologische anatomie, wanneer het betreft organen of onderdeelen, die ziekelijke afwijkingen vertoonen. In dit laatste geval spreekt men ook van chirurgische a. Geschiedt het anatomisch onderzoek met het ongewapende oog, dan spreekt men van macroscopische a., daarentegen van microscopische a., wanneer, om den fijneren bouw van de weefsels te leeren kennen, de microscoop ter hand genomen wordt. In de practische a. verstaat men onder sectie het openen van het lichaam en onder praepareeren het verder blootleggen en afzonderen der organen. Op deze wijze ontstaan anatomische praeparaten, die, zoo zij niet tegen bederf bestand zijn, in conserveerende vloeistoffen (alcohol, formol e.a.) of waar het microscopische praeparaten geldt, tusschen voorwerps- en dekglaasje in gelatine kunnen worden ingesloten en bij het anatomische onderricht worden gebruikt. Worden deze praeparaten in een bepaalde afdeeling of gebouw ondergebracht en in systematische orde en groepeering gerangschikt, dan spreekt men van anatomisch museum. Voor het anatomisch onderricht zijn behalve deze praeparaten ook modellen (vervaardigd van was, papier-maché e.a.) of anatomische platen, die bouw, ligging, verhoudingen der organen weergeven, van groot belang.

Historische ontwikkeling der a. In de oude geschiedenis vinden wij van Hippocrates (460 v. Chr.) vermeld, dat hij door ontleding kennis en inzicht in den bouw van het lichaam trachtte te verkrijgen. Van de medische school te Alexandrië (320 v. Chr.) wordt medegedeeld, dat aldaar de a. van het menschelijk lichaam werd beoefend. In het begin van het Christendom trad Galenus (131 n. Chr.) als voornaam anatoom op. Het is echter niet zeker, dat Galenus voor zijn anatomisch onderzoek zich van lichamen van menschen bediende; meestal wordt aangenomen, dat hij zijn praeparaten ontleende aan zoogdieren. Het werk van Galenus heeft lang als gezaghebbend gegolden. Na den val van het Romeinsche keizerrijk en den inval der barbaren schijnt een tijdlang de interesse voor de a. gering te zijn geweest. De voorstelling echter, die in voorgaande jaren in talrijke boeken werd neer- en overgeschreven, als zou in de M. E. de ontwikkeling der a. zijn onderbroken en tegengehouden tengevolge van verbodsbepalingen der kerkelijke overheid, zijn zeker onjuist. De a. heeft althans zeker een herleving gehad in de 10e eeuw, toen de medische school van Salerno reputatie genoot als de meest gezochte plaats voor allerlei kwalen. In het midden der 11e eeuw was aan deze school een goed geregelde medische cursus en in 't begin van de 12e eeuw vinden we hier voor medische studenten de a. als verplicht vak voorgeschreven. Later, in het midden der 13e eeuw, werd door Frederik II bepaald, dat de studenten de sectie van een menschelijk lichaam moesten bijwonen. Ook op andere universiteiten van Europa, o.a. te Montpellier, Parijs en Bologna, bestond een serieuze beoefening der menschelijke a. De beroemde demonstraties en secties op lijken door Hermondaville trokken stroomen van studenten uit heel Europa. De voorstelling, als zou het anatomisch onderzoek in de M.E. door de kerkelijke overheid verboden zijn geweest, berust op een verkeerd begrijpen van een decreet (1300) van paus Bonefacius VIII, die in zijn bul „De sepulturis" bepaalde: „Personen, die lijken opensnijden, ze op barbaarsche wijze koken, met het doel om de been-

deren, die van het vleesch worden gescheiden, naar eigen land te vervoeren, om ze daar te begraven, zijn ipso facto geëxcommuniceerd.'' Dat in dit decreet geen verbod schuilt tegen het beoefenen der med. a., maar tegen in dien tijd heerschende misbruiken, wordt op verschillende plaatsen aangetoond. Trouwens, een overzicht der geschiedenis over de geneeskunde van dien tijd laat ons duidelijk zien, dat dit decreet niet als een verbod der beoefening van de a. werd geïnterpreteerd. Een tiental jaren na het uitvaardigen van genoemde bul begint Mondino de Luzzi te Bologna met zijn openbare sectie op lijken van menschen, en niet op enkele lijken, zooals soms beweerd wordt, maar op zeer vele, zooals ons een tijdgenoot, Guy de Chauldiac, verzekert. In dien tijd bestond de verplichting secties op lijken te verrichten en iedere student moest gedurende zijn medischen cursus deelnemen aan de sectie van ten minste één lijk. In zijn geschiedenis over de medicijnen verzekert ons ook Heaser dat in de pauselijke bul geen verbod vervat lag tegen de beoefening der menschelijke a. Ook Ages deelt mede, dat openlijke demonstraties en secties van lijken werden gehouden door Bertucci (1337) en Argelata (tegen 1300). Guy de Chauldiac, zelf groot anatoom, die in het begin der 14e eeuw de lijkensecties te Bologna meemaakte, moedigde na zijn terugkeer de practische beoefening ervan aan. Zelf huisarts van drie pausen gedurende hun verblijf te Avignon en lid van het pauselijk hof, schreef hij in dien tijd over de noodzakelijkheid van secties op lijken voor een werkelijken vooruitgang der geneeskunde en wilde zelfs het besluit gemaakt zien, dat de lijken van ter dood veroordeelde misdadigers aan medische scholen zouden worden afgestaan voor anatomisch onderzoek. Al deze feiten kunnen moeilijk in overeenstemming gebracht worden met een verbod van den kant der kerkelijke overheid en het blijkt hieruit wel zeker, dat het bewuste decreet van Bonefacius VIII niet als een verbod voor het beoefenen der menschelijke a. werd geïnterpreteerd. Ook het hedendaagsch wetenschappelijk onderzoek omtrent de geschiedenis der geneeskunde, waarbij niet alleen wordt afgegaan op M.E. encyclopaediën, hand- en leerboeken, zooals in voorgaande jaren maar al te veel gedaan is, maar ook op gegevens en mededeelingen uit in landstaal geschreven literatuur, gelegenheidsgeschriften, monographieën, dictaten en vele andere bronnen uit dien tijd, werpt een geheel ander licht op de beoefening der geneeskunde in de M.E. Wie zich hier een juist oordeel wil vormen, leze Paul Diepgen in „Archiv für Kulturgeschichte (XXI 1931) met de aldaar aangegeven literatuur. Ook Diepgen zegt (blz. 372), dat de Kerk nooit ernstigen weerstand t.a.v. lijkensectie heeft geboden.

Na de M.E. begint met de grondleggers Andreas Vesalius (1564), Fallopia (1463) en Eustachio (1570) een nieuw tijdperk in de ontwikkeling der a., dat verder wordt uitgebouwd door Harvey (1657), Malpighi (1694), Boerhaave (1738), Comper (1709), Morgagni (1777), Albrecht Haller, tevens grondlegger der vergelijkende a. (1777), waarop volgen Meckel (1774), Camper (1789), Hunter (1793), Wolff (1764), Cuvier (1832), Bichat, grondlegger der histologie (1802). Van de vorige eeuw tot op heden zijn te noemen: Sömering, Hildebrandt, Rosenmüller, Langenbeck, Tiedeman, Weber, Meckel, Henle, Arnold, Reichert, Hyrtl, Luschka, Portal, Velpeau, Malgaigne, Petrquin, Bardeleben, Broman, v. d. Broek, Boeke en vele anderen. Als histologen hebben zich onderscheiden: Joh. Müller, Purkinje, Rud. Wagner, Kölliker, Gerlach, Max Schultze, Waldeyer, His, Ranvier, Beale, Harting, Klebs, Virchow, Krause, Oppel, Scymonowicz, Stöhr. Voor de vergelijkende a. hebben zich behalve velen der hierboven reeds genoemden, geïnteresseerd: Milne-Edwards, Keydig, Siebold, Leuckart, Schmidt, Gegenbauer, Gaupp, Goette, Fürbringer, Davisson, Gadow, Goodrich, Wiedersheim, Jaeckel, Schauinsland, Klaatsch, Boas, Versluis, Braus en tal van anderen.

L i t.: voor anatomie van den mensch: Henle, Handbuch der systematischen A. des Menschen (3 dln. ^{3}71—79); Hyrtl, Lehrbuch der A. des Menschen (Weenen ^{20}1889); Gegenbauer, Lehrbuch der A. des Menschen (2 dln. Leipzig 1895); v. Bardeleben, Handbuch der A. des Menschen (I—VIII Jena 1896); Broesike, Lehrbuch der norm. Anatomie d. menschlichen Körper (Berlijn ^{6}1899); Spateholz, Handatl. der Anat. des Menschen (6 dln. Opnieuw bewerkt door Kopsch ^{12}1922—1923); Sabotta, Kurzes Lehrb. der deskript. Anat. des Menschen (3 dln. 1921—'23) u. Atlas der deskr. Anat. des Menschen (3 dln. ^{5}1922—1926); v. d. Broek, Boeke en Barge, Leerboek der beschrijvende ontleedkunde van den mensch (3 dln. 1922—1924); Merkel, Die Anat. des Menschen (6 afd. en 5 Atl. dln. $^{1-2}$1913—1927); Braus, Anat. des Menschen (3 dln. 1921—1927); Toldt, Anat. Atlas (3 dln. ^{13}1927). — Voor topogr. anatomie: Corning, Lehrb. der topogr. Anat. (^{15}1923); Hildebrandt. Grundr. der chirurg. topogr. Anat. (^{4}1924); Blumberg, Lehrb. der topogr. A.(1926). —Voor histologie: Oppel, Lehrbuch der vergl. mikrosk. A. d Wirbeltiere (I—VIII Jena 1896—1914); Krause, Mikrosk. A. der Wirbeltiere (I—IV Berlijn-Leipzig 1921—1923); Stöhr, Lehrbuch der Histologie (Jena ^{20}1924); Szymonowicz, Lehrbuch der Histologie und der mikrosk A. (^{5}1924). — Voor vergel. a.: Gegenbauer, Vergleichende A. der Wirbeltiere (Leipzig 1898—1901); Haller, Lehrbuch der vergleichende A. (Jena 1904); Hertwich, Handbuch der vergleichende und experimentelle Entwickelungslehre der Wirbeltiere (IV Jena 1901—1906); Wiedersheim, Vergleichende A. der Wirbeltiere (Jena ^{7}1909); Butschli, Vorlesungen über vergl. A. (Endelmann, Leipzig 1910—1912); Ellenberger und Baum, Handbuch der vergl. A. der Haustiere (Hirschwald, Berlijn ^{14}1915); Martin, Lehrbuch der A. der Haustiere (III Stuttgart ^{2}1912—1919); Schimkewitsch, Lehrbuch der vergl. A. der Wirbeltiere (Stuttgart Neudruck 1921); Ihle, v. Kampen, Nierstrasz en Versluis, Leerboek der vergl. Ontleedkunde v. d. Vertebraten (2 dln. 1924).

Willems.

Anatomie (voor beeld. kunstenaars) bepaalt zich in hoofdzaak tot de kennis van het bewegings-organisme, de uitwendige vormen van het menschelijk lichaam, maar meer in het bijzonder tot het beenderenstelsel, de bewegingen der gewrichten, de vormen, ligging en werking der spieren en van de aderen voorzoover deze onmiddellijk onder de huid gelegen zijn. De kennis van de verhoudingen der verschillende deelen tot het geheel en tot elkander, de leer der → proportiën, is van die der a. niet te scheiden. In verschillende perioden in de kunstgeschiedenis hebben kunstenaars getracht de uiterlijke vormen en de verhoudingen tot een harmonisch geheel op te lossen. De normen voor deze ideaal-figuur hebben zij vastgelegd in een canon. De studie der a. vond vooral beoefening bij de Grieksche en Romeinsche en bij de latere Renaissance-kunstenaars, die veelal onderwerpen behandelden, waarin het naaktfiguur onmisbaar was. Daarentegen werd zij geheel verwaarloosd in de eeuwen der Christel. kunst, waarin hoogst zelden het onderwerp daarom vraagt (Christus aan het Kruis, Adam en Eva, St. Sebastiaan). Voor de beeld.

kunstenaars is naast theoretische kennis der a., practische studie noodzakelijk. Zij vonden in den Renaissance-tijd daartoe gelegenheid op de academiën, die vooral in Italië bloeiden. Leonardo da Vinci was een der eersten, die met hulp van den anatoom Marcantonio della Torre (± 1512) talrijke anatomische teekeningen vervaardigde en met bijschriften verduidelijkte en daarmede den grondslag heeft gelegd voor de nieuwere beoefening dezer wetenschap door kunstenaars. Ook Michelangelo en in Duitschland Albrecht Dürer hebben zich ijverig met de studie der a. beziggehouden. Sectie op lijken door kunstenaars was niet overal of altijd toegestaan en o.a. in de Nederlanden in de 17e eeuw veelal verboden. Op de academiën liet men de leerlingen de onderdeelen van een geraamte teekenen om het beenderen-stelsel te leeren kennen en spierpoppen, voor de spieren, waarna naar het leven werd geteekend. De studie der a. is onontbeerlijk voor beeldhouwers en voor figuur-schilders (→ Schilderkunst). In de Ned., waar vooral het landschap, interieur, stilleven, enz. de belangstelling der kunstenaars hadden, is zij nooit veel en ernstig beoefend geworden. Voor portret-schilders is de kennis van de a. van het hoofd gewenscht, doch daarnaast dienen zij de leer der gelaatsuitdrukkingen (→ Physiognomie) te kennen. *Swillens.*

Anatomische Les, naam van een bepaald soort groepportretten van de Holl. School, waarop de leden van het chirurgijnsgilde zijn afgebeeld rondom een professor, die een anatomische demonstratie verricht op een skelet of lijk. Bekend zijn o.a.: de A. L. van dr. Seb. Egbertsz (1603) door Aert Pietersz ; de A. L. v. dr. Johan Fonteyn (1625) door Nic. Elias ; de A. L. van dr. Seb. Egbertsz door Thomas de Keyser (1619); de beroemdste van alle: de A. L. van dr. Nicolaes Tulp (1631) door Rembrandt, het meesterstuk van zijn jeugdperiode, en de A. L. van prof. Joan Deyman (1656) door denzelfden, waarvan slechts $^1/_4$ gedeelte van 100 × 134 cm overbleef, en dat blijkbaar met de Staalmeesters naar den palm dong onder Rembrandt's werken. Uit de 18e eeuw dateert de A. L. van prof. W. Roëll (1728) door Cornelis Troost. *de Jager.*

Anatomische praeparaten, → Anatomie.

Anatomisch Museum, → Anatomie.

Anatot, stadje ten N. van Jeruzalem, thans nog Anata geheeten, waaraan vsch. bijbelsche herinneringen verbonden zijn, vooral echter van den profeet Jeremias, die van A. afkomstig was (Jer. 1. 1). De vervolging van zijn stadgenooten beantwoordde de profeet met de voorspelling van den ondergang van A. (vgl. Jer. 11. 21—23), die bij den inval der Chaldeeën (588/7) in vervulling ging. Resten van een oude kerk getuigen er van een vroegtijdige vereering van den profeet. *Simons.*

Anaxagoras van Clazomenae, Gr. wijsgeer, wis- en sterrenkundige, * 499, † 428 v. Chr., leefde te Athene, later verbannen. Rationalist, buiten mystische invloeden. Neemt met de Eleaten de onveranderlijkheid van het zijnde aan en brengt alle verandering terug tot verbinding en scheiding van in onbepaalde hoeveelheid bestaande, qualitatief bepaalde, gelijkdeelige grondstoffen, wier deelen later homoeomerieën genoemd worden. Alle orde, verandering, beweging, leven, waarneming en denken in de wereld heeft tot principe den Nous, de fijnste en zuiverste van alle stoffen, die alle gebeuren volgens mechanische wetten doet verloopen.

L i t. : Ueberweg-Praechter, Grundriss der Geschichte der Phil. (I Berlijn [12]1926). *F. Sassen.*

Anaxandrides, 1° S p a r t a a n s c h k o n i n g uit de 6e eeuw v. Chr. Daar zijn eerste vrouw onvruchtbaar bleek, nam hij een tweede, uit wie Cleomenes werd geboren. Later schonk zijn eerste vrouw hem nog drie zonen.

2° Oud-Gr. b l ij s p e l d i c h t e r der „Middelbare Comedie”, behandelde zoowel karakter- als nationale typen. * ca. 400 v. Chr. te Camirus (Rhodus) behaalde zijn eerste zegepraal als blijspeldichter te Athene in 376. Hij liet 65 stukken na, waarvan enkele fragmenten bewaard. Ook als dithyrambendichter trad hij op. *V. Pottelbergh.*

Anaxárete (Gr. m y t h.), een Cyprisch meisje; zij versmaadde de liefde van Iphis van nederigen stand; deze verhing zich aan haar deur. Toen A. onbewogen den lijkstoet aanschouwde, versteende zij (Ovidius, Metam. XIV, 698 vlg.). De sage komt met verschillende benamingen voor; A. heet dan Arsinoë of Leucomantis; de jongeling Arceophon of Euxynthetus. *Davids.*

Anaxidamus, koning van Sparta, Eurypontide, tijdens den tweeden Messenischen oorlog.

Anaxilas, Oud-Grieksch blijspeldichter der „Middelbare Comedie”; schreef inz. parodieën van mythologische onderwerpen en karakterstukken.

Anaximander van Milete, Gr. wijsgeer en astronoom, behoort tot de Ionische natuurphilosophen. Hij schrijft het ontstaan der dingen toe aan een oerstof, die wel in alles aanwezig is, maar geen enkele van de ons bekende eigenschappen bezit: het apeiron. Dit „grenzenlooze” wordt door lateren verklaard als onbegrensd in ruimte, ongeworden en onvergankelijk. Uit het apeiron ontstaan naast en na elkaar een oneindig aantal werelden, ruimtelijk begrensd en vergankelijk. * ± 610, † ± 546 v. Chr.

L i t. : Ueberweg-Praechter, Grundriss der Geschichte der Philosophie (I Berlijn [12]1926). *F. Sassen.*

Anaximenes van Milete, Gr. wijsgeer, behoort tot de Ionische natuurphilosophen, * 585, † 528 v. Chr. Hij neemt als oerstof aan een qualitatief bepaalde, maar oneindige stof, de lucht, en laat daaruit door verdichting en verdunning de dingen ontstaan. A. gebruikt het eerst den term kosmos voor de wereld als geheel, waardoor het bestaan van meerdere werelden is uitgesloten. Hij vergelijkt makrokosmos en mikrokosmos: in den mensch is de ziel een parallel van de lucht, die het Al bijeenhoudt.

L i t. : Ueberweg-Praechter, Grundriss der Geschichte der Philosophie (I Berlijn [12]1926). *F. Sassen.*

Anaxo (Gr. m y t h.), 1° Dochter van Alceus, moeder van Alcmene. 2° Trojaansche, door Theseus geroofd. Zijn gemalin vóór Phaedra.

Anaxyrides (Gr. = broek), → Bracae.

Anazarba (a n t. g e o g r.), stad in Silicië, later Caesarea genaamd; geboorteplaats van Dioscorides en Appianus. Ruïnen bij Anavarza.

Anbija, Mohammedaansche profetengeschiedenis, → Javaansche literatuur, → Maleische literatuur.

Ancachs, dept. in N. Peru, Z. Amer., zich uitstrekkend van de Maranon-rivier tot aan de kust; opp. 38 085 km², 480 000 inw. Hoofdstad: Huaraz. Plantages, veeteelt, zilvermijnbouw.

Ancaeus (Gr. m y t h.), 1° zoon van Lycurgus van Tegea, A r g o n a u t; nam deel aan de Calydonische jacht, waarbij het everzwijn hem doodde. Hij wordt voorgesteld met een dubbele bijl. 2° Zoon van Zeus

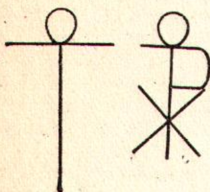
of van Poseidon, koning der Lelegers op Samos, dikwijls verwisseld met A. onder 1°. Toen hij eens een wijnstok plantte, zei een ziener, dat hij den wijn daarvan niet zou drinken. Toen hij later met dien wijn een beker had gevuld en dezen aan den mond wilde zetten, zei de ziener het gevleugelde woord: „Polla metaxu pelei kulikos kai cheileos akrou" (een groote afstand ligt er tusschen den beker en den rand van de lip). Op hetzelfde oogenblik werd hem gemeld, dat een everzwijn zijn velden verwoestte. Hij zette den beker neer, ging ter jacht en kwam om. *Davids.*

Anceps (nl. syllaba, Lat. = weifelend), klassiek metrum, is een lettergreep, welke naar verkiezen lang of kort kan gebruikt worden, bijv. de o van lat. gaudeo; ook is het een plaats in het versschema, waar naar believen een lange of korte lettergreep gebruikt wordt; teeken ⏓ of ⏒.

Ancey, Georges, deknaam van G. M. de Curnière, Fransch schrijver van opgewekte, soms wat te scherp geteekende karakterkomedies, met de naturalistische strekking van Le Théâtre libre. * 1860 te Parijs.

Werken: Les inséparables (1889); L'Ecole des veufs (1889); Le juge (1891); La dupe (1891); L'avenir (1899); Ces Messieurs (1901). Dit laatste mocht pas in 1905 opgevoerd worden! *Baur.*

Anch, een symbolisch teeken, bestaande uit een T-vorm, boven welks dwarsbalk een cirkel is aangebracht, die het verlengde van den lengtebalk als middellijn heeft. Het a.-teeken werd het eerst gebruikt bij de Egyptenaren (en dan ook Nijlsleutel geheeten): a. beduidt „leven" en komt voor in de hand der Egypt. heerschersbeelden, waarsch. als symbool van hun macht over leven en dood. Wegens zijn overeenkomst met den kruisvorm kwam het a.-teeken in de Christ. symboliek (vooral in de Koptische kunst) in zwang, verbonden met kruis of Christogram. In de Christ. kunst draagt het den naam van crux ansata (hengsel- kruis). *Knipping.*

Anche (Fr.), tongpijp, → Orgel.

Ancher, 1° Anna Christine, Deensch genre- en portretschilderes. * 18 Aug. 1859 te Skagen. Leerlinge van V. Kyhn; huwde in 1880 den schilder Michael Ancher. Ontleende hare onderwerpen aan het volksleven.

Werken: in het Museum te Kopenhagen. — Lit.: E. Hannover, Dän. Kunst des 19. Jahrh.

2° Michael Peter, Deensch genre- en landschapschilder, * 9 Juni 1849 te Rutsker (Bornholm), † 1927. Leerling van de Academie te Kopenhagen. Ontwikkelde zich in hoofdzaak door zelfstudie. Koos zijne onderwerpen vaak uit het visschers- en volksleven, afgewisseld met landschappen, enz.

Werken: in de Musea te Kopenhagen, Oslo, Aarhuus en Budapest. — Lit.: E. Hannover, Dän. Kunst des 19. Jahrh. *de Stuers.*

Anchialos of Anchiolo, havenstadje in Bulgarije aan de Zwarte Zee (42° 32′ N., 27° 38′ O.). 3 000 inw. Tot 1925 woonden er veel Grieken. In de nabijheid wordt zeezout gewonnen.

Anchieta, José de, Jezuïet, missionaris. * 1534 te S. Christoval, † 1597 in Brazilië. Een lichtende figuur in de Braziliaansche missie. Vervaardigde in 1595 de eerste spraakkunst in de Tupi-Guaranitaal, verder een woordenboek, natuurwetenschappelijke en ascetische geschriften (brieven).

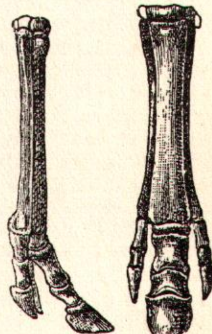
Anchimetamorphose, → Metamorphose.

Anch' io sono pittore! (It. = Ook ik ben schilder!) zou de schilder Correggio uitgeroepen hebben, staande voor Raffael's bekende schilderij van S. Caecilia in Bologna, als ware er sprake van ontleening. Citaat historisch noch critisch te verantwoorden.

Anchisaurus (⟨ Gr. anchi = dichtbij, sauros = hagedis), fossiel uit de Triasformatie, behoorende tot de Theropoda (→ Dinosauria).

Anchises, een Trojaan, zoon van Capys en Themis, heerscher in Dardanus. Aphrodite had omgang met hem onder den naam van Otreus' dochter; hij mocht haar naam niet noemen en dien ook niet aan hun zoon, Aeneas, openbaren. Om het overtreden van dit verbod trof Zeus hem met zijn bliksem. Bij den brand van Troje droeg Aeneas hem weg; hij vergezelde Aeneas op zijn tocht. Zijn graf werd op verschillende plaatsen getoond; Vergilius plaatste het op den berg Eryx op Sicilië. *Davids.*

Anchitherium (⟨ Gr. anchi = dichtbij, thèrion = zoogdier), fossiel zoogdier uit de fam. der Equidae (paarden). Bij dit dier waren de zijteenen nog niet geheel gereduceerd en raakten nog den bodem. A. wordt aangetroffen in het Boven-Mioceen van Europa, in het Onder-Mioceen van N. Amerika, en in het Plioceen van China. Verder → Equidae. *Hofsteenge.*

Anchitherium Aurelianense cuv. sp.

Anchúrus (Gr. myth.), zoon van den Phrygischen koning Midas. Bij Celaenae, Midas' stad, opende zich een afgrond, die dreigde ook de stad te verslinden. Een orakel zei den koning, dat de afgrond zich zou sluiten, als zijn kostbaarst bezit er in geworpen werd. Goud en edelgesteenten hielpen niet. Toen wierp A. zich in den afgrond, die zich sloot. *Davids.*

Anchusa, → Ossentong (plant).

Anchylose, → Gewrichtswrijving.

Anchylostoma, → Mijnwerkersworm.

Anchylostomiasis of mijnwormziekte, ook wel tropische chlorose of anaemie geheeten, is een ziekte, welke vooral bij mijnwerkers voorkomt.

De oorzaak der ziekte is een worm, een parasiet, welke door geïnfecteerde mijnwerkers in de mijngangen wordt gebracht, en zich bevindt en voor een deel ontwikkelt in de daar gedeponeerde faeces. Door regen- en mijnwater worden de larven verspreid en door het drinken van dit water of door bevuilde handen e.d. komen ze in de ingewanden der mijnwerkers, waar ze zich verder ontwikkelen tot wormpjes van 9-12 mm. Daar veroorzaken ze bloedingen en de gevolgen zijn: bloedarmoede, magerheid, duizeligheid, huid- en keelaandoening, hartkloppingen, storing der ontlasting, algeheele zwakte en soms de dood.

Als bestrijding nam men vroeger extract van varenkruid of terpentijnolie, om de wormen af te drijven, terwijl men tegenwoordig Oleum chenopodium aanwendt. Voorbehoedmaatregelen zijn vooral groote

zindelijkheid, weren van geïnfecteerde mijnwerkers tot ze genezen zijn, onderzoek van nieuwe, van elders komende werklieden.

Geschiedenis. In Europa heeft men de ziekte voor het eerst waargenomen op het einde der 18e eeuw. In het bijzonder werd deze ziekte geconstateerd bij het graven van den St. Gotthardtunnel in 1879 (tunnelziekte). In de steenkolenmijnen van Limburg komt de anchylostomiasis slechts zeer sporadisch voor. In 1903 is van regeeringswege een onderzoek ernaar ingesteld door den hoofdinspecteur van volksgezondheid voor Gelderland, Noord-Brabant en Limburg. In de tropen is de anchylostomiasis epidemisch. Bij de negers in Afrika komt de parasiet veelvuldig voor, doch de nadeelige gevolgen blijven achterwege.

Anciënniteit = ouderdom in rang, berekend naar het getal dienstjaren in dien rang.

Ancien régime is het geheel der staatkundige en maatschappelijke opvattingen, zooals zij worden toegeschreven aan de 18e eeuw, aan den tijd vóór de Fransche Revolutie.

Anciens et modernes, querelle des, letterkundige strijd in Frankrijk, op het einde van de 17e eeuw, tusschen de school van Boileau (Ecole du bon sens), die in „oorspronkelijke" navolging van de Antieken de hoofdwet ziet van het letterkundig leven, en de vrij rumoerige groep, geschaard rond Fontenelle en Ch. Perrault, die niet meer de superioriteit van de A. blindelings aanvaarden, maar, gewonnen voor het Cartesiaansche begrip van de progressiviteit der beschaving, zich beroepen op den glans van de Fransche wereldcultuur, ten tijde van Lodewijk XIV, om in de gelijkwaardigheid van de Modernes te gelooven:

„Et l'on peut comparer, sans craindre d'être injuste, Le siècle de Louis au beau siècle d'Auguste" (Ch. Perrault).

Godsdienstige beschouwingen waren niet geheel vreemd aan het dispuut: zoo superieur als het Christendom boven het heidendom is — redeneeren de Modernes — zoo zeker is het Christelijk wonder even goed als de heidensche mythologie in de moderne poëzie te dulden. Lijkt Boileau 's uitval tegen „le merveilleux chrétien" inderdaad erg doctrinair in de eeuw van Vondel en Milton, wat de Fransche Modernes aan Christelijke epiek voortbrachten (bijv. Desmarets de St. Sorlin's: Clovis, 1657) verdiende ten volle zijn veroordeeling (Art poétique III).

De querelle, 27 Jan. 1687 in de Fransche Academie door Ch. Perrault begonnen, verloopt in twee phasen. In de eerste (1687—'94) spelen Perrault en Fontenelle de hoofdrol bij de Modernes: Perrault met zijn Siècle de Louis le Grand en zijn Parallèles des Anciens et des Modernes (1688—'96); Fontenelle met zijn Digression sur les A. et l. M. (1691). Voor de eer der A. traden vooral op: Boileau (Réflexions sur Longin 1694), La Fontaine (Epître à Huet) en La Bruyère. De verzoening Boileau-Perrault, op de gemeenplaats, dat A. en M. ieder hun eigen, gelijkelijk bewonderenswaardige schoonheid bezitten, besluit deze phase. Een tweede dispuut (1699—1716) ontstond rond de logge Homerus-vertaling van Mme Dacier. Hierin mengden zich: Fénelon voor de A. in zijn Lettre à l'Académie (1714) en Houdard de la Motte voor de M. in zijn Réflexions sur la critique (1716). Ook deze strijd luwde door een verzoening van de tegenstanders.

Intusschen had de querelle voor gevolg: dat literaire traditie en gezag niet langer onaangevochten heerschten; dat het begrip vervolmaakbaarheid nu door de critiek ook voor de kunstvormen ging aanvaard worden en zoo het gevoel ontstaat van de noodzakelijke betrekkelijkheid aller cultuurvormen, waarover geen eeuwige wetten of formules mogen regeeren.

Ook het buitenland vernam iets hiervan: bijv. Engeland, met W. Temple's: Essay on ancient and modern learning (1690); Italië met Muratori's : Della perfetta poesia italiana (1706). De Poëtenoorlog in Nederland was er zoowat de terugslag van bij ons.

Lit.: H. Rigault, Histoire de la querelle d. A. et d. M. (Parijs 1856); G. Saintsbury, History of criticism and literary taste in Europe (II 1903); A. Lombard, La querelle d. A. et d. M. (Parijs 1908); H. Gillot, La querelle d. A. et M. (Nancy 1914). *Baur.*

Ancile, het heilige schild, dat in Rome tijdens de regeering van Numa Pompilius uit den hemel viel. Het werd, met 11 andere ancilia, daarnaar vervaardigd, door de Salii, priesters van Mars, in Maart en October rondgedragen. Het was ovaal, met half-cirkelvormige insnijdingen aan weerszijden: het wordt beschouwd als een restant van fetischisme. *Davids*

Anckarström, Jacob Johan, * 1762 te Stockholm, † 27 April 1792, de uitvoerder der samenzwering van jonge adellijke officieren tegen het beleid van Gustaaf III van Zweden. 16 Maart 1792 verwondde hij den koning doodelijk door een pistoolschot op een gemaskerd bal in het Opera-gebouw te Stockholm en werd daarom terechtgesteld, terwijl zijn medeplichtigen begenadigd werden.

Lit.: dr. K. E. W. Strootman, Van Wasa tot Bernadotte (1923). *v. Gorkom.*

Ancon, 1° plaats aan de Peruaansche kust, ten N. van Lima, bekend om de vele praehistorische Indiaansche graven, die men er gevonden heeft. Sommige dezer graven, die, behalve mummies (Hockerstellung), ook tal van voorwerpen bevatten, die den doode werden meegegeven, dateeren uit de Incaperiode. Het onderzoek van Reisz en Stübel (1875) was van groote beteekenis voor deze zoo hoogstaande kunst in het Inca-rijk.

2° Kleine havenplaats tusschen Balboa en Panama, bij de monding van het Panamakanaal in den Stillen Oceaan. *Zuylen.*

Ancona, 1° provincie in Ital. tusschen de Apennijnen en de Adriatische zee. Opp. 1 938 km², 359 700 inw. (1931), 184 per km², 43 gemeenten. Landbouw; visscherij; papier, zijde, scheepsbouw.

2° Hoofdstad der prov. A. (43° 39′ N., 13° 30′ O.). 84 400 inw. (1931). Bisschopszetel. Byzant.-Romaansche dom (12e eeuw). De grootste haven van de Ital. Oostkust; belangrijke handel, visscherij, vlootstation. Archaeologisch museum; poort van Trajanus (115 na Chr.). *Heere.*

A. was in de Oudheid de gewichtigste havenstad aan de Adriatische zee, door Gr. vluchtelingen uit Syracuse ± 390 v. Chr. gesticht. Rom. vlootstation. Door Trajanus werd de haven verbeterd. Deze haven is afgebeeld op de zuil van Trajanus. *Davids.*

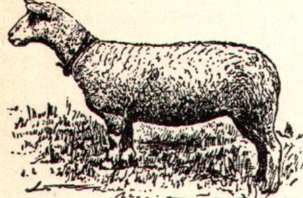
Ancona, Alessandro d', Italiaansch letterkundig historicus, vooral verdienstelijk als stichter van La Rassegna bibliografica (1893

vlg.), als Dante-philoloog en als kenner van de middeleeuwsche letterkunde en van de volksliteratuur. * 1835 te Pisa, † 1914 te Florence.

W e r k e n : Origini del teatro in Italia (2 dln. ²1891); Studi sulla letteratura italiana de' primi secoli (²1891); La poesia popolare italiana 78 (2 dln. ²1906); Manuale della letteratura italiana (6 dln. 1903—1910); Studi di critica e storia letteraria (2 dln. ²1912). *Baur.*

Anconahoen, Ital. hoenderras (de naam is ontleend aan de havenstad Ancona); de dieren, hiertoe behoorend zijn gehard en leggen goed; de kleur der veeren is groen-zwart met kleine witte vlekjes op het einde; de beenkleur is oranjegeel met hier en daar een zwarte schub; de kam is enkelvoudig, soms rozenkam; leggen groote witte eieren, zijn weinig broedsch, zeer vroegrijp, wat schuw. *Verhey.*

Anconschaap of Otterschaap, een thans uitgestorven schapenras, dat op het eind der 18e eeuw in den staat Massachusetts gefokt werd. Bij een fokker werd in een kudde landschapen een boklam geboren met zeer korte beenen. Wegens de veelvuldige verliezen aan schapen, welke over de heiningen sprongen en dan als offer vielen van roofdieren, waren kortbeenige dieren wel gewenscht en daarom hield de eigenaar dit lam aan. Merkwaardig was nu, dat deze kortbeenigheid zich in sterke mate vererfde en in korten tijd was dit ras beroemd en zeer gezocht. Waarschijnlijk is dit geval als een mutatie te beschouwen. Door Chr. Wriedt werd in 1919 in Noorwegen eveneens een dergelijke „mutatie” bij schapen waargenomen en beschreven. *Verhey.*

Ancren Riwle, of regel voor vrouwelijke kluizenaars, een middel-Engelsche godsdienstige verhandeling, omtrent het midden der 12e eeuw door een onbekenden auteur geschreven voor drie jonge vrouwen van adel, die zich uit de wereld hadden teruggetrokken. De inhoud betreft in hoofdzaak de gewone middeleeuwsche godsdienstige onderwerpen, maar geheel vrij en persoonlijk behandeld: de schrijver houdt voortdurend voor oogen de bijzondere omstandigheden van de ééne kleine gemeenschap, waarvoor hij schrijft. Hij is eerbiedig en zacht, maar niet zonder humor, en zijn karakterteekeningen zijn opvallend levendig. Behalve dat de A. R. een van die weinige middeleeuwsche boeken is, die men nu nog met werkelijk genoegen kan lezen, is ze als zuiver specimen van het Z. dialect in zijn vroegsten vorm van groot taalkundig belang, en in de geschiedenis der Eng. letterkunde is ze een onmisbare schakel tusschen Angelsaksisch en modern Eng. proza.

U i t g a v e n : Rev. J. Morton, Camden Soc. (1853; overgebracht in modern Engelsch door Morton, ed. Card. F. A. Gasquet, King's Classics, 1905). — L i t. : R. W. Chambers, Recent Research on the A.R., Review of English Studies (I 1925, 1—20) en boeken en artikelen, waarnaar door schrijver verwezen wordt. *W. Doyle-Davidson.*

Ancud, vroeger S. Carlos de A.; Z. Chili; hoofdstad van het dept. A., liggend aan de N.W. punt van het eil. Chiloë; 4 600 inw.; haven: uitvoer van graan, hout en visscherij. Bisschopszetel.

Ancus, 1° Etrurisch p r a e n o m e n, vlg. Varro: Oud-Sabijnsch. Voor A n c u s M a r c i u s, → Marcius.

Ancus (= gebogen), 2° in de m u z i e k, neum van drie dalende noten; de laatste is een liquescent; bij het Gregoriaansch in gebruik.

Ancy-le-Franc, een kasteel in Frankrijk, waarin de oud-Fransche kasteelenbouw zich vermengt met de strenge symmetrie der Renaissance. (Mogelijk is Primaticcio de ontwerper. Invloed van Galeazzo Alessi).

Ancylostoma, → Mijnwerkersworm.

Ancylus-periode, een der klimatologische afdeelingen van het mesolithicum in N. Europa (10 000—5 000 v. Chr.). → Alluvium.

Ancylus-zee, → Alluvium.

Ancyra (a n t. g e o g r.), stad in Phrygië; teg. Angora. Stichting toegeschreven aan Midas. Later hoofdstad van Galatië. In den Rom. keizertijd belangrijk middelpunt van wegen. Keizercultus. Monumentum. → Ancyranum monumentum.

I n d e n C h r i s t e l ij k e n t ij d, metropolitaanbisdom van Galatië. Er werden 3 synoden gehouden: een orthodoxe in 314, een semi-Ariaansche in 358 en een Ariaansche in 375.

L i t. : D.T.C. (I, 1173/77); Hefele-Leclercq, Hist. d. Conciles (I 1907); Lijst der bisschoppen in Dict. Hist. Géol. Ecclés. (II, 1540 vlg.).

Ancyranum monumentum, inschrift in 1554 door de Busbecq ontdekt te Ancyra, alwaar het gegrift stond op de muren van den tempel, door de Galatiërs voor Augustus opgericht. Het vermeldt de vele posten en ambten van Augustus, zijn weldaden aan staat, volk en soldaten, zijn militaire en bestuurlijke diensten aan het keizerrijk. Dit inschrift, deels Grieksch, deels Latijn, was een copie van den tekst, door den 76-jarigen Augustus opgesteld, om op twee, thans verlorene, bronzen platen van zijn Mausoleum te Rome te worden aangebracht. *E. De Waele.*

Anczyc (spreek uit: Antsjüts), W l a d i s l a w - L u d w i k. Poolsch tooneelschrijver van eenmaal beroemde spelen, met nationale strekking. Zijn volksstuk K o s c i u s z k o b ij R a c l a w i c e (1881), een sterk gekleurd patriottisch historiespel, behoort tot het beste van dien tijd. * 25 Nov. 1823 te Wilna, † 20 Juli 1883 te Krakow. *Baur.*

Andalusië, Zuid-Spanje, voormalige prov.; thans verdeeld in de prov. Huelva, Cadiz, Sevilla, Cordoba en Jaën; 3 562 000 inw.

B o u w : A. omvat 1° de Z. afhelling der Sierra Morena; 2° de A.-laagvlakte; 3° een deel van het A.-plooiingsgebergte. 1° De Z. helling der S. Morena, de opgeheven Zuidrand der Meseta, is sterk verbrokkeld door de ravijnen van tallooze riviertjes, waardoor het verkeer naar de hoogvlakte wordt geleid (o.m. de spoorlijn uit A. naar Madrid door den pas de Despenaperros). 2° Door groote verzakkingen ontstond ten Z. hiervan de A.-laagvlakte, waardoor van deze zijde de S. Morena zich als een gebergte voordoet. In het Tertiair was hier nog een zeearm tusschen Atlantischen Oceaan en Middellandsche Zee, die later met jongtertiaire en kwartaire sedimenten werd opgevuld. Het O. deel, aan den voet van het A.-plooiingsgeb., is een plioceen en diluviaal heuvelland, dat in de hoogere deelen zelfs een gebergte-karakter heeft. De vele van het A.-gebergte komende rivieren hebben het sterk versneden en de Guadalquivir naar de zijde der S. Morena gedrongen. Echt laagland is slechts de door de Guadalquivir gevormde alluviale vlakte, die kust-

waarts steeds breeder wordt en beneden Sevilla eindigt in de moerassen van Las Marismas. 3° Het A.-plooiingsgeb. sluit aan bij het O. heuvelland der laagvlakte. Dit deel behoort tot de sediment-zone. In het Z. is het een vrij laag, maar gesloten tertiair bergland, meer naar het N. volgen vnl. mesozoïsche kalk- en krijtketens. Deze zijn wel hooger (tot ruim 2 000 m), maar het geb. is hier veel minder gesloten, zoodat de verbinding met de bekkens der breukzone (o.m. Granada) en de kust betrekkelijk gemakkelijk is.

K l i m a a t. De zomers zijn zeer heet (de warmste van het Pyreneesch schiereiland), de winters zeer zacht. De neerslag is zeer gering en valt bijna uitsluitend in de wintermaanden. Het O. heuvelland is het droogst.

B e s t a a n s m i d d e l e n. In de S. Morena en het Z.W. vindt men de laatste resten van den vroegeren woudrijk-dom (pijnboom, oleander, in de lagere deelen altijdgroene eik en kurkeik). Mede door de ontwouding en het daaraan verbonden wegspoelen der humuslagen is dit gebied woest en verlaten (schapenteelt). Alleen bij de rijke vindplaatsen van delfstoffen is de bevolking dichter (o.m. Rio Tinto koper, Linares lood en zink, Belmez steenkool). Een analoog gebied is de zone van het Andalusisch plooiingsgeb., waar de flora echter meer aan Afrika verwant is. De bevolking leeft dan ook vnl. in de laagvlakte. Van nature is deze door de groote droogte een steppegebied, zelfs zoutsteppen komen voor. De steeds waterrijke Guadalquivir en de Genil scheppen echter ruime gelegenheid tot bevloeiing. De Romeinen maakten hiervan reeds gebruik; de meeste der tegenwoordige irrigatiewerken zijn echter door de Mooren aangelegd. Vooral het eigenlijke laagland levert veel tarwe, wijn, meer dan de helft van de Sp. productie van olijven, tabak, voorts rijst, katoen, rietsuiker en bananen. De v e e t e e l t is belangrijk in de Marismas en op de steppen van het heuvelland (paarden en stieren voor de arena's). Aan de kust is eenige zoutwinning en visscherij. De i n d u s t r i e bepaalt zich tot de groote steden (Sevilla: tabak, katoen, zijde, fayence en bier). Door de waterarmoede zijn de meeste nederzettingen echter klein. Middelgroote steden vindt men vooral bij verkeersknooppunten (Linares, Utrera, Ecija). Vele zijn sinds den Moorschen tijd sterk achteruitgegaan (→ Cordoba). U i t v o e r h a v e n s zijn: Cadiz, Sevilla (door kleine zeeschepen te bereiken) en Huelva (ertshaven). De l i g g i n g van A. dicht bij Afrika — open aan de zijde van den Atlantischen Oceaan, tusschen de Meseta en de kustvlakten van de Middell. Zee — stempelt het tot een doorgangsland. Bijna nergens is vooral de Moorsche invloed zoo sterk geweest. Daarop wijzen trouwens niet alleen de bewaarde bouwwerken (Cordoba, Sevilla); ook bij de tegenwoordige b e v o l k i n g is die invloed nog bewaard gebleven. Zij uit zich in taal en cultuur (architectuur, huisraad, dans). Vooral hieraan danken de Andalusiërs de groote beweeglijkheid, het sterke temperament en het zorgelooze, dat hen van de andere Spanjaarden onderscheidt. A. is het Spanje, zooals men zich dat meestal voorstelt.

Voor godsdienst en geschiedenis, → Spanje. *Verwiel.*

Andalusiet is een mineraal, aldus genoemd naar het voorkomen in Andalusië. A. bezit de chemische samenstelling Al_2SiO_5, kristalliseert in het rhombische stelsel en heeft de hardheid 7—7½ (→ Mohs, Hardheidsschaal van). Dit mineraal komt voor als accessoir bestanddeel van gneizen en glimmerleien, o.a. in Spanje, Tirol, Brazilië, N. Amerika enz. A. wordt soms tot siersteen verwerkt. *Hofsteenge.*

Andalusisch, het in Andalusië (Zuid-Spanje) gesproken Spaansche dialect en de eigenaardige wijze, waarop daar het Spaansch wordt uitgesproken.

Andalusisch plooiingsgebergte, Zuid-Oost Spanje. Dit gebergte is de voortzetting van den N. Afr. Atlas en evenals deze een deel der tertiaire plooiing. Het begint bij de rots van Gibraltar en eindigt in de Kaap de la Nao, om zich nog eenmaal op de Balearen voort te zetten. In hoofdzaak bestaat het uit evenwijdige, Z.W.—N.O. verloopende plooien, die vanuit het Z.O. tegen den rand der Meseta opgestuwd zijn, en door lengtedalen gescheiden worden. Te onderscheiden valt een o u d e r e z o n e langs de Middellandsche Zee, vnl. bestaande uit kristallijnen paleo- en mesozoïsche gesteenten, en een j o n g e r e z o n e aan de landzijde van vnl. mesoz. en tertiaire sedimentgesteenten (vooral kalk). De oudere zone telt de hoogste toppen van Spanje (→ Sierra Nevada). Behalve in het Z.W., waar ze in een tertiair middelgeb. samenvloeien, worden deze zones gescheiden door een b r e u k z o n e, bestaande uit een aaneenschakeling van gesloten bekkens (o.a. dat van Granada).

Deze zone dringt met vele dwars- en lengtebreuken in de beide andere in, aldus het gebergte in vele korte ketens oplossend. Het A. p. was steeds een zeer beweeglijk gebied, en is het nog (vulkanische gesteenten in de oudere zone, thans nog vele aardbevingen). Sommige deelen zijn rijk aan delfstoffen, vooral de Z. rand (ijzer, lood, zilver, koper e.a.). Sommige bekkens en lengtedalen zijn vruchtbaar en goed bevolkt (bekken van Granada, Las Alpujarras), overigens is de begroeiing zeer schraal, vooral in de kalkgebieden (steppe, kurkeik en kastanje in de lagere, alpenweiden in de hoogere deelen) en de bevolking zeer gering. Talrijk zijn nog de rotswoningen (→ Guadix). *Verwiel.*

Andamaneezen, geïsoleerde volkerengroep van de eilanden ten W. van Siam, → Achter Indië.

Andamanen, Britsch-Indische eilandengroep (12° N., 92° O.), 300 km ten Z. van Kaap Negrais in Birma, door het Tien-Graadkanaal van de Nicobaren gescheiden, eigenlijk de toppen vormend van een onderzeesche bergketen, welke de Arakan-Yoma verbindt met het bergland van Sumatra. Het gesteente bestaat uit zandsteen, kalk en klei en is soms vulkanisch. De eilanden zijn tot 1 000 m hoog. Men onderscheidt vier hoofdeilanden, de N., de Midden-, de Z. en de Kleine Andamanen. Als gevolg van het tropische klimaat vanaf de kust met dichte bosschen begroeid. Verbouwd worden thee, bananen, rubber, sisal en kokosnoten. 20 000 inw. Havenstad Port-Blair. De eilanden behooren sedert 1798 aan Engeland en dienen als strafkolonie voor Britsch-Indische misdadigers. *G. de Vries.*

Andamanen-Zee, minder gebruikelijke naam van het nabij de Andamanen-eilanden gelegen gedeelte van den Ind. Oceaan.

Andante (m u z i e k), gaande beweging; piu a, en un poco a. beteekent iets sneller, terwijl meno a. iets langzamer beteekent.

Andantino (m u z i e k), verkleinwoord van andante; duidt hoofdzakelijk op kleineren vorm, op eenvoudiger karakter.

Andchui (Anchoi), landschap in Afghaansch Toerkestan (Midden-Azië), ± 100 000 Oerbeken. Rijst, ooft, karakoelvellen.

Andecavi, volksstam in Gallië aan de beneden-Loire; Civitas Andecavorum; teg. Anjou.

Andechs, in Opper-Beieren, overoude bedevaartplaats ter eere van het Allerh. Sacrament (13e eeuw). 1438 werd er een collegiale kerk gesticht; 1455 veranderd in een Benedictijner klooster; 1803 geseculariseerd; 1846 als prioraat door Lodewijk I hersteld.

Andel c. a., gem. in N. Br. (Land van Altena); 1 092 inw., allen Prot.; opp. 616 ha; omvat Op- en Neer-Andel; landbouw en veeteelt; Christ. L. Landbouwschool; gemeentetoren van Op-Andel (14e eeuw) met een gemetselde achtkante spits.

Andel, F r a n c i s c u s E u s t a c h i u s van, pastoor te Genderen (N. Br.). Rond 1500 apostaat. Predikant te Asperen, Heusden, Utrecht en Baardwijk. Gestorven als emeritus praedicutius te Doeveren.

Andelot, Fr. stadje aan de Ragnan. Hier kwam in 587 een verdrag tot stand tusschen den Bourgondischen koning Guntram en den Austrasischen koning Childebert II.

Andelsche Maas, de Maas van Heusden tot Woudrichem; in 1904 is bij Andel een dam met schutsluis tot stand gekomen, als deel van de werken voor de Verlegde Maas. Druk scheepvaartverkeer.

Andelst, → Valburg.

Andenne, 1° s t a d in de prov. Namen. 7 571 inw., 1 537 ha, steengroeven. In de kerk graf van Sint Begga.

2° Ook Andana, Andanna, adellijk v r o u w e n - k l o o s t e r tusschen Charleroi en Namen (provincie Namen). Gesticht op het einde der 6e eeuw door de H. Begga. Eerst abdij voor Benedictinessen, daarna, in de 12e eeuw, kapittel van Kanunnikessen. Door JosephII in 1785 opgeheven en vereenigd met het kapittel van Moustiers. Doch hevig verzet van de Kanunnikessen. De meeste blijven in Andenne en worden in September 1794 door de Fransche republiek verjaagd. Van de oude kerk uit de 13e eeuw en van de zeven kapellen door de heilige Begga, volgens de overlevering, opgericht in navolging van de zeven basilieken te Rome, blijft niets meer over. De huidige groote en schoone kerk werd opgetrokken in de tweede helft van de 13e eeuw volgens de plannen van Laurent Dewez.

L i t. : U. Berlière, Monasticon Belge (I Maredsous 1890); E. Michel, Abbayes et Monastères de Belgique (Brussel 1923). *De Schaepdrijver.*

Andenne-zone, onderafdeeling van het Belgische productief Carboon. → Carboonformatie.

Ander, C h a r l o t t e, Duitsche filmactrice.

Anderhalfdekker, → Vliegtuigtypen.

Anderlecht, voorstad van Brussel, aan de Zenne en de vaart Brussel-Charleroi; 80 046 inw.; opp. 1 778 ha. In de stedelijke agglomeratie, grenzend aan Brussel (Kuregem), zijn talrijke fabrieken: brouwerijen, stokerijen; katoenspinnerijen, -weverijen, -drukkerijen; ververijen; fabrieken van kaarsen, lucifers, schietpatronen, rijtuigen, keramiek; meubelmakerijen; ijzer- en kopergieterijen; enz. In het landelijk gedeelte (Broek, Scheutveld, Veeweide, Neerpede, Aa) wonen de „boerkoozen” (vroeger „broeckoisen” = bebouwers van het Broek van Brussel ∾ Fr. maraîchers), die Brussel voorzien van groenten. Te Kuregem worden de Brusselsche veemarkten gehouden; aldaar bevinden zich ook de slachthuizen. P a r o c h i e s : St. Pieter (centrum), O. L. Vrouw (Kuregem), St. Franc. Xav. (ibid.), Neerpede, Scheutveld, Veeweide. O n d e r w ij s : hoogere veeartsenijschool van den Staat; bissch. college; middelb. school van den Staat; provinciale tuinbouwschool; gem. vakscholen; kostschool der zz. van O. L. Vr.; gemeentelijke en vrije lagere scholen. K l o o s t e r s : missiehuis van Scheut, moederhuis der belangrijkste Belgische missiecongregratie, aldaar gesticht in 1863 door P. Th. Verbist (1823—1868), met missiën in China, B. Kongo en op de Filippijnen; apostolische beroepsschool (Jezuïeten); Oblaten van O. L. Vr. Onbevl.; verder een aantal kleinere kloostergemeenten, die zich wijden aan het parochiaal onderwijs. Monumentale St. Pieterskerk (14e—16e eeuw) met crypt (11e eeuw) en mooien steenen toren, voltooid in 1898; merkwaardige muurschilderingen (14e—16e eeuw), grafmonumenten en ander Brabantsch beeldhouwwerk; drieluik toegeschr. aan Hiëronymus Bosch; graf van S t. G u i d o van Anderlecht, een volksheilige uit de 11e eeuw, waarheen een populaire ruitersbedevaart op tweeden Pinksterdag, thans nog in eere gehouden door de Brusselsche koetsiers.

Geschiedenis. Belangrijke Frankische oudheden werden te A. gevonden. Het burchtslot van A. was de zetel van een machtig heerengeslacht, dat een belangrijke rol speelde in de geschiedenis van Brussel. Het kapittel van kanunniken in de St. Pieterskerk, dat reeds in de 10e eeuw bestond, was in de 16e eeuw een brandpunt van studie, en telde in zijn rangen vooraanstaande geleerden zooals den geschiedschrijver Petrus a Thymo, den jurist Nikolaas Everaerts, Adriaan van Utrecht (paus Adriaan VI), de humanisten Busleyden, Carondelet en Wichmans, vriend en gastheer van Erasmus (het Erasmus-huis werd onlangs tot gemeentelijk museum ingericht). A. had ook zijn begijnhof, gesticht in 1252 (thans folklore-museum). De kartuis te Scheut had maar een kortstondig bestaan (1455—1579); aldaar leefde in de 15e eeuw de gelukz. broeder Herman Coolsmet, van Lochem. In 1356 versloeg graaf Lodewijk van Male de Brabantsche ridderschap te Scheutveld, wat hem de poorten van Brussel opende. Het was vanaf de hoogten van A., dat maarschalk de Villeroy, op 11 Aug. 1695, Brussel in brand schoot. In de 19e eeuw groeide A. spoedig van landelijk dorp (2 000 inw. in 1800) tot een integreerend gedeelte van de groote stad.

L i t. : A. Wauters, Histoire des Environs de Bruxelles (I 1851—'55); Anderlecht, Histoire, Art, Archéologie, Folklore, in Folklore brabançon (X 1930). *Lindemans.*

Oudste geschiedenis. De plaats S t. A n n a v e l d is van oudsher bewoond geworden. Tot den La Tène-tijd behooren grof aardewerk en een ijzeren haal, eenig in België. Bepleisterde muurresten, overblijfselen van een hypocaustum, pannen, baksteenen, aardewerkscherven en enkele metalen voorwerpen, waaronder een bronzen Marsbeeldje en een met zilver geïncrusteerde fibula, bevestigen het bestaan van een Romeinsche villa, waaraan een kleine badinrichting was bijgebouwd. Naamstempels en munten zouden haar slechts een kort bestaan in den loop der 2e eeuw toekennen. Tot de Frankische periode behoort een begraafplaats met ongeveer 300 skeletgraven en tal van zilveren sieraden, met edelsteen belegd en met filigraan versierd, waarvan vorm en techniek ontleend zijn aan de Noordelijke volken, zooals ook de zgn. Saksische bol- en kielvormige urnen, versierd met ribben of kruisstrepen. Dit alles bewijst de gemengde cultuur van deze Frankische bevolking. Opmerkenswaardig is een groep graven zonder bijgevoegde voorwerpen, waarschijnlijk van Christenen. Een gouden munt,

uit het begin der 8e eeuw, wijst er op dat deze begraafplaats nog tot dat tijdstip in gebruik was. *De Maeyer.*

Anderledy, A n t o n i u s, generaal der Jezuïeten. * 1819 te Brieg, † 1892 te Fiesole. Trad op 19-jarigen leeftijd in de Jezuïetenorde, studeerde te Rome en te Freiburg. Na verbanning der Orde uit Freiburg en uit Piëmont vertrok hij naar Amerika in 1848, doch keerde in 1851 weer terug. In 1859 werd hij provinciaal en in 1884 generaal der Jezuïeten.

Anderloni, 1° F a u s t i n o, Ital. kopergraveur. * 1766 te S. Eufemia bij Brescia, † 1847. Kreeg zijn opleiding als teekenaar en graveur te Milaan. Werkte hoofdzakelijk te Pavia, alwaar hij ook teekenleeraar was. Hij behoorde tot de graveurs van de Klassicistische richting. Maakte gravures naar de werken van Raffaël, Guido Reni, enz.

W e r k e n: kopergravures naar de Hemelvaart van Maria, naar Guido Reni, de Boetende Magdalena naar Correggio, enz. *de Stuers.*

2° P i e t r o, Ital. kopergraveur, broeder van Faustino A. * 1785 te S. Eufemia bij Brescia, † 13 Oct. 1849 op zijn landgoed Cabiate bij Milaan. Leerling van zijn broeder, daarna van P. Longhi. Werkte hoofdzakelijk naar de werken van Titiaan, Raffaël, G. Ferrari, G. Reni, enz. Hoewel technisch vaardig en knap, is hij in zijn teekening wel eens minder geslaagd. Als zijn beste werk is te beschouwen de H. Familie naar Raffaël. *de Stuers.*

Anderlues, Belg. gem. in de prov. Henegouwen, ten W. van Charleroi; opp. 1 703 ha, 11 841 inw. Plateau, waar de Hene, een bijrivier van de Schelde, haar oorsprong neemt. Landbouw, steenkolenmijnen, houthandel. Oude nederzetting: bestond reeds in de 7e eeuw; de H. Aldegonde bezat hier eigendommen; kasteel des Loges, van de 17e eeuw, gemoderniseerd; Frankische en Rom. vondsten. *V. Asbroeck.*

Andermatt, hoofdplaats in het kanton Uri in het door de Reusz doorstroomde Userendal, 1 444 m, 1 000 inw., meest Kath. Knooppunt van de Furka-Schöllenen en Oberalpspoorwegen, van de St. Gothard Furka en Oberalpwegen. 's Zomers en ook 's winters als wintersportplaats druk bezocht. *Lips.*

Andernach, stad in het Pruisische regeeringsdistrict Koblenz, aan den linker oever van den Rijn, beneden Koblenz, aan het N.W. eind van de dalverbreeding van Neuwied, 65 m boven zee, aan de spoorlijn Keulen—Koblenz en Andernach—Gerolstein. 12 000 inw., meest Kath. Oude vestingmuur met Romaansch-Gotischen Rijntoren uit de 12e eeuw, in 1899 aanzienlijk gerestaureerd. Verder vele andere oude gebouwen, zooals de laat-Romaansche kerk, het laat-Gotisch raadhuis en de „Ronde Toren" uit de 15e eeuw. A. werd in 1688 door de Franschen platgebrand. Hiervan stamt de slotruïne. Een kabelspoor leidt naar den Kranenberg, bekend om zijn prachtig panorama. Ook zijn in A. talrijke industrieën (o.a. mouterijen).

Anders, F r i t z, deknaam van M a x A l l i h n, Duitsch schrijver van humoristische novellen en sociaal-critische romans, op den grondslag der Evangelische moraal. * 31 Aug. 1841 te Halle, † 15 Nov. 1910.

W e r k e n: Skizzen aus unserm heutigen Volksleben (3 dln. 1891 vlg.); Doktor Dottmüller und sein Freund (1902); Herrenmenschen (1905); Das Duett in As-dur; Gretulas Heirat. — L i t.: J. R. Haarhaus in Die Grenzboten (1911 nr. 2). *Baur.*

Andersen, 1° A n n e - M a r i e, Noorsch schrijfster van fraaie kinderboeken en gevierd tooneelspeelster; ze werd de tweede vrouw van Kn. Hamsun. * 1881.

2° H a n s - K r i s t i a n, Deensch dichter; schreef natuurlijk-gestelde, dicht bij het frissche leven blijvende en toch ideaalrijke romans en tooneelstukken. Maar vooral, uit een in hem nooit geheel verdrongen kinderlijke natuur, schiep hij de Eventyr of Kindersprookjes, waarmede, sinds 1835 regelmatig elken Kerstdag, zijn volk en weldra de wereld werden verrast. Hierdoor is hij de vinder van een nieuwen litterairen verbeeldingsvorm, die, op den grondslag en in den stijl van het ➢ volkssprookje, in de naïeve gedaante van kinderverhalen over bloemen, dieren of levenlooze wezens, maar deze gebaad in een waas van volkswonder en gepoëtiseerd bijgeloof, de diepste dingen van het menschelijk hart en het leven uitspreekt. Zacht-weemoedige humor en onverstoorbaar optimisme omstralen deze kinderlijke lit., ook voor groote menschen genietbaar, bijv. De schaduw, De Sneeuwkoningin, De klok, De prinses op de erwt, Groote Klaas en kleine Klaas.

Hoewel niet ontstaan zonder beïnvloeding door de Duitsche romantiek (Fouqué, Chamisso, Tieck, Eichendorff), verspreidde zich het nieuwe genre over de heele wereldlit. vooral met en dank zij het werk van A., maar nergens bereikte het nog de argelooze ongekunsteldheid van den grooten Deen; men denke bijv. bij ons aan de ietwat gemaakte kunstsprookjes van Marie Metz-Koning. * 2 April 1805 te Odense, † 4 Aug. 1875 te Kopenhagen.

W e r k e n: Eventyr I (1835); Historier 1852 vlg. (Ned. vertaling d. W. van Eeden, 1933). R o m a n s: Improvisatoren (1835); O. T. (1836); Kun en Spillemand (1837); Billedbog uden billeder (1840). D r a m a 's: Agnete (1833); Mulatten (1840); Ahasver (1844); Ole Luköje (1850). R e i s v e r h a l e n: En digters Bazar (1842). A u t o b i o g r a p h i e: Mit livs eventyr (1852). — U i t g.: Samlede Skrifter (33 dln. 1854—'79). — L i t.: G. Brandes in Samlede Skrifter II; Höller, A. und seine Märchen (1906); Brix, Andersen og hans Eventyr (Kopenhagen); Larsen, A. Leben ohne Dichtung (Berlijn 1925); Rubow, A.'s Eventyr (Kopenhagen 1927). *Baur.*

3° K n u d, Deensch romanschrijver; verwerkt het hem uit persoonlijke ervaring bekende zeemansleven in verhalen, die ook de moderne vraagstukken (huwelijksethiek o.m.) op veelal gewaagde wijze behandelen. * 1890.

V o o r n a a m s t e w e r k e n: De zee; Branding; Parelmoeder (in Duitsche vertaling o.m. bij Westermann).

4° T r y g g v e, Noorsch romanschrijver, die, in klassiek-soberen stijl, maar uit rijke verbeelding, aan de beste Duitsche romantici (Novalis, E. Th. A. Hoffmann) gevoed, het cultuur-historisch verleden van zijn geboortegewest Hamar oppiep; leverde ook één flinken modernen probleemsroman. Zijn latere novellen vertoonen inzinking van talent. * 1866, † 1920.

W e r k e n: I cancelliraadens dage (1897); Mot kveld (1900); Gamle Folk (1904). *Baur.*

Andersen-Nexö, M a r t i n, Deensch romanschrijver, wiens meestal veeldeelige verhalen het epos van het moderne proletariaat willen zijn: eigen bittere jeugdervaring, als zoon van een kasseilegger uit de armste buurten van Kopenhagen, verklaart zijne thans uitgesproken communistische strekking,

die daarenboven een bedenkelijk naturalisme als vormbeginsel huldigt. * 26 Juni 1869 te Kopenhagen.

Werken: Skygger (1898); Familien Frank (1901); Dryss (1902); Pelle Erobreren (1906 vlg.); Ditte Menneskebarn (1917 vlg.); Midt i en Jerntid (1929). — Lit.: K. Nicolaisen, M. A.-N. (Konstanz 1919). *Baur.*

Anderson, 1° spoorwegcentrum en fabrieksstad in den staat Indiana (V.S. van Amerika, 40° 6′ N., 85° 40′ W.). Dankt haar opkomst aan de natuurgasbronnen, die in 1887 in hare nabijheid werden ontdekt. In 1930 39 804 inw.

2° Spoorwegknooppunt en opkomende fabrieksstad (vooral textielfabrieken: 700 000 spindels en 15 000 weefgetouwen) in den staat Zuid-Carolina. (V.S. van Amerika). In 1930 14 383 inw. *Polspoel.*

Anderson, 1° Alexander, Amer. hout- en kopergraveur. * 21 April 1775 te New York, † 17 Jan. 1870 te Jersey City. Studeerde eerst in de medicijnen, daarbij altijd zich oefenende in het teekenen. Ontwikkelde zich hoofdzakelijk door zelfstudie. Hij was o.a. de eerste graveur in Amerika, die in navolging van Bewick in Engeland op palmhout graveerde (Lookingglass for the mind, 1794). Inspireerde zich in zijn werk op de Engelsche houtgraveurs uit het einde der 18e eeuw.

Werken: Terugkeer van de jacht naar Ridinger, Watervogels naar Teniers. Hij copieerde in houtgravure naar Bewick, Thompson, Holbein enz. — Lit.: Fr. M. Burr, Life and works of A. A. New York 1893). *de Stuers.*

2° Charles, Amer. schilder en illustrateur. * 13 Jan. 1874 te Oxford (Ohio). Studeerde aan de Chicago Art Institute, werkte in Holland en Parijs, daarna in New York. Hij werd lid van de Society of Illustrators aldaar. *de Stuers.*

3° G., medicus, psycholoog. Gedurende den wereldoorlog verwierf hij zijn vermaardheid als psycholoog, doordat hij voor het Engelsche leger psycho-technische keuringen samenstelde voor vliegeniers. Uit de publicaties blijkt, dat het aantal ongevallen met doodelijken afloop tijdens de opleiding door de ingevoerde keuringsmethode met 80% afnam. Er zijn weinig voorbeelden in de psycho-techniek, waar de keuringen zulke tastbare en zoo nauwkeurig te meten resultaten opleverden.

Werken: Aeroplane accidents; artikelen in The Journal of the Royal Naval Medical Service. *de Quay.*

4° James, economist die zich verdienstelijk maakte voor den landbouw in Schotland en reeds vóór Malthus en Ricardo het verschijnsel der grondrente constateerde. * 1739 te Hermiston bij Edinburgh, † 1808.

Werken: Essays relating to agriculture and rural affursi (3 dln. Edinburgh 1775); An inquiry into the natrea of the corn laws, with a view to the new Corn Bill proposed for Scotland (Edinburgh 1777). *M. Verhoeven.*

5° Patrick, Jezuïet, geloofsverkondiger in Schotland. * 1575, † 1624 te Londen. Na studies te Elgin en Edinburgh ging hij in het noviciaat der Jezuïeten te Rome. Hij was de eerste rector van het Schotsche college te Rome, maar keerde op zijn verzoek naar het vaderland terug om daar het geloof te verkondigen. Hij werd gevangen genomen en ter dood veroordeeld, maar op voorspraak van den Franschen ambassadeur begenadigd. Bekend zijn de discussies, die hij in de gevangenis tegen de Presbyteraansche en Anglic. geestelijken hield en die later in druk werden uitgegeven. *Wachters.*

6° Sherwood, Amer. romanschrijver. * 1876 in Ohio. Werkman; soldaat in den Spaanschen oorlog in 1898. Kreeg in 1921 een prijs van 2 000 dollar als meest-belovend Amer. schrijver. Een gevoelige, dichterlijke, eerlijke geest, vol liefde voor zijn menschen, maar gekweld door de zelfgenoegzaamheid en het mechanisme van zijn omgeving; analyseert geestelijke conflicten en sexueele abnormaliteiten; vaak moeilijk te volgen.

Werken: o.m. Windy McPherson's Son (1916); Winesburg Ohio (1919); The Triumph of the Egg (1921); A Storyteller's Story (1924); een autobiographische roman; autobiographische elementen vormen een bestanddeel van al zijn romans); Tar (1926); Hello Towns (1929). — Gedichten: Mid-American Chants (1918). *Pompen.*

Anderssen, Adolf, zeer bekend schaakspeler in de 1e helft der 19e eeuw. * 6 Jan. 1818 te Breslau, † 13 Maart 1879 ald. Op het eerste internat. tournooi te Londen 1851, waar de beste spelers van verschillende landen bijeen waren, kwam hij boven dezen uit. Weldra bevestigde hij zijn roem in een reeks van internationale tournooien. In 1858 werd hij verslagen door den Amerikaan Morphy. A. bleef echter aan de spits der Eur. spelers tot 1866. Dat A. één van de beste spelers van zijn tijd genoemd mag worden, blijkt echter wel uit het feit, dat hij in 1870 weer de eerste plaats innam op het sterk bezette tournooi te Baden-Baden. A. is de vertegenwoordiger der zgn. oude school, „het aanvalsspel", waarin hij een groot meester was. Hij schreef een schaakwerk „Aufgaben für Schachspieler". A. was leeraar in wiskunde en vanaf 1856 professor te Breslau. *v. Beek.*

Andersson, 1° Carl Joh., Zweedsch ontdekkingsreiziger, jager en ivoorhandelaar; doorkruiste Z.W. Afrika, Damarara en Ovamboland; ontdekte o.a. het Ngami-meer. * 1827, † 1867 te Koenene op zijn derden ontdekkingstocht in Afr.

Werk: Lake Ngami (1856). *de Visser.*

2° Dan, Zweedsch dichter van radicaal-sociale lyriek en van frissche, verbeeldingsrijke balladen. Een religieus getint pessimisme, waarin eigen zware levensstrijd heeft medegesproken, heerscht over heel zijn werk. * 1888 te Grangärde, † 1920 te Stockholm.

Werken: Samlade Skrifter, Tiden Stockholm (6 dln. 1922 vlg.). *Baur.*

3° Lars (Laurentius Andreae), een der reformators van Zweden. * ong. 1482, † 1552. Hij sympathiseerde als aartsdiaken van Strengnaes reeds met de nieuwe leer. Later gebruikte hij als kanselier en raadgever van Gustaaf Wasa al zijn invloed om de nieuwe leer, door Olaf Peterson (Olaus Petri) verkondigd, ingang te doen vinden. Een besluit van den Rijksdag van Westerås, niet zonder invloed van A. genomen, rukte de Zweedsche Kerk van Rome los en verklaarde de kerkelijke goederen voor verbeurd. Maar toen koning Gustaaf de bisschoppel. waardigheid aantastte en een Presbyteraansch getinte kerkregeering instelde, kwamen A. en Olaus P. in verzet. Beiden werden wegens hoogverraad ter dood veroordeeld (1540), maar begenadigd en in vrijheid gesteld. A. stierf arm in Strengnaes. Welk aandeel hij had in de Zweedsche vertaling van het N. Testament is onbekend. *Wachters.*

4° Nils Johan, Zweedsch botanicus, * 1821 te Gärdserum, † 1880 te Stockholm. A. nam in 1851—'53 deel aan een reis om de wereld, werd in 1855 demonstrator in de botanie te Lund en in 1856 hoogleeraar en conservator der botanische verzameling aan de Academie der Wetenschappen te Stockholm.

Werken: Salices Lapponiae (Upsala 1845); En Verldomsegling (3 dln. Stockholm 1853—'54), in het Ned. vertaald door Goeverneur, uitg. Wolters; Monographia Salicum (Stockholm 1867). *Bouman.*

Andes (ant. geogr.), dorp bij Mantua, geboorteplaats van Vergilius; teg. Pietole(?).

Andes, → Cordilleras.

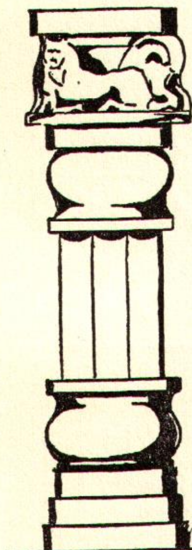
Andesien, een mineraal, variëteit van plagioklaas (→ Veldspaten), voorkomend in eruptiefgesteenten, o.a. in andesiet.

Andesiet is een uitvloeiingsgesteente, vnl. bestaande uit plagioklaas (andesien), hoornblende, biotiet en augiet. Bevat dit gesteente daarenboven nog kwarts, dan wordt het daciet genoemd. A. komt in den vorm van groote lavadekken voor in de Cordilleras de los Andes van Z. Amerika, Hongarije en Auvergne. De lava's der meeste Indische vulkanen zijn eveneens a. *Hofsteenge.*

Andeslichten zijn lichtende electrische ontladingen, die snel opeenvolgen en in de → Cordilleras de los Andes vaak voorkomen. → Elmsvuur, Sint.

Andhra, Dravida, stam in → Voor-Indië.

Andhra-kunst, kunstuiting uit het voormalige koninkrijk Andhra in Voor-Indië, vanaf omstreeks 300 vóór Chr. (→ Indische kunst). Dit koninkrijk werd ongeveer 260 v. Chr. door koning Asjoka van Magadha veroverd. Deze werd een verbreider van Boeddha's leer, waarvan hij een wereldgodsdienst maakte, die op zijn beurt een wereldkunst voortbracht. Asjoka stichtte vele monumenten, voornamelijk zuilen met inscripties (Asjoka-edicten) en tempels, door geheel zijn rijk. Met hem begon de steenbouw, die een getransponeerde houtbouw was.

Zuil te Barhoet.

De Andhra-kunst is zeer beïnvloed door de Perzische en ook een weinig door de Grieksche kunst. De Perzenkoning Darius stichtte ± 500 v. Chr. een satrapie aan den Indus. Van dien tijd dateert de Perzische invloed op de kunst van Voor-Indië. De Andhra-kunst is een Indo-Perzische kunst.

Perzische stijl-invloed blijkt uit het klokvormige kapiteel, waarboven rug-aan-rug-liggende dieren. Prototype van den Indo-Perzischen stijl ziet men in de welbekende Perzische zuilen van Persepolis en Susa. Grieksche invloed verraadt zich o.a. in de vroegtijdige toepassing van de eierlijst en in de vermindering in hoogte van de klok-kapiteelen van Asjoka's zuilen. Geheel eigen aan den Andhra-stijl is de sterk gelede, trapvormige basis, die in geen enkel opzicht overeenkomst vertoont met die van de Perzische kolommen.

Voornaamste specimina van deze kunst zijn de gedenkzuilen en stoepa's. Vooral bekend zijn de groote Stoepa te Sânchi en de steenen afsluitingen met balusters alsook de poortzuilen van Barhoet. Verder nog te Mathoera en de bas-reliëfs van Barhoet, Bodhi-Gâya, Sânchi en Joesoefzai.

Lit.: Cunningham, Archeological Survey of India (V 1875); Ferguson, The Cave-temples of India (1880); Ernst Diez, Die Kunst Indiens; La Roche, Indische Baukunst (I 1921). *Hendricks.*

Andidzjan (Russ. Andisjan), stad in Centraal Azië, 40° 45′ N., 72° 30′ O., 75 000 inw. In de vruchtbare vlakte van Fergana katoenbouw bij de Syr-darja. In 1903 vernield door een aardbeving. Verkeersmiddelpunt.

Andira, boomachtig plantengeslacht van de fam. der vlinderbloemigen, met ongeveer 25 soorten in tropisch Amerika en waarvan de schors, het hout en de vruchten als wormafdrijvend in de geneeskunde gebruikt worden. De a. Aubletii Benth., uit Guyana, levert een rood onbederfelijk hout.

Andjasmara, oude vulkaanruïne in Oost-Java, die den Goenoeng Welirang verbindt met den Goenoeng Keloet. De A. vormt de grens tusschen de vroegere residentie Pasoeroean eenerzijds en de vroegere residenties Soeraba- ja en Kediri anderzijds.

Andlau, Benedictinessen-abdij, 880 gesticht, 1791 opgeheven. Oudste Maria-bedevaartplaats in den Elzas. Vereering der reliquieën van Lazarus.

Lit.: J. Rietsch, Die nachevang. Geschicke der Bethanischen Geschwister und die Lazarus-reliquien zu Andlau (1902).

Andler, Charles, Fransch Germanist; de beste Nietzsche-kenner van zijn tijd, maar ook als Kant-exegeet en historicus van het Pan-germanisme beroemd. * 11 Maart 1866 te Straatsburg, † 3 April 1933, hoogleeraar aan de Sorbonne.

Werken: La philosophie de la Nature dans Kant (1884) Les origines du socialisme d'Etat en Allemagne (1897); Le prince de Bismarck (1898); Le pangermanisme (4 dln. 1915—'19); Nietzsche (6 dln. 1920—'25). — Lit.: Mélanges Andler (Straatsburg 1924). *Baur.*

Andö, het Noordelijkste eiland der Vesteraalen aan de W. kust van Noorwegen, 489 km², 4 700 inw. A. bestaat ten deele uit mesozoïsche gesteenten, jura en krijt, die buiten Skaane in Scandinavië verder niet voorkomen. Een 600 m hoog kristallijn gebergte stijgt steil op uit moerassige vlakten. Hoofdstad is Björnskind. Vischvangst en verzamelen van eiderdons en -eieren. *fr. Stanislaus.*

Andocides, 1° Gr. redenaar, wordt onder de tien groote Attische redenaars gerekend, doch is geen groot talent: eenvoudig en eentonig. * ± 440 v. Chr., betrokken in de zaak der Hermocopiden en gedwongen Athene te verlaten (415), bepleit hij in 407, doch tevergeefs, zijn terugkeer. Dank zij de algemeene amnestie in 402 teruggekeerd, moet A. zich in 399 verdedigen tegen de aanklacht van ongeoorloofde deelneming aan de Mysteriën. In 392 als gezant naar Sparta gezonden, brengt hij verslag uit (rede over den vrede). De 4e onder zijn naam overgeleverde rede, tegen Alcibiades, is waarsch. onecht. *V. Pottelbergh.*

2° Grieksch vazenschilder, midden 6e eeuw v. Chr., was de eerste die veelvuldig gebruik maakte van de rood-figurige techniek (bruinroode of bruingele figuren op zwarten ondergrond) in het beschilderen der vazen.

Lit.: Pfuhl, Malerei und Zeichnung der Griechen (III 1923). *Knipping.*

Ando-Dido, volkerengroep in den Noordelijken Kaukasus.

Andol-andol, → Mylabriskevers.

Andong, vierwielig wagentje met twee zitbankjes vis-à-vis achter den bok, bespannen met één, meestal echter met twee Javaansche paardjes; gewoon ver-

voermiddel in de Vorstenlanden („2 pk met zweep-ontsteking").

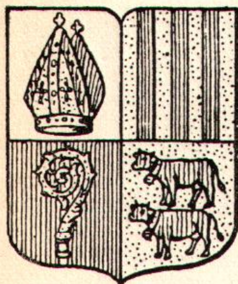
Andoorn, Stachys. Plantengeslacht, bestaande uit eenjarige of overblijvende kruiden, met gekartelde of gezaagde bladeren en tweelippige bloemen in schijnkransen. De a. behoort tot de familie der lipbloemigen

den (viguiers); gewoonterecht. Bestuurd door de familiehoofden, gekozen voor 4 jaar. In 1933 vraag naar een democratisch bestuur. *Heere.*

Door de hooge ligging (1 000—2 000 m) is het klimaat guur. Landbouw is alleen mogelijk in de dalen: ooft, wijn, tabak zijn de voornaamste voortbrengselen.

Andorra.

en telt ongeveer 200 soorten, die in alle werelddeelen voorkomen. Verschillende soorten van a. komen bij ons als onkruid voor. De Japansche Andoorn of St. Sieboldii Miq. bezit eetbare knollen.

Wapen van Andorra.

Andorra (officieel: Vallées et Suzerainetés d'A.), neutrale passtaat aan de Z. zijde van de O. Pyreneeën, komvormig, te midden der bergen, 482 km², 5 200 inw. Kath., 6 parochies; Catalaansch dialect. Door Fr. beschermd, daarnaast door den bisschop van Urgel. Deze benoemen twee landvoog-

Hoofdbestaansmiddel is de veeteelt (paard, rund, schaap) op de bergweiden. Door de afwezigheid van douane en de groote armoede is er een levendige smokkelhandel (tabak, absinth). Vooral aan deze onbelangrijkheid dankt A. zijn onafhankelijkheid. De ligging ten Z. van de hoofd-waterscheiding oriënteerde A. vnl. op Spanje, waarheen ook de eenige berijdbare weg voert langs de Valira (zijrivier der Segre). De bevolking is arm, maar diep geloovig, en houdt streng vast aan oude godsdienstige gebruiken (rondgang der Sagra Familla, beeld der H. Familie dat elk gezin in A. la Vella één dag in bezit krijgt) Patrones van A. is de H. Moeder Gods (miraculeuze beeltenis in het gehucht Meritxell). A. la Vella, de hoofdstad, heeft 600 inw. Hier staat het eenvoudige gebouw van den Raad van A. (1580), waarin de archiefkast met de oude oorkonden. Las Escaldas is een badplaatsje met warme zwavelbronnen. Post, telegraaf

en munt zijn Spaansch, de taal Catalaansch. *Verwiel.*

A. vormt een zelfstandig republiekje, sinds 1883 onder protectoraat van Fr., waaraan het jaarlijks, evenals aan den bisschop van Urgel, een kleine schatting betaalt. De oorsprong hiervan gaat terug tot 1278, toen A. kwam onder condominium van den graaf van Foix, wiens rechten onder Hendrik IV aan het Fr. koningshuis overgingen, en van den bisschop van Urgel.

Lit.: Leary, Andorra, a hidden republic (Londen 1912); van Kol, Andorra, een overblijfsel uit de M.E. (1924); W. Panzer, Andorra (Geogr. Anzeiger (1927). *Derks.*

Andrade, 1° Antonio d', operazanger (tenor). * 13 April 1854 te Lissabon, debuteerde in 1882 als leerling van Miraglia te Varese in Donizetti's La Favorita, maakte grooten naam in Italië, zong daarna ook in Weenen, Moskou en Londen.

2° Francisco d', opera- en concertzanger, broer van Antonio d'A. * 1859 te Lissabon, † 1921 te Berlijn, leerling van Miraglia en Ronconi. Reeds spoedig na zijn debuut, in 1882 te San Remo in Verdi's Aida, verkreeg hij een Europeesche vermaardheid. Beroemd was zijn vertolking van de titelrol in Mozart's Don Giovanni, die hij ook bij de Nederlandsche Opera gezongen heeft. *Hanekroot.*

3° Olegario Victor, Argentijnsch dichter, in zijn land hoog vereerd. * 1841, † 1882. Merkwaardig is, dat A. eerst op lateren leeftijd (35 jaar) zich aan de poëzie ging wijden en gansch zijn werk in ongeveer vijf jaren tot stand kwam.

Werken: o.m. El arpa perdida, Atlantida (over de toekomst van de Latijnen in Zuid-Amerika; dit werk werd in 1881 bekroond); Canto a Victor Hugo (uitbundige lofprijzingen op den Franschen dichter, dien A. vereert als den grootsten poëet der wereldliteratuur); Prometeo. *Steenhoff.*

Andraemon (Gr. myth.), vader van Thoas, stichter van Amphissa, waar men zijn graf toonde.

Andragathius, magister equitum van den usurpator Maximus; hij haalde den vluchtenden Gratianus te Lyon in en vermoordde hem (383). Bij den dood van Maximus pleegde hij zelfmoord (388).

Andranet, Jacques, genaamd Du Cerceau. Fransch architect, graveur en schrijver over bouwkunst. Bekend om zijn gravures in zijn eigen leerboeken over Fransche en antieke monumenten. * 1510, † 1584.

Andrassy, 1° graaf Julius. * 1823, † 1890. Streed in 1848 onder Kossuth, werd veroordeeld en kwam pas in 1857 naar Hongarije terug. Daar werkte hij voor het tot stand komen van den → Ausgleich, en werd in 1867 na diens voltrekking de eerste Hongaarsche ministerpresident. Als zoodanig kondigde hij 1868 den Ausgleich met Kroatië af. In 1871 bondsminister van buitenlandsche zaken, hielp A. den Driekeizersbond tot stand brengen (1872) en vertegenwoordigde Oostenrijk-Hongarije op het Congres van Berlijn, waar hij voor zijn land de bezetting van Bosnië verkreeg. In 1879 trad hij af.

Lit.: Von Wertheimer, Graf Julius A., sein Leben und seine Zeit (3 dln. 1910/13). *V. Houtte.*

2° graaf Karel, Hongaarsch politicus en patriot. * 1792 te Rosenau; † 1845 te Brussel. Speelde een gewichtige rol als lid der oppositie, vooral in de Diëten van 1839 en '44.

Werken: talrijke bijdragen in Hongaarsche tijdschriften; een boek, dat hij echter niet onderteekende: Umrisse einer möglichen Reform in Ungarn (Leipzig 1838). *Lousse.*

André de Coretances, Normandisch dichter. Zijn werk, Roman des François (voor 1204), is reeds een uitvoerige politieke satire tegen de Franschen.

Uitg.: A. Jubinal, Nouveau recueil de contes, enz. (II Parijs 1842).

André le Chapelain, middeleeuwsch schrijver, → Andreas Capellanus.

André, 1° Anton, componist. * 1775 en † 1842 te Offenbach. Als zoon van den stichter der muziekuitgeverij André, nam hij 1799 de leiding op zich en maakte de firma tot een der belangrijkste der toenmuziekwereld; zij verwierf Mozart's nagelaten manuscripten.

Werken: vsch. Thematische Verzeichnisse van de composities en manuscripten van Mozart (resp. 1805 [²1828], 1833 en 1841); Lehrbuch der Tonkunst (onvoltooid; 1832—'40). *Reeser.*

2° Edouard, Fransch tuin- en park-architect, * 1849, † 1911.

Werk: l'Art des jardins (Parijs 1879).

3° Gaspard, Fransch architect en landschapschilder. * 16 Maart 1840 te Lyon, † 12 Febr. 1896 te Cannes. Leerling van de Ec. des Beaux-Arts te Lyon, van Bonnefond, Jourdeuil en A. M. Chenavard. 1862 werkte hij aan de Ec. des Beaux-Arts te Parijs, 1865 op het atelier van Questel. Kreeg in 1865 de tweede groote Prix de Rome voor architectuur; 1867—1868 in Italië. Werkte daarna weer te Parijs en vestigde zich te Lyon. De stijl zijner architectuur is zeer persoonlijk, elegant en zwierig, met een juist begrip voor de toepassing van het moderne ornament.

Werken: Théâtre des Célestins (1873, Lyon); Raadhuis te Neuilly (1880); St. Josephskerk (1883, Lyon). *de Stuers.*

4° Louis Joseph Nicolas, Fr. generaal en minister van Oorlog. * 29 Maart 1838 te Nuits; † 18 Maart 1913 te Dijon. Was in Mei 1900 minister van Oorlog in het kabinet Waldeck—Rousseau en ging als zoodanig over in het kabinet Combes, waaruit hij, in verband met de → Affaire des fiches, in 1904 moest aftreden. Hij voerde den tweejarigen dienstplicht in en trachtte door allerlei middelen (verandering in de opleiding tot officier, dienstverlating, enz.) den godsdienstigen geest in het officierskorps te dooden. *v. Voorst.*

5° Paul, Fransch-Belgisch roman- en tooneelschrijver. Zijn vertelkunst verwijlt graag in de Belgische Ardennen en situeert er de verwikkelingen van een niet steeds gezonde liefdespsychologie. * 1873 te Nijvel.

Voornaamste werken: Delphine Fousseret; Le prestige; L'impossible liberté; Vieilles amours; Maître Alice Hénaut (drama). *Baur.*

André, Sint, Benedictijnerabdij bij Lophem, in 1098 door Robert graaf van Vlaanderen gesticht, na 1800 opgeheven en in 1901 wederom canoniek als abdij opgericht. Behoorde tot 1920 tot de Braziliaansche, sindsdien tot de nieuw-geformeerde Belg. congregatie. Leggen zich vooral toe op missionneering en liturgie. Sedert 1910 verzorgt deze abdij de apost. praefectuur Katanga in Belg. Kongo. Zij bouwde in 1928 een missieklooster bij Tschungking in China. *J. v. Rooij.*

Andrea, San, → Venetië.

Andrea da Firenze, schilder uit de 14e eeuw. In Florence zijn uit oorkonden twee schilders met den voornaam Andrea bekend, die identiek kunnen zijn met Andreas de Florentias, die in 1377 betalingen ontvangt voor schilderingen in het Camposanto te Pisa.

1° A n d r e a d i R i s t o r o, in 1333 vermeld, † in 1392.

2° A n d r e a d i B o n a j u t o, tusschen 1343 en 1377 werkzaam. Daar de slecht behouden fresco's met de voorstellingen uit het leven van den H. Raniero te Pisa stilistische overeenkomsten vertoonen met de fresco's in de capella degli Spagnuoli in S. Maria Novella te Florence (ongeveer 1350) en Bonajuto hoogstwaarschijnlijk met Antonio Veneziano aan laatstgenoemden cyclus heeft gewerkt, moet men in dezen meester Andreas de Florentias van 1377 zien. Van zijn hand zijn dan: Redding van den H. Raniero uit het wereldlijke leven; Reis naar Palestina en ontvangst van het monnikskleed; Overwinning van de verzoekingen en Wonderen van den H. te Pisa; kruisiging; scènes uit het leven van Christus; strijd en triomph der Kerk; triomph van den H. Thomas van Aquino; geschiedenis van de HH. Dominicus en Petrus Martelaar, te Florence.

L i t.: A. Venturi, Storia dell' arti ital. (V, 777—816); R. van Marle, The development of the italian schools of painting (III 1924). *A. B. de Vries.*

Andrea da Murano, schilder in Venetië. Geen oorspronkelijk talent; hij blijft doorgaan in de tradities der Vivarini, terwijl gelijktijdige meesters (o.a. Giovanni Bellini) de Venetiaansche kunst tot hoogen bloei brachten. A. was tusschen 1462—1507 werkzaam. Hij vervaardigde altaarstukken, eerst gemeenschappelijk met zijn broeder Hieronymus, vervolgens gedurende langeren tijd met Bartolomeo Vivarini; ook maakte hij houtsnijwerk. De laatste decennia van zijn leven was hij buiten Venetië werkzaam, o.a. te Castelfranco.

W e r k e n: altaarstuk in de Academia te Venetië; hoofdaltaar van S. Maria in Trebaseleghe (1484); levensgroote Madonna op den troon in Asolo. — L i t.: L. Venturi, Le Origini della Pittura Veneziana (Venetië 1907); G. Fiocco, L'arte di Andrea Mantegna (Bologna 1927). *A. B. de Vries.*

Andreae, 1° D a n i e l H e r m a n n u s B e u c k e r, Friesch landbouwkundige. *1772, † 1828.

W e r k: Waarnemingen wegens den invloed van het zeewater op het plantenrijk bij de laatste overstroomingen in Friesland (Uittreksels uit Berigten van de Nederl. Huishoudelijke Mij, 1825, 76 vlg.). *Moerlands.*

2° (A n d r e ä) J a k o b, als zoon van een smid ook Schmidlin genoemd. Luthersch godgeleerde. * 1528 te Waiblingen (Würtb.), † 1590 te Stuttgart. Na zijn promotie tot doctor in de theologie aan de universiteit van Tübingen werd hij eerst pastoor en superintendent te Göppingen, daarna professor te Tübingen. Trouw volgeling van Luther, wilde hij diens leer in alle zuiverheid en eenheid bewaren en was daarom na Luther's dood jarenlang de ziel van de godsdienstige actie der Lutheranen. Hij droomde zelfs van een gezamenlijk frontmaken van alle dissidenten tegen het Katholicisme. Toen hij niet kon slagen, vatte hij, om verwatering te voorkomen, de Luthersche leer in 11 formules samen. Hieruit ontstond na veel kritiek de Formula Concordiae, die in de symbolische boeken van het Lutheranisme werd opgenomen. Eigenzinnigheid en bruusk optreden vervreemdden velen, die eerbied hadden voor zijn werkkracht.

L i t.: een monographie door Theodor Pressel bleef onvoltooid. *Wachters.*

3° K a r l C h r i s t i a n, Duitsch schilder van Bijbelsche onderwerpen, etser en lithograaf. * 3 Febr. 1823 te Mühlheim a/R., † 23 Mei 1904. Leerling van Karl Sohn en Schadow (1839—1844, Academie Dusseldorf). Werkte daarna te Rome (1845—1849), waar hij zich aansloot bij den kring van Steinle, Overbeck en Cornelius (Nazareners). Na afwisselend in Berlijn en Italië te hebben gewerkt, woonde hij van 1857—1881 te Dresden en stichtte aldaar een Vereeniging van Christelijke Kunst. Vestigde zich daarna op zijn familiegoed Helenaberg bij Sinzig a/d Ahr. Hier schilderde hij o.a. een groot aantal wandschilderingen voor kerken. Zijn werk werd vooral beïnvloed door Cornelius.

W e r k e n: altaarstukken voor Saksische dorpskerken, o.a. te Oberwiesenthal, Malkwitz, Calbitz enz.; fresco's voor de kerken te Linz, Neuwied, Saarburg enz. *de Stuers.*

4° L a u r e n t i u s, → Andersson, Lars.

5° V o l k m a r, componist en dirigent, vooraanstaande figuur in het Zwitsersche muziekleven. Gevierd koordirigent. * 1879 te Bern. Werd 1906 dirigent en directeur van het Conservatorium. Is dr. phil. h. c. en sinds 1925 eerepresident van de Schweizerischer Tonkünstlerverein. Zijn composities: koorwerken, liederen, kamermuziek en de opera's Ratcliff (1914) en Abenteuer des Casanova (1924) missen een bepaald persoonlijk karakter. *Reeser.*

Andreaea, → Steenmos.

Andreaeales, → Steenmos.

Andreani, A n d r e a, Italiaansch houtsnijder, maakt vooral clair-obscur-houtsneden. Technisch staat zijn werk op zeer hoog peil. De kleurenscala van zijn clair-obscur-houtsneden vermijdt sterke contrasten, loopt van grijs, grijsgroen tot bruinige tonen. Waarschijnlijk van Mantua geboortig, is hij tusschen 1584 en 1610 werkzaam o.a. in Rome en Florence. A. vervaardigde houtsneden o.a. naar werken van Titiaan, Giovanni da Bologna, Ligozzi en Andrea Mantegna, die hij uit eigen aanschouwing kende. Bartsch noemt in zijn catalogus 27 werken, waaronder de houtsneden naar de Trionfo della Fede van Titiaan en naar den Triomphtocht van Caesar van Mantegna tot de beroemdste behooren.

L i t.: Kristeller, Il trionfo della Fede, Graphische Gesellschaft (I 1906); A. Reichel, die clair-obscur-Schnitte des 15., 16. und 17. Jahrh. (Weenen 1925). *A. B. de Vries.*

Andreas I, koning van H o n g a r ij e (1047—1060). Vervolgde eerst de Christenen, maar later veranderde hij van tactiek en steunde de missie onder de heidenen. Hij regeerde enkele jaren in vrede met zijn broeder Bela, doch geraakte met hem in strijd en verloor daarbij het leven.

L i t.: Dict. Hist. Géogr. (II, 1616); Schmidlin, Kath. Missionsgesch. (168); Lex. Theol. Kirche (I, 419). *v. d. Borne.*

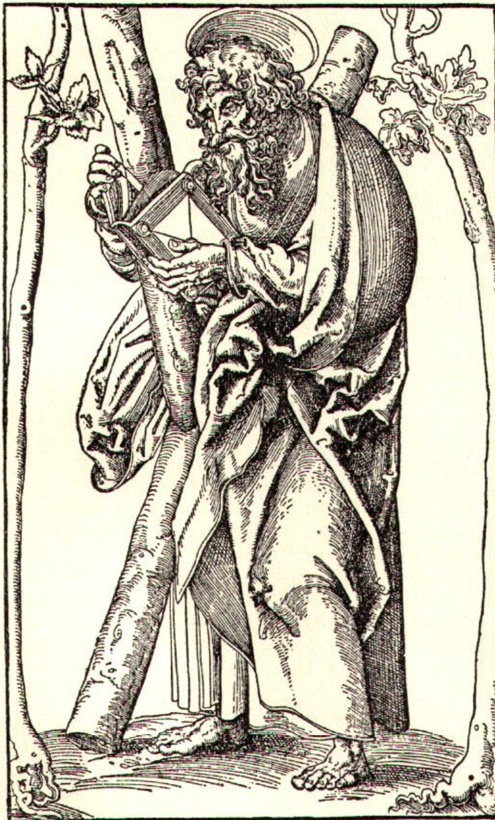
Andreas II, koning van H o n g a r ij e, vader van de H. Elisabeth, regeerde 1205—1235. Hij bestreed zijn broer Emerik, den wettigen troonopvolger, met het geld, waarvoor hij volgens aan zijn vader op diens sterfbed gedane belofte een kruistocht moest houden. Als voogd van Emerik's zoon Ladislaus beklom hij zelf den troon. In waarheid regeerde zijn vrouw Gertruda, die om haar nepotisme bij de magna ten gehaat was en vermoord werd (1213). Eindelijk, in 1217, scheepte hij zich met vorsten en bisschoppen, o.a. die van Munster en Utrecht, in voor den kruistocht. Hij keerde weldra zonder eenig resultaat terug en vond zijn koninkrijk onder de tyrannie der magnaten. De strijd, die volgde, bracht den magnaten de Gouden Bul, waarbij Hongarije een aristocratische republiek in monarchistischen vorm werd. De geestelijkheid

werd vrijgesteld van belasting en kon alleen voor een kerkel. rechtbank worden gedaagd. Bij het Privilegium Andreanum (1224) kregen de Duitsche kolonisten in Zevenburgen bijzondere rechten. *Wachters.*

Andreas III, koning van Hongarije van 1290—1301, bijgen. de Venetiaan. Zoowel Rudolf van Habsburg als de paus beschouwden Hongarije als een leengoed en lieten bij den dood van Ladislaus IV hun rechten daarop gelden. De magnaten kozen Andreas, die na fellen strijd het koninkrijk in bezit wist te nemen. Den candidaat des keizers, Albertus van Oostenrijk, schonk hij zijn eenige dochter Agnes, maar de pauselijke pretendent, Robert van Anjou, zocht steun bij enkele ontrouwe magnaten. De dood van A. voorkwam den strijd. Met hem stierf het geslacht der Arpaden uit. *Wachters.*

Andreas van Oostenrijk, gouverneur-generaal van de Z. Ned., * 14 Mei 1558 te Praag, † 12 Nov. 1600 te Rome, zoon van aartshertog Ferdinand. Hij verwerft den kardinaalshoed in 1576, wordt belast met de regeering over Tyrol, in 1591 bisschop van Brixen, later gouverneur van den Elzas. Tijdens de afwezigheid van aartshertog Albert uit de Nederlanden (1598—1599) neemt hij diens functie als gouverneur waar. Hij zet den strijd tegen de N. provinciën voort, tracht door het afsluiten van den Rijn den handel der Hollanders te vernietigen, en blijft tot einde Augustus 1599 in onze gewesten. Hij stierf na een reis in Italië, te Rome. *V. Roosbroeck.*

Andreas, Apostel, broer van Petrus, afkomstig

H. Andreas.

uit Bethsaida. Met Johannes was hij de eerste, die zich bij Christus aansloot (Joh. 1. 35—40). Later werd hij, tegelijk met Petrus, blijvend in Jesus' gezelschap opgenomen (Mt. 4. 18). Na Christus' dood zou hij het evangelie verkondigd hebben in de landen aan den Donau, in Epirus en Thracië, en te Patras in Achaja den kruisdood gestorven zijn. → Andreasgebed, St. Andriesnacht. *Keulers.*

Handelingen van Andreas. Eusebius (H. E. 3. 25) en andere oude getuigen spreken over dit apocryph als over een kettersch geschrift. Met uitzondering van enkele fragmenten zijn ze verloren. Meer is bewaard van den zgn. marteldood van Andreas, eveneens een apocryph. Het was bekend aan Gregorius van Tours, maar van gnostieke leerstellingen blijkt niets meer. De inhoud wordt gevormd door de gevangenneming, marteling en kruisdood van Andreas te Patras.

Uitg.; en lit.: Analecta Bollandiana (XIII 1894, 309 vlg.); E. Hennecke, Neutestamentliche Apokryphen (²1924, 251). *Greitemann.*

Zusters van den Heiligen Andreas. 1° Kruisdochters van den Heiligen Andreas, congreg., gesticht in 1806 te Molante door de Eerbiedw. El. Bichier des Ages met behulp van den Zal. A. H. Fournet. Op 29 Juli 1867 goedgekeurd door Pius IX. De congreg. legt zich toe op onderwijs, armenzorg en ziekenverpleging. Tegenwoordig in Frankrijk, Italië, Spanje en Canada. Telt meer dan 3 000 zusters.

2° Zusters van de Godd. Voorzienigheid van den H. Andreas, congreg., in 1820 gesticht door Abbé Gapp te Hombourg la Forteresse. Leggen zich toe op onderwijs en ziekenverpleging. Vele kloosters in Frankrijk en België.

3° Vrouwen van den H. Andreas, volgden den regel van Augustinus; congreg., in 1249 te Cambrai gesticht, tijdens de revolutie verdreven. In 1837 in België wederom opgericht als onderwijscongreg., met den regel van Ignatius. In 1857 kerkelijk goedgekeurd.

Lit.: Heimbucher, Die Orden und Kongreg. der kath. Kirche (²III, 380, 388, 548 vlg.). *J. v. Rooij.*

Andreas Antonius, Minderbroeder uit de 14e eeuw. In zijn werken geeft hij een duidelijke uiteenzetting van de leer van Scotus.

Lit.: Dict. Hist. Géogr. (II, 1633); nieuwere in: Lex. Theol. Kirche (I, 516).

Andreas Avellinus, Heilige, priester-advocaat. * 1521 te Castronuovo op Sicilië, † 10 Nov. 1608 te Napels (bij het begin der H. Mis door een beroerte getroffen). A. trad in 1566 in de jonge Theatijnerorde, bezield met den geest van gebed en versterving; een der weinige Heiligen, bekend door de gelofte, steeds het volmaakste te doen; werkte met veel vrucht onder clerus en volk, ook als kloosteroverste. Zijn ascetische geschriften (7 dln.) werden te Napels gedrukt (1731—'34). Feestdag 10 Nov. Patroon tegen beroerte en plotselingen dood.

Lit.: Dict. Hist. Géogr. (II 1636 vlg.); R. Lechat, La „Conversion" de St. A.A. (in Anal. Boll. XLI 1923, 139—148). *J. v. Rooij.*

Andreas Bobola, Jezuïet, → Bobola.

Andreas Caccioli, Zalige, Franciscaan, herder in het dioc. Spoleto, volgde Franc. van Ass. in 1223 en stond aan zijn sterfbed. * te Spello in Umbrië, † 3 Juni 1254. Door het volk als wonderdoener vereerd, getuige zijn bijnaam A. dell' Acqua (= van het water) naar aanleiding van een regenwonder. Zijn

afwijzende houding t.o.v. Elias van Cortona en zijn aanhangers bezorgde hem veel moeilijkheden. Feestdag 3 Juni.

Lit. Acta S.S. Jun. (I 1695, 364—370).

Andreas Capellanus schreef, in het begin der 13e e., een Tractatus de Amore, waarin hij de algemeene aanschouwingen over de liefde in de hoofsche poëzie behandelt, met gesprekken over liefdevragen, met oplossingen en meeningen, Iudicia amoris, van beroemde mannen en vrouwen uit zijn tijd (als van Margareta v. Vlaanderen en Maria v. Champagne). Dit werk is de bron geweest van vele jeu-partis, koningsspelen en andere beuzelarijen over hoofsche liefde. De uit dit werk afgeleide voorstelling van Minnehoven schijnt wel verkeerd te zijn.

Uitg.: E. Trojel (Kopenhagen 1892). — Lit.: G. Paris, Mélanges (Parijs 1912). *V. Mierlo.*

Andreas Corsini, Karmeliet, Heilige, bekend om zijn werken van boetvaardigheid en naastenliefde, vooral tegenover armen en zondaars. * 30 Nov. 1302 te Florence uit het adellijk geslacht der Corsini, † 6 Jan. 1373 te Fiesole, waar hij sinds 1349 bisschop was. In 1440 werd op zijn voorspraak Florence in den oorlog tegen den hertog van Milaan van verwoesting gered. Door Urbanus VIII werd hij heilig verklaard. Tot nu werd zijn lichaam voor bederf gespaard. Vereerd in de fraaie Corsini-kapel in den Carmel van Florence. Feestdag 4 Febr.

In de kunst afgebeeld als bisschop. Met kruis, staf en zwaard, dit laatste als beschermer van Florence, met wolf en lam, naast hem liggend (Toggini, Reni). Volgens zijn levensverhaal zag zijn moeder hem bij zijn geboorte als een wolf, die bij het binnengaan van den Carmel te Florence in een lam veranderde.

Lit.: p. Marie-Joseph in Dict. Hist. Géogr. (II, 1655—1659); p. Caioli O. Carm., S. Andrea Corsini (Florence 1929); Rivista Storica Carmelitana (I 1929, 8-52, 66-70); Anastarius a S. Paulo O.C.D., De S. Andrea Corsini, in Analecta Ord. Carm. Disc. (IV 1930, 238- 250).

Andreas de Galleranis, Zalige, † 19 Maart 1251 te Siena, zijn geboorteplaats. Aanvankelijk was A. soldaat, moest echter vluchten wegens moord op een godslasteraar en stichtte ca. 1240 in Siena een vereeniging: „Oblaten en Broeders van Barmhartigheid voor de armen van Christus", waarvan de bezittingen in 1304 aan het Hospital della Scala overgingen. Ca. 1292 aggregatie met de Dominicanenorde, en in 1308 algeheele vereeniging. Feestdag 19 Maart.

Lit.: Acta S.S. Mart. (^{3}III, 49—58). *J. v. Rooij.*

Andreas del Guasto, Augustijn, door schrijvers der orde „beatus" genoemd. * 16 Aug. 1534 te Castrogiovanni op Sicilië, † 1627 te Regalbuto. Leefde als kluizenaar, sloot zich later bij de Augustijnen aan. Met toestemming van den generaal der orde, Thaddeus van Perugia, en goedkeuring van Greg. XIII (1579), stichtte A. de Congregatie van Centorbium (ook Augustijnen).

Andreas Lopadiotes, een Griek, die in de eerste helft der 14e eeuw het zgn. Lexicon Vindobonense samenstelde, waarvan de verdienste is, dat het ons overigens onbekende verzen van Sophocles en Pherecrates heeft bewaard.

Andreas Salos, een van de meest bekende „dwazen om Christus". † 28 Mei 936. Zijn biechtvader Nikephoros, priester van de Aya Sophia, schreef een biographie, voor de cultuurgeschiedenis van dien tijd zeer belangrijk. Afgedrukt in Migne Patr. Gr. (dl. 111). A. wordt 2 Oct. herdacht.

Andreas van Caesarea, aartsbisschop van C. in Cappadocië, schreef naast andere werken, die verloren gingen, een commentaar op de Apocalypse. De dateering varieert bij de geleerden tusschen de 5e en 9e eeuw. Daar hij polemiseert tegen den commentaar van Oecumenius heeft hij waarsch. kort na dezen geschreven, eerste helft der 7e eeuw.

Lit. Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Liter. (V 1932, 102 vlg.). *Franses.*

Andreas van Creta, trad als knaap in het klooster te Jeruzalem. Bisschop Theodorus zond hem in 685 naar Konstantinopel om de volle instemming der Kerk van Jeruzalem te getuigen met de besluiten van het 6e Alg. Concilie. A. werd daar diaken gewijd en ca. 700 bisschop van Gortyna op Creta. Twintig preeken bewijzen dat hij een begaafd redenaar was. Beroemder is hij als dichter door zijn liturgische zangen, canones en idiomela. Voornaamste gedicht is zijn Groote Canon of Vastenzang in 250 strophen. † waarsch. 740.

Lit.: Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Liter. (V 1932, 152 vlg.). *Franses.*

Andreas van Cuyck, domproost van Luik, aartsdiaken in de Kempen, biss. van Utrecht (1128—1139). Hij was een voorstander van de canonieke keuze der biss. en aanvankelijk bevriend met koning Lotharius. De vriendschappelijke verhouding met den keizer werd in 1132—1133 verbroken door den strijd van den bissch. met Floris, broer van den regeerenden graaf Dirk VI van Holland, met het gevolg dat het Friesche graafschap Oostergo-Westergo aan het bisdom onttrokken werd. Na de verzoening volgde A. Lotharius naar Italië, 1136—1137. Eerst Koenraad III gaf het Friesche graafschap aan Utr. terug, 1138. A. bevorderde het stichten van kloosters: Oostbroek, Stavoren en Rijnsburg, Marienweerd en Bern. Hij stichtte nieuwe parochies en herstelde vier kerken in Utr., die door brand waren geteisterd.

Lit.: Moll, Kerkgeschiedenis (II 1e stuk 1866, 87—89). *Post.*

Andreas van Escobar, Benedictijn, ook A. Didaci, A. Hispanus of A. van Randuph (abdij) genoemd. Invloedrijk schrijver ten tijde van het Schisma, en een ongestadig aanhanger van paus en tegenpaus. * 1367, † ca. 1437. Hij werd in 1393 mag. theol. te Weenen. Door Greg. XII 1408 bisschop gewijd. Martinus V riep A. naar Rome en benoemde hem in 1428 tot tit. aartsbisschop van Megara. Als poenitentiarius minor schreef A. het „Lumen confessorum". Het gevolg hiervan was, dat de toestanden bij de Poenitentiarie veel werden verbeterd. Hij stierf na een vruchtbaar en werkzaam leven.

Lit.: L. Walters (Diss. Münster 1901); E. Göller, Gesch. der päpstl. Pönitentiarie (I 1907, 63 vlg.). *J. v. Rooij.*

Andreas van Florentië, ook Malpiglia Andreas Ghini, bisschop te Doornik, uit Florentijnsche familie van diplomaten en financiers, * in 1330 bisschop van Atrecht, in 1334 van Doornik, in 1342 kardinaal te Rome, † 2 Juni 1343.

Lit.: Biogr. nat. (XIII, 265).

Andreas van Pera, of Andreas van Rhodus, Dominicaan. Afkomstig uit Grieksch-schismatieke familie. † ong. 1458. Trad in het klooster te Pera, dat behoorde tot de Congregatie der Fraters Peregrinantes, die het Oosten evangeliseerden. Werkte aan de uniee-

ring. Was op concilie van Bazel en Ferrara. 1432 aartsbisschop van Rhodus, 1447 van Nicosia op Cyprus. Van hem is te onderscheiden Andr. van Rhodus, 1413 aartsbisschop van Rhodus.

Lit.: Quetif-Échard, Script. O.P. (I, 801); Kirchenl. (I, 835 vlg.). *Lambermond.*

Andreas van Regensburg, Beiersch geschiedschrijver; de Livius van Beieren. * ca. 1380, waarschijnlijk te Straubing, † ca. 1438 in Stadtamhof, waar hij 1401 zijn intrede deed bij de reguliere kanunniken van St. Mang. Hij schreef o.a. Chronica summorum pontificum et imperatorum (1422) en Chronica de principibus terrae Bavariae (1428), waarvan hij zelf een Duitsche vertaling bezorgde en voortzetting tot 1436 van den Latijnschen tekst.

Lit.: F. Heidingsfelder in Lexikon f.T.u.K. (I, 417). *Kocken.*

Andreas van Rinn, Zalige, martelaar. * 16 Nov. 1459; als 3-jarig kind door Joden ontvoerd, zou hij nabij Rinn bij Hall (Tirol) op 12 Juli 1462 het slachtoffer van een ritueelen moord geworden zijn. Bened. XIV keurde in 1752 de vereering goed in den vorm van „beatificatio aequipollens" (→ Zaligverklaring). Zijn reliquieën werden in de kerk te Judenstein bij Rinn vereerd door talrijke pelgrims. De oude legende, eerst in 1620 door Guarinoni opgeteekend, is historisch onbetrouwbaar. Feestdag 12 Juli.

Lit.: Acta S.S. Jul. (III 1723, 462—470); Austria sancta (II 1910, 50—58). *J. v. Rooij.*

Andreas van Samosate, bestreed de Anathematismen van Cyrillus van Alexandrië. Fragmenten van zijn werk bij C. Daarnaast een aantal brieven over de Nestoriaansche kwestie. † ca. 449.

Lit.: Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Liter. (IV 1924, 249 vlg.).

Andreas van Slagelse, volksheilige uit Seeland (Den.), priester. † 1205. Talrijke legenden en sagen omgeven zijn figuur. Niet gecanoniseerd.

Lit.: Lex. für Theol. und Kirche.

Andreas van Spoleto. Nam werkzaam aandeel in den strijd tusschen Welfen en Gibelijnen. Trad in de Minderbroedersorde, was daarna een tijdlang bij zijn ouders, om die te verdedigen en keerde naar het klooster terug. Hij werd priester en trok predikend rond. Vertrok als missionaris naar Afrika en werd er door de Mohammedanen gedood. Het verhaal van zijn dood werd opgezonden naar het kapittel vnn Toulouse in 1532 en schijnt veel verbreiding te hebben gevonden.

Lit.: Dict. Hist. Géogr. (II, 1712); Archivo Ibero Americ. (XVI 1921, 106—119); Collect. Franc. Neerl. (II, 404). *v. d. Borne.*

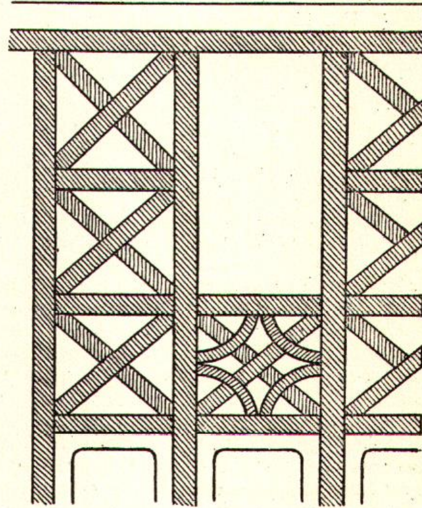
Andreas-Salomé, Lou von, Duitsch schrijfster uit den kring van Nietzsche, met wien ze later brak. Haar verhalen, overgangsproducten, waarin oude en nieuwe romantechniek elkaar verdringen, hebben echter een Slavische atmosfeer, die haar studie van vaak overspannen meisjeszielen bijzonder boeiend maakt.

Voornaamste werken: Aus fremder Seele (1896); Im Zwischenland; Menschenkinder; Das Haus (1920); Die Stunde ohne Gott (1921); Rodinka (1923); benevens werken over Ibsen, Nietzsche en Rilke. *Baur.*

Andreasgebed, St. Andriesnacht. De H. Andreas is de patroon van Rusland en Schotland, gold ook als de beschermheilige van de ridders van het Gulden Vlies, vandaar zijn vereering in België: Sint Andries bij Brugge en Sint Andries bij Dalhem zijn naar hem genoemd. Visschers, vischverkoopers (hij was zelf visscher), waterdragers en touwslagers stelden zich onder zijn schutse; met koorden was hij aan het martelkruis gebonden. Hij gold als de zachtmoedigste onder alle Heiligen en werd dan ook bijzonder vereerd door trouwlustige meisjes, die op zijn feestdag vóór het slapengaan hem vroegen om in den droom haar toekomstigen echtgenoot te mogen zien. De Heilige fungeert als toekomstvoorspeller en vruchtbaarheidsschenker, ook als weerprofeet in het volksgeloof: Sint Andries brengt de vries. In België gaat op sommige plaatsen de jeugd om appelen rond. Feestdag 30 Nov.

Lit.: kan. V. Van de Velde, Feesten van het Kerkelijk Jaar en hunne Volksgebruiken (1929, 31—38). *Knippenberg.*

Andreaskruis wordt genoemd een × vormig kruis; aan zulk een kruis zou de H. Apostel Andreas

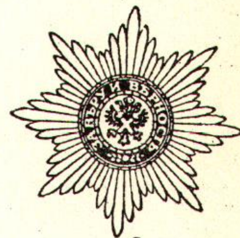
Andreaskruisen bij middeleeuwsche houtconstructie.

gestorven zijn, hij heeft het A. daarom als attribuut. In de houtconstructie wordt A. gebruikt als versterking van balkenwerk, en als veiligheid tegen verdraaiing en winddruk.

Andreas-orde, 1° hoogste Russische onderscheiding, in 1698 gesticht door Peter den Gr. ter eere van Ruslands patroonheilige. Eén

1

2

Andreas-orden.

klas. Devies: voor trouw en geloof. Teeken: over den gekroonden Russischen dubbelen adelaar een

blauw St. Andrieskruis met een voorstelling van den Heilige. L i n t: blauw.

2° S c h o t s c h e o n d e r s c h e i d i n g, naar men wil, gesticht in 787, in 1540 en in 1687 vernieuwd; statuten van 1883. *E. v. Nispen tot Sevenaer.*

Andree, 1° K a r l, geograaf en journalist, * 20 Oct. 1808 te Brunswijk, † 10 Aug. 1875 Bad Wildungen; studeerde te Jena, Berlijn (beïnvloed door Von Humboldt en Ritter) en Göttingen in aardrijkskunde, geschiedenis en staatswetenschappen. Tot 1848 dagbladredacteur, achtereenvolgens te Mainz, Karlsruhe, Keulen en Bremen, daarna zich enkel aan de wetenschap wijdend te Dresden en Leipzig. Stichtte in 1862 „Globus, illustrierte Zeitschrift für Länder- und Völkerkunde" en in 1863 met Ruge de „Verein für Erdkunde" te Dresden.

W e r k e n: o.m. Nord-Amerika (1851); Geogr. Wanderungen (2 dln. 1859) en zijn hoofdwerk: Geographie des Welthandels (2 dln. 1867—'72), herzien door Heiderich en Sieger (⁴1926—'27).

2° R i c h a r d, geograaf en ethnoloog. Zoon van den vorige, * Febr. 1835 te Brunswijk, † Febr. 1912 te München; studeerde in Brunswijk en Leipzig, van 1873—1890 directeur van het kartographisch instituut van Velhagen en Klasing en gaf als zoodanig Andree's Handatlas uit (⁸1930). Van 1891—1903 redigeerde hij het tijdschrift Globus. Met Peschel verzorgde A. de Physikal.-Statist. Atlas des deutschen Reiches (1878).

W e r k: o.m. Ethnogr. Parallelen und Vergleiche (2 dln. 1878 en 1889). *v. Velthoven.*

3° S a l o m o n A u g u s t u s, Zweedsch ingenieur. * 18 Oct. 1854 te Granna aan het Vettermeer, maakte voor het eerst gebruik van een ballon voor poolonderzoek; liet naar eigen aanwijzingen een ballon hiervoor vervaardigen, Örnen = Adelaar genoemd. 11 Juli 1897 steeg Andrée met Strindberg en Fränkel te Spitsbergen op, waarna al spoedig, ondanks vele hulpexpedities, niets meer van hen gehoord werd dan een bericht van een losgelaten postduif en wat uitgeworpen fleschen. In 1930 werden door den poolonderzoeker dr. Horn, op de Witte Eilanden ten O. van Spitsbergen, de lijken der drie poolreizigers gevonden. Naar de daar aangetroffen aanteekeningen werd door het Zweedsch Anthropologisch en Aardrijkskundig Genootschap uitgegeven: Met den „Adelaar" naar de Pool (1931). *de Visser.*

Andrée, T h e o r i e v a n K. (1914). Hij werkte de theorie van Ampferer uit. Door volumeveranderingen, diep in de aardkorst, ontstaan evenwichtsverstoringen, gevolgd door isostatische compensatiestroomen. Stroomrichting bepaald door de relatieve hoogte van naburige gebieden. Primaire oorzaak: volumevermeerdering tijdens de afkoeling en kristallisatie van de aardkorst. → Tammann, Theorie van. *S. Tromp.*

Andreeland, schiereiland in het N. van W. Spitsbergen, tusschen de Wijde- en Woodbaai. Opgebouwd uit devonische gesteenten.

Andreis, F e l i x d e, Eerbiedwaardig, Lazarist, ijverig missionaris. * Dec. 1778 te Demonte (Piemont), † 15 Oct. 1820 in het door hem gestichte college The Barrens (bij St. Louis). A. is de eerste overste der Congreg. in de V. S. geweest. Sedert 1918 is het proces zijner zaligverklaring aanhangig.

L i t.: Acta Apost. Sed. (X 1918, 374—377).

Andrejew, L e o n i d, Russisch schrijver van onrustige, sceptisch-anarchistische sensatieromans, overspannen novellen en symbolistische drama's, die den mensch schilderen als een ongeneeslijk begoochelaar van zichzelf in elkaar verdringende paradijsdroomen. Het leven is beteekenislooze chaos, met aan het eind den dood, die, als een akelige obsessie, den achtergrond van al A.'s verhalen en spelen onveilig maakt: zijn stuk H e t l e v e n v a n d e n M e n s c h (1906) bijv. is een soort Russisch Elckerlyc, maar vol van storend effectbejag. Aanvankelijk voor een groot genie gehouden, bewees A. weldra slechts een Dostojewskij-epigoon te kunnen zijn, in wien het bitter maar oprecht pessimisme van den meester tot gezochte pose is ontaard. Het sterkst blijkt A. nog in zijn bescheiden realistisch werk. * 1871 te Orel, scheurde zich (1917) van de Bolsjewisten af, week uit naar Duitschland, † 12 Sept. 1919 te Mustamäggi (Finland), waar hij een villa bezat.

W e r k e n: Novellen (1902); De afgrond e.a. novellen (1903). R o m a n s: Het roode lachen (1903); Historie van de zeven gehalsrechten (1908); Satan's dagboek (1912); Het oorlogsjuk (1915). D r a m a 's: Het leven van den mensch (1906); De gedachte (1912). V e r t a l i n g e n: Duitsche o.a. bij Reclam en Hendel. — L i t.: Gorki, Erinnerungen an L. A. in Die Neue Rundschau (II 1922, 965); P. Wertheimer, Brüder im Geist (Weenen 1923); A. Linin in Zeitschrift für slavische Philologie (VIII 1931, 206 vlg.). *Baur.*

Andrena, → Zandbij.

Andreoli, G i o r g i o d i P i e t r o, pottenbakker en majolicaschilder in Gubbio. * ongeveer 1465 te Intra aan het Lago Maggiore, † 1553 te Gubbio, waar A. met eenige anderen sinds 1485 een werkplaats had. A.'s roem is gevestigd door het aanbrengen van een lustreglazuur, dat hij voor het eerst aanwendt in 1501 en dat zijn werk een zeer verfijnd karakter geeft. Talrijke majolica-vaatwerken worden bewaard in de musea van Gubbio, Pesaro, Berlijn, Weenen, Londen, Parijs, enz.

L i t.: E. Molinier, Les majoliques italiennes en Italie (Parijs 1883). *A. B. de Vries.*

Andres (Adres), ook Andernes, Andrenesse, Andrea, Benedictijner prioraat, later Benedictijner abdij, in het bisdom Atrecht (bij Boulogne, Frankrijk). Gesticht in 1084 door Baudwijn I, graaf van Guines; tot abdij verheven op het einde der 11e eeuw. De bibliotheek was goed voorzien en het scriptorium bekend. A. werd verwoest in 1351 bij den inval der Engelschen in het graafschap Guines. De abdij werd waarschijnlijk niet hersteld. Alleen de eeretitel van abt samen met de inkomsten der abdij werd tot aan de Fransche revolutie als commende geschonken aan hooggeplaatste geestelijken. Van het klooster bleven alleen enkele graftomben over.

L i t.: Guillaume d'Andres, Chroniques, uitg. Heller in Monumenta Germaniae Historica, Scriptores (XXIV); Gallia Christiana (X); De Pas, Quelques souvenirs de l'abbaye d'Andres, Bulletin de la Commission des antiquités départementales du Pas-de-Calais (II en V). *De Schaepdrijver.*

Andreus, 1° s t i c h t e r v a n A n d r e ï s, het latere Orchomenus.

2° Andreus of Andros wordt ook de eerste k o n i n g v a n A n d r o s genoemd.

Andrewes, L a n c e l o t, Anglicaansch bisschop, vereerd als kerkvader door de Anglicanen der hoog-kerkelijke richting. * 1555, † 1626. Studeerde te Cambridge, wijding 1580, beneficies te Londen 1589, deken van Westminster 1601, bisschop van Chichester 1605, Ely 1609, Winchester 1619. Geleerd,

bescheiden, vroom. Rhetorische Engelsche preeken. Medewerker aan de Authorized Version van den Engelschen Bijbel (1607). Verdedigde het episcopaat tegen de Puriteinen (Conferenties van Hampton Court 1603—'04), en den Eed van Suprematie van 1606 tegen den paus en de kardinalen Bellarminus en J. D. Du Perron (Tortura Torti, 1609, vroeger op den Index; Responsio ad Apologiam Card. Bellarmini; Determinatio theologica de Jurejurando exequendo (1610), enz.).

Werken: 9 dln. in Library of Anglo-Catholic Theology, 1841 vlg. Zijn Devotions en Preces Privatae (deels vertaald door J. H. Newman) worden nog steeds herdrukt en blijven populair in Hoog-Anglicaansche kringen. — Lit.: T. S. Eliot (1928). *Pompen.*

Andrews, Thomas, eerst arts, later physicochemicus, * 19 Dec. 1813 te Belfast, † 26 Nov. 1885 aldaar. Merkwaardig is zijn onderzoek naar de warmteontwikkeling bij chemische processen, zeer belangrijk zijn ontdekking, dat koolzuur en andere gassen boven een bepaalde, de kritische, temperatuur niet meer door druk vloeibaar te maken zijn. *v. Santen.*

Diagram van Andrews, → Toestandsvergelijking.

Andrews-Edinburgh, St., → St. Andrews.

Andria, → Terentius.

Andria, stad in de prov. Bari (Zuid-Italië, 41° 20′ N., 16° 20′ O.), 59 000 inw. Bisschopszetel. 15 km Z. ligt het beroemde Hohenstaufenkasteel (1240, Frederik II) Castello del Monte.

Andrian zu Werburg, Leopold, baron von, Oostenrijksch dichter; aanvankelijk in den kring van St. George werkzaam, geeft thans werk, dat door uitgesproken Kath. levensbeschouwing gedragen is. * 9 Mei 1875 te Berlijn.

Voornaamste werken: Der Garten der Erkenntnis (1893); Gedichte (1894, [2]1919); Die Ständeordnung des Alls (1930). *Baur.*

Andrias Scheuchzeri Tschudi is een fossiele amphibie en behoort tot de Urodela. Dit fossiel werd gevonden in de boven-miocene lagen van Oeningen bij het Bodenmeer. Het werd oorspronkelijk door Scheuchzer onder den naam Homo diluvii testis beschreven. Scheuchzer beschouwde het nl. als een overblijfsel van een mensch, die bij den zondvloed was omgekomen. Nauwkeurige onderzoekingen brachten aan het licht, dat Andrias Scheuchzeri een tweeslachtig dier was, behoorend tot de orde der Urodela. *Hofsteenge.*

Andricus foecundatrix (< Gr. andrikos = mannelijk) en andricus pilosus, galwespen, die aan eiken de zgn. eikenroosjes of ananasgallen veroorzaken. Hieruit komt vroeg in het voorjaar de generatie a. foec. te voorschijn, die, zonder bevrucht te zijn, eitjes legt in de meeldraadkatjes van een bloeienden eik, ten gevolge waarvan nu gallen ontstaan, waaruit zich de generatie a. pilosus ontwikkelt. Van deze generatie legt het bevruchte wijfje eitjes in de knoppen der eiken, waaruit nu weer ananasgallen ontstaan.

Andr. behoort tot de fam. der galwespen (Cynipidae), orde der vliesvleugeligen (Hymenoptera). *Willems.*

Andridzj, Ivo, Joego-Slavisch dichter en romanschrijver, in wiens werk voor het laatst het Oriëntaalsch karakter van den Balkan zichtbaar is.

Andries, Jos. Olivier, kanunnik, staatsman, geschied- en oudheidkundige. * 23 Juni 1796 te Ruddervoorde (W. Vl.), † 9 Maart 1886 te Brugge. Onder Holl. bewind, een der aanvoerders van den tegenstand; lid van nat. congres 1830, tot in 1839 van de Kamer van volksvertegenwoordigers. Daarna kanunnik-kerkmeester der Brugsche hoofdkerk, waarvan hij herstelling leidde. Gewaardeerde medewerker aan Mémorial des fabriques. Te Brugge, nog in 1839, medestichter van Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire de la Flandre. Schr. van versch. waardevolle gesch. werken.

Lit.: A. De Leyn, Notice biogr. de Mr. Jos. Ol. Andries (Brugge 1892). *Allossery.*

Andries de Smet, van Brugge, verzamelt ca. 1530 de Excellente Cronike van Vlaanderen en werkt die bij. → Olivier van Dixmude.

Andriesnacht, St., → Andreasgebed.

Andriessen, 1° Anth., Nned. landschap- en figuurschilder der 18e eeuw. Broer en leerling van Jurr. A. Leermeester van Troostwijk. * 1726 te Amsterdam, † 1813 aldaar.

2° Chr., Nned. schilder van landschap, stadsgezicht, historie en genre. Zoon en leerling van Jurr. A. * 1775 te Amsterdam.

3° Hendrik, genaamd manke Heyn. Ned. schilder van uiterst zeldzame, vrij goede stillevens. Een geteekende en gedateerde (1635) Vanitas kwam voor op een auctie van 1885, een andere op de tentoonst. „Het Stilleven" te A'dam, 1933. * te Antwerpen, † 1655 in Zeeland.

4° Hendrik Franciscus, componist en organist. * 17 Sept. 1892 te Haarlem. Ontving het eerste muziekonderricht van zijn vader, den organist N. H. Andriessen, en van zijn broeder Willem. Was aanvankelijk journalist, nam echter in 1913 het besluit, zich geheel aan de muziek te wijden. Ging orgel studeeren bij Louis Robert en bezocht daarna het Conservatorium te Amsterdam. Zijn voornaamste leeraren waren J. B. de Pauw en Bernard Zweers. In 1916 einddiploma. Veel invloed op zijn ontwikkeling en zijn denkbeelden had daarna de omgang met Alfons Diepenbrock. Vooral in zijn eerste werken is deze invloed merkbaar, terwijl later een duidelijk streven naar vrijheid en eigen stijl opvalt. A. werd na zijn studiejaren achtereenvolgens benoemd tot organist aan de St. Josephskerk te Haarlem, tot leeraar aan het Conservatorium te Amsterdam voor harmonieleer en analyse, tot leeraar voor orgelspel aan de Kath. Kerkmuziekschool te Utrecht. A. treedt als organist meermalen op. Als componist is A. romaansch georiënteerd en maakt hij, zonder tot de uiterst-geavanceerde richting te behooren, gaarne gebruik van de nieuwere compositorisch-technische werkwijzen.

Werken: voor orgel: Toccata, Drie Choralen (1917), Sonata da chiesa (1926), Tassacaglia (1930). Kamermuziek: Violoncel-Sonate (1926), Suite voor viool en piano (1929), Viool-sonate (1931). Vele liederen, waaronder met orkest; o.a. de cyclus l'Attante mystique, de cyclus met orgel: Miroir de peine. Een klein oratorium: l'Histoire de l'enfant de Dieu (1917). Voor orkest: symphonie (1930). Voor A.'s kerkelijke werken, → Nieuwe Nederl. Kerkmuziek.

5° Jurriaan, Nned. schilder der 18e eeuw van portret, allegorie, arcadische landschappen, tooneeldecors, wandbehangsels; had met Is. Schmidt een tapijtfabriek. * 1742 te A'dam, † 1819 ald. Leerling van Eliger en J. M. Quinckhardt; als regent van de Teekenacademie vormde hij veel leerlingen, o.a. Troostwijk. Het Rijksmuseum bezit zijn zelfportret.

Lit.: v. d. Eynde en v. d. Willigen.

6° Willem, pianist van veelzijdigmuzikale beteekenis; ontwikkelde in harmonisch evenwicht

virtuoze techniek en persoonlijke artisticiteit. Treedt in alle beduidende plaatsen van Ned. op; speelde ook in Parijs, Berlijn, Leipzig, Keulen, Hannover, Frankfort en andere plaatsen in het buitenland. In nauw verband met zijn pianistische kunst componeerde hij cadenzen bij Beethovens 3e en 4e Piano-concert en Mozarts A dur- en c moll-concert. A. publiceerde in Caecilia-Muziekcollege o.a. een analytische studie over de Sonatine van Ravel en een artikel „Over Pedaal-notatie”. Onafhankelijk van zijn pianistische prestaties zijn Andriessens composities. In zijn studie-jaren ontstond een piano-concert, maar in den loop van den tijd componeerde A. vele liederen, een openluchtspel „Willem van Holland” en een Missa voor soli, gemengd koor en orkest, die als zijn hoofdwerk mag gelden. De lyrische aard van A., welke zich bij het klavierspel door de subtiliteit van aanslag kenmerkt, manifesteert zich in zijn Missa in grootere lijnen. * 1887 te Haarlem; eerste onderricht van zijn vader; daarna Conservatorium Amsterdam, piano bij J. B. de Pauw; Bernard Zweers voor compositie. Verwierf in 1908 den Prijs van Uitnemendheid; was de eerste pianist in Nederland die dezen prijs kreeg. Van 1910—'18 leeraar aan het Kon. Conservatorium te Den Haag, van 1918—'24 aan de Muziekschool der Mij. tot Bev. der Toonk. te Rotterdam. In 1924 volgde hij zijn leeraar De Pauw op aan het Conservatorium te Amsterdam.

Andrieux, F. G. Jean-Stanislas, Fr. dichter van uitgesproken pseudo-klassieke tragedies en blijspelen; heel zijn werk is trouwens sterk tegen de Romantiek gericht, niet alleen zijn vierdeelige Philosophie des belles-lettres (1824), maar ook zijn zorgvuldig berijmde vertellingen (o.m. Le Meunier de Sans-Souci e.a.). * 6 Mei 1759 te Straatsburg, † 10 Mei 1833 te Parijs.

Werken: Les étourdis ou le mort supposé (1788); Le trésor (1803); Molière avec ses amis (1804); Le vieux fat (1810); La comédienne (1816); Junius Brutus (1828); Oeuvres (6 dln. Parijs 1828 vlg.). — Lit.: Saint Albin Berville, Etude sur A. (Parijs 1858). *Baur.*

Andrimont, Belg. gem. in de prov. Luik; ten N. van Verviers; opp. 954 ha; 6 928 inw.; bergachtig landschap; groeven van kalksteen en van zandsteen; landbouw; textielnijverheid; kerk van de 17e eeuw; kasteelen: des Heids, des Croisiers.

Andringa, Tjerk, Nned. portret- en genreschilder. Leerling van C. Kruseman en van de A'damsche Academie. * 1806 te Leeuwarden, † 1827 aldaar.

Andriscus, een slaaf, die zich voor Philippus, zoon van koning Perseus, uitgaf, verwekte in Macedonië opstand tegen de Rom. In 148 v. Chr werd A. door den praetor Quintus Caecilius Metellus verslagen en kort daarna aan de Rom. uitgeleverd. Macedonië werd een Rom. provincie. *Davids.*

Androclus, als slaaf zijn Rom. meester in Africa ontloopen, trok bij een leeuw een doorn uit den poot. Hij leefde samen met het dier; gevangen genomen, werd hij te Rome veroordeeld tot een strijd met de wilde dieren. In de arena vond A. zijn leeuw terug, die hem herkende en liefkoosde. A. werd vrijgesproken. *Davids.*

Androecisch (< Gr. anèr = man, oikia = huis) beteekent, dat er alleen maar mannelijke bloemen aan een plant voorkomen.

Androecium beteekent in de plantkunde de gezamenlijke meeldraden van een bloem.

Androgenesis, → Pseudogamie.

Andrógeos (Gr. myth.), zoon van Minos en Pasiphaë. In Athene overwon hij alle mededingers bij de Panathenaeën. Aegeus, koning van Athene, zond A. uit tegen den stier van Marathon, die A. doodde. Minos trok op tegen Athene, dat gedwongen werd, jaarlijks zeven jongelingen en zeven meisjes naar Creta te zenden, om aan den Minotaurus te worden prijsgegeven. → Theseus. *Davids.*

Androgynie (< Gr. anèr, man, gunè = vrouw), in de geneesk., toestand, waarbij een man algemeenen vrouwelijken lichaamsbouw vertoont (ontwikkeling der borsten, ontwikkeling van vet op bepaalde plaatsen, enz.). Ook wel gebruikt bij vrouwen met mannelijk type. Tweegeslachtigheid (hermaphroditisme), zoowel de echte, waarbij zoowel de mannelijke als de vrouwelijke geslachtsklier aanwezig is, als de schijnbare, waarbij alleen de uitwendige geslachtsdeelen min of meer op die van beide (of van het andere) geslachten gelijken. *Wyers.*

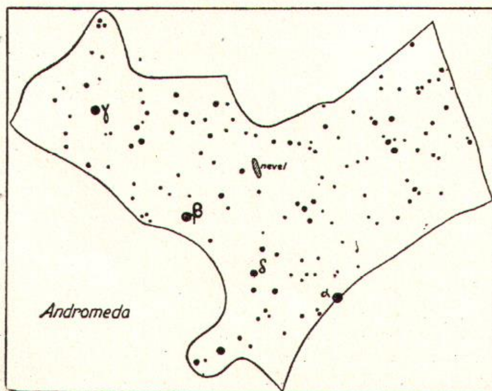
Androgynie beteekent in de plantkunde het voorkomen van mannelijke en vrouwelijke bloemen aan dezelfde plant.

Andromache, in de Gr. myth. en poëzie de trouwe echtgenoote van Hector. Beroemd is het afscheidsgesprek van A. en Hector (Ilias VI, 370 vlg.). Bij Troje's val wordt haar zoontje gedood en A. als slavin door Neoptolemus meegevoerd. Het conflict, dat ontstaat tusschen A. (intusschen bij Neoptolemus moeder geworden van Molossus) en Hermione, de echte, maar kinderlooze en jaloersche vrouw van Neopt., wordt door Euripides behandeld in een in 424 opgevoerde tragedie. *V. Pottelbergh.*

Andromachus, vader van den Gr. geschiedschrijver Timaeus, verzamelde te Tauromenium (teg. Taormina), op Sicilië, de verbannen inwoners van het naburige Naxus.

Andromeda, in de Gr. myth. de dochter van den koning van Aethiopië. De overmoed van haar moeder Cassiopea, die zich erop had beroemd schooner te zijn dan de Nereïden, werd door Poseidon bestraft: van het door den god overgezonden zeemonster kan het land enkel worden bevrijd, als — zoo luidt een orakel — A. aan het gedrocht wordt overgeleverd. A., aan een klip gebonden, wordt echter door Perseus gered; beiden, echtgenooten geworden, worden onder de sterren opgenomen. De sage van A. werd door Sophocles en Euripides (in 412) behandeld. *V. Pottelbergh.*

Andromeda, een sterrenbeeld van het N. halfrond van den hemel. Het bevat 4 heldere

sterren (3e grootteklasse of helderder). Ook een spiraalnevel, die juist voor het bloote oog zichtbaar is (→ Andromedanevel). A. is in Ned. in het najaar en den winter zichtbaar.

Andromeda, plantengeslacht, bestaande uit kleine struiken van de fam. der heideachtigen, met zes soorten in de venen en heidepoelen der Noordelijke gematigde streken en waartoe A. poliifolia L. de Lavandelheide of rotsbes behoort.

Andromeda-nevel. Onder de spiraalnevels is de groote nevel in het sterrenbeeld Andromeda de eenige, die voor het bloote oog zichtbaar is : als een wazige, ovale vlek, groot 30 bij 51 boogminuten, ietwat helderder in het midden, met een totale lichtsterkte van een ster der 4e tot 5e grootte. Men vindt hem reeds opgeteekend in den sterrenkataloog van Al.-Soefi (10e eeuw). Marius was de eerste, die hem met den kijker onderzocht (1612); bekend is zijn beschrijving: als een kaarslicht door hoorn gezien. In 1885 vertoonde zich dicht bij de kern een nieuwe ster van de 8e grootte. Roberts ontdekte (1887) fotografisch zijn spiraalvorm. Uit zijn spectrum leidde Scheiner (1899) af, dat de A. een sterrenstelsel is, en werkelijk werden met den 100-duims-spiegelkijker van Mount-Wilson de spiraalarmen gedeeltelijk in sterrenzwermen opgelost, terwijl de kern onopgelost bleef. Talrijke nieuwe en veranderlijke sterren werden in den nevel ontdekt, uit wier lichtsterkte en lichtwisseling een afstand van omtrent 800 000 lichtjaren werd afgeleid. Zijn schijnbare afmeting aan den hemel is (fotografisch) 3 booggraden, de ware omtrent 40 000 lichtjaren. De totale massa wordt ruw geschat op 3 milliard zonnemassa's, de lichtkracht op die van een milliard zonnen. De nevel wentelt om zijn kern in een periode, die geschat wordt op 17 millioen jaren. De snelheid, waarmede hij zich in de gezichtslijn (naar ons toe) beweegt, bedraagt 300 km/sec.

In de nabijheid van den A. ontdekte Hubble 140 nevelige objecten, met middellijnen van 12 tot 50 lichtjaren, waarschijnlijk bolvormige sterrenhoopen, waarvan de uiterste omtrent 100 000 lichtjaren van elkaar verwijderd zijn.

Lit.: E. Hubble, A Spiral Nebula as a Stellar System, Messier 31 (Astrophysical Journal 89, 1929, 103—158). *Stein.*

Andromonoecie (< Gr. = anèr = man, monos = alleen, oikia = huis), noemt men het voorkomen van tweeslachtige en mannelijke bloemen op dezelfde plant tegenover androdioecie, het voorkomen van tweeslachtige en mannelijke planten.

Andronicus, 1° stadhouder van Syrië tijdens den veldtocht van Antiochus IV in Cilicië; hij doodde den hoogepriester Onias III, maar werd bij den terugkeer van Antiochus met den dood gestraft (2 Mac. 4. 31—38).

2° Syrisch stadhouder van Garizim onder Antiochus V (2 Mac. 5. 23).

3° Een tot het Christendom bekeerde Jood te Rome (Rom. 16. 7). *Keulers.*

4° Livius, → Livius.

Andronicus van Cyrrhus, een Syriër uit het einde der 2e eeuw v. Chr., de stichter, waarschijnlijk ook de ontwerper, van den zgn. → Windentoren te Athene.

Andronicus van Olynthe, generaal van Alexander den Grooten. In 312 v. Chr. nam hij onder Demetrius, Antigonus' zoon, deel aan den slagbij Gaza, tegen Ptolemaëus. Later door dezen gevangen genomen, ging hij in diens dienst over.

Andronicus van Rhodus, uitgever van de werken van Aristoteles, die hij ordende, critisch schiftte en verklaarde. ± 70 v. Chr.

Androphagi (Gr. = mencheneters) woonden volgens Herodotus (IV, 18, 106) ten N. van de landbouwende Scythen, in de bosschen tusschen den bovenloop van Dnjepr en Don; van Finsche afkomst. Waarschijnlijk voorvaderen van de Mordwa Muroma en de Merja.

Andropogon, → Boksbaard.

Andros, 1° het Noordelijkste eiland der Cycladen (Gr.), opp. 405 km² en tot 977 m hoog; 20 000 inw., in het Z. Grieken, in het N. Albaneezen. Het levert wijn en mangaanerts. De hoofdstad A. ligt aan de O. kust en heeft 2 000 inw.

2° Britsch eiland (25° 4′ N., 77° 57′ W.), het grootste der Bahama eil. groep; bestaansmiddelen: houthandel en sponzenvisscherij. Bevolking bestaat uit negers en mulatten.

Androsace, kruidachtig plantengeslacht van de fam. der sleutelbloemigen; 90 soorten, die voorkomen in de bergen van het N. halfrond. Eenige soorten worden als sierplant gekweekt.

Androsporen, → Sporen.

Androsthenes van Thasus voer in opdracht van Alexander den Grooten langs de kust van Arabië en beschreef zijn reis in een werk, waarvan fragmenten over zijn.

Androtion, oud student van Isocrates, nam van ± 385 v. Chr. af deel aan het politieke leven te Athene; aangevallen door Demosthenes in 354/53. Auteur van een tijdens zijn verbanning te Megara geschreven → Atthis (verloren).

Androuet-Ducerceau, Fransche architectenfamilie, → Ducerceau.

Andujar, stad aan den rechteroever der Guadalquivir (Spanje, 38° 03′ N., 4° 06′ W.), 16 302 inw., Kath. Bekend zijn de hier vervaardigde koelkruiken voor water (alcarrazas), die in heel Spanje gebruikt worden. In de nabijheid bevindt zich het oud-Iberische Illiturgi.

Andwari of Andvari (Germ. myth.), dwerg, die als visch in het water rondzwom, in het bezit van groote schatten, die door Loki als losprijs opgeëischt werden, toen hij A. in een net gevangen had. A. gaf hem deze, behalve een ring, die de kracht bezat hem nieuwe schatten te doen verwerven. Toen Loki ook dezen opeischte, vervloekte A. den bezitter, die dienvolgens sterven zou. Later is deze ring met den Nibelungenring vereenzelvigd en vond door dienzelfden vloek Siegfried den dood.

Andijk, gem. in de prov. N. H. 71 km N.O. van Haarlem, grenzende aan het IJselmeer. Opp. 1490 ha; 4 235 inw. (1 Jan. 1932), waarvan 2 195 mannen en 2 040 vrouwen. Ongeveer $1/_6$ van de bevolking is Kath. De gemeente vormt geen eigen parochie, maar hoort onder Wervershoof. De bevolking vindt een bestaan in land- en tuinbouw en veeteelt; Andijker muisjes zijn een bekende aardappelsoort (komen ook uit omringende gemeenten).

Proefpolder: in 1926 werden bij Andijk 40 ha Zuiderzeebodem drooggelegd en in cultuur gebracht, ten einde beter inzicht te verwerven inzake beplanting, bemesting, enz. van de Zuiderzeegronden, die voor drooglegging in aanmerking komen. *van der Meer.*

Andijvie, Cichorium endivia L., één- of tweejarige plant met langwerpige kroezige bladeren en lichtblauwe bloemen, afkomstig uit het Middellandsche Zeegebied en als groente gekweekt. De a. eischt goeden grond; is tegen de koude niet bestand. Familie der samengesteldbloemigen. *Robyns.*

Anecdote beteekent oorspronkelijk : een niet-uitgegeven werk. Beteekenis later gewijzigd; na de uitvinding van de boekdrukkunst: verzameling van kleine (nog) niet bekende werken. Daardoor kreeg a. de beteekenis van klein, weinig belangrijk verhaal, in afgeronden vorm, dikwijls in verband met een bepaald persoon. Ook een grappig, kort verhaal met of zonder moraal. Tegenwoordig doet de teekenkunst daarbij veel dienst. De a. heeft in den regel geen historische waarde.

Anegenge, das (= het begin, der wereld nl.) vroeg-Middelhoogduitsch godsdienstig leerdicht, ± 1160 door een Oostenrijksch geestelijke gemaakt: een soort paarsgewijs berijmde wereldhistorie van de schepping, langs den zondeval, tot aan de verlossing door Christus.

Uitg.: Hahn, Gedichte des 12., 13. Jh. — Lit.: E. Schröder in Quellen und Forschungen (nr. 44). *Baur.*

Anei, rivier in de res. Sumatra's Westkust. Zeer bekend is de kloof van de Anei (6 km) tusschen Padang-Pandjang en Kandang Ampat, waardoorheen gouv.-gen. v. d. Bosch in 1833 een postweg liet aanleggen. In 1891 de spoorweg er doorheen van Padang naar Fort de Kock.

Aneimia, een varen van de familie der Schizaeaceeën, de splijtvarens, komt met ongeveer 50 soorten in de drogere gebieden van Z. Amerika en Z. Afrika voor. Het zijn kruiden met een kruipenden wortelstok en enkel- of dubbelgeveerde bladeren, waarvan de sporendragende deelen min of meer veranderd zijn. Sommige soorten zijn zoo goed aan de droogte aangepast, dat zij kleine rozetten vormen, o.a. a. elegans, de sierlijke a. *Bouman.*

Anema, Seerp, Ned. letterkundige, * 1875, vertegenwoordigt in zijn geschriften de streng Calvinistische kunstopvatting, verzette zich tegen de beginselen der Tachtigers.

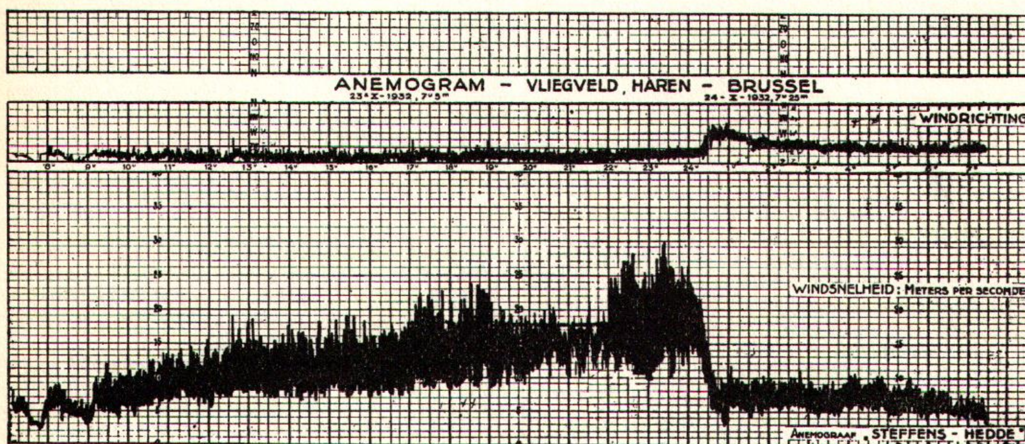
Werken: Poëzie (1903); Van Hollands Kusten (1907); Keurgerechten (schoolbloemlezing, 1922); Moderne Kunst en ontaarding (1926); Wat Verzen en Proza (1926); Davidisch of Salomonisch (1927); Het Hooglied (1928); Jeroesjaleem verloren (I De Sjoenamitische, 1932). *Asselbergs.*

Anemogame bloemen, → Windbloemen.

Anemogene sedimenten, → Sedimenten.

Anemograaf, zelfregistreerende windmeter, die een schriftelijke voorstelling van de snelheid of de -kracht, soms ook van de richting van den wind, in een zekere tijdsruimte geeft. De mechanische, de electrische en de hydrostatische a. worden in twee soorten verdeeld: 1° de a. voor windsnelheid, als type de a. met Robinsons molen; 2° de a. voor winddruk, als type de a. van Dines. Geperfectionneerde a. zijn: de anemo-cinemograaf van Richard (Fr.), de anemo-biagraaf van Negretti en Zambra (Eng.), de a. van Steffens-Hedde (D.). *V. d. Broeck.*

Anemogram is het diagram der windsnelheid of kracht en dat der windrichting, welke een anemograaf op een blad teekent. De oogenblikkelijke en de gemiddelde windsnelheden worden alzoo verduidelijkt. Bij een oogenblikkelijke aanteekening geeft de a. een vrij juiste kennis van de windstructuur, met haar onophoudelijke, kleine veranderingen, windstooten en -buien. *V. d. Broeck.*

Anemographie is de beschrijving der winden.

Anemologie is de wetenschap der winden.

Anemometer, → windmeter, windmolentje, instrument om de luchtsnelheid te meten.

Anemometrische schaal, ook → Beaufort's schaal der winden.

Anemone, → Anemoon.

Anemoon of Anemone (< Gr. anemos = wind), plantengeslacht, een kruid met onderaardschen

wortelstok, wortelstandige bladeren en eindstandigen bloemsteel, draagt een enkele bloem waaronder zich een krans bladeren bevindt. Fam. der ranonkelachtigen en telt negentig soorten in de gematigde streken, waar zij in bosschen en op vochtige plaatsen groeien. De a. nemorosa L. of boschanemoon komt algemeen in bosschen voor. Verschillende soorten, zooals a. hortensis L. (steranemoon) en a. japonica Sieb. et Zucc. (Japansche anemoon), worden in tuinen als sierplanten gekweekt. *Robyns.*

Anemophiel, → Windbestuiving.

Anemophiele bloemen, → Windbloemen.

Anemophilie (Gr.), proces, waarbij het lichte stuifmeel gemakkelijk op den stempel van andere bloemen wordt gebracht. → Windbloemen.

Anemoscoop is een apparaat, dat den wind aanduidt en de windrichting bepaalt.

Aner, een vorst in Kanaän, die met zijn broers Mambre en Eskol den veldtocht van Abraham tegen Chodorlakomor ondersteunde (Gen. 14).

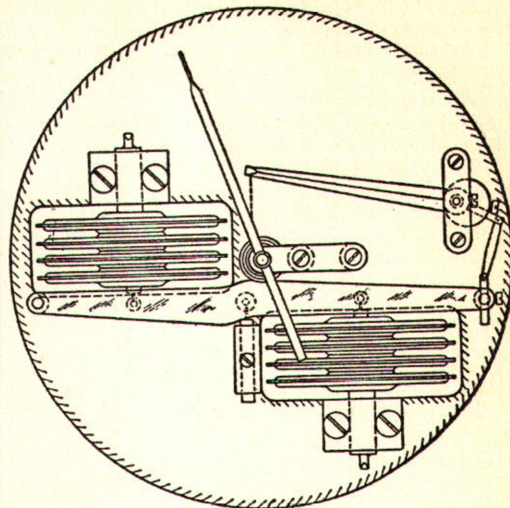
Anerio, 1° Felice, Ital. componist, * 1560, te Rome, † Sept. 1614 aldaar, is een der grootste Romeinsche meesters uit den Palestrinatijd, en volgde ook in 1594 dezen meester op als componist van de pauselijke kapel. A. werkte ook mede aan de Editio Medicaea van het Graduale Romanum. Van hem zijn talrijke geestelijke meerstemmige werken, als missen, motetten, responsoria bekend, waarvan meer dan een ten onrechte aan Palestrina werd toegeschreven, alsook verscheidene bundels Italiaansche madrigalen.

2° Giovanni Francesco, Ital. componist, de jongere broeder van Felice A. * ca. 1567 te Rome, † na 1621 aldaar, zong als koorknaap onder Palestrina, was daarna aan het hof van Sigismund III van Polen en werd later domkapelmeester te Verona en kapelmeester aan de Jezuïetenkerk S. Maria ai Monti te Rome. Hij werd rond 1616 tot priester gewijd. Benevens geestelijke polyphonische werken schreef hij verscheidene bundels madrigalen, en ook dialogeerende werken, die voor de geschiedenis van het oratorium van belang zijn. *Lenaerts.*

Aneroïde-barometer, ook holosteric, een vorm der metaalbarometers, werd door Lucien Vidi 1843 uitgevonden. Hij bevat een nagenoeg luchtledig, plat metalen doosje, het Vidi-doosje, waarvan het gegolfd deksel meer of minder wordt ingedrukt naar gelang van de luchtdrukveranderingen. De bewegingen van het deksel worden door een hefboomenstelsel vergroot en op een wijzer overgebracht. De wijzer loopt langs een schaal, die in mm of millibar luchtdruk, door vergelijking met een kwikzilver-barometer, werd ingedeeld. Om de beweging van den wijzer nog te vergrooten, worden enkele Vidi-doosjes aaneengehecht. Alhoewel onjuister, is de a. practischer dan de kwikbarometer. De huisbarometer is meestal een a. Hij wijst duidelijk de luchtdrukveranderingen aan en vereischt geen correctie voor temperatuur, noch voor breedtegraad. *V. d. Broek.*

Hij dient, ook bij geodetisch (→ Geodesie) en geologisch onderzoek in het veld, voor het snel opmeten van den luchtdruk, om met behulp daarvan de hoogte van een punt boven zeeniveau te bepalen. Men maakt hierbij gebruik van de afneming in luchtdruk met de hoogte. Door de veranderingen in temperatuur, vochtigheid, barometerstand, enz., kan voor één plaats de luchtdruk op één dag sterk varieeren. Daarom is deze methode van hoogtebepaling veel onnauwkeuriger dan de trigonometrische hoogtemeting of hoogtemeting door waterpassen.

Voor het vaststellen van het verloop van hoogte-

lijnen in een terrein plaatst men in een punt met bekende hoogte een zgn. stand-a. Hij wordt bijv. elke 10 of 20 min. afgelezen. Met een tweede zgn. veld-a. bepaalt men nu in de verschillende punten de barometrische hoogte, welke met behulp van de stand-a. gecorrigeerd wordt. *S. Tromp.*

Aneroïdograaf, ook barograaf, is een zelfregistreerende aneroïdebarometer.

Anesens, Jan, ook Ansus en „De Smet van Huysse", schrijver van voorzeggingen in de 14e eeuw.
Lit.: Biogr. Nat. (I, 293—295).

Anet, Claude, schuilnaam van Jean Schopfer, Fransch-Zwitsersch schrijver van eenvoudige, sober gestileerde romans, vooral geslaagd in de studie van problematische vrouwennaturen. * 28 Mei 1868 te Morges, † 9 Jan. 1931 te Parijs.

Werken: Petite ville (1901); Les bergeries (1904); Ariane, jeune fille russe (1920); Mademoiselle Bourrat (tooneelstuk 1924). *Baur.*

Aneta, → Alg. Nieuws- en Telegraafagentschap N.V.

Anethan, Jules Joseph d', Kath. Belg. staatsman. * 23 April 1803 te Brussel, † 8 Oct. 1888 aldaar, advocaat-generaal bij het Beroepshof te Brussel (1836), ontving van Leopold I den titel van baron (1840), minister van Justitie (1843—1847), minister van Staten (1856), na de nederlaag der liberalen in 1870 eerste minister (1870—1871), speelde een belangrijke rol in de organisatie der Kath. partij in België.

Lit.: L. Plettinck, Biographie du baron Jules Joseph d'Anethan (Brugge-Brussel 1899); L. de Béthune, Le baron d'Anethan d'après sa correspondance, in Revue Générale (II 1904, 593 en 764). *Elias.*

Anethol is een witte kristallijne massa, $C_6 H_4 O CH_3 C_3 H_5$ 1. 4; hoofdbestanddeel van anijs- en venkelolie. Smeltpunt 21°.

Anethum, plantengeslacht van de fam. der schermbloemigen, waartoe de A. graveolens L. (dille) behoort.

Aneucephalie, aangeboren misvorming van den schedel, waarbij de hersenmassa niet of nagenoeg niet

tot ontwikkeling is gekomen en de bedekkende schedelbeenderen ontbreken. Meestal is een deel van de hals- en borstwervelkolom evenmin ontwikkeld, zoodat het ruggemerg bloot ligt (→ Rhachischisis). Kinderen, met a. geboren, kunnen soms enkele dagen in leven blijven; meestal echter sterven zij reeds vóór of tijdens de geboorte. De oorzaak, waardoor deze misvormingen ontstaan, is onbekend.

Aneurin, een Keltisch dichter uit Wales, schrijver van Gododin, het oudste en voornaamste werk in de letterkunde van Wales. Zeer weinig is van hem bekend. Men zegt, dat hij geleefd heeft omstreeks 600 of vroeger, en volgens sommigen was hij de zoon van Gildas. Zijn gedicht beschrijft een overwinning, door de Angelsaksen behaald op de Britten bij Cattraeth. Hij moet bevriend geweest zijn met een anderen Keltischen bard, Taliesin, en is misschien even legendarisch als deze.

Lit.: Th. Stephens, uitg. van Gododin voor de Cymmrodorion Society (1885); Dict. of Nat. Biogr. (1908). *Pompen.*

Aneurophyton (Palaeobotanie), → Devoonflora; → Psilophytales.

Aneurysma = verwijding van de slagader, die kan optreden, wanneer de slagaderwand ziekelijk veranderd is door vaatziekten (→ Arteriosclerosis, syphilis), door ongeval, soms ook door aangeboren afwijkingen.

Bij het a. van de groote lichaamslagader is deze in de borstholte sterk verwijd. Druk op de omliggende organen of barsten van den uitgerekten slagaderwand kan den dood ten gevolge hebben. *v. Balen.*

Anevang, rechtsmiddel, bekend in de oude volksrechten (lex Salica) en later, in te stellen ingeval van geschil betr. eigendom van roerend goed. Wie van dit middel gebruik maakt, legt de hand op het zich onder berusting van een derde bevindend goed, bewerend dat het hem ontstolen is. → Intertiatio.

Lit.: H. Brunner, Deutsche Rechtsgeschichte ([2]II, 645 vlg.). *Hermesdorf.*

Aneytum, Zuidelijke groep der Melanesiërs, → Oceanië.

Angara of bovenste Toengoeska, 1 760 km lang, rechterzijrivier van de Jenissei (Azië, 48° N., 102° 30′ O.). Uit het Baikalmeer ontvangt zij warmer dieptewater, vriest dus minder gauw dicht dan de andere Siberische rivieren. Op den bodem vormt zich na Dec. grondijs en veroorzaakt overstroomingen. *Heere.*

Angaracontinent, naam, door E. Suess ingevoerd (en o.a. door Ch. Schuckert in 1923 overgenomen) voor het permische continent: O. Europa—N. Azië (→ Schuckert, theorie van). Het kenmerkt zich thans door de vele oude metamorphe gesteenten. Tamelijk aseismisch.

Angarierecht (volkenrecht) is het door oorlogvoerenden beweerde recht om schepen en hun bemanning van onderdanen van neutrale staten in beslag te nemen en voor allerlei oorlogsdoeleinden te gebruiken tegen geldelijke vergoeding.

Volgens vele schrijvers over volkenrecht is dit recht — vooral voorgestaan door Lodewijk XIV — in de 19e eeuw in onbruik geraakt; daarom verworpen door het Institute of International Law in zijn zitting van 1898. Daartegenover is in tal van tractaten uit de 2e helft van de 19e eeuw dat recht erkend. In den wereldoorlog van 1914 op dit recht een beroep gedaan .a. tegenover Nederland door massale inbeslagneming van Nederlandsche schepen, die in Noord-Amerikaansche en Engelsche havens lagen. Men sprak over modern angarierecht, omdat men het recht tot inbeslagneming niet alleen wilde beperkt zien tot schepen, maar tot alles wat behoort aan een neutraal onderdaan en omdat men de schepelingen niet dwong tot dienstverrichting.

Zuiver juridisch is inbeslagneming natuurlijk geoorloofd, daar onteigening in de bij de wet gegeven gevallen geen uitzondering maakt t.a.v. eigendommen van onderdanen en van vreemden.

Dat erkent artikel 53 van het Haagsche verdrag t.a.v. de wetten en gebruiken van den oorlog te land voor transportmiddelen uitdrukkelijk, en artikel 19 van het verdrag nopens de rechten en verplichting der onzijdige mogendheden in geval van oorlog te land, waar aan oorlogvoerende de bevoegdheid gegeven wordt om spoorwegmateriaal van neutralen op te eischen bij gebiedende noodzakelijkheid en ook omgekeerd. Het grievende van de inbeslagneming der Nederlandsche schepen door de Vereenigde Staten in 1918 was, dat dat land onze schepen al een jaar lang vastgehouden had en niet wilde laten vertrekken. *L. Janssens.*

Angel (aculeus), bij vele insecten een wapen voor aanval of ter verdediging. Vooral treft men den angel aan bij de fam. der vliesvleugeligen (bijen, wespen en mieren) en wel uitsluitend bij de wijfjes en geslachtlooze vormen, waar men den a. kan opvatten als een gewijzigde legboor. Hij bevindt zich steeds aan het achterlijf en is ontstaan door omvorming der twee laatste ringen. In zijn geheel bestaat de a. uit drie paar chitineuze staafjes, waarvan het eerste paar de angelscheede vormt, dat in rust de overige deelen omgeeft; het tweede paar is vergroeid en vormt de angelgleuf; het derde paar vormt de angelstiften, de eigenlijke steekorganen, welke met behulp van spieren naar buiten geveerd kunnen worden. Met den angel staan 1 of 2 gifklieren in verband, waarvan de grootste mierenzuur, de kleinste een zwak alkalische vloeistof bevat. Met een dezer klieren kan nog een blaasje in verband staan, waarin het afgescheiden vergif tijdelijk wordt bewaard. Het gif wordt tegelijk met het steken in de wond gespoten. Vanwege de weerhaakjes, die aan de angelstiften voorkomen, kan de angel niet uit het elastische weefsel der huid teruggetrokken worden, zoodat bij het wegvliegen het achterlijf wordt stukgetrokken en het insect dientengevolge sterft. Kleinere dieren worden door den steek gedood of bedwelmd, grootere ondervinden een hevige, brandende pijn. Wanneer soortgenooten worden gestoken, kan de angel worden teruggetrokken; alleen het getroffen slachtoffer sterft. *Willems.*

Angel, → Vischhaak.

Angel, Philips, Nned. schilder van stillevens. * 1616 te Middelburg, † na 1683 aldaar. Opleiding te Haarlem; was van 1653 tot 1656 hofschilder van den sjah van Perzië. In een statige, bijna geometrische opstelling beeldt hij eenvoudige dingen zoo objectief mogelijk af, hun warme diepe kleur bindend door een beheerschenden toon. *de Jager.*

Angela Maria van de Onbevl. Ontvangenis, Eerbiedwaardig, kloosterzuster van de Orde der Triniteit. * 1 Maart 1649 te Cantalapiedra (dioc. Salamanca), † 13 April 1690. Deed op 13-jarigen leeftijd reeds de gelofte van zuiverheid, trad te Medina del Campo in het klooster en voerde onder de grootste moeilijkheden met toestemming van Innocentius XI in den vrouwelijken tak der orde de oorspronkelijke

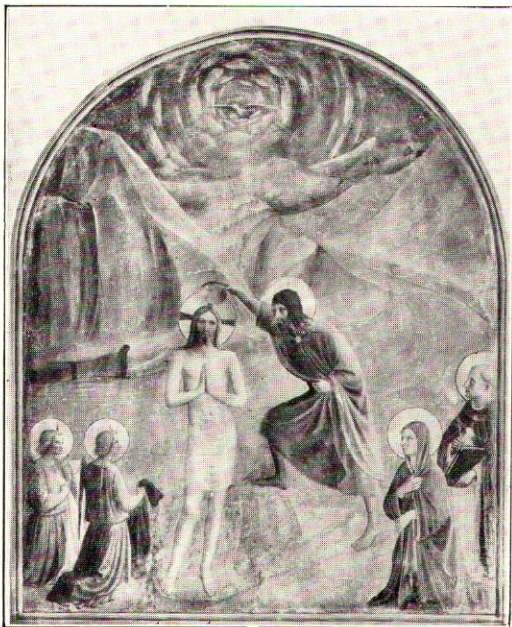

De aartsengel Gabriël, detail uit de Maria Boodschap, afgebeeld op de gekleurde plaat.

Fresco in het Museum San Marco te Florence.

Reidans van Gelukzaligen en Engelen, detail uit het schilderij ,,Het Laatste Oordeel." Florence, Galleria Antique et Moderna.

De doop van Christus. Fresco in San Marco te Florence.

H. Dominicus. Detail van een fresco in San Marco te Florence.

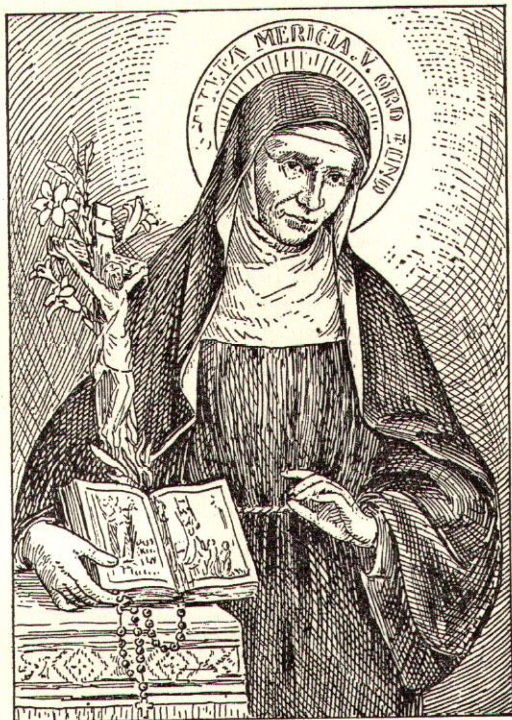
strenge observantie in. Het proces der zaligverklaring is in 1912 begonnen.

Lit.: Acta Apost. Sed. (IV 1912, 179 vlg.). *J. v. Rooij.*

Angela Merici, ook Angela van Brescia, Heilige, stichteres der Ursulinen. * 21 Maart 1474 te Desenzano aan het Gardameer, † 27 Jan. 1540 te Brescia. In 1525 bedevaart naar het H. Land; vertoefde daarna een korten tijd te Rome. Onder invloed van twee visioenen stichtte zij zelfstandig een godsdienstige vereeniging voor vrouwen, genaamd naar haar patroonheilige, de H. Ursula. 25 Nov. 1535 namen zij een definitieven vorm aan. In 1537 werd A. tot overste gekozen. Zij liet een bekend testament na, haar afscheidsvermaningen en haar stichtingsregel. A. werd heilig verklaard 21 Mei 1807; feestdag 31 Mei. Haar graf in de Afrakerk te Brescia.

Lit.: V. Postel (2 dln. Parijs 1878); J. Schuler, Geschichte der hl. A. M. (Innsbrück 1893).

Afbeelding in de kunst. Als Ursuline

met kruis, op het hoofd vaak een doornenkroon. Geknield met kruis, lelie en engelen, die een trap opgaan (Desenzano).

Angela van Barcelona (familienaam A. Maria Astorch), abdis der Kapucinessen der 2e orde. * 1 Sept. 1592 te Barcelona, † 2 Dec. 1665 te Murcia. Zij stichtte vele kloosters van de hervorming der Kapucinessen. Proces van zaligverklaring ingeleid.

Angela van Foligno, Zalige. Stichtte na haar bekeering in Foligno een soort genootschap van zusters (begin der → Reguliere Derde Orde) en wijdde zich geheel aan de naastenliefde. Veel boete en lijden. Haar visioenen, die naar dictaat door haar biechtvader, de Franciscaner pater Arnaldus, in het Latijn werden opgeschreven, zijn zeer belangrijk voor de leer der mystiek. * 1248, † 1309.

Beste uitg.: Acta S.S. Ianuarii. Bloemlezing in Ned. vertaling door prof. mr. dr. Ch. Raaymakers S.J. (1918). — Lit.: Dict. Hist. Géogr. (III, 46 vlg.); Lex. Theol. Kirche (I, 426). *v. d. Borne.*

Angeles, Juan de los, Spaansch Minderbroeder en mystiek schrijver. Om zijn fijn analytisch vermogen en zijn zachtmoedigheid, „even engelachtig als zijn naam”, wordt hij door Menendez y Pelayo hoog geprezen en zijn werk welhaast op één lijn gesteld met de beroemde Nombres de Cristo van Luis de Leon. J. de los A. werd in niet geringe mate beïnvloed door Ruusbroek. * 1536(?), † 1609.

Werken: o.m. Triunfos del amor de Dios (1589); Dialogos de la conquista del espiritual y secreto reino de Dios (1595); Lucha espiritual y amorosa entre Dios y el alma (1600, omwerking van de Triunfos); Consideraciones sobre el Cantar de los cantares (1607); Manual de la vida perfecta (1608, vervolg op de Dialogos). — Lit.: Menendez y Pelayo, Ideas esteticas (II, 138). *Steenhoff.*

Angeli, Heinrich von, Hongaarsch hist. genreschilder en portrettist. * 8 Aug. 1840 te Sopron (Hongarije), † 1925. Leerling van de Academie te Weenen. Werkte daarna te Dusseldorf bij M. Leutze. 1859—1862 te München werkzaam voor het Beiersche hof. Na 1862 weer te Weenen. Zijn werk werd soms beïnvloed door Makart. Hij werd de populaire schilder van de hoven te Weenen, Londen en St. Petersburg. Professor aan de Academie te Weenen.

Werken: Antonius en Cleopatra; Maria Stuart; Jane Grey enz.; portretten van Moltke (Mus. Breslau); Manteuffel (Berlijn, Nat. Gal.); Koningin Victoria. *de Stuers.*

Angelica of Vox angelica (in de muziek), orgelregister, → Orgel.

Angelica (in de plantk.), → Engelwortel.

Angelica (Summa A.), bekend werk (practische gevallen uit de moraaltheologie) van den Zaligen Angelus Carleti uit Chiavasso (Italië). † 1495. Alphabetische rangschikking der onderwerpen. Zeer veel verbreid.

Lit.: Lex. Theol. Kirche (I, 432).

Angelica Maria van Jesus, ongeschoeide Karmelites. Zij was een Florentijnsche van geboorte, bloedverwante van de Heilige Maria Magdalena de Pazzi, verwant ook aan Maria de Medici, gemalin van Henri IV van Frankrijk. Zij trad te Parijs in den Theresiaanschen Karmel, was lange jaren priorin van het klooster S. Denys bij Parijs. † 1643 te Parijs, liet zij aan haar geestelijke dochters na een Fransch werkje: Geestelijke Opwekkingen.

Lit.: Bibl. Carm. (I). *C. Speet.*

Angelico, Fra Giovanni da Fiesole, genaamd „il Beato”; wereldlijke naam Guido of Guidolino di Pietro; schilder. * 1387 te Vicchio di Umgello (bij Florence), † 1455 te Rome. Op twintigjarigen leeftijd wordt hij tezamen met zijn broeder Benedetto opgenomen in het Dominicanenklooster te Fiesole, waar hij in 1408 de geloften aflegt. In 1409 vlucht de geheele communiteit naar Foligno, daar zij de pauskeuze van Alexander V niet erkende. In 1414 wegens de pest naar Cortona verdreven, keerden de monniken in 1418 weer naar hun eigen klooster terug. In hoeverre Fra A. al deze woonplaatsverwisselingen meemaakte, is niet met zekerheid te zeggen; vast staat, dat Fra A. vóór 1436 geruimen tijd in Fiesole werkzaam was. In dat jaar stelde Cosimo de Oude dei Medici de in verval geraakte kerk met klooster van S. Marco te Florence

ter beschikking van de Dominicanen, die er in 1443, na de restauratie onder leiding van Michellozzo, hun intrek namen. Hier schilderde Fra. A. de beroemde fresco's, die zijn naam weldra door geheel Italië verbreidden. In 1445 schilderde hij in opdracht van paus Eugenius IV in de Sacramentskapel van het Vaticaan. Deze is echter in de 16e eeuw tot andere doeleinden verbouwd. In 1447 vinden wij den meester bezig in de kapel van S. Brizio in den dom te Orvieto, vervolgens weer te Rome, waar hij de nog tot heden bewaard gebleven fresco's aanbracht in de kapel van den H. Stephanus en den H. Laurentius in het Vaticaan. In 1452 is hij een jaar als prior in zijn klooster te Fiesole, daarna wederom te Rome, waar hij in 1455 overleed en in de kerk van S. Maria Sopra Minerva begraven werd. Het nageslacht noemde dezen monnik „il Beato" om zijn vroom leven en zijn geheel aan de verheerlijking der kerk gewijde kunst. Fra A. was geenszins een vroegrijp talent, zijn eerste werken dateeren van omstreeks 1420. Deze gaan nog zeer sterk voort op de laat-Gotische traditie, die te Florence vooral door Lorenzo Monaco vertegenwoordigd wordt. De hypothese, dat Gherardo Starnina de leermeester geweest zou zijn, staat op losse schroeven. Het zou verkeerd zijn Fra Angelico wegens het uitgesproken religieus karakter van zijn kunst geheel als middeleeuwer te beschouwen. Het gevoel voor ruimte, dat zich vooral in zijn latere werken openbaart, het streven naar een perspectivisch juiste voorstelling, de verscheidenheid in uitdrukking dankt hij aan het contact, dat hij met de groote vernieuwers uit zijn tijd gehad heeft. De eerste Renaissancemeesters als Donatello, Ghiberti en Masaccio hebben ongetwijfeld tot zijn ontwikkeling bijgedragen. Profiteerend van de hem geboden mogelijkheden, houdt hij evenwel aan de oude levensinhouden vast, die, veelal conventioneel voorgesteld, in Fra A. nog één keer een bezielden uitbeelder vinden. Zijn werken zijn te verdeelen in fresco's en altaarstukken. Van zijn vroege, nog schuchtere altaarstukken worden hier genoemd de Madonna in de Academie te Florence, waar Maria, gehuld in een in golven plooienden mantel, met het Christuskind, dat houterig op haar knieën staat, tronend tegen een gouden fond is geplaatst. In de „Madonna della Stella" (Florence, S. Marco) uiten zich de weekheid van lijn, de zuiverheid der kleuren, de serene stemming, die zich dan in zijn geheele oeuvre handhaven. In chronologische volgorde volgen dan het „laatste oordeel" en de „kroning van Maria" in het Museum van S. Marco. Beide voorstellingen van omstreeks 1430, nog volgens oude traditie op gouden fond geschilderd, vertoonen een rijpheid in de vormen, die den invloed van bovengenoemde meesters duidelijk bewijzen. In de beroemde „Madonna dei Linaioli" (1433), waarvan de lijst met de alom bekende musiceerende engelen is beschilderd, bereikt Fra A. het volle meesterschap, monumentaliteit der vormen naast een onovertroffen gratie. In het klooster van S. Marco zijn tusschen 1436—1445 de muurschilderingen op de cel- en gangwanden, op de muren der zalen en die van de kruisgang ontstaan. De kunst van Fra A., tot dusver steeds op paneel en in details verzorgd als bij een miniatuur, onderging noodgedwongen wegens de andere techniek van het „al fresco" schilderen een algeheele vereenvoudiging. De schilder bepaalt zich tot overzichtelijke composities met weinig figuren, terwijl de coloristische verfijning toeneemt. Op de „transfiguratie" staat de machtige figuur van Christus in zijn helder coloriet, als een albasten figuur temidden der Heiligen. Bij „de bespotting van Christus" heeft de zin voor vereenvoudiging geleid tot het aangeven van één kop en vier handen, die den Verlosser beschimpen en beschuldigen. De „kroning van Maria" mist ieder brokaat, marmer, gekleurde vleugels der engelen, menschenmenigte van gelukzaligen. De geheele voorstelling concentreert zich om de blanke figuren van Maria en Christus, die in een hemelsche sfeer verplaatst schijnen; eenige Heiligen in aanbidding sluiten de compositie beneden af. De serie der fresco's culmineert in de groote „kruisiging" van de kapittelzaal, voorstellend de Heiligen, de Martelaren, de Kerkvaders als getuigen van het einde van Christus' lijden. Van zijn altaarstukken uit dezen tijd moeten nog genoemd worden de bekende „graflegging" in de Academie te Florence. Op deze zoo zuiver kloosterlijke schilderingen volgen de fresco's van de Capella Nicolina in Rome. Onder den indruk van de machtige bouwkunst in Rome vult Fra A. de scènes, die het beroep, de zending en de steeniging van de H.H. Stephanus en Laurentius uitbeelden, met architecturen. In deze reeks van werken vooral ziet men, dat de eenvoudige broeder niet alleen een liefelijk meester was, maar als een kunstenaar beschouwd moet worden, die deel had aan de ontwikkeling, die de kunst nam vooral ten opzichte van de perspectief, van de projecteering der ruimte, van de juiste weergave der menschelijke figuur en van de natuur. Ondanks dit meegaan met zijn tijd blijft Fra A. een phenomeen door de verbinding van zijn groot kunstenaarschap met zijn diep religieus gevoel, dat zich in een devoot en nederig leven uitte. Vele verhalen bestaan er over het leven van Fra A.; dat hij uit nederigheid geweigerd had aartsbisschop van Florence te worden, dat hij nooit begon te schilderen zonder vooraf gebeden te hebben, dat hij nooit een kruisiging geschilderd had zonder te weenen. Uit deze wellicht legendarische verhalen blijkt wel, hoe reeds in zijn directe omgeving het bijzondere sentiment in zijn kunst werd aangevoeld. De lijst van zijn overal in musea verspreide werken is zeer uitgebreid en er is heel wat onder, dat aan navolgers moet worden toegeschreven. Van zijn leerlingen, die later tot grooten roem kwamen, moeten Benozzo Gozzoli en Filippo Lippi genoemd worden.

L i t.: I. B. Supino, Fra Angelico (Florence 1909); F. Schottmüller, Fra Angelico da Fiesole (met ongeveer alle afbeeldingen van zijn werk, Stuttgart 1911); A. Pichon, Fra Angelico (Parijs 1912); J. M. Strunk, Beato Angelico (München 1913); W. Hausenstein, Fra Angelico (München 1923); Edouard Schneider, Fra Angelico (Parijs 1924); C. Ciraolo en M. Arbib, Il beato Angelico (Bergamo 1925); R. Papini, Fra Giovanni Angelico (Bologna 1925); L. van Maile, The Development of the Italian Schools of Painting (X 1928); P. Muratoff, Fra Angelico (Rome 1929). *A. B. de Vries.*

Angelicum, → Romeinsche Colleges.

Angelieken, congregatie, in 1530 door gravin Luise Torelli van Guastalla gesticht en 15 Jan. 1535 pauselijk goedgekeurd. H. Ant. M. Zaccaria gaf haar den regel van den H. Augustinus en het kleed der Dominicanessen. Zij wijdden zich aan onverzorgde meisjes. Eenige jaren later stichtte haar geestelijke moeder een nieuwe congreg., die der Guastallienen. In het begin der 19e eeuw werd de congreg. ontbonden; in 1879 leefde zij in Italië weer op.

L i t.: Heimbucher, Die Orden und Kongreg. der kath. Kirche (^{2}II, 287 vlg.); Dict. Hist. Géogr. (III, 58—60). *J. v. Rooij*

MARIA BOODSCHAP - FRESCO VAN FRA ANGELICO

KLOOSTER SAN MARCO - FLORENCE

Angelienen, Italiaansche congregatie, in 1882 gesticht door Catharina Ricci en Innoc. Gambalero O.F.M. te Castelspina (It.). Moederhuis sedert 1898 in Turijn. Zij leggen zich toe op ziekenverpleging, opvoeding van weezen en onderwijs. In 1918 telde deze congreg. in Italië 132 zusters en 23 kloosters. *J. v. Rooij.*

Angelina van Corbara, Zalige. Stichtte in Foligno en elders kloosters van Derde Orde-Zusters, waarvan zij tot 1430 algemeen overste bleef. † 1435.

Lit.: Lex. Theol. Kirche (I, 429).

Angelini, Maria Victoria, derde ordelinge der Servieten, gestigmatiseerde. * 9 Febr. 1590 te Perugia, † 19 Aug. 1659 te Rome.

Biographie door Joh. B. Pacichelli (Rome 1670).

Angelique, gekonfijte stengel van den engelwortel, dient voor garneering van taarten e.d.

Angelique, Mère, → Arnauld.

Angelis, Guilielmus ab, → Engelen, van.

Angellier, Auguste, Fransch dichter en germanist. Zijn poëzie wordt gekenmerkt door een hoog gevoel voor ethische tucht, dat zich o.m. uitte in hernieuwde disciplineering van den versvorm. * 1 Juli 1848 te Duinkerken, † 28 Febr. 1911 als hoogleeraar in de anglistiek te Rijssel.

Werken: Rob. Burns (1893); A l'amie perdue (1896); Chemin des saisons (1903); Dans la lumière antique (5 dln. 1905—'11); Oeuvres posthumes (1912). Anthologie door E. Legerin (Oxford 1908). *Baur.*

Angelomus van Luxeuil, Benedictijn, schreef commentaren, die weinig oorspronkelijks bevatten, op Genesis, op de Boeken der Koningen en op het Hooglied. Het laatste op verzoek van keizer Lotharius, die hem als leeraar en raadsman aan zijn hof ontboden had. † ca. 855.

Uitg.: Migne, P.L. (CXV, 105, 628). — Lit.: Manitius, Gesch. d. lat. Liter. d. Mittelalters (I 1911, 418 vlg.); U. Chevalier, Bio-Bibliographie (I, 239). *Franses/Lindeman.*

Angelram van St. Riquier, → Ingelram.

Angelsaksen heeten sedert de 17e eeuw de West-Germaansche bewoners van Engeland van vóór den slag van Hastings in 1066. Omstreeks 400 na Chr. bestond de inheemsche bevolking reeds duizend jaren uit Keltisch sprekende Britten, en het land heette daarom Brittannië. Het werd door de Romeinsche keizers als een wingewest geregeerd sedert het jaar 55 na Chr., en de „castra" (Chesters enz.), waarin de Rom. legioenen lagen, werden middelpunten van Rom. beschaving. Kort na 400 begon het Rom. rijk zijn verzwakte krachten te concentreeren, en de legioenen werden uit Brittannië teruggeroepen. De Britten kregen toen te lijden van de invallen der ruwe Picten en Schotten uit de hooglanden van Caledonië (Schotland), en niet lang daarna ook van de Saksen, die van Zuid-Vlaanderen en Noord-Fr. het Kanaal overstaken. Volgens Gildas en Beda kwamen de eerste Saksen onder leiding van Hengist en Horsa op verzoek van den koning der Britten zelf. Volgens Nennius kwamen zij als ballingen. De woelingen op het vasteland ten gevolge der groote Volksverhuizing en de invallen der Hunnen deden verschillende West-Germaansche stammen een toevlucht zoeken in het land der Britten. Bekend zijn vooral de Anglen, de Jutten of Euten, een deel der Friezen en een belangrijk deel der Saksen. Al deze stammen spraken een verwante taal, hadden oorspronkelijk gewoond bij de monding van de Elbe en stonden bij Rom. schrijvers als Inguaeonen bekend. Midden door Ned. heen waren zij geleidelijk naar Z. Vlaanderen getrokken. Een eerste inval in Z. Eng. wordt reeds vermeld in het jaar 365, maar de verhuizing, die een verovering werd, nam na 410 pas grootere afmetingen aan. De Saksen en Euten waren de eersten, en dezen namen het grootste deel van Z. Eng. in beslag. Later in diezelfde eeuw kwamen de Anglen, die het meer Noordelijk gedeelte op de Britten veroverden; waarschijnlijk niet zonder hier en daar op sterken weerstand te stuiten, zooals men kan opmaken uit het verhaal van Arthur. Maar vóór het einde der eeuw waren de Britten teruggedrongen in de Westelijke bergstreken van Cornwall en Wales en Cumberland. Onder de nieuwe West-Germ. stammen waren de Anglen het talrijkst, en in de 6e en 7e eeuw hadden dezen ook het politiek en cultureel overwicht, zóózeer, dat al de verschillende stammen en het geheele land al sedert de 7e eeuw zich naar hen noemden (Engle is het oude Germ. meervoud van Angul.) Buitenstaanders gaven hun echter andere namen. De Britten kenden hen slechts als Saksen (Sassenach). Op het vasteland komt in de 8e eeuw de naam A. op, doch enkel voor de Saksische stammen in Engeland, om deze te onderscheiden van de achtergebleven Oude Saksen (vetuli Saxones). Nu en dan wordt de naam A. ook voor de Anglen gebruikt, ten minste voor zoover zij dicht bij de Saksen ten Z. van de Humber woonden. Pas in de 17e eeuw echter wordt A. de gebruikelijke verzamelnaam voor al de West-Germaansche stammen op Engelschen bodem vóór het jaar 1066.

Het bestuur over de A. werd naar Germaansch model oorspronkelijk uitgeoefend door tal van kleine koningen of stamhoofden; de geographische begrenzing der verschillende staatjes bleef echter altijd vlottend en onzeker. In de 16e eeuw waren de namen van zeven staatjes bekend, en daar het getal zeven nog als heilig gold, sprak men van een Zevenrijk of Heptarchie. De Heptarchie is een historische legende. De drie grootste staten waren Northumbrië in het N., Mercië in het midden, en Wessex in het Z. Het kleine, maar sterk aaneengesloten en ontoegankelijke gebied van Kent, waar de sterkste sporen van Rom. beschaving waren achtergebleven, behield echter altijd een zekere onafhankelijkheid.

De Angelsaksen waren onbeschaafde heidenen. De komst van het Christendom beteekende voor hen tegelijk de komst der beschaving en der schrijfkunst. Geschriften van heidenschen oorsprong bestaan er trouwens van geen enkel Germ. volk. De A. leerden het Christendom van twee zijden bijna tegelijkertijd kennen. De Benedictijnsche missie kwam uit Rome naar het Z., en kort daarna begon in het N. de werkzaamheid der Keltische, Iersche monniken. De Heilige Augustinus begaf zich naar het sterk geromaniseerde Kent, dat geregelde betrekkingen onderhield met Gallië. Hij doopte koning Ethelbert en vestigde zijn aartsbisschoppelijken zetel te Canterbury in 597. Geheel Kent schijnt spoedig het voorbeeld van den koning gevolgd te zijn, en ook over het aangrenzende gebied van Essex verspreidde zich het geloof. Eenige jaren later deed een leerling van den H. Augustinus, de H. Paulinus, een poging om ook in Northumbrië, dat sedert 627 een hegemonie had verworven over de andere staten in Engeland, het geloof te verkondigen. Hij stichtte een aartsbisdom te York, maar had slechts een voorbijgaand succes, daar hij reeds in 633 moest vluchten. De blijvende christianiseering van het N. en van het grootste deel der A. is het werk der Iersche

monniken. In 635 kwam de heilige koning O s w a l d, die opgevoed en gedoopt was in een Iersch klooster, in Northumbrië aan de regeering. Hij liet terstond Iersche monniken komen uit I o n a, en dezen vestigden hun hoofdzetel in L i n d i s f a r n e. Dertig jaren lang, tot 664, was deze abdij onder haar drie heilige abten Aidan, Finan en Colman het hoofdcentrum van godsdienstige werkzaamheid onder de A. Omtrent de werkzaamheid der Iersche monniken zijn weinig bijzonderheden overgeleverd. Maar hoe ver en diep hun invloed reikte, blijkt uit het feit, dat alle A., ook die in Kent, de schrijfkunst van de Ieren hebben geleerd. Zelfs de Benedictijnen namen de Iersche schrijfmethode aan en hebben in de twee volgende eeuwen het Iersche schrift over geheel West-Europa verspreid. De disciplinaire verschilpunten tusschen Benedictijnen en Ieren werden door de S y n o d e v a n W h i t b y in 664 ten gunste der eersten beslist, en hierdoor kwam aan de werkzaamheid der Ieren een einde. Vier jaren later zond Rome een zeer krachtige en geleerde persoonlijkheid, den Griek Theodorus van Tarsus, als aartsbisschop naar Canterbury, en zijn twintigjarig bestuur heeft de kerk der A. definitief gevestigd en georganiseerd en tot hoogen bloei gebracht. Deze hooge en snelle bloei in iedere richting — in wetenschap, kunst, geloofsijver en godsdienstig leven — is een zeldzaamheid in de geschiedenis en is gedeeltelijk misschien te verklaren uit het gelukkig samenwerken van Rom. organisatiegeest, Iersche intensiteit en Angelsaksische energie. Maar het is ook een bijzonder bestel der Voorzienigheid. De A. zijn bekeerd tijdens de somberste periode der Europeesche geschiedenis. De Longobarden hadden Italië verwoest en de Saracenen ontrukten de andere landen rondom de Middellandsche Zee aan de Kerk. In deze 7e eeuw bleef het licht der Christelijke beschaving alleen branden in Engeland. Daar leefde de laatste der Kerkvaders, de H. B e d a ; daar werd het eerste Germ. epos, B e o w u l f, geschreven ; vandaaruit werd het Christendom gebracht naar het vasteland, naar Friezen en Germanen.

De Heiligen Willibrord en Bonifatius waren Angelsaksen. De kerk van Utrecht is een stichting van Angelsaksische monniken. En een Angelsaks, Alcuinus, is de pionier geweest van de wetenschappelijke Renaissance in het rijk der Franken onder Karel den Grooten.

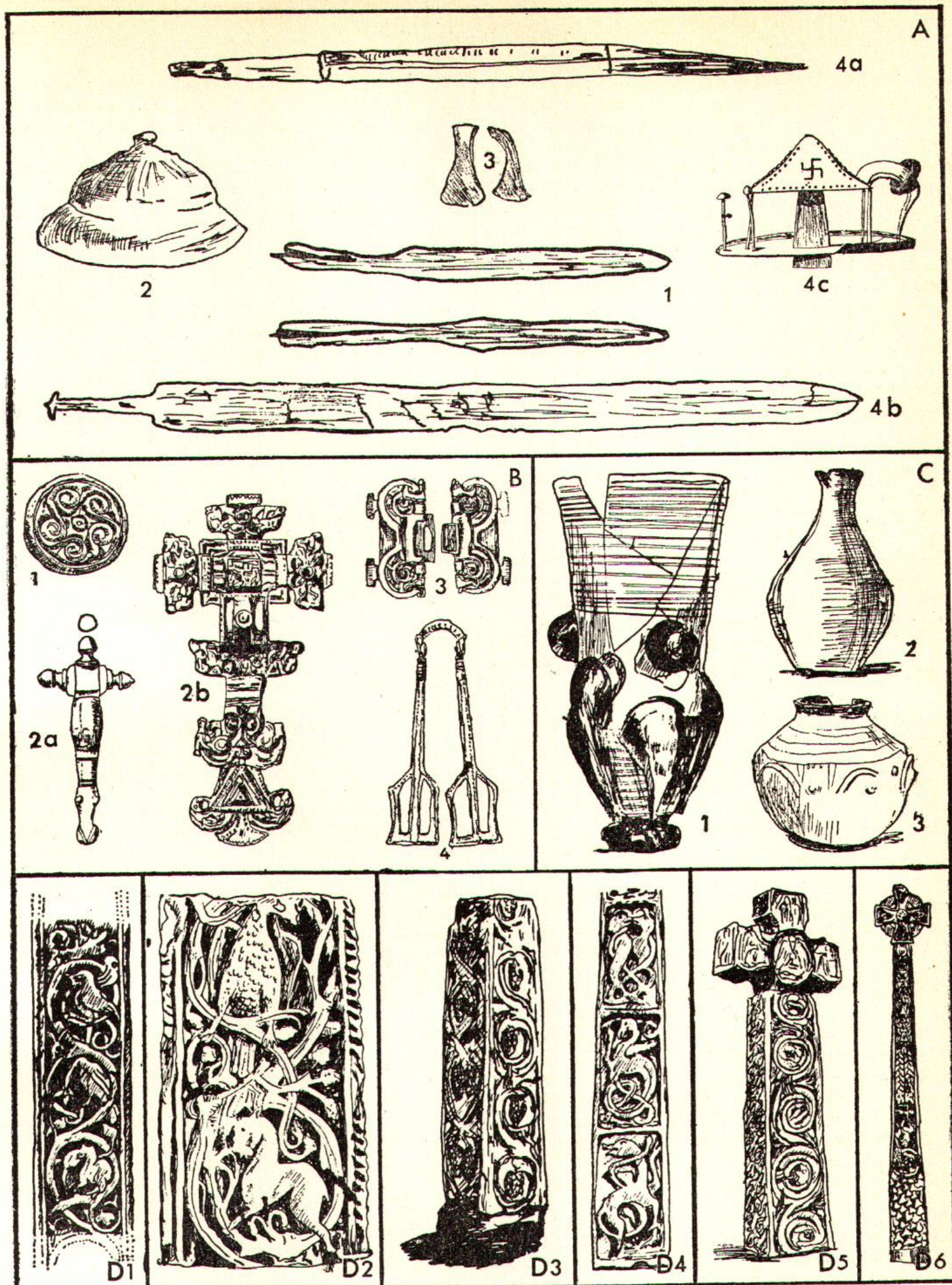
Omstreeks 800 nam het vasteland de leiding in de gesch. der beschaving weer over, en kort daarna werd ook het politiek en cultureel overwicht van het N. in Eng. zelf verzwakt. Vóór het jaar 900 werd het geheel vernietigd door de invallen der N o o r m a n n e n. De Zuidelijke staat, Wessex, kwam tot krachtige ontwikkeling in 821, en kreeg weldra de hegemonie, vooral onder koning A l f r e d. Diens zoon Eduard werd de eerste koning van alle A. in 924. De laatste koning was ook een Eduard, de H. E d u a r d d e B e l i j d e r. Na zijn dood, in 1066, en de vruchtelooze pogingen van Harold, stichtte W i l l e m d e V e r o v e r a a r een Normandisch koninkrijk in Eng., en aan volk en cultuur en taal van na dien tijd geeft de moderne geschiedschrijving niet meer den naam van A. en Angelsaksisch, maar van Engelschen en Engelsch.

L i t. : F. Cabrol, L'Angleterre chrétienne avant les Normands (1909) ; H. Chadwick, Origin of the English Nation (1924) ; L. Gougaud, Christianity in Celtic Lands (1932). *Pompen.*

Angelsaksisch of oud-Engelsch heet de taal van de Angelsaksen tot ca. 1100 (daarna middel-Engelsch). Het A. omvat: het N o r t h u m b e r s c h (N. van Engeland en Z. Schotland), het M e r c i s c h (centraal Engeland), K e n t i s c h (Kent) en W e s t-S a k s i s c h (ten Z. van de Theems en ten W. van Kent), tezamen nochtans één taal. De oudste glossen dagteekenen van ca. 700, vervolgens zijn teksten uit de 8e eeuw en later bekend, die een tamelijk rijke letterkunde uitmaken. Als West-Germaansche taal is het A. nauw verwant met Friesch, Nederlandsch, hoog- en neder-Duitsch, maar vooral met het eerste, zoodat velen een Anglo-Friesche groep onder de W. Germ. talen aannemen. Anglo-Friesche trekken zijn: a,e-klanken voor oudere a-klanken: Angelsaksisch: thaet, O. Friesch: thet = dat; A. raêd, O. Fr.: rêd = raad; behandeling der groep -anth als -ôth: A.: tôth, O. Fr.: tôth = tand; A.: ôther, O. Fr.: ôther = ander (Got. anthar); palatalisatie van k tot k' (waaruit tsj-klank) en van g tot j: Eng.: cheek, O. Fr.: ziake = kaak; Eng.: speech, O. Fr.: spêtze = spraak; Eng.: yield, O. Fr.: ielda = gelden; Eng.: way, O. Fr.: wei = weg; gevallen van „breking", zooals A.: cneoht, reoht, O. Fr.: kniucht, riucht = knecht, recht. Deze en andere inguaeonismen worden in de overige W. Germ. talen of weinig of in het geheel niet aangetroffen. Na de 9e eeuw vestigen zich Scandinaviërs in het N. en O. van Engeland, met het gevolg, dat de taal aldaar een gemengd karakter aanneemt. Dit is echter eerst in middel-Engelschen tijd waar te nemen, want de A. (vooral West-Saksische) schrijftaal blijft tot aan het einde der 11e eeuw de kenmerken eener oud-Germ. taal behouden: ruim gebruik der buigingsvormen, woordorde als in Duitsch of Ned., zuiver W. Germ. woordenschat zonder bijmenging van Scandinavische elementen (enkele Keltische en vooral Lat. leenwoorden).

L i t. : Grein, Bibliothek der ags. Prosa (Kassel en Göttingen 1870 vlg.) ; Grein-Wülker, Bibliothek der ags. Poesie (Kassel 1881) ; Sievers, Angelsächsische Grammatik (Halle [3]1898) ; Bülbring, Altenglisches Elementarbuch (Heidelberg 1901). *Mansion.*

Angelsaksische kunst is de kunst der Engelschen van de eerste zes eeuwen na hun vestiging in Engeland. In de eerste twee eeuwen, ca. 450—ca. 650, bleven zij h e i d e n e n en de geschiedenis kan over hun werk in deze vroege periode weinig zeggen, want geschreven documenten, meestal van lateren datum, zijn schaarsch en onduidelijk. Hun b e g r a a f p l a a t s e n echter, waar volgens heidensche gewoonte persoonlijke bezittingen tezamen met de dooden werden begraven, hebben materiaal in overvloed opgeleverd, dat getuigt van een hoogstaande cultuur, en dat tevens buitengewoon waardevol is om het licht, dat het werpt over den oorsprong op het vasteland en de achtereenvolgende verplaatsingen der vroegste immigranten. De ligging der begraafplaatsen toont ons, dat de volksstammen het land binnendrongen langs de groote rivieren, terwijl het feit, dat in hun inhoud sporen van d r i e o n d e r s c h e i d e n e c u l t u r e n aanwezig zijn, twee in scherpe tegenstelling tot de derde, op welsprekende wijze → Beda's verdeeling in drie groepen bevestigt, nl. Angelen in het Noorden en de Midlands, Saksen in het Zuiden en Juten in Kent en op het eiland Wight. Een vergelijking met vondsten op het vasteland, vooral van aardewerk, toont aan, dat de Angelen voor het grootste gedeelte „en masse" emigreerden, rechtstreeks van hun oorspronkelijke woonplaats in het

Pl. I. Heidensche periode (ca. 450—ca. 650). A) Wapenen: 1. Speerpunten met open holle pijp 2. Borstvormige schildknop; 3. Bijlblad-recht, „francisca" of schuine werpbijl; 4. Zwaarden: a) „scramasax" of zware, éénsnijdende kortelas, b) „spatha" of lang, tweesnijdend slagzwaard, c) knop van een ring-zwaard. B) Sieraden: 1. Saksische schotelvormige broche; 2. Angelsche kruisvormige broches: a) vroeg, b) laat; 3. Middel-Angelsche mouwgesp; 4. Angelsche châtelaine of gordelhanger. C) Aardewerk en glas: 1. Jutische glazen bokaal met uitstekende lobben; 2. Jutische fleschvormige vaas, op de schijf gedraaid; 3. Angelsche en Saksische lijkurn, met de hand gemaakt.

Christelijke periode (ca. 650—1066). D) Gebeeldhouwde kruisen: 1. Otley, einde 7e eeuw; 2. Easby, ca. 700; 3. Hexham Spital, begin 8e eeuw; 4. Ilkley, midden 8e eeuw; 5. Eyam, einde 8e eeuw; 6. Gosforth, 10e eeuw.

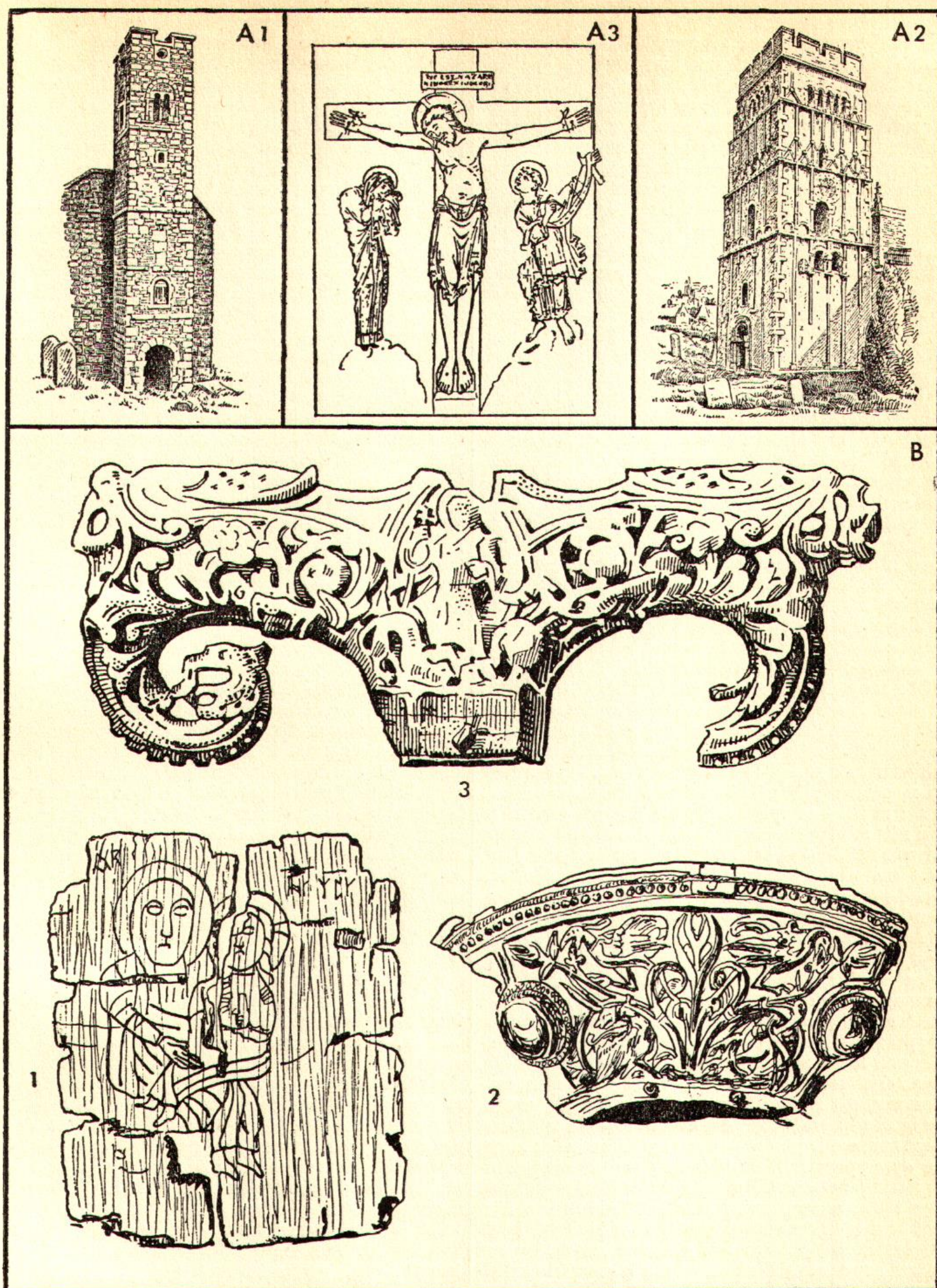
tegenwoordige Sleeswijk (vlg. ook het tegenwoordige „Angeln”), en dat de Saksen Engeland bereikten vanuit het tegenwoordige Holstein via Hannover en latere tusschenliggende verzamelplaatsen aan de mondingen van Rijn en Schelde — aldus Beda’s verslag bevestigend en aanvullend; terwijl de Juten, wier cultuur moeilijke problemen oplevert, ófwel, volgens moderne theorieën, van Jutland (tegenwoordig Denemarken) kwamen na een lang verblijf in het Frankische Rijnland, óf wel vnl. bestonden uit Ripuarische Franken, geleid door een kleinere groep Juten van Jutland, die zich bij hen aansloten op Friesch grondgebied en uit wie tenslotte het Kentische koningshuis voortkwam. De inhoud der graven, onmiddellijk herkenbaar als Romeinsch en Keltisch werk, is t y p i s c h G e r m a a n s c h in karakter, en bestaat vnl. uit de wapenen en de uitrusting van den krijgsman, de voorwerpen om de kleeding vast te maken en de persoonlijke benoodigdheden van de vrouw, benevens gebruiksvoorwerpen als aardewerk en glas. Van de wapenen (Plaat I, fig. A.) komen het meest voor: speerpunten en schildknoppen (de houten deelen van beide zijn vergaan); minder talrijk zijn de bijlbladen en het zwaard in zijn twee speciaal Germaansche vormen, de „scramasax” en „spatha”, waarvan het laatste het wapen is van den legeraanvoerder. Uiterst zeldzaam zijn stukken maliekettiing en de kegelvormige helm, bedekt met hoornplaten en versierd met de figuur van een everzwijn. Terwijl de meer eenvoudige speerpunten en schildknoppen goed gesmeed zijn, is het Angelsaksisch zwaard als wapen over het algemeen slecht; zoodoende werden goede zwaarden op hoogen prijs gesteld en overgegeven als erfstukken, terwijl ze in de literatuur vereerd werden met persoonlijke namen, en dikwijls beschouwd werden als het werk van Weland, den meestersmid der Germaansche mythologie. Belangwekkend zijn de ring-zwaarden uit de „Beowulf”, met lussen, die ófwel dienden om het zwaard vast te maken aan den pols tegen verlies in den strijd, óf wel om het gevest aan de scheede te bevestigen in vredestijd (Plaat I, fig. A.).

De bezittingen van de vrouw omvatten een groote verscheidenheid van voorwerpen: sluitstukken voor kleedij (broches, gespen, haken en spelden), toiletbenoodigdheden en andere persoonlijke gebruiksvoorwerpen (kammen, pincetten enz.; lepels, sleutels, handwerkdoozen, enz.) en sieraden (halskettingen, hangers, armbanden, ringen, kralen, enz.). Al deze voorwerpen illustreeren het principieel d e c o r a t i e v e k a r a k t e r der Germaansche kunst in het algemeen, die bestaat uit ornamentatie van gebruiksvoorwerpen. In de twee eeuwen van deze periode kan men een regelmatige ontwikkeling der typen waarnemen, die zich het snelste voltrekt in de vrouwelijke gebruiksvoorwerpen, die van nature onderworpen zijn aan de voorschriften der mode. Vooral de broches toonen in hun diverse vormen een buitengewoon volledige en rijke ontwikkeling in type, die van groot belang is voor de historische chronologie. De oudste broches zijn het eenvoudigst in vorm, en zij worden grooter en meer en meer ingewikkeld in den loop der tijden (Pl. I, fig. B 2). De versiering bestaat eerst uit eenvoudige lijnen en geometrische figuren, vnl. in elkaar loopende spiralen, uitgevoerd in de Germ. Kerbschnitt-houtsnijtechniek (ca. 500—550) (Pl. I, fig. B 1); deze versiering wordt later opgevolgd door het typisch Germ. zoömorphisch motief, waarin de diervorm niet naturalistisch doch schematisch behandeld wordt, met het doel het oppervlak geheel te vullen (Stijl I, ca. 550—600) (Pl. I, fig. B 2b). De Angelsche en Saksische cultuur hebben veel gemeen, vooral wat betreft aardewerk (Pl. I. fig. C 3), maar de eerste wordt gekenmerkt door zekere onderscheidene voorwerpen, die elders zelden voorkomen (Pl. I fig. B), benevens door de vaker voorkomende gewoonte van verassching, terwijl de laatste gekenmerkt wordt door de schotelvormige broches (Pl. I, fig. B 1). De rijkste der drie culturen is echter die der Juten, die met zich meebrachten de Frankische artistieke concepties, vooral glaswerk (Pl. I, fig. C 1), en die, door hun ligging nabij het vasteland, en hun vroegtijdige bekeering, steeds ontvankelijk bleven voor invloeden van buiten, vnl. Zuidelijke en Oostersche, waaronder de Gotische smaak voor bezetting met gekleurde granaatsteenen een voorname plaats inneemt. Onder Ethelbert, begin 7e eeuw, overtrof het Kentische goudsmeedwerk alles op dat gebied op het vasteland, en het bereikte zijn hoogtepunt in de weelderige schijfvormige gouden broches, versierd met in metaal gevatte granaatsteenen, die wat betreft hun slijpwerk een technische vaardigheid toonen, die zelfs heden ten dage bijna niet te bereiken is. Een van de prachtigste, een gouden broche versierd met dicht opeengezette granaatsteenen en geslepen glas in rustige en harmonieerende kleuren, en met het zoömorphisch filigraan-vlechtwerk van Stijl II (uiterst zeldzaam elders in Engeland), is de Kingston Broche in Liverpool (zie gekleurde plaat).

De kunstnijverheid der heidensche periode, vnl. mooi werk van gegoten metaal, dat zuiver origineel in karakter is, kenmerkt zich, ondanks haar beperkt terrein, door een groote verscheidenheid en levendigheid van ontwerp, tezamen met een uitstekende technische vakkennis, de kenmerkende karakteristieken van den Angelsaksischen kunstenaar van alle tijden.

Met het C h r i s t e n d o m kwamen de andere kunsten, en wel eerst de architectuur (want de heidensche Angelsaksen bouwden in hout, dat natuurlijk geen sporen heeft nagelaten), in een half dozijn kerken, gebouwd door de Romeinsche missie van St. Augustinus in Kent, vooral in Canterbury. Deze vormen een kleine, compacte groep k e r k e n, waarvan men met zekerheid weet, dat ze uit het einde der 6e en het begin der 7e eeuw stammen, en die zoowel wat aantal als eenvormigheid betreft, niet geëvenaard worden in heel Europa in zulk een vroegen tijd. Op het oogenblik is er weinig meer van over dan de fundamenten en enkele stukken muur, die echter een ver ontwikkeld basiliekplan toonen, gekenmerkt door verlengde apses, drievoudige arcaden, uitkomend op het koor, en „porticus” of zij-kapellen: een Italiaansche vorm, die zoowel duidelijken Oosterschen invloed vertoont, als oorspronkelijke niet-conventioneele vormen. Zooals overal, waar het Christendom nog onbestendig was, zijn deze kerken onbeduidend van grootte, maar waar het vooral werk was van vreemde bouwlieden, staat hun techniek op een betrekkelijk hoogen trap.

De Romeinsche missie had slechts tijdelijk succes in het Noorden, waar de bekeering werd uitgevoerd door Iersche monniken, die in het midden der 7e eeuw overal in het Noorden en in de Midlands, en zelfs in het Zuiden, kloosters stichtten, terwijl de Northumbrische koningen tezelfdertijd op politiek gebied de suprematie kregen over heel Engeland. Maar dit leverde geen artistieke vrucht op voordat, toen de Kerk in

Pl. II. A 1. Monkwearmouth, Westel. muur en portaal ca. 675, bovenste helft bijgebouwd in de 10e eeuw; 2. Earls Barton, Westel. toren, 10e eeuw; 3. Winchester Psalter (B. M. Harl. 2904, f. 3b), kruisiging, einde 10e eeuw. B 1. St. Cuthbert's Doodkist, gesneden hout, ca. 700; 2. Ormside Bowl (detail), zilver en roodkoper, begin 8e eeuw; 3. Alcester T-kruis, gesneden walrus-ivoor, Zuiden, begin 11e eeuw.

het Zuiden vasten grond gekregen had, de Romeinsche missie, in den persoon van Sint Wilfrid, opnieuw naar het Noorden trok, en op de Synode van Whitby in 664 triomfeerde over het onsamenhangende Egyptische kloostersysteem van haar mededingster. Dit was in Europa de donkerste periode van de „Duistere Eeuwen", en vreemde geleerden en kunstenaars van Rome en het Oosten vonden in het afgelegen Engeland, dat nog de eerste frischheid van zijn bekeering bezat, een welkom toevluchtsoord tegen de „onmogelijke" Longobarden en de alles verwoestende Saracenen. Hierheen kwam in 669 de Griek Theodorus van Tarsus, en met hem kwamen de Afrikaan Hadrianus, die de groote school van Canterbury stichtte, en de in Rome opgevoede Northumbriër Benedict Biscop, die in 672 naar zijn geboorteland in het Noorden terugkeerde. Van ca. 670 dateert, met een plotselinge opleving van artistieke bedrijvigheid in alle genres, het begin van de groote periode van Northumbrische kunst, een product van Keltische en Oostersch-klassieke invloeden, die inwerkte op den Angelsaksischen kunstenaar. De meeste dezer kunstwerken echter werden verwoest bij de invallen der Noormannen in de 9e eeuw, of, zoo ze dezen al ontsnapten, gingen toch verloren door brand, later door onverschilligheid in de middeleeuwen, of het vandalisme der 16e eeuw. Maar een paar meesterstukken in ieder genre zijn als het ware op wonderbaarlijke wijze bewaard gebleven, als welsprekende getuigen voor de artistieke bekwaamheden der Angelsaksen.

Te Monkwearmouth (675; Pl. II, fig. A 1) en Jarrow (681; waar Beda geboren werd, leefde en stierf) stichtte Benedict Biscop de tweelingkloosters van St. Petrus en Paulus, waarvan nog gedeelten bestaan. Deze oudste Northumbrische kerken (want de Keltische kloosters, als ze ook al van steen waren, hebben toch geen sporen nagelaten) zijn wat later dan die van Kent, maar met het complete kerkje te Escomb vormen ze een niet minder homogene groep, die scherp tegenover die van het Zuiden staat. Ze volgen het Keltische plan, met een vierhoekig koor, en hebben bovendien een middenschip van ongewone lengte zonder zijbeuken, een klein en enggebouwd priesterkoor, en zeer hooge zijmuren. Het effect is eenigszins barbaarsch, en zij zijn het nauwste verwant met het Gallië der Merovingers (cf. het Hypogeum te Poitiers). Wilfrid was eveneens een groot bouwmeester, ofschoon er van zijn kerken te Ripon en Hexham niets meer over is dan de crypte; maar deze crypten en de geschreven documenten over Hexham en over zijn verdwenen kerk te York, den aartsbisschoppelijken zetel van het Noorden, toonen aan, dat zijn gebouwen met zorg bewerkt waren, en belangrijke nieuwigheden bevatten — zoo telde men bijv. twee verdiepingen — terwijl galerijen in de muren, en de crypten zelf, de invoering van de reliquieënvereering aantoonen. Het werk van Wilfrid (gedurende zijn tijdelijke verbanning naar het Zuiden) kan men ook zien in de eenzame prachtige kerk in de Midlands te Brixworth, onlangs nog genoemd „misschien het meest imposante gedenkteeken van 7e-eeuwsche architectuur, dat nog is overgebleven ten Noorden van de Alpen" (Clapham).

Wilfrid en Biscop waren beiden groote verzamelaars, en verrijkten hun kerken met kunstschatten, die zij bij verschillende bezoeken aan Rome verkregen hadden, en deze — boeken, schilderingen, ivoor- en metaalwerken — dienden den Angelsaksischen kunstenaar tot model. Het merkwaardigste hierbij is wel de snelheid, waarmee deze kunstenaars datgene, wat deze voorbeelden hun te leeren hadden, zich eigen maakten. Hierdoor brachten zij vanaf de vroegste tijden uitstekend en geheel individueel werk voort, welke individualiteit inderdaad zelfs op de oudste (en beste) producten een eigen Angelsaksischen stempel drukt, zoodat er weinig of niets overblijft, dat absoluut aan vreemde hand moet worden toegewezen.

De groote bijdrage van de Ieren aan geheel Europa in deze periode was de schrijfkunst, en uit Lindisfarne, het centrum van het Keltische Christendom in het Noorden tot aan de verwoesting door de Noormannen in 875, komt voort het prachtig verluchte Evangelieboek, dat volgens de colophon van den 10e-eeuwschen glossator Aldred geschreven werd door Eadfrith, bisschop van Lindisfarne 698—721. Van de 258 bladen bestaat de tekst uit mooie, krachtige half-unciaal-letters, terwijl er ongeveer 30 verluchte bladzijden zijn: 6 bladzijden verluchte tekst, 5 bladzijden daartegenover met een zuiver kruisvormige versiering, de figuren der 4 Evangelisten, ieder van een geheele bladzijde, en 16 bladzijden met Eusebische canons. De voornaamste versieringsmotieven, geïllustreerd op de plaat, die hier is gereproduceerd (zie gekleurde plaat), en die een van de beste is, zijn: Keltische spiralen en trapvormige motieven, Engelsche dooreengevlochten lijnen (soms ontzaglijk ingewikkeld, als bijv. op een andere bladzijde, waar één patroon meer dan 7 000 kruisingen bevat — een sprekend getuigenis van een zekere hand en scherp oog), en Germ. ineengestrengelde dier-motieven, krachtig en expressief, vooral vogels, die het interessantste en meest origineele motief vormen van alle, daar zij geïdentificeerd zijn als de zeeraven, die op de Farne-eilanden verblijven. In tegenstelling met de Keltische hss. is er geen bladmotief en verschijnen het menschelijk gelaat en de menschelijke figuur bijna niet in de versiering; de figuren zijn Zuid-Italiaansch. De stijl, die gewoonlijk Hiberno-Saksisch genoemd wordt, is dus geenszins zuiver Keltisch, doch heeft een duidelijk te herkennen Angelsaksisch karakter. Het is minder gevarieerd en minder verward dan het wild-weelderige „Book of Kells", en daardoor zijn zijn beheerschte en evenwichtige versieringen een triomf van ingewikkelde en fijne teekenkunst, terwijl de harmonieerende kleuren een rijken, doch rustigen indruk geven.

Uit precies denzelfden tijd en eveneens van Lindisfarne stamt een uniek stuk houtsnijwerk, de Doodkist van St. Cuthbert, met ruw gesneden voorstellingen van de Apostelen, Aartsengelen, de H. Maagd en het Goddelijk Kind, en een verheerlijkte Christusfiguur, omgeven door de symbolen der Evangelisten. Vergelijkenderwijs zijn deze voorstellingen misschien erg ruw, maar zij zijn, in aanmerking genomen het moeilijker materiaal, met groote kracht gesneden, terwijl de H. Maagd en het Goddelijk Kind (Pl. II, fig. B 1) een naïeve maar onloochenbare charme bezitten. Eveneens uniek is de uit denzelfden tijd dateerende leeren band van het St. Jans-evangelie van Stonyhurst, dat de laatste theorie verbonden heeft met St. Beda. Ivoorsnijwerk is vertegenwoordigd door het baleinen → „Franks-kistje", ca. 700, dat op de paneelen van zijkanten en deksel, naast runen-inscripties, ook bevat een gemengde verzameling tooneelen van klassieke, Christelijke en Noordelijke heidensche legenden; terwijl fijn metaalwerk vertegenwoordigd is door de mooie, zilver-en-roodkoperen „Ormside Bowl", waarop exquise klassieke bloemmotieven gecombineerd zijn

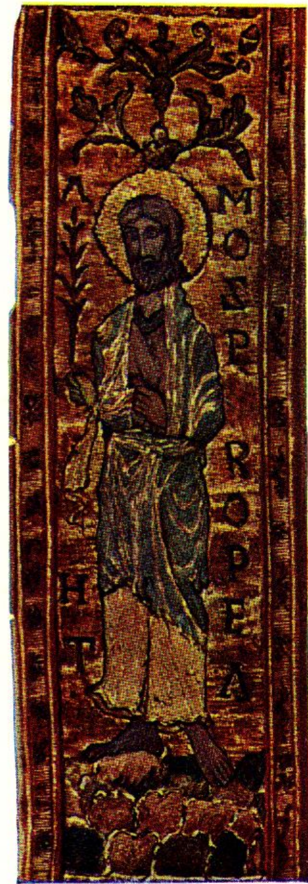

1 Broche uit Kingston, goud, bezet met granaatsteenen en geslepen glas; Kent, begin 7e eeuw.

3 Juweel van Alfred (zijaanzicht, voorzijde en achterzijde), figuur in cloisonné-email, gouden monteering met inscriptie: AELFRED MEC HEHT GEWYRCAN - ,,Alfred heeft mij laten maken"; Zuiden, einde 9e eeuw.

2 Evangelie-codex uit Lindisfarne (B. M. Cott. Nero D. iv, f. 139a, verkleind). Let op de trompetvormige spiralen (in de lus van de Q) en het trapvorm-motief (in de O), de dooreengevlochten lijnen (boven-, beneden- en linkerrand van de lus, en het ondergedeelte van de staart van de Q), de dierenmotieven: viervoetigen (honden) (midden in de staart van de Q, en in de U) en vogels (in de rechter- en benedenrand, het patroon links, enz.), en stippels (méér dan 10.600!). Northumbrie, c. 7000.

4 Stola van St. Cuthbert (detail: de profeet Amos), Zuiden (Winchester), c. 909-916.

met dooreengestrengelde en fantastische Angelsche vogels en dieren (Pl. II, fig. B 2); hierbij dient opgemerkt, dat geen van deze stukken ook maar eenigszins Keltisch in stijl is.

Verreweg het meest karakteristieke Angelsche kunstwerk echter is het monumentale beeldhouwwerk, in den vorm van gebeeldhouwde kruisen, waarvan men een 1 000 fragmenten bezit. Het oprichten van staande kruisen, om heilige plaatsen of predikplaatsen aan te duiden of om groote personen of gebeurtenissen te herdenken, was een Keltische gewoonte, maar in vroegere tijden schijnen hun kruisen van hout en onversierd geweest te zijn. De versiering, die dikwijls op den hoogsten trap stond, werd het eerst ingevoerd in Northumbrië, en bracht daar een serie steenen monumenten voort, die nergens in Europa geëvenaard worden, en die plotseling oprijzen en ontzaglijk veelvuldig voorkomen den heelen Angelsaksischen tijd door. Van de motieven, waaronder vlechtwerk, bladeren en figuurwerk, zijn de voornaamste de Syrische Levensboom-wingerdkrullen, met of zonder dieren (Pl. I, fig. D 1), enkel of dubbel (idem D 3). En hiervan kan men de ontwikkeling door verschillende stadia heen nagaan, waarna er geen twijfel overblijft, dat, zooals meermalen in de kunst voorkomt, de beste exemplaren, in dit geval vertegenwoordigd door de groote → Bewcastle- en → Ruthwell-kruisen, het oudste zijn. Het uitgangspunt is de Oostersche wingerdkrul (zie boven), bijv. met dieren op den 6e-eeuwschen ivoren troon van aartsbisschop Maximianus te Ravenna, en zonder dieren op de Mschatta-façade te Berlijn. Deze wingerdkrullen worden in Engeland, waar de wingerd onbekend is, eerst vrij naturalistisch nagebootst (Pl. I, fig. D 1 en 3); maar in de eerste soort (met dieren) dringen de dieren, voor welke de Germ. kunstenaar steeds een voorliefde heeft, steeds meer op den voorgrond (idem D 2), terwijl de wingerd zelf, spoedig geheel gestyleerd, tenslotte ofwel ontaardt in louter spiralen, ofwel eenvoudig de dooreengevlochten achtergrond wordt voor het „Angelsche dier” (Pl. I, fig. D 4).

In het midden der 8e eeuw betaalde Engeland zijn schuld aan het vasteland terug met het missiewerk van St. Bonifacius en St. Willibrordus, terwijl het vertrek van Alcuin uit York naar het hof van Karel den Grooten het einde beteekent van Engelands tijdelijke cultureele suprematie. De politieke overheersching was reeds overgegaan naar Mercia, en de Northumbrische kunst ging achteruit, terwijl het leeghalen der bibliotheek van York door Alcuin deze tenminste nog redde uit de vernielende handen der Noormannen.

De oudste Christelijke kunst van het Zuiden en de Midlands wordt het best vertegenwoordigd door de munten, die regelmatig op elkaar volgen van 600 tot de verovering van de Normandiërs (en nog later), en die als exemplaren van dat mooie metaalwerk, waarin de heidensche Angelsaksische kunstenaar zijn vreugde vond, een schakel vormen met de voorafgaande periode. Het oudst zijn de „sceattas” (Du.: Schatz), kleine zilveren munten ter grootte van een Hollandsch dubbeltje (ook in Holland gevonden, zie De Vrije Vries, XVII, 1887, en de Gids van het Friesch Museum te Leeuwarden). Van deze minutieuze muntjes is wel eens gezegd, dat zij „rijk zijn, zooals weinig munten in de wereld rijk zijn, nl. in de verscheidenheid der dessins, waarmee zij versierd zijn”. Deze dessins bevatten niet alleen levendige dieren en vogels, sommige heel grillig, en de geliefkoosde Noordelijke wingerdkrullen, maar ook Romeinsche motieven, zooals de vrouwelijke centaur en Romulus en Remus met de wolvin. Uit dit laatste motief ontwikkelde de rijke scheppende verbeelding van den Angelsaksischen kunstenaar zelfs een geheel nieuw vogelachtig motief. De sceattas staan afzonderlijk om hun oorspronkelijkheid ; onder Offa den Machtigen (757—796), wiens munten in artistieke waarde alle andere West-Europeesche muntseries gedurende eenige eeuwen verre overtroffen, en die de voornaamste kunstproducten vormen onder de Mercische heerschappij, werden de sceattas vervangen door de penny, die daarna in heel Engeland werd overgenomen, en tot op heden gebleven is. Deze pennies zijn eveneens van zilver en dragen, in tegenstelling tot de sceattas, een inscriptie met de namen van koning, aartsbisschop, munter, of plaats van afkomst. Later dan de sceattas en gedeeltelijk samenvallend met de pennies zijn de Northumbrische koperen „stycas” (Duitsch: Stück).

De grootheid van Mercia was echter niet van langen duur, en er is niet veel beeldhouwwerk (doch zie Pl. I, fig. D 5), ofschoon er eenig figuurwerk is, dat belangrijk is voor de invoering van bepaalde conventies (de Grieksche Zegen, evangelisten met dierenhoofden, en vogelschietende boogschutters); terwijl er niets meer over is van Offa’s groote kerken te Lichfield, St. Albans en Peterborough. Gedurende de 9e eeuw werden het geheele Noorden en de Midlands overrompeld en geplunderd door de Noormannen, en in de volgende eeuw vormen de Midlands en het Noorden samen het groote Noormannen-koninkrijk, in Engeland gevestigd. Van belang is hierbij op te merken, dat de invallen der Noormannen geen einde maakten aan de serie Noordelijke kruisen, maar dat zich een nieuwe en krachtige Anglo-Noorsche stijl ontwikkelde, waarvan het beste exemplaar is het Gosforth-kruis (met Keltischen radvormigen top; Pl. I, fig. D 6).

In de 9e eeuw komt Wessex meer op den voorgrond, en hierna concentreert zich de artistieke werkzaamheid geheel in het Zuiden. Belangwekkende relieken uit de eerste onrustige jaren, gedurende welke Alfred en zijn opvolgers op edele en succesvolle wijze streden om tenminste hun koninkrijk te beschermen tegen de verschrikkelijke Noormannen, zijn: het Alfred-Juweel (zie gekleurde pl.) en de vingerringen van zijn vader en zuster (benevens de munten, die artistiek zeer hoog blijven tot het einde der periode), terwijl wij een uniek stuk borduurwerk bezitten in de stola (zie gekleurde pl.) en manipel, die ca. 909—916 gemaakt werden op last van koningin Elflaed, Alfred’s schoondochter, voor Frithestan, bisschop van Winchester, en ca. 934 door koning Athelstan werden aangeboden aan het heiligdom van St. Cuthbert te Durham. Het dessin is eenvoudig en waardig, de kleuren zijn smaakvol gevariëerd en nog steeds verbazend frisch, terwijl de buitengewone fijnheid van detail het werk tot een wonder van techniek maakt.

Beantwoordende aan de kruisen in het Noorden hebben wij in het Zuiden de handschriften. De vroegste hiervan, weinig in aantal, stammen uit de school van Canterbury: het St. Augustinus Psalter ca. 700, en een Evangelieboek ca. 800. De prachtigste echter zijn het werk van de groote kloosterhervormingen van Sint Dunstan (924—988), die zelf een goudsmid en musicus was, in de tweede helft der 10e eeuw. Vooral onder bisschop Ethelwold (963—984) ontwikkelde zich de → Winchester handschriftenschool, waarvan ongeveer 24 hss., dateerend tusschen

966 en 1066 bekend zijn, en die meestendeels gemaakt zijn te Winchester, Canterbury of Bury St. Edmunds. In dezen tijd is de domineerende invloed Karolingisch, vooral gekenmerkt door de invoering van het klassieke acanthus-motief. Een van de meest aantrekkelijke kenmerken dezer school, waarvan wij het uitgangspunt vinden in het beroemde Psalter van Utrecht uit de school van Reims (in Engeland minstens driemaal gecopieerd voor de 13e eeuw), is de teere, levendige en bekoorlijke penteekening in contour, die zich speciaal in Engeland ontwikkelde, waar ze gekarakteriseerd wordt door een uitgesproken zin voor beweging, zooals men zien kan bijv. in de fladderende draperieën, en door anatomische eigenaardigheden, zooals hoog-opgetrokken schouders, lang uitgetrokken ledematen, onmogelijk groote handen en voeten, welke nochtans aan de bekoorlijkheid niet de minste afbreuk doen.

Deze kenmerken, tezamen met het acanthus-motief, vindt men ook in veel ander werk uit deze periode, vooral in ivoorsnijwerk (Pl. II, fig. B 3) en gegraveerd of gegoten metaal werk, zooals draagbare altaren en reliekschrijnen.

De religieuze opleving onder St. Dunstan was ook een groote stuwkracht voor de a r c h i t e c t u u r, nadat vele kerken verwoest waren door de Noormannen; en in deze periode ontwikkelt zich de uitgesproken Angelsaksische stijl, een tak van de Karolingische Romanesque van het Austrasisch-Frankische Rijnland. De kerken zijn gewoonlijk zonder zijbeuken, met bijaltaren in de „porticus” of zij-kapellen, die zich later ontwikkelden tot transepten, terwijl de koor-apses veelhoekig zijn, ofschoon er een uitgesproken voorkeur is voor het vierkante Oost-einde, dat een speciaal Engelsch kenmerk is gebleven tot op heden. De meest opvallende kenmerken echter zijn de torens, die zich bevinden ófwel boven het snijpunt van transept en schip, en soms zelfs het grootste deel der kerk uitmaken (met een klein koor uitstekend naar het Oosten, zooals te Barton-on-Humber), óf wel enkelvoudig aan het West-einde der kerk (op het vasteland treft men er dan gewoonlijk twee aan), hoog en over het algemeen eng en vlak (Pl. I, fig. A 1). Vroege kenmerken, die blijven voortbestaan, zijn de dunne muren, steile daken en (vooral tijdens de invallen der Noormannen) hooge zijmuren en kleine vensteropeningen, evenals de cylindervormige balusters (misschien oorspronkelijk nagebootst van gebeeldhouwde Romeinsche altaren), die vooral later gebruikt werden in de veelvuldige raamopeningen gewoonlijk op de bovenste of klokkenverdieping (Pl. II, fig. A 2). Het beste bestaande exemplaar van Angelsaksische architectuur is de groote Westelijke toren van de kerk te Earls Barton in de Midlands (Pl. II, fig. A 2), van het einde der 10e eeuw, die, massiever en meer bewerkt dan de andere, de voornaamste latere karaktertrekken der Angelsaksische architectuur goed illustreert. Het meest typeerend zijn de zuiver decoratieve „pilaster-strooken” (ontleend aan de Austrasische Lisenen —cf. „Thorhalle” te Lorsch bij Worms — en niet, zooals gewoonlijk beweerd wordt, een overblijfsel van oude bouwwerken in hout), die het muuroppervlak horizontaal en verticaal versieren in ronde en driehoekige bogen, aan welke laatste eveneens ontleend zijn de deuren en vensters eindigend in een driehoek, ofschoon deze toch in den regel rond zijn. Even karakteristiek is het lang-en-kort-werk, waarbij de hoeksteenen van de muren om beurten rechtop en horizontaal gelegd zijn.

Ofschoon de Angelsaksische architectuur rusteloos en onzeker is en steeds experimenteert, is zij desniettegenstaande krachtig en heeft zij een zekere sterkte en waardigheid en een onverwachte individualiteit in details, terwijl haar levensvatbaarheid duidelijk bevestigd wordt door het feit, dat er meerdere Saksische bouwwerken zijn, dateerend van lang na de verovering door de Normandiërs, en door het feit, dat de hoogerstaande Normandische bouwmeesters bepaalde kenmerkende Saksische elementen overnamen, voornamelijk de dubbel-afgeschuinde ramen, en, wat het belangrijkste is, de enkelvoudige Westelijke toren, niet alleen in de karakteristieke positie, maar ook wat betreft vorm en details.

De 11e eeuw was inderdaad op kunstgebied buitengewoon actief en, evenals voor de literatuur, was ook voor de kunst in het algemeen, met inbegrip zelfs van de architectuur, de verovering door de Normandiërs geenszins, zooals gewoonlijk beweerd wordt, een zegen, maar niets minder dan een ramp.

L i t. : Keary, Poole & Grueber, British Museum Catalogue of A-S. Coins (2 dln. 1887/93) ; G. B. Brown, The Arts in Early England (6 dln. 1903/31) ; Sir G. Warner, The Benedictional of St. Aethelwold (Roxburghe Club, 1910) ; E. T. Leeds, The Archaeology of the A-S. Settlements (1913) ; R. Smith, British Museum Guide to A-S. Antiquities (1923) ; E. G. Millar, The Lindisfarne Gospels (1923) en English Illuminated Manuscripts from the 9th to the 13th Century (1926) ; J. Brondsted, Early English Ornament (1924) ; Nils Aberg, The A-S. in England (Upsala 1926) ; W. G. Collingwood, Northumbrian Crosses of the Pre-Norman Age (1927) ; A. W. Clapham, English Romanesque Architecture before the Norman Conquest (1930).

W. Doyle-Davidson.

Angelsaksisch schrift ontstond in het begin der 8e eeuw uit het Iersche en het Romeinsche schrift. Het toont nauwkeuriger vormen dan het Iersche, waarvan het soms moeilijk te onderscheiden is. Twee typen: het ronde, unciaal-type en het meer spitse, cursieve. Voorbeelden van het eerste: Evangeliarium van Canterbury en Liber vitae van Durham (± 840). Het tweede type verdrong het eerste en werd boek- en gebruiksschrift. Door de verovering van Engeland (1066) kwam de → Karolingische minuskel in eere; het A.s. bleef alleen nog voor Eng. werken. Toch hield de Kar. min. het spitse van het A.s. Eigenaardige letters van het A.s. zijn de half-unciale g en de r, die soms een n, soms een p gelijkt. Ook typische afkortingsteekens: -) = eius, -|-|- = enim, |-| = autem, ÷ = est, ¬ = et.

Het A. heeft ook op het vasteland invloed uitgeoefend: Luxueil, Echternach, Fulda, Tours, Bobbio e.a.

L i t. : Reusens, Eléments de paléographie (Leuven 1899, 53 vlg.) ; Prou-De Boüard, Manuel de Paléographie (Parijs [4]1924, 102 vlg.) ; Bretholz, Lateinische Paläographie (Leipzig-Berlijn [3]1926, 59 vlg.). *Lampen.*

Angelus, → Engel des Heeren, Het.

Angelus, Kapucijn, → Joyeuse.

Angelus Carleti of A. v a n C l a v a s i o, → Angelica (Summa).

Angelus Clarenus, A. d a C i n g o l i, is een der vurige voorstanders van de strengste armoede in de Minderbroedersorde. Al was zijn opvatting éénzijdig, toch wachtte hij zich voor het gevaar van dweperij, dat door sommige zijner geestverwanten niet voldoende werd vermeden. Edel van karakter en oprecht van bedoeling, moest hij toch tot onoplosbare moeilijkheden komen. De pausen hadden nl. sommige afwij-

kingen van het Testament van den heiligen Franciscus goedgekeurd, wijl zij in navolging van paus Gregorius IX dat Testament beschouwden als de uitdrukking van Franciscus' wenschen, waarmede rekening moest worden gehouden, maar die geen kracht van wet hadden. A. echter beschouwde, gelijk alle Spiritualen (→ Minderbroedersorde), het Testament van Franciscus als wet en zelfs als gedicteerd onder ingeving van den H. Geest. A. was zich van de moeilijkheid wèl bewust, maar wist geen oplossing; hij schoof de kwestie practisch op zij. Zijn ijveren bracht hem in groote moeilijkheden met de overheid der Orde. Een tijdlang was hij missionaris in Armenië. Hij vormde een eigen groep (Clareni genoemd), die door paus Coelestinus V werd goedgekeurd, door paus Bonifacius VIII opgeheven. Uit de brieven van A. (sommige zijn uitgeg. door Ehrle in Archiv für Literatur und Kirchengesch. des Mittelalters) blijkt, dat hij voor velen in en buiten de Orde de leider was bij het streven naar een verdieping van het geestelijk leven.

Van bijzondere waarde is de Regelverklaring van A. (uitgeg. door Oliger), wijl daarin vele uitspraken van broeder → Leo en gelijkgezinden letterlijk worden aangehaald. † 1337.

Lit.: Dict. Hist. Géogr. (III, 17—19). *v. d. Borne.*

Angelus Rocca, Augustijn, man van veelzijdige wetenschap en vruchtbaar schrijver, stichter van de beroemde Augustijner bibliotheek te Rome, naar hem Angelica genoemd, na 1870 door den Italiaanschen staat in beslag genomen. * 1545 te Rocca Contrata (thans Arcevia) in Piceno, † 1620 te Rome; pauselijk Sacrista en bisschop van Tagaste 1605. *Claesen.*

Angelus Silesius, vooral bekend als mystiek schrijver. Zijn eigenlijke naam is Joannes Scheffler. * 1624 te Breslau, † 1677 aldaar. Studeerde geneeskunde te Straatsburg, Leiden (1645—1647) en Padua, werd in 1649 lijfarts van den hertog van Würtemberg en Oels, in 1654 hofarts van keizer Ferdinand III. In 1653 ging hij van het Protestantisme over tot de Katholieke Kerk. Bij het H. Vormsel nam hij den naam aan van Angelus Silesius, onder welken naam hij ook schrijft. Hij trad al spoedig op als een geestdriftig belijder van het Kath. geloof en wekte de Katholieken van Silezië op tot nieuwen ijver, prikkelde daardoor echter ook de Protestanten tot scherpe aanvallen, welke hij steeds opnieuw in geestdriftige wel-bestudeerde geschriften weerlegde. Zoo organiseerde hij in 1656 de eerste groote bedevaart naar Trebniz, waarbij hij zelf voorop ging, een fakkel in de linker-, het kruis in de rechterhand, een doornenkroon op het hoofd. Hij wordt soms aldus afgebeeld. Waarschijnlijk maakte hij reeds tijdens zijn verblijf te Leiden kennis met Franckenberg, die toen naar Holland was uitgeweken en te Amsterdam de uitgave bezorgde van de mystieke werken van Jakob Böhme en er ook zijn eigen werken uitgaf. Franckenberg vermaakte hem bij zijn dood in 1652 zijn geheele bibliotheek met een rijken overvloed van mystieke werken. — Zijn studie van de mystiek, meer in het bijzonder van de oude Duitsche mystiek, leidde tot zijn overgang naar de Kath. Kerk. In zijn mystieke geschriften is hij zeer sterk door Eckehart geïnspireerd, vooral in „Der Cherubinische Wandersmann", in de eerste uitgave getiteld „Geistreiche Sinn- und Schlussreime". In een herdersdicht „Heilige Seelenlust oder geistliche Hirtenlieder der in ihren Jesum verliebte Psyche" beschreef hij de verhouding van Christus tot de minnende ziel als zijn bruid, in den trant van het Hooglied. Opmerking verdient, dat hij te Glatz een jaar voor zijn dood een Duitsche vertaling uitgaf van „De Evangelische Peerle", naar de Lat. uitgave, hem door Franckenberg nagelaten. Ten onrechte noemen hem sommigen, o.a. Richard van Kralik, Minderbroeder. Hij is nooit in een orde getreden. Wel is hij in 1663 om zijn weldaden aan de Orde als „Confrater" in de geestelijke deelgenootschap der Orde opgenomen. 21 Mei 1661 ontving hij de Tonsuur en de lagere Wijdingen, 29 Mei d.a.v. de H. Priesterwijding.

Lit.: Dr. C. Seltmann, Angelus Silesius u. s. Mystik (Breslau 1896). Leven en uitgave zijner werken door Georg Ellinger (1923—1927); andere uitgave door H. L. Held (1921). *Brandsma.*

Angelus van Acri, Calabrië (familienaam Luca Antonio Falcone), Zalige, Kapucijn. * 19 Oct. 1669, † 30 Oct. 1739. Groot kanselredenaar in het koninkrijk Napels. Feestdag 30 Oct.

Angelus van Jerusalem, Heilige, Karmeliet, schrijver, predikant. Hij was de zoon van uit het Jodendom bekeerde ouders en werd door den H. Brocardus, den tweeden prior (generaal),onder de Karmelkluizenaars opgenomen en waarschijnlijk in 1216 naar Rome gezonden om de approbatie van de Orde te verwerven. Hij zou aldaar 1219 een samenkomst gehad hebben met den Heiligen Franciscus en met den Heiligen Dominicus, waaraan een schilderij in Santa Sabina in Rome de herinnering bewaart. Bij de uitoefening van zijn priesterlijken arbeid is hij vermoord te Leocat op Sicilië, 5 Mei 1220. Op dien dag herdenkt de Orde hem als doctor, martelaar en maagd.

Lit.: P. Red. Weniger O.C.D., Auf Karmels Höhen (Regensburg 1922). *C. Speet.*

Angely, Louis, Berlijnsch tooneelspeler en schrijver van operetten; zijn Berlijnsche revues of Lokalpossen vooral bezorgden hem groote populariteit. * 1 Febr. 1787, † 1835.

Hoofdwerk: Das Fest der Handwerker. — Uitg.: Vaudevilles und Lustspiele (Berlijn 1842).

Angen, Nieten, Pontsen, Op den feestdag der H. Agnes of Angeniet plachten vroeger de meisjes zich in maagdelijk wit te kleeden en elkaar geschenken te geven. Gewoonlijk spreekt men van Pontsen en Angen of van Pontsen en Nieten. De geschenken van meisjes aan jongens op St. Pontiaansdag (14 Jan.) werden Pontsen genoemd, die van de jongens aan de meisjes op St. Agnesdag (21 Jan.) Angen of Nieten. Op die dagen hadden vroeger te Utrecht processies plaats. Het volksgebruik schijnt een herinnering te zijn aan het feit, dat de bisschop van Utrecht, die Frederik Barbarossa in 1170 vergezelde op zijn tocht naar Milaan, toen van den keizer de relikwieën verkreeg van de H. Agnes, acht dagen nadat hem die van den H. Pontianus geschonken waren.

Lit.: J. Ter Gouw, De Volksvermaken (1871, 185—187). *Knippenberg.*

Angenheister, Theorie van G., → Aardmagnetisme. Hij verklaart het aardmagnetisme als gevolg van de rotatie van de electrische oppervlakte- en ruimteladingen van de aarde.

Angenot, 1° Marcel, Fransch-Belgisch schrijver van muzikaal-sterke lyriek. * 1879 te Mechelen.

Werken: Le souffleur de bulles; Litanies des petits Belges; Dentelles de Malines.

2° Remy, tooneelspeler, studeerde aan het Koninklijk Vlaamsch Conservatorium te Antwerpen. Aldaar verbonden aan den Koninklijken Ned. Schouw-

burg sedert 1915, vertolkt er vooral jong karakterwerk. * 23 Jan. 1894 te Antwerpen.

Angeren, → Bemmel.

Angeren, A. Ph. Derkzen van, Holl. schilder en etser, persoonlijk en sterk talent. * 21 Apr. 1878 te Delft. Werkte eerst ± 1901 aan de aardewerkfabriek van 't Hooft en Labouchère aldaar. Ging daarna teekenen en schilderen. Woonde tot 1907 in de buurt van Delft; etste tuinen, stillevens, landschappen, figuren en stadsgezichten. 1907 ontstonden zijn groote etsen, zooals de doodskoppen, zonnebloemen, enz. Sedert 1911 te Rotterdam. Aquarellen en etsen met haven- en stadsgezichten, enz. Ontwikkelde zich hoofdzakelijk door zelfstudie. In Rotterdam geeft hij les in het etsen en graveeren aan de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen.

Lit.: Plaschaert, Korte Gesch. der Holl. Schilderkunst; Eigen notities en aanteekeningen. *de Stuers.*

Angerlo, gem. in Geld., ten Z. van Doesburg, op den rechteroever van den IJsel. Bestaat uit de dorpen A., Lathum, Giesbeek en de gehuchten Beinum, Bingerden, Bevermeer en Bahr. 2 863 inw., waarvan 1 570 Kath., 1 066 Prot. Opp. 3 285 ha (rivierklei). Landbouw, veeteelt en industrie: steenen en pannen (385 arb.). Klompen. Parochiekerk te Giesbeek. Huize Lathum, kasteel Bingerden en Ned. Herv. kerk, gebouwd in 1033. *Heys.*

Angermanelf, → Aangermanelf.

Angermayer, Fred., Hoogduitsch schrijver van welwillend ontvangen tooneelstukken. * 7 Dec. 1889 te Mauthausen.

Werken: Komödie um Rosa (1924); Flieg, roter Adler von Tirol (1929).

Angerona, oude Rom. godin, voorgesteld met gesloten mond of met den vinger op de lippen. Verklaring onzeker. Feest: Divalia of Angeronalia, 21 Dec.

Angers, → Katholiek-sociale scholen.

Angers (Lat. Juliomagus), arr.-hoofd stad (47° 30′ N., 0° 30′ W.), in het dept. Maine-et-Loire (Fr.), 85 600 inw. (1931), 20 m boven zee. Bisdom uit de 4e eeuw, suffragaan van Tours; Kath. universiteit; musea; theater; botanische tuin. Textielind.; ooft. Geboorteplaats van T. Bodin en David. A. bezit de S. Aubinkerk (midden 12e eeuw; eerste maal, dat van zgn. ribbenkoepel kan gesproken worden), de kathedraal, halkerk of basiliek uit vroeg-Romaanschen tijd. Dezelfde soort koepel als van de S. Aubin, het grondplan verwant met dat van de kathedraal van Angoulême. Invloed op den zgn. Plantagenet-stijl en op den dom van Münster.

Angevin = uit Angers of Anjou afkomstig.

Angger-Anggeran, Javaansche vorstenedicten; → Javaansche literatuur; → Vorstenlanden.

Anggi-meren (Ned. Nieuw Guinea, tusschen 1° 17′ en 1° 23′ Z. en 133° 56′ en 134° 41′ O.), Anggi-Giji = mannelijk en Anggi-Gita = vrouwelijk meer, met afwatering, het eerste naar het N., het tweede naar het N.O. Gelegen tusschen het Arfak- en het Linagebergte, in den Vogelkop, aan de Geelvinck-baai, op een hoogte van 1 900 m en door ± 2 500 m hooge bergen omgeven. *Cappers.*

Angianus, Jaak, ook Jaak van Edingen en Jaak van Brussel, Dominicaan, kerkelijk schrijver. * 1470 te Edingen of te Brussel, † 1553 te Mechelen.

Lit.: Biogr. Nat. (X, 82).

Angilbert (ook Engelbert), leerling en vriend van Alcuinus, werd opgevoed aan het hof van Karel den Grooten; * 740, † 814. Als lid der keizerlijke academie werd hij om zijn dichttalent Homerus genoemd. Langen tijd leefde hij, ofschoon geestelijke, zeer wereldsch, zoodat Alcuinus zich ernstig bezorgd over hem maakte. In die periode kreeg hij twee onwettige zonen van Karel's dochter Bertha. Karel droeg hem in 792, 794, 796 gewichtige zendingen op aan den paus. Als belooning ontving hij de abdij S. Riquier of Centula (bij Amiens), waar hij als abt kerken bouwde en een rijke bibliotheek inrichtte. In zijn laatste jaren heeft hij zeer strenge boete gepleegd en wordt daarom als heilige vereerd. Hij stierf door uitputting. Behalve brieven, van gewicht voor de tijdgeschiedenis, bezitten we van hem kleinere gedichten. Of het gedicht Carolus Magnus et Leo Papa, blijkbaar onderdeel van een epos, van hem is, wordt ernstig betwijfeld. Feestdag 16 Febr.

Werken: Migne, Patr. Lat. (XCIX, 825—842). — Lit.: Acta S.S. (Febr. III 1865, 91—108); U. Chevalier, Bio-Bibliographie (I 1905, 240); Dict. Hist. Géogr. Eccl., (III, 120 vlg.); Manitius, Gesch. d. lat. Liter. d. Mittelalters (I 1911, 543 vlg.). *Franses.*

Angillis, 1° August, Vlaamsch geschiedschrijver over de West-Vlaamsche Rederijkerskamers. Rumbeetsche Avondstonden (1858). * 1830 † 1870. Notaris te Rumbeke, archivaris te Roeselare.

2° Pieter (ook Angelles), Zned. schilder van boerenstukken. * 1685 te Duinkerken, † 1734 te Rennes.

Angina, acute ontsteking van de keelamandelen. → Amandelontsteking.

Angina pectoris, aanvalsgewijs, vooral na inspanning optredende, allerheftigste samentrekkende pijn in de hartstreek met angstgevoel en zweeten. A. p. wordt veroorzaakt door ziekelijke afwijkingen aan hart en groote lichaamsslagader.

Angiolieri, Cecco, Italiaansch dichter (2e helft der 13e eeuw). Zijn Sonetti, waarvan enkele tot Dante gericht, zingen vol humor van „Wijntje en Trijntje”.

Uitg.: I Sonetti di. C A. door A. Massèra (Bologna 1906). — Lit.: A. d'Ancona, in Studi di critica (105 vlg.); A. Momigliano, in L'Italia Moderna (IV, 11). *Baur.*

Angiolini, Gasparo, is het voornaamste lid van een Italiaansche dansersfamilie. Hij kantte zich tegen de ontaarding van de pantomime in het ballet. Hij geldt als de schepper van het tragische ballet. * 1723, † 1796.

Angioom, → Vaatgezwel.

Angiopteris, → Palmvaren.

Angiospermen (fossiel) zijn fossiel bekend vanaf het oudere Krijt. Vertegenwoordigers der verschillende families worden bij deze families kort vermeld. De kennis der fossiele A. is van groot belang om de tegenwoordige verspreiding dezerplanten te beoordeelen. Ook geven zij in menig geval inzicht in de lijnen, waarlangs deze zich ontwikkeld hebben. Opvallend is, dat de voornaamste recente families reeds bij, of zeer snel na, het eerste optreden in het onderste Krijt in de fossiele flora's vertegenwoordigd zijn. Verder, dat bijna zonder uitzondering alle fossiele A. kunnen worden ondergebracht bij bestaande families. Eindelijk, dat de ontwikkeling en het veldwinnen der A. buitengewoon snel zijn verloopen. De fossiele voorkomens van vele geslachten en soorten leeren ons, hoe de vroegere verbreiding ervan veel grooter en samenhangender is geweest dan nu, en hoe vooral het beeld der verschillende flora's is gewijzigd geworden door

den grooten ijstijd, welke aan het eind van het Tertiair is begonnen. Omtrent den oorsprong der A. is nog veel onzeker. Wel zijn er enkele mesozoïsche planten (Caytoniales), die men eenigszins ermee kan vergelijken. Echter zijn de verschillen zoo groot en is vooral het aantal dezer voorloopers zoo klein, dat men hiermede moeilijk het optreden en de groote, snelle en rijke ontwikkeling der A. ook zelfs maar eenigszins kan verklaren, hoe belangrijk zulke ontdekkingen ook op zichzelf zijn. *Jongmans.*

Angiospermen (p l a n t k.), → Bedektzadigen.

Angiospermophyton. Onder dezen naam zijn uit Amerikaansche dolomietknollen (Carboonformatie) resten beschreven, welke als vertegenwoordigers der Angiospermen in het Carboon werden opgevat. Deze opvatting is geheel onjuist. Het fossiel is een bladsteel van een Pteridosperm, een plant, die tusschen Pteridophyten en Gymnospermen in staat, en heeft niets met Angiospermen te doen. Zooals onder Angiospermen vermeld is, zijn de oudst bekende vertegenwoordigers dezer groep eerst in het oudere Krijt bekend. *Jongmans.*

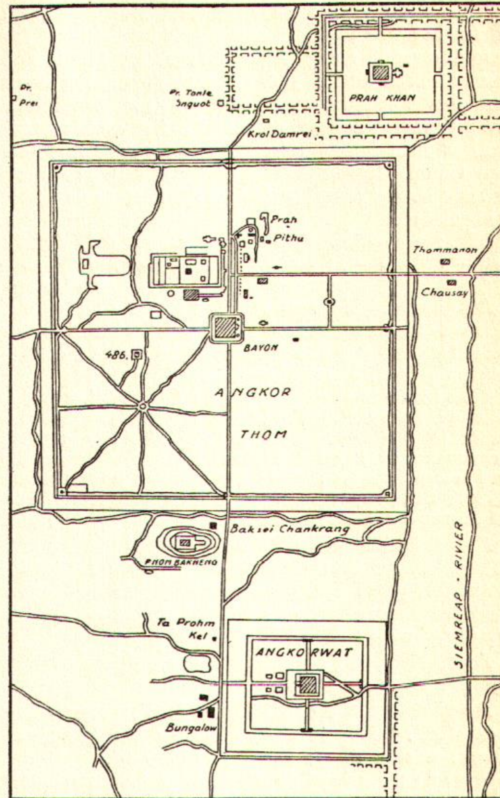
Angkloeng, toestel bestaande uit in een raam gevatte, naast elkaar een weinig vrij hangende bamboekokers van verschillende afmetingen, welke van onderen van uitsteeksels voorzien zijn, die bij botsing tegen den bodem van het toestel, wanneer dit laatste krachtig heen en weer geschud wordt, in de holle bamboekokers luchttrillingen opwekken van verschillende golflengten, waardoor het heele toestel een metaalachtigen klank voortbrengt. De a. is van West-Java afkomstig en daar zeer populair. Meestal vindt men verscheidene a. in een → gamelanorkest.

L i t.: Encycl. Ned.-Indië (II, 821); Kunst, Toonkunst van Java. *Berg.*

Angkola en Sipirok, res. Tapanoelie, doorstroomd door de B. Gadis en B. Toroe, bevolking in hoofdzaak Batakkers (± 35 000). In de bosschen wordt benzoë verzameld; weinig sawah's; er is een begin gemaakt met Europ. cultures.

Angkor (zie plaat). Met A. betitelt men een reeks bouwwerken, welke in Cambodja (Achter-Indië) op het einde der vorige eeuw in de jungle ontdekt zijn. Het zijn de meest bekende producten van de beschaving der Khmer, een volk van onbekenden oorsprong. Deze cultuur, ongeveer gelijktijdig met de Javaansche, Siameesche en Birmaansche begonnen, bereikte haar grootste ontplooiing in de 9e—12e eeuw. Omstr. 1450 verloor ze totaal haar beteekenis; de stad, Angkor Thom en de meer Z. gelegen tempel, Angkor Wat, werden verlaten. De bouwwerken zijn wel eens door reizende missionarissen in de 18e eeuw gesignaleerd, maar niemand nam de „wonderstad in de jungle” ernstig op en zoo geraakte ze in vergetelheid, totdat ze op het einde der vorige eeuw door een Franschman ontdekt werd.

A n g k o r T h o m, de stad, heeft den vorm van een vierkant (elk der zijden is 3 km lang). Over een breede gracht (nu dichtgegroeid) bereikte men over 4 bruggen aan de vier zijden een groote poort, waarboven een toren in den vorm eener trappenpyramide, zóó gevormd, dat zij aan elk der zijden het gelaat van den Voor-Indischen god Sjiwa vertoont. De stadsmuren zijn ong. 6 m hoog. In het N.O. gaf een vijfde poort toegang tot het koninklijk paleis en de daarmee verbonden tempels. Op een hooger terras, midden in de stad, lag de bayon, de hoofdtempel. Zijn aanleg is een herhaling van het stadsplan: een vierkante band van muren met torens en dubbele gaanderijen sluit een nog hooger gelegen vierkant in, weer door muren omgeven; door trappenpoorten komt men eindelijk op het derde terras, waar zich de garbhagriha = de kapel van de dewaradzjalinggam, het symbool van

Angkor. Plattegrond van bet tempelcomplex.

Sjiwa's creatieve kracht en, wegens de indentificatie van den koning met Sjiwa, ook van den koning als verwekker en instandhouder van de macht en den bloei van het land — bevindt, naast heiligdommen van andere godheden, uit de Brahmaansche en Boeddhistische godsdiensten. In de talrijke nevengebouwen kan men zich met recht de verblijven der priesters denken. Vermoedelijk was de bayon, evenals de tjandi op Java, behalve godenverblijf ook de plaats, waar de ziel van een overleden vorst, gehuisvest in godenbeeld, bleef vereerd worden. Een tweede tempel in A. Thom, doch van geringer afmetingen, is de baphuon. Om de stad woonde de bevolking in houten woningen.

A n g k o r W a t, de tempel, is van het begin der 12e eeuw en werd door koning Soerjawarman II enkele km ten Z. van A. Thom (uit de 9e eeuw) opgericht. Het grondplan is wederom een vierkant, omgeven door een ruim 200 m breede gracht. Een rijk versierde brug voert naar een driedeelige prachtpoort; door deze stijgt men naar een platform op, omsloten door met rijke sculptuur versierde gaanderijen; aan de Oostzijde daarvan ligt een terras, dat weer toegang verleent tot een groot midden-vierkant, waarop de eigenlijke tempel staat. Zoowel bouwkunstig als

sculptureel is A. W. een verdere ontwikkeling van den bayon. De trappen- en terrassenbouw van A. is, evenals zulks met de Boroboedoer op Java het geval is, naar Indische voorstelling een afbeelding van den cosmos; in het midden verheft zich de wereldberg (hier de hoog-uitstekende tempelbouw). Als ornament is het slangenmotief zeer algemeen, in Angkor Wat plastisch ontwikkeld tot het beeld der werelddragende slang Anantabhoga. De reliëfs zijn voorstellingen uit de Indische mythologie, het leven van den Boeddha, maar ook uit het dagelijksch leven (jachten, dansen, optochten). Het grove materiaal is licht-bruine lateriet, hier en daar met rossige tinten, terwijl het fijner werk in zandsteen verricht is. Het geheel heeft door de tijden en de jungle veel geleden.

Lit.: Caumaille, Guide aux ruines d'A. (1912); Groslier, A. (1924); De Beerski, A. (Londen 1926). *Knipping.*

Anglade, Joseph Ant. François, Fransch litterairhistoricus, specialist voor Provençaalsche taal- en letterkunde. * 11 Oct. 1868 te Lezignan (Aude), hoogleeraar te Toulouse.

Voornaamste werken: Contribution à l'étude du Languedocien moderne (1907); Les Troubadours (1909); Anthologie des Troubadours (1911); Grammaire de l'ancien provençal (1916); Grammaire de l'ancien français (1918); Les Origines du gai savoir (1920); Histoire sommaire de la littérature méridionale au Moyen-âge (1921). *Baur.*

Anglaise is oorspr. een Engelsche dans, wordt in het begin der 19e eeuw gezelschapsdans in Frankrijk; krijgt den naam Française en verspreidt zich onder dien naam naar Duitschland. Hij wordt gedanst in $^2/_4$ of $^3/_8$ maat.

Anglaise, à l', gerechten, bereid op eenvoudige manier, bijv. ongestoofd.

Anglebert, Jean Henri d', clavecinist, * ca. 1628, * 1691 te Parijs, leerling van Chambonnières, was in dienst van Lodewijk XIV.

Werken: Pièces de clavessin 1689), waaronder 22 variaties over Folies d.Espagne (→ Folia) met een nauwkeurige aanwijzing voor de uitvoering der versieringen. *Piscaer.*

Anglerrund, een eenkleurig veeslag, licht tot donkerrood, dat zuiver wordt gefokt op de lichtere gronden van Sleeswijk (Angeln); uitgesproken melktype, klein van stuk, gemiddeld lichaamsgewicht van volwassen koe 450 kg, gem. melkgift 3 300 kg, met 3,4% vet.

Anglès, Higini, Spaansch musicoloog, * 1888, gaf met Pedrell uit: Els Madrigals i la Missa de Difunts d'En Brudien (1921) en andere publicaties, speciaal op het gebied der middeleeuwsche muziek in Spanje, verder composities van Pujol († 1626) en Canabanilles († 1712).

Anglesey (53° N., 4° W.), eiland aan de N. W. kust van Wales, opp. 700 km², 50 000 inw.; het moederland van de Welsche cultuur; door de Menaistraat van Wales gescheiden.

Anglesiet, aldus genaamd naar het voorkomen op het eiland Anglesey, is een rhombisch mineraal van de samenstelling $PbSO_4$. A. behoort tot de isomorphe reeks van coelestien en zwaarspaat. Het lost moeilijk op in zoutzuur, daarentegen gemakkelijk in kaliloog. Anglesiet ontstaat door verweering en oxydatie van loodglans of galeniet, en is meestal, hoewel in geringe hoeveelheden, in loodertsgebieden aanwezig. In meer belangrijke hoeveelheden komt het voor bij Iglesias en Monte Poni op Sardinië. *Hofsteenge.*

Angleur, Belg. gem. in de prov. Luik; ten Z. van Luik; op de landtong, gevormd door den samenloop van Maas en Ourthe; opp. 1 043 ha; 10 985 inw.; geplooide steenvormingen uit het primair tijdvak; groeven en steenkoolmijnen; metaalnijverheid; centrum van de machtige fabrieken Vieille Montagne, gesticht in 1837. Rijk geschiedkundig verleden (vrede van Angleur, 1313); kasteelen van Angleur, van Kinkempois, van Colonster (gerestaureerd in de 17e eeuw); vondsten uit de vóórhistorische, Gallo-Romeinsche en Frankische tijdperken. *V. Asbroeck.*

Vrede van Angleur (1313). Hierbij erkent bisschop Adolf van der Marck het recht der gilden, om met de „Grooten" de stad Luik te regeeren.

Anglicaansche Artikelen zijn de 39 art., die in 1563 en 1571 door het parlement werden bekrachtigd. Oorspronkelijk waren er 42 geweest, die tijdens de regeering van Eduard VI onder leiding van Cranmer in 1552 waren opgesteld en bij Parker's herziening onder Elisabeth tot 39 waren gereduceerd. De nieuwe formuleering was bovendien, wat Avondmaalsen predestinatieleer betreft, iets minder Calvinistisch. Deze 39 art. kan men, naar rubrieken ingedeeld, aldus samenvatten: art. 1—5 handelt over de algemeen erkende fundamenteele waarheden van den Christel. godsdienst; art. 6—8 over de bronnen en symboli van ons geloof; art. 9—18 over de leer van zonde, werken en genade; art. 19—36 over de leer van de Kerk en de sacramenten; art. 37—39 over kwesties van staatkunde in verband met den godsdienst. Hoewel Karel I in 1628 voorschreef, dat de A. A. naar de letter en den grammaticalen zin geïnterpreteerd moesten worden, brachten zij toch eer verdeeldheid dan vrede en eenheid. Om hun samengeperste formuleering zijn ze voor zooveel verklaringen vatbaar, dat o.a. Newman in den tijd van zijn zielestorm durfde verklaren, dat de A.A. niet in strijd waren met de leer der Kerk in de Oudheid, noch met het Concilie van Trente, zoodat men de Anglic. Kerk eigenlijk ook Roomsch-Katholiek kon noemen (Tract. 90 van 1841). → Anglicaansche Kerk (bestuur).

Lit.: E. T. Green, The Thirty-Nine Articles and the Age of Reformation (1896); B. J. Kidd, The Thirty-Nine Articles (1899). *Wachters.*

Anglicaansche Kerk, vertegenwoordigster van het Anglicanisme = systeem, organisatie en leer van de Kerk van Engeland, The Established Church of England, en van alle kerken ter wereld, die daarmee in verbinding staan.

Bestuur. Overal huldigt de A.K. het episcopale systeem en is zij hiërarchisch opgebouwd; zij wordt dus geleid door bisschoppen, en bijgestaan door priesters en diakens. In Eng. zelf is de A.K. staatskerk, die den koning als haar hoofd erkent. Zijn suprematie moet hij deelen met het parlement, de ministers, de 7 leden van den Privy Council (= het hoogste hof van appèl in kerkelijke rechtskwesties). De ministerpresident benoemt de bisschoppen, die af en toe een Lambeth-conferentie houden en de daar genomen besluiten met hun adviseerende stem aan het parlement voorleggen. Veranderingen in leer, cultus en bestuursinrichting moeten nl. staatswettelijk geregeld worden. Buiten Eng. is de A.K. van den staat onafhankelijk. De geloofsbelijdenis der A.K. is vervat in 39 artikelen (oorspronkelijk 42), die in 1571 tot staats-

wet verheven werden. Van de sacramenten worden alleen nog het doopsel en avondmaal erkend. De → transsubstantiatie, de verdienstelijkheid der goede werken, het vagevuur, de heiligen- en reliquieënvereering, het pauselijk primaatschap worden daarin verworpen. De avondmaals- en rechtvaardigingsleer helt over naar het Calvinisme. De eeredienst wordt geregeld door het → Book of Common Prayer, een verkorte bewerking van het Kath. brevier, missaal, ritueel en pontificaal. Deze liturgische voorschriften staan natuurlijk in nauw verband met de leer. Toch heerscht er door het gemis van een onfeilbaar leergezag en de vage wijze van uitdrukken in bovengen. belijdenis-formulieren, die allerlei interpretaties toelaten, geen eenheid in de A.K. In den loop der eeuwen zijn er verschillende groepen ontstaan, die elk een eigen richting volgen. 1° De High Church, die zich ontwikkeld heeft onder invloed van Kath. begrippen en gebruiken, en als de meest orthodoxe richting vasthoudt aan de hiërarchie, de apostolische opvolging der bisschoppen en de genadewerking der sacramenten. Het liefst noemt haar aanhang zich Anglo-catholic. 2° De Low Church omvat de meer Prot., meest Calvinistische elementen der staatskerk. Hun geloofsregel is de bijbel alleen, verstaan en verklaard in het licht van eigen onderzoek, zoodat zij zich gaarne Evangelicals noemen en op het gebied der bijbelverspreiding een groote actie ontplooien. 3° De Broad Church vormt het modernistisch element in de Kerk van Eng. Door haar rationalisme drijft ze steeds verder af naar ongeloof en onverschilligheid. Meerderen loochenen zelfs de godheid van Christus. 4° De Moderates (Gematigden) staan buiten de partijen, trachten den vrede te bewaren en bekennen daarom liever geen kleur. Hiertoe behooren de meeste bisschoppen. Maar bij al haar verbrokkelingen blijft de A.K. een groote geestelijke macht, die ook heden nog haar invloed doet gelden op het volk en in het algemeen op het heele geestelijke en cultureele leven van Eng. De A.K. telt alleen in Eng. (Wales uitgezonderd) 2 aartsbisdommen (Canterbury en York) en 41 bisdommen. Het aantal leden zou op de 35 millioen inwoners een kleine 20 millioen bedragen.

Geschiedenis der A.K. De reformatie ontstond in Eng. niet zooals elders uit het volk, maar van bovenaf. Hendrik VIII eischte om zijn liefde voor Anna Boleyn van paus Clemens VII de ongeldigheidsverklaring van zijn huwelijk met Cath. van Aragon. De paus moest als verdediger van het goddelijk recht weigeren. Hendrik antwoordde met een schisma. Hij onttrok de Eng. K. aan de pauselijke jurisdictie en liet zich eerst op een vergadering der geestelijkheid (1531), later door het parlement tot opperhoofd der Eng. K. uitroepen. Tegelijk met dezen titel droeg men hem de daarmee verbonden geestelijke macht over. Ongehoorzaamheid werd beschouwd als hoogverraad (Acte van Suprematie 1534). Een nieuwe staatskerk moest de plaats van de oude, d.i. de Kath. innemen. De Katholieken zouden daarom de voornaamste vijanden zijn, maar ook met andere tegenstanders (Lutheranen en Calvinisten) moest rekening worden gehouden. In den loop der geschiedenis zien we onder den druk van dezen tegenstand de A.K. nu eens in de eene, dan weer in de andere richting zwenken. Aan de Kath. leer en praktijk veranderde Hendrik niets. Om aanstonds elke Luthersche en Calvinistische streving onschadelijk te maken, werden bij de wet der 6 artikelen (1539) onder doodstraf de transsubstantiatie, de communie onder één gedaante, de privaatmis, de biecht, de onderhouding van het celibaat voorgeschreven.

Reeds onder zijn opvolger Eduard VI werd op instigatie van Cranmer de weg naar het Protestantisme ingeslagen en ontaardde het schisma van Hendrik tot ketterij. Als bewijs dienen het Book of Common Prayer en de Calvinistisch-getinte 42 artikelen, nu door Cranmer opgesteld. Maria de Kath. herstelde den ouden toestand, maar haar opvolgster Elisabeth zorgde voor de reactie. Het parlement hernieuwde de suprematie des konings, het Book of Common Prayer werd herzien, de 42 artikelen werden tot 39 gereduceerd, aan de leeken werd onder bedreiging met zware geldboeten de plicht opgelegd deze belijdenisgeschriften aan te nemen en de godsdienstoefeningen der A.K. bij te wonen. Toen de tegenstanders door deze drastische maatregelen weerloos waren gemaakt, begon men met de bestuursbezetting van de nieuwe kerk. Tot aartsbisschop van Canterbury werd Parker benoemd. Hij wijdde 3 bisschoppen en op één dag 150 priesters. In de bulle Apostolicae Curae (1896) verklaarde paus Leo XIII alle wijdingen der A.K. ongeldig. Onder Karel I ontwikkelde het Calvinisme, dat men tot dan toe had weten te onderdrukken, een groote actie. Zij wilden de A.K. van alle „Roomsche ongerechtigheden" zuiveren (vandaar Puriteinen), welk doel door een burgeroorlog werd bereikt. Met de afschaffing van vele liturgische practijken moesten zelfs het episcopale systeem en de hiërarchie plaats maken voor de presbyteriale kerkinrichting, zooals Calvijn die had voorgeschreven. Een nieuwe partij, een samenvoeging van allerlei ketterijen (de Independenten), stak onder Cromwell het hoofd op, bracht op godsdienstig gebied een chaos en op staatkundig gebied de republiek. Karel II herstelde op het drijven van zijn raadslieden de episcopale staatskerk en trof de Dissenters, Katholieken, Puriteinen, Independenten door verschillende maatregelen, o.a. de Testact. Maar het verzet zou blijven en ten slotte leiden tot een dulden van alle tegenstanders en de opheffing der dwangmaatregelen. In de 18e en 19e eeuw dreigde de A.K. door het liberalisme en rationalisme geestelijk te verstarren. Als reactie ontstond de Oxford-beweging, die door de studie der Christelijke oudheid, onder leiding van Newman, nieuw leven gaf aan de A.K. en vele wetenschappelijk gevormde mannen tot de Moederkerk terugbracht. Nog in 1927 werd een poging aangewend om het Book of Common Prayer in meer ritualistischen zin gewijzigd te krijgen en zoo de eenheid en den vrede te herstellen; maar het Lagerhuis verwierp de voorgestelde revisie. Op welk hellend vlak de A.K. zich bevindt, bleek op de 7e Lambeth-conferentie (1930), waar op het punt van echtscheiding en geboortebeperking door vele bisschoppen een fatale tolerante houding werd aangenomen. Pogingen om zich met andere godsdiensten (Oud-Katholieken, Orthodoxen) te vereenigen tot een algemeene kerk zijn tot heden mislukt. Wel schijnt met de Oud-Kath. een sacramenteele gemeenschap tot stand te zullen komen (Conferentie te Bonn 1931). Ook met Rome zocht men contact. Besprekingen, die een particulier karakter droegen, werden daarover nog in 1921 met kardinaal Mercier gevoerd; maar waar men het pauselijk primaat niet wil erkennen, daar is wel samenwerking, geen hereeniging mogelijk.

Lit.: F. Gasquet, The Eve of Reformation (1900); G. Burnet, The History of the Reform of the Church of

England (1903); W. R. Stephens and W. Hunt, A History of the English Church (9 dln. 1903/10); Fransche vertaling van A. Bourgeois, Le Veille de la Réforme en Angleterre (2 dln. 1914); Encycl. Britannica (VIII [14]1929, kol. 512b vlg.); G. Constant, La Réforme en Angleterre ([2]1930); Georges Coolen, Histoire de l'Eglise d'Angleterre (1932); idem L'Anglicanisme d'aujourd'hui (1932); Dr. J. de Jong, Handboek der Kerkgesch. (III [2]1932). *Wachters.*

Anglicisme in wijderen zin is een Eng. taaleigenaardigheid, overgebracht in een andere taal. Hieronder vallen zoowel woorden als woordkoppelingen (samenstellingen, uitroepen, zegswijzen). Als ze doordringen tot het volk, worden ze dikwijls vernederlandscht, vertaald of volksetymologisch geïnterpreteerd. Tot de A. in dezen zin behooren o.a. vele termen, ontleend aan scheepvaart en spoorwegverkeer (ready, all right, full speed, stoppen, tremmen), aan verschillende takken van industrie en aan de vaktalen (frame, free-wheel en vrijwiel, filmen, shedkap en zetkap), vele sport- en journalistiektermen (goalgetter en goolzetter, handicappen, referee, interviewen, reporter) en de zeer talrijke slag- en modewoorden (plenty, sorry, would-be, what's in a name, struggle for life). In dezen zin is het A. een gevolg van diepergaanden invloed van Eng. op Ned.; de overname van het nieuwe woord gaat samen met de invoering van een nieuw begrip of met een modestrooming. → Leenwoord.

In engeren, meer gangbaren zin is het A. een soort → barbarisme en een bijzonder geval van contaminatie, d.w.z. een Eng. constructie of zegswijze wordt, oorspronkelijk door vertaling, overgebracht in het Ned., maar zoo, dat de vertaling alleen naar den inhoud Ned., doch naar den vorm Eng. is. Bijv. hij was een politieagent in burger i.pl.v. het was enz. (he was a policeman in plain clothes); wat is de zaak? i.p.v. wat scheelt er aan? wat is er gaande? (what is the matter?) In dezen zin zal het A. in den regel beperkt blijven tot zinsconstructies, die dan nog maar weinig navolging vinden in tegenstelling met het Germanisme; want hoe minder nauw de taalverwantschap is, des te minder is ook het gevaar voor contaminatie. Overigens zal het veel van persoonlijk taalgevoel afhangen, of ook het A. in den wijderen zin, met name de modetermen, tot de barbarismen wordt gerekend. *Tiecke.*

Anglo-Boerenoorlog, → Zuid-Afrika, geschiedenis.

Anglo-Gallisch Krijt- en Tertiairbekken is een zeebekken, dat zich gedurende het Krijttijdperk en het oud-Tertiair in N. Frankrijk en Z. Engeland uitstrekte. Het wordt nog onderverdeeld in het bekken van Parijs, het bekken van Londen en het bekken van Hampshire. De gesteenten, die in deze bekkens zijn afgezet, bezitten een rijke fossiele fauna, waarover vele prominente palaeontologen uitgebreide onderzoekingen hebben verricht. Zoo bestudeerde G. Cuvier de fossiele beenderen uit het gips van Montmartre; Lamarck (1802—1823) en na hem Deshayes (1824—1856) en Cossmann beschreven de mollusken. Edwards en Wood publiceerden over de mollusken van het Engelsche Eoceen.

In het A. bekken zijn vooral de oudere lagen der Tertiairformatie ontsloten, het zgn. Nummuliticum (genoemd naar het voorkomen van het genus Nummulites, een foraminiferengeslacht). Het Nummuliticum omvat van beneden naar boven de volgende onderafdeelingen: Montien, Thanétien, Londinien, Lutétien, Auversien, Bartonien en Ludien. De eerste stratigraphische onderzoekingen werden in Frankrijk gedaan door Al. Brongniart, Graves, d'Archiac, Hébert, Munier-Chalmas, Dollfus e.a. In Engeland waren het vooral Prestwich, Starkie, Gardner, Tawney, e.a., die licht brachten in de stratigraphie.

Lit.: Lamarck, Mémoire sur les fossiles des environs de Paris, comprenant la détermination des espèces qui appartiennent aux animaux marins sans vertèbres, Annales du Mus. d'Hist. nat. (I—VIII 1802—1804); Afbeeldingen ibid. (I—XIV 1823); M. Cossmann et G. Pissarro, Iconographie complète des coquilles fossiles de l'Eocène des environs de Paris (Parijs 1904). *Hofsteenge.*

Anglo-Iersch heet het Engelsch dialect, dat gesproken wordt in Ierland. Een Zuid-Engelsch dialect werd in Ierland ingevoerd omstreeks 1200, maar bleef beperkt tot de steden en tot de streek tusschen Dublin en Wexford. In de 14e en 15e eeuw werd het ook daar weer grootendeels door het Iersch verdrongen, niettegenstaande de Statutes van Kilkenny in 1366, die het Engelsch verplichtend wilden stellen. In de 16e eeuw werd het door een meerderheid nog slechts gesproken in de „Pale" en in de steden, benevens in twee plattelandsgemeenten, nl. in het Z. van Wexford en in Fingal, ten N. van Dublin, waar het bewaard bleef tot in de 19e eeuw toe. De tweede periode van het Engelsch in Ierland begint in de 17e eeuw met Cromwell's Prot. kolonisatie op groote schaal. Dit nieuwe A. I. was in Ulster van een Schotsch of Noordelijk karakter, elders min of meer het Algemeen Beschaafd van dien tijd in Engeland. De Katholieken op het platteland en in Connaught bleven hun Iersche taal behouden. Pas op het einde der 18e eeuw begon ook hier het Engelsch door te dringen; eerst tegen het midden der 19e eeuw werd dit A. I. de heerschende taal in Ierland. Het A. I. van tegenwoordig verschilt van het moderne Engelsch, doordat het zich min of meer zelfstandig uit het 17e eeuwsche Standaard-Engelsch heeft ontwikkeld, vermengd is met verschillende elementen van het A. I. uit de eerste periode, en gesproken wordt door menschen met een Iersche articulatiebasis. In de beschaafde kringen van Dublin en andere steden wordt echter zuiver Engelsch gesproken en wordt op het A.I. neergezien als „brogue".

Lit.: J. J. Hogan, The English Language in Ireland (1927); Fr. Karpf, in Anglia Beiblatt (39, 1928, 175—8). *Pompen.*

Anglo-Iersche letterkunde wordt in verschillende beteekenissen gebruikt. Soms nl. rekent men alle letterkundige producten in het Engelsch, voor zoover die geschreven zijn door geboren Ieren, tot de A. I. letterkunde; hieronder vallen dan de werken van Swift, Sterne, Goldsmith, Sheridan en talrijke anderen sedert de 18e eeuw. Of men beperkt de groep tot die schrijvers in het Engelsch, die in de Iersche cultuur hun inspiratie hebben gevonden, zooals Tom Moore (Irish Melodies) en W. Allingham en onder de nieuweren vooral J. M. Synge. In anderen zin wordt de term A. I. l. gebezigd voor alle werken uit het einde der 19e en het begin der 20e eeuw, die in het Engelsch geschreven zijn in Ierland onder de bezieling van de Iersche Renaissance. De voornaamste schrijver dezer groep is W. B. Yeats; en naast hem staan zeer vele anderen. Verstaat men onder den term A. I. l. die letterkundige werken, welke geschreven zijn in de Anglo-Iersche volkstaal, dan is de oogst echter zeer gering. Dan heeft men uit de M. E. bijna alleen de Gedichten der Franciscanen van Kildare uit het begin,

en een mysteriespel, Pride of Life, uit het einde der 14e eeuw. In het dialect van Fingal: The Irish Hudibras, gedrukt te Londen in 1689. Overigens gold in de 17e eeuw in Ierland als schrijf- en cultuurtaal niet het eigen dialect, maar het Algemeen Beschaafd van Londen. Alleen een verhandeling van twijfelachtig letterkundige en zedelijke waarde zou men nog onder de A. I. l. kunnen rekenen, nl. An Aphorismical Discovery of Treasonable Faction (gedrukt voor de Irish Archaeological Society in 1879). In de 19e eeuw evenwel hebben verschillende schrijvers een min of meer overdreven en kunstmatig Anglo-Iersch als bewust stijlmiddel gebruikt. Daarmee zijn vooral Douglas Hyde en W. Carleton begonnen, en hun voorbeeld is gevolgd o.a. door W. B. Yeats, J. M. Synge en Lady Gregory (Kiltartan dialect) en verschillende dramaturgen van het Abbey Theatre.

Lit.: Dr. W. Heuser, Die Kildare-Gedichte (Bonner Beiträge XIV 1904); A. G. van Hamel, On Anglo-Irish Syntax, in Engl. Studiën (45, 1912, 272—92); M. Bourgeois, J. M. Synge and the Irish Theatre (1913); A. P. Graves, Anglo-Irish Literature, in Cambr. Hist. of Engl. Lit. (XIV 1916, 302—330); E. Boyd, Ireland's Literary Renaissance (1923); J. J. Hogan, The Engl. Language in Ireland (1927); S. D. Seymour, Anglo-Irish Lit. 1200—1582 (Cambridge 1929); D. Corkery, Synge and Anglo-Irish Literature (1931). *Pompen.*

Anglo-Indische letterkunde is Engelsche letterkunde voor zoover geschreven door Engelschen, die in Engelsch-Indië woonden of (bij uitzondering) door Engelsch-sprekende Indiërs. Men kan zeggen, dat de geschiedenis van deze letterkunde begint met de brieven van pater Thomas Stephens S.J., die in 1579 naar Goa ging als missionaris (brieven gedrukt door Hakluyt, 1589, en Purchas, 1625). In de 17e en 18e eeuw bracht zij weinig anders dan reisboeken voort. Sir William Jones (1716—'94), die in 1783 als rechter naar Indië ging, was de eerste Anglo-Indische dichter (werken in 6 dln., 1799; Poetical Works, 1807). Dieper gevoel toonde John Leyden, een Engelsch medicus, die stierf in 1811 (Poetical Remains, uitg. J. Morton, 1819; uitg. R. Withe, 1858). De eerste romanschrijvers waren William B. Hockley (Pandurang Hari, 1826; Tales of the Zenana, 1827), Philip M. Taylor († 1876; Tara, 1863; Ralph Darnell, 1865; Seeta, 1873) en William D. Arnold (een broer van Thomas Arnold; † 1859; Oakfield, 1853). Onder latere dichters verdienen vooral Sir Edwin Arnold en Sir Alfred Lyall (Verses written in India, 1889) genoemd te worden. Onder de geboren Indiërs de jong-gestorven dichteres Torulata Dutt (1856—'77; A Sheaf gleaned in French Fields, 1876; Ancient Ballads and Legends of Hindustan, 1882—'5) en de grootste van allen: Sir Rabindranath Tagore (* 1861), die verschillende van zijn werken in het Engelsch heeft bewerkt.

Lit.: E. F. Oaten, Anglo-Indian Literature, in The Cambr. Hist. of Engl. Lit. (XIV 1916, 331—42). *Pompen.*

Anglo-Katholicisme, een in Kath. richting gaande beweging in de → Anglicaansche Kerk.

Anglo-Normandisch, het Normandisch-Fransche dialect, dat sinds het einde der 11e eeuw in het door Willem den Veroveraar veroverde Engeland gesproken werd en waarin vele letterkundige werken geschreven zijn.

Anglo-Normandisch paard, het voornaamste Fransche warmbloedpaard, is ontstaan in het begin der vorige eeuw uit het in Normandië voorkomend paardenmateriaal door kruising met Eng. en Oost. volbloed. Nog steeds wordt dit geïmporteerd ter vervolmaking van het A.-N. paard. Het zijn hoogedele dieren met evenredigen bouw, zeer gespierde achterhand en zeer goeden gang. Men heeft drie typen: dravers, tuigpaarden en rijpaarden. Ook in Nederland zijn ze geïmporteerd. *Verhey.*

Anglo-Persian Oil Company, een petroleummij. in 1909 oorspronkelijk als dochtermij. van de „Burmah Oil" opgericht, zonder beroep op de kapitaalmarkt.

William Knox d'Arcy, een Australiër, die in 1901 voor 200 000 Fransche fr. uitgebreide petroleumconcessies kreeg van de Perzische regeering, kwam, na oorspronkelijk zonder veel succes voor eigen rekening te hebben gewerkt, in contact met admiraal Fisher, den reorganisator der Eng. vloot in de 20e eeuw.

Door diens bemiddeling kwam de A.-P.O.C. tot stand en via de Burmah Oil onder Engelschen invloed. Toen het kapitaal dezer laatste mij. ontoereikend bleek, greep Winston Churchill, als toenmalig Eerste Lord der Admiraliteit, in. De Eng. regeering wenschte zich onafhankelijk te maken van de internat. petroleumtrusts en in Mei 1914 kocht zij de helft der aandeelen.

De Eng. petroleumpolitiek, tot nu toe meer via de Burmah Oil werkend, trad thans in het licht en het Eng. Lagerhuis werd verrast door de voorstellen der regeering. De ontstaande oppositie werd door ingrijpen van Sir Edward Grey overwonnen. Een half jaar later brak de wereldoorlog uit en bleek de vooruitziendheid der Eng. regeering.

In 1921 was het aandeelenbezit der Eng. regeering uitgebreid tot $^2/_3$, terwijl $^1/_3$ in handen was der Burmah Oil; de A.-P.O.C. is dus geworden tot een werkelijk staatsbedrijf, onder algemeene contrôle van Br. regeeringscommissarissen.

In 1932 werden de concessies plotseling door de Perz. regeering, die zich aan vreemden invloed wil onttrekken, opgezegd.

Na langdurige onderhandelingen tusschen Engeland en Perzië werd een compromis getroffen in een nieuwe overeenkomst (einde April 1933). De nieuwe concessies zijn ongeveer half zoo groot als de oorspronkelijke en hebben een geldigheidsduur van 60 jaar, na afloop waarvan de Perzische regeering alle aandeelen der A. mag overnemen. Verder krijgt de Perzische regeering $^1/_5$ van de nettowinst en een zeker bedrag per ton uit te voeren olie.

Ango-Ango, plaats in Belg. Kongo, prov. Kongo-Kasaï; $4^1/_2$ km ten Z.W. van Matadi, op den linkeroever van den Kongo-stroom.

Missiepost der pp. Kruisheeren. apost. prefectuur Bondo. Volkstam Azande (Aoero, Embili, Amoenga, Akara). Ongeveer 70 000 inwoners. Gesticht 1928. Gedoopten (1932) 1 025. Gast- en ziekenhuis bediend door Rel. Ursulinnen van het bisdom Luik.

Angoe, plaats in Belg. Kongo, in de Oost-prov.; op den linkeroever van de Oeële; katoenhandel.

Angola, → Portugeesch West-Afrika.

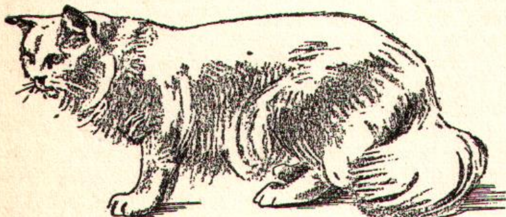
Angola-erwt, Voandzeia subterranea Thore, eenjarig kruid met gele bloemen van de fam. der vlinderbloemigen; groeit in tropisch Afrika en Madagaskar en wordt om zijn olierijke zaden veel gekweekt. Gelijk bij de aardnoot buigen de bloemstelen zich na de bevruchting om en bergen de jonge vruchten in den grond, waar zij tot rijpheid komt. Deze vruchten zijn rond, wit en bevatten één enkel zaad. *Robyns.*

Angora (Turksch = Engoerijè), 39° 52′ N., 33° O. Sinds 1920 h o o f d s t a d van Turkije; op vulkanische rotsen, 870 m boven zee, 75 000 inw. (1927); aan de Anatolische spoorbaan. Landklimaat, 23 cm regen. Uitvoer gerst, tarwe, ooft; tapijten. Met de keuze van de nieuwe hoofdstad wilde de regeering den nadruk leggen op de Aziatische oriënteering der Turken. → Ancyra. *Heere.*

Angora, erffactor voor lang haar, o.a. bij konijnen, katten, schapen; recessief tegenover kort haar. Kruising van gewone konijnen met a.-konijnen geeft normale, maar heterozygote nakomelingen, die, opnieuw onder elkaar gekruist, 25% a. geven.

Angorageit (Capra hircus angorensis), oorspronkelijk uit Kl. Azië afkomstig — de naam is afgeleid van de stad Angora — is thans ook over Afr. en Z.-Eur. verspreid; beroemd vooral om de dikke, lange, zijdeachtige, geelwitte, gekroesde wol. Van de lange woldraden wordt het kemelsgaren gesponnen. Ook worden ze wel bestemd voor de bereiding van halfzijden stoffen. De bokken bezitten lange, schroefvormig gewonden, platte horens, de geiten kleine, enkelvoudig gebogen horens. *Verhey.*

Angorakat, kattesoort met lange, zijdeachtige haren en iets grooter dan onze gewone huiskat. Oor-

spronkelijk van Klein-Azië afkomstig, wordt deze kat (gewoonlijk geheel wit) bij ons als huisdier gehouden.

Angostura, voormalige naam van de stad Ciudad Bolivar in Venezuela. Z. Amer.

Angot, 1° A l f r e d, bestuurder van het Bureau central météorologique de France, * 1848, † 1924. Bewerkte algemeene meteorologie en klimatologie.

W e r k e n : o.a. Instructions météorologiques (Parijs [4]1903) ; Traité élémentaire de météorologie (Parijs [3]1916).

2° M a d a m e, Fransch letterkundig type: van de nieuwe rijke, die zich tot den hoogeren stand wil verheffen, maar haar platte taal en manieren verraden, in ietwat lagere komiek, haren oorsprong. Ze kwam voor het eerst ten tooneele in M a i l l o t's Mme A. ou la poissarde parvenue (1796). T a v a r t zocht het bijvalsrijke stuk tevergeefs met zijn parodie te verdringen (1797): de figuur werd, op den tweesprong van de 18e—19e eeuw, aanleiding tot een waren „tooneelcyclus Mme A." in tal van blijspelen, vaudevilles en operetten, die met L e c o c q's thans nog veelgespeelde L a F i l l e d e M m e A. (1872) afgesloten werd.

L i t. : G. Doutrepont, Les types populaires de la littérature française (I 1926, 462 vlg. ; II 1928, 284). *Baur.*

Angoulême (45° 40′ N., 0° 10′ O.), arr. hoofdstad in het dept. Charente (Fr.), 96 m boven zee, 36 700 inw. Bisdom uit de 4e eeuw, suffragaan van Bordeaux. Ind. van papier, wapens, lak, was; wijn, brandewijn. Geboorteplaats van Margaretha van Valois, J. L. de Balzac, Montalembert. *Heere.*

A. bezit een kathedraal, waaraan begonnen werd in 1105, koepel op elk quadraat, met zwikken, die op rechthoekige pijlers uitloopen, smalle ronde muurbogen (waarschijnlijk Romeinsche invloed). Het rijkste en belangrijkste is de gevel, geheel bedekt met beeldhouwwerk (Laatste Oordeel), eveneens uit het begin der 12e eeuw, dat opvallend nauw verwant is aan sommige producten der Lombardische (Modena) en Toscaansche sculptuur. In het museum van A. bevindt zich nog het vroegere tympaan van dezen gevel. In de 19e eeuw werd de kathedraal door Abadie grondig gerestaureerd.

L i t. : Serbat, Angoulême, Congrès archéologique de France (1912). *Knipping.*

Angoulême, 1° L o u i s A n t o i n e d e B o u r b o n, h e r t o g v a n, laatste dauphin van Frankrijk, oudste zoon van den lateren Karel X. * 6 Aug. 1775 te Versailles, † 3 Juni 1844 te Gorizia. Emigreerde met zijn vader (1789), voerde in 1792 voor korten tijd een korps Fr. uitgewekenen aan. Lieutenant-général du royaume, streed tevergeefs tegen Napoleon I bij diens terugkeer van Elba (1815). Opperbevelhebber van het Fr. leger in Spanje (1823), verwierf zich door zijn overwinning te Cadiz den titel vorst van Trocadero. In 1824 dauphin. 2 Aug. 1830 onderteekende hij den troonsafstand van Karel X en ging, als graaf de Marnes, met zijn vader in ballingschap. Na diens dood werd A. door zijn getrouwen tot Lodewijk XIX uitgeroepen (1836).

L i t. : Markies Villeneuve, Charles X et Louis XIX en exil (1889) ; G. de Grandmaison, L'expédition d'Espagne en 1823 (Parijs 1928).

2° M a r i e T h é r è s e C h a r l o t t e, M a d a m e R o y a l e, h e r t o g i n v a n, echtgen. van den vorige, dochter van Lodewijk XVI.* 19 Dec. 1778 te Versailles, † 19 Oct. 1851 te Frohsdorf bij Wiener-Neustadt. 10 Aug. 1792 werd zij met haar ouders in den Temple gevangen gezet. Dec. 1795 werd zij door het Directoire tegen een aantal Fr. krijgsgevangenen geruild, waarna zij tot haar huwelijk (10 Juni 1799) meestal te Weenen verblijf hield. Haar laatste levensjaren bracht zij op Frohsdorf door, in gezelschap van haar neef, den graaf van Chambord, op wiens politieke opleiding zij grooten invloed uitoefende. Napoleon I noemde haar „le seul homme de sa famille" en Lodewijk XVIII gaf haar den naam moderne Antigone. Naar een nog niet heelemaal opgehelderde legende zou de ware M. T. Ch., sedert 1807, verborgen of gevangen, te Hildburghausen geleefd hebben, nadat er bij de ruiling van 1795 een andere vrouw voor haar in de plaats zou getreden zijn.

W e r k e n : Mémoire écrit par M. T. Ch. de France sur la captivité de ses parents. Nieuwe druk (Parijs 1892); Journal de la d. d'A. (5 Oct. 1789—2 Sept. 1792) corrigé et annoté par Louis XVIII (uitg. door Imbert de St.-Amand, Parijs 1894). — L i t. : Imbert de St-Amand, La d. d'A. et les deux Restaurations (Parijs 1882) ; E. Daudet, Madame Royale (Parijs 1912) ; Maeckel, Das Rätsel v. Hildburghausen (1926). *Lousse.*

Angoumien, onderafdeeling van het Turoon, → Krijtformatie.

Angra-Pequena (= L ü d e r i t z), h a v e n in Z.W. Afrika, onder Engelsch mandaat, gesticht door Von Lüderitz in 1883. Woestijnomgeving, diamant; spoorweg.

Angre, Belg. gem. in de prov. Henegouwen, ten Z.W. van Bergen; opp. 597 ha, 1 171 inw. Rots- en kleiachtig, groeven van arduin en plaveisteenen. Landbouw, rivieren, Grande Honelle en Roisin. Merkwaardigheid: rots Caillou qui bique, met grot. Oud-

heidkundige vondsten (midden-palaeolithisch tijdvak). Verblijfplaats van Emile Verhaeren. *V. Asbroeck.*

Angreau, Belg. gem. in de prov. Henegouwen, ten Z.W. van Bergen; opp. 386 ha; 514 inw. Klei- en zandgrond, landbouw, tabaksteelt. Kerk van de 18e eeuw; toren van de 16e eeuw.

Angrecum, epiphytisch plantengeslacht van de fam. der standelkruiden, tellende ongeveer 130 soorten, die in tropisch Afrika en Madagaskar groeien en waarvan eenige soorten als sierplanten in onze broeikassen gekweekt worden.

Angrivarii (a n t. g e o g r.), Germaansche volksstam aan den Wezer en later in Nederland.

Angst is een verward-zijn onder invloed van den subjectieven indruk, dat er een bedreiging van de persoonlijkheid bestaat door een nabijzijnd, onbepaald en vreemd-aandoend iets, dat onbekend of althans onbewust is. In tegenstelling met vrees ontbreekt meestal een bepaald object, waarvoor men a. koestert. In verband met een bepaald object spreekt men van a., als iedere redelijke basis voor het affect ontbreekt, alsook indien alle verhouding tusschen affect en gevaarlijkheid van het angst-aanjagende zoek is. Bij den gezonden mensch vertoont a. zich alleen bij werkelijk dreigend onheil, d.w.z. wanneer ernstige levensbelangen en bestaan bedreigd zijn. A. uit zich zoowel lichamelijk (o.m. snelle pols, onregelmatige ademhaling, bleeke gelaatskleur) als psychisch (o.m. onrustige stemming; gevoel van onvrijheid en geremd zijn in denken, doen en laten; verlies van de beheersching over eigen gevoelens; beperking of wegvallen van eigen wil; verloren gaan van de eenheid van het psychische leven, waarvan bepaalde onderdeelen — zelfstandig wordend — niet langer aan den wil gehoorzamen; gevoel van hulpeloosheid). Komt het a.-verwekkende dichterbij, dan wordt de a. grooter en vertoonen de verschijnselen zich in sterkere mate als verlamming en verstarring. A. kan voeren tot twijfel aan zichzelf, prikkelbaarheid, ontmoediging, remmingen, aantasting van arbeids- en levensvreugde, wantrouwen, neerslachtigheid, leugenachtigheid, het aannemen van schijnhoudingen tegenover het leven en het zoeken van lustgevoelens (sexueele e.a.).

Als oorzaken van a. kunnen o.m. optreden: opvoeding en omgeving (bang-maken met Pieterman, hel; angst van anderen voor onweer; onrustig en nerveus milieu, bijv. bij ongelukkig huwelijk; te strenge en te weekelijke opvoeding, die beide het kind onzelfstandig en met gebrek aan durf om het leven met zijn moeilijkheden te aanvaarden, de wereld insturen); leeftijd (veel is nog onbekend; gebrek aan werkelijkheidszin, sterk fantasieleven, groote suggestibiliteit); bepaalde — vaak onbewuste — wenschen (willen heerschen, bewonderd willen worden); schuldgevoel of -besef; verdringing; lichamelijke onvolwaardigheid, sommige kwalen en storingen van hart, hersenen en schildklier.

A. kan zich vermomd vertoonen in overdreven zelfbewust, brutaal en agressief optreden, in onnatuurlijke vroolijkheid, driftbuien, eigenzinnigheid, omgekeerd als middel dienen om anderen aan zich te binden en naar zijn hand te zetten.

Door straf, strengheid, spot, ironie, belachelijkmaken neemt a. toe. Verstandelijk inzicht in het ongemotiveerde van den a. is niet voldoende om het a.-gevoel meester te worden. Het gevaarlooze moet door nader contact gedemonstreerd worden; het onder bepaalde omstandigheden gevaarlijke (bijv. kachel) evenzoo, waardoor a. plaats maakt voor gerechtvaardigde vrees.

Daarnaast zijn gewenning en liefdevolle bemoediging, opvoeding tot verantwoordelijkheid en zelf-doen, van groote geteekenis. Aangekweekt worde werkelijkheidszin, levensmoed, gevoel van eigenwaarde, offerzin, een juist inzicht in de wereld der waarden en in de rangorde van deze, zelfkennis en de erkenning van eigen menschelijke zwakheid, Godsvertrouwen, overgave aan Zijn H. Wil en een levensgedrag, dat niet tot conflicten met het eigen geweten voert. Ligt de oorzaak bij het milieu, dan zal, indien dit zich niet kan veranderen, overplaatsing in een andere omgeving moeten overwogen worden. Bij lichamelijke oorzaak is medische behandeling noodig.

L i t.: A. Binet, La peur chez les enfants. Année psychol. (II 1895); P. Häberlin, Kinderfehler (Bazel 1921); G. Morton, Childhood's fears (Londen 1925); M. Heidegger, Sein u. Zeit (Halle 1927); W. Stern, Psychologie der frühen Kindheit (Leipzig 1927); O. Liebeck, Das Unbekannte u. die Angst (Leipzig 1928); R. Allers, Das Werden der sittlichen Person (I, Freiburg 1929); A. Kuypers, Het onbewuste in de nieuwere paedagogische psychologie (Amsterdam 1931); W. Bergmann e.a. in Religion u. Seelenleiden: Die Angst der Psychopathen (Augsburg 1932); Lit. der Individualpsychologie (Adler, Künkel e.a.). *Berger.*

Angst-neurose, groep van geesteszlekten, gekenmerkt door ziekelijken angst, welke zich ook in lichamelijke verschijnselen (ademnood, hartkloppingen, buikpijnen, enz.) kan vertolken.

Angström, A n d e r s J o n a s, hoogleeraar in de natuurkunde te Upsala, * 13 Aug. 1814 te Lödgö in Zweden, † 21 Juni 1874 te Upsala. In 1868 gaf hij een atlas uit van het zonnespectrum, waarin voor het eerst de Fraunhofersche lijnen in golflengten waren uitgedrukt. De hiervoor gekozen eenheid, 10^{-7} mm, is toen naar hem → Angström-eenheid genoemd. *v. Santen.*

Angström-eenheid (symbool A.E. of Å), lengte-eenheid, wordt in de n a t u u r k u n d e gewoonlijk gebruikt om moleculaire en spectroscopische grootheden uit te drukken. 1 A.E. = 10^{-8} cm.

Angstvalligheid, geestesgesteldheid, zich kenmerkend door onredelijken en overdreven angst, vooral op godsdienstig en zedelijk gebied. → Scrupulositeit.

Anguidae (< Lat. anguis = slang), een fam. der hagedissen met slangvormig lichaam en min of meer gereduceerde pooten. Een vertegenwoordiger dezer fam. is de bij ons levende hazelworm.

Anguier, 1° F r a n ç o i s, Fransch beeldhouwer, * 1604 te Eu, † 1689 te Parijs. Zijn hoofdwerk is het grafmonument voor H. de Montmorency in de kapel van het lyceum te Moulins.

2° M i c h e l, Fransch beeldhouwer, * 1612 te Eu, † 1686 te Parijs. Broer van François A. Werken van hem bevinden zich in de kerk Val-de-Grace (1662-'67) en aan de Porte St. Denis te Parijs. *De Jager.*

Anguilla, → Aal.

Anguilla, S n a k e I s l a n d, slangeneiland, Br. W. Ind. vulkanisch eil., 18° 13′ N., 63° 4′ W., behoort tot de Kleine Antillen, 4 300 bew., 91 km² groot. Bestaansmiddelen: veeteelt, aanplantingen van suikerriet, katoen, cocospalmen, ananas.

Anguisciola, S o f o n i s b a, schilderes, * ± 1528 te Cremona, † ± 1625 te Palermo. Reeds jong maakte zij naam, in 1559 werd zij uitgenoodigd aan het hof van Philips II in Spanje te werken. Zij is vooral

portretschilderes (zelfportret te Weenen 1554, portretten in het Prado te Madrid, te Londen, in Denemarken), waarbij zij zich aansluit bij de Venetiaansche schilderwijze.

Lit.: N. Tarchiani, Il ritratto italiano (Bergamo 1927). *A. B. de Vries.*

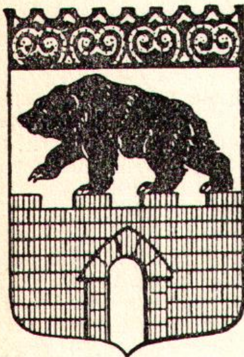
Anguis fragilis, → Hazelworm.

Angulare (< Lat. angulus = hoek), een beenstuk aan de onderkaak bij visschen, reptielen en vogels; het zou homoloog zijn met de annulus tympanicus in het gehoororgaan der zoogdieren.

Angusticlavia (< Lat. angustus = smal, clavus = streep of zoom). Tunica a. is bij de Rom. een onderkleed met een smalle purperen strook. Het dragen daarvan was een voorrecht der Rom. equites of ridders.

Anhalonium, → Echinocactus.

Anhalt, vrijstaat van het Duitsche rijk, ligt in de Pruisische provincie Saksen, tusschen Harzgebergte en den W. rand van de Fläming. Bestaat uit twee grootere gebieden en nog vijf exclaves. Opp. 2 299 km², 334 300 inw., 95% Prot. 12% van den bodem met bosch bedekt. Rechts van de Elbe zandige bodem; zeer vruchtbaar is het gebied om Kötten en Bernburg met belangrijken landbouw en landbouwindustrie (suikerfabrieken, brouwerijen, spiritusfabrieken). Bodemrijkdommen: bruinkool, in het O. zout bij Leopoldshall, Friedrichshall en Solvayhall. Industrie in Dessau (machines, laken, chemische industrie), Zerbst (chemische industrie). *Lips.*

Anharmonisch, → Dubbelverhouding.

Anhée, gem. in de prov. Namen, 1 020 inw., 589 ha. Landbouw, metaalindustrie.

Anholt, Deensch eiland in het Kattegat, door zandbanken en riffen omgeven, 11 km lang, grootste breedte 7 km, opp. 21³/₄ km² met 286 bew. Behoort tot Ambt Randers. Het O. heeft stuifzand, het W. is bouwland. Scheepvaart, visscherij en zeehondenvangst. Visschersdorp met vuurtoren. *fr. Stanislaus.*

Anhour, → Onoeris.

Anhydriden zijn in het algemeen stoffen, ontdaan van water, waarmede ze chemisch gebonden waren, bijv. zuur-a. zijn de zuurvormende oxyden. $H_2SO_4 - H_2O = SO_3$. De basevormende oxyden zijn de a. van de basische hydroxyden: $2KOH - H_2O = K_2O$.

Anhydriet, rhombisch mineraal van de chemische samenstelling $CaSO_4$. Bij verhitting voor de blaaspijp spat het knetterend uit elkaar; bij zeer hooge temperatuur smelt a. tot een wit email. A. is een vrij algemeen voorkomend mineraal. In groote hoeveelheden komt het voor in de steenzoutgroeven, waar het meestal onder de natron- en kalizouten ligt, daar a. het eerste zout is, dat bij indamping van zeewater neerslaat. Dit mineraal komt ook voor in de a.-groep van de Muschelkalk (→ Triasformatie), een 30—100 m dik pakket van dolomiet, a. en gipsbanken. Door wateropname gaat a. over in gips. Daar het volume bij dit proces met ongeveer 60% toeneemt, wordt het gips, dat zich aan een bepaalde ruimte aan moet passen, intensief geplooid. A. wordt vnl. als meststof gebruikt. Is de a. echter mooi gekleurd en gelijkmatig van korrel, dan wordt ze soms voor sculptuurwerk gebruikt. Bekend is in dit opzicht de a. van Vulpino in Italië. *Hofsteenge.*

Anhydrisch beteekent letterlijk: zonder water. Een uitdrukking, in gebruik voor stoffen, die van het kristalwater zijn ontdaan. Bijv. anhydrisch kopersulfaat in tegenstelling met gekristalliseerd kopersulfaat. $CuSO_4.5H_2O = CuSO_4 + 5\ H_2O$.

Ani, in Armenië, een nu verwoeste residentie der Armeensche heerschers (Bagratiden). Van de resten der kerken zijn die van de in ± 1036 gebouwde kerk van den Allerheiligsten Verlosser en die der kathedraal (met aan den gevel blinde bogen) het belangrijkst. *Knipping.*

Aniane, Benedictijner abdij in Zuid-Frankrijk, 779 door den H. Benedictus van A. gesticht; uitgangspunt van een belangrijke hervorming.

Lit.: W. Pückert, Aniane und Gellone. Diplomatisch-kritische Untersuchungen zur Gesch. der Reformen des Benediktinerordens im 9. und 10. Jahrh. (1899).

Aniante, Antonio, Italiaansch tooneel- en romanschrijver van de groep der Novocentisten. *1 Jan. 1900 te Viagrande (Catania).

Voornaamste werken: Costellazioni (1917); I divertimenti; I segreti di Cagliostro (1923); Vita amorosa di Bellini (1926); Sara Lilas (1926); Amore mortale (1927); La piccola traviata (1928); Iris (1929). — Tooneel: Quinziano; Mezzuomo; La femmina del Toro; Carmen Darling; e.a. *Baur.*

Anianus en Marinus, rondtrekkende Iersche asceten uit 7e en 8e eeuw; zij vestigden zich in Wilparting-Alb op den Irschenberg (Opper-Beieren). Waarschijnlijk door invallende Vandalen gemarteld in 697. Bestaan, afkomst en verblijf is historisch zeker, het overige legende.

Anianus Pelagianus of van Celeda, steunde Pelagius op de synode van Diospolis, schreef een verdediging van het Pelagianisme tegen Hiëronymus, vertaalde een aantal preeken van Joannes Chrysostomus ten dienste der ketterij. Ten onrechte heeft men hem vroeger met Pelagius of Julianus van Eclanum geïdentificeerd. De zgn. Praedestinatus is niet van hem.

Lit.: Baur, Rev. d'Hist. eccl. (8 1907, 252 vlg.); Bardenhewer (III 1923, 333 vlg.). *Franses.*

Anicetus, Heilige, paus ca. 154—165, martelaar. Voor bijzonderheden vgl. Bardy, L'église romaine sous le pontificat de S. Anicet (Rech. de Science relig. 1927, 481—511).

Anicetus, 1° vrijgelatene van Nero; eerst diens opvoeder, later helper bij meerdere misdaden. Vlootcommandant te Misenum (59), doodde Agrippina. In 62 beschuldigde A. zich valschelijk van echtbreuk met Octavia. Stierf in ballingschap op Sardinië.

2° Vrijgelatene van Palemon, koning van Pontus; verwekte, toen de koning zijn rijk aan de Romeinen had afgestaan, een opstand tegen Vespasianus ten gunste van Vitellius. Hij werd uitgeleverd en ter dood gebracht. *Davids.*

Aniche, stad in het depart. Nord (Fr., nabij Douai), 9 300 inw., belangrijk kolenbekken, ijzer, glasindustrie.

Aniline, aminobenzol of phenylamine, is een kleurlooze olie, die zich aan de lucht gemakkelijk bruin

kleurt en de gewichtigste uitgangsstof bij de bereiding van kleurstoffen genoemd kan worden. Dagelijks worden duizenden kilogrammen a. tot anilinezwart en anilinekleurstoffen verwerkt. A. (form. $C_6H_5NH_2$) wordt technisch verkregen door reductie van nitrobenzol met ijzervijlsel en zoutzuur, $C_6H_5NO_2 + 3Fe + 6HCl = C_6H_5NH_2 + 2H_2O + 3FeCl_2$. De hoeveelheid zoutzuur, die men voor de reductie noodig heeft, bedraagt slechts 1/40 deel van de hoeveelheid, die deze vergelijking aangeeft, hetgeen vermoedelijk veroorzaakt wordt door de reduceerende werking van ijzervijlsel en water in tegenwoordigheid van ijzerchloruur. Na afloop wordt kalk toegevoegd en de a. met waterdamp overgedistilleerd. De zoo verkregen ruwe a.-olie wordt tot slot in vacuum gedistilleerd. Kookpunt 184°, stolpunt —5,96°, mol. gew. 92, s.g. 1,022 bij 20°. In water slechts weinig oplosbaar, 100 cm^3 water lossen 3,6 cm^3 a. op. Vergif met speciale werking op het zenuwstelsel, bij lichte vergiftigingsgevallen wordt de huid bleek en ontstaat een gevoel van moeheid en zwakte, bij zware gevallen worden de lippen donkerblauwzwart. De patiënten moeten terstond uit de werkruimte verwijderd worden en kunstmatige ademhaling met zuurstofinademing toegepast worden.

Met formaldehyd geeft a. een moeilijk oplosbaar condensatieproduct, het anhydroformaldehyd-aniline $(C_6H_5N:CH_2)_3$, dat bij 40° smelt. Met chloorkalkoplossing geeft een waterige a.-oplossing een intensief violette kleur; beide reacties dienen voor het aantoonen van a.

A. werd in 1826 door Unverdorben bij de droge distillatie van indigo verkregen en kristalline genoemd, in 1834 door Runge uit steenkolenteer geïsoleerd en kyanol genoemd. De tegenwoordige naam is afgeleid van het Spaansche anil = indigo en het Indische nila = blauw en werd in 1840 door Fritzsche gegeven.

L i t.: Groggins, A. and its derivatives (1924).

Hoogeveen.

Anilinekleurstoffen, hieronder verstaat men die kleurstoffen, welke kunstmatig bereid worden. Werkte men voordien uitsluitend met natuurlijke kleurstoffen, nadat de Engelsche scheikundige Perkins in 1856 langs toevalligen weg een kleurstof kunstmatig te bereiden wist, werden deze spoedig verdrongen. Vooral in Duitschland zetten zich vele chemici aan den arbeid. Baanbrekend werk verrichtten v. Hofmann, die de constitutie van verschillende kleurstoffen vaststelde, en daardoor de synthese ervan mogelijk maakte, Graebe en Liebermann, die alizarine, en von Bayer, die indigo kunstmatig bereidden. Sindsdien gaf de bereiding der kunstmatige kleurstoffen het aanzien aan een chemische industrie van grooten omvang in tal van landen, doch vooral in Duitschland. Na den wereldoorlog hebben ook andere landen als Frankrijk, Engeland en de Ver. Staten, het belang van een groote chem. industrie inziende, zich op kleurstoffenproductie toegelegd.

L i t.: H. Th. Bucherer, Lehrbuch der Farbenchemie (Leipzig 1913); Schultz, Farbstofftabellen. *Scheffers.*

Anilinesulfaat. Een oplossing van a. wordt gebezigd bij papieronderzoek. Een enkel druppeltje van deze oplossing op papier verraadt de aanwezigheid van houtvulstof. Houthoudend papier wordt door a. geel gekleurd.

Anilinezwart, zeer echte, zwarte kleurstof voor katoen en halfwol, die op de vezel gevormd wordt door oxydatie van aniline met chloraten en bloedloogzout.

Anima (Lat.) = ziel, geest.

Anima sensitiva = dierenziel.

Anima vegetativa = plantenziel.

Anima Christi (Lat. = ziel van Christus), gebed, komt reeds in de 12e eeuw in de Ordo Missae voor. Paus Johannes XXII wordt in de 14e eeuw als maker genoemd. Ten onrechte aan den H. Ignatius toegeschreven. Zeer verspreid onder het volk, vooral door de Jezuïeten in navolging van den H. Ignatius.

L i t.: Stimmen aus Maria-Laach (LIV 1898, 493—504); dr. D. Stracke S.J., Iets over het Anima Christi. Bijdragen tot de Geschiedenis (Antwerpen, 844); dr. M. Meertens, De Godsvrucht in de Nederlanden (III, 29 vlg.).

Animal = dier.

Animalculisten, die groep aanhangers van de verouderde praeformatietheorie, die meende, dat al de deelen van het nieuwe organisme reeds op voorhand in de mannelijke voortplantingsstof (spermatozoën) waren gepraeformeerd (Leeuwenhoek en Boerhaave). → Praeformatietheorie.

Animale functies noemt men de functies, die aan een dier eigen zijn, in tegenstelling met vegetatieve functies, die ook aan de planten toekomen.

Animale pool noemt men bij eieren dat gedeelte, waar de kiemschijf ligt, terwijl de tegenover gelegen zijde, waar voornamelijk het dooiermateriaal is opgehoopt, vegetatieve pool wordt genoemd.

Animale stofwisseling. Hieronder worden de stofwisselingsprocessen (vooral oxydatieprocessen) bij dieren samengevat.

Animaliseering der plantnamen. In veel namen in het plantenrijk komen vooral als samenstellend deel diernamen voor, bijv. koekoeksbloem, paardenbalsem, paardenbloem, paardeklauw, kattestaart, kattespoor, zwaluwwortel. hondsdraf, hondsdood, hondsgras, hondsdistel, hanekam. Ook in andere talen cf. Eng.: colt's foot, dog-rose, horse-tail; Duitsch: Schwalbenkraut, Pferdeblume; Fransch: chou d'âne, etc. De twee gewone hoofdsoorten zijn: 1° metaphoren—paardeklauw, schapebekje, kattestaart; 2° die namen, waarin een of andere betrekking van zoo'n plant tot een dier werd uitgedrukt, bijv. als de plant het dier tot voedsel dient. Vaak was echter de overeenkomst met of de betrekking tot het dier niet de eerste aanleiding tot dit soort plantennamen, doch verwekte een geheel andere benaming, die om klankwettige reden vervormd was en die nu in klank aan een diernaam herinnerde, deze associatie met dat dier, bijv.: Een Fransch dial. woord voor klit was peigne (eigenl. beteekenis: kam). Het diminutivum peignolot luidde in een bep. dialect „penjoleu". Daar in dat dialect leu ook wolf beteekende, reïnterpreteerde men volksetymologisch penjoleu (= peignolot) als penjoleu (= peigne au loup). Zoo komt ook het Ned. hondsdraf van ouder gondrave. (Oud-Hoogduitsch gund = etter, Mnl. reve = kruiprank). Dat beteekende dus oorspronkelijk „giftige kruipplant."

L i t.: H. Marzell, Die Tiere in deutschen Pflanzennamen. *Weijnen.*

Animastichting, priesterconvict te Rome; in 1859 heeft de paus den Nederlandsch-Duitschen oorsprong erkend.

Door de stichting wordt een kleine som uitgekeerd

aan een Ned. student te Rome en ook is een Ned. als kapelaan aan de Anima verbonden. Bovendien heeft een Ned. zitting in het bestuur.

Lit.: dr. Gisb. Brom, De Ned. Duitsche stichting der Anima te Rome (De Katholiek, 1907 en 1909). *de Haas.*

Anime, hars van een Icica-soort, dat gelijkt op Elemihars en weeke kopal. In Engeland en soms ook in Frankrijk wordt kopal a. genoemd, zoodat deze twee veel verward worden. A. is oplosbaar in alcohol en wordt wel medicinaal gebruikt, weinig voor lak- en vernisbereiding.

Animisme, een bij de meeste natuurvolken levende gedachte, dat het menschelijk lichaam een geestelijk beginsel, een ziel (= anima) in zich draagt, die de oorzaak is van de menschelijke handelingen en van vele verschijnselen, zooals droomen, ziekte, dood. Dit zielebegrip wordt verder toegepast op dieren, planten, zelfs op levenlooze voorwerpen en leidt tot de vereering daarvan. De ziel kan het lichaam ook verlaten, bijv. in den slaap; zoo ontstaat het begrip vrije ziel, geest. De groote macht van dezen geest verklaart een reeks toestanden: bezetenheid, vallende ziekte, enz. Deze veelvuldig waargenomen opvattingen werden door Tylor systematisch onderzocht en leidden tot de animistische theorie, waarin Tylor, langs een onafgebroken ontwikkelingsrij, tot den oorsprong van den godsdienst geraakt. Ontstaan in den bloeitijd van het evolutionisme, draagt deze theorie alle kenmerken daarvan in zich. Ze is meer dan 30 jaren allesoverheerschend geweest, maar latere studies hebben uitgewezen, dat het animisme niet zoo oud is, als Tylor meende; dat er nog een praeanimistische periode is voorafgegaan; dat het animisme geen verklaring is voor den oorsprong van den godsdienst. De theorie had echter de groote verdienste, dat zij een stoot gaf tot onderzoek en dat zij vele begrippen verhelderd heeft. → Heidendom.

Lit.: E. B. Tylor, Primitive Culture (Londen 1872); J. Pascher, Der Seelenbegriff im Animismus E. B. Tylors (Würzburg 1929); W. Schmidt, Ursprung und Werden der Religion (1930). *Bouwman.*

Animuccia, Giovanni, Ital. componist, * ca. 1500, † 1571 te Rome, was vanaf 1555 tot aan zijn dood kapelmeester van St. Pieter, en ijverde om de kerkelijke muziek te zuiveren van al te instrumentale stijlwendingen. In dit opzicht mag hij een voorlooper van Palestrina genoemd worden. Werken van A. zijn o.m. drie boeken madrigalen, een boek missen en een boek magnificats. Door een bundel Laudi Spirituali hielp hij ook mede den weg banen tot het oratorium.

Proeven van A.'s stijl bij Torchi: L'Arte musicale in Italia (I.) *Lenaerts.*

Anina, stadje in Roemenië (45° 8′ N., 21° 51′ O.), 3 km. ten N. van Steierdorf.

Anio (ant. geogr.), linkerzijrivier van den Tiber; stroomde langs Varia en Tibur bij Antemnae in den Tiber; teg. Aniene of Teverone.

Anion of zuur-ion is het negatief geladen deeltje (→ Ion), dat zich bij electrolyse naar de anode beweegt. Een a. bestaat uit een atoom of atoomgroep, die een bepaald aantal electrische eenheidsladingen draagt; dit aantal komt overeen met de waardigheid van het a. Zoo is bijv. het chloor-ion een éénwaardig a., het sulfaat-ion een tweewaardig a.; het fosfaat-ion een driewaardig a. → Electrolytische dissociatie, → Ionisatie. *A. Claassen.*

Anionenbehandeling, → Electrotherapie.

Aniridie, aangeboren gemis van het regenboogvlies van het oog; is oorzaak van verminderde gezichtsscherpte en grootere gevoeligheid voor sterk licht.

Anisette, likeur, gestookt, onder toevoeging van water en alcohol, uit anijs (Pimpinella anisum), dikwijls vermengd met andere aromatische planten. Wordt meestal sterk gesuikerd.

Lit.: J. de Brévans, La Fabrication des Liqueurs (Parijs 1920).

Anisien, onderafdeeling van de Alpine Trias, → Triasformatie.

Anismisme in de kindertaal, → Personificaties in de kindertaal.

Anisocorie (< Gr. korè = pupil), ongelijkheid der pupilwijdte; komt bij verschillende oogziekten, bij hersenafwijkingen en sympathicusstoringen voor.

Anisocytosis, → Bloedonderzoek.

Anisodont, → Heterodont.

Anisol, methylphenylaether. Middel tegen kleerluizen. Watten, hiermede gedrenkt, worden tusschen de kleeren gedragen.

Anisometropie (< Gr. anisos = ongelijk, metron = maat, opsis = het zien) is de toestand, waarin de brekende kracht van beide oogen sterk verschillend is. Bijv. bijziendheid op een oog, op het andere oververziendheid, emmetropie of astigmatisme.

Anisomorphie (< Gr. an = niet, isos = gelijk, morphè = vorm) is een eigenschap van de planten, om, in verband met de plaats, verschillend gevormde organen van dezelfde soort voort te brengen.

Anisomyaria (Palaeonthologie), → Mollusca.

Anisophyllie (< Gr. a(n) = niet, isos = gelijk, phyllon = blad) is een eigenschap van de planten, om aan een tak aan de verschillende zijden van elkander verschillende bladeren te vormen.

Anisotroop, → Anisotropie.

Anisotropie. Hieronder verstaat men de verandering in eigenschappen, welke sommige stoffen vertoonen, volgens de richting, waarin die eigenschappen bepaald worden. Wanneer we bijv. het warmtegeleidingsvermogen in een kristal van kwarts bepalen, vinden we voor deze eigenschap in een richting, evenwijdig aan de optische as van het kristal, een waarde, verschillend van die, welke gevonden wordt in een richting loodrecht daarop staande. De a. is een kenmerkende eigenschap van den kristallijnen toestand, en uit zich hier in de eerste plaats door het verschil in vorm en grootte van de grensoppervlakken. Zij strekt zich echter gewoonlijk ook uit tot alle andere physische eigenschappen, zooals splijtbaarheid, hardheid, warmtegeleidingsvermogen, brekingsindex, enz.

De verklaring der a. is te zoeken in de regelmatige ruimteverdeeling der atomen in de stof. Wanneer in een richting meer atomen per eenheid van lengte voorkomen, dan in een andere richting, en wanneer bovendien die atomen op verschillende wijze volgens de richting geordend zijn, is het duidelijk, dat ook de physische eigenschappen met de richting zullen veranderen. → Beweging. *D'Olieslager.*

Voor anisotropie van kristallen, → Isotropie.

Anjelier, Dianthus, meest overblijvende planten met knoopige stengels, grasachtige bladeren en sterk gekleurde en welriekende bloemen, die gewoonlijk op zonnige plaatsen groeien en bij ons vooral op kalkgronden voorkomen. Eenige soorten worden als sierplant gekweekt. Bekend zijn de Chineesche anjelier (D. chinensis L.), de tuin-anjelier (D. caryo- phyllus L.), waarvan verschillende rassen als doorbloeiende a. bekend zijn, en duizendschoon (D. barbatus L.), die als snijbloemen verhandeld worden. De a. behoort tot de fam. der muurachtigen en telt 250 soorten, die hoofdzakelijk in het Middellandsche Zeegebied voorkomen.

De a. werd vroeger beschouwd als voorbehoedmiddel tegen allerlei ziekten, vooral pest. Vele Humanisten der 16e eeuw lieten zich portretteeren met een a. in de hand. *Robyns/Knippenberg.*

Anjelierachtigen, → Muurachtigen.

Anjer, → Anjelier.

Anjou, vroeger een Fr. graafschap, rondom Angers; in 1484 aan de Fr. kroon getrokken. Voornaamste stad: Angers.

Lit.: A. le Moy, L'Anjou (Parijs 1924).

Anjou, 1° François Hercule de Valois, hertog van, → Alençon, Frans van.

2° René d', → René d'Anjou.

Anjum, dorp met bijna 1 500 inw. in de Friesche gem. Oostdongeradeel, eindpunt spoorlijn Leeuwarden —Dokkum—Anjum.

Ankara, → Angora.

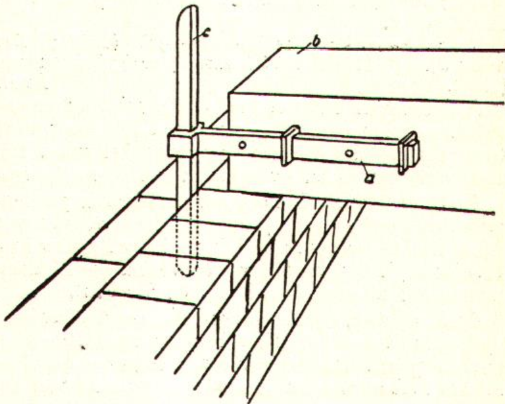
Ankaratra, een der hoogste vulkanische bergmassa's in centraal Madagaskar, op het Imerinaplateau; de Tsiafaiavona bereikt 2 607 m hoogte.

Anker, 1° in de scheepvaart, ijzeren of stalen dubbele haak waarvan de punten of ankerarmen zijn voorzien van bladen of zgn. handen. Het boveneinde van den steel of schacht is voorzien van een stok of ijzeren staf, loodrecht gericht op de beide armen, waardoor het anker bij voortslepen over den grond gedwongen wordt te kantelen, zoodat een der armen of handen den grond indringt. De schacht heeft aan het boveneinde een ring of „roering", waaraan het ankertouw of ketting wordt bevestigd. De zwaarte der ankers wordt bepaald naar de grootte der schepen, waarvoor de zgn. classificatie- of bouwbureaux voorschriften geven. Ankers met drie of vier armen noemt men → dreggen of → dregankers. Deze hebben geen stok; in gebruik op de visschersvaartuigen en kleinere binnenschepen. Zgn. stoklooze of patentankers hebben in de schacht draaibare armen, zoodat deze naar beide zijden over een hoek van ca. 45 graden kunnen draaien. De handen liggen daarbij in het vlak van de armen, zoodat, bij het voortslepen, de beide armen in den grond kunnen dringen. Deze ankers zijn tegenwoordig op zeestoomschepen vrijwel uitsluitend in gebruik. Bij het aan boord brengen van het ouderwetsche of gewone anker wordt gebruik gemaakt van een ankerkraan, waaraan het ankertalie of takel, waarmede het anker binnen boord geheschen wordt. De stoklooze ankers worden met de schacht in de zgn. kluispijp gehaald, totdat de armen tegen het schip aanliggen. *Bijvoet.*

Voorstelling in de kunst. In de oud-Christ. grafkunst de uitdrukking voor geloof, hoop en vertrouwen. Als attribuut bij den H. Clemens, paus, den H. Nicolaas (oude hymne: O beate Nicolae: nos ad maris portum trahe: de mortis angustia), de H. Rosa van Lima (vaker in den vorm van een scheepshaak, waarop model der stad Lima). *Knipping.*

2° Als armatuur van een electrische machine. Het deel eener electrische machine, waarin door electromagnetische inductie electromotorische krachten worden opgewekt. In een gelijkstroommachine is het anker meestal roteerend en het induceerende deel, het magneetgestel, stilstaand; bij wisselstroommachines is het gewoonlijk omgekeerd. Het anker bestaat uit een weekijzeren kern, ankerkern en de daarop of daarin aangebrachte wikkeling, → Ankerwikkeling. Naar gelang van den vorm van de ankerkern onderscheidt men: ring,- schijf- en trommelanker. De ankerkern wordt opgebouwd uit dunne platen, ankerplaten, -ringen, -schijven, die ter vermijding van inductie-stroomen in het ijzer, stroomen van Foucault, wervelstroomen, in de richting der magnetische krachtlijnen geplaatst zijn en bovendien gevernist of door dun papier van elkaar gescheiden worden. De ankerwikkeling wordt op de gladde ankerkern aangebracht, gladanker, in langsgleuven gelegd, gleufanker, tandanker of gaat door gaten aan den omtrek, gatanker. *v. d. Well.*

3° In de bouwkunde, ijzeren koppelingen van diverse onderdeelen van een bouwwerk, om de stevigheid te vergrooten. Het balkanker bestaat uit

een plat stuk, de veer, voor aanhechting en een oog, waardoor de staart (schoot, sleutel, schieter) komt. Door middel van een neus wordt doorglijden van den staart enz. belet. Behalve staartankers, ook rozetankers; de staart wordt dan door een rozet vervangen. Sierankers zijn voorzien van fraai bewerkte staart enz. Het blinde-anker wordt ingemetseld; deze komen geregeld voor als kozijn-, raam-, deurankers. Het spouwanker dient tot verbinding van twee muren; het strijkanker tot verbinding van twee evenwijdige balken. Het steen- of dookanker verbindt natuursteen met het metselwerk of onderling. Voorts heeft men schoorsteenankers, die den schoorsteen aan het kapwerk verbinden; fundeeringsankers, sluisankers, enz.

4° Onderdeel van vele → uurwerken.

5° Wijnmaat, van verschillende grootte. Momenteel alleen nog in Denemarken wettelijk van kracht. Grootte: $38^3/_4$ Pot = 37,437 l. Het Engelsch anker van 10 Imp. gallons: 45,436 l. In den wijnhandel in Ned.: 44 flesschen = 38,806 l; nog in koloniëen en Z. Afrika in zwang. Het Pruisische anker (1871 afgeschaft): 30 Quart = $^1/_2$ Pruisische eimer = 34,351 l.

6° Het embleem der Kon. marine is een onklaar a. met kroon. Onklaar wil zeggen, dat rond den stok een stuk ankerkabel of ketting gewonden zit; het anker is het oude „gewone" anker. Dit embleem vindt men bij de marine-uniformen op de pet, de revers, kragen en knoopen.

Anker, 1° Albert, Zwitsersch hist.- en genreschilder, * 1 April 1831 te Ins, † 16 Juli 1910 aldaar. Leerling van Charles Gleyre te Parijs; daarna van de Ec. des Beaux Arts aldaar. Werkte ook in Italië. Was in zijn werk meer teekenaar dan schilder en te veel zich verdiepend in het detail. Schilderde ook kindertafereelen.

Werken: in de musea te Bern, Lausanne, Bazel, Neurenberg, enz. — Lit.: Brun. Schweizes, Künstlerlex. *de Stuers.*

2° H. F. van den, Nned. schilder van interieurs. * 1832 te Rotterdam, † 1883 te Parijs. Leerling van de Rotterdamsche Academie; leefde na zijn dertigste jaar in Frankrijk.

3° Ninni Roll, Noorweegsch schrijfster van pessimistische verhalen en ietwat grauwe romans, die bij voorkeur het moeilijke leven van arbeider- of geringen beambtenstand schilderen. * 3 Mei 1873 te Molde; een tijd lang schreef ze onder pseudoniem Kaare P.

Hoofdwerk: Benedicte Stendal (1909); Det svake kjön (1915); Huset i Sögaten (1923); Prisopgaven (1932). *Baur.*

Ankeraak. Dit vaartuig wordt gebruikt om de ankers van den emmerbaggermolen uit te brengen en te verplaatsen bij den voortgang van het werk. Het zijn zwaargebouwde, groot model houten roeibooten.

Ankerbloem, Rhexia, kruidachtig plantengeslacht, met gele of purperen bloemen, waarvan verschillende soorten, o.a. Rhexia virginica L., als sierplant gekweekt worden. Fam. der Melastomataceeën; zeven soorten in het O. der V. S.

Ankerboei, een lichte boei, die met den boeireep op het kruis van het anker is vastgemaakt, met het doel de plaats van het anker aan te geven en aldus bij het breken van den ankerketting verlies van het anker te voorkomen.

Ankerketting, ketting, aan het scheepsanker verbonden. Op zeeschepen bestaan deze kettingen uit deelen van bepaalde lengte en wel van 15 vadems (een vadem is 1,83 meter). Zij moeten voldoen aan de voorschriften van de Classificatie Bureaux en zijn aan keuring onderworpen.

Anker Larsen, Johannes, Deensch schrijver van psychologische romans, die zich o.m. verdiepen in de studie van moderne godsdienstproblemen.

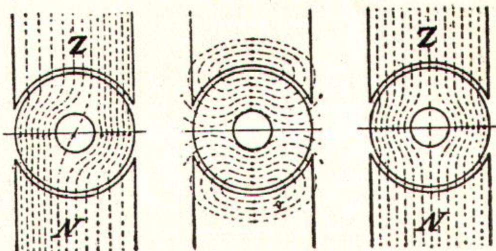
Voornaamste werk: De Vises Sten (Ned. vert. De Steen der Wijzen, bij Elsevier, Amsterdam).

Ankermann, B., ethnoloog, * 14 Febr. 1859 te Tapiau in Oost-Pruisen, 1909 conservator, 1911 directeur aan het ethnologisch museum te Berlijn, sedert 1924 buiten ambtelijke betrekking. A. is een van de grondleggers der cultuurhistorische methode, die hij in talrijke studies over problemen der volkenkunde van Afrika, met minder strenge consequentie in zijne onderzoekingen over de godsdienstige opvattingen der natuurvolken heeft toegepast. Hij deed een onderzoekingsreis naar Kameroen.

Werken: Die afrikanischen Musikinstrumente, Zeitschrift für Ethnologie (Berlijn 1901); Kulturkreise und Kulturschichten in Afrika, Zeitschr. Ethnologie (1905); Verbreitung und Form des Totemismus in Afrika, Zeitschr. Ethnologie (1915); Totenglaube und Seelenglaube bei afrikanischen Völkern, Zeitschr. Ethnologie (1918); Religion der Naturvölker (Tübingen 1924). *Andres.*

Ankermast, meestal in den vorm van een toren, op een luchtvaartterrein, waaraan luchtschepen kunnen worden gemeerd. Dit geschiedt gewoonlijk door een door het luchtschip uitgeworpen kabel te verbinden met een kabel, bevestigd aan den top van den a., waarna de kabels door een lier worden opgewonden en de neus van het luchtschip door middel van een grendel aan den in den regel draaibaren top van den a. wordt bevestigd. *Franquinet.*

Ankerwikkeling, de draden, draadwikkeling, staven, staafwikkeling, spoelen, spoelwikkeling op of in den ankerkern eener electrische machine aangebracht. De in de wikkeling geïnduceerde electromotorische kracht heet ankerspanning, de stroom, die door de wikkeling loopt, ankerstroom, en het magnetisch veld, dat deze ontwikkelt ankerveld. (fig. b.) Dit veld staat loodrecht op het veld der magneten, het bekrachtigingsveld (fig. c.) der machine, en geeft hiermede een resulteerendveld, (fig. a.) in grootte en richting daarvan verschillend: ankerreactie. Het gevolg hiervan is een verplaatsing van het vlak, waarin de inductie nul is, de neutrale zone, in dezelfde richting (loodrecht op de richting van het resulteerend veld), zoodat de borstels, ter vermijding van vonkvorming, in denzelfden zin moeten worden verschoven. Bij een gelijkstroommachine wordt de ankerwikkeling verbonden met een commutator of collector, in een wisselstroommachine met collector- of sleepringen, zoodat in de uitwendige keten, verbonden met de klemmen der machine, gelijkstroom of wisselstroom loopt, terwijl de wikkeling in een asynchrone motor in zichzelf gesloten is, kortgesloten-, kortsluitings-, kortsluitwikkeling. *v. d. Well.*

a. Resulteerend veld. b. Ankerveld. c. Bekrachtigingsveld.
N = Noordpool, Z = Zuidpool.

Ankeveen, gem. in de prov. N. H., in het Holl.-Utr. laagveengebied, ten N. W. van Hilversum, opp. 486 ha. Op 1 Jan. 1932: 701 inw., 363 mannen en 338 vrouwen. Kerkelijk behoort deze gem. tot het aartsbisdom Utrecht, de parochie A. telt 650 zielen. Middelen van bestaan: veeteelt; bleekerijen.

Ankober, stad in Abessinië, ten N.O. van Addis-Abeba; 2 000 inw. (1928); vroegere hoofdstad van de Sjoastreek.

Ankoro, plaats in Belg. Kongo, prov. Katanga; op den linkeroever van de Loealaba, waar deze de Loevoea ontvangt; Kath. missie; handel. Missiepost der Paters van den H. Geest, apost. prefectuur Noord-Katanga. Volkstam: Baloeba. Meer dan 100 000 inw. Gesticht 1922. Gedoopten (1932) 6 000. Ambacht- en catechistenscholen onder leiding der paters van den H. Geest.

Ankylose, → Gewrichtsverstijving.

Ankylostoma, → Mijnwerkersworm.

Ankylostomiasis of Mijnwormziekte, → Anchylostomiasis.

Ankyropteris, fossiele planten uit het Carboon, waarvan de structuur ook bekend is. Het zijn bladstelen en stammen van fossiele varens.

Anlagecrediet (in tegenstelling met bedrijfscrediet) ontvangt eene onderneming, wanneer haar middelen ter beschikking worden gesteld voor de verkrijging of het behoud van vermogensbestanddeelen (activa), die blijvend in de onderneming noodig zijn en dus slechts ten koste van het bestaan der onderneming kunnen worden gelikwideerd, zooals daar zijn de voor de eigen productie bestemde terreinen, gebouwen, machinerieën, de onmisbare minimum-voorraden van grond- en hulpstoffen en producten en de minimaal vereischte kasmiddelen ter bestrijding van loopende uitgaven en ter financiering van een minimum-debiteurentotaal. De verleening van a. aan een onderneming behoort dus uiteraard bij voorkeur uit d i e middelen te geschieden, welke blijvend zijn overgespaard (spaargelden) en niet uit tijdelijk overtollige kasmiddelen, die krachtens hun aard elk oogenblik elders noodig kunnen zijn. Uit likwiditeitsoogpunt voor de credietgenietende onderneming is het gewenscht, dat het a. zooveel mogelijk voor langeren tijd vast en onopzegbaar wordt opgenomen (aandeelenkapitaal, obligatieleening e.d.).

L i t.: N. J. Polak, Eenige Grondslagen voor de Financiering der Onderneming (1930). *Huysmans.*

Anlaut = woordbegin of sylbe-begin (woordanlaut, sylbenanlaut). In spade staan s en p of de groep sp in anlaut. → Auslaut.

Anlautswetten, → Anlaut; a. hebben, vooral in het Germaansch, niet zoo'n belangrijke uitwerking als de → auslautswetten, daar de anlaut, wijl hij de meeste energie bezit, doorgaans vast en constant is. Een anlautswet in vele talen is bijv. dat de sp-, st-, sk- in anlaut een voorslag ontwikkelen en dus in esp-, est-, en esk- overgaan.

L i t.: Jos. Schrijnen, Handleiding bij de studie der vergelijkende Indo-Germaansche taalwetenschap ([2]1924). *Weijnen.*

Anlier, Belg. gem. in de prov. Luxemburg, ten N.W. van Aarlen; opp. 6 932 ha; 955 inw.; uitgestrekte bosschen, landbouw.

Anloo, gem. in Dr., ten N. O. van Assen, rijk aan natuurschoon (staatsbosschen); bestaat uit zandgedeelte met de dorpen A., Eext, Anderen, Annen, Gasteren, Schipborg en een veengedeelte met Annerveen, Spijkerboor, Eexterveen, Annerveensche kanaal en Eexterveensche kanaal. Eerste groep met gemengd bedrijf (landbouw en veeteelt); tweede groep akkerbouw; totaal opp. 9 163 ha. Industrie: coöp. aardappelmeelfabr. te Eexterv.kanaal. 5 202 inw., meest N. Herv. De kerk te A., waarin oudtijds door 24 etten recht gesproken werd en ook wel de Drentsche Landschapsvergaderingen (Lottingen) gehouden werden, bestond reeds in 821. De gemeente heeft negen hunebedden en een Germaanschen grafkelder te Eext. Gemeentehuis te Annen. *Nijenhuis.*

Anloy, Belg. gem. in de prov. Luxemburg, ten W. van Libramont; opp. 1 708 ha; 411 inw.; rotsachtig, bosschen, landbouw.

Engeland.

Anna Boleyn, stamde uit een aanzienlijk Londensch koopmansgeslacht, aan den adel en zelfs aan Eduard I verwant (haar familienaam door tijdgenooten ook als Boollen of Bullen gespeld). * 1507, † 19 Mei 1536. Na een opvoeding aan het Fransche hof, kwam zij in 1522 aan het hof van Hendrik VIII van E n g e l a n d, waar de liefdesbetrekking begon tot den koning, welke leidde tot het geheime huwelijk in Jan. 1533, dat de bedoeling had het kind, dat verwacht werd, wettig te doen zijn. De scheiding van Catharina van Arragon werd door Cranmer uitgesproken 23 Mei 1533. De geboorte van Elizabeth (7 Sept. 1533) was een diepe teleurstelling voor Hendrik, die zijn onheilvolle daden had gesteld met het doel, een wettigen mannelijken erfgenaam te hebben. Spoedig kwam de verwijdering; 2 Mei 1536 werd Anna in den Tower gezet, onder beschuldiging van meervoudig overspel, haar huwelijk door Cranmer onwettig verklaard, waarop onthoofding volgde. Haar portret, door Holbein geschilderd, bevindt zich in Windsor Palace.

L i t.: A. F. Pollard, Henry VIII (1905). *v. Gorkom.*

Anna van Kleef, dochter van hertog Johan van Kleef, die een Erasmiaansch Katholicisme beleed. * 1515, † 16 Juli 1558. Zij huwde 6 Oct. 1539 met koning Hendrik VIII van E n g e l a n d als diens vierde vrouw, als gevolg der toenaderingspolitiek tusschen Engeland en de Duitsche vorsten, welke door Thomas Cromwell werd voorgestaan tegenover de toenmalige verzoening van keizer Karel V en Frans I. Haar persoonlijkheid stelde den koning zeer teleur, hetgeen bijdroeg tot Cromwell's val (1540) en tot nietigverklaring van dit huwelijk (7 Juli 1540). Zij bleef in Engeland wonen met een goed jaargeld en werd in de Westminster-abdij begraven. Haar portret, door H. Holbein den Jongeren, bevindt zich in het Louvre.

L i t.: A. F. Pollard, Henry VIII (1905). *v. Gorkom.*

Anna Stuart, als opvolgster van haar zwager Willem III († 19 Maart 1702) koningin van E n g e l a n d als laatste der Stuarts. * 1665, † 1 Aug. 1714. Evenals haar oudere zuster Maria bleef zij bij de Protestantsche partij, toen haar Kath. vader Jacob II in 1688 werd verdreven. In 1683 huwde zij met prins George van Denemarken; de kinderen uit dit huwelijk stierven vóór haar. Op haar regeering had grooten invloed Sarah Jenkins, echtgenoote van den grooten veldheer Marlborough, die den Spaanschen Successieoorlog (1701—1713) voor Engeland leidde, terwijl Godolphin het binnenlandsch bestuur voerde; beiden van de Whig-partij. Harley, graaf van Oxford, en zijn nicht lady Masham brachten in 1710 dit bewind ten val, waarop volgde een zeer conservatief en vroom Tory-bewind naar het hart der koningin, geleid door lord Bolingbroke, dat den vrede met Frankrijk tot stand bracht. In 1707 werd het Schotsche Parlement met dat van Engeland te Westminster vereenigd. NaA.'s dood kwam de regeering aan het huis Hannover.

L i t.: Mac Carthy, The reign of Queen Anne (1902); Herbert Paul, Queen Anne (1912). *v. Gorkom.*

Frankrijk.

Anna van Bretagne, hertogin van Bretagne 1488—1514, koningin van F r a n k r ij k sinds 1491. * 1477, † 1514. Van alle zijden werd zij door vijanden belaagd. De gevaarlijkste was Fr.'s koning, die in 1489 een inval in Bretagne deed. A. zocht hulp bij Maximiliaan van Oostenrijk, die haar bij volmacht huwde (1490). Dit huwelijk, gesloten tegen den wil van Fr.'s koning, werd krachtens het politieke en feodale recht als nietig beschouwd, een conclusie, waartegen de Kerk zich formeel nimmer verzette. Maximiliaan's hulp bleef uit en zoo leed A. in 1491 bij Rennes een nederlaag. Bij het vredesverdrag bedong Karel de nietigverklaring van het eerste huwelijk en A. als zijn bruid. De paus verleende de vereischte dispensatie wegens bloedverwantschap. Na Karel's dood moest A. volgens diens beschikking zijn opvolger Lodewijk XII huwen, met wien zij gelukkig leefde. A. bracht aan het hof een godsdienstigen geest. Zij bleef altijd de Bretonsche, gehecht aan haar vaderland, dat zij ook als koningin van Fr. bleef besturen. Maar al werd bij het huwelijk de erfopvolging geregeld en daarbij de onafhankelijkheid van Bretagne verzekerd, de weg voor de hereeniging van Bretagne met Fr. was gebaand. *Wachters.*

Anna van Oostenrijk, koningin van F r a n k r ij k als gemalin van Lodewijk XIII (1610—1643). * 1601, † 1666 te Parijs. Als oudste dochter van Philips III van Spanje werd zij in 1615 uitgehuwelijkt aan den minderjarigen koning, als gevolg der toenadering tot Spanje van de Fransche regentes Maria de Medici. De verstandhouding tot haar gemaal was aanvankelijk zeer koel, gewantrouwd als zij werd als Spaansche koningsdochter door den almachtigen Richelieu. In 1638 werd Lodewijk XIV geboren; in 1640 hertog Philips van Orléans. Na den dood van Lod. XIII (14 Mei 1643) werd zij regentes, gesteund en beheerscht door Mazarin; met hem samen werd zij bestreden door de Fronde. Na Mazarin's dood (1661) ging zij wonen in het door haar gestichte klooster Val de Grâce.

L i t . : J. Boulenger, Le grand siècle, in de serie L'Histoire de France racontée à tous (1912). *v. Gorkom.*

Nederland.

Anna van Buren.

Anna van Buren, eenige dochter en erfgename van Maximiliaan van Egmond, eerste gemalin van W i l l e m v a n O r a n j e, moeder van Philip Willem. * Maart 1533, † Maart 1558. 8 Juli 1551 gehuwd te Buren.

Anna van Saksen, eenige dochter van Maurits van Saksen, tweede gemalin van W i l l e m v a n O r a n j e, moeder van prins Maurits. * 23 April 1544. Krankzinnig gestorven 18 Dec. 1577. Aug. 1561, ondanks tegenwerking van verschillende zijden, gehuwd met Oranje. Zeer ongelukkig huwelijk. De prins is 12 Juni 1575 hertrouwd.

Anna van Hannover, oudste dochter (princess royal) van koning George II van Engeland, gemalin van Willem Karel Hendrik F r i s o. * 1709, † 1759. Gehuwd 25 Maart 1734. Zij hield verblijf te Leeuwarden en na 1747 te Den Haag. Na den dood van haar gemaal (22 Oct. 1751) had zij — de prinses-gouvernante — in zeer moeilijke tijdsomstandigheden de leiding der regeering voor haar driejarigen zoon Willem V.

Anna Paulowna, grootvorstin van Rusland, koningin der N e d e r l a n d e n. * 1795 te St. Petersburg als dochter van tsaar Paul I en diens gemalin Maria van Wurttemberg, † 1 Maart 1865 op Buitenrust. Huwde in 1816 met den kroonprins van Ned. Zij was een krachtige, eenigszins trotsche verschijning, die haar echtgenoot bij vsch. moeilijkheden trouw ter zijde stond, o.a. in het jaar 1830, toen de publieke opinie in Ned. vrijwel eenstemmig de houding vanden prins van Oranje t.o. v. den Belgischen opstand veroordeelde. Zij schonk haar echtgenoot vijf kinderen: den lateren koning Willem III, Alexander, Hendrik, een jong-gestorven prinsje en een dochter Sophia, die in het huwelijk trad met Karel Alexander, groothertog van Saksen-Weimar-Eisenach. In 1840 werd zij door de troonsbestijging van haar echtgenoot koningin der Nederlanden. Na diens overlijden (1849) leidde zij een teruggetrokken leven op haar buitengoed Buitenrust bij Den Haag of te Soestdijk, zich in hoofdzaak wijdend aan werken van naastenliefde. Begraven te Delft. *Verberne.*

Rusland.

Anna, zuster van Basilius II van Byzantium. Door bedreigingen tegen dezen keizer wist Wladimir de Groote van R u s l a n d haar hand te verwerven (988).

Anna Iwanowna, keizerin van R u s l a n d (1730—1740), * 1693 te Moskou, † 1740. Tweede dochter van Peter den Groote's halfbroeder Iwan V, opvolgster van Peter II (1727—1730), door den militairen lageren adel tot volstrekte heerscheres verheven tegen de pogingen in om de oude macht der bojaren te herstellen. Als weduwe van den hertog van Koerland († 1711) stond zij onder Duitschen invloed, zoodat zij haar regeering overliet aan Baltische Duitschers, zooals Ostermann en graaf Münnich als bevelhebber van het leger, terwijl Bühren (Biren), een gewezen stalknecht, haar persoonlijke gunsteling werd. Haar regeering was een „Duitsch schrikbewind”, door onwaardige personen gevoerd.

L i t . : Dr. B. Raptschinskij, De geschiedenis van het Russische volk (II 1928). *v. Gorkom.*

Anna (G r. m y t h.), zuster van Dido (bij Vergilius).

Anna, 1° moeder van Samuel, echtgenoote van den leviet Elcana; 2° echtgenoote van den ouden Tobias; 3° echtgenoote van Raguel en schoonmoeder van den jongen Tobias; 4° dochter van Phanuel uit den stam Aser, die met Simeon in den tempel den kleinen Jesus als Messias erkende (Lc. 2. 36—38). *Keulers.*

Anna, Heilige (zie plaat), moeder van de Heilige Maagd Maria. Van haar leven vindt men de volgende afbeeldingen: biddend met den Heiligen Joachim om huwelijkszegen; ontmoeting onder de gouden poort (Dürer); geboorte van Maria; onderricht aan Maria;

H. ANNA

Middenpaneel van het Anna-altaar (1509). Museum, Brussel.
Quentin Massijs.

Ontmoeting van Joachim en Anna onder den Gouden Poort. Rijksmuseum, Amsterdam.
N. Ned. Beeldhouwwerk (± 1470).

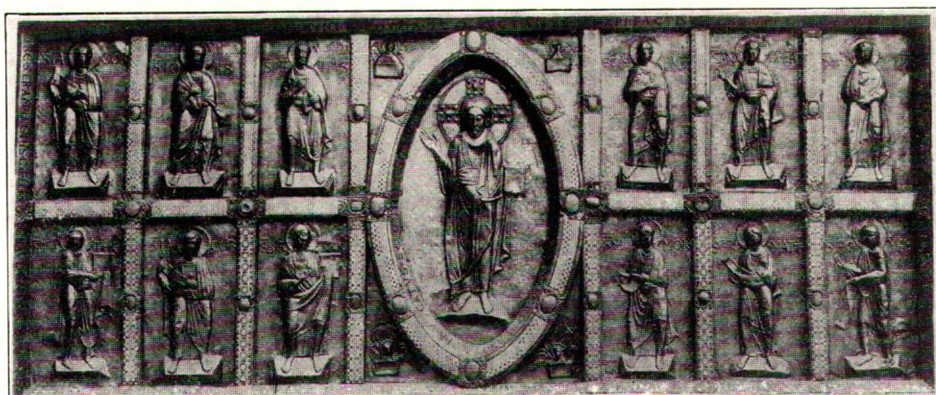

Anna te Drieën. Louvre, Parijs.
Leonardo da Vinci.

ANTEPENDIUM

Handborduursel met opgelegde parelen (13e eeuw). Halberstadt, Dom.

Verguld koper (12e eeuw). Komburg, vroegere Abdijkerk.

Handborduursel (17e eeuw). Rome, Chiesa Nuova.

opdracht van Maria in den tempel; sterfbed van A. (Sacchi). Als moeder der Onbevlekte Maagd Maria draagt zij soms een lelie, waarin Maria (vrouw-meisje)

H. Anna. Houtsnede van Dürer.

gezeten is (St. Martinuskerk, Tegelen). Meest voorkomend was de afbeelding van → Anna-Selbdritt of Sint Anna te Drieën: A. met Maria en Kindje Jesus. 1° Attribuut: A. draagt op één arm Maria, deze weer het Kindje Jesus (op den arm of op schoot); ofwel A. houdt op één arm Maria (volwassen vrouw als meisje), op den anderen arm het Kindje Jesus (wapen Ohé en Laak). 2° Huiselijk tafereel. A. en Maria staan of zitten naast elkaar (een van beiden heeft het Kindje of dit staat tusschen beiden in); A. zit met het Kindje op schoot, Maria staat naast haar; ofwel Maria met haar Kindje op arm of schoot zit aan A.'s voeten. Italiaansche meesters, Neder-Rijnsche School en Vlaamsche kunstenaars hebben → Anna-Selbdritt afgebeeld. Wij kennen bijna uitsluitend A., die Maria onderricht uit een boek of van een boekrol. Zijl en Wahl beelden weer A.-Selbdritt, die de middengroep vormt van de H. → Maagschap.

Zusters Clarissen vereeren A. als patrones van het huishouden door plechtig Lof op 26 Juli in den refter van haar klooster. Schrijnwerkers vereeren A. als het kostbare schrijn, dat Maria gedragen heeft. Mijnwerkers vereeren A. om den verborgen schat, die ons door Maria werd geschonken. Zij is de patrones voor een gezegend huwelijk. Maar meisjes, die niet trouwen, komen te zitten op St. A.'s schapraai of in het schipken van St. Annuit.

Lit.: St. Beissel S.J., Die Verehrung Marias in Deutschland während des Mittelalters (1909); Beda Kleinschmidt, Die H. Anna; W. Lampen, De vereering der H. Moeder Anna in de Middeleeuwen (Hist. Tijdschr. II 1923, 221—243); Marculphus Heijer, Iconographie der H. Anna (Opgang, jg. 7, 1927). *Heyer.*

Broeders van de Heilige Anna, religieuze vereenigingen in Midden-Duitschland, ontstaan in de 13e eeuw, bijzonder voor kooplieden en mijnwerkers; gedeeltelijk nog bestaande in Beieren en Oostenrijk, maar in de 17e eeuw in officieele Anna-broederschappen veranderd.

Zusters van de Heilige Anna, verschillende congregaties en religieuze vereenigingen, die alle den naam dragen van Zusters of Dochters van de H. A. (14 in getal).

Lit.: Lex. für Theol. und Kirche.

Een Historie van Santa Anna werd door Wouter Bor, Kartuizer van Munnikhuizen, uit het Latijn vertaald en in 1499 te Zwolle bij Peter Os van Breda voor het eerst gedrukt.

Anna Commena (ook: Comnena), de begaafde dochter van keizer Alexius I, geschiedschrijfster en geleerde, * 1083, † na 1148. Ze werd klassiek opgevoed, leerde zelfs Latijn. Ze hoopte haar vader op te volgen en huwde met Nicephorus Bryennus. Toen haar politieke vooruitzichten vernietigd waren, zette ze zich aan het schrijven, op verzoek van keizerin Irene. De door haar man reeds gedeeltelijk verzamelde stof over Alexius I werkte zij uit, en zij voegde er nog twaalf boeken bij, zoodat de Alexias nu uit vijftien boeken bestaat. Het werk is vlot geschreven, en heeft waarde als boek van een ooggetuige, maar is verre van onpartijdig. Haar gegevens kunnen gecontroleerd worden met de kroniek van Zonaras.

Uitg.: Possinus (Parijs 1618, overgedrukt in Migne P. G. 131, 79 vlg); Reiferscheid (2 dln. Leipzig 1884). — Lit.: Krumbacher, Gesch. d. bijz. Litt. (274—279); Dictionn. d'hist. et de géogr. eccl. (III, 334 en 335); A History of class. Scholarship (407 en 409). *de Brouwer.*

Anna Perenna, oud-Italische godin der jaargetijden, in wier naam men de betrekking ziet tot begin en einde van het jaar (< Lat. per = gedurende; annus = jaar). Men heeft A. ten onrechte gelijkgesteld met Anna, Dido's zuster.

Anna van de Hemelvaart, Clarisse, bekend om haar innige godsvrucht tot het H. Lijden. † ca. 1600 in Belvis bij Plasencia (Castilië).

Anna van den H. Augustinus, Spaansche ongeschoeide Karmelites. * 1547, † 1624. Op 29-jarigen leeftijd door de Heilige Theresia zelf ingekleed in het klooster van Malaga. Op formeel bevel van hare hooge overheid heeft de bevoorrechte zuster, met hemelsche gunsten overladen, haar eigen leven — tot aan haar laatste ziekte — beschreven. Dit geschrift wordt te Toledo bewaard en is, aangevuld met hetgeen voorviel tijdens die ziekte en haar dood, ook in het Fransch vertaald.

Lit.: Bibl. Carm. (I); Ferd. de St. Thérèse, Ménologe du Carmel (III, 349-352); Vie de la Vén. Anne de St. Augustin (Lyon 1832). *C. Speet.*

Anna van den H. Bartholomeus, Zalige, ongeschoeide Karmelites. * 1549, † 1626. Zij was gedurende 14 jaren de trouwe gezellin van de Heilige Theresia en was ook tegenwoordig bij haar dood. Door de overheid gedwongen is zij van leekezuster koorzuster geworden en vervolgens in meerdere kloosters priorin; ook in Frankrijk heeft zij zeven jaar in den Carmel doorgebracht. Op verzoek van de aartshertogen Albertus en Isabella is zij in de Z. Neder-

landen werkzaam geweest bij de nieuwe stichting o.a. in Antwerpen, waar zij in geur van heiligheid gestorven is en welke stad en klooster zij redde door haar gebed. Op bevel van haar overheid schreef zij haar eigen leven en enkele vrome werkjes in haar dialect.

L i t.: eigenhandige levensbeschrijving der Moeder Anna v. d. H. Bartholomeus. met kroniek v. h. Karmelitessenkl. te Antwerpen (2 dln. 1872): La Bse. Anne de S. Barthélemy (Mechelen 1919): Etudes Carmelitaines (1920): An. du S. Coeur de Jésus, La Bse. Anne de S. Barthélemy, Libératrice d' Anvers (Brugge 1932).

Anna van Jesus (de Lobera), ongeschoeide Karmelites, propagandiste en schrijfster over haar groote Heilige Moeder. *1545, † 1621 te Brussel. Reeds voor het einde van haar noviciaat werd zij door de Heilige Theresia zelf tot overste van een nieuw te stichten klooster bestemd. Zij hielp mede in Spanje meerdere kloosters op te richten, o.a. Veas, Granada, en kwam in het jaar 1603 met de H. Anna van den H. Bartholomeus naar Parijs. Op invitatie van Isabella, aartshertogin van de Z. Nederlanden, stichtte zij het klooster te Brussel.

L i t.: Ferd. de Ste Thérèse, Ménologe du Carmel (1879, 213—219), Servais-Marie de S. Ange, La vénérable Anne de Jésus, fondatrice du Carmel en France et en Belgique (Soignis 1921). *C. Speet.*

Anna van Muntzingen, Dominicanesse, → Adelhausen.

Anna van Vargas, Spaansche mystieke uit de 16e eeuw, trad in het Dominicanessenklooster St. Catharina; in 1518 geprofest. Zij is bekend om haar ijver in het onderhouden van den regel, en werd mystiek begenadigd (stigmatisatie zonder zichtbare teekenen).

Anna-altaar, door Quinten Massijs (1509, Museum Brussel), is een der hoofdwerken van de Ned. schilderkunst. Met dit eerste werk uit den rijpen tijd van den Antwerpschen meester begint de Ned. schilderkunst een nieuw tijdperk, waarin naar idealiseering van de menschfiguur wordt gestreefd, liefde- en smartgevoel wordt gecultiveerd en naar verfijning van compositie en kleurenharmonie wordt gestreefd. Bij Quinten Massijs spreken vnl. elegantie en adel van innig gevoel. Terwille van de werking der kleuren is het clairobscuur, dat in Q. M.'s vroegere werken heerscht, opgegeven en treden de lokaalkleuren op den voorgrond. Zijn verheven werking ontleent het niet in 't minst aan de voorname en toch levendige groepeering van de figuren. *de Jager.*

Annabaai, S i n t, → Sint Annabaai.

Annaberg, 1° eenige bedevaartplaatsen ter eere van de H. Anna. a) A. b ij L e s c h n i t z, druk bezocht genadeoord in Opper-Silezië, in ca. 1500 opgekomen, met genadekapel der H. Anna, Calvarieberg, Franciscanenklooster en retraitehuis. Sedert 1764 op geregelde tijden lijdensmeditaties in het Poolsch en Duitsch. Jaarlijks door 150—200 000 pelgrims bezocht.

b) A. b ij S u l z b a c h in den Opperpfalz, dioc. Regensburg. In 1656 werd hier door Christiaan August, hertog van Sulzbach, naar aanleiding van zijn bekeering, een houten kapel gebouwd, terwijl het wonderbeeld van Anna Selbdritt hierheen werd overgebracht. Hoogaltaar en Loretto-kapel (1753) werden geschonken door het Huis Wittelsbach.

c) A. b ij L i l i e n f e l d in Neder-Oostenrijk (dioc. St. Pölten), druk bezocht genadeoord, in 1217 door Gebhard van Lilienfeld, abt der Cisterciënsers, gesticht. De tegenwoordige kerk werd in 1440—'44 gebouwd. *J. v. Rooij.*

2° Voornaamste industriestad van het Opper-Ertsgebergte (Saksen, 50°36' N., 13°2'O.); 10 km ten N. van de grens van Bohemen. 18 204 inw., meerendeels Prot. De stad ligt aan den voet van den Pöhlberg. Een drieschepige Gotische kerk: St. Anna, Franciscanerklooster (thans ruïne), van ± 1500. Belangrijk Ertsgebergtemuseum, een uitgebreide natuurwetenschappelijke verzameling. Standbeelden van Luther, Bismarck en Barbara Uttman, die A. haar kantklopperijen schonk. Prot. Vlamingen brachten er de textielnijverheid in aanzien; thans de voornaamste industrie. De vroegere mijnindustrie (talrijke ertsen: cobalt, tin, bismut, nikkel) is van geen beteekenis meer. De omgeving biedt uitstekende gelegenheid tot wintersport.

Annabergiet of nikkelbloesem, monoklien mineraal van de samenstelling $Ni_3 (AsO_4)_2 \, 8 \, H_2O$. A. is een vrij zeldzaam mineraal, dat meestal als verweeringskorst op nikkelertsen voorkomt. Economisch is dit mineraal niet van belang.

Annaland, S i n t, → Sint Annaland.

Annale, → Annales.

Annáles, a n n a l e n (< Lat. annus = jaar), jaarboeken. Te Rome bevond zich — sinds wanneer is onbekend — in het ambtslokaal van den Pontifex maximus een wit houten bord, album, waarop de namen van consuls en andere magistraten en tevens gewichtige gebeurtenissen, als eclipsen en prodigia, van jaar tot jaar (vandaar de naam annalen) werden aangeteekend. Omstreeks 123 voor Christus kwamen met het pontificaat van Publius Mucius Scaevola boeken in gebruik: de annales maximi. Vermoedelijk in Augustus' tijd werd deze verzameling in 80 boeken verdeeld. Deze boeken zijn verloren gegaan. Hier en daar meent men bij schrijvers mededeelingen, daaraan ontleend, te vinden. Rom. geschiedschrijvers en ook wel dichters (Ennius) hebben aanvankelijk hun werken in annalistischen vorm geredigeerd. → Annalisten, Ennius, Tacitus.

L i t.: Daremberg-Saglio, Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines (I, 272 vlg.); Schanz, Geschichte der römischen Literatur (I[3] 1907, 34vlg.). *Davids.*

In de M.E. werden de a. veelal door monniken bijgehouden. Hieruit ontwikkelde zich allengs de meer geregeld verhalende kroniek en later de synthetische geschiedschrijving. Bekende Nederlandsche a. zijn o.a. de → Annales Egmundani, Rodenses e.a.

L i t.: Bernheim, Lehrb. der hist. Methode ([6]1914); Feder, Lehrbuch der gesch. Methodik ([3]1924).

Annales Bertiniani (a n n a l e n v a n S t. B e r t i n), in het klooster van dien naam bij St. Omaars opgesteld. Loopen van 741—835, voortgezet door Prudentius van Troyes tot 861, door Hincmar van Reims tot 882.

U i t g.: Mon. Germ. Hist. SS (I, 423—515).

Annales Blandiniani, in 11e—12e eeuw in het St. Pieterskloster te Gent geschreven, loopen met voortzetting van 1—1292.

U i t g.: Mon. Germ. Hist. SS. (V, 20—34).

Annales de Géographie, → Aardrijkskundige tijdschriften.

Annales Egmundani, weinig betrouwbare aanteekeningen over gebeurtenissen van 875—1205. Slechts het laatste gedeelte van 1112 af is te Egmond ontstaan: het eerste gedeelte is een bewerking van de kroniek van Sigebert van Gembloux; het laatste gedeelte bevat notities van tijdgenooten, maar is later

(begin 13e eeuw) eens of meermalen omgewerkt.

Uitg.: Pertz in Monumenta Germaniae Historica (SS. XVI, 442—479); de Geer van Jutfaas in Werken van het Hist. Gen. N.S.I. (1863). Binnen korten tijd verschijnt de nieuwe uitg. van Oppermann. *Post.*

Annales Fuldenses munten uit in de rijke annalen-literatuur der 9e eeuw, en werden in Mainz en in het klooster Fulda geschreven. Het werk begint met het majordomaat van Karel Martel (714), maar heeft vooral zelfstandige waarde voor de periode 838—885, waarbij het Oost-Frankenrijk in het middelpunt der belangstelling staat.

Uitg.: Mon. Germ. Hist. S.S. (I, 343 vlg.); Scr. rer. Germ. (XIII).

Annales Gandenses, een in het Minderbroedersklooster te Gent geschreven kroniek, loopend van 1296 tot 1310. De schrijver verheelt zijn sympathieën voor de volkspartij allerminst (bijv. bij den Gulden Sporenslag van 1302) en boeit door een even helderen als levendigen stijl.

Uitg.: Fr. Funck-Brentano (Parijs 1896).

Annales Monasterii Viconiensis loopen met voortzetting en overwerking van 1129—1301. Geschreven in het Norbertijnsche klooster Vicogne bij Valencijn.

Uitg.: Mon Germ. Hist. S.S. (XXIV, 294—313).

Annales Rodenses, betreffende de abdij Kloosterrade of Rolduc, bestaan uit 3 deelen; het oudste deel, werk van een tijdgenoot, gaat van 1104—1157; het tweede, van de hand van abt Nicolaas Heyendal († 1733), sluit bij het oudste aan, doch is vooral belangrijk voor de tweede helft der 17e eeuw; het derde, later ontdekt, bestaat slechts uit een paar pagina's en loopt van 1700—1703.

Uitg.: 1e en 2e deel: Mon. Germ. Hist. (S.S. XVI, 688—723); 3e deel: Public. Limb. (XLIV 1908, 179 vlg.).

Annales Sanctae Mariae, zeer korte aanteekeningen van gebeurtenissen, loopende van 539—1267. De belangrijkste zijn de berichten over de jaren 904—1138. Zij werden eerst in den dom, later in de Mariakerk van Utrecht opgesteld en bewaard.

Uitgaven: Weiland in Monumenta Germaniae Historica (S.S. XV, 1298—1303); S. Muller Fzn. in Bijdragen en Meded. v. h. Hist. Gen. (XI 1888, 465—481). *Post.*

Annales St. Amandi, geschreven in het klooster Elno, loopen met de vervolgen van 687-810.

Uitg.: Mon. Germ. Hist. SS. (I, 6—10, 12—14).

Annales St. Bavonis, in het midden der 14e eeuw te Gent uit de levens van St. Amand, Livinus, Landoaldus en oude annalen gecompileerd. Loopen van 608—1350.

Uitg.: Mon. Germ. Hist. SS. (II, 185—191).

Annales Tielenses, aanteekeningen omtrent gesch. gebeurtenissen, opgesteld te Tiel tusschen 1335 en 1345; oudere berichten zijn zonder verandering opgenomen. Zij handelen over Tiel en omgevende staatjes van 693—1345.

Uitg.: G. Waitz in Monumenta Germaniae Historica (SS. XXIV, 21—27). *Post.*

Annales Vedastini, loopen van 874—900, in de abdij St. Vaast bij Atrecht opgeteekend.

Uitg.: Mon. Germ. Hist. SS. (II, 196—209).

Annales Xantenses, opgeteekend te Xanten a/d Rijn, loopen van 640—874.

Uitg.: Mon. Germ. Hist. (II, 219—235).

Annalin is gips, $CaSO_4$. Wordt onder dezen naam in de papierindustrie gebruikt om het papier een gladde, tot schrijven geschikte oppervlakte te geven.

Annalisten, de eerste Rom. geschiedschrijvers. Zij beschreven de geschiedenis van Rome in den vorm van Annales: Fabius Pictor, Cincius Alimentus, de zoon van Scipio Africanus Maior en Acilius Glabrio. De invloed van het Hellenisme deed zich hierbij gelden. Zij schreven Grieksch. In bewuste tegenstelling met hen schreef Cato zijn beroemd geschiedwerk Origines in het Latijn. De latere Annalisten, omstreeks en na den tijd der Gracchen, schreven in het Latijn: Claudius Quadrigarius, Valerius Antias, Caelius Antipater e.a.

Lit.: de fragmenten van de werken der A. zijn verzameld in: Peter, Historicorum Romanorum fragmenta (I ²1914; II 1906). *Davids.*

Annam, keizerrijk in Indo-China, onder Fransch toezicht. 10°-20° N., aan de Oostzijde van Achter-Indië. 147 632 km², 5 450 000 inw. (1926), waarvan 2 400 Europeanen; 38 per km²; hoofdstad Hoeé (41 000). Zeer bergachtig, tot 3 000 m, kristallijn en oud-palaeozoïsch. Veel eilanden, weinig havens, weinig bevaarbare rivieren. Moessonklimaat (20°-30° C). Sept. tot Dec. is de hoofdregentijd (tot 250 cm regen). Veel cyclonen. Meest steppe en savanne, weinig oerwoud. Verbouwd worden: maïs, katoen, suikerriet, maniok, tabak, bamboe, rubber, koffie, thee. Wilde dieren (olifant, rhinoceros, tijger, panter, beer, buffel). Steenkool, ijzer, koper, zink en goud. De bevolking is voor 90% Annamiet, met Chineeschen godsdienst (Animisme, Boeddhisme, enz.), kunst en wetenschap. De handel is in handen der Chineezen. ± 400 000 Kath.

Geschiedenis. Annam werd wegens de Christenvervolging van den beruchten koning Tu-Duc onder Napoleon III bezet. In 1884 werd bij verdrag de Fr. opperhoogheid erkend. Sinds 1925 oefent de Fr. opperresident, die onder den gouverneur-generaal van Fr. Indo-China staat, er bijna alle koninklijke rechten uit.

Lit.: H. Gourdon, L'Indo-Chine (Larousse, Parijs); H. Brenier, Atlas statist. de l'Indo-Chine (1915); Maybon, Histoire moderne du pays d'A. (1920); L'Annam, guide du touriste (Hanoi 1921); G. Gaillard, L'Indo-Chine (Parijs 1922). *Heere/Derks.*

Martelaren van Annam. Gedurende de vijf groote Christenvervolgingen in Annam (respectievelijk van 1663—'66, 1721—'23, 1795—'98, 1832—'41 en 1847—'83), werden talrijke Christenen voor het geloof gemarteld. Onder Leo XIII en Pius X werd een groot aantal zalig verklaard, van vele anderen is het proces nog aanhangig. Eenige Zaligen worden ook Tonkineesche martelaren genoemd.

Lit.: Lex. für Theol. und Kirche. *J. v. Rooij.*

Annamieten, volk uit Achter-Indië, van de Oostelijke helft van de Tibeto-Chineesche Volkengroep; → Achter-Indië.

Annan, klein stadje bij de Schotsche grens aan den mond van de Allen in het graafschap Dumfries—Schotland (55° N., 5° 15′ W.). Geboorteplaats van Edward Irving, stichter van de Kath. Apostol. Kerk.

Anna-Paulowna-polder, polder en gem. in de prov. N. H., ten N. van Alkmaar, aan de Waddenzee. Opp. 5 218 ha, bedijkt in 1847. Op 1 Jan. 1932: 5 780 inw., waarvan 3 145 mannen en 2 635 vrouwen. De parochie A. telt ruim 850 Kath. Door het Oude Veer (een voormalige kweldergeul) wordt de polder in een O. deel — de Oostpolder — en een W. deel — de Westpolder — verdeeld. De Oostpolder heeft vruchtbare zavelgronden met veel landbouw; de zand-

gronden van den Westpolder daarentegen zijn beter geschikt voor veeteelt en tuinbouw. De polder loost thans via het Balgzandkanaal op de Waddenzee. Bij het dorp van Ewijcksluis begint de afsluitdijk over Wieringen naar Friesland. *van der Meer.*

Anna Paulowniaboom, P a u l o w n i a t o m e n t o s a Thunb., sierboom met groote bladeren en tweelippige lichtblauw-rose bloemen in trossen. Behoort tot de fam. der leeuwenbekachtigen en is afkomstig uit Japan.

Annapolis, hoofdstad en zeehaven van den staat Maryland (V. S. van Amerika, 38° 58′ N., 76° 30′ W.), gelegen aan de Severnrivier, 3 km van de plaats, waar deze zich in de Chesapeake baai ontlast. 12 531 inw. (1930). Een der meest schilderachtige en historisch interessante steden van de V. S. Werd in 1649 onder den naam Providence gesticht, en achtereenvolgens tot Town at Proctor's, Town at the Severn, Anne Arundel en Annapolis omgedoopt. Gedurende den vrijheidsoorlog hield het Congres er eenige zittingen, en Washington legde er in 1783 zijn mandaat als opperbevelhebber neer. Voornaamste onderwijsinstellingen: St. John's College, voorheen King William's School, in 1696 gesticht, en de Naval Academy of kweekschool voor officieren van de oorlogsmarine. *Polspoel.*

Annapolis Royal, een kleine h a v e n p l a a t s, schilderachtig gelegen aan den oever van de Annapolisrivier (Canada, 44° 45′ N., 65° 35′ W.), temidden van uitgestrekte appelboomgaarden. 836 inw. (1921). Werd in 1609 door de Franschen onder den naam Port Royal gesticht, en na de verovering door de Engelschen tot Annapolis Royal omgedoopt. Hoofdstad van Nieuw Schotland tot 1790. *Polspoel.*

Ann-Arbor, hoofdstad van het graafschap Washtenaw in den staat Michigan (V. S. van Amerika, 42° 18′ N., 83° 45′ W.), ligt aan de Huronrivier temidden van een vruchtbare landbouw- en fruitteeltstreek, waarvoor ze als handels- en industriecentrum dient. Toch is het herbergen van de circa 12 000 studenten, die jaarlijks de staatsuniversiteit bezoeken, voor de inw. nog het voornaamste bestaansmiddel. De University of Michigan werd in 1837 op groote schaal opgericht en rijk begiftigd. 26 944 inw. (1930). *Polspoel.*

Annas, hoogepriester van 6 tot 15 n. Chr., behield ook later nog dezen titel. Jesus, die onder het hoogepriesterschap van Annas' schoonzoon Caiphas ter dood gebracht werd, moest het eerst voor A. verschijnen (Joh. 18. 13).

Anna-Selbdritt (Duitsch, = Anna zelf de derde). Veelvuldig voorkomende v o o r s t e l l i n g i n d e b e e l d e n d e k u n s t van Anna, tezamen met Maria en het Christuskind. Oude benamingen: Selefderde, Selfdritte, Sulfedrudde, Sulfsderde. Nieuwe benamingen zijn: Anna-te-drieën, Anna-trits (ook wel alleen Heilige Trits), Anna-zelf-derde, Mariatedrieën. De Vlamingen zeggen Sint Anneken en de Italianen Metterza. *Heyer/Modderman.*

Annat, F r a n c i s c u s, Jezuïet, * 5 Febr. 1590 te Estaing (Fr.), † 14 Juni 1670 te Parijs. In 1654 benoemd tot biechtvader van Lodewijk XIV. Verliet dien post bij de komst der hertogin de la Vallière aan het hof. Bestrijder der Jansenisten (Port-Royal).

L i t.: Sommervogel, Bibl. de la Compagnie de Jésus (I, 399—409). *V. Hoeck.*

Anna-te-drieën, → Anna-Selbdritt.

Annaten (< Lat. annata = jaarlijksche opbrengst). In ruimeren zin genomen vallen daaronder al die bedragen, welke bij verleening van kerkelijke beneficies den paus of de Romeinsche curie toekomen. Te onderscheiden zijn dan:

1° annaten in engeren, eigenlijken zin; deze dienen den paus te worden gegeven bij verleening van l a g e re beneficies (de zgn. niet-consistoriale beneficies, welke door den paus buiten het consistorie worden verleend), t.w. beneficies beneden het bisschopsambt, zooals vooral parochies. Worden ook a. Bonifatianae genoemd, wijl paus Bonifatius IX (1389—1400) het geven ervan — dat overigens toen al lang gebruikelijk was — tot vasten regel heeft gemaakt; zij bedragen de helft der opbrengst van één jaar van het verleende beneficie.

2° Servitia communia, welke bij verleening van h o o g e r e beneficies (de consistoriale beneficies), als bisdommen, belangrijke abdijen, behooren te worden afgestaan, de opbrengst van een vol jaar bedragend, waarvan vroeger de eene helft aan den paus, de andere helft aan de gezamenlijke kardinalen kwam.

3° Servitia minuta, een belasting ten bedrage van $3^1/_2$% der opbrengst van één jaar, welke de verkrijger van het beneficie ten gunste der beambten van de pauselijke kanselarij had te betalen.

4° Quindennia, een belasting, eens in de 15 jaar geheven van alle met geestelijke vereenigingen verbonden beneficies.

De a. (in ruimeren zin) hebben zich ontwikkeld uit het in de 11e eeuw opgekomen gebruik, dat bij verkrijging van een beneficie de begiftigde de opbrengst van het eerste jaar aan de kerk, den patroon of voor liefdadige doeleinden afstond; sedert de 13e eeuw reserveerden de pausen deze opbrengsten van het eerste jaar meer en meer voor zichzelf, al stonden zij het recht op deze bedragen toch ook vaak weer aan bisschoppen of ook wereldsche vorsten af. Spoedig ontstond er hevig verzet tegen de verplichting tot betalen der a., hetgeen er toe leidde, dat op de kerkvergadering van Constanz (1414—1418) de eigenlijke a. werden afgeschaft, en op de kerkvergadering van Bazel (1431—1437) ook de servitia; beide soorten werden evenwel bij het concordaat van Weenen (1448) wederom ingevoerd.

Heden ten dage bestaan de eigenlijke a. buiten Italië en omliggende eilanden niet meer; vandaar geldt de bepaling van can. 1482 C.I.C., dat de halve annaten in streken, waar ze thans nog bestaan, gehandhaafd dienen te blijven en de erop betrekking hebbende bijzondere rechtsbepalingen behooren te worden nageleefd, practisch alleen nog maar voor Italië en omliggende eilanden. De servitia communia bestaan daarentegen ook tegenwoordig nog wel in vele andere landen, doch zijn over het algemeen tot geringe bedragen verminderd.

L i t.: J. P. Kirsch, Annates, in Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique (III 1924, 307—315). *Schweigman.*

Anna-Trits, → Anna-Selbdritt.

Annatto, geelroode kleurstof, ook wel orlea(a)n of bixine genoemd; wordt bereid uit zaden van orlea(a)nboomen (Bixa orellana). Wordt gebruikt om boter en kaas te kleuren.

Anna-zelf-derde, → Anna-Selbdritt.

Annecy, arr.-hoofdstad in het dept. Haute-Savoie (Fr., 45° 55′ N., 6° 10′ O.). 448 m boven zee, 20 000 inw. Oud kasteel, kathedraal. Aan het door

steile bergen omgeven meer van Annecy. A. was van 1535—1801 refugie en residentie van den bisschop van Genève; 1882 bisdom en suffragaan van Chambéry. Industrie van katoen, zijde, leer; veel waterkracht; wijnbergen.

Het meer van Annecy is 14 km bij $3^1/_2$ km, 80 m diep.

Lit.: Ch. A. Coppier, Le Lac d'Annecy.

Heere/Th. Heyman.

Anneessens, 1° Frans, leidekker, later stoelenhandelaar, deken van het Brusselsche ambacht der Vier Gekroonden. * 25 Februari 1660 te Brussel, aldaar onthoofd 19 Sept. 1719.

Streed voor het behoud van de voorrechten der Brusselsche ambachten, als deel uitmakend element van het derde (volksche) lid van den magistraat. Door het optreden van den plaatsvervangenden gouverneur, Prié, markies van Turinetti, ontstonden te Brussel in 1717 heftige onlusten, die tot plunderingen aanleiding gaven. A. met enkele andere ambachtsdekens, die het behoud van de vroegere toestanden voorstonden, beschuldigd den opstand van het „gemeyn" te hebben ontketend, werden op laaghartige wijze gevangen genomen. Het gerechtelijk onderzoek, op onrechtvaardige en onwettelijke wijze geschied, leidde tot de ter dood veroordeeling van A., nadat de hulp van een verdediger hem was geweigerd. Het lijk werd door de ontevreden menigte aan den beul ontroofd en door het volk ter aarde besteld.

V. Roosbroeck.

2° Jean André, Vlaamsch hofbouwmeester van aartshertogin Maria Elisabeth, gouvernante der Nederlanden. * 3 Dec. 1687 te Brussel, † 1754 te Aken (door verstikking in een mijn).

Voornaamste werken: sinds 1710 verbouwing van het klooster Grimberghe bij Brussel; 1736—'40 herstelling van het verbrande bisschoppelijk paleis te Luik; grafmonument voor Maria Elisabeth in de St. Goedele te Brussel (1741); 1745 plan (slechts ten deele uitgevoerd) voor het hertogelijk paleis in Brussel; sinds 1744 verbouwing van het slot Terveuren. — Lit.: Kramm, De levens en werken der Holl. en Vlaamsche kunstschilders, beeldhouwers, graveurs en bouwmeesters (1857); Schayes, Hist. de l'architecture en Belgique (II z.j., 520). *Knipping.*

Annegarn, Jos., priester. * 13 Oct. 1794 te Ostbeuern, † 8 Juli 1843 te Braunsberg, waar hij prof. in de Kerkgeschiedenis was. Schreef verscheidene werken, o.a. een Weltgeschichte, die nog in 1929 in de 9e uitg. verscheen in 9 deelen.

Anneken, Sint, → Anna-Selbdritt.

Annelidae (< Lat. annulus = ring), ringwormen, een klasse der Vermes. Fossiele a. zijn zeer zeldzaam. Indien zij een kalkschaal bezitten, zooals bijv. het geslacht Serpula, dan is de mogelijkheid groot, dat zij ook als fossiel bewaard kunnen blijven. Bezitten zij geen kalkschaal, dan kunnen soms de kaakdeelen bewaard blijven. Deze zijn bekend vanaf het Cambrium en werden onder den naam Conodonten beschreven. Afdrukken van a. werden in de lithographische kalksteen van Solnhofen gevonden, en als Eunicites beschreven. Meer problematisch zijn de aanduidingen, die men in palaeozoïsche gesteenten heeft gevonden, en die onder den naam Nereites bekend zijn. De meest gangbare opinie is, dat men hier met afdrukken van kruipsporen dezer dieren te maken heeft. *Hofsteenge.*

Anneliden (dierkunde), → Annelidae, → Ringwormen.

Annélidien, een in onbruik geraakte naam voor de oudste lagen der Cambriumformatie. De naam a. is nu vervangen door Georgien of Olenellidien (naar de in groote hoeveelheden voorkomende trilobiet Olenellus).

Annen, → Anloo.

Annenkow, Páwel Wasiljewitsj, Russisch letterkundig criticus, die, in strijd met de uitsluitend politiek en reformistisch gerichte literatuurbeweging van zijn tijd, de letterkundige verschijnselen zuiver aesthetisch zoekt te waardeeren. Maakte grondig studie van Poesjkin, Gogol en Toergenjew. * 1812, † 1887.

Voornaamste werk: Herinneringen en critische studiën (3 dln. St. Petersburg 1877—'81). *Baur.*

Annerveensch kanaal, in N. O. Drente, verbindt het Kieldiep en het Stadskanaal. Gegraven na 1817 volgens overeenkomst tusschen de stad Groningen en de Drentsche markgenooten. Heet ook Grevelinkkanaal; wordt druk bevaren.

Annette Tehuis, tehuis voor ongehuwde moeders van alle gezindten vóór en na de bevalling en voor kinderen in het eerste levensjaar; de moeders dragen zelf bij in het onderhoud van de kinderen. Te Amsterdam gevestigd: Alb. Thijmstr. 36—38. → Tehuizen.

Annevoie-Rouillon, gem. in de prov. Namen, 671 inw., 657 ha, marmer.

Annexatie, 1° van gemeenten, → Gemeente.

2° Volkenrechtelijk. De inlijving van een gebied bij een vreemden staat geschiedt meestal bij een vredesverdrag en dikwijls onder de overweging, dat zulk een gebied wegens volkskarakter, ras of taal behoort tot den annexeerenden staat. Sedert het bestaan van den Volkenbond overweegt de meening, dat een a. behoort te geschieden door plebisciet (volksstemming), hoewel de groote mogendheden zich hieraan hebben onttrokken. Volgens het volkenrecht gaan de financieele verplichtingen op den annexeerenden staat over, evenals een deel van de staatsschuld; een bijzondere conventie bepaalt meestal die fin. verplichtingen. Voorbeelden uit de laatste geschiedenis: Eupen en Malmedy aan België, Elzas en Lotharingen aan Frankrijk, Istrië en een deel van Tirol aan Italië, Opper-Silezië aan Polen. *v. Son.*

Annexionisme, 1° **Belgisch,** het streven naar inbezitneming van grondgebied van andere staten langs militairen en (of) diplomatieken weg tegen den wil dier staten, zooals dit in België in bep. groepen tot uiting is gekomen. Het B. a. ten opzichte van Nederland dateert reeds uit het jaar van den Belg. opstand, 1830, toen Belg. politici streefden naar het bezit van Zeeuwsch-Vl. en de Schelde, en het behoud van Luxemburg en Limburg. In een nota van 3 Jan. 1831 aan de Conferentie van Londen verklaarde Brussel, dat het niet mogelijk zou zijn een zelfstandigen staat België te vormen, als niet onmiddellijk de vrijheid van de Schelde, het bezit van den linkeroever hiervan, de geheele provincie Limburg en het groothertogdom Luxemburg, behoudens de betrekkingen met de Duitsche Confederatie, werden toegezegd. De Conferentie van Londen verklaarde:

niet een recht van uitbreiding en verovering ten behoeve van België geldend te kunnen maken, en heeft vrijwel onafgebroken dit standpunt tegenover den herhaalden aandrang van België gehandhaafd.

De invloedrijke, aan het Belg. ministerie van buitenl. zaken verbonden secrétaire intime van Leopold II, Emile Banning, achtte het inzicht der Belg. politici van 1830 juist, en betoogde rond 1885 ,,La destinée de la Belgique est intimement liée à la possession et à la libre disposition des deux fleuves qui la traversent. L'Escaut est un fleuve commercial; notre avenir au point de vue économique ne sera pleinement sauvegardé que par la co-souveraineté de ce fleuve jusqu'à la mer, c'est-à-dire par la possession de la Flandre Zélandaise. La Meuse est une ligne politique et militaire dont l'occupation depuis Dinant jusqu'en aval de Maestricht est la véritable condition de notre indépendance.'' In overeenstemming hiermee verklaarde hij: ,,La reconstitution de la frontière de 1830 devrait être le but constant de la politique extérieure de la Belgique.'' Voor Banning was, naast het vraagstuk van de econ. leefbaarheid, dat van de militaire veiligheid het hoofdprobleem der buitenl. staatkunde.

Vreesde men in België tot 1870 vooral een Fr. inval, na Frankrijks nederlaag trad een periode van rust in. Banning voorzag echter toen reeds het gevaar van Duitsche zijde; eerst in de beginjaren der twintigste eeuw begon men in België zijn vrees voor een mogelijken Duitschen doortocht door België te deelen. Pogingen tot een entente met Ned. rond 1906 mislukten, waarna het Belg. streven, om zichzelf te beveiligen op de door Banning aangegeven wijze, op den voorgrond trad; de in zekere kringen bestaande gedachten omtrent de noodzakelijk geachte vergrooting van België consolideerden zich ± 1910. De Franschman Georges Valois (aangenomen naam van Gressent) richtte het ,,Comité de Politique Nationale'' (C.P.N.) op, dat een openlijke campagne voor de annexatie van Luxemburg, Limburg en Zeeuwsch-Vl. aanving. Naast deze strevers naar een zelfstandig Groot-België was er een door Fern. Neuray geleide kleine groep, die Groot-België in innig verband met Fr. wilde, en een derde, die streefde naar uiteindelijke aanhechting van België bij Fr. Naast veiligheidsoverwegingen maakte zich een intens streven naar staatk. grootheid geldend. In het begin van den wereldoorlog vergt België van zijn bondgenooten ,,un accroissement de territoire'', niet alleen in Rijnland, maar ook in Ned. Limb. 1915 en 1916 is de campagne voor gebiedsuitbreiding in vollen gang, diplomatiek (zending van min. Beyens naar Londen), propagandistisch in redevoeringen en geschriften. 11 Febr. 1919 zet namens de Belg. regeering min. Paul Hymans de Belg. desiderata in zake annexatie van Nederlandsch grondgebied uiteen in een vergadering van den Oppersten Raad der Geallieerden ter Vredesconferentie te Parijs. Hierop volgt de instelling van de ,,Commission des affaires belges'' (vz.: Tardieu, Fr. minister, voorstander van de Belg. annexatiepolitiek), die 8 Maart rapport uitbrengt. De Raad neemt de conclusies van de Commissie als zijn besluit over. Herziening der verdragen van 1839 wordt noodzakelijk geacht met als doel: België te bevrijden van de souvereiniteitsbeperkingen, die door de genoemde verdragen waren opgelegd, en de gevaren en de verschillende bezwaren, die uit gezegde verdragen voortvloeien, weg te nemen. In België meende men het pleit gewonnen te hebben. 4 April eischt de Belg. koning in den Oppersten Raad waarborgen voor de vrijheid van de Schelde. Vlg. Tardieu insisteerde de Belgische koning op: ,,placer sous la souveraineté belge la rive gauche de l'Escaut et de Limbourg hollandais''. 19 April wijst de Opperste Raad echter allen afstand van Ned. grondgebied aan België af. De onderhandelingen waren tot nog toe gevoerd, zonder dat Nederland vertegenwoordigd was. Van 19 Mei tot 4 Juni onderhandelen de vijf mogendheden, Nederland en België, waarbij België ondanks het besluit van 19 April wederom, zij het in eenigszins bedekte termen, zijn eischen voordraagt. Zij luiden: ,,1° de vrije beschikking over den uitgang naar zee langs de Schelde, d.w.z.: de bevoegdheden der souvereiniteit over den geheelen loop der W.-Schelde tusschen de zee of bandijken en tot in volle zee, benevens over alle tot de W.-Schelde behoorende wateren, en tevens over het kanaal en den spoorweg van Gent naar Terneuzen, zoo ook over de uitmonding van het kanaal in de W.-Schelde; 2° de erkenning door Ned. van de noodzakelijkheid voor België om de verdediging van zijn grondgebied te steunen op de Beneden-Schelde over haar geheelen loop en van het recht van die rivier in volle vrijheid en te allen tijde voor zijn verdediging gebruik te maken, hetgeen medebrengt, dat Ned. afziet van elken militairen maatregel, die de uitoefening van dit recht door België zou kunnen tegenwerken; 3° de vestiging van een regiem, dat België vrijwaart tegen de gevaren, die voor zijn veiligheid voortvloeien uit de configuratie van dit gebied, en dat aan België den waarborg zal verschaffen voor zijn econ. belangen, die benadeeld zijn door de bepalingen betreffende grond- en watergebied van de tractaten van 1839.''

Namens de geheele Belg. delegatie waren zij onderteekend door Paul Hymans (Lib.), min. v. buitenl. zaken, Vandenheuvel (Kath.), bijz. gezant en gevolmachtigd min. van den koning, en Em. Vandervelde (soc.), min. van Justitie.

Op denzelfden 20 Mei, waarop deze eischen werden gesteld, werd een vertrouwelijke nota verzonden aan den Belg. gen. staf om de aansluiting van ,,le Limbourg cédé'' voor te bereiden, terwijl ook de eisch van het Moerdijkkanaal voor den dag kwam. De Ned. delegatie (Van Karnebeek, Struycken, Marees van Swinderen) weigert elken afstand van grondgebied en wilde daarover niet in gedachtenwisseling treden. 4 Juni 1919 besloten de Mogendheden tot de herziening en droegen aan een commissie, bestaande uit de vertegenwoordigers der vijf groote Mogendheden, België en Ned., op ,,d'étudier les mesures devant résulter de cette revision (nl. des traités de 1839) et de leur soumettre des propositions n'impliquant ni transfert de souveraineté territoriale, ni création de servitudes internationales''. Deze groote commissie moest België en Ned. uitnoodigen ,,à présenter des formules communes en ce qui concerne les voies navigables''.

Dat de Opp. Raad zoo duidelijk gebiedsafstand en vestiging van intern. servituten afwijst, is het gevolg van het krachtig verzet der Ned. delegatie en van den tegenstand van Wilson en Lloyd George van den beginne af. Ook in België, van Vl. zijde, kwam men krachtig tegen de ann. plannen op. Meende min. Van Karnebeek, dat ,,de bedreiging, die uit het naburig land opkwam, thans ter zijde is gesteld'', de Belg. regeering bleek de draagkracht van de 4 Juni-

resolutie anders op te vatten, en bleef te Parijs een groep econ. en milit. belangen in Ned. vorderen. Na langgerekte onderhandelingen kwam in 1920 een ontwerp-verdrag tot stand; plotseling echter werd van Belgische zijde het Wielingen-vraagstuk opgeworpen, wat aanleiding gaf tot het afbreken der onderhandelingen; deze bleven rusten tot 1924; in 1925 kwam het ontwerpverdrag Van Karnebeek tot stand, dat vooral op grond van den tegenstand tegen het ontworpen Moerdijkkanaal verworpen werd. Hervatte onderhandelingen werden in 1932 wederom geschorst. Voor en na de verwerping van het ontwerp-verdrag Van Karnebeek hield vooral de C.P.N.-groep de annexatie-beweging levendig (rede van Rotsaert 25 Oct. 1922; 1923 zegt Nothomb voorloopig af te zien van aanhechting van Ned. Limb. bij België; hij herhaalt dit voor de stemming over het verdrag 1925; in 1930 publiceert N. Waller een art. over Groot-België in het verleden, met de Rijngrens als politieke en econ. noodzakelijkheid; 1932 bepleit Nothomb Maastricht tot een vrije Belg. zone te maken); in Vl. vond het Belg. ann. nooit veel steun in de openbare meening; de bemoeiingen van Nothomb c.s. worden daar niet ernstig genomen. België slaagde in het inlijven van de Duitsche kantons Eupen en Malmedy na den wereldoorlog.

Lit.: Em. Banning, considérations polit. sur la défense de la Meuse (Parijs en Brussel 1881—1918); H. T. Colenbrander, Gedenkst. der Alg. Gesch. van Ned. van 1795—1840, dl. X (1905—'22); E. Baie, La Belgique de demain (Parijs 1916); P. Nothomb, La Barrière Belge (Parijs [3]1916); Onbekend, La Belgique au tournant de son histoire (Impr. Nat. 1916); A. de Ridder, Hist. Dipl. de la traité de 1839 (Brussel, Parijs 1920); Memorie v. Antw. van v. Karnebeek op Voorl. Versl. Tweede Kamer, Goedkeuring verdrag 3 April 1925, Bijlagen (1925); A. A. H. Struycken, Verz. Werken II (1925); H. T. Colenbrander, Ned. en België (1927); M. Josson, De Belg. Omwenteling van 1830 (Amst., Thielt z.j.). *Knuvelder.*

2° **Duitsch annexionisme.** In meer figuurlijken zin wordt hierdoor aangeduid het streven, zich de scheppingen op geestelijk-cultureel gebied van andere volken of staten toe te eigenen, of hetgeen op dit gebied buiten de Duitsche rijksgrenzen tot stand kwam als van Duitschen, Germaanschen of althans Arischen oorsprong voor te stellen (bijv. Gotiek en Mystiek als origineele scheppingen van den Duitschen geest; Christus en het Evangelie als producten van den oer-Germaanschen geest; St. Augustinus „in seinen guten Stunden" Ariër, anders niet-Ariër; Karl Lamprecht's oordeel over de Vlaamsche kunst: „Deutsch ist, was hier geschah"). In de 19e eeuw werd dit a. bevorderd door J. H. Fichte's Reden an die deutsche Nation (1808) — Fichte-Bund, Fichte-Hochschule —, de theorieën van graaf J. A. de Gobineau (Essai sur l'inégalité des races, 1853) — Gobineau-Verein — en H. St. Chamberlain's Grundlagen des 19. Jahrhunderts (1898). Hieruit ontwikkelt zich vooreerst een veelal a-politieke en egocentrische Arische rassenmystiek, waarvoor in onzen tijd de geschriften van o.a. Guido List en Herman Wirth typeerend zijn; te romantisch en völkisch geaard om in staatkundige begrenzingen belang te stellen, vormt deze rassenmystiek geen direct gevaar voor het buitenland, maar richt zij zich in de politieke practijk uitsluitend tegen niet-Arische of Semietische invloeden, alsook tegen alle universeele, supranationale, niet-heimatgründige cultuur en godsdienst. Daarnaast evenwel ontstond een expansief-imperialistisch territoriaal annexionisme.

Dit territoriale a. streeft naar verwerving van nieuwe gebieden op naar de omstandigheden verschillende gronden: linguistische gronden gelden voor Oostenrijk, deelen van Bohemen, Zwitserland en soms ook van België en Fransch Vlaanderen; historische voor alle gebieden, welke ooit tot het Roomsch-Germaansche keizerrijk behoorden, gelijk Nederland; economische o.m. voor N.O. Frankrijk, Rotterdam, Antwerpen en den zgn. Poolschen Corridor. In verband met dit laatste gebied valt evenwel te herinneren aan de woorden van Frederik den Grooten: „Wie de Weichselbedding en Danzig beheerscht, heeft meer macht over Polen dan de koning, die er regeert." Tenslotte zij nog vermeld het colonisatorische a., gericht op grondonteigening ten koste van vreemde naties of nationale minderheden, volgens de richtlijnen van Friedr. List († 1846), Paul de Lagarde, Friedr. Lange en in het bijzonder Ernst Hasse († 1908).

Tegenover Nederland dateert dit Duitsche territoriale a. in zijn huidige vormen en tendenties van het begin der 19e eeuw en den tijd van Dietrich von Bülow († 1807), gelijk blijkt uit Charles Andler's standaardwerk voor deze materie (zie lit.); het acht een onafhankelijk Holland de hinderlijkste inbreuk op Duitschland's natuurlijke begrenzing (aldus de dichter E. M. Arndt), is van oordeel dat „Holland een oorspronkelijke Duitsche provincie is, zonder welker wederinlijving in den Duitschen Bond Duitschland een huis is, welks deur aan een vreemdeling behoort" (Friedr. List in 1842), meent, dat Holl. zich eerst in 1648 van Duitschland heeft afgescheiden (Heinr. von Treitschke, Ernst von Halle), of dateert een volledige scheiding nog later (Fritz Bley in 1897: „Haben die Holländer denn etwa aufgehört Deutsche zu sein, weil sie seit 1815 sich nicht mehr Deutsche nennen und schliesslich ihre Abkunft vergessen haben ?"). Reeds op het Weener Congres (1815) ijverde Pruisen (vooral minister Hardenberg) voor aansluiting der Nederlanden bij den Duitschen Bond; volgens het eerste Pruisische ontwerp zou onze koning Willem I „kreitsoverste" worden van den op te richten achtsten of Bourgondischen „Kreits". Dank zij vooral Engeland's optreden werd dit verhinderd. In Febr. 1867, toen Bismarck's optreden tegen Denemarken en Oostenrijk reeds groote beduchtheid voor Pruisen's oogmerken had opgewekt, richtte de Kreuzzeitung een hoofdartikel tegen Holland met deze conclusie: „Hoffen wir, dass sich das Niederländische Volk bald besinnen, dass es begreifen wird, wie es nur im engsten Anschluss an Preussen den werthvollen Rest seiner National-Eigenthümlichkeiten retten kann." Mr. Groen van Prinsterer antwoordde hierop met twee geschriften „A mes Amis de Berlin", waarin hij o.m. zegt: „On voudrait nous sauver en nous dévorant. On nous engloutirait pour nous mettre en sûreté" (Maart 1867). „Chacun conçoit que si, dans l'intérêt de la Prusse agrandie, le droit devait habituellement fléchir devant les convenances, nous pourrions également avoir besoin de la France contre la Prusse" (Mei '67). Hierop antwoordde het Duitsche blad: „Wir hoffen, dass der Tag nicht fern ist, an welchem man in Niederland anerkennt, dass das Heil Niederlands wirklich nur im engsten Anschluss an Preussen liegt und dass die Kreuzzeitung also doch eine Freundin Niederlands war." Tijdens de aera van Bismarck

bleven de hoop en de verwachting levendig, dat Holl. via een Zollverein met Duitschland vroeg of laat zichzelf zou annexeeren (Bismarck: „Holland annectirt sichselbst").

Met het maritieme program van den zgn. Neuer Kurs in de Duitsche politiek ging een hevige expansiedrang naar de groote riviermondingen gepaard. In 1890 verscheen onder het motto „Ben ick van Duytschen bloet" een brochure, getiteld: „Naar Frankrijk front" onder het pseudoniem Aldegonde, waarachter gen. Booms in een feestrede op 6 Oct. van dat jaar onder algemeenen bijval een valschen broeder van over de grenzen zag, en waartegen bovendien onder het pseudoniem Friso een krachtig en welsprekend protest verscheen, getiteld: „Geeft acht!" (motto: Je Maintiendrai — Amsterdam 1890). In 1891 werd opgericht de zeer actieve Alldeutsche Verband (orgaan: A. Blätter). Nadat het lange wachten op een vrijwillige economische Anschluss vergeefsch is geweest, nemen de vertoogen tegen Holland's beschränkter Lokalpatriotismus en de Kleinstaaterei in het algemeen steeds dreigender vorm aan. Afgezien van vele werken op het gebied van historiographie en geographie (Daniel-Kirchhoff, von Seydlitz, Langhaus), welke Holland tot Groot-Duitschland of het Deutschtum rekenen, verdienen vermelding de annexionistische publicaties van Friedr. von Bernhardi (Deutschland und der nächste Krieg — [6]1913), Fritz Bley, Dan. Frymann, Ernst von Halle, Ernst Hasse, Jos. Ludw. Reimer, Otto Rich. Tannenberg. Alle toenadering tusschen België en Nederland in de richting van een defensief verbond (Enquête van Eugène Baie in 1906), welke zoowel in Frankrijk als in Engeland warm werd toegejuicht, vond daarentegen in de Duitsche pers oppositie. Uit een diplomatiek rapport, dato 2 April 1914, blijkt het gevoelen van den leider der buitenlandsche D. politiek (Belg. Grijsboek, No. 2): „M. de Jagow développa l'opinion que seules les grandes puissances sont en situation de coloniser. Il dévoila même le fond de sa pensée en soutenant que les petits Etats ne pourraient plus mener.... l'existence indépendante dont ils avaient joui jusqu'à présent. Ils étaient destinés à disparaitre ou à graviter dans l'orbite des grandes puissances."

Tijdens den wereldoorlog werd het Duitsche a. naar andere territoria dan Holland afgeleid. Toch gaf Albert Ballin (van de Hamburg-Amerikalijn), persoonlijke vriend en raadsman des keizers, in een artikel der Franfurter Ztg. (5 Jan. 1915) te kennen, dat de zgn. „Natte Driehoek" (van Helgoland tot de riviermonden) thans voor Duitschland's zeevaart onmisbaar was gebleken. Voor de Beiersche Kanalenvereeniging zeide de Beiersche koning in Juni 1915 te Fürth: „Ik verheug er mij over dat ook de Engelschen ons aanvielen, omdat wij nu met onze vijanden kunnen afrekenen en omdat wij nu eindelijk — en dit gaat in het bijzonder de Kanalenvereeniging aan — een directen uitgang van den Rijn naar zee krijgen." Door de nederlaag der Centrale mogendheden in 1918 was het directe annexatiegevaar geweken. Met een herleefd D. nationalisme wordt het daaraan inherente a. ook hernieuwd. Zoo rekent bijv. de bekende geograaf Ewald Banse wederom Nederland tot de „rein deutsche Staaten", behoorend tot het 92 millioen zielen tellende „deutschsprachige Mitteleuropa", maar met een veel te groot koloniaal gebied en waarschijnlijk bereid, zich bij een overval tot een papieren protest te bepalen (Raum und Volk im Weltkriege — 1932, blz. 409, 356). De op alle gymnasia gebruikte wandkaast van Perthes „Die Völker Mitteleuropas" (1928) vereenigt Duitschers, Hollanders en Vlamingen in één kleur (terwijl bijv. Franschen en Walen verschillend gekleurd zijn).

Tegenover België beroept zich het Duitsche a. veelal op de Vlaamsche volkstaal, die haar Germaansch karakter vrij zuiver behouden heeft. Kort na België's afscheiding vestigde Hoffmann von Fallersleben reeds de aandacht der Duitschers op de Vlaamsche beweging en opperde hij het denkbeeld van invoering van het Hoog-Duitsch als beschaafde omgangstaal in „deutsch Belgien". Voor geleidelijke invoering van het Duitsch, als zijnde „slechts een verfraaiing, een ideaal van het Vlaamsch", ijverde vooral Ignaz Kuranda (zie diens: Belgien seit seiner Revolution, 1846; in hetzelfde jaar in het Ned. vertaald te Amsterdam). Sinds 1841 propageerde in Brussel het weekblad Die Grenzboten verregaande toenadering. Maar eerst na 1890 treedt in de plaats van dit cultureele annexionisme een meer militant pangermanisme. Een Brusselsche groep pangermanisten (Harold Grävell, Frh. von Ziegesar e.a.) stichtte tegen 1900 de periodiek Germania.

Tijdens den wereldoorlog richtten op 20 Mei 1915 de zes groote bonden van boeren, industrieelen en middenstanders, omvattende het heele economische leven van D., een petitie tot hun regeering, waarin o.m. de volledige annexatie van B. werd gevraagd, met overdracht der voornaamste industrieën in Duitsche handen, en waarin wordt verzekerd, dat een vrede zonder die annexatie een latere hervatting van den strijd met dit doel tot gevolg zou moeten hebben. Het professorenmanifest van 20 Juni 1915 stelt denzelfden eisch. De D. regeering bleef tot in 1918 onwillig, het herstel van België's volledige onafhankelijkheid zonder allerlei restricties toe te zeggen, terwijl machtige groepen tot het einde van den oorlog annexatie eischten, zooals de Vaterlands-Partei, namens welke de philoloog von Wilamowitz nog in 1918 schreef: „Belgien und Polen dürfen keine Freiheit erhalten, die ihnen den Anschluss an unsere Feinde gestattet. Dagegen helfen keine Worte, keine Papierfetzen. Die Hand der Deutschen, die auf Belgien liegt, darf nicht fortgezogen werden" (in: Das Deutsche Volk und der Friede — Berlijn 1918, blz. 6). Het politieke testament van gen. von Bissing, tweeden gouverneur van België, dat in Mei 1917 bekend werd, verlangt hetzelfde. Diens opvolger heeft nog voor het einde van den wereldoorlog het Duitsch als gerechtstaal in België kunnen invoeren.

Lit.: In het algemeen: H. Brugmans, Het Pangermanisme (1915); Charles Andler, Le Pangermanisme (3 dln. Parijs 1915—'17); H. F. Colenbrander, Ras en Volk (Gids, April 1916); Ernest Seillière, naast werken over de Gobineau (1903) en H. St. Chamberlain (1918): Les Pangermanistes d'après guerre (Parijs 1924). — Voor Nederland: Mr. Groen van Prinsterer, La Prusse et les Pays-Bas; L'Empire Prussien et l'Apocalypse (Amsterdam 1867); gen. den Beer Poortugael, Nederland en Duitschland (1902); P. J. Blok, Duitschland en Nederland (Onze Eeuw 1905, I, 427 vlg.); Jhr. R. A. Klerck, Nederland en België (1907); J. v. d. Hoeven Leonhard, Het belang des vaderlands in verband met het Pangermanisme (1916). — Voor België: Paul Fredericq, Schets eener geschiedenis der Vlaamsche beweging (Gent 1906—'09); gen. Langlois, La Belgique et la Hollande devant le Pangermanisme; J. W. Headlam, The Issue (Londen 1917); A. J. d'Ailly, Een halve eeuw Pangermanisme in België (1918); L. Dumont-Wilden, Les Flamands et l'Allemagne (Parijs 1918). — Voor car-

tographie e.d.: Dr. Kazimiera Jezowa, Politische Propaganda in der deutschen Geographie (Danzig 1933). *Cuypers.*

Annihilatio, → Vernietiging.

Anniston (V.S. van Amerika, 33° 30′ N., 89° 90′ W.), spoorwegknooppunt, katoenmarkt en industriestad (ijzer en staal, katoen, scheikundige producten) in den staat Alabama. 22 349 inw. (1930). Werd in 1872 door de Woodstock Iron Company gesticht. In de nabijheid steenkool-, graphiet- en ijzerertslagen. *Polspoel.*

Anno, → Anno van Keulen.

Anno ab urbe condita = in 't jaar.... vanaf de stichting der stad (Rome), → Ab urbe condita.

Anno aetatis suae = in het . . . . jaar van zijn leven; in den ouderdom van . . . . ; op den leeftijd van . . . . jaar. Komt voor o.a. in een der hoeken van een afbeelding; op het voetstuk van een (borst-) beeld e.d.

Anno Christi = in het jaar . . . . van Christus, d.w.z. na Christus' geboorte.

Anno Domini = in het jaar des Heeren; en wel na Christus' geboorte; afgekort A. D. of A°. D[i]. Veel op gevelsteenen.

Annolied, Middelhoogduitsch gedicht over het leven van den Keulschen aartsbisschop Anno (1056—1075), episch opgevat en als reactie tegen wereldsche kunst bedoeld. Anno's leven wordt gezet in het raam der wereldgeschiedenis en als een machtige strijd tusschen goed en kwaad, geest en stof, voorgesteld. Anno is het voorbeeld van den heerscher en van den bisschop. Over dichter, taal, ontstaan en tijd van het lied, 878 vv., heerscht nog groote onzekerheid; door een geestelijke, een monnik van Siegburg, bij Bonn? ca. 1085, of ca. 1105? of zelfs, wellicht eerst, ondanks losse rijm- en verskunst, ca. 1183?

Uitg.: door M. Opitz (1639), waarna het hs. verdwenen is; crit. door Rödiger, M. Germ. hist., Deutsche Chroniken (I Hannover 1895). *V. Mierlo.*

Annóna (Lat., = opbrengst van een jaar, < annus), de levensmiddelenvoorziening; prijs van graan of levensmiddelen. A. militaris, levensmiddelen in natura aan soldaten verstrekt, of: geld, daarvoor uitgekeerd. De cura annonae, de zorg voor den toevoer van levensmiddelen voor Rome, was tijdens de Republiek de taak der aediles, later die van den keizer. In gewone omstandigheden kon de vrije handel in de behoefte aan graan voorzien. Maar in tijden van nood, tengevolge van oorlog of natuurrampen, kwam de staat door de cura annonae te hulp. Deze staatszorg breidde zich hoe langer hoe meer uit. De staat zorgde voor den aanvoer van graan en stelde dit goedkoop ter beschikking van de burgers. Aanvankelijk leverde Italië voldoende. Door den achteruitgang van den landbouw in Italië werd koren betrokken uit de provinciën: Sicilië, Sardinië, Africa; in den keizertijd ook uit Egypte. Het aangevoerde graan werd te Puteoli in pakhuizen geborgen, daarna te Ostia aan den Quaestor Ostiensis afgeleverd, die de zorg had voor het transport naar Rome. Een omvangrijk personeel, geholpen door vereenigingen, zorgde voor de distributie. De staat beoogde door het goedkoop verstrekken van graan prijsregelend op te treden, maar bespoedigde aldus den ondergang van de Italische landbouwers, die tegen de lage prijzen van het in de provincies onder dwang geleverde of gerequireerde graan (tienden) niet konden concurreeren. → Leges frumentariae. Door de Lex Clodia, 58 v. Chr., kregen minvermogenden graan kosteloos. Het aantal van degenen, die te Rome op staatskosten gevoed werden, liep ten slotte op tot eenige honderdduizenden. Te Constantinopel ging het later evenzoo. De toevloed van leegloopende paupers naar de stad werd bevorderd, de provinciën werden uitgeput, de landbouw aldaar werd als niet voldoende loonend, evenals reeds tevoren in Italië, verwaarloosd of nagelaten. *Davids.*

Annonay, stad in het dept. Ardèche, (Fr.) (45° N., 4° 20′ O.), 327 m boven zee, 15 000 inw. (1931). Papier-, handschoen-, zijde-ind. Ooft, moerbeiboomen. Calvinistisch toevluchtsoord. Geboorteplaats der Montgolfiers, luchtballonmakers.

Annonce, → Advertentie.

Annonciade-orde, → Annunciata-Orde.

Anno van Keulen, Heilige, aartsbisschop en keurvorst van Keulen, † 1075. Met keizerin Agnes had hij de zorg op zich genomen voor de opvoeding van Hendrik IV en oefende als zoodanig een grooten invloed uit op de politieke geschiedenis van Duitschland. Zelfs bestuurde hij eenigen tijd het Rijk, toen hij Hendrik aan zijn omgeving had onttrokken, wijl deze zeer ongunstig op hem inwerkte. A. heeft daardoor veel onheil van het rijk afgewend.

De groote tegenstanders van A. waren de vorsten, in het bijzonder Adalbert van Bremen. Hij deed zeer veel voor zijn bisdom, ook in geestelijk opzicht. Toch was hij niet bemind en werd ten slotte zelfs verdreven. Ook later is hij veelal miskend. De redenen daarvan zijn gelegen in zijn verhouding ten opzichte van paus Alexander II. In het begin erkende hij diens keuze niet, wijl de keizerlijke goedkeuring — A. beschouwde die als een noodzakelijk vereischte — niet was gegeven. Later echter erkende hij de keuze als rechtmatig en ijverde ervoor, ze door anderen aanvaard te zien. Zijn handelwijze is alléén te begrijpen in verband met de tijdsomstandigheden. Hij was diep overtuigd van de noodige vrijheid der Kerk, maar ook van de rechten des rijks en het was niet altijd gemakkelijk deze beide begrippen juist te omlijnen en daarnaar in de practijk te handelen. → Annolied.

Lit.: Kirchen Lex. (I, 869—873); Dict. Hist. Géogr. (III, 395—398); Lex. Theol. Kirche (I, 461). *v. d. Borne.*

Annuaire militaire, door het secretariaat van den Volkenbond te Genève sinds 1924 jaarlijks uitgegeven boekwerk, bevattende gegevens over bewapeningen der verschillende landen. Het Annuaire de la Société des Nations (sinds 1927) is een particuliere uitgaaf, doch door ambtenaren van den Volkenbond. Het bevat volledige gegevens en inlichtingen omtrent deze instelling.

Annuïteit is het gelijke, periodiek te voldoen bedrag, dienende om een schuld + rente in een gesteld aantal perioden te delgen. Bij de aflossing volgens het annuïteitensysteem is te onderscheiden of de rente aan het einde of aan het begin eener periode moet worden voldaan. De samenstelling der formule voor de a. met achterafbetaling van rente is als volgt: de a. bestaat uit een periode rente over het niet afgeloste bedrag en voor de rest uit aflossing. Daarom is ieder opeenvolgend rentedeel de rente over het voorgaande aflossingsdeel kleiner of omgekeerd ieder opeenvolgend aflossingsdeel de rente over het voorgaande afl. deel grooter: ieder volgend aflossingsdeel wordt gevonden

door het voorgaande te vermenigvuldigen met $(1 + i)$, waarbij i de rente van 1 gld. kapitaal tegen p % per periode voorstelt ($i = p/_{100}$). Voorts is de som van alle aflossingsbestanddeelen gelijk aan de schuld, aan te duiden als K. Uit deze twee gegevens is het eerste afl.-best. te berekenen. Noemen we dit a_1, dan is het 2e gelijk $(1 + i)\,a_1$; het derde $(1 + i)^2 a_1$; het laatste $(1 + i)^{n-1} a_1$, waarin n het aantal afl. perioden voorstelt. Voorts is

$$a_1 + (1 + i)\,a_1 + (1 + i)^2 a_1 + \ldots\ldots + (1+i)^{n-1} a_1 = K$$

of $a_1 \{(1 + i)^n - 1\}/i = K$ of $a_1 = K i / \{(1+i)^n - 1\}$.

Voegt men hierbij de rente over K gedurende één periode tegen p %, zijnde dus het rentebestanddeel uit de eerste a., en wel Ki, dan ontstaat de annuïteit A.

$$A = Ki/\{(1 + i)^n - 1\} + Ki$$

of $A = \{Ki + 1 + i)^n\}/\{1 + i)^n - 1\}$.

Met behulp van l o g a r i t h m e n is de berekening van A volgens deze formule te verrichten.

Werd de rente v o o r u i t voldaan, dan is de formule af te leiden uit de gegevens, dat de annuïteit gelijk moet zijn aan het laatste aflossingsbestanddeel. Ieder voorgaand afl. best. is gelijk aan het volgende, vermenigvuldigd met $(1-i)$, waaruit volgt, dat als a_n het laatste aflossingsbestanddeel is, het voorgaande $a_{n-1} = (1 - i)\,a_n$. De som van alle afl. best. is gelijk K, zoodat $(1-i)^{n-1} a_n + (1 + i)^{n-2} a_n + \ldots\ldots + (1 + i)\,a_n + a_n = K$

of $a_n \{1 - (1 - i)^n\}/i = K$ of $a_n = K i / \{(1-i)^n\}$.

Daar $a_n = A$, is dus $A = K i / \{1 - (1-i)^n\}$.

Om voor de practijk berekeningen met logarithmen te besparen, zijn de annuïteiten in tabellen uitgewerkt; dit zijn de zgn. → Annuïteitentafels.

De formule voor de a. met achteraf betaalde rente wordt eveneens gevonden door er van uit te gaan, dat K inclusief rente wordt terugbetaald door gedurende n perioden A gulden te voldoen, zoodat K = de contante waarde van n termijnen A. De cont. waarde van den eersten termijn is $A/(1 + i)$; van den 2en $A/(1 + i)^2$; van den n-den $A/(1 + i)^n$; de som van deze meetkundige reeks is $K = A/(1 + i)^n \times \{(1 + i)^n - 1\}/i$,

zoodat $A = \{K i\,(1 + i)^n\}/(1 + i)^n - 1$.

In sommige gevallen wordt de uitdrukking a. gebruikt voor het telkens aan het begin van een periode op samengestelde interest uitgezet gelijkblijvend bedrag: men noemt dit de gelijkblijvende praenumerando a.; wordt het bedrag aan het einde eener periode uitgezet, dan spreekt men van een postnumerando a. *v. Ketel.*

L i t.: Van Overeem, Leerboek Handelsrekenen (I).

Annuïteitentafel bevat de annuïteiten met voorafbetaling of met achterafbetaling van rente voor de verschillende waarden van n (aantal perioden) en p (rente-percentage per periode) met betrekking tot het kapitaal 1; i = interest. Voor de practijk besparen deze tafels de omslachtige berekeningen uit de formules. → Annuïteiten. Een uittreksel ziet er als volgt uit:

1° A c h t e r a f b e t a l i n g rente.

$a = \{i + (1 + i)^n\}/\{(1 + i)^{n-1}\}$ (kortere notatie: $a = 1/a_n$).

n	4 %	4½ %	5 %
. .	. . . . .	. . . . .	. . . . .
8	0,1485 2783	0,1516 0965	0,1547 2181
9	0,1344 9299	0,1375 7447	0,1406 9008
10	0,1232 9094	0,1263 7882	0,1295 0458

Uit deze tafel is de annuïteit, gebruikt in het amortisatieplan, terug te vinden.

2° V o o r a f b e t a l i n g rente.

$a = i/\{1 - (1 - i)^n\}$ (kortere notatie $1/a^1{}_n$).

n	4 %	4½ %	5 %
. .	. . . . .	. . . . .	. . . . .
8	0,1435 6965	0,1460 4412	0,1485 5328
9	0,1300 9568	0,1326 4148	0,1352 2629
10	0,1193 4336	0,1219 5331	0,1246 0654

De annuïteit om de leening, groot 100 000 gld. à 5%, in 10 jaarl. annuïteiten met voorafbetaling van rente en aflossing terug te betalen, bedraagt 12 460,65 gld.

T a f e l s voor de practijk geschikt: P. Wijdenes en dr. P. G. van de Vliet (uitgave E); M. van Overeem, tafels voor samengest. interest en annuïteiten; J. du Saar, Rente, Annuïteiten en Sterftetafels. Uitvoerige tafels: W. M. J. Werker (Berlijn 1893); E. Pereire (Parijs 1898); H. Muraï (Budapest 1910); S. Spitzer (Weenen 1911). *v. Ketel.*

Annularia, A n n u l a r i o p s i s, A n n u l a r i t e s, bladeren van fossiele Equisetaceae. → Carboonflora.

Annuleeren is het nietig of ongeldig verklaren van een contract.

Annulus tympanicus (< Lat. annulus = ring, Gr. tumpanon = pauk, trommel), bij mensch en zoogdier een aan het einde van den gehoorgang gelegen ring, waarop het trommelvlies is uitgespannen.

Annunciata-Orde, hoogste Ital. r i d d e r o r d e, gesticht in 1362 door graaf Amadeus VI van Savoie; in 1518 door Karel III herdoopt, kreeg zij haar tegenwoordigen naam. Eén klas. De ridders — van hooge maatschappelijke positie — zijn reeds leden van de St. Mauritius- en St. Lazarus-orde. Zij voeren den titel van Excellentie, en Neef des Konings van Ital., die grootmeester is. D e v i e s: F.E.R.T. = Fortitudine Eius Rhodum Tenuit (Lat., door zijn kracht heeft hij Rhodus behouden), ter herinnering aan de gedragingen van Amadeus V, die het door de Turken belegerde Rhodus zou hebben ontzet. T e e k e n: een vlechting van gouden koorden, waarbinnen een Annunciatie, gedragen aan een gouden keten. *E. v. Nispen tot Sevenaer.*

Annuntiaten (de Annuntiatione Beatae Mariae Virginis). Naam van verscheidene vrouwelijke k l o o s t e r o r d e n. 1° F r a n s c h e A. Deze b e s c h o u w e n d e o r d e, door de Zal. Joanna van Valois in 1500 te Bourges gesticht, kon reeds in 1517 kloosters openen in Brugge en Bethune, gevolgd in 1530 door dat van Leuven. Van hieruit werden Nijvel en Antwerpen gesticht (1608), later Venlo (Trans Cedron) en Maastricht (1614). Brussel, Namen, Gent en anderen volgden. Alleen Tienen (1627) over-

leefde de Fransche omwenteling. Andere huizen in België zijn Gheel (1853) en Merxem.

Lit.: M. H. M. Michels, Gesch. der Sorettokapel te Genooi en der kloosters Mariendael te Genooi en Trans Cedron te Venlo, benevens van zuster Agnes Huyn v. Amstenrade e.a., alsook v. d. H. Joanna van Valois (1916); Dict. d'Hist. et de Géogr. ecclés. s.v. Annonciades (Parijs 1921); P. Gabriël-Maria O.F.M. (biechtvader van Joanna van Valois), De Thien Marien (Bloemen van ons geestelijk Erf. 5—6, Antwerpen 1930). *Lindeman.*

2° Italiaansche A. Gesticht door de Z. Vittoria Fornari in Genua 1604. Augustijnerregel en strenge clausuur. Vroeger kloosters in vele landen.

3° Lombardische A., ook genoemd: Zusters van den H. Ambrosius en van de H. Marcellina. Gesticht 1408; namen later Augustijnerregel aan. Hiertoe behoorde ook de H. Catharina van Genua.

4° Belgische A. voor ziekenverpleging en onderricht. In 1833 te Velthem gesticht. Thans vele kloosters. Daarnaast nog moederhuizen te Heverlee bij Leuven, te Huldenberg, Everberg, Lechenois sous Waterloo, Veurne en Reminghe.

5° Aartsbroederschap der Annunziata, door kard. Torquemada 1460 gesticht.

Lit.: Dict. Hist. Géogr. (III, 404—413); Lex. Theol. Kirche (I, 462 vlg.). *v. d. Borne.*

Annuntiatie (< Lat. annuntiare = boodschappen). → Boodschap des Engels.

Voorstelling in de kunst. Reeds in de eerste eeuwen van het Christendom afgebeeld (Catacomben van Petrus en Marcellinus, mozaïek in Maria Maggiore, Rome): Maria geknield, handen over de borst gevouwen, in kerkportaal; in haar bid-slaapvertrek (Vlaamsche primitieven); zittend in voorhof van haar huis (Angelico). Bij Maria een lelie (symbool van zuiverheid). Vlamingen zetten de lelie in een vaas. Italianen geven de lelie aan een engel (aartsengel Gabriël) in de hand. Engel gewoonlijk met schepter. Soms met kruis. Boven Maria zweeft een duif (H. Geest) in lichtstraal. Deze lichtstraal soms uit den mond van God den Vader (bij Van Dijck met tiaar); in den lichtstraal heel klein kindje (symbool van Christus' ziel; ook Gods Zoon, die uit den hemel nederdaalt); kindje soms voorafgegaan door duif (portaal-sculptuur in de kerk te Oppenheim). Bij de A. soms zes profeten, die de Menschwording aankondigden met teksten (Zuccaro).

Lit.: Beissel S.J., Die bildliche Darstellung der Verkündigung Mariae in Zeitschrift für christl. Kunst (IV, 191 vlg., 207 vlg.). *Heyer.*

Annuntiatie-stijl, → Boodschapsstijl.

Annunzio, Gabriele d', Italiaansch letterkundige van wereldbeteekenis; speelde ook een politieke rol door in 1919, met fascistische troepen en tegen het Versailles-verdrag in, Fiume voor Italië te bezetten: dat maakte hem tot een nationalen held, door Mussolini tot prins verheven.

d'A.'s letterkundig werk is lyrisch, episch en dramatisch. In de lyriek ging hij van Carducci 's metri barbari uit, wist echter zijn versvorm tot klassieke gedragenheid uit te zuiveren voor een gedachten- en gevoelsinhoud, ontleend aan een rijke geestescultuur, die oudheid, middeleeuwsche spiritualiteit, Renaissance, evenzeer als de meest-gedifferencieerde gevoelsverfijning van het Baudelaire-aestheticisme en de hoogste imperialistisch-nationale vervoering van tijdens en na den oorlog omspant. Onovertroffen versmuziek, stijl en beeldspraak van een vaak overladen, Oosterschen rijkdom, maken deze, overigens sterk-pantheïstische, poëzie tot een insinueerende bekoring voor de zinnen. De lyrische meesterstukken vindt men in de vier reeds verschenen dln. van den cyclus der Laudi, waarin gaandeweg deze zenuwachtige zinnenmensch de hoogere waarde van het geestelijke, ook van het Christendom, zoekt te herontdekken.

d'A.'s romans, die hem vooral in den vreemde beroemd maakten, toonen, bij meesterlijke beschrijvingskunst, een diepgaande ontleding van zieleleven: hiermede toont d'A. zich een goed leerling van de groote Franschen (Flaubert, Maupassant) en van de groote Russen (Dostojewskij, Tolstoj). Zijn helden ontleent hij, ook hier, aan een ontaarde, perverse menschheid, die zich geheel in zinnelijken roes uitviert: de Nietzscheaansche Uebermensch moet zich niet één genieting ontzeggen, ook ten koste van ramp en dood voor anderen. En deze romans zijn vol met licht aan te wijzen zelf-experimenten van d'A. (bijv. Il Fuoco). Ook de drama 's vertoonen sterk-autobiographischen inslag: vandaar de lyrische toon, die er dikwijls leesdrama's van maakt. Maar stukken als La Figlia di Jorio en La Gioconda munten uit door werkelijk-dramatische gaven. Heel d'A.'s werk, vooral zijn tooneel, baadt in een bekoorlijke, symbolische sfeer, waarbij handig aangewende Wagneriaansche middelen (het leitmotiv, enz.) het hunne doen. Ondanks de duidelijk spiritualistische zwenking na 1916, bracht de matelooze, zwoele zinnenhonger en niet minder de gevaarvolle heterodoxie van dezen schitterenden kunstenaar al zijn werken op den Index. * 12 Maart 1863 te Francavilla al mare (Chieti).

Hoofdwerken: Lyriek: Canto novo (1882); Intermezzo di Rime (1884); Chimera (1890); Laudi (1903 vlg.); Canzone di Garibaldi (1901); Le canzoni della gesta d'Oltremare (1912). — Romans: Il Piacere (1889); L'Innocente (1892); Il trionfo della Morte (1894); Le Vergini delle Rocce (1896); Il Fuoco (1900); Forse che si forse che no (1910); Notturno (1922); Il venturiero senza ventura (1924). — Drama's: La città morta (1898); La Gioconda (1899); Francesca da Rimini (1902); La Figlia di Jorio (1904); Le martyre de S. Sébastien (oorspronkelijk in het Fransch geschreven); Il Ferro (1914) enz. — Uitg.: De fascistische Staat bezorgt een nationale uitg. van al d'A.'s werken. — Lit.: H. Boeken, d'A. (1909); A. Donati, G. d'A. (Milaan 1912); L. Tonelli, La tragedia di G. d'A. (Palermo 1914); B. Croce, in La Letteratura della nuova Italia (IV, 7 vlg.); J. Dornis, Essai sur G. d'A. (Parijs Perrin, z.j.); R. Forcella, G.d'A. (1926); Fr. Flora, G. d'A. (1926); C. Antona-Traversi, G. d'A. Curriculum vitae (Rome 1932 vlg.). *Baur.*

Annus confusionis (Lat., = jaar der verwarring). Om het oude Romeinsche jaar aan zijn nieuwen (Juliaanschen) kalender, die met het jaar 709 na de stichting van Rome of, naar onze tijdrekening uitgedrukt, met 1 Jan. 45 v. Chr. in werking zou treden, te doen aansluiten, liet Julius Caesar het voorafgaande jaar (708) duren van 13 October 47 v. Chr. tot 31 Dec. 46 v. Chr. Dit laatste jaar van het oude systeem wordt annus confusionis genoemd; Macrobius, Saturn. I, 14. 3 noemt het annus confusionis ultimus, het laatste jaar der verwarring, wat, gezien de onzekerheid, die de vroegere jarentelling allang was gaan vertoonen, juister was. *v. Campen.*

Annus magnus, een periode van 532 jaren, ontstaan door combinatie van den maancirkel (19

jaren) met den zonnecirkel (28 jaren). → Victoriaansche periode.

Anoa, hoefdier, iets kleiner dan de buffel; komt voor op Celebes.

Anobium, → Boorkever.

Anode of positieve electrode is die electrode, welke bij toevoer van electriciteit positief is. De negatieve electrode wordt kathode genoemd. De naam a. wordt zoowel gebruikt wanneer de stroom door een vloeistof als door een gas of vaste stof gezonden wordt. Steeds bewegen zich de negatief geladen deeltjes (in een vloeistof anionen genaamd) naar de anode. Men onderscheidt bij de electrolyse: oplosbare anoden, zooals a. van zilver, koper, enz., waar bij stroomdoorgang het metaal als metaalion in oplossing gaat; onoplosbare anoden, zooals a. van platina of koolstof, wanneer er bij stroomdoorgang bijv. gas aan ontwikkeld wordt en ten slotte gedeeltelijk oplosbare anoden, zooals a. van goud (in zoutzuur), wanneer beide processen tegelijkertijd plaats vinden. → Galvanoplastie en Radiolamp. *A. Claassen.*

De a. van een röntgenbuis wordt dusdanig geconstrueerd, dat zij tevens als → antikathode dient. De vorm der a. is geheel volgens de eischen, die aan dit deel voor de functie als antikathode worden gesteld. Dit deel der röntgenbuis wordt daarom steeds met den naam antikathode aangeduid. *Heukensfeldt-Jansen.*

Anodebatterij, in de radiotechniek, een batterij voor het opwekken van de anodegelijkspanning voor zend- en ontvanglampen. Bestond in het begin uit een reeks van in serie geschakelde zakbatterijen, later uit een aftakbare, in één blok gegoten, batterij van droge elementjes; als zoodanig nog gebruikt in draagbare ontvangers of waar geen netaansluiting is. Nog later werden kleine accumulatoren (anode, accublokken) toegepast. Nu vrijwel verdrongen door plaatstroomapparaten. *v. Gils.*

Anode-glimlicht, → Anodeval.

Anodestralen, positieve ionen, die de anode van een ontlading in een electronegatief gas (→ Anodeval) met groote snelheid (beantwoordende bijv. aan een potentiaalverschil van 1 000 Volt) verlaten. De anode moet bepaalde afmetingen hebben en uit bepaalde stoffen zijn samengesteld, bijv. uit metaalhalogeniden (LiJ). De anodestralen werden in 1906 door Gehrke en Reichenheim ontdekt.

Lit.: Handb. d. Phys. (Uitg. H. Geiger en K. Scheel, XIV, hfst. 5, 1927). *W. de Groot.*

Anode-terugkoppeling. Indien men een triode als opwekker van ongedempte trillingen wil benutten, waartoe men in eerste instantie een wisselspanning van een zekere grootte en van de gewenschte frequentie op het rooster van de triode noodig heeft, kan men deze spanning op verschillende wijze verkrijgen. Een der methoden is, om deze spanning aan de in den anodekring aanwezige zelfinductiespoel te ontleenen door middel van een galvanische of inductieve koppeling. Het heele systeem wordt hierdoor zelf opwekkend. Bij het aanleggen van een anodespanning en een gloeispanning begint het systeem dan uit zich zelf te oscilleeren. Men noemt deze methode a. Ze wordt alg. toegepast voor het verkrijgen van een ongedempte trilling, hetzij in den vorm van direct in een antenne werkende eindlamp, de zgn. directe zender, hetzij in den vorm van een oscillator met kleine energie, welke energie met hoogfrequentversterkers op de gewenschte sterkte wordt gebracht. De eerste heeft het voordeel van grooten eenvoud, doch is weinig nauwkeurig, de tweede methode is gecompliceerder maar nauwkeuriger, aangezien bij den kleinen oscillator de noodige voorzorgen genomen kunnen worden, om hem constant te houden. Onder deze middelen noemen we nauwkeurige spanningsregeling, constante temperatuur, zeer geringe afname van energie, enz. *Dubois.*

Anodeval. Bij doorgang van electriciteit door een gas vormen de electronen (eventueel ook negatieve ionen) vóór de anode (positieve pool) een negatieve ruimtelading, tengevolge waarvan een potentiaalverschil tusschen gas en anode ontstaat, dat a. wordt genoemd. Wanneer de a. gelijk is aan de ionisatiespanning van het gas, worden bij de anode nieuwe positieve ionen gevormd, die de ruimtelading der electronen compenseeren. In dit geval is de anode veelal met een lichthuidje bedekt, dat anode-glimlicht genoemd wordt.

Lit.: Handb. d. Phys. (Uitg. H. Geiger en K. Scheel, XIV, hfst. 5, 1927). *W. de Groot.*

Anodeweerstand, in de radiotechniek, een ohmsche weerstand in den anodekring van een zend- of ontvanglamp. Het door den anodestroom in den a. opgewekt spanningsverlies verlaagt de plaatspanning van de lamp. Als koppelweerstand ook in weerstandsversterking.

Anodonta, 1° (fossiel), → Mollusca; 2° in de dierkunde, → Eendenmossel.

Anoe, Babylonische hemelgod, die met Eva en Enlil de oorspronkelijke triade van het Assyro-Babylonisch pantheon vormde. Reeds vóór Hammoerabi stond hij aan het hoofd der godenlijst. Hij ging door voor den koning der goden, hij schiep de sterren als een leger om de boozen te vernielen. Zijn voornaamste gemalin is de aarde, Antoe (→ Anat), later Isjtar. De kinderen van Anoe en Antoe zijn de Anoennaki. In de mythologie (→ Adapa, → Enoema Elisjn) heeft hij de hoofdrol. Stier en kat zijn hem heilig, zijn symbool is de kroon met horens. Hij werd in de schaduw gedrongen door Assoer, Mardoek en Ischtar.

Lit.: → Babylonische godsdienst.

Anoebis, Egypt. doodengod van Abydos, in wolfs- of jakhalsgedaante, door de Grieken voor een hond aangezien. In het proces der Osirianisatie (→ Osiris) der Egyptische goden wordt A. de god van balseming en begrafenis en de heer der begraafplaats. In het oordeel van Osiris legt hij met Horus het hart van den doode op de weegschaal. Oorspronkelijk zoon van Ra is hij nu een natuurlijk kind van Osiris en Nephthys. In den Griekschen tijd wordt hij ook als krijger afgebeeld. In het Romeinsche pantheon is hij met Horus vereenzelvigd. *Simons.*

Anoectochilus, plantengeslacht van aardbewonende standelkruiden uit Indo-Maleie, waarvan verschillende soorten om hun prachtig gekleurde bladeren als sierplant gekweekt worden.

Anoennaki, zonen van Anoe en Antoe (→ Anat), goden van het water en der onderwereld in het Babyl. pantheon. Hun aantal wisselt van 9 tot 3 600.

Anogene veranderingen in gesteenten zijn die veranderingen in samenstelling, die veroorzaakt worden door opstijgende dampen en gassen, gepaard gaande met een stijging in temperatuur. Kathogeen noemt men die veranderingen in gesteenten, die van boven naar beneden plaats vinden onder invloed van atmosferische werkingen (water, koolzuur, zuurstof).

Kathogene veranderingen zijn: vorming van oxyden, hydroxyden en carbonaten. *Hofsteenge.*

Anomala, → Loopkever, → Anomalie.

Anomale dispersie, → Dispersie.

Anomalie in de t a a l is een verschijnsel, dat bepaalde vormen zich aan den nivelleerenden invloed van de analogie onttrekken, en daarom onregelmatig genoemd worden. Deze onregelmatige vormen, anomala of anomalieën genoemd, kunnen alleen blijven voortbestaan door het veelvuldig gebruik, zoodat elke vorm afzonderlijk in het bewustzijn van den spreker aanwezig is. Ze komen voor bij nomina en verba. Voorbeelden: ik ben — hij is — zij zijn; goed — beter — best.

A. in de w i s k u n d e, → Coördinaten.

A. in de s t e r r e n k u n d e heet de hoek, dien de voerstraal van een planeet maakt met de apsidenlijn. Deze heet ook w a r e a. in tegenstelling tot de m i d d e l b a r e a., die een zuiver fictieve hoek is. Men denkt zich nl. een planeet, die denzelfden omloopstijd heeft als de ware planeet en tegelijk met deze in het perihelium is, maar die in tegenstelling tot de laatste met constante snelheid rondloopt, zoodat de voerstraal in gelijke tijden gelijke hoeken bestrijkt. De a. van deze fictieve planeet noemt men m i d d e l b a r e a. *Bruna.*

A. in de m e t e o r o l o g i e is de afwijking van de luchttemperatuur, -druk, -vochtigheid enz., van de normale waarde. Zij is vnl. de afwijking der gemiddelde temperatuur eener plaats van de gemiddelde temperatuur der breedte dier plaats. Op de gematigde breedten hebben de W. kusten der vastelanden een p o s i t i e v e temperatuur-a., daar zij gemiddeld te warm zijn en hebben de O. kusten een n e g a t i e v e temperatuur-a., daar zij gemiddeld te koud zijn. *V. d. Broeck.*

A., of afwijking van de normale regels, is een veel gebruikte term in de g e o p h y s i c a. Men spreekt bijv. van g r a v i m e t r i s c h e a n o m a l i e ë n, d.w.z. afwijkingen van de normale zwaartekracht, m a g n e t i s c h e a n o m a l i e ë n enz.

O p t i s c h e A., → Isotropie.

Anomalie der zwaartekracht, → Zwaartekracht, Gravitatie.

Anomaloscoop, apparaat om spectraal kleuren te mengen in wisselende verhoudingen ter onderzoek van kleurenblindheid (→ Kleurenmengapparaat). In de a. van Nagel wordt de eene helft van het gezichtsveld belicht door het gele licht van de Natrium-D-lijn (589 millimicron) de andere helft door een mengsel van rood Lithium licht (671 millimicron) en groen Thallium-licht (536 millimicron), waarbij de verhouding in dit mengsel gevarieerd kan worden, de som der intensiteiten echter gelijk blijft. Men bepaalt nu in welke verhouding men de beide lichtsoorten moet mengen opdat beide helften gelijke helderheid hebben. Bijv. bij roodblinden is de benoodigde hoeveelheid Lithium licht 5 × zoo groot als bij groenblinden. *Chamuleau.*

Anomaluridae, f a m i l i e d e r, → Knaagdieren in Z.Afrika.

Anomia (f o s s i e l), → Mollusca.

Anomoeërs (< Gr. a-homoios = niet gelijk), naam van de verstgaande richting onder de Arianen der 4e eeuw. Volgens hen geleek God de Zoon zelfs niet op den Vader. Voornaamste vertegenwoordigers: Aëtius van Antiochië, Eunomius van Cyzicus, Acacius van Caesarea. Vandaar ook Aëtianen en Eunomianen genoemd.

L i t. : Handboeken van Kerk en Dogmagesch., Dict Théol. Cath. (I 1322/26). *Franses.*

Anomostraka (P a l a e o n t o l o g i e), → Geleedpootigen.

Anona of A n n o n a, plantengeslacht, bestaande uit struiken of boomen met afwisselende eenvoudige bladeren en vleezige vruchten, gevormd door de vergroeiing der vruchtbladeren. Verschillende soorten hebben sappige, eetbare vruchten, nl. de Cherimoliaboom (A. c h e r i m o l i a Mill.), de kaneelappel (A. m u r i c a t a L.) en de zuurzak (→ A. s q u a m o s a L.). Fam. der Anonaceeën; 70 soorten, hoofdzakelijk in tropisch Amerika en eenige in tropisch Afrika en Azië. *Robyns.*

Anonaceae (f o s s i e l). Bladresten, zaden (met Anona en Asimina vergeleken) en vruchten (vgl. Xylopia) zijn uit het Krijt van N. Amerika en uit het Tertiair van Chili, N. Amerika en Europa beschreven. Alle min of meer twijfelachtig, ofschoon verschillende door Berry met zekerheid tot Anona gerekend worden. De tot Anona gerekende vormen werden in het Oligoceen van Frankrijk en Saksen, in het Mioceen in Engeland, Oostenrijk, Bohemen en in het Plioceen in Fr. en Italië gevonden. Nog niet zoo lang geleden groeiden dus vertegenwoordigers van deze, nu met uitzondering van enkele N. Amerikaansche vormen geheel tropische, familie nog in Z. Europa.

In N. Amerika zijn meerdere soorten van Anona en Asimina beschreven; Anona vanaf het jongste Krijt, Asimina vanaf het Onder-Eoceen. *Jongmans.*

Anonaceeën, plantenfam. der tweezaadlobbigen; struiken of boomen met gaafrandige bladeren, groote bloemen en vleezige vruchten. Ongeveer 800 soorten in de tropische streken.

Anona Squamosa L., fam. Anonaceeën, wordt op Java veel gekweekt in de tuinen der Europeanen. De vruchten zijn smakelijk, de bladeren zijn een inlandsch geneesmiddel.

Anoniem (< Gr. an-onuma = naamloos) wordt gezegd van een schilderstuk, beeldhouwwerk, vooral van een geschrift, welks maker of schrijver onbekend raakte ofwel wilde zijn. De auteur zelf van zulk een werk wordt anonymus genoemd. In de Oudheid werden de meeste kunstwerken niet onderteekend, hoewel hierbij niet de bedoeling voorzat onbekend te blijven. Historisch en van elders staat de auteur gewoonlijk wel vast, vooral bij geschriften; in dit geval spreekt men niet van a. In de M. E. plaatsen bouwmeesters reeds graag hun meesterteeken, maken dichters van meer omvangrijke werken zich bekend. Doch nog in de Renaissance is de signatuur ook bij de groote meesters geen vast systeem. In de 16e-17e eeuw is het karakter van a. anders en woekert met het pseudoniem in satire, politieke en theologische polemiek. Maakt den indruk van oneerlijken aanval. In de 18e eeuw en in de Romantiek is a. uit bescheidenheid bij letterk.- en uit voorzichtigheid bij politieke geschriften zeer gewoon. Tegenwoordig is a. of pseudoniem ongebruikelijk in de wetenschap en kunst, uitgezonderd in de letteren. De journalistiek is a. in zooverre, dat de redactie van een krant in haar geheel de verantwoording draagt.

Een hulpmiddel om a. en pseudoniem op te lossen vormen de volgende werken:

N e d. J. J. van Doorninck, Vermomde en Naamlooze Schrijvers Ned. en Vlaamsche lett. (II 1883—'85), ver-

volgd door A. de Kempenaer, Vermomde Ned. en Vl. Schrijvers (1928).

B e l g. J. Delecourt, Essai d'un dictionnaire des ouvrages anonymes et ps., publiés en Belgique au 19e siècle (Brussel 1866).

F r a n k r. J. M. Quérard (G. Brunet-P. Jannet), Les Supercheries littéraires dévoilées (3 dln. Parijs 1869—'70); A. A. Barbier, Dictionnaire des ouvrages a. (Parijs 1882) met een Supplément van G. Brunet (Parijs 1889).

D u i t s c h l. M. Holzmann und Hanss Bohatta, Deutsches Anonymen-Lexicon 1501—1850 (4 dln. Weimar 1902—'07), 1851—1908 (I 1909) en 1501—1910 (I 1909).

E n g. Ch. A. Stonehill e.a., Anonyma and Pseudonyma (4 dln. Londen 1926—'27); J. Kennedy e.a., Dictionary of Anonymous and Pseudonymous English Literature (new and enlarged ed. 6 dln. Edinburgh-Londen 1926—'32).

J e z u ï e t e n. C. Sommervoge S.J., Dict. des ouvr. anon. et ps., publiés par des religieux de la Compagnie de Jésus (Parijs-Brussel-Genève 1884).

v. d. Eerenbeemt.

Anonymus Mellicensis wordt de schrijver genoemd van een theologische literatuurgeschiedenis (De Scriptoribus Ecclesiasticis), omdat deze het eerst gevonden werd in een hs. der abdij Melk in Oostenrijk. Hoogstwaarsch. werd ze geschreven in de abdij Prüfening bij Regensburg door den monnik Botho ca. 1135. Het is een lid in de lange rij literatuurgeschiedenissen, die begint met Hiëronymus' De viris illustribus van 392.

U i t g.: Migne Patrol. Lat. (213, 961—984). — L i t.: Ettlinger, Der sog. A. Mellicensis (1896); Manitius, Gesch. d. lat. Liter. d. Mittelalters (III 1931, 312—315).

Franses.

Anopheles, → Malariamug.

Anophthalmos (〈 Gr. a = zonder, ophthalmos = oog) is een aangeboren misvorming, waarbij één of beide oogen ontbreken of beter schijnen te ontbreken, want in werkelijkheid is er meestal nog een rudiment van een oog aanwezig.

Anoplotheridae, fossiele zoogdieren van de fam. der Bunodontia, uit het Eoceen en Oligoceen van Europa. De a. zijn de voorloopers der herkauwers. Zij bezitten een onvolledig gebit, en zijn ongehoornd. Uiterlijk geleken zij op een tapir. De staart diende waarschijnlijk als zwemorgaan; de drie teenen waren door een zwemvlies verbonden. *Hofsteenge.*

Anorganische, het rijk van het a. (levenlooze). Hiertoe behooren alle stoffelijke dingen, welker werkzaamheid innerlijk afhangt van vreemde oorzaken en nooit onmiddellijk gericht is op eigen behoud, vervolmaking of instandhouding der soort.

Anorogene perioden (〈 Gr. an = zonder, oros = gebergte, genesis = ontstaan), zijn die perioden in de geschiedenis der aarde, waarin geen gebergtevorming van beteekenis heeft plaats gehad. Tegenstelling: o r o g e n e p e r i o d e n. De voornaamste orogene perioden zijn: de h u r o n i s c h e p l o o i i n g s p e r i o d e, die plaats had gedurende het Algonkium; de c a l e d o n i s c h e periode, gedurende het Siluur; de h e r c y n i s c h e- gedurende het Carboon en Perm, en de a l p i n e p l o o i i n g s p e r i o d e in het Tertiaire tijdperk. *Hofsteenge.*

Anorthiet, een waterhelder of wit mineraal, variëteit van plagioklaas (→ Veldspaten), voorkomend in kiezelzuurarme eruptiefgesteenten. A. bevat ongeveer 44% SiO_2, 36% Al_2O_3, en 20% CaO. A. lost op in zoutzuur, onder afscheiding van SiO_2.

Anorthoklaas, een tot de veldspaten behoorend mineraal, van de samenstelling (Na K) $AlSi_3O_8$.

Anorthosiet, een gabbro (→ Gesteenten), bijna geheel uit plagioklaas (→ Veldspaten) bestaande.

Anorthotyp kristalsysteem = Triklien kristalstelsel, → Kristalstelsels.

Anosmie (〈 Gr. a = zonder, osmè = reuk), het ontbreken van het reukvermogen, zoowel ten gevolge van plaatselijke veranderingen van het neusslijmvlies, als ten gevolge van aandoeningen der reukbanen in de hersenen.

Anoxybionten, → Anoxybiose.

Anoxybiose (〈 Gr. an = zonder; oxygenium = zuurstof, afk. van oxus = scherp; genea = ontwikkeling; bios = leven), leven zonder vrije zuurstof, ook wel anaërobiose genoemd, wat eigenlijk beteekent leven zonder lucht. Onder de levende organismen zijn er een aantal vormen (o.a. gistschimmels, vele protozoën en darmparasieten), die bij totale afwezigheid van vrije zuurstof kunnen leven. → Ademhaling, intramoluculaire. Deze organismen zijn in staat met behulp van enzymen uit de voedingsstoffen de zuurstof-, koolstof- en waterstofatomen vrij te maken en tot koolzuurgas en water te oxydeeren. De hierbij vrijkomende energie en warmte worden tot onderhoud der levensverschijnselen aangewend. Organismen, die op deze wijze zich de noodige energie weten te verschaffen, worden anoxybionten genoemd. Men maakt onderscheid tusschen facultatieve anoxyb., die zoowel in zuurstofvrije als zuurstofrijke omgeving kunnen leven (bijv. gistschimmel, regenworm) en obligate anoxyb., die in een zuurstofvrije omgeving moeten leven en in een zuurstofhoudende omgeving doodgaan (bijv. spoelworm). In plaats van a. spreekt men dikwijls van anaerobiose. *Willems.*

Anquetil, L o u i s P i e r r e, Fransch geschiedkundige van de annalistische richting; D u m a s o.m. gebruikte zijn werken als bron voor historische romans en tooneelspelen. Leefde 1723—1806 te Parijs.

W e r k e n: Histoire de Reims (1757); Esprit de la Ligue (1767); Histoire de France (1805 vlg.). — L i t.: Dacier, Notice (1826). *Baur.*

Anquetil-Duperron, A b r.-H y a c., Fransch oriëntalist (1731—1805), die zich vooral door zijn Perzische studies grooten roem verwierf. Van een avontuurlijke reis door Indië bracht hij 180 kostbare handschriften mee naar Parijs, waar hij in 1771 de eerste vertaling van de Zend-Avesta in het licht gaf (Zend-Avesta, ouvrage de Zoroaster). Tijdens de revolutie leefde hij eenzaam en stierf ten slotte in groote armoede. Hij was de broeder van den geschiedkundige Louis Pierre A. *Simons.*

Anraadt, P i e t e r v a n, Nned. schilder van regentenstukken, portretten en historie. * 1640 te Utrecht, † 1678 te Deventer, waar hij van 1660 gewoond had, uitgezonderd een driejarig verblijf in A'dam. Het Rijksmuseum bezit vijf stukken, het Frans Halsmuseum één stuk van zijn hand. Een zijner werken stond vroeger op naam van Gerard Terborch, die waarschijnlijk zijn leermeester was. *de Jager.*

Anri, P o l (y d o o r) L i v i n u s, tooneelschrijver. * 20 April 1865 te Gent, aldaar onderwijzer 1884, schoolhoofd 1898 en bestuurder van het Jongensweezenhuis 1901, heden met pensioen. Leverde naast een paar opvoedkundige werkjes, enkele novellen en gedichten, een lange reeks blij-, zang- en kinderspelen, waaronder drie bekroonde; alles van middelmatige waarde: geen diepgang, gebrekkige taal; wóórdspeling uitsluitend als komische factor. Genietbaar zijn

nog de stukjes: De Waterzoo en het Jubilee (1897), en: Hij ziet er klaar in (1910). *Godelaine.*

Anrooy, P e t e r v a n, dirigent en componist, richt zich in zijn practijk als dirigent hoofdzakelijk tot het klassieke en romantische repertoire; in het bijzonder bekend als Brahms-vertolker. * 13 Oct. 1879 te Zalt-Bommel, studeerde bij Joh. Wagenaar theorie en bij G. Veerman te Utrecht viool. Laatstgenoemde studie zette hij te Moskou voort bij Willem Kes, die hem ook in het dirigeeren onderwees; bij Tanejew studeerde hij compositie. In de jaren 1901—'02 was van A. violist in orkesten te Glasgow en Zürich en was daarna eenigen tijd tweede dirigent aan het Lyrisch Tooneel te Amsterdam. In 1905 werd hij dirigent van de Groningsche, in 1910 van de Arnhemsche Orkestvereeniging. In 1914 eere-doctor van de Universiteit te Groningen. Sinds 1917 is hij dirigent van het Residentie-orkest.

C o m p o s i t i e s : Andante, voor blaasinstrumenten (1895); Introductie en Scherzo, voor orkest (1896); twee Ouvertures (1897); Piano-kwintet (1898); twee Cantaten voor kinderkoor, „Zonneklaartje" en „In het woud" (1898—1899); Piet Hein-rhapsodie, voor orkest, bekendste werk, door den componist voor piano vier- en twee-handig gezet; Ballade, voor viool en piano (1902); muziek bij Das kalte Herz, naar Wilhelm Hauff. *Hanekroot.*

Ans, Belg. gem. in de prov. Luik, ten W. van Luik, op een hoogtepunt en op den rand van het Haspengouwsch plateau; opp. 677 ha; 12 668 inw. Légiarivier, genaamd Ri-de-coq-fontaine; landbouw; steenkoolmijnen; metaalnijverheid; spoorwegcentrum. In 1746 werden er de Hollandsche en Beiersche soldaten verslagen door de Franschen. *V. Asbroeck.*

Ansatz (D.) heet bij blaasinstrumenten, waarbij het mondstuk niet in den mond wordt genomen, de houding der lippen bij het aanblazen. Bij de zangkunst is a. de wijze, waarop de stemspleet (glottis) en het strottenhoofd voor de toonvorming worden aangewend.

Ansatzrohr (D.) is bij de menschelijke stem de ruimte tusschen keelkop, neusholten, gehemelte, waardoor de toon resoneert en versterkt wordt; de houding verschilt met de vocalen.

Ansbach, hoofdstad van het regeeringsdistrict Mittel-Franken; ligt aan de Rezat in een keteldal; 407 m; 22 000 inw., overwegend Kath. Het koninklijk slot, Ital. Renaissance (1723—1732), vroegere residentie van de markgraven van Brandenburg-Ansbach, heeft zeer mooie Rococoinrichting. Mooie bouwwerken zijn de (Prot.) St. Gumbertuskerk in Romaanschen stijl uit de 12e eeuw met laat-Gotisch koor en ridderkapel, en de (Prot.) Gotische St. Johanneskerk (1441). *Lips.*

Ansbald, Heilige, Benedictijn, in 860 tot abt van Prüm verheven, wist zijn klooster tot grooten bloei te brengen. Na haar verwoesting door de Noormannen in 882 herstelde hij de abdij met hulp van Karel den Dikken. † 12 Juli 886; feestdag 12 Juli, ook 10 Maart.

L i t. : Acta S.S. (Julii III 1723, 308—309); Mabillon, Acta S.S. O.S.B. (IV 1780, 467—469). *Lindeman.*

Anscharius of A n s g a r (Anskarius), Heilige, Benedictijn, werd op 5jarigen leeftijd in 806 aan de Benedictijnen van Corbie toevertrouwd, waar hij in 814 het habijt aannam en in 822 mede werd aangewezen voor de stichting van Corvey in Westfalen. In 826 onderneemt hij een eersten missietocht in de Skandinavische landen; bij zijn terugkeer in 831 wordt hij tot bisschop van Hamburg benoemd, welke zetel later met Bremen werd vereenigd (864). Ondertusschen ondernam hij nog meerdere tochten naar het N., hetwelk hem als missiegebied was aangewezen, echter zonder belangrijk resultaat, daar hem het initiatief en organisatievermogen als van een Bonifatius ontbraken. † 3 Febr. 865 te Bremen en aldaar begraven; feestdag 3 Febr.

L i t. : Acta S.S. (Febr. I 1658, 391—408, 959); U. Chevalier, Bio-Bibliographie (I 1905, 253—254); De Moreau, St. Anschaire (1930); Ph. Oppenheim, Der hl. A. und die Anfänge des Christentums in den nordischen Ländern (1931). *Lindeman.*

V o o r s t e l l i n g i n d e k u n s t als bisschop, staande, met Lorrijnsch kruis. Soms met model van Hamburgsche kerk (Bornemann).

Anschluss, opslorping van Oostenrijk door Duitschland, voor het eerst te berde gebracht in 1848 te Frankfort a/d Main, waar ze door Bismarck van de hand gewezen werd. De kwestie werd acuter na het verbrokkelen der Oostenrijksche monarchie in 1918, daar het erg verkleinde Oostenrijk met zijn hoofdstad van ca. 2 millioen inw., niet levensvatbaar scheen. Pogingen tot aansluiting bij Duitschland werden in 1919 door de Entente verijdeld op grond van het verdrag van Versailles. Niet alleen Frankrijk, maar ook Tsjecho-Slowakije en Italië zijn tegen A. gekant.

In Maart 1931 sloten Duitschland en Oostenrijk een tolunie, inhoudende eenzelfde tarief, dezelfde tolwetten, en onafhankelijkheid der beide landen. Die tolunie faalde door de oppositie, vnl. van Frankrijk. *Cosemans.*

Anschütz Ottomar, eerste constructeur van den in de photographie alom toegepasten zgn. spleetsluiter, een gordijn, dat achter in de camera, direct voor het negatief, gebouwd wordt. Het licht valt door een spleet, die naar gelang van de te gebruiken snelheid breeder of smaller gemaakt kan worden. Men nam algemeen aan, dat daardoor de snelheid van den belichtingstijd aanmerkelijk kon vergroot worden. A. heeft door het vervaardigen van deze sluiters studie willen maken van de beweging, door achtereenvolgens met verschillende camera's bepaalde bewegingen vast te leggen. Hij construeerde een bepaalden kijker en liet de achter elkaar gemaakte beelden telkens voor een spleet komen. Zonder twijfel is zijn bewegingsstudie de voorlooper geweest der cinematographie. * 1846 in Lissa (Polen), † 1907. *Ziegler.*

Anse de panier (Fr. = mandhengsel). Uitdrukking, gebezigd bij in de breedte uitgetrokken bogen met ronde hoeken, vaak zoo, dat zij nauwelijks meer als bogen herkenbaar zijn. Veel voorkomend in de raam- en deur-traceeringen van de Style Flamboyant. → Korfboog.

Anseele, E d o u a r d, medeoprichter der Belgische socialistische Werkliedenpartij en pionier der socialistische coöperatievenbeweging in België; vooral te Gent. * 26 Juli 1856 te Gent. Sedert 1894 lid van het Belgische parlement; van 1925 tot 1927 minister van staatsspoorwegen.

E. Anseele.

Ansegis, abt van St. Waudrille (Fontenelle, diocees Rouaan), bekend als verzamelaar der Karolingische Capitularia, in het eerste kwart der 9e eeuw. Onder zijn leiding werd van 796—804 de paleiskapel te Aken gebouwd.

Anseis de Cartage, chanson de geste, uit de matière d'Espagne: A., koning van Spanje geworden, onteert Letisse, dochter van Isoré, ontketent nieuwen oorlog tegen Saracenen, die door Karlemagne beëindigd wordt; er schijnt een Mnl. bewerking van te hebben bestaan.

Uitg.: Alton (Tübingen 1892). — Lit.: Over Mnl. bew., Stracke S.J. (Tijdschr. Taal en Lett. XIII, 240 vlg.). *V. Mierlo.*

Ansel, Franz, Fransch-Belgisch letterkundige. * 1886. Schreef, in gekuischt-klassieken vorm, gedichten, waarvoor hij de stof aan Italiaansche reisindrukken en aan zijn geestelijken omgang met groote dichters als Dante, Goethe, Fogazzaro, ontleent.

Werken: Les Muses latines (1920); La Flamme et la Lumière (1932). *Baur.*

Anselm, → Anselmus.

Anselmi, Michelangelo, dikwijls Michelangelo da Siena of „lo Scalabrino" genaamd. * 1491 te Lucca, † 1554 te Parma. Van Sodoma te Siena kreeg A. de eerste lessen in de schilderkunst, omstreeks 1516 is hij te Parma als zelfstandig meester werkzaam, komt daar onder den invloed van Correggio. Zijn schilderwijze heeft het bevallige van Correggio, is evenwel harder en te overdreven in de uitbeelding der figuren.

Werken: o.a. Johannes de Dooper in S. Stefano te Parma; aanbidding van de H. Maagd met het Kind door Johannes en den H. Stephanus (in het Louvre te Parijs); fresco's voor de kerk in Busseto (1539); fresco in de kerk van de Madonna della Steccata te Parma. *A. B. de Vries.*

Anselmianum, → Romeinsche Colleges.

Anselmus van Canterbury, Heilige, aartsbisschop van Canterbury, Benedictijn, voorlooper en vader der Scholastiek, Kerkleeraar. Zijn leven werd beschreven door Eadmer, een der beste biografen der middeleeuwen. Anselmus werd op het eind van 1033 of aan het begin van het volgend jaar te Aoste in Piemont uit aanzienlijke ouders geboren. † 21 April 1109 te Canterbury. Van zijn moeder ontving hij een zeer godsdienstige opvoeding, waaraan hij echter na haar dood ontrouw werd, tot een geschil met zijn vader hem noopte zijn vaderland te verlaten. In de abdij le Bec in Normandië hervatte hij onder zijn landgenoot Lanfranc, monnik van de abdij van Bec, zijn studiën en werd er in 1060 monnik. Spoedig volgde hij Lanfranc op als prior en magister (1063—1078); door zijn onderricht maakte hij veel naam en naarmate zijn abt meer en meer zijn verplichtingen op A. overdroeg, groeide ook zijn invloed in steeds wijder kring. Bij den dood van den prelaat werd hij ondanks zijn tegenstreven tot diens opvolger gekozen (1078—1093). Lanfranc, sedert 1070 aartsbisschop van Canterbury, ontbood hem bij zich en bracht hem in aanraking met het hof van Willem Rufus, die hem in 1093 met aller instemming tot aartsbisschop van Canterbury benoemde, hoewel A., die den onvermijdelijken strijd met de koningen Willem II en Hendrik I, die zich als meester der Kerk gedroegen, voorzag, daarom de waardigheid weigerde. Op veler aandringen stemde hij tenslotte toe en weerstond manhaftig eerst het ruw geweld van Willem Rufus, later de sluwe en daarom gevaarlijker politiek van diens opvolger Hendrik Beauclerc. Hij ondernam herhaalde reizen ter verdediging van zijn goed recht en mocht er ten slotte in slagen, na tweemaal in ballingschap te hebben geleefd, in 1106 met den koning een bevredigende overeenkomst te sluiten. Deze goede verstandhouding werd niet meer gestoord tot aan A.'s dood (21 April 1109). Feestdag 21 April. Hij ligt begraven in de kathedraal van Canterbury. Paus Clemens XI nam Anselmus in 1720 op onder de Kerkleeraren.

Gedurende geheel zijn veelbewogen leven bleef hij zich interesseeren voor de theologische studiën: 15 grootere en kleinere tractaten zijn ons van hem bewaard gebleven. (Migne, P. L., CLVIII). De authenticiteit van alle hem toegeschreven ascetische werken (Overwegingen, Homiliën, enz.) is minder onbetwistbaar. In Migne P. L., CLVIII 1059—1208; CLIX, 9—272 vindt men tenslotte zijn omvangrijke briefwisseling. *Lindeman.*

Leer. Door zijn bezonken en klare oplossingen van vele fel-omstreden problemen, door zijn synthetische wereldbeschouwing is A. de wegbereider voor de rustige en hooge gedachtenontwikkeling der 12e eeuw. De diep-speculatieve gedachten van Augustinus vinden wij, op persoonlijke wijze weergegeven, in zijn geschriften terug. Augustinus is voor A. de groote autoriteit, ook de Neoplatonische elementen van zijn leer ontleent hij aan Aug.

Ex professo behandelt A. in zijn Proslogium de verhouding van geloof en weten, een van de meest-omstreden problemen der vroeg-Scholastiek. De formule: Credo ut intelligam beteekent: Ik geloof, opdat ik begrijp, d.w.z. de zekerheid der geopenbaarde waarheden door het geloof gaat vooraf, maar deze eenmaal verkregen, is het nalatigheid er niet naar te streven, datgene, wat men gelooft, ook te begrijpen. Het geloof zegt: zoo is het; daarna het verstand: zoo moet het zijn. A. heeft het verstandsargument in de theologie burgerrecht verleend. Onjuist is het in dit streven een rationalistische levenshouding te willen zien.

In de ken-theorie staat A. op Neoplatonisch-Augustijnsch standpunt. In zijn Godsbewijzen vooral toont A. zich de diepe, geniale denker, de geestverwant van Augustinus. Na in zijn Monologium drie bewijzen a posteriori ontwikkeld te hebben, formuleert A. in het Proslogium het zgn. ontologische argument, dat uit het begrip van God tot het bestaan van God tracht te besluiten. Het argument is af te wijzen als bewijs voor het bestaan van God, niet als bewijs voor het noodzakelijk bestaan van God. De sprong van de denkorde naar de zijnsorde, welken A. hier maakt, berust op de Platoonsch-August. denkwijze, welke aan begripsconstructies lichtelijk een bestaan in de werkelijkheid verleent. Het ontologisch Godsbewijs heeft in den loop der eeuwen veel aanhangers en wellicht nog meer bestrijders gevonden. Zijn geschriften zijn van grooten invloed geweest op de ontwikkeling der theologie en philosophie der M.E.

Werken: De grammatico, De veritate, De libero arbitrio, Monologium, Proslogium, Cur Deus homo. — Lit.: Vacant-Mangenot, Dict. de Théol. Cath. (I 1903, 1360); Catholic Encyclopedia (I 1907, 549); Dict. of National Biography (I Londen 1908, 502); Dict. d'Hist. et de Géographie Ecclésiastique (III Parijs 1924, 484); A. Daniels O.S.B., Quellenbeiträge und Untersuchungen zur Gesch. d. Gottesbeweise im 19. Jh. m. bes. Berücksichtigung d. Arg. van Proslogium d. hl. Anselm (Münster 1928). *J. van Rooij.*

Anselmus van Havelberg, leerling van St. Norbertus, 1129—1154 bisschop van Havelberg.

1155—1158 aartsb. van Ravenna. Hij onderhield briefwisseling met W i b a l d v a n C o r v e y, disputeerde met de Byzantijnen over het geloof (de disputen zijn aan beide zijden opgeteekend) en speelde een belangrijke staatkundige rol.

L i t.: Vacant-Mangenot, Dict. de Théol. Cath. (I, 1361). *Th. Heijman.*

Anselmus van Laon, scholastiek schrijver. † 1117. Leerling van Anselmus van Canterbury, stichter van de school van Laon, waar het eerst werd begonnen met een systematisatie van de theologische wetenschap. A. bestreed het nominalisme.

L i t.: Ueberweg-Geyer, Grundriss der Geschichte der Philosophie (II Berlijn [11]1928). *F. Sassen.*

Anselmus II van Lucca (Anselmus I van Lucca is de latere paus → Alexander II), Heilige, bisschop, tijdgenoot van Gregorius en medewerker aan diens hervorming. Voerde krachtig actie tegen de misstanden van zijn tijd, doch werd uit zijn bisdom verdreven en toen tot pauselijk vicaris van Lombardije benoemd. † 1086. Schreef verschillende exegetische en ascetische werken, en een belangrijke Collectio Canonum. Feestdag 18 Maart.

L i t: Acta Sanctorum Martis II; Lexikon für Theol. u. Kirche. *Gomi.*

Anselmus van Luik, kanunnik van S. Lambertus te L., bevriend met bisschop Wazo, † na 1056. Schreef tegen het midden der 11e eeuw de geschiedenis der bisschoppen van Tongeren, Maastricht en Luik (Gesta pontificum Tungrensium, Traiectensium et Leodiensium), van groot belang voor onze oudste kerkgeschiedenis. In een tweede uitgave verving hij het eerste deel door de inmiddels gevonden kroniek van Heriger van Lobbes. Voor den oudsten tijd steunt hij op goede bronnen, maar zijn werk is vooral van waarde voor de geschiedenis van zijn tijd. Het werd o.a. voortgezet door Egidius van Orval.

L i t.: Manitius, Gesch. d. lat. Liter. d. Mittelalters (II 1923, 372 vlg.); Dict. Hist. Géogr. Eccl. (III, 487 vlg.); R.Huysmans, Wazo van Luik (1932, 3—36). *Franses.*

Ansemburg, gehucht van Tuntingen, in het groot-hertogdom Luxemburg, ten N.W. van Luxemburg, in de schilderachtige Eischvallei; 76 inw.; merkwaardige overblijfsels van versterkten burcht van de 13e eeuw; kasteel van de graven van Ansemburg, van de 18e eeuw. *V. Asbroeck.*

Anser, → Gans.

Anseremme, gem. in de prov. Namen, 1 195 inw., 769 ha. Priorij. Belangrijke holen uit de palaeolithische periode, o.a. de bekende „trou Margrite”.

Anserinae, → Eendachtigen, fam. der.

Ansermet, E r n e s t, dirigent en componist; een der meest overtuigde propagandisten van de moderne muziek, vooral van Strawinsky. * 11 Nov. 1883 te Vevey. A. was o.a. leerling van A. Gédalge te Parijs en van Otto Barblan en Ernest Bloch te Genève. Nadat hij vier jaar wiskundeleeraar te Lausanne geweest was, maakte hij een studiereis van twee jaar door Duitschland, na afloop waarvan hij in 1912 benoemd werd tot leider der Kursaalconcerten te Montreux. Van 1915—1918 was hij dirigent der abonnementsconcerten te Genève, in welke stad hij in 1918 het Orchestre de la Suisse-Romande oprichtte. In 1915 begonnen ook A.'s werkzaamheden als dirigent van het Russisch ballet van Serge de Diaghilew, waarmee hij in de Europeesche wereldsteden en in N. en Z. Amerika optrad. A. was ook gastdirigent bij het Concertgebouworkest.

C o m p o s i t i e s: Liederen met piano en orkest; pianostukken; Feuilles au Printemps; Poème symphonique. *Hanekroot.*

Anseroeul, Belg. gem. in de prov. Henegouwen, ten Z.W. van Ronse; opp. 1 286 ha; 1 189 inw. Zand- en kleigrond; landbouw; textielnijverheid; Ronnerivier; kerk uit de 18e eeuw; Romeinsche vondsten.

Ansfried, Heilige, graaf en bissch. van Utrecht. † 1010 te Amersfoort. Steunde als graaf de Duitsche koningen in hun rijkspolitiek en woonde de keizerskroning van Otto I te Rome bij (962). Hij was gehuwd met de H. Hereswit. A. schonk in 985 een graafschap in Hoei aan het bisdom Luik, en bracht aldus het eerste graafschap in Duitschland aan een bisschopszetel. In 992 stichtte hij het klooster Thorn, waar zijn dochter Benedicta abdis werd. In 995 werd A. door keizer Otto III tot bisschop van Utrecht benoemd en bleef ook daarna met de keizers in vriendschappelijke verhouding; hij volgde bijv. Otto III naar Italië en verkreeg van de keizers voor Utrecht meerdere voorrechten van publiekrechtelijken aard, o.a. het rechtsgebied Bommel. Onder hem had de laatste inval der Noormannen in Utrecht plaats (1006 en 1007). A. bezocht de synoden van Dortmund (1005) en Frankfort (1007) en stichtte het klooster op den Heiligenberg bij Amersfoort, waar A. zich, blind geworden, terugtrok en stierf. Hij genoot in Utrecht vereering ab immemorabili. Feestdag 3 Mei.

L i t.: P. Albers S.J., Archief van het aartsb. Utrecht (XXI 1894, 325—418). *Post.*

Ansgar, → Anscharius.

Anshelm, V a l e r i u s, kroniekschrijver. * te Rothweil (Württb.), † 1546 te Bern. Hij is een der eerste aanhangers der Reformatie te Bern. Zijn kroniek van Bern, al is ze soms wat partijdig en heftig, is een der beste bronnen vor de Reformatie-gesch. van Bern en in het algemeen van W.-Zwitserland.

U i t g.: Blösch (6 dln. 1884/1901). *Wachters.*

Ansingh, L i z z y, M a r i a E l i s a b e t h G e o r g i n a, Holl. schilderes. * 13 Maart 1875 te Utrecht. Leerlinge van haar tante Thérèse van Duijl Schwartze te Amsterdam en C. Dake. Studeerde op de Academie te Amsterdam met Coba Ritsema en Nelly Bodenheim (1893). Werkt nu te Amsterdam. Schildert portretten, stadsgezichten, bloemstukken en vooral poppenstillevens.

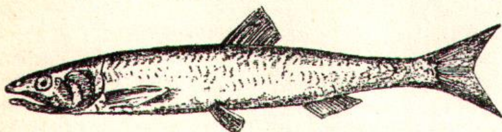
W e r k e n: o.a. in het Sted. Museum te Amsterdam. — L i t.: Catalogus Sted. Mus. Amst.; Planchaert, Korte Gesch. der Holl. Schilderkunst. *de Stuers.*

Ansjan, of Anzan, stad en gebied in Elam, vermeld in inschriften vanaf Goedea van Lagasj. Cyrus de Groote noemt zich met zijn voorgangers koning van A. Over de ligging der stad is veel gestreden, de grenzen van het gebied zijn nog meer onzeker. Anzanitisch noemt men de Elamitische inschriften van Soesa.

Ansjar, Babylonisch-Assyrische godheid, die een rol speelt in het epos Enoema-elisj. De Assyrische priesters hebben hem later vereenzelvigd met Assoer (god).

Ansjovis (Engraulis encrasicholus), visch, Middellandsche Zee en de kusten van den Atlantischen Oceaan. Vooral in Juni en Juli trekken de visschen in grooten getale de zeearmen binnen om kuit te schieten. De eieren zijn bestand tegen een wisselend zoutgehalte en komen reeds enkele dagen nadat ze gelegd zijn uit. De larven groeien snel. Tegen den herfst zoeken de jonge dieren de volle zee op, om in het volgend voorjaar terug te keeren. Het voedsel bestaat vooral uit

kleine kreeftjes. Vóór de afsluiting van de Zuiderzee was de a. een belangrijk product der Zuiderzeevisscherij, thans nog van de Zeeuwsche stroomen. Veel a. wordt

Ansjovis, ± ½ der ware grootte.

gevangen langs de kust van Frankrijk in den Atlantischen Oceaan en de Middellandsche Zee.

A. behoort tot de fam. der haringachtigen. De buikzijde is zilverkleurig, de rug groenachtig, het lichaam slank. *v. d. Poel.*

Anskarius, → Anscharius.

Anslo, Reyer, dichter, * 1626 te Amsterdam, † 1669 te Perugia aan de pest. Begaf zich tegen September 1649 naar Rome, blijkens zijn gedicht: Afscheyt van Amsterdam. Eerst Doopsgezind, werd hij daar Paschen 1650 Katholiek. Hij verkeerde er in de Ned. kunstenaarskringen, vooral onder schilders, en vond bescherming aan het pauselijk hof en bij Christina van Zweden. Behalve Ned. schreef hij ook Latijnsche gedichten. Hoewel te vaak Parnastaal gebruikend, volgde hij soms Vondel en Hooft verdienstelijk na. Zijn treurspel: Parijsche Bruiloft (1649), vaak opgevoerd, is nog anti-Katholiek. In R. Ansloos Poezy (Rotterdam 1713) verzamelde Joan de Haes zeer veel van zijn werk.

Lit.: Dr. H. H. Knippenberg, Reyer Anslo. Zijn leven en letterkundig werk (1913); Idem, in Van onzen Tijd (XVI 1915) en Bijblad van Taal en Letteren (1916). *Knippenberg.*

Ansorge, Conrad, pianist en componist. Als componist behoort hij tot de gematigd modernen, met een voorliefde voor de intiemere kamermuziek. * 1862 te Buchwald (Silezië). Studeerde piano te Leipzig en bij Liszt, maakte eenige jaren concertreizen in Amerika en is vanaf 1893 ook pianopaedagoog (sinds 1920 aan de Deutsche Akademie für Musik und darstellende Kunst te Praag). A. behoort tot de vooraanstaande hedendaagsche pianisten, munt vooral uit in werken van Beethoven, Schubert, Schumann en Liszt. *Reeser.*

Anspach, Johan, Duitsch-Ned. schilder van pastelportretten. * 1752 te Nieder-Ingelheim, † 1823 te Rotterdam.

Ansse de Villoison, Jean Baptiste Gaspard d', befaamd Fransch Hellenist van Spaansche origine, * 5 Maart 1750 te Corbeil, † 26 April 1805 te Parijs. Hij werd na zijn ontdekking van Apollonius' Lexicon op Homerus vóór den reglementairen leeftijd in 1772 lid der Académie des inscriptions. Zijn groote vermaardheid dankt hij aan de ontdekking van een manuscript van Homerus' Ilias, dateerend uit de 10e eeuw en bevattend annotaties (ruim vier maal omvangrijker dan de tekst zelf) der beroemdste Alexandrijnsche philologen. Ontdekt einde 1778 in de San Marco-bibliotheek te Venetië, werd dit door hem eerst in 1788 (opgedragen aan Gustaaf III van Zweden) uitgegeven aldaar. Met eenig recht noemde hij het: „le manuscrit grec le plus précieux et le plus important de l'Europe." Het heeft de Homerische studies geheel vernieuwd en wordt aangeduid als codex Marcianus of Venetus A 454. Van de slordige prolegomena, welke hij daarbij schreef, maakte de bekende plagiaris Fr. Aug. Wolf in 1795 gebruik. Andere vruchten van A. de V.'s bibliothekenonderzoek en van zijn groote eruditie, die intusschen niet steeds met de gewenschte exactheid gepaard ging, zijn de door hem gepubliceerde Anecdota Graeca.

Lit.: Al. Pierron, L'Iliade d'Homère (LXXIV vlg. Parijs 1883); Charles Joret, D'Ansse de Villoison et l'hellénisme en France (Parijs 1910); Victor Bérard, Un mensonge de la science allemande (Parijs 1917, 222 vlg.) — Het manuscript van Homerus is phototypisch gereproduceerd door Dom. Comparetti, Homeri Ilias-Codex Venetus A. (1901). *Cuypers.*

Anstey, 1° Christopher, Engelsch schrijver van de New Bath Guide, een serie brieven op rijm, satyrische, humoristische beschrijvingen van het leven in een deftige badplaats in 1766; geestig, levendig, in allerlei versmaten, hoofdzakelijk in een trippelmaat, die nog in de 19e eeuw vaak werd nagevolgd. * 1724, † 1815.

2° F., → Guthree, Th. A. *Pompen.*

Anta of Anty, → Anat.

Antaeus (Gr. myth.), een reus in Libye, die door Heracles in een worsteling werd overwonnen. A. kreeg door de aanraking met de aarde steeds nieuwe kracht. Heracles hief hem omhoog en verstikte hem.

Antagonisme van zouten is het opheffen van de vergiftige werking van een zout in een voedseloplossing door een bepaalde hoeveelheid van een ander zout erbij te voegen. De werking van die zouten, of beter van hun ionen, bijv. kali en kalk, noemt men antagonistisch, terwijl ze zelf antagonisten (< Gr. anti = tegen, agoonistès = strijder) zijn. *Bouman.*

Antagonisten (< Gr. antagoonistès = tegenstander) worden in de anatomie spieren genoemd, die elkanders werking opheffen. Zoo bijv. de buig- en strekspieren.

Antagonistische kenmerken zijn in de erfelijkheidsleer eigenschappen, die bij een bastaard tot uiting willen komen, bijv. een bepaalde kleur, maar waarvan de een dominant is, d.w.z. de ander overheerscht, die recessief is.

Antakie, in de Oudheid, Antiochia, stad in Syrië, (36° 4′ N., 36° 10′ O.). 30 000 inw. Vroeger havenstad, thans verzand en 20 km van de kust af. Laken, olijven, vijgen, moerbeien. → Antiochië.

Antálcidas, Gr. politicus, bewerkte na lange onderhandelingen in 386 v. Chr. den Koningsvrede tusschen Perzië en de Grieken. 1° De Gr. steden in Kl. Azië komen onder Perzië; Lemnus, Scyrus, Imbrus blijven Atheensch. 2° De Gr. staten zijn autonoom; bonden zijn verboden. 3° De Perzische koning en Sparta waarborgen den vrede. Door dezen vrede werd Sparta oppermachtig, de rest van Gr. weerloos. *Davids.*

Antanan, → Hydrocolytebladen.

Antandrus (ant. geogr.), oude stad in Troas (Mysië). Uitvoerhaven van het hout van het Idagebergte. Hier bouwde Aeneas zijn vloot.

Antara, Arabisch krijgsman en dichter van een van de zeven Moeallakat, die aan de Kaba zijn opgehangen. Men had hem den bijnaam Aboel Fawaris, vader der ridders, gegeven en hij stond bij den profeet hoog aangeschreven. Volgens sommigen zou hij vermoord zijn.

Antaradus. Tegenover Aradus lag oudtijds de stad A., eerst in den Christelijken tijd een belangrijke plaats. In den Arabischen tijd overvleugelde zij het moedereiland Aradus, totdat zelfs de namen Aradus en A. soms verwisseld werden. Thans Tartus (middeleeuwsch: Tortosa).

Antararoman, Arab. gedicht uit de 7e eeuw. Het is het verhaal van den legendarischen held Antara. Sommige van de verzen worden aan hemzelf toegeschreven. Men vindt er een juiste schildering in van het leven en de zeden der Arabieren vóór Mohammed; de gastvrijheid, de gulheid, de lust tot rooven van de zwervende volksstammen worden er in beschreven. Het werk is steeds zeer populair geweest; in het Fr. vertaald door Hammer.

Antarctica, of Antarctis, is het zgn. 6e werelddeel, ongeveer zoo groot als Europa. Het bestaat uit een continent aan de Zuidpool, omgeven door zeeën, waarvan er twee, de Rosszee en de Weddellzee, diep het land indringen. Naar den kant van den Atlantischen en den Indischen Oceaan reikt het gebied het verst naar het N. tot ± 66,5°; hier liggen Wilkesland, Eudebyland en Marthaland. Aan de Oostkust van de Rosszee en de Weddellzee komt de schaars met mossen en wieren begroeide rotsbodem voor den dag; hier is het mogelijk den geologischen opbouw van het gebied waar te nemen: een kern van oergesteenten, graniet, gneis, kwarts is hier en daar bedekt met secundaire formaties van zandsteen en krijt en tertiaire lagen, waarvan de fossielen aantoonen, dat hier eertijds een milder klimaat was.

Nog werkzame vulkanen: Erebus en Terror. Andere bergen zijn de Rockefeller- en Maudketens; de laatste, met een hoogte van 4 600 m, geven aan het gebied reliëf; verder is het een hoog golvend ijsplateau, dat aan de Z.pool een hoogte bereikt van 2 765 m. Rondom het geheele continent is overal diepe zee, behalve bij Grahamland ten N. W. van de Weddellzee; hier wijst een ondiepe drempel, waarop de Z. Shetlandeil. en de Falklandeil. voorkomen, op een samenhang met Z. Amer.

Waar de ijskap de zee bereikt, breekt ze door den opwaartschen druk van het water af, en ontstaat een 100 tot 400 m hooge, steile ijswand: de Rossbarrière. De zoo ontstane ijsbergen zijn zeer groot en vlak, in tegenstelling met de grilliger gevormde ijsbergen van de N.poolzeeën.

K l i m a a t: Op het Gauss-station heeft men gemiddelde jaartemperaturen gemeten van —11,5° C, op Victorialand van —17,8° C; in het hooger gelegen binnenland komen zelfs zomertemperaturen voor van —60° C.; een gevolg van deze lage temp. is een constant gebied van hoogen luchtdruk t.o.v. de omringende zeeën. Daar bovendien tusschen 50° en 60° Z. vaak depressies voorbij trekken, ontstaan er dikwijls geweldige Z. en Z. W. stormen.

P l a n t e n- e n d i e r e n w e r e l d. Behalve de reeds genoemde mossen en wieren komt er geen plantaardig leven voor; bovendien zijn deze onvoldoende om eenig dierlijk leven mogelijk te maken. Dit berust dan ook geheel op den rijkdom der zeeën aan kiezelalgen. Hierdoor is nl. ook een belangrijk hooger dierlijk leven mogelijk. Naast de voor het Zuidpoolgebied typische vogelsoorten, pinguïn en albatros, worden de zeeën bewoond door robben en walvisschen. De afname van den vischrijkdom in de Noordpool-zeeën veroorzaakte vischvangst in de Zuidpoolgebieden. Vooral door Noren beoefend; thans door overproductie van traan, stilstand.

Voor ontdekkingsreizen, → Zuidpooltochten.

L i t.: E. van Drygalski, Zum Kontinent des eisigen Südens (1904); W. Filchner, Zum 6. Erdteil (1922); O. Nordenskjöld, Nord- u. Südpolarländer (1926). *de Visser.*

Antarcticoxylon, gymnospermenhout, gevonden op den Beardmore-gletsjer, Antarctis. In structuur komt het overeen met het uit de Trias van Zuid-Afrika bekende geslacht Rhexoxylon. Helaas is omtrent de vindplaats niet genoeg bekend en kan niet uitgemaakt worden of, en hoe ver het getransporteerd is geworden. *Jongmans.*

Antarctis, in de g e o l o g i e, naam door E. Suess ingevoerd (en o.a. door Ch. Schuckert in 1923 overgenomen) voor gebieden tusschen de Zuidelijke continenten. → Gondwana en Amazonia; → Antarctica; → Continenten en Continentveranderingen.

Antarctische Oceaan, → Zuidelijke IJszee.

Antarctische Regio (p l a n t k.), → Antarctica.

Tot de A. R. behooren het Zuidelijkste deel van Z. Amerika, Campbell- en Aucklandseilanden, Kerguelin, de Falklandseilanden en Zuid-Georgië. Karakteristiek voor de flora is het voorkomen van Nothofagus, Acaena, Azorella en Bolax. De A.R. wordt ingedeeld in de Patagonische provincie, de provincie der Antarctische eilanden en de provincie van het Antarctisch continent.

L i t.: Dr. A. Hayek, Allgemeine Pflanzengeographie (Berlijn). *v. d. Poel.*

Antarcto-Permocarbonische flora, een der typen, waarin de flora uit Carboon en Perm kan onderverdeeld worden. → Permocarbonische flora, Carboonflora.

Antares, *a* Scorpii, is de helderste s t e r van het sterrenbeeld Scorpius (= Schorpioen). Helderheid: 1,2 grootte-klassen; Afstand: 360 lichtjaren. Cleomedes, een Grieksche astronoom, die voor Ptolemaeus leefde, zegt van deze ster en van Aldebaran, dat zij met hun roode kleur Mars (= Ares) evenaren. Hiervan komt de naam A. Van A. is met den interfero-meter de schijnbare middellijn gemeten, die met den bekenden afstand als werkelijke m i d d e l l ij n geeft 450 maal die van de zon of 600 millioen km. Deze verschilt niet veel van den afstand van de zon tot Jupiter (778 millioen km). A. is in Nederland op zomeravonden laag boven den horizon waar te nemen. *Bruna.*

Antécambrien, → Praecambrium.

Antecedent (g r a m m.), dat gedeelte van den zin, waarop het betrekkelijk voornaamwoord terugslaat. In den zin: de man, die daar staat, is blind, is m a n het a. van d i e. Het betrekkelijk voornaamwoord neemt getal, geslacht en soms ook naamval (→ Attractie) van het a. over.

Antecedente rivier, → Rivier.

Ante Christum natum, voor Christus' geboorte; afgekort: a. Chr. n.

Antediluviaal, een bijvoeglijk naamwoord, vroeger in de geologie gebruikt, om iets aan te duiden, dat van voor den zondvloed dagteekent.

Antedon, → Haarster.

Antef, ook Intef, naam van vijf of zes Thebaansche monarchen uit de 11e dynastie van Egypte (ca. 2000 v. Chr., eerste opkomst van Thebe) en van drie pharao's uit de 17e dynastie (± 1600 v. Chr.).

Antefixe is een antieke dakversiering, meestal in den vorm van een geörnamenteerden geveltegel (aanvankelijk uit gebakken leem, later van marmer), onder de dakpijp ter bescherming van den dakrand aangebracht.

Anteflexio uteri is de normale stand der baarmoeder in het lichaam der vrouw, waarbij het corpus uteri (baarmoederlichaam) ten opzichte van het collum uteri (baarmoederhals) een hoek van ongeveer 60° inneemt en daarbij naar voren, d.w.z. naar de blaas toe, gericht is.

Antegnati, orgelbouwersfamilie in Brescia(Ital.), 15e en 16e eeuw. G i o v. J a c o p o A. bouwde in 1553 het orgel in den dom van Milaan. C o n s t a n z o A. was 1584—1619 organist van den dom van Brescia; hij componeerde missen, psalmen en o.a. een boek met Ricercari, L'Antegnata, met een inleiding L'arte organica, waarin, behalve een verhandeling over de kunst van het registreeren, een opgave voorkomt van alle door de familie A. gebouwde orgels.
H. Andriessen.

Antelami, B e n e d e t t o, een N. Italiaan, vnl. bekend als beeldhouwer tusschen 1177 en 1233. Van zijn leven is zeer weinig bekend. In 1178 beeldhouwde hij in het koor van den dom te Parma (nu in de Baiardikapel) een Kruisafneming, waarvan de figuren nog weinig van den overgeleverden N. Italiaansch-Romaanschen stijl afwijken: lange, slanke, langhoofdige figuren, gehuld in nauwsluitende gewaden, met bijna evenwijdig gecanneleerde vouwen, terwijl de mantelplooien stereotiep meer ronding vertoonen. Boven hun hoofden bloemkelkvormige aureolen. Het gebruikte meanderornament zou zooal niet resteerenden antieken, dan toch Zuid-Franschen invloed doen vermoeden. Tot 1196 beeldhouwde hij in Borgo San Donnino. Zijn grootste werk is het na 1196 ontstane Baptisterium van Parma, waar zeker niet alles van zijn hand is, maar waar hij, ook wat den bouw zelf betreft, de hoofdleiding schijnt gehad te hebben. Uit dit werk zijn te noemen de Profetenfiguren aan den gevel, het reliëf van den zegenenden Christus en de portaalsculpturen (Barlaämlegende, Wortel van Jesse, leven van St. Johannes den Dooper, de Aanbidding der Wijzen, de zes werken van barmhartigheid en in het tympaan Christus als Rechter). Na 1219 werkt A. te Vercelli en waarsch. in 1233 te Milaan (Palazzo della Ragione).

L i t. : Zimmermann, Ober-ital. Plastik (1897); Venturi, Storia dell' arte ital. (III 1903); Kingsley Porter, Romanesque Sculpture of the pilgrimage roads (Boston 1923).
Knipping.

Ante meridiem, Lat., = voor den middag; afgekort: a. m.

Antemnae (a n t. g e o g r.), Sabijnsche stad in Latium aan de samenvloeiing van Anio en Tiber, aan de Via Salaria.

Antennaria, samengesteldbloemige plant, die als stroobloem kan dienen, wanneer de bloemhoofdjes op de juiste wijze worden gedroogd. → Rozenkransje.

Antennarius, visch, leeft tusschen het drijvende wier van de Sargossazee. Kan zich én door de kleur én door de parapluievormig uitgespreide vinnen goed tusschen deze planten verschuilen.

Antenne (bij d i e r e n), → Antennen.

Antenne (Lat., = voelhoorn) is de inrichting, gebruikt voor uitzending en ontvangst der electromagnetische golven van de draadlooze telegraphie en telephonie.

In het zendstation worden electromagnetische trillingen opgewekt en op de a. overgebracht, die dan als open trillingsketen electromagnetische golven uitzendt. In het algemeen wordt de energie, welke aan de a. wordt toegevoerd, omgezet in weerstandsverliezen in de draden, verliezen in masten en stangen, bodemverliezen, enz., terwijl de rest wordt uitgestraald. De electromagnetische golven planten zich naar alle richtingen voort en wekken in de a. van het ontvangstation trillingen op, die het ontvangtoestel doen werken. De eenvoudigste vorm der a. is een verticale, geïsoleerd opgehangen draad.

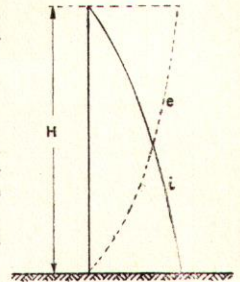
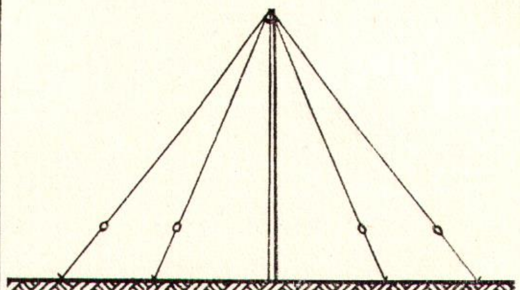

fig. 1.

Bij sinusvormige verdeeling van spanning (e) en stroom (i), als aangegeven in fig. 1, trilt de a. electrisch in den vorm van het vierde deel van een sinusgolf.

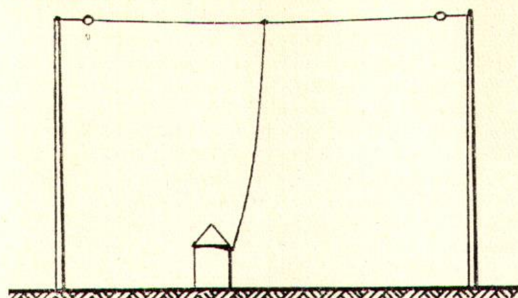
Is de lengte van de a. H, dan is de golflengte: I = 4 H. De eigen frequentie van de a. vinden we uit de betrekking: golflengte × frequentie = 30 milliard cm per sec. Bij H = 50 m, wordt I = 200 m en de frequentie 1 500 000 perioden per sec.

Door aan het ondereind van de a. een spoel te schakelen, wordt de eigen frequentie verkleind, de golflengte vergroot; bij aanbrengen van een condensator wordt de golflengte verkleind. Wanneer men in de a. een slingerkring, bestaande uit parallelgeschakelde capaciteit en zelfinductie, inschakelt, kan de a. met twee verschillende eigen frequenties slingeren. Deze vorm van a., reeds door Marconi bij zijn eerste proeven gebruikt, komt nog voor bij het draadlooze verkeer met luchtschepen en vliegtuigen. R. A. Fessenden (1906) zond met succes uit, door als enkelvoudige a. een waterstraal, die door een pomp in de hoogte werd gespoten, te gebruiken. De verticale a. herleeft thans weer in een modernen vorm en wel als zgn. h a l v e - g o l f l e n g t e - a n t e n n e. Deze a., die bestaat uit een verticalen mast, die zelf als stroomgeleider dienst doet, wordt zoo gebouwd, dat zij ca. een halve golflengte lang is. De mast wordt van de tuien en de aarde geïsoleerd. Met deze a. wordt bereikt, dat de straling in het horizontale vlak toeneemt ten koste van de straling in de opwaartsche richtingen.

Paraplu-antenne.

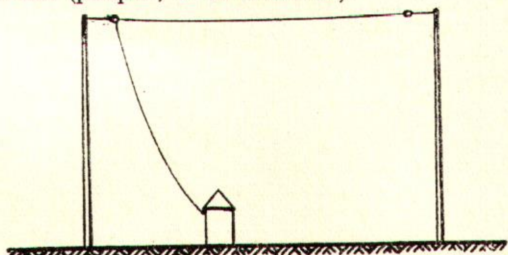
Halve-golflengte-antennen komen in zwang voor omroepzenders, ter vergrooting van de nuttige reik-

wijdten (o.a. Hilversum). De stroomsterkte in de a. is evenredig met de capaciteit; om groote stroomsterkte, d.w.z. krachtige werking, te krijgen, brengt men aan het boveneinde van de a. een groote capaciteit tegen aarde aan.

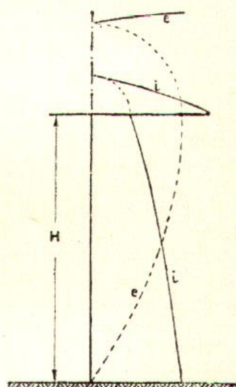
T-antenne.

In den regel construeert men deze capaciteit ook uit draden, en krijgt dan a. van verschillenden vorm, die tot bijstaande grondvormen kunnen worden teruggebracht (paraplu-, T- en L-antenne).

L-antenne.

Het trillingsbeeld der T-antenne (ook a. met vlakken top genoemd) is in fig. 2 aangegeven.

Antenne (fig. 2).

Deze a. is een normaal type voor grootere zendstations, veldstations en scheepsstations, waar het om redenen van economie of practische uitvoerbaarheid niet mogelijk is de antenne-hoogte op te voeren.

In het algemeen is de straling der a. niet in alle richtingen gelijk. Door passende constructie kan men de straling in bepaalde richting versterken (gerichte antenne of beam-antenne). Onder de gerichte a. rekent men de omgekeerde L-antennen, welke bestaan uit een verticaal gedeelte en een lang, omgeknikt horizontaal gedeelte. De straling in het horizontale vlak is het sterkst in de richting naar het verticale gedeelte van de L, gezien vanaf het uiteinde van het horizontale deel. Ze worden toegepast bij vaste telegraaf- en telefoonverbindingen en ook bij omroepzenders, teneinde de stralingskromme min of meer te doen aansluiten bij den vorm van het te bedienen landsgebied.

Een vorm, welke een sterker richtingseffect geeft, is een a., bestaande uit een of meer verticale draden, waarachter op een halven golflengte afstand zgn. schermdraden zijn opgehangen. De straling van de hoofddraden induceert in deze draden stroomen van tegengestelde phase, waardoor de velden achter het scherm elkaar opheffen en die voor het scherm elkaar versterken. Ze worden veelvuldig toegepast bij kortegolfzenders (golflengte 10—30 m), welke vaste intercontinentale verbindingen onderhouden. Er bestaan verschillende varianten op dit type. Voor zeer korte golven vanaf enkele cm tot enkele m worden tegenwoordig ook wel draadreflectors gebouwd in den vorm van een paraboloïde of ook wel, voor de centimetergolven, van massief metaal. Deze geven scherp begrensde bundels. Hun reikwijdte is gering. Ze vinden toepassing als geleidemiddelen in havens ten behoeve van de scheepvaart of voor verbinding met dicht bij elkaar liggende eilanden, ter vervanging van telefoon- en telegraafkabels.

Bij alle a. wordt het ondereinde van den antennekring geaard, d.w.z. met de aarde in geleidende verbinding gebracht. Is de aarde onder de a. een goede geleider, dan legt men een metalen plaat met een oppervlak van een of meer m² in den grond of in het grondwater; geleidt de grond minder goed, dan legt men een uitgestrekt net van draden op of in de aarde (het station Nauen had vroeger een aardnet met een doorsnede van 400 m, dat 25 cm diep was ondergeploegd) of men brengt een zgn. tegengewicht aan, bestaande uit een draadnet, dat op lage paaltjes (tot 1 m hoog) boven de aarde geïsoleerd is aangebracht.

v. Stekelenburg.

Antennecondensator, een in den antennekring geschakelde draaicondensator voor het afstemmen van de antenne op een bepaalde golflengte, of kleine serie-condensator voor het opheffen van de antennecapaciteit.

Antennekoppeling, a p e r i o d i s c h e, een minder juiste benaming voor een in de radiotechniek toegepaste, inductieve antennekoppeling, waarin geen veranderlijke condensator wordt gebruikt voor afstemming van den antennekring.

Antennen (< Lat. antenna) (bij d i e r e n), voelers, tasters, sprieten; parige, gelede ledematen aan den kop bij geleedpootige dieren; twee paar bij kreeften, een paar bij duizendpooten en insecten. Zij dragen de tast- en reukorganen en dienen soms, zooals bij eenige kreeften, als roeiorganen. Zeer sterk zijn de reukorganen ontwikkeld. Op de a. van een meikever werden 50 000 reukkegeltjes in groefjes geteld. De reukkegeltjes bezitten een uiterst dun chitinelaagje en zijn met zenuwvezels verbonden. De vorm der a. kan zeer verschillend zijn: knotsvormig, geknikt, geveerd, kam-, borstel- en draadvormig. *Willems.*

Antenne-officier, commandant van een luchtwaarnemingsstation.

Anténor (Gr. m y t h.), een voornaam Trojaan, die Odysseus en Menelaüs tijdens hun gezantschap gastvrij ontving. Hij ried vergeefs aan, Helena terug te geven en den vrede met de Grieken te bewaren. Bij den ondergang van Troje ontkwam hij en stichtte Patavium. Volgens een andere sage ging hij naar Cyrene. *Davids.*

Antenor, b e e l d h o u w e r, zoon van Eumares van Athene (omtrent 500 v. Chr.). Hij stond sterk onder Ionischen invloed (élégance in houding, bijna overdadige evenwijdige plooienval; vgl. vrouwenbeeld

van de Acropolis van Athene). Volgens sommigen maakte hij de tympaan-beelden voor den gerestaureerden Apollo-tempel te Delphi, en schiep een, ons verder onbekende, groep der tyrannenmoordenaars Harmodius en Aristogiton. *Knipping.*

Antentempel (templum in antis) is een tempel, waarvan de beide zijmuren afgesloten worden door een weinig vooruitstekenden pilaster of hoekzuil, die beantwoorden moet aan een daarvóór staande zuil. → Grieksche bouwkunst.

Antepaenultima, de derde lettergreep van achteren, waarop in het Latijn het accent valt, behalve wanneer de tweede van achteren (paenultima) lang is; bijv. illácrimo; maar memorátus.

Antependium. → Antipendium.

Antequera, districtshoofdplaats in de prov. Malaga, Spanje, 37° 03′ N., 4° 30′ W. 31 700 inw., Kath. Ruïnes van Moorsch en Romeinsch kasteel. Op den koepel der St. Sebastiaan staat een bronzen engel, die de reliquieën van de H. Euphemia (patrones van A.) draagt. In de nabijheid de grootste dolmen (hunebed) van Spanje, „la Cueva de Menga". Olijfteelt en wolweverij. *Verwiel.*

Anterograad (Lat., lett. vooruitschrijdend), duidt op verschijnselen, welke volgen op een plaatsgevonden hebbend ongeval van onbepaalden aard. Een geheugenstoornis wordt a. genoemd, wanneer zij zich uitstrekt over een tijdsverloop, volgend op een ongeval, bijv. een slag tegen het hoofd. *Carp.*

Anteros (Gr. m y t h.), broeder van Eros.

Anterus, Heilige, paus 21 Nov. 235, † 3 Jan. 236. Of hij den marteldood stierf, is niet zeker.

Anteruslied, middeleeuwsch-Finsche ballade van den held Anterus, die zijn jonge vrouw verliest en uit wanhoop zelfmoord pleegt, om met haar in hetzelfde graf te rusten: een treffend staaltje van migratie der volksliederen, want het thema is oorspronkelijk Zweedsch.

Antesignani (〈 Lat. ante = voor, signa = de veldteekens), bij de Rom. de soldaten, die in den slag vóór de veldteekens stonden.

Anteversio uteri, te sterk naar voren gebogen zijn van de baarmoeder. Kan in verschillende graden voorkomen, hetzij aangeboren, hetzij als gevolg van ziektetoestanden (ontstekingen) aan of in de omgeving der baarmoeder. Bij ernstige graden geeft deze toestand aanleiding tot allerlei verschijnselen, waarvan de voornaamste zijn menstruatiestoornissen en vage pijnen onder in den buik. *A. v. Rooy.*

Antevorta en P o s t v o r t a of -v e r t a (〈 Lat. ante = voor; post = achter of na; vertere = wenden). Bijnamen van de Rom. godin Carmenta. Deze namen duidden op Carmenta als geboortegodin en wezen op de twee gewone houdingen, die een kind bij de geboorte kan hebben, hetzij met het hoofd naar voren gewend, hetzij naar achteren. Of deze namen hadden betrekking op Carmenta als profetes van de toekomst van het kind, die haar blik op verleden en toekomst gericht hield.

L i t.: Wissowa, Religion und Kultus der Römer (²1912, 220 vlg.); Iwan von Müller, Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft (V, 4). *Davids.*

Anthedon, kuststadje in Palestina tusschen Ascalon en Gaza, vooral bekend uit Flavius Josephus. Herodus de Groote die de stad herbouwde, noemde haar A g r i p p e i o n. Later was A. een bisschopsstad.

Anthee, gem. in de prov. Namen, 428 inw., opp. 1 003 ha. Aldaar werd een Gallo-Romeinsche villa blootgelegd, waarvan heerenwoning en bijgebouwen samen een opp. van ongeveer 6,5 ha besloegen. De plattegrond der heerenwoning vertoont een rechthoek met vele vertrekken van ongelijke grootte en met vooruitstekende vleugels aan voor- en achtergevel, het geheel langs drie zijden omgeven door een portiek. Dat deze woning weelderig gedecoreerd was, bewijzen de mozaïekvloeren, de muurschildering, de marmerfragmenten, de voetstukken van zuilen, in het puin weergevonden. In de nabijheid lagen twee begraafplaatsen (Flavion en Berzée), waaruit een merkwaardige verzameling van geëmailleerde sluitspelden en broches ontgraven is, waarvan de villa te A. de voornaamste fabriek was. Deze sieraden speelden bijzonder in de 2e eeuw n. Chr. een groote rol in onze gewesten. *De Maeyer.*

Antheit, Belg. gem. in de prov. Luik, ten N. van Hoei; opp. 715 ha; 3 573 inw.; klei- en rotsachtige grond; ertsen; landbouw; zinkfabriek; Mehaigne en Maas; grot van den Mont Falize: vóórhistorische nederzetting. Cisterciënser vrouwenabdij van Val Notre-Dame. Gesticht door de Abdij Hocht, had zij langen tijd grooten invloed. Vele gedeelten zijn bouwkundig interessant.

Anthelion, ook tegenzon, → Haloverschijnsel.

Anthelmintica, → Wormafdrijvende middelen.

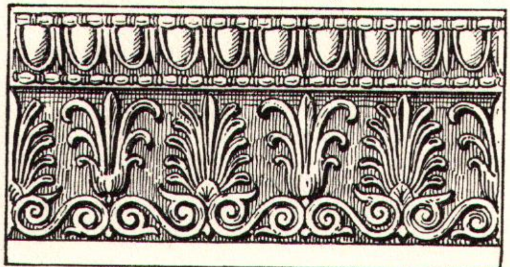
Anthelmus, Heilige, prior van de Grande-Chartreuse; * ca. 1105 te Chignin in Savoye, † 26 Juni 1178. Als generaal der Orde herstelde hij de regeltucht en legde in 1152 zijn ambt neer. A. ijverde voor de erkenning van Alexander III in Fr., en uit dankbaarheid verhief de paus hem tegen zijn wil tot bisschop van Belley, en verrichtte persoonlijk de bisschopswijding te Rome op 8 Sept. 1163. A. was een zegen voor zijn diocees; streed met succes tegen graaf Humbert van Savoye; trad in 1169 in opdracht van Alex. III verzoenend op tusschen Hendrik II en Thom. Becket. Op het eind van zijn leven trok A. zich weer in de eenzaamheid van de Chartreuse terug. Feestdag 26 Juni.

L i t.: Acta S.S. Jun. (VII ³1915, 202—212). *J. v. Rooij.*

Anthem is in Engeland de naam voor kerkelijke motetten of cantates, die in de liturgie der Anglicaansche kerk zijn voorgeschreven. A. is afgeleid van antihymne of antiphona, wat zooveel als beurtzang beteekent. Toch zijn de oudere A. (comp. Tye, Tallis, Byrd, Gibbons) geheel geschreven in den imitatiestijl van het oude motet. In het midden der 17e eeuw ondergaat het a. den invloed der Monodie (comp. Blow, Wise, Clarke, e.a.); grootere beteekenis kreeg het onder Purcell en Händel. Men onderscheidt: full anthems (voor koor), full anthems with verses (afwisselend koor en soli), verse anthems (één of meer solostemmen). Instrumentale begeleiding naar willekeur.

L i t.: Myles Foster, Anthems and Anthem composers. *Piscaer.*

Anthemion (Gr., = bloesem), een voornaam, in

den Ionischen stijl voorkomend ornament van op voluten voortloopende bladeren, bloesems en palmetten.

Anthemis, éénjarige of overblijvende, samengesteldbloemige plant met sterken geur. Kamille is een A.

Anthemius van Tralles, Byzantijnsch wis- en werktuigkundige en architect, leefde in Konstantinopel. † ca. 534. In 532 met Isidorus van Milete belast met de reconstructie van de Aya Sofia; werkte waarsch. ook aan den Sergius- en Bacchustempel te Konstantinopel. Schreef een werk over brandspiegels; hierin ook eigenschappen van kegelsneden (constructie van parabool uit brandpunt en richtlijn).

Uitg.: Westermann, Scriptores rerum mirabilium Graeci (Brunswijk 1839); Unger, Quellen zur byzantin. Kunstgeschichte. *Dijksterhuis.*

Anthère (< Gr. anthèros = bloeiend) is dat gedeelte van een meeldraad, waar stuifmeel gevormd wordt.

Anthericum, kruidachtig plantengeslacht van de familie der lelieachtigen; 70 soorten, die vooral in Afrika voorkomen, maar waarvan eenige (A. Liliago L., → Graslelie) ook in Europa worden aangetroffen. Verschillende soorten als sierplanten gekweekt. → Phalangium.

Antheridiën zijn de mannelijke organen, waarin bij wieren, mossen en varens de spermatozoïden gevormd worden.

Antherozoïden, → Spermatozoïden.

Anthesis (Gr.), bloei of bloeitijdstip.

Anthesteriën (< Grieksch anthos = bloem), bloemenfeest, te Athene gevierd op den 11-13en dag van de maand Anthesterion (Februari—Maart). Het was een driedaagsch wijnfeest ter eere van Dionysus, oorspronkelijk echter een doodenfeest. Den eersten dag vierde men de Pithoigia, het openen der kruiken met uitgegisten wijn; de wijn werd geproefd; daarna wedstrijd in het drinken. De kruiken waren symbolen van oude graven; de dooden komen eruit en zwerven rond. Tweede dag: Choai, het kannenfeest. Mystiek huwelijk tusschen Dionysus en de Basilinna, de vrouw van den archon basileus. Derde dag: Chytroi (kookpotten), genoemd naar de potten, waarin degenen, die uit den grooten vloed in Deucalions tijd gered werden, de resten hunner spijzen gekookt hadden. *Davids.*

Antheunis, 1° Gentil Theodoor, Vlaamsch dichter en toondichter, schoonzoon van Conscience. * 1840 te Oudenaarde, † 1907 te Elsene. In „Uit het Hart" (1874) en „Leven, Lieven en Zingen" (1879) staan gemoedelijke en lieve verzen van huiselijken aard (o.a. het bekende: Ik ken een lied, getoondicht door W. De Mol). Hij componeerde verdienstelijke romantische liederen, o.a. „Mijn Vlaandren heb ik hartlijk lief." *A. Boon.*

2° Jacob Jan, schuilnaam J. J. A., Vlaming, verwikkeld in de staatkundige twisten van zijn tijd, tégen Jozef II, vóór Frankrijk. Was ook werkzaam op tooneelgebied, tot den bloei waarvan hij geestdriftig meeijverde. Zijn taal was gezonder en zuiverder, zijn tooneelinzicht scherper dan dit het geval was bij de Vlaamsche auteurs van de 2e helft der 19e eeuw. * ± 1750 te Gent, † begin 19e eeuw. Studeerde aan het Augustijner College te Gent en aan de Hoogeschool te Douai.

Werken: voor het tooneel: De dood van Julius Caesar, naar Voltaire's treurspel (1785) en twee blijspelen: Den deugdzaamen uitwijkeling en De onverwagte Bruiloft, in Langendijkschen trant, zeer sentimenteel, maar levendig en vol spelmogelijkheden. Het werd gecreëerd te Lokeren (1789). Protesteerde tegen de misbruiken der bezetting in „Legende der Nederlandsche Roffianen en Stroopers" in zijn spectatoriale uitgave in drie dln. „De Protocole Jacobs" (1799). — Lit.: F. van der Haeghen, Bibliographie gantoise; Fr. De Potter, Leven en Werken der Zuid-Ned. schrijvers. Uitvoerige bijdrage (afl. I 1900, 24 vlg.). *Godelaine/A. Boon.*

Anthia en Habrocomas, hoofdpersonages uit den Gr. roman (Ephèsiaka) van Xenophon van Ephese. In hun lange omzwervingen wordt hun huwelijkstrouw dikwijls zwaar op de proef gesteld, maar immer ongerept bewaard.

Anthisnes, Belg. gem. in de prov. Luik, ten Z. van Luik; opp. 1 441 ha, 1 576 inw.; bergachtige streek; bosschen, landbouw; kasteel van Ouhar; Romeinsche munten ontdekt.

Anthoceros, → Hoornlevermos.

Anthochloor, → Anthoxanthine.

Anthocyanen, Anthocyanosiden (< Gr. anthos = bloem, kyaneos = blauw) zijn de roode, blauwe en paarse kleurstoffen, die in het celvocht van vele bloemen voorkomen. Het zijn glucosiden, die met zuren goed gekristalliseerde verbindingen vormen en hiermede uit de plantendeelen gewonnen kunnen worden. Door koken met zoutzuur worden ze in koolhydraat en de eigenlijke kleurstofcomponenten, de anthocyanidinen, gesplitst. → Bloemkleurstoffen. *Hoogeveen.*

Anthocyanosiden, → Anthocyanen.

Anthologia Graeca (= Grieksche bloemlezing). Haast alle Gr. dichters hebben epigrammen geschreven, d.w.z. kleine gedichten van uiteenloopenden aard, stemming en bedoeling, meest echter graf-, wij- of puntdichten. Reeds Meleagrus van Gadara stelde ± 60 v. Chr. een krans of keuze samen uit de toen reeds rijke epigrammenliteratuur; later werden gelijkaardige kransen gemaakt door Philippus van Thessalonica (1e eeuw n. Chr.), Diogenianus van Heraclea (2e), Agathias. Uit deze en andere anthologieën stelde Constantinus Kephalas in de 10e eeuw de eerste bewaarde A. samen: de A. Palatina, door Salmasius in 1607 te Heidelberg ontdekt. In de 14e eeuw verzamelde Planudes eveneens epigrammen, in overgroote meerderheid overgenomen uit de A. van Constantinus: de voor de helft onvollediger A. Planudea. De Anthologia Graeca toont ons den rijkdom en de fijnheid van den Gr. geest, die in de meest verschillende onderwerpen, zoo binnen als buiten den mensch, stof vindt voor eenvoudige maar liefelijke poëzie.

Uitg.: Anthol. Palat.: Jacobs (13 dln. 1794—1814) en Stadtmüller (reeds 3 dln. 1894—1906). Anthol. Plan.: H. De Bosch (met Lat. vert. van H. Grotius (5 dln. 1795). *V. Pottelbergh.*

Anthologia Latina (= Lat. bloemlezing). Eerst tijdens en na de Renaissance werden al de bereikbare, in handschriften of op monumenten opgeteekende Lat. epigrammen verzameld door J. Scaliger (1573) en door P. Burmann (1759—'73). Deze a. werden herzien en uitgebreid in de Anthologia Latina van Bücheler, Lommatzsch en Riese (2 dln. 1894—1926). *V. Pottelbergh.*

Anthologie, → Bloemlezing.

Anthologion, een soort brevier, bij de Grieksche Kerk in gebruik, waarin de Officies der grootere feesten en een Commune Sanctorum voor de kleinere werden samengevat, waardoor het ook voor

armere geestelijken en kerken toegankelijk werd.

Anthomya, geslacht der vliegen, → Kamervlieg.

Anthonie van Lalaing, heer van Hoogstraten, geb. 1480 als zoon van Joost van Lalaing-Hoogstraten, † 2 Apr. 1540, stond hoog aangeschreven bij Philips den Schoonen, Margaretha van Savoye en Maria van Hongarije. Hij streed tegen Karel van Egmond, werd 1509 baljuw van Gooiland, 1522 stadhouder van Holland, Zeeland en W. Friesland, 1528 ook van Utrecht. Goed Kath., bouwde hij in Hoogstraten een prachtige kerk. → Lalaing. *W. Mulder S. J.*

Anthonis, St., → Sint Anthonis.

Anthonissen, 1° Arnoldus van, Nned. schilder van marinestukken. Zoon (en leerling ?) van H. van Anthonissen. Zijn zeldzame werken, waarvan twee in het Museum te Leiden, toonen een middelmatig talent. In 1662—1663 was hij hoofdman van het Leidsche gilde. In 1667 woonde hij in Middelburg.

2° (Teunissen) Cornelis, Nned. cartograaf en schilder van doelestukken. * ca. 1500 te A'dam, † ca. 1553 aldaar. Maakte ook zeereizen. Een gedateerd schuttersstuk in het Rijksmuseum (1533). Hij is een der belangrijkste cartografen uit de 1e helft van de 16e eeuw.

3° Hendrik van, Nned. marineschilder. Hoofdzakelijk werkzaam te A'dam. * 1605, † 1655; verbleef ook in de omgeving van Leiden. De zeeschilder Jan Porcellis was zijn zwager. *de Jager.*

Anthonisz, 1° Adriaen, landmeter, vestingbouwkundige, herhaaldelijk burgemeester van Alkmaar. * ca. 1543 te Alkmaar, † 1620 aldaar. In een slechts in enkele afschriften verspreide verhandeling van 1584, „Tegen de quadrature des circkels van Mr. Symon van Eycke", deelt hij de verhouding $^{355}/_{113}$ voor π mee, die gewoonlijk aan zijn zoon Adriaan Adriaensz. wordt toegeschreven. Wordt wel aangeduid met den naam Metius.

2° Cornelis, → Anthonissen, Cornelis. *Dijksterhuis.*

Anthonomus, geslacht der snuitkevers, → Appelbloesemkever. Legt de eieren in den knop van den appelbloesem. De larven vreten de meeldraden en den stamper in den bloemknop uit.

Anthophaeine (⟨ Gr. phaios = zwartachtig) is evenals anthocyaan en anthoxanthine een kleurstof, hier bruin, opgelost in het celsap, bijv. de donkere vlek op de bloem van de tuinboon.

Anthophyla, → Wespen.

Anthophylliet (⟨ Gr. anthos = bloesem, phyllos = blad), een geel-bruin mineraal, behoorende tot de groep der hoornblenden. De chemische samenstelling is $MgFeSiO_3$. Dit mineraal komt in de natuur voor in den vorm van vezelige aggregaten.

Anthoxanthine (⟨ Gr. xanthos = geel), ook anthochloor (⟨ Gr. chlooros = geelgroen) genoemd, is evenals anthocyaan een reeks van kleurstoffen, in het celsap opgelost, die de bloemen en andere plantendeelen (niet de groene kleur van de bladeren) een gele kleur geven.

Anthoxanthum, → Reukgras.

Anthozoa (dierk.), → Bloemdieren.

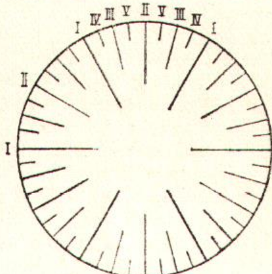
Anthozoa, palaeontologie der fossiele koralen, behooren tot de oudst bekende dierlijke overblijfselen. Van de beide onderklassen, de Zoantharia en Alcyonaria, zijn fossiele vertegenwoordigers bekend (zie afbeeldingen).

Zoantharia. Van de Zoantharia zijn slechts van de Madreporaria fossielen bekend; van de Actiniaria evenwel niet. De Madreporaria worden verdeeld in de Tetracoralla of Rugosa, en de Hexacoralla.

Tetracoralla. Bouw van den kelk of calix. In het vroegste jeugdstadium bezit de kelk geen septen of tusschenschotten. Daarna vormt zich een axiaal septum, dat later in tweeën gedeeld wordt, in een hoofdseptum (h), en een tegenseptum (g). Voorts vormen zich twee paar zijsepten (s), waarvan het tweede paar zeer onduidelijk is. Het lijkt dus alsof er slechts vier primaire septen aanwezig zijn. Tusschen deze primaire septen vormen zich dan de nevensepten, in de volgorde als de figuur aangeeft. De septen zijn dus niet radiair, maar veervormig gerangschikt. De Tetracoralla zijn gedeeltelijk solitaire, gedeeltelijk kolonievormende koralen. Een enkele maal kan een zelfde soort nu eens solitair, dan weer in een kolonie optreden.

Voorkomen. De Tetracoralla komen vnl. in palaeozoïsche gesteenten voor; enkele geslachten komen nog in de Triasformatie voor. In het Midden-Devoon van den Eifel komen groote fossiele koraalriffen voor, die behalve een rijke koraalfauna (Cyathophyllum, Cystiphyllum, Calceola), een typische trilobieten- en molluskenfauna bevatten.

Hexacoralla bezitten in den regel zes primaire septen. De rangschikking der septen is radiair. De Hexacoralla, die pas optreden na het verdwijnen der Tetracoralla, komen eveneens solitair en kolonievormend voor. Uit alle formaties van het Mesozoïcum en Cenozoïcum zijn fossiele Hexacoralla bekend. Von Mojsisovics toonde aan, dat vele kalksteenen der alpine Triasformatie opgebouwd zijn uit koralen en kalklagen.

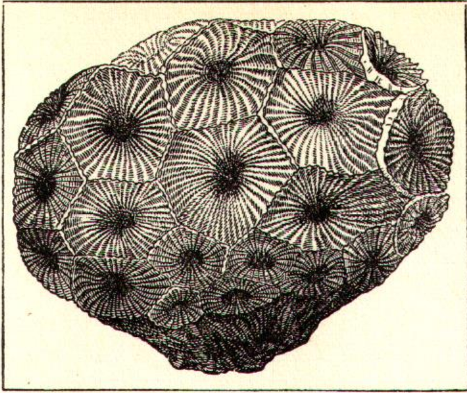
Rangschikking der septen bij de Hexacoralla: I primaire septen. II 2e orde. III enz.

Uit het Limburgsche Krijt zijn ook koralen bekend, o.a. de geslachten Astrea en Cyclolites.

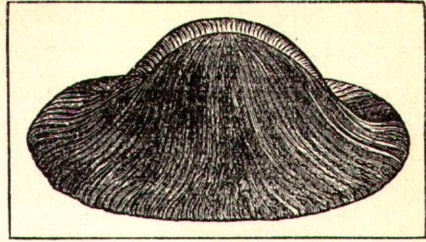
Alcyonaria of Octocoralla. Deze koralen zijn zoowel fossiel als levend bekend. Zij bezitten acht mesenteriaalplooien en komen meestal in kolonies voor. Uit de Siluurformatie is Heliolites bekend, terwijl o.a. Heliopora en Isis zich vanaf het Krijttijdperk hebben staande gehouden. Tot de Alcyonaria worden vaak de Tabulata gerekend, welker plaats in de systematiek echter nog niet geheel en al vast staat. Zij komen vnl. als kolonievormers voor in het Palaeozoïcum. De Tabulata bezitten een kalkskelet, dat door horizontale tusschenschotten (tabulae) in kamers wordt verdeeld. Eenige der Tabulata komen in Ned. als zwerfsteen voor in het Noordelijk diluvium, o.a. de geslachten Halysites, Syringopora en Aulopora. *Hofsteenge.*

Anthraceen, aromatische koolwaterstof, $C_{14}H_{10}$, uit een hoogkokende fractie (280°—380° C) der steenkolenteer. A. vormt witte, fluoresceerende blaadjes met een smeltpunt van 213° C en een kookpunt van 360° C bij gewonen druk. Het ruwe a. (gehalte 25-35%) wordt door persen verkregen, daarna met benzol gewasschen en langs chemischen weg van verontreini-

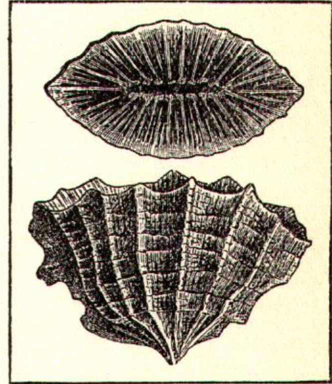
Anthozoa

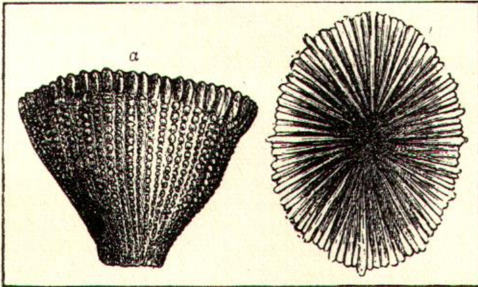
1

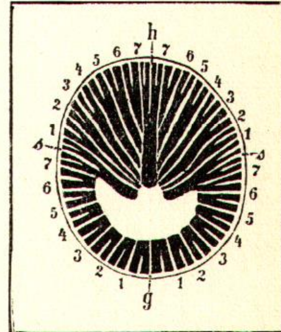
2

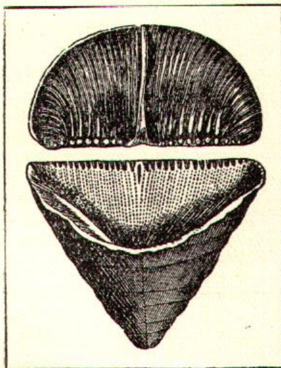
4

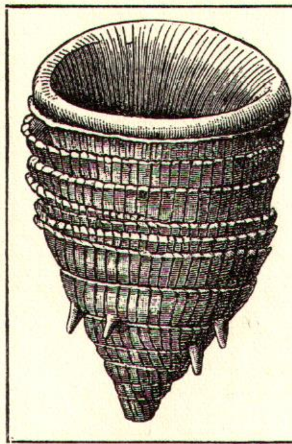
3

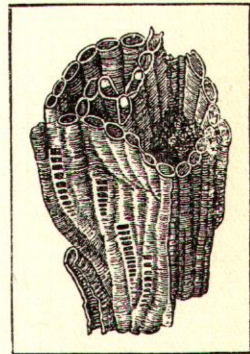
7

5

6

8

1. Cyathophyllum hexagonum. Devoon. 2. Cyclolites undulata. Senoon. 3. Trochosmilia granifera. Turoon. 4. Flabellum roissyanum. Mioceen. 5. Calceola sandalina. Devoon. 6. Omphyma subturbinata. Siluur. 7. Menophyllum tenuimarginatum. Kolenkalk. 8. Halysites catenularia. Siluur.

gingen (vnl. carbazol) ontdaan. In de techniek wordt van a. anthrachinon gemaakt. *Tellegen*

Anthraceenkleurstof, derivaten van anthrachinon, te onderscheiden in beits-, zure en kuipkleurstoffen, bijv. alizarine.

Anthraceenolie is de vloeistof, die bij distillatie van steenkolenteer boven 270° C wordt opgevangen en die van 0,25% tot 0,45% anthraceen kan bevatten. Door koeling wordt hieruit ruw anthraceen met een gehalte van 12%—22% verkregen.

Anthrachinon wordt verkregen door oxydatie van anthraceen met salpeterzuur of chroomzuur. $C_{14}H_8O_2$, een lichtgele verbinding, smeltpunt 285° C, kookpunt 380°, s.g. 1,42—1,44. Het wordt gebruikt voor de vervaardiging van vele kleurstoffen, waaronder het belangrijke alizarine.

Anthraciet. Hieronder verstaat men steenkool in een vergevorderd stadium van inkoling. A. heeft minder dan 7% vluchtige bestanddeelen, is zeer hard en heeft glasachtige structuur. De echte a. geeft bijna niet af en verbrandt practisch zonder vlam. Om deze reden is het een ideale steenkoolsoort voor huisbrand. Meestal wordt een goede magerkool als a. verkocht.
A. geologisch, → Steenkool.

Anthracoceras, → Goniatites.

Anthracolithicum, een in de historische geologie gebruikelijke verzamelnaam voor de Carboon- en Permformatie. De naam A. werd in het jaar 1891 door W. Waagen ingevoerd.

Anthracomarti, uitgestorven orde der Euarachnida (→ Spinachtige dieren). Zij waren waarschijnlijk verwant aan de Pedipalpi en Phalangida. De voornaamste geslachten zijn: Anthracomartus, Brachypyge, Eophrynus, Kreischeria en Anthracosiro. Overblijfselen der A. worden gevonden in gesteenten der Carboonformatie. *Hofsteenge.*

Anthracomartus, → Anthracomarti.

Anthracomya, → Mollusca.

Anthracosaurus (fossiel), → Reptilia.

Anthracosiidae (palaeontologie), → Mollusca.

Anthracosis (diergeneesk.), beeld, dat de longen te zien geven, nadat het dier veel stof heeft ingeademd. Komt voor bij paarden, die in de mijnen worden gebruikt. Ook bij honden.
A. in de geneesk., → Silicosis.

Anthracotheriidae, primitieve groep van uitgestorven hoefdieren, meestal voorkomend in lagen van het Oud-Tertiair. Anthracotherium magnum, een dier van de grootte tusschen een zwijn en een rhinoceros, leefde in het Oligocene tijdperk in Europa.

Anthrapalaeomon, fossiel, behoorend tot de Peracarida (→ Crustacea). A. wordt in gesteenten van de steenkoolformatie, vooral in het Zuiden van Schotland, gevonden. Voor eenige jaren is dit fossiel ook in de Ned. steenkoolmijnen aangetroffen, en is daar van groot belang voor de stratigraphie van het productief Carboon. *Hofsteenge.*

Anthrax, → Miltvuur.

Anthraxylon. Hieronder verstaat men dat bestanddeel uit de steenkool, hetwelk in hoofdzaak ontstaan is uit het hout der planten, welke de kool gevormd hebben. → Koolpetrographie.

Anthrenus, → Museumkever.

Anthriscus, → Kervel.

Anthropocentrisch of homocentrisch wordt die denkwijze genoemd, welke den mensch (in plaats van God: theocentrisch) als middelpuut van alle beschouwingen en als uitgangspunt van alle redeneeringen neemt. Zoo is Luther's sola-fides-leer (het geloof alleen maakt zalig) a., als van den mensch uit geconstrueerd. *J. Sassen.*

Anthropogenese, → Mensch.

Anthropogeographie, of de aardrijkskunde van den mensch, gaat den invloed na, dien de omringende natuur uitoefent op den mensch en op de menschelijke organisaties en beschrijft hoe omgekeerd het landschap veranderd werd door het werk van den mensch. Door alle eeuwen heen waren de geografen het zich bewust, dat er een innige relatie bestaat tusschen natuur en mensch, maar deze betrekkingen werden niet in een speciale afd. van de aardrijkskunde onderzocht en uiteengezet. Reeds Eratosthenes, de grootste geograaf van de Oudheid, nam het onderling verband, dat bestaat tusschen natuur en mensch, in oogenschouw. Ook Herder en Montesquieu stelden de afhankelijkheid van den mensch van de natuur in een klaar licht. Aparte geographische studies over dit onderwerp verschenen niet vóór het midden der vorige eeuw. Tot de vroegste behoort de merkwaardige verhandeling van J. G. Kohl: Der Verkehr und die Ansiedlungen der Menschen in ihrer Abhängigkeit von der Gestaltung der Erdoberfläche (Dresden 1841). De eerste, die een geographie van den mensch gaf, is Friedrich Ratzel met zijn Anthropogeographie (2 dln. 1882 en 1891). Hij legt de tallooze uitingen en werkingen van mensch en maatschappij vast in de natuur der landen en zoekt hierin hun verklaring. Vanzelf voerde deze methode tot eenzijdigheid; de werken van den mensch worden wel en dikwijls intens beïnvloed door de natuur, maar een algeheele verklaring kan de natuur alleen niet leveren. Het terrein van onderzoek is zeer uitgebreid; men heeft dan ook nog geen vaststaande indeeling van deze wetenschap. De belangrijkste onderdeelen zijn: politieke-, historische-, nederzettings-, economische- en handels- en verkeersaardrijkskunde (→ Aardrijkskunde). Met vrucht worden deze afdeelingen bestudeerd, en geleidelijk ontwikkelt zich hieruit een wetenschap, meer omvattend dan de a. van Ratzel. Een volkerengroep in haar ordening en historische ontwikkeling eng verbonden aan het landschap, dat die groep bewoont, te leeren zien; ook haar beïnvloeding door krachten, in andere woonruimten zetelend en den cultureelen groei belemmerend of bevorderend, moet leiden tot een nauwkeurige kennis van de aarde en tot een samengaan van de bovengenoemde onderdeelen dezer geographie van den mensch. Zoo opgevat, spreekt men in Ned. van → sociale aardrijkskunde.

Lit.: Ratzel, Die Erde und das Leben (2 dln. 1901—1902); Reclus, l'Homme et la terre (6 dln. 1905—1908); G. Schlüter, Die Ziele der Geographie des Menschen (1906); Camille Vallaux, Géographie sociale: La Mer (1908); Le Sol et l'Etat (1911); Ellen Churchill Semple, Influences of Geographic Environment, on the basis of Ratzel's system of Anthropo-geography (1911); O. Schlüter, Die Stellung der Geographie des Menschen in der erdkundlichen Wissenschaft (Geogr. Abende 1919); N. Krebs, Die Verbreitung des Menschen auf der Erdoberfläche (1921); Friedrich Ratzel, Anthropogeographie (I [3]1921; II [4]1922); A. Supan, Leitlinien der allgemeinen politischen Geographie ([2]1922); P. Vidal de la Blache, Principes de Géographie humaine (1922); Jean Brunhes, Géographie humaine ([3]1925). *v. Velthoven.*

Anthropoidea, → Menschapen, → Aap.

Anthropoiden, → Primates.

Anthropologie (< Gr. anthroopos = mensch,

logos = leer), wetenschap, die de natuurgeschiedenis van den mensch in den tijd (voorhistorische a.) of de verspreiding der menschengroepen over de wereld (anthropo-geographie) tot voorwerp van haar studie neemt; in breederen zin de wetenschap van het geheel der levensverrichtingen en der lichamelijke eigenschappen van den mensch.

Door haar eenzijdigheid en verstard formalisme tot een straks uitstervende wetenschap gedoemd, ging de oudere a. nieuwe wegen op toen de werkmethoden van de moderne proefondervindelijke erfelijkheidsleer bij haar beoefenaars ingang vonden.

In de 17e en 18e eeuw was de a. in hoofdzaak naar de systematiek georiënteerd. Met behulp van het rijke materiaal, door de ontdekkingsreizigers uit dien tijd bijeengebracht, trachtte zij stammen en volken volgens de toen gangbare classificatiemethoden te groepeeren. De strijd, die toen een tijd lang tusschen de voorstanders van de monogenetische en de aanhangers van de polygenetische ontwikkeling van den mensch woedde, bracht de overwinning aan hen, die de ontwikkeling van de verschillende menschenrassen uit één stampaar aannemen; op grond van nieuwere wetenschappelijke gegevens is ook de moderne a. de monogenetische opvatting toegedaan.

Een gelukkige aanwinst voor de a. was de schedelmeting, reeds door den Ned. Petrus Camper (1722—1789) toegepast, dank zij den anthropologen Retzius (1796—1860) en Broca (1824—1880) als raskenmerk aangewend. De schedelindex (verhouding tusschen de grootste breedte en lengte van den schedel) blijkt inderdaad een betrekkelijk weinig modificeerbare grootheid te zijn, zoodat hij als raskenmerk dankbaar kan aangewend worden.

In de laatste helft van de 19e eeuw werden een aantal schedels of skeletten van den voorhistorischen mensch gevonden: Neanderthal (1856), Spy (Namen, 1866). In oudere aardlagen kon men totnogtoe geen tusschenvormen vinden tusschen dien Homo primigenius en meer aapachtig gebouwde wezens (Heidelberg, 1907 en Piltdown, 1912); evenmin vond men zijn skelet terug in jongere geologische lagen. Omtrent den „Pithecanthropus erectus", door den Ned. E. Dubois in 1892 op Java in het Plioceen gevonden, bestaat onder de anthropologen geen eensgezindheid: volgens Dubois is hij een voorstadium van den mensch, volgens vele andere anthropologen behoort hij tot een meer ontwikkeld apengeslacht dan de gibbons. Van het Spy-Neanderthaltype bestaan o.a. nog vindplaatsen te Chapelle-aux-Saints (Corrèze, 1908) en Le Moustier (Dordogne) in Frankrijk. Meer dan hypothesen kan de a. uit dit materiaal voor de ontwikkeling van den mensch niet opbouwen.

In de laatste helft der 19e eeuw maakte de rassenkunde, die door vergelijkende waarnemingen de lichamelijke eigenschappen van de verschillende menschengroepen tracht te omschrijven (somatische a.) groote vorderingen, dank zij het invoeren van de statistische methode en het zorgvuldig opnemen van lichaamsmaten (→ Anthropometrie). Baanbrekend werk leverden op dit gebied Quetelet (Anthropologie, 1871) en Galton (Galtonkromme of frequentiekromme).

In zijn „L'Espèce humaine" (1878) en „Histoire générale des races humaines" (1889) beschrijft De Quatrefages, volgens den toenmaligen stand der wetenschap, de biologische en sociale werking van de rassenmenging bij den mensch.

Sinds Farabee (1905) het bewijs bracht dat de Mendelsche overervingswetten ook op den mensch toepasselijk zijn, werd de studie van de → erfelijkheid bij den mensch de nieuwste wetenschappelijke uiting van de a. Tal van genetici spanden zich in om de genetische verschilkenmerken van mensch en menschengroepen op te sporen: Davenport (1907), Fischer (1908), Poll (1911), Frets (1917—'21 en 1924), Siemens (1923) e.a. Waar de statistiek ontoereikend bleek om vaste gegevens ten overstaan van de erfelijkheid van eigenschappen te verschaffen, heeft de a. de wetenschappelijk-genealogische methode te hulp geroepen. Het proefondervindelijk onderzoek, dat bij de genetische analyse van plant en dier onschatbare diensten bewees, moest hier echter achterwege blijven. Die leemte werd voor een groot deel aangevuld door het onderzoek van een-eiige en twee-eiige tweelingen en door de genetische studie van uit rassenkruising gesproten menschengroepen, bijv. Boeren-Hottentotten (Fischer, 1913), de mestiezen op het eiland Kisar in Ned.-Indië (Rodenwaldt, 1927) e.a. Uit deze en soortgelijke onderzoekingen blijkt, dat niet rassen als dusdanig overheerschen, doch dat alle rassen zelfstandige, afzonderlijk overervende dominante eigenschappen kunnen bezitten. → Crimineele anthropologie.

Een merkwaardig overzicht van de oudere anthropologische, vooral echter van de anthropologisch-genetische literatuur publiceerde in 1930 prof. H. Lundborg in Bibliographia Genetica (VIII 1931).

Parallel met deze physisch-anthropologische analyses ontwikkelde zich het serologisch onderzoek, dat, ingeleid door Landsteiner (1901), tot de erfelijkheid van vier bloedgroepen besloot (Thomson 1928).

Nu de eugenetiek de nieuwe bevindingen van de genetica ten aanzien van den mensch op sociaal en staatkundig terrein wil toepassen, is het gevaar niet denkbeeldig dat hier roekeloos te werk wordt gegaan. Algemeene richtlijnen kan de a. inderdaad voor een gezond opgevatte eugenetiek wel aangeven, doch in vele individueele gevallen kan vooralsnog alleen met behulp van hypotheses gearbeid worden.

Het hiermee verband houdende vraagstuk van het geneeskundig onderzoek vóór het huwelijk werd vanuit het standpunt der Katholieke zedenleer behandeld door den Leuvenschen professor kan. Dr. A. Janssen (1932). Moderne onderzoekscentra zijn o.a. het rassenbiologisch Instituut te Upsala (Zweden) en het Kaiser-Wilhelm-Instituut voor a., erfelijkheidsleer van den mensch en eugenetiek (Berlijn).

Lit.: R. Martin, Lehrbuch der Anthropologie (1914, [2]1928); W. Scheidt, Allgemeine Rassenkunde als Einführung in das Studium der Menschenrassen (1925); Bibliographie Eugenica (1927); F. A. E. Crew, Organic inheritance in man (1927); E. Baur, E. Fischer, F. Lenz, Menschliche Erblichkeitslehre und Rassenhygiene (I [3]1927, II [3]1931); H. A. van Herwerden, Erfelijkheid bij den mensch en Eugenetiek (1929); H. W. Siemens, Grundzüge der Vererbungslehre, Rassenhygiene und Bevölkerungspolitik für Gebildete aller Berufe ([4]1930).

Dumon.

Theologische anthropologie is de theologische leer van den mensch, in zijn verheffing tot den staat van genade, met alles, wat daarmee verbonden is: recht op den hemel, deugden, gaven van den H. Geest, e.a. Ook de leer der erfzonde, der Verlossing en der Openbaring. Eveneens in zekeren zin die natuurlijke waarheden, welke daarmede in betrekking staan. Anthropologische dwalingen zijn die

der Pelagianen, rationalisten, hervormers, Jansenisten, e.a. *J. Sassen.*

Anthropometrie (< Gr. anthroopos = mensch, metron = maat), een toegepaste wetenschap der a n t h r o p o l o g i e of menschenkunde, die tot doel heeft de juiste afmetingen vast te stellen van de verschillende lichaamsdeelen, van de ruimteverhoudingen tusschen die deelen, en ook de lichaamsverrichtingen te meten, in dit geval weleens b i o m e t r i e genoemd. Gemeten worden bijv. de gestalte, de spanwijdte van de armen, de omtrek van den schedel, de lengte van het oor, van den middenvinger. De verhouding van het lichaamsgewicht in kg tot de gestalte in dm geeft den morphologischen coëfficiënt, normaal 3,9. De gestalte in cm min het gewicht in kg en borstperimeter in cm is de coëfficiënt van Pignet, normaal 10—20. De vitale capaciteit (v.c.) of ademomvang is 3,5 liter. De verhouding van de v.c. tot de gestalte × de verhouding van de v.c. tot het gewicht = 1000 of normaal levensquotiënt. De a. dient eerst en vooral in de paedologie of kinderkunde tot het meten van lichaamsdeelen en lichamelijke verhoudingen bij het groeiend kind, om na te gaan of de groei van de lichaamsstructuur een normaal tempo en evenwicht vertoont. De a. kan dienen voor de g e n e e s k u n d e, omdat bepaalde maten kunnen veranderen door verzwakking ofwel verbetering van den alg. lichaamstoestand; het levensquotiënt bijv. kan een aanwijzing worden voor de beterschap van een longlijder.

De a. dient ook voor de r a s s e n k u n d e, omdat verschillende rassen kunnen gekenmerkt zijn door een samenhang van bepaalde lichaamsafmetingen. In hetzelfde ras kan zij dienen tot het bepalen van het type van lichaamsbouw; zoo kent men brachycephalen of korthoofdigen en dolichocephalen of langhoofdigen; athletischen of krachtigen, leptosomen of tenger langlijnigen, en pyknischen of kortlijnigen lichaamsbouw.

De a. heeft ook een rol gespeeld in de c r i m i n e e l e a n t h r o p o l o g i e of m i s d a a d k u n d e, in het bijzonder in de zgn. Italiaansche school, geleid door Lombroso, die de misdaad toeschreef aan een anomalie, aan de ontaarding der aangeboren constitutie, welke zich naar buiten vertoonde door bepaalde misvormingen van schedel, oorschelpen, neus, aangezichtsbeenderen, en abnormale verhoudingen tusschen de lichaamsdeelen. De passer werd aangelegd om vast te stellen of een persoon als abnormaal diende beschouwd te worden. De schedelmetingen kwamen vooral in aanmerking. Vandaar dat de a. haar intrede deed in de g e r e c h t e l ij k e p s y c h i a t r i e, die in de zgn. ontaardingsteekens, nauwkeurig uitgemeten, argumenten ging zoeken voor de vermindering der strafrechterlijke verantwoordelijkheid van misdrijfplegers. De a. is nog in zwang in den anthropologischen dienst der Belg. gevangenissen. De voornaamste verdienste der a. is haar rol in het vaststellen der eenzelvigheid van menschen, in het bijzonder van misdadigers-recidivisten. Deze geheel practische rechterlijke a. wordt naar haar uitvinder, den Franschman Alphonse Bertillon, B e r t i l l o n n a g e geheeten. B. stichtte rond 1880 een anthropometriedienst te Parijs, en schreef o.a.: L'anthropométrie judiciaire à Paris (1890). Het ging hier natuurlijk om de juiste afmetingen van het skelet van den volwassene, omdat dit zoo goed als onveranderlijk is en in zijn geheel een groot aantal verschillen vertoont van mensch tot mensch. Van elken gevangene werd het anthropometriesignalement opgemaakt en zorgvuldig bewaard en geklasseerd. Was een onbekende aangehouden, zoo kon men uit zijn signalement aanstonds weten of hij vroeger reeds met het gerecht te doen had. Deze identiteitsanthropometrie had veel bijval en werd dan ook in andere landen toegepast. Sedert omtrent 1900 is de anthropometrie-identiteitsmeth. gaan wijken voor het stelsel der vingerafdrukken (d a c t y l o s c o p i e), dat sedert eeuwen voor vaststelling der identiteit toegepast werd in China. In Europa werd het 't eerst stelselmatig toegepast te Londen. Het heeft het voordeel eenvoudiger te zijn, weinig hulpmiddelen en bevoegdheid te vereischen en te gelden zoowel voor jongeren als volwassenen. *Fransen.*

Anthropomorphae, → Menschapen, → Aap.

Anthropomorphen, → Primates.

Anthropomorphieten (< Gr. anthroopos = mensch, morphè = vorm) meenden, dat God een menschelijke gedaante had, met beroep op de H. Schrift: God schiep den mensch naar Zijn beeld en gelijkenis. Ook de andere teksten der H. Schrift, waarin menschelijke eigenschappen en handelingen aan God worden toegeschreven, vatten zij geheel letterlijk op. De dwaling werd aanvaard door de Audianen (genaamd naar den geëxcommuniceerden monnik Audius, † 372) in Syrië in de 4e eeuw en vervolgens in Egypte. Zij werd weerlegd door verschillende kerkvaders, maar Epiphanius, Augustinus, Cyrillus van Alexandrië zijn minder scherp tegenover hen dan tegenover andere ketters en wijten het aan naïveteit. → Anthropomorphisme.

L i t.: Dict. Théol. Cath. (I 1370 vlg.). *Franses.*

Anthropomorphisme (< Gr. anthroopos = mensch, morphè = vorm) in de g o d s d i e n s t g e s c h. is de vermenschelijking van God, d.w.z. men stelt zich God onder menschelijke gedaante voor en schrijft hem menschelijke eigenschappen, hartstochten, gemoedsbewegingen, handelingen toe. Zoo spreekt men van den toorn van God, van Gods oog, van Gods arm. Het a. is in zekere mate onvermijdelijk in onze godsvoorstelling. Men kan immers God, die zuiver geest is, niet onmiddellijk kennen, zooals Hij is in zichzelf, en men is derhalve gedwongen, zoodra men tracht zich een voorstelling van God te vormen, beelden aan de natuur en aan het schepsel te ontleenen. Het ligt voor de hand, dat men zich daartoe tot het edelste schepsel, den mensch, wendt. Men moet echter onderscheid maken tusschen eigenschappen, in wier begrip geen onvolmaaktheid besloten is (zooals wijsheid, goedheid, geest), en eigenschappen, in wier begrippen de onvolmaaktheid mede uitgedrukt is (zooals rede, oog, toorn). De eerste kunnen analogisch aan God toegeschreven worden, de tweede slechts symbolisch op God toegepast worden. Indien men dus spreekt van Gods toorn of van Gods wrekenden arm, dan moet men er zich wel van bewust zijn, dat die uitdrukkingen maar beeldspraak zijn.

Onder a. verstaat men echter gewoonlijk het verkeerde anthropomorphisme, dat zich de godheid werkelijk onder menschelijke gedaante en met menschelijke hartstochten voorstelt. Dat gebeurt in de meeste heidensche godsdiensten. Die vorm van het a. was sterk ontwikkeld in den Egyptischen, Babylonischen en vooral in den Griekschen godsdienst. Hier heeft het a. in de plastiek en in de literatuur zijn hoogste kunst-

triomphen gevierd. Voor het a. in het Christendom, → Anthropomorphieten.

Lit.: theologisch: A. Chollet, Anthropomorphisme, Dictionnaire de théologie cath. (I, 1367—1370); godsdiensthistorisch: A. Anwander, Einführung in die Religionsgeschichte (München 1930). *Bellon.*

Anthropomorphisme is ook de geestesgesteldheid, die het menschelijke tot maat der dingen maakt. In de taal uit het zich o.a. door het benoemen van dingen naar voorbeeld van het menschelijk lichaam, bijv. de hals van een flesch, de tanden van een zaag. Zoo ontstonden ook praeposities uit namen voor menschelijke lichaamsdeelen, bijv. Fr. lez moi < Lat. latus meum (zooals chez moi < Lat. casa mea). Anthropomorphisme in de kindertaal → Personificaties. *Weijnen.*

Anthroponymie heet de studie van persoonsnamen, vooral met het oog op hun afleiding (etymologie) en beteekenis. De meeste namen zijn niet toevallig ontstaan, maar zijn bewust op grond van een overlevering, in verband met staande gebruiken, soms volgens strenge regels gekozen. Het toekennen van een naam gaat dikwijls gepaard met een, meestal godsdienstige, plechtigheid, bijv. besnijdenis of doop. Door de kennis van de gebruiken, die met het geven van namen in betrekking staan, is het in vele gevallen mogelijk den oorsprong en, tot op zekere hoogte, de beteekenis van een persoonsnaam vast te stellen. *Mansion.*

Anthropophagie (< Gr. anthroopos = mensch, phagein = eten) of kannibalisme, de gewoonte om menschenvleesch als voedsel te gebruiken, hetzij in religieuzen, hetzij in magischen zin, of ook wel ter vervanging of als toevoegsel bij het gewone voedsel. Dikwijls alleen slaven, gevangen vijanden, maar ook wel speciaal daarvoor afgezonderde personen (ook vrouwen). Oorsprong onbekend. *Hestermann.*

Anthropophyten (< Gr. anthroopos = mensch, phyton = gewas) zijn planten, die door menschen in een gebied, waar ze niet van nature thuis behooren, opzettelijk of toevallig gebracht zijn.

Anthropopithecus, → Primates.

Anthropos, Internationaal Tijdschrift voor Volkenkunde en Taalkunde, gesticht in 1906 door p. Wilh. Schmidt S.V.D., thans uitgegeven door het Anthropos-Instituut in St. Gabriel-Mödling bij Weenen (hoofdredacteur: p. Georg Höltker S.V.D.) met zeer belangrijke bijdragen van vooraanstaande missionarissen, ethnologen en taalkundigen, en studies, waarin de cultuurhistorische methode uiteengezet en op volkenkundige problemen toegepast wordt. *Andres.*

Anthroposophie, een godsdienstig-wetenschappelijk systeem, stammend uit theosophenkringen, uitgewerkt door Rud. Steiner, dat echter niet op redeneering, maar op intuïtie van helderzienden moet zijn opgebouwd, en buitenzinnelijk maar toch kunstmatig beoefend. De voornaamste elementen dezer leer zijn: reïncarnatie, vergeestelijking der materie en een soort pantheïstisch gnosticisme, vermengd met phantastisch-astrologische bespiegelingen. Noch uit de geschiedenis, noch uit de rede valt daaromtrent echter iets te achterhalen. Het is in lijnrechte tegenspraak met het Christendom. → Theosophie.

Lit.: J. P. Verhaar, Het Schild (12e jg.) en De Mod. Theosophische beweging (1931); R. Steiner, Das Christentum als mystische Tatsache (Leipzig). *J. Sassen.*

Anthroposophische paedagogiek. Wijl de anthroposophie alle cultuurgebieden tracht te doordringen, wierp ze zich ook op het gebied der opvoeding en der school; ze gaat uit van een meervoudige geboorte van den mensch en ziet het doel der opvoeding in de ontwikkeling van den mensch; de verschillende ontwikkelingsperioden zijn de grondslagen der zgn. groeipaedagogiek; de eerste geboorte is die van het physieke lichaam, waaraan beantwoordt de periode der nabootsing; bij de tandenwisseling treedt een tweede periode in, waarin de phantasie door rhythmische oefeningen, de zgn. eurhythmie, schilderen, teekenen, modeleeren, geschiedenis en symbolische natuurbeschouwing moet worden ontwikkeld; het is de periode van het volgen van het gezag; met 14 jaar wordt het verstand geboren; wat tot nu toe alleen door het geheugen werd toegeëigend, kan thans tot begrippen worden opgevoerd en wat tot nu toe alleen lichamelijk en rhythmisch werkte, uit zich thans in een gevoel van persoonlijkheid en drang tot zelfstandigheid. Met deze perioden zijn echter overgangen verbonden. Overeenkomstig deze grondstellingen werd te Stuttgart door Steiner de vrije Waldorfschule opgericht, waar „de kinderen moeten worden onderwezen in het licht der geesteswetenschap” en waaraan kindertuinen zijn verbonden; er heerscht coëducatie; de voormiddaguren worden besteed aan intellectueel onderricht, de namiddaguren aan turnen, rhythmische oefeningen, muziek en zang; de kinderen worden ingedeeld naar typen. Wat de godsdienstig-zedelijke vorming betreft, gaat de anthroposophische paedagogiek uit van het standpunt, dat men niet meer het recht heeft aan het kind dogmatischen godsdienst bij te brengen, maar dat het goddelijk-geestelijke, dat in de ziel leeft, moet worden ontwikkeld. Naar het model der Waldorfschule zijn in verschillende plaatsen scholen opgericht, o.a. te Den Haag aan den Waaldorperweg de zgn. Vrije School.

Lit.: J. P. Verhaar, De moderne theosophische beweging; Lexikon der Paedagogik der Gegenwart (I, 78). *M. Verhoeven.*

Anthurium, kruidachtig plantengeslacht van de fam. der aronskelkachtigen, met ongeveer 500 soorten in tropisch Amerika. Vele soorten worden in de broeikassen gekweekt om hun schoone bladeren en hun levendig gekleurde bloemscheeden.

Anthyllis, kruidachtig plantengeslacht van de fam. der vlinderbloemigen, met 20 soorten in de gematigde streken van Europa en in het Middellandsche-Zeegebied. De A. vulneraria L. (→ Wondklaver) komt vrij algemeen in ons land voor.

Anti (Gr., = tegen). Caesar schreef twee, niet overgebleven, Anticatones: strijdschriften tegen de verheerlijking van Cato den jongeren door Cicero en Brutus, Cato's schoonzoon.

Anti-alcoholisme in België. Een aantal vereenigingen trachten de matigheidsgedachte te verspreiden. De Kath. drankbestrijders zijn vereenigd in „De Federatie der Kath. Matigheidsbonden van België”, die sedert 1930 gesplitst is in een Vl. (Sobriëtas) en een Waalsche federatie (Le Bien-être social). Zij zijn aangesloten bij de Intern. Kath. Onthoudersbeweging. Sobriëtas (15 000 leden) omvat vier afd., welke ieder afzonderlijk werken: Abstinentia (400) voor priesters; Kruisverbond (1 860) voor mannen en jongelingen; Mariavereeniging voor vrouwen en meisjes; Caritas (2 700) voor studenten (manl. en vrl.); Hoop der Toekomst voor kinderen. Deze laatste afd.

organiseert de schoolbonden onder leiding van de onderwijzers.

Niet-Kath. of neutrale vereenigingen zijn: De Internationale van de goede Tempeliers (een soort geheime loge, eenigszins Prot. getint); het Blauwe Kruis van België (Prot.); de Vaderlandslievende Bond tegen het Alcoholisme; de Blauwe Ster; ook het Leger des Heils doet mee aan matigheidsbeweging. In de lagere school zijn besprekingen over alcoholmisbruik voorgeschreven in het leerplan van gezondheidsleer en zedenleer. Voor het oogenblik is de opzettelijke werking daar zeer zwak en kwijnend. *Denijs.*

Voor a.-a. in Nederland, → Alcoholisme, → Drankbestrijding.

Antiaris, boomachtig plantengeslacht met giftig melksap van de fam. der moerbezieachtigen, met zes soorten in Indo-Maleie. Het melksap van A. toxicaria Lesch. wordt door de inlanders als pijlgift gebruikt.

Antias, Valerius, → Valerius.

Antibacchius (klassiek metrum), een versvoet, tegengesteld aan den Bacchius. Schema: — — ⏑.

Anti-Balkan, gebergte ten Z. van en evenwijdig aan het Balkangeb. Bestaat uit drie deelen (van W. naar O.): Ichtimanska gora (1 225 m), Sredna gora (1 572 m) en Sarnena gora (1 440 m). Veel eikenwouden. Geologisch vormen zij met hun in hoofdzaak granitische gesteenten een deel van het Thracisch massief.

Antibárbarus, een boek tegen barbarismen in het Latijn bewerkt door J. Ph. Krebs (†1905).

Antibes, schilderachtig gelegen havenstad in het dept. Alpes Maritimes (Fr.; 43° 35′ N., 7° 10′ O.). 26 000 inw. (1931); winterverblijf. Ooft, wijn, olijven, vijgen, tabak; sardinesvisscherij. Hier landde Napoleon 1 Maart 1815, van Elba af komende.

Antibrachium, voor- of onderarm, → Arm.

Anti-buffonisten, → Buffonisten.

Antichambre, voorkamer (in oude Fransche huizen), die men moet passeeren om in het eigenlijke vertrek te komen; wachtkamer bij een hooggeplaatst persoon.

Antichambreeren heeft een dubbele ongunstige bijbeteekenis gekregen; eenerzijds: lang moeten wachten voor men wordt toegelaten, met eenige geringschatting behandeld worden; anderzijds: geregeld in wachtkamers van aanzienlijken te vinden zijn, bedelen om hun gunst.

Antichloor = Natriumthiosulfaat ($Na_2S_2O_3$), dient om de laatste resten chloor en chloorkalk uit linnen te verwijderen.

Antichresis (Rom. recht), overeenkomst, waarbij de eene partij (schuldenaar) aan de andere (schuldeischer) onroerend goed in bezit afstaat onder beding, dat de vruchten komen aan den schuldeischer. De a. diende tevens als zekerheid (pand). Deze instelling is afkomstig uit het Gr. recht. In de M.E. werd deze rechtsfiguur veelvuldig gebruikt ter ontduiking van het woekerverbod.

Lit.: H. Lobut, L'antichrèse autrefois et aujourd'hui, son évolution historique, son rôle dans la pratique (Parijs 1897). *Hermesdorf.*

Antichrist (< Gr. anti-christos = tegen of i.pl.v. den gezalfde). Volgens het huidig spraakgebruik beteekent A.: 1° een collectief wezen, nl. de politieke en religieuze machten, in zooverre zij door heel de geschiedenis der Christelijke Kerk haar vervolgen en pogen te verleiden (collectieve A.). 2° Meestal een persoon, die op het einde der tijden den godsdienst van Christus allerhevigst zal bestrijden (persoonlijke A.). De bijbelsche gegevens omtrent den A. hangen ten nauwste samen met al wat de H. Schrift leert over den tegenstand, dien de Messias en het Messiaansche rijk zullen ontmoeten, zoowel van de zijde der menschen als van de zijde der duivelen. S. Paulus (2 Thess. 2. 3—12) spreekt van den A. als van 1° een door en door slecht wezen (den man der goddeloosheid, den goddelooze, het kind der verdoeming); 2° aartsvijand van den Messias en het Messiaansche werk; 3° voorteeken van Christus' wederkomst. Of S. Paulus in zijn schildering van den A. werkelijk een concreet persoon bedoelt uit te beelden of niet, blijft een open kwestie, zoolang de Kerk daarover geen onfeilbare uitspraak heeft gedaan.

De gegevens der Joodsche niet-canonieke, vooral apocriefe apocalyptische literatuur loopen parallel met de bijbelsche gegevens, deze meestal phantastisch aandikkend. Volgens de ongeloovige religionisten zijn ook de bijbelsche gegevens afhankelijk van de godsdiensten der Babyloniërs (W. Bousset, H. Gunkel, E. von Dobschütz), der Perzen (W. Bousset), der Mandeeërs (R. Reitzenstein, E. Lohmeyer); deze voorgewende afhankelijkheid is niet bewezen. In de latere literatuur der kerkgeschiedenis treft men zgn. voorspellingen aan omtrent het einde der tijden, waar echter geen waarde aan te hechten is, zoolang noch hun echtheid noch hun objectief karakter bewezen zijn. Ook aan ketterijen omtrent den A. heeft het niet ontbroken. De meest beruchte dwaling is geweest de thesis van den paus-Antichrist, die met ongehoorde oppervlakkigheid werd verdedigd in de 15e eeuw door Waldenzen, Albigenzen, Wicleffieten, en in de volgende eeuw door Luther, Calvijn, en alle zestiende-eeuwsche Protestantsche polemisten, zooals bijv. Sebastianus Franck, Flacius Illyricus, Simon Goulart. Op slot van rekening: buiten de zekere gegevens van den Bijbel, die dan nog erg spaarzaam zouden kunnen zijn, tast men, met betrekking tot de even mysterieuze als interessante figuur van den A., in het duister.

Lit.: Lemonnyer O.P., Antéchrist in Dict. Apol. (1925, 146—150); Buzy S.S.C., Antéchrist in Dict. de la Bible (Suppl. 1926, 297—305); Rigaux O.F.M., L'Antéchrist et l'opposition au royaume messianique dans l'A. et le N.T. (Gembloux, Parijs 1932). *Brans.*

Voorstelling in de kunst. In de vroege M.E. werd de A. zelden voorgesteld, en dan meestal als de Satan zelf tegenover den Messias (S. Maria in Porto, Ravenna). In de vroeg-Renaissance en latere M.E. is de A. meestal een mensch, waarin de Satan zijn volle macht ontplooit (Signorelli in den dom van Orvieto).

Lit.: Preus, Die Vorstell. vom A. im späteren M.A. (1906). *Knipping.*

Antichristspel, een der merkwaardigste Lat. drama's der M.E. Het sluit zich nog eng bij het liturgisch drama aan door plechtigen beurtzang, van koningen, Ecclesia, Synagoga, Gentilitas; maar verwerkt gelijktijdig de godsdienstige en politieke beschouwingen naar een Duitsch wereldrijk, zooals Frederik Barbarossa die had willen verwezenlijken; antipausgezind. Onzeker is nog door wien (monnik van Tegernsee? geestelijke uit het gevolg van Barbarossa?) of wanneer (± 1160 of ± 1190?) het vervaardigd is.

Uitg.: F. Wilhelm in Münchener Texte (1912). *V. Mierlo.*

Anticipatie (Lat., = te voren nemen, iets vooruit doen of zeggen) is een stijlfiguur, hierin bestaande, dat men een gedachte, opwerping of dgl., welke zich in den loop der redevoering opdoet, belooft later te zullen behandelen.

In de taalkunde is de a. een klankverandering in een woord, waardoor een klank geheel of gedeeltelijk naar voren schuift.

In de harmonieleer is a. de bepaling van een toon, die eer intreedt dan de harmonie, waartoe hij behoort.

Anticipatiebiljet is een bewijs van vlottende schuld, uitgegeven door een gemeente, wanneer zij van plan is binnenkort een obligatieleening uit te schrijven, daar zij op deze wijze reeds te voren, althans gedeeltelijk, over de opbrengst kan beschikken. De a. worden later geruild tegen obligaties of ingewisseld. Bij de Ned. Bank kunnen gemeenten tot beperkte bedragen tegen onderpand van a. leeningen op korten termijn sluiten. *Witsenboer.*

Anticlea, in de Gr. myth. vrouw van Laërtes en moeder van Odysseus (Ulysses).

Anticlericalisme wordt in verschillende beteekenissen gebruikt. Men spreekt soms van buitenkerkelijk a. en bedoelt daarmee de geestesgesteldheid van degenen, die de Katholieke Kerk vervolgen en haten en als gevolg van dien haat op de eerste plaats den invloed van de leidende personen in de Kath. Kerk tegenwerken. Een voorbeeld van zulk een a. is de anti-kerkelijke beweging van Combes en zijn navolgers in Frankrijk. Ook het a. der vrijmetselarij behoort tot dit soort. Men noemt dit echter ten onrechte a., want in werkelijheid is het anti-Katholicisme; immers het is niet rechtstreeks tegen den clerus gekeerd, maar tegen heel de Kath. Kerk, en tegen den clerus in zoover deze een deel uitmaakt van die Kerk.

A. in eigenlijken zin is, zooals het woord aanduidt (anti = tegen en cleros = geestelijkheid), een stellingname tegen de geestelijkheid. Omdat men echter op verschillende manieren tegen de geestelijkheid kan stelling nemen, zijn er verschillende soorten van a. Men kan nl. stelling nemen tegen de geestelijkheid als zoodanig of tegen de fouten van de geestelijkheid of tegen een te grooten invloed van de geestelijkheid op gebieden, die niet tot het directe machtsgebied van de geestelijkheid behooren.

Het a., dat stelling neemt tegen de geestelijkheid zelf, is het verwerpen van alle onderscheid tusschen geestelijken en leeken; het streven naar gelijkheid in macht voor alle leden der Kerk; het ontkennen, dat Christus in zijn Kerk een bepaalde groep van personen heeft gewild, met bijzondere geestelijke macht bekleed, om anderen in geestelijke zaken te besturen en hun de geestelijke gaven mede te deelen, enz. Zulk een a. is in strijd met de Kath. geloofsleer; is een ketterij.

Geheel anders is het a., dat stelling neemt tegen de fouten der geestelijkheid of liever van verschillende geestelijken, bijv. tegen machtsmisbruik, heerschzucht, geldzucht, plichtsverwaarloozing van sommige geestelijken, of tegen fouten, die meer het persoonlijk leven raken, als ijdelheid, onderlinge afgunst, enz. Deze fouten eenvoudig afkeuren en wenschen, dat zij verbeterd worden, noemen we geen a.; dit immers doet iedereen, die onderscheidt tusschen goed en kwaad. We spreken pas van a., als de ontevreden stemming over die fouten zoo is, dat de menschen daadwerkelijk tegenover deze fouten gaan stelling nemen, door bijv. die gebreken te signaleeren, te becritiseeren, te bestrijden. Het bestrijden van de fouten van anderen is op zich niet verkeerd. Maar in concrete gevallen zijn die ontevredenheid en haar uitingen alleen dan goed, als ze voortkomen uit goede beweegredenen en goede middelen te baat worden genomen om de gebreken te verbeteren. Als de bestrijding van de fouten der geestelijken geschiedt uit afgunst wegens hun hooge uitverkiezing of uit jaloerschheid, omdat het hun goed gaat ook in tijdelijk opzicht, of omdat men zelf een rol wil spelen in het publieke leven, dan is dat a. niet goed en schadelijk voor de persoon, die er mee behept is en voor de Kerk. En ook, als de uitingen over de fouten der geestelijkheid overdreven en dus onwaar zijn; of, hoewel op zich waar, toch zoo zijn, dat ze door anderen verkeerd begrepen worden en aldus ten gevolge hebben, dat het vertrouwen van de geloovigen in de geestelijkheid wordt ondermijnd; of wanneer men alleen maar uiting geeft aan zijn ontevredenheid tegenover andere leeken en zoo onder elkaar blijft klagen en elkaar ontevreden maakt; maar niet den moed heeft om zijn meening bescheiden maar eerlijk te zeggen tegenover de geestelijken zelf, zoodat er niets anders bereikt wordt dan groeiende ontevredenheid en geen verbetering, dan is dat a. verkeerd en schadelijk voor de personen, die er mee zijn behept en nadeelig voor heel de Kerk. Geschieden die uitingen echter uit ware liefde voor de Kerk en de geestelijken, en met goede middelen, die ook op de eerste plaats goede uitwerking hebben, dan is het geen eigenlijk a. meer en is daarin iets goeds te zien.

Vervolgens is er een derde a., dat stelling neemt tegen het zgn. maatschappelijk clericalisme. Hieronder verstaat men een te grooten invloed van de geestelijkheid (en liefst geestelijkheid in den breederen zin genomen, zoodat ook alle kloosterlingen er onder begrepen zijn) op ander gebied dan het kerkelijk-godsdienstige, en bijzonder op gebied van politiek, onderwijs en sociaal-economisch leven. Dat de geestelijkheid op deze gebieden geheel geen invloed zou mogen uitoefenen is door geen Katholiek te verdedigen. Maar het is mogelijk, dat die invloed soms te groot is, grooter dan de belangen van Kerk en godsdienst dit eischen, terwijl daardoor de leeken in hun rechtmatige belangen worden geschaad. De ontstemming daarover en het streven naar een juistere verhouding in dezen noemt men wel eens maatschappelijk a. Op zich is het niet verkeerd. Maar ook hier hangt alles af van de beweegredenen, die voorzitten en van de manier, waarop het zich uit. Zooals bij iederen strijd, waar het tijdelijk eigenbelang der menschen in het spel is, komt men hier heel gemakkelijk tot overdrijving van de fouten van anderen. Te veel wordt vergeten, dat de bestaande toestanden door een langen historischen groei zijn ontstaan en dat men te doen heeft met verhoudingen, die zoo ingewikkeld zijn en met zooveel andere zijden van het gecompliceerde leven samenhangen, dat in den regel alleen zij, die de zaken grondig en van alle kanten hebben onderzocht en bestudeerd, in staat zijn maatregelen te nemen, waarvan de goede uitwerking andere, soms minder gewenschte gevolgen overtreft. *Bender.*

Anticlimax (Gr., = tegengestelde climax) of dalende gradatie, is een stijlfiguur, waardoor stijging van kracht en gevoel wordt uitgedrukt en bewerkt door het opsommen van telkens iets kleiners en minders. Bijv. „...nog tien stappen, drie stappen, één stap... en 'k vluchte in Uwe armen, o Jesu!" (Gezelle). *v. d. Eerenbeemt.*

Anticlinaal of p l o o i r u g van een geplooid lagencomplex is de omhoog gaande welving der lagen; s y n c l i n a a l is de omlaaggaande bocht. → Tectoniek.

Anticlinaal-berg, → Tectoniek.

Anticlinaal-dal, → Tectoniek.

Anticlinaal-kern, → Tectoniek.

Anticlinaal-lijn, → Tectoniek.

Anticlinaal-zadel, → Tectoniek.

Anticlinale, → Aardolie, → Tectoniek.

Anticlinale celwanden noemt men bij groeitoppen die wanden, welke loodrecht staan op de buitenzijde en op de celwanden, die hiermede parallel loopen (de periclinale wanden). Loodrecht op deze twee staan de radiale wanden.

Anticline, → Tectoniek.

Anticonceptioneele middelen worden gebruikt ter voorkoming van zwangerschap, zoowel voor, tijdens, als na de geslachtsdaad en bovendien in afzonderlijke vormen voor beide geslachten. Het gebruik is altijd schadelijk voor de gezondheid, hoewel het eene middel meer dan het andere; sommige zijn zeer gevaarlijk. Geen enkel middel is bovendien volkomen betrouwbaar voor het tegennatuurlijke doel, waartoe het bestemd is. Daarenboven schaden alle het natuurlijke lustgevoel en onthouden, vnl. aan de vrouw, de diepere, fijne, zielkundige voldoening. Wij volstaan met de vermelding, dat het gebruik ervan altijd zwaar zondig is (→ Neomalthusianisme). In Nederland is het openlijk ten toon stellen, aankondigen of verzenden strafbaar. *J. Deelen.*

Anti-corn-law-league, verbond tegen de Engelsche korenwetten. Wegens daling der graanprijzen was in Engeland in 1815 in den zin van het Mercantilisme bepaald, dat invoer van granen alleen geoorloofd was bij een binnenlandschen prijs beneden 80 sh. per quarter; wijl de prijs niet daalde beneden 83 sh., gold dus een feitelijk invoerverbod tot tevredenheid der graanverbouwers; toen echter de graanprijzen daalden, werd in 1828 graaninvoer mogelijk gemaakt bij elken prijsstand; er werden evenwel schaalrechten geheven met als vast punt $22^2/_8$ sh. bij een prijs van 66 sh. per quarter, volgens welke de rechten bij dalende prijzen telkens verhoogd werden en ten gevolge waarvan de graanprijzen in Engeland hooger waren dan elders. Tegen deze rechten ontstond een oppositie, die er op wees, dat ten gevolge van deze rechten en de duurte van het levensonderhoud der arbeiders de uitvoer werd bemoeilijkt en dit euvel alleen door vrijhandel kon worden weggenomen; door den misoogst van 1838 werd deze oppositie gesterkt en de Kamer van Koophandel te Manchester eischte van het parlement vrijen invoer van alle levensmiddelen; de petitie aan het parlement was geredigeerd door Richard Cobden, die, gesteund door John Bright, zich aan het hoofd stelde der beweging; afgevaardigden uit alle industriesteden vergaderden in 1839 te Manchester, locale comité's voor propaganda werden ingesteld, een motie werd ingediend in het parlement en het verbond definitief georganiseerd onder den naam: „Anti-Corn-Law-League"; zetel van het centrale bestuur was Manchester, aanhangers waren vooral fabrikanten, terwijl de arbeiders afzijdig bleven en de Chartisten zelfs vijandig stonden tegen de League; periodiek der League was het Anti-Corn-Law-Circular, dat later den naam kreeg van Anti-Bread-Tax-Circular, om de arbeiders beter te doen begrijpen, dat het ging over broodbelasting. De League bereikte haar doel in 1846 en werd opgeheven in 1849.

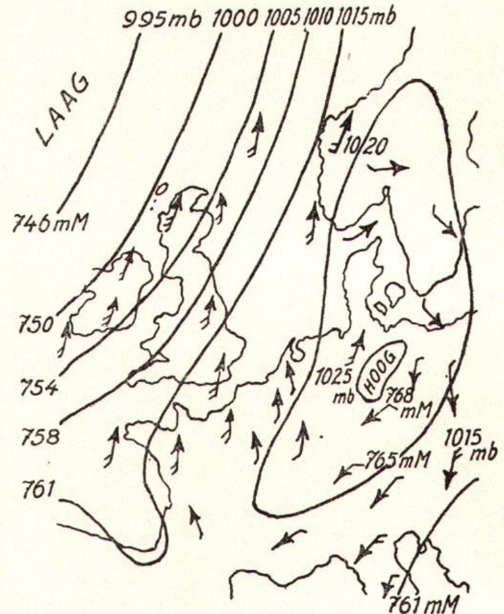
L i t. : F. Bastiat, Cobden et la ligue (Parijs 1845); Wörterbuch der Volkswirtschaftslehre (4e druk). *M. Verhoeven.*

Anticosti, een groot eiland (18 400 km²) in de St. Laurensgolf (Canada), 49° N., 63° W.; bosch- en wildrijk (vnl. beren); in 1534 door Jacques Cartier ontdekt en Assomption genoemd; in 1895 door den Fr. chocolade-fabrikant Menier als jachtgebied aangekocht, die het eiland in 1926, onder voorbehoud van zijn residentie- en jachtrechten, aan de Anticosti Corporation of Pulp and Paper Manufacturers verkocht. Vroeger bestond de vaste bevolking uit een 250 inw., vooral vuurtorenbewakers; in de zomermaanden wordt het eiland door duizenden visschers bezocht (kabeljauwvangst). *Polspoel.*

Anticyclonaal stroomsysteem is het systeem van de, door de in de omgeving van permanente gebieden van hooge luchtdrukking waaiende anticyclonale windrichtingen, in de oceanen veroorzaakte zeestroomingen. *Wissmann.*

Anticyclonale luchtbeweging (w e e r k.), → Anticycloon.

Anticycloon, ook luchtdruk-maximum, is een gebied van hoogen luchtdruk, dat over duizenden km² van de aardopp. uitgestrekt is. Om zijn middelpunt, waar de druk maximaal is (ong. 1025 millibar = 768

ANTICYCLOON, 4 JULI 1932 7uur.

mm), worden isobaren van geleidelijk mindere waarden getrokken. De anticyclonale l u c h t b e w e g i n g is een draaiing om het centrum, welke op het N. halfrond met de uurwerkwijzers mee, en op het Z. halfrond tegen die wijzers in gaat. Hare snelheid is in het algemeen zwak en windstilten heerschen in het centraal gebied. Het anticyclonale w e e r is in den zomer stil, helder, droog en warm. Het is in den winter stil, helder, droog en koud, wanneer de beneden-luchtstroomingen van continentalen oorsprong zijn; en

stil, betrokken, nevelig, vochtig en koel, wanneer die stroomingen van maritiemen oorsprong zijn. De subtropicale gedeelten der oceanen zijn bestendig door een a. overdekt, omdat zij kouder dan de omgevende vastelanden zijn. In de gematigde luchtstreken ligt meestal in den winter een a. over de koude vastelanden; in den zomer over de betrekkelijk koele oceanen. Die bestendige en halfjaarlijksche a. vormen centra van → actie in den dampkring. Beweeglijke a., welke soms in den vorm van een wig van hoogen druk voorkomen, scheiden twee opeenvolgende cyclonen of cyclonenreeksen. Zij bewegen zich, met die cyclonen, in het algemeen Oostwaarts. Zij veroorzaken de tijdsruimten van schoon weer in de periodieke weersveranderingen der gematigde luchtstreken. Het ontstaan van den a. is nog niet duidelijk verklaard. De dalende en divergente luchtbewegingen, die in den a. heerschen, moeten bij een verklaring zeker in acht genomen worden. A., tegenstelling van cycloon, is een term van Francis Galton (Meteorographica 1861). *V. d. Broeck.*

Anticyra (a n t. g e o g r.), 1° stad aan de kust van Phocis, badplaats; gezocht omdat er helleborus groeide, nieskruid, dat men voor een middel tegen waanzin hield.

2° Stad aan de kust van Locris Ozolis.

3° Stad in het land der Maliërs, aan de Sinus Maliacus. *Davids.*

Anticythera, Gr. eiland tusschen Cythera en Kreta, met visschersbevolking (teg. Antikythera). Aan de kust werden in 1901 en later met andere schatten van een op zee vergaan Romeinsch schip ook een aantal bronzen beelden opgehaald, waarvan wel het beroemdste is de zgn. balspelende jongen, ook wel Paris met den appel genoemd. *Knipping.*

Antidesma, houtachtig plantengeslacht van de fam. der wolfsmelkachtigen; 90 soorten in tropisch Afrika en Azië. De vruchten van eenige soorten zijn eetbaar.

Antidesma Bunius, fam. der Euphorbiaceeën, Boeni (Mal.), boom met aangenaam zure vruchten, in Indië veel door de inlanders geplant.

Antidicomarianieten, Antimarianieten, Antimarianen, ontkenden de maagdelijkheid van Maria, in strijd met de leer der Kerk, dat Maria Maagd was vóór, in en ná de geboorte van Christus. De maagdelijkheid vóór de geboorte ontkenden de oude ketters: Carpocrates, Ebion, Cerinthus, Photinus, evenals de Joden; in de geboorte Jovinianus ca. 388; ná de geboorte: Jovinianus, Helvidius en Arianen, die beweerden, dat Maria en Joseph na de geboorte van Christus andere kinderen verwekt hadden. Volgens Epiphanius was er in de 4e eeuw een secte in Arabië, die om genoemde reden den naam A. droeg. Volgens S. Petrus Canisius werd de maagdelijkheid van Maria ook ontkend door Hervormers van zijn tijd. Daartoe behoorden o.a. de Wederdoopers.

L i t.: Dict. Théol. Cath. (I, 1378 vlg.). *Franses.*

Antidorcas, soort der → Antilopen.

Antidotum (Lat.), → Tegengift.

Antieke kunst wordt in minder gebruikelijken, doch meer algemeenen zin die kunst genoemd, welke zich ontwikkelde in de landen van het Middellandsche Zee-gebied vanaf ± 4000 v. Chr. tot aan den ondergang van het West-Romeinsche Rijk. In meer gebruikelijken en meer bijzonderen zin is A. k. hetzelfde als de kunst der Klassieke Oudheid, d.w.z. de kunst der Grieken en Romeinen vanaf den tijd van Homerus tot aan den ondergang van het West-Romeinsche Rijk (476 na Chr.). De in de verschillende streken der Grieksche wereld gegroeide en onderling vrijwel overeenkomstige kunst centraliseerde zich in de laatste helft der 5e eeuw in Attica, waar zij tot een nooit overtroffen bloei kwam. Sinds de 4e eeuw werd zij, nu echter minder streng en van lichter gang (Hellenistische kunst), over het uitgestrekte rijk van Alexander den Grooten verbreid. (Zie hierover uitgebreider → Grieksche kunst.) De Romeinen (aanvankelijk reeds de Etruskers) namen het erfdeel der Grieken over, bevruchtten het met eigen geest en verbreidden het over hun allengs grooter wordend rijk. (Zie hierover uitgebreider → Romeinsche kunst.) Binnen de grenzen daarvan ontstond het Christendom, dat zijn religieuzen inhoud langzamerhand in beeld begon te brengen, doch zich dan aanpaste aan de vormtaal der bestaande Antieke kunst, ook deze echter al spoedig verwerkend om haar geschikt te maken voor eeredienst (architectuur enz.) en haar zooveel hoogere en meer belangrijke geestelijke waarden te kunnen uitdrukken. Ook na den val van het West-Romeinsche Rijk werd de invloed der Antieke kunst niet vernietigd, bleef, schoon sterk verzwakt, bestaan, om aanvankelijk slechts in enkele perioden (onder Karel den Grooten, keizer Frederik II, de Fransche vroeg-Gotiek, de Ital. sculptuur der 12e en 13e eeuw) meer bewust naar voren te komen. Een geheel uitgesproken herleving onderging de Antieke kunst echter sinds het begin der 14e eeuw in Italië (Humanisme, Renaissance), een herleving, door latere schrijvers vaak als vreemder aan het Christendom voorgesteld dan ze inderdaad was. Wat van deze al of niet vermeende vervreemding ook zij, te ontkennen valt niet, dat de A. k. juist op een geheel nieuwe wijze de Christelijke voorstellingswereld bezielen ging, een bezieling, welke niet tot Italië beperkt bleef, maar zich ook in de 16e en 17e eeuw in de Noordelijke landen (o.a. in de Nederlanden) deed voelen. Sindsdien is de invloed der Antieke kunst tamelijk constant gebleven over nagenoeg geheel het Westen. Eerst in den jongsten tijd keeren zich vele kunstenaars bewust van het Antieke kunstideaal af. In Italië vooral echter, doch ook elders, komt een nieuwe kunst op, welke weer put uit de overlevering der Antieke. Het besef, dat onze huidige vervormde beschaving veel verwerpelijke elementen bevat, zal nooit de overtuiging kunnen verdringen, dat zij in haar gezuiverden vorm nog is een Christelijke beschaving, die geworteld is in de Antieke cultuur. En zoo ergens, dan geldt dit dubbel voor de kunst.

L i t.: Das Altertum in Leben der Gegenwart (1909); Otto, Der Geist der Antike und die christl. Welt (1923); Immisch, Das Nachleben der Antike ([2]1930); Kirsch, Die Kirche in der antiken griechisch-römischen Umwelt (1930). — Over de verhouding van Rome tot Griekenland: Grenier, Le génie romain dans la religion, la pensée et l'art (1925). — Over Christendom en A. k. in Renaissance en Barok: Mâle, L'Art religieux après le concile de Trente (1932); Stubbe, Naturalistisch of Mystiek? Het Probleem der Renaissance als aanleiding tot het Probleem der Barok (1933). In Stubbe's dissertatie heeten échter in tegenstelling met boven verkondigde meening Renaissance en Barok uitgesproken heidensch. *Knipping.*

Anti-Encyclion. Hierdoor herriep de usurpator Basiliscus in 477 zijn kort te voren uitgevaardigd Encyclion. In het E. had hij de acten van het Concilie van Chalcedon en de Epistola Dogmatica van paus Leo I veroordeeld en van alle bisschoppen onderteeke-

ning geëischt. In het A. veroordeelt hij Nestorius én Eutyches. Vrees voor verlies van zijn troon bewoog hem nl. de vriendschap te winnen van den patriarch en de monniken, die het volk in hun macht hadden.

L i t. : Kirsch, Kirchengesch. (I 1930, 631 vlg.). *Franses.*

Antienne, → Antiphoon.

Anti-epicentrum (→ Aardbevingen), een punt op het aardoppervlak, diametraal tegenover het epicentrum gelegen, m.a.w. één der twee punten, loodrecht boven het hypocentrum van een aardbeving, welke het verste daarvan af gelegen is.

Antifebrine, → Acetanilide.

Antifoon, → Antiphoon.

Antiformine, is een mengsel van gelijke deelen natronloog en een oplossing van natriumhypochloriet (eau de Javelle) en wordt gebruikt om de tuberkelbacillen in het sputum gemakkelijker te vinden, doordat het de vastere bestanddeelen hiervan oplost, maar de tuberkelbacillen onveranderd laat. Door centrifugeeren kunnen deze dan geconcentreerd worden. *Wyers.*

Antifrictiemetaal is een alliage, dat gebruikt wordt als lagermetaal voor kussenblokken. Samenstelling: 80% zink, 14,5% tin, 5,5% koper; ook wel: 85% zink, 5% koper, 10% antimoon; voor snelloopende assen: 77% zink, 17,5% tin, 5,5% koper.

Antigeen (Deutsch) is iedere stof, die, wanneer zij inwerkt op een levend organisme, daarin een antistof te voorschijn roept. Deze antistof neutraliseert dan de werking van het a. Bij een injectie kan bijv. het bacterie-eiwit als a. werken en in het lichaam allerlei verweerstoffen te voorschijn roepen (bijv. agglutininen, antitoxinen, enz). *Wyers.*

Antigeenwerking. Weerstoffen, die in het bloed van hoogere dieren en onder invloed van vreemde eiwitten gevormd worden, kunnen door de placenta heen van het moederdier op de jongen overgedragen worden, zoodat deze de immuniteit van de moeder schijnbaar hebben geërfd. Deze „Uebertragung" heeft met eigenlijke erfelijkheid niets gemeen. *Dumon.*

Antigenes, 1° Oud-Gr. dithyramben-d i c h t e r der 5e eeuw v. Chr.

2° G e n e r a a l van Alexander den Grooten; hem viel in 321 de provincie Susiana ten deel; door Antigonus in 316 gedood. Misschien identiek met een der eerste historici, die over Alexander den Grooten hebben geschreven.

Antigna, J e a n P i e r r e A l e x a n d r e, Fransch historie- en genreschilder. * 1817 te Orleans, † 26 Febr. 1878 te Parijs. Leerling van Salmon, Norblin en Delaroche. Werkte in den beginne onder invloed van Delaroche, begon met historieschilderingen en schilderde daarna veel volkstypen.

W e r k e n : In de musea te Bordeaux, Avignon, Nantes, Chartres, Lille, Orleans, Toulouse, Bagnères, La Rochelle enz. — L i t. : Bellier-Auvray, Dict. gén. et Suppl. P. Leroy Alex. Antigna peintre (Orleans 1892). *de Stuers.*

Antigoa of A n t i g u a, 1° Britsch e i l a n d (17° N., 61° 57′ W.) in de Caribische Zee, behoorend tot de Kl. Antillen. Door vruchtbaren bodem en warm droog klimaat zeer geschikt voor suiker, katoen en tabakscultures, verder veeteelt en visscherij. Hoofdstad: St. John; haven: English Harbour. ± 35 000 inw., w. o. 2 000 blanken.

2° S t a d in Guatemala, 1 480 m boven den zeespiegel. ± 40 000 inw. Koffieaanplantingen.

Antigone, in de Gr. mythologie en poëzie de nobele dochter van Oedipus en Iocaste, de zuster van Ismene, Eteocles en Polynices. Zij begeleidt met Ismene haar ouden blinden vader op zijn laatste levenswegen (cf. Sophocles' Oedipus te Colone). Als haar broeders in tweegevecht zijn omgekomen in hun strijd om den Thebaanschen troon, durft zij alleen het aan, met gevaar voor haar leven, het goddelijk recht, den agraphos nomos (Gr., = ongeschreven wet), te stellen boven de menschelijke wet, door Polynices met eigen hand te begraven. Voor deze koene ongehoorzaamheid door koning Creon gestraft en in een onderaardsche grot opgesloten, pleegt zij zelfmoord. Naast haar lijk slaat Haemon, Creon's zoon en verloofde van A., de hand aan zich zelf. De ontroerende uiting van zusterlijke liefde van A. met bitter tragischen afloop wordt meesterlijk behandeld in de naar A. genoemde en in ± 442 v. Chr. opgevoerde tragedie van Sophocles. *V. Pottelbergh.*

Antigonía (a n t. g e o g r .), naam van meerdere steden, o.a.: 1° stad aan de Orontes in Syrië.

2° Twee steden in Macedonië.

3° Naam van Mantinea van 222 v.Chr. tot Hadrianus.

Antigonía, feest in Achaia, door Aratus ingesteld ter eere van Antigonus Doson, toen deze zijn bondgenoot werd. Ant. Dos. werd daarbij als god vereerd.

Antígonus, k u n s t g e l e e r d e uit Pergamum (einde 3e eeuw v. Chr.), tevens beeldhouwer, werkte met Epigonus, Phyromachus en Stratonicus voor Attalus I te Pergamum aan bronzen beelden, meestal tooneelen uit de oorlogen van Attalus tegen de Galaten. Alleen de voetstukken der beelden zijn bewaard gebleven. *Knipping.*

Antígonus, zoon van Aristobulus II, de laatste vorst uit het huis der M a c c h a b a e ë n. Ondersteund door de Parthen bemachtigde hij den troon en noemde zich koning en hoogepriester (40—37). Na langen strijd nam Herodes Jerusalem in en A. werd in Antiochië op last van Antonius ter dood gebracht.

L i t. : Lexikon für Theol. und Kirche (I, 485). *Franses.*

Antígonus Doson (= de belover), Macedon. koning 229—221 v. Chr., bewaarde na Demetrius II de kroon voor zijn jeugdigen neef Philippus V. Als leider van een Gr. verbond verslaat A. Cleomenes III. Sparta wordt voor het eerst in de geschiedenis ingenomen door A., die kort daarop sterft, 221 v. Chr.

Antígonus Gonatas, Macedon. koning, zoon van Demetrius Poliorcetes, * ong. 319 v. Chr. te Goni in Thessalië, vandaar Gon. genoemd, † 239 v. Chr., maakt van de verwarring in Macedonië gebruik om den troon te bemachtigen, 276. Einde van den Diadochenoorlog. Wijs en gematigd vorst. Zijn dynastie handhaaft zich tot de Rom. Tijdelijk wordt A. door Pyrrhus van Epirus verdreven (274), maar herovert spoedig (272) zijn rijk. In Gr. land moet hij de macht deelen met den Aetolischen en den Achaeïschen Bond. 266—260 Chremonideïsche oorlog. A. neemt Athene in 263.

Antígonus Monophthalmus, de eenoogige, generaal van Alexander den Grooten, satraap van Groot-Phrygië, door Perdiccas afgezet, vormt tegen dezen een coalitie met Antipater; begin der Diadochenoorlogen, 321 v. Chr. A. streeft naar de alleenheerschappij in Alexander's rijk. Oorlog met Eumenes. Coalitie van Ptolemaeus, Lysimachus, Cassander en Seleucus tegen A. (315). A. verbindt zich met Poly-

perchon in Gr.land. Dit land valt A. grootendeels in handen. A.'s zoon Demetrius bij Gaza verslagen (312). Vrede 311. A. behoudt Voor-Azië. In 307 zendt A. Demetrius om Gr. land van Cassander te bevrijden. Demetrius verovert Cyprus (306), → Dem. Poliorcetes. A. neemt den koningstitel aan. Zijn voorbeeld volgen de coalitiegenooten, die Cassander helpen. Bij Ipsus, in Phrygië, lijdt A. de nederlaag en sneuvelt, meer dan 80 jaren oud, 301 v. Chr.; de staatkundige eenheid van Alexander's rijk was voorgoed verloren. *Davids.*

Antihalo, een kleurstof, in de photographie gebruikt, die verhindert, dat de lichtstralen, die door de emulsie op het glas dringen, reflecteeren en daardoor overstraling zouden kunnen veroorzaken. Vroeger werd met een matte verfstof het negatief van achteren bestreken, tegenwoordig worden de negatieven tusschen emulsie en glasplaat van een gekleurde gelatinelaag voorzien, die in een zuurfixeerbad oplost en verdwijnt. *Ziegler.*

Antihydrotica, → Hyperidiosis.

Antihypo wordt in het photographisch negatiefproces gebezigd, oxydeert het natriumthiosulfaat, waardoor voorkomen wordt, dat het negatief geel wordt.

Anti-inductie. In parallelliggende telefoonlijnen zal de veranderlijke stroom van een lijn door inductie in de andere lijnen spanningen opwekken. Dit veroorzaakt het d o o r e l k a a r l o o p e n d e r g e s p r e k k e n. Om dit te beletten gebruikt men anti-inductie-middelen. Voor bovengrondsche lijnen: kruising der draden op regelmatige afstanden. Voor telefoonkabels: de paren in tegenovergestelde richtingen en met verschillende spoeden strengen. Om de inductie vanwege parallelloopende telegraaflijnen te beletten, plaatst men smoorspoelen in deze laatste. *Gillon.*

Antikathode van een röntgenbuis is een metalen onderdeel dezer buis. Het dient om de electronen, die de kathode uitzendt, op te vangen. Bij de remming dezer electronen door de a. ontstaan uit de vrijkomende energie voor een klein deel röntgenstralen en voor de rest warmte. Het eindvlak van de a. maakt een hoek van 45° met de as van de buis; daardoor komen de stralen loodrecht op de as van de buis naar buiten. Om de röntgenstralen zooveel mogelijk uit een punt te laten komen, worden de kathodestralen naar een zeer klein oppervlak der a., het brandpunt of focus, gericht. Op dat punt heeft dan een groote warmteontwikkeling plaats. Bij de constructie heeft men hiermede rekening moeten houden. Als materiaal wordt een plaatje wolfraam gebruikt. Indien de kathodestralen in een matig aantal op de a. samenkomen, hetgeen bij toepassing van röntgenstralen voor geneeskundige behandeling het geval is, is het soms reeds voldoende het wolfraamplaatje met twee dunne staven molybdeen te bevestigen. De wolfraamplaat wordt dan gloeiend heet en verliest zooveel warmte door straling, dat er juist evenwicht is tusschen de warmte, die door uitstraling wordt verloren en die, welke door remming der electronen wordt toegevoerd. Komen de electronen met groote energie tegen de a., zooals bij het vervaardigen van röntgenogrammen en soms bij behandeling het geval is, dan wordt het plaatje wolfraam in koper gevat. Dit koper is dan hol en bevat water, dat in een aangebracht vat buiten de buis kan circuleeren, of zet zich massief voort buiten de buis, waar het oppervlak, tot vergrooting van het warmteverlies, door platen of door bolvorm grooter is gemaakt. Daar de a. tevens als anode dient, wordt dit geheel metalen deel met de hoogspanningsleiding, positieve pool, verbonden. D r a a i e n d e a. is een uitvinding der N.V. Philips Fabrieken te Eindhoven. Bij het opvoeren der energie zal boven een zekere waarde het metaal der a. op de plaats van het brandpunt door de toegevoerde warmte smelten. Om dit brandpunt niet steeds op dezelfde plaats te laten vallen, is het eindvlak der a. kegelvormig. Het vlak van den kegel maakt een hoek van 45° met de aslijn. De geheele a. wordt gedurende het gebruik in een draaiende beweging gebracht. Daardoor valt het brandpunt op achter elkaar volgende plaatsen der a. en wordt oververhitting van een punt voorkomen. *Heukensfeldt Jansen.*

Antiketelsteenmiddel, → Ketelsteen. De ontwikkeling van ketelsteen, die schadelijk zou kunnen worden, wordt voorkomen door vermenging van het ketelwater met een a., hetzij voordat het water in den ketel treedt, hetzij in den ketel zelf. Bij gebruik moet steeds opgepast worden voor een teveel van dit middel, daar dan de bronzen appendages en zelfs de ketelplaten zelf aangetast kunnen worden. De door het middel neergeslagen zouten worden óf voordat het water den ketel binnentreedt óf in den ketel zelf op gezette tijden afgebreind. *Beukers.*

Antiklinaal, → Anticlinaal, → Tectoniek.

Antiklopmiddel is een stof, die in kleine hoeveelheid (0,1%) bij benzine wordt gevoegd, om het zgn. kloppen tegen te gaan. Onder kloppen verstaat men een detonatie van het explosieve gasmengsel. Tot de a. behooren o.a. tetra-aethyllood, diaethylselenide, telluurverbindingen, ijzerpentacarbonyl, en, in grootere hoeveelheid toegevoegd, benzol. *v. d. Beek.*

Anti-knock-benzine, een benzine, die eerst bij toepassing van een zeer hooge compressie detonatieverschijnselen vertoonen zal (het zgn. kloppen). Bij de anti-knock-waarde van benzine speelt de aard van de in de benzine aanwezige koolwaterstoffen een groote rol; door toevoeging van speciale chemicaliën (→ Antiklopmiddel) kan men de H(ighest) U(seful) C(ompression) R(atio) (= hoogst toelaatbare compressieverhouding) verhoogen. De anti-knock-waarde wordt uitgedrukt in het octaangetal. Aromaten en vele olefinen hebben een hoog → octaangetal; daarom zal ook een door cracking verkregen benzine veelal een hoogere compressie verdragen. De s t r u c t u u r van de aanwezige paraffine-koolwaterstoffen is beslissend voor hun gedrag: vertakte ketens bijv. vertoonen hooge octaangetallen, de normale paraffinen daarentegen niet. Daar men door toepassing van een hoogere compressieverhouding een grooter nuttig effect bereikt, is deze compressieverhouding steeds gestegen. Hierdoor nam de vraag naar benzine met een hoog octaangetal toe. Anti-knock-benzine is onder vele handelsbenamingen verkrijgbaar. *Tulleners.*

Antilegende, epische vorm, die den stijl van de Christelijke legende gebruikt voor het levensverhaal van niet-heilige wonderpersonen, bij wie het ingrijpen van het diabolische de bovennatuurlijke atmosfeer moet scheppen. Denk aan Ahasverus, Simon de Magiër, Robert de Duivel, Faust, de Vliegende Hollander, Don Juan, Heer Danielken (Tannhäuser), De Graaf van Luxemburg, enz.

L i t.: A. Jolles, Die einfache Formen (Halle 1929). *Baur.*

Antilegomena (Gr., = bestreden boeken) zijn gedeelten der H. Schrift, wier opneming in den canon aanvankelijk door enkele schrijvers of kerken werd

bestreden; daar tegenover staan de zgn. homologoumena (Gr., = algemeen erkende, Eusebius H.E. 3, 25). In de 16e eeuw worden de a. deuterocanonisch genoemd. *Greitemann.*

Antileprol is een voor het eerst in 1907 volgens Engel Bey vervaardigd mengsel van aethylesters van verschillende vetzuren van chaulmoograe olie. Kan worden ingenomen als druppels of in capsules en is ook in ampulles in den handel voor inspuiting. Het is een der bekendste middelen voor de behandeling van lepra. *E. Hermans.*

Anti-Libanon, N.W. deel van het Arabische tafelland (33° 40′ N., 36° O.). Deze N.W. rand is in Syrië door een inzinking in twee ruggen verdeeld. Het O. deel is de Anti-Libanon en gaat tot 2 700 m hoogte. Meest bovenkrijt, veel vulkanisch gesteente, steile hellingen naar de inzinking toe. Weinig regen, weinig bosch, dun bevolkt. → Libanon. *Heere.*

Anti-lichamen zijn stoffen, die in het lichaam gevormd worden om andere, meestal voor het lichaam schadelijke stoffen, die op de een of andere wijze zijn binnengedrongen, onwerkzaam te maken of te neutraliseeren.

Antillen, eilandengroep tusschen Caribische Zee en Atl. Oceaan. (10° — 30° N., 59° — 85° W.). Opp. ± 240 000 km², waarvan 217 000 voor de Groote A., 7 000 voor de Kl. A. en 14 000 voor de Bahama-eilanden. De lengte van den halven boogvorm — van Yucatan en Florida naar de N. kust van Z. Amer. — bedraagt 3 400 km. Antiglia, een denkbeeldig eiland in den Atl. Oceaan, dat in de 15e eeuw steeds aangeteekend was op alle zeekaarten, zou den oorsprong vormen van den naam, die later door Columbus op de door hem ontdekte eilanden werd overgedragen. V e r d e e l i n g : Groote A.: Cuba, Haïti, Portorico en Jamaica; Kleine A. en Bahama-eilanden.

B e z i t : uitgezonderd Haïti met S. Domingo (twee onder protectie der Ver. Staten staande republieken), de rep. Cuba en de eilanden St. John, St. Croix, Portorico en St. Thomas, die in het bezit zijn van de Ver. Staten, behooren alle A. aan Europ. mogendheden: o.a. Jamaica, Trinidad, Tabago, Barbados, Grenada, San Lucia, St. Vincent, Barbuda, Dominica, Antigua, Tortola, St. Cristophorus e.a. en de Bahama-eil. aan Engeland; Martinique, Guadeloupe en onderhoorigheden en de helft van St. Martin aan Fr.; Saba, St. Eustatius, half St. Martin, Aruba, Bonaire en Curaçao aan Ned. De verdeeling der Kl. A. is in eil. boven den wind (N.O. passaat) tusschen Trinidad en Portorico en in eil. onder den wind, ten N. van Venezuela. Leeward-Islands zijn alle eil. tusschen Dominica en Portorico, Windward-Islands de groep tusschen Dominica en Trinidad. De Antillen vormen een brug tusschen N. en Z. Amerika. Zij zijn de rest van een oud, verbrokkeld vasteland, waarvan de hoogste en oudste deelen liggen op Haïti. Een groot tafelland: Cuba verbonden met Yucatan en Florida; verder een gebergte-boog over Jamaica naar Guatemala en Honduras. Het bergland is het meest verbrokkeld op de Kl. A. Van zeer groote beteekenis voor het klimaat is de verdeeling van land en water; geringe temp.-schommelingen, 22°—28° C. Bijna 't heele jaar door waait de N.O. passaat, met veel windstilten en veranderlijke winden; in onzen zomer valt daar de meeste regen: aan de N.O. zijde 2 à 3 m per jaar, aan de Z.W. zijde ± 1 m. De zoozeer gevreesde orkanen, hurricanes, die van Aug. tot Oct. waaien, brengen ontzettende verwoestingen aan. De jaarlijksche amplitudo is gering: van 6° tot 2° Zuidwaarts. In vergelijking met het vasteland zijn de planten- en dierenwereld armer aan soorten, ofschoon er toch nog vele inheemsche vormen zijn en de verschillen onderling groot zijn door de langdurige afscheiding der eilanden. Woud, naaldwoud en savanne als oorspronkelijke plantengroei hebben plaats moeten maken voor cultuurland: de eik ontbreekt er, en de palm komt er weinig voor. Wat de zoogdieren betreft, alleen enkele knaagdieren, vleermuizen en insecteneters. De oorspronkelijke bevolking van Indianen schijnt behoord te hebben tot de Arowakkengroep. De uit Zuid-Amerika komende Cariben hadden zich reeds voor de komst der Spanjaarden op verschillende Kl. A. en Portorico gevestigd. Het waren echte natuurvolkeren, zonder eigen cultuur, thans geheel verdwenen door den dwangarbeid, hun door de Spanjaarden opgelegd, hetzij in de goudmijnen, hetzij op de plantages. Negerslaven uit Afrika werden ingevoerd, later in de 19e eeuw Chineezen en Indiërs. Naast de verschillende negerdialecten is het Spaansch de verkeerstaal. Bijna alle bewoners zijn Kath. De blanken beheerschen het economisch leven. Landbouw is niet voldoende. Hoofdvoortbrengselen zijn: suiker, tabak, cacao, bananen, koffie en katoen. De Antillen vormen sinds 1925 een apost. delegatie. *Zuylen.*

Voor de m i s s i e, → Amerika, gesch. der missie.

Antillenbrug (g e o l o g i e), → Continenten en Continentveranderingen.

Antillencontinent (g e o l o g i e), → Continenten en Continentveranderingen.

Antillenstroom is het deel van den N. Equatoraalstroom van den N. Atl. Oceaan, hetwelk buiten de Antillen in ongeveer N.N.W. richting naar Straat Florida stroomt. Gemiddelde stroomsterkte 36 mijl per etmaal, bij langdurigen Z. O. wind sterker.

Antillia of A n t i l l i s, naam van C. Schuchert voor één der 13 zgn. schilden. Het zijn zeer oude gebieden op aarde, die reeds vroegtijdig geconsolideerd waren en daardoor zelden in den loop der geologische geschiedenis overstroomd werden. A. omvat de Antillen en de Centraal Amerikaansche staten, Honduras, Nicaragua en Costa Rica. Met Columbis en Canadis vormt het de schilden van N. Amerika. *S. Tromp.*

Antilocapra, gaffelantiloop, → Antilopen.

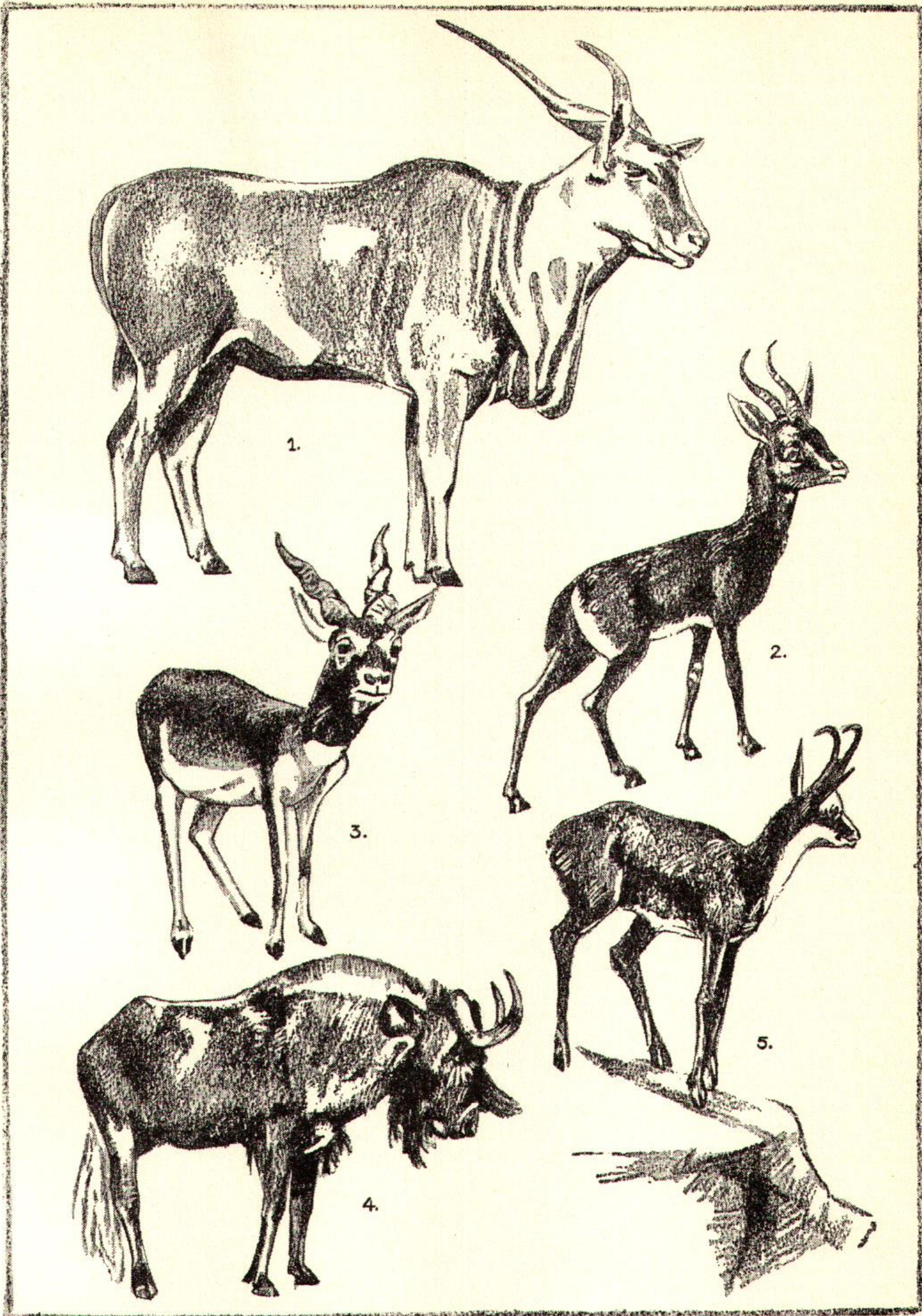
Antilochus (m y t h.), zoon van Nestor, vriend van Achilleus. Held uit de Ilias. Uitstekend wagenmenner, snelvoetig; voor Troje door Memnon gedood. Achilleus' asch rustte met die van Patrochus en Antilochus in één graf.

Antilogarithme van een getal a is in de a l g e b r a het getal, waarvan a de logarithme is.

Antiloog, e l e c t r i s c h, → Analoog, electrisch, → Kristallographie.

Antilopen, Antilopinae, hoefdieren met een even aantal hoeven en holle horens. Door hun ranke pooten en slanke lichamen kunnen zij zich snel voortbewegen. Zij bewonen de uitgestrekte steppen en savannen van Afrika en Azië. Enkele soorten, zooals de gems en de koedoe, leven in bergachtige streken. In Eur. leven de gems en de s t e p p e n a n t i l o o p (Saiga tatarica), welke laatste vooral in O. Eur., Z. Siberië en de steppen van midden-Azië voorkomt tot 55° N. De Oostgrens van het verspreidingsgebied der a. loopt over Japan, de Filippijnen en Sumatra. In N. Amer. komt slechts één vertegenwoordiger der a. voor, nl. de b e r g g e i t (Haplocerus americanus).

Antilopen

1. Eland-antiloop (Taurotragus oryx). 2. Gazelle (Gazella dorcas). 3. Hertgeitantiloop (Antilope cervicapra). 4. Gnoe (Connochaetes gnoe). 5. Gems (Rupicapra rupicapra). ± 1/20 der ware grootte.

De holle horens der a. zijn soms zeer fraai gedraaid. De a. leven meestal in kleinere of grootere kudden. Bekend zijn in Z. Afr. de gemengde kudden van a., gnoe's, zebra's en struisvogels.

De g e m s leeft in kleine kudden in de gebergten van Eur. De oudere bokken zonderen zich af. Door de jacht zijn ze sterk in aantal verminderd. De steppenantiloop heeft een snuitvormigen neus, doch het plompe lichaam en de breede kop doen aan het schaap denken. De s p r i n g b o k (Antidorcas euchore) komt in kudden van ongeveer 200 in Afr. voor. Hij kan groote sprongen maken. De k o e d o e (Strepsicerus strepsicerus) is bekend om de fraai gedraaide horens. Hij leeft in de bergachtige streken van Kaapland tot Abessinië. De g n o e (Connochaetes gnoe), „die wilde beest" der bewoners van Z. Afr., heeft den kop en de horens van een rund, manen en staart van een paard en de slanke pooten en de dartelheid van de gazelle. Door de dolle rennen en de dartele sprongen, die het dier maakt, heeft het zijn bijnaam verkregen. De g a z e l l e bewoont de vlakten van N. Afr. en Arabië. Zij kan sprongen maken van meer dan een m hoogte. Het gewone voedsel is mimosa. De gazelle went spoedig aan haar verzorgers en is dan een goed huisdier. De punten der horens zijn naar voren gericht. Een van de grootste soorten is de e l a n d - a n t i l o o p (Taurotragus oryx), die in Z. en O. Afr. voorkomt. Het eigenaardige kossum herinnert aan de runderen. De huid levert een goed leder, het vleesch is een lekkernij. Een kleine sierlijke a., die in Voor-Indië voorkomt, heeft altijd vier horens en wordt daarom de V i e r h o o r n i g e a. genoemd. De I n d i s c h e a. (Antilope cervicapra) is bekend om de bezoarsteenen, die in de maag gevonden worden. In V. Indië wordt het dier als heilig vereerd. Alleen de mannetjes hebben horens. Op de a. wordt veel jacht gemaakt om het vleesch en de huid, zoodat hun aantal sterk vermindert en bijv. de eland-a. in de bewoonde streken van Kaapland is uitgeroeid.

L i t.: Brehm's Tierleben; Sclater and Thomas, The book of Antelopes. *v. d. Poel.*

Anti-luchtvaartgeschut, → Artillerie.

Anti-Macchiavelli, geschrift van Frederik II den Grooten, koning van Pruisen (1740—1786), tegen de leerstellingen van den Florentijn Macchiavelli († 1527), tot stand gekomen in 1739 onder invloed der rationalistische staatsleer, waarin betoogd wordt, dat de vorst de dienaar moet zijn van den staat. In Duitsche vertaling door K. Oppeln-Bronikowski (1922).

Antimachus I Theos, een Bactrische koning uit de 2e eeuw.

Antimachus II Nicephorus, een der opvolgers van A. I. Tijd onbekend.

Antimachus van Colophon, oud-Gr. dichter, tijdgenoot van Plato; hoog geschat was zijn (verloren) elegie, aan de nagedachtenis van zijn gestorven beminde, Lydè, gewijd.

Antimakassar, klein, meestal gehaakt kleedje, dat over den bovenrand van een leunstoel of canapé werd gelegd, om dien te beschermen tegen vlekken van het hoofdhaar of van haarolie (→ Makassarolie).

Antimechanisten, bestrijders van het → mechanisme.

Antimetrie, het tegen de maat ingaan in een vers, doordat i.pl.v. betoonde onbetoonde sylben voorkomen of omgekeerd. Voorbeeld:

Zooals daar ginds aan stille blauwe lucht
Zilveren zacht, de half ontloken maan
Bloeit als een vreemde bloesem zonder vrucht,
Wier bleeke bladen aan de kim vergaan.
(W. Kloos).

Twee middelste regels tegen het jambische metrum in.

Antimilitairisme, geestesstrooming, vooral ontwikkeld onder en na den grooten oorlog. Er is een a., dat zich tegen verplichten militairen dienst verzet, omdat het een inbreuk zou zijn op de vrijheid der burgers. Dit a. is verkeerd; het steunt op een valsche opvatting van vrijheid. Er is een a., dat zich tegen allen militairen dienst verklaart, omdat militaire dienst als zoodanig gericht is op het voeren van een oorlog. Dit a. wordt voorgestaan door sommige Protestantsche sekten (Quakers, Menisten), die leeren, dat alle oorlog in strijd is met de leer van Christus; en door vele anderen, die elken oorlog als in zich onzedelijk en menschonwaardig beschouwen. Ook dit a. heeft dus valsche opvattingen ten grondslag. Vervolgens zijn er personen en groepen, die het a. aanhangen, omdat zij het kunnen gebruiken als een middel voor partijpropaganda, of als een middel om de bestaande maatschappelijke orde te ondermijnen. Ten slotte is er een goed a., dat zich nl. keert tegen de uitwassen van het moderne militairisme, dat de oorzaak is van een steeds verdergaande uitbreiding van de militaire macht en hooger opgevoerde bewapening, den volkeren ondraaglijke lasten oplegt en een voortdurende bedreiging is voor welvaart en vrede; om niet te spreken van de ontzaglijke gruwelen, die een oorlog, gevoerd met de wapenen en strijdmethoden, die aan het moderne militairisme eigen zijn, over strijders en over de onschuldige bevolking zal brengen. Dit a. is een goede en volkomen gerechtvaardigde beweging. Hieruit volgt echter niet, dat ook alle middelen mogen aangewend worden, met name dienstweigering en aansporing daartoe. → Dienstweigering, Oorlog, Militairisme, Vredesbeweging.

L i t.: F. Stratmann O.P., Wereldkerk en wereldvrede. *Bender.*

Anti-modernisteneed, in 1910 door Pius X voorgeschreven voor alle wijdelingen bij het ontvangen der hoogere orden, voor pastoors bij de ambtsaanvaarding en kerkel. professoren bij de jaarl. heropening van het studiejaar. Dit geschiedde opnieuw bij decreet van het H. Officie in 1918. Hij was gericht tegen de voortwoekerende dwalingen van het modernisme. *J. Sassen.*

Antimonyl-verbindingen zijn verbindingen, die het radicaal antimonyl, d.i. een atoom antimoon, gebonden aan een atoom zuurstof, bevatten. Deze groep SbO is dan gebonden aan een zuurrest. A.-chloride is SbOCl; de voornaamste a.-verbinding is het kalium-a.-tartraat, meer bekend als braakwijnsteen. *v. d. Beek.*

Antimoon, een element met atoomnummer 51, symbool Sb, at. gew. 121,76, s.g. 6,68, smeltpunt 630°, kookp. 1380°, atoomwarmte 5,98. Twee isotopen zijn bekend met at. gew. 121 en 123. H i s t o r i e. De in de natuur voorkomende zwavelverbinding was reeds in de oudste tijden bekend en onder den naam stimmi (waarvandaan stibium = a.) in gebruik bij de Romeinsche vrouwen om de wenkbrauwen zwart te kleuren. Het woord a. beteekende oorspronkelijk (1100) zwavelantimoon. B a s i l i u s V a l e n t i n u s (2e helft 15e eeuw) gebruikt voor het eerst voor zwavel-antimoon den naam spiesglas, later spiesglans.

In zijn boek Currus triumphalis antimonii (triomphwagen van het a.) prijst hij de medische beteekenis der a.-verbindingen. Het woord a. is van Arabischen oorsprong. Afscheiding. De zwavelertsen van goede kwaliteit worden met ijzerpoeder gemengd en verhit, waarbij zich zwavelijzer vormt en a. vrij komt. De minder zuivere ertsen worden eerst geroost, waardoor het oxyde ontstaat. Dit wordt dan met koolstof in de gloeihitte gereduceerd. Door nogmaals smelten met soda worden verontreinigingen van zwavel, arsenik, koper en ijzer verwijderd. Toepassing vooral bij de fabricatie van hardlood (85% lood met 15% a.). Verder voor lettermetaal, brittanniametaal, Algerijnsch metaal en andere legeeringen. Het jaarlijksch verbruik bedraagt ongeveer 21 500 ton. Verdere eigenschappen. Zuiver a. kristalliseert in rhomboëders, heeft een blauwachtig witte kleur, een volkomen metaalglans. Het breukvlak is grof kristallijn en het is zoo bros, dat men het tot poeder kan stampen. Bij stollen zet het uit en is daardoor geschikt tot het gieten van voorwerpen, indien het met andere metalen is gelegeerd. De formule is bij hooge temp. Sb_4, bij lage temp. Sb. Behalve de beschreven modificatie bestaan er nog twee allotropische toestanden van a., nl. een gele modificatie, die alleen bij lage temp. bestendig is en het zgn. amorphe of explosieve a. Tegen zoutzuur en verdund zwavelzuur is a. bestand. Salpeterzuur oxydeert het tot antimonigzuur. Omdat a. zoowel zure als basische oxyden heeft, is het als metalloïd en ook als metaal op te vatten. Het laatste is meer gebruikelijk. → Antimoonertsen.

Lit.: Chung Yu Wang, Antimony (1909). Verder alle uitvoerige leerboeken over anorganische chemie. *v. d. Beek.*

Gedegen antimoon komt in hexagonale kristallen op vele plaatsen op aarde voor, hoewel meestal in kleine hoeveelheden. Het grootste gedeelte der totale productie leveren Frankrijk en koloniën (35 000 ton). A. komt meestal op gangen voor. Een natuurlijk alliage van a. en arsenicum, allemontiet genaamd, wordt o.a. op Borneo gevonden. A. wordt vooral gebruikt voor het bereiden van lettermetaal en legeeringen. *Hofsteenge.*

Antimoonboter, een oude benaming voor antimoontrichloride, $SbCl_3$. Het is een doorschijnende, weeke kristallijne stof, die verkregen wordt uit antimoonsulfide met sterk zoutzuur. Toepassing: bruineeren van ijzeren geweerloopen, die daardoor met een dun roestweerend laagje antimoon worden bedekt. *v. d. Beek.*

Antimoonchloride, → Antimoonboter.

Antimoonertsen. Behalve gedegen antimoon komen vele antimoonverbindingen in de natuur voor, vooral in den vorm van sulfiden. Het voornaamste erts is antimoniet, Sb_2S_3, een rhombisch mineraal van donkergrijze kleur. Antimoniet komt op gangen voor in den Harz en in het Ertsgebergte; de voornaamste ontginningen zijn in Hongarije, Toscane, Corsica, Sardinië, en in China. In deze streken komt de antimoniet samen voor met de monokliene antimoonblende, Sb_2S_2O. Minder belangrijk is het antimoonvaalerts. Dit erts bevat 25—45% koper, en 1/2—5% zilver; wordt o.a. gevonden in den Harz, en is vooral belangrijk door het zilvergehalte. Antimoonzilver, Ag_3Sb, is een erts, dat vnl. op zilverertsgangen, o.a. van St. Andreasberg in den Harz, voorkomt. Pyrargyriet tenslotte, Ag_3SbS_3, een hexagonaal mineraal, dat samen met loodglans op gangen voorkomt, is een belangrijk zilvererts. Het wordt in het Ertsgebergte en in N. Amerika ontgonnen. *Hofsteenge.*

Antimoonglans is het natuurlijke antimoontrisulfide, Sb_2S_3.

Antimoonlegeeringen. De voornaamste zijn de antimoon-tin-legeeringen met meer of minder koper, bijv. Babbithmetaal met smeltpunt 250° tot 280°, 10% koper, 10% antimoon en 80% tin. → Atlasmetaal, Antifrictiemetaal, Brittanniametaal Hardlood, Lettermetaal.

Antimoonoxyden. Er bestaan drie oxyden van a., nl. a.-trioxyde, Sb_2O_3, dat in de natuur voorkomt als senarmontiet en witspiesglanserts (Frankrijk); in zuiveren toestand dient het als witte verfstof; a.-tetroxyde, Sb_2O_4, dat evenals het trioxyde ontstaat bij verbranden van a. in zuurstof en dat bij het maken van glazuur wordt gebruikt; a.-pentoxyde, Sb_2O_5, dat ook wit is en wordt verkregen uit a.-pentachloride met water. *v. d. Beek.*

Antimoonspiegel is een afzetting van antimoon tegen een glazen buis, zooals dat gebeurt bij verhitting van antimoonwaterstof.

Antimoonsulfiden. Er bestaan twee verbindingen van antimoon met zwavel, nl. a.-trisulfide, Sb_2S_3, en a.-pentasulfide, Sb_2S_5. Het pentasulfide is oranje. Het staat gemakkelijk zwavel af en gaat dan in het trisulfide over. Het wordt gebruikt bij het vulkaniseeren van caoutchouc en veroorzaakt de roode kleur van rubber. Het trisulfide is in de natuur zwart, en versch bereid in het laboratorium oranje. Het pentasulfide werd in de geneeskunde gebruikt onder den naam goudzwavel. A.-sulfiden dienen bij de lucifersfabricage. Op de strijkvlakte der doosjes, gemengd met phosphorus aangebracht, vergemakkelijken ze de ontbranding der lucifers. *v. d. Beek.*

Antimoonwaterstof is een gas. Kookpunt —17°, smeltpunt —88°. Het is kleurloos en riekt onaangenaam. Het ontstaat uit alle antimoon-zuurstofverbindingen door reductie met waterstof in staat van wording, bijv. met zink en verdund zwavelzuur. Deze vorming dient om de aanwezigheid van een antimoonverbinding aan te toonen, want de gasvormige stof ontleedt in antimoon en waterstof, waarbij het antimoon zich tegen den glaswand afzet (→ Antimoonspiegel). *v. d. Beek.*

Antimoralisme, verwerping, bestrijding der zedelijkheid.

Antink, Margot, Nederl. schrijfster. * 1869 te Zutphen, trad 1902 in het huwelijk met den dichter en criticus Carel Scharten en schreef in samenwerking met dezen verscheidene harer werken. Een sterke compositie kenmerkt haar geschriften, die doorgaans over een uitzonderlijken eenling in het maatschappelijk leven verhalen, en bij de weergave van diens oordeel een critiek op de maatschappij leveren.

Werken: Catherine (1899); Van Scheiding en Dood (1901); Sprotje (1905); Sprotje heeft een dienst (1909); Sprotje's verder leven (1910); In den vrijen Amerikaan (1922). In samenwerking met Carel Scharten: Een huis vol menschen (1908); De vreemde Heerschers (1911); Typen en curiositeiten uit Italië; 't Geluk hangt als een druiventros (1918); Francesco Campana (3 dln. 1924/1926); De Nar uit de Maremmen (3 dln. 1927/1930); Het Wonder der Liefde (1931); Jhr. Mr. James de Beyl, minister van nuttelooze zaken (1932). — Lit.: W. Nieuwenhuis, Verkenningen. *L. Diepenbrock.*

Antinoë (Gr. myth.), dochter van Cepheus.

Op bevel van een orakel voerde zij, een slang volgend, de bewoners van Mantinea uit de oude stad naar de plaats der nieuwe nederzetting aan de Ophis.

Antinomie (< Gr. anti = tegen, nomos = wet, regel). Philosophisch: tegenspraak tusschen twee elkaar uitsluitende oordeelen, die beide waar schijnen te zijn. Zeno van Elea trachtte met zijn a. de onbetrouwbaarheid der zinnelijke ervaring te bewijzen: veelheid en beweging voeren tot tegenstrijdige conclusies en zijn dus puur zinsbedrog. Sophisten en sceptici oefenden zich in de kunst om alle mogelijke stellingen te bewijzen. Kant paste de methode der a. (thesis en antithesis) systematisch toe om de onmogelijkheid aan te toonen van zekere metaphysische kennis. Ze wordt ijverig aangewend door het moderne agnosticisme (Spencer) om zijn scepsis te rechtvaardigen.

Lit.: Garrigou-Lagrange, Dieu, son existence et sa nature, sol. Thom. des antinomies agnostiques ([5]1928). *v. d. Berg.*

Antinomieën der verzamelingsleer, tegenstrijdigheden, verkregen door toepassing van de Aristotelische logica op de door G. Cantor gedefinieerde begrippen uit de verzamelingsleer. Ofschoon de beteekenis dezer a. door enkele wiskundigen van naam werd onderschat, heeft toch het meerendeel er aanleiding in gevonden, om de grondslagen van de verzamelingsleer zoowel als van de logica aan diepgaand onderzoek te onderwerpen. Zoo ontstonden drie wel onderscheiden richtingen: 1° de logistiek (B. Russell, M. Whitehead); 2° het formalisme (D. Hilbert); 3° het intuïtionisme (L. E. J. Brouwer, H. Poincaré). Ofschoon de laatste groep zeer radicaal te werk gaat, en o.a. ten onrechte de betrouwbaarheid der logica voor niet-eindige systemen ontkent, heeft zij zeer veel bijgedragen tot verscherping der begrippen. De belangrijkste a. zijn: Antinomie van Burali-Forti: voor het → ordinaalgetal van de verzameling M, die alle ordinaalgetallen, naar hun grootte geordend, als element bevat, geldt zoowel, dat het grooter is dan welk ander ordinaalgetal, als ook, dat het kleiner is dan het ordinaalgetal van de verzameling die ontstaat, als men aan M een wiskundig element, dat geen ordinaalgetal is, toevoegt.

Antinomie van Richard: uit de verzameling van alle op eindige wijze definieerbare decimaalbreuken kan door het → diagonaalproces een decimaalbreuk worden opgesteld, die niet tot deze verzameling behoort. Toch is deze decimaalbreuk aldus op eindige wijze gedefinieerd en behoort daarom dus wèl tot de verzameling. In niet-wiskundigen vorm: als autologisch beteekent: datgene wat van zichzelf gezegd kan worden (bijv. kort), en heterologisch: wat niet van zichzelf gezegd kan worden, dan is heterologisch zoowel autologisch als heterologisch. Ook het probleem van Epimenides, den Cretenser, die zegt, dat alle Cretensers liegen, behoort tot deze soort antinomie.

Antinomie van Russell: voor de verzameling M van alle verzamelingen, die zichzelf niet als element bevatten, voert de disjunctie: òf M bevat zichzelf als element, òf M bevat zichzelf niet als element, tot een contradictie. In niet-wiskundigen vorm: voor den man uit het dorp (den barbier), die alle mannen uit het dorp scheert, die zichzelf niet scheren, voert de disjunctie: óf dat hij zichzelf scheert, óf dat hij zichzelf niet scheert, tot een contradictie.

Het optreden dezer antinomieën vloeit voort, niet uit de Aristotelische logica zelf, maar uit de niet gerechtvaardigde toepassing van haar wetten op begrippen, welke niet voldoende eenduidig zijn gedefinieerd (Richard) of in hun definitie een betrekking insluiten, waardoor het gebruik ervan in bepaald verband tot een zinlooze woordenreeks voert (Burali-Forti, Russell).

Lit.: A. Fraenkel, Einleitung in die Mengenlehre ([3]1928); vgl. ook E. Study, Die angeblichen Antinomien der Mengenlehre, Sitz. Ber. Preuss. Akad. d. Wissensch. (1929). *Drost.*

Antinomisme (< Gr. anti = tegen, nomos = wet) verwerpt de verplichting der zedenwet. Christus zou de vrijheid gebracht hebben na de heerschappij der Wet in het Oude Verbond. Dit steunt op verkeerde verklaring van Bijbelteksten en op de verkeerde opvatting, dat de geheele Wet door Christus zou zijn afgeschaft. De zedenwet bleef van kracht en werd door Christus vervolmaakt. Aanhangers van het A. waren in de eerste eeuwen Gnostieken en Manichaeën en later: Bogomilen, Waldenzen, Catharen, Albigenzen en sommige Hervormers der 16e eeuw.

Lit.: Lex. f. Theol. u. Kirche (I, 488 vlg.); Dict. Théol. Cath. (I, 1391-1399). *Franses.*

Antinomistische strijd (< Gr. anti = tegen, nomos = wet) ontstond naar aanleiding van het optreden der reformatoren tegen de werken. Luther, die in zijn verachting van de werken gevaarlijke stellingen had verkondigd, keerde later op zijn weg terug. Melanchthon spoorde tot het verrichten van goede werken aan, al bleef hij de verdienstelijkheid ontkennen. Agricola vond dit een inconsequentie in de Luth. leer en een toenadering tot het Papisme. Hij bleef daarom fel tegen de godsdienstige wetsvoorschriften te keer gaan, die volgens hem slechts vrees aanjoegen en predikte een boetvaardigheid, enkel uit geloof en liefde. *Wachters.*

Antonoúpolis, → Antinoüs. Door Hadrianus gebouwd naar het voorbeeld van Hellenistische steden. Opgravingen van Albert Gayet (1896); belangrijke vondsten bij Schêch Abâde, óók van Oud-Egyptische cultuur, maar vooral van resten van het Hadriaansche A.

Antínoüs, 1° een Ithacenser, zoon van Eupeithes, de onbeschaamdste der vrijers van Penelope, het eerst van dezen door Odysseus gedood (Odyssee, XXII, 8 vlg.).

2° Een schoon jongeling uit Bithynië, de lieveling van keizer Hadrianus; verdronk tijdens Hadrianus' verblijf in Egypte (130) in den Nijl bij Besa. Men nam aan, dat hij zichzelf geofferd had voor den keizer, wiens leven volgens een orakel slechts gered kon worden, doordat een ander zich vrijwillig offerde. Hadrianus liet in Besa, van toen af Antinoupolis, een tempel bouwen voor A., die onder de goden werd opgenomen. De cultus van A. verspreidde zich zeer snel in het Rom. rijk; talrijke kunstenaars maakten beelden van A. *Davids.*

Antioche, chanson d', episch assoneerend gedicht, onder invloed der ch. de geste, over den eersten kruistocht, door Richard den Pelgrim (een Vlaming?) volgens Lat. kronieken van Albrecht van

Aken en Petrus Tudebod, ± 1130 bewerkt; ze is alleen bewaard in een latere berijmde omwerking van Graindor. Ze werd het uitgangspunt der kruistocht-gesten.

L i t. : P. Paris (2 dln. Parijs 1848). *V. Mierlo.*

Antiocheensche liturgie of r i t u s, een der drie families, waarin de oorspronkelijke liturgie der Kerk, tot dusver één in haar hoofdtrekken en vrij in het ondergeschikte, zich in de 4e—5e eeuw nader bepaalde, volgens de verdeeling der Kerk zelve over 3 prov. (patriarchaten): Rome, Alexandrië, Antiochië, → Liturgie, III: Gesch. Ontwikk. Zij bleef steeds in nauw verband met de Jeruzalemsche, toegeschreven aan St. Jacobus den Minderen, naar welke zij zich later noemde: Jacob.-liturgie. Oorspronkelijk waarschijnlijk twee-talig: Gr. en Syr. (Arameesch). De oudste gegevens bevinden zich bij St. Cyrillus van Jerusalem, St. Joannes, Chrysostomus, en vooral in Boek 8 der Apost. Constit. (± 400, Testam. D. N. J. Chr.). De oudste Gr. tekst reikt tot de 11e (10e) eeuw, de oudste Syr. tot de 8e—9e. Beide geven den gewijzigden vorm der West-Syr. liturgie; de splitsing met de Oost-Syr., van welke de Malabarische een zijtak is, had reeds plaats gehad. Verder kwamen uit de A. l. voort: de Byzant. en de Armeensche, terwijl de Maronitische zich van de W. Syr. afscheidde door vermenging met de Romeinsche.

L i t. : Fortescue, Antiochene lit., Cath. Encycl.; Duchesne, Origines du culte chrétien (Parijs); Srawley, The early hist. of the lit. (Cambridge 1913). *Louwerse.*

Antiocheensche school, ontstond uit reactie tegen de Alexandrijnsche. Als haar stichter geldt Lucianus van Antiochië, die 312 den marteldood stierf. Tot haar behooren o.a. Eustatius van Antiochië, Diodorus van Tarsus, Theodorus van Mopsuestia, S. Joannes Chrysostomus, Theodoretus van Cyrus. Deze en andere kerkelijke schrijvers waren niet allen leeraar in de A. s. Het was meer een richting dan een school. In tegenstelling met de ver doorgedreven allegorische bijbelverklaring der Alexandrijnen, zochten de Antiochenen nauwkeurig den letterlijken, historischen zin der H. Schrift vast te stellen en te verklaren. Den mystisch-typischen zin verklaarden zij als waren zin (zoo was bijv. het offer van Isaac, die zelf het brandhout droeg, een historisch feit, maar tevens een voorafbeelding van den kruisdragenden Christus). De commentaren van Chrysostomus en Theodoretus zijn voor de exegese dan ook de waardevolste producten van de patristische literatuur. De tegenstelling tusschen de twee groote scholen en de rivaliteit tusschen de beide machtige wetenschappelijke en kerkpolitieke centra verklaart o.a. den strijd tusschen de partij van Cyrillus van Alexandrië en Joannes van Antiochië in zake de veroordeeling van Nestorius. Overgens kwamen uit deze school voorloopers en volgelingen van Nestorius voort. En de stichter Lucianus, leermeester van Arius, wordt beschouwd als de eigenlijke vader van het Arianisme. Men heeft verband gezocht tusschen deze dogmatische afdwalingen en de wijsgeerige richting der school. Behalve de tegenstelling in de exegese, constateert men tusschen de Alexandrijnsche en de A. school de tegenstelling van Platonisme (Neo-Platonisme) en Aristotelisme. Arius kon niet aannemen, dat de Zoon evenzeer van eeuwigheid was als de Vader en hij verwierp de eenheid in de Triniteit; Nestorius ontkende de wezenlijke vereeniging der beide naturen in den éénen Persoon van Christus. Nu is het inderdaad voor den realistischen wijsgeer (vooral wanneer hij min of meer rationalist is) moeilijker, het mysterie der eenheid in de Triniteit en in den Godmensch te aanvaarden, dat schijnbaar in strijd is met de menschelijke rede, dan voor den mystieken denker. Meer dan de wijsbegeerte trad bij deze school echter de exegese op den voorgrond.

L i t. : Dict. de Théol. Cath. (I 1435—1439); Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Liter. (III ²1923, 9—11); Kirsch, Kirchengeschichte (I 1930, 529 vlg.). *Franses.*

Antiochië, stad in Syrië aan de Orontes, werd ca. 300 v. Chr. gesticht. Zij bestond uit vier afzonderlijk ommuurde wijken, die door Antiochus met een grooten ringmuur omgeven werden. Van het antieke A. is ons weinig bekend: keizer Tiberius liet er een groote zuilengalerij aanleggen en er was een uitstekende verlichting. Keizer Constantijn bouwde er een groote achthoekige kerk en keizer Justinianus versterkte het met wachttorens in de omgeving. Om eenig idee te krijgen van de bouwkunst, moet men de Syrische architectuur van het achterland beschouwen (→ Kalat Siman, Termanin, Syrische kunst). Na kortstondig verval tengevolge van de verovering door de Arabieren (638 n. Chr.), herwon de stad haar ouden luister. Toen de kruisvaarders A. veroverden (1098), was het de grootste stad van Syrië, telde 300 kerken en 60 kloosters. Van 1089 tot 1268 (toen het weder door de Mamelukken werd veroverd) vormde het een Christelijk vorstendom onder Bohemundus I van Tarente en zijn geslacht. Thans heet de stad Antakieh.

L i t. : Ch. Diehl, Justinien et la civilisation byzantine (Parijs 1901, 581 vlg.). *Knipping/Cuypers.*

Patriarchaat van Antiochië. In Antiochië, de hoofdstad van Syrië, niet ver ten N. van Palestina, werd het Christendom al heel vroeg verkondigd en daar werden de volgelingen van den Gekruiste voor het eerst Christenen (christianoi) genoemd. Volgens de traditie heeft St. Petrus er eenigen tijd gezeteld, vóór hij voor goed naar Rome ging. Van de eerste bisschoppen is vooral de martelaar Ignatius beroemd, † 107. Uiteraard kreeg de bisschopszetel van zulk een belangrijk centrum, een der grootste steden van het Rijk, overwicht en heette de bisschop weldra patriarch. A. volgde in rang op Alexandrië. Beide zetels zouden echter overvleugeld worden door Konstantinopel, het „Nieuwe Rome”. De strijd tusschen Arianen en Katholieken in de vierde eeuw werd aanleiding tot een langdurig schisma, terwijl in de vijfde eeuw om beurten Monophysieten en Kath. den zetel bezetten. Ten slotte ging de groote meerderheid der Syriërs tot de monophysitische ketterij over. → Jacobieten. De verovering door de Arabieren in de 7e eeuw bracht algeheel verval.

L i t. : Lex. f. Theol. u. Kirche (I, 492 vlg.); Dict. Hist. Géogr. Eccl. (III, 566 vlg., waar ook de verdere geschiedenis tot op heden uitvoerig geschetst wordt). *Franses.*

Antíochus. Tusschen 70 v. Chr. en 38 n. Chr. droegen een viertal koningen van Commagene dezen naam. Verder droegen dezen naam dertien → Seleuciden. De voornaamste waren: 1° A. S o t è r (de redder), 281—262 v. Chr., had te strijden met de Galliërs, Pergamum en Egypte.

2° A. II T h e o s (de god), 262—246 v. Chr., werd overwonnen door Ptolemaeus II, Philadelphus van Egypte.

3° A. d e G r o o t e, zoon van Seleucus II, de bij Daniël (11. 10—19) vermelde „koning van het Noorden”. * ong. 242 v. Chr., † 187 v. Chr., opvolger van zijn broeder Seleucus III, regeerde 233—187, heroverde de landstreken, die de Ptolemaeën op zijn voorgangers

veroverd hadden en onderwierp ook de Iraansche landen. Hij ontving Hannibal aan zijn hof, maar sloeg zijn raadgevingen in den → Syrischen oorlog in den wind. Deze oorlog verliep noodlottig voor A. Hij moest Kl. Azië afstaan; Syrië hield op een groote mogendheid te zijn. Op een tocht in het O. van zijn rijk werd A. bij de plundering van een tempel gedood.

4° A. IV Epiphanes, zoon van den vorige, opvolger van zijn broeder Seleucus IV; koning van 175—163 v. Chr. Hij beoorloogde Egypte met succes, maar moest op bevel der Romeinen ijlings terugtrekken; hij dweepte met de Gr. beschaving en poogde den dienst van Jehova onder de Joden, tot dan toe zoowel door de Egyptische als door de Syrische koningen vrij gelaten, uit te roeien; aanleiding tot den opstand der Macchabeeën (1 Mac. 1-6; 2 Mac. 5-9). *Davids.*

5°. A. V Eupator (164—162), zoon van A. IV, werd door Demetrius, den zoon van Seleucus IV, ter dood gebracht.

6° A. VI Dionysus (145—142), zoon van Alexander Balas, werd door den veldheer Tryphon vermoord.

7° A. VII Sidetes (138—129), trachtte Judea te heroveren, maar werd door de Joden verslagen.

Antiochus Monachus, leefde in het begin 7e eeuw als monnik in Jeruzalem, werd na de inname der stad door de Perzen als krijgsgevangene meegevoerd, wist te ontsnappen en keerde in zijn klooster terug. Hij schreef een „Inname van Jeruzalem door de Perzen", die in Georgische vertaling (via het Arabisch uit het Grieksch) bewaard is gebleven. Een aanhangsel vermeldt het vinden van ruim 26 000 lijken na den aftocht der Perzen. Dit is van belang voor de topographie van Jeruzalem. Daarnaast schreef hij een groot werk: Samenvatting der H. Schrift, overwegend zedelessen, maar aan het eind bestrijdt hij het Monophysisme en geeft een lijst van ketterijen vanaf Simon den Toovenaar.

Lit.: Bardenhewer (V 1932, 77 vlg.). *Franses.*

Antiochus van Syracuse, een der oud-Gr. logografen, auteur van een geschiedenis van Sicilië, gaande tot 424 v. Chr., en van een andere van Italië (alles verloren).

Antíope (Gr. myth.), 1° dochter van den stroomgod Asopus of van Nycteus den Thebaan. Zeus naderde haar in satyrgestalte. Haar zonen waren Amphion en Zethus. Zij werd door Nycteus' broeder Lycus gevangen genomen en door diens vrouw Dirce smadelijk behandeld, terwijl haar kinderen te vondeling gelegd waren. Eindelijk vluchtte A. naar het Cithaerongebergte, waar zij haar zonen vond en herkende. Dezen namen wraak op Dirce en bonden haar aan de horens van een wilden stier. → Farnesische stier.

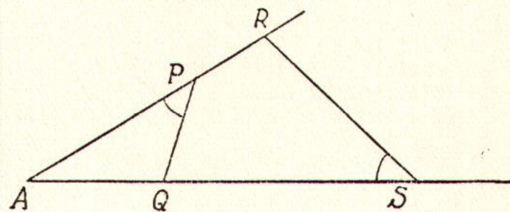
2° Een Amazone, dochter van Ares, zuster van Hippolyte, geliefde van Theseus. *Davids.*

Antioquia, 1° departement van de Z. Amer. rep. Columbia, 65 595 km² groot, 1 017 525 inw., zeer bergachtig. 6° 37′ N., 76° 8′ W. Rijkste goudaders van Z. Amer. Belangrijke landbouw: koffie, rietsuiker, cacao, katoen. Hoofdstad: Medellin.

2° Stad in het dept. A., gelegen aan de Caucarivier, 11 000 inw. Bisdom A. en Jerico (in 1917 vereenigd) telt ± 210 000 Kath. Suffr. van Medellin. *Zuylen.*

Anti-oxydant, chemische stof, welke bij de fabricage van rubber-artikelen aan deze wordt toegevoegd, om de duurzaamheid er van te verhoogen. Gevulcaniseerde rubber heeft de eigenschap van lieverlede zuurstof uit de lucht op te nemen en daardoor bros te worden. A.-oxydant vertraagt deze zuurstof-opname in belangrijke mate, zoodat de vervaardigde voorwerpen langer bruikbaar blijven. A.-oxydant wordt onder allerlei phantasie-namen in den handel gebracht, als Nonox, Age-rite, e.d. *A. de Vries.*

Antipapisme, een moeilijk te definieeren, maar des te veelvuldiger voorkomende geestesgesteltenis, waardoor men in heel het Katholicisme en in al zijn uitingen, in de Katholieken en in al hun daden, en bijzonder in de hiërarchie en in haar optreden, alles gewoonlijk samengevat in de leuze „Rome", vijanden en vijandelijkheden ziet, die met alle geweld dienen bestreden te worden. Er zijn bewuste en onbewuste antipapisten, zelfs die het heel te goeder trouw zijn. Het a. dankt zijn ontstaan aan het Protestantisme, dat in wezen, dus van den oorsprong af, grootendeels in anti-Katholicisme bestond, en sindsdien overal „het Roomsche spook" ontdekt. Men denke aan het fameuze: „Liever Turksch dan Paapsch". Zelfs bij velen, die reeds het Protestantisme hebben verlaten, werkt het nog na. Het a. heeft er steeds toe geleid, de Katholieken theoretisch en practisch als minderwaardige burgers te beschouwen. → Anticlericalisme. *J. Sassen.*

Antiparallel. Liggen op het eene been van ∠ A 2 punten P en R en op het andere 2 punten Q en S, zóó, dat ∠ A P Q gelijk is aan ∠ A S R, dan noemt men P Q antiparallel met R S t.o.v. ∠ A.

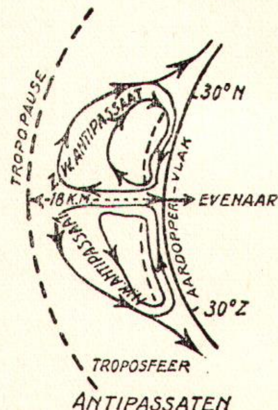
Antiparlementarisme, een thans ruim verspreide overtuiging, die van het Parlementaire stelsel alleen de schaduwzijden ziet, en aanstuurt op zijn vervanging door een ander regeeringsstelsel, waarbij meer macht of alle macht aan de regeering verleend wordt. → Dictatuur, → Parlementarisme.

Lit.: E. Van Dievoet, Antiparlementarisme (Leuven 1929). *V. Dievoet.*

Antiparos, Gr. eiland, nabij Paros, 45 km² groot, tot 308 m hoog, 700 inw. Wijnbouw, veeteelt, zinkmijn. Druipsteengrot.

Antipas, → Herodes.

Antipassaat. De a. zijn de regelmatige bovenwinden, die, boven de passaten en in tegenovergestelde richting aan deze, van den evenaar naar 30° N.-breedte en 30° Z.-breedte waaien. Zij zijn op het Noordelijk halfrond hoofdzakelijk Z.W. en op het Zuidelijk halfrond N.W. Zij worden

meestal boven de oceanen, op hoogten van 3 tot 15 km, waargenomen.

De a. ontstaan uit de opstijgende luchtstroomen van den aequatorialen stiltegordel en eindigen in de dalende luchtstroomen van den subtropicalen stiltegordel.

L i t.: V. Bjerknes, On the dynamics of the circular vortex (Christiania 1921). *V. d. Broeck.*

Antípater, 1° M a c e d o n. g e n e r a a l van Philippus, * na 400 v. Chr., † 319 v. Chr. Door Alex. den Grooten bij zijn tocht naar het Oosten als stadhouder achtergelaten, overwint hij in 331 v. Chr. bij Megalopolis de opstandige Peloponnesiërs. In 323, na Alex.'s dood, wordt A. door de opstandige Grieken in Lamia ingesloten, → Lamische Oorlog; door Leonnatus ontzet; hij overwint bij Crannon (322) en onderwerpt Griekenland. Geroepen naar Kl. Azië, Eerste Diadochenoorlog (321), → Antigonus; tot rijksregent benoemd in plaats van Perdiccas, die door zijn officicieren is gedood.

2° Z o o n v a n C a s s a n d e r, kleinzoon van den vorige, koning van Macedonië, 4 maanden, 298/97 v. Chr., doodt zijn moeder Thessalonice, moet vluchten naar zijn schoonvader Lysimachus, die hem laat dooden.

3° A. v a n T h e s s a l o n i c a, Gr. epigrammendichter uit den tijd van Augustus, werkzaam te Rome; in de Anthologia Palatina zijn gedichten van hem bewaard.

4° → Herodes. *Davids.*

Antipater van Bostra, door het 7e Alg. Concilie (787) genoemd onder de gezaghebbende leeraren, schreef ca. 460 een uitvoerige bestrijding der Apologie voor Origenes van Eusebius van Caesarea. Fragmenten zijn verzameld in Migne Patrol. Graeca 85. Verder zijn nog een paar preeken gevonden.

L i t.: Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Liter. (IV 1924, 304-307). *Franses.*

Antipatharia, → Koralen.

Antipathie, gevoel van afkeer. Bij Adam Smith: criterium voor zedelijk slechte handelingen; → Sympathie.

Antipathisch, homoeopathische uitdrukking voor palliatief.

Antipatriden, dynastie van Cassander in Macedonië.

Antipatris, stad in Palestina, door Herodes den Grooten gebouwd en genoemd naar zijn vader Antipater. A. lag in de vlakte van Saron, waarsch. op de plaats der huidige Arab. vesting Ras el-Ain. St. Paulus kwam door A. als gevangene op reis van Jeruzalem naar Caesarea (Act. 23. 31).

Antipendium of a n t e p e n d i u m is een versiering, welke den onderkant van het Christelijke altaar omhult. Het a. kwam reeds vroeg in gebruik; in den aanvang (bij vrij staande altaren) omhulde het de vier zijden, later alleen de voorzijde (sinds de 11e eeuw algemeen). Dan heet het ook frontale, antealtare, terwijl het vroeger met meer recht vestis of pallium altaris kon genoemd worden. Het a. is van meer of minder kostbare stof vervaardigd en hangt ofwel los voor het altaar of opgespannen op een raam, draagt meestal de liturgische kleur van den dag en is vaak versierd met figuraal of ornamentaal borduur- of weefwerk. In vroeger tijd kende men metalen of houten a., niet zelden in drijf- of emailtechniek uitgevoerd. *Knipping.*

Antiphanus, oud-Gr. blijspeldichter, bekend als de vruchtbaarste auteur der Middelbare Komedie, schreef 260 (of 365 ?) stukken, waarvan de eerste ± 385 v. Chr. werden opgevoerd. De bewaarde fragmenten schilderen inz. gulzigheid en smulpartijen.

Antíphates (Gr. m y t h.), 1° koning der Laestrygonen.

2° Zoon van den ziener Melampus en Iphianassa.

Antiphilus, Gr. schilder, tijdgenoot van Apelles (4e eeuw v. Chr.), afkomstig uit Egypte. Maakte voorstellingen van de leden van het Macedonische vorstenhuis (Philippus, Alexander); mythologische voorstellingen (geliefkoosde compositie: menschenfiguur met dier, bijv. Hesione en het zeemonster); genrestukken, de zgn. Rhopographie (wolspinster, jongen, die het vuur aanblaast) en caricaturen, zgn. grylli. *Knipping.*

Antiphon van Rhamnus, de oudste der tien groote Attische redenaars, * ca. 480 v. Chr., de ziel der oligarchische beweging van 411, weshalve na den val der oligarchie door Theramenes van hoogverraad beschuldigd en ter dood veroordeeld. Hoofd eener rhetorenschool ten behoeve van toekomstige politieke leiders; schepper van den kunststijl der politieke rede. Buiten zijn eigen verdediging tegen Ther. schreef hij pleidooien voor anderen. Van de 60 reden, die in de Oudheid in omloop waren, zijn er 15 tot ons gekomen; daarvan zijn 3 waarsch. echte pleidooien, de andere als oefeningen bedoeld; alle gaan over moordzaken. Sterk is de invloed der sophistiek voelbaar in stijl en bewijsvoering; de taal is nog eenvoudig, maar stijf en zonder pathos.

U i t g.: Blass-Thalheim (1914); Gernet, met Fr. vert. (1923). *V. Pottelbergh.*

Antiphona, → Antiphoon.

Antiphonaal gezang, → Antiphoon.

Antiphonale, A n t i p h o n a r i u m of c h o r a a l b o e k, oorspronkelijk het boek, waarin geschreven waren de antiphonae (en meestal ook de responsoria), die bij de plechtige liturgie van Mis en Officie werden gezongen; eerst in de late M. E. werden de Misgezangen in een apart boek: Graduale, genoteerd. Een Utrechtsch a. uit de 12e eeuw kreeg vermaardheid, nadat J. H. Gallée er liturgische spelen in meende te hebben ontdekt, die echter niets anders bleken te zijn dan de gewone tekst van het kerkelijk officie.

L i t.: J. V. Mierlo, Bijdrage tot de gesch. van het liturg. drama in de Ned., in Leuvensche Bijdragen (VIII 1907, 1—75). *V. Mierlo.*

Antiphoon. Oorsprong. In de Grieksche muziek beteekende antiphoonos het z i n g e n i n o c t a a f, als nl. twee koren van verschillende stemmen, mannen en kinderen (vrouwen), dezelfde melodie uitvoeren. In de oud-Christelijke liturgie werden op twee wijzen de psalmen gezongen: ofwel in responsoriaalzang (afwisseling van solozang en koor), ofwel twee afwisselende koren zongen van den psalm vers na vers; na elk vers (soms om de twee of drie verzen) herhalen die beide koren tezamen een korten zang, bij wijze van refrein of keervers. Gewoonlijk waren deze twee koren gevormd door mannen- en kinder(vrouwen-)stemmen, zoodat, als gezamenlijk het korte keervers gezongen werd, dit in octaaf klonk, dus volgens de Gr. muziek een antiphoonos was. Vandaar dat dit korte refrein ook zelf a. werd genoemd, en dezen naam behield, ook later toen het alleen door gelijke stemmen gezongen werd; vandaar ook dat later deze wijze van psalmzingen, in twee afwisselende koren,

met een kort refrein tusschen de psalmverzen, antiphonaalzang genoemd werd.

Vanuit Antiochië verbreidde zich deze wijze van psalmzingen over de heele Christenheid; in de Westersche kerk voerde St. Ambrosius ze in. Betrekkelijk spoedig werd de a. een integreerend deel der Romeinsche liturgie, en, waarsch. reeds voor Greg. I, kreeg zij haar definitieven muzikalen vorm. In zijn oorspronkelijken vorm is de antiphonaal-zang bij de Romeinsche liturgie nog bij enkele gelegenheden bewaard gebleven (Invitatorium, Lumen ad revelationem 2 Febr. enz.).

Soorten. 1° De officie-antiphoon voor het gewone psalmgezang. Kenmerken: syllabische zang (elke lettergreep één noot, hoogstens hier en daar een kleine groep), dus rhythmisch zeer eenvoudig; geen groote intervallen, meest secunde of terts; korte tekst en bescheiden melodische omvang.

2° De groote antiphoon. Voor Magnificat en Benedictus op hoogere feestdagen, bij bijzondere gelegenheden (O-antiphonen van Advent, enz.) hebben de a. rijkere melodieën en een meer ingewikkelden vorm; zoo ook de zgn. processie-antiphonen, bijv. voor de Palmprocessie; vandaar ook een meer versierde zang voor die deelen der H. Mis, waarbij een processie met zang werd begeleid: de intocht of Introitus en onder het communiceeren der geloovigen (→ Communie).

3° Na-klassieke antiphonen. Door invloed van de talrijke zangen der Byzantijnsche liturgie, door de opkomende sequenzen en tropen en het streven plaatselijke Heiligenofficies rijker te maken, worden in de M. E. de a. niet meer gemaakt naar het oorspronkelijk plan: eenvoudig en kort, doch het worden rijke, lange melodieën met groote intervallen. Zie de officie-antiphonen van 2 Febr. (overgenomen uit de Gr. liturgie), Sacramentsofficie, verschillende rijmofficies, enz. Eenzelfden vorm toonen ook de Maria-zangen, waarmee men het Officie besloot, antiphonae finales genaamd. → Maria-antiphoon, → Zang, liturgische. *Bruning.*

Antiphoon is een instrumentje, dat tot doel heeft den gehoorgang van een oor af te sluiten bij onderzoek van de gehoorscherpte van het andere oor.

Antiphus (Gr. myth.), 1° zoon van Priamus en Hecuba. 2° Heraclides, koning van Cos, nam deel aan den Trojaanschen oorlog.

Antiplanaat, de eerste schrede op den weg der lenzenconstructie ter vermijding van het → astigmatisme. Het objectief bestaat uit twee ongelijke deelen, die elk uit twee enkelvoudige lenzen zijn samengesteld. Steinheil in München paste het in 1881 voor het eerst toe.

Antipoden, drie eenkernige cellen, die in den embryozak aan het tegenovergestelde uiteinde van de eicel liggen.

Antipoden, optische, chemische verbindingen, die alleen daarin verschillen, dat zij het polarisatievlak van gepolariseerd licht in tegengestelde richting draaien (→ Activiteit, optische). Optische a. kunnen kristalliseeren in een gelijke verhouding, zoodat de kristallen optisch inactief zijn (→ Racemaat, Racemisch mengsel); zij kunnen ook kristalliseeren in mengkristallen van wisselende samenstelling en, ten derde, ieder apart. In de eerste twee gevallen zijn de optische a. toch te scheiden, nl. ofwel biochemisch: slechts één van de twee wordt door een microbe aangetast, ofwel door koppeling van beide a. met één van de optische a. van een andere optische a.-stof, waarna gefractionneerde kristallisatie de ontstane verbindingen scheidt. *Tellegen.*

Antipoden-eilanden, groep eilandjes in de Stille Zuidzee (49° 30′ Z., 179° 30′ O.), ong. 750 km ten Z.O. van Nieuw Zeeland. Grootste eiland slechts 27 km²; ontdekt in 1800 door kapitein Waterhouse. Ze ontleenen hun naam aan hun nagenoeg antipodische ligging t.o.v. het beginpunt van den meridiaan van Greenwich. De groep is onbewoond; wordt slechts nu en dan bezocht door walvischvaarders, die er levensmiddelen achterlaten voor eventueele schipbreukelingen. *Zwagemakers.*

Antípolis (ant. geogr.), stad in Gallia Narbonensis, teg. Antibes.

Antipriminggpijp, gesloten pijp met gaatjes, aangebracht in den stoomketel tegen de inlaatzijde van den stoomafsluiter of tegen een afsluitplaat van den dom. De pijp hindert het medevoeren van water met den door den afsluiter ontwijkenden stoom en vervult in zekeren zin de rol van stoomdroger.

Antipyretica zijn temperatuurverlagende middelen.

Antipyrine, phenyldimethylpyrazalon: $C_{11}H_{12}N_2O$; kleur- en reuklooze, bittere kristalplaatjes, gebruikt als temperatuurverlagend middel ; te groote dosis kan allerlei vergiftigingsverschijnselen te weeg brengen.

Lit.: Ned. Pharm. (V).

Antiqua is in de boekdrukkunst de naam voor den Lat. lettervorm (Eng. Roman type, Fr. Romain). Als drukschrift werd zij voorafgegaan door een bastaard-a., waarin nog zeer veel van de Gotische letter was blijven voortbestaan (Mainz 1454). Tien jaar later komt, waarsch. te Straatsburg, de eerste a. op, naar het voorbeeld van de Karolingische minuskel (uit de Karolingische hss. der 9e eeuw). In Italië verschijnt de a. voor het eerst te Subiaco (1465); in haar zuiversten vorm bezigde haar Johannes van Spiers te Venetië (1469). In de 16e eeuw dringt ze over Frankrijk ook tot ons land door. → Alphabet, Latijnsch.

Lit.: E. C. Hawkins, First Books and Printers of the fifteenth century (New York 1884). *Knipping.*

Antiquariaat, handel in oude boeken, prenten en manuscripten. Ontstond in de 18e eeuw en is vooral in de laatste 50 jaar tot groote ontwikkeling gekomen. Het a. belast zich met de openbare veiling van boekerijen (aucties). Het zgn. moderne a. koopt en verkoopt restanten van oplagen, winkeldochters (= onverkoopbare artikelen) van den boekhandel en gebruikte boeken. Behalve over boekverkoopersopleiding moet de antiquaar over een bijzonder geheugen en groote talenkennis beschikken. Het eerste zal hem bij het opsporen van gevraagde en weinig voorkomende boeken van dienst zijn. De wetenschappelijke antiquaar zal zich dikwijls door universitaire studie op zijn beroep voorbereiden. Het a. stelt magazijncatalogen samen, om bibliotheken, geleerden en verzamelaars in de gelegenheid te stellen, hun collecties uit te breiden. Het vult zijn magazijn aan, door aankoopen van geheele bibliotheken, door op aucties te koopen en door uit catalogen van andere a. te bestellen. Het Int. Adressbuch der A. ([4]1931—'32) bevat de adressen van circa 3 300 a. der geheele wereld. Tot de voornaamste Ned. behooren: Int. Ant. Menno Hertzberger, Fred. Muller, Swets en Zeitlinger en R. W. P. de Vries te Amsterdam; Mart. Nijhoff en van Stockum te Den Haag; Burgers-

dijk & Niermans en E. J. Brill te Leiden en van Huffel te Utrecht. Voor catholica ook N.V. Dekker & v. d. Vegt te Nijmegen en A. J. Roebert te Den Haag. In het buitenland zijn vooral bekend: Karl W. Hiersemann en O. Harrassowitz te Leipzig, J. Baer te Frankfurt a. M., Ferd. Schöningh te Osnabrück, Blackwell te Oxford, Bern. Quaritch te Londen, Picard, Geuthner en Nourry te Parijs, Ulr. Hoepli te Milaan, Leo Olschki te Florence, J. Porté te Barcelona, Meschdunarodnaja Kniga te Moskou, De Tavernier te Gent en J. Desbarrax en S. Fonteyn te Leuven. *P. Coebergh.*

Antiquarius, oorspr. kenner van oude hss., later scriptor, afschrijver in het algemeen voor de in de kloosters aanwezige antiquariorum domus = scriptorium (schrijfzaal). Ook herstellers en beschrijvers van hss. worden soms a. genoemd.

Antiquis, Andreas de, Ital. muziekdrukker uit de 16e eeuw, te Rome werkzaam. Als componist verschenen van hem enkele vroeg zestiende-eeuwsche frottole bij zijn ambtgenoot Petrucci, en een aantal canzoni, in bundels door hemzelf uitgegeven. Een zeer belangrijke uitgave door A. is het Liber XV missarum (1516), grootendeels van de hand van Nederlandsche meesters.

Moderne herdruk bij H. Expert, Maîtres musiciens de la Renaissance française (VIII, IX). *Lenaerts.*

Antiquiteiten, Gr. en Rom. In Nederland. De bestudeering van Gr. en Rom. a., d.i. van de openbare instellingen en van het particuliere leven van Gr. en Rom., begon in Nederland spoedig na de instelling der universiteiten (Lipsius, Scaliger, Graevius, Gronovius). De wet op het H. O. van 1876 bracht de universitaire propaedeusis bijna geheel naar het gymnasium over. Tot de propaedeusis van theologen, juristen en literatoren hadden de Rom. a. behoord. Deze werden nu een leervak en examenvak op het gymnasium. Het leerplan van 1877 vermeldde: de Rom. a., „waaronder inzonderheid de staatsinrichting van Rome, de eeredienst en de hoofdtrekken van het rechtswezen worden begrepen.” Het leerplan der gymnasia van 1919 vermeldt de a. niet. Deze worden incidenteel, naar aanleiding van de lectuur, behandeld; als examenvak zijn ze vervallen. De studie van het Rom. recht behoort tot de universitaire opleiding der juristen, de studie der overige a., Gr. en Rom., tot die der klassieke literatoren.

Lit.: Renkema, Rom. Antiquiteiten in: De Klassieke Oudheid i.h. Gymnasiaal Onderwijs (Rapport Bierma e.s. 1916, 187 vlg.). *Davids.*

In België. Voor de studie van de inrichting van den Romeinschen staat en van de Grieksche staten is in België de gebruikelijke term: Grieksche en Romeinsche Instellingen.

„Antiquiteiten” heeft in België een breeder beteekenis dan in Nederland: deze bevatten de studie van het antieke leven onder zijn verscheidene vormen. Van de a. zijn dus de Gr. en Rom. Instellingen, evenals bijvoorbeeld ook de kunstgeschiedenis, slechts een onderdeel. Noch a. noch Instellingen waren in België ooit een leervak der Humaniora.

Tot vóór 1929 behoorden de Rom. Instell. tot de universitaire opleiding ook der juristen (algemeene cursus); daarenboven was natuurlijk een grondige cursus voorbehouden voor de klassieke literatoren, die ook werden ingewijd in de Grieksche Instellingen.

De wet van 1929 (herziening leerplan Hooger Onderwijs) vervangt, in het verplichte leerplan der juristen, den leergang in de Rom. Instell. door 1° de studie der maatschappij en der Instellingen van de klassieke Oudheid, 2° de Instituten van het Romeinsche recht. De Romeinsche en Grieksche Instellingen (grondige cursus) blijven behouden in het doctoraat (thans licentiaat) in klassieke philologie en oude geschiedenis. *V. Pottelbergh.*

Antiquus, Johannes, Nned. schilder van plafonds en kamerwanden uit de eerste helft der 18e eeuw; * 1702 te Groningen, † 1750 aldaar. Werkte samen met zijn broer Lambertus in Italië, te Florence voor den groothertog, te Rome voor den paus. Vestigde zich later weer in zijn geboortestad. Hij schilderde in ons land plafonds o.a. in Middelburg, Groningen, Breda.

Antiquustijd, een onderafdeeling van het Diluvium (→ Quartairformatie), gekenmerkt door het optreden van Elephas antiquus. Rutten verdeelt het diluviale tijdperk op grond der zoogdieren in drie afdeelingen: een oudste, met Elephas meridionalis en Rhinoceros etruscus; een middelste met Elephas antiquus en Rhinoceros merckii; en een jongste met Elephas primigenius en Rhinoceros antiquitatis. *Hofsteenge.*

Antirevolutionnaire Jongeren-actie, → Jeugdwerk met politiek doel.

Antirevolutionnaire partij, staatkundige partij in Ned. Haar ontstaan hangt nauw samen met het réveil, een geestelijke beweging met religieus-lit. tendenties, welke, als terugslag op het domineerend rationalisme en de beginselen van de Fr. revolutie, na 1815 in het Ned. cultuurleven begon door te breken. De grondslagen voor de staatkundige richting werden gelegd door Groen van Prinsterer. Voor hem was het liberalisme een kind van de Fr. revolutie, en de Fr. revolutie niet alleen een staatkundige omwenteling, doch, door het aanvaarden van de leer der volkssouvereiniteit, een ontwrichting van alle verhoudingen, een directe aanslag op het Christendom, dat slechts de souvereiniteit Gods huldigen kan. Vandaar zijn leuze: „Tegenover de revolutie, het Evangelie”, waaraan het beginsel ten grondslag ligt, dat „door het geloof in den Zoon des levendigen Gods alleen de revolutie verwinbaar is”. Hij verwierp met nadruk de contra-revolutie, wijl deze het „heden” terug wil wringen in de versleten vormen van het verleden en de reactie zich bepaalt tot een bestrijding van de gevolgen van de revolutie. Daarom plaatste hij tegenover de revolutie: de anti-revolutie, welke vooruitgang beteekende door het „behoud van den ouden en altijd nieuwen geest van de kracht, die uit God is en zich in het Christendom in den Heere Jezus Christus geopenbaard heeft, met één woord, van het geloof”. Wijl Groen de overtuiging droeg, dat het Evangelie, zooals dit door de Herv. in de 16e eeuw en door het Calvinisme geleerd werd, de hist. van ons volk in een bepaalde richting gedrongen had en tevens de oorsprong en de waarborg van onze constitutioneele vrijheden was, gebruikte hij naast het woord „antirevolutionnair” den term „Christelijk-historisch” als geheel synoniem.

Eerst na de grondwetsherziening van 1848 deed de A.R.P. haar intrede in de Tweede Kamer met één lid: Groen van Prinsterer, die ook reeds zitting had gehad in de dubbele Kamer bij de grondwetsherziening van 1840. Geleidelijk aan klom het aantal vertegenwoordigers: in 1850 waren er 3, in 1853 reeds 10. Van een gesloten partijformatie, zooals onze tijd die kent, was nog geen sprake. Er was in de denkbeelden dier afge-

vaardigden veel parallels, maar ook menig verschil. Tegenover de richting-Groen stond de zgn. ethisch-irenische strooming, welke min of meer afkeerig was van de Calvinistische orthodoxie en die met name inde schoolkwestie (→ Schoolstrijd) een eigen standpunt innam. Dat bleek o.a. bij de totstandkoming van de Lager Onderwijswet van 1857, welke, feitelijk met medewerking van de ethisch-irenischen, de neutrale, d.i. godsdienstlooze, interconfessioneele school bracht, terwijl de door de regeering voorgestelde subsidieering van het bijz. confessioneele onderwijs uit het ontwerp verwijderd werd. Groen, die neutraliteit in opvoeding en onderwijs veroordeelde en een facultatieve splitsing der staatsscholen naar gezindten voorstond, met daarnaast een vrije, niet-gesubsidieerde bijzondere school, gevoelde in deze oplossing, waaraan zijn vriend en geestverwant Van der Brugghen, als leider van het ministerie, had medegewerkt, zich zóó teleurgesteld, dat hij zijn mandaat als kamerlid nederlegde. Het gevolg van deze ontwikkeling is geworden, dat de A.R.P. de ongemengde, godsdienstige staatsschool, gesplitst naar gezindten, losliet, om krachtig op te komen voor subsidieering van het bijzonder onderwijs. Zonder echter de gedachte aan de door hem verdedigde oplossing van de schoolkwestie te verloochenen, heeft ook Groen, die in 1862 in de Kamer terugkeerde, berust in „een openbare school, waar niets dat Christelijk is mag worden geduld, maar ook het anti-Christelijke moet worden geweerd". Hij verlangde echter, „dat het Christelijk nationaal onderwijs niet zij een vijandig element, waartegen de overheid haar financieele overmagt keert en waaraan zij haar bescherming ontzegt".

De ontwikkeling der A.R.P. in de zestiger en zeventiger jaren van de 19e eeuw houdt nauw verband met de alg. ontwikkeling van de partijverhoudingen. Deze kenmerkt zich door een scherper omlijnen der partijen door de godsdienstige beginselen, terwijl ook — doch later — de democratische gedachte en de sociale kwestie van invloed zouden worden. Aan het samengaan van Katholieken en Liberalen komt in 1871 definitief een einde, terwijl de Liberalen zelf onderling verdeeld waren. De conservatieve partij had haar tijd gehad en verschrompelde tot machteloosheid. Haar krachtigste figuren waren verdwenen, terwijl de overblijvenden neiging toonden om veeleer met de A.R.P. samen te gaan dan met de Liberalen, hetgeen bij sommige A.R. gehoor vond. Zoo was bijv. het ministerie-Van Zuylen-Heemskerk (1866—1868) eigenlijk conservatief, al heette Van Zuylen ook A.R. Tegen het gevaar van een verdoezeling der grenslijnen verzette Groen zich energiek; fier hield hij vast aan het ongerepte beginsel. Een fusie met de conservatieven vond bij hem een niet minder felle bestrijding dan de liberale beginselen. Kwam hij zoodoende bijna alleen te staan (bij de verkiezingen van 1871 werden niet meer dan drie candidaten gesteld en behaalde de A.R.P. slechts 7 520 stemmen tegen ± 26 700 op de liberalen en ± 17 500 op de Kath.), in zijn isolement won hij de zelfstandigheid van zijn partij. De beteekenis daarvan trad aan het licht in de volgende jaren: het aantal afgevaardigden groeide gestadig aan, de beweging won aan invloed en had de sympathie van een jongere generatie van Prot., die ontgroeid was aan het rationalisme. Onder de energieke leiding van dr. Abraham Kuyper, die sedert 1873 Groen verving als voorman, ontwikkelde de A.R.P. zich tot een krachtige organisatie. Onder Groen was er, zooals werd opgemerkt, geen eigenlijke partijorganisatie geweest. Wel had hij de oprichting van plaatselijke kiesvereenigingen bevorderd, die „Nederland en Oranje" genoemd werden, maar zij bleven onderling geheel zelfstandig. Ook ontbrak een scherp-omlijnd partijprogramma. Slechts als de verkiezingen in zicht kwamen, confereerde Groen met enkele vrienden en geestverwanten om gemeenschappelijk hun houding te bepalen. Voor het behoud echter van de parlementair-staatkundige zelfstandigheid was een hechter verband noodig. Dit werd tot stand gebracht in de zeventiger jaren. Van niet minder belang is het feit, dat mede door Kuyper's invloed de A.R.P. in democratische richting gestuwd werd, naar de „kleine luyden" en dat op 1 April 1872 het eerste nr. verscheen van „De Standaard", onder hoofdredactie van Kuyper, die aldus ook voor een krachtige propaganda kon zorgen. Verder werd een „program van beginselen" gepubliceerd, dat een uitvoerige toelichting ontving in Kuyper's „Ons Program" (1879).

Evenals 1857 was het jaar 1878 van beteekenis voor de A.R.P. om den schoolstrijd. Andermaal werd bij de nieuwe Lager Onderwijswet het bijzonder onderwijs van subsidie uitgesloten, terwijl door het invoeren van allerlei op zichzelf goede onderwijshervormingen de concurrentie van de bijzondere school tegen de openbare zeer verzwaard werd. Op voorstel van Kuyper organiseerde de A.R.P. een volkspetitionnement, dat weliswaar de totstandkoming van de wet niet kon verhinderen, maar dat door het groot aantal onderteekeningen (300 000) duidelijk aantoonde, dat de minderheid, die godsdienstig onderwijs verlangde, nauwelijks nog een minderheid te noemen was. Dit bleek niet minder duidelijk bij de verkiezingen van 1879. De verdedigers van de openbare eenheidsschool bleven in stemmenaantal in de minderheid bij de voorstanders van het bijzonder onderwijs (± 27 000 tegen 37 000), al behielden zij tengevolge van het vigeerend kiesstelsel in de Kamer de meerderheid (51 tegen 35). De verkiezingen van 1881 bevestigden dit resultaat. De beslissing kwam in 1888, toen bij de eerste verkiezingen na de grondwetsherziening van 1887 de A.R.P. een groote winst behaalde (28 zetels), zoowel tengevolge van de bij de additioneele artikelen vastgestelde voorloopige uitbreiding van het kiesrecht, als door het samengaan met de Kath., wier stemmen in de N. prov. voor een belangrijk deel aan de A.R.P. ten goede kwamen. Dit is het begin van de coalitie, het werk van dr. Schaepman en Kuyper, voorbereid en bevorderd door den schoolstrijd, onder de leuze „de bijz. school régel, de openbare áánvulling", welke formule het eerst van Kath. zijde uitgesproken werd. Dat de Kath. bij deze verkiezing 26 zetels konden veroveren, is evenzeer van beteekenis als het feit, dat de conservatieve partij terugzonk tot één zetel.

De A.R.P. beleefde in de negentiger jaren, zooals de meeste staatkundige partijen in Ned., een crisis. Tegenover een meer aristocratisch-getinte groep onder aanvoering van jhr. mr. A. F. de Savornin Lohman (orgaan „De Nederlander") stond een democratisch georiënteerde onder Kuyper. Bij den strijd om de kiesrechtkwestie (→ Caoutchoucartikel) nam de tegenstelling zulk een scherpen vorm aan, dat ten slotte een scheuring ontstond in 1894, bevestigd in 1898. De groep-Lohman publiceerde een eigen program en kwam bij de verkiezingen uit als vrij-antirevolutionnaire partij. Ook de doleantie van 1886 heeft op

deze ontwikkeling invloed gehad, terwijl eveneens anti-Kuyperiaansche en antipapistische tendenzen werkzaam waren. Voor den invloed der A.R.P., die na Kuyper's overlijden onder leiding kwam van dr. H. Colijn, na 1888, → Coalitie. Het „program van beginselen" der A.R.P. telt in zijn huidigen vorm (er is nu — 1932 — een wijziging aanhangig) 21 art., waarvan de eerste drie de principen scherp ontvouwen. Art. I. „De Antirevolutionnaire of Christelijk-Historische richting vertegenwoordigt, voor zooveel ons land aangaat, den grondtoon van ons volkskarakter, gelijk dit, door Oranje geleid, onder invloed der Hervorming, omstreeks 1572, zijn stempel ontving; en wenscht dit, overeenkomstig den gewijzigden volkstoestand, in een vorm, die aan de behoeften van onzen tijd voldoet, te ontwikkelen". Art. II. „Noch in den volkswil, noch in de wet, maar alleen in God vindt zij de bron van het souvereine gezag, en verwerpt mitsdien eenerzijds het beginsel van volkssouvereiniteit; terwijl zij anderzijds de souvereiniteit van Oranje eert, als onder de leiding Gods in onze geschiedenis geworteld; door de mannen van 1813 in den Nederlandschen Staat tot ontwikkeling gebracht ; en door de grondwet als zoodanig bevestigd". Art. III. „Ook op staatkundig terrein belijdt zij de eeuwige beginselen, die ons in Gods Woord geopenbaard zijn; zóó evenwel, dat het Staatsgezag ten onzent noch rechtstreeks, gelijk in Israël, noch door de uitspraak van eenige kerk, maar in de consciëntie beide van Overheid en onderdaan aan de ordinantiën Gods gebonden zij.''

De organisatie van de A.R.P. kreeg haar beslag, in hoofdlijnen althans, in de op 3 April 1879 te Utrecht gehouden constitueerende vergadering. Zij heeft een gedecentraliseerd karakter, d.w.z. de kiesvereenigingen zijn zelfstandige, autonome lichamen, onderling verbonden in federatief verband in het Centraal Comité der A.R. Kiesvereenigingen, dat geen besturende, doch slechts leidende bevoegdheid heeft, en door het gemeenschappelijk aanvaarden der beginselen. Het hoogste en beslissende gezag berust bij de deputatenvergadering, samengesteld uit afgevaardigden van kiesvereenigingen, Kamer- en Statenkieskringcentrales. Voorts kent de A.R.P. het centrale convent: een vergadering van de locale verbanden (prov. comité's, Kamer- en Statencentrales), dat tot taak heeft de beslissingen van de deputatenvergadering voor te bereiden. De dr. Abraham Kuyperstichting, een partijbureau, is in Den Haag gevestigd.

Lit.: mr. G. Groen van Prinsterer, Le parti antirévolutionnaire et confessionel dans l'église réformée des Pays-Bas (1860); dr. A. Kuyper, Ons program, groote editie (1879); H. de Wilde, De antirevolutionnaire partij en haar program van beginselen (1902); dr. A. Kuyper, Antirevolutionnaire staatkunde (1917); mr. G. Groen van Prinsterer, Ongeloof en Revolutie, bewerkt door H. van Malsen (1924); Van der Does, Bijdrage tot de geschiedenis der wording van de Antirevolutionnaire of Christelijk-Historische staatspartij (1925); Noteboom, Antirevolutionnaire gemeentepolitiek (1928); Schrift en Historie, Gedenkboek der Antirevolutionnaire Partij, 1878—1928. *Verberne.*

Antirrhinum, → Leeuwenbek.

Antiscreen, Eng. uitdrukking voor photographische negatieven. De emulsie van het negatief wordt voorzien van een kleurstof, waardoor het gebruik van een geelfilter overbodig wordt. Toch heeft deze toepassing het gebruik van geelfilters niet kunnen opheffen.

Antiselenae of tegenmaan, → Haloverschijnsel.

Anti-Semietisme, godsdienstige, politieke en soc. beweging tegen de volkeren van S e m i e t i s c h ras, vnl. de Joden. De middeleeuwen kenden reeds het A., lieten de Joden in den rang van tweederangsburgers en verplichtten hen in afgezonderde stadswijken, zgn. ghetto's, samen te wonen, en zich door een geelkleurige pij van de geloovigen te onderscheiden. In die tijden lag vnl. aan den grond van het A. de godsdienstige haat tegen het volk dat den Heiland gekruisigd had. In de moderne periode, van de 15e tot de 19 eeuw, kende West-Europa maar weinig opflikkeringen van A. meer, maar de zaken namen een andere wending voor een zestigtal jaren, vanaf 1870. Dit moderne herleven van het A. was door gansch verschillende oorzaken ingegeven. Het was veeleer een reactie tegen de overmacht van de Joden in alle werkzaamheden van het econ. leven: in den handel, de nijverheid, de financie, de pers enz.; alleen in Oost-Europa bleef het grootendeels zijn oorspronkelijk godsdienstig karakter behouden, en openbaarde zich, in Roemenië en vnl. in Rusland, vaak in brutale massamoorden op de Joodsche bewoners van een stad.

Dit nieuwe A. kwam in het Westen voor het eerst op in D u i t s c h l a n d als gevolg van de financieele crisis van 1873, waar de econ. overmacht van een klein aantal Joden zich overweldigend had geopenbaard, en door een onbelemmerde speculatie aan de volksgemeenschap gevoelige schade had toegebracht. In 1878 stichtte de hofpredikant Stöcker de Christelijk-Soc. partij, die het echter niet ver bracht vooral wegens inwendige verdeeldheid. Sommigen, ook Stöcker zelf, wilden de Joden alleen op econ. gebied tegenwerken; anderen vatten de beweging eerder als een rassenstrijd op, en gingen zelfs vaak zoover, dat zij tegenover het Christendom, als uiting van den Semietischen geest, een vijandige houding aannamen. Zij splitsten zich op hun beurt in conservatieven (Duitsch-Soc. partij) en democraten (Anti-Semietische Volkspartij) maar vereenigden zich opnieuw in de Duitsch-Soc. Hervormingspartij, die in 1893 18 anti-Semieten naar den Rijksdag zond. Van toen af tot den wereldoorlog nochtans zag zij haar aantal vertegenwoordigers meer en meer dalen.

De rassengedachte vond haar oorsprong in de anti-Semietische studentenbeweging, die in Duitschland lang voor de politieke beweging opgebloeid was. Zij dankt haar ontstaan veeleer aan de nationaal-romantische denkbeelden van de Duitsche wijsbegeerte sedert Hegel; het aanbidden van al wat Duitsch is, leidde spoedig naar het uitsluiten van wat het niet is, o.m. van de vreemde raselementen. De Joden, zoo dacht men, waren geen Duitschers, zelfs geen Ariërs, en hadden dus geen recht zich in de Duitsch-Arische gemeenschap in te mengen. Joodsche studenten werden feitelijk uit het studentenleven geweerd, en in het gezelschapsleven (corps) geboycot. De universiteiten bleven tot aan den oorlog brandpunten van A. Na 1918 steeg het aantal Joden aan de hoogescholen in aanzienlijke mate, zoodat zij nu beter hun rechten konden doen gelden. Vantoen af waren de universiteiten in twee scherp tegengestelde kampen verdeeld, die onder politieken invloed hoe langer hoe meer vijandig tegenover elkander kwamen te staan: een Joodsch-Socialistisch, en een Duitsch-Nationaal of Nat.-Socialistisch. Die strijd, die zich vaak door handtastelijkheden kenmerkte, bleef woeden tot het voorjaar 1933, toen het nationalistische element alle macht kreeg, tengevolge van de zegepraal van het Nat.-Socialisme.

Het A. lag immers ten grondslag aan deze partij, en wel een versmelting van de bestaande Anti-Semietistische bewegingen. Van de studentenbeweging had ook zij het beginsel van den klassenstrijd als dieperen wezensgrond overgenomen; anderzijds was zij in omstandigheden opgekomen, die sterk herinnerden aan het ontstaan der Christ.-Soc. partij: nogmaals was gedurende den wereldoorlog, en vooral daarna, de overmacht van de Joodsche financiers gebleken, en velen schreven hun de schuld toe van de rampen, die het vaderland troffen (inflatie, enz.). Toen de Nat.-Soc. in de regeering waren getreden (30 Jan. 1933), en vooral na de gunstige Rijksdagverkiezingen van 5 Maart, gingen zij ertoe over dit deel van hun programma uit te voeren. In het ambtenarencorps, aan de hoogescholen (Einstein), overal begon het louteringsproces. Om in staatsdienst te blijven, mocht men noch van ouders, noch van grootouders van „niet-Arisch" ras afstammen. Dit werk werd bekroond door het invoeren van een Numerus clausus aan de Duitsche hoogescholen, waarbij het toelaten van Joodsche leerkrachten zoowel als van Joodsche studenten in evenredigheid gebracht werd met het aantal Joden in Duitschland (2%). Toen het buitenlandsche Jodendom zich tegen dien maatregel poogde te verzetten door een boycot van Duitsche producten, beantwoordden de Duitsche Nat.-Socialisten die handelwijze door een afweerboycot van de Joodsche zaken, die echter, blijkbaar uit vrees voor een ergeren econ. oorlog, slechts een dag duurde (1 April).

Ook in de meeste andere landen liet zich het A. gelden. Politiek was het voor den wereldoorlog het sterkst in Oostenrijk, waar reeds de zgn. Duitsch-Nat. beweging (ong. 1850) geleid door Von Schönerer) het A. als een hoofdpunt van haar programma vaststelde. Vooral in de jaren 1890 bloeide het A. hier op, toen de door Lueger en prins Aloys Liechtenstein nieuw-gestichte Christelijk-Soc. partij voor haar denkbeelden agiteerde, de sterkste burgerlijke partij van Duitsch-Oostenrijk werd, en zelfs in den Weenschen gemeenteraad de volstrekte meerderheid behaalde: in 1897 werd Lueger burgemeester van de hoofdstad. Thans nog zoekt de Christ.-Soc. partij, sedert 1920 in de regeering, den econ. invloed der Joodsche financie te breken. Ook wint het A. der Nat.-Soc. in Oostenrijk van dag tot dag meer veld.

In Hongarije kwam het A. merkelijk later op, nl. als een reactie tegen de Communistische revolutie. Het had o.m. als gevolg het invoeren van den Numerus clausus aan de universiteiten, een maatregel die ook door Polen nagevolgd werd. Frankrijk kende opflikkeringen van A. op het einde van de 19e eeuw, bijv. in de Dreyfuszaak en het Panama-schandaal. Hier ging de beweging vooral uit van de aristocratie, en had zij een uitgesproken anti-democratisch en monarchistisch karakter, daar zij juist de Joden aanzag als den stevigsten steun van de republikeinsche levensbeschouwing.

Droeg het A. in alle voornoemde landen vnl. een soc. en econ. karakter, in Oost-Europa was het veeleer een voortzetting van het middeleeuwsche A. met zijn godsdienstige drijfveeren. Hier behield het ook zijn brutaal karakter en uitte zich in bloedbaden (→ Pogroms), welke de regeering in Rusland gewoonlijk toeliet en vaak zelfs aanmoedigde. Die van 1881 waren wel de geweldigste, en werden nog gevolgd door de zgn. Jodenwetten, die aan de Jodenminderheid alle politieke rechten ontnamen, en van kracht bleven tot aan de revolutie van 1917. Aldus door de Socialisten vrijgemaakt, telden de Joden onder hun ijverigste aanhangers; in den Sowjetstaat bekleedt het Semietisch element een groote plaats in het ambtenarencorps, en alle A. is er onderdrukt. Met de toestanden in het Tsarenrijk kunnen die in Roemenië vergeleken worden: ook hier woedden pogroms en kregen de Joden pas in 1919 hun volle burgerrechten.

Het A. lokte natuurlijk gedurig verzet uit vanwege de verongelijkten. De Alliance Israélite Universelle en de Verein zur Abwehr des A. stonden er aan het hoofd. Hun werking bestond vnl. in het versterken van het solidariteitsgevoel onder de Joden, en in het inrichten van den econ. boycot tegen de Jodenvervolgers.

Wil men nu van Katholiek standpunt uit een beoordeeling van het A. uitspreken, dan moet men allereerst alle gewelddadige Jodenvervolging uitsluiten, alleen de Staat, niet het volk, heeft het recht aan menschen het leven te ontnemen, wanneer hij daartoe gewichtige redenen heeft. Als zulke neemt de Kerk de verschillen in godsdienst of ras niet aan. Overigens veroordeelt zij ten strengste het A. uit rassenhaat, evenals alle overdreven nationalisme, omdat voor God en in het Verlossingswerk geen onderscheid bestaat tusschen de rassen. Wel mag iedereen zich, met zedelijk-veroorloofde middelen, verdedigen tegen de misbruiken die de bevoorrechte positie van enkele Joden in het econ. leven meebrengt, zooals de onderdrukking van den middenstand of van de arbeidersklasse door het monopolistisch streven van groote Joodsche handels- of bankondernemingen. Als veroorloofd verweer kunnen aangeduid het individueel streven, door geen zaken te maken met zulkdanige inrichtingen, of ook een dergelijke werking in het openbaar leven door de pers enz. op voorwaarde dat op de soc.-econ. zijde van het probleem, niet op de rassenkwestie, de nadruk worde gelegd.

Lit.: Katholiek behandeld: H. Coudenhove-Kalergi, Das Wesen des A. (^{2}1923); Fr. Steffen, A. und deutsch-völkische Bewegung im Lichte des Katholizismus (1925). — Politiek neutraal, maar tegen A.: P. Leroy-Beaulieu, Les Juifs et l'A. (1893); W. Sombart, Die Juden und das Wirtschaftsleben 1911); K. Kautsky, Rasse und Judentum (^{2}1921). — Anti-Semietisch: Bartels, Die Berechtigung des A. (^{2}1924); Fritsch, Handbuch der Judenfrage (^{30}1931); O. Spengler, Der Untergang des Abendlandes (2 dln. 1929—'30).

V. Houtte.

Antisepsis, in de heelkunde, toepassen van antiseptische middelen. Toen eenmaal vaststond, dat de wondziekten veroorzaakt worden door het binnendringen van micro-organismen, vooral bacteriën, werd in de heelkunde de antisepsis toegepast, 1° om te verhoeden, dat bacteriën het lichaam binnendringen; 2° om direct in te werken op reeds binnengedrongen organismen. Om het eerste te bereiken, wordt bij een operatie of wondbehandeling alles, wat met een wond in aanraking kan komen, met antiseptische middelen behandeld. Tot omstreeks 1886 geschiedde het uitsluitend hiermee, nu nog slechts voor zoover de → aseptische middelen te kort schieten. Na de eerste zes uren, als de bacteriën zich eenmaal in het lichaam genesteld hebben, is niet veel meer te bereiken, of wel, omdat de antiseptische middelen niet diep genoeg inwerken, of wel, omdat die middelen, in voldoende sterkte aangewend om de bacteriën te dooden, ook de levende weefsels ernstige schade berokkenen en van hun weerstand berooven. *Krekel.*

Geschiedenis. Pasteur bewees voorgoed, dat gistingen door microben veroorzaakt worden, dat microben door voortplanting ontstaan (weerlegging der → generatio spontanea), en hij maakte aannemelijk, dat vele ziekten door microben veroorzaakt worden.

Lister nam deze gedachte op. In 1865 vernam hij de bederfwerende werking van carbolzuur op het afvalwater van Carlisle. Nu beproefde hij een 5% opl. van carbolzuur voor de wering van wond-infectie, door de wond, het verband, de operatie-instrumenten, de handen van den operateur en zelfs de omgevende lucht (carbolspray) daarmee antiseptisch te maken. Eerste publicatie hierover 1867 in „The Lancet". Enorm succes, de sterfte bij amputaties bijv. daalde van ± 40% tot 6%. Carbolzuur werd later door andere stoffen vervangen; nog later maakte men alles kiemvrij door sterilisatie met hitte. Deze methode was reeds door Pasteur aangegeven. De oude Indiërs hadden al zekere antisepsis in hun ritueele voorschriften bij operaties. Wondbehandeling bij Hippocrates in dit opzicht vrij goed, nl. droog en meestal gesloten. In de M. E. zeer lange strijd, of wondettering gezond was. Zóó dachten nog de Scholen van Salerno en Montpellier, maar niet meer Hugo en Theoderik van Lucca, de twee grootste chirurgen uit de 13e eeuw; zij behandelden wonden met warmen wijn. Dit werd ook later veel toegepast; antiseptisch waren ook het gloei-ijzer en kokende stoffen. In de 19e eeuw, onder invloed van Broussais, ging men zgn. de ontsteking tegen en mishandelde de wonden; dat was het ergste tijdperk. → Pasteur, Lister, Broussais, Semmelweizs.

L i t.: Neuburger, Geschichte der Medizin; Vallèry Radot, Vie de Pasteur. *Schlichting.*

Antiseptische middelen, in de heelkunde, scheikundige middelen, die de infectie tegengaan door de infectiekiemen (vooral bacteriën) te dooden. Middelen, die dit doel bereiken op levenlooze voorwerpen, zijn er ontelbare (carbol, sublimaat, kresol, formaldehyd, chloorkalk). In de levende weefsels is het doel nog niet bereikt, of wel, omdat ze het levende lichaam ernstige schade berokkenen (carbol, sublimaat), of wel, omdat ze niet diep genoeg inwerken (alcohol, jodium, boorzuur, waterstofsuperoxyde, perubalsem). Ook de nieuwere middelen, als Carrel-Dakinsche chloorkalkoplossing, Eucupin, Vucin, Rivanol, hoewel beter dan de oudere, hebben het ideaal — de in het lichaam genestelde bacteriën te dooden, zonder het lichaam te beschadigen — niet kunnen verwezenlijken. *Krekel.*

Antiserum is een serum, waarin antistoffen tegen infecties of vergiftigingen worden aangetroffen. Zij worden bereid door dieren in te spuiten met bacteriën of vergiften en wel met stijgende hoeveelheden. Daardoor maken die dieren tegen die ingespoten stoffen verweermiddelen, en wanneer het serum bij zieken wordt ingespoten, kunnen deze verweermiddelen een genezende werking uitoefenen. Het meest bekende a. is dat tegen de diphtherie, maar ook tegen velerlei andere ziekten worden a. bereid. Ze zijn waarschijnlijk meestal specifiek, d.w.z. bevatten in hoofdzaak verweermiddelen tegen de bacteriën of vergiften, waarmee het dier is ingespoten, en niet tegen andere infectiekiemen of vergiften. Dat deze a. werkelijk verweermiddelen bevatten kan ook buiten het lichaam aangetoond worden, doordat bijv. mengsels van bacteriën met het daarbij behoorende a. onschadelijk blijken te zijn. *Wyers.*

Anti-slavernij Actie is de eerste werkelijke internationale strijd tegen den slavenhandel; kwam tot stand door de Brusselsche Conferentie (1889—1890). De Anti-slavernij Acte van Brussel (100 art.) werd door 17 staten aangenomen, waarbij zij zich verplichtten schepen van minder dan 500 ton op de Afr. of Aziat. kust aan te houden en te onderzoeken; de generale acte van deze conf. is sedert 1892 in werking getreden; in Brussel een Internationaal Bureau.

Sinds het ontstaan van den Volkenbond houdt deze zich op grond van art. 22, 23 en 24 van het Pact bezig met de A.-s.A. In 1926 kwam een Conventie tot stand over de progressieve afschaffing der slavernij en de toegetreden staten behooren jaarlijks een rapport in te leveren omtrent dat onderwerp en over hetgeen zij in dat opzicht hebben gedaan. In 1930 hadden reeds 26 staten die Conventie geratificeerd, ook Ned. Bekend zijn de onderzoekingen van den Volkenbond ten opzichte der slavernij in Ethiopië en in Liberia. *v. Son.*

Anti-slavernij Kruistocht. Door de verhalen der ontdekkingsreizigers en der missionarissen werd de beschaafde wereld bezorgd over het lot der volkeren van Midden-Afrika, die door de Arabieren van Zanzibar en van Mascate tot slavernij gedoemd waren. Kardinaal Lavigerie had zijn priesters gestuurd naar Midden-Afrika om de inboorlingen te bekeeren en in hun strijd tegen den vijand bij te staan. Deze priesters waren, voor hun verdediging, door gewapende leeken, meest gewezen pauselijke zouaven, vergezeld. Door paus Leo XIII daartoe gemachtigd, begon kard. Lavigerie in alle landen van Europa een kruistocht te prediken tegen de gruweldaden der Arabieren. Deze prediking verwekte groote geestdrift. Doch alleen België was in staat krachtdadig op te treden, tengevolge van zijn invloed op Kongo-Vrijstaat. Van 1890 tot 1896 zond de Belg.afd. van de intern. A.-s.K. vier militaire zendingen vanaf de Oostkust naar de groote meren van Midden-Afrika. Zij beschermden er de inboorlingen tegen hun vijanden, totdat deze eindelijk verslagen en verjaagd werden door de Kongoleesche troepen gedurende de Arabische veldtochten. *Monheim.*

Antispasmota zijn krampstillende middelen.

Antispast (k l a s s i e k m e t r u m), een dubbele versvoet van het schema ◡ — — ◡.

Antisthenes, Gr. wijsgeer, leerling van Gorgias en Socrates, stichter der Cynische School, † na 366 v. Chr. Zijn wijsbegeerte is vnl. ethiek. Het eenige goed is de deugd; buiten haar heeft de mensch niets noodig. Zij is in wezen zelfgenoegzaamheid, d.i. het vrij-zijn van alle behoeften en begeerten en de onafhankelijkheid van alle gewoonten en conventies. De cultuur is strijdig met de natuur, die de eenige bron is van zedelijke verplichting. Aan de staatswetten is de wijze niet onderworpen, aan de staatsgoden geen vereering schuldig. A. neemt in werkelijkheid één Godheid aan en tracht de traditioneele mythen allegorisch te verklaren.

L i t.: Ueberweg-Praechter, Grundriss der Geschichte der Philosophie (Berlijn [12]1926). *F. Sassen.*

Antistrophe, tweede stanze van den koorzang (lyrisch gedeelte) in het Gr. drama. De eerste stanze heet dan nl. strophe.

Antitakten, gnostische secte in de 2e eeuw; beweerde, dat de zedenwet het werk was van den Demiurg in tegenstelling met God den Vader. Men moest zich daarom tegen die wetten verzetten en juist

het tegenovergestelde doen (Dict. Théol. Cath. I, 1441).

Anti-Taurus, wilde, onbekende bergketen ten O. van de Cilicische passen in het Z. van Klein-Azië (39° N., 36° 30′ O.). Tot 4000 m hoogte; sneeuw en gletsjers, vooral aan de N. zijde.

Antithese of Antitheton (Gr.,=tegenstelling), een stijlfiguur; gedachten, woorden, personen, enz. worden tegenover elkander geplaatst, om een sterk effect te bereiken. Bijv. „Blinden zien en kreupelen gaan, melaatschen worden gereinigd, dooven hooren...." (Mt. 11.5). „....dat uw lauweren maar te dikwerf distelen zijn geweest." (Schaepman).

Antithese in de logica bestaat tusschen twee oordeelen, die niet met elkaar tot een samengesteld oordeel te vereenigen zijn. Zij heeft alleen betrekking op oordeelen, waarin dezelfde termen als subject en praedicaat worden gebruikt, doch die in qualiteit of quantiteit of beide verschillen.

Antithese in de politiek slaat op de tegenstelling van verschillende denkbeelden, stroomingen enz., inz. bij den fellen stembusstrijd van 1905, toen door dr. A. Kuyper, den leider van de anti-revolutionnaire partij, met nadruk de a. als verkiezingsleus gesteld werd, de tegenstelling tusschen de „Christelijke" partijen (→ Coalitie) en de „paganistische".

Antithyreoïdine. Moebius gebruikte als geneesmiddel bij de ziekte van Basedow het serum van schapen, waarbij de schildklier was weggenomen, en noemde dit A. Lanz beveelt voor hetzelfde doel melk van schildklierlooze geiten aan.

Antitoxinen (< Gr. anti = tegen, toxikon = vergif), tegengifstoffen, die in het bloed worden gevormd. Onder de ziekteverwerkers (bacteriën) worden er sommige aangetroffen, die, wanneer zij het lichaam binnengedrongen zijn, stoffen afscheiden, die verlammend werken op de witte bloedlichaampjes, die met de bestrijding der ziekteverwekkers zijn belast. In dit geval worden nu in het bloed tegengifstoffen gevormd, die de gifstoffen der bacteriën neutraliseeren. *Willems.*

Antitragus (< Gr. anti = tegen, tragos = bok), een uitstekend gedeelte, liggend bij den overgang van den gehoorgang naar de oorschelp tegenover den tragus.

Antitrinitariërs, verzamelnaam voor al degenen, die het leerpunt van de H. Drieëenheid loochenen of verkeerd verklaren. Men nam in de eerste eeuwen ófwel de eenheid te streng, zoodat er geen drie onderscheiden personen overbleven, ófwel men maakte het onderscheid tusschen de personen te groot, zoodat de eenheid en de gelijkheid tusschen de personen verloren ging. Ook onder de Hervormers der 16e eeuw waren loochenaars der H. Drieëenheid (o.a. Michaël Servet), maar vooral werd die naam weer gegeven aan de Socinianen. Het dogma werd ook verworpen door Deïsten, Hegelianen, de Tübingerschool van F. Baur, terwijl ook volgens Harnack alleen de Vader in het Evangelie thuishoort. Streng antitrinitarisch zijn ook de Mormonen en de Christian Science.

Lit.: Lex. für Theol. und Kirche (I, 505 vlg.). *Franses.*

Anti-Trustwetgeving. Hieronder vat men samen de wettelijke regelingen, in de verschillende landen gesteld, ter bestrijding en beteugeling van concentraties van ondernemingen, die, om hunne economische positie te verbeteren, een min of meer monopolistisch doel nastreven, gelijk kartels, trusts, concerns e.d.

In de ontwikkeling van bvg. wet en rechtspraak valt onderscheid te maken tusschen het oudere en het nieuwere standpunt. De vroegere, thans door den wetgever vrijwel prijsgegeven houding tegenover kartels en trusts was het principieele verbod van aaneensluiting. Sterk kwam dit uit in het Amerikaansche recht, dat in zijn oorsprong weer tot Angelsaksische rechtsopvattingen is terug te leiden. Hierin werd als rechtsnorm een toestand van absoluut vrije concurrentie gehuldigd. „Contracts in restraint of trade", inbreuken dus op de handelsvrijheid, werden verboden en met straf bedreigd.

De moderne richting vereenzelvigt niet langer het te beschermen algemeene welzijn met de handhaving eener geheel vrije concurrentie. Men heeft, vooral na den wereldoorlog, in de industrieel hoog ontwikkelde landen ingezien, dat elke beperking van de vrije concurrentie niet zonder meer een samenspanning is tegen de onbeschermde consumentengroepen. In plaats daarvan kwam de opvatting, dat trust- en kartelvorming een noodzakelijk aanhangsel is van de gewijzigde economische structuur. Intusschen eischen de nieuwere wetgevingen openbaarheid van totstandgekomen trust- of kartelformaties (aangifteplicht, kartelregister, onderzoekingsbevoegdheden van met toezicht belaste staatsorganen) en beperken zij er zich overigens toe in op zichzelf staande gevallen monopolistische uitwassen en misbruiken, hetzij tegen het openbare welzijn, hetzij tegen het particuliere belang gericht, te bestrijden. Wat dit laatste belang betreft, denke men aan den dwang, welke door kartels of trusts op buiten hun verband staande ondernemingen uitgeoefend kan worden, bijv. door hen van levering of afname uit te sluiten, willekeurige prijzen op te leggen, enz.

Grooter zijn de problemen bij het bestrijden van misbruiken van kartels en trusts op internationaal terrein; het bestaande recht geeft hiervoor geen oplossing. Buiten de nationale grenzen staan de overheden in rechte machteloos tegenover de politiek der internationale trusts en kartels en moeten zij haar toevlucht nemen tot maatregelen, voortvloeiende uit de handels- en tarievenpolitiek, hetgeen echter niet zelden een averechtsch gevolg heeft gehad. Het scheppen van een internationaal toezichthoudend en rechtsprekend orgaan, uitgaande van den Volkenbond, zou in deze leemte kunnen voorzien. Dat in deze richting reeds wordt gewerkt, bewijzen verschillende uitnemende publicaties, welke van Volkenbondszijde over het trust- en kartelvraagstuk reeds uitgekomen zijn.

Landen met een afzonderlijke wettelijke regeling ten aanzien van kartels en trusts. Duitschland. Kartelverordening van 1923 (Verordnung gegen Missbrauch wirtschaftlicher Machtsstellungen). Administratief toezicht wordt uitgeoefend door het Reichswirtschaftsministerium. Een speciale kartelrechtbank is belast met de civiele en strafrechterlijke behandeling van overtredingen. In geval van strijdigheid met het algemeen welzijn kan de Reichswirtschaftsminister a) bij de kartelrechtbank een actie instellen om het kartelverdrag nietig te verklaren; b) afkondigen, dat iedere bij bedoeld verdrag of besluit betrokken partij de gesloten overeenkomst te allen tijde mag opzeggen; c) afkondigen, dat hem van alle op de kartelovereenkomst gebaseerde besluiten en beschikkingen afschrift gezonden moet worden en bedoelde besluiten eerst na overlegging van het af-

schrift van kracht worden. — Ook van de zijde der getroffenen, die op onbillijke wijze in hun vrijheid zijn belemmerd, kan via de kartelrechtbank een rechtstreeksche actie tegen het kartelbesluit worden gevoerd, terwijl zij bij aanwezigheid van een gewichtige reden de aangegane overeenkomst met het kartel te allen tijde kunnen opzeggen.

N o o r w e g e n. Dit land gaat wel het verste. Een wet van Maart 1926 stelt als orgaan van administratief toezicht in: een contrôlebureau en als rechtsprekende instantie: een contrôleraad. Tusschen beide organen bestaat ongeveer de verhouding van kartelregister en kartelrechtbank. In tegenstelling met D. kent Noorwegen een r e g i s t r e e r p l i c h t, voor kartels, trusts en monopoliebedrijven, en bijhouding van een c o n t r ô l e - r e g i s t e r, dat echter niet openbaar is. Ook de plichten tot verstrekking van inlichtingen en inzage-verleening van boeken en bescheiden aan de onderzoekingsambtenaren zijn in bvg. wet uitvoerig geregeld.

V e r e e n i g d e S t a t e n. In het klassieke land der anti-trustwetten zijn de voornaamste wetten, die beoogden de concurrentievrijheid te handhaven:

S h e r m a n - a c t v a n 1 8 9 0. Dit was de eerste groote federale wet. De Sherman act maakte een einde aan het geval, dat enkele bondsstaten, met name Delaware en New Yersey, belangrijk lichtere bepalingen tegen de trusts hadden uitgevaardigd dan de overige staten, waardoor de anti-trustwetten van laatstgenoemde staten geen effect konden bereiken. Eerst sedert 1908 werd tot scherpe handhaving der Sh. act overgegaan, met het gevolg, dat vele trusts, o.a. de Standard-Oil Cy. in Mei 1911, wettelijk ontbonden werden verklaard. Toch heeft die strijd tegen het vertrustingsverschijnsel zijn doel niet bereikt. De trusts werden telkens weer in andere vormen opgericht. Oorzaak dezer mislukking is ongetwijfeld, dat men het wezen van het concentratieverschijnsel en zijn bijkomstigheden niet voldoende van elkaar heeft onderscheiden. Pas later maakte men onderscheid tusschen „reasonable” en „unreasonable restraint of trade” en kwam men tot een verschillende beoordeeling van „good trusts” en „bad trusts.” Door de Webb-Pomerene act 1918 werden de bepalingen van de Sh. act buiten werking gesteld voor exportvereenigingen; door de Capper-Volstead act geschiedde hetzelfde t.a.v. landbouwvereenigingen.

F e d e r a l T r a d e C o m m i s s i o n a c t v a n 1 9 1 4. Ingesteld wordt een onderzoekingsorgaan: the Federal Trade Commission, met vergaande bevoegdheden. Onderzoek naar organisatie, leiding en praktijken der trusts, over de naleving der anti-trustwetten enz.; publieke bekendmaking van aangetroffen misstanden; sanctie van de beslissingen dezer commissie door de rechtbanken.

C l a y t o n - a c t v a n 1 9 1 4. Om de vertakking van de in enkele handen gekomen macht over vele vroeger zelfstandige en concurreerende ondernemingen door middel van het effectenkapitaal tegen te gaan, bepaalt de Clayton act, dat kapitaalbelegging in effecten van andere ondernemingen met het doel de vroeger tusschen hen bestaande concurrentie op te heffen niet geoorloofd is. Dochterondernemingen mogen slechts opgericht worden in verband met de rechtmatige eischen van het bedrijf. Tegelijkertijd is bepaald, dat niemand directeur in twee of meer naaml. vennootschappen met een kapitaal grooter dan 1 millioen dollar mag zijn, wanneer de concurrentie, vroeger tusschen de betrokkenen ondernemingen bestaande, door belangenvereeniging zou worden uitgeschakeld. Niemand mag ook tegelijk directeur, commissaris of beambte van meer dan één bank of trust-company met een kapitaal grooter dan 5 millioen dollar zijn.

A r g e n t i n i ë. Wet van Augustus 1923 tot bestrijding van trustmisbruiken. Wet van denzelfden datum regelt den verkoop van vee en den handel in vleesch. Het administratief toezicht op beide wetten is opgedragen aan het bureau voor handel en industrie.

C a n a d a. Wet van 1923 tot onderzoeking van kartels, monopolies, trusts e.d., genaamd „Combines Investigation act.”

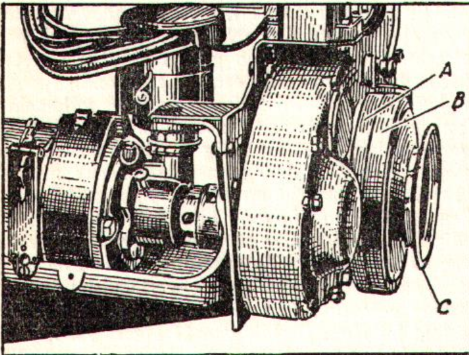
E n g e l a n d. Vóór 1920 geen afzonderlijke wettelijke regeling. Volgens het gemeene recht (Common law) waren overeenkomsten, strijdig met de vrijheid van handel (in restraint of trade), nietig. Schadevergoeding, aan de slachtoffers dier overeenkomsten, doch geen strafrechterlijke sanctie en geen administratief toezicht. In 1920 werd echter een wet afgekondigd, welke aan het Handelsministerie vergaande volmachten gaf; nl. prijzen, kosten en winsten van alle industrieën te onderzoeken en zoo noodig maximumprijzen vast te stellen. Ook werd door genoemde wet een commissie tot regelmatig toezicht op de trusts ingesteld.

Een poging, in N e d e r l a n d gedaan, om zoo noodig tot afzonderlijke wettelijke regeling te geraken is wegens de onzekere tijdsomstandigheden en de hooge kosten, aan het vooronderzoek verbonden, door de regeering gestaakt. Aan de Staatscommissie Nolens, ingesteld bij Kon. Besluit van 11 Maart 1920, welke de opdracht had te onderzoeken: „door welke wettelijke maatregelen de voortbrenging en de verdeeling meer dienstbaar kunnen worden gemaakt aan het algemeen belang,” was nl. één jaar na hare instelling door de Regeering verzocht een subcommissie te willen benoemen, die zich zou hebben te belasten met een onderzoek naar de trustvorming hier te lande en de gevolgen voor het economisch leven. April 1921 diende de Staatscommissie reeds het ontwerp eener „T r u s t - E n - q u ê t e - w e t” in, voorzien van een memorie van toelichting. Het ontwerp voorzag in de stichting van een e n q u ê t e - b u r e a u met groote bevoegdheden, dat gegevens zou moeten verzamelen omtrent de trustverschijnselen. Bij schrijven van 2 Februari 1923 gaf de Regeering echter te kennen, wegens de buitengewone tijdsomstandigheden en de kosten aan een breed opgezette enquête verbonden (accountants-onderzoek e.d.), op deze voorstellen niet te kunnen ingaan. *v. Berkum.*

Antium (a n t. g e o g r.), stad aan de kust van Latium, hoofdstad der Volscen. Coriolanus vond er een toevlucht. Toen de inwoners, die zeerooverij pleegden, in 338 v. Chr. hun schepen aan de Rom. moesten uitleveren, werden de snebben (rostra) dezer schepen opgesteld ter versiering van het spreekgestoelte op het Forum, dat daarnaar rostra werd genoemd. Later werd A. een badplaats, residentie van het keizerlijk hof. Caligula en Nero werden er geboren. Veel antieke vondsten („Het meisje van Antium”); teg. A n z i o, met 5 000 inw. Badplaats. *Davids.*

Antivari, Servisch: B a r, h a v e n s t a d j e in het voormalige Montenegro (Z. Slavië, 42° 6′ N., 19° 4′ O.), 2 000 inw. De goed beschutte haven is slechts voor kleine schepen toegankelijk. Een tramlijn leidt naar Virpazar aan het Meer van Skoetari. O u d - A n t i v a r i ligt tegen de bergen, 5 km van de kust.

Antivibrator. De a. van een automobielmotor dient tot het dempen van de hinderlijke trillingen, die zich in elken motor bij een bepaalde draaisnelheid voordoen; alhoewel elke krukas statisch zoowel als dynamisch perfect is uitgebalanceerd, slaagt men er nooit volledig in, de overige bewegende onderdeelen zóó te equilibreeren, dat sommige trillingen geheel verdwijnen. De a. beantwoordt nu aan het doel, die trillingen te dempen en het berijden van een auto aangenaam te maken. Het toestel bestaat uit een soort van wrijvingskoppeling en is samengesteld uit twee platen, waarvan de eene vooraan op de krukas is bevestigd, terwijl de andere door veeren tegen de eerste wordt aangedrukt en onder bepaalde impulsies van den motor een weinig kan slippen; door deze slipbeweging worden nu de trillingen gedempt. Op bij-

gaande schets ziet men duidelijk de antivibratorplaten aangeduid door de letters A en B, terwijl C de poulie van den ventilatorriem voorstelt. *Gulјé.*

Anti-vitalisten, bestrijders van het vitalisme.

Anti-vivisectionisme, → Vivisectie.

Anti-vriesmiddelen worden toegevoegd aan koelwater voor automobielen, om in den winter bevriezen tegen te gaan. → Koelwater.

Ant-oekumene, → Oekumene.

Antoeng (Ngantoeng; Sha-ho-tsoe in het Chin.), havenstad op de grens van Mantsjoerije en Korea (40° N., 124° O.), 94 000 inw. (1929). Houthandel.

Antofagasta, 1° provincie in N. Chili, opp. 120 846 km², 204 091 inw., rijk aan mineralen: salpeter in het W., jodium, goud, zilver en koper, borax in het gebergte. 1879—'82 Salpeteroorlog tusschen Bolivia en Chili. 1884 deze prov. door Bolivia aan Chili afgestaan.

2° Hoofdstad der prov. A., vrijhaven aan de Morena-baai, voorname transito-haven, tevens voor Bolivia. 60 000 inw., spoorlijn naar de verschillende mineraalgebieden. Uitvoer ervan naar N. Europa en N. Amer. Het bisdom A. (van 1912-'28 apost. vic.), opgericht 3 Febr. 1928, is suffr. van Santiago en telt 218 000 Kath. *Zuylen.*

Antoine, bastaard van Philips den Goeden, leidt, ter voldoening van diens kruistochtgelofte, in 1464 een vloot naar Marseille.

Antoine de la Sale, Fr. schrijver, o.a. van den prozaroman „du petit Jehan de Saintré et de la jeune dame des Belles Cousines", soort opvoedkundigen en satirischen roman, met gelijktijdige historische verwerking, waarin de riddergeest het aflegt tegen het brute realisme van de opkomende moderne tijden, waarom hij soms als een voorlooper van den modernen roman beschouwd wordt. * 1383, † na 1469, in dienst der huizen van Anjou en Bourgogne. Van hem schijnen wel niet te zijn de Quinze Joyes du mariage, noch de Cent nouvelles nouvelles.

Uitg.: J. M. Guichard (1843). — Lit.: E. Gossart (Brussel ²1902); W. Soederhjelm, La nouvelle fr. au 15e s. (1910); M. Lecourt (Parijs 1910). *V. Mierlo.*

Antoine van Bourbon, → Jeanne d'Albret.

Antoine van Croy, eerste van deze familie in de Ned., trouw in den dienst van Bourgondië, vooral van Philips den Goeden; peter van Karel den Stouten, onderscheidde zich o.a. in den slag van Othee tegen de Luikenaars en in den slag van Brouwershaven. * 1385, † 1475 of '77. Ter belooning met waardigheden overladen, werd hij alg. landvoogd der Ned. Hij was een der 24 eerste ridders van het Gulden Vlies. Chièvres, waarnaar leden van zijn familie vaak genoemd worden, kreeg hij van Jacoba van Beieren. Karel de Stoute haatte hem, zijn broer Jan, heer van Chimay, en diens zoon Philips, heer van Quiévrain, en beschuldigde hen van samenzwering. Inderdaad had Croy zich door Lodewijk XI laten gebruiken om twist tusschen Philips en Karel te stichten. Croy beriep zich op de voorrechten van het Gulden Vlies, om alleen door zijn mederidders te worden gerecht. Karel wees dit beroep af. Op 84-jarigen leeftijd wierp Croy zich aan de voeten van Karel, kreeg vergiffenis en ontving zijn goederen terug. Door zijn huwelijk met Margaretha van Lotharingen kreeg A. de heerlijkheden Aerschot en Bierbeke.

Lit.: Bibl. nat. de Belgique (I). *W. Mulder. S. J.*

Antoine, 1° André, → Théâtre libre.

2° Franz, directeur der koninklijk-keizerlijke tuinen te Schönbrunn bij Weenen. * 1815, † 1886.

Werk: Die Coniferen (Weenen, 1840—'47).

3° Jacques Denis, Fr. architect, * 6 Aug. 1733 te Parijs, † 24 Aug. 1801 aldaar. Begon als aannemer. Hield zich voortdurend bezig met architectuurstudies. Werd weldra beroemd als architect en kreeg niet alleen in Parijs en omtsreken, maar ook in het buitenland vele opdrachten. In 1776 werd hij lid van de Académie, 1799 van het Institut. Gedurende de Revolutie in 1793 gevangen genomen, werd hij in 1794 weer vrijgelaten.

Werken: Eglise des Filles Ste-Marie te Nancy; Hotel Maillebois te Parijs; De Munt te Parijs (1768—1775); het gebouw des Feuillants te Parijs enz. — Lit.: Bellier-Auvray, Dict. gén.; Lebreton, Notes sur la vie et les travaux de J. D. Antoine. *de Stuers.*

4° Louis, → Antoinisme.

Antoing, 1° Belg. stad in de prov. Henegouwen, ten Z. van Doornik; opp. 464 ha; 4 059 inw. Zeer heuvelachtige streek, op den rechter Scheldeoever; kleiachtige grond; weiden, landbouw; kalksteengroeven; brouwerijen; pottenbakkerij, kalkovens, cementfabrieken; kanaal van Pommeroeul—Antoing. Rijke geschiedenis; overblijfsels van versterkt kasteel uit de 14e eeuw; kasteelen van prins de Ligne, Kennelée en Telle; Gotische kerk van 1870. A. werd reeds vermeld in de 9e eeuw; oude heerlijkheid, afhankelijk van de abdij van Lobbes; de familie d'Antoing onderscheidden zich nl. gedurende de kruistochten, in de oorlogen van de 14e eeuw en in het bestuur van het bisdom Kamerijk. *V. Asbroeck.*

2° Heerlijkheid ten Z. van Doornik aan de Schelde, → Gerard en Rutger van Wassenberg.

Antoinisme, sekte in België en Frankrijk; mengelmoes van Christendom, spiritisme en pantheïs-

me. Stichter is Louis Antoine, mijnwerker, later metaalbewerker in het Luiksche. Eerst medium, daarna geneesmeester; vanaf 1904 ('05) doet hij zich voor als profeet met de zending een nieuwen godsdienst te stichten. Bij zijn dood (25 Juni 1912) geeft hij de gewaande macht aan zijn vrouw over. Aanhangers vooral werklieden, meest in het nijverheidsgebied van het Luiksche Walenland, waar eenige tempels zijn opgericht. Propagandatijdschrift: Antoine le guérisseur. *Allossery.*

Antoinisten, → Antoinisme.

Antokolksy, M a r k u s, Russisch beeldhouwer, * 21 Oct. 1843 te Wilna, † 14 Juli 1902 te Homburg. Leerling van de Academie te Petersburg, werd in 1868 door de Academie naar het buitenland gezonden. Werkte kort te Berlijn en werd in 1880 hoogleeraar. Zijn onderwerpen ontleende hij aan de geschiedenis en het Nieuwe Testament. Maakte ook portretten.

W e r k e n : o.a. indertijd in het Mus. Alexander III te Leningrad. *de Stuers.*

Anton (Antoine van Bourbon, koning van Navarra), → Jeanne d'Albret.

Anton, hertog van Braunschweig-Luneburg, → Anton-Ulrich.

Antona-Traversi, 1° C a m i l l o, Ital. criticus en dramaticus, * 27 Nov. 1857 te Milaan. Zijn beste tooneelstukken zijn vinnige satiren tegen de moderne burgerlijke zeden.

W e r k e n : o.m. Il sacrificio di Giorgio; Il matrimonio di Alberto; I fanciulli (1894); I parasite (1899).

2° G i a n n i n o, Ital. dramaticus, broeder van Camillo, * 8 Mei 1861 te Milaan. Schildert in zijn dramatische werken meestal mondaine milieu's en geeft een getrouw beeld van de grillige elegantie, de cultureele oppervlakkigheid en de geraffineerde verdorvenheid. Vaak zijn de behandelde onderwerpen wat gewaagd en is de ontleding der karakters niet zeer diepgaand.

W e r k e n : o.m. Le Une e le Altre; Dura lex: La Scuola del marito. *Ulrix.*

Antonelli, 1° G i a c o m o (kardinaal, † 1876). Na verschillende staatsposten in en voor den Kerkelijken Staat te hebben bekleed, de conservatieve, zeer bekwame staatssecretaris van Pius IX sedert 1848. Hij was slechts diaken; omtrent de waarheid van bepaalde beschuldigingen tegen zijn persoon staat niets historisch vast. *J. Sassen.*

2° L u i g i, Ital. dramaticus van de zgn. groteske richting. * 1879.

W e r k e n : L'uomo che incontra se stesse, De man die zichzelf ontmoet (1918); L'isola delle scimmie, Het apeneiland (1922); La casa a tre piani, Het huis met drie verdiepingen (1924); La rosa dei venti, De windroos (1928); Darei la mia vita, Ik zou mijn leven geven (1929). *Ulrix.*

Antonello da Messina (A. d i G i o v a n n i d e g l i A n t o n i), Siciliaansch schilder, * ± 1430 te Messina, † 1479 aldaar. Behalve in Messina is A. werkzaam geweest in Calabrië, in Venetië (1475—1476), in Milaan. A. is een schilder van groote historische beteekenis, omdat hij invloed heeft gehad op de ontwikkeling van de Venetiaansche schilderkunst, waarbij hij de bemiddelaar is geweest tusschen de Zuidelijke Nederlanden en Noord-Italië. Deze invloed is vooral aan te wijzen in de portretten, die compositioneel en formeel aan Ned. voorbeelden herinneren (o.a. Memlinc). Deze verwantschap vindt voldoende verklaring in het feit, dat vele Zned. schilders in Z. Italië werkzaam waren, zoodat een reis van A. naar de Nederlanden niet aangenomen behoeft te worden. De meester verheft zich echter ver boven het niveau der plaatselijke meesters. Zijn tijdgenooten (o.a. Giovanni Santo) hebben een groote bewondering voor hem. De bijzondere kwaliteiten van A. uiten zich het sterkst in zijn portretten, die een uitgesproken individueel leven uitbeelden. Door middel van verrassende lichteffecten, compacte transparante kleuren en het accentueeren van den blik geeft A. zijn modellen iets levendigs. Voor zijn figuren past hij een eigenaardig cylindrisch schema toe, zoodat zijn grootere composities nuchterder van opbouw zijn, dan in de Nederlanden het geval is.

W e r k e n : Zegenende Christus (National Gallery, Londen 1465); Madonna del Rosario (Museum, Messina 1473); Portret (K. Friedrich Museum, Berlijn 1474). (Deze werken zeer duidelijk onder Ned. invloed); de zgn. Condottiere uit het Louvre te Parijs (1475); portretten in Milaan en Berlijn. Uit 1477 dateeren de kruisigingen te Londen en Antwerpen. — L i t. : uitvoerige lit. opgave in Thieme Becher's künstler-lexikon (I); L. Venturi, Le origine della Pittura Veneziana (1907, 213); G. Gronau, Die Quellen der Biographie des Ant. da Messina (Rep. für Kunstwsch. XX, 347). *A. B. de Vries.*

Antonello da Saliba, Siciliaansch schilder, * 1466 te Messina, † 1535 aldaar. Zijn hoofdwerk, een tronende Madonna met Kind (1497), in het museum te Catania, verraadt zoowel invloed van Antonello da Messina als van Cima da Conegliano, zoodat een verblijf in Venetië waarschijnlijk is. Geringere kennis van de olieverftechniek, alsook een armere fantasie en slappere teekening onderscheiden zijn werk van dat van zijn oom Antonello. Vele werken van A. worden aangetroffen in de kleine stadjes van Sicilië en Calabrië. *A. B. de Vries.*

Antonia van Florence, Zalige, Clarisse. Voorbeeld van geduld in het verdragen van de smartelijkste lichaams- en zielepijnen. * 1401 te Florence, † 29 Febr. 1472 te Aquila. Trad eerst als weduwe te Florence in het door Angelina de Corbara gestichte klooster voor relig. derde-ordelingen. Onder leiding van den H. Joannes van Capistrano ging zij in 1447 over naar de Clarissen; zij was gedurende 7 jaar abdis in het klooster Corpus Christi te Aquila. Feestdag van de Orde: 28 (29) Febr. *J. v. Rooij.*

Antonia van Orleans, ook: A n t o i n e t t e v a n d e H. S c h o l a s t i c a, kloosterzuster, * 1572 op het kasteel Trie (Norm.), † 25 April 1618 te Poitiers. Trad in 1599 als weduwe van markies Charles de Gondi te Toulouse in bij de „Feuillantinnen". IJverde voor de hernieuwing van den kloostergeest. Sedert 1614 werkte zij, om nog meer den oorspronkelijken regel van Benedictus te volgen, aan een afscheiding en in 1617 ontstond te Poitiers de Congreg. van O. L. Vr. van Calvarië.

L i t. : Heimbucher, Die Ord. und Kongreg. der kath. Kirche (^{2}I, 392); Dict. Hist. Géogr. (III, 826—829). *J. v. Rooij*

Antonianen, oudtijds kluizenaars of in gemeenschap levende leerlingen van den H. Abt Antonius, in Egypte, Syrië en Klein-Azië. Later: leden van verschillende Antoniuscongregaties van Oostersche monniken, welke deels nog bestaan. Nog altijd wordt Antonius door Koptische en Abessinische monniken bijzonder vereerd (enkele vrouwen-congreg. noemen zich naar Antonius van Padua).

L i t. : Heimbucher, Die Ord. und Kongreg. der kath. Kirche (^{2}I, 101—105); Dict. Hist. Géogr. (III, 861—873). *J. v. Rooij.*

Antoniano, S i l v i o, kardinaal, paedagoog van de Contra-reformatie. Schreef op aansporing van den H. Carolus Borromeus een groot werk over de Christelijke opvoeding, een gezins- en volkspaedagogiek, steunend op de H. Schrift en de kerkvaders; het wordt wel genoemd de theoretische verantwoording van het practische opvoedingswerk van St. Philippus Neri, wiens geest A. deelde; hooglijk waardeerde hij ook het werk van de Piaristen en van hun stichter Jozef van Calasanza. * 1540 te Rome, † 1603 aldaar. Buitengewoon muzikaal en dichterlijk talent, bescherméling van den hertog van Ferrara, Hercules II, die hem een schitterende opvoeding liet geven. Sinds 1559 secretaris van Carolus Borromeus te Rome; in 1563 professor aan de Sapienza. Nauwelijks priester gewijd, in 1568, secretaris van het College der Kardinalen. Na velerlei waardigheden bekleed te hebben tot kardinaal benoemd, behoorde A. met Baronius en Bellarminus tot de eminentste, geleerdste en vroomste leden van het pauselijk Hof.

W e r k e n: Tre libri della educazione cristiana dei figliuoli (Verona 1583); Duitsch: Die christliche Erziehung, von F. X. Kunz (in Bibl. der kath. Pädagogik, Herder 1888). — L i t.: Vita Antoniani (in Castalio, Orationes XIII, Rome 1610); Mazzuchelli, Gli scritt. d'Italia I, 2 (Brescia 1735); Barbiellini, Notizie istor. sulla vita di Silv. Ant. (Milaan 1821, in de uitgave van A.'s Paedagogiek); Guignard, Vie du Cardinal S.A. (Poitiers 1873, in de Fransche vert. van A.'s Paedagogiek); Gerini, Gli scritt. pedag. ital. del sec. XV (Turijn 1896). *Rombouts.*

Antonianum, → Romeinsche Colleges.

Antonianus, J o h a n n e s, Ned. Dominicaan. * ± 1520 te Nijmegen, † 1588 aldaar. Prior van het Dominicanenklooster te Nijmegen (1566 en 1587) en vicaris der Dominicanenkloosters in Holland, Gelderland en Friesland. Na den dood van Henricus Vermolanus gaf hij diens nieuwe editie der opera Gregorii Nysseni uit (Keulen 1537); opera Paulini Nolani (Keulen 1560); Brieven van den H. Hiëronymus (Antwerpen 1568).

L i t.: Scriptores O.P. (II 283). *Lambermond.*

Antoniazzo Romano (eigenlijk: A n t o n a z z o d i B e n e d e t t o A q u i l i o), schilder, geboortedatum onbekend, in Rome werkzaam tusschen 1461 en 1508. A. is de belangrijkste schilder van Romeinschen oorsprong in de tweede helft van het Quattrocento. Ondanks beïnvloeding van Melozzo da Forli en samenwerking met Perugino en Ghirlandajo, behouden A.'s werken door de verbinding van middeleeuwsche en Renaissance-tradities een eigen karakter. A. maakt in zijn altaarstukken veelal gebruik van een gouden fond.

W e r k e n: Fresco's in de sterfkamer van de H. Catharina van Siena, in S. Maria sopra Minerva te Rome; in S. Giovanni Evangelista te Tivoli; altaarstukken: Maria en Heiligen in het Museum te Rieti (1464), in het Vaticaansch Museum, en het Museo Nazionale te Rome; e.a. — L i t.: Adolf Gottschewschkij Die Fresken des A.R. im Sterbezimmer der H. Cat. von Siena in Rom (Straatsburg 1904); A. Venturi, Storia dell' arte ital. (VII Milaan 1913). *A. B. de Vries.*

Antonides van der Goes, J o a n n e s, dichter, * 1647 te Goes, † 1684 te Rotterdam als dokter. Eerst lid van Nil volentibus arduum, hekelde hij later de dichtgenootschapperij in zijn Marsyas. Zijn zwak treurspel: Trazil of Overrompelt Sina, bracht hem in kennis met Vondel, dien hij navolgde; doch zelfs zijn in technisch goede alexandrijnen geschreven voornaamste werk: De IJstroom, lijdt aan mythologischen pronk. Zijn Gedichten met levensbeschrijving werden door zijn vader uitgegeven te Amsterdam in 1685. *Knippenberg.*

Antonieten, → Antonianen.

Antonie van Bourbon, zoon van hertog Karel van Bourbon-Vendôme. * 1518, † 17 Nov. 1562; huwde 1548 met Jeanne d'Albret, erfdochter van het koninkrijk Navarra. Met zijn broeder den prins van Condé, werd hij sedert 1557 de leider der Hugenootsche groep onder den Franschen adel. In 1561 keerde hij tot het Katholicisme terug, voerde de Katholieken aan in den eersten godsdienstoorlog en werd doodelijk gewond bij het beleg van Rouaan (15 October 1562). Hij is de vader van den lateren koning Hendrik IV. *v. Gorkom.*

Antonie van Bourgondië, tweede zoon van Philips den Stouten, huwde in 1392 Johanna, dochter van Walram III van Luxemburg, verkreeg in 1404 recht op Brabant van zijn vader, die dat van Johanna van Brabant door zijn vrouw Margaretha ontving. Hij bestuurde dat gewest tot 1406 voor Johanna, na haar dood was hij hertog van Brabant tot zijn dood in 1415. Hij huwde ten tweeden male met Elizabeth van Görlitz en liet Brabant aan zijn oudsten zoon, Jan IV, na. Zijn tweede zoon was Philips van St. Pol. *W. Mulder S.J.*

Antoniewicz, K a r l, Jezuïet, missionaris en schrijver van vele ascet. werken. * 6 Nov. 1807 te Lemberg, † 14 Nov. 1852 te Obra (Posen). Reeds vroeg verloor hij zijn vrouw en 5 kinderen, trad 11 Sept. 1839 in de Sociëteit van Jesus, en werd in 1844 priester gewijd. Blakend van zielenijver, oefende hij zijn apostolische werkzaamheid uit in woord en geschrift in Silezië, Galicië en Posen. De adel richtte na zijn dood te Obra een standbeeld op voor den „armen Pater" en „guten Manne, der das Volk stärkte in der Not und für das Volk allein lebte".

U i t g.: A's preeken zijn door J. Badeni verzameld en uitgegeven als: Kazania Ks. Karola Antoniewicza (4 dln. Krakau [2]1893). *J. v. Rooij.*

Antoninianus, Rom. zilvermunt van Caracalla; waarde twee denariën; bevatte echter slechts $1^1/_2$ × zooveel zilver als de denarius. De a. beheerschte weldra de heele geldcirculatie.

L i t.: E. Stein, Geschichte des spätrömischen Reiches (I 1928, 60—61).

Antoninus, → Antonijnen.

Antoninus, Heilige, aartsbisschop van Florence, Dominicaan, moralist. * 1 Mrt. 1389 te Florence, † 2 Mei 1459 aldaar. Stond gedurende 30 jaren aan het hoofd van meerdere hervormde kloosters der Toscaansche Congregatie. 1435—'44 vicaris dezer Congregatie. Onder zijn bestuur kreeg de Orde het klooster S. Marco te Florence. Als aartsbisschop (1444) streed hij voor de vrijheid der Florentijnen tegen de Medici. Was de eerste moralist van zijn tijd. Door paus Hadrianus VI in 1523 heilig verklaard. Afb. in de kunst als Dominicaan met pallium. Soms als aartsbisschop met weegschaal, fruitkorf en papierstrook. Legende: de op een weegschaal gelegde papierstrook met de woorden Deo gratias woog zwaarder dan de mand met fruit, welke een boer hem bracht, een geldelijke belooning verwachtend. Feestdag 10 Mei.

W e r k e n: Chronicon (Venetië 1474—79); Summa Theol. (4 dln.); Summa confessionis; verschillende tractaten in het Italiaansch. — L i t.: Quétif-Echard, Script. O.P. (I, 817); Acta S.S. Maii (I 1866, 314 vlg.); J. Bürck, Die Lehre vom Gewissen nach dem hl. Anton.

Katholik (I 1909, 89); R. Morçay, S. Antonin (1914); J. Bürck, Die Psychologie des hl. Anton. (1916). *Lambermond.*

Sociaal-economische inzichten. A. ontwikkelt de wederkeerige verhouding der drie productiefactoren, natuur, arbeid en kapitaal (instrumentum), waarbij hij den arbeid een hooge zedelijke waarde toekent; ook de handel wordt door hem als van algemeen nut en als zedelijk geoorloofd erkend, inzooverre deze zonder bedrog plaats heeft; waarde is volgens A. geen absolute eigenschap der dingen, maar steunt op het nut, op de eigenschap van iets om gebruikt te worden, op de zeldzaamheid en op de „complacentia", d.w.z. op de subjectieve aanpassing aan de concrete verhoudingen van den schattenden persoon, inzooverre het aan den wil bevalt juist dit bepaalde goed te gebruiken; de prijs moet beantwoorden aan de waarde om een rechtvaardige prijs te zijn; prijs is immers niets anders dan de uitdrukking der waarde door de waardemaat het geld. De overheid moet door prijszetting der goederen voor de noodzakelijke levensbehoeften de speculatie verhinderen. Ten opzichte der leenrente volgt A. de strenge kerkelijke opvatting, volgens welke uit het leencontract zelf geen opgeld mag ontstaan, echter wel uit den titel „Lucrum cessans, damnum emergens et periculum sortis." Voor de slaven eischt A. menschwaardige behandeling, voor de loonarbeiders een rechtvaardig loon; maatstaf voor „merces debita", den rechtvaardigen prijs van den arbeid, moet zijn de kwaliteit, de quantiteit en de duur der arbeidsprestatie; ook moet rekening gehouden worden met den levenstoestand van den persoon en met zijn kunstvaardigheid. Al zijn de sociaal-economische theorieën bij A. nog niet uitgegroeid tot een speciale wetenschap, toch behandelt hij als moralist vele sociaal-economische vragen diepgrondig. *M. Verhoeven.*

L i t.: C. Ilgner, Die Volkswirtschaftlichen Anschauungen Antonins von Florenz (Paderborn 1904).

Antoninus' Itinerarium, → Itinerarium, → Antoninus van Piacenza.

Antoninus Liberalis, auteur van een in het Gr. geschreven „Verzameling van metamorphosen" of sagenboek (2e of 3e eeuw?).

U i t g.: Martini, Mythographi Graeci (II 1896).

Antoninus Pius, Romeinsch keizer van 138—161. Zijn volledige naam was, na zijn adoptie door keizer Hadrianus: Titus Aelius Hadrianus Antoninus Augustus, waaraan de Senaat den eerenaam Pius (de rechtschapene) toevoegde. Hij was een vader voor zijn volk, zoowel in stoffelijk (vermindering der belastingen) als in geestelijk opzicht (verzachting van het slavenlot; verdraagzaamheid jegens de Christenen; handhaving van den vrede o.a. door besprekingen met den koning der Parthen; gezonde rechtspleging). * 19 Sept. 86 te Lanuvium (bij Rome), † 7 Maart 161 te Rome. Hij vierde het negende eeuwfeest der Stad, verrijkte haar met grootsche gebouwen, en liet bij zijn dood een met honderden millioenen gevulde schatkist na. Aan hem overhandigde de H. Justinus zijn Apologie voor de Christenen.

B i o g r a p h i e: Lacour-Gayet, Bryant. Domaszewski (II, 213). *Slijpen.*

Antoninus van Florence, → Antoninus (Heilige).

Antoninus van Piacenza. Op diens naam staat een Itinerarium of pelgrimstocht naar Palestina uit de 6e eeuw. Men heeft echter ten onrechte uit de beginwoorden besloten, dat A. de schrijver was. Er staat alleen, dat de tocht gesteld werd onder de schutse van den H. martelaar Antoninus. Volgens Elter is het een Christelijke bewerking van een ambtelijk itinerarium, een officieele reisgids voor pelgrims.

L i t.: Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Liter. (V 1932, 331 vlg.). *Franses.*

Antonio, D o m, troonpretendent in Portugal na den dood van den kardinaal-koning Hendrik van Braganza tegenover Philips II van Spanje. * 1531, † 1595. Hij was de natuurlijke zoon van Don Luiz, den tweeden zoon van koning Manuel den Grooten (1495—1521) en een Joodsche vrouw, begiftigd met het prioraat der adellijke abdij van Crato. Hij riep de hulp in van paus Gregorius XIII en smeekte zijn afstamming als wettig te willen beschouwen. Na zijn nederlaag tegenover Alva's leger (1580) vluchtte hij en riep de hulp in van Engeland en Frankrijk, die gedurende meerdere jaren zijn persoon gebruikten in hun anti-Spaansche politiek. Hij stierf arm en verlaten te Parijs.

L i t.: M. Philippson, Ein Ministerium unter Philipp II: Kardinal Granvella (1895); Pastor, Geschichte der Päpste (IX 1923). *v. Gorkom.*

Antonio da Ferrara (A. d i G u i d o A l b e r t i), schilder, * tusschen 1390 en 1400 te Ferrara, † 1449 te Urbino. Door Gentile da Fabriano beïnvloed is A. een van de overgangsmeesters naar de Renaissance, een voorlooper van de Ferrareesche meesters Tura en Cossa.

W e r k e n (toegeschreven): Madonna en Heiligen in Città di Castello (1417, sterk gerestaureerd); fresco's in de oude kapel van Talamello bij Pesaro (1437); 13 paneeltjes van een altaar voor de monniken van St. Bernard in Urbino, in het Museum aldaar (gesigneerd en gedateerd 1439). — L i t.: R. van Marle, The development of the Italian schools of Painting. *A. B. de Vries.*

Antonio da Hollanda, Ned.-Portugeesch miniatuurschilder uit de eerste helft der 16e eeuw, hofschilder van koning Manoel en João III, nawijsbaar van 1518—1549. Hij voerde het grauw-in-grauw schilderen in Portugal in. Men meent hem te herkennen in mis- en koorboeken. Ook ontwierp hij tapijten.

Antonio da Monza, F r a, één der bekendste Lombardijsche miniatuurschilders uit het einde der 15e eeuw. Hem worden de stilistisch uiteenloopendste werken toegeschreven, met zekerheid is van zijn hand alléén een blad met de voorstelling van Pinksteren uit een missaal, dat voor paus Alexander VI tusschen 1492 en 1503 uitgevoerd is. Van deze miniatuur uitgaande worden hem nog andere werken toegeschreven.

L i t.: P. d'Ancona, La miniature italienne (Parijs en Brussel 1925). *A. B. de Vries.*

Antonio da Trento (A n t o n i o F a n t u z z i), houtsnijder, etser en schilder uit de eerste helft van de 16e eeuw. Te Bologna, waar hij ongeveer 1530 was, werkte hij bij Parmigianino, aan wien hij voor zijn clair-obscurhoutsneden de onderwerpen ontleende, o.a. Johannes de Dooper in de woestijn, de Tiburtijnsche Sibylle met Augustus. Als etser en schilder is A. onder Primaticcio te Fontainebleau werkzaam geweest.

L i t.: A. Reichel, Die Clair-obscurschnitte des 15., 16. und 17. Jahrh. (Weenen 1925). *A. B. de Vries.*

Antonio da Viterbo, schilder uit de tweede helft van de 15e eeuw, † 1516. A. werkte te Rome, Orvieto, Viterbo en Corneto als één der tallooze niet zeer persoonlijke Perugino-navolgers.

H o o f d w e r k (beschadigd): de fresco's in de koorkapel van de kathedraal van Corneto (Tarquinia).

Antonio de Bruxelas (ook: Antonio de las → Vinas), → Wyngaarde, Anton van den.

Antonio Federighi dei Tolomei, ook: A n t. d i F e d e r i g o d e i T., Sieneesch architect en beeldhouwer. Met Vecchietta is A. de belangrijkste beeldhouwer uit dien tijd in Siena. * 1420, † 1490. A. werkte in Siena en Orvieto. Als b e e l d h o u w er staat hij onder invloed van de kunst van Jacopo della Quercia. Van 1451 af werkt A. aan de beroemde Sgraffiti van den vloer in den dom van Siena. Als a r c h i t e c t ontwerpt hij de marmerbekleeding van den dom te Orvieto, levert hij een aangenomen ontwerp voor de Loggia del Papa in Siena (1463), en bouwt hij het Palazzo delle Papesse (thans Nerucci).

S c u l p t u r e n: 3 Heiligen aan de Loggia van het Casino dei Nobili (1456—63); de bank in dezelfde Loggia met reliëfs. — L i t.: P. Schubring, die Plastik Sienas im Quattrocento (Berlijn 1907); P. Bacci, Jacopo della Quercia (Siena 1929). *A. B. de Vries.*

Antonio Veneziano (Antonio di Francesco da Venezia), schilder. A. is een voortreffelijk opmerker, zijn naakten verraden een verrassende kennis van de anatomie, in zijn uitbeelding der personen karakteriseert hij sterker dan zijn Florentijnsche tijdgenooten, in de kleur is hij levendig. * vóór 1340 te Venetië, † nà 1388 in Toscane. Tusschen 1370 en 1388 in Siena, Florence en Pisa werkzaam.

B e l a n g r ij k s t e s c h i l d e r i n g e n: Fresco's in het Campo Santo te Pisa met de voorstellingen uit het leven van den H. Raniero (→ Andrea da Firenze). Andere werken staan vrijwel alle hypothetisch op zijn naam. — L i t.: P. Toesca, La pittura fiorentina del Trecento (Bologna 1929). *A. B. de Vries.*

Antonius, Rom. plebejisch geslacht. De voornaamste dragers van dezen naam waren:

1° M a r c u s A. de R e d e n a a r, grootvader van den triumvir; * 143 v. Chr., † 87 v. Chr., door Cicero (De Oratore) naast Licinius Crassus voor den voornaamsten redenaar van zijn tijd gehouden.

2° G a i u s A. H y b r i d a, zoon van den vorige, oom van den triumvir, collega van Cicero als consul, 63 v. Chr.; aanvankelijk op de hand van Catilina, liet hij Cicero, die hem na het consulaat Macedonië als provincie afstond, de vrije hand bij de onderdrukking van Catilina's revolutiepogingen.

3° M a r c u s A. C r e t i c u s, zoon van 1°, vader van den triumvir, werd in 74 v. Chr. als bevelhebber van een vloot tegen de zeeroovers uitgezonden en bij Kreta schandelijk verslagen; vandaar zijn spotnaam: Creticus. † 71 v. Chr.

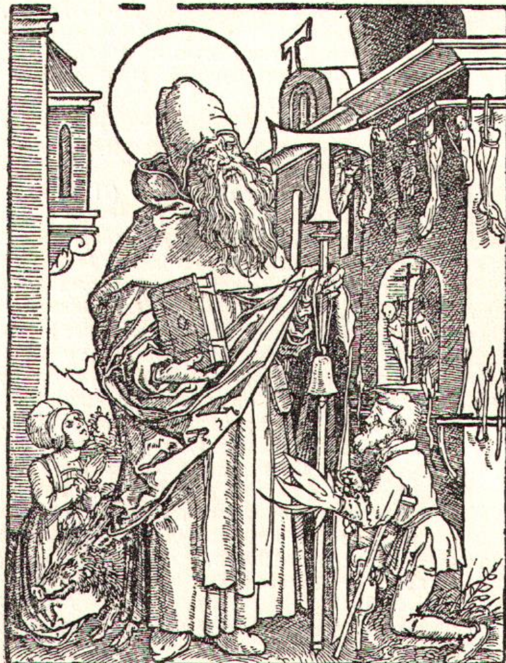
4° M a r c u s A. de t r i u m v i r, oudste zoon van den vorige, * 82 v. Chr., vriend en medewerker van Caesar en diens collega in het consulaat, maakt zich, nadat Caesar 15 Mrt. 44 v. Chr. is vermoord, meester van diens papieren en van de schatkist en streeft ernaar zijn plaats in te nemen. Dit wordt verijdeld door den 18-jarigen Octavianus, door Caesar tot zijn erfgenaam benoemd. A. wijkt uit naar Gallië (43). In hetzelfde jaar sluiten A., Octavianus en Lepidus een overeenkomst om als triumviri reipublicae constituendae (driemannen om den staat te regelen) onderling de macht te verdeelen. Wreed gaan zij te werk tegen hun vijanden. Cicero valt als slachtoffer van A.; Brutus en Cassius, uitgeweken naar het O., worden bij Philippi verslagen door A. en Octavianus (42). A. pleegt afpersingen in het O. en brengt den winter 41—40 met Cleopatra in losbandigheid door te Alexandrië. Voorjaar 40 overeenkomst te Brundisium tusschen A. en Octavianus om den bedreigden vrede te herstellen. A. behoudt het O.; hij huwt Octavia, zuster van Octavianus, en trekt op tegen de Parthen (36). Deze veldtocht mislukt; op een tweeden tocht komt A. niet verder dan Armenië (34). De politieke spanning tusschen A. en Oct. wordt verhoogd; A. verstoot Octavia voor Cleopatra, schenkt aan deze en haar kinderen streken in het Rom. rijk en wil Alexandrië tot hoofdstad maken. A. en Cleopatra trekken met een krijgsmacht naar Griekenland. Bij Actium wordt hun vloot door Octavianus' veldheer Marcus Vipsanius Agrippa verslagen (2 Sept. 31 v. Chr.); zij vluchten naar Alexandrië. Octavianus belegert deze stad; bij de inneming doodt A. zich. Cleopatra pleegt ook zelfmoord (30 v. Chr.).

5° A. P r i m u s uit Tolosa, commandant van de Pannonische troepen, sloot zich in 69 aan bij Vespasianus, versloeg bij Bedriacum de troepen van Vitellius en nam Rome in. *Davids.*

Antonius Abt, Heilige. A. de k l u i z e n a a r of A. d e G r o o t e, vader van het kloosterleven door invoering van gemeenschappelijk leven onder de kluizenaars, waaruit Pachomius de monnikenkloosters vormde. * ca. 250 in Midden-Egypte, † 17 Jan. 356 in de woestijn. Chronologie onzeker.

De hoofdbron voor zijn leven is de historisch-betrouwbare Vita, door zijn vriend, den H. Athanasius, tusschen 356 en 373 geschreven (Migne P. G. 26, 835—976).

Op 20-jarigen leeftijd trok A. zich in de woestijn terug, waar hij zwaar werd bekoord en door duivelen gekweld; zijn heilig en wonderrijk leven trok vele leerlingen (volgens Rufinus ca. 6 000). Gedurende de

H. Antonius Abt. Naar een houtsnede van Hans Weiditz.

christenvervolging van Maximinus Daza in 311 hielp en troostte hij moedig de gevangenen en veroordeelden

in Alexandrië, ging weer in de eenzaamheid, trad ca. 335 in genoemde stad op tegen Meletianen, Manichaeërs en Arianen. Na vele omzwervingen werd zijn lijk in de parochiekerk St. Julien te Arles (Fr.) bijgezet. A. is een algemeen bekende volksheilige; vele oude volksgebruiken danken hun ontstaan aan zijn vereering en bescherming, bijv. zegening van dieren en stallen. De bekoring van St. A. is een geliefkoosd onderwerp in de kunst; → Hieronymus Bosch e.a. Feestdag 17 Jan.

L i t.: Uitvoerig in: Lex. für Theologie und Kirche. *J. v. Rooij.*

V o o r s t e l l i n g i n d e k u n s t. Attributen: Taukruis (als staf), bel (de bedelende Antoniter-monniken droegen een bel), varken (ze mochten hun vee alom vrij laten grazen); soms varken met bel om den hals (→ Antoniuszwijn). Roode vlammen onder zijn voeten (Antoniusvuur: een sinds de 11e eeuw verspreide ziekte onder menschen en vee). Meest bekende voorstellingen uit zijn leven: gesprek met Paulus in de woestijn (Grünewald op Isenheimer Altaar); verzoeking (vooral in het N. in de 15e en 16e eeuw): in afzichtelijke gedaanten worden de duivels voorgesteld, vooral als zwarte haan met basilisken- of drakenstaart (symbool van syphilis). Bekende voorst.: Schongauer, Grünewald, Jeroen Bosch, Parentino (vgl. Duivel). Dürer geeft duivel, die A. het beeld eener naakte vrouw voortoovert en met een blaasbalg het onreine vuur aanblaast.

L i t.: R. Flahault, Le culte de S.A. dans la Flandre maritime (Duinkerken 1898). *Knipping.*

Verzoeking van den H. Antonius. De hevige aanvechtingen van den duivel, waarvan de stichter van het Christelijk monnikenwezen in zijn woestijneenzaamheid ten prooi was, hebben depressieve melancholische kunstenaars steeds geïnspireerd. Vooral in den overgang van de 15e en 16e eeuw heeft ongebreidelde phantasie zich verdiept in de spookverschrikkingen en angstdroomen van een vereenzaamde ziel. Vooral Jeroen Bosch heeft de obsessie kunnen vangen in tafereelen vol levend geworden grotesken, tegennatuurlijke, maar in zich organische gedrochten. Vooral het belegerd-zijn door geheimvolle verschrikkingen heeft hij uitgebeeld. Mathias Grünewald, in een vleugel van het Isenheimer-altaar, geeft een A., die overweldigd door de duivels tegen den grond gesleurd ligt. Vreeswekkend is bij hem vooral de prachtige disharmonie der kleuren. Andere schilders zien de verz. van A. uitsluitend als een belaging der kuischheid, zooals de Gebr. Dünwegge (Xanten 1520). Merkwaardig is hier vooral de voorstelling van Quinten Massijs (Prado), waar het duivelsche, behalve in een achtergrondtafereel, zich alleen toont in het figuurtje, dat A. aan de slip trekt en in den schaterlach van de koppelaarster, die de drie lieflijke verleidsters vergezelt. David Teniers de Jongere heeft in de 17e eeuw de beide opvattingen vereenigd (Berlijn, Dresden). In Italië zijn de vroeg-Renaissancistische stukken van Bernardo Parentino opmerkelijk, die de duivels als gewapende bandieten en aapmenschen voorstelt. *de Jager.*

Antonius a S. Maria, ook A n t. C a b a l l e r o, een der Spaansche Minderbroeders, die de missie der Orde in China hebben hervat in de 17e eeuw. Hij ondervond vele moeilijkheden, gewoonlijk aangeduid met den naam Accommodatie- of Ritenstrijd. → Aanpassing (in missiologischen zin). Veelal werd hij zelf als de oorzaak daarvan beschouwd, wijl hij a l l e aanpassing aan land en gewoonten zou hebben afgekeurd en onvoorzichtig zou zijn opgetreden. Door latere studies (vooral: de Cartas de China, uitgeg. door O. Maas) is gebleken, dat die wijze van voorstellen éénzijdig is. Al is A. van een eenzijdigheid en al te groote heftigheid tegenover zijn tegenstanders niet vrij te pleiten, toch is hij een missionaris, die tot de groote figuren in de missiegeschiedenis moet worden gerekend. Ook heeft hij zich speciaal nog verdienstelijk gemaakt door vele geschriften en zijn „Relatio” over de vervolging van 1664—1666, gedrukt in: Archivo Ibero Americ. (II 447 vlg.; III 259 vlg., 416 vlg.).

L i t.: O. Maas, Die Wiedereröffnung der Franziskaner Mission in China (Münster 1926), vgl. Theol. Rev. (XXVII 1928, 184 vlg.); Pastor, Gesch. der Päpste (XIII), vgl. Zeitschr. Missionswiss. (XXI 1931, 162 vlg.); Lemmens, Gesch. Franzisk. Mission, vgl. Zeitschr. Missionswiss. (XIX 1929, 279 vlg.); Bierbaum, Anfänge Dominikaner Miss. China (Münster 1927, 41 vlg., 88), vgl. Zeitschr. Kath. Theol. (LII 1928, 420 vlg.). De strijdschriften worden aangegeven bij Streit, Biblioth. Miss. (V 763 vlg.). *v. d. Borne.*

Antonius Diogenes, auteur van den oudsten(?) Gr. reisavonturen- en liefdesroman (1e of begin 2e eeuw?), alleen in uittreksel bewaard in de „Bibliotheek” van Photius. De held van „De ongeloofelijke dingen boven Thule” komt tot op de maan terecht.

Antonius M. Zaccaria, → Zaccaria.

Antonius Neyrot, → Antonius van Rivoli.

Antonius Pavonius, Zalige, Dominicaan, generaal-inquisiteur voor Piëmont en het overige gedeelte van Lombardije. * ca. 1326 te Savigliano, † 9 Apr. 1374 te Bricherasio. Hij werd daar tijdens een preek door de Waldenzen vermoord. Zijn vereering 1858 goedgekeurd. Patroon voor terugvinden van verloren zaken. Feestdag 9 April.

L i t.: Acta S.S. April. (I 1675, 853 vlg.); Année Dom. Avril (I 1889, 295 vlg.); J. Taurisano, Catal. Hagiogr. O.P. (1918, 30). *Lambermond.*

Antonius Rampelogus (ook Rampegolus, Rampegolis, de Rampigollis), Augustijn uit Genua, in beide rechten bedreven, exegetisch schrijver en gezocht prediker, vertegenwoordiger der rep. Genua op het Concilie van Constanz (1414—’18), waar hij de aandacht trok door zijn twistredenen tegen de Hussieten; vooral ook vermaard om zijn populaire bijbelsche uitgaven, onder verschillende titels (Figurae bibliorum, Biblia aurea enz.) verschenen. *Claesen.*

Antonius Senensis, Dominicaan. Naar zijn vaderland Lusitanus, om zijn vereering van S. Catharina van Siena Senensis genoemd. Theologant. * te Guimaraes bij Braga, † 1 Febr. 1585 te Nantes. Leeraar in de philosophie te Lissabon, in de theologie te Leuven. Om politieke redenen door Philips II uit de Spaansche landen verbannen.

W e r k e n: Uitgaven der Summa Theol.; Catena Aurea; Quaestiones disputatae van S. Thomas; Chronicon; Bibliotheca O.P. — L i t.: Quétif-Echard, Script. O.P. (II, 271); Dict. Théol. Cath. (I, 1447 vlg.). *Lambermond.*

Antonius van Aquila, Minderbroeder. † 1679. Doceerde Arabisch in het college van S. Pietro in Montorio te Rome. Gaf in de drukkerij der Propaganda een Arab. spraakkunst uit (1650).

L i t.: Dict. Hist. Géogr. (II, 754 vlg.); A. Kleinhaus Historia studii linguae arabicae . . . in conventu . . . in Monte Aureo Romae (Quaracchi 1930).

Antonius van Königstein, ook A n t. v a n B r o k w y, Minderbroeder. * ca. 1470 te Nijmegen † 1541. Was gardiaan o.a. te Brühl, waar de kloosterlingen zich door preek en geschrift ijverig weerden

tegen de Hervorming; ook te Nijmegen. Schreef verscheidene exegetische werken.

L i t.: Dirks, Hist. litt. bibliogr. (47 vlg.).

v. d. Borne.

Antonius van Nowgorod, in de Russische Kerk als Heilige vereerd. Zijn eigenlijke naam is Dobrijnia Jadreikowitsch; hij was monnik in Kutin, werd in 1212 metropoliet van Nowgorod. Stierf na veel wederwaardigheden te Kutin op 8 Oct. 1238. Feestdag 4 Oct. en 14 Febr.

L i t.: Dict. Hist. Géogr. (III, 768 vlg.)

Antonius van Padua, Heilige (zie plaat). Ofschoon A. Portugees is van geboorte en het grootste gedeelte van zijn leven in Portugal heeft doorgebracht, is hij als het ware een Italiaansche Heilige geworden, zooals de naam: „A. van Padua" (de stad waar hij veel werkte als volksprediker en waar hij stierf) reeds aanduidt.

* 1195 te Lissabon, † 13 Juni 1231 bij Padua; trad op jeugdigen leeftijd in het klooster S. Vincentius der Reguliere Koorheeren. Hij woonde twee jaren in zijn geboortestad, maar vroeg toen om verplaatsing vanwege het drukke bezoek zijner vrienden. Hij begaf zich naar het beroemde klooster Santa Cruz te Coïmbra, waar hij zich toelegde op de studie der godgeleerdheid. Waarschijnlijk werd hij dáár ook priester gewijd. Naar aanleiding der overbrenging van de eerste vijf Minderbroeders-martelaren, die in Marokko den heldendood waren gestorven, en nu in Coïmbra, hun vroegere woonplaats, werden bijgezet, kwam A. op de gedachte in de Minderbroedersorde te treden om dan als missionaris naar Marokko te kunnen vertrekken. In 1220 verkreeg hij verlof van de Augustijner Koorheeren naar de nieuwe Orde over te gaan. Hij nam in plaats van zijn naam Fernandez dien van den kluizenaar Antonius aan, den patroon van het klooster der Minderbroeders.

Na eenige maanden kon A. zich naar de missie van Marokko begeven, maar werd er zwaar ziek, zoodat hij zelfs moest terugkeeren. In plaats van in zijn vaderland kwam hij echter in Italië, wijl het schip door den storm op de kust van Sicilië werd geworpen. Daar vernam hij, dat in Assisi het Algemeen Kapittel werd gehouden. Hij besloot — zeker ook uit verlangen om Franciscus persoonlijk te leeren kennen — zich daarheen te begeven. Na het Kapittel vroeg A. aan den provinciaal-overste der Romagna in die Ordeprovincie te worden opgenomen, hetgeen werd toegestaan.

In het begin bleef A. onbekend en leefde in strenge afzondering in het klooster Monte Paolo bij Forli. Onverwachts echter werd zijn talent als predikant ontdekt en hij werd toen met het predikambt belast. De H. Franciscus had zooveel vertrouwen in den nieuwen medebroeder, dat hij hem benoemde tot leeraar in de godgeleerdheid in het klooster te Bologna (de echtheid van den aanstellingsbrief is, wat den inhoud betreft, moeilijk te betwijfelen). Spoedig daarna (± 1224) treedt A. op als vurig bestrijder der Albigenzen in Frankrijk en dan weer als geestdriftig volksprediker in Italië, waar de groote menigte volks hem dwingt in de openlucht te preeken. Vooral Padua is het tooneel zijner werkzaamheid. Na zijn dood (1231) in Arcella (nabij Padua) werd zijn lichaam naar Padua overgebracht.

Hoeveel vertrouwen men in A. stelde, blijkt duidelijk uit zijn zending naar den tyran Ezzelino, die hij in opdracht van de stad Padua ondernam. Ofschoon hij geen succes behaalde, heeft het volksverhaal hem als den grooten overwinnaar geschilderd; een der vele voorbeelden, hoe de legende de feiten heeft vertroebeld, maar daarbij indirect de ware beteekenis van A. voor de eeuwen heeft bewaard.

A. is vooral de groote volksprediker. De indruk der preeken was, vlg. getuigenis van tijdgenooten, geweldig. Ze zijn echter overgeleverd in een vorm, die meer stofverzameling dan preekliteratuur mag heeten. Vooral tegen de ketters, de mistoestanden, heel in het bijzonder tegen den woeker, richtte A. zijn fellen aanval. Over de echtheid der aan A. toegeschreven preeken (en andere geschriften) heerscht nog groote onzekerheid. Was de belangstelling voor A. er reeds sinds eeuwen op gericht van hem een grooten, doch onpersoonlijken wonderdoener te maken, de historische critiek der latere tijden heeft vooral op de persoonlijkheid van A. allen nadruk gelegd. Zoowel zijn inwendig leven en de groei zijner heiligheid als zijn eigen karakter en zijn beteekenis voor de inwendige geschiedenis der Orde zijn door dat onderzoek duidelijk aan het licht getreden. A. toont in vele punten overeenkomst met Franciscus, verschilt echter in andere (vooral zijn scherpe critiek). Wat de inwendige geschiedenis der Minderbroedersorde betreft, nam hij een middenrichting in tusschen het laxisme van Elias en het rigorisme (dat zich later ontwikkelde tot de leer der zgn. Spiritualen, → Minderbroedersorde).

De A.-v e r e e r i n g bestond reeds in de 13e eeuw vanaf de heiligverklaring in 1232 (één jaar na zijn dood); een v o l k s heilige echter werd A. eerst sedert het einde der 15e eeuw, wat heel bijzonder te danken is aan het ijveren van den H. Bernardinus van Siena en paus Sixtus IV. In de volgende eeuwen wisselen bloei en verval dezer vereering af. Tegenover moeilijk te ontkennen overdrijving hier en daar staan de rationalistische bemoeizucht van Jozefisme en soortgelijke strevingen. In de A.-vereering weerspiegelt zich de geschiedenis van het devotieleven des volks in de meest verschillende schakeeringen. Bijzondere vermelding verdienen: de A.-D i n s d a g e n; het A.-b r o o d (het geven van brood aan de armen); A. als p a t r o o n v a n v e r l o r e n z a k e n (het bekende „Si quaeris" is daarvan de sprekende uitdrukking). Verscheidene kloosterlijke genootschappen ontleenen hun naam aan A. Van de broederschappen zijn vooral bekend: A.-Aartsbroederschap (zetel: A.-basiliek te Padua); A.-Gebedsvereeniging (zetel: S. Antoniuscollege te Rome); A.-Jeugdvereeniging (vooral in Spanje en Italië).

De nieuwere A.-studie heeft zich bijzonder ingelaten met het onderzoek der aan A. toegeschreven wonderen. Vele zijn latere legendarische toevoeging gebleken. Vooral Lempp, De Kerval en Wilk hebben op dit onderzoekingsgebied goed werk verricht; het resultaat wordt conscientieus weergegeven door Kleinschmidt; Felder wijdde er eveneens een onderzoek aan. De bronnenstudie (de oudste werden uitgegeven door De Kerval) heeft een totalen omkeer gebracht in de nieuwere A.-biographieën, die ook veel meer nadruk leggen op de ontwikkeling van het zieleleven van A., zooals Lepitre (Parijs 1901), Dal Gal (Quaracchi 1907), Sparacio (Padua 1923); in het Vlaamsch van Ruyteghem (Mechelen 1915). Het grootsch opgezette werk van Facchinetti (Milaan 1925) wordt verre overtroffen door Kleinschmidt (Milaan 1925), die ook de ontwikkeling der A.-voorstelling in de kunst (op de iconographie had reeds vroeger Mandach zich toegelegd) en der A.-vereering in liturgie en volksdevotie breed

H. ANTONIUS VAN PADUA
SCHILDERIJ VAN GERARD DAVID

KUNSTHISTORISCH MUSEUM - WEENEN

behandelt. Een belangrijke, beknopte levensbeschrijving, steunend op goede voorstudie, bezorgde K. Wilk (Breslau 1931). Na de veel verbreide, maar verouderde A.-biographie van Bartels en die van p. Jesualdus (naar de Fransche van Cherancé) verscheen in het Ned. een nieuwe van N. Lohuis (1931), die den Heilige in het volle leven van het historisch milieu tracht te stellen, voor zoover de bronnen dit mogelijk maken.

L i t.: Dict. Hist. Géogr. (III, 797—801); Lex. Theol. Kirche (I, 518—520); B. Kleinschmidt, Antonius von Padua in Leben und Kunst, Kult und Volkstum (Dusseldorf 1931); A. Callebaut, S. Ant. de Padoue: recherches sur ses trente premières années, in: Arch. Franc. Hist. (XXIV 1931); Antonianum (VI 1931, 225 vlg.); Felder, Antoniuswunder (Paderborn 1933). *v. d. Borne.*

V o o r s t e l l i n g i n d e k u n s t. A. vindt men sedert de 14e eeuw afgebeeld met een vlam in de hand; voor dien tijd droeg hij een boek (afgewisseld met een lelie). Het boek (in Duitschland knielt daarop een klein menschje; El Greco legt het kindje als een plaatje in een open boek) is hij blijven dragen. De vlam (soms afgewisseld, soms samen met het boek) beperkt zich in de eerste helft der 15e eeuw tot de iconographie van Midden-Italië; in dien tijd komt ook het hart (soms afgewisseld, soms samen met het boek) voor; in de tweede helft dier eeuw krijgt hij de lelie (soms afgewisseld, gewoonlijk samen met het boek; een enkele maal ook met een inktkoker), die daarna steeds gebruikelijker wordt. Maar in Umbrië behoudt hij de vlam of het hart tot het einde der 15e eeuw, in Toscane tot het einde der 16e. De verschijning van het Christuskind is van vrij jongen datum. In de kathedraal van Valencia draagt hij een kelk met een bloem er in. Een enkele maal draagt hij ook een kruis, een heel enkelen keer een kruisstaf (verwarring met den H. Antonius Abt). In al deze voorstellingsvormen komt hij voor op Kerstscènen, onder het kruis, bij de graflegging, bij den troon van Maria, bij de kroning van Maria, in de hemelsche glorie. Uit zijn leven en van zijn wonderen is welhaast alles in beeld gebracht

L i t.: C. de Mandach, Saint Antoine de Padoue et l'art italien (Parijs 1898); Beda Kleinschmidt, Antonius von Padua (1931). *Heijer.*

A. is een in de N e d. s c h i l d e r k u n s t weinig voorkomende figuur; ± 1500 heeft Gerard David hem tweemaal op een altaarvleugel afgebeeld en drie predella-tafereelen aan zijn legende gewijd, evenals Jan Provoost. Een derde Brugsche schilder, de zgn. Brugsche Meester van 1500, beeldde het ezelwonder uit. Belangrijker is hij natuurlijk in de Italiaansche kunst, waar hij herhaaldelijk verschijnt onder de Heiligen, die de tronende Madonna omringen, en ook vele afzonderlijke paneelen aan hem gewijd zijn, bijv. Giovanni di Francesco (Berlijn, Gemäldegalerie), Alvise Vivarini (Venetië, Mus. Correr). Zijn beroemdste afbeeldingen zijn intusschen die van Spaansche Barokkunstenaars: Ribera en Murillo. De Berlijnsche Verschijning van het Christuskind aan Antonius van den laatste is een der meest verspreide heiligenvoorstellingen der geheele kerkelijke kunst. Veelvuldig heeft de kerkelijke schilderkunst van de 19e eeuw zich met hem bezig gehouden (Schraudolph, Feuerstein). *de Jager.*

Antonius van Rivoli (eig. naam A. N e y r o t, ook wel A. R i p o l a n u s, naar zijn geboorteplaats Rivoli in Piemont), Zalige, te Tunis den marteldood gestorven op 10 April 1460, na eerst eenige maanden zijn geloof verloochend te hebben. Clemens XIII bevestigde in 1767 zijn vereering. Feestdag 10 April.

L i t.: Acta S.S. Aug. (VI 1868, 530—541). *J. v. Rooij.*

Antoniusbroeders, aanvankelijk leekebroeders, in 1298 onder Bonifacius VIII in Frankrijk tot koorheeren met den regel van St. Augustinus uitgegroeid. Zij verpleegden lijders aan een epidemische huidziekte (ignis sacer, helsche vuur en andere benamingen; einde 11e eeuw in Frankrijk ook Antoniusvuur genoemd). Een edelman Gaston richtte een hospitaal op voor deze zieken te St. Didier, uit dankbaarheid voor de genezing van zijn zoon. Persoonlijk verpleegden zij hen, en hoofdzakelijk zonen van voorname families traden in de orde, om uit liefde tot Christus deze veelal verlaten en gesmade kranken eigenhandig te verzorgen. Later werden alle lijders aan huidziekte — een ramp in de latere M.E. — opgenomen.

Het aantal hospitalen steeg tot 369, over geheel Europa verspreid. Zij waren zeer populair: tot steun moesten de burgers de losloopende varkens v. h. hospitaal gratis voeden.

De hervorming deed veel kwaad aan de orde. In 1777 werd zij ingelijfd bij de Malthezers, en in de Fransche Revolutie gingen de laatste stichtingen ten gronde.

L i t.: Heimbucher, Die Orden und Kongregationen ([2]II, 38). *J. Sassen.*

Antoniusbrood, aalmoes ter eere van den H. Antonius van Padua, om zijn voorspraak af te roepen. Voor het eerst in Toulon bekend na 1890. → Antonius van Padua.

Antoniusklokje, → Antonius Abt.

Antoniusklooster, grootste klooster van Egypte, gelegen tegen de helling van den berg Kolzim (1 200 m). Waarschijnlijk nog tijdens het leven van den heiligen kluizenaar Antonius, die hier in een grot verbleef, ontstaan als verzamelplaats van verschillende kluizenaars; meermalen door Bedoeïenen overvallen. Tegenwoordig is het een groot complex gebouwen uit verschillende eeuwen, bestaande uit cellen, 4 kerken, verdedigingstoren met kapel van St. Michael, enz. In 1929 werd het door 18 Kopt. monniken bewoond.

L i t.: G. Schweinfurth, Auf unbetretenen Wegen in Aegypten (1922, 157—186); Labib Habasi und Laki Todrus, In der arab. Wüste und den östl. Klöstern (Kaïro 1929). *J. v. Rooij.*

Antoniuskruis, → Antonius, abt.

Antoniusvarken, → Antoniuszwijn.

Antoniusvuur, → Antonius, abt.

Antoniuszwijn. Het attribuut van den H. Antonius-abt is een varken, omdat de duivel in die gedaante hem bekoorde. In België en onze Z. gewesten geniet deze heilige, als beschermer van het vee, bijzondere vereering. Op 17 Januari werd vroeger in België, de Rijnstreek, en ook in sommige dorpen van Limburg, varkensvleesch geofferd en na de kerkelijke diensten onder de armen verdeeld. De Sint-Antoniusgilden mochten in de M.E. een varken, gemerkt en met een bel om den hals, overal laten voedsel zoeken, zelfs in steden als Amsterdam. Vooral tegen een soort pestziekte onder het vee, Sint-Antoniusvuur genoemd, werd de heilige kluizenaar aangeroepen: in de 11e en 12e eeuw kwam die veel voor; zijn beeld werd wel geschilderd op de buitendeur der huizen, om door zijn voorspraak van de pest bevrijd te blijven.

L i t.: J. David, Van de beelden der Heiligen en hunne gewone kenmerken (Brugge [3]1857); kan. V. Van de Velde, Feesten van het Kerkelijk Jaar en hunne Volksgebruiken (54—62). *Knippenberg.*

Antonomasia (Gr., = met een anderen naam noemen) in de taalkunde is een → troop, waardoor men een zaak aanduidt door een teekenende bijzonderheid, ontleend aan geschiedenis, geographie, enz., bijv. de eeuwige Stad; of een persoon met een omschrijving, ontleend aan zijn waardigheid, hoedanigheid, afkomst, beroep, bijv.: „Leen mij uw harp, o zanger van Ferraren!" (Schaepman).
v. d. Eerenbeemt.

Antontogenese, → Ontogenese.

Antonucci, Antonio Maria Benedetto, * 17 Febr. 1798 te Subiaco in Italië, † 1879 Ancona: studeert te Rome in de rechten en de theologie, treedt aldaar in dienst van de curie en wordt er priester gewijd. In 1829 komt A. als secretaris met internuntius Capaccini naar Nederland; vanaf 1831 tot '41 vertegenwoordigt hij hier den paus, bestuurt als vice-superior de Noord-Nederlandsche zending en is tevens van 1831 tot '34 aartspriester van Holland. Zeeland en West-Friesland. A. maakt de volgende wijzigingen in de kerkelijke indeeling aanhangig: oprichting van het apost. vicariaat van Limburg (Roermond), Zeeuwsch Vlaanderen bij Breda, en de apost. vicariaten van Grave, Ravenstein en Megen bij 's Hertogenbosch. Nog tijdens zijn verblijf hier, of spoedig na zijn vertrek, zijn deze veranderingen een feit geworden. A. heeft te Rome gepleit voor afschaffing van het Departement van Eeredienst; zijn meening, dat deze instelling de vrijheid van godsdienst in gevaar bracht, werd niet gedeeld door zijn opvolger. Aan de aartspriesters ontnam A. het recht om de pastoors te benoemen; hij voerde ook een regelmatige kerkvisitatie en een reglement op de staties in (→ Aartspriesterschap). Ondanks veelzijdige tegenwerking zette A. deze maatregelen krachtig door. A. is de eenige Vice-Superior, die zelf de Ned. Zending bestuurd heeft.

Na zijn verblijf in Ned. is A. bisschop geweest van verschillende diocesen in Italië. Als diplomaat was hij 1844—'51 werkzaam te Turijn, waar hij tot 1848 grooten invloed heeft gehad op de regeering. In 1858 is A. verheven tot kardinaal. Gestorven als bisschop van Ancona (1851—'79).

Lit.: Albers, Gesch. van het Herstel der Hiërarchie in de Nederl. (I 1903); J. C. v. d. Loos, Anton'o Antonucci (Bijdr. van de Gesch. van het bisd. Haarlem XLI 1923); P. Richard, Antonucci (Dict. d'Hist. et de Géogr. Eccl. III 1924, 881). *de Haas.*

Anton Ulrich, hertog van Braunschweig—Luneburg, * 4 Oct. 1633 te Hitzacker, † 27 Maart 1714 te Salzdahlum. Kunstzinnig vorst, en sinds 1709 bekeerd tot het Katholicisme. Als lid van de Palmenorden schreef hij langdradige, pseudo-historische romans, o.m. Die durchläuchtige Syrerin Aramena (1669) en Octavia (1711); en godsdienstige liederen, waarvan nog enkele in Duitschland worden gezongen.

Lit.: F. Sonnenburg, A. U. als Dichter (1896).
Baur.

Antonijnen heeten de Rom. keizers: Antoninus Pius (138—161) en zijn opvolgers: Marcus Aurelius (161—180), Lucius Verus (161—169) en Commodus (177—192).

Antrim, graafschap in N. Ierland (54° 50′ N., 6° 20′ W.), 2 800 km²; 200 000 inw. meest Protestant. Hoofdstad Belfast. Bekende steile bazaltkust; vlasbouw en linnenindustrie.

Antriól = Deen-téra, dorpje op Bonaire.

Antrum Highmori, ook kaakholte, bovenkaakholte of sinus maxillaris genoemd.

Antrustionen, de raadslieden van de Merovingische koningen, uit wie bij voorkeur de legeraanvoerders en gezanten werden gekozen.

Antsirabe, prov. hoofdstad in Centraal Madagaskar, aan den voet van het Ankaratra-gebergte; 7 500 inw.; radio-actieve bronnen; apostolisch vicariaat; door een spoorweg met Tananarivo verbonden.

Antum, Aert van, Nned. zeeschilder, werkzaam ca. 1604—1618; met W. v. Diest behoort hij tot de eerste richting van de marineschilders. De golfslag is decoratief behandeld, de zee diepgroen. Alle aandacht is gewijd aan het nauwkeurig en zakelijk weergeven van de schepen. Toch weet hij iets dramatisch visionnairs te bereiken in zijn beste werk. Gevecht tegen de Armada (1608 Rijksmuseum). Van zijn leven is niets bekend, en slechts gering is het aantal bekende werken (Steenhoff, Ned. Kunst in het Rijksmus. I, 158); → Marine. *de Jager.*

Antving, Gerard van, → Gerard van Antving.

Antwerp, naam van verschillende kleinere plaatsen in de Vereenigde Staten van Amerika, nl. in de staten Ohio (in 1930: 1 024 inw.), New York (868 inw.), Michigan en Montana.

Antwerpen (bisdom). Historisch overzicht (1559—1801).

Stichting. Tot midden 16e eeuw behoorden Antwerpen en omliggende streken tot de bisdommen Kamerijk en Luik. Op verzoek van Philips II sticht paus Paulus IV nieuwe bisdommen en verklaart in zijn bul van 12 Mei 1559 Antwerpen tot bisdom, naast Brugge, Gent, Ieperen, Den Bosch en Roermond, welke alle onder het aartsbisdom Mechelen stonden.

Grenzen. In het Z. en W. strekte het nieuwe bisdom zich niet zoo ver uit als de tegenwoordige provincie, doch naar het Noorden veel verder, daar Bergen-op-Zoom en Breda als dekenaten er nog deel van uitmaakten. Paus Pius IV gaf als gebied behalve 150 kleinere plaatsen nog de steden Antwerpen, Lier, Breda, Bergen-op-Zoom, Turnhout, Herenthals en Hoogstraten (pausel. bul 11 Maart 1561).

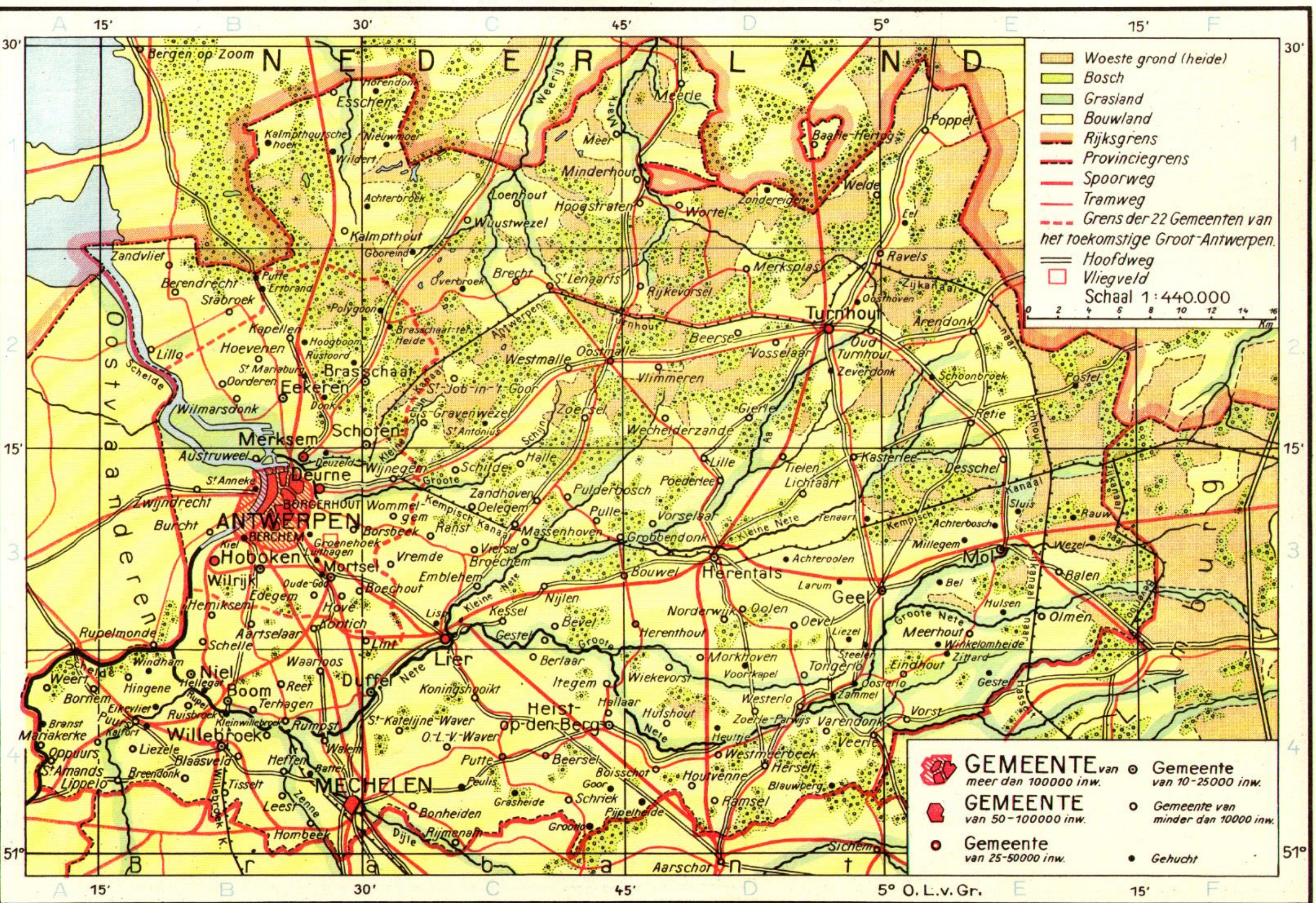
Behalve Turnhout werden naar deze plaatsen de zes dekenaten genoemd.

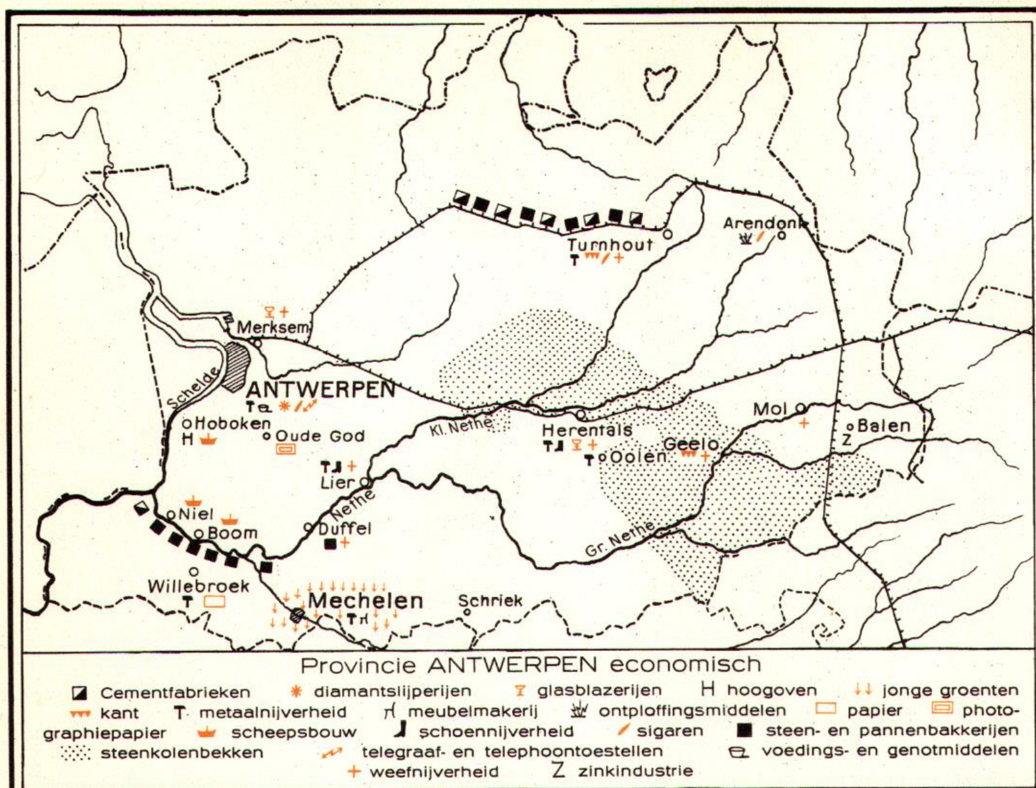
Geschiedenis. De organisatie van het bisdom is het werk geweest van de bisschoppen Sonnius, Torrentius en Miraeus.

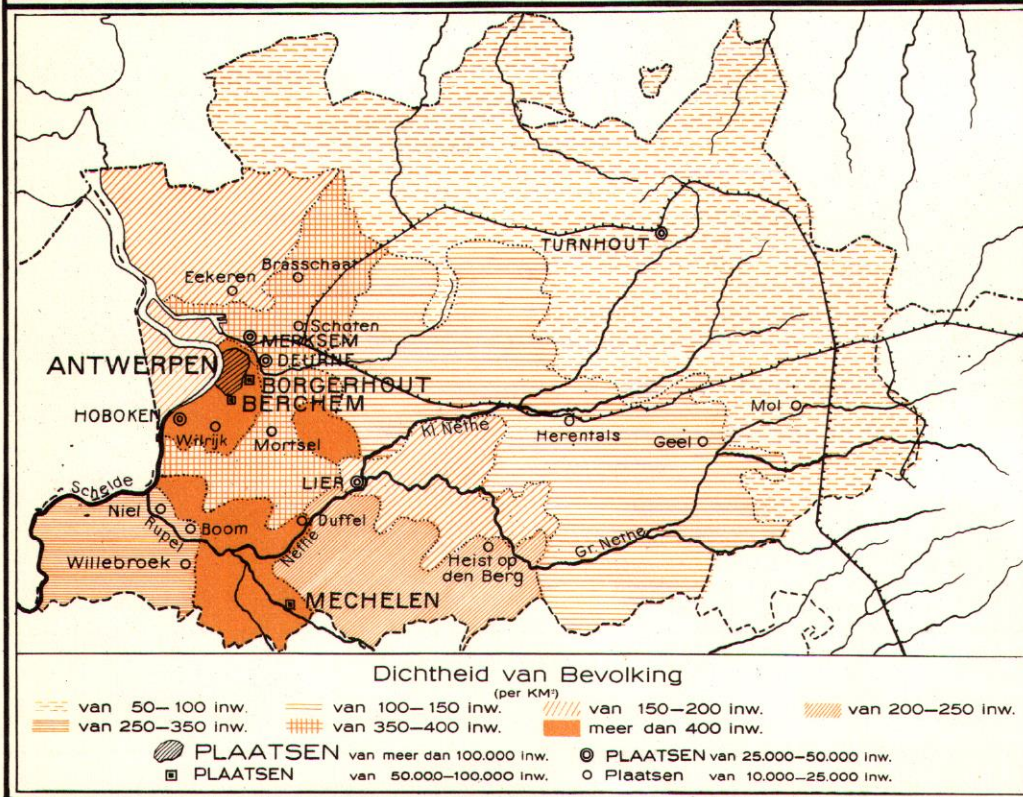
Sonnius (1569—1576) werkte voornamelijk voor het in praktijk brengen van het Concilie van Trente. Zijn opvolger Torrentius (1586—1595) ijverde voor godsdienst en schoolonderwijs. Miraeus (1603—1611), die het N. gedeelte van zijn bisdom wegens het bezethouden der Hollanders niet kon bereiken voor 1609 (12 jarig bestand), streed voornamelijk tegen het Calvinisme en werkte voor oprichting van Antwerpens seminarie om goede priesters te krijgen. Onder zijn bestuur en dat der volgende bisschoppen is er groote groei van het Katholieke leven in het bisdom, uitgezonderd in de dekenaten Bergen-op-Zoom en Breda. Tot aan de Fransche revolutie zijn er geen groote feiten te vermelden. *Valvekens.*

Antwerpen (provincie), de meest N. prov. van België, gelegen tusschen O. Vlaanderen, Brabant, Belgisch Limburg en Nederland. Bij de prov. A. behooren ook Baarle-Hertog, Belgische gem., geheel ingesloten in Nederland, en sedert 19 Maart 1923 enkele gem. aan den linkeroever van de Schelde. Opp. 2 855 km² (op een na de kleinste der Belgische prov.), 1 188 353 inw. (1931), d.i. gemiddeld 416 per km².

PROVINCIE ANTWERPEN

Provincie ANTWERPEN economisch
Cementfabrieken
diamantslijperijen
glasblazerijen
hoogoven
jonge groenten
kant
metaalnijverheid
meubelmakerij
ontploffingsmiddelen
papier
photographiepapier
scheepsbouw
schoennijverheid
sigaren
steen- en pannenbakkerijen
steenkolenbekken
telegraaf- en telephoontoestellen
voedings- en genotmiddelen
weefnijverheid
zinkindustrie
Arendonk
Turnhout
Merksem
Scheldé
ANTWERPEN
Hoboken
Oude God
Kl. Nethe
Herentals
Mol
Balen
Geelo
Oolen
Lier
Nethe
Niel
Boom
Duffel
Gr. Nethe
Willebroek
Mechelen
Schriek

Dichtheid van Bevolking
(per KM²)
van 50–100 inw.
van 100–150 inw.
van 150–200 inw.
van 200–250 inw.
van 250–350 inw.
van 350–400 inw.
meer dan 400 inw.
PLAATSEN van meer dan 100.000 inw.
PLAATSEN van 25.000–50.000 inw.
PLAATSEN van 50.000–100.000 inw.
Plaatsen van 10.000–25.000 inw.
TURNHOUT
Brasschaat
Eekeren
Schaten
MERKSEM
DEURNE
ANTWERPEN
BORGERHOUT
BERCHEM
HOBOKEN
Wilrijk
Mortsel
Kl. Nethe
Herentals
Geel
Mol
Schelde
LIER
Niel
Boom
Rupel
Duffel
Nethe
Willebroek
Heist op den Berg
Gr. Nethe
MECHELEN

Ligging. Van alle Belg. prov. is A. het best gelegen, dank zij de Schelde, die heel de Westgrens bespoelt, dank zij vooral de haven van A., die tegenover Groot-Brittannië gelegen is en gansch België verbindt met de bedrijvigste landen van Europa; de haven van A. beïnvloedt heel het leven van stad, prov. en land.

Opbouw. De aardkunde van de prov. A. is van zeer jongen datum: in dit gedeelte van laag-België treft men niet, zooals in de meeste streken van hoog-België, diepe rivieren en valleien aan, die de grondlagen aantoonen; het aanleggen van de enkele spoor- en andere verkeerswegen heeft hier ook geen diepe delvingen vereischt; de geringe extractieve nijverheid, die men aantreft rond Mol en Turnhout, bracht al evenmin diepe peilingen in de aardkorst mede. Het eerste ernstig bestudeeren van de grondlagen dateert pas van 1898—1901, naar aanleiding van het onderzoek der uitgestrektheid van het Kempisch kolengebied. Over de Cambro-Silurische formatie uit het Palaeozoïcum of Primair tijdvak ontbreken ons alle gegevens. Deze twee grondlagen, die men in de Ardennen aan de oppervlakte aantreft, loopen schuin af van het Z. naar het N., en wijzen reeds op de hellende ligging van de latere lagen. Het Devoon is de diepst gelegen formatie, tot waar men doordrong in de prov. A. Uit de boringen blijkt, dat heel deze streek door de Devoonsche Zee is overstroomd geworden. Op het Devoon volgt de Carboonformatie: de Dinantsche kolenkalkvorming en de Westfaalsche steenkolenvorming. Op verschillende plaatsen ontbreekt de steenkolenvorming, wat een groote moeilijkheid meebrengt bij het bepalen van de uitgestrektheid van het Kempisch kolengebied. De Permische formatie, die men in de Limburgsche Kempen aantreft, schijnt hier niet voor te komen. Evenzoo is het Mesozoïcum of Secundair tijdvak nergens volledig vertegenwoordigd (Trias- en Juraformatie ontbreken). Alleen de Krijtformatie is er zeer belangrijk. Door de menigvuldige kalkbezinksels van de Krijtzee zijn de krijtlagen zeer aanzienlijk, bijv. te Kessel (Lier) 193 m.

Het Neozoïcum of Tertiair tijdvak is van bijzonder belang voor de prov. A.: op menige plaats vormt het de bovenste aardlaag, elders een doordringbaren of ondoordringbaren ondergrond. Heel het N. wordt gekenmerkt door herhaalde overstroomingen en terugtrekkingen der zeeën uit N. en W. richting, waardoor bezinksels van zand en klei achtergelaten werden (Landensche Zee, Iepersche Zee, enz.). IJzerhoudend zand van het Eoceen vindt men aan de opp. in Klein-Brabant. Klei van het Oligoceen werd door de Rupelsche zee afgezet in de streek van den Rupel en wordt aldaar verwerkt in de menigvuldige steenbakkerijen. Kleiachtig zand van het Mioceen vindt men in het W. der prov.; in het overige (nl. in het midden, het Z.O. en heel het N.) zand van het Plioceen (Diest- en Poederleeverdieping), dat op menige plaats bedekt is met zand van de jongste formatie, nl. van het Quartair tijdvak (Diluvium). Het witte zand van Mol schijnt een stroomafzetting uit latere tijden (Tertiair of Quartair?) en wordt gebezigd in de glasblazerijen. De Kempische klei langs de oevers van het kanaal Antwerpen-Turnhout, Rijkevorsel enz. (Tegelenverdieping) dateert ook uit het Tertiair of Quartair tijdvak. De steenblokken, die men in het N. van de prov. aantreft, werden daar aangebracht door de ijsstroomen van het Diluvium. Uit het Alluvium dateeren de jongste duinvormingen, de stroomaanslibbingen, de veengronden in verschillende streken van de prov. A., evenals de polders langs den oever van de Schelde.

Hydrographie. De meeste rivieren van de prov. A. behooren tot het Scheldegebied en volgen de richting N.O.—Z.W. naar de kom van den Rupel. Het zijn alle vlakte-rivieren: de Rupel en de Nete zijn bevaarbaar, de Groote Nete werd gekanaliseerd vanaf Westerloo, de Kleine Nete vanaf Herentals. Tot het Maasgebied behooren enkele minder belangrijke rivieren uit het N.: de groote Aa (of Weerijs), de Mark, enz.

Reliëf. De prov. A. is in laag-België gelegen en maakt deel uit van de groote Baltische laagvlakte. Van alle Belg. prov. is zij het laagst gelegen: gemiddeld 15 m boven den zeespiegel. Sommige deelen, vooral in de polders, liggen 1,50 m beneden den zeespiegel. De hoogste verhevenheden gaan niet boven de 50 m: Heist-op-den-Berg (44 m), Beersel (50 m). Door het midden der prov. loopt een heuvelrug (Brasschaat 30 m, Westmalle—Turnhout 35 m, Postel 46 m), die in Limburg voortloopt en de scheiding maakt tusschen Schelde- en Maasgebied.

Landschappen. De prov. A. is geen specifiek geographische streek: zij heeft nagenoeg hetzelfde klimaat als geheel België, en wat den bodem aangaat maakt zij deel uit van de zandstreek van laag-België. In de prov. A. treffen wij drie geheel onderscheiden streken aan: 1° de Polderstreek, die zich verder uitstrekt langs den linkeroever van de Schelde; 2° Klein-Brabant, dat voortloopt in O. Vlaanderen en Brabant; 3° de Kempen, die ook een gedeelte beslaat van Limburg en N. Brabant. De Polderstreek strekt zich uit in de prov. A. langs de Schelde en den Rupel op een breedte van 10 à 15 km. Ze is zeer laag gelegen, gewoonlijk beneden den zeespiegel. Dank zij den volhardenden arbeid van de Wateringen werd ze in vroeger eeuwen op de zee veroverd. Door de aanhoudende aanslibbingen van klei werd de Polderstreek zeer vruchtbaar. Meestal werden de poldergronden in vette weiden herschapen, waarop talrijke kudden grazen. Ook wint men er graangewassen, die vetten grond vereischen, zooals suikerbieten.

Klein-Brabant is gelegen tusschen den Rupel en de prov. Brabant en is een overgangsstreek tusschen de zandige Kempen en de Kleistreek van Brabant in midden-België. De geheele streek tusschen A. en Brussel wordt gekenmerkt door haar tuinbouw. Men vindt er vooral asperges, vroege aardappelen, erwten, bloemkoolen, tomaten, witloof, aardbeziën, enz. In Kl. Brabant houdt men zich vooral bezig met tuinbouw, niet alleen omdat de grond er zich uitstekend toe leent, maar ook omdat die streek in de onmiddellijke nabijheid gelegen is van de twee grootste steden, Brussel en A., die zij van groenten voorziet; vervolgens omdat Kl. Brabant niet ver verwijderd ligt van de haven van A. en aldus een ruim afzetgebied vindt voor zijn groenten en vruchten in Groot-Brittannië. Die tuinbouw was ook oorzaak dat talrijke conservenfabrieken zich hier, alsook in het N. van Brabant kwamen vestigen: Mechelen, Duffel, enz.

De Kempen is een groote eentonige vlakte; zij omvat het overige van de prov. A. en strekt zich verder uit over het Z. gedeelte van N. Brabant (in Ned.) en over het N. gedeelte van Limburg (in België). De grond is er zandig en dus zeer onvruchtbaar en wordt weinig bebouwd. Groote heidevelden treft

men er aan. Op sommige plaatsen nochtans heeft de Kempische boer, door de noeste werkkracht hem eigen, zijn onvruchtbaren heidegrond in bouwgrond herschapen, waarop hij enkele magere vruchten wint. Elders in de moerassige veengronden wordt turf gestoken.

Economische toestand. Landbouw en veeteelt. Uit de samenstelling van den boven- en den ondergrond blijkt, dat de prov. A. geen rijke landbouwstreek is. In de Polders en in Kl. Brabant is de landbouw waarlijk winstgevend; elders, nl. in de Kempen, is de grond zeer arm. Vele streken zijn te vochtig, daar de ondergrond op geringe diepte ondoordringbare kleilagen bevat, die moerassige veengronden vormen. Op andere plaatsen, waar ook de ondergrond doordringbaar is, wordt de bovengrond spoedig te droog. Zoo lijdt de eene streek aan te groote vochtigheid, de andere aan te groote droogte. Deze laatste worden met dennenbosschen beplant, waarvan de wortels zeer diep in den grond doordringen om er hun voedsel te zoeken. Door middel van waterregeling en bemesting kunnen deze dorre heidegronden en bosschen ontgonnen worden. Op vele plaatsen werden ze in vroeger eeuwen door de monniken herschapen in landerijen. Dank zij de heide-ontginning door den enkeling en door verschillende landbouwvereenigingen breidt het bouwland zich meer en meer uit: in 1846: 56 762 ha; in 1910 36 568 ha onbebouwde grond. De producten: rogge, haver, aardappelen, voederbieten en hier en daar ook wat tarwe, voorzien eenigszins in de behoeften van de bevolking. Ook de nijverheid doet deze heidevelden stilaan verdwijnen, zoodat we soms op een en dezelfde plaats, te Balen bijv., aan den eenen kant van den weg een gezicht hebben op het oud-Kempisch landschap en aan den anderen kant op groote moderne fabrieken. In die dorre streken is de veeteelt de voornaamste bron van inkomsten voor den landman: in 1930 151 091 stuks hoornvee, 54 989 varkens, 16 581 paarden.

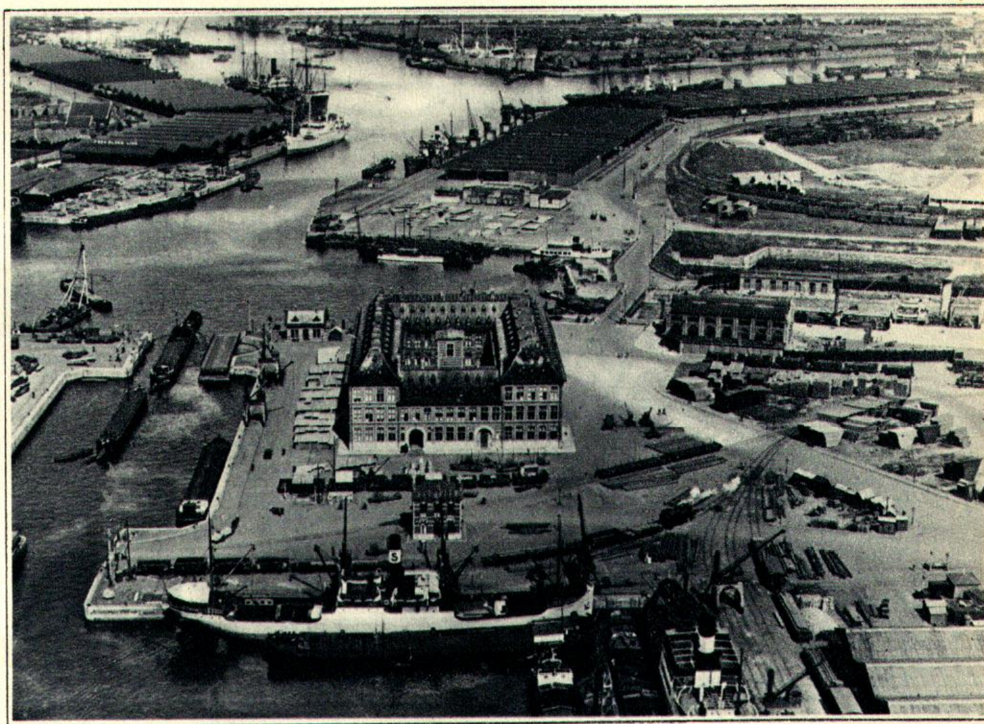
Nijverheid. Reeds lang voordat de steenkolen in den ondergrond van de provincie Antwerpen ontdekt waren, was de industrie er vrij sterk ontwikkeld. Langs de boorden van den Rupel en de Nete rezen belangrijke steenbakkerijen op, die de Rupelklei bewerkten. Die streek is een der voornaamste centra van de kleibewerking van geheel het land: steenbakkerijen, pannenfabrieken, cementfabrieken te Boom, Niel, Terhagen en te Duffel. In 1895 bracht een enkele firma (Landuydt) 12 millioen kareelen voort; in 1905 51 millioen; in 1926 180 millioen. Deze industrie is hier zeer bloeiend, daar de grondstoffen ter plaatse zelf gevonden worden en deze gewesten in rechtstreeksche verbinding staan met de haven van Antw. en toegankelijk zijn voor zeeschepen. Een ander centrum vindt men langs het kanaal A.—Turnhout, waar de Kempische klei ontgonnen wordt: tusschen Brecht en Ravels liggen de steenbakkerijen en pannenfabrieken zeer dicht bij elkaar. De laatste jaren kregen de fabrieken van Portland-cement een groote uitbreiding: in België bestaan 32 Portland-cementfabrieken, waarvan verschillende in de prov. A., o.a. te Beerse, Rijkevorsel en te Ravels. Het witte zand van de Kempen wordt vooral verwerkt in het glasbedrijf van Mol-Gompel, waar in 1921 een glasblazerij werd opgericht, die als een der voornaamste van gansch Europa beschouwd wordt. Het glas wordt er niet geblazen, maar mechanisch bewerkt volgens de nieuwe methode Libbey-Owens. In de glasnijverheid van Mol-Gompel zijn ongeveer 2 000 arbeiders werkzaam, die jaarlijks 16 millioen m^2 vensterglas voortbrengen. Te Donk bij Mol kwam in 1921 een flesschenfabriek tot stand. De 300 werklieden, die er werkzaam zijn, fabriceeren in 24 uren 50 000 flesschen. Een ongekende rijkdom ligt in het zand van Mol en omstreken opgeborgen, die enkel op ontginning en uitbating wacht om van een groot gedeelte van de prov. A. een industrieele streek te maken. Enkele ongezonde en gevaarlijke industrieën vestigden zich hier in eenzame en verlaten plaatsen, op grooten afstand van de steden gelegen en toch verbonden, door het Kempisch kanaal, met de nijverheidscentra A. en Luik. De zinkbewerking nam een aanvang in 1885 te Balen: het zink wordt er geroosterd en voor verdere bewerking uitgevoerd o.m. naar Angleur. Later kwamen er andere afgeleide nijverheidstakken bij: zwavelzuur-, lood- en zilverextractie. Ook om dezelfde redenen richtte men poeder- en dynamietfabrieken op te Arendonk (1875), Balen (1881) en Herenthals (1887). Oolen, vroeger een onaanzienlijk Kempisch dorpje, is totaal veranderd, sinds de radiumindustrie zich daar in 1922 is komen vestigen. Uit het uranium-erts, dat men uit Belgisch Kongo invoert, wordt jaarlijks ongeveer 40 g radium voortgebracht. Oolen bezit 't monopolie van de wereldproductie, alhoewel dit door meer moderne uitvindingen schijnt bedreigd te worden. Daar ontstonden ook koper- en cobaltfabrieken, die grondstoffen uit Belgisch Kongo verwerken. Turnhout, de hoofdstad der Kempen, is bij uitstek de stad van de papierbewerking: gekleurd en gemarmerd papier, speelkaarten en kerkboeken voor bijna alle landen van de wereld.

Sedert eeuwen is A. de stad van de diamantslijperij en met Amsterdam wel de voornaamste van heel de wereld. De nabijheid van de grootstad en van de haven bracht in de Antwerpsche agglomeratie nijverheidstakken tot stand, die van heel groote beteekenis zijn voor de prov. en het land, zooals de scheepsbouw en de metaalnijverheid te Hoboken, de fotografische producten te Oude-God en meer andere.

De provincie A. schijnt een nieuwen bloei tegemoet te gaan door de ontdekking van het Kempisch kolengebied. Wel werden er tot nog toe geen steenkolen ontgonnen, maar de boringen hebben duidelijk bewezen, dat zich ook hier steenkolenlagen in den ondergrond bevinden. De Carboonformatie werd bereikt te Zandhoven op 700 m, te Balen op 757 m, te Geel op 831 m, te Vlimmeren op 874 m. De peilingen hebben uitgewezen, dat het kolengebied in de prov. A. zich uitstrekt op een lengte van 30 km en op een breedte van 12 à 20 km. Benevens de reeds opgenoemde bevaarbare en gekanaliseerde rivieren (Rupel, Kl. en Gr. Nete), beschikt de prov. A. over een gedeelte van de kanalen Leuven—Rupel en Brussel-Willebroek, alsook over het Kempische kanaal, dat de Schelde met de Maas verbindt van A. over Herentals naar Luik, met een vertakking over Turnhout-Hasselt. Die verkeerswegen zijn totaal ontoereikend voor de steeds aangroeiende nijverheid van de prov. Het nieuwe kolengebied van de Kempen moet zijn afzetgebied vinden over A.: een nieuw groot kanaal wordt noodzakelijk: het Albertkanaal, waarmee men reeds in Limburg begonnen is. Hierdoor zal A. een grooter achterland krijgen door zijn rechtstreeksche verbinding met het Kempische en het Waalsche kolengebied en met de Rijn-gewesten.

Gezicht op de middenstad en linkeroever. (Luchtfoto)

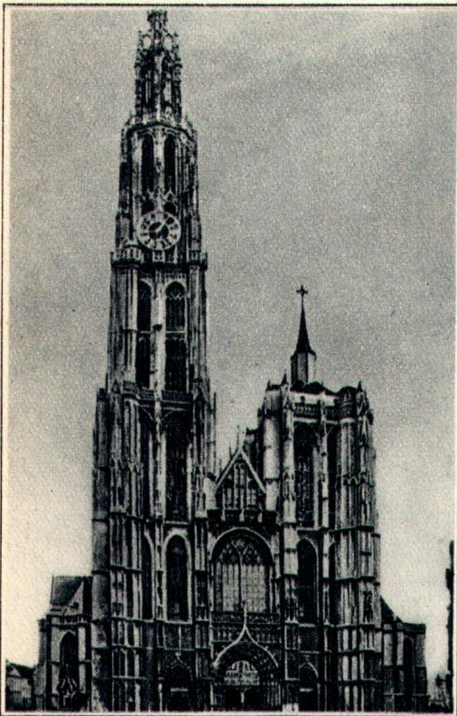

Gezicht op twee dokken. (Luchtfoto)

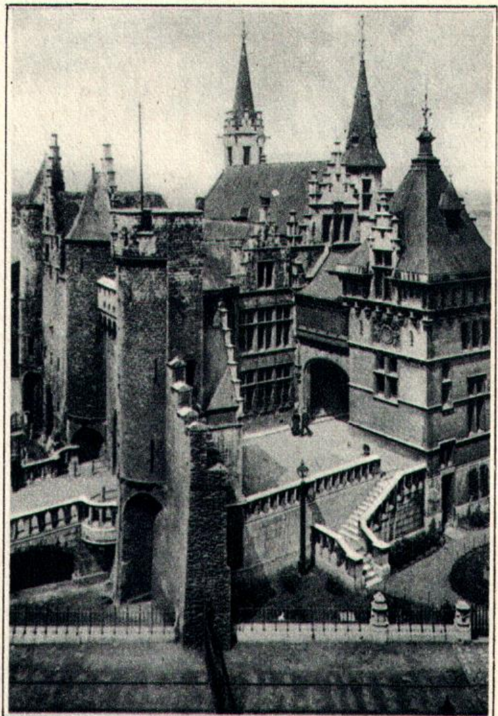
ANTWERPEN

Kade van Antwerpen.

Hoofdgevel van de Onze Lieve Vrouwekerk.

Het Steen.

Godsdienstverdeeling. De inw. van de prov. A. zijn voor het allergrootste gedeelte Kath. Zij behoort met de prov. Brabant tot het aartsbisdom Mechelen, telt 20 dekenaten, 277 parochies en 5 kapelanijen, en wordt bediend door 618 seculiere geestelijken. De twee klein-seminaries zijn gevestigd te Mechelen en te Hoogstraten; het groot-seminarie en de residentie van den aartsbisschop te Mechelen. De andere erkende eerediensten zijn van veel minder belang. De Protestantsche en Anglicaansche eerediensten tellen samen slechts drie tempels, te A. gevestigd, met vier bedienaars. Na den oorlog werden in vsch. gemeenten Evangelische vergaderplaatsen opgericht. De Israëlietische eeredienst beschikt over drie synagogen, eveneens te A. gevestigd, met twee rabbijnen en vier dienstdoende geestelijken.

Sociale en cultureele ontwikkeling. Om een juiste voorstelling te hebben van de sociale en cultureele ontwikkeling van de prov. A. moet onderscheid gemaakt worden tusschen de Antwerpsche agglomeratie en het overige van de prov. Altijd is A. een centrum geweest van handel en nijverheid, van kunsten en wetenschappen. Alhoewel de betrekkelijke bevolking van heel de prov. berekend wordt op 416 inw. per km², is de betrekkelijke bevolking van het arr. A. 779 inw. per km². Schakelt men dus A. uit, dan bekomt men 231 inw. per km² voor het overige der prov., zooals de onderstaande statistiek aantoont.

De bevolking bestond er grootendeels, vooral in het N., uit arme landbouwers, die zich meestal bij hun akkers vestigden en zich met karig voedsel en slechte huisvesting moesten tevreden stellen. Zij waren weinig vatbaar voor nieuwere landbouwmethoden en, daar ze moeilijk konden bestaan van hun landbouw, gingen velen elders arbeiden. De laatste tijden nochtans is hun toestand aanmerkelijk verbeterd. Velen ook gaven den landbouw op en zochten werk in de fabrieken. Samen met de verbetering in hun bestaan nam ook hun verstandelijke ontwikkeling aanmerkelijk toe. Waren er vroeger veel ongeletterden, nu toch sedert de verplichtende schoolwet van 19 Mei 1914 constateert men een aanzienlijken vooruitgang: in 1931, 385 bewaarscholen met 18 533 kinderen; 752 lagerescholen met 143 552 leerlingen; 116 scholen voor volwassenen met 7 781 leerlingen. Middelbaar onderwijs: onderwijs van den 1en graad: 32 gestichten; onderwijs van den 2en graad: 87 gestichten; 16 normaalscholen; 4 scholen voor handels- en hooger onderwijs met 765 studenten; 6 scholen voor sociale wetenschappen, waarbij nog mogen gerekend worden 7 instituten, waar afzonderlijke sociale leergangen gegeven worden; 171 vakscholen of -leergangen; 10 land- en tuinbouwscholen; 17 muziekscholen en 9 kunstteekenscholen. Men telt 281 openbare boekerijen met 889 174 boeken en 1 921 487 uitleeningen (in 1931).

1. Groei der bevolking van de prov. Antwerpen. (1801—1931)

Jaar	Bevolking	Jaar	Bevolking
1801	246 436	1890	699 919
1831	349 942	1900	819 159
1846	406 354	1910	968 677
1866	465 607	1920	1 016 963
1880	577 232	1930	1 173 363

2. Bevolking van de arr. der prov. A. per km².

	1910	1920	1930
Arr. Antwerpen	622	656	779
Arr. Mechelen	406	413	456
Arr. Turnhout	118	126	147
De geheele prov.	342	359	416

3. Bevolking der steden (1929).

Antwerpen	299 190
Mechelen	60 950
Lier	27 700
Turnhout	26 792

4. Uit de laatst verschenen mededeelingen van het Ministerie (1928), kan men voor de nijverheid in de prov. A. de volgende statistiek opmaken (toestand van 31 Oct. 1926). Hier is alleen sprake van ondernemingen met meer dan 10 arbeiders.

Nijverheidstakken	Ondernemingen	Arbeiders
Cokesovens	3	731
Cementfabrieken	7	1 599
Metaalnijverheid	128	16 301
Ceramiek (steenbakkerijen, enz.)	103	7 889
Glasnijverheid	4	1 873
Scheikundige nijverheid	22	3 524
Voedingsindustrie	161	8 169
Textielnijverheid	34	2 977
Kleedingindustrie	75	2 290
Bouwbedrijf	161	7 497
Hout- en Meubelind.	176	5 469
Ledernijverheid	26	1 547
Tabaksindustrie	51	3 170
Papierfabrieken	2	1 214
Boekdrukkerijen	57	1 792
Telefoon- en telegraafapparaten	8	7 506
Diamantslijperijen	309	7 420
Transportbedrijf	121	13 281

Lit.: J. Halkin, Cours de géographie. Géographie de la Belgique (1923); M. Henriquet, La Campine industrielle; Stan Leurs, De Kempen (Steden en Landschappen); A. Demangeon, Belgique—Pays-Bas—Luxembourg (Géographie universelle, 1927); W. Tuckermann, Länderkunde der Niederlande und Belgiens (1931; hierin een zeer gedetailleerde bibliogr.): B. Van de Poel, Esquisse d'une monographie géographique de la Campine (1932). *Houbart.*

Antwerpen (Fr. Anvers, Eng. Antwerp), **stad** aan de Schelde, hoofdplaats van de provincie A., handelsmetropool van België, een der belangrijkste zeehavens van Europa. Aartsbisdom Mechelen.

Oppervlakte. In 1921 bedroeg de opp. 2 611 ha. Na de inlijving der gronden van den linkeroever, waarbij de wijk Vlaamsch Hoofd en een deel van Burcht en Zwijndrecht bij de stad gevoegd werden, steeg de opp. tot 3 596 ha. Na de inlijving der Noordergronden in 1928, waardoor de gemeenten Austruweel, Wilmarsdonk, Oorderen en een deel van Merksem,

Lillo, Hoevenen en Ekeren bij de gemeente A. gevoegd werden, bedraagt de opp. 8 620 ha.

Bevolking. (31 Dec. 1931) A. telt 284 811 inw. Met de voorsteden wordt dit getal ruim 500 000. Deze voorsteden zijn de gemeenten Berchem, Borgerhout, Deurne, Merksem, Hoboken en Wilrijk. Elk jaar vestigen zich minstens 20 000 menschen in A., terwijl er ongeveer evenveel de stad verlaten. In de binnenstad vermindert het aantal inw., daar het centrum steeds meer zakenwijk wordt, en de bewoners zich in de buitenwijken en voorsteden vestigen. A. telt 25 000 vreemdelingen (12 000 Nederlanders, 3 500 Polen, 3 000 Russen, 2 300 Franschen, 1 600 Engelschen, 1 000 Duitschers). 17% der bevolking van A. leeft van de nijverheid, 16,6% van den handel, 4,1% zijn ambtenaren, 4% huisbedienden, 1,5% oefenen een vrij beroep uit, 50% wordt als onactief beschouwd (huisvrouwen, kinderen en ouden van dagen).

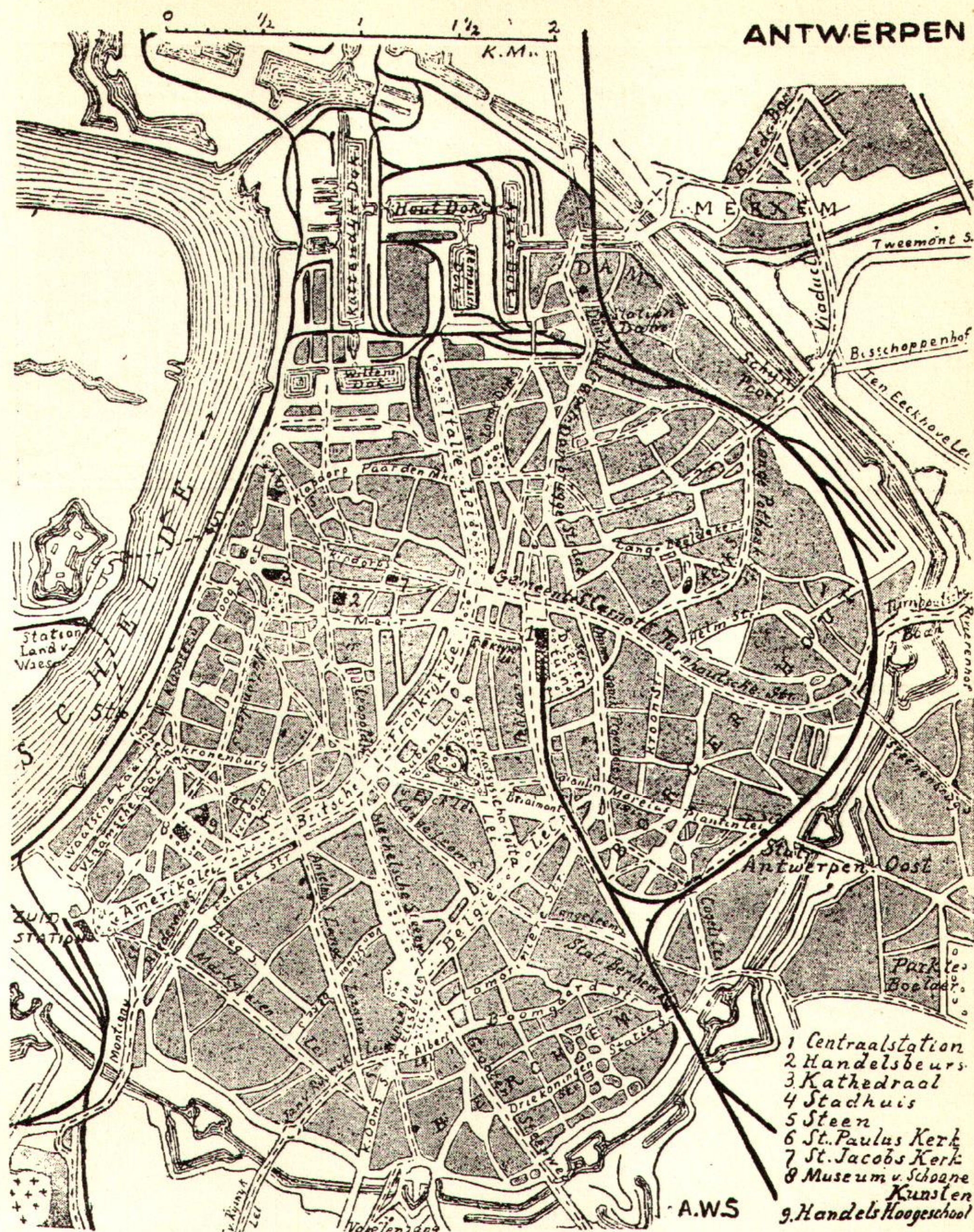
Ligging. A. is gelegen op de twee oevers van de Schelde. Deze stroom is bij eb 350 m breed. De vloed doet die breedte toenemen tot 550 m. Het gemiddelde verschil tusschen eb en vloed is 4,29 m. De stad A. is 14 km van de Nederlandsche grens en 88 km van de Noordzee verwijderd. De geographische ligging is 50° 13′ N. en 4° 23′ 45″ O. De gemiddelde temperatuur is 10° C. Het aantal regendagen is gemiddeld 177, met een neerslag van 620 mm. De diepgang aan de kade is minstens 8 m bij laag getij. A. ligt in een zeer lage vlakte, die N. en W. waarts uit poldergronden bestaat en meer O. en Z. waarts zandig wordt. In den grond ontwaart men veel schelpjes. A. was in 1914 de sterkste vesting van België. De versterkingen bestonden uit een drievoudigen gordel. De eerste was die, welke de stad onmiddellijk omringde, in den vorm van een boog van 18 km omtrek. Deze werken zijn thans in afbraak. De buitengordel werd door het Duitsche leger in een paar dagen doorbroken. Na den heldhaftigen tegenstand aan de Nete begon de beschieting der stad, terwijl de troepen naar Vlaanderen trokken, en de bevolking naar Nederland en Engeland vluchtte. 9 Oct. kwamen de Duitsche troepen A. binnengerukt.

Plattegrond. De oude stad is gelegen rond de hoofdkerk, op den rechteroever van de Schelde. Zij bezit nog vele merkwaardige gebouwen en oude, kronkelende straten. De voornaamste straat is hier de Meirplaats, met het paleis van den koning, door Baurscheit in 1745 gebouwd en door Napoleon I aangekocht. De Meirbrug verbindt de Meirplaats met de Schoenmarkt, waar zich het hoogste gebouw van Europa (83 m), eigendom der Bankvereeniging, bevindt. Zij is verder verbonden met de Groenplaats (oud kerkhof der stad) met Rubens' standbeeld. In de onmiddellijke nabijheid bewondert men de kathedraal, de Groote Markt met stadhuis, gildehuizen, en de Schelde, waarlangs breede wandelterrassen aangebracht werden. Ten N. van de Groote Markt ligt het eigenaardige, cosmopolitische Schipperskwartier (rond de St. Pauluskerk) en meer ten Z. het volksche St. Andrieskwartier. Van de Meirplaats gaat men langs de Leysstraat en de De Keyzerlei naar de Middenstatie, werk van De la Censerie, in 1905 opgetrokken. In de nieuwere stadswijken zijn de traten regelmatiger aangelegd. N. bevindt zich het Damkwartier (met Damstatie, liggend aan den weg naar Nederland), en Merksem; O. de gemeenten Borgerhout, met Ooststatie voor de lijn Roosendaal—Brussel, en Deurne; Z. de gemeente Berchem, met Berchemstatie: lijn Antw.—Brussel, en de Zuidstatie op het uiteinde der leien, bij de richting Kielwijk, Hoboken en Wilrijk. A. bezit tusschen de woningcomplexen verscheidene parken: het stadspark in de nabijheid der leien, die de oude stad omringen, het Albertspark in de nabijheid van Berchem, de Kruidtuin, en vooral het Nachtegalenpark (120 ha), Zuidwaarts gelegen. Ook de omliggende gemeenten bezitten hunne openbare parken: Boelaer (Borgerhout), Boekenberg (Deurne), het hof Ter Rivieren (eigendom der provincie), e.a.

Bezienswaardigheden. Op de Groote Markt bevindt zich het stadhuis in Renaissancestijl, door Corn. Floris (alias de Vriendt) opgetrokken in 1561—'64 en hersteld in 1581. De voorgevel is 78 m breed en bestaat uit drie verdiepingen met middenvak uit vijf verdiepingen. Het beeld van O. L. Vrouw, Antwerpens Patrones, prijkt in een nis van het middenvak. Daaronder ontwaart men de wapens van Spanje, het hertogdom Brabant en het markgraafschap Antwerpen. Het stadhuis bezit prachtige kunstwerken, vooral in de Leyszaal, versierd door muurschilderingen van dezen meester. Op de Vrijdagmarkt bestaat nog de Plantijnsdrukkerij, die Christoffel en zijn opvolgers bewoonden. De ontvangzalen, prachtig behangen met zijden damast of goudleder en opgeluisterd met familieportretten, door Rubens vooral geschilderd, en in Vlaamschen stijl gemeubileerd, de bibliotheken, de winkel, de kamer der correctors, de werkhuizen met veertien persen, de lettergieterij, de verzamelingen der koper- en houtgravuren, alles vindt men daar nog in zijn oorspronkelijken staat. Museum Steen: oude burcht en gevangenis uit de 10e eeuw; het Vleeschhuis: museum van oudheden: 16e eeuw; het museum Mayer-Van den Bergh; de handelsbeurs (bouwmeester Schadde) in Vlaamsch-Gotischen stijl; het Vlaamsch Lyrisch tooneel (bouwmeester A. Van Mechelen, 1907); de Nederlandsche en Fransche Schouwburgen; het Provinciaal Gouvernement op de Schoenmarkt: oud-bisschoppelijk paleis; het Hof van Liere, 1517, woning van burgemeester van Liere, die er Karel V en Dürer ontving, thans hoogere handelsschool van St. Ignatius; de Boergondische kapel (1497), enz. Zeer binnenkort zal A. het woonhuis van Rubens in de Rubensstraat inrichten tot museum. Het Museum van Schoone Kunsten op de L. De Waelplaats verzamelt al wat de Vlaamsche kunst aan meesterstukken voortbracht vanaf haar bloeitijdperk tot op onze dagen. Rubens prijkt er met de Lanssteek, de Driekoningen, de laatste Communie van den H. Franciscus; Van Dijck met de Pieta; Jordaens met Zoo d'ouden zongen, zoo piepen de jongen; Breughel, Quellin, Teniers e.a. Matsijs is er vertegenwoordigd met de Graflegging; Memlinc met Christus met de musiceerende engelen, enz. Standbeelden versieren op talrijke plaatsen de stad: Rubens, Jordaens, Van Dijck, Teniers, Leys, Matsijs, Conscience, Van Rijswijck, Loos, de Wael; de reuzenfontein Brabo; het monument voor de gesneuvelde helden; Leopold I, de Fransche Furie enz. Vóór de hoofdkerk trekt de eigenaardige waterput in gesmeed ijzer, door Matsijs vervaardigd, bijzonder de aandacht.

A. bezit vele oude en prachtige kerken, zie hieronder: Geschiedenis der bouwkunst te Antwerpen.

Kerken van de 19e en 20 eeuw zijn: St. Joris, St. Jozef, St. Amandus, St. Antonius, met een schilderstuk van Rubens (St. Antonius, het kind Jezus ont-

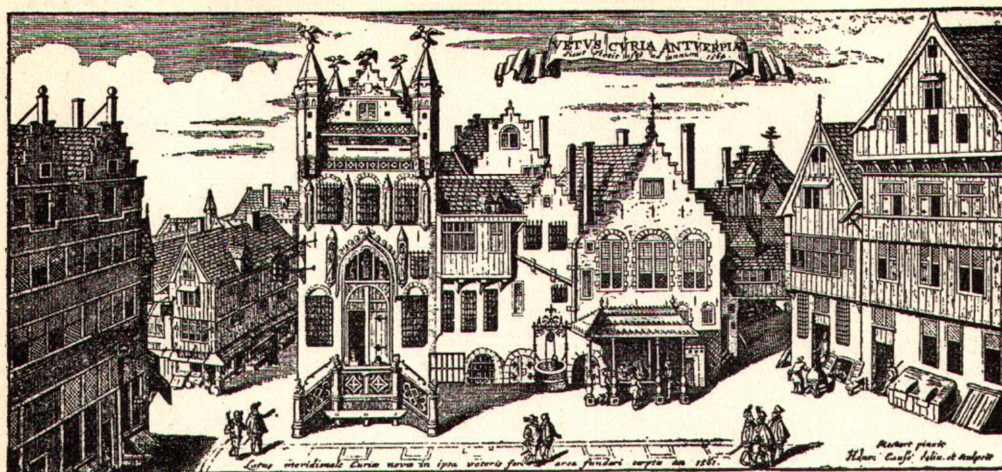

Plattegrond van de stad Antwerpen. Teekening A.N.W.B.

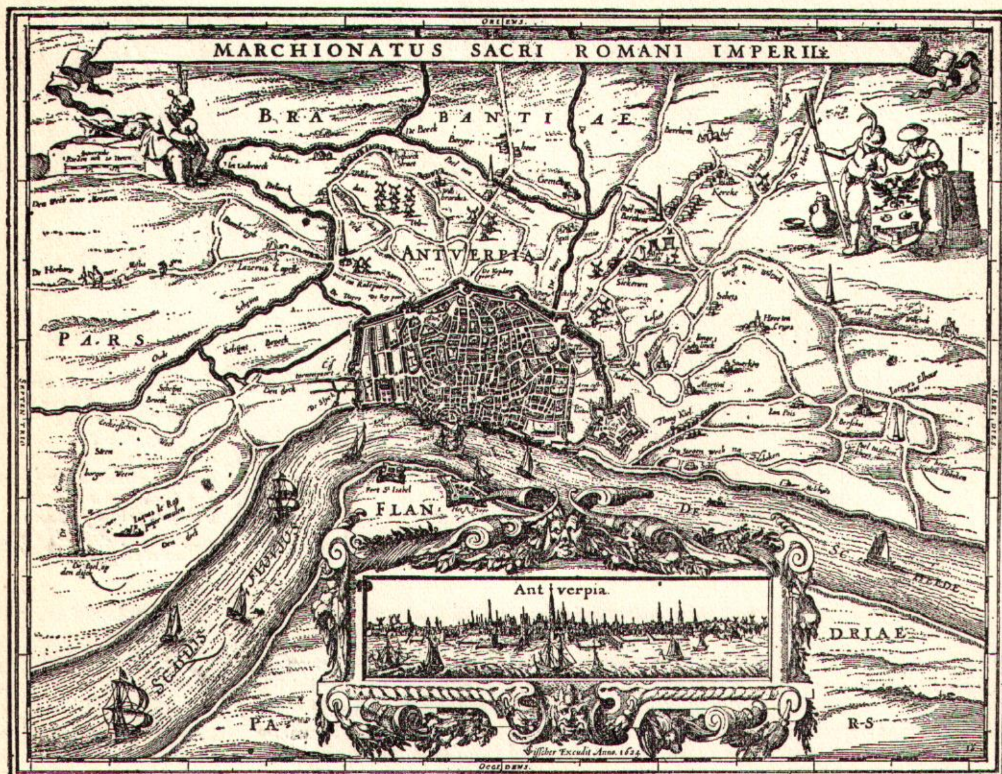
vangend), St. Willibrordus, St. Lambertus, St. Eligius, St. Norbertus, St. Catharina, H. Geest. Bijna al deze kerken zijn in Gotischen stijl. St. Michiel is een Romano-Byzantijnsche kerk, zeer weelderig opgetrokken naar het ontwerp van Fr. van Dijk. Op de terreinen der tentoonstelling van 1930 staat de Christus Koningkerk, modern opgevat, naar plannen van Smolderen.

Intellectueel- en kunstleven. Tot inrichtingen van dezen aard behooren de vrije Kath. colleges en gestichten, het koninklijk atheneum, de middelbare staatsscholen, het hooger St. Ignatius handelsinstituut der paters Jezuïeten, de hoogere handelsschool van den Staat, de hoogeschool voor vrouwen, de nijverheids- en vakscholen, de vrije- en staatsnormaalscholen, de dierentuin, de kruidtuin, de zeevaartschool, de koloniale hoogeschool, de volkshoogeschool.

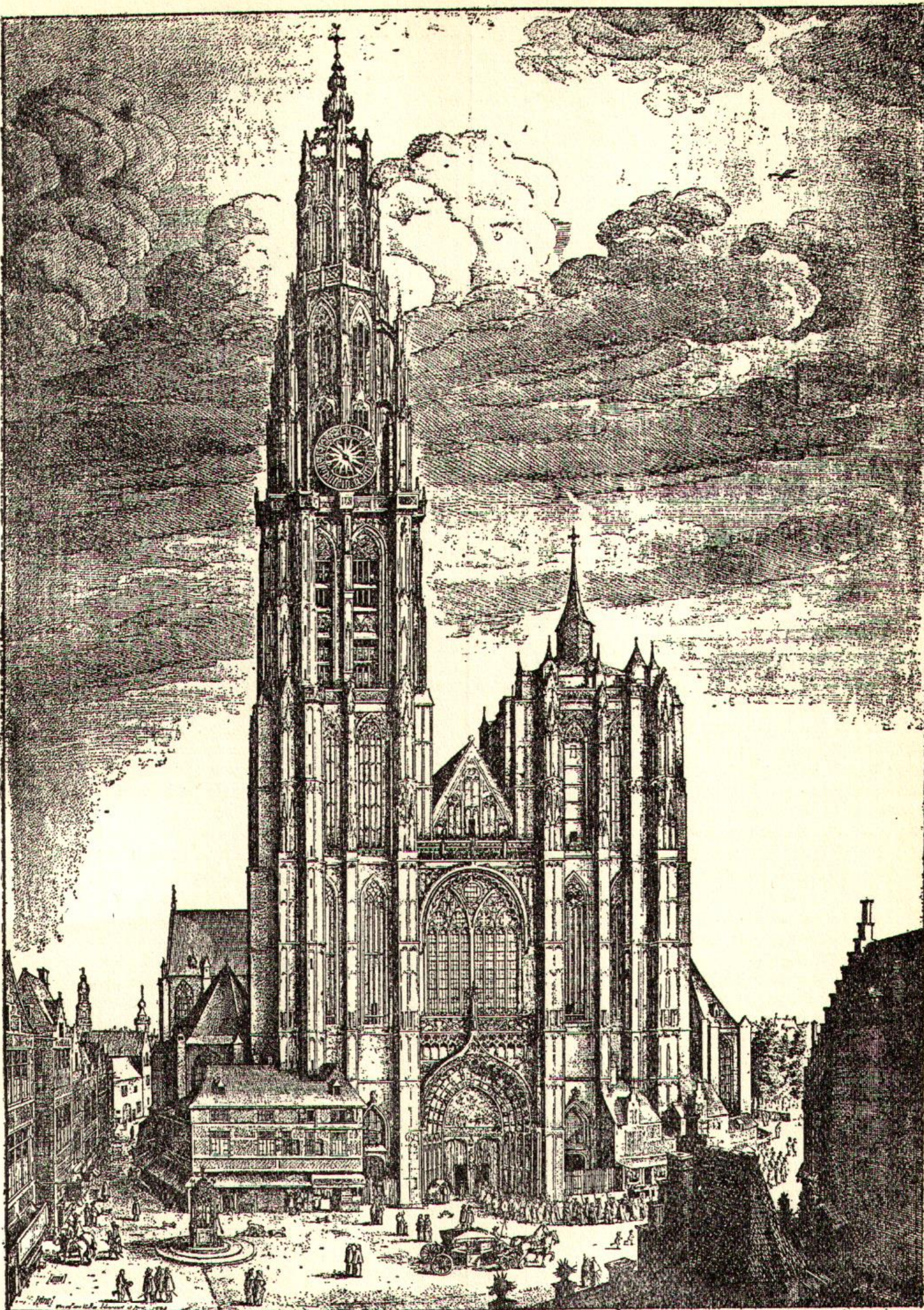
A. beroemt er zich op, en met reden, de groote

Het oude stadhuis te Antwerpen.
Gravure van Henri Causé, naar een schilderij van Mostaert.

Plattegrond en profiel van Antwerpen in 1624. Naar een gravure uit dat jaar.

PROSPECTVS TVRRIS ECCLESIÆ CATHEDRALIS, BEATISSIMÆ VIRGINIS MARIÆ DEI PARÆ ANTVERPIÆ. OCCIDENTEM VERSVS

Kathedraal van Antwerpen, naar een gravure van Wenzel Hollar.

kunststad van België te zijn. Zij was de geboorte- of woonplaats van de kunstschilders Quinten Matsijs, Otto Venius, Rubens, Van Dijck, Teniers, Jordaens, Er. Quellin, H. Leys, Verlat, De Braekeleer e.a.; van de beeldhouwers Artus Quellin, Arnold Quellin, De Cuyper, Baurscheit, Colyns de Nole, Dekkers e.a. Dat de beeldende kunsten in deze stad zulk een hoogte bereikten, dankten zij aan de stichting van het St. Lucasgilde. In 1382 vereenigden zich de kunstambachten tot een bond, die van de magistratuur statuten kreeg, welke geheel overeenkwamen met die van soortgelijke vereenigingen in de M.E. De verschillende vakken, in den bond begrepen, werden gerangschikt als volgt: goudsmeden, schilders, glasschilders, borduurwerkers, hout- en beeldensnijders, zilverbornders. In 1434 werd de bond gilde genoemd, en in 1442 St. Lucasgilde, dat een kapel met altaar in de hoofdkerk bezat. Dat St. Lucasgilde werd de Academie of het hooger instituut van schoone kunsten. Namen als De Keyser, J. De Vriendt, Wappers, P. van der Ouderaa, Hendrix, Farasijn, Wante hielden de laatste jaren den roem dezer Academie hoog. Ook voor de muziekkunst is A. een centrum van groote ontwikkeling. Dit onderwijs wordt gegeven in het Koninklijk Conservatorium. In de M.E. beperkte zich de muzikale beweging tot de koren der kerken en in het bijzonder tot dat der kathedraal. Hieraan was verbonden het koraalhuis, waar de knapen hun volledige muzikale, godsdienstige en intellectueele ontwikkeling ontvingen; zij waren aldus in dienst van het kapittel der kathedraal. Het koraalhuis van A. werd in zijn bloeitijdperk van de 15e en 16e eeuw beschouwd als leidend centrum der Europeesche muziekkunst. Al schafte de Fr. Revolutie deze instelling af, toch leeft ze thans nog, op modernen voet ingericht, in een der eerste onderwijsinrichtingen der stad: het St. Jan Berchmans College, op de Meirplaats. Heeft het muzikale leven aan die instelling haar ontwikkeling te danken, veelzijdig wordt thans de muziekkunst beoefend in de Vlaamsche Opera en den Franschen Schouwburg en ook door de concerten en zangvereenigingen dezer stad. Te citeeren zijn: de Maatschappij der Nieuwe Concerten, de beroemde Chorale Cecilia, leider van deze twee groepeeringen L. De Vocht; de Dierentuinconcerten met het koor Arti Vocali, leider Fl. Alpaerts; het Peter-Benoit-Fonds, dat de werken van Benoit uitgeeft en ter uitvoering brengt, enz.

A. telt thans een heele schaar musici, waarvan sommigen nog de voetstappen volgen van den grooten Vlaamschen meester Peter Benoit (1834—1901). De voornaamste vertegenwoordigers van die Vl. Benoitschool waren Jan Blockx, Edw. Keurvels, Em. Wambach, met den huidigen bestuurder van het Conservatorium: L. Mortelmans. Het letterkundige leven bloeide te A. in de oudste tijden door Anna Bijns (ter eere van wie een school werd opgericht); in de laatste jaren werden de fraaie letteren hoog gehouden door H. Conscience, H. Ram, A. Snieders, M. Belpaire, K. Van den Oever, e.a. en thans door een heele schaar schrijvers, o.a. Lode Baekelmans.

Op tooneelgebied schittert A. in de Vlaamsche cultuur door eenige beroemde groepen, als die van de Vlaamsche Opera, den Ned. Schouwburg, den St. Augustinuskring, de koninklijke Burgerkring, e.a.

Economisch leven. De Antwerpsche zeehaven, de grootste van België, speelt een gewichtige rol in de economie van dit land en van W. Europa. Zij concentreert binnen hare muren meer dan 66% van het Belgisch havenbedrijf, en bezit 90% der Belgische koopvaardijvloot. 41% van het gewicht der handelswaren en ruim 75% van de waarde der uitgevoerde producten van geheel België wordt door haar in- of uitgevoerd.

Als internationale haven dingt A. met Rotterdam en Hamburg naar den eersten rang op het Europeesch vasteland.

DE HAVENS VAN ANTWERPEN.

Die bloei dankt A. 1° aan haar gunstige ligging, aan de Schelde, niet ver van de Noordzee; 2° aan haar flinke uitrusting: ruime aanlegplaatsen, ofwel bezijden den stroom (ruim 5 km) ofwel in de binnendokken. Deze vormen 3 groepen: a) de kleinste groep, ten Z. der stad: de drie Zuidschippersdokken met de petroleumtanks, b) de middelgroep: 15 groote dokken, ten N. der stad, door drie groote zeesluizen met de Schelde verbonden, en c) de Noordelijke groep: reusachtig kanaaldok, met zijdokken, in verbinding met de Schelde door de Kruisschanssluis (270 m lang, 35 m breed, 10—14 m diep). De gezamenlijke kaailengte der dokken bedraagt 36 km. Na het voltooien der plannen zal A. over 47 km aanlegplaatsen beschikken, 600 ha dokken en 1 620 ha voor inrichtingen en spoorwegen (thans 2 973 450 m² dokken) (dok = haven).

A. beschikt over 595 hydraulische en electrische kranen, benevens talrijke vlottende, met de grootste van 150 ton; zóó heeft A. 14 kranen per km aanlegplaats (Hamburg 19 en Rotterdam 6,7); 22 vlottende graanzuigers en 38 sleepbooten maken het materiaal volledig. Het lossen en laden der vaartuigen en het vervoer der goederen naar de stapelhuizen wordt gedaan door de natiën, een soort gilden, die alleen bestaan uit bazen (natiebazen). Deze zorgen voor de werkzaamheden aan een natie opgedragen en belasten daarmede een aantal vrije werklieden. De werktuigen, wagens en paarden, zijn het eigendom der natie. Er bestaan te A. ongeveer een 30-tal natiën: de kleinste telt 7 en de grootste 50 bazen. Het vervoer der koopwaren naar het achterland geschiedt te A. grootendeels per spoor.

Het spoorwegnet is in groot-A. ca. 400 km lang. De beweging van goederenwagens beloopt in de Antwerpsche stations (Centraal, Dokken, Zuid) circa 2 millioen.

3° dankt A. haar bloei aan haar uitgebreid achterland, dat de Kempen en de Waalsche industriegewesten, de Rijngewesten, het groothertogdom Luxemburg, N. Frankrijk en een deel van Zwitserland bevat. 240 lijnen verbinden A. met overig Europa en de andere werelddeelen.

De verbindingswegen te water van A. met haar achterland zijn voorloopig nog ontoereikend: Kempische Vaart, Verbindingsvaart langs Turnhout, Rupel

en zeekanaal naar Brussel, Rijnvaart langs kanaal van Zuid-Beveland en Dordrecht. Het Albert- en het Moerdijkkanaal zullen in dit tekort voorzien. De wedijver van A. tegen de groote Europeesche vastelandshavens uit zich, bijzonder voor wat de Rijnvaart betreft, door voorkeurtarieven en kosteloozen sleepdienst vanaf Dordrecht.

De tonnenmaat in de haven van A. wordt opgegeven in Moorsomton. De omzet der haven bedroeg in 1913 ruim 14 millioen ton, in 1923 ruim 17 mill. ton, in 1929 ruim 24 mill. ton, in 1930: 22 459 000 ton en in 1931: 22 368 000 ton, met ruim 10 500 schepen, waarvan Engeland het grootste deel (3 810) heeft, vervolgens Duitschland (2 107), Nederland (1 027), België (661).

A. is een distributieknoop der Amerikaansche industrie (automobielfabrieken), is de groote stapelplaats der kalizouten uit Elzas-Lotharingen. Voornaamste handelsartikelen der haven zijn: granen, zaden, koloniale waren, katoen, wol, huiden, hop, tabak, petroleum, vetstoffen, hout, oliegranen.

De Antwerpsche beurs heeft hare beteekenis te danken aan haren warenhandel; de fondsenbeurs is van veel minder beteekenis. Twee tunnels onder de Schelde verbinden de twee oevers: de verkeers- en de voetgangerstunnel; de eerste heeft 8,70 m, de tweede 4,30 m inwendigen diameter. De nijverheden van A. zijn: suikerraffinaderijen, scheepstimmerwerven (Cockerill te Hoboken), diamantslijperijen (vóór den oorlog de helft der wereldopbrengst aan geslepen diamant), tabaks- en sigarenfabrieken, stokerijen, kaarsenfabrieken, enz.

A. en hare voorsteden telden in 1926: 81 831 werklieden, verdeeld als volgt: 24% aan het vervoer, 19% aan kunstnijverheid en diamant, 15% aan metaalnijverheid, 12% aan voeding, 8% aan bouwnijverheid, 6% aan textielen.

Verzorging der bevolking. De bevolking van A. is overwegend Kath. 92 à 93% der nieuw-geborenen worden gedoopt. De 7 à 8% niet gedoopten zijn meestal vreemdelingen of behoorende tot andere godsdiensten. $^2/_3$ der kinderen doen hunne Plechtige Communie. Het geboortecijfer is zeer laag gedaald. Dit bedraagt thans 16 op 1 000.

A. telt drie dekenaten, waarvan de hoofdkerken zijn: O. L. Vrouw, St. Willibrordus (Berchem), en St. Amandus. De stad A. telt 26 parochiën (St. Annaparochie, linkeroever, behoort tot het bisdom Gent). Kloostergemeenten voor mannen zijn die der paters Dominicanen, Kapucijnen, Minderbroeders, Jezuïeten (2 huizen), Redemptoristen, Scheutisten, Oblaten van Maria Onbevlekt, Aalmoezeniers van den Arbeid; 3 broedergemeenten: Broeders van Liefde van Gent, Broeders der Christelijke Scholen en Broeders van O. L. V. van Barmhartigheid. Er zijn een 50-tal kloostergemeenten voor vrouwen.

Iets meer dan $^1/_3$ der schoolplichtigen volgt het kosteloos vrij Kath. onderwijs (16 500, waarvan 3 000 de Fröbelscholen volgen); zoo we het volledig vrij Katholiek onderwijs beschouwen (ook betalend, hooger en middelbaar) dan volgt meer dan de helft deze scholen (31 203).

Het kosteloos lager vrij onderwijs wordt gegeven in de parochiale scholen (23 jongens- en 26 meisjesscholen) en in 33 kindertuinen. Het werk van den Katholieken schoolpenning zorgt voor het verzamelen der gelden tot onderhoud der kostelooze vrije scholen, in zooverre de toelagen van staat, provincie en gemeente onvoldoende zijn. Volgende gestichten zijn niet gesubsidieerd en geven het vrij Kath. jongensonderwijs, zoo lager als middelbaar: aartsbisschoppelijk St. Jan B. College (1 081 leerlingen), O. L. Vrouw College der paters Jezuïeten (933), St. Norbertusgesticht (gedeeltelijk aangenomen, 493), St. Stanislasgesticht, Berchem (842), St. Edmondusgesticht (321), St. Lievens College (400), Gesticht Nieberding (242), Albert I College (510).

De Katholieke normaal- en regentenschool voor onderwijzers telt 238 leerlingen.

Het hooger onderwijs wordt gegeven in het St. Ignatiusgesticht (320) en in het hooger instituut voor opvoedkunde (jongensnormaalschool), 57 leerlingen. In een 20-tal kostscholen en externaten wordt het Kath. onderwijs aan meisjes bezorgd. Sommige daarvan zijn aangenomen.

Het beroepsonderwijs wordt gegeven in de meisjesnormaalschool (130). Het hooger onderwijs voor juffrouwen wordt bezorgd in het gesticht Belpaire, in de beroepsschool voor juffrouwen, in de St. Ludgardisschool en bij de Dames van het Christelijk Onderwijs (deze twee laatste met volledige Humaniora).

Niet ten onrechte werd A. de naam gegeven van „liefdadig Antwerpen”. De Commissie van Openbaren Onderstand (Lange Gasthuisstraat 13) werd in 1925 ingesteld.

De gasthuizen van A. worden grootendeels door kloosterzusters bediend. Citeeren we: St. Walburgis- (Stuyvenberg), St. Elisabeth-, St. Vincentius-, Stappaerts-gasthuis. In het St. Vincentiusgasthuis bestaat een school voor verpleegsters. Het St. Julianusgasthuis geeft gastvrijheid aan arme reizigers, die er kosteloos worden toegelaten. Het werd gesticht in 1304. Het Genootschap van den H. Vincentius a Paulo werd te A. gesticht in 1846, en heeft tot doel zelfheiliging door bezoek aan noodlijdenden.

A. telt twee gestichten van de Zusterkens der Armen: Hollandstraat, voor 152 mannen en 15 vrouwen, en Waarlooshofstraat, voor 180 oude lieden. Het St. Camillusgesticht is een heelkundige kliniek, bestuurd door de zusters van den H. Augustinus. Aldaar bestaat ook de St. Berlindisschool voor het vormen van ziekenverpleegsters en de Constance Teichmann afdeeling voor de slachtoffers van werkongevallen. Het Clementina verpleeghuis (zusters: Dochters der Wijsheid) verpleegt kosteloos behoeftigen.

De Clinique du Centenaire wordt bestuurd door de zusters Augustinessen van Maria Middelares.

Het gasthuis Louise-Marie (kindergasthuis) werd in 1846 door Constance Teichmann gesticht, met het doel behoeftige kinderen te verplegen (ingericht voor 70 kinderen tot 12 jaar). Het moederhuis in de Hobokenstraat (1911) bezit 4 kraamzalen, een operatiezaal, 150 bedden (Soeurs de la Charité Maternelle de Metz).

Kliniek der H. Familie (Kongostraat): zusters Franciscanessen.

De voornaamste kloosters, die zusters in de families sturen tot verpleging der zieken, zijn: Zwartzusters, Grauwzusters (twee huizen), zusters Franciscanessen van de H. Familie.

Een huisvesting der landverhuizers in de haven bestaat op den Grooten Koraalberg 10. Het werk „Maria, Ster der Zee” zorgt voor de Kath. matrozen en scheepslieden, die de haven aandoen. Het werk van den H. Franciscus Regis behartigt de regulariseering der huwelijken.

Naast de talrijke kribben voor kleintjes, citeeren we het werk der Katholieke schoolkolonies van A. (1908), dat zwakke lijdende kinderen naar buiten zendt (Vlimmeren voor meisjes; Berlaar voor jongens). De inrichting Bethanie te 's-Gravenwezel heeft tot doel: de bescherming van verwaarloosde kinderen (meisjes). De Fondatie Terninck, gesticht in 1697 door kanunnik Terninck, heeft tot doel de opvoeding van behoeftige meisjes, bij voorkeur weezen (Zusters der Fondatie).

Het gesticht H. Margareta van Cortona (Zusters van het H. Hart), voor meisjes van 14 tot 21 jaar, die door haar wangedrag bijzondere zorg noodig hebben. Het Home Marie-José (Hobokenstraat 9) heeft tot doel de jonge meisjes, zonder ondervinding, te beschermen tegen de gevaren der groote stad door het verschaffen van een gezellig tehuis. Het St. Carolus oude-mannenhuis (1852) geeft huisvesting en onderhoud aan de oude werklieden der stad. De Federatie „Sobriëtas" vereenigt al de drankbestrijdersbonden. Enkele godsdienstige instellingen zijn: 1° de Broederschappen van de Veertiendaagsche Berechting, opgericht in 1755. Zij hebben tot doel om iedere 14 dagen de H. Communie naar de zieken te dragen. Daartoe werd een Concordaat gesticht, waardoor de zes oudste kerken der stad elkander helpen in het volbrengen van die taak, althans voor wat de jaarlijksche plechtige Mis en de Schoone Berechting betreft. Deze bestaat in een plechtigen optocht met de Goddelijke Teerspijze, rond en in het octaaf van het H. Sacrament. Enkel van 1797 tot 1816 werd, tengevolge der roerige tijden, deze gewoonte onderbroken. 2° Het werk der Lieve-Vrouwebeelden heeft tot doel het onderhouden (door versiering en verlichting) der talrijke beelden, vooral Lieve Vrouwebeelden der stad. Daartoe beleggen de geburen een jaarlijksche som, om op processie- en feestdagen der H. Maagd de beelden te tooien door juweelen en bloemen. A. bezit aldus 278 Lieve-Vrouwebeelden, 15 kruisbeelden en 190 Christus- en heiligenbeelden langs den openbaren weg. 3° De kapellen van O. L. V. en het Venerabel Sacrament, in vele oude kerken opgericht, en die een vereeniging van heeren zijn, die de Goddelijke Diensten en processiën opluisteren door het Allerheiligste met licht te vergezellen. De oorsprong berust in de Gilde van O. L. V. Lof in 1478 in de Hoofdkerk gesticht.

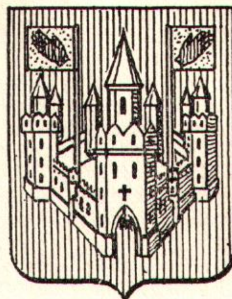
Naast al deze liefdadige en godsdienstige instellingen zou men nog kunnen noemen: de patronaten, de scoutgroepen, de dispensaria, de kinderheilinrichtingen, de K.A.J.-groepen, enz.

De begraafplaats van A. was tot voor enkele jaren het Kielkerkhof, gelegen ten Z. der stad. Daar rusten de stoffelijke overblijfselen van Conscience en Benoit. Thans beschikt men over het prachtig domein van Schoonselhof, op grondgebied van Hoboken en Wilrijk, waar benevens de graven der Antwerpsche burgers, een bijzondere plaats voorbehouden is aan de gesneuvelden van den grooten oorlog, bijzonder van diegenen, die vielen bij het beleg van A. Het domein beslaat 84 ha.

Lit.: Beetemé, Antwerpen; C. Noppen, A. koningin der Schelde; Goris, Antwerpen (1918—28); Heylen, Aardrijkskunde van België. Liefdadig A. (1930).

Striels.

Geschiedenis. A. is een Frankische naam — de „werp" of hooge grond, die, na den landrug te hebben gevormd tusschen de broeklanden van het Schijn Noordwaarts en de Mere Zuidwaarts, in de Schelde vooruitsprong, waardoor er een strategisch punt ontstond. De Frankische bevolking nam dit punt in bezit en versterkte het, zoodat het den voorrang moest krijgen boven de oudere volksnederzetting van Zeeuwschen oorsprong (Caloes), meer Zuidwaarts aan den oever.

Kerstening. In A. werd het eerst het Christendom gepredikt, rond 647 door St. Eligius, bisschop van Noyon-Doornik, die er zich echter buiten zijn diocees bevond, en het bij een kort verblijf liet; daarna door St. Amandus rond 650, die mag beschouwd worden als de stichter der Antwerpsche kerk. Als apostel van Antwerpen dient ook genoemd te worden de H. Willibrordus, die op het einde der 7e eeuw jurisdictie over de kerk van Antwerpen verkreeg. De plaats werd verbrand door de Noormannen in 836. Nadat de veiligheid weergekeerd was, werd de Antwerpsche parochiekerk gebouwd in het oude Zeeuwsche centrum, met St. Michiel als patroon, blijkbaar onder invloed van het bisdom Kamerijk, waartoe de plaats behoorde. In de kapel binnen de herbouwde burcht verkreeg men reliquieën van de H. Walburgis, kort tevoren (915) tot patrones van het rijk uitgeroepen. Begin 12e eeuw waren tweedracht en dwalingen, die Tanchelm in A. naliet, een gunstig motief voor bisschop Burchard v. Kamerijk, om het parochiaal kapittel in St. Michiels tot een meer clericalen vorm te reorganiseeren, waarbij St. Norbertus hem hielp. Een klein gedeelte der kanunniken volgde Norbertus en de kapittelkerk werd Premonstratenser abdij van St. Michiel. De meerderheid der kanunniken trok zich terug in de O. L. V.-kapel in het oude Frankische centrum (1124). O. L. Vrouw werd patrones van Antwerpen.

De villa Antwerpensis, die de bevolking van oever en land omvatte, omwalde op het einde der 12e eeuw een gedeelte van haar grondgebied, haar schepenen kregen nieuwe administratieve en financieele functies, de bevolking verwierf nieuwe privilegiën: dit was het ontstaan van het oppidum, de stad.

Eerste handelsperiode. A. zag haar eersten opbloei als handelsstad in de 13e eeuw. Zij werd de groote haven tusschen Engeland en het Keizerrijk. Tevens werd A. een wijnhandels- en lakenstad. Begin 14e eeuw kwamen er Oosterlingen zoowel als Venetianen op de reede. A. was de stapelplaats van de Engelsche wol sinds 1295, dit werd een waar monopolie in 1340, toen Edward III te A. kwam logeeren, en van daar uit zijn geheelen oorlog financierde. De Bardi's, de Peruzzi's en andere Italiaansche grootfinanciers van dien tijd verkeerden in die jaren te A. De groei stokte, toen in 1356 de graaf van Vlaanderen A. van Brabant afrukte en onder zijn juk bracht. De Vlaamsche steden konden hun concurrent nu veel meer dwarszitten. Eerst onder de hertogen van Bourgondië leefde de stad weer op, en onder Maximiliaan van Oostenrijk (einde 15e eeuw) gloorde de dageraad eener nieuwe groote periode.

Tweede handelsperiode. De Honte verving als zeeweg de Oosterschelde. Het Zwin ver-

zandde. Brugge werd onrustig, hield nog aan oude methoden, terwijl nieuwe handelspractijken in zwang kwamen; de Engelschen brachten hun laken, dat in Brugge werd geweerd, naar Antwerpen om te verven. De Oosterlingen kwamen over en weldra ook de Iberische kooplieden met hun nieuwen, zeer grooten handel in specerijen. A. werd stapelplaats van den koning van Portugal. Wereldhandel en grootfinancie-wezen waren er in de 16e eeuw gevestigd. A. was toen ook een intellectueel brandpunt, een der groote centra van boekdrukkunst, Humanisme en Renaissance. Spoedig heerschten er de nieuwe godsdienstgedachten, en de strijd tusschen de gevestigde orde en de eisch van gelijkstelling der driest optredende nieuwgezinden leidde ook hier tot de beeldstormerij (1566). De verwikkelingen namen snel toe, in 1576 werd A. wreed geplunderd door de Spaansche soldaten (Spaansche Furie). De zwaarbeproefde stad kwam met de Staten in opstand tegen Spanje, hoewel de meerderheid der bevolking afwijzend stond tegenover de godsdienstpolitiek, die in het Noorden werd gevoerd. Farnese belegerde de stad en sneed den toevoer af, o.a. door een schipbrug over de Schelde ter hoogte van Kalloo. Aug. 1585 teekende de burgemeester Marnix van St. Aldegonde de overgave. Doch toen de Spanjaarden niet meer meester waren van de stroommondingen, had A. als haven afgedaan, en in het Noorden deden zich zulke zware economische belangen gelden, dat men tot geen prijs meer de vrije vaart op A. dulden wou. A. werd wel wederom versterkt en vormde het bastion der Katholieken in den strijd tegen het Protestantsche Noorden, het toevluchtsoord voor kloosterlingen en priesters en vervolgde Katholieken, zoowel uit eigen platteland als uit Noord-Brabant, Engeland, Ierland, enz., maar met den groothandel was het uit. De vredesonderhandelingen van 1632 brachten er de Hollanders toe te verklaren, dat ze liever oorlog hadden, dan de Schelde weder te openen. Het tractaat van Westfalen in 1648 sloot voor goed de rivier. A. zocht een andere verbinding naar zee, eerst langs Duinkerken, later over Oostende, maar oneenigheid met steden als Gent deed die plannen telkens mislukken. Een lichte opleving kwam er, na het tractaat van Utrecht, met de stichting der Indische Compagnie van Oostende, die te A. tot stand kwam en van hieruit bestuurd werd; maar de Hollandsche Staten overreedden, zoodra de Compagnie ging bloeien en concurrentie voor de O.I.C. te duchten was, den keizer tot schorsing en opheffing der onderneming. Eerst einde 18e eeuw kwam er verandering in den toestand. Jozef II beproefde de blokkade der Schelde te breken (de Louis), maar de poging verliep in den bespottelijken marmittenoorlog. Later verklaarden de Franschen de Schelde voor vrij, maar niet zoodra trok Dumouriez af, of de Noordelijke Staten hielden haar weer gesloten. Bij den tweeden inval der Franschen gelukte het beter, doch de oorlog en het continentaal-stelsel veroorzaakten, dat de haven niet opbloeien kon. Napoleon maakte haar tot een oorlogshaven, van waaruit hij uitstekend met zeilschepen tegen Engeland kon uitvaren. Toen in 1814 A. bij Holland kwam, ontstonden voor de stad weer de gunstige voorwaarden, die haar in de 13e en de 16e eeuw hadden doen opbloeien: Scheldemonding en -oever onder één gezag. Het duurde niet lang, of de bedrijvigheid nam toe, mede door de bijzondere zorg van den vorst; en wat men in vorige eeuwen in het Noorden had gevreesd, werd nu verwezenlijkt: de Antwerpsche haven overvleugelde spoedig de havens van Amsterdam en het jonge Rotterdam, zelfs op koloniaal gebied. Niets was dan ook voor A. rampzaliger dan de onverwachte Belgische revolutie van 1830. Geheel de handelswereld, op enkele uitzonderingen na, was Orangist. De jaren 1831-'39 worden gekenmerkt door een grooten achteruitgang.

Derde handelsperiode. In 1863 verdween de Scheldetol. Dit was voor A. het sein tot een nieuw begin en van toen af steeg de belangrijkheid der haven zonder één inzinking tot in 1914, het jaar van den wereldoorlog. Het werd de derde groote periode van bloei.

Wanneer men die handelsgeschiedenis overziet, is het duidelijk, dat de economische grootheid van Antwerpen afhangt van de heerschappij over zijn stroom en van den wereldhandel.

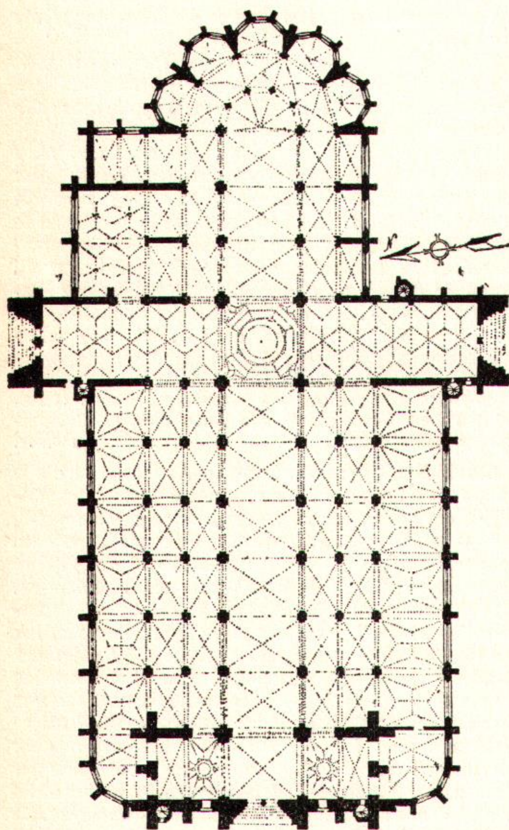
Krijgskundige beteekenis. Alva bouwde in 1567 te Antwerpen een sterk kasteel, dat door latere regeeringen herhaaldelijk werd versterkt en gemoderniseerd. Het had meerdere belegeringen te doorstaan: 1830 het bombardement door generaal Chassé; 1832 het beleg door de Franschen, terwijl Chassé de citadel nu verdedigde. De Belgische regeering omringde A. met een fortengordel en maakte het tot nationale wijkplaats; zoo werd A. ook aangevallen en ingenomen in 1914 door de Duitsche legers.

Lit.: Mertens en Torfs, Geschiedenis van Antwerpen (1845-1854); Genard, Anvers à travers les ages (1886-1892); Prims, Geschiedenis van Antwerpen (3 dln. verschenen sedert 1928). *Prims.*

Geschiedenis der bouwkunst te A. Stedebouw en vestingwerken. Het bewoonde grondgebied om het in 726 vermelde „castrum Antwerpis", dat ± 1000 was herbouwd, wordt als „oppidum Antwerpiense" in 1183—1201 omvest met een 1700 m langen muur, waarin 5, later 6 poorten. In 1295—ca. 1314 een uitleg, die de grenzen uitzet tot de tegenwoordige „Leien", waarmee de ontwikkeling van het architectonisch organisme begint. In 1540 volgt een nieuwe vergrooting onder Karel V, met verbouwing der vestingwerken (1542—'55) naar Italiaansch systeem door Donato de Boni en Peter Fransz., in 1567 uitgebreid met een 5-hoekige citadel, ontworpen door Pacciotto. Een grootsch ontwerp voor uitbreiding der vesting door Abraham Andriessens (1580), op initiatief van Willem van Oranje, kwam niet tot uitvoering. De versterkingen werden 1614 verbeterd door Michiel Coignet, en in 1700—1702 vernieuwd naar het systeem van Vauban onder leiding van de ingenieurs Verboom en Pimienta. In opdracht van Napoleon ontwierp de stadsarchitect Verly in 1803 een plan tot moderniseering en uitbreiding der stad, dat slechts een begin van uitvoering kreeg. De versterkingen in 1816—'18, onder koning Willem I, verbeterd. Onder leiding van stadsarchitect P. B. Bourla werd sinds 1826 de onder Napoleon begonnen uitbreiding voortgezet. In 1859 volgt een groote uitleg der stad na slooping der oude Spaansche omwalling, die wordt vervangen door uitgebreide vestingwerken, ontworpen door Brialmont. In de plaats van de oude wallen en grachten boulevards, naar plannen van architect J. v. Gastel. In het begin der 20e eeuw hebben de oudere vestingwerken plaats gemaakt voor den modernen fortengordel, bekend uit den wereldoorlog. In de oude binnenstad, aan de Schelde, kronkelen oude, nauwe straatjes om de 2 belangrijkste pleinen: de Groote Markt met het raadhuis, en de Groenplaats

met de kathedraal. Deze kern opent zich op de breede leien naar de nieuwere buitenwijken en voorsteden (Borgerhout, Berchem, Hoboken). De oude burcht der landsheeren, „het Steen", in 1393—'96 herbouwd door mr. Jan Everaert, sinds de 14e eeuw staatsgevangenis, in de 15e en 16e eeuw verbouwd, in 1889 ingrijpend gerestaureerd, is sinds 1862 museum voor oudheden.

Kerkelijke bouwkunst. Van vroeg-middeleeuwsche kerken bleef te A. niets bewaard. De

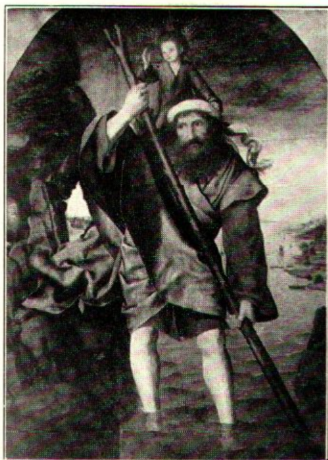
Plattegrond van O. L. V.-kathedraal.

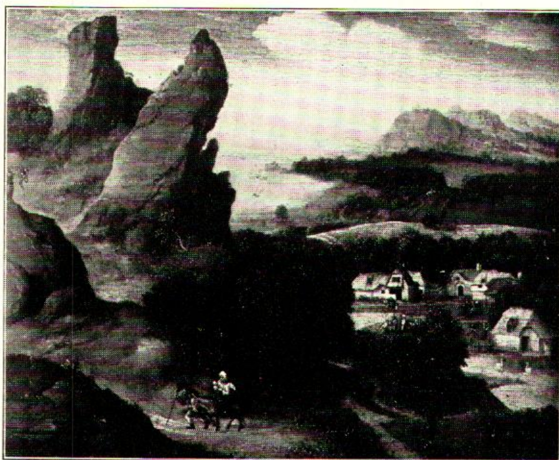
in 1124 gestichte St. Michielsabdij van Praemonstratensen, verwoest bij het bombardement in 1830, is geheel verdwenen. De voornaamste kerk, de O. L. Vr. kathedraal, in 1352—1606 gebouwd (± 1400—1434 onder Peter Appelmans), is een 7-beukige kruisbasiliek (koor met omgang en kapellenkrans), met haar 117 m lengte en 65 m breedte de grootste kerk der Nederlanden. Van de twee Westtorens (± 1420 begonnen door P. Appelmans) werd de Noordelijke, 123 m hoog, in 1502—'18 voltooid door Rombout II Keldermans en Dominicus de Waghemaker; de Zuidertoren sinds 1474 onvoltooid. De kerk werd geteisterd door brand in 1533, door beeldenstorm in 1566, door de Fransche revolutie in 1794. Bezit o.a. belangrijke schilderingen van Rubens: Kruisiging (1610), Kruisafneming (1612) en Maria Hemelvaart (1625, hoofdaltaar), beeldhouwwerk van Artus Quellien den Ouden, enz. De St. Jacobskerk, 1491 begonnen naar ontwerp van Herman de Waghemaker den Ouden, 1503—'26 voortgezet door Domin. de Waghemaker en Rombout II Keldermans, eerst 1602—1656 voltooid, in laat-Gotischen stijl, is een driebeukige kruisbasiliek met transkapellen, kooromgang met kapellenkrans, en onvoltooiden Westtoren; achter het hoogaltaar de Rubenskapel met altaarschildering en grafzerk (1755) van den schilder; voorts glasvensters van Abr. v. Diepenbeek en J. B. van der Veeken; altaren van W. Kerricx, P. Verbruggen, L. Willemsens; koorgestoelten, biechtstoelen en beeldhouwwerken van A. Quellien den Ouden en leerlingen; preekstoel (1675) door Willemsens; schilderijen door B. v. Orley, Jac. Jordaens, Mart. de Vos, Honthorst, de Crayer, Guido Reni enz. Andere getuigenissen van diep gewortelde late-Gotiek zijn: de St. Paulskerk, een driebeukige kruisbasiliek (1533—'71), met na 1621 voltooid koor, voorm. kerk van het klooster der Dominicanen, waarvan overblijfselen aan den N.-kant van het transept bewaard bleven (rijke betimmering en biechtstoelen 17e eeuw; schilderingen van Rubens, Jordaens, M. de Vos, de Crayer, D. Teniers d. O., e.a.); voorts de St. Andreaskerk (1514—'23; preekstoel in 18e-eeuwsche Barok door v. Geel en v. Hool), en de Bourgondische kapel met gewelfschilderingen.

Inmiddels deed tegen het midden der 16e eeuw de Renaissance haar intrede te A. In de kerkelijke bouwkunst komt deze eerste Renaissance, mede tengevolge van den godsdienstoorlog, niet tot uiting. Eerst wanneer zich de Renaiss. heeft ontwikkeld tot Barok, na 1600, ontstaan hier typische Barok-kerken, als de Jezuïetenkerk van St. Carolus Borromaeus (oorspr. H. Ignatius), 1615—1621 gebouwd door P. Huyssens en F. Aguilon, een driebeukige pseudo-basiliek met toren tegen de absis en galerijen over de zijbeuken; voorgevel naar dien van den Gesù te Rome; in 1718 door brand inwendig verwoest en hernieuwd; gevel 1910 gerestaureerd. Tezelfdertijd verrees de Augustijnenkerk, een driebeukige zuilenbasiliek, door W. Cobergher. Hoewel de beteekenis van Rubens voor het ontstaan dezer Antwerpsche Barok-architectuur dikwijls is overdreven, heeft zich zijn invloed stellig doen gelden op haar uitwendige vormentaal, wat vooral blijkt uit de rijke meubileering en versiering der genoemde kerken. De achteruitgang der stad na den vrede van Munster (1648) had ten gevolge, dat hier geen kerkgebouwen van beteekenis meer verrezen vóór 1830. Zoo bouwde Berckmans de parochiekerk van Borgerhout (1841—'46), en T. F. Suys de St. Joriskerk te Antwerpen (1845), in neo-Gotischen stijl. Als verdienstelijke pogingen om in de historische stijlen te bouwen noemen we nog de St. Janskerk te Borgerhout (1885) door H. Beyaert, de St. Amanduskerk door L. Baeckelmans, en de St. Michielskerk (1893) door F. v. Dijck, een navolging der oud-Christelijke basiliek. Dat ook in onze dagen deze historische richting nog te A. voortleeft, bewijzen de Tentoonstellingskerk (1930) door Smolderen en de in aanbouw zijnde St. Laurentiuskerk door Huygh, die een compromis tusschen oude stijlen en moderne bouwtechniek nastreven. In meer modern rationalistischen trant werkt Fl. van Reeth, aan wien de bouw der St. Walburgskerk is opgedragen.

De burgerlijke bouwkunst bereikte hier, als in geheel Vlaanderen, haar hoogsten bloei in de 15e eeuw, voornamelijk in de koophallen, waarvan thans nog getuigt de Vleeschhal, 1501, door H. de Waghemaker den Ouden, hooge baksteen-

OUDE ANTWERPSCHE SCHILDERSCHOOL.

1

2

3

4

5

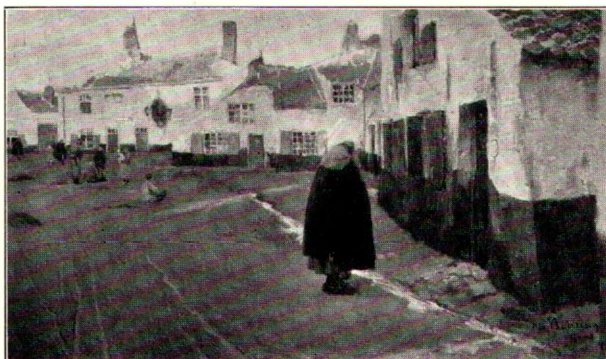
6

1. Quinten Matsys. H. Christophorus (Antwerpen, Museum). 2. Joachim Patinier. Landschap (idem). 3. Jac. Jordaens. Familieconcert (idem). 4. Pieter Brueghel de oude. Boerin (München, Alte Pinacothek). 5. Peter Paul Rubens. H. Cecilia (Berlijn, Kaiser Friedrich Museum). 6. Anton van Dijck. Prins Willem III (Leningrad, Museum).

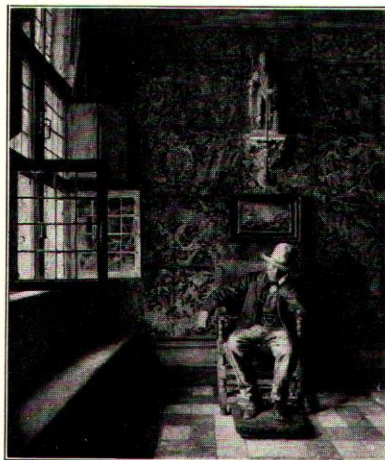
NIEUWE ANTWERPSCHE SCHILDERSCHOOL.

1

2

3

4

5

1. H. Leys. Quinten Matsys. 2. Jan Stobbaerts. Molen op het kiel. 3. Alb. Baertsoen. Vlaamsch Dorpsgezicht.
4. Alb. Servaes. Eerste Communiegang. 5. Hendr. de Braekeleer. De man in de stoel.

Allen in het Museum te Antwerpen.

bouw, navolging van het hertogelijk hof te Brussel. De Renaissance, die te A. reeds in 1540 bij den bouw der vesting haar intrede deed, bracht hier het hoofdwerk der Nederlandsche Renaiss. voort in het Raadhuis, 1567, door Corn. Floris, waarin voor het eerst Noordelijk Gotisch verticalisme en Zuidelijk Latijnsch horizontalisme tot een organisch geheel zijn saamgeklonken. Deze Antw. Renaissance vooral door Hans Vredeman de Vries en de Steenwinckels in geheel N. W. Europa verbreid. Deze architectuur ontwikkelt zich dan in talrijke gilde- en woonhuizen (aan de Gr. Markt en achter het Raadhuis) in Barokken geest, welke Barok culmineert in de figuur van Rubens en tot uitdrukking komt in het huis van Plantijn-Moretus (thans museum) en vooral in dat van Rubens zelf, in 1613—'17 na zijn terugkeer uit Italië ontworpen en voltooid, schilderachtige synthese van de inheemsche bak- en bergsteenarchitectuur en Italiaansche Barokvormen. Karakteristieke schepping dezer Antwerpsche Barok is ook het huis van Jacob Jordaens (1641 voltooid), waarnaast verschillende andere woonhuizen en vooral ook poortjes (zgn. Spaansche deurkens) uit deze periode bewaard bleven. Door het werk vooral van de architecten-beeldhouwers Baurscheidt (vader en zoon) dringt hier ook de invloed der Fransche stijlen van Lodewijk XIV en Lod. XV (Rococo) door, als in het Hof van Susteren Roose, thans Kon. paleis (1745), en het huis Oosterrieth (Meir 85), maar de geest der Rubensperiode blijft tot in de 19e eeuw levend.

Na het verval tijdens de Fransche overheersching begon een herleving in den trant van het Fransche Klassicisme, o.a. met den bouw van het Oude Stapelhuis, 1828, door Lod. Roelandt, leerling v. Percier en Fontaine, en van de Fransche opera (1829—'34) door Bourla. Wanneer de uitleg van 1859 tot nieuwe bouwbedrijvigheid voert, doet zich het 19e eeuwsche Eclectisme gelden: P. Deus sluit met zijn Vlaamschen schouwburg (1869—'72) bij de Italiaansche Barok aan; H. Beyaert bouwt de Nationale Bank in romantischen stijl (1875); Lod. Baekelmans het paleis v. Justitie (1877); in Neo-Hellenistischen stijl verrijst in 1879—1890 het museum van Schoone Kunsten door Winders, die ook woonhuizen bouwde in den trant der Vlaamsche Renaiss., evenals H. en L. Blomme, architecten van het raadhuis te Borgerhout (1889), en W. van Kuyck (huis „Het huwelijksbootje" aan de Markt); de Neo-Gotiek vond toepassing bij den herbouw der Beurs door Schadde (1869—'72); het Centraal Station werd naar de plannen van L. de la Censerie in 1909 voltooid in een pompeusen Franschen Renaiss.-stijl.

L i t.: Nederlandsche Bouwkunst; voorts: Albert v. Laar, Bibliographie van de geschiedenis van de stad Antwerpen (1927, 172—185 en 190—228); F. Prims, Geschiedenis v. Antwerpen (Brussel 1927 vlg.); Stan Leurs, De Bouwkunst in Vlaanderen, in: Vlaanderen door de eeuwen heen (1932, 231—274). *F. Vermeulen.*

Antwerpsche Schilderschool (zie platen). Toen sinds 1477, onder de heerschappij van het Habsburgsche huis, de politieke, economische en artistieke beteekenis van Brugge en Gent ging verbleeken, traden daarvoor in de plaats steden als Antwerpen en Brussel. Vooral echter werd Antwerpen een centrum, gunstig door zijn ligging aan een grooten riviermond. De stad behield haar cultureele suprematie tot diep in de 17e eeuw. In tegenstelling met de Noord-Nederlandsche Scholen kenmerkt de A. S. zich door een grooter ontvankelijkheid voor de Italiaansche Renaissance. Vermenging van bloed en taal, alsmede de drukke reizen van Antwerpenaars naar Italië werkten nog krachtig daartoe mee.

Een der eerste en voornaamste vertegenwoordigers is Quinten Massys (1466—1530) met zijn zonen Jan en Cornelis, en zijn leerling van Roymerswael (ong. 1550). Een zelfstandige landschapschilderkunst ontstond onder Joachim Patinir (1524) en zijn leerling Herri met de Bles (1521). Een geheel bijzonder talent, meer in volksche lijn, ontplooide Pieter Breughel („Boeren-Breughel" 1569). Van zijn zonen ging Pieter de Jongere (1564—1638) in zijn richting door, terwijl Jan („Fluweelen Breugel") weer meer in fijner genrewerk zijn kracht zocht. Gravures naar Breughel vervaardigde Hiëronymus Cock (1570). Verder zijn te noemen: Jacob Grimmer, Corn. Molenaer en Gillis van Conixloo (1544—1608). Jan Gossaert (Mabuse) brengt de A. S. in de paden van het Romanisme en Manierisme (klakkeloos copieeren van Italiaansche gegevens). Uit deze School van Romanisten komen ook voort de Leidenaar Otto van Veen (Vaenius), Tobias Verhaecht of van Haecht, Adam van Noort, allen leermeesters van Petrus Paulus R u b e n s (1577—1640), in wiens dienst weer werkten Jan Wildens, Lucas van Uden, Frans Snyders en Paul de Vos. Rubens drukte op de A. S. geheel zijn eigen stempel en verwekte een reeks graveurs als Lucas Vorsteman, Paulus Pontius, Boëtius en Schelte van Bolswert enz. Naast Rubens werkten gedeeltelijk te Antwerpen Gerard Zeghers (1591—1651), Abr. Janssens, en vooral Anthony van Dijck (1599—1641). Na de Rubensschool begon al spoedig de A. S. aan eigen kracht in te boeten en verbleekte in figuren als Theodoor van Thulden (1606—1667) en Abr. van Diepenbeke (1597—1675). Pieter Soutman (1580—1657) droeg zijn invloed naar het Noorden over. Een der meer zelfstandige navolgers van den meester werd de Protestant Jacob Jordaens (1593—1663). Religieuze onderwerpen behandelden in zijn trant Caspar de Crayer (1584—1669), Corn. Schut en Cornelis en Simon de Vos. Voor landschappen en dierenvoorstellingen (jachttafereelen) zijn bekend: Paul de Vos en Jan Fijt. Als de bekendste genreschilders gelden Adriaen Brouwer (1606—'38), Joost van Craesbeeck (1606—'62), Gonzales Cocx (1618—'84) en vooral David Teniers de Jongere (1610—'90).

Na verval onder de Fransche overheersching nam Matthijs-Ignaas van Bree (1773—1839) de leiding van de herboren Antwerpsche Academie, doch stond nog bijna geheel onder Franschen invloed (Louis David). Meer in nationalen trant, voornamelijk geïnspireerd door van Dijck, werkte Egied Wappers (1803—'74) en later Nicaas de Keyser (1813—'87). De uit Frankrijk ingevoerde Romantiek had als voornaamste vertegenwoordigers den leerling van Van Bree, Ferdinand de Braeckeleer (1792—1803), A. J. D. Leys (1815—'69), die met Henri de Braeckeleer teruggingop het licht- en donker-werk der 17e-eeuwsche Noord-Nederlanders. Leerling en geestverwant van den laatste was Victor Lagye (1825—1896), in wiens richting ook werkten Juliaan en Albrecht de Vriendt. Men sluit zich aan bij de heerschende stroomingen der Zuiderburen. Schilders van het volksleven, die te Antwerpen hun opleiding voor een groot deel genoten zijn Theodoor Verstraete, Edgar Farasyn, Hendrik Luyten e.a. De landschapschilder Adr. Jos. Heymans ging op lateren leeftijd nog naar het Pointillisme der jongere Franschen over. Als dierenschilder verwerft Jan Stobbaerts (1838—1914) betrekkelijke vermaardheid.

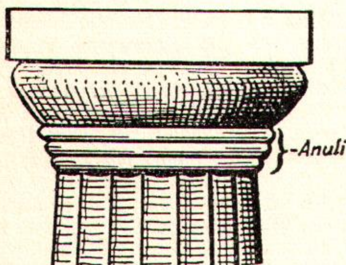
Van de Antwerpsche schilders na 1880 zijn te noemen Emiel Claus, Baseleer, de Sadeleer en Edmond Verstraete. Een geheel eigen plaats verovert in den lateren tijd de in de buurt van Antwerpen woonachtige Albert Servaas.

Lit: M. Rooses, Gesch. der Antwerpsche Schilderschool (1879); Pol de Mont, Schilderkunst in België in de 19e eeuw. *Knipping.*

Antwoord in de psychologie beteekent de reactie van individu of organisme op een gegeven prikkel of prikkelsituatie. Antwoord in de muziek → Fuga.

Anubis, → Anoebis.

Anuli (zie afb.) zijn bij den Gr. Dorischen bouwstijl voorkomende ornamenten. Meestal vindt men de a.

onder den echinus van het kapiteel: dunne, vlak op elkaar liggende ringen om of boven de zuilschacht.

Anura (dierk.), fossiel), → Kikvorschen, orde der; → Amphibiën (palaeozoöl.).

Anurie, ziekelijke toestand, waarbij geen urine in de blaas verzameld wordt en dus ook geen urine geloosd kan worden. De toestand ontstaat als regel tengevolge van ernstige ziektetoestanden in de nieren, tengevolge waarvan deze niet meer op de normale wijze urine kunnen vormen. Het komt ook voor dat de urine wel gevormd wordt, maar niet naar de blaas kan afvloeien, doordat in de verbindingswegen tusschen nieren en blaas een afsluiting is ontstaan (steenvorming). In dit laatste geval wordt gesproken van schijn- of pseudo-anurie. *A. v. Rooy.*

Anus, → Aars.

Anus praeternaturalis (tegennatuurlijke aars) is een kunstmatige, door den chirurg aangelegde darmuitmonding, waardoor alle ontlasting het lichaam verlaat. Ze wordt zoo laag mogelijk in den dikken darm aangelegd, soms als een tijdelijke hulpmaatregel, soms ook als een blijvende toestand. Door dieetregeling is steeds te bereiken, dat de ontlasting vast blijft en op regelmatige tijden het lichaam verlaat. De lijder is dan, als hij nog een goede pelotte draagt, slechts weinig of niet gestoord in zijn maatschappelijk werk. *Krekel.*

Anutschin, Dimitrij Nicolajewitsj; geograaf en ethnoloog; * Aug. 1843 te St. Petersburg, † 1923 te Moskou; prof. geographie en anthropologie in Moskou. Gaf het tijdschrift Semlewedenije (Aardrijkskunde) uit (te beginnen in 1894.)

Bekendste werken: Forschungen über die Ainu (1876); Zur ältesten Geschichte der Haustiere in Russland (1886). *v. Velthoven.*

Anvaing, Belg. gem. in de prov. Henegouwen; ten N.O. van Doornik; opp. 859 ha; 1 063 inw. Heuvelachtige streek; landbouw; suikerijfabriek; kerk van de 18e eeuw; kasteel.

Anversien, onderafdeeling van het Mioceen (→ Tertiairformatie) in België. Aldus genoemd naar de ontsluitingen bij Antwerpen. Behalve een rijke molluskenfauna, komen in de lagen van het A. vele overblijfselen van fossiele gewervelde dieren voor. *Hofsteenge.*

Anville, Jean Baptiste Bourguignon d', cartograaf en geograaf; * 1697 te Parijs, † Jan. 1782 aldaar. Vooral bekend om zijn kaarten, die zeer nauwkeurig waren. Atlas général (Parijs 1737—'80); Nouvel Atlas de la Chine (Den Haag 1737); Carte de l'Afrique (Parijs 1749); Atlas antiquus, met 3 dln. tekst: Géogr. ancienne abrégée (Parijs 1768). *v. Velthoven.*

A. N. W. B., Toeristenbond voor Nederland, oorspronkelijk ten doel hebbend, het houden van wedstrijden voor amateurs, het organiseeren van het rijwieltoerisme, het handhaven van de rechten van den wielrijder en het brengen van contact tusschen de verschillende clubs, werd 1 Juli 1883 te Utrecht opgericht onder den naam Nederlandsche Velocipedisten Bond. Het orgaan, gewijd aan het rijwieltoerisme, kreeg den naam: De Kampioen. Als eerste voorzitter fungeerde de heer C. H. Bingham, reeds in 1884 vervangen door den heer Edo J. Bergsma, thans (1933) nog voorzitter van den Bond. Op 1 Maart 1899 werd besloten een gedeelte van het oorspronkelijke doel, het houden van wedstrijden, los te laten en meer toerisme te gaan beoefenen, nadat reeds in 1885 de naam veranderd was in „Algemeene Nederlandsche Wielrijders Bond". In de komende jaren werd nu ijverig gewerkt voor de belangen van den wielrijder en mede daardoor is het rijwiel in Nederland zulk een populair vervoermiddel geworden. Om het beoefenen van de rijwielsport aan te moedigen, besloot men tot den aanleg van rijwielpaden, het plaatsen van waarschuwingsborden en vooral het plaatsen van wegwijzers (deze laatste tegenwoordig handwijzers genoemd). Deze wegwijzers werden oorspronkelijk geschilderd in de kleuren rood-wit-blauw, later alleen in de wit-blauwe kleur. Dat ons land tot de best „bewegwijzerde" landen ter wereld behoort, is voor een groot deel te danken aan de werkzaamheden van den A.N.W.B. Ten gerieve van den wielrijder werden bondshotels, bondscafé's en bondsrijwielherstellers aangesteld; hulpkisten en voetpompen werden geplaatst. Gevaarlijke punten, hellingen en bochten werden voorzien van de bekende waarschuwingsborden. De in 1898 opgerichte Wegencommissie bevorderde den aanleg van rijwielpaden en gaf den stoot tot de stofbestrijding.

Doordat langzamerhand de werkzaamheden van den Bond zich begonnen uit te breiden en voor de leden meer gedaan kon worden door het geven van reisinlichtingen en dus meer toerisme in algemeenen zin werd beoefend, doordat ook eigen gidsen en kaarten werden vervaardigd, de grensbepalingen werden vereenvoudigd, auto- en watertoerisme bij den Bond werden getrokken, besloot men op 30 April 1905 den naam officieel te veranderen in „A. N. W. B., Toeristenbond voor Nederland", waarbij dus de gedachte, dat de Bond uitsluitend voor het

wielrijden werkzaam zou zijn, geheel werd losgelaten. Vóór den oorlog werd reeds veel aandacht besteed aan wandeltoerisme; ná den oorlog kwam hier nog bij ruitertoerisme en thans is reeds weer een nieuwe tak van toerisme toegevoegd, n.l. luchttoerisme. Als onderafdeeling van den A.N.W.B. werd de Nederlandsche Ski Vereeniging opgericht, om ook de belangen van de leden voor de wintersport te kunnen behartigen.

Als mannen, die zich voor den Bond bijzonder verdienstelijk hebben gemaakt, moeten allereerst genoemd worden de heeren Daam Fockema († 1914) en G. A. Pos, die als hoofdconsuls de organisatie van het toerisme geperfectionneerd hebben; den heer J. C. Redelé komt de eer toe ons land zoo volmaakt van wegwijzers te hebben voorzien. Als redacteur van De Kampioen traden op de heeren Edo J. Bergsma, Schilthuis, Frans Netscher, Henri Meyer, G. A. Pos en W. J. Lugard; thans (1933) wordt deze functie vervuld door Jhr. Jan Feith. In 1933 telt de Bond ruim 93 000 leden en heeft twee kantoren, één te Amsterdam en één te Den Haag. Er is een Algemeen Bestuur (50 leden) en een Dagelijksch Bestuur (5 leden), terwijl de leiding der Bondswerkzaamheden is opgedragen aan 3 Directeuren. Het personeel bestaat uit 150—200 personen, terwijl iedere provincie een afdeelings-consul (ongesalarieerd) en bijna iedere gemeente een consul heeft. In het buitenland zijn 122 vertegenwoordigers aangesteld.

In het jaar 1932 werden ongeveer 35 000 reisinlichtingen verstrekt, terwijl op 1 Juni 1932 het aantal wegwijzers 3 357 bedroeg, waarschuwingsborden (in samenwerking met de K.N.A.C.) 585, richtingsborden (idem) 59, hulpkisten 111, voetpompen 2 012, plaatsnaamborden (in samenwerking met de K.N.A.C.) 5 579. Ook de werkzaamheden, verbonden aan de verbetering der wegen, zijn opgedragen aan een gemeenschappelijke commissie uit A.N.W.B. en K.N.A.C. Voor de bewegwijzering van de rijwielpaden zijn 778 paddestoelen geplaatst. Bondshotels zijn er momenteel 997, Bondscafé's 532, Bondsrijwielherstellers 1 074. Ook in het buitenland zijn Bondshotels aangesteld en hun aantal bedraagt thans ruim 1 300. 121 ruiterconsuls verleenden hun diensten in het belang van het ruitertoerisme, bijgestaan door 87 Bondspaardenartsen, 75 Bondshoefsmeden en 76 Bondsstallingen. In één jaar (1932) werden 109 191 grensdocumenten voor motorrijtuigen en rijwielen afgegeven.

De Bond heeft drie organen: De Kampioen (gratis aan alle leden gezonden), De Waterkampioen en de Autokampioen. Behalve De Kampioen ontvangen alle leden ieder jaar gratis het Handboekje van den Bond. De contributie bedraagt 5 gld. per jaar, voor huisgenooten van leden 2,50 gld. per jaar. In het belang van de leden en van het toerisme is de A.N.W.B. aangesloten bij de Alliance Internationale de Tourisme (A.I.T.) en bij den Conseil Central du Tourisme International (C.C.T.I.), de Nederlandsche Ski Vereeniging bovendien bij de Fédération Internationale de Ski (F.I.S.).

Tot de algemeene werkzaamheden van den Bond behoort mede de behartiging van de belangen van het paard op den weg (aanleg van ruiterpaden). Als geen andere vereeniging is de Bond werkzaam in het belang van veilig verkeer, terwijl in den loop van 1932 de eigen Topografische Dienst aan den Bond werd toegevoegd. Krachtig wordt gewerkt voor het behoud van natuurschoon in eigen land en het is daarom dat de Bond vertegenwoordigd is in de besturen van de Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland, in den bond Heemschut, in het comité Het Nederlandsche Landschap, alsmede in den Boschraad. Dat de Natuurschoonwet van 1928 tot stand is gekomen, is voor een groot deel te danken aan den A.N.W.B. Vermelding verdient ten slotte de Bondsuitgave Ons Eigen Land, welke de schoonheid van stad en land op treffende wijze in het licht stelt. *Rijnberk.*

Anxur (ant. geogr.), → Tarracina.

Anyeoak, stam aan den Boven-Nijl, → Afrika.

Anijs of Anijszaad is de rijpe vrucht van Pimpinella Anisum L., een $^1/_2$ m hooge umbellifeer. De plant stamt uit het O. Middellandsche Zee-gebied, komt thans niet meer in het wild voor, maar wordt in warmere streken veelvuldig verbouwd. De a. is een dubbele dopvrucht, peervormig, ongeveer 5 bij 3 mm, met als essentieel bestanddeel 2 à 3% anijsolie. Het meest gangbaar hier te lande is het fraai grijsgroene, hoogst aromatische Spaansche zaad, dat gebruikt wordt als specerij en voor pharmaceutische doeleinden. Voor het stoken van de anijsolie gebruikt men het Russische zaad, dat minder van qualiteit is, grauwer en minder geurig.

Lit.: Grafe, Handbuch der organischen Warenkunde (IV 1930). *Bosch.*

Anijsboom, Illicium anisatum Gaertn., struik met immergroene bladeren en welriekende bloemen, waarvan de vruchten, bekend als steranijs, gebruikt worden in de geneeskunde als prikkelend middel en tot het bereiden van likeuren. Behoort tot de familie der Magnoliaceeën en komt in China voor. *Robyns.*

Anijsdruppels, → Anijsspiritus.

Anijsolie, vluchtige olie, door destillatie bereid uit anijsvruchten. Stolt bij afkoeling tot een witte, kristallijne massa, die eerst bij 15° C begint te smelten. Bestanddeelen anethol en anijsketon. Gebruikt voor de bereiding van anijsspiritus en anijssuiker.

Lit.: Ned. Pharm. (V).

Anijsspiritus, kleurloos of lichtgeel mengsel van anijsolie, spiritus en ammonia, dat met water troebel wordt en bij afkoeling kristallen van anethol afscheidt. Gebruikt als „anijsdruppels", op suikerwater, bij hoest e.d.

Lit.: Ned. Pharm. (V).

Anijsstroop, mengsel van 1 dl. anijsolie en 499 dln. suikerstroop.

Anijssuiker, mengsel van 1 druppel anijsolie en 2 gram suiker.

Anijszaad, → Anijs.

Anijszwam, Clitocybe (Agaricus), een ondergeslacht van de fam. der agariceeën, komt in twee soorten voor: Clitocybe odora, de groene a., een paddenstoel met witten steel en een blauwgroenen hoed, die eerst kegelvormig is en later bekervormig wordt; de andere soort. Clitocybe suaveolens, de kleine grijze a., is lichtbruin en groeit bij naaldhout. Beide rieken naar anijs. Een derde a. is Lentinus cochleatus, de bruine a., een Marasmiacee. Deze groeit in heele kolonies op beuken-, elzen- en wilgenstronken. *Bouman.*

Anyte van Tegea, Gr. dichteres, begin 3e eeuw v. Chr. Epigrammen in de Anthologia Palatina en bij Planudes.

Anytus klaagde met Meletus Socrates aan op grond van goddeloosheid.

Anzegem of A n s e g h e m, Belg. gem. in de prov. West-Vlaanderen, ten O. van Kortrijk; opp. 1 619 ha; 3 625 inw. Golvende zandachtige kleistreek; landbouw; suikerbietenteelt; scheikundige nijverheid; olieslagerij; tabak; brouwerijen. Vóórhistorische en Romeinsche vondsten (weg en munten); kerktoren en beuk van de 12e en 18e eeuwen; kasteel van Hemsrode. *V. Asbroeck.*

Anzengruber, L u d w i g, Duitsch-Oostenrijksch schrijver van technisch-sterke, sociaal-gerichte tooneelstukken en romans, waarvan echter de dikaangestreken, anti-Roomsche strekking zeer onrechtvaardig is. Tooneelspeler, politiebeambte, later journalist. * 29 Nov. 1839 te Weenen, † 10 Dec. 1889 aldaar. De stijlgedaante van A., soms tot naturalisme verscherpt, is veelal die van een tactvolle en toch getrouwe, niet zelden met humor verzachte werkelijkheidsschildering in een sterk-gestiliseerd dialect. A.'s werk bedraagt niet minder dan twintig tooneelspelen, twee landelijke romans en vele deelen dorpsverhalen. Zoowel in zijn tooneelarbeid, die vaak met oppervlakkig-volksche spektakelmiddelen werkt, als in zijn epiek, waarvan de procédé's eenvoudiger zijn, is A. een meesterlijk uitbeelder van volkstypen en boeren: met verzorgde milieu-teekening weet hij immers een grondige ontleding van zieleleven te verbinden.

Zijn m e e s t e r s t u k k e n zijn de spelen Der Meineidbauer (1872); Der Die Kreuzelschreiber (1872); Der G'wissenswurm (1874); Der Doppelselbstmord (1875); Das vierte Gebot (1877); Das Jungferngift (1878) en de roman Der Sternsteinhof (1885). — U i t g.: O. Rommel (15 dln. 1918 vlg.); E. Castle (7 dln. Leipzig Hesse 1921); A. Bettelheim (14 dln. Berlijn 1929). — L i t.: A. Bettelheim (1919); A. Kleinberg (Stuttgart 1921); Ermisch, A. und der Naturalismus (Minneapolis 1927); Fr. Weber, A.'s Naturalismus (Berlijn 1929). *Baur.*

Anzer, J o h a n n B a p t i s t, Missionaris van het Goddelijk Woord, missiebisschop. * 16 Mei 1851 te Weinried (dioc. Regensburg), † 24 Nov. 1903 te Rome. A. werd in 1875 lid der Congreg. van Steyl, vertrok in 1879 als missionaris naar Zuid-Sjantoeng, werkte ondanks hevige vervolgingen met veel succes en werd in 1885 vicaris apost., in 1886 tit. bisschop van Telepte. Zijn levensdoel: vrije ontplooiing van de missieactie in Z. Sjantoeng, bereikte A. door zijn vicariaat te stellen onder de diplomatieke bescherming van het Duitsche Rijk. Dit geschiedde met voorkennis van Leo XIII, op 24 Nov. 1890. Van Prot. zijde (von Warneck) wordt hem verweten, de politiek in het missioneeringsprobleem te hebben betrokken. A. ligt begraven op het Campo Santo, zijn hart echter op het kerkhof van St. Gabriël. *J. v. Rooij.*

Anzin, stad in het dept. Nord (Fr., bij Valenciennes), 16 000 inw. (1931); kolenmijnen.

Anzio, → Antium.

Anzoletti, L u i s a, Italiaansche dichteres van uitgesproken Christelijke richting. * 9 April 1863 te Trente.

A. O. C. = anno orbis conditi, in het (zooveelste) jaar na de schepping der wereld.

Aod, een rechter uit den stam Benjamin, die Israël van het juk der Moabieten verloste. Terwijl hij de jaarlijksche schatting aan Eglon, den koning van Moab, bracht, stiet hij hem een dolk in het lijf en riep Israël ten strijde tegen de onderdrukkers, die volkomen verslagen werden (Jud. 3. 14-30).

Aónia, A ó n i d e s. Naar Aon, zoon van Poseidon, heette Boeotië ook wel Aonia; de oorspr. bewoners Aones. Aonides werden de Muzen genoemd, naar den berg Helicon in Boeotië, door haar bewoond.

Aoristus (< Gr. aoristos = onbegrensd) is in de Idg. talen een tijdvorm van het werkwoord, welke een handeling als tijdelijk onbepaald aanduidt. De a. als zoodanig is de uitdrukking van het oogenblikkelijke. Het onderscheid, dat tusschen de verschillende a. onderling gemaakt wordt, heeft slechts betrekking op den vorm. In de meeste Idg. talen is de a. als aparte tijdvorm uitgestorven.

Aornus (Awarana), hooggelegen vesting ten N. van de plaats, waar de Kophes in den Indus stroomt; door Alexander den Grooten bestormd (327 v. Chr.). De Grieken verklaarden den naam evenals dien van den Lacus Avernus: waar geen vogel (ornis) heen vliegt (te recht: afweer, beschutting). *Davids.*

Aorta, → Hoofdslagader.

Aortaboog, → Hoofdslagader.

Aortastam, → Hoofdslagader.

Aosta, 1° Ital. p r o v i n c i e in N.W. Piemont; 4 759 km², 237 000 inw. (1931), 47 per km²; 105 gemeenten. Alpenvoorland. Landbouw (ooft, wijn, kastanjes), veeteelt, waterkracht, metaal-ind. Schilderachtig dal van de rivier de Dora Baltea, V a l d'A o s t a genaamd. De armoedige bevolking (80 000) is gedeeltelijk Fransch sprekend. Het dal van den grooten St. Bernhard en de pas van het Rhônedal komen hier op uit. Aan zijn uitgang is het met weiden en bosschen bedekt, heeft het mijnen en minerale bronnen en wordt door het fort Bard beschermd.

2° H o o f d s t a d van de prov. A. (Ital., 45° 44′ N., 7° 19′ O.), 580 m boven zee, 20 700 inw.; in een bekken door bergen omgeven. De vallei is beroemd om het natuurschoon. Knooppunt van Alpenwegen. Veeteelt; industrie. Eerepoort van Augustus. Kerk van Saint-Ours (11e eeuw). Bisschopszetel. Oudtijds Augusta Praetoria genaamd. *Heere.*

Aoste, 1° de tegenwoordige hertog van A., → Emmanuel Philiberto van Savoye.

2° A m a d e u s v a n, → Amadeus, koning van Spanje.

Aoueth, T o s. C o l o c a s s a, geschiedschrijver en oudheidkundige, (1791—1863). Sedert 1840 directeur aan het kabinet voor Munten en Antiquiteiten te Weenen. Van zijn werken over numismatiek is vooral bekend: „Synopsis nummorum antiquorum" (1837—'42).

Aoüs (a n t. g e o g r.), rivier in Epirus en Illyrië, teg. Viosa.

A. P., → Amsterdamsch peil.

Apache, stam der → Indianen van N. Amerika; Z.W. gebied in de huidige staten New Mexico en Arizona. Daar de Apachen in de romans van G. Aimard gewoonlijk een ongunstige rol speelden, dient hun naam in het moderne Fransch om een straatboef, vooral te Parijs, aan te duiden.

Apachendans, oorspr. een dans van N. Amer. Indianenstam van dien naam. Nu een wilde paar-dans

in de boevenwereld van groote steden, gedanst in nachtlokalen. De uitdrukking stamt uit het Parijsche bohémienleven.

Apadana, troon- of audiëntiezaal der Perzische koningen in de paleizen van Persepolis en Soesa. → Apadno.

Apadno, in Dan. 11. 45 door Vulg. onjuist als eigennaam (stad?) opgevat i.p.v. p a l e i s (appeden = → Apadana).

Apage (A'page) (Gr., ook Lat.) = weg met ..! of: pak je weg! A p a g e S a t a n a = ga weg, Satan. Door Christus meermalen gebruikt machtwoord tegen den duivel of tegen Petrus, die Hem ergert. Vgl. Mt. 4. 10; 16. 23; Mc. 8. 33; Lc. 4. 8. In deze teksten staat echter niet apage, maar hypage, doch in dezelfde beteekenis.

Apagogè (Gr., = het wegvoeren). 1° In Athene: het wegvoeren van een op heeterdaad betrapten misdadiger, die zonder omslag in de gevangenis geworpen werd. Ook de aanklacht en de verkorte vorm van proces heetten in dat geval apagogè. *Davids.*

2° Apagogè in de p h i l o s o p h i e is een indirect bewijs, waarin de waarheid of valschheid van een stelling wordt bewezen door de valschheid of waarheid van haar tegengestelde. Zij berust op het principe, dat twee tegengestelde oordeelen noch tegelijk waar, noch tegelijk valsch kunnen zijn.

Apaïsten (Apa, afgekort uit American Protective Association), leden van een geheimen bond, in 1887 gesticht, om vooral door anti-Katholieke geschriften van apostaten e.d., de Katholieken te bestrijden. Zij groeiden aan tot ongeveer 1 millioen en beschikten over een groote pers. Zij ontzagen zich niet met valsche stukken te werken. Sedert einde 19e eeuw ging hun getal en invloed achteruit. *J. Sassen.*

Apalachee, stam der → Indianen van N. Amerika; Z.O. gebied in den huidigen staat Florida.

Apalachicola, V.S. van Amerika (29° 5′ N., 75° W.), een 160 km lange, voor kleine stoombooten bevaarbare rivier, die door de Chattahoochee (880 km lang) en de Flintriver (480 km lang) wordt gevormd en zich te Apalachicola, in den staat Florida, in de evenzoo genoemde baai werpt. Deze stad was vroeger een der voornaamste handelscentra langs de Golf van Mexico; telde in 1930: 3 150 inw. De Chattahoochee is tot Colombus (480 km) bevaarbaar en de Flintriver tot Bainbridge (80 km). *Polspoel.*

Ápama, 1° dochter van een Bactrisch satraap, huwde met Seleucus Nicator (325 v. Chr.). Naar haar werden verschillende steden genoemd.

2° Dochter van Antiochus Soter en Stratonice; gemalin van Magas, koning van Cyrene. *Davids.*

Apamea, naam van verschillende steden in de oudheid, waarvan de meest bekende is A. aan de Orontes, ten Z.O. van Antiochië. Zij droeg achtereenvolgens de namen Pharnace en Pella en werd A. genoemd door Seleucus I Nicator naar zijn eerste gemalin Apama. A. was in alle perioden van haar bestaan een belangrijke stad en sterke vesting, totdat het door de Arabieren werd verwoest (± 630 na Chr.). Thans ruïnes van Kalat el-Moedik. Opgravingen door een Belg. archeologische missie zijn van belang voor onze kennis van den Hellenistischen stedenbouw. *Simons.*

Apanage, Lat. apanagium (< Lat. panis = brood), is de schadeloosstelling, welke toegekend wordt aan degenen, die door toepassing van het eerstgeboorterecht van de volledige erfgerechtigdheid worden uitgesloten. Zij wordt geschonken, zoowel bij het erfrecht ten aanzien van vorstelijke heerschappij, als bij het adellijke en het boeren-erfrecht in het algemeen. Het begrip wordt ook uitgebreid tot meerdere soorten van alimentatie. De a. werd oorspronkelijk uitgekeerd in natuurlijke goederen en opbrengsten; later meer en meer in geld.

Voor apanage in N e d. I n d i ë, → Ambtsvelden en Vorstenlanden.

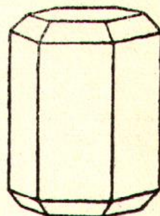
L i t.: Herder's Staatslexikon der Goerresgesellschaft. *v. Gorkom.*

Apastron (< Gr. apo = af, astron = ster). Als een ster een begeleider heeft, die een elliptische baan om de eerste beschrijft, noemt men a. het punt in de baan, waar die begeleider het verst van de hoofdster afstaat.

Apathen, sleurmenschen, een van de acht karaktertypen van G. Heymans. A. zijn niet emotioneel, niet actief, met secundaire functie.

Apathie (Gr. apatheia = gevoelloosheid), als a s c e t i s c h e term: toestand van ongevoeligheid voor de gewone menschelijke aandoeningen, die alleen het gevolg zijn van onvoldoend verstandelijk inzicht. Als ideaal nagestreefd bijzonder in de Stoïcijnsche en Ind. phil. Als term in de k a r a k t e r l e e r van Heymans: apathicus is iemand met geringe emotionaliteit en activiteit, met overheersching der secundaire functie. *J. v. Rooij.*

Apatiet, hexagonaal mineraal van de chemische samenstelling $FCa_5(PO_4)_3Cl$. Dit al of niet gekleurde mineraal komt zeer algemeen voor in eruptiefgesteenten (→ Gesteenten), hoewel in geringe hoeveelheid. In grootere hoeveelheden komt a. vaak samen voor met ijzerertsen. De cryptokristallijne variëteit van apatiet heet phosphoriet. Deze stof is zeer belangrijk als meststof. Het komt voor in den vorm van concreties, en soms metasomatisch in kalken en dolomieten. *Hofsteenge.*

Apaturiën, naam van een oeroud Grieksch nationaal feest; bij de Ioniërs algemeen. Zonder bepaalden beschermgod. De naam werd eerst later in verband gebracht met het woord apatè = bedrog. Het feest was niet zoozeer godsdienstig als wel administratief: het feest van den burgerlijken stand. Te Athene duurde het drie dagen en viel in October-November. Den derden dag werden de kinderen ingeschreven op de lijsten der phratrieën, tenzij er door de medeleden bezwaar werd gemaakt. *Slijpen.*

A. p. Chr., Anno post Christum (Lat.), in het jaar na Christus' geboorte.

Apeiron (< Gr. a = zonder, peirar = eind), de oerstof, waaruit Anaximander van Milete alles laat ontstaan; zij is in alles aanwezig, maar bezit geen eigenschap van de ons bekende dingen; zij is grenzenloos, d.w.z. onbegrensd in de ruimte, ongeworden en onvergankelijk.

Apeldoorn, gem. in Gelderland (52° 13′ N., 5° 58′ O.). Bestaat uit de kom, de dorpen Beekbergen en Loenen en de buurtschappen Anklaar, Beemde, Broekland, Engeland, Het Loo, Hoenderloo, Hoog Soeren, Brink en Orden, Lieren, N. Apeldoorn, Oosterhuizen, Uddel, Ugchelen, Weinum, Wiesel, Wormen, Woudhuis, Zevenhuizen en Zilven. 63 425 inw.,

waarvan 8 719 Kath., 43 728 Prot., 1 000 Isr. Opp. 33 969 ha. Apeldoorn, ontstaan uit een in 793 voor het eerst genoemde villa Apoldro, later Appelthorna en Apeldoerne genoemd, ligt in het midden van de Veluwe. Rijk aan natuurschoon; golvende zandbodem, afwisselend bedekt met bosch, heide, bouw- en weiland. Vacantie en vestigingsoord. Centrum bezit een stedelijk karakter; ondanks sterke bevolkingstoename uitbreiding in harmonie met mooie omgeving, zoodat om dit centrum verschillende villaparken gelegen zijn (Oranje-, Prinsen-, Wilhelminapark, Marialust, Berg en Bosch). Dorpachtig karakter door de vele buurtschappen, waar landbouw, veeteelt, pluimvee en bijenteelt hoofdbestaansmiddelen zijn. Hotel- en pensionwezen in en nabij het centrum door vreemdelingenverkeer. Industrie, vroeger door de goedkoope beweegkracht der beekjes, nu door spoorweg, Apeldoornsche kanaal en zuiver water. Vnl. papier (970 arb.); verder: textiel (900 arb.), metaalbewerking (400 arb.); chemische producten, (o.m. zeeppoeder, soda, chloor, inkt, lijm, 400 arb.), melkproducten (80 arb.). Verder nog: kleeding, vischnetten, tabak, aardewerk, matten en kalkzandsteen. Chemische wasscherij. Naast scholen voor lager onderwijs (waarvan vier R.K. en één R.K. Mulo) zijn er een theologische school voor de Christ. Gereformeerde Kerken, en een van de Vrije Evang. Gemeenten in Ned.; Openb. Gymnasium, Gemeente- en Rijks H.B.S., Rijkskweekschool voor Onderwijzeressen, Middelb. Handelsavondschool, Ambachtschool e.a. Parochies: O. L. Vr. ter Hemelopneming, H. Fabianus en Sebastianus; H. Antonius Abt te Loenen. Bijgestaan door zusters Franciscanessen (onderwijs, ziekenverpleging, o.m. St. Lidwinastichting). Verschillende sanatoria, o.m. Berg en Bosch van de R.K. Vereeniging tot bestrijding der tuberculose „Herwonnen Levenskracht". — A. heeft een kantongerecht. *Heijs.*

Apeldoorn, J., Nned. schilder. Leerling van J. Hoorn. * 1765 te Amersfoort, † 1838 aldaar.

Apeldoornsche kanaal, waterweg langs den O. voet der Veluwe. Beginnend bij Dieren uit den Geld. IJsel, mondt het bij Haltern weer in dezelfde rivier uit. Lengte ruim 54 km. Bestaat uit een voorhaven, die bij Dieren in open verbinding met den IJsel staat, en zes kanaalpanden. Het eerste pand is door drie aaneenliggende sluizen met die voorhaven verbonden. Daar dit pand een kanaalpeil heeft van 13,21 m boven A.P., en Middelb. Rivierstand hier 6,31 m boven A.P. bedraagt, is voeding van het kanaal uit den IJsel onmogelijk. Voeding daarom door enkele beken, afstroomend van de Veluwe. Tweede pand (11 m A.P.) krijgt het water uit het eerste. Derde, vierde en vijfde pand weer door beken, w.o. de Grift, die bij Heerde in het vijfde pand wordt geleid (voorbij genoemde plaats dus eigenlijk de gekanaliseerde Grift). Zesde pand in open verbinding met den IJsel. Het Hof van Gelderland was reeds in 1640 gemachtigd de Grift te kanaliseeren, doch stuitte op bezwaren van de industrie (beweegkracht). In 1829 is het A.k. voltooid, in 1869 door het Dierensche kanaal met den IJsel verbonden. Breedte oorspronkelijk ± 11 m, diepgang ± 1,30 m onder kanaalpeil.

Van 1926—1932 zijn verruimingswerken uitgevoerd, waardoor de breedte is gebracht op ± 21 m en de diepte op 2,10 m. Het kanaal is bevaarbaar voor schepen met een laadvermogen van ruim 150 ton. Econ. beteekenis, → Gelderland. *Heijs.*

Apeliótes (Gr.), de Oostenwind.

Apella, volksvergadering te Sparta, van de burgers boven 30 jaar; besliste over oorlog en vrede, koos ephoren en geronten en stemde over de regeeringsvoorstellen.

Apella, naam van vele Joodsche vrijgelatenen in Rome. De lichtgeloovigheid der Joden was bij de Rom. spreekwoordelijk. Horatius, Satiren I, 5, 100: Credat Judaeus Apella, laat de Jood A. dat maar gelooven. *Davids.*

Apellaios (Gr.), naam van een maand in de kalenders van Aeolischen of Dorischen oorsprong, vnl. in die van Delphi en Macedonië. In verschillende kalenders op verschillende tijden des jaars.

Apelles, 1° naast Polygnotus de meest gevierde schilder der Grieksche oudheid. Hij werd omtrent 330 v. Chr. te Ephese geboren, en na in zijn vaderstad en later in Sicyum onderricht te hebben genoten, kwam hij aan het hof van Philippus van Macedonië te Pella. Diens zoon Alexander den Grooten schilderde hij meermalen (als de oppergod Zeus met den bliksem in de hand enz.). Beroemd is verder zijn uit de zee opduikende Aphrodite (in Kos), die met haar handen de natte haren uitwringt, en zijn „Allegorie van den laster", door latere kunstenaars (vooral der vroeg-Renaissance) herhaaldelijk uitgewerkt volgens de beschrijving, welke de schrijvers van dit werk v. A. gaven. Niets is ons van A.'s schilderingen overgebleven. Hij werkte meestal in de zgn. vierkleurenschilderkunst en hield van teere kleurovergangen. Zelf noemde hij als het beste van zijn talent de bevalligheid (charis), welke hij zijn figuren gaf. En volgens tijdgenooten streefde hij allen voorbij in het schilderen van de schoonheid der vrouw. *Knipping.*

2° Een Christen te Rome (Rom. 16. 10).

Apeltern (Appelteren, Appelkeren, Appeldoren), Adrianus v. d., Augustijn van het klooster te Dordrecht, S. Th. Bacc., sinds 1502 bisschop van Sebaste i.p.i. wijbisschop van den bisschop van Utrecht, Frederik van Baden. † 1507.

Lit.: Fruytier, N. Nederl. biogr. Woordenb. (VI, 45).

Apen, → Aap.

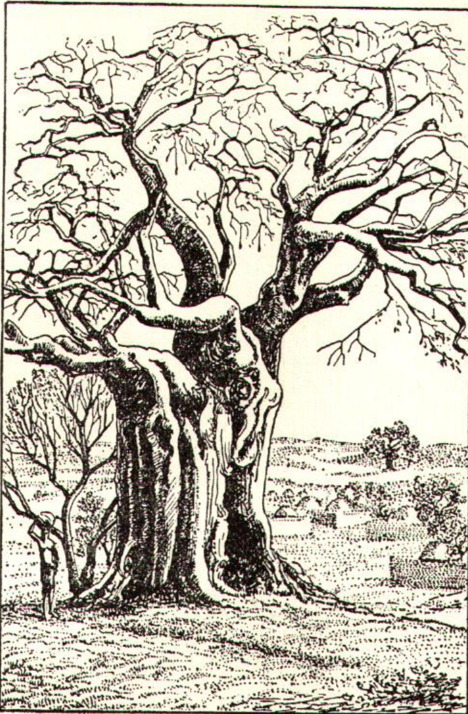
Apenberg (Goenoeng Padang), 104 m hoog langs den linkeroever van de Padangrivier (Westkust van Sumatra). Zoo genoemd naar de vele apen, die er in het bosch leven.

Apenbroodboom (zie afb.), ook Baobab, Adansonia digitata L., reusachtige, loofwerpende boom der savannen van Afrika en Azië, die niet meer dan 20 m hoog wordt, maar van 15-20 m stamomvang bereikt, met menigvuldige dikke takken, handvormige bladeren en hangende bloemen en vruchten. Deze laatste, die langwerpig zijn, kunnen tot 1 m lengte bereiken en bezitten een zuur vruchtmerg. De a. bereikt waarsch. een zeer hoogen ouderdom en is zeer nuttig voor de inlanders. De schors dient tot het vervaardigen van doeken, zakken en koorden, terwijl uit het slijm der bladeren een drank bereid wordt. De droge bladeren dienen tot spijsbereiding en uit de vruchten wordt een zeep bereid. De a. behoort tot de familie der Bombaceeën. *Robyns.*

Apengang is het loopen op handen en voeten met de knieën gestrekt, een zeer goede lichaamsoefening, speciaal voor kinderen.

Apengeter, Hans, ook wel H. van Sassenlant geheeten, en misschien dezelfde als Hannes of Jan van Halverstadt, een bronsgieter (eerste helft 14e eeuw). Van hem zijn bekend de zevenarmige luchter voor den

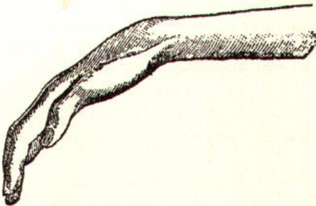
dom te Kolberg (1327) en twee koperen doopvonten.
L i t. : Luer-Creutz, Geschichte der Metallkunst (1904). *Knipping.*

Apenbroodboom.

Apenhaar, → Penghawar Djambi.

Apenhand, m a i n d e s i n g e, een afwijking in den bouw der hand door atrophie der spieren van de duimmuis. Hierbij staat de duim in overmatige extensie en abductie, zoodat de hand overeenkomst vertoont met den handvorm der apen. Deze afwijking vindt men bijv. bij aandoening van de mediale handzenuw. *Klessens.*

Apennoot, → Grondnoot.

Apennootbronchitis, ook Peanut- of Arachidicbronchitis genoemd, is een ontsteking van de luchtwegen, die ontstaat, wanneer een apen- of olienoot in de luchtpijp is gekomen. Dit verslikken komt vooral bij kinderen voor. De apennoot bevat volgens Wallis o. a. 44,5% arachisolie. Daar arachisolie zeer prikkelend op de slijmvliezen werkt, zijn heftige ontstekingen met hooge temperaturen het gevolg. Teneinde het leven van de patiënten te redden, is een spoedige verwijdering door middel van → bronchoscopie noodig. *Nelissen.*

Apennijnen (Ital. Appenini; Lat. Montes Apennini). Dit gebergte doorloopt geheel Italië; het vangt aan bij de Ligurische Alpen boven Genua, steekt over naar de Adriat. zee (Gran Sasso d'Italia, 2 914 m) en eindigt in Calabrië. De voortzetting vindt men op Sicilië en in Noord-Afrika. V e r d e e l i n g i n d r i e ë n: N o o r d e n: Ligur., Etrur., Toscaansche A.; m i d d e n: Rom., Umbrische A.; Z u i d e n: Napolit., Calabrische A. Lengte ± 1 400 km, breedte 30—150 km, gemiddelde hoogte ± 1 200 m, geen gletsjers. Het is een Tertiair opplooiingsgebied, asymmetrisch; gevormd toen „Tyrrhenis" aan de W. zijde wegzonk. Daardoor breukvorming, aardbeving, vulkanisme en warme bronnen aan de W. zijde. Hier ziet men steiler hellingen en meer verweering (kalk, zandsteen, mergel, leisteen enz.). Door een nieuwe opheffing ving de verdere insnijding der rivierdalen opnieuw aan. Veel los gesteente en aardstortingen (frane). Vooral het midden is een woest Karstlandschap. → Abruzzen. Het klimaat is ruw, met veel sneeuw en regen (tot 200 cm). De N. Apennijnen scheiden vastelandsklimaat van Midd. Zeeklimaat. Omhoog gaande vindt men kastanjes, beuken, landbouw; weide; alpenflora. Wolf, beer, vos en gems worden zeldzaam. Dun bevolkt, kleine stadjes (warme bronnen, zomerverblijf en wintersport). *Heere.*

Apenrade, → Aabenra.

Aper, M a r c u s, een van de personen in Tacitus' Dialoog. Hij was een, uit Gallië gekomen, homo novus, die te Rome succes had in de advocatuur. Quintilianus kent hem intusschen niet. Hij is een tijdgenoot van Tacitus geweest, doch stierf waarschijnlijk reeds jong. *Slijpen.*

Aperiodische beweging is de beweging van een lichaam, dat, na uit een evenwichtsstand te zijn gebracht, aan zichzelf overgelaten, dien stand weer bereikt zonder hem te overschrijden. In ruimeren zin noemt men de beweging ook nog wel a., indien de overschrijding van den evenwichtsstand slechts een paar maal plaats heeft, zooals bij galvanometers vaak voorkomt. → Demping.

Aperiodische galvanometer, een galv., die zonder schommelingen in zijn evenwichtsstand komt. → Ballistische galvanometer.

Aperioe, naam van een dienstbaar, vreemd volk in Egypte, vermeld in verschillende Egypt. teksten. De identiteit der A. met de Hebreeën (of een deel daarvan) is niet bewezen, doch mogelijk.

Aperiphractisch wordt een begrensd m e e t k u n d i g gebied genoemd, wanneer elk gesloten vlak in dit gebied tot een punt kan worden samengetrokken.

Aperitief, alcoholische drank, vóór den maaltijd geschonken, om den eetlust te bevorderen.

Apertio aurium, 1° naam voor het aanraken der ooren en neus van den doopeling door den priester, onder de woorden: Ephpheta, enz. → Doopsel, Liturgie van het H.

2° Scrutinium in Apertione aurium = het → scrutinium (= examen) van den Woensdag der 4e Vastenweek, wanneer de doopleerlingen het symbolum ontvingen. → Vasten, Liturgie der H.

Apertometer, toestel, om de apertuur van een microscoopobjectief te bepalen.

Apertuur. Onder a. of n u m e r i s c h e a. van een lens verstaat men de uitdrukking n sinα, waarin n de brekingsindex is van het medium der voorwerpsruimte, en α de tophoek van den kegelvormigen lichtbundel, die, van een lichtpunt gelegen op de optische as uitgaande, tot de beeldvorming bijdraagt. Voor een groot oplossend vermogen van een microscoop bijv.

is een groote a. van het objectief vereischt, terwijl de lichtsterkte van het beeld evenredig is met het kwadraat der a. *Rekveld.*

Apertuurdiaphragma, diaphragma, dat den stralenbundel, die tot de beeldvorming met behulp van een lens bijdraagt, begrenst en aldus de apertuur van de lens bepaalt.

Apese (a r c h e o l o g i e), → Mollusca.

Apet (m y t h.) (Egypt. ipt), Thebaansche moedergodin (als zoodanig vereenzelvigd met Hathor, Moeth e.a.) in de gedaante van Hippopotamus, met sterk ontwikkelde borsten. Andere benamingen zijn: Ta-oert (de Groote), Schepoet, Rertoe e.a. Volgens sommigen is de Grieksche naam der Egypt. stad Thebe afgeleid van Apet (ta-apt; Koptisch: Tape; Grieksch: Thèbai). *Simons.*

Apetalen, een gedeelte van de onderklasse der Archichlamydeeën. De a. (Gr. a = zonder, petalon = blad) bestaan uit bloemen zonder bloemdek (Achlamydeeën) en bloemen met een bloemdek (Monochlamydeeën of Haplochlamydeeën).

Apex (Lat.), meerv.: ápices; uiterste spits, top, kruin. 1° (o u d h e i d k.) Stuk olijfboomhout (virga), gezet op de hoeden (pilei) der Rom. priesters in de Oudheid, van boven met wol omwonden; een wollen band hing aan weerszijden er van af. Ook de priestermuts zelf. Eveneens de metalen kegelvormige helmspits, waarin een vederbos stak. Apices heeten ook de streepjes aan het einde van letters. *Davids.*

2° In de P a l a e o n t o l o g i e. Benaming voor den top van gastropodenschalen, en voor de bovenzijde van zee-egelschalen.

3° In de a s t r o n o m i e noemt men apex het punt aan den hemel, dat de richting aangeeft waarin een hemellichaam of stelsel van hemellichamen zich beweegt. Men spreekt van den a. van de aardbeweging, van de beweging van het zonnestelsel in de ruimte enz.

Aphaeresis (< Gr. aphaireoo = wegnemen) is het verdwijnen van een consonant aan het woordbegin. 1° Ten gevolge van een bepaalde a r t i c u l a t i e b a s i s; bijv.: aphaeresis der h in moderne Germaansche talen vòòr andere consonant: loopen, rein hadden vroeger een h. 2° Om p s y c h o l o g i s c h e redenen, wijl bijv. die beginklanken als een lidwoord of een deel ervan werden aangevoeld; bijv. Fr. azur < lazur, adder van Mnl. nâdere, okkernoot uit nokernote (samenstelling van noot + noker < middel-Latijn nucarius, vgl. nux = noot). *Weijnen.*

Aphaia, → Aegina.

Aphakie (< Gr. a = zonder phakos = lens) is het ontbreken van de kristal-lens, in het oog; komt zelden anders voor dan na staaroperatie.

Aphaniptera, → Vlooien.

Aphareus, in de Ilias een tweederangsrol, legeraanvoerder voor Troje, waar hij door Aeneas wordt gedood.

Aphasie is een diepgaande spraakstoring, waarbij verstand en bewustzijn bijna normaal kunnen werken, het sociaal gevoel tot de omgeving niet heeft geleden en ook de articulatie- en gehoororganen vlot functionneeren, een onvermogen zich in woorden uit te drukken of het gesproken woord te begrijpen. Men onderscheidt grofweg twee vormen: a) de m o t o r i s c h e, waarbij het uitdrukkingsvermogen gestoord is, met behoud van het begrip voor het gehoorde woord, en b) de s e n s o r i s c h e a., waarbij juist dit laatste geleden heeft. Bij de meeste aphasievormen vindt men tevens stoornissen in het vermogen tot schrijven (agraphie) en lezen (alexie), terwijl ook het naspreken gestoord kan zijn, maar vaak blijken bij deze proeven de articulatie-mechanismen volkomen ongedeerd. Afgezien van een paar tusschenwerpsels, kan de zieke dan gewoonlijk niets meer spontaan zeggen en maakt het den indruk, alsof hij, heel goed wetende, welke dingen hij noemen wil, de beschikking over de differentieele phonemen van de dingnamen verloren heeft. Het is alsof hij, zonder stom te zijn, zijn geheele taal als mededeelingsmiddel vergeten heeft.

Naast deze motorische a. staat de s e n s o r i s c h e a., welke met de eerste gepaard kan gaan, maar ook alleen voorkomt en hierin bestaat, dat de zieke — zonder doof te zijn — toch zijn moedertaal niet meer verstaat. Het zijn dus weer de differentieele phonemen, die te zamen het beteekenende woord vormen, die niet als zoodanig worden herkend, en dus als loutere phonetische klanken worden opgevat; het is weer, alsof de zieke zijn heele taal vergeten heeft, maar nu als vernemingsmiddel. Juist omdat de phonetici deze aphasiegevallen niet genoeg bestudeerd hebben, kon het phoneembegrip zoo lang verborgen blijven en de leuze: taal is klank, overal ingang vinden. Dat met de meeste aphasieeën ook alexie en agraphie gepaard gaan, volgt natuurlijk uit het innig verband van lezen en schrijven met de gestoorde differentieele phonemen, terwijl deze beide functies (denk bijv. aan de spelling van het Engelsch) met de phonetische klanken geen onmiddellijk contact hebben. → Phonologie. Het verschijnsel a. komt vooral voor in aansluiting aan hersenbloeding, welke in de hersenschors (en bij rechtshandigen voornamelijk in de linker slaapkwab) gezeteld is. Voorbijgaande a. kan ook het gevolg zijn van vaatkrampen in de hersenschors. Somtijds kan de a. belangrijk verbeteren en zelfs verdwijnen, indien de gestoorde hersenfunctie voor herstel vatbaar is. *Jac. v. Ginneken/Carp.*

Aphec, naam van meerdere bijbelsche steden in Palestina, die wel ten onrechte soms vereenzelvigd worden. Het A., bekend uit Jos. 12.18 (lees: Aphec v. Saron) en uit de oorlogen der Israëlieten met de Philistijnen (1 Reg. 4 en 29) lag waarsch. op de plaats van het latere Antipatris. Het A., waarvan sprake is in de oorlogen tusschen Israëlieten en Syriërs (3 Reg. 20. 26; 4 Reg. 13. 17) echter ten O. van het meer van Genesareth (thans Fiq), volgens een andere meening ergens in de vlakte van Esdrelon. De ligging van A. in het gebied van Aser (Jos. 19. 30) is onbekend. *Simons.*

Apheca, naam van twee bijbelsche steden: een in Juda (Jos. 15. 53; ligging onbekend), de andere een N. grensstad (Jos. 13. 4), waarsch. Afka op den Libanon, bekend door de ruïnes van een heidenschen tempel.

Aphelandra, plantengeslacht van de familie der berenklauwachtigen, met 60 soorten, in de warme streken van Amerika. Eenige soorten worden als sierplanten gekweekt.

Aphelium (< Gr. apo = af, hèlios = zon), het punt in de baan van een planeet, waar deze het verst van de zon verwijderd is.

Aphlebien zijn vinblaadjes aan de vertakkingsplaatsen van vele fossiele varenbladen. Zij wijken in hun vorm van de overige af, en zijn dikwijls sterk en onregelmatig ingesneden. Vaak worden zij ook geïsoleerd gevonden. Dergelijke vinblaadjes vindt men ook bij enkele recente varens. Reeds in den knoptoestand zijn zij vol uitgegroeid en om-

hullen dan de knoppen. Later, bij de ontwikkeling van het varenblad, blijven zij op de plaatsen der hoofdvertakkingen achter. *Jongmans.*

Aphodius, → Mestkever.

Aphonie is volkomen stemloosheid. Er zijn verschillende soorten van a.: 1° Aphonia spastica, beroepsziekte door verkeerde spreektechniek, zooals dit voorkomt bij redenaars, onderwijzers, etc. 2° Functioneele a. bij hysterie. 3° Door niet-functioneele stembandverlamming, gezwellen of ontstekingen in het strottenhoofd. *Nelissen.*

Aphorisme (< Gr. apo = af, horizein = begrenzen, dus oorspr. synoniem met definitie), kernspreuk; in samengedrongen vorm bevat zoo'n pittig gezegde het belangwekkendste van een levensregel, een instructief beginsel, een algemeene waarheid, axioma of een maxiem. Aan de scherpte van een definitie paart het de ingenieusiteit van een vondst. Evengoed in het wetboek van Manoe, Confucius, het Egyptische doodenboek, Zoroaster en in de Convivia van Plato zijn aphorismen te vinden, als in Aristoteles' definities, bijv. van goed, kwaad, kunst, natuur, lust. In de sophistenliteratuur zijn er a. Ook bij Hesiodus en Homerus zijn er zeer vele te vinden; o.a. Nestor is er beroemd door. Naast historische a. van Plutarchus in zijn parallellevens, bestaan medische van Hippocrates. Het Aphorismenboek geeft eenige zeer duidelijke specimina: Het leven is kort, de kunst is lang; vlucht de gelegenheden; gevaarvol is de ondervinding; redeneeren is moeilijk; enz.

Naast den „vorst der aphorismen", Vergilius, kent Rome redenaars als Hortensius en Cicero, dichters als Ovidius, Juvenalis, Terentius, geschiedschrijvers als Sallustius en Livius, maar het kent boven die allen wel den schitterendsten aphoristicus, Horatius, die het zeker van al dezen wint in zijn weelderige taal, in zijn plastiek, die iedere wijsgeerige formule nog meer doet ineenschrompelen. Niet veel minder plastisch en zeker met veel meer wijding zijn drie geheele bijbelboeken: Proverbia, Ecclesiastes en Sapientia, voor den Christen van veel intensere waarde, en Christus zelf gaf ons als meest omvattend a.: Ik ben de Weg, de Waarheid en het Leven (Joh. 14. 6). *Brouwer.*

Aphotische zone (< Gr. a = zonder, phoos = licht) noemt men die dieptezone van de zee, waar geen zonlicht meer binnendringt. In de tropische zeeën begint de aphotische zone op ± 400 m diepte. De zone, waar het zonlicht wel binnendringt, noemt men de e u p h o t i s c h e zone. *Hofsteenge.*

Aphraates, bijgenaamd de Perzische Wijze, is de oudste Syrische Kerkvader. Hij schreef een onderrichting in het geloof in 23 tractaten (vroeger ten onrechte aan Jacob van Nisibis toegeschreven). Hij leefde in Perzië onder koning Sapor en was zeer waarsch. bisschop. Zijn tractaten ontstonden tusschen 336 en 345. A. is geheel orthodox, staat nog niet onder invloed der Gr. wetenschap, kent de dwalingen van zijn tijd niet. Wel polemiseert hij tegen de Joden. Theologisch zijn van beteekenis zijn uitspraken over de Sacramenten. Verder is zijn werk van groot belang voor de geschiedenis der Syrische taal.

Voor u i t g., v e r t a l i n g e n en l i t.: Vgl. Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Liter. (IV 1924, 327—340). *Franses.*

Aphrodisia, feesten in Griekenland in de Oudheid ter eere van Aphrodíte.

Aphrodisiaca zijn middelen, bestemd om de geslachtsdrift te versterken of te herstellen. Veel kwakzalversmiddelen worden — dikwijls tegen hoogen prijs — als a. aanbevolen, terwijl ze in werkelijkheid geen baat brengen. A. alleen te gebruiken op medisch voorschrift.

Aphrodísias (a n t. g e o g r.), 1° belangrijke stad aan de Phrygisch-Carische grens. Vroeger Lelegonpolis, Megalopolis, Ninoe. Onder Diocletianus metropolis van Carië. In Chr. tijd Stauropolis. Belangrijke opgravingen, 1904 en volgende jaren.

2° Naam van meerdere steden, o.a. in Cilicië, teg. Porto Cavaliere. *Davids.*

Aphrodíte. De Gr. godin A. moet waarsch. gelijkgesteld worden met de Phoenicische Astarte. Evenals deze is A. de godin der geslachtelijke liefde en vruchtbaarheid. Volgens de Grieken was zij geboren op Cyprus (te Paphus of te Amathus), waar de Phoenicische cultuurinvloed zeer groot was, of op Cythera, eiland ten Z. van de Peloponnesus, eveneens een Phoenicische nederzetting. Van Cyprus uit verbreidde zich haar cultus over Klein-Azië, Griekenland en Sicilië. In Corinthe en op den berg Eryx (Sicilië) waren haar voornaamste heiligdommen. Zij is de Romeinsche Venus. Voor de Grieken is A. de dochter van Zeus en Dione of de uit het schuim (aphros) der zee geborene: Anadyomenè (de opduikende). De oude Attische vruchtbaarheidsgodin A. Urania werd als de reine liefde gesteld tegenover A. Pandemus, de onreine. A. zetelde op den Olympus. De beeldhouwkunst idealiseerde haar en in de literatuur werd de vruchtbaarheid-schenkende godin de schoone vrouw, die vele avonturen beleefde. Zij is de „gulden A." de „glimlachende", de „goed bekranste". In haar toovergordel liggen alle bekoringsmiddelen. Op alle Olympiërs oefent zij haar invloed, alleen op Athena, Artemis en Hestia niet. De wanstaltige Hephaestus is haar gemaal, doch aan vele anderen, goden zoowel als stervelingen, schenkt zij haar gunst. (→ Adonis, Anchises, Daphnis.) In haar vinden Paris, Helena, Phaon, Pygmalion een beschermster. In haar gevolg zijn: haar zoon Eros, de liefde; Hymen of Hymenaeus, het huwelijk; Peitho, de overreding, en de Charites of Gratiën. Onder de dieren zijn haar gewijd: bok, haas, duif, musch en zwaluw; onder de planten: myrt, roos, granaatappel en perzik. Zij rijdt door de lucht op een wagen, door musschen of duiven getrokken. Bij Anchises had zij een zoon: Aeneas, vader van Iulus. Iulus werd de stamvader van het Iulische geslacht, het geslacht van Caesar en Augustus, dat Venus op bijzondere wijze vereerde.

L i t.: Roscher, Ausführliches Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie (I, 390 vlg.). *Davids.*

V o o r s t e l l i n g i n d e k u n s t. Voorgesteld wordt vnl.: 1° haar geboorte (= opduiken uit de zee): reeds in het begin der 5e eeuw v. Chr. op het reliëf der Villa Ludovisi te Rome, waar zij door twee nymphen, die haar naaktheid met een doek bedekken, uit het water wordt getild; einde der 4e eeuw v. Chr. door Apelles (→ Anadyomene). Wellicht in verband met deze legende in den laat-Pompejaanschen tijd voorgesteld in gezelschap van Eros op een dolfijn rijdend of beiden hengelend aan den waterkant. 2° Geheel gekleed met spiegel of appel in de hand: de door plooienval en gewaad met de gevelfiguren van het Parthenon verwante beelden uit de school van Phidias (Torso te Berlijn, A. der Villa Pamfili te Rome) of in doorschijnend kleed (A. van Kos, naar Praxiteles, 4e eeuw v. Chr.). 3° Half gekleed en met appel (A. van Melos, ontdekt in 1820, nu in het Louvre te Parijs)

of zich spiegelend in het schild van Ares (A. van Capua, nu te Napels), beide voorstellingen uit den Hellenistischen tijd. 4° Geheel ontkleed, op het punt om een bad te nemen: de A. van Knidos, waarsch. de copie van een werk van Praxiteles, waarvan de kuische onbevangenheid en bevalligheid geroemd worden (haar kleed ligt rechts naast haar over een vaas); een Hellenist. herhaling van dit gegeven in de Venus Medici te Florence. Of haar sandalen losmakend (Londen, Britsch Museum); of in het water gehurkt (A. van Doidalsas), of weer rechtop staande, met haar kleed naast zich (Venus Capitolina). 5° Gewapend: werk van den jongen Polycletus, ter verheerlijking van de overwinning van Aegospotamoi, waarsch. tot ons gekomen in een copie: A. van Epidaurus (nu te Athene). 6° Rijdend op een ram: de A. Pandemos van Skopas, waarvan de bovenkant van een spiegeldoos uit het Louvre (Parijs) misschien een beeld geeft. De godin is hier geheel gekleed en zelfs gesluierd. In de laat-Hellenist. gebruikskunst komt A. in gezelschap van Eroten dikwijls als spiegelhandvat voor. Haar gewone attributen zijn: appel, duif, schildpad (A. Urania) en Eros, soms rijdend op een dolfijn. *Knipping.*

Aphrodite, → Zeemuis.

Aphroditópolis (ant. geogr.), stad van Aphrodite, in Egypte, ten Z. van Memphis.

Aphthae epizoöticae, → Mond- en klauwzeer.

Aphthae tropicae, → Spruw.

Aphthartodoceten (〈 Gr. a-phtharton = onbederfelijk, onlijdelijk, dokein = schijnen), naar hun stichter Julianus van Halicarnassus ook Julianisten, naar hun eersten bisschop Gajanus van Alexandrië Gajanieten genoemd. Zij zouden geleerd hebben, dat Christus ook vóór de Verrijzenis een verheerlijkt lichaam had, waaruit volgde dat Hij slechts schijnbaar leed en stierf. Het is te begrijpen dat Monophysieten, zooals zij waren, die slechts één natuur in Christus aanvaardden, niet konden gelooven, dat Christus waarlijk geleden had en gestorven was. Volgens Draguet heeft echter Julianus wèl erkend, dat Christus geleden heeft. → Julianus. De A. werden bestreden door Severus van Antiochië en Leontius van Byzantium. Keizer Justinianus verklaarde de leer kort voor zijn dood tot geloofsleer. Het decreet, dat wegens zijn dood geen verdere gevolgen had, is verloren gegaan. De A. splitsten zich in partijen, die Aktisteten en Ktistolatren genoemd werden. In de 8e eeuw verdwenen zij.

Lit.: Lex. f. Theol. u. Kirche (I, 531); de Groot, Conspectus Historiae Dogmatum (II 1931, 127/9) en verder bij art. Julianus v. H. *Franses.*

Aphthen, Bednarsche, kleine oppervlakkige zweren, welke ontstaan in het slijmvlies van het harde verhemelte, tengevolge van verwonding bij het overbodig en gevaarlijk reinigen van den mond bij zuigelingen (Bednar, kinderarts te Weenen).

Aphthen, kleine, zijn grauwe zweertjes met rooden rand op het slijmvlies van mond en tong, die soms tot groote vlekken samenvloeien. Komen vooral voor bij jonge kinderen, waar zij door de pijnlijkheid het zuigen bemoeilijken.

Aphthongie (〈 Gr. a = zonder, phthongos = geluid) is een zenuwaandoening in het gebied van den nervus hypoglossus, waarbij elke poging tot spreken hevige krampen van tong- en gelaatsspieren veroorzaakt. Hierdoor wordt het spreken onmogelijk, terwijl de verschillende tong- en lipbewegingen, noodig bijv. voor voedselopname, intact blijven. *v. Amelsvoort.*

Aphthonius van Antiochië, oud student van Libanius en zelf te Athene leeraar in de rhetoriek, 4e eeuw. Zeer vruchtbaar auteur; doch buiten een onder zijn naam overgeleverde verzameling van 40 fabels, bezitten we alleen nog zijn Progymnasmata (inleiding tot het hooger onderricht in de welsprekendheid), zeer vroeg het handboek bij uitstek geworden en tot in de 17e eeuw nog algemeen gebruikt.

Uitg.: Rabe, Rhetores Graeci (X 1926). *V. Pottelbergh.*

Aphyllopteris, → Devoonflora.

Api, plaats in Belg. Kongo, in het N. van de Oost-prov., aan de Oeëre-rivier; inrichting voor tam maken van olifanten; katoenhandel.

Api of Epi, eilandengroep der Nieuwe Hebriden in den Grooten Oceaan. 17° Z., 168° O.

Api. Het Maleische woord a. beteekent vuur. In Ned.-Indië wordt het woord a. dikwijls met het Maleische woord goenoeng (= berg) verbonden, om een vulkaan (vuurberg) aan te duiden.

Speciaal de volgende vulkanen worden met A. aangeduid:

1° een zeer werkzame vulkaan, ook Goenoeng Api genaamd, gelegen als een geïsoleerd eiland, in de zeer diepe Bandazee. A. ligt ten Westen van het eiland Banda Neira, en ten Noorden van het eiland Groot Banda. A. werd o.a. door Junghuhn bezocht, die de hoogte van dezen vulkaan op 600 m schatte. De vulkaantop is kaal en bezit een trechtervormigen krater. De middenhellingen zijn dicht met bosschen begroeid, terwijl zich aan den voet aanplantingen van nootmuskaat bevinden. De uitbarstingen van dezen vulkaan gaan gepaard met het uitwerpen van asch en vulkanische bommen. In 1820 had een zeer hevige eruptie plaats, waarna aan de N.W. zijde een nieuwe krater ontstond. Van 26—27 Augustus 1883, ongeveer gelijktijdig met de groote uitbarsting van Krakatau, verdween een gedeelte van den berg in zee, waarna een reusachtige vloedgolf optrad. De uitbarstingen worden soms door aardbevingen vooraf gegaan. Voornaamste erupties in: 1586, 1598, 1609, 1615, 1632, 1690—1696, 1712, 1765, 1775, 1778, 1820, 1883. Aardbevingen in: 1629, 1683, 1710, 1767, 1816, 1852.

2° Een vulkaan op Siaoe in den Sangi-archipel. Deze vulkaan, die steeds rook uitblaast, wordt daarom wel de veiligheidsklep van den Sangi-archipel genoemd. De G. A., die met zijn hoogte van 1 784 m de hoogste vulkaan van den Sangi-archipel is, is een onderdeel van het geheel vulkanische eiland Siaoe. Nadert men den A. vanuit het Zuiden, dan ziet men dat de profiellijn twee knikken vertoont. Deze knikken stellen zeer waarschijnlijk oudere vulkaantoppen voor. Volgens Kemmerling heeft men hier vermoedelijk met verplaatsing van het eruptiecentrum te doen. De gasdruk in het magma is zeer hoog; meerdere malen werden groote gaten in den kraterwand geblazen. In den topkrater bevindt zich een kratermeer. Aan den Westvoet van den vulkaan ontspringen op de grens tusschen de tuffen en de andesietlava warme bronnen, die volgens de inlandsche bevolking groote geneeskracht moeten bezitten. De G. A. is nauwkeurig bestudeerd door Kemmerling. De resultaten van zijn onderzoekingen zijn neergelegd in: De vulkanen van den Sangi-archipel en van de Minahassa. Mededeelingen van den Dienst van den Mijnbouw in N.O.I. No. 5.

3° Een vulkaaneiland voor de N.O. kust van het eiland Soembawa. Het eiland is geheel onbe-

woond, en de gegevens over dezen berg zijn dus uit den aard der zaak zeer schaarsch. De G. A. bezit een Noordelijken en een Zuidelijken top, waarvan de laatste de werkzame is. Door onderaardsch gerommel geeft de G. A. vaak blijk van zijn activiteit.

4° Een altijd rookende vulkaan op Flores, op het schiereiland, dat de baai van Endeh in het Westen begrenst. Deze vulkaan verkeert bijna steeds in een eruptief stadium. Gedurende den Westmoesson is de werking heftiger, een verschijnsel, dat bij vele Indische vulkanen wordt waargenomen. *Hofsteenge.*

Apia, 1° Apia tellus, het land van Apis. Naam van de Peloponnesus, naar Apis, mythisch koning van Argos.

2° Plaatsje op Upolo, het meest W. der Samoa-eil. in de Stille Zuidzee, 13° 30′ Z., 171° 30′ W. Hoofdplaats van deze groep; nederzetting aan het strand; goede haven; uitvoer van copra, cacao, tabak, suikerriet en kleine hoeveelheid rubber.

Apiaka's, Indianenstam aan den bovenloop van de Tapajoz. → Indianen van Z. Amer.

Apianus, 1° Peter, eig. Bienewitz; astronoom en geograaf; * 1501 te Leisnig (Saksen), † 1552 te Ingolstadt. Sedert 1527 prof. in de wiskunde aan de universiteit van Ingolstadt. Hij schreef geheel in navolging van Ptolemaeus zijn beroemde Cosmographia (Landshut 1524); het bleef lang aan de universiteiten het kosmographisch handboek.

2° Philipp, zoon van Peter A., geograaf; * 1531 te Ingolstadt, † 1589 te Tübingen; sedert 1568 prof. in Tübingen. Opdracht van den hertog van Beieren zijn land op te meten en in kaart te brengen. Zijn hoofdwerk vormen de Bayrische Landtafeln in 24 bladen. A. maakte een aard- en hemelglobe.

Lit.: Günther, Peter und Philipp Apianus (Praag 1882). *v. Velthoven.*

Apiarius, priester van Sicca in N. Afrika, was wegens misdrijven door zijn bisschop afgezet. Hij appelleerde op Rome. Dit was door de synode van Carthago 393 aan priesters en lagere clerici verboden. Paus Zosimus stelde hem in het gelijk met beroep op het Concilie van Nicea. De canones, die het appellatierecht op Rome toestaan, waren echter niet van Nicea 325, maar van Sardica 343 (can. 5 en 15). Daar men in Afrika de canones van Sardica niet kende, is het te begrijpen, dat de bisschoppen protesteerden en beweerden, dat die zgn. canones van Nicea niet bestonden. Ze informeerden nu in het Oosten, maar legden zich voorloopig bij de beslissing neer. Later moest A. opnieuw veroordeeld worden. De bedoeling der Afr. bisschoppen was, dat uitsluitend bisschoppen zich tot Rome konden wenden, voor de anderen was Carthago de hoogste instantie. Ten onrechte hebben Protestanten en Febronianen uit het geval A. afgeleid, dat de Afr. bisschoppen het Primaat van Rome niet erkenden.

Lit.: Hefele-Leclercq, Hist. d. Conciles (II 1908, 196 vlg.); Dict. Hist. Géogr. Eccl. (III 951—954); Kirsch, Kirchengeschichte (I 1930 606 vlg.); Polman, L'élément historique (1932, 167). *Franses.*

Apicale groei (〈 Lat. apex = top) wil zeggen, dat het jongste weefsel, dat dus nog verder moet uitgroeien, aan den top van een orgaan ligt. A. g. staat tegenover basale (Gr. basis = voet) groei, die slechts zelden voorkomt. *Bouman.*

Apices, → Abacus.

Apicius, Marcus Gavius, een lekkerbek, die te Rome leefde in het begin onzer jaartelling. Waarschijnlijk reeds voorafgegaan, en zeker ook gevolgd door andere lekkerbekken van dien naam te Rome (tijdens Sulla en Trajanus). Niet alleen anecdoten, doch ook een boekje met kookreceptcn (dat zeker van lateren datum is) staat op zijn naam. Toen hij nog slechts twee en een half millioen bezat, vreesde hij te moeten verhongeren, en maakte een einde aan zijn „welbesteed” leven. *Slijpen.*

Apicolyse (〈 Lat. apex = top, Gr. lusis = losmaking), losmaking van den longtop. De zieke longtop wordt losgemaakt en de ontstane ruimte met paraffine of spierweefsel opgevuld (Baer, Tuffier), zoodat de min of meer samengedrukte longtop in een betere genezingsconditie komt. *Henneman.*

Apicultuur, → Bijenteelt.

Apidae, → Bijen.

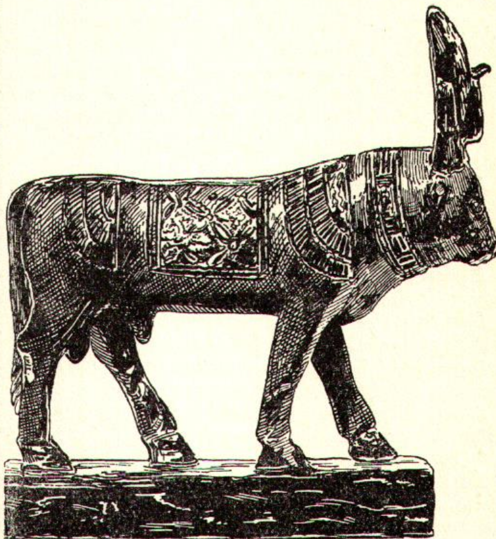
Apinages, Indianenstam in O. Brazilië. → Indianen van Z. Amerika.

Apiol, onder dezen naam komen zoowel de stof, 4 aetyl-3-6-dimethoxy 1. 2 methyleendioxybenzol, als verschillende soorten peterseliezaadextracten in den handel. Ernstige vergiftigingen, soms met doodelijken afloop, zijn voorgekomen bij vrouwen, die dergelijke preparaten als abortiefmiddel hadden gebruikt. De verlammingsverschijnselen, die daarbij optreden, zijn te wijten aan het triorthokresolphosphaat, waarmee de extracten dikwijls verontreinigd zijn.

Lit.: Pharm. Weekbl. (1931, 687). *Hillen.*

Apion, leerling van Didymus en later zelf leider der Alexandrijnsche philologenschool; rondreizend voordrachtgever, inz. over Homerus, miste echter wetenschappelijken ernst; door Plinius genoemd propriae famae tympanum (= tamboerijn van eigen roem); bij Caligula woordvoerder der anti-Semietische partij zijner stad (vgl. Josephus' tractaat Contra Apionem). Auteur o.m. van een Homeruslexicon (verloren). *V. Pottelbergh.*

Apis (Egypt.: Chapi, Hapi), zwarte heilige stier, door de Egypt. in den tempel van Ptah te Memphis vereerd. Volgens een oude opvatting woonde of toonde zich Ptah in den Apisstier. Bij de herleving van den

Apis (brons).

dierencultus tijdens de laatste dynastieën is de Apisstier het meest populair. Zijn dood was onder Psammetich I een nationale rouw. Reeds lang daarvoor begroef men den Apisstier (Osiris-Apis) met grooten luister, waarvan de reusachtige granieten sarcophagen in het Serapeum van Sakkara bij Memphis nog getuigen. Herodotus heeft een Apisstier gezien en beschrijft zijn feesten. De vereering van den Apisstier nam nog meer toe onder de Ptolemeeën, die daarvoor geen kosten spaarden (→ Serapeum van Alexandrië; → Serapis). De Apiscultus ging naar Griekenland en het Rom. rijk over. *Simons.*

Apis, → Bijen.

Apium, kruidachtig plantengeslacht van de fam. der schermbloemigen, met 40 soorten, waartoe de A. g r a v e o l e n s (selderie) behoort.

Aplacentalia, zoogdieren, die geen placenta vormen, zooals buidel- en vogelbekdieren. A. is een tegenstelling van placentalia.

Aplanaat, → Aplanatische lens.

Aplanasie, eigenschap, dat de afbeelding vrij is van spherische aberratie en dat een oneindig klein plat vlakje om een punt van de optische as in een dergelijk vlakje wordt afgebeeld. Bij een afbeelding met behulp van één enkel bolvormig oppervlak zijn er steeds 2 punten, welker afbeelding de eigenschap der a. bezit. Het zijn de zgn. aplanatische punten. *Rekveld.*

Aplanatische lens, lens, gewoonlijk bestaande uit een combinatie van twee achromaten, gescheiden door een diaphragma, die een afbeelding geeft, welke de eigenschap der aplanasie bezit. Als beeldfouten zijn nog over het astigmatisme en de beeldkromming. De a. l. wordt gebruikt als photographisch objectief. Steinheil in München heeft in 1866 de eerste a. l. geconstrueerd. → Anastigmaataplanaat. *Rekveld.*

Aplanogameten zijn de onbeweeglijke geslachtscellen van de jukwieren (< Gr. a = niet, planaoo = ik zwerf, gametès = echtgenoot).

Aplanosporen, bij groenwieren voorkomende onbeweeglijke sporen. → Wieren.

Aplasie, het niet (of slechts zeer onvoldoende) gevormd zijn van een orgaan.

Apliet (< Gr. haploos = eenvoudig), een meestal licht gekleurd ganggesteente, bijna geheel uit veldspaat en kwarts bestaande. Aplietgangen ontstaan bij differentiatie van een magma. → Differentiatie, magmatische.

Aploom, een granaat, die veel mangaan, ijzer en calcium bevat, van groene, gele of bruine kleur. A. komt vaak in dichte kristalaggregaten in de natuur voor, en wordt dan allochroïet genoemd.

Aplustra of A p l u s t r i a (Lat.), gebogen achtersteven van een schip (spiegel), met versieringen.

Aplysia, → Zeehaas, → Zeeslak.

Aplysiidae, familie der → slakken.

Apnoë (< Gr. apnous = zonder adem), het ophouden van den ademdwang. → Ademhaling.

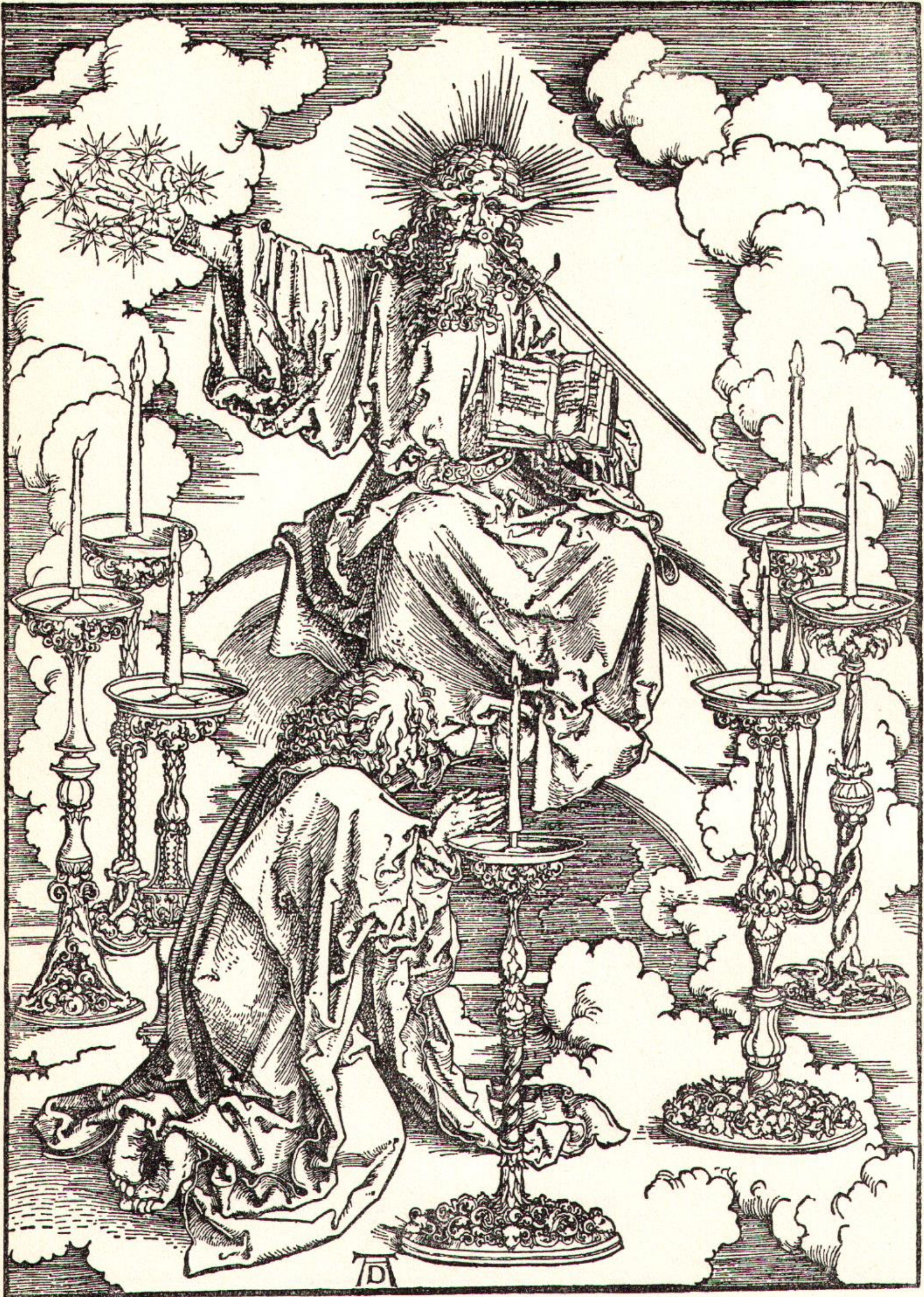
Apo, uitgedoofde v u l k a a n van 2 930 m in Z. Mindanao (eiland in Oost-Azië, 5° 57′ N., 125° 15′ O.).

Apocalypse (< Gr. apokaluptein = ontsluieren in eig. zin of in overdr. zin: openbaren). Onder a. verstaat men: 1° een openbaring van verborgen dingen, vooral van goddelijke geheimen betreffende het einde der tijden, die God rechtstreeks of onrechtstreeks (door zijn engelen) richt tot de menschen. 2° Een boek of deel van een boek, dat zulk een apocalyptische openbaring bevat: bijv. de apocalypse van S. Joannes, de synoptische a. (Mc. 13; Mr. 24—25; Lc. 21. 5—36). De apocalypsen kan men indeelen: 1° in b ij b e l s c h e, d.i. geïnspireerde, en e x t r a - b ij b e l s c h e, d.i. niet-geïnspireerde. 2° In c a n o n i e k e: die nl. geïnspireerd zijn en als zoodanig vastgesteld werden door de Kerk, en a p o c r i e f e (bijv. het Leven van Adam en Eva, het Testament der 12 Patriarchen, de Hemelvaart van Mozes): die nl. niet-canoniek zijn, maar die in titel en inhoud een zekere overeenkomst vertoonen met de canonieke apocalypsen, zoodat sommige ervan wel eens voor canoniek gehouden werden. 3° Naar de t ij d s o r d e: in Joodsche, oud-Christelijke, middeleeuwsche, latere. 4° In w a r e (als zoodanig moeten beschouwd worden in ieder geval de bijbelsche-canonieke) en valsche of v e r m e e n d e. Bij de interpretatie ook der bijbelsche a. moet men speciaal omzichtig zijn, omdat heel het letterkundige apocalyptische genre, ook het extra-bijbelsche, zich kenmerkt door vele en stoute beeldspraak. Tot het apocalyptische genre kan men ook rekenen soortgelijke apocalyptische voorstellingen in de godsdiensten, bijv. der Babyloniërs, der Perzen, der Egyptenaren. Een beïnvloeding tot op zekere hoogte der bijbelsche en der Joodsche a. door de apocalypsen van andere godsdiensten is a priori niet te ontkennen, noch a priori te bevestigen. *Brans.*

V o o r s t e l l i n g i n d e k u n s t. De a. is, de heele Christ. kunstgeschiedenis door, een geliefkoosd onderwerp ter uitbeelding geweest. Voor de duidelijkheid onderscheidt men: 1° d e c y c l i s c h e a. - i l l u s t r a t i e s. Deze komen vooral in Spanje in de 7e eeuw op, in de a. hss. Deze gaven aanleiding tot cyclische illustratie. a) In den aanvang vinden we 20 illustraties (bijv. in den Bijbel uit Sant Pere de Roda in Catalonië). De voornaamste daarvan zijn: het verschijnen van den Menschenzoon, de brieven aan de Klein-Aziatische kerken, het groote troonzaalvisioen, de vier ruiters, het visioen der zeven bazuinen. Daarvan afhankelijk zijn de zgn. Beatus-hss., geïllustreerde commentaren op de a., waarvan het oudst bekende uit de 10e eeuw is (Codex van S. Sever); het illustratie-materiaal is echter veel uitgebreider. b) Het hs. uit Trier (8e—9e eeuw) en Bamberg (begin 11e eeuw) e.a., waar de illustraties tot 75 opklimmen en waar afhankelijkheid is vast te stellen van de vroeg-Spaansche iconographie (Trier heeft 72, Bamberg 52 miniaturen). c) De Anglo-Normandische groep hss. uit de 13e en 14e eeuw, die verwant zijn met de monumentale a.-uitbeeldingen in Saint-Savin in Poitou (11e eeuw) en van de weefwerken in de kathedraal van Angers (einde 14e eeuw). In hoeverre deze Anglo-Normandische groep afhankelijk is van Spaansche voorbeelden, is nog niet aangetoond. Verwantschap ermee vertoonen ook de 14e eeuwsche apocalyptische sculpturen aan den W. gevel der kathedraal van Reims en vensters in Bourges. d) De blokboek-a. en de incunabel-a. De beroemdste daarvan is die van Albr. Dürer, veelvuldig en in vele variaties nagemaakt (meest bekend is Dürer's voorstelling van de vier apocalyptische ruiters). Niet alleen neemt Frankrijk Dürer's iconographie over in de bijbels, doch ook de vensters van Saint Martin-des-Vignes te Troyes, der slotkapel van Vincennes e.a. sluiten zich aan bij de gegevens uit zijn voorstellingskring. e) Fragmenten van een cyclus in S. Elia bij Nepi (Italië), in Anagni. f) De Joachimistisch beïnvloede reeks, door Cimabue(?) in de tweede helft der 13e eeuw in de S. Francesco te Assisi geschilderd, door Giotto en zijn school over-

Apocalypse. De vier apocalyptische ruiters. Houtsnede van Albrecht Dürer (1498).

Apocalypse. De H. Joannes en de zeven kandelaren. Houtsnede van Albrecht Dürer (1498).

genomen, bijv. in de S. Maria te Pomposa (voor deze laatste groep vgl. de leerstellingen van Joachim van Fiore en zijn school).

2° Afzonderlijke motieven uit de A. a) Reeds in de Christel. grafkunst komen de apocalyptische letters alpha en omega voor. Ze blijven tot den jongsten tijd een geliefkoosd symbool van den eeuwigen Logos (Wet). b) De Christus van het troonzaalvisioen (Apoc. 4) wordt reeds in vroeg-Christ. absismozaïeken voorgesteld (S. Pudentiana, Lateraanbasiliek, S. Maria Maggiore, Rome), echter zonder de 24 Oudsten en de symbolische dieren. Ten tijde van paus Leo den Grooten was er reeds een voorstelling, waar de 24 Oudsten hun kronen voor Christus' troon nederlegden, sinds de 10e eeuw verdwijnt ze echter nagenoeg geheel uit de kunst of gaat op in voorstellingen van: c) de Aanbidding van het Lam (Apoc. 5). d) Sinds de alg. viering van het feest van Allerheiligen (8e eeuw) wordt de Aanbidding van het Lam voorgest. zooals ze in Apoc. 7 is beschreven, in later tijd in verband met de voorstelling der H. Drievuldigheid. (→ Hemelsch Jerusalem). e) Zelden komt buiten een cyclus de Christus voor, Die met de sikkel in de hand op een wolk zittend, uitgaat voor den oogst der wrake (Apoc. 14. 14). Oudst bekende voorstelling in de Bamberger a. (begin 11e eeuw). f) In verband met de voorstelling van het Laatste Oordeel komt de zgn. Etimasia voor (troon onder Kruis, Boek des Levens, lijdenswerktuigen) sinds de 11e eeuw. g) Maria als de apocalyptische vrouw, met de zon bekleed, de maan onder de voeten en op haar hoofd een kroon van 12 sterren (Apoc. 12. 1); sinds de 15e eeuw. → Onbevlekte Ontvangenis.

Lit.: Künstler-Ikonogr. der Christl. Kunst (I 1928, 557 vlg.) met gedetailleerde literatuuropgave (de gegevens zijn echter ietwat verward); Neuss, Die A. in der altspanischen u. altchristl. Bibelillustration (2 dln. 1931). *Knipping.*

Apocalypse van St. Joannes, → Joannes, Apocalypse of Openbaring van den H.

Apocalypten, aanhangers van een mystieke strooming uit de 13e en 14e eeuw, ook genoemd → Joachimieten.

Apocalyptici worden genoemd degenen, die, steunend op de geschriften van Joachim van Fiore, vandaar ook hun naam Joachimieten, de wereldgeschiedenis verdeelden in drie tijdvakken: dat van den Vader, het onvolmaakte; dat van den Zoon, het minder onvolmaakte; dat van den H. Geest, het volmaakte, dat, in hun dagen begonnen, voortduurt tot het einde der wereld. Het eerste tijdvak wordt eveneens genoemd dat van den H. Petrus; het tweede van den H. Paulus; het derde van den H. Joannes. Zeer veel aanhangers werden gevonden onder de Spirituales en Fraticellen. Het meest op den voorgrond traden Gerard van Borgo San Donino, Ubertino van Casale en Petrus Olivi.

Lit.: Hergenröther-Kirsch (II [5]1913, 702—704); A. Stohr in Lexikon f. Theol. u. K. (I, 541). *Kocken.*

Apocalyptiek, 1° verzamelnaam voor vele of alle apocalypsen; 2° speciaal de inhoud der apocalyptische openbaringen.

Apocarp (< Gr. apo = van ... af, karpos = vrucht) noemt men het vrouwelijk deel (gynoecium) eener bloem, wanneer hiervan de verschillende vruchtbladeren niet met elkander vergroeien. Elk vruchtblad vormt dan door vergroeiing der bladranden een afzonderlijken stamper, waarbinnen langs den vergroeiingsnaad de zaadknoppen gezeten zijn.

Apocatastasis, herstel in een vroegeren, beteren toestand. Origenes leerde, dat alles zou eindigen met een volkomen herstel in den oorspronkelijken toestand. Na boete hier of hiernamaals zouden zoowel de duivelen als de zondige menschen tot zuiver geestelijken gelukstaat terugkeeren. Dit proces kan zich herhalen, de menschen kunnen in lichamen terugkeeren, opnieuw zondigen, opnieuw na boete gereinigd worden. Deze leer loochent de eindbeslissing van den dood en de eeuwigheid der hellestraffen. Overigens orthodoxe Vaders als Gregorius van Nyssa en Gregorius van Nazianze hebben deze leer geheel of gedeeltelijk aanvaard. Voor de veroordeeling der dwalingen van Origenes door keizer Justinianus en de Algemeene Concilies, → Origenes.

Lit.: Atzberger, Gesch. d. christl. Eschatologie (1896); H. Meyer, Zur Lehre v. d. ewigen Wiederkunft aller Dinge (in: Festgabe für A. Ehrhard 1922); Lex. f. Theol. u. Kirche (I, 542 vlg.). *Franses.*

Apochromaat, → achromatische lens, waarbij voor drie kleuren van het spectrum de chromatische aberratie volkomen is opgeheven. Ook is bij deze lenzen de eigenschap der aplanasie aanwezig, maar ze bezitten nog een chromatisch vergrootingsverschil. De a. wordt gebruikt als microscoopobjectief, waarbij laatstgenoemde afwijking door het oculair moet gecompenseerd worden. Ernst Abbé, bekend Duitsch sterrenkundige, was de eerste, die een dergelijk objectief construeerde. → Microscopen.

Apocolocyntose, een aan den wijsgeer Seneca (terecht) toegeschreven spotdicht op den dood van keizer Claudius. De klank van het woord moet herinneren aan apotheose of „vergoding", terwijl het zelf verpompoening beteekent. Het is een zeer scherpe, en nog scherper bedoelde, satire. *Slijpen.*

Apocope, afkapping of weglating van een klank (letter) of van een lettergreep aan het einde van een woord. Bijv. roos — roze, moog' — moge.

Apocrisiarius werden in de eerste eeuwen gevolmachtigde gezanten der pausen genoemd, speciaal aan het hof van Konstantinopel. Het was daar van 453 tot 743 een vaste post. Onder Karel den Grooten en Lodewijk den Vromen was er eveneens een a. aan het hof.

Lit.: Dict. d'Archéol. chrét. et de Liturg. (I, 2537—2555). *Franses.*

Apocryphen (< Gr. apocruphos = verborgen, geheim) zijn Joodsche en Christelijke geschriften, die den schijn hebben gewekt tot de H. Schrift te behooren, omdat zij gelijkenis vertoonen met de canonische boeken van O. en N. T., of omdat zij op naam gezet zijn van geïnspireerde schrijvers. Door de Kath. Kerk zijn ze echter nooit in den canon der H. Schrift opgenomen. Het doel der a. was de gegevens uit de H. Schrift te illustreeren, de lezers te troosten en somtijds de verspreiding van dwalingen te bevorderen. Grootendeels zijn ze niet in hun oorspronkelijken vorm tot ons gekomen, doch in latere vertalingen, terwijl Joodsche en Christelijke bewerkers er dikwijls inlasschingen hebben bijgevoegd. De Protestanten verstaan onder a. die boeken, welke de Kath. theologie deuterocanonische noemt; aan de eigenlijke a. geven zij den naam van pseudepigraphen. Naarmate de inhoud der a. meer aansluit bij het O. of N. T., worden zij verdeeld in:

1° a. van het Oude Testament (ont-

staan ca. 2e eeuw voor Chr. tot 1e eeuw na Chr.), verdeeld in geschiedkundige, didactische boeken en apocalypsen. De geschiedkundige a. bevatten grootendeels legendarische elementen; terwijl ze in het algemeen waardeloos zijn voor de kennis van personen en feiten, zijn ze toch meestal belangrijke getuigen voor de opvattingen en den tijd der samenstellers. Titels: het boek der Jubileeën, 3 Esdr., 3 Mac., het leven van Adam en Eva, de Apocalyps van Moses, het testament van Adam, de Armeensche geschriften over Adam, de hemelvaart van Isaïas, de geschiedenis der Rechabieten, de nagelaten woorden van Jeremias of van Baruch, het gebed van Aseneth, het testament van Job, het testament van Salomon, de Aristeasbrief, de proloog op Eccli. De didactische a., voor een deel beïnvloed door de zedenkundige ideeën van het O. T., staan daarbij toch verre ten achter en kunnen zeker niet reiken tot de hoogte van Christus' zedenleer. Titels: de testamenten der 12 patriarchen, psalm 151, de psalmen van Salomon, het gebed van Manasse, 4 Mac., het aanhangsel van Job. De apocryphe apocalypsen bieden als getuigen van de overdreven Joodsche apocalyptiek en eschatologie overvloedig materiaal voor de kennis der godsdienstige, nationale en politieke opvattingen kort voor en na Christus. Titels: het boek Henoch, de tenhemel-opneming van Moses, 4 Esdr., de apocalypsen van Baruch, Abraham, het testament van Abraham, de apocalypsen van Elias en Sophonias, de a. Ezechiel, de Sibyllijnsche boeken, de voorrede op Thren.

2° A. van het Nieuwe Testament (ontstaan sinds de 2e eeuw na Chr.) worden verdeeld in evangeliën, handelingen der Apostelen, brieven en apocalypsen.

De a. evangeliën hebben de leemten, in de canonische evangeliën opengelaten, willen aanvullen. Zij bieden phantastische beschrijvingen over het leven van Jesus, Maria en Joseph. Uit leerstellige opvattingen blijkt, dat zij grootendeels zijn voortgekomen uit het Gnosticisme. Titels: de evangeliën volgens de Hebreeën en volgens de Egyptenaren, de evangeliën der Ebionieten (of der 12 apostelen), van Petrus, het protoevangelie van Jacobus, de evangeliën van Mathias, Philippus, Bartholomeus, Barnabas, Nicodemus, het evangelie van pseudo-Matthaeus, het Arabische evangelie van Jesus' kindsheid, de geschiedenis van Joseph den timmerman, de Hellevaart van Christus, de overbrenging van Maria.

Uitg.: (bijna uitsluitend van niet-Kath. zijde) C. Tischendorf, Apocalypses Apocryphae (Leipzig 1866); C. Tischendorf, Evangelia apocrypha (Leipzig [2]1876); R. A. Lipsius-M. Bonnet, Acta Apostolorum apocrypha (2 dln. en suppl. Leipzig 1891-1903); E. Fr. Kautzsch, Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments (2 dln. Tübingen 1898-1900); J. Bousquet-E. Amann, Les Apocryphes du Nouveau Testament (3 dln., nog niet volledig, 1910-'22); R. H. Charles, The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament (2 dln. Oxford 1913); E. Hennecke, Neutestamentliche Apokryphen (Tübingen [2]1924). — Lit.: E. Hennecke, Handbuch zu den neutestamentlichen Apokryphen (Tübingen 1904); E. Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes (III Leipzig [4]1909, 268 vlg.); M. J. Lagrange, Le Messianisme chez les Juifs (Parijs 1909); S. Székely, Bibliotheca apocrypha (I Freiburg i. Br. 1913); J. B. Frey, Institutiones Biblicae (I Rome [2]1927, 62 vlg.); Dict. de la Bible, Supplément (I Parijs 1928, 354 vlg.); M. J. Lagrange, Le Judaisme avant Jésus-Christ (Parijs 1931). *Greitemann.*

Apocynaceae (fossiel). De beste fossielen, die hiertoe gerekend worden, behooren tot het geslacht Nerium, waartoe ook de oleander behoort. De oudste bladeren, die hiertoe gerekend worden, werden in het Westfaalsche krijt gevonden. In het Fransche en Engelsche Eoceen en in het Mioceen van Oostenrijk en Griekenland werden bladeren en vruchten gevonden. Een vorm van den oleander vindt men in het Fransche Tertiair. Een groot aantal bladeren uit het Tertiair van Zuid-Amerika, Australië, Ned. Indië, en ook van Europa werd verder als A. beschreven, maar het bewijs, dat zij werkelijk tot de tropische vormen van A. behooren, met welke zij vergeleken worden, is in deze gevallen niet geleverd. *Jongmans.*

Apocynaceeën, → Maagdepalmachtigen.

Apocynum, struikachtig plantengeslacht van de fam. der maagdepalmachtigen; 20 soorten in N. Amerika; bezit purgeerende en braakverwekkende eigenschappen. A. androsaemifolium L. bezit vliegenvangende bloemen. Eenige soorten worden gekweekt. *Robyns.*

Apoda (Gr., = pootloozen), pootlooze vertegenwoordigers van een diergroep, waarvan de overige leden wel pooten hebben, bijv. hazelwormen onder de hagedissen, Aistopoden (fossiele amphibiën) onder de amphibiën. Ook dieren, die andere bewegingsorganen missen, worden A. genoemd, bijv. de aal onder de visschen, de zeekomkommer, die de ambulacraalvoetjes mist, onder de stekelhuidigen. *v. d. Poel.*

Apodektès (Gr.), ontvanger in het oude Athene. Meerv. apodektai. Het ambt werd door Clisthenes ingesteld en heeft tot het einde der 4e eeuw v. Chr. bestaan. De apodektai, tien in getal, één uit elke phyle, ontvingen de tributen der bondgenooten, oorlogsbelastingen, tolgelden en de bedragen, aan den staat verschuldigd; ze deelden de ingekomen gelden toe aan de verschillende ambtenaren tot het wettelijk toegestaan bedrag en waren verantwoording schuldig aan de boulè. *Davids.*

Apodes, → Apoda.

Apodictisch heet een redeneering, waarin het noodzakelijk verband van de termen der conclusie uit den onmiddellijken grond of de onmiddellijke oorzaken wordt afgeleid.

Lit.: J. Th. Beysens, Logica of Denkleer ([3]1923, 223).

Apodosis (Gr., = teruggave) is het neergaand gedeelte, de afloop, viering eener periode. → Protasis.

Apoechtin, Alexéj-Nikolájewitsj, Russisch dichter van een klagende, zacht-melancholische lyriek, afwisselend met sterk-plastische epiek. Zeer vroeg begonnen met dichten, zweeg A. later meer dan 25 jaar. * 1841, † 1891.

Werken: Gedichten (1859); Een jaar in het klooster (1885).

Apogamie, voortplantingswijze, waarbij di- of heteroploïede cellen van een normaal haploïeden gametophyt tot een volwassen sporophyt uitgroeien (somatische a.). Ovogene a., waarbij schijnbaar de eicel tot sporophyt ontwikkelt, is een vorm van ongeslachtelijke voortplanting; de eicel werd inderdaad niet tot gewone kiemcel gereduceerd en is in dit geval diploïed. Apogamie niet te verwarren met parthenogenesis, waarbij normale haploïede kiemcellen (vooral eicellen) apomictisch, d.w.z. zonder voorafgaande bevruchting, tot sporophyten ontwikkelen.

Lit.: A. Ernst, Bastardierung als Ursache der Apogamie (1918). *Dumon.*

APOCALYPSE I.

Miniatuur uit de Bamberger Apocalypse (10e tot 11e eeuw).

Het is een illustratie van hoofdstuk 9. 1—12: Bij den vijfden bazuinstoot des Engels valt een ster op de aarde, waardoor de put van den afgrond geopend wordt. Daaruit komen de sprinkhanen, die er uit zien als paarden met vrouwenhoofden, gouden kronen, borstharnas en schorpioenstaart. Rechts staat de Evangelist Johannes.

APOCALYPSE II.

Miniatuur uit de Triersche Apocalypse (8e tot 9e eeuw) voorstellende den Engel, die aan Johannes verschijnt.
Het onderschrift luidt: Codex beati Eucharii primi Trivirorum Archiepiscopi. Si quis eum abstulerit anathema sit. Amen. (Codex van den H. Eucharius, eersten aartsbisschop van Trier. Zoo iemand hem wegneemt, hij zij vervloekt. Amen.)

Apogeum (< Gr. apo = af, gè = aarde) is het punt in de baan van de maan, waar deze het verst van de aarde afstaat.

Apograaf (< Gr. apo = af, graphein = schrijven), afschrift, meestal van recepten.

Apo Koinou (spr. -oe, Gr., = van een gemeenschappelijk iets), een grammatische constructie, waarbij een zinsdeel met bepaalde functie zonder herhaling bij een anderen zin getrokken wordt, waar het een verschillende functie verricht; het gevolg is een anacolothon. Dikwijls in het Mnl. Bijv. „Dat rike Gods dat in ons is niet spise of dranc mer gherechticheit”. *v. d. Eerenbeemt.*

Apol, Louis (eig. Lod. Franciscus Hendrik), Ned. schilder en etser van winterlandschappen, bosch- en riviergezichten, soms van dieren. Leerling van J. Hoppenbrouwer en P. Stortenbeker. * 1850 te Den Haag, † 1930 aldaar. Woonde 1886—1892 in Roosendaal. Sinds hij in 1875 succes had met zijn winterlandschap Januari-avond (Rijksmuseum), is hij de specialist van de Haagsche School geworden voor het wintergezicht in het bosch. In 1880 nam hij, terwille van deze specialiteit, deel aan een poolreis naar Nova Zembla. Zijn kunst vertoonde niet veel ontwikkeling, ook niet in het herfst- en lentegezicht. Zijn tijdgenooten overschatten hem. *de Jager.*

Apollinaire, Guillaume, schuilnaam van Guillaume Apollinaire de Kostrowitsky, Fransch dichter van de Dadaïstische school en van vele andere daarop gevolgde richtingen. De gewild-moderne zonderlingheid van zijn vers en proza overwoekert niet overal zijn onmiskenbare gaven: zie bijv. de mooie ballade: La chanson du mal-aimé. * 26 Aug. 1880 te Rome, † 9 Nov. 1918 te Parijs.

Voornaamste werken: L'hérésiarque et Cie. (1910); Bestiaire (1911); Alcools (1913); Vitam impendere Amori (1917); Calligrammes (1918); Le Flâneur des deux rives; Les trois Don Juan. — Lit.: A. Billy (Parijs 1923). *Baur.*

Apollinare, San. Met dezen naam worden te Ravenna twee kerken aangeduid uit de Byzantijnsche kunstperiode. 1° De A. Nuovo, door keizer Theodosius den Grooten gebouwd; in haar huidigen vorm is ze niet ouder dan de 6e eeuw (merkw. kapiteelen en boogvormingen). 2° In de oude havenwijk: de A. in Classe (535—'49), met haar ruim 2 eeuwen jongeren ronden toren (in neven-absiden besloten hoofdabsis). Beide kerken beroemd door uit het O. beïnvloede, overwegend hiëratische mozaïeken. *Knipping.*

Apollinaris, Zalige, Kapucijn, martelaar, → Morel.

Apollinaris de Jongere, aldus genaamd ter onderscheiding van zijn vader, meestal echter A. van Laodicea genoemd naar zijn geboorte- en bisschopsstad. * ca. 310, werd hij 361 bisschop. Sterfjaar is niet bekend. A. was een man van veel omvattende wetenschap en een zedelijk hoogstaande persoonlijkheid, zoodat zelfs de strenge ketterbestrijder Epiphanius ondanks zijn dwaling met hoogachting van hem spreekt.

Leer: A. was aanvankelijk een krachtig verdediger van de leer van het Concilie van Nicea tegen de Arianen. Hij was toen ook bevriend met den machtigen kampioen der orthodoxie: Athanasius. Zijn ijver voor de zuivere leer voerde hem echter tot dwaling. Uit bezorgdheid, dat men toch maar goed zou vasthouden aan de waarachtige Godheid van Christus, kwam hij ertoe het volledige mensch-zijn van Christus te ontkennen. Eerst (ca. 352) leerde hij, dat de Godheid in Christus de plaats van de menschelijke ziel innam en zich dus alleen met een menschelijk lichaam vereenigd had. Later aanvaardde hij het Trichotomisme: de mensch bestaat uit een lichaam, een lagere en een hoogere (verstandelijke) ziel. De laatste alleen zou bij Christus ontbroken hebben en vervangen zijn door de goddelijke natuur. A. werd daarbij geleid door twee motieven, een ontologisch en een ethisch. Hij kon nl. vooreerst niet aannemen, dat een werkelijke wezenlijke vereeniging in één persoon mogelijk was, wanneer de twee bestanddeelen in zich volkomen wezens waren. In de godheid is geen splitsing mogelijk, dus moest er volgens hem iets van de menschheid worden afgenomen. En vervolgens meende hij, dat het volledig mensch-zijn noodzakelijk de mogelijkheid insloot van misbruik van den vrijen wil, van zonde. Dus moest het subject van dat misbruik, de drager van den vrijen wil, de verstandelijke ziel, worden uitgeschakeld. Zoo werd hij een voorlooper der Monophysieten. Men ging aanvankelijk zoo zeer op in de bestrijding van het Arianisme, dat zijn dwaalleer niet opgemerkt werd. Maar in Rome werd zij toch reeds in 375 veroordeeld en na den dood van keizer Valens, den begunstiger der Arianen, kreeg men in het Oosten de handen vrij en wendde men zich weldra ook tegen den vroeger zoo verdienstvollen anti-Ariaan, nu zelf ketter. Het 2e Alg. Concilie (Konstantinopel, 381) veroordeelde in zijn eersten canon de dwaling der Apollinaristen en keizer Theodosius nam die veroordeeling over in wetten van 383, 384 en 388. De dwaalleer was aldus nog voor het eind der 4e eeuw overwonnen, maar zij herleefde in het Monophysisme der volgende eeuw.

Werken. Als van de meeste oude ketters zijn ook de werken van A. grootendeels verloren gegaan. Hiëronymus kende van hem verschillende commentaren op boeken van het Oude en Nieuwe Testament in Antiocheenschen geest en met moreele strekking. Op apologetisch-polemisch gebied schreef hij een veelgeprezen werk in 30 boeken tegen Porphyrius en een apologie over de waarheid tegen keizer Juliaan. Verder schreef hij tegen den Ariaan Eunomius, tegen Diodorus van Tarsus, tegen Origenes en Dionysius van Alexandrië. Maar juist zijn dogmatische werken, die zijn dwaalleer bevatten, zijn voor een groot deel bewaard gebleven. Zijn leerlingen hadden die nl. verspreid op naam van Athanasius, Gregorius Thaumaturgus en paus Julius I. Het zijn twee uitvoerige geloofsbelijdenissen en enkele werken over de Menschwording en de vereeniging der beide naturen in Christus. Dit alles is in het Syrisch bewaard gebleven. Een ander christologisch werk kan grootendeels gereconstrueerd worden uit de bestrijding door Gregorius van Nyssa en een kleiner geschrift uit Ps.-Athanasius, de sancta Trinitate. Tenslotte gaf A. volgens Sozomenus een poëtische bewerking der Bijbelsche Geschiedenis tot Saül, dichtte hij comedies naar het model van Menander, tragedies naar Euripides en lyrische gedichten naar Pindarus. Korte religieuze liederen moesten eindelijk zijn leer onder het volk brengen.

Lit.: G. Voisin, l'Apollinarisme (1901); Lietzmann, A. v. Laodicea u. seine Schule (1904); Bardenhewer, Gesch. der altkirchl. Lit. (III, 285—292). *Franses.*

Apollinaris de Oudere, aldus bijgenaamd ter onderscheiding van zijn veel beroemderen zoon. Keizer Juliaan had in 362 aan de Christenen wettelijk verboden, onderwijs te geven in de heidensche klassieken. A. vader en zoon zouden nu geijverd hebben voor eigen Christelijke handboeken en literatuur. Volgens den kerkelijken geschiedschrijver Socrates zou de vader een grammatica naar Christelijk model vervaardigd hebben, waarin dus de voorbeelden aan Christelijke geschriften ontleend waren, en bovendien

de historische boeken van het Oude Testament episch en dramatisch bewerkt hebben. Deze laatste werkzaamheid moet men wel met den anderen kerkhistoricus Sozomenus aan den zoon toeschrijven. A. kwam uit Alexandrië, leeraarde in Beyroet en later in Laodicea, waar hij priester werd, maar zijn onderricht en den omgang met heidensche geleerden voortzette. Geboorte- en sterfjaar zijn niet bekend. *Franses.*

Apollinaris Sidonius, ➝ Sidonius.

Apollinaris van Hierapolis behoort tot de Christelijke apologeten der 2e eeuw, schreef drie apologieën, nl. een verdedigingsgeschrift tot Marcus Aurelius gericht, 5 boeken tegen de Hellenen en 3 boeken over de Waarheid. We weten dit van Eusebius van Caesarea; zijn werken zijn verloren gegaan. *Franses.*

Apollinaris van Laodicea, ook genaamd ➝ Apollinaris de Jongere.

Apollinaris van Ravenna, Heilige, volgens Petrus Chrysologus eerste bisschop van Ravenna en martelaar. Leefde ca. 200. Weinig is met zekerheid bekend. Volgens de legende zou A. met den H. Petrus van Antiochië naar Rome gekomen en naar Ravenna gezonden zijn. Daar verdreven, zou A. er teruggekeerd zijn en gemarteld. Op zijn graf bij de haven werd de nu nog bestaande basiliek gebouwd (in 549 gewijd) en Sant' Apollinare in Classe genoemd. Nadat in de Ariaansche hofkerk van Theodorik de Kath. eeredienst weer hersteld was, werd zij aan den H. Apollinaris van Ravenna toegewijd (Sant' Apollinare Nuovo). Feestdag 23 Juli. ➝ Apollinarisberg. *J. v. Rooij.*

Apollinarisberg, bij Remagen (Rijnland), oorspr. Benedictijnenklooster, in 1117 door aartsbisschop Fred. I van Keulen gesticht; zeer oude bedevaartplaats ter eere van den H. Apollinaris van Ravenna; de overbrenging van zijn gebeente naar Remagen blijkt legende te zijn. Sedert 1857 nemen Franciscanen de zielzorg waar. De tegenwoordige kerk (in 1839 gebouwd) munt uit door vele kunstzinnige voorstellingen uit het leven van A.

L i t. : A. Bierbaum, Apollinarisbuch (1906); W. Neusz, in Jahresber. der Görres-Ges. (1925-1926, 155-159). *J. v. Rooij.*

Apollinarisme, ➝ Apollinaris de Jongere.

Apollinariswater, koolzuurhoudend mineraalwater, afkomstig van bronnen bij Heppingen (Ahrdal).

Apollinisch en Dionysisch zijn, vlg. F. Schlegel en Nietzsche, de twee grondvormen van de Gr. kunst, vlg. de nieuwere aesth. de twee grondtypen van a l l e kunst. Apollo, god van maat, evenwicht, harmonie, rust en gesloten geheelen, is het symbool van hen, die in het beleven en scheppen van de kunst, kalm-voelend de voorstellingswereld als een droombeeld a a n s c h o u w e n d genieten. Dionysos, god van overdaad, gewoel, uitbundigen en oneindigen drang, is het symbool van den geweldig a a n v o e l e n d e n kunstenaar, die zich in de zaken stort (➝ Einfühlung). A. is het contempleeren van het individueele en het begrensde; D. is het aanvoelen van het universeele en het oneindige. A. is alle pluralistische, D. alle pantheïstische kunst; A. is de plastiek, D. de muziek. *De Bruyne.*

Apollinópolis (a n t. g e o g r.), naam van verscheidene steden in Egypte, aldus genoemd naar den cultus van Horus.

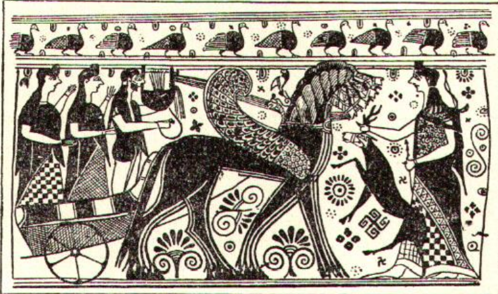
Apollo, Gr. god. Zoon van Zeus en Leto. Leto, door de haar vijandige Hera opgejaagd, kon nergens een rustplaats vinden. Alleen het kleine eiland Delos nam haar op. Daar bracht zij een tweeling ter wereld: Apollo en Artemis Het tot dan toe drijvende eiland lag daarna vast, en werd met Delphi brandpunt van Apollocultus. De zevende dag der maand, A.s. geboortedag, bleef hem heilig. Aanstonds na zijn geboorte verlangde A. boog en citer. Hij versloeg te Delphi den draak Pytho en veroverde het orakel. ➝ Delphi, Pythische spelen. In de wintermaanden vertoefde A. onder de Hyperboreeërs, in de lente kwam hij naar Delphi op zijn wagen, door zwanen getrokken. Ook op Delos erkende men A.'s afwezigheid in den winter, doch men nam aan, dat A. dan verbleef in Pátara in Lycië. Ook op Delos vierde men zijn terugkeer. In twee Homerische hymnen: op den Delischen en op den Delphischen A., vindt men de voornaamste karaktertrekken van den god: de één, met Artemis verbonden, de ander een chthonische godheid. A. was op de eerste plaats lichtgod. Vandaar zijn Homerische bijnaam: Phoebus, de lichtende. Als zoodanig werd hij met Helios (Gr.) of Sol (Lat.), de zon, vereenzelvigd. Doch hij is niet alleen lichtgod; talrijk en uiteenloopend zijn A.'s functies. In het eerste boek van de Ilias is hij de verderfelijke, pestbrengende god. Vaak is A. de god der kudden, die het kwaad afweert. In Kl. Azië was hij de „muizengod" (Sminthius), afgebeeld met een muis in de hand; of de sprinkhaangod (Parnopius; dus: afweerder van schadelijke dieren). Vermoedelijk is A. oorspronkelijk niet een Gr. god, doch uit Kl. Azië en Creta ingevoerd. Op verschillende plaatsen in Griekenland heeft hij daemonische goden vervangen, gelijk in Delphi den draak. In Sparta trad hij in plaats der goden Hyacinthus en Carnus. ➝ Carneeën. Op Creta werd hij vereerd als dolfijn. Als dolfijn zou A. Cretensische zeevaarders vooruitgezwommen zijn naar Cirrha en Delphi. Door schippers werd hij evenals de Dioscuren in nood aangeroepen. A. had zegenende macht over veldvruchten: A. Thargelius. De maand Thargelion (Mei/Juni) was hem gewijd. Van Delphi uit verbreidde zich de A.-cultus over Gr. land. Overal werden tempels gesticht, die Pythium genoemd werden. De Delphische A. was jacht- en weidegod, oorlogsgod, afweerder van booze invloeden, maar vooral de god van mantiek (voorspelling), en reiniging van moreele schuld; ook van volksverhuizing en kolonisatie. A. was de god der muziek en der schoone kunsten. Verscheidene mythen wijzen hierop. ➝ Pan, Midas, Marsyas. Hij is de Mousagetès, leider der Muzen. Hoewel A. gewoonlijk als een jongeling wordt voorgesteld, is Asclepius of Aesculapius zijn zoon. Daar Hades zich beklaagde, dat deze hem zijn dooden ontstal, doodde Zeus Asclepius. A. doodde toen de Cyclopen. Daarvoor moest hij boeten: als balling op aarde hoedde hij de kudden van Admetus. Voor Laomedon, koning van Troje, bouwde hij met Poseidon de muren der stad. Laomedon wilde het bedongen loon niet betalen; Poseidon zond een monster om de stad te verwoesten. In den Trojaanschen oorlog stond A. aan de zijde der Trojanen.

Behalve de mythe van Daphne verhalen ook andere van A.'s liefde, ➝ Hyacinthus, Cassandra. Symbolen van Apollo: pijl en boog, lier en drievoet. Hem zijn gewijd: de laurier (Daphne); de wolf, waarvan de naam (Gr. lukos) aan het licht (lux, lucére, Lat.) deed denken ; zwaan; en de raaf, kraai, havik en gier, die op A. als doodsgod wijzen. De Romeinen namen A. van de Grieken over op het einde van den Koningstijd en wel van Cumae uit, naar aanleiding van een pestziekte te Rome. In 212 v. Chr. werden de jaarlijks

terugkeerende Ludi Apollinares ingesteld. Augustus bevorderde den cultus van A. en stichtte op den Palatinus een tempel ter eere van A. Palatinus. Daar werden de Sibyllijnsche boeken bewaard. Ter eere van A. werden de Ludi saeculares gevierd, → Carmen saeculare.

L i t.: Roscher, Ausführliches Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie (I, 422 vlg. Roscher-Furtwängler); Lübker, Reallexikon des klassischen Altertums (83 vlg.). *Davids.*

V o o r s t e l l i n g in de k u n s t. A. met de lier komt reeds op Melische vazen der 7e eeuw voor: A., met twee nimfen op een wagen staande, ontmoet zijn zuster Artemis, die een hert bij de horens houdt.

Apollo en Artemis, afbeelding op een vaas van Melos.

De zgn. naakte Apollo-beelden uit de 6e eeuw, die aan Egypt. voorbeelden herinneren (A. van Tenea, München) zijn veeleer geïdealiseerde jongens- en mannentypen, misschien standbeeldjes van overwinnaars bij de periodieke sportspelen in Griekenland. Van weinig later is de terracotta A. van Veji, waarsch. een acroterie van een Etruskischen tempel; A. stapt met rechterbeen vooruit, is in dun, veelgeplooid gewaad gekleed. Uit het begin der 5e eeuw dateert de machtige naakte A. van den Zeustempel te Olympia: als onbewogen rechter en toedeeler van het lot staat hij daar groot temidden der strijdende centauren en Lapithen. Waarsch. in verband met den aan Calamis den Ouderen toegeschreven A. Alexikakos (= rampenverdrijver) staan de rustige, van moeitelooze macht getuigende naakte beelden, als de marmeren A. uit Kassel, en de uit den Tiber opgehaalde te Rome (Thermen-museum). Van een geheel bijzondere slankheid en harmonie getuigt de zgn. musiceerende A. te Pompeji (brons). Van de school van Phidias (midden 5e eeuw) is de aan Agoracritus toegeschreven A. Citharoedus (de lierspeler) uit München: de god is gehuld in een lang gewaad, de eng samengehouden chiton laat de armen vrij, in de linkerhand houdt hij de lier, in de rechter het plectrum. De A.-beelden der 4e eeuw getuigen van veel meer zwier en levendigheid; zoo de jongensachtige A. Sauroktonos (de hagedissendooder) van Praxiteles (copie in Vaticaan): met den linkerarm lichtelijk steunend op een boomstam, mikt hij met den rechter op een tegen den stam opkruipende hagedis; zoo de bekende A. van Belvédère, waarsch. een copie van een bronzen beeld van Leochares (Rome, Vaticaan): op den rug draagt A. een pijlkoker, in de linkerhand houdt hij waarsch. den boog (symbool der kracht), in de rechter een lauwerkrans (symbool van de reiniging en vergelding). Als overwinnaar staat hij temidden van het strijdgewoel in den Gigantenstrijd op het Zeusaltaar van Pergamum. De attributen van A. zijn in hoofdzaak: lier, boog en pijlkoker, lauwerkrans op het hoofd of in de hand. *Knipping.*

Apollo van Veji.

Apollo Citharoedus, München.

Apollo, een J o o d uit Alexandrië, een welsprekend en in de H. Schrift ervaren man. Het schijnt, dat hij door een leerling van Joannes den Dooper onderricht en met het doopsel van Joannes gedoopt werd. Hij kwam naar Ephese, waar hij met veel vuur het Christendom predikte en door Aquila en Priscilla nauwkeuriger in de leer van Christus onderwezen werd. Vandaar vertrok hij naar Korinthe en werkte er ijverig onder de Joden (Act. 18. 24—28). Volgens Hieronymus werd hij later bisschop van Korinthe.

L i t.: R. Schumacher, Der Alexandriner Apollos. Eine exegetische Studie (Kempten 1916). *Keulers.*

Apollodoros, Grieksch schilder te Athene (einde 5e eeuw v. Chr.), bijgenaamd de Skiagraphos (schaduwenschilder). Hij zou de eerste pogingen tot licht- en schaduwschilderen gewaagd hebben. Hij verliet de oude manier van aan kleitafels te werken, doch legde zijn verven op met krijt bestreken houten paneelen.

Apollodorus van Athene, veelzijdig geleerde uit de 2e eeuw v. Chr., oud student en medewerker van Aristarchus te Alexandrië. Voornaamste werken: 1° een in trimeters geschreven kroniek, gaande van den val van Troje, in 1184 v. Chr. gesteld, tot 144 v. Chr. (Chronika); 2° een synthetisch overzicht der Gr. mythologie (over de goden); 3° een beschrijving der aarde; 4° als philoloog schreef A. commentaren op Homerus, Epicharmus, Sophron. De fragmenten van A. zijn verzameld in: Jacoby, Fragmente der Griech. Historiker (II 1929, met comm.). De bewaarde zgn. Bibliotheek van A., een handboek van myth., is in de 1e of 2e eeuw na Chr. geschreven. *V. Pottelbergh.*

Apollodorus van Carystus, dichter der „Middelbare Comedie”, model van Terentius' Phormio en Hecyra.

Apollodorus van Damascus, bouwmeester uit het begin der tweede eeuw n. Chr. Legde te Rome (113) het Forum Trajanum aan, en op den Esquilijnschen heuvel de Thermen van Trajanus, niet alleen om hun uitgestrektheid en hun wijde gewelven, maar ook om hun comfort en kostbaarheid beroemd. Bij

de IJzeren Poort legde hij voor de groote heirbaan naar het Noorden een brug over den Donau. *Knipping.*

Apollodorus van Pergamum, een der invloedrijkste rhetoren van de atticistische richting; oudleeraar van Octavianus (= keizer Augustus) en auteur van een vooral te Rome hooggeschat handboek van rhetoriek (verloren).

Apollonia (a n t. g e o g r.), 1° k o l o n i e van Corcyra aan de Illyrische kust; in 44 v. Chr. studeerde Octavianus in A., toen de tijding kwam, dat Caesar vermoord was.

2° Een door den H. Paulus bezochte s t a d (Act. 17. 1) in Macedonië, halverwege Amphipolis en Thessalonica. Thans Pollina geheeten.

3° Vele andere s t e d e n heetten A., o.a. aan de W. kust der Zwarte Zee; in Carië; in Phygië, enz.

Apollonia, Heilige, maagd en martelares uit Alexandrië onder keizer Decius (248—249). Volgens bisschop Dionysius van Alex. sloeg het heidensche gepeupel haar de tanden uit den mond, een latere legende spreekt van uitrukken met een tang. A. stierf op den brandstapel, en werd reeds vroegtijdig in Rome vereerd. Feestdag 9 Febr. Patrones der tandartsen, wordt aangeroepen tegen tandpijn.

L i t. : Acta S.S. Febr. (II 1658, 278-281) ; W. Bruck, Das Mart. der hl. A. (1915). *J. v. Rooij.*

V o o r s t e l l i n g i n d e k u n s t als Romeinsche vrouw. Toont haar uitgerukte tanden en een groote tang. Men vindt haar marteling (uitrukken der

Heilige Apollonia. Houtsnede van Erlinger.

tanden, Francesco Granacci) en haar dood op een vlammenden brandstapel afgebeeld. Zeer vaak samen met de H. Catharina en dan bij de Madonna afgebeeld. Soms (wegens de tang) met de H. Agatha verwisseld. *Heijer.*

Apollonides van Smyrna, Gr. dichter van zeer bevallige epigrammen, gedeeltelijk bewaard in de Anthologia Palatina. A. leefde in het begin van onze tijdrekening.

Apollónis, gemalin van Attalus I van Pergamum.

Apollonius, 1° b e s t u u r d e r van Coelesyrië en Phoenicië onder Seleucus IV, koning van Syrië (2 Mach. 3. 5, 4. 4). 2° G e z a n t van Antiochus Epiphanes naar Ptolemeüs VI Philometor (2 Mach. 4. 21). 3° Syrisch p r a e f e c t onder Antiochus V (2 Mach. 12. 2). 4° S t a d h o u d e r van Syrië onder Alexander Balas (1 Mach. 10. 69-82). 5° Z o o n v a n A r c h i b i u s, rhetor en waarschijnlijk leeraar van Apion.

Apollonius, Heilige, martelaar, volgens Eusebius een rijke en zeer beschaafde Romein, wellicht senator. Na een schitterende redevoering ter verdediging van het geloof werd A. door den Senaat ter dood veroordeeld en onthoofd onder keizer Commodus (180—192). Feestdag 18 April.

Apollonius Dyscolus (= de knorrige), de grondlegger der systematisch doorgevoerde taalstudie en der Grieksche syntaxis; werkte te Alexandrië en in de tweede helft der 2e eeuw. Vier zijner tractaten zijn bewaard en uitgegeven door Schneider-Uhlig, Grammatici Graeci (II 1878—1910).

Apollonius Martyr, Heilige, martelaar in de 2e eeuw, → Martyrium S. Apollonii.

Apollonius Molo, stichter der school voor redenaars te Rhodus, die ook door de voorname Romeinen bezocht werd, o.m. door Cicero en Caesar. Hij is een der eerste Atticisten (→ Atticisme).

Apollonius van Egypte, Heilige, trok zich ca. 322 in de woestijn terug en verbleef daar 40 jaren als kluizenaar. Vele leerlingen stelden zich onder zijn leiding. A. legde in het geest. leven den nadruk op de dagelijksche H. Communie en de gastvrijheid. Tegenstander van te strenge ascet. oefeningen. Feestdag 21 Jan.

Apollonius van Perga (Pamphylia), Gr. wiskundige. * ca. 262 v. Chr. Leefde in de tweede helft der 3e eeuw te Alexandria. Schreef een werk over kegelsneden (Gr. Koonika), in acht boeken, waarvan I—IV in het Grieksch, V—VII in de Arabische vertaling van Aboel-Fas (Perzisch wiskundige, ca. 980) bewaard zijn gebleven. Andere wiskundige werken, waarover Pappus (Collectio VII) bericht, zijn verloren gegaan. A. was ook bekend als astronoom; Ptolemaeus citeert hem als autoriteit in de theorie van epicykels en eccentriciteiten. Het R a a k p r o b l e e m v a n A. stelt de opgave een cirkel te construeeren, die aan 3 gegeven cirkels raakt. De S t e l l i n g e n v a n A. luiden als volgt: de vierkanten van een paar toegevoegde middellijnen hebben bij een ellips een constante som, bij een hyperbool een constant verschil. Het parallelogram, beschreven op een paar toegevoegde middellijnen van een ellips of hyperbool, heeft een constant oppervlak. → Kegelsneden.

U i t g. : Apollonii Conicorum libri octo (E. Halley, Oxford 1710 ; I—IV Gr., V—VII Lat. vert. uit het Arab., VIII reconstructie ; met commentaren van Eutocius en Pappus) ; Boeken I—IV in: Apollonii Pergaei quae graece exstant (J. L. Heiberg, 2 dln., Leipzig 1891/93, met Lat. vertaling en commentaar van Eutocius). —

V e r t.: F. L. Heath, Apollonius of Perga, Treatise on conic sections (Cambridge 1896); P. Ver Eecke, Les Coniques d'Apollonius de Perge (Parijs-Brussel 1924). — L i t.: → Planimetrie. *Dijksterhuis.*

Apollonius van Rhodus, episch dichter der Alexandrijnsche school. * ca. 295 v. Chr. te Alexandrië, verbleef grootendeels op Rhodus, vandaar zijn bijnaam. Hij waagde het nog een uitvoerig epos, A r g o - n a u t i c a, te schrijven dat, telkens weer door geleerde uitweidingen onderbroken, in een reeks soms merkwaardige tafereelen den tocht van Jason ter verovering van het te Colchis berustende gulden vlies verhaalt. Het derde boek, waarin Medea de hoofdrol speelt, is het best geslaagde.

U i t g.: Mooney (1912, met Eng. comm.); Seaton (met Eng. vert.). *V. Pottelbergh.*

Apollonius van Tralles, Gr. beeldhouwer uit het midden der 2e eeuw v. Chr., schiep met zijn broeder Tauriscus de „Farnesische stier" (verwantschap met de Gigantomachie van Pergamum).

Apollonius van Tyana, tijdgenoot van Christus, aanhanger der nieuw-pythagoreïsche wijsbegeerte, verwekte groot opzien als rondtrekkend asceet, wonderdoener en profeet. De biographie van P h i l o - s t r a t u s (8 boeken, begin 3e eeuw) dankt haar ontstaan aan de befaamde keizerin Julia Domna, de tweede vrouw van Septimius Severus (193—211) en de moeder van keizer Caracalla. Het is echter niets dan een roman, een samenraapsel van brutaal-verzonnen vertelsels, gedeeltelijk opgediept uit Xenophon, Herodotus, en de talrijke schrijvers over de tochten van Alex. den Grooten. Philostratus daarentegen beweert zelf, dat hij slechts bemiddelaar is tusschen zijn lezers en de door Damis, gezel van A., genoteerde verhalen. Ed. Meyer, beroemd om zijn kennis der Oude Geschiedenis, heeft voor goed met deze fabel afgerekend.

Het geschrift van Philostratus „is even historisch als wijlen Don Quixotes" (A. Slijpen). Het beetje waarheid, dat tusschen de vele verzinsels schuil gaat, ontleent Philostratus aan Moiragenes, die „den wonderdoener" voorstelt als toovenaar. A.'s leven werd meermalen uitgespeeld tegen de Christenen, o.a. door den wijsgeer Hiërocles (4e eeuw) en Voltaire. Tegenwoordig denkt geen enkel ernstig niet-Kath. schrijver er aan, de biographie van Philostratus als tegenhanger van het Evangelie te beschouwen.

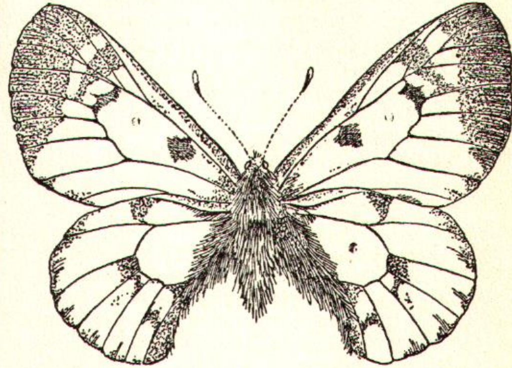
L i t.: Prof. A. Slijpen, Een pseudo-Christus uit Christus' tijd (Studiën 1929, 20-32, 216-226, 362-374.) *J. v. Rooij.*

Apollonius van Tyrus, 1° h e l d van een Hellenistischen roman (3e eeuw, verloren) met diens wonderbaarlijke jarenlange avonturen en omzwervingen, van zijn dochter Tharsia, een kuischheidsheldin, en van zijn vrouw, die hij beiden eindelijk terugvindt, waarna hij nog lange jaren koning van Antiochië, Tyrus en Cyrenen blijft. In het Latijn vertaald (6e eeuw), werd deze roman sedert de 10e eeuw een rijke bron van vertellingen in de meeste Westersche talen, afzonderlijk of volgens motieven in andere romans verwerkt. In het Fr. reeds in de 12e eeuw; Jourdain de Blaivies' chanson „Jourdain" is er een vrije bewerking van. In 't Duitsch behandeld o.a. door Heinrich v. Neustadt (ca. 1300) en Steinhöwel (15e eeuw). In de 14e eeuw werd de roman opgenomen in de „Gesta romanorum," nog een overvloedige bron van romantische vertellingen. Eindelijk kwam A., als zoo vele grooten, terecht in de volksboeken: ten onzent gedrukt te Delft in 1493, uit „Die Gesten of Gheschienissen van Romen", 153e hoofdstuk.

U i t g.: van het Ned. volksboek: G. Penon, in Bijdr. gesch. Ned. Lett. (I Gron. 1881, 77-182); van het Lat. Al. Riese (Leipzig 1893). — L i t.: behalve de gesch. der Gr.-Byzantijnsche lit. in het bijzonder H. Hagen, Der Roman von König A. v. T. in s. verschiedene Bearbeitungen (Berlijn 1878); S. Singer, A. v. T. (Halle 1878); El. Klebs, Die Erzählung v. A. v. T. (Berlijn 1899); Erw. Rohde, der Griechische roman u. seine Vorlaüfer (Leipzig [3]1914); Ern. Hobold (Gotha 1920). *V. Mierlo.*

2° A u t e u r van een lijst der Stoïcijnsche wijsgeeren en van hun geschriften, behoort tot de 1e eeuw v. Chr.

Apollovlinder, Parnassius Apollo; dagvlinder ter grootte van een koolwitje: wit met ronde, roode vlekken op de vleugels; komt voor in de Alpen,

Silezië, Thüringen en Zwaben. Door het steeds zeldzamer worden van deze fraaie soort is in meerdere districten door de Overheid een vangverbod afgekondigd. *Bernink.*

Apologeet (< Gr. apologeisthai = verdedigingsrede uitspreken) wijst op dengene, die het geloof verdedigt; duidt echter bijzonder de eerste geloofsverdedigers aan, die als de A p o l o g e t e n bekend zijn. De voornaamste zijn: Quadratus, Aristides, Justinus de wijsgeer, de latere gnosticus Tatianus, Athenagoras, Theophilus van Antiochië, Irenaeus. Zij allen schreven oorspronkelijk in het Grieksch. Latijnsche a. waren Minucius Felix, en de latere Montanist Tertullianus. → Apologie.

L i t.: Freppel, Les apologistes chrétiens du 2e siècle (Parijs 1860—1893); Rivière, S. Justin et les apologistes du 2e siècle (Parijs 1907); Schrijnen, De geloofsverdediging in haar wiegetijd (in: Uit het leven der oude Kerk). *Maes.*

Apologetica of a p o l o g e t i e k (< Gr. apologeisthai = verdedigingsrede uitspreken), pas sedert enkele jaren van de apologie onderscheiden wetenschap, bijzonder georganiseerd onder invloed van P. Gardeil. De a. wil op wetenschappelijke wijze de geloofwaardigheid van de Kath. openbaring grondvesten. De a. is niet met de verdediging van een of andere bepaalde geloofswaarheid belast, evenmin als ze zich ten taak stelt bepaalde geloofsaanvallen af te weren. De a. geldt evengoed voor geloovigen als voor ongeloovigen, daar niet alleen hij, die tot het geloof komt, maar ook hij, die reeds gelooft, de geloofwaardigheid van zijn geloof mag onderzoeken. De a. is daarom zoo ingericht, dat ze de goddelijke echtheid van Christus' zending bewijst en meteen de aanspraak van de Kath. Kerk op een goddelijk gezantschap wettigt. In gansch de a. gaat het om die twee voorwerpen: Christus en de Kerk. Zij kan uitgaan van

de Kerk en opklimmen tot Christus, en dan volgt zij de synthetische en regressieve methode (Lacordaire, Dechamps); ze kan ook uitgaan van Christus en nederdalen tot de huidige Kerk, en dan volgt zij de analytische en progressieve methode (aldus de meeste handboeken). Daar de a. geen defensief karakter heeft, maar een irenische of rustige uiteenzetting is van de geloofwaardigheidsgronden, neemt ze alleen objectief geldende bestanddeelen op (wonder en profetie). Alleen deze bewijsgronden hooren thuis in de a., die overtuigen van den goddelijken oorsprong van de Kath. Kerk. De a. als wetenschappelijk onderzoek moet niet door elk geloovige afzonderlijk ondernomen worden. Het is immers voldoende één vast bewijs van de geloofwaardigheid van het geloof te bezitten. Dit wetenschappelijk onderzoek is noodig voor hen, die anderen onderrichten, verantwoordelijk zijn voor het geloof van velen, alsook voor de Kerk in het algemeen, die zoowel haar geloovigen als buitenstaanders op een sterk gebouwde rechtvaardiging harer goddelijke voorrechten moet kunnen wijzen.

L i t. : Gardeil, La Crédibité et l'Apologétique (1908); idem, Crédibilité—Dict. Vacant; De Poulpiquet, L'objet intégral de l'Apologétique (1912). *Maes.*

Ontwikkeling der apologetica in de 19e eeuw en daarna. Meer en meer verwijdert zich de apologetiek van de theologie. De strijd met andersdenkenden gaat niet zoozeer meer over de revelatie en haar inhoud, als over de mogelijkheid eener wijsbegeerte, over kentheoretische problemen, tegen het positivistisch agnosticisme en bepaalde gegevens uit de positieve wetenschappen: vooral betreffende de waarachtigheid van bijbelsche verhalen, zooals bijv. het scheppingsbericht (concordisme, traditionalisme). De ethnologie, praehistorie en archeologie komen daarbij op den voorgrond; het dogma zelf raakt meer op den achtergrond. Verder vraagt vooral de aandacht de verdediging van de stichting, het wezen en de rechten der Kerk op historische gronden; haar plaats in de maatschappij; haar rechten t.o.v. haar leden en den staat. De verdiensten der Kerk op cultureel gebied moeten worden gehandhaafd. In den jongsten tijd kwam de neo-apologetiek op (→ Immanentisme). De apologetiek is een speciale tak van de theologie (fundamentaaltheol.) geworden. *J. Sassen.*

Apologetische vereeniging Petrus Canisius werd 17 Mei 1904 gesticht, om de Kath. Kerk in haar wezen, leer en streven meer en meer bekend te maken en tegen aanvallen te verdedigen. Zij omvat thans 9 commissies voor diverse werkzaamheden, terwijl bovendien het Geert Groote Genootschap onlangs is toegetreden als Comm. van Redactie voor de uitgave van boeken, brochures en tijdschriften. Haar organen zijn: H e t S c h i l d en voor de leden A p o l o g e t i s c h L e v e n. *J. Sassen.*

L i t. : Verslagboek v. d. Apol. Ver. P.C. (1904—1929).

Apologia pro vita sua, het autobiographische verhaal van k a r d i n a a l J o h n H e n r y N e w m a n over zijn bekeering (1845), in 1864 geschreven als antwoord op de beschuldiging van onoprechtheid door Ch. Kingsley, in de tweede uitgaaf echter van alle polemiek vrijgemaakt. Beschouwd als een der schoonste stukken Engelsch proza, werkte het boek vooral beslissend om Newman zijn aanzien onder de Anglicanen terug te geven.

L i t. : J. V. de Groot O.P., Denkers van onzen Tijd: P. Thureau-Dangin, La Renaissance Cath. en Angleterre (II, hfst. VII, 6). *Pauwels.*

Apologie (< Gr. apologeisthai = verdedigingsrede uitspreken), te onderscheiden van de Apologetica. Deze is een systematische uiteenzetting van de geloofwaardigheidsgronden. De apologie echter is de verdediging van een of andere geloofswaarheid, of geloofwaardigheidsgrond tegen aanval en bestrijding. De a. is uiteraard polemisch, defensief, zonder systematische inrichting. Haar bewijsvoering kan zoowel subjectief-individueel, als objectief-algemeen zijn, daar ze zich aan te passen heeft aan de bezwaren, welke tegen het geloof worden aangebracht. De Apologetica, als zoodanig, heeft nog geen geschiedenis, daar ze eerst kortelings als zelfstandige wetenschap tot stand kwam. De a. daarentegen is zoo oud als het Christendom. Men kan echter drie tijdperken onderscheiden. Het eerste, dat vooral de goddelijke zending van Christus verdedigt; het tweede, waarin de aanvallen tegen bepaalde geloofswaarheden worden afgewend; het derde, waarin bijzonder de goddelijkheid der Kerk en der Schrift bepleit worden.

Reeds in den Patristischen tijd (1e tijdperk) trekken de Apologeten te velde tegen een vorm van radicaal rationalisme, nl. het gnosticisme, waartegenover zij de redelijkheid van het geloof stellen. In dit tijdperk wijzen de Apologeten evenwel vooral op de oudheid en verhevenheid van Christus, op zijn wonderen, op zijn profetieën, om aldus voor de Joden te getuigen, dat de oude voorspellingen in vervulling gingen, en voor de heidenen, dat de verdachtmaking, waarmee ze het Christendom wilden bekampen, redeloos was.

Met de Kerkvaders (2e tijdperk) komt bijzonder de geloofsleer in het gedrang. Al de groote geloofswaarheden worden achtereenvolgens door allerhande ketters aangevallen en bestreden: Drievuldigheid, de dubbele natuur in Christus, enz. De polemische a. biedt steeds opnieuw het hoofd aan de opduikende dwalingen, door scherper de redelijkheid der verschillende waarheden te verantwoorden.

Met het Protestantisme (3e tijdperk) is het niet zoozeer Christus' gezag, of de inhoud van bepaalde geloofswaarheden, die bekampt worden, als wel het kerkelijk gezag, alsook het gezag van de H. Schrift. Vandaar nieuwe geloofsverdedigingen, waardoor het goddelijke karakter van de Kerk gevindiceerd wordt (Bossuet, Bellarminus), en waardoor de geschiedkundige waarheid en waarachtigheid, bijzonder der Evangeliën bewezen wordt (Huet). Men gaat nu zelfs verder: het individualisme, dat zich verzet tegen de kerkelijke hiërarchie, het rationalisme, dat het bestaan van het bovennatuurlijke ontkent, het subjectivisme en het agnosticisme, die de grondvesten van elke godsdienstige overtuiging ondermijnen, roepen de a. van het Christendom in het leven. De groote lijnen van een dergelijke a. ontmoet men reeds bij Hugo de Groot, die in zijn „De veritate religionis christianae" het algemeene schema van de klassieke a. heeft geleverd. Men gaat uit van het bewijs van Gods bestaan, om daarna te handelen over de onsterfelijkheid van de ziel, natuur en verplichting van den godsdienst, waarop de bewijsvoering volgt van het bestaan van een bovennatuurlijke orde, van de historiciteit der H. Schrift, de goddelijke zending van Christus, van de instelling, de erkenbaarheid en de goddelijkheid der Kerk. Een nieuwste beweging, nl. het Immanentisme, heeft daarbij het vraagstuk nog breeder gesteld, door het gewicht, dat toegekend werd aan de religieuze ervaring. Aldus is de a. gegroeid tot een Vade-mecum van wetenswaardige godsdienstvragen. Men is er

echter op bedacht die veelvuldige en veelzijdige vraagstukken aan hun respectievelijke vakken opnieuw toe te vertrouwen. De a. zou alleen in gelegenheidsschriften een of andere bepaalde geloofskwestie verdedigen. De Apologetica zou zich strikt beperken bij de zending van Christus en van de Kerk. De andere vraagstukken zouden hun oplossing vinden in de Theodicea, de Ethica, de Wijsbegeerte, de Theologie, waarvan ze afbrokkelden. De a. als tractaat is geroepen om te verdwijnen. → Apologetica (ontwikkeling).

Lit.: Le Bachelet, Apologie, Dict. d'Alès; Maisonneuve, Apologétique, Dict. Vacant. *Maes.*

Onder apologie (liturgisch) verstaat men boeteformulen, in het Westen in gebruik van de 6e-11e eeuw, waarvan het Confiteor een overblijfsel is. → Formulen, liturgische.

Apologie, 1° van Socrates, → Plato, → Xenophon; 2° van → Apuleius; 3° van Herodotus, → Estienne, Henri; 4° van Willem van Oranje. Dit is diens aan de Staten-Generaal gerichte schriftelijke verdediging tegen den ban van Philips II. Het hartstochtelijke geschrift werd in het Fransch opgesteld door Villiers (Sept.-Oct. 1580) met medewerking van den prins, Languet en Du Plessis-Mornay. Een Ned. vertaling werd Febr. 1581 te Delft gedrukt.

Apomixie, voortplantingswijze, waarbij een cel van den embryozak, zonder voorafgaande bevruchting, tot een haploïede of diploïede plant ontwikkelt. → Pseudogamie.

Apomnemoneumata (Gr., = gedenkschriften); de oudste ons bekende a. zijn door Xenophon aan Socrates gewijd.

Apomorphine, het zoutzure zout hiervan: $C_{17}H_{17}NO_2HCl$ ontstaat bij onttrekking van water aan morphine door sterk zoutzuur. Het wordt in de geneeskunde gebruikt o.a. om bij vergiftigingen braken op te wekken.

Lit.: Ned. Pharm. (V).

Aponius, schreef waarsch. begin 5e eeuw in Rome een uitgebreiden commentaar op het Hooglied. Opvallend is de herhaalde vermelding van het Primaat van Rome. Hoogl. 7, 1-9 wordt geheel op Rome toegepast. A. was vermoedelijk een bekeerde Syrische Jood. De 12 boeken werden voor het eerst volledig uitgegeven in 1843.

Lit.: Witte, Der Kommentar des A. zum Hohen Lied (1903); Bardenhewer, Gesch. der altkirchl. Liter. (IV 1924, 601—603). *Franses.*

Aponogeton, plantengeslacht van de fam. der Aponogetonaceeën; ongeveer 20 soorten.

Aponogetonaceeën, plantenfamilie, bestaande uit waterplanten, met doorbroken bladschijven en aarvormige bloeiwijzen; een enkel geslacht Aponogeton in de tropen der oude wereld.

Apophis, Gr. benaming van meerdere Hyksoskoningen in Egypte.

Apophonie, → Ablaut.

Apophthegma (Gr.) = kernspreuk, leerspreuk; kort, zinrijk gezegde met leerrijken inhoud, gewoonlijk toegeschreven aan een beroemd persoon, Heilige enz. Bekend zijn de apophthegmata Laconica uit Plutarchus; ook van Diogenes Laërtius en Aelianus.

Apophthegmata patrum, spreuken der woestijnvaders, meermalen in anecdotische verhalen vervat, van groote beteekenis voor de kennis van het oude Oostersche (vooral Egypt.) monniksleven. Werden die geestelijke lessen in kernachtigen vorm aanvankelijk mondeling overgeleverd, sinds het begin der 5e eeuw schijnen schriftelijke verzamelingen ontstaan te zijn. Ze werden in verschillende talen vertaald. Er bestaat nog een verzameling in alphabetische orde. Een Gr. verzameling, zakelijk geordend (volgens deugden), is bewaard in Lat., Armenische en Koptische vertaling. De Lat. werd door Rosweydus opgenomen als boek V en VI zijner Vitae Patrum. Een derde collectie vormt boek VII van dat werk, dat is afgedrukt in Migne Patr. Lat. 73 en 74. De Lat. naam is Verba seniorum (woorden van ouderen).

Lit.: Dict. Hist. Géogr. Eccl. (III, 1021 vlg.); Bardenhewer, Gesch. d. altkirch.Liter. (IV 1924, 107/9). *Franses.*

Apophylliet, een tetragonaal mineraal, behoorend tot de groep der zeolieten. A. is meestal zwak gekleurd, en heeft vaak een typischen parelmoerglans. Dit mineraal is vrij zeldzaam; het wordt o.a. gevonden in basalt van de Faröereilanden, en op IJsland.

Apophyse (geologisch), → Gang.

Apophysen (< Gr. apophusis = uitwas) worden in de anatomie uitsteeksels van beenderen genoemd, die oorspronkelijk uit een afzonderlijke beenkern zijn ontstaan.

Apophyse van Benettites, → Benettitales.

Apoplexie, → Beroerte.

Aporia (Gr., = radeloosheid) is een stijlfiguur, waardoor de redenaar te kennen geeft, dat hij niet weet, hoe zijn gedachte uit te drukken, welken raad te geven, welk besluit te vormen. → Dubitatie.

Aporie (Gr.) (philos.), de erkenning van het niet-weten, d.w.z. van de onvolkomenheid van het menschelijk kennen tegenover de objectieve waarheid, welke bij Socrates uitgangspunt en voorwaarde is van alle ware kennis.

Aporrhais, een zeer merkwaardige zeeschelp, een gastropode, welks laatste omgang den vorm van een vogelvoet bezit. Het geslacht Aporrhais treedt voor het eerst in de Juraformatie op en komt nu nog in de warme zeeën voor.

Aporrhaxis was een spel bij de Grieken, een soort slagbal, kaatsen, later ontwikkeld tot tennis. De bal werd op den grond geworpen en bij het opspringen telkens weer met de vlakke hand teruggeslagen.

Aposiopese (Gr., = plotseling zwijgen), een stijlfiguur, welke hierin bestaat, dat een spreker plotseling zijn uiteenzetting, verhaal, enz. onderbreekt, midden in een zin, om het eigenlijke door den hoorder zelf te laten aanvullen en zoo krachtiger tot zijn besef te brengen. Bijv. „De Soendanees zingt zulke liederen niet, bemint zoo niet, gevoelt zoo niet, en dus....” (Multatuli). → Reticentie. *v. d. Eerenbeemt.*

Aposporie, het voortbrengen, bij varens, van prothalliën, rechtstreeks door het varenblad, zonder dat hiertoe eerst sporen werden gevormd. → Apogamie.

Apostaat, → Afval.

Apostasie, → Afval.

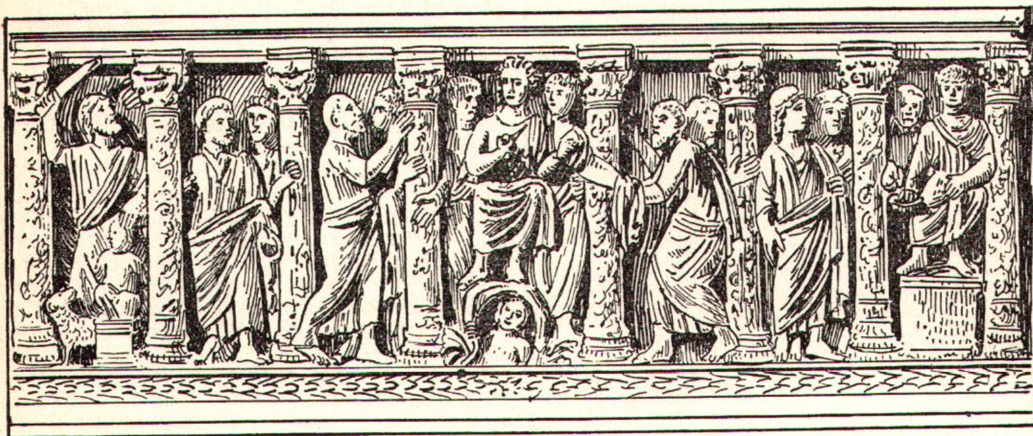
Aposteemkruid, → Knautia.

Apostel. In het algemeen beteekent a. gezondene, gezant, zendeling. In O. T., N. T. en in de gelijktijdige Joodsche geschriften is a. meestal een gezondene met een of andere godsdienstige opdracht. Zoo werden apostelen geheeten: 1° de gezanten van Jahve: bijv. de profeten, Christus zelf (Heb. 3. 1.). 2° De Joodsche beambten, die de tempelbelastingen inzamelden en als tusschenpersonen de relaties onderhielden tusschen de verschillende Joodsche gemeenten onderling en met

Jerusalem. 3° De gezanten van Christus, speciaal zijn 70 leerlingen (Lc. 10. 1), en vooral de Twaalf, de 12 jongeren: Zijn 12 speciale getuigen en gevolmachtigden, wier namenlijsten te vinden zijn in Mt. 10. 2-4; Mc. 3. 16-19; Lv. 6. 14-16; Act. 1. 13; wier vorming Christus zelf heeft waargenomen; wier ambt het was op te treden als getuigen van Christus' leven, leer, dood en verrijzenis, en als hoogste bestuurders der pas gestichte Kerk van Christus, onder het oppergezag van Petrus (in welk apostelambt, reeds volgens het N. T., het wezen van het apostolaat der Twaalf gelegen is; ook S. Paulus eischt daarom met reden de rechten en het gezag der Twaalf voor zich op); over de details van wier leven en dood, behalve wat betreft Petrus en Paulus, slechts schaarsche gegevens bewaard zijn gebleven; wier opvolgers de Kath. bisschoppen zijn onder het oppergezag van den paus, opvolger van Petrus. 4° De medearbeiders van de Twaalf: Rom. 16. 7; 2 Cor. 8. 23; Phil. 2. 25. In het spraakgebruik der Katholieke Kerk zijn apostelen zonder meer: de Twaalf, of de zendelingen in de missiegebieden, of de Katholieke priesters, die in de Kath. landen als rondreizende zielzorgers triduums preeken, retraiten leiden en missies houden. → Paulus, en de namen der Twaalf afzonderlijk: Andreas, Bartholomeus, Jacobus zoon van Alpheus, Jacobus zoon van Zebedeus, Johannes, Judas Iskariot, Judas Thaddeus, Mattheus, Matthias (verving Judas Iskariot na diens dood), Petrus, Philippus, Simon, Thomas. *Brans.*

V o o r s t e l l i n g i n d e k u n s t. Reeds in de eerste eeuwen: Christus te midden der Apostelen (Catacomben, Baouit, ivoorpyxiden, enz.), meestal Petrus en Paulus het dichtst bij Chr. of meer op den voorgrond. Apostelen gezamenlijk aanwezig bij het Laatste Avondmaal, Hemelvaart, Zending van den H. Geest, Tenhemelopneming van Maria (Correggio), Maiestas Domini en Laatste Oordeel. In Ital. en Fransche Kerken als portaalfiguren, gedurende de 14e eeuw in D. tegen de pijlers van het middenschip. Allegorisch-symbolisch voorgesteld als 12 lammeren („als lammeren midden onder de wolven", Luc. 10. 3), 12 duiven („eenvoudig als de duiven", Matth. 10. 16), 12 leeuwen aan Salomon's troon, in verband met de 12 profeten, de 12 teekenen van den Dierenriem, en elk op een spreukband dragend den tekst van een der 12 geloofsartikelen.

A f z o n d e r l ij k: Petrus: met korten baard, staf en sleutel(s), soms zetelend op een troon, met onderwijzend of zegenend gebaar. Paulus: met langeren, meestal spits toeloopenden baard, zwaard en boek. Zeer vaak Petrus en Paulus samen voorgesteld. Andreas: grijze man met Andreaskruis. Jacobus de Oudere: met langen pelgrimsstaf, pelgrimsschelp en reisstaf. Philippus: met lang, Latijnsch kruis. Jacobus de Jongere: met hamer of vollersstok. Thomas: met een lans of hellebaard, boek, winkelhaak, zwaard (zeer geliefde voorstelling: Thomas' ongeloovigheid). Bartholomeus: met afgetrokken huid op den arm (Laatste Oordeel, van Michelangelo), met mes. Simon: met zaag, palm, neergeworpen godenbeeld. Judas Thaddeus: met winkelhaak, stok, zaag of hellebaard. Matthias: met bijl, hellebaard, (zelden) aan zijn voeten steenen.

Apostelsarcophaag. Lat. Museum te Rome.

Voor Johannes, Mattheus, Marcus, Lucas → Evangelisten. *Knipping.*

Brief der Apostelen. Een apocryph geschrift, beter getiteld: Gesprekken van O. H. J. Chr. met Zijn leerlingen. Het bevat de beschrijving van Christus' leven, lijden, sterven en verrijzenis, voorspellingen over de toekomst der Kerk, het eindoordeel en de vergelding. Naast zuivere zedenkundige, bevat het zeer bevreemdende dogmatische opvattingen.

U i t g. en l i t.: E. Hennecke, Neutestamentl. Apokryphen ([2]1924, 146 vlg.); J. B. Frey, Institutiones Biblicae (I [2]1927, 100 vlg.). *Greitemann.*

Evangelie der twaalf Apostelen, → Ebionieten, Evangelie der.

Liturgie der twaalf Apostelen, → Abessinische liturgie.

Apostelbroeders, 1° → Ambrosianen.

2° Een s e k t e, welke in 1260 te Parma door Gerard Segarelli gesticht werd; wilde, evenals de ketterschе Apostolici der 4e en 12e eeuw, terug naar het leven en de armoede der Apostelen. In hun leer, nauw verwant aan die der Apocalyptici, verklaarden zij de Kerk overbodig. Na den vuurdood van Segarelli (1300) kwam de sekte onder leiding van Fra

Dolcino (vandaar hun naam Dolcinisten) en verdween na diens dood op den brandstapel (1307) bijna geheel door het optreden der Inquisitie.

Lit.: J. M. Vidal in Dict. Hist. Géogr. (III, 1038-1048); F. Vernet in Dict. Théol. Cath. (I, 1632-1634). *Kocken.*

Apostelconcilie, ook genaamd Apostelsynode, Apostelconvent. Vergadering te Jerusalem, gehouden tusschen de Apostelen, de ouderen en de gemeente dier stad, en een Antiocheensche delegatie (Act. 15. 1-35). Aanleiding was een geschil te Antiochië tusschen Paulus, Barnabas en Judeesche Christenen, aangaande hetgeen de bekeerde heidenen moesten onderhouden van besnijdenis en Joodsche Wet. Woordvoerders waren Petrus, Paulus, Barnabas en Jacobus, die de transactieformule voorstelde, welke leidde tot het → Aposteldecreet. *Brans.*

Aposteldecreet, de geschreven beslissing (Act. 15.23b-29) van het Apostelconcilie te Jerusalem, gericht „tot de broeders uit de heidenen te Antiochië, en in Syrië en Cilicië" (v. 23b), en waarin bevolen wordt, dat zij zich zullen onthouden van afgodisch offervleesch, bloed, verstikt vleesch, en ontucht. *Brans.*

Apostelfeesten, oorspronkelijk op de wijze der sterfdagen (natale) der martelaren gevierd, doch op verschillende data in de onderscheiden kerken. Een gedachtenisfeest van alle Apostelen op 29 Juni kwam uit het Oosten ook naar de Westersche Kerk, maar ging later op in het feest van Allerheiligen. Zij werden dikwijls paarsgewijze gevierd, bijv. St. Petrus en St. Paulus, St. Philippus en St. Jacobus, St. Simon en St. Judas Thaddaeus; bijzondere feestdagen werden ingesteld ter herinnering aan bijzondere gebeurtenissen, bijv. St. Joannes voor de Latijnsche Poort (6 Mei); zie daarvoor de afzonderlijke benamingen. Deze feestdagen stonden in hoog aanzien: Bonifacius VIII verhief ze in 1298 tot festa duplicia, en Urbanus VIII in 1642 tot als Zondag te vieren feesten, gelijk reeds sedert de synode van Erfurt (932) gewoonte was. Een vigiliedag gaat er aan vooraf. De speciale herdenking van St. Paulus op 80 Juni dankt haar ontstaan aan den grooten afstand tusschen de St. Pieter en de basiliek van St. Paulus aan den weg naar Ostia, waardoor het onmogelijk was op denzelfden dag in beide kerken de Statio te houden. *J. Sassen.*

Apostelengraf is te Rome aan den Appischen weg de plaats, waar vanaf 258 de overblijfselen der Apostelen Petrus en Paulus gedurende eenigen tijd gerust hebben. Recente opgravingen hebben de traditie bevestigd, volgens welke de reliquieën van Petrus, die eerst bij den Vaticaanschen heuvel begraven is, en van Paulus, wiens graf getoond werd aan den weg naar Ostia, in genoemd jaar in veiligheid werden gebracht. Later werden ze bijgezet in de naar hen genoemde groote basilieken, Sint Pieter op den Vaticaanschen heuvel en Sint Paulus buiten de Muren.

Lit.: Lietzmann, Petrus und Paulus in Rom ([2]1927). *Knipping.*

Apostelensoep, ook wel Discipelensoep, at men in de omstreken van Thorn en Weert (L.) op Witten Donderdag. Ze bevatte twaalf verschillende groenten. Wie het eerst uit den schotel lepelde, werd Judas genoemd.

Lit.: H. Welters, Feesten, zeden, gebruiken en spreekwoorden in Limburg (1877); H. Uittien, Apostelensoep, in Eigen Volk (4e jg. 1932). *Knippenberg.*

Apostelhout, → Gagel.

Apostelspelen, reeks spelen uit den tijd der Hervorming over hoofdstukken uit de Handelingen der Apostelen. Zoo het „Spel van Sinnen op tderde, tvierde ende tvijfde capittel van dwerck der Apostelen", uit Antwerpen (uitg. ca. 1540), en „Spel van S. Paulus' bekeering", uit de Goudbloem van Antwerpen; andere nog, op hfst. 16-19, 20-24, 25-28. Luthersch ? Katholiek ? Eén ten minste verscheen met approbatie; eerder schipperend, verdraagzaamheid predikend.

Lit.: C. G. N. De Vooys, Med. Kon. Ak. Wetens., afd. Letterk. (65, An. 5, 1928). *V. Mierlo.*

Apostelzalf, → Terpentijnzalf.

A posteriori, → A priori.

Apostolaat, in eigenlijken zin het ambt of de taak van een apostel; ofschoon wel eens in breederen zin genomen, wordt de term vooral gebruikt voor het verspreiden van het Christelijk geloof (door de Protestanten liever zending genoemd), terwijl dat van een anderen godsdienst of van een overtuiging op profaan gebied meer door resp. → proselytisme en propaganda wordt aangegeven. Zoo noodig komt er bijzonder bij de bevordering van het leven volgens het geloof. Het a. is in de Katholieke Kerk niet, zooals bijv. bij de Irvingianen, een afzonderlijke instelling meer, maar aan alle geestelijken en zelfs min of meer aan alle geloovigen naar omstandigheden toevertrouwd (→ Leekenapostolaat); wie er zich bijzonder aan wijdt, wordt gewoonlijk → missionaris genoemd. Het a. geschiedt niet alleen door onderricht en anderen arbeid, maar ook door het → Apostolaat des gebeds. In ruimere beteekenis geeft het ook de gezamenlijke werkzaamheid van alle personen aan, hetzij in het algemeen, het apostolaat der Kerk, hetzij op bepaalde gebieden, waarbij het soms door vaste instellingen en vereenigingen wordt geleid en bevorderd, zooals het apostolaat onder de heidenen, bestuurd door de → Congregatie der Propaganda, dat van de → Hereeniging der Afgescheiden Kerken, dat der groote steden, terwijl het dan ook missie wordt genoemd. Het komt voort uit het gehoorzamen aan Jesus' laatste gebod: „Gaat en onderwijst alle volkeren". Voor literatuur zie de punten, waarnaar verwezen wordt. *Pauwels.*

Apostolaat der Hereeniging, → Hereeniging.

Apostolaat der Zee, → Aalmoezenier.

Apostolaat des Gebeds is volgens de statuten van 11 Juli 1896, gegeven door Leo XIII: „een godvruchtig genootschap, dat ten doel heeft de eer van God en de zaligheid der zielen te bevorderen. Het oefent zijn apostelambt uit òf door gebed des geestes, òf door mondgebed, en verder door alle andere werken van godsvrucht, voor zoover deze „smeekende kracht" hebben en Jesus' H. Hart voor ons gunstig kunnen stemmen, ter bereiking van genoemd doel."

Oorspr. door p. Gautrelet S.J. 1844 voor de scholastieken der Soc. v. Jesus te Vals in Fr. begonnen. 1861 door p. Ramière S.J. te Toulouse opgericht in den vorm, waarin het nu beoefend wordt, heeft het A. zich over heel de wereld verspreid.

De generaal der Jezuïeten heeft de algemeene leiding. Deze draagt zijn macht over aan een door hem gekozen vertegenwoordiger, die te Toulouse moest wonen, thans echter te Rome verblijf houdt. Verder diocesane bestuurders en plaatselijke directeuren. Naar gelang van de verschillende oefeningen, welke het A. aanbeveelt, worden de leden in drie klassen of graden verdeeld.

Het A. telt meer dan 30 millioen leden en geeft maandelijks in 65 uitgaven en 41 talen een tijdschrift uit, waarin de gebedsintentie wordt bekend gemaakt, goedgekeurd door den paus en wisselend naar gelang de tijdsomstandigheden.

De vereeniging is in alle Ned. bisdommen officieel erkend, het eerst in Den Bosch, nl. in 1868. Maandschrift voor Nederland: „De Heraut van het H. Hart". Nationaal bureau te Vught. Voor België: „De Bode van het H. Hart". Nationaal bureau te Alken.

Lit.: Franke S.J., Apostolaat des Gebeds (N. K. St. 1920); H. Ramière S.J., Wereldapostolaat door het gebed. *J. v. Rooij.*

Apostolaat, Leeken-, → Leekenapostolaat.

Apostolaat, Zieken-, → Ziekenapostolaat.

Apostolicae Curae, bul van Leo XIII (13 Sept. 1896), waarin de ongeldigheid der Anglicaansche (priester-) wijdingen wordt vastgesteld, wegens gebreken in den vorm en in de intentie bij de toediening.

Apostolici, → Apostolieken.

Apostoliciteit, in het algemeen een band of overeenkomst met de Apostelen, geeft in het bijzonder de in het Credo van Nicea: „en een heilige, Katholieke en apostolische Kerk" beleden e i g e n s c h a p d e r K e r k aan, waardoor zij dezelfde mag genoemd worden als die door de Apostelen is gesticht. Zij is dan niet alleen van dezelfde soort als die der Apostelen, omdat zij dezelfde leer (inclusief sacramenten) en bestuursorganisatie heeft, maar ook door de onafgebroken wettige opvolging hetzelfde moreele individu; hiertoe zou een alleen feitelijke opvolging, door opstand of schisma bijv., niet volstaan. Alleen de combinatie van leer, bestuur en opvolging geeft de ware a.

Gaat men uit van het geloof, dan kan men vaststellen, dat de Kerk deze eigenschappen moet bezitten. Want de Openbaring is met de Apostelen beëindigd en zij zijn door Christus met de verkondiging ervan belast; tevens heeft Christus Zijn Kerk onder hun bestuur en dat van hun wettige opvolgers geplaatst. Dit sluit evenwel een latere ontwikkeling van de leer, door nieuwe formuleering en wetenschappelijke verwerking, niet uit, evenmin als een verdere uitbouw der bestuursorganisatie, als maar alles, wat door de Apostelen is vastgesteld, door latere toevoegingen niet wezenlijk veranderd wordt. Deze opvatting houdt het midden tusschen een te streng conservatisme, dat iedere detailverandering zou verwerpen en vooral vroeger bij de Oostersche Kerken gevonden werd, en het Modernistische en Modern-Protestantsche standpunt, dat deze apostoliciteit als een stagnatie en mummificeering beschouwt en een volledige verandering in leer en organisatie door ontwikkeling aanneemt, zoodat de band van de tegenwoordige Kerk met die der Apostelen nog zwakker zou zijn dan tusschen zaad en volgroeiden boom.

De rechtzinnige Protestanten, die voor zich een a. in leer en organisatie opeischten, maar begrepen de wettige opvolging zonder onderbreking te missen, verklaarden dit element voor overbodig en te vervangen door een buitengewone zending, wanneer de Kerk de overeenkomst met de Apostelen in leer en organisatie verloren had. Afgezien van de noodzakelijkheid om die zending duidelijk te bewijzen, strijdt deze stelling met de onfeilbaarheid en onverganklijkheid der Kerk, die van de apostolische leer niet kan afwijken.

De wettige opvolging kan ofwel onmiddellijk loopen van de nu ergens bestaande Kerk tot de Apostelen, of niet rechtstreeks door het bestaande verband met de onmiddellijke opvolgers der Apostelen, vooral met den paus, die den door opstand of schisma gebroken band weer herstelt.

Ook buiten het geloof heeft de a. in de apologie groote waarde, en is o.a. door Tertullianus graag als argument gebruikt. Want de overeenkomst en opvolging kunnen met natuurlijke middelen als feit worden geconstateerd door vergelijking van den in oude bronnen beschreven toestand met de hedendaagsche werkelijkheid. Leer en organisatie zijn echter zoowel door de ontwikkeling als door de schaarschte aan oude bronnen moeilijker te bestudeeren, maar de wettige opvolging, o.a. bij het pausschap, is duidelijker. Doorslaand zijn natuurlijk niet de details, maar de overeenkomst in leergezag en voornaamste geloofspunten, het beginsel van het bestuur en de wettige opvolging van het hoofd der Kerk, al mag geen wezenlijk element ontbreken.

Het argument kan op twee manieren worden gebruikt. Ten eerste kan men het feit der onafgebroken en wettige opvolging constateeren, waardoor men een instelling ziet, die negentien eeuwen alle opstanden, schisma's en tegenpausen overleefde; die zich telkens aanpaste zonder haar karakter te verliezen, die het tegen Diocletianus, Byzantium, Frederik II en Napoleon opnam, Venetië, Turkije en Spanje zag opkomen en vergaan en wier leer van Nicea nog door moderne geleerden wordt beleden. Dat is geen gewone menschelijke instelling, dat is in de moreele orde een wonder, dat is Gods werk.

Gelooft men echter reeds, dat de ware Kerk door Christus is gesticht, dan kan de a. behandeld worden als een der notae of kenteekenen der Kerk, omdat Christus nl. Zijn leer en stichting aan de leiding der Apostelen toevertrouwde, zoodat alleen de Kerk, die van hen afstamt, de ware Kerk van Christus is. De Protestanten nu missen die afstamming; de Schismatieken, Jansenisten en Anglicanen hebben wel een uiterlijken band en soms ook de wijdingsmacht, die ook onwettig kan worden verkregen en behouden, maar zij kregen hun zelfstandig karakter pas door onwettigen opstand.

Lit.: de gangbare handboeken De Ecclesia Christi van v. Noort, De Groot O.P., Dieckmann S.J., Schulthes O.P.; ook J. D. Maes O.P., De Kerk van Christus (II 1929, 201). *Pauwels.*

Apostolieken, ketters, die in verschillende tijdperken leefden, en de onthouding van het huwelijk of apostolische armoede als plicht van staat aan alle Christenen voorhielden.

1° In de 2e en 3e eeuw kwamen zij voor in Phrygië, Cilicië en Pamphylië. Zij beriepen zich vooral op de apocriefe akten van St. Andreas en St. Thomas, en bewezen hun leering uit de Evangeliën en de brieven van St. Paulus (1 Cor. 7). De H. Epiphanius vooral bestreed hen.

2° In de 12e eeuw, de nieuwere a. Deze onthielden zich bovendien van vleeschspijzen. In theorie zeer streng; in de practijk bedorven. Rond Keulen vooral bekend en ook heftig bestreden door abt Everwinus van Steinfeld en St. Bernardus.

3° In de 13e en 14e eeuw: de → Apostelbroeders.

4° In de 16e eeuw vindt men a., een tak der Wederdoopers. Ze verkondigen armoede, letterlijke Bijbelverklaring en hadden ook de voetwassching.

5° → Apostolischen. *Valvekens.*

Apostolisch, → Apostoliciteit.

Apostolisch Delegaat, → Delegaat.

Apostolische Bond, godsdienstige vereeniging, 1919 door p. Josef Kentenich gesticht in het studiehuis der „Pallottiner" te Schönstatt bij Vallendar (Rijnland), die als zoodanig zelf geen apostolaat uitoefent, maar dgl. vereenigingen bij de apostol. vorming harer leden helpt. Bestaat uit twee soorten leden: een hoofdkern, die op alle mogelijke gebied apostelwerk verricht en leden van de „liga", die in eigen kring apostolisch werkzaam zijn. Veel zorg wordt besteed aan eigen geestelijke vorming. → Leekenapostolaat. *J. v. Rooij.*

Apostolische Brieven. Zoo heeten: 1° De nieuw-testamentische boeken, opgesteld door een Apostel, nl. de 14 Brieven van S. Paulus en de 7 zgn. Katholieke Brieven (Brief van S. Jacobus, de 2 Brieven van S. Petrus, de 3 Brieven van S. Johannes, de Brief van den H. Judas). K a t h o l i e k e (= algemeene) brieven werd deze laatste serie genoemd, reeds sinds de 3e eeuw, waarschijnlijk tegenover de serie van S. Paulus, omdat haast al de vermelde Kath. brieven (alleen de 2e en 3e brief van den H. Johannes zijn hierop een uitzondering) een meer algemeenen inhoud vertoonen, en gericht zijn tot een ruimeren kring van lezers.

2° Apostel-brieven die verloren zijn gegaan, over wier aantal men het echter niet eens is; over twee verloren brieven van S. Paulus aan de Corinthiërs zijn de Katholieke exegeten het vrij eens.

3° De pauselijke brieven. *Brans.*

Apostolische Canones, een verzameling van 85 canones, getrokken uit de Apostolische Constituties en de conciliën van Antiochië en Laodicea, vormen het laatste deel van het 8e Boek van deze Constituties.

Zij worden toegeschreven aan paus Clemens I. Schwartz beweert, dat vier handen hebben medegewerkt aan deze verzameling. Daarentegen meent Turner, dat één en dezelfde schrijver, de opsteller der Constituties, een Ariaan, op verschillende tijdstippen er een dubbele recensie van gemaakt heeft, de eerste slechts 50 canones behelzende, met een epilogus, sterk Ariaansch getint, de tweede 85 canones tellende. De eerste redactie werd door Dionysius Exiguus vertaald, alhoewel deze twijfel oppert over haar echtheid. De canones handelen over de wijding en de voorwaarden om deel te mogen nemen aan de liturgie. De Oostersche Kerk heeft deze canones aangenomen en bekrachtigd in het tweede Concilie in Trullo (Konstantinopel) (692). In de Westersche Kerk zijn zij verworpen geweest in het Decretum Gelasianum de recipiendis libris, maar hebben toch een zeker aanzien genoten. Twee der canones zijn aangehaald in het Decretum Gratiani.

U i t g a v e n: De 50 canones zijn gedrukt in vele uitgaven van het Corpus iuris canonici. Critische uitgave der oude vertalingen bij C. H. Turner, in Ecclesiae Occidentalis monumenta iuris antiquissima (I. 1, blz. 1-34, en 3, blz. 32 vlg.); De Grieksche tekst in P.G. (dl. 137, 35-218); de Latijnsche in PL. (dl. 67, 141-148); → Apostolische Constituties. — C. H. Turner, The apostolic Canons, in Journal of Theological, Studies (dl. 16 1915, 523-538). *Kan. A. v. Hove.*

Apostolische Constituties (Gr. diatagai, of: diataxeis toon hagioon apostoloon = bevelen der apostelen) is de uitgebreidste collectie van het Oostersch kerkelijk recht, een pseudo-apostolisch schrift, uitgegeven onder den naam van paus Clemens I. Het is oorspronkelijk ofwel uit Syrië, in het begin der 5e eeuw (Funk) of op het einde der 4e eeuw (Schwartz) of wel in het midden der 4e eeuw, en zou het werk zijn van den Ariaanschen bisschop Acacius van Caesarea in Palestina (Zahn en Turner). Om deze laatste stelling te bewijzen, beroept zich Turner op de eerst in 1910 gevonden Lat. vertaling van sommige uittreksels van het 8e boek (fragmenta Veronensia). De eerste zes boeken zijn een aanpassing van de Didascalia of Doctrina duodecim Apostolorum, het 7e boek is verwant met de Diatagè. Over het 8e boek bestaat meeningsverschil: volgens de laatste onderzoekingen worden als bronnen van dit laatste deel opgegeven de Traditio Apostolica S. Hippolyti en diens schrift De charismatibus. Deze collectie, die nooit in gebruik is geweest in het Westen, stond in het Oosten in hoog aanzien, tot zij op het tweede Concilie in Trullo (Konstantinopel) (692) door de Oostersche Kerk veroordeeld werd, als zijnde door de ketters vervalscht.

U i t g a v e n: De Grieksche tekst in P.G. (I, 509-1156) volgens de editio princeps van Turrianus (1563), verbeterd door J. B. Cotelier en I. Clerivcus (Amsterdam 1724). Syrische tekst uitgegeven door P. de Lagarde (Göttingen 1882), critische uitgave van den Griekschen tekst, met Latijnsche vertaling, door F. X. Funk, Didascalia et Constitutiones Apostolorum (Paderborn 1905). — L i t.: De werken over de oud-Christelijke lit. van A. Harnack, Bardenhewer, G. Rauschen, P. Batiffol, enz.; E. Schwartz, Über die Pseudoapostolische Kircheordnungen (Schriften der wissenschaft. Gesellsch. in Straatsburg, 1910); C. H. Turner, Notes on the Apostolic Constitutions, in Journal of Theological Studies (XVI 1915, 54-61 en 523-538; XXXI 1930, 128-141). *Kan. A. v. Hove.*

Liturgie der Apostolische Constituties, → Antiocheensche liturgie; → Liturgie III; → Liturgiewetensch. I.

Apostolische Datarie, → Datarie.

Apostolische Geloofsbelijdenis, veelal Twaalf Artikelen des Geloofs genoemd, is een zeer beknopte samenvatting der voornaamste leerpunten van den Katholieken godsdienst. Haar naam dankt zij aan de legende, dat elk der twaalf apostelen een artikel zou hebben opgesteld. Maar al is het slechts legende, dat zij aldus zou zijn samengesteld, de leer is ongetwijfeld de leer der apostelen. W. Peitz S.J. heeft nog in 1918 gemeend den strikt apostolischen oorsprong te kunnen bewijzen. Hij is daarin niet geslaagd. Harnack leverde een reconstructie van den oorspronkelijken tekst, die door sommigen verdedigd, door anderen bestreden werd. De alleroudste geschreven tekst staat in de zgn. → Epistola Apostolorum en is dan hoogstwaarschijnlijk vóór het midden der 2e eeuw ontstaan. De A. bestaat daar uit vijf artikelen: geloof in de drie Personen, in de H. Kerk en in de vergiffenis der zonden. Reeds daarom is een oorspronkelijke vorm in 12 artikelen niet aan te nemen. In aansluiting aan de nieuwe studiën kunnen we de geschiedenis der A. aldus schetsen. De A. is gegroeid uit de doopliturgie. De oudste kern is de doopformule, door Christus zelf vastgesteld: „In den naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes" (Mt. 28. 19). De doopeling moest zijn geloof belijden in dezelfde drie Personen. Wijl hij door het doopsel vergiffenis der zonden verkreeg en in de Kerk werd opgenomen, voegde men erbij: (ik geloof in) de H. Kerk en de vergiffenis der zonden (zie Epistola Apostolorum). Naar aanleiding der opkomende ketterijen (Doceten en Gnostieken) kwam men ertoe de voornaamste waarheden omtrent den Menschgeworden Zoon Gods op te nemen, Zijn Ontvangenis, Geboorte, Lijden en Sterven, Verrijzenis,

Zetelen aan Gods Rechterhand. Dit Christologisch deel werd eerst toegevoegd achter het trinitarische. De verbinding verkreeg men doordat men op: „in den H. Geest” liet volgen: „die door de profeten gesproken heeft”, nl. over den Zoon. Tegen het einde der tweede eeuw heeft men het Christologisch deel opgeschoven en geplaatst achter: „in Jesus Christus, Zijn eengeboren Zoon, onzen Heer.” Waarschijnlijk geschiedde dit om nog scherper te doen uitkomen, dat de tweede Persoon der H. Drieëenheid en de historische Christus waarachtig één zijn. De formuleering van het Christologisch deel is zeer waarschijnlijk weer aan de liturgie ontleend. In het begin der 3e eeuw vinden we de A. g. in de aangegeven samenstelling bij Hippolytus van Rome (Grieksch). De oudste Latijnsche tekst van de A. g. van Rome is uit het midden der 4e eeuw en correspondeert op de vorige. Door eenige toevoegingen kreeg dan de A. g. omstreeks 500 den tegenwoordigen vorm. In het Oosten bestonden verschillende meer uitgebreide vormen. De oudere indeeling (eerst trinitarisch, dan Christologisch deel) vindt men nog in het Symbolum → „Quicumque”. De A. g. werd veelvuldig door de kerkvaders verklaard in preeken voor de doopleerlingen en in speciale werken. Liturgisch wordt de A. g. gebruikt bij het doopsel en herhaaldelijk in de kerkelijke getijden. Bij de Protestanten in Duitschland woedde in de laatste eeuwen meer dan één een „Kampf um das Apostolicum”. Voor de l i t u r g i e, → Formulen, liturgische; → Symbolum Apostolorum.

L i t. : de verschillende oude vormen bij Denzinger-Umberg, Enchiridion Symbolorum ([16-17] 1928, 1-12); W. Peitz S.J. in Stimmen der Zeit (1918, 533-566); Dom Capelle in Revue Bénédictine (1927, 33-45), id. in Rech. de Théol. ancienne et médiévale (1930, 5-21); Lebreton in Rech. de Science relig. (1930, 97-125). *Franses.*

Apostolische Kamer, → Kamer.

Apostolische Kanselarij, → Kanselarij.

Apostolische Kerkordening, een der verschillende oud-Christelijke pseudo-Apostolische Kerkordeningen, ontstond begin 4e eeuw in Egypte. Het eerste deel is gelijk aan de Didachè can. 1—4; het tweede deel bevat kerkrechtelijke bepalingen.

U i t g. : Schermann, Die allgemeine Kirchenordnung (I 1914, 12-34). *Franses.*

Apostolische Kerkordeningen, verzamelnaam voor een aantal werken uit de eerste eeuwen op kerkrechtelijk en vooral liturgisch gebied, die voorgeven van de Apostelen afkomstig te zijn. Het zijn de Didachè of Leer der Twaalf Apostelen, de Syrische en Ethiopische Didascalie, de Apostolische en de Egyptische Kerkordening (= Apostolische Traditie van Hippolytus), de Apostolische Constituties en Apostolische Canones, de Constitutiones per Hippolytum en Canones Hippolyti, het Testament Onzes Heeren. Over de onderlinge afhankelijkheid en de dateering is veel gedisputeerd. Over resultaten, zie bij de afzonderlijke trefwoorden.

L i t. : nieuwste lit. bij Rauschen-Altaner, Patrologie (1931, 28). *Franses.*

Apostolische Majesteit, titel van den koning van Hongarije, aan Stephanus den Heiligen in het jaar 1000 door Sylvester II verleend; vernieuwd en bekrachtigd in 1758 door Clemens XIII voor Maria Theresia en haar opvolgers.

Apostolischen, sekte van Christenen, die als vele anderen de spoedige wederkomst van Christus verwachten, en, gelijk dat in de geschiedenis reeds dikwerf geschiedde, zich als de ware, geautoriseerde opvolgers van de apostelen beschouwen. Grondlegger was Irving, † 1832 (Irvingianen). → Apostolieken.

Apostolische school, inrichting van onderwijs, meestal onder leiding van ordegeestelijken, waar jongens tot missionaris opgeleid worden. De eerste dgl. school werd door p. de Foresta S.J. in Avignon gesticht. Oorspr. hadden de studenten volledige vrijheid; tegenw. opleidingsscholen voor bepaalde Orden en Congregaties. *J. v. Rooij.*

Apostolische Signatuur, → Signatuur.

Apostolische Stoel, ook H e i l i g e S t o e l, duidt niet alleen Zijne Heiligheid den Paus aan, maar ook de Romeinsche Congregaties en gerechtshoven, en zelfs de Officiën of Kantoren, door dewelke Zijne Heiligheid de bestuurszaken van de Kath. wereld regelt (C.I.C. can. 7). Uit den tekst echter van het Kerkelijk Wetboek of uit den inhoud zelf der wet blijkt soms, dat deze benaming enkel den Romeinschen bisschopszetel aanduidt, d.w.z. de Kerk van Rome met de daarbij behoorende inrichtingen, als aangesteld, omwille van haar Primaatschap, tot hoofd en moeder aller kerken. *Vromant.*

Apostolische Traditie, L i t u r g i e d e r, → Abessinische liturgie; → Liturgie-wetensch. I.

Apostolische Vaders worden genoemd een aantal schrijvers uit de 1e en 2e eeuw, die aansluiten bij de Apostelen en voor een deel hun persoonlijke leerlingen waren. Die werken richten zich, in den trant der brieven van de Apostelen, tot de Christenen en zijn overwegend van vermanend karakter. Men rekent tot deze groep gewoonlijk Clemens Romanus, Ignatius van Antiochië, Polycarpus van Smyrna, Ps.-Barnabas, de Didachè of Leer der Twaalf Apostelen, de Pastor Hermae (meer apocalyptisch), Papias van Hierapolis, de Brief aan Diognetus (die echter beter bij de groep der Apologeten kan gerekend worden). Ze worden afzonderlijk behandeld.

U i t g. : Funk, Patres Apostolici (2 dln. 1901; II nieuw uitg. 1913); vert. Bibliothek d. Kirchenväter 35 (1918); vert. fr. Hemmer (2 dln. 1926). — L i t. : Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Liter. (I 1913, 90 vlg.); Choppin, La Trinité chez les Pères Apostoliques (1925). *Franses.*

Apostolische Zegen, vereenigd (behoudens uitzondering) met vollen aflaat, door den paus zelf of met zijn volmacht gegeven. In het bijz. die voor het stervensuur. Vgl. Generale absolutie. → Sacramentaliën, liturgie der.

Apostolisch legaat, → Legaat.

Apostolisch missionaris, een eeretitel, gegeven door de Congregatie der Propaganda aan missionarissen, afkomstig van pauselijke colleges, of door een bijzonder decreet aangenomen in uitsluitenden dienst in het gebied der Propaganda, of rijk aan verdiensten. De titel met daaraan verbonden volmachten wordt ook wel door de Congreg. van het H. Officie verleend aan verdienstelijke predikers of volksmissionarissen, na minstens 10 jaren lofwaardigen arbeid. *J. Sassen.*

L i t. : Acta Apost. Sed. (1909, 465-467; 1924, 243).

Apostolisch predikant, heeft de bediening om elk jaar tijdens den Advent en de 40-daagsche Vasten in de troonzaal van het Vaticaan de predikaties te houden, in tegenwoordigheid van den paus, van de te Rome resideerende kardinalen, bisschoppen, generalen en procuratoren der orden, de biechtvaders van St. Pieter en van de huisprelaten des pausen. In den Advent worden deze predikaties gehouden op den

30 Nov., 6, 13 en 21 Dec.; vallen deze data op Zondag, dan op den eerstvolgenden dag. In de 40-daagsche Vasten wordt door den a.p. iederen Vrijdag en Dinsdag der Goede Week gepreekt. Door zijn ambt is de a. p. huisprelaat des pausen, zooals de Magister Sacri Palatii (Dominicaan), Sacrista Palatii Apostolici (Augustijn) en als de biechtvader van het pauselijk hof (Serviet). Hij maakt deel uit van de capella papale, d.i. van de groote plechtigheden, die in het Vaticaan of in den St. Pieter plaats hebben. Hij kan jaarlijks de vastenpredikers benoemen van twee kerken te Rome en heeft het recht om in het Vaticaan te wonen. Bij zijn aftreden legt hij een lijst van drie personen voor, waaruit de paus een nieuwen a.p. benoemt. Reeds sinds Martinus V komen er a. p. uit de orde der Minderbroeders voor; eerst Paulus IV heeft in 1555 dit ambt definitief voor het pauselijk hof ingesteld. Het was één der middelen, waarmede deze paus het pauselijk hof hervormde. Daarna werden afwisselend predikanten benoemd uit de orde der Minderbroeders, der Jezuïeten, Dominicanen en Kapucijnen; o.a. was p. Franciscus van Toledo S.J. a. p. onder 7 pausen. Eerst door Benedictus XIV werd 2 Maart 1743 bepaald, dat de a. p. voortaan altijd zou moeten gekozen worden uit de orde der Minderbroeders Kapucijnen; hetgeen sindsdien steeds gebeurde. De a. p. der Kapucijnen heeft echter zijn verblijf in de generale curie der orde te Rome. De tegenwoordige minister-generaal p. Vigilius van Valstagna is de 27e a. p. uit deze orde.

L i t.: Bullarium Ord. Min. Cap. (VII Rome 1752, 354 vlg.; VIII Rome 1883, 61); Carrara, Storia di Paolo IV (II, 502); Francisc. Leven (XI 1928, 273 vlg.).

p. Placidus.

Apostolisch prefect is een kerkelijk overheidspersoon, die aan het hoofd van een apostolische prefectuur staat. Missielanden — t.w. landen waar de geloofsverkondiging wel reeds stelselmatig geschiedt, doch de kerkelijke hiërarchie nog niet is ingevoerd, d.w.z. de organisatie in kerkelijke provincies, aartsbisdommen, bisdommen nog niet heeft plaats gehad — staan onmiddellijk onder den paus, die het toezicht erop door middel van de H. Congregatie tot Voortplanting des Geloofs (de Propaganda) uitoefent. In den regel wordt nu een nieuw missiegebied eerst door een missieprefect bestuurd, vervolgens, bij gunstige ontwikkeling, tot een apostolische prefectuur en ten slotte tot een apostolisch vicariaat verheven; om dan eventueel later, wanneer het blijk geeft op kerkelijk gebied geheel zelfstandig te kunnen zijn, de gewone, volledige hiërarchische organisatie te krijgen; daarmee heeft het betrokken land dan opgehouden een missiegebied te zijn en staat het, in 't algemeen genomen, niet langer onder de Propaganda.

In rang staat een a. p. dus beneden een → apostolisch vicaris; hij heeft evenwel dezelfde rechten en volmachten als deze laatste. De a. p. wordt door een schrijven of decreet der Propaganda benoemd; doorgaans is hij niet tevens titulair bisschop. Het ambt van a. p. bestaat sinds het midden der 17e eeuw.

Schweigman.

Apostolisch vicaris is een kerkelijk overheidspersoon, die aan het hoofd van een apostolisch vicariaat staat (→ Apostolisch prefect). Hij wordt door een apostolisch (van den paus uitgaand) schrijven benoemd en is in den regel titulair bisschop.

A. v. en apostolisch prefect bezitten van rechtswege dezelfde bevoegdheden (C.I.C. can. 294 vgl.). Vooreerst hebben zij — indien althans de H. Stoel geen beperkingen heeft aangebracht — voor hun ambtsgebied dezelfde jurisdictioneele rechten en volmachten (rechts- of bestuursmacht) als een diocesane bisschop voor zijn bisdom. Vervolgens bezitten zij, indien zij tevens titulair bisschop zijn, de geheele bisschoppelijke wijdingsmacht; en indien zij de bisschopswijding niet ontvangen hebben, bezitten zij toch verschillende bisschoppelijke wijdingsbevoegdheden, welke zij dan evenwel slechts binnen de grenzen van hun ambtsgebied en tijdens den duur van hun ambt kunnen uitoefenen; met deze laatste beperking kunnen zij dan nl. alle, den bisschop voorbehouden, zegeningen geven (uitgezonderd alleen de pontificale zegen), kelken, patenen, draagbare altaren met de (door een bisschop gewijde) H. Olie consacreeren, aflaten van 50 dagen verleenen, vormsel, tonsuur en de kleinere wijdingen toedienen.

Tot de voornaamste verplichtingen van a. v. en apostolisch prefect behooren (vooral C.I.C.c. 299—311): op dezelfde wijze als voor diocesane bisschoppen is voorgeschreven, moeten zij om de 5 jaar een zoo uitvoerig mogelijk schriftelijk verslag aangaande hunne ambtsverrichtingen in hun ambtsgebied aan den H. Stoel uitbrengen; bovendien dienen zij telken jare een statistiek betreffende nieuw-bekeerden, gedoopten, gevormden enz. den H. Stoel toe te zenden. De a. v. (echter niet de apostolisch prefect) is evenals een diocesane bisschop gehouden, om de 5 jaar de visitatio liminum te verrichten, d.i. de graven der apostelen Petrus en Paulus te Rome te bezoeken; indien zij dit bezwaarlijk persoonlijk kunnen doen, mag het door een vertegenwoordiger geschieden. Evenals de diocesane bisschop zijn a. v. en apostolisch prefect verplicht, in hun ambtsgebied verblijf te houden (residentie-plicht); voorts moeten zij, zoo dikwijls zulks noodig blijkt, visitatie in hun ambtsgebied houden, t.w. een onderzoek instellen, persoonlijk of bij verhindering door een gevolmachtigde, aangaande alles wat op het godsdienstig en zedelijk leven in het missiegebied betrekking heeft. Minder dikwijls dan de diocesane bisschop behoeven zij de mis tot intentie hunner onderhoorigen op te dragen, nl. enkel op hooge feestdagen.

Indien a. v. en apostolisch prefect de bisschopswijding ontvangen hebben, hebben zij de voorrechten van een titulair bisschop; indien zij de bisschops wijding niet bezitten, hebben zij de voorrechten van een apostolisch protonotarius 1e klasse (de numero participantium), echter slechts voor hun missiegebied en den duur van hun ambt. In tegenstelling met den diocesanen bisschop wordt hun naam in den Canon der mis niet vermeld.

Het hier beschreven ambt van a. v. bestaat sinds het midden der 17e eeuw. Vroeger was a. v. een eeretitel van sommige bisschoppen, die als pauselijke legaten bijzondere volmachten bezaten. Verder → Apostolische vicarissen der Holl. Zending. Voor Nederlandsche a. v., → Hiërarchie, Breda, Grave, Den Bosch, Megen, Ravenstein en Roermond.

L i t.: Th. Grentrup, Ius missionarium (I 1925).

Schweigman.

Apostolische vicarissen der Hollandsche Zending. In het tijdvak 1580—1600 zijn de bisschoppelijke zetels van Utrecht (aartsbisdom), Haarlem, Middelburg, Deventer, Groningen en Leeuwarden open gekomen. Daarmee was het hiërarchisch bestuur verbroken. Sinds 1584 werd de bestuursmacht over deze bisdommen, later samen de Hollandsche

Zending genoemd, overgenomen door de toen te Keulen gestichte nuntiatuur pro Germania inferiore; sinds 1596 door de toen opgerichte nuntiatuur van Brussel. De Congregatie van de Propaganda was sinds haar oprichting in 1622 voor de Hollandsche Zending de hoogste bestuursinstantie onder den paus. Sinds 1583 als gemachtigde van den Utrechtschen vicarius sede vacante Johan van Bruhezen, daarna krachtens aanstelling van den Keulschen nuntius en vermoedelijk eerst sinds 1592 als apostolisch vicaris, d.i. vicaris van den paus, oefende Sasbout Vosmeer het eigenlijke bestuur hierover uit. Met hem begint de periode der apostolische vicarissen, die in 1727 eindigde bij den dood van Joannes van Bijleveldt. Daar het met de aanstelling van S. Vosmeer geschapen ambt van a. v., als elk nieuw ambt, eerst door den tijd eigen karakter en vasten inhoud kon verkrijgen, konden meeningsverschillen over deze grenzen niet uitblijven. Bij de aanstelling van S. Vosmeer en zeker bij zijn bisschopswijding in 1602 heeft de bedoeling voorgezeten, dat hij, als de staatkundige orde eenmaal hersteld was, titel en macht van den aartsbisschop van Utrecht zou aannemen, maar onder hem noch onder zijn opvolgers is het zoover gekomen. Zijn opvolgers werden eveneens rechtstreeks door den paus benoemd; van keuze door de geestelijkheid is nooit sprake geweest, al is ook enkele malen haar advies gevraagd en gevolgd. Ook was de bisschoppelijke waardigheid niet per se aan het ambt eigen, al zijn de a. v. der Hollandsche Zending in den regel bisschoppen in partibus infidelium (i.p.i.) geweest. Geen van hen heeft echter den titel van aartsbisschop van Utrecht verworven of in feite gevoerd. De bevoegdheid van den a. v. was dan ook niet die van den ordinarius in zijn diocees; hij bezat een potestas delegata, d.i. zooveel bevoegdheid als de paus hem overdroeg. In de practijk spitste de kwestie over zijn bevoegdheid zich toe in de vraag, of hem ten opzichte van de reguliere missionarissen de bevoegdheden van den ordinarius toekwamen. Van de opvolgers van Sasb. Vosmeer hebben vooral Rovenius en Neercassel bij de Propaganda de wenschelijkheid bepleit, dat hun de potestas ordinaria officieel werd toegekend, doch zonder succes.

Achtereenvolgens hebben als a. v. der Hollandsche Zending gefungeerd: Sasbout Vosmeer, Philippus Rovenius, Jacobus de la Torre, Zacharias de Metz (coadjutor), Balduinus Catz, Joannes van Neercassel, Petrus Codde, Theodorus de Kock (provicaris), Gerardus Potcamp, Adam Damen, Joannes van Bijleveldt.

L i t.: Knuttel, De toest. der Ned. Kath. tijdens de Rep. (2 dln. 1892—1894); R. Fruin, Wederopl. v. h. Kath. (Verspr. geschr. III); A. J. van de Ven, Over den oorspr. v. h. aarts-bissch. kap. v. Utr. der oud-bissch. clerezij (1923); J. de Jong, Het Utr. vicariaat en de strijd over de hiërarchische orde in de 17e eeuw (De Katholiek, CLXIV, 73 vlg. en 146 vlg.). *Rogier.*

Apostolius, M i c h a e l, een der Byzantijnsche geleerden, die na den val van Constantinopel (1453) naar Italië kwamen. * ca. 1422, † 1480. Leerling van Argyropulus; hij ontmoette te Bologna Bessarion. Vandaar trok hij naar Creta, waar hij met het copieeren van handschriften een armoedig bestaan verdiende. In de langdurige controvers over de verdiensten van Plato en Aristoteles (1439—1470) verdedigde A. Plato in een scherp pamflet tegen Theodorus Gaza, in de hoop Bessarion's gunst en hulp te winnen (1462), maar zijn strijdwijze werd door Bessarion afgekeurd. Hij begon aan een groote verzameling Gr. spreekwoorden en sententies. Een deel dezer I o n i a publiceerde zijn zoon Aristobulus (1519); een Lat. vertaling verscheen bij Elzevier te Leiden (1619). *Davids.*

Apostool, C o r n e l i s, Nned. schilder en plaatsnijder, eigenlijk amateur. * 1762 te Amsterdam, † 1844 aldaar. Eerste directeur van het Koninklijk Museum (1808), in 1814 van het Rijksmuseum te A'dam tot zijn dood. Leerling van H. Meyers. Publiceerde een reeks aquatinten. Zijn portret door Hodges in het Rijksmuseum.

Apostropha (in de m u z i e k), neum, oorspronkelijk geschreven als het gelijknamige afkappingsteeken ('); bij het Gregoriaansch in gebruik, slechts in samenstelling met andere neumen. → Strophicus.

Apostrophe (Gr., = zich afwenden), een s t ij l - f i g u u r. Door deze richt een redenaar zich tot anderen dan tot hen, voor wie hij eigenlijk optreedt, hetzij tot een afwezigen beschuldigde of beklaagde, hetzij tot de Godheid of de hemelingen, hetzij tot de dooden, hetzij zelfs tot een of andere stad, het vaderland, ja tot levenlooze dingen. Bijv. „Rijs op dan, gij, Maastricht, ... Surge et illuminare, rijs op en word verlicht door de helstralende vlam des geloofs en der liefde, door de stralen uwer Stella Maris..." (Kronenburg). *v. d. Eerenbeemt.*

Apothecium (< Gr. apothèkè = bergplaats) is een vruchtlichaam van sommige hoogere zwammen en korstmossen, waarin de asci (→ Ascus) liggen, die de sporen, 1-32, bevatten.

Apotheek (< Gr. apothèkè = bergplaats). Door gewoonte en wet is dit begrip beperkt tot de bereidings-, onderzoek- en verkoopplaatsen van geneesmiddelen,

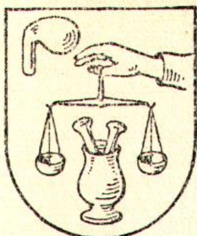

Afb. van een apotheek, naar Walter Ryff (16e eeuw).

die beheerd worden door daartoe bevoegden. De wetten van alle beschaafde landen bevatten bepalingen over het beheer van en het toezicht op apotheken, de geneesmiddelen en utensiliën, die in voorraad moeten zijn en de eischen van zuiverheid of nauwkeurigheid, waaraan deze moeten voldoen. *Hillen.*

Apotheker is de titel van degenen, die de bevoegdheid hebben de artsenijbereidkunst in vollen omvang uit te oefenen. De opleiding is universitair

(eindexamen gymn. B of H.B.S. B) en duurt in Ned. zes jaar. Afgelegd moeten worden een candidaatsexamen en een doctoraal examen in de faculteit der wis- en natuurkunde, waardoor het recht op het afleggen van het practisch apothekersexamen en de promotie tot doctor in de wis- en natuurkunde verkregen wordt. Het eerste examen omvat scheikunde, plant- en dierkunde, natuurkunde en mineralogie, het tweede als hoofdvak pharmacie en minstens twee bijvakken, te kiezen uit: scheikunde, toxicologie, biochemie, levensmiddelenleer, plantkunde, dierkunde, microbiologie, gezondheidsleer en pharmacologie. Het practisch apothekersexamen is gesplitst in een schei- en plantkundig en in een pharmaceutisch gedeelte. Voor toelating tot het tweede gedeelte wordt vereischt de verklaring van een binnen het Rijk bevoegd apotheker, dat de candidaat ten minste gedurende een jaar onder zijn leiding de uitoefening der artsenijbereidkunst heeft gevolgd; als hij het diploma van apothekers-assistent bezit is een half jaar voldoende. → Pharmacie. *Hillen.*

Het oude Apothekerswapen.

Apothekers-assistent. Het apothekersassistentexamen omvat de vakken van het lager onderwijs, een vreemde taal, de beginselen van de Latijnsche taal, natuur- en scheikunde, kennis der geneesmiddelen, theoretische en practische receptuur. Zij, die in het bezit zijn van een diploma M.U.L.O., eindexamen H.B.S. of gymnasium of toegelaten zijn tot de 4e klasse daarvan hebben vrijstelling der vakken van het L.O. De opleiding duurt ± 2 jaar en is gedeeltelijk practisch in een apotheek, gedeeltelijk theoretisch. Sinds 1918 bestaat een R.K. apothekersassistentenbond St. Lucas. *Hillen.*

Apothekersbediende was voor het K.B. van 2 Mei 1908 de titel van apothekers-assistenten.

Apothekersgewicht. Vóór 1870 was een afzonderlijk medicinaal gewicht in gebruik, evenals nog het geval is in Engeland en Amerika.

1 pond (libra) = 12 oncen (uncia)	=	384	gram
1 once (uncia) = 8 drachmen	=	32	gram
1 drachme (drachma) = 3 scrupel	=	4	gram
1 scrupel = 20 grein	=	1,3	gram
1 grein (granum)	=	6,5	mg
Engelsch: 1 pound (apothekers)	=	373,252	gram
1 ounce („)	=	31,1035	gram
1 drachm	=	3,888	gram
1 scrupel	=	1,296	gram
1 grain	=	0,0648	gram

Hillen.

Apothema, → Kegel, Pyramide.

Apotheose, verheffing van menschen tot den rang der goden. Het geloof aan de bovenmenschelijkheid van monarchen was afkomstig uit het Oosten (Egypte, Perzië, Indië). Bij de Grieken ontvingen niet-historische personen als Theseus en Cecrops de goddelijke eer, wegens hun verdienste tegenover den staat. In de historische tijden vindt men o.m. de voorbeelden van Lysander, Philippus en Alexander den Grooten. Bij de Romeinen werd Romulus door een Senaatsbesluit tot god uitgeroepen (onder den naam Quirinus). Dezelfde eer viel te beurt aan Caesar en Augustus, na dezen aan al de keizers en breidde zich later uit tot anderen. De a. of consecratio wordt op vele gedenkteekenen voorgesteld: de keizer wordt ten hemel gedragen door adelaars, de keizerin door pauwen. Onder invloed van het Christendom is het gebruik der a. verdwenen. *E. De Waele.*

Apotome was in de oude Grieksche muziektheorie de naam voor den chromatischen halven toon, in tegenstelling tot de limma (Gr leimma): de diatonische halve toon (bes-b = apotome, b-c = limma). In de Grieksche theorie werd de a. grooter dan de limma geacht, hetgeen volgens de moderne acoustische begrippen juist andersom is. *Reeser.*

Apoxuomenos (Gr., = de zich afschrabbende), is in de Grieksche beeldhouwkunst de voorstelling van een athleet, die na den wedstrijd de olie, het zweet en het stof van zijn huid schrabt. Lysippus maakte een bronzen a.; een marmeren copie daarvan in het Vaticaan.

Appalachen, een N.O.-Z.W. gericht plooiingsgebergte in N. Amerika, zich uitstrekkende van Alabama tot aan de St. Laurens-baai en weer opduikend in New Foundland. Ten deele ook A l l e g h a n y g e b e r g t e genoemd. Dit plooiingsgebergte strekt zich over een afstand van ongeveer 1400 km uit. Het gebergte is tijdens de hercynische orogenese in het boven-Carboon opgeplooid, en door de erosie reeds sterk genivelleerd. De voornaamste tectonische elementen zijn plooien en opschuivingen. De laatste komen vooral in het Zuidelijk gedeelte voor, en vertoonen eigenaardige vormen. De opschuivingen hebben nl. plaats gevonden over gebogen vlakken, welke E. Suess l i s t r i s c h e v l a k k e n noemt. Dergelijke merkwaardige overschuivingsvlakken zijn ook in de Ardennen, in de Zwitsersche Jura en in de Alpen aangetoond. *Hofsteenge.*

De Appalachen zijn bijzonder rijk aan mineralen: petroleum, steenkool, anthraciet, graphiet, ijzererts, goud, koper enz. Met uitzondering van de Witte Bergen (waaraan deze trouwens hun naam danken) zijn ze algemeen dicht bebościht; vooral naaldwouden in Canada en New England (papierindustrie); loofboomen (eik en noteboom) in de Centrale en Z. Appalachen; witte en gele pijnbosschen in het meest Z. gedeelte ervan.

Lange jaren hebben de eindelooze, languitgerekte bergmassa's, „de verwarrende multipliciteit van de elkaar opvolgende plooiruggen, de kronkelende gang en de oneffenheid van de dwarsdalen, het zware woud en het dichte onderhout" de W. expansie tegengewerkt, en het verkeer groote moeilijkheden in den weg gelegd. *Polspoel.*

Appalachen-boog, → Tectoniek.

Appalachen-plooiing, → Tectoniek.

Appalachia of A p p a l a c h i s, naam, door C. Schuchert gebruikt voor een continent, ten Oosten van de Appalachische geosynclinale gelegen. Uit deze, een der oudste geosynclinale zones in Oostelijk N. Amerika, ontstonden tijdens het Carboon- en Permtijdperk de Appalachen. A. leverde door de erosie de sedimenten voor de Appalachische geosynclinale. → Continenten, Continentveranderingen. *S. Tromp.*

Apparecida do Norte, bedevaartplaats in den staat Sao Paolo (Braz.). Dankt haar ontstaan en naam aan het feit, dat in 1717 visschers een Mariabeeldje in hun net naar boven haalden, een terracotta-figuur, waarin sommigen een copie van het genadebeeld van Guadaloupe meenen te zien. Na veelvuldige gebeds-

verhooringen werd een kapel gebouwd, 1745 eerste kerk, 1846—'88 tegenw. bedevaartskerk. Sedert 29 Oct. 1894 nemen Duitsche pp. Redemptoristen hier de zielzorg waar. Op 8 Sept. 1904 werd het genadebeeld plechtig gekroond en in 1909 de kerk tot basilica minor verheven. Tegenw. is A. het voornaamste Maria-heiligdom van Brazilië.

L i t. : Almanak de N. Senhora d'A. (1927).
J. v. Rooij.

Apparent rari nantes in gúrgite vasto = Weinigen slechts ziet men zwemmen in den wijden oceaan. Vergilius' Aeneis I. 118.

Apparitóres, bezoldigde dienaren der Rom. magistraten en priesters. → Scribae, Accensi, Lictores, Viatores, Praecones. Ambtskleeding een soort schootsvel. Formeele aanstelling voor een jaar, practisch voor het leven. Ze vormden gilden: decuriae, collegia.
Davids.

Appassionata, bekende sonate van Beethoven (op. 57, 1806).

Appassionato (Ital.) (m u z.), hartstochtelijk.

Appeal (Eng., = beroep), term, veelvuldig in reclame-vakkringen gebruikt, waarmee bedoeld wordt: verkoop-argument; dát element dus in een bepaalde reclame-uiting, hetwelk verwacht kan worden vat te hebben op het publiek.

Appeelkens, kleine klokjes in torenuurwerken, dienende tot voorslag. → Beiaard.

Appel, Malus L., voornaamste fruitsoort van het koele, gematigde klimaat. Tot den a. behooren verschillende fraaie bloemheesters, die echter kleine vruchten dragen. De vrucht der gewone a. verschilt al naar de verscheidenheid (het aantal daarvan loopt in de duizenden) in grootte, kleur, smaak, duurzaamheid, e.d. en wordt niet alleen veel versch gegeten, doch ook gedroogd, en tot moes, stroop of wijn verwerkt. Ook het hout heeft waarde. Bekende zijn reinetten en bellefleurs; de meeste verscheidenheden zijn slechts in bepaalde luchtstreken en gronden thuis. In het alg. echter zijn hoog grondwater, kalkarmoede, schaduw en wind nadeelig. De niet zaadvaste a. ent men op gezaaide of afgelegde, voor onderlaag bestemde a. Talrijke ziekten en insecten teisteren den boom. Men beware appels in een koele, donkere, tochtvrije, zindelijke ruimte in vochtige lucht.

L i t. : F. Dufour, Fruitboomteelt ([3]1930 ?).
Rietsema.

V o o r s t e l l i n g i n d e k u n s t. In de hand van St. Sebastiaan, bij den H. Herman Joseph, die hem aan het Jesuskind op de armen der Madonna aanbiedt. Als rijksappel in plaats van den wereldbol bij Christus (in de glorie), later ook bij het Jesuskind. Ook als zoodanig in de hand van keizers en koningen.
Knipping.

Appèl 1° (r e c h t), → Hooger beroep, → Kerkelijk Procesrecht.

2° M i l i t a i r e h a n d e l i n g, waarbij op een of andere wijze, meestal door het afroepen van de namen, wordt vastgesteld, wie aanwezig en afwezig zijn; c o n t r a - a p p è l = onverwachtsche contrôle, als regel gedurende den nacht, of de militairen in de kazerne enz. aanwezig zijn.

Appel, 1° J a c o b, Nned. schilder, vnl. decoratieschilder, uit de 18e eeuw.* 1680 te A'dam, † 1751 aldaar. Leerling van Timotheus de Graef en David v. d. Plaes.

2° J o h a n d e n, Nned. fayencier uit de 18e eeuw. Afstammeling van een oude Delftsche pottenbakkersfamilie, werd hij in 1764 eigenaar van de plateelbakkerij: De vergulde Boot. De weinige bekende proeven toonen een grof product, dat veel te wenschen laat.
de Jager.

3° J o h a n n e s, Bartholomaeër, heilig priester. * 1645 te Grünsfeld, † 7 Juli 1700 te Rome. Bekend om zijn succesvol werken voor zijn Congregatie als procurator (1680—1700) en als praeses supremus (30 April 1694). De zorg voor andersdenkenden had zijn volle belangstelling.
J. v. Rooij.

Appelaar of appelboom, → Appel.

Appelbladroller (Carpocapsa pomonella), kleine vlinder, waarvan de rups (in den volksmond worm geheeten) de wormstekigheid in appels en peren veroorzaakt. Door het vlindertje worden in Juni en Juli de kleine, doorschijnende eitjes op onrijpe vruchten, vooral appels, gelegd. De zich hieruit ontwikkelende rupsen banen zich vretend een weg naar het klokhuis, om daar de pitten op te eten. Na ongeveer vier weken volwassen, verlaat de rups langs een spindraad de vrucht om zich op den grond onder bladeren of tusschen het gras in een dicht spinsel te verpoppen. De vlinder komt in het voorjaar te voorschijn en oefent vooral des avonds zijn schadelijk bedrijf uit. Bestrijding geschiedt door vangbanden of door bespuiting der jonge vruchten met Parijsch groen. De a. behoort tot de fam. der bladrollers (Tortricidae), onderorde der kleine vlinders (Microlepidoptera), orde der schubvleugeligen (Lepidoptera). (Zie afb.)
Willems.

Appelbloesemkever, Anthonomus pomorum L. 3—5 mm groote, donkerbruine snuitkevertjes (Curculionidae) met lichter gekleurde V-vormige teekening op de dekschilden. Wijfje legt telkens één eitje in nog ongeopende appel-, soms in peer-bloesemknop. Larve voedt zich met meeldraden en stamper en verpopt zich in de wel uitgegroeide, maar gesloten blijvende bruine, verdorde bloem (zgn. „dompers" of „doodskoppen"). De kever overwintert op beschutte plaatsen, bijv. achter schorsschubben. Plaatselijk schadelijk, vooral in jaren van schaarschen bloei. Bestrijding o.a. door vangbanden van jute, in Juni aangelegd en geregeld, vooral 's zomers en omstreeks bloeiperiode, nagezien.
J. Goossens.

Appelboom, → Appel.

Appelboom, Esbatement van den, bewerking van een algemeen verbreide volksvertelling, nl. die van den dood, die in een boom, hier het eenige wat aan twee armen nog overblijft, wordt gevangen gezet, hier door Jesus als belooning voor het vertrouwen dier armen in God, en niet wordt vrijgelaten, vóór hij den eigenaar verlenging van het leven heeft beloofd.

U i t g. : Meertens, in Tsch. Ned. t. en lett. (1923, 165 vlg.).
V. Mierlo.

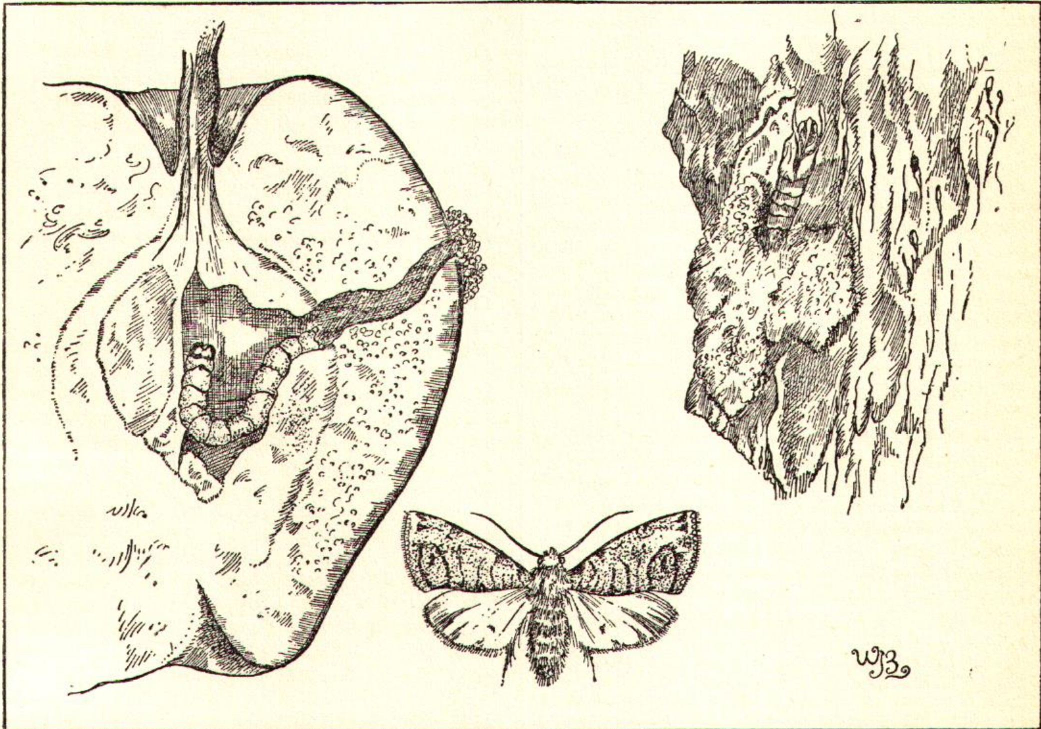
Appèl comme d'abus (Appellatio tamquam ab abusu) beteekent het recht om zich van het vonnis van een kerkelijke rechtbank op een wereldlijke rechtbank te beroepen. In de handen van parlement en gouvernement ontaardde dit recht tot een middel

om zich naar willekeur te verzetten tegen de besluiten van het geestelijk gezag. Voorbeelden zijn de strijd over de Gallicaansche vrijheden en die van het Jansenisme. In Fr., waar het bestaan van dit recht reeds in de 15e eeuw is aan te wijzen, werd het voor goed afgeschaft bij de scheiding van Kerk en Staat in 1905. In Duitschland, waarheen het door het Febronianisme was overgebracht, bleef het tot 1919 bestaan. In Oostenrijk blijft het bij wet van 1874 alleen nog mogelijk in geval de beschikking van een kerkelijke overheid tegen de staatswetten indruischt. De kerkelijke wet bedreigt met strenge straffen diegenen, die van de a. gebruik maken. Canon 2334, nr. 2; 2336. *Wachters.*

Appelkroet. Hiermee bedoelt men minderwaardige kleine appels; ook appelstroop.

Appellaties van kerkelijke personen op Rome kwamen in de eerste eeuwen veelvuldig voor. Men zou a. in wijderen zin kunnen noemen: elk zich wenden tot Rome, bijv. over dogmatische kwesties of liturgische gebruiken enz. In strengeren zin is bedoeld: het recht zoeken in hoogste instantie. In beide gevallen heeft men in de a. het bewijs van erkenning van het Primaat door den appellant, wat vooral van waarde is wanneer uit de groote kerken van het Oosten geappelleerd wordt. Het recht van appèl werd vastgelegd door de Synode van Sardica 343. Verder → Apiarius.

L i t.: Batiffol, Les Recours à Rome en Orient avant le Concile de Chalcédoine, Rev. d'Hist. Ecclés. (1925, 5—32). *Franses.*

1 3 2
Appelbladroller. 1. Aangestoken appel met eitjes, gang en larve in het klokhuis. 2. Pop. 3. Vlinder.

Appelhout, hout van den appelboom, dat wel eens wordt gebruikt o.m. voor houten kamwielen.

Appelius, J e a n H e n r i, staatsman, financier, * 1767 te Middelburg, † 1828 te Den Haag. Nam in Zeeland deel aan de regeeringsverandering van 1795. Had zitting in de Nationale Vergadering. Trad op als minister van financiën tijdens het Staatsbewind en onder koning Lodewijk Napoleon. Na de inlijving van ons land bij Fr. werd A. benoemd tot lid van den Staatsraad (in de Section des finances) te Parijs. Hij keerde na Napoleon's val naar Nederland terug, waar hij weldra door koning Willem I geroepen werd tot vsch. functies in het beheer van de belastingen en van de rijksmiddelen, o.a. als minister van financiën. Met Gogel behoorde hij tot de beste financieele specialiteiten van zijn tijd.

W e r k e n: Specimen ad Statua Zelandia (dissertatie, 1786); De Staatsomwenteling van 1795 in haren waren loop en gevolgen beschouwd (1801). *Verberne.*

Appellativum (Lat. nomen appellativum) of soortnaam, in tegenstelling met eigennaam, is een zelfstandig naamwoord, dat de soort of den vertegenwoordiger van de soort als zoodanig aanduidt, bijv. mensch, molenaar, vogel. Een a. kan tot eigennaam worden, wanneer het individueel wordt opgevat bijv. Mulder, Wagenaar. Ook het omgekeerde kan plaats hebben, bijv. een Maecenas.

Appelman, 1° B a r e n d, Nned. landschapschilder uit het midden der 17e eeuw; * 1640 te Den Haag, † 1686 aldaar, was hij er 1677 en 1681 hoofdman van Pictura. Jan de Baen liet hem landschappen achter zijn portretten aanbrengen. Zelden komen werken van hem voor. Voluit geteekende in Nantes, Mainz en Verzameling Liechtenstein (gedateerd 1671). *de Jager.*

2° Broeder Gheraert, Mnl. schrijver van een onlangs teruggevonden, scherp scholastisch-theologische Glose op den Pater Noster, waarin de hoogste theologische beschouwingen versmelten met de passieve ervaring en den anagogischen drang der mystiek tot één geesteshouding. Hierin sluit hij zich dichter aan bij het Thomisme. Hij is de op klaarte en juistheid staande leeraar, wien de theologische sanitas verborum heel wat liever is dan het paradoxe en de spitsvondigheid. Zijn kloeke taal, waarin zoo weinig tasten merkbaar is voor de uitdrukking van abstracte philosophische begrippen, laat ons vermoeden, dat hij niet alleen heeft gestaan. Misschien heeft hij nog wel andere werken geschreven. Waarsch. leeraar in de theologie, die zijn leven besloot als kluizenaar, bij Rijc. . re(?). Hij leefde einde 13e, begin 14e eeuw.

Lit.: L. Reypens in Ons geestelijk Erf (1927). *V. Mierlo.*

Appelmans, 1° Jan, bouwmeester te Antwerpen, * vóór 1353, † 1395 te Antwerpen. Was vóór 1373 gehuwd met Mersoete Buys, van wie een zoon, Peter. Hij was op het tijdstip van zijn overlijden werkzaam aan den bouw der St. Joriskerk, en heeft vermoedelijk meegewerkt bij den bouw van het koor der O. L. Vr. kerk; ten onrechte werd hem echter het ontwerp dezer laatste, of de bouw harer torens toegeschreven. De verlatiniseering van zijn naam (Amelius) door Grammaye heeft tot verwarring aanleiding gegeven.

2° Peter, zoon van J. A., steenhouwer. * uiterlijk 1373, † 1434 te Antwerpen, in 1398 meerderjarig, behoorde in 1406 tot de voornaamste operarii aan den bouw der O. L. Vr. kerk; eenige jaren later „meester van den wercke ende metselrien van Onser Vrouwen kerke”. Waarsch. naar zijn plannen de twee Westtorens en het Zuidelijk deel van het schip gefundeerd. Behoorde 1425 tot de 3 „gesworen erfscheyders” der stad. Werd als bouwmeester der O. L. Vr. opgevolgd door mr. Jan Tac.

Lit.: L. de Burbure, in: Biographie nation. de Belgique (I 1866, 353-356); P. Génard, L'église Notre-Dame d'Anvers et le projet d'agrandissement de ce temple en 1521 (Antwerpen 1881, 6). *F. Vermeulen.*

Appelparasieten. Zoowel insecten- als zwamaantastingen doen den marktprijs van appels zeer in waarde dalen. Concurrentie van het mooie, gave overzeesche fruit heeft bestrijding dezer schadelijke parasieten in onze streken zeer in de hand gewerkt, terwijl aanschaffing van motorsproeiwerktuigen, zoowel door fruittelers als door loonsproeiers, die van boomgaard tot boomgaard trekken, deze bestrijding daarenboven gunstig heeft beïnvloed. In 1929 gebruikte men in Ned. slechts enkele motorsproeiwerktuigen, in 1932 reeds 250 à 300. Bedoelde bestrijding bestaat in hoofdzaak in volgende bespuitingen. In den winter (Dec.-Mrt.) met $7^1/_2\%$ vruchtboomcarbolineum tegen bladluizen, wintervlinder, schildluizen en bloedluis. In het vroege voorjaar één bespuiting met Bordeauxsche pap, gevolgd door 3 à 4 bespuitingen met Californische pap tegen de schurftziekte. Bij de eerste bespuiting met Californische pap (na afval bloemkroonblaadjes) wordt loodarsenaat (3 gr. p. l) aan de pap toegevoegd voor gelijktijdige bestrijding van rupsen der wormstekige vruchten e.a. vretende insecten. Andere vaak voorkomende parasieten zijn: woelrat; appelbloesemkever; de meeldauwzwam Podosphaera leucotricha (Ell. et Ev.) Salm. (vooral bij jonge boomen); de zwam Nectria galligena Bres, die kankerachtige woekeringen aan takken veroorzaakt, en de zwam Monilia fructigena Pers., die vruchten reeds aan den boom doet rotten.

Lit.: Ritzema-Bos en Schoevers, Ziekten en Beschadigingen der Ooftboomen en Bessestruiken (I en II); Publicaties van den Plantenziektenkundigen Dienst, Wageningen. *J. Goossens.*

Appèlplaats, plaats waar de soldaten zich verzamelen voor het verrichten van een bevolen dienst. Ook bij alarm verzamelen de troepen op de appèlplaats en worden vandaar naar de alarmplaats geleid.

Voor België, → Verzamelplaats.

Appels, gem. in Oost-Vlaanderen, tusschen Schelden en Dender, ten W. van Dendermonde. 2 144 inw., opp. 368 ha, meest rivier-poldergrond met rijke weiden. Veeteelt en landbouw. Een bijhuis der zz. van O.L.V. Pres. van Beveren.

Appelscha of Appelsga, flink dorp van ± 2 800 inw. in de Friesche gem. Ooststellingwerf, ontstaan op het einde der 18e eeuw als hoogveenkolonie. Eenig natuurschoon (landduinen, zandverstuivingen, bosch) in de omgeving; daardoor een weinig vreemdelingenverkeer.

Appelschimmel, → Schimmel.

Appelsien, → Sinaasappel.

Appelstroop is het product, dat verkregen wordt door het sap van hoofdzakelijk zoete appelen tot stroopdikte uit te dampen; zgn. rinsche of zure a. wordt vermengd met uitgedampt beetwortelsap en zetmeelstroop. Ingevolge het Jam-Limonade Besluit (Stbl. 1924, 97) mogen aan de appelen 20% peren worden toegevoegd. *Bosch.*

Appeltern, gem. in Geld., ten Z. van Land van Maas en Waal, waar de Nieuwe Wetering (→ Gelderland, hydrogr. toestand) in de Maas komt. Bestaat uit de kom, de dorpen Alphen, Altforst. Maasbommel en de gehuchten Blauwe Huis, Nieuwe-Schans, Greffeling, Moordhuizen en Woerd. 3 065 inw., waarvan 90% Kath., ± 10% Prot. Opp. 3 208 ha (rivierklei). Landbouw, veeteelt en mandenindustrie (200 arb.). *Heijs.*

Appelterre-Eychem, gem. in Oost-Vlaanderen ten W. van Ninove, bestaat uit het dorp zelf en de gehuchten: Eychem, Muilem en Nederstraat. 1 918 inw., opp. 567 ha. Tabaksbouw. Een bijhuis der zz. Franciscanessen van Gent.

Etymologie: appel + ter, boom; eik + heim, woonplaats.

Appelvink, Coccothraustes coccothraustes. c., ook dikbek, koningsvink, kersenvink, karsebiter en appelfretter genoemd, is een stevige vertegenwoordiger van het vinkengeslacht. Zijn snavel is zoo sterk, dat hij daarmee de kersepitten kraakt. Oogstreek, omgeving van den snavel en keel zwart. De keel wit omzoomd. Bovenkop, kopzijden en stuit kaneelbruin, nek blauwgrijs, rug en schouderveeren donkerbruin. Onderzijde licht roodbruin, onder den staart wit. Sommige vleugelveeren hebben een hoogst eigenaardige blauwe verbreeding. Broedt vnl. op verschillende plaatsen van Oost-Nederland, o.a. te Denekamp; liefst in oude tuinen en boomgaarden. Voedsel: zaden, erwten, bladknoppen, bessen, pruime- en kersepitten. De jongen worden niet alleen met larven gevoerd. Nestelt in boomen en struiken, op verschillende hoogte. Nest van dunne takjes en plantenvezels, gevoerd met worteltjes en haar, soms wol. In den regel worden

5 eieren gelegd, bleek blauw, groenachtig met olijfbruine en zwartbruine vlekjes geteekend. Broedduur 14 dagen in April-Juni. Behoort tot de trekvogels. *Bernink.*

Appendages zijn die deelen van een machine of apparaat, welke dienen ter completeering. Zoo spreekt men van machine-appendages, ketel-appendages, enz.

Appendices in de p a l a e o b o t a n i e zijn de wortels, welke zich bevinden aan de rhizomen (→ Stigmaria) der fossiele Lycopodiales, Lepidodendron en Sigillaria. → Carboonflora.

Appendices Pyloricae (< Lat. appendix = aanhangsel, Gr. pulooros = poortwachter), in de d i e r k., portieraanhangsels; bij vele visschen (de meeste beenvisschen) blindgesloten buisvormige darmuitstulpingen bij den overgang (portier) van de maag in den middendarm. Hun aantal is bij de verschillende visschen zeer uiteenloopend en gaat van 1—200 en meer. Zij staan in verband met het spijsverteringsproces. *Willems.*

Appendicitis, → Blindedarmontsteking.

Appenzell: 1° k a n t o n i n het N.O. van Z w i t s e r l a n d, reikt van het Säntisgebergte N.W. tot in het Alpenvoorland. Woudrijk. Sitter en Urnäsch doorstroomen het land. Landbouw minder belangrijk dan veeteelt en industrie. Behoorde vroeger tot de abdij St. Gallen; heeft zich na langdurigen strijd hiervan losgemaakt en werd in 1513 als lid van het eedgenootschap opgenomen. In den tijd der Reformatie heeft A. zich in twee halfkantons gesplitst: A. Innerrhoden en A. Ausserrhoden.

A. Innerrhoden, 18 259 km², 14 600 inw., is Katholiek. Oud-Zwitsersche gebruiken zijn hier het best bewaard gebleven. Bestaansmiddelen: veeteelt, zijdeweven en borduren als huisindustrie. A. Ausserrhoden, 24 271 km², 55 400 inw., meest Protestant, hoofdplaats Herisau; ²/₃ van de bevolking leeft van handel en industrie (katoen-, mousseline- en borduurwerkfabricatie). Beide halfkantons hebben een zuiver democratisch bestuur.

2° H o o f d p l a a t s van het halfkanton Appenzell-Innerrhoden; 781 m boven zee, in het dal van de Sitter; 5 140 inw. Uitgangspunt van het vreemdelingen-verkeer naar het Säntisgebergte. *Lips.*

Appenzeller of A p p e n z e l d e r, B e n e d i c t u s, zestiende-eeuwsch polyphonist. In de muziekliteratuur van dien tijd gaan onder den naam „Benedictus” schuil niet alleen B. A., maar ook Benedictus Hertogs (Ducis) en Benedictus de Opitiis. Deze twee laatsten moeten echter als eenzelfde persoon geïdentificeerd worden. Door deze namenverwarring is de authenticiteit van sommige werken lastig uit te maken. A. werd waarschijnlijk te Oudenaarde geboren, was leerling van Josquin des Près, later (1535—1551) kapelmeester van het kinderkoor aan het hof van Maria van Hongarije, landvoogdes te Brussel. Onder A.'s werken rekent men o.m. een vierstemmig klaaglied op Josquin's dood, en met vrij groote zekerheid verscheidene werken in een Kamerijksch hs. uit 1542. *Lenaerts.*

Apperceptie (< Lat. ad + percipere = erbij waarnemen) is een reactief ingrijpen van het subject op de passief ontvangen gewaarwordingsprikkels. Over de factoren die de a. bewerken hebben de auteurs een verschillende zienswijze. De term is afkomstig van L e i b n i z: terwijl een perceptie geheel of vrijwel onbewust kan zijn, is de a. — onder invloed van geheugen en aandacht — het klare bewustzijn van een geestesinhoud. Bij K a n t is a. de werking van het ik, waardoor bij de waarneming van een object de elementen onzer ervaring tot een transcendenteele eenheid geordend worden. Dit begrip vindt men terug bij Lipps. H e r b a r t accentueert weder de werking van het geheugen: elke waarneming wordt opgenomen in het geheel van onze vroegere experienties (apperceptie-massa) en aldus versmolten en geïnterpreteerd; zoo wordt bijv. het woord „wortel” door tandarts, tuinman, wiskunstenaar, taalkundige geheel verschillend opgevat of geappercipieerd. Aanhangers in dezen zin: Erdmann, Münsterberg, Ach, Husserl. Bij W u n d t is het begrip voluntaristisch gekleurd: door een wilsproces wordt de psychische inhoud in het brandpunt van het bewustzijn getrokken. — Volgens de scholastieke opvatting is het begrip der a. voor de verklaring van verstandelijke kenakten onvoldoende, voor die der zinnelijke kennis overbodig. *v. d. Veldt.*

Apperceptie-psychologie is de theorie, die ter verklaring van het kennisleven als noodzakelijke aanvulling der associatieleer de werking der apperceptie aanneemt. Onder dezen naam is vnl. de psych. van Herbart en Wundt bekend. Tegenwoordig heeft ze weinig aanhangers meer.

Appert, F r a n ç o i s, Fransche kok, * 1840, schrijver van: L'art de conserver toutes les substances animales et végétales (Parijs 1810). Paste voor het eerst het steriliseeren van levensmiddelen toe. Zijn methode wordt nu algemeen gebruikt. A. nam zijn proeven met blikken bussen, vulde ze met levensmiddelen, liet er een kleine opening in, stelde de bussen aan een bepaalde temperatuur bloot, sloot de opening. Zoo bood hij de bussen de Fransche regeering aan; na 8 maanden was de inhoud volkomen onaangetast. *v. Oerle-Nipper.*

Appétit vient en mangeant, l' = De eetlust komt, als men eet; Rabelais' Gargantua 1.5, waarop geantwoord werd: „Maar de dorst gaat over bij het drinken”. Overdrachtelijk wel voor te grooten honger, ook machtshonger.

Appia, V i a, heet de groote heirbaan, welke Rome met Campanië verbindt. In 312 v. Chr. werd zij door censor Appius Claudius aangelegd, in lateren tijd tot aan den dood van keizer Theodosius herhaaldelijk vergroot en verbeterd, zoodat de Romeinen van den keizertijd haar met recht konden noemen de koningin der heirbanen. Het eerste stuk, waar ze door de Romeinsche Campagna gaat, is een ware gravenweg: grafmonumenten zijn bijv. de zgn. tempels van Deus rediculus en van Bacchus, het bekendst is wel het grafmonument van Caecilia Metella. Aan de V.A. zijn o.a. ook de Callixtus-catacomben gelegen. Langs den weg zijn de beroemde antieke waterleidingen (aquaducten: Aqua Claudia, Aqua Marcia) aangelegd. *Knipping.*

Appian, A d o l p h e J a c q u e s B a r t h e l e m y, Fransch landschapschilder, etser en lithograaf, * 28 Aug. 1818 te Lyon, † 29 April 1898 aldaar. Leerling van de Ec. des Beaux-Arts te Lyon. Werkte daarna als teekenaar voor fabrieken. Schilderde landschappen. Leerde Corat en Daubigny kennen. Werkte in verschillende deelen van Fr. (Lyonnais, Auvergne, Dauphiné, enz.). Voortreffelijk schilder, maar muntte vooral uit als etser en teekenaar.

W e r k e n: in vele musea van Fr., o.a. te Lyon, het Luxembourg te Parijs, enz. — L i t.: E. Bénézit, Dict. des peintres, sculpteurs et graveurs; L. J. Edmond-Durand, Appian Aquafortiste. *de Stuers.*

Appiani, Andrea, Ital. schilder en lithograaf, * 23 Mei 1754 te Milaan, † 8 Nov. 1817. Leerling van den cavaliere Carlo Maria de Grudici en van den Florentijnschen schilder Guiliano Traballesi. Vormde zich echter hoofdzakelijk onder den invloed van het Fransche Klassicisme van J. L. David en de studie der oude Italianen. Werd o.a. door Napoleon I aangesteld als hofschilder.

Werken: wandschilderingen in het Pal. Reale te Milaan (1808 en 1810); in de St. Martinuskerk te Alzano Maggiore bij Bergamo, enz. *de Stuers.*

Appianus, Gr. geschiedschrijver uit de 2e eeuw onzer jaartelling. Zijn eigenlijke (Grieksche) naam is onbekend. Groot bewonderaar van Rome en zijn wereldheerschappij. Daarvandaan zijn overigens weinig-critische belangstelling in de geschiedenis. * ca. 90 n. Chr. te Alexandrië in Egypte, datum en plaats van zijn dood onbekend. In zijn vaderstad bekleedde hij eerst hooge ambten, dan naar Rome verhuisd, waar hij advocaat werd. Bij het dilettantisch beoefenen der gesch. teekende hij de gebeurtenissen van eenzelfde land bij elkander aan, en kwam er aldus toe zelf een Romeinsche oorlogen-geschiedenis te schrijven, naar geographische indeeling, in 24 boeken. Behalve fragmenten en uittreksels bezitten wij nog boek 6: Spaansche oorlogen; 7: Hannibalsche; 8: Carthaagsche; 9: Illyrische; 11: Syrische; 12: Mithridatische; 13—17: burgeroorlogen. Vooral deze laatste zijn van groot belang, voorzoover we de bronnen terug kunnen kennen. Eigen verdienste is nul.

Uitg.: v. Mendelssohn, Burgeroorlogen, Viereck. *Slijpen.*

Appingedam, gemeente in N.O. Groningen, middelpunt van Fivelingo; 6 488 inw., 3 500 Prot., 130 Kath., 150 Israël. Tot de gemeente behooren de kerkdorpen A., Tjamsweer, Opwierde, Solwerde, Jukwerd en Marssum; de buurtschappen Eelwert, Garreweer, Lastwerd, Oling. De uitgang werd of wert duidt aan dat vele op wierden of terpen gebouwd zijn. Een Kath. kerk, behoorende tot het dekenaat Groningen en een Geref. kerk te A. Opp. 2 483 ha; landb. en veeteelt; industrie: Bronsmotorenfabriek (scheepsmachines, export naar Indië en buitenland; 180 arb., eigen ziekenfonds); machinefabr. 55 arb., steenfabr. 70 arb.; coöp. stroocartonfabr. 100 arb.; coöp. vlasfabriek 100 arb. Als marktplaats van Fivelingo vee- en paardenmarkten. Instellingen van onderwijs: R.H.B.S., Rijkskweekschool voor onderw., landbouwhuishoudsch., ambachtssch., handelscursus. Rijksdiensten. A. is een oud stadje met kronkelige straatjes. Van vele woningen aan het Damsterdiep staat de achtergevel, met typischen uitbouw, geheel in het water, hetgeen van de bruggen af een schilderachtig gezicht oplevert. Het oude raadhuis, vroeger rechthuis, in 1911 gerestaureerd, is van 1630 en heeft een fraaien antieken gevel, en een raadzaal, geheel in stijl gehouden.

De naam A. is misschien afgeleid van Apt of Appe, een riviertje, dat uitmondde in de Fivel, en dam, dat sluis of zijl beteekent. Een andere verklaring is, dat het adellijk geslacht Appinge zijn naam aan het stadje gaf. *Nijenhuis.*

Over de vroegste geschiedenis van A. staat niets vast. Van oudsher centrum van Fivelingo. In 1234 verzet de bevolking van A. zich tegen den kruistocht ter onderwerping van de Stedingers en daarom werd zij in den ban gedaan. A. ontwikkelde zich in het begin der 14e eeuw tot een stadje met eigen rechtsbestel, wist echter in strafzaken geen eigen rechtspraak te verkrijgen en vandaar bleef de positie van A. als stad altijd twijfelachtig. De stad werd met vestingwerken omringd en was na Gron. de voornaamste plaats in het land tusschen Eems en Lauwers, doch werd door Gron., dat de opkomst van concurrenten wilde verhinderen, kort gehouden. De daaruit ontstane twisten duurden voort tijdens de Rep. In den langdurigen strijd tusschen Saksers, Gelderschen en Bourgondiërs werd ook A. betrokken; in 1514 door de Saksers bestormd en geplunderd, in 1536 nestelde er zich een bende landsknechten op bevel van Christiaan III van Denemarken, waarsch. in overleg met Karel van Gelre, doch in hetzelfde jaar stelde de stad Gron. zich onder Karel V van Bourgondië en weldra moest ook het garnizoen van A. zich overgeven aan den Bourgond. stadhouder Schenck van Toutenburg.

Lit.: R. P. Cleveringa Pzn., Ontwikkelingslijnen van het rechtsbestel der stad A. (1927). *Ydema.*

Appische Weg, → Appia, Via.

Appius, Lat. voornaam, vooral in het Claudische geslacht; → Claudius.

Applaus, bijvalsbetooning door in de handen te klappen. Reeds bij den Lat. blijspeldichter Plautus ± 200 v. Chr., die de gewoonte mogelijk van de Grieken kende.

Appleby, stad in Westmoreland, Engeland (54° 30′ N., 2° 30′ W.), 7 000 inw. Oud kasteel.

Applement. Twee hoeken, die samen een vollen hoek (360°) zijn, heeten elkaars a.

Appleton, V. S. van Amerika (44° 16′ N., 88° 27′ W.), spoorwegknooppunt in den staat Wisconsin, schilderachtig gelegen op de hooge oevers van de voor kleine stoombooten bevaarbare Foxriver, die de stad met het Michiganmeer (Green Bay) verbindt, en aan de groote en talrijke fabrieken (vooral papierfabrieken), die zich aldaar hebben neergezet, beweegkracht schenkt. De stad is bovendien het centrum van een rijke veeteelt- en melkerijstreek, en de zetel van de Lawrence University (in 1926—’27: 1 106 studenten). Telde in 1930: 25 267 inw. *Polspoel.*

Applicatie (handwerktechniek). Uitvoering: de a.-stof wordt, met de goede zijde naar onder, opgespannen, waarna ingestijfseld papier gelijkmatig tegen deze stof wordt gedrukt. Na het drogen wordt het patroon opgeteekend, uitgeknipt, overgebracht op de eveneens opgesp. grondstof, luchtig vastgehecht en omrand met ketting-, steel-, festonneersteek of koord. Combinatie: fluweel op laken, batist op tule, zijde op laken.

Applicatuur, → Vingerzetting.

Appoggiatura, vóórslag, behoort in de muziek tot de zgn. aanslaande versieringen; komt voor als lange voorslag — 1° in tweedeelige maatsoort van even langen duur als de hoofdtoon; 2° in driedeelige maatsoort, meestal tweemaal zoo lang als de hoofdtoon — en als korte voorslag (waarde afgenomen van den hoofdtoon). → Acciaccatura.

Appoint (Ital. appunto), oorspronkelijk: wissel, die een bepaalde schuld of een bepaald saldo geheel delgt. Momenteel: elke wissel of kwitantie, ter incasseering toegezonden.

Apponius, leefde begin 5e eeuw, misschien van geboorte Syrische Jood. Schreef commentaar op het Hooglied in 12 boeken. Volledig uitgeg. door H. Bottino en J. Martini (Rome 1843).

Lit.: J. Witte, Der Kommentar des A. zum Hohen Lied (1903).

Apponyi, 1° graaf A l b e r t, Hongaarsch staatsman, * 1846 te Weenen, † 1933 te Genève. Zoon van Georg A., koninklijk opperrechter van Hongarije. Op jeugdigen leeftijd omgang met Montalembert, Julius Andrássy Sr., en den leider der Hong. conservatieven, Sennyei. In 1872 lid van de Nationale Vergadering. 1897 gehuwd met gravin Clothilde Mensdorff Pouilly; 1901 voorz. Nationale Vergadering; 1906—1910 minister van eeredienst en onderwijs. Na 1918 hoofd der Hong. delegaties ter vredesonderhandeling te Trianon en van de volkenbondsdelegaties.

B i n n e n l a n d s c h e l o o p b a a n. Als telg van een conservatief geslacht en vriend van conservatieve voormannen in het begin van zijn loopbaan weinig sympathiek bij het volk. Als leider van de conservatieve partij in het parlement vertegenwoordigt A. de sociale gedachte. Komt later met een nationaal program, dat Frans Jozef accepteert. A. weigert echter samenwerking met den koning. Sluit zich dan aan bij de Onafhankelijkheidspartij en strijdt voor algemeen geheim kiesrecht. Even verzoend met de bewindvoerders neemt hij een portefeuille aan. Door zijn schoolwetten waarborgt hij gratis volksonderwijs en komt aan de wenschen der minderheden tegemoet. Na zijn aftreden als minister weer lid van de Onafhankelijkheidspartij. Na 1918 zijn de binnenlandsche werkzaamheden van A. beperkt tot de leiding der legitimistische beweging en het voorstaan van de Kath. herleving.

B u i t e n l a n d s c h e l o o p b a a n. In de Interparlementaire Unie stelde A. in 1900 voor, de pers te organiseeren in het belang van het vredeswerk. De Unie nam het voorstel aan, de pers verwierp het. A. zette tijdens de onderhandelingen te Trianon het Hong. standpunt uiteen. In den Volkenbond in 1923 sceptisch ontvangen. Verdedigde de arbitrale oplossing in de optantenquestie. Eischte ontwapening van de overwinnende mogendheden en gelijke rechten voor de overwonnenen. A. heeft de zaak der minderheden voorgestaan en eischte in 1930 voor het eerst openlijk de herziening der vredesverdragen. In 1931 faalde de poging om A. tot voorzitter van de Assemblée te verkiezen.

L i t.: Alexandre Pethö, Le Comte Albert Apponyi (Parijs 1931). *Sivirsky.*

2° Graaf A n t o n J o r g e, Hong. edelman. * 1751; † 1817. Stichter van de rijke Apponyiaansche bibliotheek, die 1827 door zijn zoon Anton Rudolf van Weenen naar Presburg en vervolgens naar Nagyappony (1850) werd overgebracht.

3° Graaf A n t o n R u d o l f, een der bekwaamste diplomaten uit de eerste helft der 19e eeuw. Zoon van Anton Jorge. * 1 Sept. 1782; † 17 Oct. 1852. Gezant te Wurttemberg (1806), Baden ('10), Florence ('15), Rome ('16), Napels ('25) en Parijs ('26), waar hij tot '49 verbleef. Hij en zijn vrouw, Teresa Nogarola, la divine Thérèse, deden heel veel voor de goede verstandhouding tusschen Oostenrijk en de Fr. Juli-monarchie. Verlichte maecenas; schonk twee duizend der kostelijkste Hungariana van zijns vaders bibliotheek aan het Hongaarsch museum.

W e r k e n: Vingt-cinq ans à Paris (1826—1850); Journal du comte Rodolphe A. (4 dln. uitg. E. Daudet, Parijs 1913—'14). *Lousse.*

4° Graaf G e o r g, Hongaarsch staatsman, * 1808, † 1899. Sedert 1844 hoofd der aristocratisch-conservatieve partij, was hij bij het volk weinig geliefd, voordat hij in den Rijksraad opkwam voor de Hongaarsche zelfstandigheid. In 1865 vormde hij in den landdag de partij der gematigde conservatieven. Hij trok zich in 1869 uit de politiek terug. *V. Houtte.*

5° Graaf R u d o l f, beleidvol diplomaat. Oudste zoon van Anton Rudolf. * 1812, † 1876 te Venetië. Oostenrijksch gezant te Turijn ('49), Londen ('56), Parijs (1872—'76). *Lousse.*

Apporteeren heeft ten doel den hond te leeren op bevel een weggeworpen voorwerp (a p p o r t e e r - b l o k) na te rennen, op te nemen, er mee terug te keeren, vóór den dresseur zittend vast te houden, om het eerst op commando „af" los te laten.

Appositie (< Lat. appono = ik plaats tegen), 1° in de p l a n t k., het zich aanleggen van deeltjes tegen reeds aanwezige bij den groei van celwanden. 2° In de p h i l o l o g i e, → Bijstelling.

Appreciatie, waardevermeerdering van een geldeenheid, hetzij gemeten aan de waarde van andere geldeenheden, hetzij aan die van het goud, hetzij aan die van een complex van goederen.

Appret, → Appreteermiddelen.

Appreteeren, → Appretuur.

Appreteermiddelen, hulpmiddelen om textielstoffen te verzwaren of een karakteristiek aanvoelen of uiterlijk te geven, in hoofdzaak lijmsoorten, stijfsels, clay, magnesiumchloride, glycerine.

L i t.: Walland, Kenntnis der Wasch-, Bleich- und Appreturmittel.

Appretuur, het geheel der werkzaamheden, die textielstoffen na het weven ondergaan met het doel de stof te reinigen, veredelen, verfraaien en een bepaald karakter te geven. In beperkten zin beteekent a. de aan de stof toegevoegde verzwaringsmiddelen, → Appreteermiddelen.

L i t.: Bergmann, Handbuch der Appretur; Reiser, die Appretur; Heermann, Technologie der Textilveredlung. *Frohn.*

Approbatie (< Lat. approbatio = goedkeuring) wordt in het k e r k e l i j k r e c h t in verschillende beteekenissen gebruikt, waarvan de voornaamste zijn: 1° machtiging tot het uitoefenen der geheele zielzorg, welke door den bevoegden kerkelijken overheidspersoon (in den regel den diocesanen bisschop) voor zijn ambtsgebied wordt verleend, aan pastoors blijvend, aan hulp-priesters (kapelaans en assistenten) doorgaans tijdelijk. 2° Machtiging tot het verrichten van afzonderlijke zielzorghandelingen, vooral tot biechthooren en preeken. 3° Goedkeuring van een kloostergenootschap; hierdoor wordt het genootschap wettig opgericht en verkrijgt het (kerkelijke) rechtspersoonlijkheid. Het goedkeuringsrecht komt voor het geheele gebied der Kerk den H. Stoel toe; voor een bisdom den bisschop; evenwel mag een bisschop volgens het hedendaagsch kerkelijk recht niet tot goedkeuring overgaan zonder eerst den H. Stoel geraadpleegd te hebben (C.I.C. can. 492 § 1). 4° Erkenning van vereenigingen van geloovigen. 5° Verlof tot het laten drukken van geschriften. Bepaalde soorten van boeken en kleinere werkjes mogen niet zonder voorafgaand verlof der bevoegde kerkelijke overheid (in den regel de diocesane bisschop, in enkele gevallen uitsluitend de H. Stoel

zelf) gedrukt worden. → Approbatur, → Boekenwetten. Dit druk-verlof is nog geen positieve aanbeveling van den inhoud van het werk, doch heeft een louter negatieve beteekenis: dat bij een van overheidswege ingesteld onderzoek gebleken is, dat het werk niets bevat, wat in strijd is met de Kath. leer.
6° Pauselijke goedkeuring, na een bijzonder proces uitdrukkelijk verleend, der tot nog toe slechts g e d u l d e vereering van heiligen en zaligen, die na het pontificaat van paus Alexander III (1159—1181) en vóór de constitutie Coelestis Hierusalem (1634) van paus Urbanus VIII daadwerkelijk vereering genoten hebben. *Schweigman.*

Approbatur (Lat.) = Het (boek enz.) wordt goedgekeurd. Op het 5e Concilie van Lateranen, tiende zitting, heeft paus Leo X op straffe van excommunicatie voorgeschreven, dat geen geschrift, dat betrekking heeft op geloof en zeden, zonder bisschoppelijke goedkeuring mag gedrukt worden. Vooral sinds de uitvinding der boekdrukkunst was deze disciplinaire maatregel noodig. Het decreet is van 4 Mei 1515. → Imprimatur, Nihil obstat, Evulgetur. *Brouwer.*

Approche (m i l i t.), naderingsloopgraaf, welke bij den aanval op vestingen volgens Vauban uit een parallel werd aangelegd in de richting van de aangevallen vesting.

Appropriatie. Wanneer men bij het Mysterie der H. Drievuldigheid spreekt over a., toekenning, toeschrijving, beteekent dit, dat sommige eigenschappen of werken Gods, die in werkelijkheid w e z e n l ij k, en derhalve aan de drie Godd. Personen in absolute identiteit toekomen, aan een of meerdere Personen worden toegeschreven.

De redelijkheid ervan blijkt vooreerst uit de H. Schrift (vgl. Lc. 1. 35; 1 Cor. 12. 4 vlg.). Ook de Vaders maken er een veelvuldig gebruik van. Het is redelijk wijl hierdoor een helderder voorstelling gegeven wordt van het onderscheid der Goddelijke Personen en de eigenschappen Gods, doordat ze dit „eigene” bijzonder doen uitkomen.

Men mag de a. slechts gebruiken als die essentieele eigenschappen en werken Gods toegeschreven worden, die met de onderscheiden eigenheden der Goddelijke Personen eenige verwantschap bezitten. Enkele voorbeelden zullen het verduidelijken.

De eeuwigheid komt den Vader toe, die het nietmeegedeelde-zijn bezit; de schoonheid den Zoon, het volmaakte beeld van Gods heerlijkheid; de gelukzaligheid aan den H. Geest, de persoonlijke „Gave” van Vader en Zoon. De eenheid den Vader, die geen oorsprong kent; het gelijk-zijn den Zoon als volkomen evenbeeld des Vaders; de eendracht den H. Geest, die uit beider liefde voortspruit.

Den Vader komt de macht toe; den Zoon, het Woord des Vaders, de wijsheid; den H. Geest de goedheid, wijl Hij liefde is.

Door a. zegt men, dat al het geschapene bestaat uit den Vader, door den Zoon, voor den H. Geest, naar St. Paulus' woord: „Immers uit Hem en door Hem en voor Hem is alles” (Rom. 11. 36). Uit Hem: den Vader komt toe hoofd-oorzaak te zijn; door Hem: de Zoon is de voorbeeldelijke oorzaak; voor Hem: de H. Geest is doel-oorzaak: Hij, de persoonlijke liefde, omvat, behoudt alles, en voert het naar zijn doel. Daarom ook noemt men den Vader Schepper, den Zoon Heer, den H. Geest Levend- en Heiligmaker.

Als men den Zoon Verlosser noemt, is dit geen eenvoudige toeschrijving. Hij is dit in veel meer eigen zin om de substantieele vereeniging der Godheid met de menschheid.

L i t. : St. Thomas I, 39, 8, de Verit. 7, 3; Van Noort, De Deo Trino ([2]1911, 186 vlg.) ; Mannens, idem ([2]1913, 197 vlg.) ; Billot, idem ([7]1926, 602 vlg.) ; Potters, Verklaring van den Katechismus ([2]1928, 158) ; Diekamp, Katholische Dogmatik (I [6]1930, 355). *Luyckx.*

Approviandeering, een schip voorzien van proviand voor de reis.

Approximatie, → Benadering.

Appun, 1° A n t o n, organist aan de Fr. kerk te Hanau, * 20 Juni 1839 en † 13 Jan. 1900 aldaar. Bestudeerde vele acoustische problemen, heeft o.a. trillingsgetallen van hooge pijpen optisch bepaald.

2° K a r l F e r d i n a n d, natuuronderzoeker en botanicus, * te Bunzlau in Britsch-Guyana, bereisde Venezuela, Britsch-Guyana en een deel van Brazilië. Bij een volgende reis verongelukte hij in de binnenlanden van Guyana.

V o o r n a a m s t e w e r k: Unter den Tropen (2 dln. Jena 1871).

Appuntata is in de s c h e r m s p o r t de arretstoot in uitvalsstand op het oogenblik, dat de aanval is afgeweerd, en een schijnstoot volgt.

Apraksin, F e d o r, Russisch bevelhebber; * 1671, † 1728; jeugdvriend van Peter den Grooten; als bevelhebber te Archangel grondlegger der Russische oorlogsmarine. Na de verovering van Azow (1697) begon hij ook schepen te bouwen aan de Zwarte Zee. In de laatste jaren van den Noorschen oorlog voerde hij de Russische vloot aan in de Oostzee tegen Zweden. Ondanks zijn omkoopbaarheid behield hij de gunst van den Tsaar door den steun van Tsarina Catharina. *v. Gorkom.*

Apraxie, onvermogen, te komen tot een doelmatige handeling, waarbij de stoornis niet gelegen is in verlamming, maar in het voorstellingsvermogen. Men onderscheidt sinds Liepmann verschillende vormen van a. Zij komen voor bij hersenziekten, maar ook in verwardheids-toestanden en in de eerste jeugd, doordat een handeling nog moet worden aangeleerd. Ook de aphasie is feitelijk een vorm van a. *Carp.*

Après la lettre, de latere afdrukken van een kopergravure, die gemaakt worden, nadat de naam van den auteur en de titel van het werk op de plaat zijn aangebracht. → Avant la lettre.

Après nous le déluge = Na ons de zondvloed. Deze woorden zouden afkomstig zijn van de markiezin de Pompadour; bij 'n onbekenden Gr. dichter komt eenzelfde gedachte op, die Cicero en Seneca aanhalen, en in keizer Tiberius' mond lag die (vlg. Cassius Dio 58. 23) bestorven. Keizer Nero voegde bij het aanhalen dezer woorden eraan toe: „Nog liever tijdens mijn leven” (Suetonius' Nero 38) — de brand van Rome! — dus: laten we er dan maar op los leven. De Pompadour's uitdrukking in Mémoires de Mad. du Hausset, Essai sur la marquise de Pompadour (1824, 19). *Brouwer.*

Apriës, Gr. naam van pharao uit Saïtisch tijdvak (Egypt.: Ha'abra; H. Schrift: Hofra, vgl. Jer. 44. 30). In het begin van zijn regeering (588—'69 v. Chr.) haalde hij Zedechias van Jeruzalem, ondanks de waarschuwingen van den profeet Jeremias (vgl. Jer. 27—29), over tot het verbond tegen Babylon. Mede doordat Apriës de medebondgenooten Tyrus en Sidon in den rug aanviel, was de coalitie machteloos. De troepen van Nabuchodonosor onderbraken bij het

naderen van Apriës (lente 586) slechts korten tijd het beleg van Jeruzalem, dat eenige maanden later werd ingenomen (begin der Babylonische ballingschap). Egypte zelf beleefde onder Apriës weer een korte periode van welstand, doch zijn eigen troepen kwamen tegen hem in opstand en riepen Ahmes II tot pharao uit. Na nog twee jaren van schijnheerschappij werd Apriës door Ahmes op de vlucht gejaagd. *Simons.*

April (Lat. aprilis mensis of Aprilis), sedert de invoering van den Juliaanschen kalender de vierde maand van het jaar, telt 30 dagen. Karel de Groote heeft getracht voor A. den naam Ostarmanoth (vgl. D. Ostermonat) in te voeren. In de M.E. zijn ook wel de namen mensis venustus (Lat., = liefelijke, bekoorlijke maand) en mensis novarum (nl. terrarum; Lat., = maand der jonge akkers) in gebruik geweest. Ten onzent wordt A., eenigszins ouderwets, ook G r a s m a a n d genoemd. In A. vangen de werkzaamheden van land- en tuinbouw aan. → Aprilgrappen. De onzekerheid van het weer in deze maand is vastgelegd in het volksgezegde: April doet wat hij wil. Boerenwijsheid leert: een droge Maart, een natte April. Het rijmpje: Op den eersten April verloor Alva zijn bril, zinspeelt op de inneming van den Briel door de Watergeuzen op 1 April 1572. *v. Campen.*

Aprilbeweging, heftige uiting, in April 1853, van vrees voor en verontwaardiging over het herstel der hiërarchie in Nederland. Orthodoxe Protestanten („De Roomsche Kerk als georganiseerd lichaam is de verklaarde vijandin van den waarachtigen God", aldus hun orgaan „De Nederlander") en de anti-papisten onder de liberalen („De Katholieken behooren niet alleen niet in Nederland, maar ook niet in het Christendom thuis", verkondigt hun blad „De Fakkel") werkten met elkaar samen, gekrenkt als ze zich gevoelden door het feit, dat paus Pius IX in de oprichtingsbreve herinnerd had aan de k e t t e r ij, die voor bijna drie eeuwen de Kath. Kerk in deze streken had trachten te vernietigen. De beweging had o o k e e n p o l i t i e k e k a n t: de conservatieven grepen haar aan om Thorbecke, die het goed recht van de Katholieken erkende, te treffen.

De actie werd geleid vanuit Utrecht, waar eenige predikanten en hoogleeraren een adres aan Willem III opstelden, waarin zij aan Z. M. verzochten het totstandkomen van de hiërarchie te beletten. Aan de opwekking om het aan alle kerkeraden gezonden adres te teekenen, werd door meer dan 200 000 menschen gehoor gegeven; ten slotte bood de predikant Ter Haar den koning persoonlijk een „monsteradres" aan, onderteekend door 50 000 Amsterdammers. Toen Willem III zich sympathiek uitliet over dit gebeuren, vroeg Thorbecke zijn ontslag als minister, wat de koning hem gaarne verleende. Overigens is als politiek gevolg van de Aprilbeweging te beschouwen de Wet op de Kerkgenootschappen. Deze drie weken van verguizing hebben de hiërarchie niet teniet gedaan, ze zijn het bittere begin van de vrije ontwikkeling van de Katholieke Kerk in Nederland.

L i t.: Albers, Gesch. v.h. Herstel der Hiërarchie in de Ned. (II, 1904); P. J. Blok, Gesch. v.h. Ned. Volk (IV ²1915); J. H. Gosses en N. Japikse, Handboek tot de Staatk. Gesch. v. Ned. (1920). *de Haas.*

Aprilgrappen. Verschillende landen kennen den eersten April als gekkendag. De Vlaamsche benaming is Verzendekensdag. De Franschen noemen de Aprilgrap poisson d'Avril, de Duitschers Aprilschicken, de Engelschen Aprilfool. Het ontstaan moet niet gezocht worden in de spotzending van Jesus door Pilatus naar Herodes en omgekeerd, of in een ander historisch feit. Vroeger was het bij den aanvang van het lentefeest en op de laatste dagen van het jaar gewoonte om onnoozele halzen, langslapers en telaatkomers in het ootje te nemen.

L i t.: J. de Cock, Spreekwoorden en Zegswijzen, afkomstig van oude gebruiken en zeden; Driem. Bladen (XI); dr. Jos. Schrijnen, Nederlandsche Volkskunde (I ²1930, 154, 218, 219). *Knippenberg.*

Aprilow, W a s i l j e w, Bulgaarsch dichter van de eerste 19e eeuwsche school en medewerker aan de nationale heropwekking van Bulgarije. * 1789 te Gabrowo, † 1847.

Apringius, bisschop van Pace (Beja in Portugal), schreef tegen het midden der 6e eeuw een commentaar op de Apocalypse. Van dit werk zijn slechts enkele fragmenten gevonden, maar er is rijkelijk gebruik van gemaakt door Beatus van Libana in de 8e eeuw.

L i t.: Bardenhewer, Gesch. der altkirchl. Liter. (V 1932, 395 vlg.).

A priori, in de Aristotelisch-Thomistische wijsbegeerte de kennis van een gevolg uit zijn oorzaak of grond (Lat. a priori = uit het eerdere); a posteriori de kennis van een oorzaak of grond uit haar gevolg (Lat. a posteriori = uit het latere).

1° Een oordeel heet a priori of a posteriori naar de wijze, waarop het verband der termen ons bekend wordt, nl. hetzij door inzicht in het eerdere in de zijnsorde of het wezenlijke (prius), hetzij door ervaring van het latere in de zijnsorde of het bijkomstige (posterius). Het oordeel a pr. of analytisch oordeel is een oordeel, waarin het verband der termen wordt erkend, enkel door vergelijking of ontleding van hun begrippen, onafhankelijk van iedere ervaring. Dit kan geschieden, doordat wordt ingezien, ofwel dat het praedicaat behoort tot de samenstellende begripselementen van het subject (bijv. de mensch is een redelijk wezen), ofwel dat het praedicaat door het begrip van het subject geëischt wordt als noodzakelijk voortvloeiend gevolg of natuurlijke eigenschap (bijv. al wat wordt, heeft een oorzaak). Bij oordeel a pr. is het verband der termen steeds volstrekt noodzakelijk. Het oordeel a posteriori of synthetisch oordeel is een oordeel, waarin het verband der termen wordt erkend door in- of uitwendige ervaring. Bij oordeel a post. kan het verband der termen óf voorwaardelijk-noodzakelijk (bijv. water kookt bij een temperatuur van 100° C) óf niet-noozakelijk (deze kachel brandt) zijn. Volgens Kant zijn alle analytische oordeelen a pr., doch niet alle synthetische a post. Analytisch zijn voor Kant alleen die oordeelen, waarin het praedicaat in het subject vervat is, zoodat het door loutere begripsontleding van het subject kan worden gekend (bijv. a = a); synthetisch daarentegen die oordeelen, waarin het praedicaat aan het subject van buiten toekomt; deze laatste zijn dan ofwel a pr., onafhankelijk van alle ervaring, noodzakelijk en algemeen, (bijv. alle natuurwetten), ofwel a post., afhankelijk van de ervaring (bijv. alle oordeelen, die een feit uitdrukken). De synthetische oordeelen a pr. van Kant zijn echter tot de tweede soort der oordeelen a pr. bovengenoemd terug te brengen.

2° Een redeneering heet a pr. of a post., naar gelang het bekende, waarvan zij uitgaat meer of later is in de orde van het zijn dan datgene, waartoe zij besluit; a pr. wordt geredeneerd: van oorzaak tot gevolg, van

wezen tot eigenschappen, van soort tot individu, van wet tot feit; a post. omgekeerd.

3° In veel ruimeren zin beteekent a pr. bij voorbaat of van te voren, a post. achteraf beschouwd.

4° Voorts beteekent het apriori, als zelfstandig naamwoord gebruikt, de buitenwetenschappelijke vooronderstelling, waar een systeem van wetenschap of wijsbegeerte van uitgaat. *F. Sassen.*

Hume noemde alle verstandelijke kennis a priorisch, alle ervaringskennis a posteriorisch. Kant verstond onder a priori een kenelement, dat onafhankelijk van alle ervaring moet worden aanvaard (→ Aanschouwings- en begripsvormen) en deze juist mogelijk maakt. Ze gaan niet in den tijd aan de ervaring vooraf en zijn dus niet aangeboren, maar treden juist tengevolge der ervaringskennis actief op. Wel berusten ze op de aangeboren structuur van ons denkleven en zijn daarom algemeen geldend en noodzakelijk.

L i t.: J. Th. Beysens, Logica of Denkleer ([3]1923, 83—87, 223—226); H. J. Pos, Het a priori in de geesteswetenschappen (1932). *v. d. Berg.*

Apriorisme is een verkeerd gebruik van de redeneering a priori, hetwelk hierin bestaat, dat uit het meer algemeene het bijzonder-eigene van het minder algemeene wordt afgeleid.

Apronius, L u c i u s, Rom. generaal, streed in Dalmatië 6-9 n. Chr.; consul (8); onderbevelhebber van Germanicus in Germanië (15); als proconsul in Africa 18-20, bestreed A. Tacfarinas; door de Friezen verslagen (28); zijn zoon L u c i u s A. C a e s i a n u s, vriend van Seianus, werd in 39 consul.

Aprosexie, toestand van sufferigheid, het onvermogen om de aandacht bij iets te bepalen, kan ontstaan o.a. bij afwijkingen in de neus- of neuskeelholte, vooral bij lijders aan adenoïd. De naam werd het eerste door Guye gebruikt.

Apsel, W i l l e m v a n, → Absel.

Apshoven, 1° d e J o n g e r e, F e r d i n a n d v a n, Zned. schilder van boerenstukken en korte gaards. Zoon van F. v. A. den Ouderen. Vele van zijn werken staan op naam van David Teniers. * 1630 te Antwerpen, † 1694 aldaar.

2° d e O u d e r e, F e r d i n a n d v a n, Zned. portret- en historieschilder. Leerling van Adam v. Noort. * 1576 te Antwerpen, † 1652 aldaar.

3° T h o m a s v a n, Zned. schilder van boerenstukken, kortegaards en interieurs. Zoon van F. van A. den Ouderen. Leerling en navolger van David Teniers den Jongeren, op wiens naam verschillende stukken van hem staan. Hij is de mindere van zijn broer F. v. A., die dezelfde onderwerpen behandelde. * 1622 te Antwerpen, † 1664 aldaar. *de Jager.*

Apsidenlijn, de groote as in de elliptische baan van een hemellichaam. Bij de planeten is de a. de verbindingslijn tusschen perihelium en aphelium.

Apsines van Gadara, rhetor uit de 1e helft der 3e eeuw, trad als leeraar op te Athene, waar hij met het consulaat werd vereerd; zijn bewaard handboek van rhetoriek uitg. door Hammer (Spengel), Rhetores Graeci (I, 1894).

Apsis, → Absis.

Apsjeron, s c h i e r e i l a n d in de Kaspische zee met slijkvulkanen (40° 15′ N., 50° O.). Rijke petroleum vindplaatsen bij Bakoe. Hier vangt de Kaukasus aan.

Apsoe, legendarische grootheid in Soemerische en Babylonisch-Assyrische scheppingsmythen: bovenen onderwateren, die de aarde omsluiten. Apsoe als persoon gedacht vormt met Tiamat een der oerbeginselen van het heelal.

Apsychonome factoren. Hiermede worden niet-psychische factoren bedoeld, die toch van invloed zijn op het psychische. G. E. Müller bijv. neemt ook tot a. f. zijn toevlucht om het verloop van het psychische te verklaren.

Aptenodytes, → Pinguïn.

Apteren (< Gr. a = zonder, pteron = vleugel); hieronder worden door sommige natuuronderzoekers samengevat de vleugellooze insecten met directe ontwikkeling (= ametabolie). Door Linnaeus werden hiertoe ook de duizendpooten, spinnen en kreeften gerekend.

Apteryx, → Kiwi.

Aptien, onderafdeeling van het Neocoom; → Krijtformatie.

Aptychenkalk, een kalksteen uit de Juraformatie, die voor een groot gedeelte is opgebouwd uit de deksels van ammonieten. → Ammonoidea.

Aptychus, → Ammonoidea.

Apuaansche Alpen, gebergte in N.W. Toscane (Italië, 44° N., 10° 10′ O.), tegen de Apennijnen gelegen; 60 km lang, 20 km breed, tot 1 950 m hoog. Veel regen. Woest kalkgebergte, marmergroeven van Massa en Carrara.

Apuleius, L u c i u s, Platonisch philosoof, rhetor en schrijver, * ca. 125 n. Chr. te Madaura in Africa, uit voorname familie. Een echt kind van zijn tijd, die ons zijn tijd en zijn land op hun waarde leert schatten. Oppervlakkig en critiekloos, het air aannemend van een wijsgeer en van een religieuze ziel, is hij in waarheid een avonturier en een spotter. Zijn talenten, een groote, doch voor onzen smaak àl te overvloedige en bloemrijke welsprekendheid, die hij zoowel schriftelijk als mondeling luchtte, wist hij te benutten in dienst zijner ijdelheid en zelfoverschatting. Stijlvormen van alle tijden combineerde hij niet zonder zwier tot een toch eigen, aanstonds herkenbare wijze van zeggen. Als stijlmodel fungeerde hij lang, maar dat verdiende hij niet. Wel verdient hij nog steeds gelezen te worden. Zijn studies deed hij te Carthago en te Athene, en vertoefde eenigen tijd als advocaat te Rome. Zwerver van aanleg, bleef hij nooit lang op één plaats. Op één zijner tochten (van Madaura naar Alexandrië) ontmoette hij te Oea de moeder van een vroegeren studiegenoot, en trouwde deze oudere vrouw. Dit werd aanleiding tot het beroemde proces over toovenarij, dat tegen hem gevoerd is, en waaraan wij zijn Apologia danken. Dit pleidooi is buitengewoon handig en geestig en alleszins vermakelijk, maar bovendien zeer leerzaam voor den geest van dien tijd. Behalve dit bezitten we van zijn vele geschriften nog: Metamorphosen, in 11 boeken: een realistische zederoman, waarvan hij de stof aan Grieksche bronnen ontleende. Door toovenarij wordt de held in een ezel veranderd en verhaalt ons zijn avonturen. Niet zelden is hij zeer onbeschaamd. Ingevlochten in dezen roman is o.a. het verhaal van Amor en Psyche. Verder de Florida, een bloemlezing uit zijn redevoeringen. Eindelijk een paar philosophische verhandelingen: De deo Socratis, De Platone et eius dogmate en De mundo.

U i t g.: o.a. van Oudendorp, Hildebrand, Helm; Ned. vertaling van den roman door dr. H. Boeken. *Slijpen.*

Apulië (a n t. g e o g r.), in den Rom. tijd het land van den Mons Garganus en de kust der Adriatische Zee tot de rivier de Bradanus in het Z. en de

Apennijnen (Samnium) in het W.; grootendeels heuvelland, door Illyriërs bevolkt, een krachtig en intelligent ras: de Apuli in het N., de Daunii in de vlakte, de Peucetii in het Z. heuvelland. Van de 7e tot de 5e eeuw v. Chr. onder Gr. invloed. De Galliërs stroopten tot in A. omstreeks 380 v. Chr. In de 4e eeuw v. Chr. kwam A. langzamerhand onder de Rom. De 2e Samnietische oorlog (323—303 v. Chr.) speelde zich gedeeltelijk in Apulië af. Pyrrhus versloeg de Rom. bij Ausculum (279 v. Chr.). Na den slag bij het Trasumeensche meer (217 v. Chr.) overwinterde Hannibal in de vlakte van A. en vernietigde het Rom. leger bij Cannae (216). A. viel van de Rom. af; door dezen oorlog kwam het land tot verval en herstelde zich niet meer. De landbouw ging te niet; latifundia; de toenemende malaria werkte den achteruitgang in de hand. Door de via Appia bleef het Z. voor het verkeer met Rome van belang.

Crassus versloeg Spártacus en zijn leger in A. en beëindigde aldus den Slavenoorlog (71 v. Chr.). Belangrijke plaatsen: Teanum, Luceria, Arpi, Canusium, Venusia. Waardevolle praehistorische vondsten, nuraghen als op Sardinië, koepelgraven; neolithische en Myceensche voorwerpen en ceramiek. Merkwaardig zijn de Apulisch-geometrische vazen met dofpaars vernis; grillige vormen; ook met eigenaardig rooden gloed; namaaksels der Gr. geometrische kunstproducten. Verder de, ook in A. gevonden, Zuid-Italische roodfigurige vazen met veel wit, pronkend, met levendige, vaak gecompliceerde figuren. *Davids.*

Het hedendaagsche Apulië (Ital. Puglia) heeft een opp. van 19 000 km² en telt 2,45 millioen inw. In het Z. kalkplateau's met vruchtbaar Tertiair overdekt (olijven, wijn). In het N. dor karstlandschap, ± 400 m hoog, schapenweide; armoede, veel analphabeten; trekkende herders. Door een moerassige laagte van de Apennijnen gescheiden; thans drooglegging; besproeiing; minder emigratie. De kust is vruchtbaar en zeer dicht bevolkt, groote dorpen; weinig havens.

L i t.: Preisz, Apulien (1922); A. Philippson, Das fernste Italien (1925). *Heere.*

Apure, 1° b o n d s s t a a t, naar de rivier A. genoemd, 76 500 km² groot, 58 000 inw., waarvan een derde Indianen. Hoofdstad: San Fernando. 7 000 inw. Geregelde stoomvaartverbinding met C. Bolivas.

2° Linkerzij r i v i e r van den Orinoco, in W. Venezuela (Z. Amerika), ontspringt onder den naam van Uribante in de Cordilleras de Merida; zeer waterrijk; ze doorstroomt het breede gebied van de Llanos. 1 200 van den 1 600 km langen loop zijn bevaarbaar. Jaarl. overstroomingen brengen groote vruchtbaarheid. *Zuylen.*

Apurimac, 1° d e p a r t e m e n t in Peru, bergachtig, landbouw en veeteelt; opp. 21 209 km², 280 000 inw. Hoofdstad Abancay.

2° R i v i e r, W. zijtak van de Ucayalirivier, in Peru; ontspringt in de W. Cordilleren, 1 000 km lengte.

Apus, → Gierzwaluw.

Apus cancriformis, de grootste der Phyllopoden, die in zoetwater voorkomt. → Kreeften.

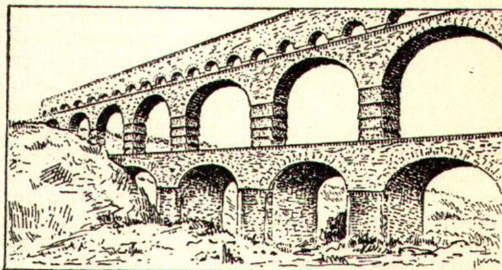
Aqua (Lat., = water), in pharm. meestal: gedestilleerd water.

Aqua acuta, → Salpeterzuur.

Aqua dissolutiva, → Salpeterzuur.

Aquaduct (< Lat. aquaeductus = waterleiding) is een kanaal, dat bestemd is om water over land te vervoeren, bijv. voor de watervoorziening van steden, voor bevloeiingen, of om overlast van water op een bepaalde plaats te verminderen. Ook kan een a. een scheepvaartkanaal dragen. A. zijn in steen, beton, hout en ijzer gebouwd. Voegen worden aangebracht met het oog op de temperatuursverschillen. De Romeinen hebben voor de watervoorziening van Rome groote a. gebouwd, vooral ook onder keizer Claudius; de waterleiding, een steenen goot, met platen afgedekt, soms ook aan de lucht blootgesteld, werd hierbij meestal gesteund door een bouwwerk, bestaande uit soms meerdere rijen bogen boven elkaar. Het water werd verzameld in groote bassins en vandaar door een gesloten waterleiding over de aquaducten naar reservoirs, de castella, gevoerd en daarna door aarden en looden leidingen over de stad verdeeld. De waterrijkdom van Rome was zeer groot; men heeft berekend, dat 500 l water per dag per hoofd beschikbaar was.

Prachtige resten van a. vindt men langs de Via Frascati, bij Torre Nuova in de aqua Claudia, op het Lateraan te Rome en in het Sabijnsche gebergte.

Aquaduct bij Nîmes.

Het a. Pont du Gard bij Nîmes, waarschijnlijk onder den veldheer Agrippa (63—13 v. Chr.) gebouwd, geldt als een der stoutste en architectonisch schoonste bouwwerken der Romeinen. Verder vindt men bij Stamboel bruggen, door Hadrianus aangelegd, door Theodosius vernieuwd. De Hispaniërs bouwden a. bij Alcantara over den Taag (43,6 m hoog, 31,1 m grootste spanwijdte), bij Merida over de Albaregas, voorts bij Segovia (2 verdiepingen, 33,7 m hoog). Verder verdienen vermelding het a., door Hannibal 220 v. Chr. te Martorell gebouwd (een spitsboog, 43,3 m spanwijdte), en het a. door Trajanus 100 n. Chr. te Lissabon gebouwd (32 bogen, 34 m spanwijdte, tot 85 m hoog).

Later ontstonden in Frankrijk a. bij Arles (1558), Arcueil (1624), voor de besproeiing van de tuinen van Versailles de a. van Marly en Buc, en men projecteerde de a. van Maintenon bijna 5 km lang, 71 m hoog in 242 bogen; deze bleef echter onvoltooid. Van de a. van den nieuweren tijd dienen genoemd te worden de a. van Roquefavour bij Marseille (1847), Croton a. bij New York (1837—'42), de a. van Parijs, waarvan de Pont Aqueduc de la Croix du grand Maître 2 000 m lang is (177 bogen, tot 30 m spanwijdte), de a. van de Weensche waterleiding bij Baden, Speising en Liessing (655 m lang, 17 m hoog), gebouwd van 1870—'73), en de een a. dragende Cabin John Bridge bij Washington. Bij den bouw van bergspoorwegen worden a. gebouwd om bijv. een bergbeek over een spoorlijn heen te voeren (Brennerbahn). Bekend is ook het 3 200 m lange a. van den Simplontunnel. A. voor scheepvaartwegen ontstonden in Frankrijk, Engeland en Duitschland, bijv. Bridgewatercanal over den Irwell,

enz. IJzeren en houten a. worden alleen toegepast bij werken van kleineren omvang; zij worden gebouwd als hang- of pijlerbruggen, die de watergoot of pijpleiding dragen. Voor techniek en modernen watertoevoer, → Waterleiding. *Stekelenburg/Thunnissen.*

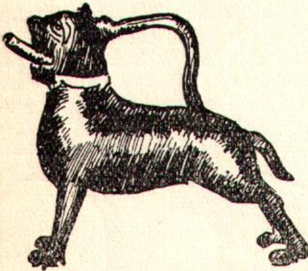
Aquae (Lat., = badplaats). Verschillende plaatsen droegen dezen naam; de bekendste zijn: A. Mattiacae, in het land der Mattiaci; en A. Sextiae, teg. Aix, waar Marius de Teutonen versloeg (102 v. Chr.).

Aquae Grani, Lat. benaming van Aken.

Aquaforte, een soort diepdruk-methode, waarbij de plaat geëtst wordt met salpeterzuur. → Aquatinta.

Aqua fortis, → Salpeterzuur.

Aquamanile is een uit het dagelijksch leven der Romeinen en Oosterlingen overgenomen bekken, later gietkannetje bestemd voor het begieten der handen als voorbereiding tot het Eucharistisch offer en verdere liturg. diensten. In de M.E. had de a. niet zelden den vorm van een leeuw. Nu is zij alleen nog maar in voege bij de bissch. liturgie. → Vaten, liturgische. *Knipping.*

Aquamarien (< Lat. aqua marina = zeewater), een zeegroene tot blauwe, doorzichtige variëteit van beryll. A. komt voor in geoden in graniet van het Oeralgebergte. In Brazilië komt dit mineraal plaatselijk op secundaire ligplaats voor. A. is een zeer gezochte edelsteen. O o s t e r s c h e a. is eveneens een edelsteen, maar is een variëteit van korund.

Aqua regia, → Koningswater.

Aquareldruk is een graphisch diepdrukprocédé, nl. een photogravure, die in kleuren is afgedrukt.

Aquarelgravure, een kostbare wijze van reproduceeren van schilderstukken, door op de cliché's voor heliogravures met tampons transparante verven aan te brengen. Het eerst toegepast door Haufstaengl te München.

Aquarelschilderkunst, in algemeenen zin het schilderen met waterverven. Waterverven bezitten de eigenschap doorschijnend te zijn, in tegenstelling met olieverven, die immer „dekken", d.w.z. niets van het materiaal, waarop zij worden gebruikt, zichtbaar laten. In den regel worden waterverven op nat papier toegepast, waardoor de verschillende kleuren geleidelijk in elkander overgaan. Door grootere hoeveelheden water bij de verf te voegen, wordt de kleur lichter en schijnt het papier meer door, terwijl bij olieverven nuancen alleen verkregen kunnen worden door toevoeging van lichtere kleuren. Men brengt de waterverven op het papier door middel van penseelen. Er is echter een essentieel onderscheid tusschen een penseel-teekening en een aquarel. Bij de eerste wordt het penseel gebruikt bij wijze van een pen of potlood en worden geen tonen en tinten maar lijnen op het papier gebracht. Hoewel men onder het begrip a. sinds het midden der vorige eeuw meer en meer is gaan verstaan een teekening, die geheel en al met waterverven en met behulp van penseelen is opgebouwd en dit ook haar zuiverste vorm is, noemde men vroeger ook a. pen- of krijtteekeningen, die met waterverven waren ingekleurd en daarom ook wel i n g e k l e u r d e t e e k e n i n g e n werden genoemd. De miniaturen in de middeleeuwsche handschriften zijn ook onder deze groep te rangschikken. Men treft veel krijt- en penteekeningen aan, waarvan de schaduwen met waterverven zijn aangebracht. Daarvoor gebruikte men een kleur, in den regel bruin. In de zgn. Rembrandt-techniek is deze werkwijze ten top opgevoerd. Lichten werden, indien op getoonde papieren werd geteekend, met lichter bruin of wit opgezet. Als verfstof werd daarvoor bister of sepia gebruikt. Het waterverven in een kleur wordt ook „wasschen" geheeten en men spreekt dan van een g e w a s s c h e n t e e k e n i n g. De methode om meerdere kleuren te gebruiken komt tegen het einde der 16e eeuw in zwang. Gelijktijdig vertoonen zich meer nuancen in de kleuren en worden alleen nog de contouren en zwaarste schaduwpartijen met ander materiaal — inkt of krijt — aangeduid. Naast het bruin voor het landschappelijk tafereel, figuren, enz. verschijnt het blauw voor de luchten. Vooral de Hollandsche kunstenaars uit die tijden pasten gaarne dit tweekleurensysteem toe, omdat zij daarmede beter de atmosfeer van hun lage land konden realiseeren. In de 18e eeuw komt eerst de v e e l k l e u r i g e t e e k e n i n g meer algemeen in gebruik. De omtrekken werden met de pen en sepia geteekend en daarna de vlakken ingekleurd. De teekeningen werden meer en meer als op zichzelf staande kunstwerken beschouwd, terwijl zij voordien meer als hulp voor de schilders dienden bij het maken van hun kunstwerken, als voorbeeld voor graveurs, enz. en daarom werd aan de uitvoering en het uiterlijk meer zorg besteed. Bij den overgang naar de 19e eeuw werd het gewoonte om de schaduwen in al hun nuancen in een kleur, gewoonlijk met sepia, op het papier te zetten en daarna het geheel van kleuren te voorzien. Hiermede verviel het accentueeren der omtrekken der dingen en kan er eerst van toen af sprake zijn van aquarelleeren, daar geen ander materiaal dan waterverf werd gebruikt. Echter verkreeg een dusdanig behandeld a. een eenigszins eentonig karakter. In het begin der 19e eeuw begint men eerst met het eigenlijke waterverfschilderen, d.w.z. het tafereel werd geheel en al, zonder behulp van ander materiaal of voorteekening met sepia, in de vereischte kleuren opgezet en gereed gemaakt. In dien vorm heeft zij haar grootsten bloei beleefd onder de Engelsche groep der Prae-Raffaëlieten (midden 19e eeuw), voor wie zij een welkome werkwijze was om hun zeer eigene intenties te vertolken. Nadien is zij vrijwel overal in dezen vorm in gebruik gekomen en tot heden gebleven. Waterverven bestaan meestal uit een pigment en Arabische gom. De oude schilders maakten hunne verven zelf en bewaarden deze in schelpjes. Later werden zij in stukjes in den handel gebracht, die op een porseleinen palet werden gewreven of werden zij in porseleinen bakjes geleverd. Tegenwoordig komen zij meestal in tuben voor. De aquarelschilders gebruiken bij voorkeur een speciaal soort papier, dat lang vochtig blijft en waar de verven bij het drogen intrekken. Het zgn. Whatman-papier (→ Teekenpapieren) geniet vooral de voorkeur. Aquarelverven kan men ook dekkend toepassen door hen met zeer geringe hoeveelheden water te vermengen. Deze werkwijze wordt gouache geheeten. Gouacheschilderen is reeds zeer lang bekend, doch wordt heden ten dage weinig meer aangewend. Vele der miniaturen zijn met dekkende waterverven vervaardigd. *Swillens.*

AQUAREL

Het Gasthuispoortje aan den Blijenhoek te Amsterdam, door E. A. Hilverdink (1846—1891). Verzameling W. J. R. Dreesmann, Amsterdam.

Aquariden heet een regen van v a l l e n d e s t e r r e n, die van 28 Juli tot 11 Augustus optreedt en die zijn radiant in het sterrenbeeld Aquarius heeft. → Sterrenregen.

Aquariërs worden door de Kerkvaders diegenen genoemd, die in de H. Mis uitsluitend water gebruikten. Bij de Grieken heeten zij Hydroparastaten. Het schijnt geen afzonderlijke sekte te zijn geweest. Er waren er onder de Ebionieten en Tatianen, maar ook onder eenvoudige, rechtzinnige Christenen. Cyprianus (ep. 63) gelooft dat zij het uit onwetendheid deden of misschien uit vrees dat de reuk van den wijn in den vroegen morgen hen aan de heidenen zou kunnen verraden. Door keizer Theodosius werden de A. met de Manichaeën veroordeeld. S. Joannes Chrysostomus moest nog aandringen op gebruik van den wijn voor de geldigheid der consecratie. De Armeniërs vielen onder invloed daarvan in het andere uiterste en lieten de vermenging van wijn met water achterwege, wat ook weer veroordeeld moest worden in 692.

L i t. : Dict. Théol. Cath. (I, 1724) ; Dict. Hist. Géogr. Ecclés. (III, 1102). *Franses.*

Aquarium (< Lat. aqua = water) (zie platen) is in het eenvoudigste geval een glazen, met water gevulde bak of kom, waarin waterdieren (vooral goudvisschen) levend kunnen worden bewaard. Vooral sedert de vorige eeuw heeft het a. zulk een ontwikkeling gekregen, dat de waarnemer niet alleen het leven en bewegen van een enkele diersoort maar a.h.w. een stukje zoet- of zoutwaterleven te bestudeeren en te bewonderen krijgt. I n r i c h t i n g van een a. Voor een ruim a. wordt meestal een vierkante bak genomen, waarvan de bodem uit leisteen, de opstaande wanden uit platen van spiegelglas zijn samengesteld, terwijl ter bescherming de buitenranden met ijzerstrooken zijn bekleed. Op den bodem wordt een laag schoongewasschen zand van minstens 3—4 vingers hoogte aangebracht. Hierin worden waterplanten, die vooraf in kleine, met slijk gevulde bloempotjes zijn geplant, zoo geplaatst, dat de randen der potjes met een vingerdikke laag zand zijn bedekt. Men kiest vnl. ondergedoken waterplanten, daar deze aan het water nieuwe zuurstof toevoeren. Wanneer het a. met water is gevuld, worden waterdieren van allerlei soort hierin gebracht, waarbij echter wordt gezorgd, dat roovers worden buitengesloten of in afzonderlijke aquaria worden gehouden. Voor een zoetwater-a. komen in aanmerking: slakken (o.a. de poelslak, de schijfslak, enz.), vsch. waterinsecten, watersalamanders en kikkers, goudvisschen met hun vsch. variaties en andere visschen, die men gewoonlijk in stilstaande wateren aantreft. Het voederen der dieren geschiedt met het in den handel verkrijgbare vischvoeder. Steeds moet voor een goed schoonhouden van het a. worden gezorgd. Men bereikt dit door met een doorstroomingsapparaat het water voortdurend te ververschen ofwel door dit af en toe te vernieuwen. Wegens zijn mindere zorgen wordt het zoetwater-a. dikwijls als huis-a. aangetroffen. Geheel anders is het met het zout- of zeewater-a., dat vanwege de vele en buitengewone zorgen voorloopig wel vnl. tot openbare instituten zal beperkt blijven. Zeer bekend om zijn inrichting is het zeewater-a. van het Kon. Zoölog. Genootschap N a t u r a A r t i s M a g i s t r a te Amsterdam. Het zeewater wordt hier voortdurend in circulatie gehouden en door een filtreertoestel van bederfaanbrengende microörganismen en andere verontreinigende stoffen gezuiverd; tevens wordt het zoutgehalte op peil gehouden en het water steeds van versche lucht voorzien. Ook het a. te Berlijn heeft groote bekendheid en staat met dat te Amsterdam, wat zijn inrichting betreft, verre boven het zee-a. van Napels, dat echter wegens zijn groote verscheidenheid aan dieren en streng wetenschappelijke inrichting steeds een groote beroemdheid heeft gehad. Bijzondere eischen stellen nog de zoogenaamde tropische aquaria. Hierin wordt het water kunstmatig op temperatuur gehouden, zoodat tropische waterdieren en -planten kunnen blijven leven. Het eerste zoetwater-a. werd geconstrueerd door dr. Ward (1841). In 1852 bouwde Gosse het eerste zeewater-a. in den Londenschen dierentuin.

Voor aquarium als l e e r m i d d e l, → Leermiddelen. *Willems.*

Aquarius, de W a t e r m a n, is een onopvallend sterrenbeeld op het Z. halfrond van den hemel; er komen slechts drie vrij heldere sterren in voor van de 3e grootteklasse. De Ouden zagen er een man of jongen in, die een kan met water leeggiet. De naam komt waarschijnlijk hiervan, dat de zon indertijd dit sterrebeeld en het sterrenb. Pisces (de Visschen) in de regenmaanden doorliep. A. is in Ned. in het najaar laag in het Z. zichtbaar.

Aquatinta, omstreeks het midden der 18e eeuw uitgevonden. De teekening wordt licht in de koperen plaat geëtst, schoongemaakt en dan met fijn harspoeder bedekt. Verwarmt men de plaat, dan smelt het harspoeder en vormt korreltjes, waartusschen kleine openingen blijven, waardoor het etswater op de koperen plaat kan inwerken. De plaat moet verschillende etsingen en bewerkingen ondergaan alvorens ze geschikt is om gedrukt te worden. Deze reproductiemethode wordt gebezigd om teekeningen in Oost-Indischen inkt, sepia en dergelijke na te bootsen. Van deze platen kan slechts een klein aantal afdrukken worden gemaakt. *Ronner.*

Aquaviva, 1° C l a u d i u s, Jezuïet, vijfde generaal der Sociëteit van Jesus, * 14 Sept. 1543 te Atri, † 31 Jan. 1615 te Rome. Zoon van Joannes A., hertog van Atri, en Isabella Spinelli. In 1581 tot generaal gekozen als opvolger van Mercurianus. Onder zijn generalaat valt de eerste periode van bloei en strijd der orde (13 112 leden verspreid over 34 provincies). Aanvankelijk te kampen met ernstig conflict in de orde zelf, veroorzaakt door een kleine groep Spaansche Jezuïeten, die o.a. een generalaat van tijdelijken duur eischte en verplaatsing der residentie van Rome naar Spanje. Andere moeilijkheden ten gevolge der controverse over de genadeleer (Molina; Suarez) en het verschijnen der „Monita secreta”. Aantal colleges steeg tot 372, een te snelle aanwas, waartegen hij maatregelen moest nemen. A. bracht ook de voltooiing tot stand der „Ratio Studiorum”, de richtlijnen die bij het onderwijs gevolgd moesten worden. Uitbreiding van het arbeidsveld der Jezuïetenmissiën in en buiten Europa: zending van groot aantal missionarissen naar Japan en China; begin der missie in Canada; organisatie der „reducties” in Paraguay; stichting der „Missio Batava S.J.” → Missie, Hollandsche.

L i t. : Sommervogel, Bibl. de la Comp. de Jésus (I, 480—491) ; Pastor, Geschichte der Päpste (IX, X, XI passim) ; de Jonge, De Orde der Jezuïeten (I, 138—215).

2° R u d o l f u s, Jezuïet, * 20 Oct. 1550 te Atri (It.), † 15 Juli 1583 op eiland Salsette bij Goa. Eenige jaren genoot hij de gunst van den grootmogol Akbar, aan wiens hof hij een tijdlang verbleef. Met vier gezellen

stierf hij den marteldood en werd in 1893 door Leo XIII zalig verklaard.

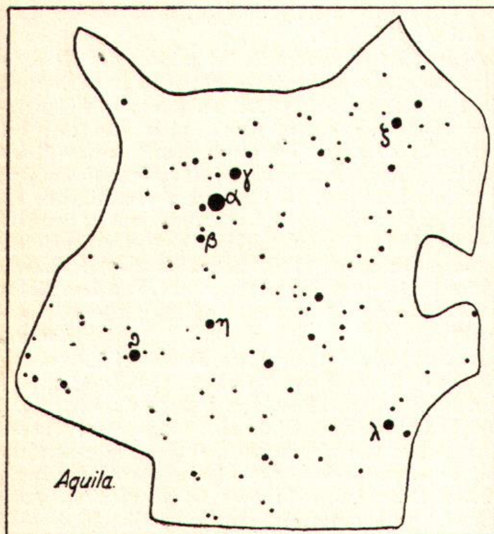
Lit.: de Jonge, De Orde der Jezuïeten (I, 133, II, 143). *v. Hoeck.*

Aquifoliaceae (fossiel). Exemplaren, welke in barnsteen zijn aangetroffen, konden met zekerheid als Ilex gedetermineerd worden. Talrijk zijn de vertegenwoordigers van Ilex en verwante geslachten uit het N. Amer. Krijt en uit het Tertiair van N. Amer., Groenland en Europa, vooral uit Mio- en Plioceen, waaronder er vele zijn, die met zekerheid als voorloopers der recente Ilexsoorten in het Z. Eur. Tertiair kunnen worden beschouwd. Ilexbladen komen ook voor in het Plioceen van de Brunsummerheide bij Heerlen. *Jongmans.*

Aquifoliaceeën, → Hulstachtigen.

Aquila (Lat.) = arend, adelaar. De adelaar was het veldteeken der Rom. legioenen. → Aquilifer. Aquila non captat muscas = een arend vangt geen vliegen.

Aquila (Lat.) of de Arend in de astronomie, een sterrenbeeld, dat wel eenige gelijkenis heeft

met een vogel, die zijn vleugels uitslaat. A. bevat de heldere ster Altaïr. A. is in Ned. in den zomer en in het najaar zichtbaar.

A. in de dierkunde, → Arend.

Aquila, echtgenoot van Priscilla, een Jood uit Pontus. In 49 door het decreet van Claudius uit Rome verdreven, kwam hij met zijn vrouw te Corinthe, waar zij Paulus leerden kennen. Zij werden ijverige medehelpers van den apostel, eerst te Corinthe, later te Ephese; na den dood van Claudius keerden zij naar Rome terug.

Lit.: R. Schumacher, Aquila und Priscilla (Theologie und Glaube 1920, 86 vlg.). *Keulers.*

Aquila, Vertaling van, Gr. vertaling van het Hebreeuwsche Oude Testament van de hand van den Jood Aquila uit Pontus. Vond vooral ingang bij de Hellenistische Jodengemeenten, waar zij de Septuagintvertaling verdrong. Uiterst slaafsch, is zij van groot belang voor de bijbelsche tekstcritiek. De overgebleven fragmenten van de vertaling vinden we in de Hexapla van Origenes. *Brans.*

Aquila Romanus, Lat. rhetor, schreef ca. 300 een leerboek over de rhetorische figuren.

Aquila, 1° Francesco, Italiaansch graveur uit het begin van de 18e eeuw. * 1676; was evenals zijn broer Pietro (*1650) werkzaam te Rome. Zij waren bekend door hun prenten naar Raffaël en de meesters uit de school van Bologna.

2° Kaspar, Luthersch theoloog, * 1488 te Augsburg, † 1560 te Saalfeld. Als pastoor van Jengen openbaarde hij reeds zijn sympathie voor Luther. Hij werd gevangen genomen, maar door tusschenkomst van Denemarkens koningin Isabella in vrijheid gesteld. Nu ging hij naar Wittenberg, waar hij met zijn kennis van het Hebreeuwsch Luther bij diens bijbelvertaling hielp. Sinds 1527 tot zijn dood was hij predikant te Saalfeld (Thür.), welke plaats hij om zijn heftig optreden tegen het Interim van 1548 tijdelijk moest verlaten. Hij schreef o.a. een catechismus in antinomistischen geest en enkele polemische geschriften. Vooral Islebius d.i. Joh. Agricola moest het ontgelden. *Wachters.*

Aquila degli Abruzzi, 1° provincie in Midden-Ital. Opp. 5 038 km², 418 000 inw. (1931), 103 gemeenten. Meest woest bergland. → Abruzzen. Enkele beter bevolkte dalen.

2° Hoofdstad der prov. A. tegen den Gran Sasso d'Italia; 720 m boven zee, 55 000 inw. (1931). Zetel van aartsbisschop. Veel handel en ind. (suffraan). In de M.E. een beroemde republiek. A. bezit nog uit dien tijd de stadsmuren (14e eeuw), citadel, kerk (13e eeuw) en paleis. In 1529 werd het bij het koninkrijk Sicilië ingelijfd.

Aquilar, Jeromino d', Spaansch priester, geraakte in 1512 in gevangenschap der Maja's, werd door Cortez bevrijd en diende dezen op zijn veroveringstocht naar Mexico als kenner van taal en land.

Aquilaria malaccensis Lam., fam. Thymelacaceeën, in Indië: Kajoe Garoe, groote boom, die op Malakka, Banka en Billiton voorkomt. Het hout wordt op Java ingevoerd als reukhout.

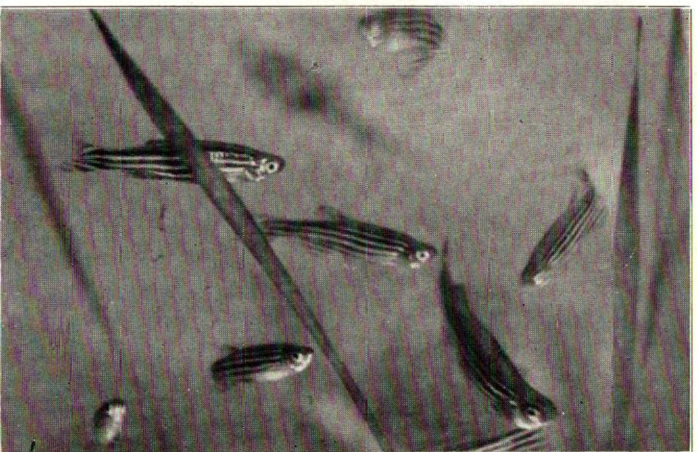
Aquilegia, → Akelei.

Aquiléia (ant. geogr.), stad in het land der Carniërs, in het N.O. van Italië. In 181 v. Chr. gesticht door de Rom. om de pogingen van Gallische stammen tegen te gaan, die, over de Alpen komend, zich in die streken wilden vestigen. 60 stadiën van de zee verwijderd; goede verbinding met het achterland tot de Alpenpassen. Strabo, Mela en Herodianus vermelden, dat A. aan de Natiso lag; nu stroomt de Natisone ca. 8 km Oostelijk van het teg. A. in zee. De stad kwam spoedig tot bloei, behalve door de ligging (knooppunt van wegen) ook door den handel in wijn, olie, vee, huiden en ook in slaven. Ten N. van A. in het gebied der Taurisci waren goudmijnen. In de geschiedenis van den keizertijd wordt A. herhaaldelijk genoemd. In de 4e eeuw verbleven de keizers er herhaaldelijk. In het midden der 3e eeuw werd A. een bisschopszetel. De verovering door Attila in 452 maakte een einde aan A.'s bloei. Tot 568 bleef A. bisschopsstad. Daarna verviel het. *Davids.*

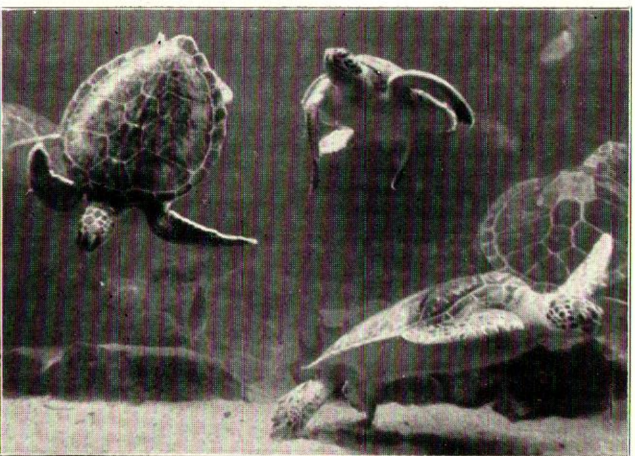
Het tegenwoordige Aquileja, in de prov. Udine, 5 m boven zee, telt 2 900 inw. (Friaulers); het ligt in een dichtslibbend kustgebied; lagune achter lidi. A. bezit een archeologisch museum.

In de M.E. geraakte A. zoozeer in verval, dat de bouwmeesters van Venetië en Grado hun materiaal haalden van de ruïnes der eens zoo belangrijke stad. Er zijn nog resten van antieke omwalling. De dom is

AQUARIUM I.

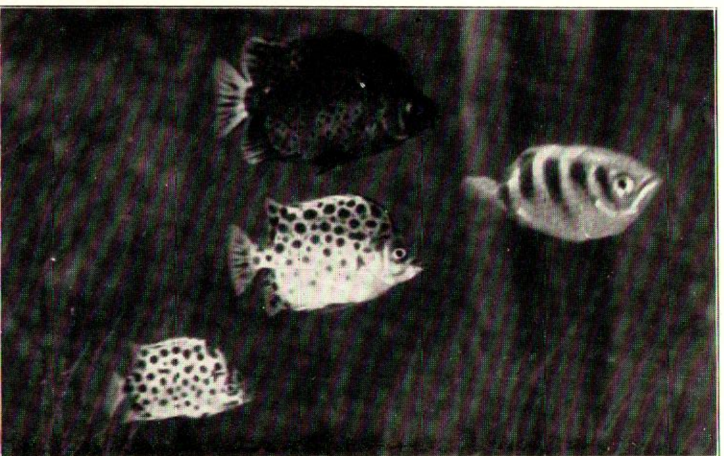
Indische Prachtbarbeeltjes. (Danio Rerio)

Zeeschildpadden.

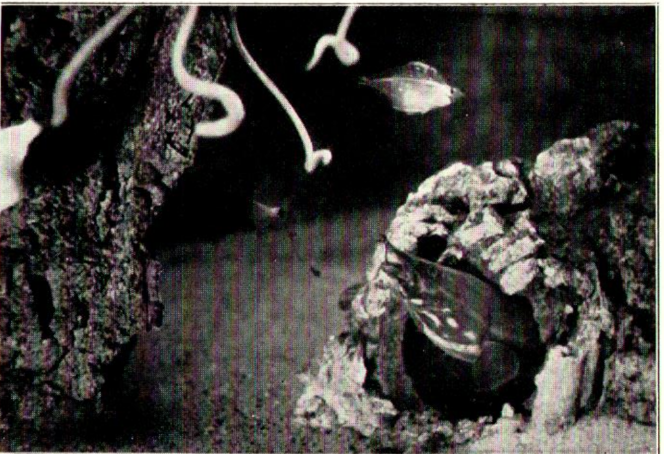

Braziliaansche Maanvisch. (Pterophyllum Scalare)

Argusvisch en rechts Schuttersvisch. (Scatophagus Argus en Toxotus Jaculator).

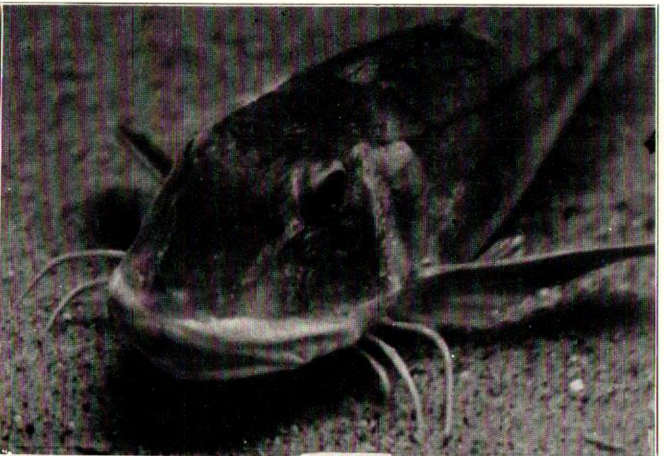
AQUARIUM II.

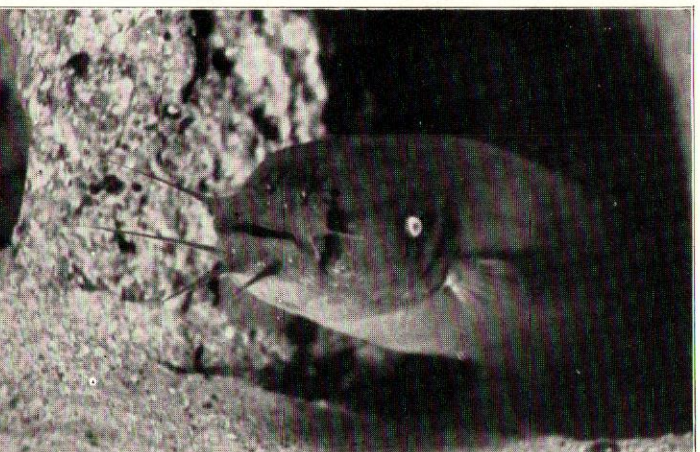
Javaansche Tapiraal of Tapirvisch.

Axolotl. (Mexicaansche Salamander)

Poon. (fam. Triglidae)

Sidder-Meerval. (Malopterurus electricus)

een drie-schepige vlak-gedekte zuilenbasilica, met een sterk uitgebouwd dwarsschip. Hij vertoont verwantschap met de Hildesheimer bouwkunst. Merkwaardig zijn de mozaïeken (met Eucharistische voorstelling) en de 12e en 13e eeuwsche fresco's in de crypte.

Lit.: Lanckoronski, Der Dom von A. (Weenen 1906); id., Die Ausgrabungen von A. (1924). *Knipping.*

Schisma van Aquileja. Sinds begin 5e eeuw metropolitaanzetel, werd A. onder de Oostgoten patriarchaat en breidde zijn machtsgebied in het Oosten steeds verder uit. In den Drie-Kapittelstrijd stelde de patriarch zich aan het hoofd der bisschoppen van Italië, die met Rome braken omdat de nieuwe paus Pelagius zich bij de veroordeeling der zgn. Drie Kapittels had neergelegd en het Concilie van Constantinopel (533) had erkend. Vandaar: schisma van A. Na 50 jaren verzoende patriarch Constantinus zich met Rome. Een partij van onverzoenlijken richtte een nieuw patriarchaat op: Oud-A. naast het bestaande, dat naar Grado verlegd was en voortaan meestal Grado genoemd werd. Oud-A. verzoende zich eveneens in 700. A.-Grado werd 1451 naar Venetië verlegd en is aldus blijven voortbestaan, ofschoon het machtsgebied sterk inkromp. Oud-A. werd 1751 als zoodanig opgeheven en gesplitst in de aartsbisdommen Udine en Görz.

Lit.: Lex. f. Theol. u. Kirche (I, 582-585); Dict. Hist. Géogr. Ecclés. (III, 1112-1114). *Franses.*

Aquílifer (< Lat. áquila = adelaar, fero = ik draag), adelaardrager, vaandeldrager. De adelaar was het veldteeken der Rom. legioenen.

Aquilius (ook Aquillius), plebejisch en patricisch geslacht in het oude Rome. De bekendste Aquilii zijn:

1° Manius A., consul 129 v. Chr., beëindigde in Klein-Azië den oorlog met Aristonicus, regelde als proconsul het bestuur der provincia Asia, gaf Phrygia maior aan Mithradates V; triumf in 126; beschuldigd van omkooperij, vrijgesproken.

2° Manius A., waarsch. zoon van den vorige, legaat van Marius in den oorlog tegen de Cimbren, beëindigde als proconsul in 100 v. Chr. den tweeden Sicilischen Slavenoorlog. Van geldafpersingen beschuldigd, door Antonius verdedigd. In 90 v. Chr. belast met de taak om den koning van Bithynië op den troon te herstellen, werd A. door Mithradates aan den Sangarius verslagen, later gevangen genomen, en na een smadelijke gevangenschap gedood.

3° Gaius A. Gallus, Rom. jurist, in 66 v. Chr. praetor met zijn vriend Cicero.

4° Marcus A. Regulus, delator onder Nero en Domitianus, aangeklaagd onder Trajanus, beschermer van Martialis; zijn welsprekendheid wordt in Plinius' brieven geprezen. *Davids.*

5° Een primipilaris, die zich in den opstand der Bataven (69—70 v. Chr.) het langst in de Betuwe handhaafde.

Aquilo. Door de Rom. werd de wind uit Noord-Noord-Oost of in het algemeen de Noordenwind aldus genoemd. Myth.: de Gr. Boreas.

Aquilónia (ant. geogr.), twee steden in Samnium. De eene bekend door de beslissende overwinning, welke Lucius Papirius Cursor op de Samnieten behaalde (293 v. Chr.); gelegen in het hart van Samnium, vermoedelijk bij Isernia. De andere in het gebied der Hirpini, teg. Lacedogna.

Aquinaat, → Thomas van Aquinen.

Aquincum, → Boedapest.

Aquino, stad in de prov. Frosinone (Italië, 41° 20′ N., 14° O.), 3 000 inw. Bisschop. Vroeger Aquinum, in het gebied der Volsci (Latium). Geboorteplaats van Juvenalis en van den H. Thomas van A. (op de burcht Roccasacca).

Aquisgranum, Lat. benaming van Aken.

Aquitaansch bekken, een zeebekken, dat zich in den Miocenen tijd in Z. Frankrijk, in de omstreken van Bordeaux en Bazas, uitstrekte. Na de afzetting der Miocene sedimenten is het gebied gerezen, waardoor de afzettingsgesteenten boven zeeniveau kwamen. Deze afzettingen zijn, op enkele lagen met brakwaterfossielen na, alle in zee afgezet, en bevatten een rijke, prachtig geconserveerde molluskenfauna. De stratigraphie dezer lagen, die tot het Aquitanien, Burdigalien en Vindobonien behooren, is uitgewerkt door Raulin, Tournouër, Benoit, Fallot e.a. *Hofsteenge.*

Aquitanië, het Zuid-Westelijk deel van het oude Gallië, tusschen Pyreneeën en Loire. Van 419 tot 507 vormde A. het hoofdbestanddeel van het West-Gotische Rijk, waarna het door Clovis bij het Frankenrijk werd ingelijfd. Onder de latere Merovingers voert het wederom onder eigen hertogen een vrijwel onafhankelijk bestaan. Karel de Groote maakte er in 781 een afzonderlijk koninkrijk van onder zijn zoon Lodewijk den Vromen, doch ook bij het verval der Karolingers wordt het wederom een vrijwel onafhankelijk hertogdom, hoewel het een leen van de Fransche kroon blijft. Door het huwelijk van Eleonora van A. met Hendrik II Plantagenet (1152) kwam A. als leen in handen van de koningen van Engeland, hetgeen tot vele moeilijkheden aanleiding gaf. In 1453 werd het heele gebied voorgoed met de Fransche kroon vereenigd. *Gorris.*

Aquitanien, onderafdeeling van het Mioceen. → Tertiairformatie.

Ar, symbool voor het chemisch element argon.

Ar (Num. 21. 15 e.a.) of Ar Moab (Is. 15. 1 e. a.), bijbelsche stad in Transjordanië, in den bijbelschen tijd: stad der Moabieten, waarsch. gelegen aan de Arnon. Daarom is de identificatie met Rabbat Moab onwaarsch. Juiste ligging onbekend.

Ara (Mal.), naam voor het plantengeslacht Ficus, fam. der Moraceeën.

Ara in de dierkunde is een groot soort papegaai, voorkomend in Midden- en Z. Amerika van Mexico tot Z. Brazilië, Surinaamsche raaf genoemd. Prachtig gekleurde staart van 50 cm. Om de mooie veeren worden de jongen uit het nest gehaald en door de inlanders aan de kust verkocht. Zij zijn zeer schadelijk door het eten van vruchten en zaden; vooral de maïsoogst heeft veel van hen te leiden. *v. d. Poel.*

Araba, aardrijkskundige benaming, die thans (El Araba) alleen de woestijn aanduidt tusschen de Doode Zee en de golf El Akaba (Elanitische golf), doch in de H. Schrift ook het meer N. deel der Syro-Afrikaansche terreininzinking omvat, minstens tot boven de Doode Zee. A. is tevens een alg. bijbelsche benaming voor woestijn. Ook als eigennaam wordt A. door de Vulgaat weergegeven als: eenzaamheid, vlakte e.d. *Simons.*

Arabakonak, Pas van, pas in het Balkangebergte (Bulgarije), 988 m hoog. ± 40 km ten O. van Sofia.

Arabat, landtong aan de O. kust van de Krim, 112 km lang, 1-4 km breed. Zij sluit een deel van de zee van Azow af, nl. de Siwasjzee, en laat

slechts een smalle opening over, de straat van Genitsjek. Op de landtong het d o r p A.

Arabesk heet in de b e e l d e n d e k u n s t een voortloopende, op verschillende wijzen ineengestrengelde siervorm. Het woord heeft, wat zijn nadere b e p a l i n g aangaat, in den loop der tijden een geheel verschillende beteekenis gekregen. Allereerst verstaat men onder a. een vlak ornament, uit voortloopende geometrische figuren bestaande.

Deze figuren kunnen hoekig zijn, doch nemen spoedig en meer algemeen rondere vormen aan (spiralen), waaruit dan gestyleerde bloemen en gestyleerde, meestal overlangs doorgesneden, halve bladeren ontspruiten. Een dergelijk siermotief is overheerschend

in de Islamietische (Arabische) kunst. Daar de leer van den Islam, om afgoderij tegen te gaan, het afbeelden van levende wezens verbiedt, hebben zich de Mohammedaansche sierkunstenaars beperkt tot geometrische en plantenmotieven. De naam a. (It. rabesco) kwam met het ornament naar het W., verloor daar echter spoedig zijn specifieke beteekenis, zoodat de op decoraties uit den Romeinschen keizertijd geïnspireerde versieringen, door Raffael en zijn school in de loggia's van het Vaticaan gebruikt, ook al „rabeschi" genoemd werden. Meer en meer verdwijnt het onderscheid; ook niet vlak gehouden rolwerk wordt a. genoemd: zoo bij de Duitsche en Nederlandsche ornamentteekenaars (bijv. B. Sylvius) uit de 16e eeuw. Aldus gewijzigd wordt de a. in navolging van bovengenoemde ornament-teekeningen veelvuldig aangewend in de weefkunst, bij ingelegd houtwerk („intarsio") en als geëtste of gedamasceerde versiering op degens en harnassen. Om tot beter onderscheid te geraken wordt het eerstgenoemde Islamietische vlakke ornament ook moreske genoemd.

Ook in de danskunst spreekt men van dans-arabesk en in de muziek van arabesk-compositie, die beide op het lijnornament geïnspireerd zijn.

L i t.: Lichtwark, Der Ornamentstil (1888); Pit, Over het logische in de beeldende kunsten; Riegl, Stilfragen (1893). *Knipping.*

Arabië (Arabisch: Dzjazirat al Arab = Arabierenеiland) (zie platen), land met een opp. van ± 3 millioen km²; ± 6 millioen inw. Noordgrens tot ± 30° N.

Onbekend, afgesloten, weinig geleed; deel van het Afrikaansch-Indische schollenland; maar tot Azië gerekend. In het W. en Z.W. tertiaire bergen tot 3 140 m, die veel regen vangen, evenzoo in het Z.O. tot 3 000 m. Veel vulkanisme en groote lavavelden in het N.W. en midden. Hier vindt men naast graniet uit den oertijd veel kalk- en zandplateau's uit jongen tijd, afhellend naar het N.O. Het hoogland van Nedzjd scheidt de groote Arabische woestijn van de woestijn Nefoed.

K l i m a a t: subtropisch met droge passaatwinden, continentaal, dus groot verschil tusschen dag en nacht; in het bergland sneeuw en vorst; aan de Zuidkust tropisch (20°—40° C). Jemen heeft stijgingsregen (100 cm), Oman evenzoo. De rest soms jaren lang droogte; dus geen permanente rivieren, maar wadi's. Het grondwater speelt een groote rol (karavaanwegen, nederzettingen, bevloeiing).

Het gebergte heeft bosch; aan den voet savannen en steppen (30% is woestijn). Kameelen en paarden in de steppe, schapen en geiten in het gebergte. In de oasen en in de kuststreken l a n d b o u w (tarwe, gerst, wijn, dadels, groenten). In het Z.W. koffie. De paardenteelt gaat achteruit. Weinig mijnbouw (ijzer in Jemen) en industrie (smeedwerk, tapijten, leer). Het verkeer gaat langs de Hidzjaz-spoorbaan of langs de karavaanwegen, thans ook per autobus (pelgrims).

B e v o l k i n g: zwervers (Bedoeïnen) of stadsbewoners en boeren; Arabieren (Semieten); meest Sunnieten. Ook negers (slaven); Perzen, Indiërs enz. Spoedig overbevolking en dan trek naar buiten.

Onafhankelijk A., ± 1 650 000 km² (Nedzjd, Hidzjaz, Asir, Hasa, Jemen) en Britsch A., ± 1 350 000 km² (Aden, Hadramaut, Oman, Koweit, Bahrein-eil. enz.).

A. is van oudsher doortochtsland, bemiddelaar tusschen drie werelddeelen, op den weg naar Indië.

L i t.: De Goeje enz., Arabien in Enzycl. des Islams (1910); Hogarth, Arabia (1922); St. J. Philby, The Heart of Arabia (Londen 1922); B. Moritz, Arabien (Hannover 1923); W. Lesch, Arabien (Mitt. Geogr. Ges. München 1931). *Heere.*

Geschiedenis, → Arabieren, → Kalifaat.

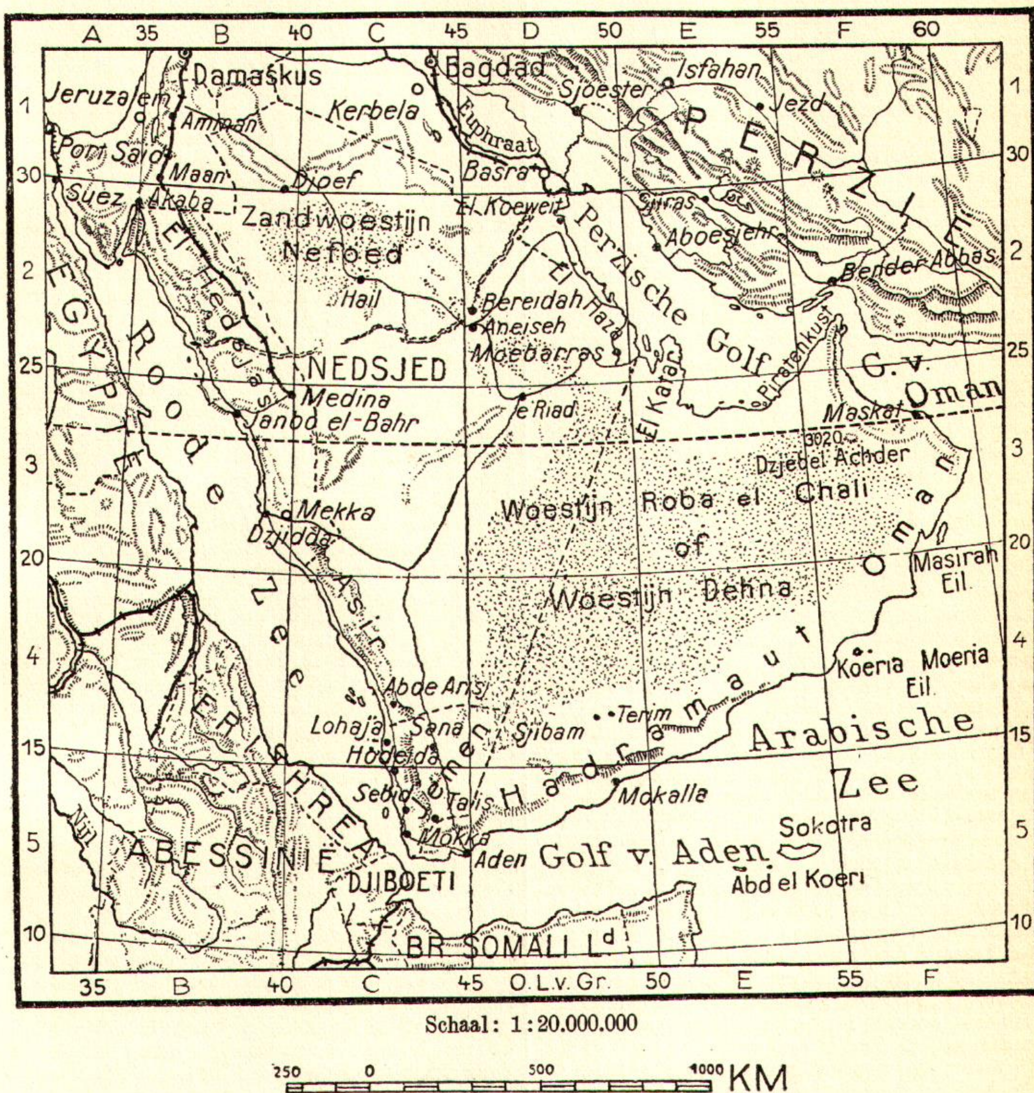
Christendom in Arabië. In het aan Palestina grenzende deel van A. werd het Christendom al vroeg verkondigd (volgens de legende door de Apostelen Bartholomaeus en Jacobus). De geschiedenis vermeldt weldra bisschoppen in A. en het Sinaïtische schiereiland werd door monniken bevolkt. Later gingen zij tot het Monophysitisme over. N. A. (grenzend aan Mesopotamië) werd vooral van Perzië uit bekeerd in de 4e eeuw. Naar Z. A. zond keizer Constantius, midden 4e eeuw, Ariaansche missionarissen. In heel A. werd het Christendom vrijwel totaal uitgeroeid door den Islam. *Franses.*

Arabische kunst vóór den Islam. Van de eerste kunstuitingen der Arab. is nog weinig bekend. Wel kennen we in Voor-Arab. enkele Romeinsche werken (Petra), maar dieper in Arab. zijn de onderzoekingen, door de vijandige houding der bevolking, zoo moeilijk, dat niet zelden het leven der vorschers ermee gemoeid was. Het meeste weet men van Hadramaut. Het kon reeds bijna van te voren worden vastgesteld, dat zich in de vroeg-Arab. kunst Assyrisch-Babylonische invloed zou doen gelden. De muurbouw der opgegraven paleizen getuigt van groote nauwgezetheid in het voegen, de wanden zijn meestal schuin afhellend geconstrueerd, de plafonds, de vloeren, de lambrizeeringen moeten met goud- en zilverwerk belegd zijn geweest. Aan de besproeiing van het land schijnt groote zorg te zijn besteed, maar deze ingenieurswerken, evenals de grafarchitectuur, zijn nog niet voldoende onderzocht. Voor de latere ontwikkeling → Islamietische Kunst.

L i t.: Nielsen, Handb. der alt-arab. Altertumskunde (I); v. d. Meulen en von Wissmann, Hadramaut (1932). *Knipping.*

Arabische cultuur. Een eigenaardigheid van de Arab. b o u w k u n s t is, dat zij veel gebruik maakt van lichte materialen als hout en baksteen. Daarom is in het Oosten van de Arab. bouwkunst betrekkelijk weinig overgebleven, vernietigd of verpuind als het werd in den Mongolenstorm van 1258. tot het gebed. Voor de binnenversiering maakt de Arab. bouwkunst veel gebruik van hoefijzerbogen en van arabesken (grillige mengelingen van lijnen en kleuren).

De Koran verbiedt het afbeelden van levende wezens; hierdoor zijn schilder- en beeldhouwkunst

Schaal: 1:20.000.000

In Syrië, N. Egypte, N. Afrika en Spanje daarentegen zijn nog vele gedenkteekenen bewaard gebleven, vooral moskeeën (Damascus, Jeruzalem, Kaïro, Kairawan, Cordova) en paleizen (het Alcazar te Sevilla en het Alhambra te Granada). De Arabieren hebben de koepel-constructie waarsch. ontleend aan de Byzantijnen, en die veelvuldig bij den bouw hunner moskeeën toegepast. Van Arabischen oorsprong zijn de minarets, d.w.z. de slanke, bij de moskeeën behoorende torens, (Arabisch manara = vuurtoren), die vijfmaal daags door den moeadzdzin (oproeper) worden bestegen om de geloovigen op te roepen niet tot grooten bloei gekomen. Toch komen wel uitzonderingen voor, zooals de Leeuwenhof in het Alhambra te Granada.

Een groote hoogte hebben de Arabieren bereikt in het kunsthandwerk. Beroemd waren de zwaarden, te Damascus en Toledo gesmeed; de stoffen te Mosoel (mousseline) en te Damascus (damast) geweven; het leder te Cordova bewerkt, en het papier te Bagdad geschept.

Vooral in w e t e n s c h a p p e l i j k opzicht hebben de Arab. zich groote verdiensten verworven. Hun hoogescholen, waaraan vaak uitgebreide boeke-

rijen (handschriften) verbonden waren, zooals die te Cordova en te Kaïro, werden ook door niet-Mohammedanen bezocht. Knappe geneesheeren bestudeerden de werken van Grieksche schrijvers, en schreven recepten in het Grieksch of Arabisch. Zie ook hieronder: Arabische geneeskunde. Wis- en sterrenkunde namen een hooge vlucht. De Arabische cijfers, door de Arab. aan de Hindoes van Voor-Indië ontleend, bevorderden in het Westen de invoering en ontwikkeling van het tientallig stelsel. Sterrenwachten werden gebouwd te Bagdad, te Cordova, te Damascus en te Kaïro. De woorden algebra, almanak, cijfer, zenith en nadir zijn van Arab. oorsprong. Dat ook de scheikunde beoefend werd, bewijzen de woorden alcohol, ammoniak, soda, siroop en elixer. Door den levendigen handel nam de belangstelling in handelswetenschappen zeer toe. Aan het Arabisch ontleend zijn de woorden admiraal, fregat, douane, tarra en tarief. De beteekenis van deze en van de talrijke andere woorden, die de Europeesche talen aan het Arabisch ontleend hebben, heeft zich echter in den loop der jaren vaak zeer gewijzigd.

Dat de aardrijkskundige kennis uitgebreid werd, spreekt vanzelf. Onder de Arab. kwamen uitstekende carthographen voor. Beroemde geographen waren Al Hamdâni († 945) en Idrisi, die in de twaalfde eeuw zijn werken schreef. De geschiedkundige wetenschappen werden eveneens ijverig beoefend. Al-Wakidi († 822) beschreef de tochten van Mohammed. Uit lateren tijd moge genoemd worden Ibn Chaldoen, die uitmunt door critische schifting en rationeele verdeeling van zijn stof. Beroemde juristen waren Malik ibn Anas en Aboe Hanifa.

Als grondleggers van de Arab. taalwetenschap worden beschouwd Chalil en Sibawaih, die tijdens Al Mansoer leefden. De Arab. dichter Ibn el-Mokaffa vertaalde den fabelbundel van Kalila en Dimna uit het Perzisch in het Arabisch. Verder zij hier gewezen op de vertellingen uit de Duizend en één Nacht.

Lit.: Le Bon, La civilisation des Arabes (Parijs 1883); J. Franz Pacha, Die Baukunst des Islam (in Handbuch der Architectur, Darmstadt 1889); Gayet, L'art arabe (Parijs 1893); Van Oss, Indrukken uit Spanje (in Van Steenwijk, Leven en Bedrijf III 1927). *v. Haaren.*

Arabische mystiek en wijsbegeerte. De Arabische wijsbegeerte draagt een sterk mystisch karakter, terwijl ook de invloed der Arabische wijsbegeerte zich bijzonder in de mystiek doet kennen. Toch zijn zij niet met elkander te verwarren en neemt de Arabische wijsbegeerte een eigen plaats in, zóó echter, dat de mystiek daarin een voornaam onderdeel is en zij daarop gericht mag worden gezien. Het is een sterke eenheids-wijsbegeerte, volgens welke alwat is, beschouwd moet worden als een uitvloeiing (→ Emanatie) uit God, het hoogste Goed, dat zich de bron van alle goed weet. Uit God uitvloeiend blijft het toch met God verbonden en één en wordt het ook door de Goddelijke kracht, zij het trapsgewijze beheerscht. Zoo is er eigenlijk ook maar één denkende, alles leidende kracht, welke echter in de steeds lager vormen volgens den aard dier vormen werkzaam is. De laagste intelligentie is die der maandsfeer, welke alle zijn en worden in het ondermaansche beheerscht. Ook de mensch wordt door dit in hem werkend verstand beheerscht en geleid, zoodat alle menschelijke kennis en verstand tenslotte tot dit ééne verstand is te herleiden en daarmee samenvalt. In overeenstemming hiermee leeft er een overdreven sterke gemeenschapsgeest en gaat de enkeling geheel in de gemeenschap op en is zelfs de voorstelling van een individueele onsterfelijkheid vaag en overweegt het voortleven van het geheel, waarin de enkeling deelt, omdat hij er in opgaat. Met deze emanatie-leer verbinden zij de leer van de eeuwige materie, van eeuwigheid uit God voortgesproten. De materie draagt aldus een Goddelijk karakter en de geheimen der materie hebben voor de Arabische wijsbegeerte bijzondere aantrekkingskracht als openbaring van de geheime eeuwige werking Gods. Zoo verbinden zij een sterk Platoonsch en neo-Platoonsch ontwikkeld Aristotelisch gericht natuur-philosophisch realisme. De beoefening der wijsbegeerte in den Islam is in overeenstemming hiermede, vooral in haar bloeitijd in de middeleeuwen allernauwst verbonden geweest met die der geneeskunde en der sterrenkunde. In de vroege middeleeuwen overheerschte het Platoonsch gerichte rationalisme, totdat geleidelijk de zin voor de werkelijkheid en de ervaring toenam en de meer reëele opvattingen, in het bijzonder in de geneeskunde, de werken van Aristoteles op den voorgrond brachten, vooral zijn Cosmologie en Psychologie, welke echter in hooge mate werden vergeestelijkt door de Platoonsche voorstelling van God in het middelpunt van alle zijn. De eerste bloei van de Arabische wijsbegeerte ligt meer in het Oosten, uiteraard meer tot de beschouwing geneigd, de tweede bloei ligt meer in het Westen en bracht de Arabische wijsbegeerte in nauw contact met de West-Europeesche Katholieke wijsbegeerte, waarin zich een soortgelijke ontwikkeling naar het Aristotelisme voltrok. De Arabieren, die vooral in Noord-Afrika en Spanje tot een hooge cultuur opklommen, waren in deze ontwikkeling in menig opzicht de → Scholastiek voor en oefenden aldus grooten invloed op de verdere ontwikkeling der Scholastiek uit. Hun Aristotelisme was echter geheel getemperd door Platoonsche opvattingen. De Theologia Aristotelis was niets dan een uittreksel uit Plotinos, het aan Aristoteles nog lang toegeschreven Liber de Causis was een vertaling van Proklos. Met dezer beiden neo-Platoonsche elementen vermengd vond het Arabisch Aristotelisme gemakkelijker ingang in Europa en drong daar in de 13e eeuw tot nadere studie hiervan, tenslotte tot een juistere opvatting van zijn leer. Zoo heeft de Arabische wijsbegeerte zeer veel bijgedragen tot ontwikkeling der Scholastiek, eerstens door grooter waardeering op te eischen voor Aristoteles, tweedens doordat haar Commentaren tenslotte niet bevredigden, tot vele twistgeschriften aanleiding gaven en aldus de geschriften van Aristoteles nauwkeuriger deden vertalen en verklaren in een nieuwen aan het Christendom aangepasten zin.

In ethisch opzicht leidde de Arabische opvatting van de emanatie van alwat is uit God en Gods leven in alwat uit Hem is voortgevloeid, verbonden met hun opvatting van de eeuwige materie, tot een sterke voorstelling van de voorbestemming van alwat geschiedt door God. In den tijd van de meer Aristotelische richting, waarbij aan de natuur meer aandacht werd geschonken, werd deze sterke voorstelling wel eenigszins getemperd, doordat aan den mensch vrijheid van den wil en verantwoordelijkheidsgevoel werd toegekend, maar toch bleef de voorbestemmingsgedachte steeds heel sterk leven. Dit openbaart zich ook in hun fanatieke doodsverachting in

den Heiligen Oorlog ter eere Gods en ter uitbreiding van zijn Rijk. Dit doet hen vooral in den beginne al het andere ter zijde stellen om als strijders voor de eer van God de wereld te veroveren. Zoodra het door hen gestichte Rijk Gods echter een geregeld bestaan had, ontwikkelde zich ook meer de leidende gedachte en vormde zich een Godgeleerdheid, om het „Woord Gods” dat door den Profeet tot hen gesproken had, nader te verklaren. Het zijn de „leeraars over het Woord” of de Motekalemin, welke eerst de leiding hebben. Volgens deze opvatting wordt heel het leven door God geleid. In den Koran heeft Hij dit leven omschreven. Dit boek is een wonder Gods, evenals Mohammed, wiens prediking het samenvat, daarin optreedt als de groote Profeet, sprekend in de kracht Gods. De groote eerbied voor den Koran en de vele verklaringen, waartoe deze aanleiding gaf, hebben zeer veel bijgedragen om eenheid te brengen in de Arabische gedachtenwereld en daardoor wijsbegeerte en literatuur in betrekkelijk korten tijd tot vrij hoogen bloei te brengen. Het godsdienstig ethisch element heeft daarin een groote plaats, al kan niet ontkend worden, dat het zien van het Goddelijke in de natuur aan zeer veel uitingen van godsdienstig leven een zeer menschelijken en op de bevrediging van de natuur gerichten kant heeft gelaten. In den eersten bloeitijd der Arabische cultuur drukt intusschen het bewustzijn van de vereeniging met God en het door Hem geleid en bestuurd zijn daarop een sterk mystisch stempel. In deze bloeiperiode werd echter geleidelijk naast den Koran ook aandacht geschonken aan de voortbrengselen van de literatuur der omringende landen. Zoo werden vertalingen ondernomen niet slechts uit de Grieksche, maar niet minder uit de Syrische, Perzische en Indische literatuur. Al leidde dit bij enkele groepen tot een nog meer mystische opvatting van het leven en gaf dit aan de Arabische mystiek een zekere verwantschap met de Syrische, Perzische en Indische mystiek, over het algemeen werkte het een meer r a t i o n a l i s t i s c h e richting in de hand en ontstonden er naast de scholen der Motekalemin de Motazalen, die weliswaar een verlichting door God aannamen, maar op grond daarvan de bespiegeling van de rede een allervoornaamste plaats inruimden. Deze richting, de meer wijsgeerige, ontwikkelde zich vooral onder het bestuur der Abassieden in de achtste en negende eeuw, vooral onder den kalief Almanoen (813—833). In de elfde eeuw ontstond daartegen een sterke reactie en werd de o r t h o d o x e richting weer de overheerschende. Deze legde eenerzijds weer meer den nadruk op de letterlijke beleving van den Koran en de blinde aanvaarding der Goddelijke openbaring, anderzijds echter ook op de studie van de realiteit der stoffelijke wereld en de verhoudingen, welke deze den mensch doet kennen. De eerste verklaringen van den Koran waren reeds in de 10e eeuw in zes officieel erkende canonieke boeken samengebracht in de zgn. → Hadith-literatuur. Deze vonden op hun beurt weer een uitgebreide verklaring in de zgn. H e i l i g e W e t, die als plichtenleer, de → Figh genoemd, heel het persoonlijk en maatschappelijk leven regelt en omschrijft. Deze meer practische en zakelijke opvatting van het Mohammedanisme voerde in de 12e eeuw tot een nieuwen opbloei ook van de Arabische mystiek, waarbij vooral Algazel een grooten invloed uitoefende en den nadruk legde op de vereeniging met God en de Goddelijke verlichting, waartegenover de menschelijke wijsbegeerte nauwelijks waarde heeft. Deze meer mystieke richting belette echter niet, dat ook aan de wijsbegeerte een groote plaats bleef ingeruimd en vooral het contact met het Westen hield de wijsgeerige vraagstukken levendig, te meer omdat de Aristotelisch gerichte Arabische wijsbegeerte in het Westen groote belangstelling vond en daardoor ook tot nieuwe bespiegeling prikkelde. In het Oosten was vooral de school van Bagdad, in Spanje de school van Cordova beroemd. De strijd tusschen de wijsgeerige en theologische opvattingen werd vooral in de 11e eeuw zooveel mogelijk bijgelegd door de prediking eener d u b b e l e w a a r h e i d, één in het kleed der beelden en gelijkenissen, voor het volk, de waarheid der openbaring, een andere van dit kleed ontdaan en gezuiverd, voor de wijsbegeerte, voor de mannen van verstand en inzicht. De mensch erkent godsdienstig de eerste waarheid, is zich echter bewust, dat hij daarvan voor zichzelf een andere voorstelling heeft en volgens zijn natuur ook hebben moet. Men vindt dit standpunt bij Avicenna en Averroës, de beide grootmeesters der Arabische wijsbegeerte. Zij beschouwen de wijsgeerige ontwikkeling als een verder voortschrijden op den weg der waarheid, waarbij vele dingen een ander aspect verkrijgen. De orthodoxen konden zich hiermede niet vereenigen en bestreden de „wijsgeeren” als ketters. Dit heeft er toe geleid dat zij tegenover deze „ketters” de orthodoxe leer meer wijsgeerig hebben verdedigd en aldus hebben verdiept.

Deze verdieping heeft weer het mystiek karakter der leer versterkt, zoodat wij ook in den tijd van den bloei der Arabische wijsbegeerte, door de reactie, welke zij wekte, uitingen van mystiek leven vinden en in de Arabische wijsbegeerte in dien tijd ook aan de mystieke elementen bijzondere aandacht zien gewijd. Vooral bij Avicenna is dit het geval.

De Arabische mystiek heeft wellicht haar hoogtepunt bereikt in de naar Perzisch model gestichte kloosters of → soefi's. Hoewel geheel van Perzischen oorsprong, hebben deze in Arabië grooten opgang gemaakt. In eenzaamheid, gebed en vasten moet de mensch zich oefenen om aan zichzelf te sterven en in God zijn ware leven weder te beleven. Dit geschiedt in de e x t a s e, in de opslorping door de Godheid, waarbij het eigen bewustzijn verloren gaat, de geest geheel opgaat in God. De Arabische mystiek is wat de uitbeelding betreft, vooral een b r u i d s m y s t i e k waarin de vereeniging met God geschilderd wordt als een geestelijk huwelijk, waarin de liefde tot God alles is en naar niets anders wordt gevraagd of gezien. Bij de myst. vereeniging houden geloof en zedewet op van kracht te zijn, verdwijnt elke pos. vorm van godsdienst.

Wat de afzonderlijke Arabische wijsgeeren en mystieke schrijvers betreft, het zij voldoende hier te verwijzen naar de artikelen, aan de voornaamsten gewijd. Wij noemen hier hun namen ter verdere oriënteering: Alkindi † 873, Ibn Masarrah † 931, Alfarabi † 950, Avicenna † 1037, Algazel † 1111, Avempace (Ibn Bâggah) † 1138, Aboe Bacer (Ibn Tophail) † 1185, en vooral als den grootsten en bekend als dé Commentator van Aristoteles: Averroës (Ibn Roschd) † 1198. *Brandsma.*

Arabische literatuur. Oorspronkelijk beperkt tot het Arabische schiereiland, heeft zij zich met den Islam over heel het nabije Oosten uitgebreid, zoodat het grootste gedeelte der Arabische letterkunde door niet-Arabieren geschreven is. Daarom → Oud-Arabische literatuur, Mohammedaansche literatuur, Nieuw-Arabische literatuur. *Zoetmulder.*

Arabische geneeskunde steunt op Gr. en Rom. geneesk. Deze werd reeds van de 6e eeuw af in het Syrisch vertaald, vooral door de heterodoxe Jacobiten en Nestorianen. Deze gingen in de 6e eeuw gedwongen naar Perzië, waar de academie van Dzjoendai Sjapoer gevestigd werd; ook Indische geneeskunde had daar invloed. Onder het Mohamm. bewind werden de klassieke geneesk. werken eerst uit het Syrisch, later uit het Grieksch in het Arabisch vertaald, vooral na de opkomst der Abbasiden en van hun hoofdstad Bagdad. Voornaamste vertalers: Jahja ibn Masawaih (Mesue), Hoenain ibn Ishak (Johannitius), Alkindi, Serapion. Zij vertaalden Hippocrates, Dioscurides, Archigenes, Rufus, Galenus, Oribasius, Alexander van Tralles, Paulus Aegineta. Deze vertalingen brachten het avondland later in kennis met de antieke geneeskunde, vóór de kennisname der Grieksche handschriften. De voornaamste oorspronkelijke auteurs zijn Rhazes, Tabari, Haly Abbas, Avicenna, Aboel Kasim, Isaac Judaeus, Avenzoar, Averroes, Maimonides, Ibn al Baitar, Ibn Aboe Oesaibia, meestal Perzen, Spanjaarden of Joden van landaard, zeer weinig Arabieren. De Arab. geneesk. munt uit door systematiek en deductie. Haar systeem, vnl. op Galenus gebaseerd, heerschte later in Eur. tot in de 16e eeuw. Zij brachten weinig waren vooruitgang, maar hebben de groote verdienste, de antieke traditie voortgezet te hebben. Door hun starre dogmatiek oefenden zij een schadelijken invloed uit. Vele der voornaamste Arab. werken zijn verbazend volumineus en uitgewerkt. Nog is alles niet vertaald en uitgegeven, ook vanwege de groote massa. → Aboel Kasis, Ali Abbas, Avenzoar, Avicenna, Dzjoendai Sjapoer, Maimonides, Mesue, Rhazes.

L i t. : E. G. Browne, Arabian medicine (Cambridge 1921); Donald Campbell, Arabian medicine and its influence on the middle ages (Trübner 1926).
Schlichting.

Arabische en Perzische muziek. De muzikale cultuur van Arabië houdt verband met de verovering van Perzië (7e eeuw na Chr.), welks muziek op Arabië overging. De oudste Arabische schrijver over muziek is Chalil († 776 na Chr.); eerst in de 14e eeuw treden Perzische theoretici op, die een systeem opstellen, waarin het octaaf in 17 deelen is verdeeld, zoodat absoluut reine tertsen ontstaan (→ Messeltheorie). In dezelfde eeuw doet het Europeesche systeem met de 7 stamtonen zijn intrede in Perzië, doch theoretisch is de Messeltheorie tot in onzen tijd gehandhaafd. Het voornaamste muziekinstrument was reeds in de 10e eeuw de luit (van Perzischen oorsprong), terwijl in de 14e eeuw als snaarinstrumenten de Kanoen (Gr. kanoon), Tsjenk en Noeshet genoemd worden (verwant aan onze citer), als strijkinstrumenten de Kemandzje en Rebab (wellicht de oorsprong van onze strijkinstrumenten), en als blaasinstrumenten de Ney en Arganum (fluittypen).

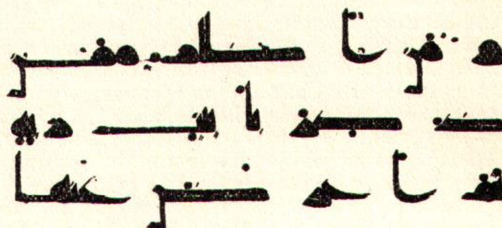
L i t. : R. G. Kiesewetter, Die Musik der Araber nach Originalquellen dargestellt (1842); A. Christianowitsch, Esquisse historique de la musique arabe (1863); J. P. N. Land, Tonschriftenversuche und Melodieproben aus dem mohammedanischen Mittelalter (Viertelj.schr. f. M.W. II 1886); Jules Rouanet, La musique arabe (Lavignac's Encyclop. de la musique V 1922).
Reeser.

Arabische astronomie, bloeide vooral van 800 tot 1300 na Chr., na de consolidatie van het Moorsche Rijk, dat zich later van Spanje tot Indië uitstrekte. De opbloei van de wetenschap begon onder Al Mansoer, maar vooral onder diens kleinzoon Al Mamoen, zoon van Haroen al Rasjid, die van 814 tot 833 regeerde. Hij liet de → Almagest vertalen en deed zelf waarnemingen; bepaalde o.a. de helling der ecliptica. Hij liet ook een graadmeting uitvoeren. Alfragan schreef omstreeks 800 een boek over sterrenkunde, dat vrijwel geheel aan Ptolemaeus ontleend is. Albategnius, uit Harran, leefde omstreeks 900. Hij bemerkte onnauwkeurigheden in het werk van Ptolemaeus en deed nieuwe waarnemingen. A. schreef ook een geheel zelfstandig werk over sterrenkunde. Thabeth ben Korah (of Sabit ibn Koerra) bepaalde het Siderische jaar op slechts 2 secunden minder dan we het nu kennen. Hij gaf een (onjuiste) verklaring van de mutatie.

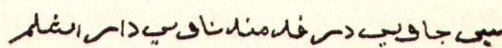
Arzachel werd omstreeks 1080 in Spanje als een groot astronoom beschouwd. Hij was misschien de vervaardiger van de „Tafels van Toledo" (Tabulae Toledanae). De Alphonsinische tafels zijn hiervan misschien een verbeterde uitgave. Alhazen bestudeerde omstreeks 1100 in Spanje de straalbreking (→ Refractie) in de aardatmosfeer. → Ulug Beig.

L i t. : De la Lande (Jerôme III le Français), Astronomie (I Parijs Desaint 1792) of de Ned. vertaling naar den 2en druk door Strabbe en Douwes, Astronomia (Amsterdam, Jan Morterre 1773).
Bruna.

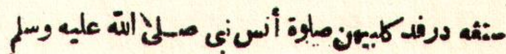
Arabisch schrift. Dit schrift, dat zich uit een

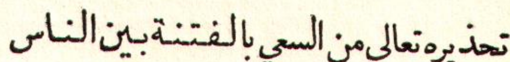
Koefisch schrift uit een Koran uit de 9e eeuw.

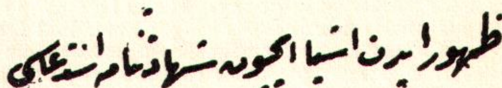
Arabisch handschrift uit Magendanao (Filippijnen).

Arabisch drukschrift.

Europeesch-Arabisch drukschrift.

Turksch-Arabisch drukschrift.

Syrische schriftsoort ontwikkeld heeft, wordt als alle andere Semietische schriftsoorten geschreven van rechts naar links en bestaat uit 28 conso-

nantenteekens, die in vier vormen kunnen optreden: alleenstaande, aan het begin van een woord, aan het einde van een woord en met het voorgaande en volgende teeken verbonden. De consonantenteekens kunnen naast elkaar geschreven en gedrukt worden, maar sommige plegen in combinaties van boven elkaar staande teekens samengevoegd te worden. Eenige consonanten dienen niet om een bepaalden klank weer te geven, doch als hulpmiddel voor de uitspraak, bijv. om de lengte van een vocaal aan te duiden. Boven of onder de consonantenteekens schrijft men in teksten, waarvan de juiste uitspraak om een of andere reden nauwkeurig vastgesteld dient te worden, zooals dat bijv. met den tekst van den Koran 't geval is, bijzondere teekens voor de drie vocalen a, i en oe en verder om de afwezigheid van een vocaal, verdubbeling van een consonant, lengte van een vocaal, afkortingen en den gutturalen stootklank aan te duiden. Voorts kent het A. s. 10 cijferteekens, die men tot getallen combineert op dezelfde wijze, zooals wij dat doen, dus de aanduiding van de eenheid links van de aanduiding van het tiental, enz.; de cijferteekens verschillen grootendeels van de onze, zoodat de naam „Arabische cijfers" meer slaat op de wijze van getallenvorming dan op den vorm der karakters.

Men onderscheidt van elkaar het zgn. Koefische of blokschrift, dat in de ornamentiek een groote rol speelt, en het gewone Arabische schrift, waarvan er verschillende typen in gebruik zijn, zooals uit de bijgevoegde illustratie blijkt. *Berg.*

Arabische taal, voornaamste der Zuid-Semietische talen, waartoe behalve het in inscripties bewaarde Sabaeïsch en Minaeïsch nog het Ethiopisch behoort. Reeds omstreeks de 5e eeuw n. Chr. had zich op het Arabische schiereiland onder de Bedoeinen een algemeen gangbare, boven de dialecten staande dichtertaal ontwikkeld, ofwel doordat één der dialecten als zoodanig werd gebruikt, of door een vermenging van verschillende.

De Koran, verzameling van uitspraken door Mohammed als van God komend voorgesteld, was in het Mekkaansch dialect, doch met beïnvloeding van den kant van de dichtertaal, terwijl later de vocalen volgens diezelfde taal werden toegevoegd. Met de uitbreiding van den Islam en de verspreiding van den Koran, hield de expansie der Arabische taal gelijken tred. In Syrië, Mesopotamië, Egypte, Noord-Afrika en een deel van Spanje werden de volkstalen er grootendeels door verdrongen, op andere talen, zooals het Perzisch, het Turksch, de talen van Voor-Indië en vele Indonesische talen had het grooten invloed; uit den aard der zaak waren het op de eerste plaats woorden voor godsdienstige begrippen of op wet en eeredienst betrekking hebbend, die werden overgenomen. Op Malta ontstond uit vermenging van Italiaansch en Arabisch het Malteesch.

De taal van den Koran wordt gehouden voor het meest volmaakte Arabisch. Omwille van de Koranexegese ontstonden spoedig na de uitbreiding van den Islam buiten Arabië scholen ter beoefening van phonetische en grammatische wetenschap, waar men de oude dichters bestudeerde om tot den juisten zin der Koranuitspraken te komen (vooral te Koefa en Basra). Tot op heden toe is de Arab. schrijftaal, omdat het de liturgische taal van den Islam was, in groote lijnen onveranderd gebleven, al brachten nieuwe ideeën en nieuw cultuurmilieu ook nieuwe woorden mee. Voor het gebruik van het A. in de liturgie, → Liturgie, III. Het A. heeft een grooten woordenschat, in de oude gedichten vooral tot uitdrukking van concrete dingen, en een groote soepelheid voor woordvorming en het uitdrukken van beteekenis-verschillen; ten opzichte van tijden en wijzen van het werkwoord is deze veel geringer. De meeste woorden worden, terecht of ten onrechte, tot een drie letters tellenden stam teruggebracht, voorgesteld door de 3e pers. enkelv. verl. tijd van het werkwoord (bijv. kasara. hij brak, trans.), waaruit zich door klinkerverandering (bijv. koesira. hij werd gebroken), letterverdubbeling (bijv. kassara, hij brak in kleine stukken), voorvoegsels (bijv. takassara, in stukken breken, intrans.; maksoer, gebroken), achtervoegsels (bijv. kasartoe, ik brak) en invoegsels een menigte nieuwe woorden vormen.

In de vertalingen van Grieksche philosofen en in de later zich zelfstandiger ontwikkelende Mohammedaansche scholastieke literatuur bleek het Arab. een geschikt instrument tot uitdrukking van abstracte begrippen en redeneeringen. De schrijftaal heeft drie naamvallen, gew. voorgesteld door de uitgangen oen, in en an (oe, i en a), die in de spreektaal veelal wegvallen. Meervoudsvorming uit het grondwoord kan op meer dan 30 verschillende manieren, vooral door klinkerverandering en -verlenging, geschieden. De medeklinkers in het Arab. alphabeth zijn 28 in aantal, de klinkers slechts 3. Deze laatste worden in den regel niet geschreven, doch de Koran maakt hierop een uitzondering.

Het gewone Arab. schrift (het Naschi) is rond; het heeft zich uit het Nabataeïsch ontwikkeld en telt 17 lettertypen, waaruit men door het plaatsen van puntjes boven of onder een zeker aantal ervan 28 verschillende letters vormt. Een oude, niet meer gebruikte vorm is het vierkante Koefische schrift. Onder invloed van het Pehlewi ontstond in Perzië het Talik-schrift. Ook voor andere talen wordt het A. schrift gebruikt, al wordt het langzamerhand door het Latijnsche verdrongen; zoo voor het Turksch, het Maleisch, soms het Javaansch, e. m. a. Men schrijft van rechts naar links. De A. spreektaal wijkt belangrijk van de schrijftaal af en is gesplitst in vele dialecten, o.a. van Syrië, de Hidjaz, Egypte, Noord-Afrika. *Zoetmulder.*

Arabieren. Het belang, dat de geschiedenis der Arabieren heeft voor Europa en in het bijzonder voor al degenen, die met Mohammedanen te maken hebben, zooals missionarissen, onderwijzers, politici enz., ligt vooral hierin, dat zij ons het land waar en het volk waaronder de Islam ontstaan is, van waaruit deze godsdienst zich verspreid heeft over drie werelddeelen en waarmee hij de eeuwen door op velerlei wijze verbonden is gebleven, leert kennen. Als Arabier zonder noemenswaardige, en in elk geval zonder gedegen kennis van wat er buiten Arabië bestond, heeft Mohammed veel toestanden van het Arabië zijner dagen onbewust voor eeuwen gesanctionneerd door er niet tegen op te treden, heeft hij vele Arabische gebruiken onbewust tot instellingen van den Islam gemaakt en ze aldus in zwang gebracht ver buiten de grenzen van zijn vaderland. Hij heeft zijn landgenooten in de geheele Mohammedaansche wereld tot in onze dagen een sociaal aanzien geschonken, dat meestal in geen verhouding staat tot hun nuttige prestaties. Ten slotte heeft hij het Arabisch, in welke taal zijn openbaring is uitgesproken geworden, tot een cultuurtaal van eminent belang gemaakt, die in den Islam eenzelfde plaats inneemt als het Latijn in de Katholieke Kerk en die als mededraagster der antieke beschaving

een grooten invloed heeft uitgeoefend ook op de moderne talen van Europa, die zij met vele begrippen verrijkt heeft.

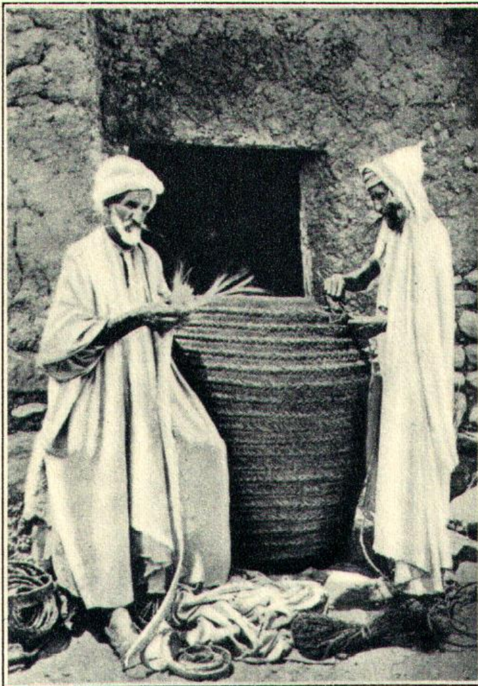
Geschiedenis wordt door de Moeslims, niet alleen als hulpwetenschap der god- en wetgeleerdheid, maar ook om wille van haarzelve, bijzonder hoog gesteld, zoodat zij in de rij der wetenschappen een plaats heeft gekregen onmiddellijk achter de gewijde wetenschappen. Een Arabisch spreekwoord noemt haar een „vermaning voor hem, die zich vermanen laat", en onder dat motto hebben talrijke Mohammedaansche auteurs, van Arabischen en van niet-Arabischen bloede, met een merkwaardig élan zich geworpen niet alleen op de geschiedenis der Arabieren in engeren zin, maar ook op de geheele cultuurgeschiedenis, dus op ethnographie en ethnologie, folklore, sociale geographie, genealogie, hagiographie, taalkunde, literatuurgeschiedenis enz. Heeft er aan de critische behandeling van het materiaal zoo goed als altijd veel ontbroken — hetgeen overigens redelijkerwijze ook te verwachten was — over uitvoerigheid en volledigheid der gegevens hebben wij allerminst te klagen; hierdoor en door de omstandigheid, dat de Islam, in tegenstelling tot vele andere godsdiensten of godsdienstige secten, in korten tijd tot groot aanzien gekomen is, zijn wij omtrent de eerste, de eigenlijk Arabische periode van den Islam en den aard van de Arabische invloeden, die op hem gewerkt hebben, betrekkelijk zeer goed ingelicht. Naast het rijke Arabische bronnenmateriaal, dat gedurende de laatste decenniën door Europeesche geleerden grondig bestudeerd is geworden, komen pas in veel later tijd Europeesche bronnen te staan. Oude reisverhalen bevatten naast veel interessants echter ook veel onzinnigs, dat slechts uit gebrek aan begrip en vooringenomenheid tegen de „Mooren" te verklaren is; daarom zijn deze gegevens veelal slechts met reserve te aanvaarden. Het boek, dat Snouck Hurgronje na zijn verblijf in Arabië geschreven heeft, „Mekka" (Den Haag 1888—'89), was in allerlei opzichten een openbaring. Voor de jongste periode vormen de Arabische dagbladpers en de geschriften van min of meer Westersch opgeleide Moeslims, vooral Egyptenaren en Syriërs, een derde bron van onze kennis van land en volk.

In de enorme uitgestrektheden van het Arabische schiereiland (dzjazirat al Arab) leven, tot voor korten tijd op vrijwel dezelfde wijze als 1500 jaren geleden, de primitieve, ook na de overwinning van den Islam eigenlijk nog grootendeels heidensche Arabische nomaden, al badawijoen, de woestijn-menschen, Bedoeïenen, die, in patriarchaal georganiseerde, door een sjaich bestuurde, met elkaar in voortdurende bloedveeten levende stammen onderscheiden, met hun kudden van kameelen, die hun alles leveren, wat zij voor hun levensonderhoud noodig hebben, van weideplaats naar weideplaats trekken om in het dorre land en in de schaarsche oasen voor zich een karig bestaan te vinden. Zij zijn taai, met weinig tevreden, trotsch, vrijheidlievend en gastvrij, maar ook wraakzuchtig, gierig, geslepen en bijgeloovig. In den heidenschen tijd vereerden zij behalve groote en grillige steenen — waarvan de Ka'ba-cultus door den Islam gewoon is overgenomen — en boomen ook vele plaatselijke goden en godinnen; zoo worden in den Koran genoemd de godinnen Manat, al Oezza en al Lat, welke laatste haar heiligdom had in Taïf, het heerlijk gelegen zomerverblijf der rijke Mekkanen, la cité alpestre du Hidjaz, zooals pater Lammens het noemt. In de randgebieden van Arabië bevinden zich reeds sinds onheuglijke tijden vaste nederzettingen, die zich kenmerken door een hoogere beschaving; de bevolking er van onderhoudt van ouds relaties met Egypte, Syrië en Mesopotamië. In Zuid-Arabië lag in de oudheid een bloeiend rijk met een uitgebreide scheepvaart op de kusten van Perzië, Indië, het Maleische schiereiland en zelfs China, en naar den anderen kant ook op Egypte en op Rome; daar stond het bekend als Arabia Felix, een naam, waartoe de legendarische rijkdom van het land aan edele metalen en aan specerijen, die in waarheid door de Arabieren zelf weer uit veel meer Oostelijk gelegen gebieden (den Indischen Archipel met name) gehaald werden, aanleiding scheen te geven, doch die, naar het schijnt, inderdaad ontstaan is door verwarring van de beide beteekenissen van den stam j-m-n, welks afleidingen aan den eenen kant „gelukkig" en aan den anderen kant „Zuidelijk" beteekenen, beide van een primaire beteekenis „rechts". Uit de talrijke inscripties, die in Zuid-Arabië, vooral rondom San'a, de laatste jaren gevonden zijn, weten wij, dat het zgn. rijk der Sabaeërs, van wie wij echter weinig met zekerheid weten, herhaaldelijk schatplichtig is geweest aan de Semietische rijken in Mesopotamië. Uit den Bijbel is bekend, dat er in Salomon's tijd relaties bestonden tusschen Zuid-Arabië en het land van Israël; → Sjeba. In den Romeinschen tijd werd Zuid-Arabië zonder resultaat aangevallen door Aelius Gallus, en pas veel later verleent het Oost-Romeinsche rijk, om Christenvervolgingen, die in het begin van de 6e eeuw in Zuid-Arabië zouden hebben plaats gevonden, maritieme hulp aan Abessinië, dat nu een tijd lang zijn macht doet gelden, om dan zijn plaats af te staan aan Perzië. Van de breuk van den dam van Ma'rib, waarmee het verval van Zuid-Arabië begonnen zou zijn, den moord op 20 000 Christenen, van de bezoedeling van het gebouw al Kalis (ecclesia) in San'a door leden van den stam, waaruit Mohammed gesproten is, en van den daarop volgenden „veldtocht van den olifant" van Jemen tegen Mekka verhaalt de Arabische traditie uitvoerig naar aanleiding van enkele zinspelingen in den Koran op deze gebeurtenissen, die daarom wel kort voor Mohammed's tijd zijn te plaatsen. De olifant van den koning van Jemen, Mahmoed, zou als „mammoet" nog steeds bekend zijn in Europeesche talen, terwijl „olifant" zou teruggaan op al fil (Perz. pil), dat in denzelfden samenhang gebruikt wordt. In denzelfden tijd bestonden er in het Noorden van Arabië twee rijkjes, bufferstaten tusschen Byzantium en Perzië, die tevens beide rijken tegen de invallen van Bedoeïenen moesten beschermen: dat van Gassan, dat zeer sterk onder Byzantijnschen invloed stond tot de verovering door de Perzen in het begin van de 7e eeuw, en dat van al Hira meer in het Oosten, dat in denzelfden tijd den Perzen een nederlaag wist toe te brengen, die den roep van onoverwinnelijkheid der Perzen brak en daardoor een factor van psychologisch belang werd in den strijd, dien zeer spoedig daarna de Mohammedanen met Perzië zouden gaan voeren.

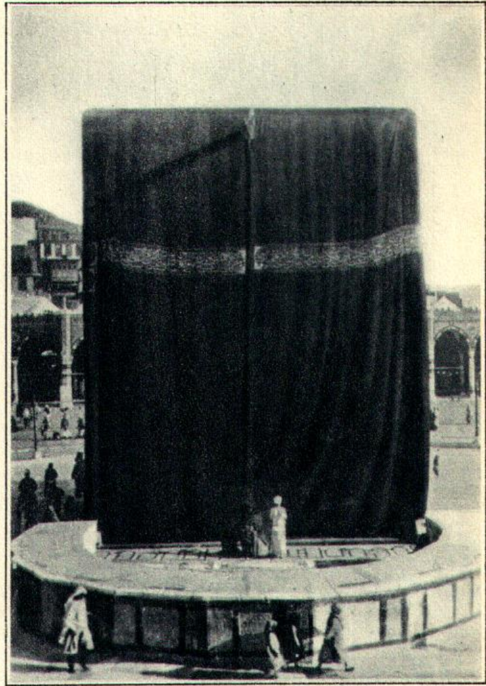
In West-Arabië lagen de steden Mekka en Jathrib, de laatste met een belangrijke Joodsche kolonie. Mekka was van belang om zijn jaarmarkt, die onder godsvrede gevierd werd en welker traditioneele plechtigheden, die in de hadzjdzj, den pelgrimstocht der Moeslims, grootendeels nog in onze dagen voortleven, tallooze Arabieren naar het hart van den Hidjaz voerden. In deze stad werd in het laatste deel van

Gezicht op Mekka en de Kaba.

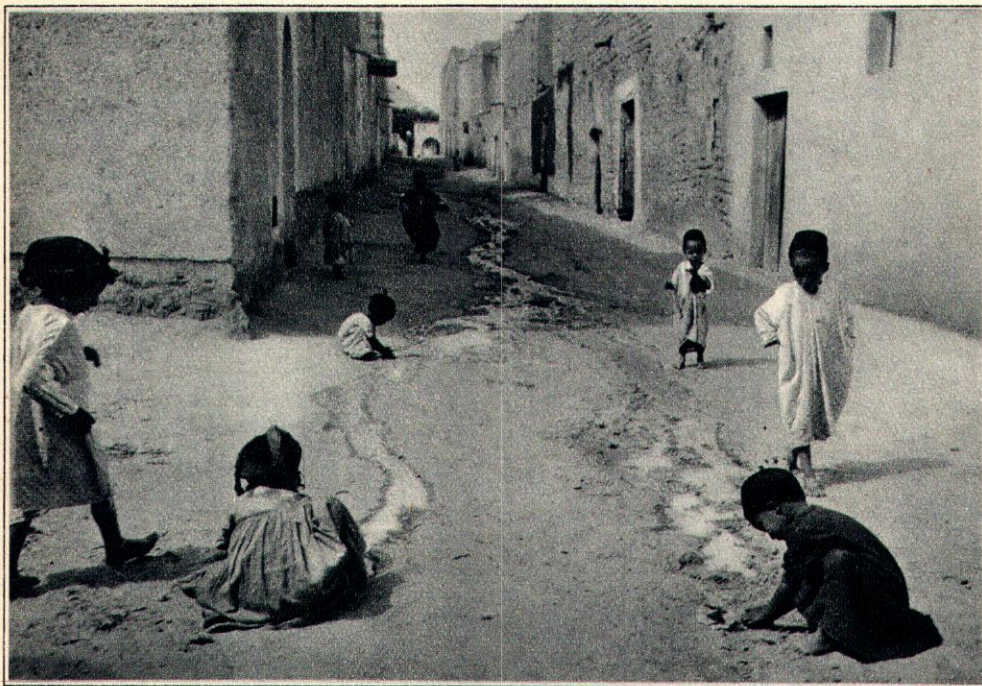
Arabieren bij het vlechten van manden.

De Kaba te Mekka, het Allerheiligste voor de Muzelmannen.

Arabieren in gebed, in het midden de vier „moe-ezzins" of voorbidders.

Spelende kinderen in een straatje van een Arabische stad.

de 6e eeuw Mohammed geboren, wiens levensgeschiedenis s.v. behandeld zal worden. Welke verklaringen men ook geeft voor het optreden der gebeurtenissen, die met zijn prediking van een nieuw geloof ingeluid werden, men moet wel tevens erkennen, dat er van Mohammed een enorme geestelijke kracht is uitgegaan, die als een katalysator gewerkt heeft op de energie van zijn tijdgenooten en die in luttele jaren van het barre woestijnland een geestelijk en politiek wereldcentrum van den eersten rang gemaakt heeft. Acht jaren, nadat Mohammed den ongewonen stap gedaan had van zich los te maken van het volk van zijn vaderstad (de hidzjra, ten onrechte veelal met „vlucht" vertaald) en zich in Jathrib had gevestigd, dat voortaan madinat an nabi (stad van den profeet, Medina) zou heeten (622), trok hij als triomphator Mekka weer binnen. Toen hij in 632 stierf, was het hem gelukt van de vele nomadenstammen een eenheid te maken en den theocratischen Arabischen staat te stichten. Of Mohammed, die zich steeds slechts als den profeet van Arabië gevoeld heeft, zelf zich een wereldrijk gedroomd heeft, kan hier buiten beschouwing blijven. Een feit is, dat ondanks de opstanden, die na Mohammed's dood overal in Arabië uitbraken en eerst alle energie van de nieuwe leiders dreigden te zullen absorbeeren, in 643 Egypte in de handen van de Arabieren viel en in de volgende jaren zoo volledig gearabiseerd werd, dat de eigen Egyptische taal zoo goed als geheel van het tooneel verdwenen is, dat het Christendom er in een positie van machteloosheid werd teruggedrongen en dat het Arabische Kaïro (Misr al Kahira, de overweldigende Egyptestad) opgroeide tot een centrum van Arabische cultuur, dat Mekka evenaarde en is blijven evenaren tot op den huidigen dag. In 640 waren Palestina en Syrië geheel veroverd en in 652 ook Mesopotamië en het Perzische rijk; van deze streken werden Syrië, Palestina en Mesopotamië gearabiseerd, en de groote steden er van, Jeruzalem, ook voor de Moeslims een heilige stad (Bait al Makdis, al Bait al Moekaddas, Oord van Heiligheid), Damascus en Bagdad, werden eveneens, zij het in mindere mate en minder duurzaam, brandpunten van Mohammedaansch geestelijk leven; echter ondervonden Damascus en Bagdad, toen zij niet langer zetel van het kalifaat waren, als cultuurcentrum het nadeel van prestigeverlies op politiek gebied.

De verovering van Egypte, Syrië plus Palestina en het Perzische rijk vond plaats onder Mohammed's opvolgers, „plaatsvervangers" (chalif) of „voormannen" (imam), zooals de Mohammedanen ze zelf noemen, en wel onder de eerste drie der zgn. „vier rechtgeleiden", Aboe Bakr, den vromen, Omar, den politicus, Osman, onder wien de godspraken van Mohammed verzameld en tot den Koran geredigeerd werden, en Ali, „het zwaard Gods", den man van Mohammed's dochter Fatima, de stammoeder van alle nazaten van den Mekkaanschen profeet. Tusschen Ali en den stadhouder van Damascus, Moeawija, brak echter een conflict uit, dat practisch met de nederlaag van Ali in den slag bij Siffin in 658 eindigde; in 661 werd Ali, na vergeefsche pogingen om zich te herstellen, vermoord. Voor de heele geschiedenis van den Islam heeft deze nederlaag groote gevolgen gehad. Op godsdienstig gebied veroorzaakte zij het grootste schisma, dat aan den Islam ooit afbreuk heeft gedaan, de zgn. sjia (= partij, nl. van Ali), terwijl zij op politiek gebied leidde tot de overplaatsing van het kalifaat naar Damascus. Voor de geschiedenis v. het → kalifaat, dat na Damascus Bagdad tot zetel kreeg en later overging op den sultan van Turkije, zie men het betreffende artikel. Arabië, niet langer het politieke centrum en door zijn enorme krachtsinspanning in den tijd van de eerste expansie van den Islam uitgeput, zonk terug tot den toestand van politieke onbelangrijkheid van vroeger, een toestand, die trouwens meer in overeenstemming was met zijn geographische gesteldheid. De beide heilige steden echter zagen steeds meer vreemdelingen haar gebied bezoeken om den pelgrimstocht te volbrengen, die elk daarvoor in aanmerking komend Moeslim voorgeschreven is. Beteekende dit voor de twee steden zoowel als voor het omliggende land een rijke bron van inkomsten, waarop in den loop der tijden de geheele volkshuishouding zich ingesteld heeft, zoozeer, dat thans ten gevolge van de economische crisis en de daarmee gepaard gaande vermindering van het aantal pelgrims het budget van den Hidzjaz geheel ontwricht is, van nog grooter belang was het, dat vele vreemdelingen gedurende een veel langeren tijd dan voor de hadzjdzj noodig is, in het heilige land van den Islam blijven om er de gewijde wetenschappen te studeeren. Als cultuurcentrum is, Mekka daardoor voor de heele Moeslimsche wereld nog steeds van het grootste belang; alle vier de officieel erkende scholen van wetsinterpretatie hebben er haar docenten, alle belangrijke mystieke broederschappen en congregaties hebben er haar huizen. Indirect moet het daardoor toch steeds een grooten invloed op den gang van zaken, overal waar Moeslims wonen, zijn blijven uitoefenen. In onze dagen bijv. ziet men, dat het Pan-Islamisme en het anti-Europeesche nationalisme der Mohammedaansche Aziaten gedeeltelijk ook vanuit Mekka, waar de Moeslimsche solidariteit uiteraard het levendigst aangevoeld wordt, worden gevoed.

De politieke geschiedenis van Arabië is sinds de verplaatsing van het kalifaat uit Medina allesbehalve onbewogen geweest, doch voor de buitenwereld is zij weinig interessant. In den Hidzjaz was de sjarif van Mekka, die vanaf ongeveer 1200 tot het geslacht al Katada behoorde, de meest invloedrijke persoon, die meestal slechts nominaal afhankelijk was van den overheerscher. In 1517 voegde Selim I Arabië toe aan het Turksche rijk, en van dien tijd tot tijdens den jongsten wereldoorlog is de Hidzjaz officieel een Turksche provincie (wilajet) geweest, bestuurd door een Turkschen wali (stadhouder), al hebben dan ook practisch gedurende het grootste gedeelte van deze periode de Turken zoo goed als niets te vertellen gehad. Tijdens den wereldoorlog wisten de Engelschen den toenmaligen sjarif, Hoesain, op hun hand te krijgen, en zijn diensten tegen den souverein beloonden zij met zijn verheffing tot koning van den Hidzjaz. Met het koningschap kwam echter voor het geslacht al Katada ook het einde van de heerschappij over den Hidzjaz, want reeds in 1924 verspeelde Hoesain zijn rijk aan de Wahhabieten. Troonsafstand ten behoeve van zijn zoon Ali kon hem niet meer baten, en in ballingschap is deze eerste koning van Arabië van den modernen tijd enkele jaren geleden op Kreta gestorven, terwijl zijn zoon Ali de gastvrijheid geniet van zijn broers, die gelukkiger geweest zijn dan hun vader en in Transjordanië en in Irak, waar zij na den oorlog door de Engelschen aan het hoofd van het nieuwe bestuur geplaatst zijn, de roemrijke traditie van het geslacht al Katada voortzetten, resp. als emir en als koning.

Buiten den Hidzjaz zijn van een zeker belang geweest

de staatjes Jemen, Oman en het rijk der Wahhabieten in Nadzjd. Van Jemen kwam het kustgebied in 1538 in de handen van de Turken, die kans zagen het in 1540 door de Portugeezen bezette Aden eveneens in hun macht te krijgen en die in 1599 zelfs heel Jemen onder zich hadden. Slechts korten tijd waren de Turken echter in staat er de heerschappij te handhaven, want omstreeks 1640 moesten zij het land weer aan zijn lot overlaten. Na de verovering van Aden door de Engelschen in 1839 hervatten de Turken het bestuur over Jemen, waarbij zij aanvankelijk op sterken tegenstand der Zaidieten stuitten, een Sjiietische sekte, die zich in en om San'a had vastgezet, doch later (1872) dit verzet toch wisten te breken. In 1918 is Jemen een onafhankelijke staat geworden onder een eigen vorst (imam), die wel van Engelsche en Italiaansche hulp gebruik gemaakt heeft, maar niettemin zijn land als onafhankelijken staat erkend heeft weten te krijgen. Er heerschen in dit land, dat o.a. bij de postunie is aangesloten, thans vrij geordende toestanden.

In Oman aan de Perzische Golf hadden zich na 658 de Charidzjieten gevestigd, oorspronkelijk partijgangers van Ali, die in hun enthousiasme voor diens zaak teleurgesteld waren geworden en zich sindsdien van de overige Mohammedanen afgescheiden gehouden hebben en hun onafhankelijkheid van den kalief hebben weten te handhaven. Hun rijk ontwikkelde zich tot een geduchte zeemacht, die zich tot in Indië en in Afrika deed gelden. In het begin van de 16e eeuw nestelden zich de Portugeezen aan de kust: een felle strijd ontbrandde er tegen hen, die omstreeks 1700 in het nadeel van de Portugeezen beslecht werd, daar Oman door bekwame vorsten geregeerd werd. In 1741 kwam er na een succesvollen strijd tegen de Perzen, die het land bezet hadden, een zekere Ahmad ibn Sa'id, de eerste vorst der Sa'idietendynastie, aan de regeering, die de macht van Oman zeer versterkte. In 1798 sloot Oman een verdrag met de Engelsche Oost-Indische compagnie, waarbij de Engelschen recht kregen op de vestiging van een factorij en het onderhouden van een bezetting op de plaats, waar later Bender Abbas zou verrijzen. In de vele oorlogen, die in en door Oman gevoerd werden, o.a. tegen de Wahhabieten, hadden de Engelschen reeds herhaaldelijk hun gezag doen gelden, en dit nam geleidelijk zulke vormen aan, dat er van een Engelsch protectoraat gesproken kon worden. Sinds 1890 hebben de Engelschen er de handen vrij. Reeds te voren was het Oost-Afrikaansche bezit van Oman in Duitsche handen overgegaan.

De Wahhabieten, die in het voorgaande reeds herhaaldelijk genoemd geworden zijn, zullen als een der belangrijkste Mohammedaansche sekten apart behandeld worden. Hier zij vermeld, dat het Wahhabitisme zich als politieke macht heeft doen gelden, sinds omstreeks 1740 Abd al Wahhab, de geestelijke vader dezer sekte, een bondgenootschap sloot met zijn adept, emir Mohammed ibn Saoed, den heer van Nadzjd, die zich reeds te voren had doen kennen als een bekwaam en succesvol vorst. Gesteund door den geloofsijver zijner mannen wist hij een groot deel van Arabië aan zich te onderwerpen. Na zijn dood in 1765 volgde hem zijn even bekwame zoon Abd al Aziz. die reeds tijdens het leven van zijn vader als veldheer opgetreden was, als emir op. Uit het leven van dezen vorst zij vermeld, dat hij in de binnenlanden van Arabië den dienstplicht invoerde, en dat hij in 1779 (sic!) door zijn vijanden bij een belegering met een pantserauto van Perzische makelij bestookt zou zijn! In 1796 veroverden de Wahhabieten voor den eersten keer Mekka, dat zij van alle ongerechtigheden grondig zuiverden, en in 1801 plunderden zij het den Sjiieten heilige graf van Hoesain te Kerbela. Dit optreden, in flagranten strijd met de tradities van vele eeuwen, bracht een enorme beroering in de Mohammedaansche wereld te weeg. De Hooge Porte zag zich genoodzaakt op te treden, en er ontspon zich een oorlog tusschen de Turken en de Wahhabieten, waarin de Turken niet veel succes hadden, maar die aan Saoed, den opvolger van den in 1803 vermoorden Abd al Aziz, ondanks zijn bekwaamheid en heldenmoed, toch ook niet veel succes bracht. In 1811 droeg de Porte het voeren van den Wahhabietenoorlog op aan den bekenden stadhouder van Egypte, Mohammed Ali (Mehmed Ali), aan wiens veldheer Ibrahim-Pasja het ten slotte gelukte de Wahhabieten te overwinnen. In 1818 werd hun laatste bolwerk, ad Dir'ija, veroverd, emir Abd Allah, Saoed's opvolger, werd gevangen genomen en in Stamboel terechtgesteld. Zijn zoon Toerki wist weliswaar het Wahhabietenrijk met Rijad als nieuwe hoofdplaats te herstellen, doch gedurende de 19e eeuw bleef het op den achtergrond; in 1870 werd zelfs Rijad veroverd door den vorst van Sjammar, Mohammed ibn Rasjid. In het begin van deze eeuw hebben de Wahhabieten zich echter weer weten te herstellen. Gedurende den wereldoorlog wist emir ibn Saoed zijn welwillende houding tegenover de Engelschen in goed geld om te zetten, waarmee hij zijn troepen zoo goed uitrustte, dat hij het met Engelschen steun geschapen koninkrijk van den Hidzjaz met succes kon aanvallen. Sinds 1924 is het heilige land van den Islam dus voor den tweeden keer onder Wahhabietenbestuur, doch de nieuwe koning van den Hidzjaz heeft zijn eigen land Nadzjd en den Hidzjaz administratief van elkander gescheiden gehouden. Het huidige regime is op godsdienstig gebied zeer puriteinsch, doch op wereldlijk gebied is ibn Saoed modern genoeg om allerlei hervormingen, die hij voor de handhaving van zijn rijk noodig acht, door te zetten. In den Hidzjaz bestaat er thans een ongekende orde en veiligheid; het land bezit autobusverbindingen tusschen de voornaamste centra, terwijl de bouw van een spoorlijn van Medina naar Mekka, door een Voor-Indische Mohammedaansche maatschappij uit te voeren, in voorbereiding is. De Hidzjaz is aangesloten bij de wereldpostunie en heeft een radiodienst. In verscheidene landen, o.a. in Nederland, heeft het diplomatieke vertegenwoordigers, en ibn Saoed's zoon, emir Faisal, heeft officieele bezoeken afgelegd aan de bevriende Europeesche hoven, o.a. in Den Haag. Ook op het gebied van hygiëne heeft ibn Saoed zich verdienstelijk willen maken, en voor eenige jaren heeft een Nederlandsch arts in Taïf een bacteriologisch laboratorium ingericht. Amerikanen zijn bezig met een bodemonderzoek om vast te stellen, of het land ook andere bronnen voor zijn welvaart en ontwikkeling zal kunnen aanboren dan de beurzen der pelgrims. De invloed der vreemdelingen is overigens in het rijk der Wahhabieten niet groot, want de koning zorgt er nauwgezet voor geen enkele Westersche macht op den voorgrond te laten treden. Mekka is ook thans nog even afgesloten voor vrije niet-Mohammedanen als het sinds 630 geweest is.

Voor mededeelingen omtrent de Arabieren in Nederlandsch-Indië, → **Hadramaut**, → Vreemde Oosterlingen in Nederlandsch-Indië.

Lit.: Cl. Huart, Histoire des Arabes. *Berg.*

Arabinezuur is het hoofdbestanddeel van Arabische gom. A. gaat bij hydrolyse o.a. over in arabinose, een vijfwaardige suiker, $C_5H_{10}O_5$. Door reductie geeft a. de vijfwaardige alcohol arabiet.

Arabinose is een koolhydraat, die door hydrolyse uit beetwortelpulp verkregen kan worden. Ook in Arab. gom, kersengom en in de hulzen van katoenzaad komt het voor. Het is een pentose, $C_5H_{10}O_5$, smaakt zoet en smelt bij 160°. Komt bij zgn. pentosurie in de urine voor. *Hoogeveen.*

Arabi Pasja, Ahmed, Egypt. staatsman. * 1839, † 1911. Toen hij in 1882 minister van oorlog en feitelijk dictator was, vreesden de mogendheden van hem een nationalistische politiek, hielden een vlootdemonstratie voor Alexandrië, en bezetten de stad (Mei 1882). A. bond den strijd aan, maar werd te Tell-el-Kebir verslagen. Verbannen tot 1901. *V. Houtte.*

Arabis, → Rijstebrij.

Arabische ....., zie ook → Arabië.

Arabische gom (gummi arabicum), ingedroogd melksap van vele acacia-soorten (vnl. A. Senegal of Verek). Arabisch beteekent, dat deze gom (althans vroeger) langs handelswegen uit Arabië werd ingevoerd. A.g. komt als druppels te voorschijn uit de spleten in den bast, die zich in het begin van het droge jaargetijde vormen; in sommige streken brengt men opzettelijk zulke wonden aan (Kordofan). Na verharden worden de stukken verzameld. De beste A.g. komt uit de omstreken van den Nijl (Kordofan g.) in den vorm van kleine, glasachtige, gemakkelijk breekbare korrels, geelachtig van kleur en in water oplosbaar. Sommige andere A.g.-soorten leveren hierop gelijkende producten, bijv. Sennaar-, Suaking-, Somali-, Geddah-g. Technisch belangrijk is Senegal-g. van de acacia; deze is hygroscopisch en balt samen bij poederen. Uit Voor-Indië stamt de Karachi-g. en de Ghatti-g., een belangrijk uitvoerartikel. Wattle-g. komt uit Australië en is geel tot bruin van kleur, evenals de Zuid-Afrikaansche Cap-g. Hoofdbestanddeel van A.g. zijn de zure calcium-, magnesium- en kaliumzouten van arabinezuur. Droge A.g. zwelt op met water; het wordt gebruikt als kleefstof, maar wordt hierin veelal door dextrine verdrongen; verder als appreteermiddel, in inkten en kleurstoffen en in de photographie. In de artsenijbereidkunde dient het als omhullingsmiddel voor heftigwerkende medicijnen. Een oplossing van A.g. blijkt bij sommige dieren gedeeltelijke het bloed te kunnen vervangen; bovendien is het een uitstekend voedingsmiddel, zoodat het door de inboorlingen in Afrika bijv. op lange marschen wordt gebruikt.

Lit.: J. v. Wiesner, Die Rohstoffe des Pflanzenreichs (I Leipzig 1927). *Tellegen.*

Arabische veldtochten in Belgisch Kongo. Door § 3 van het Verdrag van Berlijn had de Kongo-Vrijstaat zich verbonden een einde te maken aan den slavenhandel. De Arabische hoofden (Mirambo, Mohamed ben Ralfan, Moenie Mohara, Roemaliza, Tippo-Tip) begrepen aanstonds dat de bezetting van Midden-Afrika onvermijdelijk een einde zou maken aan hun heerschappij. Nochtans achtte Leopold II zich niet in staat deze met geweld uit Kongo te verjagen. Tippo-Tip, de voornaamste der Arabieren, werd zelfs door den koning tot wali of beheerder der Falls benoemd. Niettemin barstte de strijd los in 1890 door den aanval van Gongo-Loetete op Loesambo, die echter door de Europeanen werd afgeslagen. Dhanis, het bevel voerende over 6 blanken en 500 zwarte soldaten, begon toen zijn tegenaanval. Hoewel zij over meer dan 25 000 met geweren gewapende manschappen beschikten, werden de Arabische hoofden herhaaldelijk door Dhanis verslagen. In de jaren 1892 en '93 ontrukte hij hun beurtelings Nyangwe en Kasongo, nadat de Noorder legergroep, onder bevel van Ponthier, zich met hem had vereenigd. De Arabieren trokken zich terug in de richting van het Tanganjika-meer, waar zij zich bij de geduchte benden van Roemaliza aansloten Deze hadden tot nu toe niet aan den strijd deelgenomen. Na twaalf weken werd Roemaliza verslagen. Zijn „boma” of vesting van Songhera werd 13 Febr. 1894 bezet. Roemaliza zelf vluchtte naar Duitsch Oost-Afrika. De enkele Arabische hoofden, die tot dan toe tegenstand hadden geboden, onderwierpen zich. Aan den slavenhandel was een einde gemaakt.

Als belooning voor deze overwinning werd Dhanis door koning Leopold II in den adelstand verheven met den titel van baron. *Monheim.*

Arabische woestijn, woestijn in Egypte, tusschen den Nijl en de Roode Zee gelegen; zeer bergachtig, ruim 2 000 m hoog, met steile kustwanden; door talrijke wadi's verbrokkeld. Petroleum en phosphaten; porphier- en granietgesteenten, merkwaardige bouwsteengroeven. Door nomaden bewoond, die van veeteelt leven, vnl. van schapen. → Egypte, → Sahara. *V. Asbroeck.*

Arabische Zee, in de oudheid Mare Erythraeum, ook Zee van Hippalus genoemd, is het N.W. gedeelte van den Ind. Oceaan, tusschen de Somali-kust (Afrika), Arabië, Perzië, Beloetsjistan en Voor-Indië, Ceylon en de parallel van 10° N. Zij dringt met de Golf van Aden, die van Oman en de Perzische Golf diep landwaarts in. Kleinere golven zijn die van Tadzjoera, de Kamar-Golf, de Masirah-Golf en de Golven van Koetsj en Cambay. Door de Straat Bab al Mandab staat zij in verbinding met de Roode Zee; de verbinding tusschen de Golf van Oman en de Perzische Golf draagt den naam van Straat Ormoes. De kust van de Golf van Aden is bergachtig, onvruchtbaar en onherbergzaam. Meer om de O. wordt de kust lager, doch blijft dor en onvruchtbaar en gaat, na onderbreking door het bergland van Oman, aan de W.zijde van de Perzische Golf, over in een laag, regenloos land, met zandheuvels en enkele rotsen. De O.kust van de Perzische Golf en de Golf van Oman is bergachtig, waarna de delta van de Indus en de Voor-Indische W.kust, bergland met voorgelegen lage kuststrook, volgt. Groote rivieren zijn de Sjat el Arab (ontstaan door samenvloeiing van Euphraat en Tigris) in de Perzische Golf en de Indus, welke met hare talrijke mondingen een uitgebreide delta vormt. De voornaamste havens zijn Aden, Mascate, Karatsji en Bombay. Overigens zijn de kusten, met uitzondering van die van Voor-Indië, eenzaam en verlaten en tellen weinig goede havens. De A. Z. telt weinig eilanden, en die er zijn, Sokotra, de Koeria Moeria-Eil., Masirah en de Lakadiven, zijn voor de scheepvaart van weinig belang. De eilandjes en kreken in de Perzische Golf waren vroeger geliefde schuilplaatsen voor zeeroovers. De diepte der A. Z. is in het algemeen tot dicht bij de kust van Beloetsjistan gelijkmatig van 3 200 tot 3 700 m. De bodem van de Golf van Aden is minder vlak, doch heeft ook nergens grooter diepte dan 3 300 m, in het O. zijn gedeelten met minder dan 3 000 m water. Het verschijnsel der moessons is in de A. Z. zeer duidelijk en krachtig waarneembaar. Voor verdere

oceanogr. en meteorol. bijzonderheden, → Ind. Oceaan.

Lit.: O. Krümmel, Handbuch der Oceanographie (2 dln. Stuttgart ²1907-1911). *Wissmann.*

Arabisch paard, het meest typische en edele Oostersche warmbloedpaard; land van oorsprong: Arabië en Syrië. Het is een zeer oud ras en aan de fokkerij is zeer veel zorg besteed; het beroemdst is deze in Nadjzd, een hoogvlakte, in welks oasen Bedoeinen wonen, die 5 verschillende stammen fokken. Gemidd. schofthoogte is 1,40—1,48 m; kleur: veelal appelschimmel met zwarte pooten. De adel van het dier blijkt uit heel zijn voorkomen; het bezit een groot uithoudingsvermogen, is snel, vooral in galop, en kan lang dorst en honger verdragen. Er komen wegens sterke inteelt nogal veel afwijkingen voor in den lichaamsbouw. Het wordt ook in Europa, n.l. Hongarije in stoeterijen gefokt en heeft een zeer grooten invloed gehad op het ontstaan van andere rassen (o.a. het Engelsche volbloed). *Verheij.*

Arabius of A r a b u s (Gr. m y t h.), zoon van Apollo en Babylo, uitvinder van de geneeskunde.

Aracaju, hoofdstad van den staat Sergipe, O. Brazilië (Z. Amer.), 38 000 inw. Het bisdom A. (opger. in 1909), suffragaan van Maceio, telt ruim 550 000 Kath.

Aracaty, stad in den Staat Ceará, O. Brazilië, Z. Amer. 4° 31′ Z., 37° 48′ W., 33 000 inw. Stapelplaats van katoen, huiden en was.

Araceae (f o s s i e l). Uit het Tertiair van Spitsbergen en uit barnsteen zijn inflorescenties bekend, die met Acorus vergeleken worden. Bladresten, die tot Pistia gerekend worden, zijn uit het jongere Krijt van Z. Frankrijk en uit het Tertiair van N. Amerika bekend. In het Plioceen van de Brunsummerhei bij Heerlen werden inflorescenties gevonden, die mogelijk tot Acorus behooren. *Jongmans.*

Araceeën, → Aronskelkachtigen.

Arachis, plantengeslacht van de fam. der vlinderbloemigen, met tien soorten in Brazilië en waartoe de A. h y p o g a e a L. (→ Grondnoot) behoort.

Arachisolie, grondnotenolie, meer bekend als Delftsche slaolie.

Arachne (Gr. m y t h.), een bekwame Lydische weefster, die haar kunstvaardigheid stelde boven die van Athena. Deze verscheen haar in de gedaante eener oude vrouw om haar te waarschuwen. Als dit vruchteloos is, daagt Athena haar uit tot een wedstrijd in het weven. A. neemt dezen aan en beeldt in haar weefsel liefdesavonturen van goden uit. Athena verandert haar in een spin. (〈 Gr. arachnè = spin). *Davids.*

Arachnodactylie (Gr., lett. spin-vingers), aangeboren afwijking der ledematen, waarvan vooral de vingers en teenen lang en smal zijn.

Arachnoidea, → Spinachtigen.

Arachósia, Perzische satrapie ten W. van den Indus, door Alexander den Grooten veroverd (330 v. Chr.), door Seleucus gedeeltelijk afgestaan aan Tsjandragupta; later Parthisch.

Aracoeli, gedurende zes eeuwen hoofdklooster der Minderbroedersorde in Rome. Door de secularisatie in Italië werd tegen het einde der 19e eeuw het grootste deel afgenomen en niet meer teruggegeven. De bibliotheek was zeer goed. De boeken werden, evenals ook de archiefstukken, verspreid. Met veel moeite heeft de Orde later nog een gedeelte weten te redden.

Lit.: L. Lemmens, De sorte archivi generalis et bibliothecae Aracoelitanae, in: Arch. Franc. Hist. (XVII 1924, 30-54); Collect. Franc. Neerl. (II, 47). *v. d. Borne.*

Arad, 1° bijbelsche s t a d in Z u i d-P a l e s t i n a, thans Tell Arad, ruim 25 km ten Z. van de Hebron, door de Israëlieten op de Kananeeën veroverd (Num. 21. 1-4) en later bewoond door de Kenieten (Jud. 1. 16).

2° S t a d in R o e m e n i ë (46° 11′ N., 21° 17′ O.) met 75 000 inw. (waarvan bijna de helft Magyaren), aan den O. rand der Gr. Hong. Laagvl. Handel in vee, graan en hout. Belangrijke fabrieksstad: meel-, spiritus-, hout-, metaal- en leerindustrie. Cultureel centrum, vooral voor de Roemenen: middelbare scholen (Roem. en Hong.), orthodoxe bisschop, orth. priesterseminarie, bibliotheken. Aan de overzijde van de Maros ligt de voorstad N i e u w-A. G e s c h i e d e n i s. A. was als sterke vesting reeds een belangrijk steunpunt in de Turksche oorlogen van de 16e en 17e eeuw. In 1849 werd zij door de opstandige Hongaren bezet, Kossuth verdedigde hier zijn proclamatie uit om zijn vlucht te rechtvaardigen, de Oostenr. generaal Haynau veroverde de stad en liet 13 Hong. generaals terechtstellen. *Hoek.*

Aradus (Hebr. Arvad), eilandje op geringen afstand van de Syrische kust. Reeds de pharaos van Egypte en de koningen van Assyrië streden tegen het strategisch sterke en rijke A., dat met de onderhoorige kustplaatsen (o.a. Antaradus) een koninkrijk vormde. Alleen aan Alexander den Grooten gaf A. zich zonder strijd over. De Rom. veldheer Ventidius moest het langdurig belegeren (38 v. Chr.), zooals het ook een der laatste steunpunten was van het Byzantijnsche rijk tegen de Arabieren. In de periode der Kruisvaarders diende A. als operatiebasis voor de Franken en viel eerst 11 jaar na S. Jean d'Acre in handen der Muzelmannen (1302). A. was in alle tijden en nu nog een dichtbevolkt eiland. Daarom bieden archeologische onderzoekingen er weinig uitzicht. Thans: Roead. De „Arvadieten” worden in de bijbelsche volkerentafel (Gen. 10.18) genoemd als afstammelingen van Kanaän. *Simons.*

Arafoera Zee (ook Harafoera Zee en Alfoeren Zee genaamd) is het zeegebied, tusschen Australië en Nieuw Guinea, begensd door de Aroe-, Kei- en Tanimbar-eilanden en den 130en lengtegraad aan de W. zijde, de Torres Straat aan de O. zijde. De A.Z. is zeer ondiep, meestal minder dan 100 m, alleen het gedeelte bij de Tanimbar-eil. is dieper, terwijl zich tusschen de Kei- en Aroe-eilanden het zeer diepe Aroe-bekken bevindt (max. diepte 3 565 m). → Archipel, Zeeën van den Ned. Indischen. *Wissmann.*

Arago, 1° D o m i n i q u e F r a n ç o i s, natuurkundige, * 26 Febr. 1786 te Estagel bij Perpignan, † 2 Oct. 1853 te Parijs, verrichtte met Biot in Spanje graadmetingen. Publiceerde eveneens met Biot belangrijke werken over het licht, polarisatie, galvanisme en magnetisme. Door Napoleon I tot directeur van de sterrenwacht te Parijs benoemd. A. heeft zich ook op staatkundig gebied bewogen: in 1831 werd hij lid van de Chambre des Députés, in 1848 lid van het voorloopig bewind. Van zijn werk is vooral vermeldenswaard zijn: Astronomie populaire (4 dln., 1834—'35).

Lit.: Rosenberger, Geschichte d. Phys. (Brunsw. III, 152). *v. Santen.*

2° E t i e n n e V i n c e n t, Fr. politicus, broeder van den sterrenkundige, * 1803, † 1892. Reeds onder de Restauratie was hij republikein. Onder het Keizerrijk verbannen, werd A. den 5en Sept. 1870 maire van Parijs, maar trad reeds 31 Oct. af.

3° F r a n c o i s V i c t o r E m m a n n e l, Fr. politicus, zoon van den sterrenkundige, * 1812, † 1896. Onder het Keizerrijk was hij in de oppositie en pleitte bijv. voor Berezowski. In 1870 minister van Justitie in het gouvernement van de Nationale Verdediging, werd hij door de communards gevangen genomen. Hij was de opvolger van Gambetta als minister van Binnenlandsche Zaken tot Febr. 1871.

4° P i e r r e J e a n F r a n ç o i s, Fr. staatsman. * 1862. Zijn politieke groep in de Kamer was de hoeksteen van het Bloc National. Oct. 1922 ging hij met een deel van zijn fractie over naar rechts, en stichtte de Entente républicaine et démocratique.

V. Houtte.

Aragon, 1° l a n d s c h a p in N.O. Spanje, voormalige prov. en zelfstandige staat, thans verdeeld in de prov. Huesca, Zaragoza en Teruel; 47 391 km², 912 711 inw., Kath. B o u w: A. behoort grootendeels tot het O. deel van het Ebrobekken: een versneden heuvelland (200-300 m) van tertiaire klei, kalk en mergel, waardoor de Ebro stroomt in een, naar het O. zich verbreedende, alluviale vlakte. Het N. van A. bevat de voorloopers der Pyreneeën tot den hoofdkam, het Z. wordt gevormd door den N. rand der Meseta, die terrasgewijs naar het Ebrobekken afdaalt, en het bekken van Teruel (916 m boven zee). Het k l i m a a t is sterk continentaal, met sterke extremen en groote droogte in het Ebrobekken. De hoogere deelen, vooral de Pyreneeën, zijn iets vochtiger. B e s t a a n s m i d d e l e n: De bevolking woont vnl. in de alluviale vlakten der Ebro en enkele zijrivieren, waar irrigatiekanalen (Keizerskanaal) landbouw mogelijk maken (tarwe, wijn, suikerbieten en olijven). De rest van A. is zoutsteppe (het O. Ebrobekken), hoogstens boomlooze, dorre steppe, waar een zeer schrale bevolking (prov. Teruel 17 per km²) van veeteelt (schapen, geiten, in de Pyreneeën runderen) leeft. Alleen de hoogere Z. deelen (kurkeik) en de Pyreneeën hebben bosschen. Industrie heeft alleen Zaragoza; de mijnbouw is onbeteekenend. Het v e r k e e r volgt de dalen van Ebro (naar Navarra en Catalonië), Jálon (Castilië), Galego (Fr.) en Jilóca (Valencia). Op de knooppunten vindt men de steden (Zaragoza, Huesca, Teruel).

G e s c h i e d e n i s: → Spanje.

2° Z i j r i v i e r van de Ebro, 192 km lang, ontspringt op de Pyreneeën, stroomt door A. en Navarra.

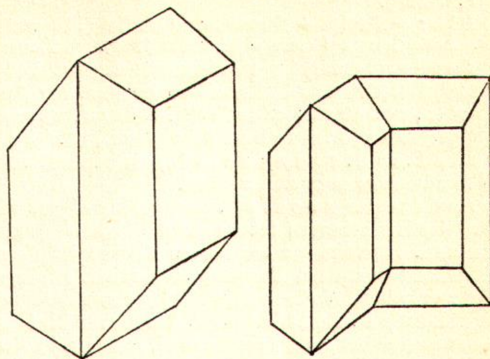
Verwiel.

Aragon, L o u i s, Fransch schrijver van dadaïstische, later van surrealistische richting.

V o o r n a a m s t e w e r k e n: Anicet ; Le paysan de Paris.

Aragoneesch, Spaansch dialect van Aragon, dat vroeger een zelfstandig bestaan had en ook een eigen literatuur; sinds de vereeniging van Aragon met Castilië werd het A. door het Spaansch verdrongen en verviel tot den rang van een dialectische spreekwijze.

Aragoniet (genoemd naar het voorkomen bij Molino in Aragon in Spanje) is een mineraal van de samenstelling $CaCO_3$; het kristalliseert in het rhombische stelsel en is vooral bekend door het feit, dat het zeer vaak tweelingen vormt. A. is betrekkelijk zeldzaam; men treft het meestal aan in kalksinters van heete bronnen, of als sferolieten in erwtensteen. A. komt verder voor in een bepaalde laag van lamellibranchiatenschalen, en wordt dan c o n c h i e t genoemd. Bij fossiele schelpen is de rhombische a.

Kristalvorm van Aragoniet. Aragoniettweeling.

veranderd in de hexagonale modificatie van $CaCO_3$, te weten c a l c i e t.

Hofsteenge.

Aragua, 1° b o n d s s t a a t van Venezuela (Z. Amer.), opp. 5 851 km², 105 400 bew. Zeer vruchtbaar, allerlei trop. gewassen. Hoofdstad Maracay.

2° S t a d in Venezuela (Z.Amer.). Ligging: 9° N., 65° W.

Araguaya, rivier in Brazilië, ontspringt in de Sierra do Chayapo; in den middenloop tweearmig, waardoor ze een eiland, Bananal genoemd, omstroomt, en mondt, na een 2 200 km lengte — waarvan de helft bevaarbaar is — bij S. Joao in de Tocantens-riv.

Arak, een sterke drank, die bereid wordt uit suikerstroop, dat men aan gisting blootgesteld heeft. Van ouds is het een genotmiddel geweest van vrijwel de geheele bevolking van den Indischen archipel. Tegenwoordig wordt het ook voor den export gefabriceerd. Het alcoholpercentage loopt tot ongeveer 65%.

Arakan, district Britsch-Birma, 20° N., 93° O., in 1826 door de Engelschen veroverd.

Arakan Joma, bergland langs de W. kust van Birma, waarvoor een moerassige kust met rijst-, katoen- en indigocultuur. Langs de hellingen, bosschen van teakhout. Het is de voortzetting van het Patkoi-gebergte, ten Z. van Assam. Het eindigt in kaap Negrais, waarna het wederom uit de zee opduikt in de Andamanen en Nicobaren.

Arak el-Emir, plaats in Transjordanië, ten N.O. van de Doode Zee; haar merkwaardige doch geheimzinnige ruïnes schenen langen tijd onverklaarbaar. Zij worden thans met groote waarsch. toegeschreven aan een Israëliet met name Tobias, Egypt. gouverneur (± 260 v. Chr.).

Araktsjejew, graaf A l e x e j A n d r e j e w i t s j, gehaat Russisch generaal en staatsman. * 4 Oct. 1769, † 3 Mei 1834 te Groezin a. Wolchow. Gunsteling van Paul I en Alexander I, klom in korten tijd tot hooge militaire waardigheden; werd bekend als organisator der Russ. artillerie en stichter van militaire koloniën. Onder Alex. I kreeg hij ook in burgerlijke aangelegenheden een vrij onbeperkten invloed en verwekte door zijn brutaal optreden. (A r a k t s j e j e w t s j i n a) herhaaldelijk bloedige opstanden. Hij werd door Nicolaas I ontslagen. In 1833 belegde hij een groote som gelds, die in 1925 aan den schrijver der beste biographie van Alexander I moest worden uitgekeerd; het overige van zijn vermogen schonk hij aan een cadettenschool te Now-

gorod, die tot den ondergang van het keizerrijk zijn naam droeg.

Lit.: → Paul I; → Alexander I: V. Ratsj, Biografija gr. Araktsjejewa (Voennyi Sbornik, 1861). *Lousse.*

Aralia, houtachtig plantengeslacht, met handvormige of geveerde bladeren van de fam. der Araliaceeën, met 40 soorten in het N. halfrond, waarvan eenige, zooals A. Sieboldii Hort., A. spinosa L. en A. chinensis L., als kamerplanten of tuinheesters gekweekt worden.

Araliaceae (fossiel). Vertegenwoordigers van deze familie behooren tot de oudste fossiele Angiospermen. Vruchten zijn beschreven uit het Krijt van Groenland en uit het Europeesche Tertiair. Bladeren zijn zeer talrijk, ofschoon dikwijls de determinatie nog twijfelachtig is. De oudste als a. beschreven bladeren vindt men in het oudere Krijt van N. Amerika en Portugal en vele ook in de jongere Krijtlagen van N.-Amerika, Groenland, Duitschland en Bohemen. Niet minder dan vijftig soorten zijn uit het Krijt beschreven. Met zekerheid zijn bladeren van a. bekend uit het Tertiair van N. Amerika, Europa en Siberië. Bladeren van Hedera (klimop) zijn beschreven uit het jongere Krijt van N. Amerika en Groenland. Met zekerheid uit het Eoceen van Frankrijk en in vele vormen uit het Mioceen en Plioceen in Europa en uit het Tertiair van Groenland en Spitsbergen. Onzeker is het voorkomen in het Tertiair van N. Amerika. Onze gewone klimop is uit meerdere quartaire afzettingen van N. en Z. Europa bekend. Het is onzeker of het als Ranunculaceae beschreven type Dewalquea, een bekend fossiel uit het jongere Krijt en Eoceen, niet beter tot Araliaceae gerekend wordt. *Jongmans.*

Araliaceeën, → Klimopachtigen.

Aralmeer (Russisch: Aralskoje More), meer in Turkestan, 45° N., 60° O., 64 500 km², met gering zoutgehalte; 49 m boven zee, grootste diepte 68 m. Laatste rest van de Sarmatische zee uit het boven-Mioceen (van Weenen tot het Aralmeer). In de M. E. was er nog verbinding met de Kasp. Zee. Amoedarja en Syrdarja voeren water aan. Weinig regen. Landklimaat, langs de oevers woestijnen en steppen. Nomadische Kirgiezen. Flinke vischvangst op karper en brasem. *Heere.*

Aram, Arameeën, Arameesch, → Semietische volksstam. Reeds de Akkadische koning Naram-Sin (± 2550) vermeldt een koning van Aram, doch het is twijfelachtig, of dit eenig verband houdt met het duistere probleem der A. in de geschiedenis der bijbelsche patriarchen (vgl. Gen. 22, 25 vlg.). Volgens sommigen zijn de A. de „Achlamê” o.a. der tabletten van Amarna (15e eeuw). Eerst vanaf Theglatphalasar, of Tiglatpileser I (1115 v. Chr.) worden de „Arma-a-ia” vermeld, wier gebied ligt ten O. van Tadmar (Palmyra) tot aan den Euphraat. Op dezen grond neemt men gewoonlijk aan, dat de A. uit de Syr.-Arabische woestijn zijn gekomen. In de volgende eeuwen hebben zij zich naar het O. (Babylon), het N.W. (gebied van Karkemisj) en het Z. (Syrië) steeds verder verspreid en talrijke kleine staatjes gesticht. De A. staten rond Damascus vooral spelen vanaf David een groote rol in de geschiedenis der Israëlieten, bijz. van het N.rijk (→ Israël). Na de verovering van Damascus, door Theglatphalasar of Tiglatpileser III (volgens anderen: IV) in 732 worden de Syro-A. staatjes bij Assyrië ingelijfd, nadat reeds een eeuw tevoren de A. in Assyrië zelf waren onderworpen. Door omstandigheden van verschillenden aard wordt echter het A. (een Semietische taal, eng verwant met het Phoenicisch en het Hebreeuwsch) steeds meer de internationale verkeerstaal van het Oosten en zelfs van Egypte. In de boeken Esdras en Daniël komen A. passages voor. Na de ballingschap werd het A. ook de volkstaal der Joden in Palestina. Het was de taal, waarin Christus predikte. Zijn voornaamste latere dialecten zijn het Syrisch, Samaritaansch, Palmyreensch en Nabateesch. Over A. papyri, → Elephantine.

Lit.: S. Schiffer, Die Aramäer (Leipzig 1911); E. G. H. Kraeling, Aram and Israel (New York 1918); Ed. Dhorme, in Revue Biblique (1928, 484 vlg.); E. Forrer, in: Reallex. der Assyriologie s.v. Aramoe. *Simons.*

Aranda, volk in → Australië.

Aranda, 1° Pedro Pablo Abarca de Bolea, graaf van, Spaansch staatsman. * 1718, † 1798; diende in het Spaansche leger, daarna als diplomaat en ambtenaar. Omdat hij het oproer te Madrid op Palmzondag 1766 met harde maatregelen had onderdrukt, kreeg hij het hooge ambt van president van den Raad van Castilië en wist als zoodanig van koning Karel III op 31 Maart 1767 de opheffing der Jezuïetenorde in Spanje te verkrijgen. Als gezant in Frankrijk had hij een groot aandeel in het sluiten van den vrede van Parijs (1783). In 1792 wederom minister geworden, werd hij door Godoy verdrongen en verbannen. Hij stichtte in 1780 het Spaansche Groot-Oosten en was de eerste grootmeester der vrijmetselaars in Spanje. *v. Gorkom.*

2° Philippus, Jezuïet, theoloog, achtereenvolgens professor in de literatuur, philosophie en theologie. Staat als scherpzinnig scholastiek theoloog bekend. * 3 Febr. 1642 te Moneva (Aragon), † 3 Juni 1695 te Saragossa.

Lit.: C. Sommervogel, Bibliothèque de la Compagnie de Jésus (I, 501—503). *J. v. Rooij.*

Araneida, Orde der → spinnen.

Aran-eilanden, eil.-groep (54° N., 10° W.), uit steile kalkrotsen bestaande, aan de Westkust van Ierland in de Golf van Galway, centrum van oud-Keltische en vroeg-Christelijke cultuur. → Aranmore.

Aranjuez, een voormalige koninklijke zomerresidentie (Spanje 40° 01′ N., 3° 38′ W.), aan den linker oever van den Taag; waar het dal zich verbreedt door de monding der Jarama en een stroomversnelling (thans stuwdam) irrigatie mogelijk maakte. 12 780 inw., Kath. Het koninkl. paleis, door Pedro Carro in 1727 herbouwd op de plaats van het vorige (afgebrand), bevat vele kunstschatten. Het is omgeven door geweldige parken met groote waterpartijen, waarin opvallen de prachtige platanen-lanen en vele buitenlandsche boomen, door Karel IV uit Engeland geïmporteerd. A. is beroemd om de cultuur van aardbeien en asperges. *Verwiel.*

Aranmanoth, naam voor de maand Augustus, door Karel den Grooten gebruikt.

Aranmore, het grootste der drie Aran-eilanden, is overdekt met ruïnes van kerken van meer dan 1 000 jaren geleden; archeologisch zijn de meeste nog belangwekkend; kunsthistorisch alleen een goed geconserveerde clochan, of bijenkorfcel en een oud-Keltisch kapelletje: de kerk van St. Benignus. De clochan is in den vorm van een lagen bijenkorf van ongeveer 6 m middellijn en 4 m hoogte gebouwd van losse steenen zonder kalk, een merkwaardige voorlooper van den Romaanschen boog;

dateert waarsch. uit 6e eeuw. De kerk van St. Benignus, waarvan het dak is ingevallen, dateert ook uit de zesde eeuw; een der best bewaarde overblijfselen van oud-Keltischen kerkbouw, gebouwd uit zeer groote steenen, met een steil dak, één enkel venster in de Oostzijde (richting der kerk: N.Z.) en een smalle, naar boven enger toeloopende deur, die in de Neo-Keltische architectuur vaak wordt nagevolgd.
Pompen.

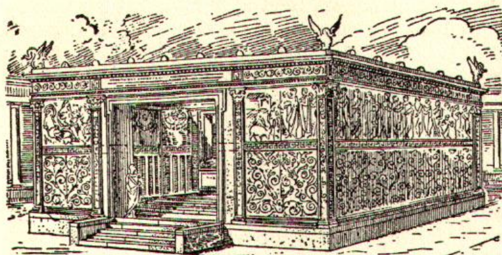
Arany, J a n o s, Hongaarsch dichter. Behalve enkele voortreffelijke hekeldichten zijn van zijn hand balladen verschenen, die terecht de beste der Hongaarsche literatuur worden genoemd. Ook zijn vertalingen, o.a. van Shakespeare, en bijzonder van Aristophanes, zijn uitstekend. * 1817 te Szalonta, † 1882 te Boedapest. Aanvankelijk in betrekking bij het ministerie Szemere sinds 1848, werd hij na de revolutie ontslagen en begaf hij zich naar Pest, waar hij in 1860 een plaats als redacteur kreeg. Van 1864—1878 was hij secretaris der Hongaarsche Academie.

W e r k e n: o.a. As elveszett alkotmány (een bekroond hekeldicht); de Zigeuners van Groot-Ida; de trilogie van Toldi.

Aranyaka's of W o u d b o e k e n (Sanskrit). Categorie van boeken, behoorende tot de Weda-literatuur en bij de Brahmana's gevoegd als heilige teksten, die in het woud door den kluizenaar moeten bestudeerd worden. Zij bevatten offersymboliek en -mystiek, door de Brahmanen uitgedacht.

Araoch, → Warka.

Ara Pacis Augustae, naam van een altaar, gelegen in het N. deel van het Campus Martius te Rome. Het werd 4 Juli 13 v. Chr. opgericht, nadat

Ara Pacis, naar de reconstructie van Durm.

Augustus de staatsregeling had getroffen voor het onderworpen Germanië, Spanje en Gallië, en 30 Jan. 9 v. Chr. ingewijd. De fragmenten, die nog bestaan, zijn verspreid over de musea van Rome, Florence en Parijs. De reconstructie door E. Petersen maakt het mogelijk zich aldus het monument voor te stellen: rond het eigenlijke altaar staat een rechthoekige omheining met een zijde van 10 m. De binnenzijde van de omheining is versierd met loofwerk en arabesken, de buitenzijde met allegorische reliëfs en een fries, met de voorstelling van offertooneelen en van een optocht, waaraan de keizer, zijn familie en zijn gevolg deelnemen. Tot een intensen cultus van den vrede (pax) schijnt het in het Romeinsche rijk evenwel nooit gekomen te zijn.

L i t.: E. Petersen, Ara Pacis Augustae (1902).
E. de Waele.

Arapaho, stam der → Indianen van N. Amerika; prairiegebied; in den huidigen staat Colorado.

Arar (a n t. g e o g r.), teg. Saône.

Arara, → Ara.

Ararat, 1° trachytische vulkanen in N.W. Armenië (39° 45′ N., 44° 15′ O.). Groote Ararat 5 156 m, Kleine Ararat 3 914 m (Turksch Agri-Dag, Perzisch Koeh-i-Noeh = berg van Noach). Vooral de Groote A. heeft vele gletsjers. Weinig plantengroei, steppe. → Oerartoe.
Heere.

2° S t a d in de Austr. kolonie Victoria, tusschen de Grampians en W. uitlooper der Vict. Alpen. 5 000 inw. Als goudzoekersstad ontstaan in midden der 19e eeuw. Gunstig klimaat en vruchtbare bodem schiepen, na uitputting van den goudvoorraad, de mogelijkheid zich in te stellen op den landbouw; verwerking van landb. producten (bierbrouwerijen, wolgarenspinnerijen, enz.).
Zwagemakers.

Aras of Araxes (in het Armenisch Erasj), grootste r i v i e r van Armenië, (40° 10′ N., 42° 50′ O.), op de grens van Turkije en Perzië. 900 km lang, zeer slibrijk. Zijrivier van de Koera (naar de Kasp. Zee).

Arason, J o n, laatste Kath. bisschop van IJsland, * 1484, onthoofd 1550. Sinds 1524 was hij bisschop van Holar, maar werd om zijn krachtig verzet tegen de invoering van het Protestantisme in IJsland zonder eenige formeele veroordeeling gevangen genomen en ter dood gebracht. Zijn trouw aan het celibaat was niet zoo groot als die aan de Kerk.
Wachters.

Arator dichtte een epos op grond van de Handelingen der Apostelen. Hij bood het paus Vigilius aan, die hem toestond het in een der kerken van Rome voor te dragen, wat vier dagen duurde. A. was een beschermeling van den dichter Ennodius. Deze had hem aangeraden, geen mythologische stoffen meer te kiezen, maar Christelijke. A. was advocaat in Ravenna, bekleedde hooge ambten aan het hof der Oost-Gotische koningen, maar trok zich terug en werd onder paus Vigilius in Rome subdiaken. Zijn epos bezingt in het eerste deel in hoofdzaak H. Petrus, in het tweede H. Paulus. Zijn opvatting van het bijbelverhaal is overwegend allegorisch-mystisch, met voorliefde voor getallensymboliek. Zijn voorbeeld was het Carmen Paschale van Sedulius, maar hij verraadt ook invloed van Vergilius, Ovidius, Silius Italicus e.a. Verder zijn er nog drie poëtische brieven van hem.

U i t g.: Migne Patrol. Lat. 68. — L i t.: Krüger in Schanz' Gesch. d. röm. Liter. (IV 2 1920, 391 vlg.); Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Literatur (V 1932, 246 vlg.).
Franses.

Aratus van Sicyum, Gr. staatsman, * 271 v. Chr., die, toen hij nog slechts 20 jaar oud was, als hoofd der ballingen zijn vaderstad bevrijdde uit de heerschappij van den tyran Nicocles. Op zijn aandringen trad Sicyum tot den Achaeïschen bond toe. Toen in 245 v. Chr. Aratus strateeg van den Achaeïschen bond geworden was, bevrijdde hij Corinthe (243) en stelde zich tot doel de Peloponnesus nog verder te bevrijden van de overheersching der Macedoniërs. Tegen Arcadië strijdend, geraakte A. echter in oorlog met Sparta en moest ten slotte na vele nederlagen aftreden als strateeg (225). In 224 wederom strateeg geworden, verbond hij zich in 223 met Antigonus Doson, en werden Corinthe en Argos bezet. Na nog enkele overwinningen verloor A. zijn invloed en stierf in 213, naar men zegt vergiftigd. A. bleef tot aan zijn dood de leiding houden van den Achaeïschen bond.

Aratus van Soli, dichter der Alexandrijnsche school. * ca. 310 v. Chr. te Soli (Cilicië), † ca. 240, studeerde te Athene, nam zijn intrek bij het Mace-

donische hof, bleef echter voortdurend in betrekking met de groote meesters van zijn tijd, als Callimachus en Alexander den Aetoliër. Buiten zijn (verloren) elegieën, hymnen, epigrammen, kleine gedichten (Ta kata Lepton), een critische uitgave der Odyssee, dichtte A. in opdracht van Antigonus van Macedonië een astronomisch leerdicht over de hemelverschijnselen: Phainomena, dat, inz. geput uit Eudoxus en Theophrastus, met stoïcijnschen geest doordrongen, in 1154 hexameters, de hemelverschijnselen, de weerkunde en allerlei sagen over sterrenbeelden behandelt. Naar de taal homerisch, is het epos hesiodisch van toon. De uiteenzetting is klaar, maar mist dichterlijke vlucht. Talrijke commentaren werden in de Oudheid aan het werk gewijd; voor de Romeinen was het een waardevol handboek; zelfs werd het door Cicero ged. vertaald.

Uitg.: Rob. Brown, Phainomena or Heavenly Display (Londen 1885); Maass (Berlijn 1893); Mair (met Eng. vert.). *V. Pottelbergh.*

Arauca, hoofdstad van het gelijknamige dept., liggend in Columbia aan de gelijknamige rivier A. (zijtak v. d. Orinoco), 3 900 inw. Apost. pref. der Laz. 2 800 Kath.

Araucanen, volkrijke Indianenstam in Chili. → Indianen van Z. Amerika.

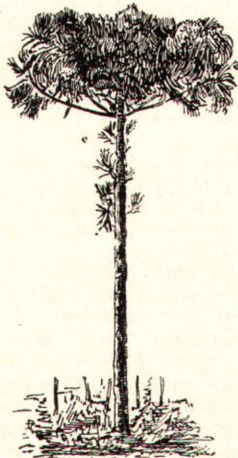
Araucanië. Sinds 1873 een gebied van Chili, liggend tusschen Tolten en Bio Bio, 35° 39′ Z., 72° 74′ W. Producten zijn: steenkool, goud, hout, koren. Sinds 1928 apost. vicariaat. Missionneering door de Duitsche Kapucijnen; 160 000 Kath.

Araucanien, onderafdeeling van het Plioceen (→ Tertiairformatie) in Z. Amerika.

Araucaria, kroonspar. In Ned. kweekt men a. excelsa als tafelden voor de kamer en a. imbricata komt in parken en tuinen wel voor.

Mannelijke Araucaria-„appel”

Araucariaceae (fossiel). De stammen, welke hiertoe behooren, worden Araucarioxylon genoemd. → Gymnospermen.

Araucarites, naam voor de fossiele Gymnospermen, welke met Araucaria en Agathis verwant zijn. → Gymnospermen (foss.).

Arauco, zeehaven in prov. A., M. Chili., Z. Amer., 37° 15′ Z., 73° 23′ W., 5 000 inw. De ruïnen van het oude A. zijn gelegen aan de Oostzijde; stad in 1552 door Pedro de Valdivia gesticht.

Araujo, Francisco, Dominicaan, theoloog. * 1580 te Verin, † 1664 te Madrid. De twijfel omtrent zijn Thomisme in praedestinatie- en genadeleer is ongegrond.

Werken: Commentaria in universam Aristotelis metaphysicam (2 dln. Salamanca 1617); Opuscula tripartita (Douai 1633); Commentaria in Summam S. Thomae (7 dln. Salamanca-Madrid 1635—1647); Variae et selectae decisiones morales ad statum ecclesiasticum et civilem pertinentes (Lyon [2]1745). — Lit.: Quétif-Echard, Scriptores ord. praed. (I); Dummermuth, Sanctus Thomas et doctrina praemotionis physicae (Parijs 1886, 582—588). *Kreling.*

Arausio (ant. geogr.), teg. Orange. In 105 v. Chr. werden de Rom. door de Cimbren bij A. verslagen. Antieke resten: theater, circus, amphitheater, triumfboog. → Orange.

Arawaken (Arrawaken), een stam van de volkengroep → Arowakken. → Indianen van Z. Amerika.

Arawaligebergte, bergland in het landschap Radzjpoetana, 26° 30′ N., 75° O.), dat dit land in twee verschillende deelen verdeelt, ten W. woestijn, ten O. cultuurland. Het W. en O. gedeelte zijn verbonden door de strategische poort van de Azjmir-Nerwara.

Araxes (ant. geogr.), 1° rivier in Armenië, teg. Aras. 2° Rivier in Persis, langs Persepolis, teg. Band-emir.

Arbaces, 1° legendarische persoon, die, volgens het verhaal van Ktesias, veldheer was van Sardanapallos, en daarna usurpator van het rijk der Meden en verwoester van Ninive. 2° Veldheer van Artaxerxes II, door Xenophon vermeld.

Arba' kanfot is een vierhoekig Israëlitisch kleedingstuk, meestal van wol vervaardigd, ong. 90 cm lang en 30 cm breed, met in het midden een opening, voldoende om daar het hoofd door te steken. Aan de vier hoeken bevinden zich franjes of kwasten. De a.k. is kleiner dan de → tallit. Deze laatste werd boven de opperkleederen gedragen, de a.k. echter eronder. Beide beantwoorden aan hetzelfde voorschrift uit Num. 15. 37—41 en Deut. 17. 12, om een kleed met franjes te dragen. In den tijd der Jodenvervolgingen kon men moeilijk de lange tallit dragen, en toen kwam, althans bij de Europeesche Joden, de meer verborgen a.k. in gebruik. Het eerst vinden we haar vermeld omtrent 1350 in den codex van Jacob Ben Asher (Tur Orah Hayyim 24). *Knipping.*

Arbatis of Arbata (lezing onzeker), stad of district in N. Palestina (niet met zekerheid te bepalen), vanwaar Simon de Maccabeër de Joodsche inw. overbracht naar Judea (1 Mac. 5. 23).

Arbe (Kroat. Rab), 1° eiland aan Quarnerolo (Z. Slavië), 87 km² groot, 5 000 inw. Landbouw (wijn en tabak), veeteelt, visscherij en exploitatie van marmergroeven zijn de middelen van bestaan. 2° Hoofdstad van A., telt 800 inw., ligt aan de W.kust en bezit meerdere mooie oude kerken en een kasteel, overblijfselen uit den tijd, toen deze stad bloeide door handelsbetrekkingen met Venetië (12e—15e eeuw). *Hoek.*

Arbeau-Thoinot (anagram voor Jehan Tabourot), bekend om zijn dansboek „Orchésographie” (1588 en 1596).* 1519; was kanunnik in Langres (Fr.). Hij beschrijft in dialoogvorm de toenmaals bekende Fransche dansen met notenvoorbeelden, welke hij in verticale richting afdrukt om daarnaast de dansfiguren aan te geven (wellicht de eerste poging tot dansschrift). Een belangrijke bron voor de geschiedenis van den dans. Van de eerste uitgave der „Orchéso-

graphie" bestaan nog slechts 3 exemplaren (Weenen en Parijs); een Engelsche vertaling verscheen in 1925.

L i t. : Fr. Blume, Stud. zur Vorgesch. der Orchestersuite (1925).

Arbeid (Mnl.), moeite, smart, pijn, lijden. Geen uitsluitend ascetische term, maar komt in deze beteekenis veelvuldig voor in Mnl. ascetische geschriften, bijv.: Aleven van penitencien ende in abstinencien, ende in pinen en in arbeite.

Arbeid. I. Ethisch en sociologisch. In het begrip a. zijn drie elementen vervat; het drukt vooreerst w e r k z a a m h e i d uit en daarnaast zekere i n s p a n n i n g, waaraan die activiteit gepaard gaat; ten derde — daar niet alle handelen, ook niet moeitevol handelen, a. is — het g e r i c h t z ij n o p de verwerkelijking van het een of ander goed, of van de een of andere nuttigheid. Op zichzelf kan a. dus ook zuiver geestelijk zijn, bijv. het zich verwerven van kennis door studie. Veelal echter neemt men a. in engeren zin, wordt hij nl. verstaan van die werkzaamheid, welke het tot stand brengen van iets buiten den werker beoogt. Zoo beschouwd, veronderstelt hij de stof als object, waarin dan door den a. een nieuwe zijnswijze wordt voortgebracht (de wezensvorm dan wel een niet wezenlijke eigenschap of zijnsqualiteit). Dit is de zoo genoemde productieve a. en deze kan weer geestelijk en stoffelijk zijn; geestelijk, inzoover hij het „wat en hoe" van het te maken object bepaalt; stoffelijk in zooverre hij door te werkstelling der uitwendige vermogens het product tot aanzijn brengt. De stoffelijke productieve a. staat dikwijls maar in indirect causaal verband tot het product (bijv. het bedienen van een machine). Maar in elk geval is eerst de stoffelijke mét den geestelijken productieven a. samen als de adequate oorzaak van het product te beschouwen en als de bewegende kracht in het gansche productieproces.

Het ligt voor de hand, dat in zich beschouwd niet alle arbeid gelijkwaardig is; g e e s t e l ij k e a. staat als zoodanig hooger dan l i c h a a m s a r b e i d, omdat de eerste naar zijn wezen leidend, de andere naar zijn aard uitvoerend is; in dit karakter: van bepalenden of van uitvoerenden aard te zijn, ligt ook het wezenlijke onderscheid tusschen beide soorten van arbeid; niet hierin moet het gezocht worden alsof bij het eene soort arbeid alleen de geest, bij het andere alleen het lichaam werkzaam zou zijn.

Intusschen wordt het (wat de waardeering van den arbeid betreft) anders voorzoover men de persoonlijke doelstelling van den arbeid op het oog heeft, nl. in het onderhoud des menschen te voorzien en een levenstaak te vervullen ten opzichte van God en zijn eeuwige bestemming. Is er wat het eerste opzicht betreft een verschil van hooger en lager in de werkzaamheden, wat ook tot het verschil in klasse en standen aanleiding geeft, krachtens het tweede opzicht zijn alle werkzaamheden gelijk te achten, omdat het er met het oog op het vervullen van onze levenstaak en het bereiken der eindbestemming ten slotte niet op aankomt, door welk soort a. men in zijn onderhoud voorziet.

C h r i s t u s z e l f is dan ook leeraar en werkman beide geweest. Het antieke heidendom daarentegen heeft den handenarbeid veracht en in het algemeen ook allen op het levensonderhoud gerichten a.; in dat stelsel immers moest de mensch hier op aarde zijn eindgeluk genieten en dit sloot het denkbeeld van inspanning, van een moeitevolle levenstaak, van veronachtzaming van het lichaam en ook van geldzorgen, dus van „werken moeten", uit. Het is niet in te zien, waarom eerst Luther, zooals veelal beweerd wordt, aan den a. zijn edel karakter zou hebben hergeven van tot den dienst en tot eere van God te worden verricht; alle elementen voor zijn hoogste ethische waardeering vindt men evenzeer bij de groote wijsgeeren der M.E. De menschelijke a. heeft, zooals uit het gezegde reeds blijkt, een persoonlijk karakter; hij is een uiting der redelijke, zich zelf besturende persoonlijkheid, een uiting van 's menschen heerschappij over de stoffelijke dingen, die hij, arbeidend, zich toeëigent en in nuttige gebruiksmiddelen verandert. Ook dient hij allereerst om in ieders noodzakelijke behoeften te voorzien, terwijl tevens, onder een ander gezichtspunt, de mensch daarin zijn levensroeping vindt; te werken immers vervolmaakt hem, behoedt hem voor de gevaren der ledigheid en doet hem in verre navolging van God zelf, op zijn wijze medewerken tot ontwikkeling en instandhouding der geschapen dingen.

De a. is daarom een natuurlijk en een zedelijk g o e d ; hij is bovendien een zedelijke p l i c h t ; niet natuurlijk de productieve a. altijd en voor eenieder, maar dan toch óf deze óf de niet productief genoemde, zuivere geestesarbeid, die den mensch individueel adelt en verrijkt en die bovendien, hoe dan ook, aan de gemeenschap weer ten goede komt. In dien zin zegt St. Paulus: „Wie niet werkt moet niet eten", welk woord derhalve niet, zooals wel geschied is, tegen het leven der contemplatieve kloosterorden of zelfs tegen het studie- en preekleven van actieve orden met haar gespannen geestelijke werkzaamheid kan worden aangevoerd. Behalve, dat de a. individueel zoo noodzakelijk is, is werkzaamheid in het algemeen ook tegenover de samenleving plicht, aan welken plicht door alle direct of indirect nuttige activiteit wordt voldaan. Een zgn. arbeidsloos inkomen wordt hierdoor niet veroordeeld. Er is op zichzelf niets tegen, dat iemand van de vruchten van zijn bezit leve en op die wijze arbeidsloos inkomen geniete; het is echter ethisch veroordeelenswaardig, wanneer zoo iemand niet tevens zich, ook zonder ervan te leven, door andere bezigheid van productieven of niet productieven aard, en in hoe verwijderde beteekenis ook, voor zichzelf en de gemeenschap nuttig maakt.

Dit is het gevolg van het s o c i a l e k a r a k t e r van den menschelijken a.; enkel door de gecombineerde werkzaamheden van allen kunnen wij bestaan; het is dus billijk dat eenieder, die mede door andere inspanning leeft, het zijne bijdraagt tot het systeem van werkzaamheden, dat de grondslag is der menschelijke samenleving. Het sociale karakter is dan hierin gelegen, dat ieders a. de aanvulling van anderen a. behoeft en op zijn beurt wederom aan het geheel ten goede komt.

Wat het r e c h t o p a. aangaat: men heeft geen persoonlijk recht daarop, dat de staat of particulieren aan eenieder loonenden a. verschaffe, zooals het revolutionnaire socialisme der vorige eeuw (Louis Blanc) eischte. Maar een algemeen recht, dat de gemeenschap dusdanig geformeerd worde, dat daarin zooveel mogelijk, ook met opoffering van andere belangen, voor alle leden werkgelegenheid besta. En het streven hiernaar is plicht, zoowel van de overheden als van de particulieren, die niet uit onnoodig en eenzijdig winststreven de werkgelegenheid dienen te verminderen in hun bedrijven.

Het p r o d u c t i e s t e l s e l dient in beginsel aldus ingericht te zijn, dat allen, die daarin werkzaam

zijn, een arbeidsinkomen genieten overeenkomstig datgene, wat eenieder toekomt. Dit toch is het eigenlijke natuurlijke en persoonlijke doel, waarvoor eenieder zijn a. in het geheel van samenwerkende krachten inschakelt. Daaruit volgt, dat het belang van den werkenden mensch — hooger en lager a. daaronder verstaan — de overheerschende plaats in dat stelsel behoort in te nemen en dat een systeem niet deugt, tengevolge waarvan het bezit zich bij betrekkelijk weinige kapitaalverstrekkers ophoopt, terwijl daarnaast talloos vele arbeidenden een onzeker, bezitsloos en vaak ook een gebrekkig bestaan leiden. Zulke toestanden zijn een teeken, dat de a. noch economisch, noch sociaal gesproken voldoende gewaardeerd wordt, en dat het geheele productieleven tegen zijn natuur en bedoeling in gegroeid is juist doordat men het te veel zijn ongeorganiseerden wilden loop heeft doen gaan. ,,Daarom moet er met alle kracht en inspanning naar worden gestreefd, dat ten minste in de toekomst de voortgebrachte goederenovervloed slechts in redelijke verhouding zich ophoope bij hen, die kapitaal bezitten, doch in voldoend ruime mate toestroome aan hen, die a. presteeren, niet opdat de arbeiders in hun werklust zouden verslappen — want de mensch is geboren om te werken als de vogel om te vliegen — maar opdat zij door zuinigheid hun bezit geleidelijk vermeerderen en, door het verstandig te beheeren, lichter en met minder zorg de gezinslasten dragen; en opdat zij, bevrijd van de bestaansonzekerheid, zoo bij uitstek het lot der proletariërs, niet enkel de wisselvalligheden van het leven kunnen trotseeren, maar ook mogen vertrouwen, dat na hun dood voor hun nagelaten betrekkingen eenigermate gezorgd zal zijn" (Q u a d r. a n n o II. 3). *Weve.*

II. Sociaal-economisch. Arbeid in sociaal-economischen zin is alle menschelijke inspanning rechtstreeks of zijdelings gericht op de bevrediging van tijdelijke menschelijke behoeften. Men kan dit niet ruim genoeg nemen. Lang heeft men gepoogd, een onderscheid te handhaven tusschen productieven en improductieven a. bij de bevrediging der menschelijke behoeften, maar nooit is het gelukt een bruikbare of doelmatige scheidingslijn te vinden. Men heeft vooral lang gemeend, dat het mogelijk zou zijn, een onderscheid tusschen stoffelijken en onstoffelijken a. te behouden, maar vergeefs. Alle a. van den hoogsten tot den laagsten, bevat een lichamelijk en een geestelijk element; niemand arbeidt alleen met den geest of alleen met het lichaam. Dat gericht zijn op de bevrediging van tijdelijke menschelijke behoeften kan men ook al weer niet ruim genoeg nemen. Vele economisten hebben te uitsluitend gedacht aan a., die op de een of andere wijze in het ruilverkeer kwam en die daar een zekere belooning kreeg. Maar ook de a., dien de mensch voor zichzelf verricht, bijv. lichamelijke oefening voor instandhouding van geestelijke of lichamelijke geschiktheid, is a. in economischen zin. De ervaring heeft toch wel geleerd, hoeveel o.a. de samenleving (met name bij het rangschikken der collectieve economische doeleinden!) er mee te stellen heeft. Het is een economisch probleem: de lichamelijke oefening der jeugd, de gelegenheid tot sport in school, in stad en land.

Het vraagstuk van den a. in sociaal-economischen zin hangt dan ook ten nauwste samen met de ontwikkeling van de economie als wetenschap. Onder e c o n o m i e wordt daarop dan ook nader terug gekomen. Bij verdere ontleding van het begrip a. in sociaal-economischen zin trekt vooral de aandacht de a., die altijd voor de tijdelijke welvaart der groote massa van zoo groote beteekenis is geweest. Dat is dan de a., waarin het physiek element in belangrijke mate het overwicht heeft; die slechts een karig bestaan oplevert; die wordt uitgeoefend in een maatschappelijke orde, welke aan degenen, die dezen a. verrichten, slechts een bescheiden of zelfs onvoldoende rechtskundige of sociale posite verschaft. Dat is de a., die in de oudheid en buiten Europa in bepaalde gebieden tot in onzen tijd in slavernij of hoorigheid wordt uitgeoefend. Dat is de a. van lagere orde in het gebonden economisch stelsel van de Europeesche middeleeuwsche en van de mercantilistische staten van de 16e tot de 18e eeuw. Dat is de lagere a. in het tijdvak van het vroegkapitalisme en in het begin van het hoogkapitalisme. Dat is eindelijk de a., die sinds de wettelijke regeling van het arbeidscontract in een aantal landen, sinds de bijzondere wettelijke arbeidersbescherming, sinds de collectieve arbeidsovereenkomsten en het begin der economische bedrijfsorganisatie geleidelijk in een nieuw, maar thans algemeener en meer uitgebreid, gebonden economisch stelsel komt.

Deze groote groep van den a. in sociaal-economischen zin moet men weer zeer uitgebreid nemen. Het is in onzen tijd evenzeer de a. van den ambtenaar in dienst van rijk of gemeente en van den onderwijzer als van den havenarbeider en den mijnwerker. Zeker zijn de vraagstukken voor deze verschillende groepen in menig opzicht verschillend, maar daarnaast zijn er ook, die al deze groepen verbinden en om algemeenere oplossingen vragen. De verklaring daarvan ligt vnl. hierin, dat voor deze geheele groep van a. geldt, dat hij voor het overgroote deel der menschheid het eenig middel is om voor hen zelf en aan de van hen afhankelijken het tijdelijk bestaan te geven en voor hen te behouden. Daarom is van zoo groot belang, hoe deze a. is ingeschakeld in het economisch verkeer; welken prijs hij daar ontvangt; onder welke omstandigheden van socialen, rechtskundigen, physieken, technischen aard hij wordt uitgeoefend. Want van het antwoord op al die vragen hangt af, hoe het in verschillende tijden en plaatsen met het welzijn van het overgroote deel der menschheid is gesteld. *Veraart.*

Arbeid in natuurkundigen zin wordt verricht wanneer door een lichaam een kracht wordt uitgeoefend op een ander lichaam, zoodanig, dat het aangrijpingspunt zich verplaatst. Hierin ligt het fundament eener quantitatieve bepaling van den a. De grootte van den a. is evenredig met de grootte van de kracht en de lengte der verplaatsing. Vandaar: $A = Ks$, waarin A den a., K de kracht en s den weg voorstelt. De belangrijkheid van dit product is het eerst erkend door G a l i l e ï; de uitdrukking a. is van C o r i o l i s. *A. Mulder.*

De eenheid van arbeid in het centimeter-gram-secunde-stelsel is de e r g. 1 erg is de arbeid, verricht door een kracht, gelijk aan 1 dyne, wanneer deze haar aangrijpingspunt verplaatst over 1 cm in de richting der kracht. Daar deze eenheid voor practische doeleinden te klein blijkt, gebruikt men bij voorkeur als eenheid de Joule. 1 Joule $= 10^7$ erg. Als e. v. a. worden nog gebezigd: de gramcentimeter (gcm), de kilogrammeter (kgm; veelal in de techniek gebruikt), de literatmospheer (la), de calorie (c of C), de Wattsecunde (Ws), en de Kilowatt-uur (kWh). Een vergelijkende tabel geeft het verband tusschen deze eenheden aan.

Erg	Joule	Gram-centimeter	Gram-calorie (15°)	Kilowatt-uur	Liter-atmospheer
1	10^{-7}	$10{,}198.10^{-4}$	$23{,}87.10^{-9}$	$27{,}78.10^{-15}$	$98{,}7.10^{-11}$
10^{7}	1	$10{,}198.10^{3}$	$23{,}87.10^{-2}$	$27{,}78.10^{-8}$	$98{,}7.10^{-4}$
98,06.10	$98{,}06.10^{-6}$	1	$23{,}41.10^{-6}$	$27{,}24.10^{-12}$	$96{,}77.10^{-8}$
$41{,}88.10^{6}$	$41{,}88.10^{-1}$	$42{,}70.10^{3}$	1	$11{,}632.10^{-7}$	$41{,}33.10^{-3}$
$36{,}10^{12}$	$36{,}00.10^{5}$	$36{,}70.10^{4}$	$85{,}93.10^{4}$	1	$35{,}53.10^{3}$
$10{,}132.10^{8}$	10,132.10	$10{,}332.10^{5}$	24,20	$28{,}15.10^{-6}$	1

D'Olieslager.

Arbeidseffect is de arbeid, die door een lichaam in de tijdseenheid geleverd kan worden. De eenheid van arbeidseffect is de Watt d.i. 1 joule per sec of 10^7 erg per sec. In de techniek wordt nog veel gebruikt de paardekracht d.i. 75 kgm/sec d.i. bijna 736 Watt.

Inwendige en uitwendige arbeid. Inwendigen a. verricht een lichaam, wanneer deze a. in het lichaam besloten blijft; uitwendigen, indien hij op een ander lichaam wordt uitgeoefend. Zoo zal een sterk samengedrukt gasvolume, wanneer het zich uitzet, inwendigen a. verrichten bij het overwinnen van de aantrekkende krachten der moleculen. Hierop berust de vloeibaarmaking van gassen volgens de methode van Linde. Uitwendigen a. verricht het gas bij uitzetting, wanneer het bijv. een zuiger in een cylinder voortdrijft.

Arbeid van het moment is de arbeid, die verricht wordt door een kracht, die uitsluitend een draaiende beweging veroorzaakt. Is het moment van die kracht t.o.v. de as van wenteling $M \cos \alpha$ en de wenteling φ, in boogmaat gemeten, dan is de a. $A = M \cos \alpha \times \varphi$.

A. Mulder.

Arbeid der vormverandering. Hieronder is te verstaan de arbeid door uitwendige krachten, welke op een lichaam werken, verricht bij elastische vormverandering. Deze arbeid is dus gelijk aan de elastische energie in het lichaam opgehoopt. Voorbeeld: een prismatische staaf, lengte l cm, wordt

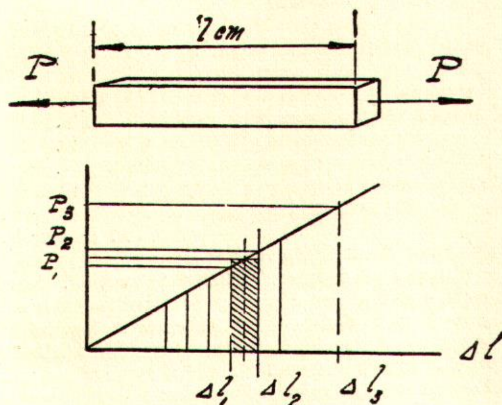

FIG. 1.

op trek belast. De rek van de staaf $\triangle l$ cm is evenredig met de kracht P kg, waarmede de staaf getrokken wordt (→ Wet van Hooke). Dit is voorgesteld in het diagram van fig. 1. Wanneer nu $\triangle l$ op een gegeven oogenblik $\triangle l_1$ cm geworden is en aangroeit door vergrooting van P_1 van $\triangle l_1$ cm tot $\triangle l_2$ cm, wordt een arbeid verricht door de kracht P gelijk aan kracht × weg. De weg is in dit geval $\triangle l_2 - \triangle l_1$ cm, de kracht het gemiddelde van P_1 en P_2 kg, dus de arbeid juist gelijk aan het oppervlak van het gearceerde strookje. Voor een totale verlenging van $\triangle l_3$ cm bij een kracht van P_3 kg zal dus de totaal verrichte arbeid bedragen: de som van alle strookjes, dus gelijk zijn aan het oppervlak van den driehoek, d.i. $^1/_2 P_3 . \triangle l_3$

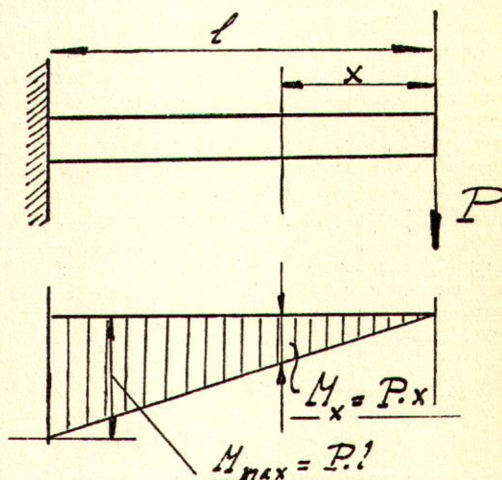

FIG. 2.

kgcm. In het algemeen $A = {}^1/_2\, P . \triangle l$ kgcm. Daar nu volgens de elasticiteitsleer $\triangle l = P.l/EF$, d.w.z. recht evenredig met: 1° de kracht P, die de staaf doet uittrekken, 2° met de lengte l van de staaf en omgekeerd evenredig met 1° de doorsnede F en 2° met den → elasticiteitsmodulus van het materiaal van de staaf, is de arbeid $A = {}^1/_2 P^2 l/EF$ kgcm. Per cm^3 inhoud van de staaf $A_l = A/Fl = {}^1/_2\, P^2/F^2E$. Daar P/F de kracht per cm^2 of de spanning in kg/cm^2 voorstelt en ϱ genoemd wordt is $A_l = \sigma^2/2E$ kgcm. Deze formule geldt voor alle belastingsgevallen, is dus toe te passen bij buiging, trek, druk en in gevallen van gecombineerde belastingen. Zoo wordt voor een gebogen balk: $A = \sigma^2/2E$, waarin σ de optredende buigspanning voorstelt, opgewekt door het buigend moment dat op de staaf werkt. Is deze aan één zijde ingeklemd,

dan is op een afstand x cm van het vrije uiteinde $M_x = P.x$ (zie figuur 2) en $M_{max} = P.l$ kgcm. De

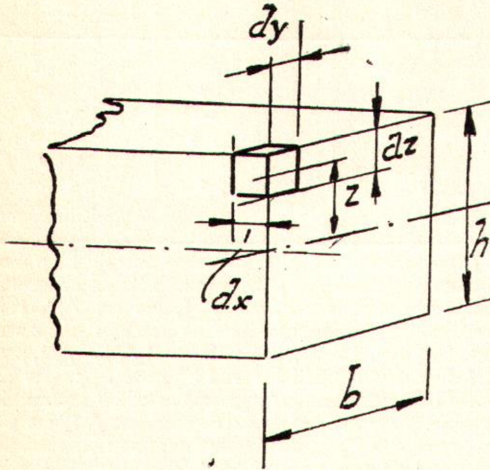

FIG. 3.

buigspanning $\sigma_x = M_x/W$, als W cm³ het → W e e r s t a n d s m o m e n t tegen buigen van de prismatisch gedachte staaf voorstelt. De totaal in de staaf opgehoopte energie vindt men door de hoeveelheden in de verschillende kleine stukjes ter lengte van dx cm, breedte dy cm en hoogte dz cm, waarin men zich de staaf verdeeld kan denken, te sommeeren. Dan is: $A = \Sigma_0^l \Sigma_0^b \Sigma_0^h \sigma_x^2/2E\, dx\, dy\, dz$. Daar nu $\sigma_x = M_x/W$ en $W = I/z$, als I het → t r a a g h e i d s m o m e n t der doorsnede van de staaf en z den afstand van het oppervlakje dy dz tot het neutrale vlak voorstelt, kan deze vergelijking volgens de → integraalrekening geschreven worden als:

$$A = \int_0^l \int_0^b \int_0^h (M_x z/I)^2 . dx\, dy\, dz/2E = 2 \int_0^b \int_0^{h/2} z^2 dy\, dz.$$

$$\cdot \int_0^l M_x^2 dx/2EI^2 \text{ of daar } 2 \int_0^b \int_0^{h/2} z^2 dy\, dz = I,$$

dus het genoemde traagheidsmoment voorstelt is

$$A = \int_0^l M_x^2 dx/2EI.$$

Deze formule geldt nu voor alle buigingsgevallen. Voor torsie is op analoge wijze af te leiden

$$A = \int_0^l M^2 dz/2GI_p$$

waarin M het wringend moment, G de g l ij d i n g s m o d u l u s en I_p het p o l a i r e t r a a g h e i d s m o m e n t voorstelt. Tenslotte bestaat voor schuifkrachtenarbeid in geval van a f s c h u i v i n g de integraal: $A = k \int D^2 dx/2GF$, waarin k de coëfficiënt is afhankelijk van den vorm der doorsnede van den balk, D de d w a r s k r a c h t, G de glijdingsmodulus en F het oppervlak der doorsnede is. Deze arbeidsintegralen worden in de toegepaste mechanica uitgebreid toegepast o.a. bij de stellingen van C a s t i g l i a n o. Een tweede manier voor het bepalen van het arbeidsvermogen vormt het theorema van C l a p e y r o n.

v. Lammeren.

Arbeid van mensch en dier. De hoeveelheid arbeid, welke een bepaalde persoon of een dier in een zeker tijdsverloop kan verrichten, is afhankelijk van de wijze, waarop het verplaatsen van een last geschiedt (met de hand, door middel van een hijschwerktuig, van een wagen, enz.), voorts van de grootte van den last (vele malen opvoeren, dragen of rijden van kleine hoeveelheden dan wel enkele malen van grootere), enz. Daarbij moet in aanmerking genomen worden, dat bij het loopend of rijdend verplaatsen van een last de arbeider en het dier ook hun eigen gewicht telkens moeten verplaatsen, terwijl bij het werken aan een slinger van een handlier of grondverzet met schop of spade de vermoeiende invloed van het gestadig bukken in rekening moet worden gebracht. Stelt men het gewicht van een p e r s o o n op 65 kg, dan is de arbeid bij gewoon, onbelast loopen, bij een snelheid van 5 km per uur, een staplengte van 80 cm en een staphoogte van 3 cm, ruim 3,38 kgm per sec of 12 187 kgm per uur. Bij het beklimmen van een trap of helling is die arbeid 9,75 kgm per sec of 35 100 kgm per uur. Voor den te verrichten arbeid bij het verplaatsen van lasten vindt men:

	kg	cm/sec	kgm/uur
1° trekken aan een touw	18	20	12.960
2° heffen met de hand	20	18	12.960
3° langs helling of trap, dragende op den rug	65	4	9.360
4° langs een helling, met een kruiwagen	60	20	30.060
5° met een schop grond verplaatsende	2,5	40	3.600
6° horizontaal trekkende of duwende	12	60	25.920
7° met een handkar	100	50	180.000
8° met een kruiwagen	60	50	108.000
9° op den rug torsend	65	50	117.000
10° grond verzettende over 4 m horizontalen afstand			6.480
11° aan een kruk draaiend	8	75	21.600
12° aan een handhei	14	45	22.680
13° aan een scheprad	6	125	32.400
14° aan een handpomp	6	75	16.200

Voor door d i e r e n verrichten arbeid kunnen de volgende cijfers gelden:

	kg	cm/sec	kgm/uur
1° paard in stap voor een wagen	70	90	216.800
2° paard dravende voor een wagen	44	220	349.200
3° paard in een paardenmolen	45	90	145.800
4° os in een paardenmolen	65	60	140.000
5° muilezel aan een windas	30	90	97.200
6° ezel aan een windas	14	80	40.320

→ Grondverzet en transport, → Arbeidsanalyse.

P. Bongaerts.

Arbeid van electrischen stroom is de energie, noodig om den stroom door een leiding te voeren. Deze energie wordt in het algemeen in warmte omgezet. Gemeten met den electriciteitsmeter. Eenheden: Joule of Wattsecunde. Ook kilowattuur = 3 600 000 Joule. → Joule, Wet van. 1 Joule is aequivalent met 10^7 erg en met 0,24 calorie. Formules: $A = E\, i\, t \cos \varphi$ of $A = i^2\, r\, t.$, waarbij: A is arbeid in Joules, E is spanningsverschil uiteinden beschouwden geleider in Volts; i is stroomsterkte in Ampères; r is weerstand in Ohms (bij wisselstroom: impedantie); t is tijd in secundes; φ is phaseverschuiving ($\cos \varphi$ alleen bij wisselstroom aan de formule toe te voegen). → Arbeid der vormverandering.

Florin.

Arbeid Adelt, oudste vereeniging, die het uitgangspunt is voor de neutrale vrouwenbeweging; opgericht in 1870 door Betsy Perk; met het doel onbemiddelde vrouwen uit den goeden stand in de gelegenheid te stellen door handenarbeid haar brood te laten verdienen. De vereeniging is over het heele land verbreid en heeft plaatselijke onderafdeelingen. *Fé Haye.*

Arbeidbudget, het maken van nauwkeurige begrootingen van het aantal benoodigde arbeidskrachten in de toekomst. In bedrijven met een schommelende drukte in de verschillende seizoenen is een dergelijk a. onontbeerlijk. Uitgangspunt van deze berekeningen is de drukte in de voorafgaande en correspondeerende perioden. De gemiddelde prestatie van de gemiddelde arbeidskracht geldt als deelende factor. Deze laatste kan in vele gevallen experimenteel bepaald worden, met behulp van tijd- en bewegingsstudies. *de Quay.*

Arbeidende klasse, sociaal slagwoord van omstreeks 1840 voor de loonarbeiders; bijv. opdracht van Friedrich Engels boven een geschrift over den toestand van Engeland's arbeiders: aan „the working classes". Zooals zoo dikwijls, werden vereenigingen opgericht onder deze leuze. De uitdrukking was in 1772 al door Wieland gebruikt.

Arbeidersaandeel. Het verstrekken van aandeelen aan de arbeiders in het kapitaal der onderneming, waarin zij werkzaam zijn, met het doel, om voor die onderneming meer belangstelling te wekken, wordt in vele landen toegepast. Na 1918, toen het vraagstuk van de medezeggenschap der arbeiders in onderneming en bedrijf aan de orde kwam, werd opnieuw de aandacht op dit systeem gevestigd. In verschillende landen ontstond zelfs een actie voor wettelijke regeling van verplichte winstdeeling tusschen kapitaal en arbeid. Meer bekendheid verkreeg het streven van Erzberger in Duitschland naar zgn. Werkgenossenschaften, waarin het kapitaalbezit eener onderneming geleidelijk zou overgaan naar al de in de onderneming werkzaam zijnde personen. Practische toepassing bleef, voor zoover bekend, echter achterwege. Zeer belangrijk is een proefneming in Nieuw-Zeeland. Daar kwam in 1924 tot stand de Companies Empowering Act (Wet op de bevoegdheden der industrieele maatschappijen), die bevoegdheid verleent tot uitgifte van speciale arbeidersaandeelen, in zekere verhouding staande tot de kapitaalaandeelen. Eenige groote ondernemingen hebben van deze bevoegdheid met veel succes gebruik gemaakt. Twee vijfden der kapitaalaandeelen werden tot arbeidersaandeelen gemaakt, met evenredige verdeeling van het aantal plaatsen in den Raad van Commissarissen. De winstverdeeling geschiedt als volgt: een gedeelte wordt gestort in een reservefonds; daarna wordt, zoo mogelijk, 7% uitgekeerd, zoowel aan de arbeiders- als aan de kapitaalaandeelen. Is de winst dan nog niet uitgeput, dan kan op dezelfde wijze een aanvullend dividend van 2% worden uitgekeerd. Het daarna nog aanwezige overschot komt geheel aan de arbeidersaandeelen. Deze proefneming is zeer goed geslaagd. Zij heeft de arbeiders nauwer aan de onderneming verbonden en hen intensiever met de leiding doen samenwerken. Hun mede-beslissingsrecht in den Raad van Commissarissen nam veel wantrouwen weg en verscherpte het verantwoordelijkheidsgevoel (zie de mededeelingen van Wickham Staed in het Bulletin Périodique nr. 81, 1931; van de Société belge d'Etudes et d'Expansion). De uitgifte van arbeidersaandeelen of de toepassing van het systeem der winstdeeling (Profit-sharing en Labour Co-partnership) vindt, in zeer verschillende vormen, plaats, vooral in de Ver. Staten van Amerika, waar hiermede blijkbaar zeer gunstige ervaring is verkregen. De meest bekende voorbeelden in andere landen zijn: de Carl-Zeiss-Werke (optische instrumentenfabriek) in Jena, geheel eigendom van de daarin werkzaam zijnde personen; Maison Leclaire en Godin in Frankrijk, die beide het systeem van winstdeeling hebben toegepast, resp. van 1842 en 1880 af, en de South Metropolitan Gas Company te Londen, die sinds 1889 „Profit-sharing" kent. In Frankrijk stelt een wet van 1915 winstdeeling verplicht voor arbeidersproductie-coöperaties, een wet van 1917 regelt de oprichting van naamlooze vennootschappen met arbeidersaandeelen, en een wet van 1919 stelt winstdeeling tot voorwaarde voor alle in de toekomst te verleenen mijnconcessies. In België hebben de arbeiders der N.V. Gevaert (Oude God) deel in de winst, stijgend naar het aantal dienstjaren. Een poging van ,,syndicaal actionnariaat'', d.i. het verwerven van aandeelen door de arbeiderssyndicaten, te Luik gedaan door Christel. Arbeiderssyndicaten, leverde geen bevredigende uitslagen op. In Nederland wordt winstdeeling toegepast bij de Ned. Gist- en Spiritusfabriek te Delft, de N.V. Philips' Gloeilampenfabrieken te Eindhoven, Werkspoor te Amsterdam en Machinefabriek Gebr. Stork & Co. te Hengelo. Bij laatstgenoemde onderneming wordt de hoogte van het arbeiders-winstaandeel bepaald door de hoogte van het dividend aan de aandeelhouders. Een merkwaardige proefneming is gedaan door de N.V. Glasfabriek te Leerdam. Deze fabriek, in financieele moeilijkheden verkeerende, paste een progressieven loonaftrek toe, waarvan de baten worden gestort in een fonds, dat den vorm eener stichting heeft en wordt aangewend voor het koopen van buitengewone aandeelen in de onderneming en — onder zekere voorwaarden — drie prioriteitsaandeelen. De Raad der Commissarissen van de N.V. wijst de helft der fondsbestuursleden aan, terwijl de hoofdbesturen der arbeiders-vakbonden de overige benoemen. De noodzakelijk geworden loonsverlaging werd op deze wijze geheel gecompenseerd door, weliswaar riskante, eigendomsrechten. *H. Hermans.*

Arbeidersbank in België, → Belgische Arbeiderscoöperatie (B.A.C.).

Arbeidersbescherming is sedert den tijd, dat het sociaal-economisch leven geheel werd geleid naar de beginselen van vrijheid en individualisme, dus sinds ongeveer 1800 in West-Europa, steeds meer noodzakelijk geworden, omdat bleek, dat het overgroote deel van hen, die arbeid in sociaal-economischen zin verrichten, hetzij bij en door den arbeid zelf, hetzij door de vruchten van hun arbeid, geestelijk en stoffelijk in een ellendigen toestand kwamen te verkeeren. Deze a. werd en wordt verleend door vrije georganiseerde krachten en maatregelen in de maatschappij — vakvereenigingen, standsorganisaties, coöperaties van allerlei aard, collectieve arbeidsovereenkomsten — en door de overheid van plaatselijken en nationalen aard — arbeidsrecht (arbeidswetgeving) in ruimeren en engeren zin.

Sedert ongeveer 1890 is de grondslag van de a. door de overheid nog uitgebreid door pogingen om internationaal tot overeenstemming te komen over verschillende maatregelen van a. → Arbeidsovereenkomst,

Arbeidswet, Sociale Wetgeving, Sociale Verzekering. *Veraart.*

Arbeidersbeweeglijkheid, turnover, verloop, de snelheid, waarmee de arbeiders in een bepaalde onderneming van functie veranderen. Een a. van 100% wil zeggen, dat in één jaar gemiddeld op elke plaats in het bedrijf een nieuwe werkkracht is gekomen, of dat bij een personeel van bijv. 100 personen in één jaar in 100 gevallen ontslag werd gegeven en 100 nieuwe werkkrachten werden aangenomen. De oorzaken van een groote a. zijn o.a.: laag loon, overwerk, gebrek aan belangstelling, fabrieksleiding, nationaliteit, te hooge leeftijd bij begin van beroep, te weinig kans op bevordering, slechte selectie bij aanneming, enz.

Een groote a. is meestal ongunstig voor de rust en de productiviteit. In sommige ondernemingen forceert men een a. binnen het bedrijf om tot de beste selectie van personeel te komen. De nadeelen worden door de meesten grooter geacht dan de voordeelen. De mechanische arbeid (bijv. aan transportband) verhoogt de a. automatisch. Tegenmaatregelen zijn vnl. van bedrijfspolitiek afhankelijk, zooals salarieering en loonpolitiek, indeeling van werk- en rusttijden, sociale verzorging, gehechtheid aan de onderneming, psychotechnische keuringen enz. *de Quay.*

Arbeidersbeweging. Het begrip a. is de samenvatting van alle organisaties en instellingen, die de arbeiders door eigen initiatief hebben gesticht, met het doel rechtstreeks hun eigen belangen te dienen of onrechtstreeks in de gewenschte richting invloed uit te oefenen op de omstandigheden, waaronder zij leven en werken. Het woord beweging slaat dus niet op de wijze van werken en streven of op de aan te wenden middelen, maar op het totaal van organisaties en instellingen, die ieder naar eigen aard tot de alzijdige verheffing van den arbeidersstand bijdragen en werkzaam zijn.

Dit zijn zoowel werkliedenvereenigingen als vakvereenigingen, en in het socialistische kamp ook politieke organisaties; benevens coöperatieve vereenigingen, fondsen tot uitkeering of tot medische verzorging bij ziekte, overlijdensfondsen, sanatoria en herstellingsoorden, spaarkassen, arbeidersbanken, drukkerijen, dagbladondernemingen (→ Arbeiderspers), enz. Dit alles vormt met elkaar de arbeidersbeweging. Het begrip omvat voorts ook de althans in tal van Europeesche landen bestaande afzonderlijke richtingen in de arbeidersbeweging; met uitzondering van Italië en Rusland, zijn de Socialistische en de Christelijke of Katholieke de voornaamste. In Rusland wordt alleen een Communistische en in Italië alleen een Fascistische arbeidersbeweging geduld. Van een vrije arbeidersbeweging, zooals de arbeiders zélf wenschen, is in deze landen feitelijk geen sprake; vorm en geest zijn daar van regeeringswege opgelegd. In Duitschland heeft de Nationaal-Socialistische revolutie in de eerste helft van Mei 1933 geleid tot een „Gleichschaltung", m.a.w. opheffing der afzonderlijke richtingen in de a. Evenals in Italië en Rusland is zij geworden een ondergeschikt element in het apparaat van den partijstaat. Overigens is er in de geestelijke structuur der arbeidersbeweging groote variatie. In Amerika (U. S.) en in Engeland overheerscht een soort neutraliteit, die ook wel Socialisme wordt genoemd, maar met een eigen niet-Europeeschen inslag, die met den economischen en vooral met den geestelijken grondslag van het Marxisme weinig of niets gemeen heeft. De vlag van het Socialisme dekt daar een geheel andere lading dan op het vasteland van Europa.

De Scandinaafsche landen hebben uitsluitend een geprononceerd-Socialistische arbeidersbeweging. De meeste overige landen van Europa hebben naast de Socialistische, ook een meer of minder omvangrijke Christelijke of Katholieke arbeidersbeweging. In dit opzicht staan België en Nederland aan de spits. De Belgische arbeidersbeweging is voor ongeveer $^1/_3$ Katholiek, en in Nederland was op 1 Jan. 1932 van het totaal 40,7% der arbeiders in de Kath. en Prot. Chr. vakbeweging vereenigd. Van het totaal ledental der vakcentralen had de Sociaal-Democratische 40, 41, de Kath. 22,66 en de Prot. Chr. 13,1%.

Van de Nederlandsche vakbeweging als geheel was op 1 Jan. van de jaren 1910, 1920 en 1932: 21,8, 34,9 en 40,7% in de confessioneele (Kath. en Pr. Chr.) vakbeweging vereenigd. In andere landen, als Frankrijk, Spanje, Oostenrijk, Tsjecho-Slowakije en Polen, is de Christelijke vakbeweging zwakker. Alleen ook in Duitschland heeft ze een positie van invloed, die ondanks alle moeilijkheden na den wereldoorlog ongerept bleef. *Kuiper.*

Arbeidersbeweging in België, → Arbeidersorganisaties in België.

Arbeidersemancipatie. Emancipatie beteekent hier vrijmaking of verheffing van den arbeidersstand door den invloed, die van het werken en streven der arbeidersbeweging het gevolg is, o.a. door de stoffelijke welvaart en de geestelijke verheffing van den arbeidersstand te bevorderen en dien stand een volwaardige positie te verzekeren in de maatschappelijke en staatkundige ordening. In deze tweeledige algemeene doelstelling kent de Katholieke arbeidersbeweging een zeer voorname plaats toe aan geestelijke verheffing in godsdienstigen zin, meer bijzonder door onder de arbeiders het inzicht te verdiepen in de noodzakelijkheid der practische beleving van Gods geboden en de leer der Kerk, als onmisbare voorwaarde om allengs een betere maatschappelijke ordening te kunnen vestigen. Dat derhalve rechtvaardigheid en naastenliefde en niet de leer van den klassenstrijd de maatschappij moet beheerschen. Dat de wederkeerige afhankelijkheid der menschen onderlinge rechten en plichten schept, die de Kerk, krachtens goddelijke opdracht, door alle eeuwen heen aan het menschdom voorhoudt en inscherpt.

Verdieping van Kath. inzicht op dit gebied versterkt in de arbeiders het waardigheidsbesef als mensch en tevens het daadwerkelijk verlangen naar een volwaardige plaats in staat en maatschappij. Het verlangen ook naar persoonlijke verheffing in materieelen en cultureelen zin, waartoe de arbeidersbeweging naar vermogen doelmatige instellingen vestigt en passende hulpmiddelen aanwendt. Dit leert den arbeiders voor eigen zaak de noodige offers te brengen en kweekt het bewustzijn van zelfstandigheid, als basis voor duurzame en alzijdige verheffing. Het groote socialistische deel der arbeidersbeweging wordt tot dit doel geïnspireerd door de klassenstrijdgedachten, die oorspronkelijk door Karl Marx, Friedrich Engels, Ferdinand Lassalle e.a. zijn verbreid, maar de Kath. arbeidersbeweging plaatst zich op den voor alle tijden en menschen geldenden grondslag van het Evangelie en volgt bij haar streven de leer en de aanwijzingen der pauselijke encyclieken, in het bijzonder van Rerum Novarum (15 Mei 1891) en Quadragesimo Anno (15 Mei 1931). Het is vooral laatst

genoemde encycliek, die krachtigen steun biedt aan het reeds lang in de Kath. arbeidersbeweging levende verlangen naar emancipatie der arbeiders in het bedrijfsleven, door een met publiekrechtelijke bevoegdheid toegeruste bedrijfsorganisatie. Deze sociale emancipatie brengt de positie der arbeiders allengs op hooger peil en wordt van groote opvoedende waarde geacht, niet alleen voor het bedrijfsleven in den engeren zin, maar vooral ook voor een ordelijke en rustige ontwikkeling der moderne verhoudingen in staat en maatschappij. *Kuiper*.

Arbeidersencycliek, pauselijk rondschrijven over den toestand der arbeiders, encycliek „Rerum Novarum" van paus Leo XIII van 15 Mei 1891, waarin de beoordeeling van het arbeidersvraagstuk door de Kerk wordt uiteengezet en welke encycliek tot grondslag dient der sociale actie; zij eischt tot oplossing van het arbeidersvraagstuk het zedelijk herstel van het economisch leven door gerechtigheid. liefde, eerbied voor de waardigheid van den mensch, wettelijke arbeidsbescherming, een betere goederenverdeeling, een menschwaardig loon, behoud van eigendom, de mogelijkheid van het verkrijgen van eigendom ook voor arbeiders en door vereenigingen van de arbeiders. Naar aanleiding van het 40-jarig bestaan der encycliek R. N. verscheen het rondschrijven van Pius XI: „Quadragesimo Anno". → Rerum Novarum, Quadragesimo Anno. *M. Verhoeven.*

Arbeidersinkomen. A. werd in oudere economische literatuur maar al te veel gelijk gesteld met arbeidsloon en dan vooral met reëel arbeidsloon, het loon namelijk, dat de arbeider ontvangt, nadat hij het geldloon in bevredigingsmiddelen heeft omgezet. Ook al is het zeker waar, dat het reëel arbeidsloon in veel opzichten aan het a. gelijk staat, toch is er tweeërlei duidelijk verschil. Vooreerst, indien men vasthoudt aan de juiste opvatting, dat reëel inkomen gelijk moet worden gesteld aan de gebruiks(verbruiks)-middelen, die een persoon (gezin) periodiek ter consumptieve beschikking staan, blijkt, dat een aantal arbeiders voor hun geldloon nog heel andere bevredigingsmiddelen dan gebruiksmiddelen koopen. Men denke aan belegging op de spaarbank, in fondsen, aanschaffing van een huisje, klein vee en dergelijke. Vervolgens ontvangt, in onzen tijd vooral, de arbeider veel meer inkomen dan hij met zijn geldloon kan betalen. En wel krachtens bedeelingsbeginsel, van de plaatselijke en landelijke overheid. Hoeveel gebruiksmiddelen ontvangt de moderne arbeider om niet of voor een prijs, ver liggende beneden den kostprijs! Men denke aan bestrating, verlichting, ontspanningsplaatsen, onderwijs, badgelegenheden en zooveel meer.

Uit een en ander volgt, dat tusschen arbeidsloon als reëel loon en arbeidersinkomen scherp moet worden onderscheiden en dat men moet vasthouden, als men over het reëele a. spreekt, aan deze omschrijving: a. is het geheel van gebruiks(verbruiks)middelen, dat een arbeider (en zijn gezin) periodiek ter consumptieve beschikking staat. Verder → Arbeidsloon. *Veraart.*

Arbeidersjeugd, uitdrukking door de jeugdbeweging vooral in gebruik gekomen. Wordt toegepast op ongehuwde jongeren van circa 12—25 jaar van beider geslacht, die in fabriek, werkplaats, atelier enz. in loontrekkenden dienst zijn en als zoodanig de invloeden van het arbeidsmilieu ondergaan.

De behartiging van de zuivere vak- of beroepsbelangen der arbeidersjeugd geschiedt door de resp. vakbonden van volwassenen, waarin deze jongeren de aspiranten-groepen vormen. De geheel bijzondere positie, waarin de arbeidersjeugd opgroeit, heeft in Katholieke kringen aanleiding gegeven, naast de vakbonden een geheel afzonderlijke organisatie voor de arbeiders(sters)jeugd in het leven te roepen. Zielkundige, maatschappelijke en godsdienstige overwegingen hebben daartoe geleid. Deze organisatie stelt zich ten doel de arbeidersjeugd door sociale diensten te beschermen en te helpen, haar godsdienstig, zedelijk en sociaal te ontwikkelen vanuit het eigen arbeidsmilieu en het beroep, haar in te leiden in de standsorganisatie van volwassenen en te vormen tot degelijke Kath. arbeiders(sters).

Practisch kent in Holland alléén de Kath. jeugdbeweging zuivere arbeiders(sters)jeugdvereenigingen. De Jonge Werkman; in Limburg de Vereeniging voor het Kath. arbeidende meisje; de K.J.V. heeft afzonderlijke groepeeringen voor het arbeidende meisje (gilden). In België: de Kajotters(sters) (Kath. arbeidersjeugd). In Frankrijk de Jocisten (Jeunesse ouvrière chrétienne). In Duitschland Die Arbeiterjugend. → Jonge Werkman, Kajotters, enz. *B. de Groot.*

Arbeidersjeugdcentrale, → Soc.Dem.Jeugdwerk.

Arbeidersontwikkeling, in algemeenen zin het streven om, naast alle zorg voor de stoffelijke belangen der arbeiders en voor de verbetering hunner rechtspositie, ook hun geestesleven op hooger plan te brengen. Meer in het bijzonder het streven der groote vakcentrales naar de vorming van een kader, waaruit de talrijke hoogere en lagere bestuursfunctionarissen veilig kunnen worden gekozen. In Nederland heeft het R.K. Werkliedenverbond in het najaar van 1930 een stichting in het leven geroepen, de Ontwikkelingscentrale der Katholieke Arbeidersbeweging, die in de voornaamste industrie-centra van ons land plaatselijke en gewestelijke driejarige cursussen organiseert en daarnaast, voor de hoogere bestuurs- en andere functies in de beweging, een instituut voor sociaal hooger onderwijs zal beginnen. Voorts dient gewezen te worden op het Instituut voor Arbeidersontwikkeling, in 1924 door N.V.V. en S.D.A.P. opgericht, waarbij vooral de kadercursussen (weekends voor bestuurders) vermelding verdienen. Door de commissie voor samenwerking, gevormd uit de Christelijk-sociale bonden en het C.N.V., worden Christelijk-sociale cursussen georganiseerd.

België kent zijn → Centrale voor Volksontwikkeling (C.V.O.) in den schoot van het Alg. Christel. Werkersverbond (→ Arbeidersorganisatie in België) en zijn → Centrale voor Arbeidersopvoeding (C.A.O.) in den schoot der → Belgische Werkliedenpartij, en ook zijn → Arbeidshoogescholen.

Ook in het buitenland is de vorming van toekomstige leiders ter hand genomen. Zoo kent o.a. Duitschland, naast de Wirtschaftsschulen te Berlijn en Dusseldorf, de Akademie der Arbeit te Frankfurt a. M.; Engeland het Catholic Workers' College te Oxford, enz. *Beaufort.*

Arbeidersorganisaties in België zijn zoo uitgegroeid, dat alle arbeiders er ofwel socialistisch ofwel Christelijk georganiseerd zijn of toch den invloed van een der beide hoofdgroepeeringen ondergaan. Pogingen door liberalen en Vlaamsch Nationalisten gedaan, mogen als mislukt worden beschouwd; ook het communisme kwam nog tot geen noemenswaardige resultaten.

België is wellicht het eenige land waar, zoowel bij soc. als bij Kath., alle inrichtingen voor arbeiders tot één organisatiecomplex zijn samengebonden: het Algemeen Christen Werkersverbond of → A.C.W. voor de Katholieken en de Belgische Werkliedenpartij of → B.W.P. voor de socialisten. Zij beïnvloeden gansch het sociaal leven van het land. Gemengde commissies bestaan voor alle groote bedrijven en naast de afgevaardigden der patroons, zetelen daar de afgevaardigden der soc. en Christelijke organisaties. In alle openbare ichamen, op alle internationale conferenties, waar over arbeidersbelangen gesproken wordt, vindt men vertegenwoordigers van B.W.P. en A.C.W. Geen regeering is nog mogelijk zonder den steun van een der beide stroomingen.

Het socialisme in België is, onder dubbel oogpunt, georganiseerd op federatieven grondslag. Het is ten eerste samengesteld uit gewestelijke federaties, die sterk houden aan hun zelfstandigheid en slechts in de mate van het strikt noodzakelijke voor de eenheid van actie der partij aan centralisatie toegeven. Anderzijds en vóór alles is het een federatie van economische groepeeringen: coöperatieven, syndicaten, mutualiteiten. De meeste aangeslotenen bij de B.W.P. zijn het in blok door bemiddeling van een dier groepeeringen. „De B.W.P. is, door essentie, de politieke uitdrukking, de verlenging op politiek gebied van de syndicale, coöperatieve en mutualistische bedrijvigheid" (Van der Velde, blz. 21). De leiding der B.W.P. is in handen van het jaarlijksch Congres, den Algemeenen Raad, het Bureau van den Algemeenen Raad en het Secretariaat. De Algemeene Raad is belast met het uitvoeren der besluiten van het Congres door middeling van zijn Bureau en van zijn Secretariaat.

De soc. leiders, Van der Velde aan het hoofd, zijn meestal intellectueelen, gesproten uit de burgersklas; doch zij staan heel wat dichter bij het soc. dan hun collega's bijv. uit Frankrijk en Duitschland. Het zijn geen salon-socialisten; zij zijn vergroeid met het leven der partij, die zij hebben gesticht en uitgebouwd. De Waalsche invloed is er overwegend, vandaar dat minder belang wordt gehecht aan het cultureele vraagstuk: de Vlaamsche kwestie. Het middelpunt der soc. activiteit is de werkplaats en de gemeente. Zij syndiceeren den arbeider op het werk. Het syndicaat is voor hen de basis, waarop alles gebouwd wordt. Langs het syndicaat loodsen zij de arbeiders binnen in de mutualiteit en de overige economische inrichtingen, dikwijls door middel eener eenige bijdrage. In de gemeente worden zij gegroepeerd tot een onderdeel der politieke partij. Deze laatste jaren wordt meer gewicht gehecht aan de plaatselijke werking. De soc. organisaties zijn gegroeid tot een sterke economische macht. Hun arbeidersbank financiert op het oogenblik een groot deel der textielnijverheid.

Op cultureel gebied hebben zij geen resultaten bereikt, die beantwoorden aan de gebrachte offers. Wel beschikken zij over een machtige dagbladpers, geheel in handen der partij; ook hun Centrale Hoogeschool voor maatschappelijk dienstbetoon leverde degelijke resultaten; doch zij zelf klagen over hun mislukken op gebied van jeugdorganisatie, terwijl Van der Velde verklaart: „België is van alle landen, waar het socialisme een macht is, het land waar de deelname der vrouwen aan de arbeidersbeweging het geringst is". Onder godsdienstig oogpunt deed het Belg. socialisme veel kwaad in de arbeiderszielen. Zooals in alle landen, waar het binnendrong, zijn ook in België de kerken ledig geloopen in dezelfde mate waarin de volkshuizen der soc. volliepen. Het religieus soc. bleef een schuchtere poging en moet in België zijn levensvatbaarheid nog bewijzen. Meer dan ooit toont het soc. zich vol haat tegen de Kerk.

In de Christelijke arb. org. is de structuur verschillend van die der soc. Het A.C.W. is geen politieke partij zooals de B.W.P., al heeft het zijn eigen politiek programma en werking. Het is een sociaal organisme, dat de alzijdige belangen van den arbeidersstand behartigt en den Christen (Kath.) arbeidersstand in al zijn strevingen vertegenwoordigt. De verscheidenheid der werkliedenbelangen brengt de noodzakelijkheid mee van arbeidsverdeeling bij de sociale actie. Vandaar de noodzakelijkheid van bijzondere afdeelingen voor vakbeweging of A.C.V., mutualiteiten of Landsbond der Christen Mutualiteiten, voor coöperatief, voor spaarwezen en volksverzekering, voor vrouwengilden en jeugdbeweging.

Al die bijzondere afdeelingen zijn landelijk gecentraliseerd, beschikken over de zelfstandigheid, noodig tot het bereiken van hun eigen doel, doch zijn samenstellende deelen van het A.C.W., waarvan zij het algemeen doel helpen bereiken.

De leiding der standsorganisatie is in handen van het Congres van het A.C.W., gevormd door de afgevaardigden van de aangesloten provinciale Werkersverbonden en door de vertegenwoordigers van de nationale bonden met beperkt doel; door het hoofdbestuur gekozen uit de leden van den Middenraad.

Was de leiding vroeger overwegend in handen van priesters en van burgers, buiten den arbeidersstand opgegroeid, tegenwoordig ligt zij vooral op de schouders van arbeiders en van leeken, intellectueelen, met de democratische beweging vergroeid. De immer stijgende onafhankelijkheid der Christelijke economische en financieele inrichtingen heeft zulks meegebracht. De priester kan zich nu meer uitsluitend geven aan de taak van geestelijk raadgever; enkele burgers maken zich hoogst verdienstelijk in de technische besturen, bijv. spaarbank, coöperatieven, enz. In de gekozen besturen echter, in de leidersposten vindt men meer en meer menschen, gesproten uit den arbeidersstand: Heyman, Debruyne, Pauwels, P. W. Segers, Aug. Cool en anderen zijn zuivere producten der Christ. arbeidersbeweging. Vandaar een stijgend vertrouwen bij de Christ. arbeiders in een organisatie, die meer dan ooit de hunne is. Hierbij wordt volstrekt niet bedoeld dat de eerste leiders: Verhaegen, Helleputte, Nobels, Mabille, E. H. Deken De Grijze, E. H. Lauwers, mgr. Pottier — wij noemen slechts dezen, die reeds zijn heengegaan — ditzelfde vertrouwen niet verdiend hebben. Dat waren geen louter antisocialisten, geen „coffre-forts en délire", doch echte arbeidersvrienden, die in oprechtheid de nooden dier klas wilden lenigen. Het is hun groote verdienste, dat zij den Christ. arbeidersstand van België mondig hebben gemaakt.

Het middelpunt der actie van de Christenen is het gezin en de parochie. Zij nemen den geloovigen arbeider in zijn natuurlijk milieu: zijn thuis, daar waar hij woont en leeft als mensch, als echtgenoot, als huisvader, met vrouw en kinderen, in het plaatselijk Werkersverbond. Geheel de organisatie past zich aan bij de noodwendigheden van het huisgezin, houdt daar rekening mee en daar een Kath. arbeider ook moet zijn een parochiaan, breidt het plaatselijk werkgebied zich uit tot de parochie. Toch

verwaarloozen de Christ. organisaties de werkplaats niet. Onder den drang der K.A.J. en V.K.A.J. wordt meer dan ooit de aandacht getrokken op de verovering der werkplaats; doch ook daar blijft men den arbeider en de arbeidster volgen met hun belangen als huisvader en huismoeder. Vandaar dat bij de Christ. de plaatselijke werking in het algemeen intenser is dan bij de soc.

Zijn de soc. de Christ. voor geweest in zake economische machtsontplooiing, de laatsten gaan nu ook op dat gebied met reuzenstappen vooruit. Door het oprichten van de Belgische Arbeiders Coöperatie of → B.A.C. heeft de Christ. arb. org. in eigen schoot al de economische en financieele inrichtingen, dank de centralisatie, op stevigen grondslag tot stand gebracht. Welvaart is in België de verbruikscoöperatie met het grootste aantal winkels.

Heerlijk bloeit in de Christ. arb. org. het werk van arbeidersopvoeding. De Centrale Hoogescholen voor maatschappelijk dienstbetoon van Brussel en Leuven leverden prachtige resultaten, zoowel bij de vrouwen als bij de mannen. Alleen in de mannenorganisatie zijn meer dan honderd bezoldigden werkzaam, voorzien van het diploma van maatschappelijk assistent, terwijl de vrouwelijke hoogeschool reeds over de 200 gediplomeerden heeft voorbereid (einde 1932). → Arbeidshoogeschool. De Centrale dienst voor Volksontwikkeling of → C.V.O. zorgt voor de flinke werking van honderden studiekringen, richt gewestelijke sociale scholen op, moedigt ontwikkelingsavonden, recollecties en gesloten retraites aan. De K.A.J. en de V.K.A.J. zijn echte vormingsscholen voor de Kath. arbeidersjeugd. De bereikte resultaten overtreffen de stoutste verwachtingen en doen de soc. klagen: „We moeten bekennen dat we zeer weinig kunnen stellen tegenover de Kath. jeugd" (Le Peuple 13 Dec. 1932).

Het Nationaal Verbond der Christelijke Vrouwengilden is de machtigste der vrouwenorganisaties geworden, die einde 1932 aan ruim 170 000 arbeidersvrouwen en -meisjes een aan hun levensvoorwaarden aangepaste opleiding geeft.

De Christ. arb. org. mag wel rekenen op den steun van enkele dagbladen, vooral in Vlaanderen, een eigen dagblad heeft zij echter niet. Doch zij beschikt in alle gewesten van het land over eigen flinke weekbladen, verschijnend in 140 000 nummers; de voornaamste vakcentrales hebben een eigen vakblad, dat maandelijks aan de leden wordt bezorgd. Vrouwenorganisatie en jeugdorganisatie hebben puikverzorgde en talrijk verspreide maandbladen.

De soc. hebben in getalsterkte en als financieel-economische macht een voorsprong op de Christ. organisatie. Doch gedurig wijzigen zich de verhoudingen ten voordeele der Christ. organisatie, zelfs in Wallonië. De soc. mogen nog dubbel sterkere vakorganisaties hebben, die der Christ. zijn meer het vertrouwen aan het winnen. De tijden zijn achter den rug, dat men aan den Kath. arbeider moest vragen uit gewetensplicht een organisatie bij te treden, die minder stoffelijke voordeelen aanbood. De vakcentrale der textielbewerkers, die 82 350 leden telt, kan zich gerust onder alle opzichten meten met de sterkste centrale der soc. De sociale politiek der Christ. arb. org. — vooral tijdens het vijfjarig ministerschap van Hendrik Heyman — heeft aan de arbeiders bewezen, dat men zonder en zelfs tegen het socialisme hun belang oprecht weet te behartigen. De industrie in België is zich aan het verleggen naar Limburg en de Antwerpsche Kempen, naar een Kath. milieu. Zullen de Christ. organisaties daar de industrie kunnen opvangen? Alles laat het voorzien en niet alleen dat, maar daar, waar schier alles verloren ging, is men moedig het herkersteningswerk begonnen.

De Christ. organisaties zijn nu zoo sterk geworden, dat de soc. wellicht alle hoop moeten opgeven alleen de meerderheid te worden. De toekomst in België behoort aan de Christene arbeiders.

Lit.: Algemeen Christen Werkersverbond van België: 10e Congres; Dr. L. Colens, De vorming van leiders voor sociale werken (Leuven, Centrale Hoogeschool voor Christene Werklieden); Em. Van der Velde, Le parti ouvrier belge 1885—1925; Verslagen ingediend bij het 3e Congres der B.W.P. (1931); G. C. Rutten O.P., Sociale studie en sociale actie (1932); Arendt S.J., La nature, l'organisation et le programme des syndicats chrétiens; Van Gestel O.P., Het Religieus Socialisme.

Cool.

Arbeiderspers is een product van de arbeidersbeweging. Zij is in den echten zin des woords een „orgaan" der socialistische partij. Langen tijd was ze slecht geredigeerd en een eenzijdige socialistische strijdpers. Zij stond meer onder de leiding van den partij-agitator, dan van den beroepsjournalist. Ook nu nog zijn de redacties van socialistische bladen meestal in handen van partijleiders en politici. Na den oorlog echter is de arbeiderspers journalistisch verbeterd en is ze van een louter politiek dagblad een familiedagblad geworden, dat veel gelijkenis vertoont met de burgerlijke bladen, met een bijzondere voorliefde nochtans voor sociale en economische voorlichting en voor de verspreiding van natuurwetenschappelijke kennis.

Lit.: O. Groth, Die Zeitung (4 dln. 1928—'30); V. Leemans, Pers en Universiteit in Duitschland (1932).

Leemans.

Arbeidersraden werden bekend aan het einde van den wereldoorlog (1914—1918). De sociaal-economische verwarring, die tezamen met en als gevolg van de militaire nederlaag in Duitschland en Oostenrijk intrad, veroorzaakte revolutionnaire bewegingen onder de industrie-arbeiders, die een tijdelijke organisatie vonden in arbeiders- en soldatenraden, soms in arbeiders-, boeren- en soldatenraden (Arsolraden en Arbausolraden).

Reeds eer in Rusland, omstreeks den tijd van den vrede van Brest-Litowsk (1917), waren dergelijke raden ontstaan. Zij waren de kernen van de twee daar opeenvolgende revoluties. Later, in 1922, als uitvloeisel van de syndicalistische vakbeweging, ontstonden zij ook in het Noordelijk industriegedeelte van Italië, in samenhang met de ellendige economische toestanden, die toen in Italië heerschten.

Spoedig zijn zij overal verdwenen. Zij konden niets uitrichten en werden langs allerlei wegen afgeleid. In Duitschland nam het Betriebsrätegesetz, met de instelling van Betriebsräte, tezamen met het weldra intreden van wat rustiger toestanden, den wind geheel uit de zeilen van deze revolutionnaire comités; want dat waren ten slotte deze a. Sovjet-Rusland, dat na de tweede Russische revolutie ontstond, vormde een proces van den economischen arbeid, waarin de a., zoo zij al bestaan, in ieder geval een volkomen ondergeschikte beteekenis hebben bij die geweldige centralistische organisatie. In Italië heeft het Fascisme de revolutionnaire beweging in de industrie snel en afdoende bedwongen. Verder → Bedrijfsorganisatie.

L i t. : De Langhe, Het Bedrijfsradenstelsel in Duitschland (Brugge 1932). *Veraart.*

Arbeiderssportbond, → Sportorganisaties.

Arbeidersstand. De economische ontwikkeling heeft geleid tot het ontstaan eener arbeidersklasse, wier hoofdkenmerk is, dat zij is aangewezen op loonarbeid zonder uitzicht op zelfstandigheid. Deze klasse is nieuw en heeft zich in betrekkelijk korten tijd aanzienlijk uitgebreid. Op een congres van de Kath. Arbeiders-Internationale, in 1928, werden de volgende gegevens medegedeeld: Europa telde in 1925 rond 480 millioen inwoners. Hiervan verrichtten 212 millioen arbeid. Afhankelijke loonarbeiders en met hen gelijk te stellen bedienden waren er 95 millioen, 40 millioen in de industrie, 13 millioen bij handel en verkeer; de overigen verdeeld over landbouw, openbare diensten en huisdienst. In vele staten steeg het aantal loonarbeiders ver over dit gemiddelde. Volgens de Duitsche beroeps- en bedrijfstelling van 1925, voorzien 43 van de 62 millioen inwoners in hun levensonderhoud door afhankelijken loonarbeid, d.i. 70% van het Duitsche volk. Volgens nog zeer gebrekkige statistieken zijn op de 100 producenten in afhankelijke positie geplaatst in Groot-Brittannië 78, België 72, Nederland 72, Australië 71, Vereenigde Staten 70, Denemarken 63, Oostenrijk 63, Zwitserland 62, Noorwegen 59, Tsjecho-Slowakije 56, Frankrijk 48, Italië 45, Spanje 40, Polen 30. Van de 41 millioen producenten in de Ver. Staten van Amerika (in 1921) waren 31 millioen loon- of salaristrekkers. Op grond van deze gegevens wordt aangenomen, dat de loonarbeiders reeds twee derden uitmaken van de bevolkingen der industrieele staten. Deze nieuw gevormde klasse ontwikkelde een machtspositie. Door organisatie heeft zij allerlei rechten veroverd. Zij bleef echter klasse of belangengroep, aangewezen op bescherming door den wetgever, en ingesteld op strijd. Onder den invloed van de Kath. en Chr. arbeidersbeweging is echter in vele landen een krachtig streven ontstaan, de loonarbeidersklasse te vormen tot een maatschappelijken stand en hiermede het strijdkarakter te vervangen door het ordeningsprincipe en staatshulp door georganiseerde onderlinge hulp. Om dit doel te bereiken is, volgens „Quadragesimo Anno”, mede noodzakelijk de loonarbeiders, die, wegens groote en toenemende onzekerheid van bestaan, ook in verband met hunne bezitsloosheid, in een proletariërstoestand verkeeren, op te heffen door vermogensvorming.

H. Hermans.

Arbeiderstuindorp (zie plaat), volgens vast plan gebouwd dorp, voornamelijk bestaande uit → arbeiderswoningen, in ruime en bij voorkeur lage bebouwing. Het a. kan worden beschouwd als een kleine → t u i n s t a d ; het spraakgebruik maakt tusschen beide categorieën geen duidelijk onderscheid. De beweging is ontstaan op het einde der 19e eeuw als reactie tegen de steden. In Duitschland was het Th. Fritsch, die in 1896 door zijn boek „Die Stadt der Zukunft” veel bijgedragen heeft tot de oprichting van de Duitsche Gartenstadt-Gesellschaft. In Engeland was het Ebenezer-Howard, wiens boek „To Morrow” in 1898 de directe aanleiding werd tot de stichting van een nieuwe tuinstad, Letchworth.

De a., welke in den regel worden gesticht door gemeenten of speciaal hiervoor opgerichte vereenigingen, hebben tot doel den fabrieksarbeider gelegenheid te geven zich op niet te grooten afstand van zijn werk te vestigen, in een aantrekkelijke en gezonde omgeving en hem in contact te brengen met het buitenleven, waartoe de beschikking over een eigen stukje grond krachtig meewerkt (→ Volkshuisvesting). Uit den aard der zaak liggen de a. op eenigen afstand van de groote steden en industriecentra, waarmede zij door goede verkeerswegen en -middelen verbonden moeten zijn en bestaan zij vrijwel uitsluitend uit ééngezinswoningen van verschillende grootte en huurwaarde, met niet te kleine tuinen. Voor het opstellen van het plan in verband met algemeene stedebouwkundige beginselen, → Tuinstad en → Stedebouw. In vele gevallen worden de verschillende deelen van het a. gegroepeerd rondom een centrum, gewoonlijk gevormd door een pleintje of brink, waaraan eenige der belangrijkste gebouwen liggen, als kerk, vereenigingsgebouw (soms gecombineerd met leeszaaltje en uitleenbibliotheek), school, winkelcomplex, enz. Enkele der bekendste a. in ons land zijn de tuindorpen Oostzaan, Betondorp c.a. en Nieuwendam te Amsterdam, het tuindorp Vreewijk te Rotterdam en het Lansink te Hengelo.

L i t. : → Tuinstad.

Arbeiderstuinen, meer bekend als v o l k s - t u i n e n, zijn in vele steden van Europa en Amerika, vooral sedert het midden van de 19e eeuw, gesticht. Ze liggen gescheiden van de woningen, worden meestal door vereenigingen of gemeenten verhuurd, of ook wel in eigendom bezeten, en door de bezitters in hun vrijen tijd bewerkt. → Volkstuinen.

Arbeidersverzekering, → Sociale verzekering.

Arbeidersvraagstuk. Hieronder wordt verstaan het op de arbeiders betrekking hebbende onderdeel der sociale kwestie, die daarin bestaat: in onze uit haar evenwicht geraakte maatschappij aan alle groepen der samenleving een behoorlijk bestaan overeenkomstig elks beteekenis blijvend te waarborgen. Onder „arbeiders” verstaat men dan in dit verband meer in het bijzonder handarbeiders en degenen, die met hen gelijk te stellen zijn, zooals opzichters, dienstpersoneel, lage ambtenaren, enz. Het ontstaan van dit vraagstuk hield verband zoowel met de ontwrichting der maatschappij ingevolge valsche leerstellingen en verwording als ook met de veranderingen der techniek en de verindustrialiseering der meeste landen. De samenleving der M.E. was geheel opgetrokken op de gedachte, dat de goederen der aarde en geheel de voortbrenging primair dienen moeten om aan de werkende menschheid (stoffelijken of geestelijken arbeid verrichtend) het bestaan te verzekeren; vandaar haar indeeling naar bediening en functie, beroep en beroepstanden. De Kerkelijke wetgeving omtrent leenrente en rechtvaardigen prijs beschermde den arbeider als producent en consument en de geringe ontwikkeling van verkeer, crediet en techniek maakten de regulatie van prijzen en loonen, arbeidsduur en rechtspositie gemakkelijk, daar er dientengevolge nog geen principieele scheiding bestond tusschen leidenden en uitvoerenden arbeid eenerzijds, arbeid en kapitaalbezit anderzijds.

Maar met de ontwikkeling van genoemde factoren ontstond het type „industriearbeider”, wiens lot het was niet enkel levenslang in ondergeschikten loondienst te blijven, doch bovendien onvoldoende verzorgd te zijn zoowel naar stoffelijke als geestelijke behoeften en dit wel vaak in zulk een ontstellende mate, dat een groot deel hunner geheel rechteloos, onvereenigd en onverdedigd, zonder uitzicht of hoop,

in een jammerlijken toestand verkeerde, ten prooi aan onmenschelijke practijken van even kortzichtige als hartelooze werkgevers, daar „een zeer klein aantal machtige kapitalisten aan de onafzienbare menigte proletariërs een juk had opgelegd, weinig van dat der slaven verschillend" (enc. Rerum Novarum). Elementen van dit vraagstuk zijn vooreerst de onvoldoende stoffelijke verzorgdheid door te lage loonen, met als gevolg kinder- en vrouwenarbeid, en ellendige woningtoestanden, welke beide factoren op hun beurt het gansche gezinsleven, samenwoning en opvoeding moesten ontwrichten. Daar bovendien bij elke ook normaal zich voordoende stijging der behoeften (groei van het gezin, ziekte, invaliditeit, ouderdom en tijdelijke werkloosheid) armoede en verder verval, althans behoeftigheid, haast onafwendbaar waren en hygiënische voorlichting en huisverzorging vrijwel geheel ontbraken, miste men elke voorwaarde voor dien betrekkelijken welstand, welke de onontbeerbare basis is van alle cultureel en moreel streven. Door dit alles dreigde de massa terug te zinken — en is zij ten deele teruggezonken — tot een toestand van verlaging, onbeschaafdheid en onontwikkeldheid, van uiterlijke en innerlijke verproletariseering, die weer het hooger zieleleven, geloof en godsdienst heeft ondermijnd. Andere elementen nog van dit vraagstuk moesten denzelfden vernielenden invloed op het geestesleven der arbeidende massa uitoefenen. De eischen der industrieele ontwikkeling brachten groote groepen tezamen in de bedrijfscentra; millioenen arbeidskrachten trokken weg van het land, van de kleine stad, uit hun beschermend milieu met zijn traditioneele vormen, doch werden in de groote stad niet in andere gelijkwaardige maatschappelijke formaties opgenomen; in de plaats daarvan kwamen zij slechts in een kring van talloos velen, wier streven opging in den strijd voor hun belang, liefst eenzijdig en materialistisch gezien; zonder bescherming of leiding kwamen zij te staan tegenover een maatschappij van moreele gezonkenheid en verleiding op elk terrein, een gemakkelijke prooi voor predikers van ongeloof en zedeloosheid, van haat en opstand.

Aan dergelijke toestanden dankt het 19e eeuwsche socialisme zijn ontstaan. Maar dat socialisme was opgetrokken op rationalisme en materialisme, op determinisme en evolutieleer; kind van de „Aufklärung", van de revolutie, ontkwam het niet aan al de zwakheden en eenzijdigheden van het stelsel zelf, dat het wilde bestrijden: het heeft den arbeider hoovaardig gemaakt, maar hem niet eigenlijk opgeheven; het heeft ten slotte den werkenden meer ontnomen dan geschonken. Immers, het verwaarloosde datgene, wat eigenlijk de natuurlijke grondslag is van 's menschen persoonlijke grootheid, nl. de erkenning van zijn onstoffelijken, vrijen geest, zoowel als datgeen wat daarvan de bekroning uitmaakt: zijn bovenaardsche bestemming. Zegenrijker is daarom de uitwerking geweest van de beroemde, speciaal aan het Arbeidersvraagstuk gewijde, encycliek „Rerum Novarum", in 1891 door Leo XIII uitgevaardigd en in het algemeen van de door de Kerk direct of indirect gewekte activiteit, die sedert een halve eeuw overal is ontbloeid. Door doelmatige organisatie en sociale wetgeving is de positie der arbeiders sindsdien zeer zeker wezenlijk verbeterd. Er is een arbeidsrecht gegroeid, dat hun vitale rechten krachtig beschermt: leven, gezondheid, veiligheid, verzekerdheid, rechtspraak, gezin, woongelegenheid, loonen, enz. Maar toch heeft het vraagstuk zich, behalve dat er nog veel te wenschen overblijft — het arbeidsrecht is immers nog lang niet compleet — toch heeft het zich onder andere opzichten weer meer toegespitst. Door de voortgaande industrialiseering der Westersche en ook der Oostersche landen bestrijkt het thans veel grooter massa's; door het toenemende verkeer zijn de concurrentiemogelijkheden met al haar bezwaren ontzaglijk vermeerderd; steeds versnelde mechanisatie en rationalisatie waren er het gevolg van; technische uitvindingen openden juist op dit punt ongedachte mogelijkheden en zoo hebben wij zien ontstaan en groeien de geweldige plaag van onzen tijd: de chronische werkloosheid van millioenen volwaardige arbeiders, waarvan velen al in hun jeugd de moreele zekerheid hebben nooit behoorlijk werk te zullen vinden. Welk een demoralisatie en ellende hiervan het gevolg zijn, is zelfs niet bij benadering te schatten. Ook anderszins is het probleem weer moeilijker geworden: de vraag der vorming en moreele bescherming van de arbeidende jeugd heeft andere proporties gekregen; taylorisatie en stukwerk bleken gevaren zoowel voor het physiek als voor de psyche der arbeiders te omsluiten en een ongekende stijging vooral der materieele behoeften overal, gevoegd bij een geraffineerde reclame van den kant der belanghebbenden, hebben ook in de kringen der arbeiders een onevenwichtig beeld van levensgeluk teweeggebracht, wat weer tot genotsjacht, ontevredenheid en spilzucht leiden moest. Verder is daar altijd nog het vraagstuk der ongeschoolde, goeddeels ongeorganiseerde arbeiders, op wie elke schok van het economische leven het eerst neerkomt (om van de toestanden in overzeesche gewesten niet te spreken), en in het bijzonder dringt ook heden ten dage de noodtoestand der landarbeiders als nieuw en sterk element naar voren. Het ingewikkelde vraagstuk blijkt derhalve, zoowel onder zijn moreel als zijn sociaal opzicht, buitengewoon groote moeilijkheden op te leveren; en ook de economische zoowel als de politieke kant ervan heeft zich na den oorlog en in de wereldcrisis sedert 1929 nog meer geaccentueerd.

Het diepere probleem betreft eigenlijk de geheele structuur der maatschappij; het gaat niet enkel om de levensconditie der arbeiders onder het opzicht van moreele, physieke en juridische bescherming binnen de grenzen der bestaande orde; de vraag is ten slotte aan eenieder het hem toekomend aandeel in de aardsche goederen te verzekeren (als onderbouw dan van zijn moreele en cultureele ontwikkeling) en dat wel op een anderen grondslag dan den bestaanden, m.a.w. op den grondslag van een betere regeling der bezits- en inkomstenverhoudingen, waardoor voor de massa de verlossing uit het proletariaat mogelijk zou worden. Want zooals de encycliek Quadragesimo Anno vraagt: „Al is het volkomen waar, dat een proletariërsbestaan lang niet hetzelfde is als pauperisme, het feit alleen van die onafzienbare drommen van proletariërs naast het matelooze vermogen van enkele schatrijken, is dat niet het meest onweerlegbare bewijs, dat de rijkdommen, die onze tijd van „industrialiseering" zoo ruimschoots voortbracht, verre van behoorlijk zijn verdeeld en aan de verschillende klassen der samenleving niet naar juiste verhouding ten goede komen?" En dit is daarom vooral van zoo enorme beteekenis, omdat, gelijk de enc. op een andere plaats zegt, „het sociale en economische leven in onze dagen zóó is ingericht, dat het voor een zeer groot

aantal menschen een hoogst ernstig beletsel vormt om zorg te dragen voor het eenig noodzakelijke, hun eeuwig heil". Dit alles is nu niet te verhelpen, tenzij door een verandering der mentaliteit eenerzijds, waardoor weer de Christelijke normen maatgevend worden, en dit ten volle, voor ieders gedrag in het verkeer der menschen onderling, maar anderzijds door een herziening der maatschappij zelve, waardoor het weer mogelijk wordt allen in de geproduceerde rijkdommen te doen deelen; en wel zoo, dat het aan de massa mogelijk wordt „door overleg en zuinigheid zich tot een bescheiden vermogen op te werken". De maat van wat iedereen ten deel valt „dient zoodanig te zijn, dat ze niet slechts toereikend is om in het noodzakelijke en in een passend comfort te voorzien, doch ze moet ook in staat stellen tot dien trap van meer beschaving op te stijgen, die, mits verstandig gebruikt, geen beletsel, doch veeleer een krachtig hulpmiddel vormt tot beoefening der deugd" (Quadr. Anno).

Het is daarom dat er gestreefd dient te worden naar een herstel der sociale orde, d.w.z. naar een waarachtige maatschappij, in allerlei geledingen, beroepsstanden en andere organen vertakt. Dan zal de opperste leiding der bedrijven berusten bij lichamen, waarin alle groepen, welke die bedrijven uitmaken, de arbeid in al zijn gradaties en verder het kapitaal zijn vereenigd. Zulks als waarborg daarvoor, dat inderdaad aller belangen als gelijkberechtigd zullen gelden en de bedrijven zooveel mogelijk een blijvende bron van behoorlijk inkomen vormen voor allen, die erbij zijn betrokken.

→ Arbeid, Bedrijfsschap, Beroepsstand, Medezeggenschap, Socialisme, Solidarisme.

Lit.: Hitze, Die Arbeiterfrage (⁴1904); Alb. Weisz O.P., Soziale Frage und Soziale Ordnung (I en II Freiburg i. Br. 1904); H. Pesch S.J., Lehrbuch der Nationalökonomie (I-V Freiburg i. Br. 1909—1924); Sombart, Die gewerbliche Arbeiterfrage (²1912); Haesle, Das Arbeitsethos der Kirche n. Th. v. Aq. u. Leo XIII (Freiburg i. Br. 1923); Herkner, Die Arbeiterfrage (⁸1923). *Weve.*

Arbeiderswoning is een kleine woning, bestemd voor een gezin uit de arbeidende klasse (arbeiders, laagste beambten, kleine neringdoenden, landarbeiders, enz.). Heden heeft elke zich ontwikkelende stad in de moderne cultuurstaten geheele wijken van nieuwe arbeiderswoningen, zijn er tuindorpen voor den derden stand ontstaan, en liggen ook overal op het land de a. verspreid. De voorziening in al deze woningen is een van de belangrijkste vraagstukken geweest der volkshuisvesting. Voor een overzicht over het geheele terrein, over de bereikte resultaten, over den groei der sociale, hygiënische en organisatorische inzichten, zie o.a. → Volkshuisvesting, → Woningwet, → Stedebouw.

Men kan de vele soorten a. direct verdeelen in twee groote groepen: **I.** woningen voor arbeiders, werkzaam in ambachten, industrieën en openbare bedrijven, en voor allen, die met hen in levensgewoonten overeenkomen; **II.** woningen voor de landarbeiders. De woningbehoefte werd voor beide groepen door zeer verschillende factoren bepaald en de soort van woning is voor beide bovendien in wezen verschillend; voor de eerste groep dient ze nl. uitsluitend tot woonruimte, voor de tweede groep is zij een ruimte, zoowel voor woning als bedrijf.

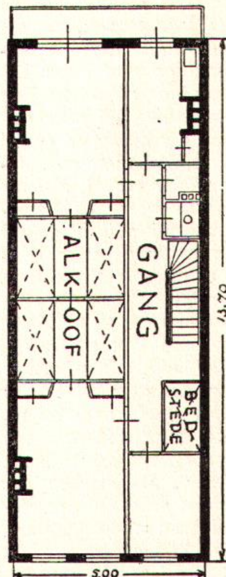

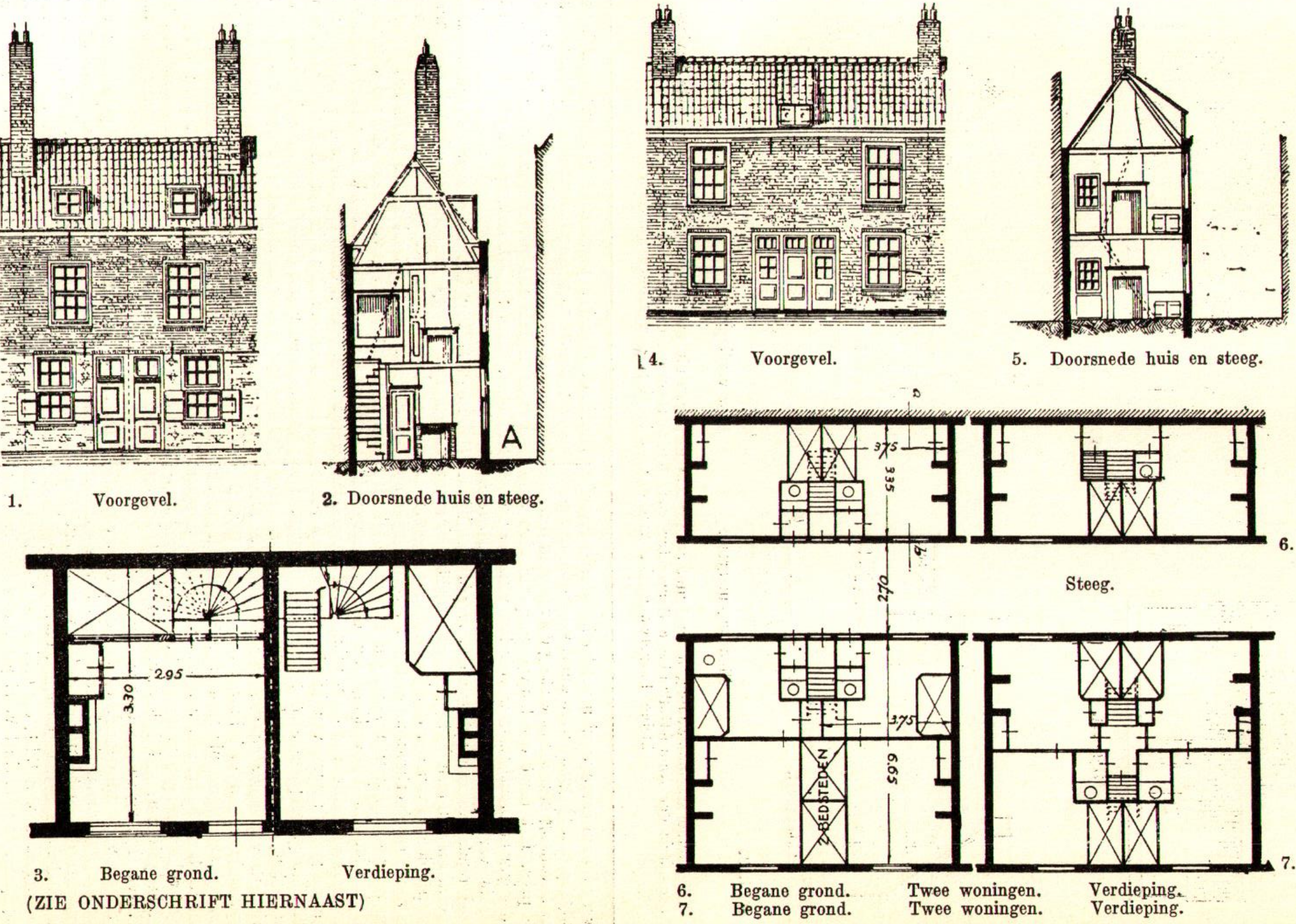
Fig. 1. Alkoofwoning Amsterdam, oude verdiepingswoning met 4 slaapplaatsen in een dubbele alkoof, verstoken van licht en lucht, evenals de bedstede op de gang.

I. De woning voor fabrieksarbeiders enz.

A) Economische en sociale factoren. Bij de huisvesting dezer bevolkingsgroepen heeft die der fabrieksarbeiders van den aanvang af het moeilijkste probleem gevormd. Dit ontstond direct bij de snelle opkomst der industrie in het begin der 19e eeuw en wel in de groote steden. Deze hadden toen voor de industrie sterke aantrekkingskracht, in hoofdzaak door de volgende (agglomeratie)-factoren: de elasticiteit van de arbeidsmarkt (ruimer voorraad van werkkrachten dan op het platteland); de vele verkeerswegen, die er samenkwamen (gemakkelijke aanvoer van grondstoffen, afvoer van producten); de betere openbare diensten (bewaking, brandweer, post, watervoorziening, later: gas, electriciteit, telefoon, enz.) en het directe afzetgebied onder de inwoners van de stad van vestiging. De groote steden en reeds van oudsher bestaande industriecentra zogen dus van het land arbeidersbevolking aan. Buitendien nam de totale bevolkingsaanwas zeer toe (méér en vroeger huwelijken, mogelijkheid om de kinderen te laten werken in de fabrieken). → Bevolking.

Aan de huisvesting van deze massa's werd aanvankelijk bitter weinig zorg besteed. Er ontstond spoedig woninggebrek. Oude woningen werden gesplitst of vertreksgewijze verhuurd. Stallen en schuren werden tot woning omgewerkt. Onbruikbare open ruimten,

Fig. 2. Oude, rug-aan-rug-gebouwde woningen met hun ligging t.o.v. de straat. In de doorsneden (2 en 5) en plattegronden (3 en 6) ziet hoe men deze woningen met den achtergevel onmiddellijk tegen achtergelegen huizen zijn aangebouwd; ze hebben dus geen tuintje, geen doorluchting en alleen verlichting uit een smalle steeg (A). In 6 ziet men links twee woningen, ieder van één kamer en met eigen uitgang naar de straat; ertusschen ligt een trap naar de verdieping, die ook kan worden verdeeld in twee woningen met gemeenschappelijk privaat. In 7 ziet men links twee woningen, ieder van twee kamers. De bedsteden in de achterkamers van beide woningen liggen naast elkaar, slechts gescheiden door een houten schot (zie ook plaat I, fig. 1—6).

1. Voorgevel.
2. Doorsnede huis en steeg.
3. Begane grond. Verdieping.
(ZIE ONDERSCHRIFT HIERNAAST)
4. Voorgevel.
5. Doorsnede huis en steeg.
6. Begane grond. Twee woningen. Verdieping.
7. Begane grond. Twee woningen. Verdieping.

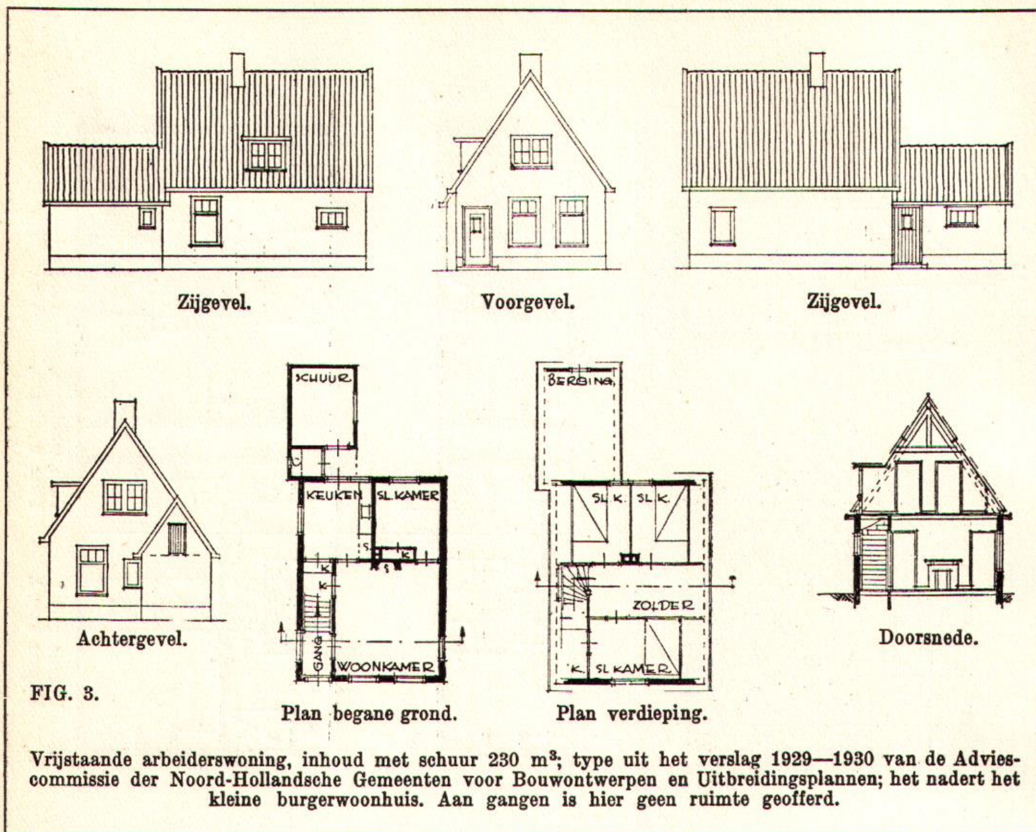

FIG. 3.

Vrijstaande arbeiderswoning, inhoud met schuur 230 m³; type uit het verslag 1929—1930 van de Adviescommissie der Noord-Hollandsche Gemeenten voor Bouwontwerpen en Uitbreidingsplannen; het nadert het kleine burgerwoonhuis. Aan gangen is hier geen ruimte geofferd.

overgebleven erven werden zonder behoorlijk toezicht volgebouwd. De grond werd duur, want door den groei der bevolking in zoo'n stad steeg de vraag en dus ook de prijs. Het bezit der bouwgrondspeculanten nam ieder jaar automatisch in waarde toe, wanneer zij het slechts vasthielden (→ Grondvraagstuk). Hierdoor werd rendabele woningbouw dus steeds moeilijker. Bovendien was men in hygiënisch opzicht niet tegen de problemen van een dichte bevolking opgewassen en waren de stadsbesturen met hun verordeningen op een massa-verhuur van woningen in het geheel niet voorbereid. De huisvesting van de onvermogende klasse is tientallen van jaren uitsluitend overgelaten aan de goede zorgen van blijkbaar alleen op winst bedachte grondspeculanten en huisexploitanten. De producten, die daarvan het gevolg geweest zijn, waren inferieur van bouw en van indeeling: rug aan rug geplaatste huizen met blinde achtergevels (fig. 2), woningen aan binnenplaatsen en in sloppen, met gebrek aan licht en lucht, met smalle, onverlichte trappen voor vele woningen gezamenlijk, met gemeenschappelijke privaten, met kelderwoningen, bedsteden en alkoven (fig. 1); en dan overbevolkt.

Schrik voor uitbrekende epidemieën, vrees voor de groeiende ontevredenheid, edel inzicht van enkelen brachten de eerste pogingen tot verbetering. Van overheidswege in Nederland o.a. de bepalingen in de Gemeentewet van 1851, die echter vaak niet werden toegepast, en het „Kort Verslag aan den Koning over de vereischten en inrichting van arbeiderswoningen" (1855), waarin „de holen der arbeiders" werden geschilderd. Ook het particulier initiatief was losgekomen; bouwvereenigingen werden gesticht; sommige fabrikanten hielpen hun arbeiders [zoo bijv. de in dien tijd alombekende cité-ouvrière van Jean Dollfus in Mulhouse, Elzas (1853), ook nagevolgd in België te te Verviers, in Duitschland te Pforzheim en Heilbronn (1856); iets later bijv. de eerste stichtingen van Krupp in Duitschland, het Pullmann-village in de Ver. St. (1880), Port-Sunlight van Lever Bros. in Engeland en in Delft het bekende Agneta-park (1884) van v. Marken, dat wel goed, maar nooit zeer groot geworden is]. Dergelijke pogingen waren voorbeeldig, doch tegenover den omvang van het kwaad onbeduidend in aantal. Protesten en rapporten deden dan ook eindelijk het inzicht baanbreken, dat hier met grootscher middelen en meer systematisch moest worden geholpen. Tot de huisvesting van de arbeidende klasse tenslotte in de meeste landen s t a a t s z o r g werd. In Ned. geschiedde dit door de Woningwet van 22 Juni 1901 (Stbl. 158); in België door de wetten van 9 Aug. 1889 en vooral van 25 Juli 1921; in Duitschland door de woningwet van 28 Maart 1918.

De Ned. Woningwet legt aan de gemeenten den plicht op verordeningen te maken betreffende de aan woningen te stellen eischen en op de naleving daarvan toe te zien. Tevens regelt de wet het verleenen van geldelijken steun aan woningbouwvereenigingen of andere lichamen, in het belang van de volkshuisvesting werkzaam.

De huisvesting der fabrieksarbeiders wordt met de

20e eeuw nogmaals een moeilijk probleem, wanneer voor de industrieën de agglomeratie-factoren der groote steden gaan afnemen. De toenemende d e g l o - m e r a t i e - factoren zijn : de hoogere kosten van levensonderhoud in de stad (dus de eisch van hooger loonen); de mentaliteit der arbeiders in de groote stad (meer gelegenheid tot propaganda door ontevredenen); de hoogere prijzen van industrieterreinen in de gr. stad; de ontsluiting van het platteland door betere verkeerswegen en leidingnetten. De industrieën gaan dus het platteland opzoeken. Dit geschiedt in versneld tempo, omdat de vroegere geleidelijke groei heeft plaatsgemaakt voor een schoksgewijze uitbreiding.

Begane grond. Verdieping.

Fig. 4. Arb.woning te Hilversum, arch. Dudok (zie pl. II, 1). Links: begane grond, rechts: bovenverdieping van het naastliggende, geheel gelijke huis. Van de voordeur komt men via een portaal direct in de voorkamer. De trap naar de verdieping is in de keuken. Goede ligging van W.C. aan tochtportaal tusschen keuken en achtererf.

Fabrieken van groote capaciteit verrijzen nu plotseling. De oorzaak hiervan is de f i n a n c i e e l e organisatie. Het streven naar macht, naar monopolie, heeft de ondernemingen gecombineerd tot concerns, die zich onderling nog verbinden tot trusts, of tot geheele bedrijfstakken omvattende kartels. Daardoor is uitgebreide rationalisatie mogelijk. Alle gelijksoortige onderdeelen van een groot concern kunnen bijv. worden bijeengebracht in één fabriek, die daardoor eensklaps sterk moet worden uitgebreid. Of de heffing van invoerrechten in een bepaald land doet het getroffen concern besluiten daar zoo snel mogelijk een fabriek op te richten; enz. Door dergelijke oorzaken ontstaat er dan in een landelijke omgeving plotseling behoefte aan een groote hoeveelheid a. In Ned. heeft de regeering sinds de woningwet in deze zeer royaal geholpen. In andere landen is dat zeker niet in die mate geschied. Bij een ontwikkeling van de industrie in bovengenoemde richting zal echter het euvel van een tijdelijken, hevigen woningnood nooit geheel ondervangen kunnen worden en is het evenmin uitgesloten, dat woningen nutteloos worden gebouwd in een streek, waaruit de industrie toch weer vertrekt.

Wat de woningvoorziening voor de andere hiervoorgenoemde groepen uit de arbeidende klasse betreft, een aanwas van deze groepen komt altijd eerst na dien der fabrieksarbeiders en geschiedt dan ook regelmatiger. De woningvoorziening is daardoor ook eenvoudiger te regelen.

B) Architectonische ontwikkeling. De 19e-eeuwsche architect beschouwde de a. als iets, dat niet tot de architectuur behoorde. Wanneer hij toch a. te bouwen kreeg, bracht hij het „weinig verder dan het aankleeden van een onverschillige constructie van bloote noodzakelijkheid met een decoratief omhulsel in een of anderen historischen stijl" (A. v. d. Steur, De Woningwet 1902-'29, blz. 248). Zoo ontstonden de huurkazernes met klassieke zuilengevels. De pioniers der verbetering in Ned. (J. E. v. d. Pek, Berlage, De Bazel, e.a.) behooren tot de generatie van 1890, waarvan de besten hun beroep zien als een s o c i a l e taak. Zij hebben gezocht niet alleen naar een beter woningtype door doelmatiger indeeling en nuttiger gebruik van de beschikbare ruimte, door een juiste ligging van de vertrekken t.o.v. elkaar (verkeerswegen in huis!) en van de bezonning, door een goeden lichtinval, practische keukeninrichting, enz., maar ook naar een eerlijk gebruik der materialen en een schoone vormgeving der a. en naar een juiste groepeering der bouwblokken in het stadsplan. De belangstelling voor de doelmatige a. gaat samen met een herleving der architectuur. En waar de architectonische inzichten achterblijven (dorpstimmerlieden enz.), doen de → schoonheidscommissies, steunend op de welstandsbepalingen in de bouwverordeningen, goed werk.

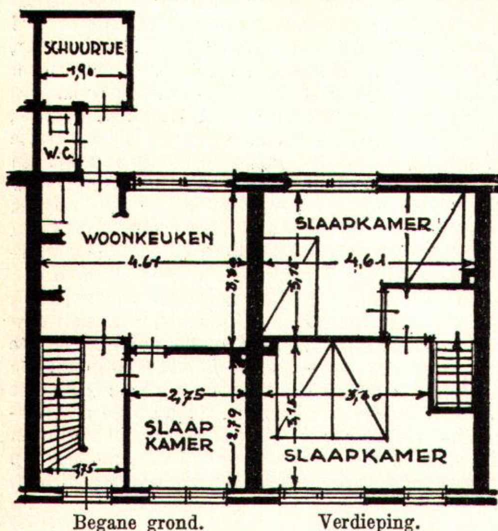
Door den wereldoorlog heeft de volkshuisvesting in Ned. een onverwachten invloed gehad op de architectonische en stedebouwkundige ontwikkeling. De stijging van prijzen en loonen zette den particulieren bouw eenige jaren geheel stop. Om den hieruit ontstanen woningnood te keeren ging het rijk over tot het bouwen van niet-rendabele woningen met steun van de rijkskas. In korten tijd moesten geheele woonwijken worden geschapen, waardoor de toenmalige architecten-generatie een zeldzame gelegenheid kreeg haar archit. ideeën en de met de 20e eeuw opgekomen stedebouwkundige inzichten in practijk te brengen. Gevolgen hiervan zijn geweest zoowel de fantastische Amsterdamsche straatwanden als ook laagbouwbuurten en tuindorpen (bijv. Vreewijk in Rotterdam). Ofschoon de bouwbedrijvigheid uit dezen tijd niet alleen de a. betrof, zijn deze hiervan toch wel een hoofdbestanddeel geweest en heeft vooral de voorziening in de a. Nederland een tijdlang aan de spits der moderne architectuur gebracht.

C) Technische eischen en indeeling. De a. kunnen evenals de overige woningen onderscheiden worden in ééngezins- en etage-woningen.

1° E é n g e z i n s w o n i n g. In Ned. (fig. 3-7) bestaat hiervoor, evenals in Engeland (fig. 8), een duidelijke voorkeur. Buiten de centra der groote steden vormt deze dan ook het normale woningtype (80% der a.). In vele streken van Ned. geven de bewoners bovendien aan het vrijstaande huisje de voorkeur boven het r ij e n h u i s, hoewel dit laatste (fig. 4 en 7) onmiskenbare voordeelen boven het eerste biedt (geringere perceelbreedte, daardoor goedkooper in grondkosten én in straataanleg; minder buitenmuren en daardoor minder afkoeling; gunstiger vorm van tuin; rustiger straatbeeld).

Ondanks hervormingspogingen wordt bij de indeeling van de a. — overeenkomstig de wenschen van het meerendeel der toekomstige bewoners — meestal nog het gangbare type middenstandswoning verkleind nagevolgd, nl. twee kamers en suite en een keukentje. Dit leidt bij de weinige beschikbare ruimte en het

betrekkelijk groot oppervlak, dat aan gangen en trappen verloren gaat, tot te kleine vertrekken, terwijl bovendien een van de suite-kamers meestal als „mooie kamer” wordt ingericht en dan zelden of nooit wordt

Begane grond. Verdieping.

Fig. 5. Arb.woning v. d. Ver. „Ons Limburg” (door mgr. Poels gesticht), bevat woonkeuken en 3 slaapkamers. W. C. aan overdekt plaatsje tusschen huis en schuurtje.

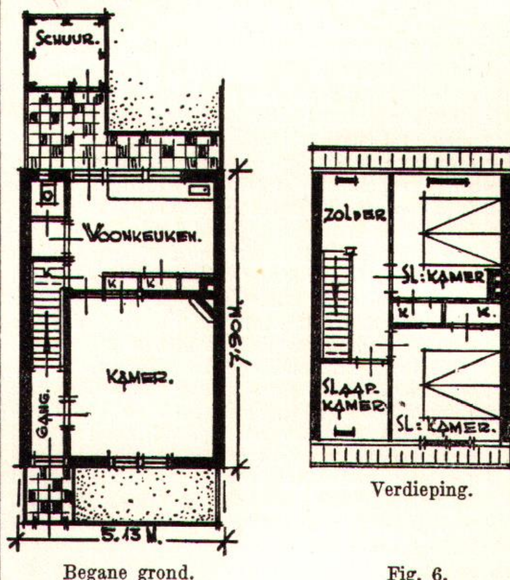
gebruikt. Beter is het te streven naar één groote woonruimte (fig. 7), welke bij voorkeur op het Zuiden of Oosten dient gelegd, waaraan soms de bij de bewoners nog zoo geliefde ligging aan de straatzijde moet worden opgeofferd (fig. 7, type D, en fig. 8). Dit ééne woonvertrek is tevens keuken (w o o n k e u k e n). Over de vraag, of de kookgelegenheid in dit vertrek, dan wel in een daarbij aansluitend klein keukentje moet worden ondergebracht, zijn de meeningen verdeeld (voordeel van één vertrek: goedkoope verwarming; nadeel: etensdampen). Fig. 9, zgn. Frankforter-keuken. Aansluitend aan de woonkamer vindt men in zulke a. vaak nog een klein vertrekje (fig. 5 en 7, D), geschikt als werkkamer, slaapplaats bij ziekte, enz. Een vrijstaand, of aan de keuken aangebouwd schuurtje (fig. 5) is van veel waarde voor berging, het doen van de wasch, enz. Op de verdieping behoort slaapgelegenheid te zijn voor ouders, jongens en meisjes afzonderlijk.

Om de genoemde vertrekken met een zoo zuinig mogelijk gebruik van ruimte en materialen te verkrijgen, moet de hoofdvorm van de a. vooral eenvoudig zijn; een rechthoekige plattegrond, afgedekt met een eenvoudige kap, is het beste; hiermee wordt tevens gewoonlijk het aantrekkelijkste uiterlijk verkregen. Het streven om ruimte te sparen heeft soms tot oplossingen gevoerd, waarbij de voordeur (met een portaal) alleen toegang geeft tot de woonkamer (fig. 4) en waarbij de overige deelen van het huis, ook de trap naar de verdieping, alleen via dit vertrek bereikbaar zijn (fig. 7, type D). Dit is geen bezwaar; vele arbeiders betreden hun woning toch bij voorkeur aan de achterzijde, door de keuken. Op de verdieping kan ruimte gewonnen worden, door beneden de ligging der stookplaatsen zóó te kiezen, dat de rookkanalen tot één schoorsteen vereenigd, loodrecht omhoog gaan op een punt, waar ze de indeeling van den zolder in slaapkamers niet beletten. Een goede indeeling hangt ook veel af van de plaatsing van trap en kapspant.

2° E t a g e w o n i n g. De bezwaren hiertegen worden in Ned. zoo sterk gevoeld, dat dit woningtype (fig. 10) alleen ingang heeft gevonden in de dichtstbebouwde gedeelten der groote steden, waar de hooge grondprijzen nog steeds tot het opeenstapelen van woningen dwingen, en ook hier ziet men dit type niet in den extremen vorm van de w o o n k a z e r n e s der wereldsteden (fig. 11-14). In gemeenten met minder dan 20 000 inw. komt de etagewoning practisch niet voor. Ook voor het verdiepingshuis heeft gestadig zoeken tot nieuwe oplossingen geleid (fig. 15, woning voor groot gezin). De pogingen tot verbetering beperken zich niet tot de indeeling van de afzonderlijke woningen, doch betreffen evenzeer de groepeering van de woningen in het blok en de inrichting van centrale voorzieningen, bijv. van een gemeenschappelijken tuin of k i n d e r s p e e l p l a a t s op het binnenterrein. De practische mogelijkheid van andere, meer technische voorzieningen in a., zooals centrale verwarming en warmwatervoorziening, zal nog moeten blijken. *Hesseling.*

D) Hygiënische eischen. In naam van de hygiëne heeft men indertijd het hevigst de toestanden der oude a. bestreden. In Ned. was dan ook aan de → gezondheidscommissies samen met het gemeentebestuur opgedragen de tenuitvoerlegging van een gedeelte der woningwet, nl. de paragrafen over woningverbetering, overbevolking en onbewoonbaarverklaring (→ Volkshuisvesting).

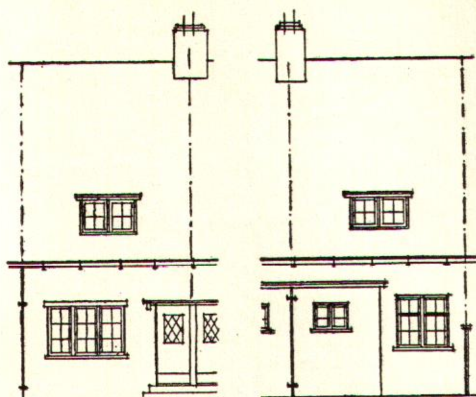
De hygiënische eischen zijn grootendeels voor alle woningen gelijk, zoo wat betreft: licht (ramen $^1/_5$ à $^1/_6$ der vloeroppervlakte); lucht (ventilatie door tuimelramen, openslaande ramen); vochtbestrijding (trasraam, niet-lekkende goten); drinkwatervoorziening (waterleiding); vuilafvoer (rioleering); bestrijding van ongedierte (ratten, muizen, wandluizen). → Woninghygiëne. Als ideaal voor de a. in Ned. ziet

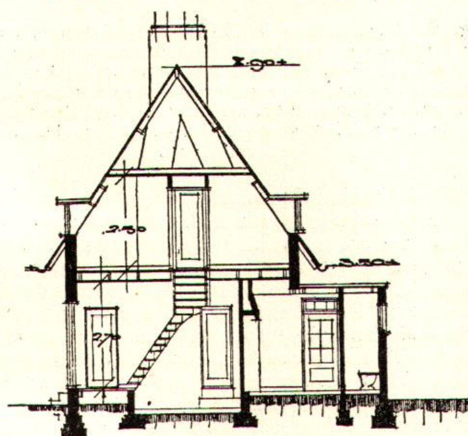
Begane grond. Verdieping. Fig. 6.

Fig. 6. Arbeiderswoning te Heemstede, arch. Gratema. Aaneengesloten bouw, inhoud 240 m³. Royale bouw, naderend tot klein burgerwoonhuis.

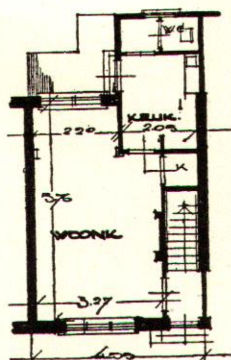
VREEWIJK. TYPE C.

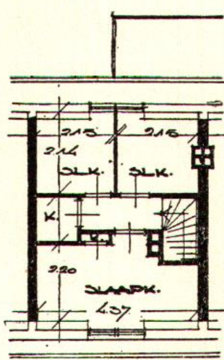
1. Voorgevel. 2. Achtergevel.

3. Doorsnede.

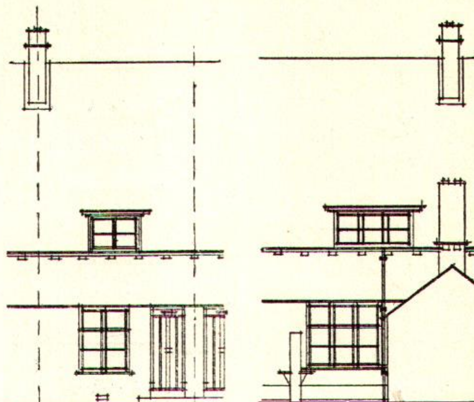
4. Begane grond.

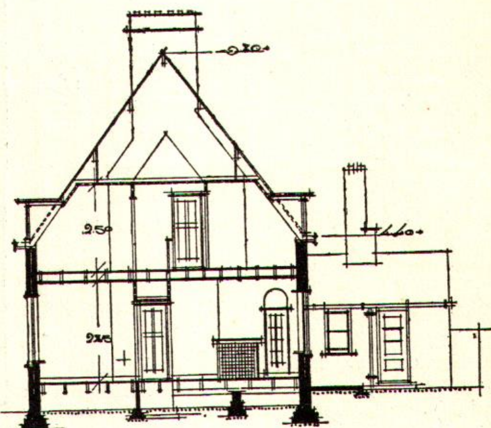
5. Verdieping.

Fig. 7. Arbeiderswoningen in tuindorp Vreewijk, Rotterdam (zie plaat II, 3). Arch. Granpré Molière, Verhagen en Kok. — Type C: beknopte plattegrond, flinke woonkamer over volle diepte van het huis (5,76 m); huurprijs in 1930: 5,50 gld. per week.

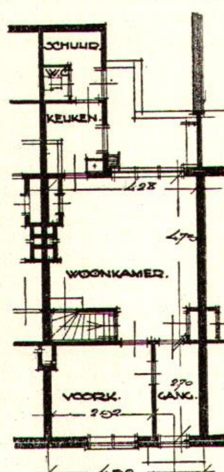
VREEWIJK. TYPE D.

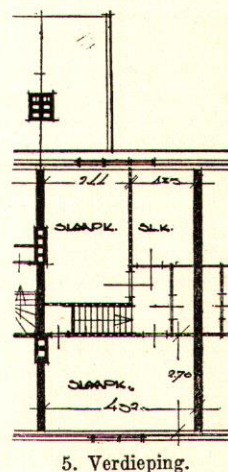
1. Voorgevel. 2. Achtergevel.

3. Doorsnede.

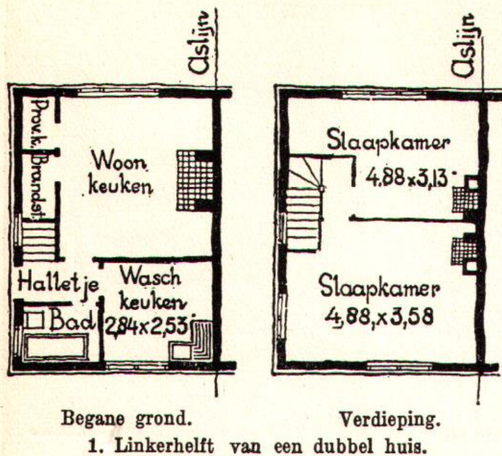

4. Begane grond.

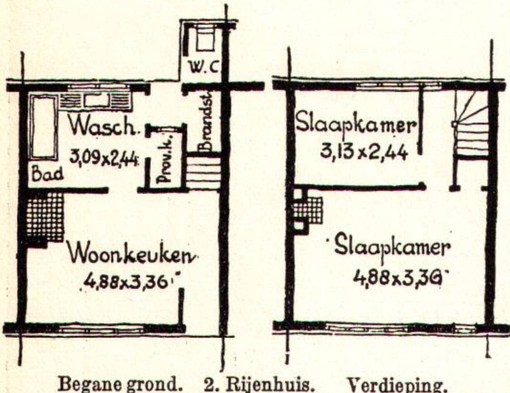

5. Verdieping.

Type D: woonk. a.d. achterzijde (Z.kant), a.d. voorzijde klein kamertje, trap naar de verdieping in de woonk.

Begane grond. Verdieping.
1. Linkerhelft van een dubbel huis.

Begane grond. 2. Rijenhuis. Verdieping.

Fig. 8. Arbeiderswoningen in de tuinstad Welwyn (Engeland). De Engelsche woning is meestal ruimer dan de Nederlandsche. Bij 1 zijn bad en W.C. in een afzonderlijk vertrekje geplaatst; woonkamer wegens bezonning aan achterzijde. Bij 2 staat het bad in de keuken. Opmerkelijk zijn de groote provisiekasten en brandstoffen bergplaats binnenshuis.

de hygiënist de ééngezinswoning en wel in het algemeen volgens de verbeterde indeeling hierboven gegeven, waaraan dan de volgende eischen te stellen zijn, wat betreft de m a t e n : oppervlakte terrein 100 m²; oppervlakte woning uitwendig gemeten 35 à 40 m² (bijv. gevelbreedte 5 m, diepte 7 à 8 m); hoogte tot halverwege in de kap 6 m; inhoud woning uitwendig gemeten 210 à 240 m³; inhoud schuurtje ongeveer 30 m³; oppervlak woonkamer minstens 15 m², woonkeuken tot 20 m²; hoogte woonkamer 2,70 m; inhoud slaapkamers zoo mogelijk 10 m³ per volwassene en 5 m³ per kind.

Deze opvattingen zijn echter nog geen gemeengoed in Ned. Sommige → bouwverordeningen, sinds de woningwet verplicht, hebben zich zelfs eenvoudig aan den bestaanden toestand gehouden. Er vallen nog verouderde plaatselijke opvattingen te verbeteren. En een doelmatige → woninginspectie kan dan maken, dat de resultaten der woningverbetering blijvend zijn.

L i t. : Dr. Droog, Werkmanswoningen, hoe ze zijn en wezen moeten Kath. Soc. Wbl. 1910); id. Heemsteedsche Woningtoestanden vóór en na toepassing der Woningwet (Kath. Soc. Wbl. 1911). *Droog.*

Fig. 9. Woonkeukens in Duitsche arbeiderswoningen. Bij 1 maken de etensdampen de woonruimte vochtig; bij 2 is het fornuis in een kookhuis geplaatst; bij 3 is deze kook-nis door een muur gescheiden van de woonruimte, wat eerst afdoende is (Frankfurter Küche). Een nauwe verbinding met het woongedeelte wordt bevorderd door een schuifdeur.

II. De landarbeiderswoning.

Landarbeiders hebben in Ned. tot heden nog vrijwel steeds in eigen huisvesting moeten voorzien. Huurwoningen, zooals voor arbeiders in industrieën en ambachten, komen niet voor, omdat ze door de lage en onzekere loonen niet rendabel zijn. Uitzondering maken slechts enkele huurwoningen voor de vaste werkkrachten in groote landbouwbedrijven. Zeer veel landarbeiders werken echter niet in zulken regelmatigen dienst en beoefenen naast het loonwerk op bescheiden schaal het boerenbedrijf voor eigen gebruik.

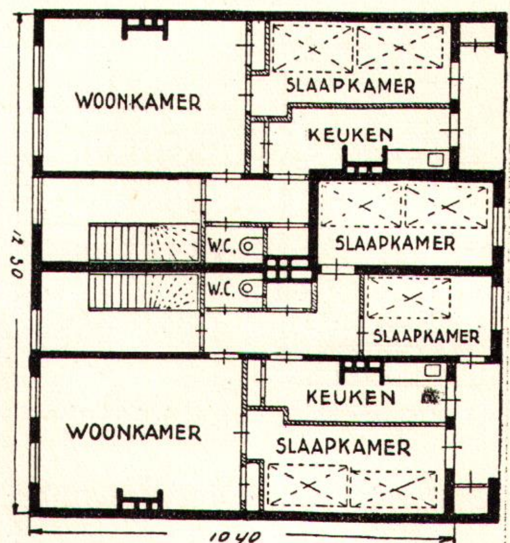

Fig. 10. Nieuwere etage-woningbouw, Amsterdam. De linkerwoning heeft één, de rechter drie slaapkamers.

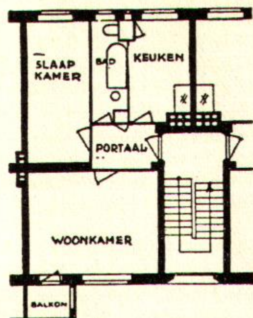

Fig. 11. 1½-kamerwoning.

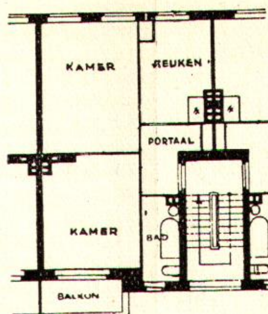

Fig. 12. 2-kamerwoning.

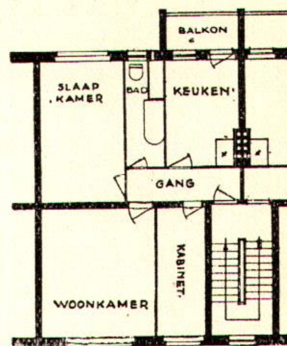

Fig. 13. 2½-kamerwoning.

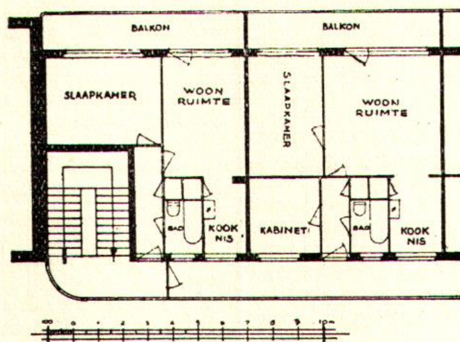

Fig. 14. 2½-kamerwoning.

Fig. 11—14. Arbeiderswoningen in Duitschland. Na-oorlogsche, Berlijnsche etagewoningen van verschillende grootte. De hier gegeven oplossingen zijn bekrompen t.o.v. Ned. voorbeelden. De woningen in fig. 14 zijn bereikbaar door een galerij, die langs het geheele blok loopt en waarheen aan de einden trappen voeren. Een dergelijke oplossing is reeds vroeger in Rotterdam toegepast (en eveneens in Weenen).

Die moesten dus steeds zelf voor land en woning zorgen. Volgens de gegevens van het „Gedenkboek v. h. Inst. v. Volkshuisvesting" was de practijk meestal als volgt: stukjes grond, die door hun ligging nergens anders voor konden worden gebruikt, bermen van wegen, taluds van dijken enz. vormden in den regel het eenig verkrijgbare bouwterrein. Het begin van het bouwkapitaal werd door een werkgever, door kerk- of armbestuur verschaft, of door collecte langs de huizen verkregen. Kon het woongedeelte in steen worden opgetrokken, de aangebouwde schuur was meestal van hout op steenen voet. Voor het dak werden dikwijls sparren gebruikt, zóó uit het bosch gekapt, en met stroo of slecht riet gedekt. Naar gelang men geld had, werd een gedeelte van de woning verbeterd; dat kon geslachten duren. Van buiten zien veel dergelijke woningen er schilderachtig uit met geteerd plint, witte muren en een groen bemost dak. Van binnen echter bevinden zich bedsteden in den achterwand, zoodat doorluchting van de woning niet mogelijk is; onder de bedsteden is vaak een ondiepe kelderruimte, vochtig en zonder luchtdichte afsluiting naar boven; er is geen waterleiding, geen gootsteen, geen faecaliën-afvoer; de onbeschoten zolder staat in open verbinding met de schuur en dient evenals deze vaak voor bergplaats én voor slaapplaats.

In hygiënisch opzicht moeten aan de land-a. minstens de volgende eischen worden gesteld: een oppervlak binnen de muren van 30 m² en een verdiepinghoogte van 2,70 m (door handhaving van deze maten kan de zolder voldoende groot worden); een opgaande brandmuur tusschen de woning en den stal, zoodat de zolder voor slaapvertrekken kan worden benut; afschaffing van bedsteden; een behoorlijke afdekking van een event. kelderruimte; een gootsteen in de (woon-)keuken en een afvoer-voorziening van het privaat.

Algemeene regels voor de indeeling zijn niet aan te geven. Deze hangt af van aard en omvang van het nevenbedrijf, dat de landarbeider uitoefent (akkerbouw, tuinbouw, veeteelt). Zij hangt eveneens af van de gewestelijke bouwtradities; → Boerderij. In het algemeen moet zij voldoen aan goede ligging van de vertrekken en bedrijfsruimten onderling en t.o.v. de windrichtingen. Evenals bij boerderijbouw is de woonkeuken het meest gebruikelijk (fig. 16, land-a. voor N. Brabant).

De woningwet maakte het stellen van deze eischen

mogelijk, en eveneens onbewoonbaarverklaring, indien hieraan in het geheel niet werd voldaan. Langzaamaan drongen deze eischen nu ook tot de bouwverordeningen

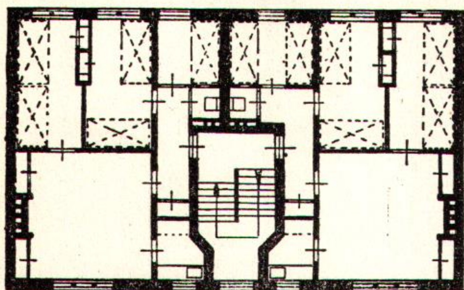

Fig. 15. Gemeente-woningbouw voor groote gezinnen te Amsterdam, arch. de Bazel (zie plaat IV, 4). In dit type is gebroken met de suite; de spoelkeuken is alleen bereikbaar door de woonkamer; de afmetingen der slaapkamers zijn bepaald in verband met de mogelijkheid tot plaatsing van bedden. Elk trapportaal geeft toegang tot 2 woningen, dus één voordeur per 8 gezinnen.

der plattelandsgemeenten door. Met rijksvoorschot werd een aantal dergelijke woningen gebouwd. Hiermee was echter de landarbeider nog niet in het bezit van deze woningen; daarvoor waren de loonen vaak nog te laag. Voor sparen en zelf bouwen volgens de eischen was evenmin gelegenheid. Hieraan is tegemoet gekomen door de landarbeiderswet van 20 April 1918 (Stbl. 259). Deze heeft o.m. ten doel aan landarbeiders land met woning (zgn. plaatsje) in eigendom te verschaffen. Landarbeiders van 25 tot 50 jaar, die ten minste 10% van de kosten kunnen betalen — welke maximaal 4 000 gld. mogen bedragen — kunnen voor de resteerende 90% voorschot van het Rijk verkrijgen, mits de gemeente zich voor rente en aflossing garant wil stellen. Deze rente en aflossing, welke in totaal niet hooger mogen zijn dan 3.— gld. per week, zijn zoodanig geregeld, dat de landarbeider het plaatsje na 33 jaar in vollen eigendom kan bezitten. Bij spaarzamen bouw kan van de 4 000 gld. genoeg overblijven voor een stukje land. Sommige plattelandsgemeenten hebben voor eigen rekening de voordeelen van de landarbeiderswet op analoge voorwaarden bereikbaar gemaakt ook voor andere arbeiders in hun gemeente (werkzaam op steenbakkerijen, suikerfabrieken, zuivelfabrieken, enz.).

Eigen woning voor arbeiders. De woning is een der gewichtigste cultuurgoederen en zeker in onze klimaatzone noodzakelijk voor een gezond familieleven. Onze principieele opvattingen over huwelijk en huisgezin en hun beteekenis voor het godsdienstig en maatschappelijk leven leggen ons niet alleen op, bepaalde eischen te stellen aan de indeeling van de woning en de woonwijken, maar maken de huisvesting voor ons van vitaal belang. Wij zijn niet klaar, wanneer er voldoende zulke woningen zijn (en dat is nog niet het geval), wij moeten ook het wonen zelf verzorgen. De wooncultuur is vrijwel verdwenen. Een der redenen is de weinige woningvastheid van de groote massa, vooral der fabrieksarbeiders. Een gevolg daarvan is geweest het toenemen van het aantal huurwoningen. Voor 150 jaar woonde ieder nog in eigen huis, nu woont in de wereldsteden 99% der menschen in huurwoningen. Hierdoor is bij de arbeiders de liefde voor de woning verdwenen. Voor het vernieuwen van de wooncultuur is eigen bezit van de woning zeer bevorderlijk, en de daarmee samengaande vaste vestiging, de gehechtheid aan den grond, het gevoel voor tradities zijn een geëigende voedingsbodem voor maatschappelijke deugden.

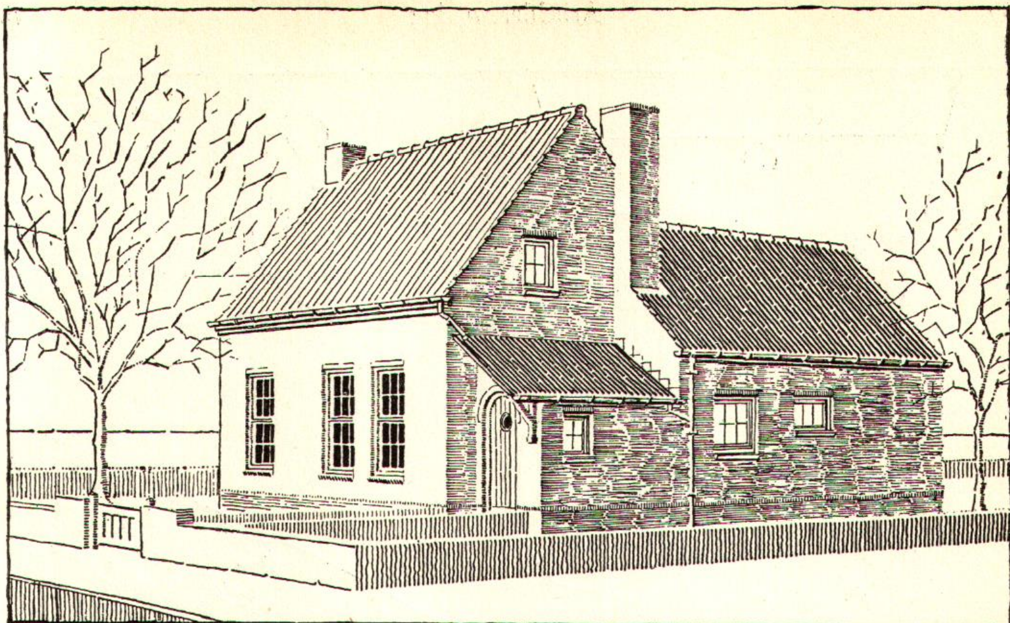
Vele vraagstukken hangen samen met het verschaffen van een eigen woning aan de massa der arbeiders: de vestiging (eventueel decentralisatie) der industrieën; stedebouwkunde en streekplannen (de woningen moeten geplaatst zijn in de natuur, eventueel met verschaffing van tuinen tot telen van eigen voedsel); verkeersvraagstukken (regeling van de „Pendelwanderung", het dagelijksch heen en weer reizen van woon- naar werkplaats); rechtskundige en grond-vraagstukken (onbelastbaarheid van het bezit, verbod tot verkoop aan niet-bewoners, enz.); financiering van den woningbouw; vraagstukken van sociale paedagogie, enz. → Volkshuisvesting.

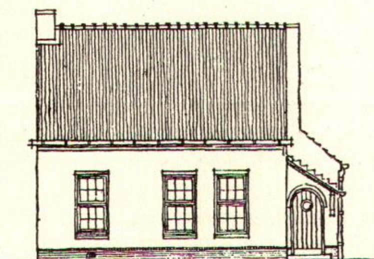
In verschillende landen is het streven naar een eigen woning voor arbeiders, meestal verbonden met het streven naar een onafhankelijk bestaansminimum, reeds lang ingezet. In Duitschland kent men de verschillende „Heimstätte"-bewegingen, die daar in 1925 wettelijk voor het geheele rijk geregeld zijn. Voor Ned. en België, zie hieronder. *Hesseling.*

A) In België werd op dit terrein reeds veel werk verricht. De eerste stoot tot het bouwen van arbeiderswoningen werd gegeven door de wet van 9 Aug. 1889, waarbij aan de Bouwmaatschappijen en aan de Algemeene Spaar- en Lijfrentekas faciliteiten en fiscale voordeelen verleend werden en machtiging om voorschotten te verstrekken. Verder bevatte deze wet bepalingen omtrent verlaging van registratie- en overschrijvingsrechten voor die arbeiders, welke eigenaar werden van hun woning. Tenslotte werd de Spaarkas er toe gemachtigd verzekeringen op het leven af te sluiten ten einde, in geval van vroegtijdig overlijden, de terugbetaling te verzekeren van de leeningen, welke door arbeiders aangegaan werden om de koopsom van hun huis af te betalen. Na den oorlog bleek deze wet niet meer te voldoen. Door de wet van 11 Oct. 1919, aangevuld door die van 25 Juli 1921, werd een Nationale Maatschappij voor goedkoope woningen en woonvertrekken in het leven geroepen, belast met het oprichten van plaatselijke of gewestelijke maatschappijen. De Nationale Maatschappij mag zelf nl. niet bouwen; zij verschaft evenwel aan door haar erkende Maatschappijen het benoodigd kapitaal om ontwerpen uit te voeren.

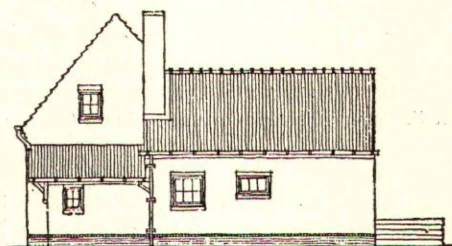
Teneinde den particulieren ondernemingsgeest op te wekken, voorziet een Koninklijk Besluit van 14 Aug. 1922 de uitkeering van bouwpremiën aan weinig bemiddelde personen, die voor hun eigen gebruik een goedkoope woning bouwen. Door een tweede Koninklijk Besluit van 14 Oct. 1922 wordt de uit-

Fig. 16. Landarbeiderswoning voor Brabant, arch. Bolsius. De teekening toont een woning met kleinbedrijf (ook oven voor eigen brood). De trap naar de slaapkamers op zolder staat in verbinding met de benedenslaapkamer der ouders, zoodat de kinderen zich 's nachts niet geïsoleerd voelen. Dit is wenschelijk, omdat men in deze streek nog aan de bedsteden ontwend dient te raken.

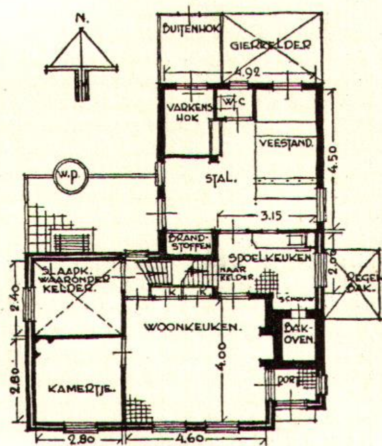

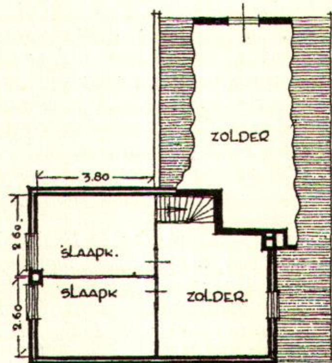
VOORGEVEL

RECHTER-ZIJGEVEL

PLAN BEG. GROND

VERDIEPING

Fig. 16. Zie onderschrift hiernaast.

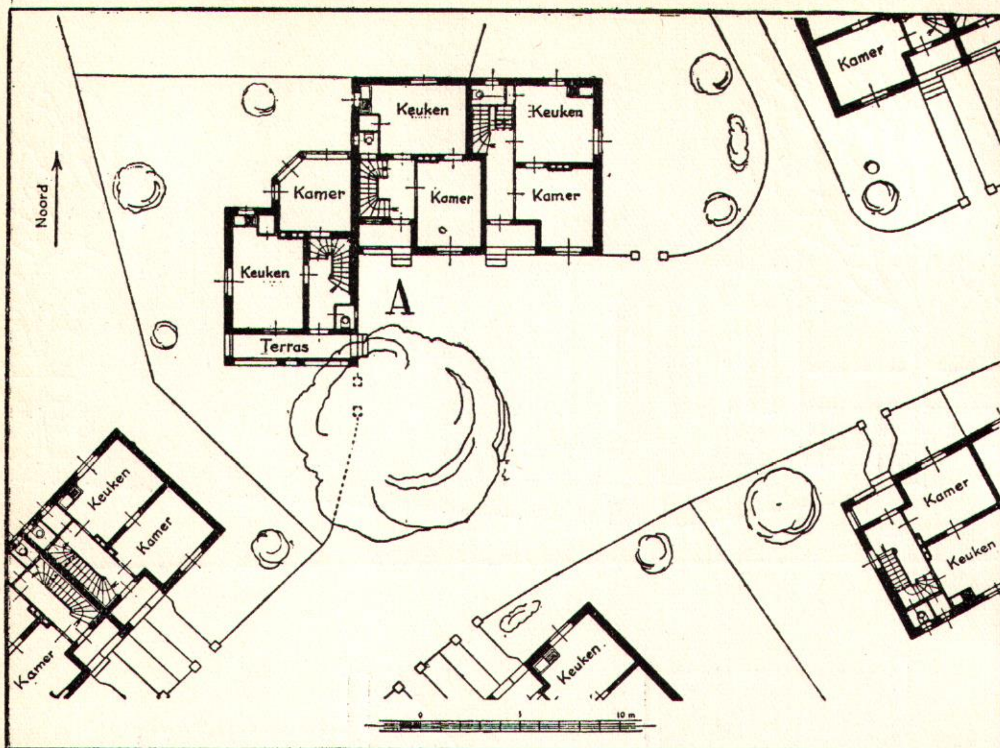

Fig. 17. Groep woonhuizen voor drie gezinnen (bij A) uit het tuindorp Altenhof bij Essen, een stichting van Krupp, gebouwd in 1907 (zie plaat III, 4 en 6).

keering van premiën uitgebreid. Zij mogen nu nl. ook gegeven worden aan weinig bemiddelde personen voor den aankoop van de afzonderlijke woningen, welke door de erkende Maatschappijen gebouwd worden of nog moeten gebouwd worden.

Tenslotte wordt bij een derde Koninklijk Besluit van 13 Febr. 1924 aan de personen, die genieten van het tweede der hierboven genoemde besluiten, een premie verleend tot schadeloosstelling voor de registratie- en overschrijvingsrechten, geheven op het bedrag van den verkoopprijs. In navolging der regeering hebben sommige provincies, en ook hier en daar een gemeente, het verwerven van een woning in eigen bezit willen aanmoedigen door een bijkomende premie uit te keeren aan hen, die de Rijkspremie ontvangen hebben. Tenslotte worden alle particulieren door een wet van 10 Juni 1928 er toe aangespoord nieuwe woningen te bouwen door hun de grondbelasting tijdelijk kwijt te schelden.

De 298 maatschappijen, erkend door de Nationale Maatschappij, hadden op 1 Sept. 1932 53 984 woningen gebouwd, waarvan 43 168 voor een gezin en 10 816 woonvertrekken. Op dezen datum waren 21 104 aanvragen voor het koopen van een huis bij de Nationale Maatschappij ingekomen; 18 061 woningen (42%) waren verkocht. Deze verkoop bracht 430 millioen francs op, welke gebruikt werden voor het bouwen van nieuwe woningen. Op 31 Dec. 1931 had de Algemeene Spaar- en Lijfrentekas 251 credietmaatschappijen erkend, welke 1 milliard 725 millioen geleend hadden aan 186 000 weinig bemiddelde personen, die daardoor eigenaar van een huis geworden waren. „De Spaarkas heeft aan de arbeidende klasse een ontzaglijken dienst bewezen, waarvoor deze haar nooit genoeg dank zal kunnen wijten." (Gosseries). Het Dept. van Nijverheid, Arbeid en Maatschappelijke Voorzorg had op 31 Dec. 1931 ongeveer 35 000 premiën vereffend op de 50 000 aanvragen, welke in aanmerking kwamen.

Ondanks alles wat gedaan werd, bestaan er echter nog veel krotwoningen. Men raamt het aantal ongezonde of overbevolkte woonvertrekken op meer dan 100 000. Uit de huisvestingsstatistiek, in 1920 opgemaakt voor 109 Belgische gemeenten met meer dan 10 000 inwoners, en in totaal 42% van de gansche bevolking van het rijk omvattend, werd in 1926 afgeleid, dat 118 000 gezinnen slecht gehuisvest waren in te enge kamers, onder onzedelijke voorwaarden en in krotwoningen. → Volkshuisvesting in België.

L i t. : Gosseries, L'habitation à bon marché en Belgique. (Brussel 1926, 907-929); Van Coppenolle, De Belgische politiek v. d. volkswoning (Brussel 1932). *H. Heyman.*

B) I n N e d e r l a n d is door het K.B. van 2 Oct. 1931 (Stbl. 409) door den wetgever de eerste stap gezet om het verkrijgen van een woning in eigendom ook voor de arbeiders in industrieën enz. te bevorderen. Hierbij is nl. geregeld de overdracht in eigendom aan de b e w o n e r s van door bouwvereenigingen of stichtingen gebouwde woningwet-woningen. Verder bestaan er in deze richting verschillende particuliere initiatieven. Merkwaardig op dit gebied is het werk van de N.V. Levensverzekeringmaatschappij „Concordia", instelling van het R.K. Werkliedenverbond

in Ned. Deze maatschappij vormt „spaargroepen" van een beperkt aantal personen, die zich het verkrijgen van een eigen woning tot doel stellen. Zij werkte met zoo gunstig resultaat, dat reeds na weinige jaren honderden arbeiders zich het bezit van een huisje konden verzekeren. Dit sociale werk heeft in Kath. kringen meer beteekenis gekregen sinds in de encycliek „Quadragesimo Anno" werd opgewekt tot opheffing van de arbeiders uit het proletariaat door vermogensvorming. *Henri Hermans.*

Lit.: dr. A. Dumont, Les habitations ouvrières (1905); ir. J. Zoetmulder, De Katholieken en het woningvraagstuk in „Het Katholiek Nederland 1813-1913" (1913); dr. H. P. Berlage, Normalisatie in Woningbouw (lezing 1918); P. Behrens en H. de Vries, Vom sparsamen Bauen (1918); Album, bevattende een 50-tal woningtypen voor met rijksvoorschot te bouwen woningen (1920); dr. R. Eberstadt, Handbuch des Wohnungswesens und der Wohnungsfrage (41920): dr. H. P. Berlage, ir. A. Keppler, W. Kromhout en J. Wils, Arbeiderswoningen in Nederland (1921); L. Zwiers, Kleine Woningen (1924); dr. R. Regge, pr., De Mensch en zijn Woning (1925); H. Kruger, Das Reichs-Heimstättengesetz (1925); § dr. Hans Kampffmeyer, Wohnungen, Siedlungen und Gartenstädte in Holland und England (1926); H. Brüning, F. Dessauer, K. Sander, Das nationale Bauprogramm (1927); § De Woningwet 1902-'29, gedenkboek van het Ned. Inst. voor Volkshuisvesting en Stedebouw (1930); Die Wohnung für das Existenzminimum (1930); Handwörterbuch des Wohnungswesens (1930); dr. ir. F. Bakker Schut, Industrie en Woningbouw (1933); verder de verschillende publicaties van het Ned. Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw en de door de Ned. Regeering gepubliceerde Verslagen en Mededeelingen over de Volksgezondheid.

Uit bovenstaande, met een § gemerkte werken zijn ons vsch. illustraties welwillend afgestaan.

Toelichting bij de foto-platen. Plaat I: Deze oude buurt van Amsterdam, gelegen in 't Oostelijk gedeelte van het centrum, voor een deel ook in de Jodenwijk, is door de gemeente grootendeels gesaneerd. Vele bewoners zijn overgebracht naar gemeentewoningen aan den overkant van het IJ. In fig. 1 (bij ×) ziet men duidelijk hoe smal het straatje tusschen de woningen is, hoe deze dus verstoken zijn van licht en lucht.

Plaat II: Fig. 1 is een gemeentelijk woningcomplex, fig. 2 een straatbeeld van een woningbouwvereeniging: fig. 3 en 4 zijn Rotterdamsche tuindorpen, nl. Vreewijk en Oud-Mathenesse. Fig. 5 geeft een nieuwe landarbeiderswoning, minder gelukkig van uiterlijk, maar doelmatig ingericht; fig. 6 geeft eenzelfde: oud, schilderachtig, maar onvoldoende.

Plaat III: Fig. 1 en 2 zijn voorbeelden van de ruim opgevatte Engelsche eengezinswoningen voor arbeiders. Fig. 3 geeft een vrij gunstig, eenvoudig aandoend voorbeeld van verdiepingbouw in Berlijn, Siedlung Siemensstadt van arch. Hertlein. Fig. 5 geeft een dubbele eengezins-a. in het tuindorp Heimaterde, een stichting van Krupp bij Essen, na den wereldoorlog gebouwd, arch. Suhnel. Fig. 4 en 6 geven het voor- en achteraanzicht van een groep eengezins-a. in het tuindorp Altenhof, eveneens een stichting van Krupp bij Essen, gebouwd 1907 (fig. 17 in den tekst toont den plattegrond).

Plaat IV: Fig. 1 en 3 geven het binnenterrein van een woningblok: bij 1 hebben de benedenwoningen ieder een klein achtertuintje met schuurtje, het overige is als gemeenschappelijke tuin ingericht, bij 3 hebben de benedenwoningen kleine plaatsjes, het verdere binnenterrein is kinderspeelplaats. Fig. 2 toont hoe het karakter van de woning voor het huisgezin geheel uit den verdiepingbouw verdwijnt. Fig. 4 zijn gemeentewoningen voor groote gezinnen van K.P.C. de Bazel (fig. 15 in den tekst geeft den plattegrond). Fig. 5 en 6 zijn woningen van M. de Klerk, den meest begaafden voorganger van de „Amsterdamsche School", welke na den wereldoorlog een kortstondigen bloei beleefde: in fig. 5 bevat elke „eenheid" 6 woningen; fig. 6 toont duidelijk het romantisch kleed, dat aan eenvoudige a. gegeven is.

Arbeiderszielzorg, → Aalmoezenier van den Arbeid.

Arbeidsambt (in België), ingesteld door het K. B. van 12 April 1895; dienst van het Ministerie van Nijverheid en Arbeid en staat onder het beleid van den minister, feitelijk een documentatiebureau. De wetten en koninklijke besluiten, die de arbeiders aanbelangen, worden er voorbereid. Men let er ook op de uitvoering dier wetten.

Het a. is verdeeld in afdeelingen. Deze houden zich bezig met beroepsvereenigingen, syndicaten, arbeidswetgeving, de inrichting van de Werkrechtersraden, geneeskundig toezicht, verzoening van geschillen, enz. *Vertessen.*

Arbeidsanalyse is het in de wetenschappelijke bedrijfsorganisatie toegepaste onderzoek, waarbij van ieder werkstuk, iedere taak nauwkeurig wordt nagegaan, hoe het werk moet worden uitgevoerd, welk gereedschap het best gebruikt kan worden en in welken tijd het kan worden volbracht. Het onderzoek naar de beste werkwijze en te gebruiken gereedschap stelt den bedrijfsleider in staat voor ieder werk de meest geschikte personen uit te kiezen, waartoe hij ook nog moet beschikken over de gegevens omtrent verstandelijke vermogens, scholing, routine, opmerkzaamheid, nauwkeurigheid van de arbeiders, hem door een psycho-technisch onderzoek verstrekt; voorts wordt bepaald, welke personen aan een taak moeten samenwerken, waarbij ieders onderdeel van het werk nauwkeurig wordt omschreven. Verder verschaft de arbeidsanalyse gegevens voor de mechaniseering van het bedrijf, wanneer bijv. een werk met aanwezige machines en gebruikelijke werkmethoden niet op economische wijze in korten tijd kan worden uitgevoerd, zal men tot ontwerpen en aanschaffen van speciale machines overgaan. Het voornaamste doel van de a. is echter het bepalen van den noodigen werktijd, teneinde vast te stellen, welke totaalproductie in een bepaalden tijd kan worden bereikt, resp. welken levertermijn men voor een samengesteld product noodig heeft. Bovendien levert de tijdstudie de basis voor het vaststellen van het uit te betalen loon, bij de verschillende stukloonstelsels, die alle ten doel hebben den ondernemer een zoo groot mogelijke productie bij minimumkosten te waarborgen en den arbeider een voortdurenden arbeidsprikkel te geven.

Lit.: F. W. Taylor, De grondslagen van wetenschappelijke bedrijfsorganisatie (Holl.); idem, Shopmanagement; J. D. Hackett, Labormanagement; D. V. Merrick, Timestudies as a basis for rate setting. *Taylor.*

Arbeidsbemiddeling. Hieronder verstaat men de bemoeiingen, zoowel van overheidsorganen, als van particulieren, welke ten doel hebben aan den arbeider een hem passenden werkkring en aan den werkgever geschikte arbeidskrachten te bezorgen.

1° **A. in Nederland.** De instellingen — zoowel openbare als particuliere — die zich met a. bezighouden, heeten arbeidsbeurzen of agentschappen van a. Sedert 29 Nov. 1930 is de a. in Ned. wettelijk geregeld, door de zgn. Arbeidsbemiddelingswet (A.W.). De A.W. onderscheidt openbare en bijzondere (of particuliere) a.

Als organen van openb. a. kent zij: 1° gemeentelijke arbeidsbeurzen of agentschappen van a. 2° Districtsorganen (districts arb. beurzen). 3° Een centraal Rijksorgaan. Al deze organen verrichten hunne diensten kosteloos. Zij moeten zoowel godsdienstig als politiek volkomen onpartijdig zijn. Deze onpartijdigheid brengt mede, dat zij hun bemiddeling moeten weigeren, zoowel aan een werkgever, in wiens bedrijf een arbeidersconflict (staking of uitsluiting) heerscht, als aan arbeiders, die rechtstreeks bij zoodanig conflict betrokken zijn.

De A.W. verplicht iedere gemeente een orgaan voor openbare a. in stand te houden. Zoodanig orgaan kan ofwel een agentschap van a. ofwel een arbeidsbeurs zijn. De wetgever noemt een orgaan van a. een a r b e i d s b e u r s, wanneer de dagelijksche leiding ervan het eenige of voornaamste werk is van den directeur. Elke gemeente met meer dan 15 000 inwoners moet er een arbeidsbeurs op nahouden. De arb. beurzen staan altijd, de agentschappen van a. gewoonlijk onder toezicht van een door den gemeenteraad benoemde commissie van ten minste vier leden plus voorzitter. De leden moeten voor de helft arbeiders en voor de helft werkgevers zijn. Met betrekking tot de a. is ons land verdeeld in 41 districten, ieder met een districtsarbeidsbeurs. Deze waarborgt de samenwerking tusschen de verschillende plaatselijke organen. Meestal wordt een der gemeentelijke arbeidsbeurzen aangewezen om als districtsarbeidsbeurs te fungeeren. Is dit om een of andere reden bezwaarlijk, dan kan de districtsarbeidsbeurs van Rijkswege opgericht worden.

Het centrale Rijksorgaan der a. is de Rijksdienst der werkloosheidsverzekering en a. Deze dienst is in de eerste plaats belast met de bevordering der interlocale en internationale a. Hiertoe is als orgaan van bedoelden Rijksdienst een centrale Rijksarbeidsbeurs opgericht. Verder is deze Rijksdienst belast met het toezicht op de lagere organen van a., met de opleiding van personeel voor de openbare a. e.d. De centrale Rijksarbeidsbeurs staat op haar beurt onder toezicht van de Centrale Commissie voor de A. en de Migratie. Deze Commissie dient verder den Minister en den directeur van den Rijksdienst der werkeloosheidsverzekering en der a. van advies in alle zaken de a. betreffende. D e b ij z o n d e r e i n s t e l l i n g e n v a n a. kunnen den Minister van Arbeid verzoeken met openbare instellingen van a. te worden gelijkgesteld. Wordt zoodanig verzoek ingewilligd, dan zal de bijzondere instelling voortaan samenwerken met de organen van openbare a. Alle bijzondere instellingen van a. zijn door de wet onder overheidstoezicht gebracht. Speciaal wordt nog in de wet behandeld de bijzondere a. m e t w i n s t o o g m e r k. Voor zoodanige a. wordt een vergunning van den Min. van Arbeid vereischt. Deze vergunning kan slechts gegeven worden aan degenen, die reeds voor 1 Maart 1929 de a. met winstoogmerk uitoefenden. Zij wordt geweigerd, indien de aanvrager of zijn echtgenoot logement- of caféhouder, geldwisselaar, pandhuishouder of iets dergelijks is, of indien hij zekere strafrechtelijke veroordeelingen (o.a. wegens zedenmisdrijven) achter den rug heeft (zie art. 45 A.W.). Bij weigering der vergunning beslist de Kroon, gehoord den Raad van State. De tarieven der a. met winstoogmerk staan onder regeeringstoezicht (art. 50—52 A.W.). *Stoop.*

2° **A. in België.** Sedert 1904 heeft de Regeering ook de vrije instellingen aangemoedigd, welke arbeidsbemiddeling ten doel hebben. Bij het uitbreken van den oorlog bleek het wenschelijk de arbeidsbemiddelingsbureaux (werkbeurzen) te vermenigvuldigen, ten einde de werkherneming te vergemakkelijken door aan de werkloozen werk te verschaffen in ondernemingen, waarin zij konden gebezigd worden. Zoo werd door het Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit in elke gemeente van het land een werkbeurs gesticht. Deze beurzen waren paritair, d.w.z. zij werden bestuurd door een raad, voor de helft samengesteld uit arbeiders en bazen, onder voorzitterschap van een onzijdig persoon. Na den wapenstilstand werd dit stelsel gehandhaafd (Koninklijke Besluiten van 19 Februari 1924 en 19 Januari 1925). Er bestaan officieele beurzen, ingericht door den Staat, en beurzen, erkend door de Regeering en staande onder haar toezicht.

De t a a k dezer beurzen is drievoudig:

1° openbare arbeidsbemiddeling in haar gebied. In geval van gemeenschappelijk geschil blijft de beurs in werking voor de inrichtingen, welke door het geschil getroffen zijn en welke zich tot haar wenden voor werkvolk. Dezen, die werk vragen, worden door haar afzonderlijk van het geschil in kennis gesteld alsmede van het aanbod dezer inrichtingen.

2° Medewerking te verleenen aan de verzekering tegen onvrijwillige werkloosheid door het toezicht op de verzekerde werkloozen in te richten.

3° Aan de belanghebbende partijen de bemiddeling hunner paritaire commissies aan te bieden om het staken van het werk te voorkomen of tegen te houden in geval van geschil tusschen werkgevers en werknemers.

Vooralsnog bezit België, zooals Frankrijk en Duitschland, geen wet op de arbeidsbemiddelingsbureaux. De eenige bepaling, welke er betrekking op heeft, is het eerste artikel, § 1, 80 en § 3 der wet van 29 Aug. 1919, waarbij aan degenen, die een bureau voor arbeidsbemiddeling, bevrachting of aanmonstering houden, verboden wordt hetzij zelf gegiste dranken te verkoopen of deze door een tusschenpersoon te laten verkoopen; dit verbod geldt ook voor de(n) echtgenoot(e), voor de bloedverwanten in de opgaande of nederdalende lijn van den houder, die bij hem inwonen. Men begrijpt deze bepaling. welke ten doel heeft de aanmonstering van werkvolk in de herbergen te verhinderen. Dit verbod geldt niet voor een arbeidershuis, voor een volkshuis, voor een kring, welke ondergebracht is in hetzelfde gebouw, op voorwaarde, dat er een afzonderlijke ingang en afzonderlijke lokalen zijn en de slijterij niets te maken hebbe met het arbeidsbemiddelingsbureau.

In 1930 zijn bij de officieele werkbeurzen 126 370 vragen om werk ingekomen tegen 51 758 werkaanbiedingen (werkgevers). 35 385 personen konden aan werk geholpen worden (→ Arbeidsmarkt).

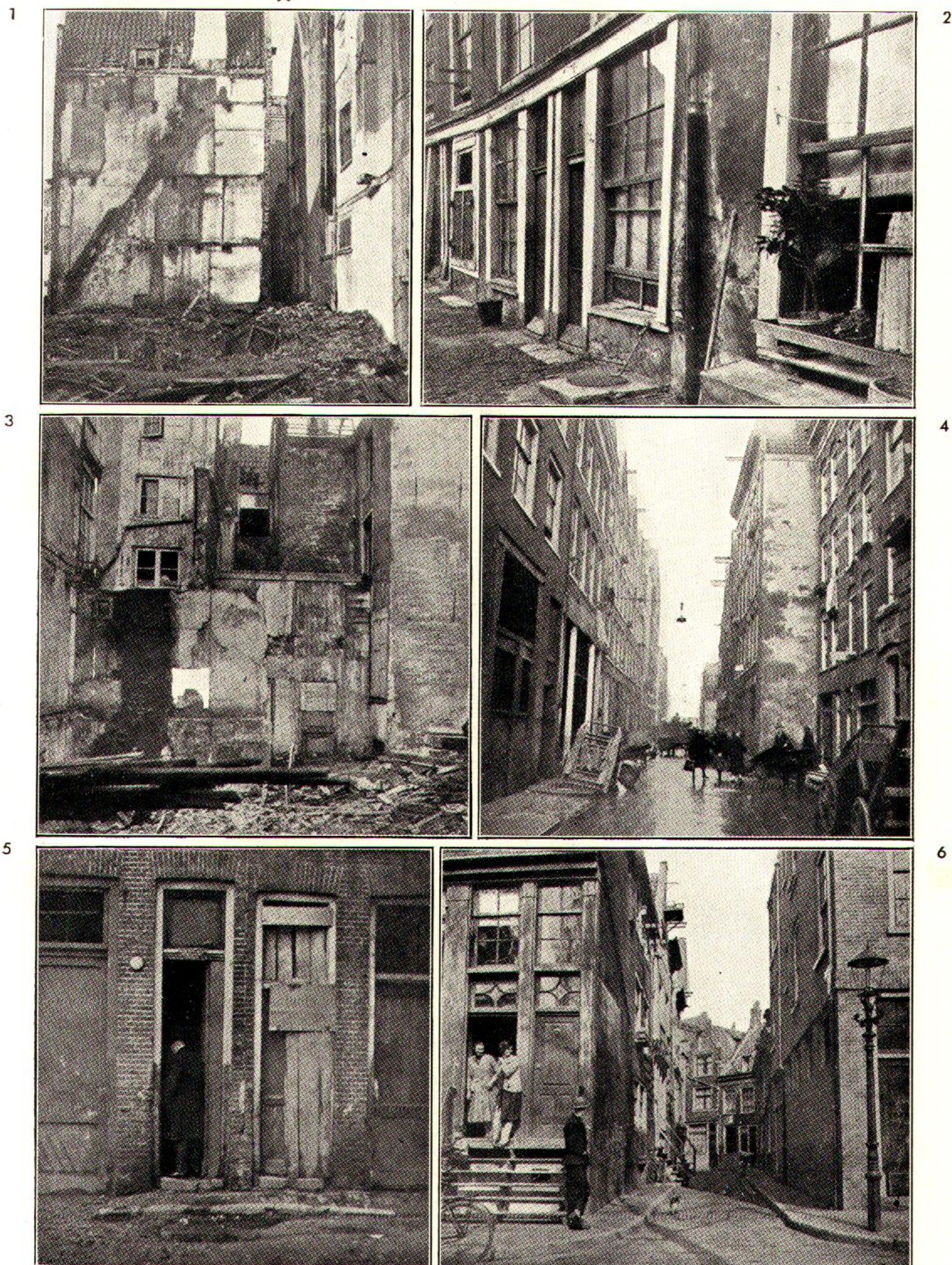
L i t.: H. Velge, Eléments de droit industriel belge (II 1927, 221—225). *H. Heyman.*

Arbeidsbesluit, → Arbeidswetgeving in Nederland.

Arbeidsbeurs, voor N e d e r l a n d, → Arbeidsbemiddeling; voor B e l g i ë, → Werkbeurzen.

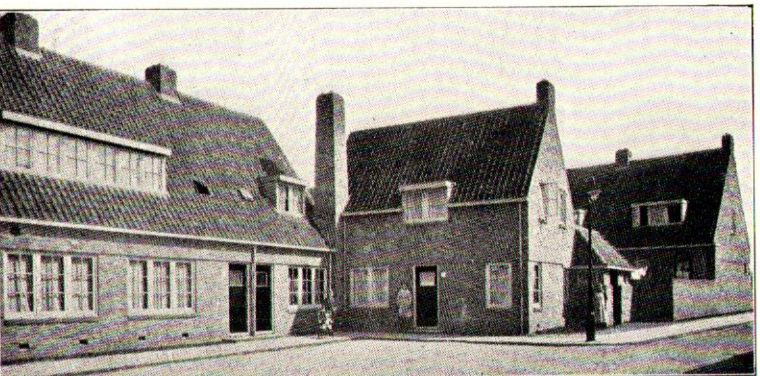
Arbeidsconflict is te onderscheiden van arbeidsgeschil. Een geschil tusschen werkgever en werknemer over de voorwaarden en omstandigheden in verband met de arbeidsverrichting kan er zijn zonder dat er een conflict is of komt. Arbeidsgeschillen zijn een

ARBEIDERSWONING I.
Krotwoningen te Amsterdam.

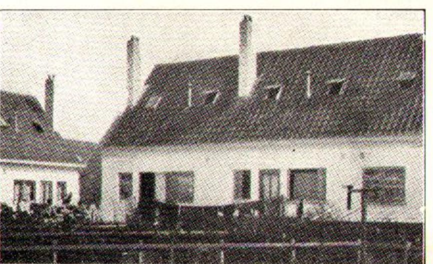
1. Jonkerstraat. 2. Oude Looiersstraat. 3. Ridderstraat. 4. Joden Houttuinen. 5. Kromme Palmstraat. 6. Ridderstraat.
Zie de toelichting aan het einde van het artikel: Arbeiderswoning.

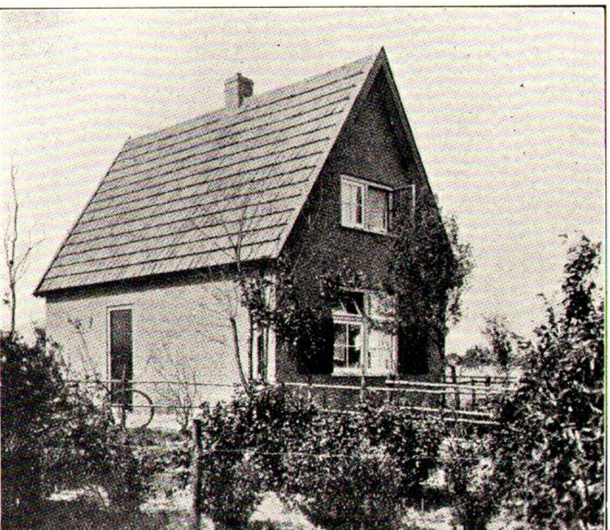
ARBEIDERSWONING II.
Nederland, eengezinswoningen.

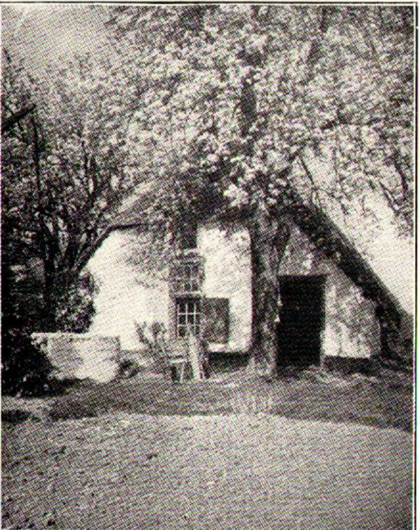
1

2

3

4

5

6

1. Straatbeeld arbeiderswoningen te Hilversum, arch. W. M. Dudok. 2. Complex arbeiderswoningen te Velsen, arch. P. Vorkink en J. Ph. Wormser. 3. Arbeiderswoningen te Rotterdam (Vreewijk), arch. Granpré-Molière, Verhagen en Kok. 4. Arbeiderswoningen te Rotterdam (Oud-Mathenesse), arch. J. P. Oud. 5. Moderne landarbeiderswoning. 6. Oude landarbeiderswoning.

Zie de toelichting aan het einde van het artikel: Arbeiderswoning.

dagelijksch verschijnsel, maar a. niet. Conflict is botsing of strijd, dus: werkstaking, uitsluiting of boycot. Niet altijd, maar in den regel is een a. een gevolg van een geschil over de arbeidscondities. Zoolang echter onderhandelingen loopende zijn, met het doel het geschil in der minne te schikken, is er geen conflict. Dit treedt pas in, nadat de gebruikelijke middelen van vreedzaam overleg geen uitkomst brengen, en werkstaking, uitsluiting of boycot wordt aangewend om de oplossing van het geschil te forceeren. Dan is er een wezenlijke verandering, en gaat het geschil over in een conflict. Een conflict is er niet, zoolang redelijkheid en overreding worden aangewend, maar pas wanneer machtsmiddelen in werking komen.

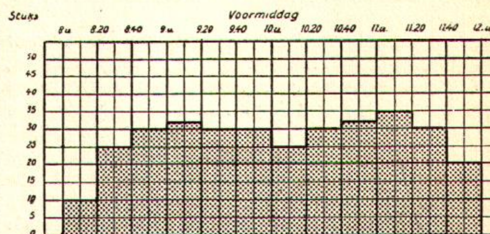
Nederland. Op dien grond draagt in Nederland de wettelijke regeling tot voorkoming van arbeidsconflicten den naam van Arbeidsgeschillenwet. Deze wet is er nl. in beginsel op gericht a. zooveel mogelijk te voorkomen. → Arbeidsgeschillenwet. Een a. is er niet, ingeval een of enkele arbeiders om particuliere redenen ontslag nemen of krijgen. Van conflict is in de huidige opvatting en practijk sprake, als arbeiders- of werkgeversorganisaties tot het aanwenden van machtsmiddelen overgaan. Het wordt steeds meer als een ontoelaatbaar en doelloos relletje beschouwd, wanneer arbeiders op eigen gelegenheid en met miskenning der vakbeweging tot staking overgaan. Dit heeft er stellig toe bijgedragen, dat in Nederland, met uitzondering van het Twentsche katoendistrict, de a. in de laatste 5 jaren aanmerkelijk minder zijn geweest dan in de voorgaande periode. De toenemende invloed der vakbeweging van werkgevers en werknemers blijkt te leiden tot ernstiger en grondiger overleg, en tot aanmerkelijke beperking van het aantal door a. verloren arbeidsdagen.
Kuiper.

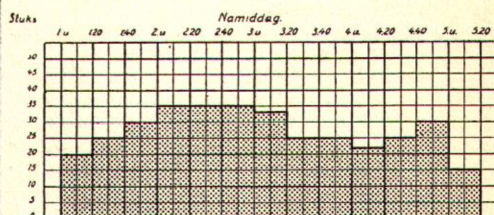
België. Een wet van 16 Augustus 1887 richtte raden in voor de nijverheid en den arbeid, die o.m. bevoegd zouden zijn om dreigende conflicten te helpen voorkomen, die echter in dit opzicht niets presteerden. Na den oorlog werden, door Min. Besluiten, paritaire comité's tot stand gebracht, wier bevoegdheid zich uitstrekt, hetzij over het gansche land, hetzij over een bepaalde streek. Een Kon. Besluit van 5 Mei 1926 voorziet bovendien het bestaan van officieele verzoeningscomité's, opgericht door den minister van Nijverheid en Arbeid, en van vrije verzoeningscomité's, door overeenkomst van de belanghebbenden in het leven geroepen. De comité's zijn samengesteld uit een gelijk aantal ondernemers en werklieden, en zij worden over het algemeen voorgezeten door een jurist. Hun tusschenkomst veronderstelt een dreigend of reeds uitgebroken arbeidsconflict, d.i. een collectief geschil, dat gaat over belangen, niet over rechten. Het comité kan door de meest gereede partij worden aangezocht om een poging tot verzoening te doen. Slaagt die poging niet, dan biedt het comité zijn diensten aan om het geval te arbitreeren. Partijen zijn echter niet verplicht de arbitrage te aanvaarden. Sancties zijn voorzien zoo tegenover de ondernemers als tegenover de arbeiders, die zich naar de bepalingen van het reglement niet zouden gedragen. De verzoeningscomité's hebben meermaals werkstakingen en lockouts voorkomen. Voor erge conflicten, zooals bijv. in de mijnindustrie, werd ook dikwijls beroep gedaan op de tusschenkomst van den minister zelf.

Lit.: H. Velge, Eléments de Droit industriel belge (II Brussel 1927, 275-287). *Vertessen.*

Arbeidscontract, → Arbeidswetgeving.

Arbeidscurve, aanschouwelijke voorstelling van het verloop eener arbeidsverrichting gedurende zekeren tijd. Een goed opgemaakte a. geeft zuivere oriënteering omtrent de wijze, waarop gearbeid wordt, en is een belangrijk hulpmiddel bij tijdstudie en taakstelling.

Zij kan uitstekend dienen bij de vaststelling van het gunstigste arbeidstempo.

Men verkrijgt een a. door de prestatie per tijdseenheid nauwkeurig op te nemen, bijv. per 10 minuten, per half uur, enz., al naargelang de soort arbeid, en de verkregen waarnemingen graphisch voor te stellen over eene langere tijdsperiode, bijv. een dag. Ook kan men den tijd per prestatie-eenheid opteekenen en de opvolgende waarnemingen graphisch voorstellen.
Claes.

Arbeidsdansen zijn 1° dansen, bij den arbeid uitgevoerd, bijv. de dorschersdans in Abessinië en de Romeinsche dans bij het wijnpersen; 2° dansen, die arbeid voorstellen: de Grieksche Epilenios of dans van den wijnoogst, de Fransche Remouleur of scharenslijpersdans en de nieuwere zgn. Machinedansen, door Rudolf von Laban geschapen.

Lit.: Bücher, Arbeit und Rhythmus (1896).

Arbeidsdiagram, → Thermodynamische diagrammen.

Arbeidsdienstplicht is burgerlijke dienstplicht. Hieronder verstaat men het in tijden van oorlog en oorlogsgevaar kunnen beschikken door de regeering over alle hulpmiddelen, vereischt voor de landsverdediging en voor de verzorging van de volkshuishouding. In 1917 is een wetsontwerp ingediend, dat zou gelden voor alle mannelijke Nederlanders en alle ongehuwde kinderlooze Ned. vrouwen; het is niet meer in behandeling gekomen. *Nijhoff.*

Arbeidsduur. Het vraagstuk van den arbeidsduur is vooral aan de orde gekomen sedert door de toepassing van stoom de technische revolutie zich in het bedrijfsleven heeft voltrokken. Kinderen, vrouwen en jeugdige personen, ten slotte ook de volwassen mannen werden zóó langen tijd bij de nieuwe machines

gebruikt, dat hun arbeidskracht daardoor werd verwoest, hun gezinsleven vernietigd en de geheele persoonlijkheid, geestelijk, zedelijk en lichamelijk, ten gronde gericht. Engeland, de bakermat der technische revolutie, is daarmee voorgegaan, maar alle andere Europeesche landen, ook Nederland en België, zijn gevolgd en zoo is het vraagstuk van den arbeidsduur ontstaan en de geheele 19e eeuw aan de orde gebleven.

Het vraagstuk van den arbeidsduur is een zeer veelzijdig vraagstuk. Het sluit in vragen van zedelijken, geestelijken en materieelen aard voor individu en gezin en volksgemeenschap. Een oplossing als door de Arbeidswet 1919 (1922) is maar als een zeer gedeeltelijke oplossing te beschouwen. Vragen als: Hoe besteedt de arbeider zijn vrijen tijd? Wat is het verband tusschen verkorten arbeidsduur en stijging van levensbehoeften? Welken invloed heeft de verkorte arbeidsduur op het gezinsleven en de ontwikkeling der individuen? zijn volop aan de orde gekomen en zijn nog steeds aan de orde.

In den allerlaatsten tijd wordt het vraagstuk van den arbeidsduur weer urgent in verband met de ontzaglijke crisiswerkloosheid. Men bestudeert allerwege de vraag, of verkorting van den arbeidsduur (vooral ook in verband met de toenemende rationalisatie en mechanisatie) niet moet worden toegepast om zooveel mogelijk alle arbeidskracht in het productieproces te benutten. Verder → Arbeidswetgeving in Nederland. Voor België, → Achturenwet. *Veraart.*

Arbeidseenheden, → Arbeid (natuurk.).

Arbeidseffect, → Arbeid (natuurk.).

Arbeidsfactor (e l e c t r .), → Wisselstroomen.

Arbeidsgemeenschappen. Kerschensteiner (→ Arbeidsschool) gebruikt den term Arbeitsgemeinschaften om aan te duiden, dat de leerlingen (ll.) groepsgewijze voor de uitvoering van een leertaak, bijv. het bepalen van het s.g., worden geplaatst. In het Ned. spreekt men van „werkgroepen" en „groepwerk". Dit samenwerken aan een gemeenschappelijke taak komt heel sterk uit op productie- en gemeenschapsscholen en bij gebruikmaking van de projectmethode. Echter niet slechts de arbeidsschool in haar verschillende vormen streeft naar gezamenlijk werken — ter aankweeking van sociale of staatsburgerlijke deugden! — ook iedere klasse der „oude school" dient een arbeidsgemeenschap te zijn. Als de onderw. voor de klas staat, schijnbaar enkel bekommerd om de stof, die hij behandelt, gaat zijn blik voortdurend over de ll. en tast a.h.w. ieder gezicht af. De heele klas staat onder zijn tooverban en werkt als organisch geheel met hem samen aan het onderwerp der les. Pas als de onderw. er in slaagt de onsamenhangende massa vóór hem om te scheppen tot een hoogere eenheid, een klasse-individualiteit, is hij zeker van succes en bezig met den opbouw van een gezonden gemeenschapsgeest, die tot de groote voordeelen van het klassikaal onderwijs dient gerekend te worden.

L i t. : G. Kerschensteiner, Die Seele des Erziehers (Leipzig 1927) ; Dr. Fr. Schneider, Die Klasse als Individualität in: Schulpraktische Psychologie (IV, V Paderborn 1929). *Rombouts.*

Arbeidsgeschillenwet 1923. In 1923 kwam dank zij het initiatief van minister Aalberse de Arbeidsgeschillenwet tot stand, ter vervanging van de wet op de Kamers van Arbeid. Deze laatste wet had niet aan de verwachtingen beantwoord. Slechts zelden was de bemiddeling van deze Kamers van Arbeid ingeroepen. Een van de oorzaken was, dat de Kamers van Arbeid plaatselijk georganiseerd waren, terwijl de arbeiders- en patroonsorganisaties zich hoe langer hoe meer bedrijfsgewijze organiseerden. De onmiddellijke aanleiding tot het ontwerpen van de Arbeidsgeschillenwet was een groote staking in de haven van Rotterdam. De regeering was van oordeel, dat zij in dergelijke conflicten niet geheel afzijdig mocht blijven, en toch ook niet zelf de verantwoordelijkheid voor een bepaalde oplossing op zich mocht nemen.

Krachtens de Arbeidsgeschillenwet wordt het land verdeeld in vier districten, in elk waarvan een Rijksbemiddelaar werkzaam is. Deze functionarissen hebben het recht, wanneer een arbeidsgeschil dreigt of is uitgebroken, vertegenwoordigers van de partijen voor zich te roepen. De partijen zijn verplicht om te verschijnen, maar zij blijven overigens volkomen vrij in wat zij willen doen. Zij behoeven zelfs niet op de vragen van den Rijksbemiddelaar te antwoorden. De Rijksbemiddelaar kan ter bevordering van de oplossing van het conflict, in overleg met partijen, een bijzonderen bemiddelaar, een bemiddelingsraad, een scheidsrechter of een scheidsgerecht instellen, en hij kan, wanneer het conflict zeer omvangrijk is en met de oplossing het algemeen belang in sterke mate is gemoeid, den minister in overweging geven, tot een enquête over te gaan. In dat laatste geval kunnen de patroons gedwongen worden een boekenonderzoek toe te laten. Van dit laatste middel is nimmer gebruik gemaakt. Een voorstel van den Rijksbemiddelaar van IJsselsteyn, om een dergelijk onderzoek in een groot conflict in de textielindustrie in Twente in te stellen, is door den minister niet overgenomen.

Onze wet gaat dus niet zoo ver als de Australische en Italiaansche wetgeving, die stakingen verbieden, en verplichte arbitrage door een soort van rechterlijk college hebben ingesteld. Evenmin zoo ver als de wetten van Canada en Noorwegen, die stakingen en uitsluitingen verbieden, in afwachting van de tusschenkomst van den Rijksbemiddelaar. Onze wet laat partijen zooveel mogelijk vrij en stelt slechts organen in, die bijna zonder eenigen dwang moeten trachten partijen tot elkaar te brengen.

De practijk van de wet is zeer bevredigend. Men kan aannemen, dat in ongeveer $^{1}/_{3}$ van de gevallen, waarin de Rijksbemiddelaars hun tusschenkomst verleenen, hun optreden tot oplossing of althans tot bespoediging van de oplossing heeft geleid. Maandelijks publiceeren de Rijksbemiddelaars een overzicht van hun werkzaamheden in het Maandschrift van het Centraal Bureau van de Statistiek, en jaarlijks in een verslag, verkrijgbaar bij de Landsdrukkerij.

U i t g. : Schuurmann en Jordens; Samson, met aanteekeningen door Mr. M. B. Vos. — L i t. : prof. mr. A. C. Josephus Jitta, De practijk van de Arbeidsgeschillenwet (in: Sociale Wetgeving, 1932); dr. ir. J. G. Schlingemann, Het voorkomen en beslechten van arbeidsgeschillen (1933). *Veraart.*

Arbeidsgymnastiek. Hieronder worden verstaan al die lichaamsoefeningen, waarbij het de bedoeling is, door den omvang en den duur der bewegingen de stofwisseling in het geheele lichaam te bevorderen. Deze oefeningen moeten met zoo weinig mogelijk zenuwinspanning worden uitgevoerd (zgn. half automatisch) en daardoor eenigen tijd volgehouden kunnen worden om het nuttig effect voor hart en longen op te leveren. *Aerts.*

Arbeidshoogeschool, in B e l g i ë de scholen

voor → maatschappelijk dienstbetoon, waar men de jongens en meisjes, die in zich den aandrang gevoelen om zich te wijden aan de maatschappelijke actie, opleidt en waar ze het diploma van maatschappelijk assistent bekomen na het volbrengen der noodige proefwerken.

In dit opzicht voldoen die scholen aan een groote behoefte, omdat de tijd der individueele liefdadigheid en der meer officieele philantropie lang voorbij is, en omdat het complex der moderne maatschappelijke nooden en behoeften zoo groot en uitgebreid is geworden, dat men thans op de hoogte van het vak moet zijn om een doelmatige actie te kunnen inzetten en volhouden. Deze scholen mogen niet verward worden met de scholen voor politieke en sociale wetenschappen, die aan sommige onzer universiteiten bestaan.

Deze laatste geven eer een louter theoretische opleiding, terwijl de arbeidshoogeschool een theoretisch en een practisch onderwijs geeft. Men vormt er mannen en vrouwen voor de practijk.

In België bestaan geen staatsarbeidshoogescholen. Het zijn alle vrije instellingen, die zich onderwerpen aan het K.B. van 19 Maart 1923, dat dan ook om zoo te zeggen het wettelijk statuut uitmaakt van de arbeidshoogeschool. Wij hebben in België: 1° de Centrale School voor Maatschappelijk Dienstbetoon te Brussel (deze heeft een onzijdige strekking).

2° De Ecole sociale catholique (Fransch als voertaal) te Brussel.

3° De Katholieke Sociale School voor vrouwen (de Vlaamsche afdeeling).

4° Ecole ouvrière Supérieure (Socialistische Fransche afdeeling te Ukkel).

5° Arbeidershoogeschool (de Vlaamsche Socialistische school te Ukkel).

6° School voor maatschappelijk dienstbetoon (tweetalig, van liberale denkwijze te Antwerpen).

7° De Centrale Hoogeschool voor Christen Arbeiders te Heverlee (Leuven).

8° De Ecole Centrale Supérieure pour ouvriers chrétiens (ook te Heverlee).

Deze scholen zijn dus vrije instellingen, maar werken samen met de openbare besturen, hebben elk hun eigen beheer, maar boven hen staat nog een Raad der Scholen voor maatschappelijk dienstbetoon. Deze raad werd ingesteld door het K.B. van 15 October 1920 en is samengesteld uit afgevaardigden van de Ministeries van Rechtswezen, van Nijverheid en Arbeid, van Kunsten en Wetenschappen, van Koloniën en van de verschillende bestaande scholen. Elke beslissing van de regeering met betrekking tot de sociale scholen wordt getroffen op advies van dezen raad. Deze beoefent door zijn leden de inspectie der verschillende scholen. De afgevaardigden van den Raad wonen ook de examens bij. Het diploma van maatschappelijk assistent is ingesteld bij K. B. De studies, die tot dat diploma leiden, hebben een duur van drie schooljaren en worden gedaan in de school met de vakken door het K.B. bepaald. Het eerste jaar geeft een algemeene vorming. Het bedraagt 300 uren. Tevens moeten er 50 sociale instellingen worden bezocht, en het examen heeft plaats voor de professoren van de school en de afgevaardigden van den raad. Het tweede jaar bevat drie maanden gespecialiseerde leergangen en een stage van 6 maanden. Het examen wordt afgelegd voor een middenjury, samengesteld uit de afgevaardigden van den Raad en de vertegenwoordigers der voornaamste scholen. Het derde jaar wordt gebruikt om stage te doen en de leerlingen maken dan een rapport (gewoonlijk over de stage), hetwelk wordt verdedigd voor de middenjury, waarna dan het diploma wordt overhandigd.

Er zijn verschillende specialiteiten:

1° kinderwelzijn: afgevaardigden van de kinderbescherming;

2° bijstand: bedienden van de Commissies van openbaren Onderstand, secretariaat van particuliere bijstandswerken; sociale onderzoekers; sociale bezoekers;

3° haard: beheer van volkskantienen, spijshuizen, hospitalen enz;

4° nijverheid: arbeidsinspectie, fabrieksopzichter;

5° maatschappelijke verzekeringen; secretariaat van mutualiteiten, verzekering tegen werkloosheid, werkbeurzen;

6° boekerijen.

Een koloniale afdeeling ligt ter studie.

De Katholieke scholen zijn aangesloten bij de Katholieke Internationale Unie, gesticht te Milaan in 1926 en thans te Brussel gevestigd. Er bestaat ook een Neutrale Unie; deze is gevestigd te Berlijn. Deze Unies richten jaarlijksche congressen in. De Katholieke sociale scholen worden goed bezocht. Benevens de officieele leervakken worden nog andere cursussen aldaar gegeven om den leerlingen een diepere Katholieke kennis te geven en een steviger karaktervorming, want in maatschappelijk dienstbetoon is de studie veel maar de kennis van Christus en de vorming van het karakter alles. Gezien de scholen nog van jongen datum zijn, zou het voorbarig zijn nu reeds een beoordeeling te geven. Toch mag gezegd worden, dat hun bestaan gewettigd is door de vele onschatbare diensten, reeds aan het volk bewezen.

Voor Nederland, → Arbeidersontwikkeling.

Vertessen.

Arbeidshygiëne, → Bedrijfshygiëne.

Arbeidsinspectie. In Nederland. Geschiedenis en organisatie. Een deel van de mislukking der Kinderwet-van Houten 1874 moet op rekening worden geschoven van het ontbreken van een zelfstandig en deskundig corps ambtenaren, dat de naleving kon verzekeren. In de Arbeidswet-1889, die in 1890 in werking trad, heeft men, schoon aarzelend, de fout goed gemaakt. Men vreesde voor een „leger van ambtenaren” en daarom werd in deze wet (waarin de Arbeidsinspectie haar regeling kreeg en tot heden heeft behouden) toegestemd in de aanstelling van „ten hoogste drie” inspecteurs van den arbeid.

De eerste uitbreiding kwam, toen in 1896 de Veiligheidswet werd ingevoerd. Het aantal inspecteurs werd uitgebreid tot zes en aan iederen inspecteur werd een adjunct-inspecteur toegevoegd.

In 1900 werd het aantal inspecties (districten) tot negen uitgebreid. In 1916 werd een afzonderlijke Inspectie van den Havenarbeid gemaakt. In 1917 werd het aantal inspecties (dus buiten de Haveninspectie) op tien, in 1922 op elf gebracht.

Het personeel werd gestadig uitgebreid. Het omvatte in 1931: 13 hoofdinspecteurs, 45 inspecteurs en verdere technische ambtenaren, 37 controleerende ambtenaren, 89 administratieve ambtenaren. De laatste uitbreiding, in 1929, hield verband met het feit, dat de Arbeidswet ook voor de winkels in werking trad.

Zeer belangrijk was de centralisatie, die in 1909 minister Talma bracht, die de Arbeidsinspectie (waar-

onder de Haveninspectie) onder een directeur-generaal bracht. Deze directeur-generaal beschikt over een belangrijk bureau, waarin behalve administratieve ambtenaren, ook zijn opgenomen inspecteurs, twee geneeskundigen, een electrotechnisch ingenieur en een scheikundig ingenieur.

Zeer belangrijk zijn de uitgaven, die de Arbeidsinspectie verzorgt. Vooreerst het Centraal Verslag der Arbeidsinspectie, dat jaarlijks verschijnt met een schat van gegevens over het bedrijfsleven. Verder kwamen er een aantal rapporten, o.a. over: het leven der polderjongens, den fabrieksarbeid der gehuwde vrouwen, de gedwongen winkelnering, de huisindustrie, enz.

W e r k z a a m h e d e n. In ieder district heeft het hoofd de zorg voor de naleving van Arbeidswet, Veiligheidswet, Steenhouwerswet, Phosphorluciferswet en Caissonwet. De Inspecteur van den Havenarbeid zorgt voor de naleving van de Stuwadoorswet.

Verder houdt de Arbeidsinspectie zich op de hoogte van het geheele gebied van den arbeid; alles, wat op dat gebied in ons land voorvalt, heeft haar volle aandacht. De belangrijke publicaties bewijzen dat. De Arbeidsinspectie bemoeit zich n i e t met het toezicht op stoomtoestellen, de dienstvoorwaarden van het spoorwegpersoneel en den mijnarbeid. Hierin is op andere wijze voorzien. De sociale verzekering en de arbeidsbemiddeling vallen ook geheel buiten de sfeer van haar bemoeiing.

De Arbeidsinspectie bezoekt fabrieken en werkplaatsen, winkels, apotheken enz. om te controleeren of de wetten worden nageleefd en om voorschriften te geven voor wat de werkgever in het belang van gezondheid en veiligheid der arbeiders heeft te verrichten. Het werk is zoo omvangrijk, dat, ondanks de aanzienlijke uitbreiding van het corps, de bezoeken lang niet regelmatig kunnen plaats hebben. In 1930 werden door de ambtenaren 111 152 bezoeken gebracht. Van de 130 207 fabrieken en werkplaatsen werden in 1930: 49 380 bezocht! Het zal dus heel wat hoofdbrekens kosten om een goede contrôle in stand te houden, bij het zich uitbreiden der werkzaamheden (alleen al voor de Arbeidswet) over arbeid buiten localiteiten, arbeid in winkels, kantoren, apotheken enz. Zonder georganiseerde medewerking van het bedrijfsleven zal op den duur een goede contrôle wel niet mogelijk zijn. → Bedrijfsorganisatie.

De centrale arbeidsinspectie, dus het bureau van den Directeur-Generaal van den Arbeid, heeft te waken voor gelijkmatige toepassing der wettelijke voorschriften in de verschillende districten; zij staat de districtshoofden bij in medische, electrotechnische en chemische onderwerpen; zij leidt onderzoekingen naar bepaalde onderwerpen, publiceert de uitkomsten en zij stelt de jaarverslagen vast. Bovendien heeft de Directeur-Generaal als adviseur van den minister vele bemoeiingen: medewerking aan wetgevende arbeid, en het geven van advies in Hinderwetberoepen en beroepen tegen voorschriften en eischen, welke door districtshoofden opgelegd zijn.

L i t.: Sociaal Jaarboek van Nederland (I 1918); Dr. A. H. W. Hacke, De sociaal-economische beteekenis der Arbeidswet. *Veraart.*

In België. De a. is voorzien door de wet van 5 Mei 1888, en haar werking werd nader bepaald door een aantal latere wetten en Kon. Besluiten. Het toezicht op den arbeid in de gevaarlijke, ongezonde en hinderlijke inrichtingen wordt uitgeoefend door de ingenieurs van de mijnen, en door de arbeidsopzieners. De ingenieurs van de mijnen zijn bevoegd voor wat betreft de mijnen en de daarmee verwante inrichtingen; zij worden bijgestaan door werklieden-afgevaardigden bij het toezicht ter mijnen. Behalve de fabrieken en magazijnen van ontplofbare stoffen (die een bijzonder personeel van inspecteurs bezitten) staan de andere nijverheidsinstellingen onder het toezicht van de gewone arbeidsopzieners (ingenieurs). De opzieners hebben een dubbele taak te vervullen; een van gerechtelijke politie en een van administratieven aard. Zij hebben o.m. het recht om de aan de wet onderworpen inrichtingen te schouwen, zich inlichtingen te doen verschaffen, processen-verbaal op te maken en, in bepaalde gevallen, de gevaarlijke, ongezonde of hinderlijke inrichtingen te doen sluiten.

Buiten deze a. bestaat er sedert het Kon. Besluit van 25 Juni 1919 een geneeskundige dienst van den arbeid, uitgeoefend door geneeskundigen, wier toezicht beperkt is tot alles, wat de gezondheid van de arbeiders betreft. Bij de geneeskundige a. behoort eveneens de zorg voor de gezondheid van de jonge arbeiders, voorzien door het Kon. Besluit van 1 Juni 1920.

L i t.: H. Velge, Eléments de droit industriel belge (II 1927, 259-273). *Vertessen.*

Arbeidsinspectie in N. I., in 1904 ingesteld, onderdeel van het Dept. van Justitie, heeft tot taak de contrôle van de uitvoering der Koelie- en Wervingsordonnanties.

Arbeidsintensief, het tegengestelde van → kapitaalintensief. Wordt gezegd van bedrijven, waarin de arbeidsfactor een relatief groot gedeelte beteekent der totale productiekosten.

Door technische rationalisatie zijn de laatste jaren vele bedrijven van a. kapitaalintensief geworden. Door technische rationalisatie toch werden eenerzijds vele arbeidskrachten uitgespaard, waartegenover het in productiemiddelen vastgelegde kapitaal aanmerkelijk steeg. Dit had een aanzienlijke daling der loonkosten en een stijging van rente en afschrijving ten gevolge. *Claes.*

Arbeidskaart (N e d.). De uitvoering van de Arbeidswet is slechts mogelijk, indien aan een aantal administratieve voorschriften wordt voldaan. Dat de ondernemer voor zekere categorieën van arbeiders — die beneden 18 jaar en de gehuwde vrouwen — in het bezit moet zijn van een arbeidskaart, is een van die voorschriften (art. 67 Arbeidswet). Deze kaarten worden kosteloos afgegeven door of vanwege de burgemeesters der gemeenten, waar de arbeiders wonen. Deze kaarten mogen niet worden afgegeven voor kinderen, die nog geen arbeid in den zin der Arbeidswet mogen verrichten, zoodat de ondernemer weet, dat zij, die in het bezit zijn van een kaart, ook arbeid mogen verrichten. De arbeidskaart voor de gehuwde vrouwen dient voor het aanteekenen van den datum der bevallingen, waardoor kan worden gecontroleerd, wanneer deze vrouwen weer aan den arbeid mogen gaan. Verder → Arbeidswetgeving in Nederland.

Voor B e l g i ë, → Werkboekje. *Veraart.*

Arbeidskracht is een begrip met veelzijdigen inhoud. De mensch bezit a., maar ook verschillende dieren, de machine, natuurkrachten enz. Er is echter een belangrijk verschil. De a. van den mensch is van een andere, veel hoogere orde. Het zijn 's menschen verstandelijke vermogens, die zijn a. leiden en vele

malen vermenigvuldigen. Deze vermogens geven den mensch ook de beschikking over de a., die hem in de orde der redelooze schepping ten dienste staat. De a. van dieren, van mechanische hulpmiddelen en van aangewende natuurkrachten voert de menschelijke a. op tot verbazingwekkende hoogte. I.p.v. spierkracht komen meer verstandelijke en zedelijke krachten het arbeidsproces beheerschen; het zwaartepunt gaat meer naar verstand en energie over. Het primaire menschelijke arbeidsvermogen met de daaraan ondergeschikte hulpkrachten, die de natuur in vrijwel onbeperkte mate beschikbaar stelt, voert de menschelijke a. zóó hoog zelfs, dat de wereld er tijdelijk geen emplooi voor heeft, en een aanzienlijk deel tot non-activiteit is gedoemd. *Kuiper.*

Onvolwaardige arbeidskrachten zijn personen, bij wie tengevolge van een lichamelijk of geestelijk defect de arbeidsprestatie beneden die van den normalen arbeider blijft, waardoor die personen niet in staat zijn zelfstandig, hetzij geheel, hetzij gedeeltelijk, in hun onderhoud te voorzien. Het vraagstuk der onvolwaardige a. is bij uitstek van socialen aard, eenerzijds om het persoonlijk leed bij de betrokkenen te voorkomen, weg te nemen of te verzachten en om de moreele verheffing, die hiervan bij hen het gevolg is; anderzijds om het groote belang, dat het getal van hen, wier onderhoud ten laste der gemeenschap komt, niet grooter zij dan strikt noodzakelijk. Hier te lande is dit vraagstuk, vooral voor zoover het betreft hulpbehoevende lichamelijk gebrekkigen, eerst in de laatste jaren meer op den voorgrond getreden, ofschoon ook voor de geestelijk onvolwaardigen preventief en op het gebied der nazorg nog veel valt te verrichten. Getracht moet worden gebrekkigheid te voorkomen of te genezen.

V o o r z o r g : het leeren aan den onvolwaardige, zoo min mogelijk onvolwaardig te zijn. Z o r g : het geven van een plaats in het productieproces aan den onvolwaardige. N a z o r g : het scheppen van gunstige omstandigheden, waardoor de onvolwaardige in staat is zich te handhaven.

I n N e d e r l a n d. Bij K. B. van 12 April 1929 werd een Staatscommissie ingesteld om het vraagstuk der onvolwaardige a. te bestudeeren, hierover een rapport uit te brengen en maatregelen te beramen om 1° de getroffenen zooveel mogelijk te genezen; 2° hen daarna te bekwamen voor werk in het economische leven der maatschappij; 3° hen vervolgens in dat leven te plaatsen op een zoowel voor henzelf als voor de maatschappij zoo vruchtdragend mogelijke wijze. Is deze Staatscommissie dus een zuivere studiecommissie, het practische werk geschiedt in Ned. hoofdzakelijk door de Vereeniging A.V.O. (Arbeid voor Onvolwaardigen) onder voorzitterschap van Prof. Mr. Aalberse. Haar orgaan is het maandblad A.V.O. Literatuur omtrent speciale groepen van onvolwaardige a. bij de betreffende woorden.

L i t. : J. B. Fauré, Le mutilé de la guerre dans l'industrie (Parijs 1917) ; H. J. Hall, Handicrafts for the handicapped (Londen 1918) ; Klara Kaiser, Der Anormale in Schweizer Recht (1927) ; Rehabilitation Review ; Handelingen van hetA.V.O.-Congres, Amsterdam (1928-'29) ; R. C. Davison, The unemployment (Londen, Toronto, New York 1929) ;R. N. M. Eijkel, Onvolwaardige Arbeidskrachten; Broberg, Schwedische Gesetzgebung hinsichtlich minderwertiger Arbeitskräfte. *Eijkel.*

I n B e l g i ë. De Belgische wet van 1 Dec. 1928 noemt ze: „gebrekkelijken en verminkten” d.i. „personen die, wegens een aangeboren gebrek of door het verlies, de misvorming, de verstijving, de verlamming of de samentrekking van een deel van het lichaam, een definitief nadeel ondergaan in de bewegingskracht of in de werking van hunne ledematen.” De door de wet begunstigden zijn: „de behoeftige gebrekkelijken, de verminkten, de geboren gebrekkelijken, de blinden, de dooven, de stommen.” Ook zij die gebrekkelijk werden door ziekte kunnen van het speciaal fonds, door de wet opgericht, genieten.

Een van de voorwaarden (5 in getal), waaraan moet worden voldaan om op de voordeelen van de wet aanspraak te kunnen maken, luidt, dat de belanghebbende er moet in toestemmen, wanneer de omstandigheden het mogelijk maken, zich aan vakopleiding of vakheropleiding te onderwerpen. Hieruit blijkt duidelijk de geest van de wet.

Meerdere K. B. (o.a. van 10 Juni 1929 en van 13 Sept. 1929) regelen de uitkeering der toelagen; deze is toevertrouwd aan de bij K. B. (28 Jan. 1929) ingestelde commissie voor tegemoetkomingen. Tal van openbare en private instellingen zorgen voor de opleiding of wederopleiding van de gebrekkelijken en verminkten.

L i t. : C. Van Overbergh, De Verminkten in België (Arbeidsblad, April 1932) ; Dr. R. Sand, La Belgique sociale. *V. Helsoecht.*

Arbeidsloon (ethisch en sociologisch). Aldus wordt genoemd de vergoeding, waartoe de werkgever krachtens het looncontract voor den gepresteerden arbeid aan den werknemer gebonden is. De term veronderstelt dus eigenlijk het loonstelsel. De maatschappij kan dan alleen bloeien, wanneer aan den arbeid een behoorlijk inkomen verzekerd is; trouwens ook individueel ethisch is het uitkeeren van een gerechtvaardigd loon dure plicht; het onthouden van dit billijke loon aan den arbeider behoort dan ook tot de „wraakroepende zonden”.

Ter bepaling van een rechtvaardig loon moet allereerst gelet worden op de natuurlijke beteekenis van den arbeid, welke is: in 's menschen onderhoud op behoorlijke wijze te voorzien. Het productiestelsel moet dus zoo ingericht zijn, dat al degenen, die daarin hoogeren of lageren arbeid verrichten, een inkomen ervan genieten, dat het hun mogelijk maakt op passende wijze te leven, gelet zoowel op het leven naar stand en staat (dat in verband staat met hun functie), als op het naakte bestaan (naar stoffelijke en geestelijke behoeften beide gemeten) en voldoende niet enkel voor hen persoonlijk, maar ook voor het gezin der arbeidenden. Want daar de mensch de natuurlijke bestemming tot gezinsvorming en gezinszorg heeft, moet ook zijn arbeid van nature bestemd zijn in het onderhoud van zich en de zijnen zoodanig te voorzien, dat de uitoefening van die taak op behoorlijke wijze gewaarborgd zij; het stelsel van loonarbeid heft deze natuurlijke bestemming van den arbeid niet op en dus moet elk looncontract zoodanig zijn, dat het loon aan dien eisch tegemoet kome — verondersteld dat het gaat over een volwaardigen arbeider, die zijn kracht en tijd geheel (volgens heerschende, zedelijke normen) beschikbaar stelt. Iemand dus, die zijn leven lang in loondienst arbeidt, behoort uit de opbrengst daarvan ook al zijn normale levensbehoeften te kunnen dekken; weshalve datgene, wat hem toekomt uit ziekte-, invaliditeits-, ongevallen- werkeloosheid- en ouderdomsverzekering in beginne ten minste als onderdeel van zijn loon is te beschouwen. Het is in het tegen-

woordig stelsel geheel onmogelijk, dat het loon voor elk individueel zoo hoog is, dat het tegen al dgl. nooden bestand zij; voldoende is het daarom, dat een of ander premiestelsel de hulp in zulke omstandigheden aan hen, die het behoeven, verzekere. Zoo ook is het gewenscht en billijk, en van den kant der sociale rechtvaardigheid gezien schijnt het zelfs noodzakelijk, dat een stelsel van kindertoeslagen het dragen ook van hoogere gezinslasten mogelijk make.

Aan de verdeeling der inkomens, waarvan het arbeidsloon er een is, dient dus ethisch de eisch gesteld te worden, dat de goederen, die vrucht der productie zijn, in voldoend ruime mate den arbeidenden (hoogeren-lageren) ten goede komen, zoodanig dat hun voor zichzelf en hun gezin een behoorlijk standinkomen gewaarborgd zij. Volgens de bekende sociale encyclieken houdt dit tevens in, dat het loon hun gelegenheid moet verschaffen, „door overleg en een zuinig beheer zich tot een bescheiden vermogen op te werken" om aldus „de gezinslasten met minder zorg te kunnen dragen en bevrijd van die bestaansonzekerheid, die het lot der proletariërs is, niet enkel de wisselvalligheden van het leven te kunnen trotseeren, maar ook te mogen vertrouwen, dat na hun dood voor hun nagelaten betrekkingen eenigermate gezorgd zal zijn" (Quadr. Anno II 3 en 4). Eerst zoo toch kan de sociale orde heerschen, die daarin bestaat, dat aan alle groepen der samenleving een behoorlijk gefundeerd bestaan min of meer gewaarborgd is. Intusschen voegt de geciteerde encycliek hieraan toe: „Ook met de onderneming en den ondernemer moet bij de loonbepaling rekening worden gehouden. Onrechtvaardig immers zou het zijn, buitensporige looneischen te stellen, waaraan de onderneming, op straffe van eigen ondergang en daaruit voortvloeiende ellende harer arbeiders, niet kan voldoen." De looneischen moeten dus wel degelijk rekening houden met de zakelijk beoordeelde mogelijkheden der industrie en telkens zal leidend beginsel moeten zijn, dat een onderneming zooveel mogelijk ook in de toekomst een bron van behoorlijk inkomen dient te blijven voor alle groepen, die erbij betrokken zijn, hoogere en lagere arbeiders eenerzijds, kapitaalverstrekkers dan ook anderzijds. Zoo ook moet de loonbepaling rekening houden met het algemeen belang, speciaal ook met de noodzakelijkheid een evenwichtstoestand in de inkomens te handhaven, zoodat zooveel mogelijk werkgelegenheid gehandhaafd blijve voor allen en de werkloosheid niet door te hooge loonen, evenmin als door te lage bevorderd worde. „Dezelfde (sociale) rechtvaardigheid vordert, dat in overleg en eensgezindheid de salarissen zoo mogelijk geregeld worden op zulk eene wijze, dat een zoo groot mogelijk aantal arbeiders werk kunnen vinden en een behoorlijk loon verdienen, om in hun levensonderhoud te voorzien" (Quadr. Anno l.c.).

Van ethisch en sociaal standpunt is verwerpelijk het leerstuk van het klassieke liberalisme, volgens hetwelk het loon uitsluitend naar de zgn. wetten van het ruilverkeer, die ook voor alle andere marktproducten gelden, wordt bepaald en ook dient bepaald te worden, daar alle bewuste beïnvloeding van dezen automatisch verloopenden gang van zaken ongewenscht en vruchteloos tevens is te achten. Verwerpelijk is evenzeer de opvatting van het Marxisme en van daaraan verwante kringen, dat de arbeid, zijnde de eenige waardescheppende factor, recht heeft op het volledige arbeidsproduct, zoodat alle kapitaalrente zoo goed als ander arbeidsloos inkomen, zooals huren en pachten, onrechtmatig worden genoten en aan den arbeider onthouden. Hiermede houdt ook verband de eisch van sommigen, dat het loonstelsel, als zijnde in zichzelf onrechtvaardig, moet worden vervangen door contracten van maatschap. Wel oordeelt ook de reeds genoemde enc. het, gezien de huidige verhoudingen, gewenscht, dat „het straffe looncontract voorzoover mogelijk, eenigszins het karakter verwerve van het maatschapscontract"; zoodat dus een of ander participatie-stelsel het looncontract aanvulle en de arbeiders (hoogere en lagere) ook boven het eigenlijke arbeidsloon uit, eenigermate deelen in de vruchten der onderneming. *Weve.*

Sociaal-economisch. Niet alles wat in ruil voor arbeid wordt gegeven, is arbeidsloon. Langzamerhand heeft arbeidsloon in de economie een meer nauwkeurige beteekenis gekregen en wordt er onder verstaan: de prijs voor loonarbeid. Loonarbeid is dan „de arbeid, die in dienst van anderen voor arbeidsloon wordt verricht". Arbeidsloon is dus niet de prijs, dien beoefenaars van vrije beroepen voor hun prestatie ontvangen, dus niet wat de advocaat, de dokter in hun praktijk verkrijgen.

Van den anderen kant — en dit houdt zeer bepaald verband met wat onder → arbeid wordt vermeld — moet men niet, zooals in de oudere economie geschiedde, den arbeid in dienst van anderen beperken tot den zoogenaamden stoffelijken arbeid of den arbeid aan zoogenaamde stoffelijke productie. Alle arbeid in dienst van anderen — dus ook de arbeid van dienstboden, van ambtenaren, enz. — is loonarbeid en dus is de prijs daarvoor arbeidsloon.

Samenstelling van het arbeidsloon. Het arbeidsloon is bij uitbetaling samengesteld uit bevredigingsmiddelen — goederen en diensten — en uit geld. Soms bijna of geheel uitsluitend geld, soms bijna of geheel uitsluitend bevredigingsmiddelen. Arbeiders in fabrieken krijgen dikwijls alleen geld; daarbij ook wel dienstkleeding, vervaardigde producten, afval. Dienstboden krijgen in hoofdzaak bevredigingsmiddelen: voeding, ligging, verpleging, enz.

De wet op de → Arbeidsovereenkomst geeft den arbeiders waarborgen (art. 1637 p B.W.), dat de samenstelling van hun arbeidsloon niet voor een te groot gedeelte door bevredigingsmiddelen wordt bepaald.

Ook de volgende artikelen van deze wet (art. 1637r—art. 1637 v) geven door de voorschriften tot het tegengaan van gedwongen winkelnering — → Arbeidsovereenkomst — en tot het beperken van het opleggen van boeten, bescherming voor de samenstelling van het arbeidsloon.

Wijze van loonbepaling. Het arbeidsloon kan zijn: tijdloon, stukloon, deel van een collectief stukloon, premieloon, loon met winstdeeling en nog eenige andere varianten. Dikwijls is het ook een vereeniging van meerdere van deze stelsels.

T i j d l o o n. Zeer veel arbeidsloon wordt als loon voor een bepaalden tijd arbeid in dienst uitbetaald, kan ook wel niet anders worden uitbetaald. Onmogelijk is het aan dienstboden, chauffeurs, ambtenaren, maar ook aan een menigte arbeiders in fabrieken en werkplaatsen, anders dan (als grondslag van hun arbeidsloon althans) een tijdloon te geven. Hoeveel arbeid of op welke wijze de arbeid wordt verricht, kan slechts zijdelings een maatstaf zijn voor het loon, dat de arbeider in verband met het vraagstuk van de hoogte van het arbeidsloon (zie onder dit hoofd in dit artikel) ontvangt. Natuurlijk kunnen vlijt, oplettend-

heid, bijzondere bekwaamheid, ook als er slechts tijdloon wordt uitgekeerd, bijzonder worden beloond, in elke categorie der arbeiders. De aard van het toezicht bepaalt hoofdzakelijk of, binnen de grenzen van het op een gegeven oogenblik beschikbare loon, dit loon goed in de verschillende tijdloonen wordt verdeeld.

Dikwijls ook is de aard van het werk zoo, dat de arbeider tijdloon ontvangt, omdat de aard van zijn werkzaamheid meebrengt, dat hij aard en hoeveelheid der prestatie niet of nauwelijks kan beïnvloeden. Dit komt in toenemende mate voor, naarmate de productie van bepaalde artikelen meer en meer in hoofdzaak door een machine plaats vindt. De arbeider bedient slechts een of meer machines en neemt slechts technische producten of onderdeelen daarvan in ontvangst. Natuurlijk zijn niet alle arbeiders voor de bediening dezer machines geschikt en blijft de individueele geaardheid en dus de individueele waardeering een hooger of lager tijdloon bepalen.

S t u k l o o n. In verschillende vormen komt dit voor. Het beteekent arbeidsloon, dat in verband met een aantal technische prestaties van den arbeider wordt uitbetaald. In een vroegere periode van uiterst verwarde beschouwingen over het arbeidsloon, kende men veel grootere beteekenis aan de tegenstelling tijdloon — stukloon toe, dan deze verdient. Voor de hoogte van het loon zegt de tegenstelling maar zeer weinig. In een aantal gevallen zullen de arbeiders door stukloon tot hoogere prestatie worden aangespoord en kan daardoor de waardeering voor den factor arbeid bij den ondernemer in geval van stukloon grooter zijn. Maar voor de waarde van den geheelen factor arbeid-in-dienst in het productieproces beteekent de tegenstelling: tijdloon—stukloon niet veel. Er zijn werkgevers, die met tijdloon voor hetzelfde werk, waarvoor een andere werkgever stukloon betaalt, even goede of nog betere resultaten bereiken. Bovendien maakt een toenemende mechaniseering van het productieproces, dat de tegenstelling: tijdloon—stukloon aan beteekenis verliest.

Nauw verwant aan het stukloon is het t a a k l o o n. Bepaald werk kan niet per stuk, wel per taak verricht worden. Evenals bij stukloon de arbeider er belang bij heeft veel stukken af te leveren, zoo heeft hij bij taakloon het belang vele malen een taak te kunnen verrichten. Tegen beide vormen loon is dan ook wel aangevoerd — men denke aan het gezegde: stukloon—moordloon — dat de arbeider, in de zucht om zijn loon zoo hoog mogelijk op te voeren, te veel van zijn krachten vergt en te veel stukken en te veel taken levert en daarmee zijn gezondheid beschadigt. Vooral voor het verleden der 19e eeuw geldt dit bezwaar in hooge mate; in den tegenwoordigen tijd zorgt de vakbeweging der arbeiders er dikwijls voor, in het collectief arbeidscontract bepalingen te doen opnemen, waardoor het stuk- of taakloon aan bepaalde normen wordt gebonden. Stukloon en taakloon worden ook wel met tijdloon gecombineerd, zoodat de arbeider bijv. in ieder geval zeker is van een zeker minimum. De verkorting van den arbeidsdag door de wet heeft, althans buiten de huisindustrie, er wel voor gezorgd, dat ook veel bezwaren zijn vervallen; immers kan in fabrieken en werkplaatsen de arbeider in het algemeen zich niet langer dan $8^1/_2$ uur inspannen. In de huisindustrie echter, die nog zoo weinig door doeltreffende sociale wetgeving wordt bedwongen, is het dikwijls zoo lage taak- en stukloon mee een der oorzaken van groote ellende.

D e e l v a n e e n c o l l e c t i e f s t u k l o o n komt voor bij arbeiders, die in een groep moeten werken om een bepaald aantal stukken of een bepaalde taak te kunnen tot stand brengen. Men denke aan arbeiders in de mijnen, straatmakers, groepen van bouwvakarbeiders, diamantwerkers, enz. Ook hier kunnen zich bij verschillende groepen groote bezwaren laten gelden, vooral door het optreden van tusschenpersonen; ongeveer als in de huisindustrie.

P r e m i e l o o n komt maar zelden zelfstandig voor. Het is gewoonlijk gebonden aan stukloon of tijdloon. De arbeider, die zich op een of andere wijze onderscheidt, krijgt een premie. Bijv. voor bijzonder goed werk, voor zuinig gebruik van materialen of natuurkrachten.

Bij w i n s t d e e l i n g kan men eigenlijk niet meer van arbeidsloon spreken. De arbeider wordt dan immers betrokken — en dit kan op allerlei wijzen geschieden — in het ondernemerschap. Geven de zaken winst, dan krijgt op de een of andere wijze de arbeider zijn deel er van. Zouden de arbeiders alleen op deze wijze — dus met een aandeel in de winst — worden beloond, dan is er van arbeidsloon geen sprake meer. Maar gewoonlijk gaat de winstdeeling zoo, dat de arbeider buiten zijn tijd- of stukloon een van te voren vastgesteld percentage van de overwinst ontvangt. De onzekerheid van inkomsten uit deze bron brengt vele bezwaren mee en een oplossing van het arbeidersvraagstuk, zooals velen met allerlei ingenieuze winstdeelingstelsels hebben gedroomd, zit hier zeker niet in. Ondernemer en arbeider zullen wel gescheiden begrippen moeten blijven, ook al zijn er door de → bedrijfsorganisatie grootsche perspectieven in de ontwikkeling van het bedrijfsleven, vooral ten bate van de arbeiders. Het vormen van reserves uit de winst, mede om het arbeidsloon zoo constant mogelijk te houden, ten bate van de collectiviteit der arbeiders in onderneming en bedrijf, ook andere voorzieningen voor de arbeiders als groep, moeten hier worden genoemd.

Nominaal (geld-) loon en reëel loon. Op deze onderscheiding moet scherp worden gelet. Het eerste is het loon bij uitbetaling, dat voor de meeste groepen een geldloon is; het tweede is het arbeidsloon na omzetting in een aantal bevredigingsmiddelen. Het geldloon wordt beheerscht door waardeeringsfactoren en door machtspositie en marktpolitiek, ook door enkele maatregelen van de overheid (men denke aan waardevastheid van het geld!). Het reëel loon is afhankelijk van de grootte en samenstelling van het bevredigingsmiddelenfonds, waaruit de arbeider voor zijn geldloon koopt, en van de verhouding tusschen geld en bevredigingsmiddelen. Beide soorten van loon — geldloon en reëel loon — leiden een eigen bestaan; zij raken elkaar door de koopkracht van het geld, die zoowel door de waarde van het geld als door de grootte en samenstelling van het bevredigingsmiddelenfonds der samenleving wordt beheerscht.

De hoogte van het arbeidsloon. Dit is vooral het groote vraagstuk bij het arbeidsloon. Hoe hoog is het geldloon en het reëel loon van bepaalde arbeiders in bepaalde tijden en plaatsen? Hoe hoog kan het geldloon en het reëel loon zijn?

Het nieuwere onderzoek van dit groote vraagstuk heeft vooral geleerd, dat de vroegere algemeene loontheorieën (zie onder dit hoofd in dit artikel) weinig of geen beteekenis meer hebben. Het is immers

onmogelijk gebleken voor het vraagstuk van het arbeidsloon (als voor zoovele andere arbeidersvraagstukken!) de arbeiders als een bijeen behoorende en afzonderlijke economische groep te beschouwen. Nadere ontleding van de factoren, die de loonhoogte bepalen, heeft geleerd, dat de loonbelangen van de arbeiders van het eene land en van de eene groep lijnrecht staan tegenover de loonbelangen van de arbeiders van het andere land en van de andere groep. Actie voor loonsverhooging in een bepaald bedrijf heeft dikwijls allerlei nadeelen ten gevolge, veel minder voor de ondernemers-kapitalisten in dat bedrijf dan voor de arbeiders in een ander bedrijf. En dan voor die arbeiders zoowel als producent en als consument.

Om tot een goed inzicht van dit lang niet gemakkelijke vraagstuk te geraken, moet men de factoren ontleden, die allereerst het geldloon bepalen.

Het zijn in elke onderneming — dit begrip weer zoo ruim mogelijk genomen — de volgende:

1° de maximale waardeering van den ondernemer voor den factor loonarbeid. Op een gegeven moment is de ondernemer-kapitalist niet bereid meer daarvoor te geven dan een zekeren prijs, en wel om allerlei redenen: verwachting van den prijs voor het product, loonen in andere ondernemingen, enz.

2° De minimale waardeering van den arbeider voor zijn eigen arbeid. Op een gegeven moment is de arbeider niet bereid minder voor zijn arbeid aan te nemen dan een zekeren prijs, al weer om allerlei redenen, vooral den stand van het loon in verwante ondernemingen.

3° De machtspositie van beide partijen. Veel vraag; weinig aanbod van arbeid en omgekeerd.

4° De marktpolitiek van beide partijen. Hoe gaan beide te werk? Goed georganiseerd of niet? Bekwaam of onbekwaam geleid?

5° Maatregelen van de overheid. Immigratie belet? Hier en daar de eisch van zeker minimumloon.

Al deze factoren zijn in een voortdurende beweging.

Stijgt men op van onderneming tot bedrijf — het geheel van ondernemingen in denzelfden tak van productie — dan wordt het beeld overzichtelijker, vooral sinds de vakvereenigingen en de collectieve arbeidscontracten bedrijfsgewijze optreden. Dezelfde factoren als in de onderneming laten zich gelden, maar meer geordend. Het blijkt dan, dat verhooging van het arbeidsloon maar zeer weinig gaat en kan gaan ten koste van kapitaalrente, ondernemersloon en ondernemerswinst, maar vooral ten koste van prijsstijging (dus ten nadeele van den consument, ook den arbeider-consument!) en van werkloosheid. Arbeiders worden uitgestooten, of er worden minder arbeiders geplaatst dan vroeger het geval was.

Elke verandering van het loon ten gevolge van andere werking van een van de factoren (verandering naar boven of naar beneden), heeft bijna onmiddellijk verandering voor andere groepen — een objectief voor- of nadeel — ten gevolge.

Zeker kunnen de arbeiders door organisatie een andere bestemming geven aan een deel van de kapitaalrente en van de ondernemerswinst. Direct voor het arbeidsloon zal dat gewoonlijk weinig te beteekenen hebben; wellicht iets van beteekenis voor collectieve voorzieningen voor alle arbeiders. Maar er moet worden opgepast, dat men het kapitaal niet afstoot en dat men de voor het bedrijf noodzakelijke ondernemerstalenten behoudt.

Van veel grootere beteekenis voor de arbeiders, zoo goed als voor alle groepen van menschen met kleine loonen of inkomsten, is de ontwikkeling van het reëel loon en dus van de grootte en samenstelling van het bevredigingsmiddelenfonds. Hoe grooter dat wordt en hoe meer samengesteld ter bevrediging der eenvoudiger behoeften, des te meer mogelijkheid voor de arbeiders (en die andere groepen) om een behoorlijk reëel loon te krijgen. Dank zij de geweldige ontwikkeling der techniek op elk gebied zijn in den laatsten tijd hiervoor groote mogelijkheden ontstaan, ook al maken de bekende crisisstoringen (1929—1933), dat deze mogelijkheden niet in werkelijkheden worden omgezet. Maar toch zijn deze met stelligheid te verwachten. De overheid van stad en land heeft hier ook een groote taak. Volkswoningbouw, keuring van levensmiddelen, goede verzekeringswetgeving, verlaging indirecte belastingen, enz. treden hier op den voorgrond.

Onmogelijk is het echter, deze verschijnselen van loonvorming en het vraagstuk van de loonmogelijkheid in een algemeene, scherp omlijnde theorie samen te vatten. Groep naast groep moet zelfstandig worden bekeken. Voordeel hier brengt in het algemeen nadeel ginds. Het levenspeil van de Europeesche arbeiders door hun arbeidsloon is bijv. stellig een nadeel geweest voor verschillende gekleurde groepen, zoo goed als te hooge ondernemerswinst. Elke groep heeft het recht en bij goede organisatie (machtspositie en marktpolitiek) de macht, het eigen levenspeil door opvoering van het geldloon te verbeteren. De overheid wake tegen excessen, maar vooral voor de mogelijkheid om aan een zoo groot mogelijk en zeker het noodzakelijk aantal menschen door loonarbeid een redelijk bestaan te doen toekomen, ook al ligt dit lager dan van bepaalde arbeidersgroepen. Conflicten tusschen stad en land, beschutte en onbeschutte bedrijven en dus ook tusschen overheid en bepaalde bedrijven, zijn zeker mogelijk. De zorg der gemeenschap worde vooral gericht op vergrooting van het bevredigingsmiddelenfonds, zoodat steeds meer bevredigingsmiddelen, die een redelijk bestaan voor de groote massa beteekenen, te voorschijn komen.

Loontheorieën. Zooals reeds gezegd, zijn de algemeene loontheoriën — verklaringen dus van loonvorming en loonmogelijkheid — vrijwel waardeloos geworden.

De theorie van Ricardo van het natuurlijk loon (een loon, dat den arbeider het leven mogelijk maakt en dat hem ook mogelijk maakt voor kroost te zorgen) is als volmaakt niets zeggend erkend. Zij verklaart hoegenaamd niets en heeft het beste steunpunt gegeven voor de moderne stelling, dat een algemeene loontheorie een onbestaanbaarheid is.

Lassalle's IJzeren Loonwet (vooral een ethische aanval op Ricardo's theorie) heeft even weinig te beteekenen. Zijn meening, dat in het kapitalistisch stelsel Ricardo — dien hij misvormt — gelijk heeft, is door de feiten weerlegd. Immers zijn opvatting, dat de arbeider niet tot hooger welzijn dan een uiterst minimum kan komen, omdat hij zich bij hooger loon meer gaat voortplanten en zoo weer bijdraagt tot een naar beneden drukken van het arbeidsloon, is in elk opzicht in strijd met de feiten gebleken.

Veel aandacht heeft de Loonfondstheorie gevonden. John Stuart Mill heeft haar in haar ouden vorm het best geformuleerd. Zij hield hoofdzakelijk in, dat het gezamenlijke loon (geldloon)

ARBEIDERSWONING III.
Buitenland.

1

 2

Engeland: 1. Arbeiderswoningen in de tuinstad Bournville. 2. In de tuinstad Letchworth.

3

 4

 6

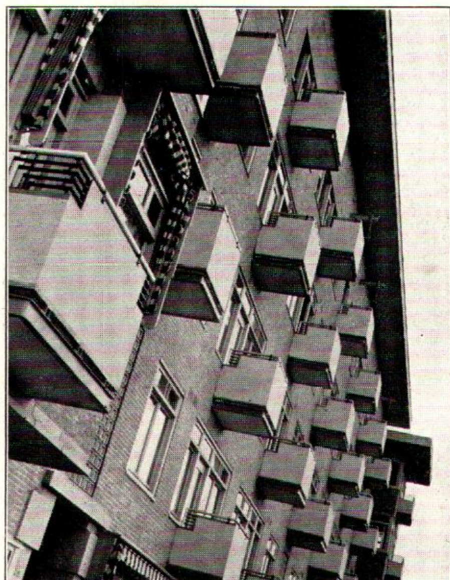
5

Duitschland: 3. Woningblok in „Siemensstadt" (Berlijn). 4. en 6. Eengezins-arbeiderswoningen in tuindorp „Altenhof" te Essen. Vergelijk hiervoor den plattegrond (fig. 17 in den tekst). 5. Dubbele eengezins-arbeiderswoningen in tuindorp „Heimaterde" bij Essen.

Zie de toelichting aan het einde van het artikel: Arbeiderswoning.

ARBEIDERSWONING IV.
Nederland, etagewoningen.

1

2

3

4

5

6

1. Binnenterrein van een woningblok (Bouwver. Patrimonium). 2. Voorgevel woningblok Stadionplein. 3. Binnenterrein met speeltuin (Bouwver. Amsterdamsch Bouwfonds). 4. Gemeentewoningen aan het van Beuningenplein, (zie fig. 15 in den tekst). 5. Groep van viermaal zes woningen (Woningbouwver. „De Dageraad"). 6. Woningblok aan de Zaanstraat. Allen te Amsterdam.

Zie de toelichting aan het einde van het artikel: Arbeiderswoningen.

bepaald wordt door dat deel van het maatschappelijk kapitaal, dat bestemd is voor loonbetaling. Latere economisten, vooral Taussig en Von Böhm Bawerk, hebben er op gewezen, dat men hieraan niet het minste houvast had. Het was één vergelijking met twee onbekenden en dus een oneindig aantal oplossingen. Deze beide critici hebben een nieuwe loonfondstheorie opgesteld, wat weinig anders beteekende, dan dat zij de groote beteekenis van het bevredigingsmiddelenfonds voor het reëel loon aantoonden, wat zeker, zooals wij zagen, een belangrijke waarheid, maar geen loontheorie is.

In nieuweren tijd kwam door het vernuftig werk van den Amerikaanschen hoogleeraar Clark en zijn volgelingen de toerekeningsleer in zwang. Deze houdt hoofdzakelijk in, dat door het vrij gelaten spel der subjectieve waardeeringen arbeider, ondernemer en kapitalist ieder den prijs krijgen, die hun toekomt. Er is echter geen vrij gelaten spel en het kan er ook niet zijn. Er is meer dan subjectieve factoren, o.a. machtspositie, en ondanks het beroemde betoog van Von Böhm „Macht oder oekonomisches Gesetz" heeft zij invloed, zooals o.a. ook dr. J. van den Tempel in zijn proefschrift „Macht en economische wet" duidelijk heeft aangetoond.

Nog eens: algemeene loontheorieën zijn er niet en kunnen er ook niet zijn, zooals in dit kort betoog reeds is aangetoond.

Lit.: prof. dr. J. A. Veraart, Arbeidsloon; id., Beginselen der Economische Bedrijfsorganisatie; E. Von Böhm Bawerk, Macht oder oekonomisches Gesetz; dr. J. van den Tempel, Macht en economische wet; prof. dr. C. A. Verrijn Stuart, De grondslag der loonbepaling; Taussig, Wages and Capital; O. von Zwiedineck Südenhorst, Lohnpolitik und Lohntheorie mit besonderer Berücksichtigung des Minimallohnes. *Veraart.*

Arbeidslijst (Ned.). Art. 68 van de Arbeidswet bepaalt, dat het hoofd of de bestuurder van de ondernemingen, welke een fabriek of werkplaats, winkel, kantoor, apotheek, koffiehuis, hotel of verplegingsinrichting zijn, voor de arbeiders in die ondernemingen werkzaam een arbeidslijst moet hebben ingevuld. Die arbeidslijst moet voor alle in die ondernemingen werkzame arbeiders de indeeling van den werktijd met de daartusschen gelegen rusttijden bevatten. Verder → Arbeidswetgeving in Nederland.

Voor België, → Werkhuisreglement. *Veraart.*

Arbeidsmachines, → Werktuigen.

Arbeidsmarkt beteekent, in den ruimsten zin gebruikt, alle factoren, die het aanbod van en de vraag naar arbeidsprestatie beheerschen. In een meer beperkten zin wordt onder a. verstaan alleen de factoren van economischen aard, die het aanbod van en de vraag naar arbeidsprestatie beheerschen, zoodat de zedelijke factoren in dit begrip niet zijn opgenomen. Het inkomen van den arbeider, voorzoover dit door het arbeidsloon gevormd wordt, wordt in deze opvatting gezien als een prijs voor de arbeidsprestatie, welke prijs, evenals de prijs van elke handelswaar ontstaat uit het loven en bieden van vragers van arbeidsprestaties (de ondernemers) en aanbieders van arbeidsprestaties (de arbeiders). Deze gelijkstelling van menschelijke arbeidsprestaties met handelswaar en het niet rekening houden met de zedelijke waardigheid van den mensch, welke aan elke arbeidsprestatie een zedelijke waarde geeft, is van Katholiek standpunt geheel onaanvaardbaar en dientengevolge ook dat begrip a., dat een dergelijke opvatting insluit. Maar ook, wanneer men in het begrip a. aan die zedelijke factoren de hun toekomende plaats geeft, is het gebruik van dezen term ongewenscht. Er blijft in de gedachte een te nauwe verwantschap bestaan tusschen arbeidsprestatie en handelswaar; het loon wordt te veel beschouwd als een uitsluitend van toevallige vraag en aanbod afhankelijke prijs en te weinig als inkomen, bestemd voor een behoorlijk levensonderhoud. Om deze redenen verklaart dan ook de encycliek „Quadragesimo Anno", dat in plaats van den strijd van fronten op de a. komen moeten „beroepsstanden" of „bedrijfsschappen", waarbij de menschen niet ingedeeld worden volgens de plaats, die zij op de a. innemen, maar volgens een functie, die ieder verricht in de maatschappij.

Met de noodige voorzorg tegen misverstanden, kan het begrip a. gebruikt worden in de theoretische economische wetenschap als korte wetenschappelijke vakterm, waardoor lange omschrijvingen bespaard worden. *Cobbenhagen*

In Nederland. De momenteele toestand der Ned. arbeidsmarkt wordt gekarakteriseerd door een sterk verminderde vraag naar arbeidskrachten en bijgevolg is er een groot surplus ongebruikte arbeidskracht. De toestand is vooral critiek in die takken van bedrijf, welke voor den buitelandschen afzet werkzaam zijn. Deze werden door de bijna onoverkomelijke belemmeringen in het huidige internationale handelsverkeer zeer zwaar getroffen.

Tegelijkertijd zijn met de industrie ook land- en tuinbouw door exportmoeilijkheden en door de sterke daling van de koopkracht in binnen- en buitenland in een zeer ongunstige positie gebracht. In den tuinbouw, waar vroeger, afgezien van seizoenwerkloosheid, practisch zelden een overcompleet voorkwam, bevinden zich thans in verschillende centra vele arbeiders zonder werk. Door het in cultuur brengen van den Wieringermeerpolder kwam hierin eenige verlichting.

Een gedeelte der werklooze arbeiders wordt o.m. uit de markt genomen door de Rijkswerkverschaffing en daarnaast door gemeenten en andere overheidslichamen voor ontginningen, grondverbetering, aanleg van bruggen over de groote rivieren, wegenbouw, graven van kanalen, enz. Daarnaast tracht de Regeering door → Contingenteeringspolitiek de bestaande werkgelegenheid in de industrie zooveel doenlijk te handhaven.

Bij beschouwing van de afzonderlijke bedrijfstakken, die onder zeker opzicht even zoovele „arbeidsmarkten" vormen, blijkt overigens, dat de sporen van inzinking niet overal even diep zijn. Uitvoerige en naar branche gedetailleerde gegevens zijn hieromtrent regelmatig te vinden in het Maandblad van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Volgens het overzicht in de aflevering van genoemd tijdschrift van Februari 1933 komen voorname takken van nijverheid als de aardewerk- en glasindustrie, de steenindustrie, het bouwbedrijf met verwante bedrijfstakken, de diamantindustrie, de typographische vakken, de kleeding- en de metaalindustrie nog steeds in een ongunstiger toestand. Er zijn evenwel ook teekenen van opleving te bespeuren.

Ter illustratie enkele cijfers, ontleend aan bovengenoemd Maandblad van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

Per December	Aantal werkloozen onder de georganiseerde arbeiders	Jaar	Jaarindexcijfer der werkloosheid in de gezam. industriegroepen
1929	47 715	1929	6,2
1930	80 141	1930	7,8
1931	147 107	1931	15,9
1932	208 697	1932	28,3

Hierbij wordt opgemerkt, dat het jaarindexcijfer weergeeft het percentage werkloosheid van het aantal dagen, dat gewerkt had kunnen worden, indien er geen werkloosheid ware voorgekomen. In de statistiek zijn alleen de werkloozen onder de georganiseerde arbeiders opgenomen. Volgens een door het Centraal Bureau van de Statistiek onder de vakvereenigingen ingesteld onderzoek zou echter de werkloosheid onder de niet-georganiseerde arbeiders even groot zijn als onder de wel-georganiseerden. Dit in acht genomen, mag per heden (Maart 1933) het aantal werkloozen gerust op ruim 350 000 worden geschat.

Lit.: Maandbl. Centr. Bur. van de Statistiek; Tijdschrift: De Arbeidsmarkt; Tijdschr. van den Ned. Werkloosheidsraad. *v. Berkum.*

In België. Op grond van de telling van 31 October 1926 waren op dien datum in België 1 090 331 personen, waarvan 206 022 vrouwen, die gesalarieerden arbeid verrichtten in de nijverheidsondernemingen met tien of meer gesalarieerden. In vergelijking met de vorige tellingen, bevindt men, dat de deelname van de vrouw aan den industrieelen arbeid meer een meer toeneemt. De aanzienlijkste verhouding van vrouwen wordt waargenomen in het kleedingbedrijf, de tabaksnijverheden en de textielbedrijven. In den landbouw telde men, in 1926, ongeveer 250 000 werklieden. De dienst voor het plaatsen van heel dit personeel wordt gedeeltelijk verzekerd door de syndicale inrichtingen en, gedeeltelijk, door de officieele arbeidsbeurzen. Die inrichting is onvoldoende. Men heeft vreemde arbeiders moeten aanwerven, op het oogenblik van arbeidsdrukte, begin 1929, toen de statistiek nog 4 000 volledige werkloozen en ongeveer 12 000 tusschentijdsche werkloozen aanmerkte. Het crisisfonds bleef steun verleenen gedurende dit bloeitijdperk. De werkloosheid begon zich op de Belgische a. te doen gevoelen in April 1930. Sindsdien breidde zij zich uit tot al de nijverheidstakken en in 1932 is de toestand geenszins verbeterd, daar men, in de maand April van dit jaar, onder de tegen werkloosheid verzekerde arbeiders (de eenigen, welke door de officieele statistiek in aanmerking worden genomen) 168 000 volledige werkloozen en 180 000 tusschentijdsche werkloozen telde. Die verzekerde werklieden ontvangen steun vanwege den Staat, de provinciën en de gemeenten.

Teneinde de aanwerving van Belgische arbeiders te bevorderen, heeft de Regeering een politiek ingezet tot rijksbescherming in zake handarbeiders. De vreemde werklieden, die in België wenschen te arbeiden, moeten, alvorens zij in België komen, een arbeidsovereenkomst overleggen, aangegaan tusschen hen en een Belgisch werkgever en de toelating bekomen van het Departement van Arbeid, dat vooreerst nagaat of de betreffende post niet evengoed door een Belg zou kunnen bezet worden. Ondanks die maatregelen is een herinrichting van de a. in België, zooals elders, een noodzakelijkheid geworden. De arbeidsbeurzen hebben al te veel verkeerde practijken van de particuliere plaatsingskantoren overgenomen. Dank zij de werkloosheidsverzekering moeten de werkaanvragen noodzakelijkerwijs worden geboekt; waarom dan ook niet het boeken van de werkaanbiedingen vanwege de werkgevers verplichtend gemaakt? De arbeidsbeurzen zouden ook, met het oog op de plaatsing van hunne arbeidsafnemers, alle mogelijke afzetgebieden moeten opsporen. Zij zouden nauwer voeling moeten houden met de openbare machten, om hun aan te raden de uitvoering van openbare werken te ondernemen of hun tempo te vertragen.

Deze thans eenvoudig aanwijzende instellingen zouden regelende instellingen moeten worden. Dit was ook de meening van Albert Thomas in: Les Problèmes du Chômage en 1931, uitgave van het Internationaal Arbeidsbureau (Genève 1931, 59 vlg.). *H. Heyman.*

Arbeidsmethode, methode, volgens welke een bepaalde arbeid wordt uitgevoerd. Vroeger achtte men de a. van weinig belang. Men beschouwde haar als een sleur, overgenomen van vroegere generaties. De laatste tientallen jaren echter, vooral sedert Taylor in dit opzicht voorging, heeft de overtuiging algemeen ingang gevonden, dat het van het grootste belang is, door nauwkeurige → beweging- en → tijdstudie te komen tot het opstellen eener → standaard-a., teneinde door meer rationeele aanwending der menschelijke arbeidskracht te komen tot grootere productiviteit. De a. wordt in hooge mate beheerscht door werktuigen en gereedschappen, waarmede gearbeid wordt. De technische rationalisatie der bedrijven heeft dan ook vele a. totaal gewijzigd. Omgekeerd heeft het opstellen van rationeele a. tot belangrijke wijzigingen van werktuigen en gereedschappen aanleiding gegeven. *Claes.*

Arbeidsongeval (Belg. Recht). De vergoeding van de aan de slachtoffers van arbeidsongevallen veroorzaakte schade was, vóór 1903, geregeld door de art. 1382—1384 van het B.W., krachtens dewelke de arbeider of zijn erfgenamen mochten aanspraak maken op de herstelling van alle wegens het a. geleden schade, mits door hen het bewijs geleverd werd van het bestaan van schuld bij den werkgever, of bij de personen, voor wie de werkgever aansprakelijk was. De wet van 24 December 1903, op verschillende punten gewijzigd en aangevuld, heeft dit stelsel vervangen door een ander, dat aan den arbeider of zijn rechthebbenden een forfaitaire vergoeding toekent voor alle arbeidsongevallen, d.i. voor alle ongevallen, die te wijten zijn aan het bedrijfsrisico. De oorzaak van het a. is dan te zoeken in de werking van de onderneming zelf, en niet in eenige individueele fout: dus is vergoeding verschuldigd voor elk a., dat ontstaat in den loop en ten gevolge van de uitvoering van het arbeidscontract, zonder dat eenige schuld van den ondernemer dient te worden bewezen, en zelfs wanneer eenige fout van den arbeider tot het a. heeft aanleiding gegeven.

Sinds de wet van 18 Juni 1930 zijn aan dit systeem onderworpen alle ondernemingen, in de industrie, den handel en den landbouw, die, anders dan bij uitzondering, een of meer werkkrachten in hun dienst hebben. Niet alleen de eigenlijke arbeiders, maar ook de knechten en meiden in den landbouw, en zelfs de bedienden in den handel kunnen de wet inroepen.

Om aanleiding te geven tot vergoeding is noodig,

dat het a. den dood van het slachtoffer, of een werkonbekwaamheid heeft veroorzaakt. Niet alle gevolgen van het a. worden vergoed, alleen de geldelijke schade, en dan nog niet geheel. In geval van tijdelijke onbekwaamheid tot werken wordt een gedeelte van het dagloon uitgekeerd (naar omstandigheden 50 of 66% van het verlies); in geval van bestendige onbekwaamheid een lijfrente (meestal gelijk aan 66, soms aan 80% van het verlies van loon); in geval van dood wordt, benevens een vergoeding voor begrafeniskosten, aan bepaalde rechthebbenden, en niet aan de erfgenamen, een rente toegekend, die verschilt naar gelang er spraak is van echtgenooten, kinderen, kleinkinderen, ouders of grootouders. In alle geval worden bovendien de kosten van verpleging en de artsenijen, over het algemeen naar een bepaald tarief, vergoed. De vraag van de keuze van geneesheer en kliniek geeft aanleiding tot betwisting.

De forfaitaire vergoeding wordt aan den arbeider en aan zijn rechthebbenden gewaarborgd door een stelsel van verzekeringen en andere maatregelen. De ondernemer is slechts dan ontslagen van de verplichting om het a. te vergoeden, wanneer hij is aangesloten bij een daartoe door den Staat aangenomen verzekeringsmaatschappij, hetzij handelsvennootschap (verzekering tegen premie), hetzij gemeenschappelijke kas (onderlinge verzekering). Staatsverzekering bestaat niet. Eenige verplichting tot verzekering is er evenmin; echter is de niet verzekerde ondernemer er toe gehouden een jaarlijksche bijdrage te storten in een waarborgfonds, dat tegenover den arbeider instaat voor de vergoeding, welke door onvermogende, niet verzekerde ondernemers mocht verschuldigd blijven. De kapitalen, die de waarde van de verschuldigde renten vertegenwoordigen, moeten in bepaalde voorwaarden worden geplaatst. Een deel van deze kapitalen kan in sommige gevallen aan de rechthebbenden worden uitgekeerd. Vervalclausules, die ten opzichte van den verzekerden werkgever in de polis werden ingelascht, mogen tegen den arbeider niet worden ingeroepen.

Bevoegd om over geschillen betreffende arbeidsongevallen uitspraak te doen, is de vrederechter van het kanton, waar het ongeval heeft plaats gehad, en in beroep de rechtbank van eersten aanleg. De gemeenschappelijke kassen van verzekering mogen → arbitrale commissies instellen voor de bij hen aangesloten werkgevers en hun arbeiders.

Bij het Ministerie van Sociale Verzekering en Voorzorg bestaat een commissie voor de arbeidsongevallen, wier advies door het Hoofd van het Departement wordt ingeroepen in verband met de vragen van technischen aard, waartoe de ongevallenwet en de ongevallenverzekering kunnen aanleiding geven.

De arbeider van vreemde nationaliteit, slachtoffer in België van een a., heeft recht op vergoeding. België sloot bovendien tractaten betreffende deze aangelegenheid o.a. met Nederland (9 Februari 1921), en is, zooals Nederland, toegetreden tot de Conventies van Genève van 5 Juni 1925 en 10 Juni 1925.

L i t.: H. Velge, Eléments de droit industriel belge (II Brussel 1927, 7-83; III 1929, 267-269); L. Namèche en J. Delaruwière, La réparation des dommages résultant des accidents du travail (Brussel 1932); H. Velge, Les lois belges d'assurance [et de prévoyance sociales (Brussel 1933, 9-116).

Voor N e d e r l a n d, → Ongevallenwet.

Vertessen.

Arbeidsovereenkomst, I n d i v i d u e e l e.
Inleiding. Tot 1907 wijdde het Nederlandsch Recht ternauwernood eenige aandacht aan de rechtsbetrekking, welke ontstaat, wanneer een persoon (werkgever) een anderen persoon (werknemer) in dienst neemt om tegen loon werk te verrichten. Terecht wijst mr. J. A. Loeff, de min. van Justitie, die er vooral toe bijdroeg, dat een wettelijke regeling in het derde boek van het B. W., ter vervanging van de artikelen 1637, 1638 en 1639 (van huur van dienstboden en werklieden), werd opgenomen, er in zijn meesterlijke Memorie van Toelichting op (bij het gewijzigd ontwerp van wet, zooals dit bij brief van 14 Jan. 1905 bij de Staten-Generaal is ingezonden), dat het wel heel zonderling is, dat zulk een belangrijke rechtsbetrekking zoo weinig regeling vond. Hij schrijft: „Het arbeidscontract is ontegenzeggelijk onder alle overeenkomsten, na het koopcontract, de veelvuldigst voorkomende. En nu staat, in lijnrechten strijd met deze economische beteekenis, het feit, dat de wetgever tot dusver haar ternauwernood de aandacht heeft waardig gekeurd."

Het belangrijkste voorbereidend werk van de door Loeff (1901—1905) en Van Raalte (1907) in ons B. W. gebrachte en thans nog geldende regeling is verricht door den Leidschen hoogleeraar mr. H. L. Drucker, wiens „Ontwerp van wet tot regeling van de arbeidsovereenkomst" in 1898 vanwege het departement van Justitie werd openbaar gemaakt. Ook al is, vooral ten aanzien van de formuleering van een aantal punten, Loeff veel scherper dan Drucker, den pioniersarbeid heeft, onbestreden, Drucker verricht.

Thans, nu de wettelijke regeling der arbeidsovereenkomst haar vijfentwintigjarig jubileum reeds heeft gevierd, is opnieuw de vraag aan de orde, of een civielrechtelijke regeling voor deze stof de aangewezene is. Reeds door Drucker en Loeff en de talloozen, die zich sinds de negentiger jaren der vorige eeuw met de wettelijke regeling der arbeidsovereenkomst bezig hielden, is deze vraag herhaaldelijk gesteld. Een korte beschouwing worde ook hier daaraan gewijd.

Men heeft natuurlijk altijd wel de moeilijkheid begrepen, dat een arbeider, ten wiens behoeve in het burgerlijk recht dwingende bepalingen waren gemaakt, uiteindelijk voor de groote moeilijkheid kwam te staan, dat hij, indien de werkgever in strijd met die bepalingen handelde, tot een civiele procedure zijn toevlucht moest nemen. En hoe kon men zich nu in de overgroote meerderheid der gevallen een goed resultaat voor de arbeiders voorstellen, indien tot zulk een procedure toevlucht werd genomen. En omgekeerd: hoe kon de patroon in de gevallen, dat de arbeider tegen dwingend recht zondigde, op eenig verhaal bij den meestal doodarmen delinquent rekenen. Zeker heeft de meer dan vijfentwintigjarige ervaring met de wettelijke regeling van het arbeidscontract op het belangrijke punt van de doorvoering van het dwingend recht groote teleurstellingen opgeleverd. Terwijl de wet (art. 1637 s) „gedwongen winkelnering" verbiedt, bleef deze jaren lang (vooral in gedeelten van Noord-Brabant) rustig voortbestaan. (Zie: Gedwongen winkelnering in de Noord-Brabantsche schoenenindustrie, 1911. Directie van den Arbeid. Enquêteur: A. P. Staalman). Waar geen sterke vakbeweging van arbeiders was, bleven de dwingende bepalingen ten aanzien van het „arbeidsreglement" dikwijls een doode letter. En zoo kan men voortgaan. Maar toch, ondanks dit alles, heeft de burgerrechtelijke regeling van het arbeiderscontract — al moge zij

thans op vele onderdeelen geheel verouderd zijn — jaren lang een heilzame werking uitgeoefend. Al leek het bij oppervlakkige waarneming, dat alleen de dienstboden volop van het nieuw geschapen recht profiteerden — en wel vooral, omdat de Ned. dienstbode een zeldzaamheid werd — wie dieper op de zaak ingaat, stelt vooral dit belangrijke feit vast: dat de rechtsvormen, zij mogen een dwingend of aanvullend rechtskarakter dragen, zich hebben ingeleefd in het rechtsbewustzijn van het volk en, gesteund door de groeiende macht van het organisatieleven, geleidelijk aan volle werking hebben gekregen. Voor de zooveelste maal is gebleken, dat niet afdwingbaarheid of sanctie de grootste kracht van een wettelijke regeling bepalen, maar dat haar grootste kracht gelegen is in een groeiend bewustzijn, dat de regelen behooren te gelden. Terloops kan dan nu reeds worden vastgesteld, dat de bestaande regeling bij de ontwikkeling van het rechtsbewustzijn zeer is achtergebleven en thans — zes en twintig jaren na haar invoering — ten zeerste verouderd is.

Voornaamste bepalingen. 1° D e f i n i t i e. De arbeidsovereenkomst is de overeenkomst, waarbij de eene partij, de arbeider, zich verbindt, in dienst van de andere partij, den werkgever, tegen loon gedurende zekeren tijd arbeid te verrichten (art. 1637 a).

2° Van de arbeidsovereenkomst i n h e t a l g e m e e n. Een gehuwde vrouw-arbeidster wordt geacht bewilliging van haar man te hebben bekomen. Zij kan over haar verdiensten ten behoeve van haar gezin beschikken (art. 1637 f). Een minderjarige kan, met mondelinge of schriftelijke machtiging, arbeidsovereenkomsten aangaan (art. 1637 g). Een arbeidsovereenkomst tusschen echtgenooten is nietig (art. 1637 i). Een arbeidsreglement is voor den arbeider slechts verbindend, indien deze schriftelijk heeft verklaard, zich met dat reglement te vereenigen. Bovendien moet dit reglement dan aan den arbeider verstrekt worden en moet het duidelijk zichtbaar aanwezig zijn in het arbeidslokaal (art. 1637 j). Verklaring van den arbeider, zich met elk in de toekomst vast te stellen reglement te vereenigen, is nietig (art. 1637 l). Loon mag niet anders vastgesteld worden voor niet inwonende arbeiders dan in geld; in ter plaatse te nuttigen voedsel; in dienstkleeding; in voortbrengselen van het bedrijf, mits eerste levensbehoeften en geen alcoholhoudende drank; gebruik van woning of werktuigen; werkzaamheden door of vanwege werkgever; onderricht (art. 1637 p). Beding van gedwongen winkelnering is nietig (art. 1637 s). De overeenkomst, waarbij boete wordt bedongen, wordt schriftelijk aangegaan (art. 1637 u). Beding om niet te concurreeren na het einde der dienstbetrekking is slechts geldig, indien het schriftelijk met een meerderjarige is aangegaan (art. 1637 x).

3° Van de verplichtingen des w e r k g e v e r s. Geen loon is verschuldigd voor den tijd, gedurende welken de arbeider den bedongen arbeid niet heeft verricht (art. 1638 b). Toch houdt de arbeider aanspraak op loon „voor een betrekkelijk korten tijd" ingeval van ziekte of ongeval, tenzij opzet, onzedelijkheid of verzwegen lichaamsgebrek in het spel is. Bovendien, indien verhindering gevolg is van wettelijke verplichting of zeer bijzondere omstandigheden, als: bevalling van echtgenoote, overlijden van huisgenooten en bepaalde familieleden. Alleen afwijking bij schriftelijke overeenkomst of reglement (art. 1638 c). Loon in het algemeen in wettig betaalmiddel van het Rijk (art. 1638 h). Werkgever is gehouden inwonende arbeiders, zonder korting van hun loon, in de gelegenheid te stellen hun godsdienstplichten te vervullen, alsmede ontspanning van den arbeid te genieten (art. 1638 v). De werkgever is gehouden den arbeid dusdanig te regelen, dat de arbeider geen arbeid heeft te verrichten op Zondagen, behalve voorzoover het tegendeel is bedongen of uit den aard van den arbeid voortvloeit (art. 1638 w). Minderjarige arbeiders moeten in de gelegenheid zijn lessen te volgen van godsdienst-, voortgezet, herhalings- of vakonderwijs (art. 1638 w). De werkgever is verplicht, zoolang de dienstbetrekking duurt, maar nooit langer dan zes weken, in geval van ziekte of ongeval van een inwonenden arbeider, voor behoorlijke verpleging en geneeskundige behandeling zorg te dragen (art. 1638 y). De werkgever is verplicht bij het eindigen der dienstbetrekking den arbeider op diens verlangen een getuigschrift uit te reiken. Inhoud: aard van den verrichten arbeid, duur der dienstbetrekking. Op verzoek van den arbeider: wijze, waarop de arbeider aan zijn verplichtingen heeft voldaan en wijze, waarop de dienstbetrekking is geëindigd. Heeft de werkgever de dienstbetrekking doen eindigen zonder het aanvoeren van redenen, dan hoeft hij dit slechts te vermelden zonder verplicht te zijn de redenen zelf mee te deelen. Heeft de arbeider de dienstbetrekking onrechtmatig doen eindigen, dan is de werkgever gerechtigd zulks in het getuigschrift te vermelden (art. 1638 aa).

4° Van de verplichtingen des a r b e i d e r s. De arbeider is verplicht arbeid naar beste vermogen te verrichten (art. 1639). De arbeider is verplicht zich te houden aan de voorschriften omtrent het verrichten van den arbeid (art. 1639 a). De arbeider, die bij den werkgever inwoont, is verplicht zich te gedragen naar de orde des huizes (art. 1639 c).

5° Van de verschillende wijzen, waarop de dienstbetrekking, door arbeidsovereenkomst ontstaan, e i n d i g t. De dienstbetrekking eindigt van r e c h t s w e g e, wanneer de bepaalde tijd is verstreken (art. 1639 e). Indien de duur eener dienstbetrekking noch bij overeenkomst of reglement, noch bij wet of verordening, noch ook door het gebruik is aangegeven, wordt zij geacht voor onbepaalden tijd te zijn aangegaan (art. 1639 g). De o p z e g g i n g mag alleen geschieden tegen den dag, bij overeenkomst of reglement bepaald of, bij gebreke van dien, tegen een van die dagen, welke door het gebruik daarvoor zijn aangewezen; bij gebreke van dergelijke aanwijzing mag de opzegging tegen elken dag geschieden (art. 1639 h). De termijn van opzegging is gelijk aan den tijd, die gewoonlijk tusschen twee opeenvolgende uitbetalingen van het in geld vastgesteld loon verstrijkt, doch niet langer dan zes weken. Hiervan kan schriftelijk worden afgeweken (art. 1639 i). De dienstbetrekking eindigt door den dood des arbeiders (art. 1639 j). De dienstbetrekking eindigt niet door den dood des werkgevers, tenzij uit de overeenkomst het tegendeel voortvloeit (art. 1639 k). Arbeidsovereenkomst met minderjarige kan op verzoek van wettelijken vertegenwoordiger en van ambtenaar O. M. door kantonrechter worden ontbonden (art. 1639 m). Ieder der partijen kan de dienstbetrekking z o n d e r o p z e g g i n g of zonder inachtneming van de voor opzegging geldende bepalingen doen eindigen, doch de partij, die dit doet zonder dat de wederpartij daarin toestemt, handelt onrechtmatig, tenzij zij

tegelijkertijd aan de wederpartij een schadeloosstelling betaalt, of de dienstbetrekking aldus doet eindigen om een dringende, aan de wederpartij onverwijld meegedeelde reden (art. 1639 o). Voor den werkgever worden als dringende redenen in den zin van het voorgaande artikel beschouwd zoodanige daden, eigenschappen of gedragingen van den arbeider, die ten gevolge hebben, dat van den werkgever redelijkerwijze niet gevergd kan worden, de dienstbetrekking te laten voortduren. De wet noemt twaalf redenen, die onder andere als dringende redenen beschouwd kunnen worden. Bedingen, waardoor aan den werkgever de beslissing zou worden overgelaten, of er een dringende reden aanwezig is, zijn nietig (art.1639 p). Voor den arbeider worden als dringende redenen in den zin van art. 1639 o beschouwd zoodanige omstandigheden, die ten gevolge hebben, dat van den arbeider redelijkerwijze niet gevergd kan worden de dienstbetrekking te laten voortduren. De wet noemt tien redenen, die onder andere als dringende redenen beschouwd kunnen worden. Bedingen, waardoor aan den arbeider de beslissing zou worden overgelaten, of er een dringende reden aanwezig is, zijn nietig (art. 1639 q).

De schadeloosstelling is bij een dienstbetrekking voor onbepaalden tijd aangegaan, gelijk aan het bedrag van het in geld vastgesteld loon van den duur van den opzeggingstermijn; bij een dienstbetrekking, voor bepaalden tijd aangegaan, is zij gelijk aan het bedrag van het in geld vastgesteld loon voor den tijd, dat de dienstbetrekking had behooren voort te duren. Strijdig beding nietig. Bij schriftelijk aangegane overeenkomst of bij reglement mag een schadeloosstelling tot een hooger bedrag worden vastgesteld, behoudens bevoegdheid van den rechter om schadeloosstelling op kleinere som te bepalen (art. 1639 r). Indien de dienstbetrekking is aangegaan voor langer dan vijf jaren of voor den duur van het leven van een bepaalden persoon, is niettemin de arbeider bevoegd, van het oogenblik, waarop vijf jaren sedert haar aanvang zijn verloopen, haar op te zeggen met inachtneming van een termijn van zes maanden. Strijdig beding nietig (art. 1639 v). Ieder der partijen is te allen tijde, ook voordat de arbeid is aangevangen, bevoegd zich wegens gewichtige redenen te wenden tot den kantonrechter, met het schriftelijk verzoek de arbeidsovereenkomst ontbonden te verklaren. Strijdig beding nietig. Dringende redenen zijn gewichtige redenen. Ook: veranderingen in den persoonlijken of vermogenstoestand of in de arbeidsomstandigheden van zoodanigen aard, dat de dienstbetrekking billijkheidshalve dadelijk of na korten tijd behoort te eindigen (art. 1639 w). Alle rechtspraak, hoe hoog ook het bedrag zij in het geding, voor den kantonrechter. Zaak aanhangig bij verzoekschrift op ongezegeld papier. Getuigenverhoor steeds toegelaten.

Perspectieven. De wet op de arbeidsovereenkomst, hoe groot haar verdiensten ook zijn geweest, voldoet niet meer aan de rechtseischen, die de sociale en economische ontwikkeling van de groote massa der arbeiders stelt. Zij kan voor de dienstboden vrijwel ongewijzigd behouden blijven; voor de arbeiders in het bedrijfsleven behoort zij weldra te hebben afgedaan. Dit zal niettemin stuksgewijze plaats hebben, en wel naarmate de publiekrechtelijke organisatie van het bedrijfsleven, die toch weldra in gang moet worden gezet, voortschrijdt.

Bij zulk een organisatie geschiedt het in dienst nemen van arbeiders naar de regelen door het publiek arbeidsrecht gesteld. Dit recht wordt door werkgevers en werknemers, bedrijfsgewijze, onder medewerking en toezicht van de overheid gemaakt. Het laat zich aanzien, dat een aantal normen van de wet op de arbeidsovereenkomst niet meer behouden kan worden. Bijv. die ten aanzien van ontslag. Het nieuwe arbeidsrecht zal immers o.a. eischen, dat geen arbeider zonder geldige reden kan worden ontslagen. Ook de rechtspraak verandert geheel. De „weltfremde" kantonrechter maakt plaats voor den deskundigen bedrijfsrechter. Voor dit alles, → Bedrijfsorganisatie. Ook → Collectieve arbeidsovereenkomst.

L i t.: prof. mr. E. M. Meyers, Het arbeidscontract (met inleiding en aanteekeningen). *Veraart.*

Arbeidsovereenkomsten in N.I., → Arbeidswetgeving in N.I.

Arbeidsprestatie (p s y c h o l o g i s c h), hoeveelheid en hoedanigheid van den arbeid, die door een persoon verricht kan worden. In elk arbeidsproces treden fluctuaties op van hoeveelheid en hoedanigheid. In de meeste gevallen loopen de verbeteringen en achteruitgang in hoeveelheid en hoedanigheid parallel. Bij een voortgezette verrichting treedt terstond nà het begin een verbetering op onder den invloed van de gewenning en aanpassing. Daarna blijven de prestaties eenigen tijd op gelijk niveau, waarna een achteruitgang intreedt onder invloed van de vermoeidheid. Deze achteruitgang wordt telkens onderbroken door periodieke oplevingen tengevolge van wilsimpulsen, totdat ten laatste de vermoeidheid de overhand krijgt en men bij voortzetting tot het punt van uitputting zou geraken.

Deze schommelingen vertoonen een sterk individueel karakter; zij gelden zoowel voor de physische als voor de psychische verrichtingen. In de laatste categorie, vooral bij verrichtingen van hoogere psychische orden, zijn de schommelingen minder regelmatig en minder aan vaste wetmatigheden gebonden. *de Quay.*

Arbeidsprijs. Dit begrip wordt vooral door Pierson gebruikt in zijn Leerboek der Staathuishoudkunde (I 1912, 406 vlg.; II, 194—203). Hij definieert arbeidsprijs aldus: „de arbeidsprijs is de som van geldelijke inkomsten, die door een gegeven hoeveelheid arbeid en kapitaalaanwending wordt verkregen". Later nog aldus: „de arbeidsprijs is de som van geldelijke inkomsten, die door een gegeven hoeveelheid o n b e v o o r r e c h t e n arbeid en kapitaalaanwending wordt genoten".

Moderne economische beschouwingen en vooral de nieuwere beschouwingen over in- en uitvoer en hun onderling verband — hanteeren dit begrip van Pierson bijna niet meer. *Veraart.*

Arbeidsraad. 1° N e d e r l a n d. Na de stakingen in de suikerindustrie in Ned. O. Indië in 1920 heeft de Ned.-Ind. regeering advies gevraagd aan de Arbeidscommissie, of het wenschelijk was Arbeidsraden in het leven te roepen ter beslechting van arbeidsgeschillen. Deze commissie bood in 1921 een „Nota betreffende arbeidsraden" aan. Daaruit bleek, dat het in de bedoeling lag, als bemiddelingsorganen bij arbeidsgeschillen paritaire arbeidsraden te benoemen met een onpartijdigen voorzitter. Het denkbeeld is nooit verwezenlijkt.

L i t.: Dr. Ir. J. G. Schlingemann, Het voorkomen en beslechten van arbeidsgeschillen. *Veraart.*

2° B e l g i ë. De Hoogere Arbeidsraad in België (opgericht bij K.B. van 7 April 1892, gewijzigd bij

K.B. van 5 Febr. en 31 Dec. 1908, 31 Dec. 1913 en 16 Jan. 1920) is een raadgevend lichaam. Hij bereidt de vraagstukken voor, die aan de onderscheidene Arbeids- en Nijverheidsraden moeten onderworpen worden, coördonneert hun wenschen en besluiten, werkt ze om tot voorstellen en maakt deze over aan de Regeering. Hij moet ook zijn meening te kennen geven over de kwesties, die hem door de Regeering worden voorgelegd en op haar verzoek wetsontwerpen uitwerken. In meerdere gevallen wordt zijn tusschenkomst uitdrukkelijk door de wet voorzien.

De Raad telt — benevens den Algemeenen Directeur van het Arbeidsambt en den Algemeenen Directeur der Mijnen, die van rechtswege lid zijn — twintig vertegenwoordigers van ondernemingshoofden, twintig vertegenwoordigers van arbeiders en bedienden en twintig specialisten in sociale en economische wetenschappen. Zij worden benoemd bij K.B. voor een termijn van vier jaar.

Zeer dikwijls werd de tusschenkomst van den Hoogeren Arbeidsraad ingeroepen voor kwesties die de betrekkingen tusschen patroons en arbeiders aanbelangen (o.a. werkhuisreglementen, arbeidscontract, schadevergoeding bij arbeidsongevallen, arbeidsinspectie, kinderarbeid, Zondagrust, arbeidsduur, enz.).

L i t. : H. Velge; Eléments de Droit industriel belge (II); A. Vermeersch en A. Muller, S.J., Les Organismes sociaux officiels en Belgique. *V. Helsoecht.*

Arbeidsrecht, → Arbeidswetgeving.

Arbeidsregister (N e d.). Naast de administratie door → Arbeidskaart en → Arbeidslijst wordt de uitvoering der Arbeidswet ook mogelijk gemaakt door een Arbeidsregister, waarvoor de hoofden van fabrieken en werkplaatsen, winkels, kantoren en verplegingsinrichtingen verplicht zijn te zorgen. De namen van alle arbeiders — in de kantoren slechts de arbeiders beneden 18 jaar — moeten in dit arbeidsregister worden ingeschreven. Dit geldt voor alle in de onderneming werkzame personen, behalve voor den werkgever en zijn echtgenoote. Zelfs personen, voor wie de beperking van den arbeidstijd door de Arbeidswet niet geldt, zooals fabrieksbazen, afdeelingschefs, religieuze zusters, moeten worden ingeschreven in dit Arbeidsregister. Verder → Arbeidswetgeving in Nederland. *Veraart.*

Arbeidsregistrator. Dit toestel wordt gebruikt om het verloop der arbeidshandelingen vast te leggen, vooral bij het werken in fabrieken, waarbij het geheel kan worden onderverdeeld in regelmatig terugkeerende deelhandelingen. De a. registreert per tijdseenheid, hoe dikwijls een bepaalde deelhandeling plaats heeft. De a. noteert elke deelhandeling op een ronddraaiende trommel, doordat bij elke sluiting van den electrischen stroom de naald een eind verspringt en nà de bepaalde tijdseenheid in den beginstand terugspringt. De a. kan automatisch werken, indien men hem verbindt met één der onderdeelen van de machine, waaraan de arbeider werkt. Biedt de machine geen gelegenheid tot zulk een doorverbinding, dan kan een ander, al observeerend, deze deelhandelingen registreeren. Bij automatische registratie behoeft de arbeider niet te weten, dat zijn arbeidsprestaties gemeten worden. In dit laatste geval zal hij naar zijn natuurlijke geaardheid werken. *de Quay.*

Arbeidsreglement (N e d.). In een Arbeidsreglement regelt de werkgever, hoe zijn arbeiders zich in zijn onderneming moeten gedragen, zoowel bij het werk als in den tijd, dat niet wordt gearbeid. In het algemeen heeft zulk een reglement slechts beteekenis in grootere ondernemingen. De wettelijke bepalingen betreffende de arbeidsovereenkomst in het Burgerlijk Wetboek geven in de art. 1637 j tot 1637 m een aantal voorschriften voor dit Arbeidsreglement, vooral om den arbeider tegen willekeur bij dit reglement te beschermen. Zoo is het reglement slechts verbindend, indien de arbeider schriftelijk heeft verklaard zich er mee te vereenigen; zoo moet een volledig exemplaar van het reglement kosteloos aan den arbeider worden verstrekt, enz. Verder → Arbeidsovereenkomst.

Voor B e l g i ë, → Werkhuisreglement. *Veraart.*

Arbeidsrhythme, rhythme, waarin gearbeid wordt; beïnvloedt zeer sterk de menschelijke arbeidsverrichtingen, vooral bij handelingen, welke in een bepaalde volgorde veelvuldig voorkomen, zooals bijv. aan den loopenden band. Bij → bewegingstudie en opstelling van → standaardmethoden moet men ervoor zorgen, dat de handelingen zoodanig worden gerangschikt, dat een gunstig rhythme kan ontstaan. Zonder grootere vermoeidheid wordt dan eene hoogere prestatie verkregen.

G e s c h i k t e muziek in werkplaatsen kan het arbeidsrhythme gunstig beïnvloeden. Deze moet echter zeer zorgvuldig worden uitgekozen. Ongeschikte muziek, d.i. zulke, waarvan het rhythme niet past bij of zelfs tegenstrijdig is met het gunstige a., werkt zeer remmend daarop en vermoeit den arbeider. Sommige machines, zooals bijv. stans- en ponsmachines, geven zelf een bepaald rhythme aan, niet alleen voor den arbeider, die ze bedient, doch ook voor de geheele omgeving, waar hun rhythme merkbaar is. Proeven leeren, dat arbeiders onbewust hun a. daarop instellen. Men zal dus goed doen, te onderzoeken, of deze invloed voor een gewenscht a. voor- of nadeelig is. Muziek in een werkplaats, waar ook nog machines hun eigen rhythme door elkander laten hooren, iets wat in groote bedrijven veel voorkomt, beïnvloedt de arbeidsprestatie ongunstig en kan, onder omstandigheden, voor het zenuwgestel der arbeiders zeer nadeelig zijn. → Arbeidstempo. *Claes.*

Arbeidsschool (werkschool, doeschool, actieve school), verzamelterm, waarmee bijna alle moderne hervormingspogingen op onderwijsgebied worden aangeduid. Arbeidsschool is de reactie tegen de praat-, de luister-, de doceer-, de boekenschool. Het is de school der radicale doorvoering van het aloude zelfwerkzaamheidsbeginsel, der productieve bezigheid, der spontane activiteit. Vroeger was de leerling niets, de onderwijzer alles. In de nieuwe school, zoo spotte Jan Ligthart, zal het hoofd niets, de onderwijzer een beetje en het kind alles te zeggen hebben. En Gaudig spreekt van: „die Befreiung des Schülers” en „seine Erhebung aus dem Passivum in das Aktivum”, wat hij beschouwt als „einen kopernikanischen Wandel der pädagogischen Weltanschauung”. Voorloopers der arbeidsschool waren: J. J. Rousseau (zoowel in socialen als in didactischen zin); verder Rousseau's Duitsche volgelingen, de Philantropijnen: Basedow, Salzmann, Blasche; de schoolhervormer, later bisschop van Leitmeritz, Ferd. Kindermann, die een industrieschool met de volksschool combineerde; heel in het bijzonder Pestalozzi, die zijn kinderen, terwijl ze lazen of rekenden, liet naaien, spinnen of wol plukken, overtuigd, dat beroepsopleiding een noodzakelijk element der volksopvoeding dient te vormen, en niet minder twee andere practische paedagogen uit den-

zelfden tijd, Fellenberg en Wehrli; dan Fröbel, die vooral voor het jonge kind het leeren-door-doen stelselmatig uitbouwde, en nog meer school maakte in Amerika dan in Duitschland; in de Nieuwe Wereld was het John Dewey, de nog levende leider, die het „learning by doing" tot principe van het gansche onderwijs verhief en zijn Horace Mann School te New York tot een „maatschappij in het klein" maakte, demonstreerend hoe de werkschool goede staatsburgers heeft te vormen; van Amerika keert de arbeidsidee dan a.h.w. weer naar Duitschland terug, opgenomen door den eigenlijken grondlegger Georg Kerschensteiner, den schoolhervormer van München. En van Amerika én van Duitschland uit is de verovering der wereld begonnen. Sinds echter Kerschensteiner in 1908 de leuze aanhief: „Die Schule der Zukunft eine Arbeitsschule", heeft de nieuwe gedachte practisch verschillende vormen aangenomen, die wij met Eggersdorfer kort als volgt kunnen kenschetsen.

1° De productieschool, de meest materialistische en partij-politieke vorm der a. Men maakt van de school een fabriek, een werkplaats, een Wirtschaft, die in hoofdzaak ten doel heeft stoffelijke goederen voort te brengen ten bate der gemeenschap. Het is de school van communisme en socialisme, en men vindt ze in haar meest typischen vorm in Sovjet-Rusland. Ook de Duitsche bond van „Entschiedene Schulreformer" (Oestreich, Kawerau), Ghandi in Indië, en ten onzent bijv. de sociaal-democratische paedagoog G. van Veen beschouwen iets dergelijks als ideaal. Het ambacht, het werken met de handen, moet in eere hersteld en mag niet langer in waardeering achterstaan bij geestelijken arbeid.

2° Type Kerschensteiner, Dewey. Het handwerk , het ambacht wordt in het centrum van het onderwijs geplaatst en de theoretische kennis daarvan afhankelijk en ondergeschikt gemaakt. Kerschensteiner wil de leerlingen (ll.) bij groepjes, zgn. Arbeitsgemeinschaften of werkgroepen, voor bepaalde practische en theoretische vraagstukken plaatsen, die ze dan in onderlinge samenwerking moeten oplossen, en beoogt het aankweeken van gemeenschapsdeugden, sociale karaktervorming; hoogste doel is goede staatsburgers te vormen. Met het oog daarop wordt nauwgezet en minutieus werk geëischt. In dezen geest reformeerde K. de Münchener ambachtsscholen.

Ongeveer hetzelfde als K. wil ook Dewey: staatsburgerlijke opvoeding door de werkschool. Hij eischt echter bij den handenarbeid niet die nauwkeurigheid van afwerking, die voor toekomstige ambachtslui noodig moet worden geacht, overtuigd als hij is, dat het niet aangaat, reeds van schoolkinderen te zeggen, op welke plaats in de maatschappij ze later zullen terecht komen. Kennismaking met de verschillende technieken vindt hij voldoende, daar volgens hem als hoofdzaak moet beschouwd worden, dat de ll. al probeerend hun eigen belangstellingsrichting en aanleg leeren kennen(→ Amerikaansche onderwijskarakteristiek, sub 2°). Een geestverwant van Dewey ten onzent, althans wat de inrichting van zijn „Zaakonderwijs" betreft, is Jan Ligthart, ofschoon hij waarschijnlijk noch Kerschensteiner noch Dewey gekend heeft.

3° Richting Gaudig. De Leipziger richting, onder leiding van H. Gaudig, heeft van den beginne af de beweging meer als een methodische dan als een organisatorische opgevat. Arbeid beteekent hier niets dan: „geistige Schularbeit". Het nieuwe zoekt Gaudig enkel en alleen in het vrije der werkzaamheid, in „Freitätigkeit des Schülers", en deze heeft niet ten doel staatsburgers, maar „autonome persoonlijkheden" te vormen; ook het einddoel der opvoeding is dus anders. Door de propaganda van Gaudig en de zijnen — onder wie Scheibner de knappe theoreticus is — heeft deze richting in Duitschland en ook elders (Ferrière te Genève met zijn „école active", Decroly te Brussel e.a. staan ongeveer op hetzelfde standpunt) de overhand gekregen. De „Richtlinien" van het Pruisisch Min. van Ond. voor lagere en hoogere scholen hebben er een zekere officieele sanctie aan gegeven. Volgens Gaudig's opvatting kan, naar de uitdrukking van Dr. de Vletter, die in Nederland Kerschensteiner inleidde, het gymnasium even goed een werkschool zijn als iedere andere onderwijsinrichting. Ook de Kath. Duitsche voorman Franz Weigl staat stellig dichter bij Gaudig dan bij Kerschensteiner.

4° De belevingsschool. Andere hervormers, die zich tot de vertegenwoordigers der werkschool rekenen en toch niet van activiteit spreken, hebben hun hoop gevestigd op de receptiviteit van het kind. Maar dan op de spontane receptiviteit, zoodat zij ten minste op één punt met de reeds genoemden overeenkomen Het verschil zit vnl. hier, dat zij niet alles van het kind, maar meer van het kunstenaarstalent van den onderwijzer verwachten. De onderwijzer moet een artist zijn, die, in innig contact met de klasse, met vaardige hand het klavier der kinderzielen bespeelt, zooals Otto Ernst dat heeft geschilderd in „Flachsmann als Erzieher". Deze paedagogen-kunstenaars, als Linde, Weber, Scharrelmann, Gansberg — hier te lande kunnen we bijv. den bekenden socialistischen voorman Theo Thijssen tot deze groep rekenen — spreken graag van „Erlebnis", beleving of belevenis (zooals prof. J. H. Gunning Wz. heeft voorgesteld te vertalen) en willen de heele school maken tot „Erlebnisschule". De stof moet het kind pakken, geheel in beslag nemen, zijn gansche psyche doen opgaan in de les. Pas uit die intensieve opname, die zich-geheel-gevende receptiviteit, zal de spontane reactiviteit geboren worden. Deze richting ging eigenlijk aan de bovengenoemde vooraf, maar wint op het oogenblik weer nieuwe aanhangers, daar men, na de eerste overdrijving, is gaan inzien, dat tot louter naar buiten gekeerde activiteit het „vormingsproces" toch niet kan worden gereduceerd; slechts datgene werkt werkelijk vruchtbaar, wat volledig wordt geassimileerd, en dat assimileeren is innerlijke verwerking. Er dreigt hier echter een gevaar: vooral kunstenaarsnaturen onder de onderwijzers zullen zich bewust moeten blijven, dat met gesuggereerd gevoel, met het tijdelijk onder den indruk brengen van waarheid, schoonheid en goedheid, met het scheppen van voorbijgaande „Erlebnisse" bij de ll. het opvoedingswerk evenmin te voltrekken is als met nuchtere verstandelijkheid en „manuelle Betätigung".

5° De levensschool. Deze laatste richting beschouwt nog minder dan de vorige het weten, het leeren, als doel, huldigt dus ook niet de leuze: leeren-door-doen, tenzij opgevat in de beteekenis: doen om te leeren doen. Het leven bestaat in daden, handelingen, gedragingen, en kan dus niet anders worden voorbereid dan door het kind reeds op school te låten doen. Hun doel is: het schoolkind in te leiden in het practische beleven der zedelijke en religieuze waar-

heden. Deze richting is dus aan te duiden als de ethische, de moraalpaedagogische en we kunnen tot haar vertegenwoordigers rekenen: Fr. W. Foerster (o.a. propagandist van het Amerikaansche „self-government”), de Duitsche Katechetenverein, Franz Weigl, die in dezen zeer practische aanwijzingen heeft gegeven e.a. Dat ook in Groot-Nederland de beweging doorgedrongen is, moge blijken uit het in 1930 verschenen sterk stimuleerende boek van A. Vandervelde: „Opvoedend Catechismusonderricht”.

Samenvattend kunnen we zeggen: de arbeidsidee kan slechts dàn algemeen geldend onderwijsbeginsel zijn, als we het begrip „arbeid” nemen in zijn uitgebreidsten zin: psychische spontaneïteit. Hoe die kan bereikt worden, hangt grootendeels van den aard der stof af. Het zit hem niet in handenarbeid, noch in productie, noch in vrije bezigheid, maar in de intensieve en alzijdige activiteit van den opnemende, en dat op een wijze, die aan den aard der te verwerken stof het best is aangepast.

L i t.: Fr. S. Rombouts, Historiese Pedagogiek (III Tilburg 1928); F. X. Eggersdorfer, Jugendbildung (München 1928, waar ook de geschriften van Kerschensteiner, Dewey, Gaudig, Fr. Weigl en vele anderen worden aangegeven). *Rombouts.*

Arbeidsstofwisseling, → Stofwisseling.

Arbeidssysteem is een op doelmatige wijze en op bepaalde grondslagen geordende arbeidsverrichting. Men kan onderscheiden het handwerk- en het mechanischsysteem. Het laatste neemt in omvang toe en heeft stellig de toekomst. Elk a. richt zich naar de eischen van doelmatigheid en rendement, en wijzigt zich naar omstandigheden en nieuwe mogelijkheden, die door technische evolutie en nieuwe ontdekkingen in voortdurende beweging blijven. Van een vaststaand a. kan men dus niet spreken. Dit betreft het economisch arbeidsdoel, de voortbrenging zelf. A. is ook sociaal te bezien, waarbij veelal het individueele en het collectieve de aandacht vragen. Het individueele, ieder voor zich, of het collectieve, allen voor allen. Dikwijls wordt ook de tegenstelling kapitalistisch-socialistisch gemaakt, maar die is willekeurig. Wie het aldus wil stellen, moet de tusschenvoeging solidaristisch gebruiken. Dit laatste draagt een Kath. karakter. Het eerbiedigt het persoonlijke in den mensch, die allereerst werkt voor het levensonderhoud van zich en de zijnen, rekent ook met de menschelijke goede en onvolmaakte eigenschappen, maar scherpt de verantwoordelijkheid van het individu jegens het algemeen welzijn. Het solidaristisch a. is individueel en collectief tegelijk, maar deze beide gezuiverd van de onbruikbare elementen. Het rust op de overtuiging, dat de menschen nooit allen heiligen zullen worden, maar streeft naar een juridische ordening, die het huidige a. richt op de belangen van de arbeidende menschheid. Het beoogt de practische beleving van Christus' geboden van rechtvaardigheid en naastenliefde in het moderne voortbrengingsproces. Nieuwe organische vormen en verhoudingen moeten dit bevruchten. De encycliek Quadragesimo Anno leert, dat de wereld aan het solidaristisch a. groote behoefte heeft, en de wereldontreddering van dezen tijd er toe dringt. *Kuiper.*

Arbeidstempo, tempo, waarin gearbeid wordt. Het a. is van groote beteekenis voor de arbeidsprestatie. Het is noodzakelijk, voor iederen arbeid het gunstigste tempo vast te stellen. → Tijd- en bewegingsstudie zijn daarvoor voortreffelijke middelen. Er zijn drie mogelijkheden: 1° het werkstuk trekt op den loopenden band aan den arbeider voorbij. 2° Het werkstuk wordt door den arbeider door de machine gevoerd. 3° Het werkstuk is zuiver handarbeid. In het eerste geval wordt het tempo bepaald door de loopsnelheid van den band; in het tweede door de snelheid der machine; in het derde door den arbeider zelf.

Het laatste geval biedt de meeste kansen op een te langzaam tempo, het tweede, doch vooral het eerste geval bergt gevaren voor een overdreven snel tempo. Vaststelling van het gunstigste a. kan slechts geschieden na nauwkeurig onderzoek van het verloop der arbeidsprestatie per dag, gedurende eene langere periode. Een zeer geschikt hulpmiddel hiervoor zijn → Arbeidscurven.

Wanneer het a. te hoog wordt opgevoerd, zal dit zich veelal uiten in toeneming van fouten. *Claes.*

Arbeidstherapie, symptomatische geneeswijze bij psychische stoornissen, welke de laatste decennia zeer op den voorgrond is getreden. In hoofdzaak gebruikt men handenarbeid als: landbouw, tuinbouw, vlechtwerk, boekbinden, enz. Bij oligophrenen past men zeer simpele werkmethoden toe als tabakstrippen, erwtenlezen, enz. In de moderne krankzinnigengestichten zijn speciale afdeelingen voor arbeidstherapie aanwezig. *Hoelen.*

In s a n a t o r i a is arbeidstherapie een voornaam onderdeel der sanatoriumbehandeling. Onder strenge medische contrôle wordt herstellenden patiënten arbeid te verrichten opgedragen met de uitsluitende bedoeling om zooveel mogelijk hun arbeidsvermogen, zoowel psychisch als physisch, te herstellen. Na de vaak langdurige volledige rust is een geleidelijke aanpassing aan en zich weer geschikt maken voor het gewone leven door toepassing der a. noodzakelijk. De aard van den op te leggen arbeid wordt in zekere mate bepaald door het ambt of het beroep, hetwelk de patient, na zijn vertrek uit het sanatorium, weer zal uitoefenen. *Henneman.*

Arbeidstoezicht, → Arbeidsinspectie.

Arbeidstijd, → Arbeidswetgeving in Nederland; → Achturenwet (België).

Arbeidsverdeeling bestaat hierin, dat steeds een arbeidsgeheel wordt opgelost in deelverrichtingen, in dien zin, dat voortaan meerdere personen of persoonengroepen in functioneele samenwerking een onderdeel van arbeidsverrichting bijdragen aan de totstandkoming van den totaal-arbeid, in verband met het gestelde doel. Dit doel kan verschillend zijn. Op economisch gebied is het een zoo ruim mogelijke behoeftenbevrediging, op sociaal gebied is het: het totstandbrengen van het algemeen volkswelzijn. Arbeidsverdeeling met als noodzakelijk tegenstuk arbeidscombinatie speelt op beide gebieden een zeer voorname rol.

In economisch opzicht leidt ze tot een sterk verhoogde arbeidsproductiviteit, in sociaal opzicht leidt ze tot een stands- en klassegewijze ordening der sociale functies en bijdragen tot het harmonische welvaartsdoel der maatschappij.

A. is een gevolg van de verscheidenheid in menschelijke bekwaamheden en neigingen; van de verscheidenheid in de natuurlijke omgeving (klimatologische-, liggings- en bodemdisposities); van de systematische samenwerking ook der menschen tot bereiking van een gesteld doel.

Geleidelijk heeft de a. zich ontwikkeld en wel vooral in twee richtingen.

Horizontale richting: scheiding naar nijverheidstakken, landbouw, industrie, nijverheid en handel; naar beroepen (vrije en econ. beroepen) en onderberoepen. Zgn. sociale arbeidsverdeeling. Deze tak der a. is de hoofdoorzaak van het ruilverkeer, dat eenmaal tot bloei gekomen op zijn beurt verdere a. bewerkt.

Verticale richting. Hieronder vallen de technische a. en de functioneele fabrieksorganisatie. Technische werkverrichtingen van samengestelden aard worden in hunne eenvoudigste elementen opgelost, zoodat een bepaalde arbeider slechts een gering onderdeel van het product in handen krijgt. Verhooging van productiviteit, maar gevaar voor geestdoodenden arbeid. In vele gevallen is de aanwending van machines eerst mogelijk geworden na invoering van technische a. Ook de wetenschappelijke bedrijfsorganisatie (→ Taylorsysteem) stelt technische a. als voorwaarde.

In geographisch opzicht, al naar het gebied, waarover het arbeidsdeelige systeem zich uitgebreid heeft, is te onderscheiden: locale, nationale, en internationale a. Internationale a. legt den grondslag voor het ontstaan eener wereldhuishouding, internationale goederenruil; tot voortbrenging van de goederen in dát land, waar ze met de relatief geringste offers geproduceerd kunnen worden. Daartoe is echter vereischt de toelating door de verschillende staten van normale handelsvrijheid, welke politiek (→ Handelspolitiek) thans door de meeste staten niet wordt gevolgd.

Lit.: Bücher, Die Entstehung der Volkswirtschaft. *v. Berkum.*

Ethnologisch. A. bestaat reeds bij de primitiefste culturen als: a. volgens de seksen (→ Familie), of in verhouding tot de afzonderlijke → leeftijdsklassen, later ook een volgens de beroepen (→ Ambachten) en een lokale arbeidsverdeeling (→ Handel). *Trimborn.*

Arbeidsverlies (natuurk.). Bij het stroomen van water door buizen, duikers, sluizen e.d. treedt a. op wegens de plotselinge vernauwing of verwijding van het doorstroomingsprofiel. → Hydrodynamica.

Arbeidsvermogen (natuurk.) is het vermogen van een lichaam om op een ander lichaam arbeid te doen, d.i. daarop een kracht zóó toe te passen, dat het aangrijpingspunt zich verplaatst. Dit vermogen heeft zijn oorzaak óf in den stand, dien het inneemt, óf in de beweging, die het bezit. In het eerste geval noemt men het a. van plaats, in het tweede. a. van beweging, resp. potentieele en kinetische energie.

Bij bemalingen drukt men het arbeidsvermogen van een gemaal uit in Water-pk, d.i. het vermogen in pk per minuut; derhalve is: 1 Water-pk = 60 pk = 4500 kgm.

Arbeidsvoorwaarden (psychologisch). Een bepaald gedeelte van de psychotechniek stelt zich ten doel de voorwaarden van den arbeid zoo veel mogelijk aan te passen aan de physische en psychische wetmatigheden van den mensch. Dit betreft niet alleen de onaangename voorwaarden, die zooveel mogelijk geëlimineerd moeten worden, zooals rook, damp, hitte, scherpe geur, trillingen enz., het geldt ook de minder voor de hand liggende voorwaarden, zooals houding van het lichaam, constructie van machines enz. Bekend is bijvoorbeeld, dat in een donkere werkplaats het schoonmaken en helder wit schilderen van wanden en machines een productievermeerdering van ongeveer 10% veroorzaakte, zonder dat het werkend personeel zich hiervan bewust was. Onder → objectspsychotechniek wordt hierover meer gezegd. *de Quay.*

Arbeidsvrijheid, → Arbeidswetgeving.

Arbeidswaarde, → Waarde.

Arbeidswetgeving. 1° In België. Hieronder is te verstaan het geheel van de wetten en verordeningen, die den arbeid en den arbeider aanbelangen. De Belgische a. is van betrekkelijk jongen datum. Voornamelijk sedert het ministerie Beernaert (1887) volgen de sociale wetten elkaar in snel tempo op, en, hoewel het Socialisme aan de ontwikkeling niet vreemd was, toch was de Katholieke partij een van haar voornaamste promotors. De a. werd tot heden niet gecodificeerd, wat wel eens aanleiding geeft tot twijfel en misverstand. Een beknopt overzicht moge hier volstaan.

1° Arbeidsovereenkomst. Zooals bekend, is deze door het B.W. niet geregeld. Het eigenlijke arbeidscontract, d.i. de overeenkomst, waarbij een arbeider zich verbindt om onder het gezag, de leiding en het toezicht van een werkgever lichamelijken arbeid te verrichten tegen een door hem te betalen loon, is heden onderworpen aan de wet van 10 Maart 1900, waarbij de bekwaamheid van partijen, het sluiten van de overeenkomst, het bewijsrecht, de rechten en verplichtingen van partijen — en namelijk het betalen van het loon — de ontbinding van het contract, enz. nader geregeld worden. Zie ook de wetten van 16 en 18 Aug. 1887, gericht tegen de misbruiken bij de uitbetaling van het loon. Een gelijkaardige wet bestaat voor het looncontract van de bedienden van handel en industrie (7 Aug. 1922); deze bevat echter meer dwingend recht dan de wet op het arbeidscontract van werklieden, wat vooral is toe te schrijven aan de omstandigheid, dat ze 20 jaar later tot stand kwam. Het collectief arbeidscontract werd tot nu toe door de wet niet onder oogen genomen, alhoewel feitelijk een syndicaal recht aan het groeien is, waaraan de particuliere werkgever en werknemer zich niet kunnen onttrekken: dat is bijv. het geval voor den loonstandaard.

2° Vrijheid van den arbeid. Artikel 310 van het W. v. Str. voorzag straffen voor elken geweldadigen aanslag op de vrijheid van den arbeid, en dit artikel werd, naar aanleiding van de onlusten van 1886 in het nijverheidsgebied, door de wet van 30 Mei 1892 nog verscherpt. Na den oorlog werd door de vertegenwoordigers van de arbeiders, en meer bepaald door de Socialisten, daartegen een campagne op touw gezet. De wet van 24 Mei 1921 schafte het uitzonderingsrecht af, doch vulde het strafwetboek aan door bepalingen, waarbij de vrijheid van vereeniging beschermd wordt. Natuurlijk blijft ten opzichte van bedreigingen en gewelddaden, die naar aanleiding van werkstakingen enz. gepleegd worden, het algemeen strafrecht van kracht.

3° Arbeidspolitie. Een aantal wetten en Kon. Besluiten schrijven maatregelen voor betreffende den arbeid van vrouwen en kinderen (wetten van 15 Dec. 1889 en later, gecoördineerd 28 Febr. 1919), de werkhuisreglementen (15 Juni 1896), de Zondagrust (15 Juli 1905), den duur van den arbeid (14 Juli 1921; → Achturenwet), de veiligheid en de gezondheid der arbeiders (wet van 2 Juli 1899 en andere, gecoördineerd 15 Mei 1923).

4° Sociale verzekeringen en sociale voorzorg. Hiertoe behooren de arbeidsongevallen, de beroepsziekten, de ouderdomspensioenen (algemeene wet, mijnarbeiders, bedienden), de verzekering tegen werkloosheid, de verzekering tegen ziekte en invaliditeit, de mutualiteit, de goedkoope woningen, de arbeidsbeurzen (→ Arbeidsbemiddeling), de gezinstoelagen, en andere.

5° Administratieve en rechterlijke instellingen. Geroepen om bij de uitvoering van de a. mee te werken, zijn o.m. het arbeidsambt, de arbeidsinspectie, de instellingen tot voorkoming van arbeidsconflicten, de werkrechtersraden.

België heeft steeds geijverd voor het tot stand komen van internationale overeenkomsten betreffende den arbeid, en het heeft de te Genève aangenomen conventies bekrachtigd.

Lit.: H. Velge, Eléments de droit industriel belge (3 dln. Brussel 1927-1929); H. Velge, Les lois belges d'assurance et de prévoyance sociales (Brussel 1933).

Vertessen.

2° In Nederland. Geschiedenis. Hier wordt slechts stil gestaan bij de geschiedenis der Arbeidswet, die men het best laat beginnen bij de wet, die door het initiatief van het lid der Tweede Kamer Mr. S. van Houten in 1874 tot stand kwam, de zgn. Kinderwet-van Houten. Deze wet verbood, behalve voor huiselijke en persoonlijke diensten en veldarbeid, arbeid voor kinderen beneden twaalf jaar.

Voor een belangrijk deel werd deze wet een mislukking, vooral omdat een behoorlijk — onafhankelijk en deskundig — toezicht ontbrak.

Toen het inzicht van deze mislukking begon door te breken, deed Mr. H. Goeman Borgesius met verschillende andere leden in de Tweede Kamer het voorstel, een parlementaire enquête (1886) te houden, die niet alleen zou onderzoeken de werking van de wet-van Houten, maar ook de vraag: „In hoever geven de bestaande toestanden aanleiding een aanvulling en uitbreiding der eerstgenoemde wet in overweging te nemen?"

De parlementaire enquête-commissie wil niet slechts handhaving van het verbod van kinderarbeid als in de wet-van Houten, maar ook bescherming van jongelieden van 12—16 jaar tegen gevaarlijken arbeid en voorts een verbod van nachtarbeid, Zondagsrust en een bepaling omtrent rusturen voor jongens en meisjes beneden 18 jaar en voor vrouwen van elken leeftijd. Verder eischt de commissie het verbod, vrouwen gedurende vier weken na de bevalling in fabrieken of werkplaatsen te laten arbeiden.

Het voornaamst was wel, dat de commissie verlangde „een geregeld toezicht, door middel van fabrieksinspecteurs, op den toestand van fabrieken en werkplaatsen met het oog op de veiligheid, de gezondheid en het welzijn der werklieden".

De minister van Justitie in het ministerie-Mackay, Jhr. G. Ruys de Beerenbrouck, dient in 1888 een ontwerp-Arbeidswet bij de Tweede Kamer in, op grondslag van het verslag der commissie-1886. Bij het ontwerp was nog geen afzonderlijke arbeidsinspectie voorgesteld. Bij de schriftelijke gedachtenwisseling werd door de regeering toegegeven, dat de grondslag voor een nieuw corps ambtenaren moest worden gelegd. Zoo komt de Arbeidswet-1889 tot stand.

Deze wet wordt tot 1911 slechts in enkele onderdeelen gewijzigd. Zoo wordt toegestaan, dat vrouwen Zondags mogen werken in boter- en kaasfabrieken en dat zij des nachts mogen haring speten (Speetwetje).

Ingrijpende wijziging van de Arbeidswet-1889 brengt Talma in 1911 tot stand. De beschermde leeftijd van kinderen wordt van 12 op 13 jaar gebracht. De arbeidsduur van vrouwen en kinderen wordt beperkt tot 10 uur per dag. Het begrip „nacht" wordt omschreven en wel van 7 uur 's avonds tot 's morgens 6 uur. Betere regeling van de rusttijden. De bevoegdheden voor werkverruiming gaan van burgemeester en commissaris der koningin over naar de Arbeidsinspectie.

Arbeidswet 1919. Deze wet heeft een geheel andere beteekenis dan de Arbeidswet 1889—1911. Het beschermend karakter, gehandhaafd voor kinderen (arbeidsverbod) en gehandhaafd en uitgebreid voor alle groepen, waar het geldt gevaarlijken arbeid, is voor den arbeidsduur veranderd in een regelend karakter. Men mag in het algemeen niet langer werken in fabrieken en werkplaatsen dan 8 (1922: $8^1/_2$) uur per dag en 45 (1922: 48) uur per week. Hier gelden heel andere motieven dan „bescherming tegen overmatigen arbeid"; vooral motieven van algemeen-socialen aard. Dit spreekt zeer duidelijk bij het verbod van arbeid op den Zaterdagmiddag in fabrieken en werkplaatsen. Men is tegemoet willen komen aan sociale eischen; met bescherming heeft dit verbod niets meer te maken.

De Arbeidswet 1919 is zeer ingewikkeld. Met alle er bij behoorende regelingen vormt zij een boekdeel van bepalingen voor arbeids- en rusttijden in allerlei soorten van bedrijven. De reeds tamelijk omvangrijke wet heeft op de eerste plaats aanvulling gekregen in een belangrijk aantal algemeene maatregelen van bestuur, wat het voordeel heeft, dat aan de wisselende eischen van het bedrijfsleven kan worden tegemoet gekomen. Daarnaast kunnen dan nog minister en arbeidsinspectie, op den grondslag van wet en algemeenen maatregel van bestuur, met regelingen optreden. Hieronder volgen de diverse hoofdstukken van de wet.

Hoofdstuk I. Inleidende bepalingen. Hier wordt arbeid omschreven als arbeid-in-onderneming, wordt bepaalde arbeid buiten de werking van de wet gesloten, omdat men regeling (nog) niet noodig acht (huishoudelijke en agrarische arbeid) of omdat andere regelingen (Mijnreglement, Steenhouwerswet, Stuwadoorswet) er zich reeds mee bemoeien. Alle industrieele agrarische arbeid valt echter weer binnen de werkingssfeer van de wet. Patroonsarbeid valt er buiten, behalve arbeid van bakkerspatroons.

Verder worden alle inrichtingen omschreven, die in de wet worden genoemd: fabrieken en werkplaatsen, winkels, kantoren, enz.

Hoofdstuk II. Kinderarbeid. Een kind beneden 14 jaar of nog leerplichtig mag geen arbeid verrichten. Ook niet „patroonsarbeid", wijziging in 1922 aangebracht om het zelfstandig „een onderneming drijven" van kinderen beneden 14 jaar tegen te gaan

Hoofdstuk III. Bijzondere voorschriften tot het tegengaan van gevaar voor de gezondheid, de zedelijkheid of het leven der arbeiders. Hier treedt vooral de algemeene maatregel van bestuur, het Arbeidsbesluit, als aanvulling en uitwerking van de wet op. De voornaamste regelingen zijn:

1° Een vrouw mag geen arbeid verrichten binnen acht weken na haar bevalling. De tijd gedurende

welken onmiddellijk vóór de bevalling geen arbeid is verricht, komt tot ten hoogste twee weken in mindering hiervan. De werkgever moet zorgen, dat de natuurlijke voeding aan het kind kan worden verstrekt.

2° Jeugdige personen (arbeiders beneden 18 jaar) moeten in de gelegenheid worden gesteld gedurende ten hoogste 8 uur per week onderwijs bij te wonen.

3° Verbod voor vrouwen en jeugdige personen van bepaalden arbeid of arbeid onder bepaalde omstandigheden op grond van gevaar voor gezondheid, zedelijkheid en leven. Sommige werkzaamheden zijn slechts onder bepaalde omstandigheden toegelaten. De algemeene maatregel van bestuur ter bestrijding van gevaar, voortkomend uit het „aanjaagsysteem” (amendement-van der Waerden), mogelijk op grond van art. 10 der wet, is nog niet tot stand gekomen.

Hoofdstuk IV. Arbeids- en rusttijden. De volgende verdeeling naar den aard der werkzaamheden wordt gemaakt:

1° Arbeid buiten fabrieken en werkplaatsen, winkels, enz. Dus: transportarbeid, ventarbeid, enz.; 2° arbeid in fabrieken en werkplaatsen; 3° arbeid in broodbakkerijen (dit zijn ook fabrieken of werkplaatsen, maar er moesten nog bijzondere regelingen voor deze categorie zijn); 4° arbeid in winkels; 5° arbeid in kantoren; 6° arbeid in apotheken; 7° arbeid in koffiehuizen en hotels; 8° arbeid in verplegingsinrichtingen.

Voor de groepen 2, 3, 4 en 8 is de Arbeidswet volledig in werking. Voor de groepen 1 en 5 gedeeltelijk.

1° A r b e i d b u i t e n f a b r i e k e n e n w e r k p l a a t s e n, w i n k e l s e n z. Tot dusver is er nog slechts een regeling voor den Zondagsarbeid van toonkunstenaars in bioscopen en voor het transportbedrijf te lande.

2° A r b e i d i n f a b r i e k e n e n w e r k p l a a t s e n. Voornaamste bepalingen: a) beperking van den arbeidsduur tot 8 uur (1922: $8^1/_2$ uur) per dag en tot 45 uur (1922: 48 uur) per week.

b) Begrenzing arbeidsdag tusschen 7 uur voormiddags en 6 uur namiddags.

c) Vrije Zaterdagmiddag na 1 uur.

d) Vrije Zondag.

e) Rusttijden tusschen de arbeidsuren.

Verschillende algemeene maatregelen van bestuur, Werktijdenbesluit, Rusttijdenbesluit, Bazenbesluit, geven de noodzakelijke aanvullingen van de bepalingen der wet.

In dit hoofdstuk der wet vindt men ook de grondslagen voor de overwerkregelingen en de regeling van den arbeidstijd voor continu werkende fabrieken (drieploegendienst).

3° A r b e i d i n b r o o d b a k k e r ij e n.

a) Arbeidsdag per dag 8 uur (Zaterdags 11 uur) en per week 48 uur.

b) Verbod van nachtarbeid. De nacht begint 8 uur 's avonds en eindigt 6 uur 's morgens (Zaterdags te 4 uur).

c) Verbod van Zondagsarbeid.

d) Verkoopverbod van versch brood vóór 10 uur 's morgens (vervoerverbod vóór 9 uur).

De bepalingen onder a) en b) gelden ook voor de bakkerspatroons. Voor den alleenwerkenden patroon ontheffing mogelijk. Groote moeilijkheden om tot een goede regeling te komen, vooral door de onderlinge concurrentie van groot- en kleinbedrijf.

4° A r b e i d i n w i n k e l s. 1 Jan. 1930 zijn deze bepalingen van kracht geworden:

a) de werkduur ten hoogste $9^1/_2$ uur per dag (mannen en vrouwen op Zaterdag 11 uur) en 53 uur per week.

b) Op één dag per week mag 's morgens vóór of des middags na 1 uur geen arbeid worden verricht.

c) Personen beneden 18 jaar mogen 's Zondags niet werken en ook niet tusschen 8 uur 's avonds en 8 uur 's morgens.

d) Mannen en vrouwen moeten $10^1/_2$ uur 's avonds eindigen, tenzij in de gemeente een sluitingsuur is bepaald. Dan mag tot uiterlijk een half uur na dit sluitingsuur worden gewerkt, doch in geen geval na 11 uur.

e) Per week een onafgebroken rust van ten minste 32 uur.

f) Na het einde van den dagelijkschen arbeid een onafgebroken rusttijd van ten minste 11 uur.

g) Indien na 6 uur 's avonds wordt gewerkt, moet tusschen $12^1/_2$ en $3^1/_2$ uur een rusttijd worden gegeven van ten minste $1^1/_2$ uur. Op dagen, dat meer dan 6 uur wordt gewerkt, telkens na ten hoogste $5^1/_2$ uur arbeid een rust van ten minste $^1/_2$ uur.

Bij dit alles nog een aantal uitzonderingen voor bepaalde personen, die leiding geven, en voor bepaalde omstandigheden.

5° A r b e i d i n k a n t o r e n. Van de in de Arbeidswet gegeven bepalingen voor kantoren zijn in 1933 nog slechts de bepalingen voor jeugdige personen in werking. Al het andere is, vooral met het oog op de crisis, uitgesteld. Jeugdige personen mogen dus op Zondag geen arbeid in kantoren verrichten en geen arbeid tusschen 6 uur des namiddags en 8 uur des voormiddags.

6° A r b e i d i n a p o t h e k e n. Door het Werktijdenbesluit voor Apotheken 1932 is de geheele paragraaf voor Arbeid in Apotheken in werking getreden. Een jeugdig persoon mag in apotheken op Zondag geen arbeid verrichten; evenmin arbeid tusschen 8 uur des namiddags en 8 uur des voormiddags. Verder zijn voor alle arbeiders in apotheken bij het genoemd Werktijdenbesluit bepalingen vastgesteld, waardoor aan elken man en vrouw een wekelijksche onafgebroken rusttijd van ten minste 36 uren in het algemeen gewaarborgd is en wel zoodanig, dat in dezen tijd ten minste zes en twintig maal in een kalenderjaar een Zondag valt. Bovendien mag een arbeider in apotheken niet langer dan tien uren per dag en vijf en vijftig per week arbeid verrichten, behoudens de in het Werktijdenbesluit voor Apotheken genoemde uitzonderingen.

7° A r b e i d i n v e r p l e g i n g s i n r i c h t i n g e n. De bepalingen zijn niet van toepassing op geneeskundigen en vroedvrouwen en voor degenen, die „krachtens een godsdienstige gelofte, zooals het geval is bij geestelijke zusters, hetzij om andere redenen, alleen uit roeping of toewijding in een verplegingsinrichting werken, zonder in loondienst te zijn” (Minister in Memorie van Antwoord). De bepalingen houden dan verder in:

a) Maximumarbeidsduur van 10 uur per dag en 55 uur per week.

b) Elke week een onafgebroken rusttijd van 36 uur of eenmaal in de twee weken een rusttijd van 60 uur.

Het Verplegingsbesluit regelt dan ten slotte weer een aantal bijzonderheden.

Hoofdstuk V. Administratieve bepalingen. Zonder een aantal administratieve bepalingen is de uitvoering der Arbeidswet onmogelijk. De ondernemer moet voor alle arbeiders beneden 18 jaar en voor de gehuwde vrouwen in het bezit zijn van → ar-

beidskaarten. Verder moeten de hoofden van een aantal ondernemingen zorgen, dat de namen van alle arbeiders zijn ingeschreven in een → arbeidsregister. Eindelijk moeten de personen, die aan het hoofd staan van een inrichting, waarvoor de wet in werking is getreden, voor de in hun onderneming werkzame personen een → arbeidslijst hebben ingevuld.

Musici in bioscopen en arbeiders, die Zondags personen vervoeren, moeten in het bezit zijn van rustdagkaarten, waarop vooraf moet worden aangeteekend, dat er des Zondags wordt gewerkt en op welken dag wordt vrij gegeven. Verder krijgen vrouwen, die des nachts haring speten, couponboekjes met ten hoogste 25 coupons. Een coupon moet worden ingevuld vóór des nachts wordt gespeet en nadat het speten is afgeloopen moet de ingevulde en onderteekende coupon aan het districtshoofd der Arbeidsinspectie worden ingezonden.

Hoofdstuk VI. Van de aansprakelijkheid.

Hoofdstuk VII. Van het toezicht en het verstrekken van inlichtingen.

Hoofdstuk VIII. Strafbepalingen. Voor de naleving van de bepalingen der Arbeidswet is het hoofd of de bestuurder der onderneming aansprakelijk. Hij kan deze verplichting overdragen aan opzichthoudend personeel, maar is eerst van de aansprakelijkheid ontheven, wanneer hij aantoont, dat hij al het noodige heeft gedaan om de naleving te verzekeren. Ook is strafbaar degene, die opdracht geeft tot een handeling, waarop straf is gesteld. De eerste overtredingen worden meestal met geldboete gestraft. Bij tweede of volgende herhaling binnen twee jaar, nadat de laatste veroordeeling onherroepelijk is geworden, wordt slechts hechtenis opgelegd (practisch van weinig beteekenis!).

Arbeiders zijn slechts in twee gevallen strafbaar. Als zij, werkzaam in twee ondernemingen, niet aan beide patroons hebben meegedeeld, dat zij ook in een andere onderneming werken. Vervolgens, als zij aan de controleerende ambtenaren de gevraagde inlichtingen weigeren. De ambtenaren der Arbeidsinspectie, die der Rijks- en Gemeentepolitie en der Kon. Marechaussee zijn belast met het opsporen van de bij de wet strafbaar gestelde feiten.

Lit.: Dr. A. H. W. Hacke, De sociaal-economische beteekenis der Arbeidswet; Prof. Dr. C. W. de Vries, Van de Kinderwet-van Houten tot de Arbeidswet 1889 (Soc. Jaarboek voor Ned., III 1921—1922). *Veraart.*

3° In Ned. Indië. Tot 1926 was de a. niet gelijk aan die in Ned. Eerst toen vulde Stbl. 1926 no. 335 het Ind. B. W. aan met de in Ned. geldende bepalingen van de wet op het Arbeidscontract van 1907. Dit gold niet voor Inl. en Vreemde Oosterl., op wie door art. IV Slotbepaling Stbl. voornoemd, de art. 1601—1603 van het Ind. B. W. (art. 1637—1639 Ned. B. W. oud) van toepassing werden verklaard. Voor de speciale verhoudingen in de groote cultures in de Buitengew. zijn bijz. regelingen getroffen, de zgn. Koelie-ordonnanties. Sedert 1880 bestond er een voor Sum. O. Kust; sedert 1915 (aangev. 1922) bestaat er een, die voor alle gew. buiten Java en Mad. geldt. Ze regelen de betrekkingen tusschen werkgever en de van buiten het gew. gekomen werknemers. De ordonn. eischen voor de van Java en Mad. afkomstige arbeiders het zgn. Koeliecontract. Het voornaamste punt van de Koelie-ordonn. is de zgn. → Poenale Sanctie. Om de hiertegen gevoerde oppositie zullen de Koelie-ordonn. vanaf 1930 om de 5 jaar herzien worden, om allengs de p. s. te doen verdwijnen. Verder regelen sinds 1914 de Wervings-ordonnanties (laatstelijk gewijzigd 1917) de werving van uit Java en Mad. afk. arbeiders voor de groote cultures in de Buitengew. (niet de werving voor den kl. land- en tuinbouw, en die door het openbare gezag in 's Lands belang gelast). Volgens de Vrije Wervingsordonnanties (Stbl. 1924 nr. 433) kunnen in door den G. G. aan te wijzen gewesten buiten Java en Madoera arbeiders voor hoogstens 6 maanden buiten de Wervingsordonn. om worden aangeworven. De Assistentenregeling ter O. kust van Sum. (1922) — voor Java in voorbereiding — regelt nauwkeurig het sluiten van arbeidsovereenkomsten tusschen assistent en werkgever op landbouwondernemingen.

De a. en haar uitvoering berusten bij het Kantoor van Arbeid (1921) met 4 afd.: 1° wetgeving en arbeidsstatistiek; 2° arbeidsinspectie voor Java en Mad; 3° arbeidsinspectie voor de Buitengew.; 4° vakbeweging. *B. Damen.*

Arbeid van electrischen stroom, → Arbeid (natuurk.).

Arbeid van het moment, → Arbeid (natuurk.).

Arbela, 1° bijbelsche plaats in Palestina, thans Kirbet Irbid, waar de troepen van Judas de Maccabeër een échec leden tegen Bacchides (1 Mac. 9. 2).

2° Ook Arbailoe, oude stad in Assyrië ten O. van Ninive, wier gesch. reeds begint in het 3e millennium voor Chr. (3e dynastie van Ur). Op 13 Sept. 331 v. Chr. versloeg Alexander de Gr. Darius tusschen A. en Gaugamela. De huidige stad Erbil is gebouwd op de ruïnes van A.

Kroniek van Arbela, naar den auteur ook genoemd: Kerkgeschiedenis van Meschihazekha; behandelt, naast enkele bijzonderheden over de Christenvervolgingen, de kerkgeschiedenis van de landstreek Adiabene (aan den bovenloop van den Tigris), waarvan Arbela de hoofdstad was, gedurende de jaren 100 tot 550. De schrijver (± 550) steunt op Eusebius van Caesarea en op een verloren werk van een zekeren Abel van ± 400. Voor de gesch. van die streek en van het patriarchaat Seleucia-Ctesiphon van hooge waarde. Lat. vert. van Zorell S.J. (Orientalia christiana 31, 1927).

Lit.: Haase, Altchr. Kirchengesch. nach oriental. Quellen (1925, 10/11); Analecta Bolland 43 (1925, 261—304); Lex. f. Theol. u. Kirche (I, 609 vlg.). *Franses.*

Arber, Edward, Engelsche geleerde, * 1836, † 1912. Prof. te Birmingham en Londen tot 1894. Prot., anti-Katholiek; verdienstelijk door uitg. van 16e en 17e eeuwsche teksten: English Reprints (30 dln., 1868—'71); An English Garner (8 dln., 1877—'96); ook door uitg. van de Registers of the Company of Stationers (5 dln., 1875—'94); en de Term Catalogues (1668—1709, 3 dln., 1903—'06). *Pompen.*

Arberg, Charles Alexander, graaf van, laatste bisschop van Ieperen (1786—1801). Hij was hevig tegen de Oostenrijksche overheersching, maar door de Fransche Revolutie werd zijn voortvarendheid gematigd en door de politiek van Napoleon werd hij genoodzaakt afstand te doen van zijn bisschoppelijken zetel (8 Dec. 1801). † 10 Mei 1809.

Arbiter (oorspr.: „die erbij komt staan", ooggetuige), meestal scheidsrechter in den zin van: iemand, die op eigen oordeel het beslissende woord spreekt. Zoo kent men a. op alle gebied: a. bibendi:

de, bij een drinkgelag, door het lot aangewezen „tafelpraeses”; a. elegantiarum: die den toon aangeeft, bij elken vorm van verfijnde veraangenaming des levens. De term is erg rekbaar; hét type representeert Petronius, a. elegantiae aan Nero's hof.

Voor a. in het Recht, → Arbitrage, Scheidsman. *v. Gool.*

Arbitrage, 1° (Ned. Recht) het beslissen van geschillen door scheidsmannen (arbiters), dit zijn door partijen gekozen leekenrechters. De overeenkomst, waarbij men een bepaald geschil aan a. onderwerpt (compromis), moet schriftelijk worden aangegaan (acte van compromis). Ook kan men reeds tevoren afspreken te rijzen geschillen aan a. te onderwerpen (arbitraal beding, pactum de compromittendo). Worden partijen het in dit laatste geval niet eens over de keuze der scheidsmannen, dan beslist daarover de rechter. De scheidsmannen spreken recht volgens de wet, tenzij partijen zijn overeengekomen, dat zij „als goede mannen naar billijkheid oordeelen”. Hun uitspraak is bindend, en kan evenals een rechterlijk vonnis worden ten uitvoer gelegd uit kracht van een bevelschrift van den president der rechtbank. Hooger beroep is alleen toegelaten, indien partijen zich dit bij de acte van compromis hebben voorbehouden. Vernietiging van de arbitrage-uitspraak, door den rechter, is mogelijk in de gevallen genoemd in art. 649 W.v.B.R. *Witteman.*

2° (Belg. Wetg.). Zooals in Nederland hebben particulieren het recht hun geschillen van privaatrechtelijken aard door a. te laten beslissen. Een geschrift is alleen vereischt ad probationem. Niettegenstaande art. 1006 W. v. B. R. wordt het arbitraal beding in overeenkomsten door de rechtspraak als geldig aanvaard (anders in Frankrijk). Voor wat aangaat de bevoegdheid van de arbiters en het ten uitvoer leggen van hun uitspraak, gelden dezelfde bepalingen als in Nederland (art. 1019—1021 W. v. B. R.). In bepaalde voorwaarden kan de uitspraak, op verzet, vernietigd worden door den voorzitter van de rechtbank (art. 1028). Beroep is steeds toegelaten (art. 1010 W. v. B. R.).

Van a. en van de a.-clausule wordt ruim gebruik gemaakt, vooral in den groothandel (granen, hout, olie enz.) te Antwerpen. *V. Dievoet.*

3° Arbitrage in arbeidsaangelegenheden: scheidsrechterlijke uitspraak ter beslechting van arbeidsgeschillen. Is in velerlei vorm denkbaar. Het verst gaat a) de verplichte arbitrage, het stelsel, waarbij staking en uitsluiting verboden zijn en de arbeidsvoorwaarden van overheidswege worden opgelegd. Na de mislukking in Australië en Nieuw-Zeeland vindt dit stelsel nog slechts weinig verdedigers. Minder ver gaat b) het stelsel, waarbij slechts staking zonder voorafgaande a. verboden is. De resultaten van dit het eerst in Canada toegepaste systeem zijn minder ongunstig dan die der verplichte a. Ten derde kan c) arbitrage geheel vrijwillig door partijen worden aanvaard. Dit vrijwilligheidsbeginsel werd o.a. ook toegepast in Aalberse's → Arbeidsgeschillenwet. *Beaufort.*

4° Bij uitvoering van werken. Wanneer tusschen den opdrachtgever of de directie en den uitvoerder of aannemer van een werk een geschil rijst ten aanzien van de uitvoering of eenig onderdeel van dat werk, zal in het algemeen door een of meer niet rechtstreeks bij het werk betrokkenen een onderzoek worden ingesteld teneinde uit te maken, welke partij gelijk heeft. Deze personen, arbiters genoemd, oordeelen als goede mannen naar billijkheid en doen een uitspraak bij meerderheid van stemmen.

Voor het beslechten van geschillen bij de uitvoering of het onderhoud van werken onder beheer van het Dept. van Waterstaat zijn in de 3e afdeeling der Algemeene Voorschriften onder art. 10 een aantal bepalingen opgenomen, waarin wordt aangegeven: a) op welke wijze de toestand, waarin eenig deel van het werk op zeker tijdstip verkeert, moet worden vastgelegd; b) de procedure volgens welke de aannemer, die zich niet met het standpunt der directie kan vereenigen, het geschil aanhangig kan maken, nl. door een schriftelijke mededeeling en het indienen van een memorie aan het hoofd van den dienst, waarop dit zijn beslissing kenbaar maakt; c) op welke wijze het geschil wordt onderworpen aan de uitspraak van een Commissie van Advies, indien de aannemer nl. geen genoegen neemt met de vorenbedoelde beslissing; d) de samenstelling van deze commissie, waarvan een der leden een rechtsgeleerde moet zijn, gekozen door de beide andere door partijen aangewezen leden; e) de bepalingen aangaande de mogelijkheid tot wraking van de leden der commissie, en f) de wijze waarop het onderzoek door de commissie dient te geschieden.

Voorts wordt nog de procedure aangegeven ten aanzien van de geschillen „op korten termijn”, namelijk die aangaande afkeuring van bouwstoffen of werk en de uitspraak der directie ten aanzien van sommige verrichtingen of leveringen. Ten slotte zijn nog bepalingen opgenomen betreffende de kosten der Commissie van Advies, de voortzetting van het werk en de vernietiging van het advies, welke, na daartoe door een der partijen uitgebrachte dagvaarding, bij rechterlijk gewijsde kan worden uitgesproken.

Behalve de vorengenoemde Commissies van Advies, welke voor elk gerezen geschil afzonderlijk worden benoemd, is door de Ver. van Delftsche Ingenieurs, de Mij tot bevordering der Bouwkunst en den Ned. Aannemersbond ingesteld een Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland, welks zetel gevestigd is te Amsterdam. Deze raad bestaat uit een voorzitter en 45 leden, allen nog in de practijk werkzame ingenieurs, architecten en aannemers, ten gelijke getale van 15 onderscheidenlijk door de constitueerende vereenigingen aangewezen. De berechting der geschillen geschiedt door een scheidsgerecht, bestaande uit 3 leden, die door de geschilhebbende partijen in gemeen overleg uit de leden van den raad worden gekozen. De aldus gekozenen zijn verplicht de benoeming aan te nemen. De statuten van den raad bevatten bepalingen omtrent de procedure bij beslechting van een geschil. Art. 20 luidt als volgt: „Bij de behandeling der geschillen behoeven geen wetsvoorschriften van formeel en materieel procesrecht te worden in acht genomen. Het scheidsgerecht kan bij het uitbrengen van een voor partijen bindend advies rekening houden met ongezegelde en niet geregistreerde stukken. Het bindend advies wordt op zegel gesteld.”

De raad stelt zich ook beschikbaar tot het geven van een uitspraak, een executorialen titel opleverend, in al die gevallen, waarin de wet zulks gedoogt. *P. Bongaerts.*

Arbitrage in den beurshandel wordt verricht door dengene, die de prijzen (of koersen), welke op eenzelfde tijdstip voor eenzelfde handels-

object op twee of meer plaatsen heerschen, systematisch vergelijkt, teneinde van dit interlocale prijsverschil vrijwel onder uitsluiting van prijsrisico profijt te trekken door gelijktijdig of vrijwel gelijktijdig op de goedkoopere plaats te koopen en op de duurdere plaats te verkoopen. Arbitrageant is degene, die zich speciaal met a.-zaken bezighoudt. De a. heeft een nivelleerende werking op het prijsverloop van een goed, dat op verschillende plaatsen verhandeld wordt; temeer geldt dit sedert de ontwikkeling van het moderne berichtenverkeer een zeer snelle nivelleering mogelijk maakt.

Men kan onderscheiden al naargelang het object van den handel: goederen-a., wissel- of rente-a., valuta-a. en effecten-a. Vooral in den wissel- en valutahandel speelt de a. een groote rol, daar de arbitrageant hier doorloopend in de gelegenheid is om te vergelijken op welke plaats en wijze hij een schuld het voordeeligst kan dekken resp. een vordering het voordeeligst kan innen. In tegenstelling met den speculant tracht de arbitrageant het prijsrisico zooveel mogelijk uit te schakelen. *Huysmans.*

Arbitrage-Hof of Permanent Hof van Arbitrage (Den Haag, Vredespaleis) werd opgericht als gevolg van de 1e Vredesconferentie van 's Gravenhage, 1899; de wijze van procedure werd gewijzigd bij de 2e Vredesconferentie van 1907. Elke deel uitmakende staat benoemt voor een tijdvak van 6 jaar 4 rechtsgeleerden. De strijdende partijen kunnen uit dezen twee scheidsrechters kiezen, waarvan één van haar nationaliteit; deze kiezen een opperscheidsrechter. De stukken worden schriftelijk ingediend; mondelinge behandeling voor het Hof; geheime stemming met beslissing der meerderheid. De administratieve raad (statuut van 19 Sept. 1900) bestaat uit de diplomatieke vertegenwoordigers der verdragsluitende mogendheden, welke te Den Haag geaccrediteerd zijn; voorzitter is de Nederlandsche Minister van Buitenlandsche Zaken. *v. Son.*

Arbitrage-verdrag, internationale overeenkomst, waardoor verschillende staten zich verbinden, geschillen door scheidsrechters te doen beslechten. Deze verdragen kunnen betrekking hebben op alle geschilpunten en in engeren zin op geschillen, voortspruitend uit bepaalde verdragen, zooals bijv. handelsverdragen. Nederland neemt meestal in zijn handelsverdragen een arbitrage-clausule op, waarbij dikwijls bepaald wordt, dat een met name genoemd vreemd staatshoofd bij geschillen tot opper-scheidsrechter zal benoemd worden. De a. v. kwamen vooral in zwang na de eerste Vredesconferentie van 's Gravenhage van 1899. De tenuitvoerlegging dezer verdragen is nog steeds onzeker; de Raad van den Volkenbond heeft zich met die kwestie herhaaldelijk beziggehouden naar aanleiding van art. 13 sub 4 van het Pact van den Volkenbond. Bij den Volkenbond bestaat een Comité van Arbitrage en Zekerheid (resol. van 26/27 Sept. 1927). *v. Son.*

Arbitrair strafrecht is strafrecht, waarvan de toepassing aan de willekeur der overheid is overgeleverd. De benaming wordt vooral gebruikt voor het strafrecht van het ancien régime, den tijd van de absolute staatsmacht, in handen van den vorst of van een aristocratie. Deze tijd begon tegen het einde der middeleeuwen, en werd afgesloten met de Fr. revolutie van 1789. Sindsdien trachtte men de toepassing van het strafrecht aan strakke banden te leggen door strafwetten, welke de rechterlijke wijsheid zooveel mogelijk beperkten, terwijl alleen op grond van een rechterlijke rechtspraak een straf kon worden tenuitvoergelegd. Van omstreeks 1900 dateert een nieuwe beweging in het strafrecht (voorbereid door de literatuur), waarin voor den rechter en voor de uitvoerende macht, die diens uitspraak tenuitvoerlegt, een grootere vrijheid wordt opgeëischt. Voor deze vrijheid wordt als hoofdreden genoemd, dat zij noodig is om den schuldige op de voor hem meest doelmatige wijze te behandelen. *Pompe.*

Arbitrale Commissie (Belg. Wetg.), door de wet scheidsrechterlijke commissie genoemd: 1° Arbeidsongevallen: een rechtbank, bevoegd in zake arbeidsongevallen en ingesteld door de gemeenschappelijke verzekeringskassen (→ Arbeidsongevallen-verzekering) voor die arbeidsongevallen, waarvan de gevolgen moeten vergoed worden door de gemeenschappelijke verzekeringskas, die de commissie heeft ingesteld. Een der voornaamste in België is wel de arbitrale commissie, welke door de mijnindustrie is ingesteld te Luik. Daar de wet eischt dat de taal der slachtoffers zou worden gebruikt, is er een Vlaamsche afdeeling te Hasselt.

De a. c. is samengesteld uit een voorzitter (een rechter, aangewezen door den eersten voorzitter van het Hof van beroep) en een gelijk aantal hoofden van ondernemingen en werklieden.

De rechtspleging is dezelfde als bij het vredegerecht en het beroep is voorbehouden aan de rechtbank van eersten aanleg. *Vertessen.*

2° Gezinsvergoedingen. De compensatiekas kan een scheidsrechterlijke commissie oprichten, die bestaat uit een gelijk aantal werkgevers en arbeiders, en is voorgezeten door een rechter. De beslissingen zijn niet vatbaar voor beroep. → Beroepsrichten.

Arblay, Madame d', = Frances Burney, Engelsch schrijfster. * 1752, † 1840. Bevriend met Johnson, Sheridan, Mrs. Montagu, en andere letterkundigen. Had een betrekking aan het hof van 1786 tot 1791. Huwde in 1793 een Katholiek Fransch uitgewekene, generaal d'Arblay († 1818). Haar zoon (* 1794) werd Katholiek opgevoed en stierf als priester in 1837. Schreef vier romans, o.a. Evelina (1778), in briefvorm, den eersten echt-vrouwelijken, huiselijken roman in de Engelsche letterkunde, zwak van constructie, maar scherp van observatie en levendig van stijl. Haar dagboek, van 1768 tot haar dood geregeld bijgehouden, en haar Brieven (beide uitgegeven in 1842—1846 en opnieuw in 1904—1905) zijn vol kostelijke natuur-echte beschrijvingen van haar omgeving in Frankrijk en Engeland.

Lit.: R. B. Johnson, Fanny Burney and the Burneys (1926). Dict. of Nat. Biogr. *Pompen.*

Arboga, Zweedsche handelsstad in de län Västmanland, tusschen Mälar- en Hjelmarmeer en met beide verbonden door rivier en kanaal; opp. 1 989 ha; 4 772 inw. Vroeger had A. beroemde kloosters en om de centrale ligging kwam er dikwijls de Zweedsche rijksdag bijeen, o.a. de eerste in 1435. In de 17e eeuw begon de econ. achteruitgang door de ongunstige ligging t.o.v. het opkomend scheepvaartverkeer. In oude kerken en in het heele stadskarakter is nog veel van den bloeitijd bewaard. A. is nu voorstad van het W. gelegen vlakke Fällingsbroslätt, vroeger door het nabije Bergslagen een klein-industrieel-, nu een bloeiend landbouwgebied. *fr. Stanislaus.*

Arbogast of Arbogastes, Frankische

legeraanvoerder, de eerste geromaniseerde Germaan, die in het Rom. rijk heeft geheerscht. Theodosius gaf hem als raadsman aan Valentinianus II. In 392 wilde deze zich aan A.'s leiding onttrekken en hem dooden. A. doodde hem echter en stelde Eugenius in naam als keizer van het W. aan. Theodosius overwon Eugenius en A., begin Sept. 393, aan den Frigidus (teg. Vippacco), linkerzijrivier van de Isonzo. A. pleegde zelfmoord; Eugenius werd gevangen genomen en door de soldaten gedood. *Davids.*

Arbogast, Heilige, bisschop van Straatsburg, te oordeelen naar den naam van Frankische afkomst; won den Elzas voor Christus. Volgens de nieuwste historische onderzoekingen heeft A. ca. 550 geleefd. In de M. E. stond een beroemde bedevaartskerk van A. in Straatsburg. In 1910 is aldaar weer een A.-kerk gebouwd. Feestdag 21 Juli.

Lit.: Acta S.S. Jul. (V 168 vlg.); A. Postina (Straatsburg [2]1928).

Arbois, Philips van, bisschop te Noyons 23 Dec. 1349 en te Doornik van 3 Jan. 1351 tot zijn dood 25 Juli 1378.

Lit.: Biogr. Nat. (I, 363); Dict. d'Hist. et de Géogr. ecclés. (III, 1466-1468); Revue Belge de Philologie et d'Histoire (1923, 23-60).

Arbois de Jubainville, H. d', Fransch philoloog en historicus. * 1827 te Nancy, † 1910 te Parijs. Legde zich vnl. toe op de studie van Keltische taal, letterkunde en recht. 1882 hoogleeraar aan het Collège de France voor Keltische taal en letterkunde. Schreef o.m.: Cours de littérature celtique; La famille celtique; Les Druides.

Arboretum, systematische verzameling aangeplante boomsoorten ten dienste der wetenschap. Indien alleen coniferen, spreekt men van pinetum. De landbouwhoogeschool te Wageningen bezit een a., voorts zijn er enkele in particulier bezit; een pinetum te Schovenhorst bij Putten (Geld.) is eveneens particulier bezit.

Vermeld moet worden het arboretum te Tervueren in België, met welks aanleg in 1902 een aanvang werd gemaakt. Het bevat boomsoorten, zoowel uit de Oude wereld (gematigde streken van Azië, Europa en Noord-Afrika), als uit de Nieuwe, harsachtige zoowel als loofboomen. De wijze van aanleg, waarbij de vreemde soorten in de reeds bestaande boschachtige omgeving werden overgebracht en het boschkarakter in de groepen werd behouden, heeft tot gevolg, dat strenge winters en droge zomers over het algemeen weinig nadeel toebrengen aan het geboomte.

Arboricool (< Lat. arbor = boom, colere = zich ophouden) noemt men de levenswijze van die dieren, die zich vnl. in boomen ophouden.

Arborius, Aemilius Magnus, 4e eeuw n. Chr., leeraar in de rhetoriek te Toulouse. Aldaar gaf hij onderricht aan zijn neef Ausonius. Constantijn de Groote verleende hem de waardigheid van „praeses provinciae Narbonensis", en riep hem naar Konstantinopel. Hier onderrichtte hij een van Caesar's zonen, maar stierf kort daarna op zestigjarigen leeftijd.

Zonder voldoende reden wordt een nog behouden elegisch liefdes-gedicht aan hem toegeschreven. *Hochstenbach.*

Arbor vitae (< Lat. arbor = boom, vita = leven) (zie plaat), levensboom, 1° de teekening, die op doorsnede de boomvormig vertakte witte substantie der kleine hersenen vertoont. → Hersenen.

2° De „Boom des Levens" uit het aardsche Paradijs (vgl. Gen. 2. 9); wordt in de Christelijke kunst gebruikt als symbool der Verlossing en voorafbeelding van het Kruis van Christus. Sinds den Karolingischen tijd komt hij tamelijk veelvuldig voor: a) als boom alleen te midden van dieren (Oostersch); b) naast den Boom der Kennis van goed en kwaad, waartusschen niet zelden het Kruis; c) als de bloeiende Kruisboom, waaraan soms Christus hangt, terwijl in de takken vogels zitten en i. p. v. of naast de bladeren Hosties hangen (late M. E.). Een verdere uitbreiding van dit laatste onder invloed van S. Bonaventura's geschriften: aan den Kruisboom groeien Christus' deugden. Bij deze soort voorstelling is invloed van den Jesseboom niet uit te sluiten.

3° → Boom des Levens. *Knipping.*

Lit.: R. Ligtenberg, Het Lignum Vitae van den H. Bonaventura in de 14e eeuw (Het Gildeboek 1928, 41 vlg.). *Knipping.*

Arbre, 1° Belg. gem. in de prov. Henegouwen, ten Z. O. van Aat; 315 ha opp., 608 inw.; kleiachtige grond; landbouw; Ooster-Dender; ruïne van oud kasteel.

2° Gem. in de prov. Namen, 472 inw., 1 068 ha.

Arbrefontaine, Belg. gem., gelegen in den N.O. hoek van de prov. Luxemburg; 2 052 ha opp.; 669 inw.; slijpsteen-, leisteen- en plaveisteengroeven; houtzagerij; landbouw.

Arbroath, oude havenstad in Forfar, Schotland (56° 30′ N., 2° 30′ W.), met beroemde ruïnen van een abdij uit de 12e eeuw in roode zandsteen gebouwd; 20 000 inw.

Arbuthnot, John, Schotsch-Engelsch geneesheer, satiricus, Tory, vriend van Pope en Swift. * 1667, † 1735. Schreef satiren in den geest van Swift: Art of Political Lying; Memoirs of Martinus Scriblerus (1727). Meest beroemd, omdat Pope zijn fijnste satire aan hem heeft opgedragen: Epistle tot Dr. Arbuthnot. The History of John Bull (1712), door Pope en Swift aan hem toegeschreven, is vermoedelijk van Swift zelf.

Lit.: Diss. H. Teerink (1925). *Pompen.*

Arbutus, struikachtig plantengeslacht met droge besvrucht van de fam. der heideachtigen met 20 soorten in de subtropische streken en waartoe A. unedo L. (→ Aardbezieboom) behoort.

Arc, zijrivier van de Isère in Savoye, 150 km lang (Mauriennedal).

Arca is in de vroeg-Christelijke gebruikskunst een veelal uit edel metaal vervaardigd kastje, waarin de liturg. boeken (Evangelie-, Epistelboek, Psalterium, Comes) bewaard werden.

A. of Arcula is ook een oude benaming voor doosjes of kistjes, waarin de heilige Hosties ofwel reliquieën werden bewaard; ook wel de aalmoezen voor de armen.

Arcachon (Frankrijk, 44° 40′ N., 1° 10′ W.), stad in het dept. Gironde, 13 000 inw. (1931); badplaats, winterverblijf; oesterteelt, visscherij. Het bekken van Arcachon staat nog in verbinding met de zee; omgeving van duinen en dennenbosch.

Lit.: J. Weulersse, Le Bassin d'Arcachon. Ann. de Géogr. (1928); Guide Diamant, Arcachon et Côte-d'Argent. *Heere.*

Arca da Bari, Niccolo d'Antonio dell', beeldhouwer, * ca. 1450 te Bari in Apulië, † 1494 te Bologna. Op jeugdigen leeftijd naar Bologna gekomen, geldt als zijn eerste zelfstandige schepping een groep uit terracotta in S. Maria della Vita aldaar,

voorstellende een graflegging van Christus. Zijn roem en zijn bijnaam dankt A. aan de voltooiing van de Arca (reliekschrijn) van den H. Dominicus, die reeds door Fra Gugliemo, een leerling van N. Pisano, was begonnen. Van 1469 af tot aan zijn dood heeft A. hieraan gewerkt. Van zijn hand zijn 14 figuren, die alle van een zeer persoonlijken stijl getuigen en niet onder doen voor de beste quattrocento-plastiek in Florence. Merkwaardigerwijze heeft A. geen school gemaakt in Bologna. Werken van geringeren omvang zijn nog in Bologna en in het K. Friedrich Museum te Berlijn.

Lit.: P. Schubring, Italienische Plastik des Quattrocento (Berlijn). *A. B. de Vries.*

Arcade, rij van bogen, welke op zuilen of pijlers rusten. In bijna alle architectuur-tijdperken worden zij toegepast. Bij de Romeinen o.a. in de amphitheaters aan de buitenzijde; in de Moorsche architectuur zijn zij dikwerf van stucwerk en rijk geornamenteerd; in de kloostergangen der middeleeuwsche kerken sluiten zij den binnentuin — soms ook arcade geheeten — af; evenzoo bij de binnenhoven der Renaissance-paleizen. Als versieringsvormen tegen gebouwen zien wij dwergarcades en blindarcades of blindbogen, vooral bij de middeleeuwsche Christelijke en Moorsche bouwkunst. *Thunnissen.*

Arcadelt, Jacob (ook Jachet Archadet), componist, vermoedelijk Nederlander, * ca. 1514, verbleef een tijdlang te Florence, wordt in 1539 vermeld als lid der Romeinsche Cappella Julia, later als zanger aan de pauselijke kapel. Een laatste levensbericht uit 1557 noemt hem als „regius musicus" te Parijs. A. schreef missen en motetten, maar vooral als madrigalist verwierf hij grooten roem. Moderne herdrukken o.a. in R. Van Maldeghem's Trésor Musical (Brussel 1868—1889). *Lenaerts.*

Arcades ambo, et cantáre pares et respondére paráti (Vergilius' Bucolica 7, 4 vlg.), d.w.z.: beiden zijn Arcadiërs, even ver in de zangkunst als slagvaardig in het antwoorden. Gewoonlijk echter worden de twee eerste woorden aangehaald, om een dom tweetal te betitelen (Arcadië beteekende oorspronkelijk: boerenland).

Arcadia-literatuur is de soortnaam voor poëzie en proza, ontstaan rondom de voorstelling, naar Theocritus en Vergilius, van een streek, die het ideaal van pastorale onschuld en bucolisch geluk (lontano della moltitudine, Sannazzaro) zou verwezenlijken. Door Boccaccio's Ameto (1342) voorafgegaan, werd Sannazzaro's Arcadia (1504) het uitgangspunt van een Europeesche, vrij-conventioneele A.-lit., waarin hyperbeschaafden, als sentimenteele herders (Philidor, Daphnis, Damon, etc.) aangekleed, aan even onnatuurlijke herderinnen (Chloris, Diana, Galathea) hun meestal versmade, zwaarmoedig-dwepende liefde uitzuchten.

In Portugal werd Montemayor's Diana Enamorada (1542) het meesterstuk van het genre, en hierop gaan Cervantes' Galatea (1584) en Lope de Vega's Arcadia (1598) evenzeer als Sidney's Engelsche A. (1590) terug. Met de Fransche Astrée van H. d' Urfé (1610) kreeg de A. een uitvoerigheid van gevoelsontleding, die reeds eenigszins den lateren psychologischen roman aankondigt, en vooral in Duitschland grooten opgang maakt (Opitz, Gryphius, Von Harsdörffer, Phil. von Zesen).

De Germaansche lit., Nederland vooraan, gaven aan het genre een didactischen bijsmaak, door het als voorwendsel tot dor-geleerde archeologische, natuurkundige e.a. uitweidingen te misbruiken.

Nog eenmaal kon het A.-levensgevoel in de lit. opduiken, nl. in den Rococotijd: eerst te Rome, met de Accademia dell' Arcadia (1690), die, in felle reactie tegen de stijl-onnatuurlijkheid van het Marinisme, de Ital. letterkunde van het eerste kwart der 18e eeuw beheerscht; daarna in Frankrijk, op het laatst van de 18e eeuw, met de La Motte-Houdart en Florian in hun A.-lit., maar talentvoller met Watteau in de schilderkunst. Ook Duitsche werken als die van Gellert, Gleim en Gessner, en Goethe's Laune der Verliebten (1768) behooren hiertoe.

De cultuurfunctie van de A.-lit. schijnt telkens weer te zijn geweest: uiting te geven aan den drang van een aan verfijndheid oververzadigd geslacht naar de simpele, frissche rust van een overigens sterk-geïdealiseerde landelijkheid. Herderslyriek en herdersdrama (→ Pastorale) zijn van denzelfden geest vervuld.

Lit.: F. Bobertag, Geschichte des Romans (I 1876); F. Torraca, Gli imitatori stranieri di Sannazzaro (Rome 1882); K. Windscheid, Die englische Hirtendichtung (Halle 1894); J. Ten Brink, Romans in proza (1900); E. Carrara, La poesia pastorale (Milaan 1907); W. P. Mustard, Later echoes of the greek bucolic poets, in American Journal of Philology (XXX 1909, 254 vlg.), en inleiding tot The Eclogues of B. Mantuanus (Baltimore 1911); A. Rauchfusz, Der französische Hirtenroman am Ende des 18en Jh. (Leipzig 1912); R. de Planhol, Les Utopistes de l'Amour (Parijs 1921); H. Cysarz, Die Barockdichtung (Halle 1924); M. A. Osborn, Sir Ph. Sidney en France (Parijs 1932). *Baur.*

Arcadië (ant. geogr.) heet het centraal landschap van de Peloponnesus, dat door bergen verdeeld is in verschillende kantons (zie plaat); bewoners: boeren en herders. Enkele steden van belang: Mantinéa en Tegea. Later Megalópolis, een kunstmatig gevormd centrum. Aanvankelijk A. onder Sparta's hegemonie, tot den slag bij Leuctra (371 v. Chr.). Na deze nederlaag der Spartanen organiseert A. zich onder leiding van Lycomédes van Mantinea tot een statenbond. Daar A. in grootte en bevolking alle landschappen van de Peloponnesus overtrof, scheen de bond een groote toekomst tegemoet te gaan. Over de inrichting van den bond weet men zeer weinig. De hoogste macht had de bondsvergadering der 10 000, die gewoonlijk te Megalopolis in het Thersiléüm samenkwam. Tot den bloei van den bond heeft Epaminondas veel bijgedragen, die, steunend op A., de Peloponnesus wilde beheerschen. Maar de Arcadiërs wilden onafhankelijkheid. De bond verloor zijn kracht door oneenigheid der Spartaansch- en Thebaansch-gezinde partijen. In het midden der 3e eeuw v. Chr. loste de bond zich op; de steden sloten zich aan bij den Achaeïschen of bij den Aetolischen bond. *Davids.*

A. wordt grootendeels ingenomen door kalk- en leisteengebergten (in het N. Zyria, 2 374 m), waartusschen vele bekkens: in het O. dat van Tripolis, van Mantinea, van het Pheneosmeer en van het Stymphalische meer, van welke vier het water ondergronds wordt afgevoerd, zoodat ze 's winters moerassig zijn en daardoor in de lage deelen onbewoonbaar. Het bekken van Megalopolis (in het W.) wordt door de Alpheus doorstroomd. De vruchtbaarste deelen van A. leveren olijven en wijn, maar veeteelt is hoofd-

middel van bestaan. Het verkeer is naar het Z. het gemakkelijkst, maar thans bestaat er een spoorwegverbinding naar O. en W. De hoofdstad is Tripolis. *Hoek.*

Arcadische kunst, → Arcadia-literatuur, Herderskunst.

Arcadius, Flavius, zoon van Theodosius den Grooten en keizer van het Oost-Romeinsche rijk. * ca. 377, † 408. In 395 volgde A. op in de keizerlijke waardigheid. Daar hij zwak van karakter was, liet hij de regeering over aan zijn minister Rufinus, en toen deze vermoord was aan Eutropius, die al even hebzuchtig was, en later aan zijn gemalin Eudoxia. Deze geraakte in strijd met den H. Joannes Chrysostomos, bisschop van Konstantinopel, dien zij uit zijn ambt ontzette en verbande. Toen daarna vele rampen kwamen over stad en keizerlijk huis, werd dit algemeen als een teeken Gods beschouwd.

Arcadius van Antiochië, Grieksch grammaticus van na de 2e eeuw, bestudeerde vnl. de morphologie van het nomen.

Arcado-Cyprische dialecten, ook wel Zuid-Achaeïsch genoemd, groep der oud-Grieksche dialecten. Tot de A. behooren: 1° het Arcadisch, taal van Arcadië in den Peloponnesus. 2° Het Cyprisch, taal van het eiland Cyprus, met een speciaal letterschrift, het → Cyprisch alphabet. 3° Het Pamphylisch, waarvan men resten vond in Pamphylië in Z. Klein-Azië. De A. zijn slechts onvolledig bekend, hoofdzakelijk uit inscripties (vanaf de 5e eeuw v. Chr.). De verbreiding der A. is uitgegaan van Arcadië. *Lagas.*

Arc-ainières, Belg. gem. in de prov. Henegouwen; ten Z. W. van Ronse; 1 278 ha opp.; 1 008 inw. Zeer heuvelachtig; zandachtige kleigrond, landbouw; oude kerktoren te Arc; Rom. overblijfselen.

Arcani disciplina, → Disciplina Arcani.

Arcanum, minder gebruikelijke naam voor → Steen der Wijzen.

Arcas (Gr. m y t h.), zoon van Zeus en Callisto, na den dood zijner moeder opgevoed door Maia. Op de jacht vervolgde hij zijn moeder, die in een berin veranderd was, tot in den tempel van Zeus Lycaeus. Beiden werden als sterrenbeelden aan den hemel geplaatst. Een andere sage verhaalt van A.'s cultuurarbeid in het naar hem genoemde Arcadië, waar hij landbouw en wolnijverheid had ingevoerd. *Davids.*

Arc de cercle (Fr.), term, gebruikt in de psychiatrie: typische lichaamshouding, welke bij een hysterischen aanval veelal wordt aangenomen. De patiënt buigt zich in den rug en rust slechts met achterhoofd en voeten op de onderlaag.

Arceeren, → Harceeren.

Arceering van teekeningen is de wijze, waarop men, door middel van verschillende lijnen en punten en van combinaties daarvan, in een doorsnedeteekening de onderdeelen van een bouwwerk ofwel de materialen, waaruit dit bestaat, aangeeft. Door de Hoofdcommissie voor de Normalisatie in Nederland is, op de bladen N 47 en N 48, de toepassing der a. voor de beide gevallen, en wel wat het tweede betreft voor een aantal metalen, bouwmaterialen en diverse andere stoffen, vastgelegd, terwijl aan de Technische Hoogeschool te Delft o.a. voor de bouw- en waterbouwkundige vakken nog verschillende arceeringen gebezigd worden, welke op de genoemde bladen niet voorkomen.

Arcen en Velden, gem. in Ned. Limburg, omvattende de dorpen Arcen, Velden en eenige buurtschappen. 3 441 inw. (1932), uitsluitend R.K.; land- en tuinbouw. Arcen 2 uur ten N. van Venlo.

Arcéophon, → Anaxárete.

Arcesilaüs, naam van meerdere koningen van Cyrene. Voor A. IV schreef Pindarus zijn 4e en 5e Pythische Ode.

Arcesilaüs, 1° Grieksch philosoof, stichter der zgn. Midden-academie. * ca. 315, † 240 v. Chr. Aanvankelijk Platonist, kwam hij onder invloed van Pyrrho tot het scepticisme. Daar men niets kan weten, dus ook niet weet, of men niets weet, blijft slechts over onthouding van oordeel (epoche). Voor het practische leven, waarin men zich niet geheel van oordeelen kan onthouden, is de waarschijnlijkheid voldoende.

2° Een Grieksch beeldhouwer, ten tijde van Julius Caesar te Rome werkzaam. Van Caesar kreeg hij de opdracht voor den Venus-tempel een beeld der godin te maken, als eerste moeder der Juliërs (Venus genetrix.)

Arcesilaüsschaal is een product uit de Attische ceramiek der 6e eeuw v. Chr., voorstellend den Cyreenschen koning Arcesilaüs II, die in zijn schip balen

met silphion (een kruidachtige plantensoort, wier welriekend sap, „opos kyrenaïka”, als specerij en als medicijn gebruikt werd) doet inladen. *Knipping.*

Arcésina (a n t. g e o g r.), stad op Amorgus en op Carpathus.

Arcesius (Gr. m y t h.), zoon van Zeus, vader van Laërtes, grootvader van Odysseus.

Arcestes, een ammoniet uit de Triasformatie, een niet zeldzaam fossiel uit de Alpen.

Archaeïcum of Azoïcum, de periode in de geschiedenis der aarde, die begint met de vorming der stollingskorst, en eindigt met het eerste optreden van levende organismen op aarde. De naam a. werd in 1876 door den Amerikaanschen geoloog Dana ingevoerd. Archaeïsche gesteenten komen op vele plaatsen op aarde voor. Over groote oppervlakten komen zij in de oudste massieven, als het Skandinavische en het Canadeesche schild, aan den dag. In Europa bestaan het Boheemsche massief en het Plateau-Central in Frankrijk voor een belangrijk deel uit archaeïsche gesteenten. De kernen van plooiingsgebergten als Himalaja en Andes worden eveneens door gesteenten van dezen ouderdom gevormd. De

archaeïsche gesteenten vormen twee groepen, nl. metamorphe- en stollingsgesteenten. Tot de eerste behooren gneizen en glimmerschisten, tot de laatste vooral granieten, syenieten, diorieten en diabazen. De gneizen zijn gedeeltelijk van sedimentairen oorsprong (paragneizen), gedeeltelijk zijn het dynamometamorph veranderde stollingsgesteenten (orthogneizen). Buiten deze kristallijne gesteenten heeft Sederholm in Finland de aanwezigheid van weinig veranderde afzettingsgesteenten, nl. kwartsieten en conglomeraten aangetoond.

F o s s i e l e n. In de weinige kalksteenlenzen, die soms tusschen de schisten liggen ingeschakeld, werden concretieachtige lichamen, bestaande uit calciet en serpentijn, aangetroffen, die Dawson onder den naam Eozoon canadense beschreef. Carpenter beschouwde E. canadense als een fossiele foraminifeer. Möbius toonde echter aan, dat het een anorganische vorming is. Koolachtige substantie, vooral in de schisten van Finland, wijst op een mogelijke vegetatie.

V e r b r e i d i n g. Archaeïsche gesteenten komen in Canada over groote uitgestrektheden voor. Zij worden daar verdeeld in L a u r e n t i e n, de onderste, meestal gneisachtige gesteenten, en K e e - w a t i e n, de bovenliggende, meestal schistachtige lagen. In Noord-Europa komt het a. in Schotland en op de Hebriden aan den dag. Het draagt hier den naam van L e w i s i e n. D a l r a d i e n is de algemeene naam voor die gesteenten van het a., welke in het Z.O. van Schotland aan den dag treden. Finland, Karelië en Lapland zijn voor een groot gedeelte uit archaeïsche gesteenten opgebouwd. Op grond van onderlinge discordanties verdeelt men het a. aldaar in: C a t a r c h é e n, L a d o g i e n en B o t t - n i e n. In Noord-China heeft Von Richthofen archaeïsche gesteenten ontdekt. Bailey Willis noemde deze lagen het T a ï - c h a n complex. *Hofsteenge.*

Archaeoceti, uitgestorven onderorde der C e t a - c e a of walvisschen. Zij leefden gedurende het tertiaire tijdvak. Het belangrijkste geslacht der A. heet Z e u g l o d o n.

Archaeocidaridae, fossiele zeeëgels, voorkomend vanaf het Devoontijdperk tot het Perm. Van de Mesozoïsche zeeëgels wijken zij af, doordat de interambulacraalvelden uit vier en meer rijen platen bestaan. De ambulacraalvelden daarentegen bestaan uit twee rijen platen.

Archaeocidaris (f o s s i e l), → Echiniden.

Archaeolemuridae (f o s s i e l), → Mammalia.

Archaeolithicum, → Palaeolithicum.

Archaeolithothamnian, uit de Kolenkalk (→ Carboonformatie) bekende Kalkalgen, welke evenals Solenopora als verwant met de later optredende en recente Lithothamnion-soorten worden beschouwd.

Archaeologie, → Archeologie.

Archaeopteridium (f o s s i e l), → Filicales.

Archaeopteris, een Palaeozoïsche, alleen in het jongere Devoon en het oudere Carboon voorkomende groep van habitueel op varens lijkende planten. Voor een deel kunnen zij werkelijk varens geweest zijn, voor het grootste deel behooren zij wel tot de Pteridospermen, welke tusschen varens en hoogere planten instaan. Zij zijn door de waaiervormige nervatuur der blaadjes, zonder middennerf, gekenmerkt. → Carboonflora. *Jongmans.*

Archaeopteryx (< Gr. archaios = uit ouden tijd, pterux = vleugel), een primitieve, fossiele vogel, ondergebracht in de onderklasse der S a u r u r a e. Dit fossiel werd gevonden in de lithographische

kalksteen der Juraformatie (Malm) van Eichstätt in Beieren. A. werd langen tijd beschouwd als de overgang tusschen de reptielen en vogels, totdat werd uitgemaakt, dat A. reeds een echte vogel is, hoewel in het bezit van reptielkenmerken, nl. de volgende: de wervels zijn amphicoel; de lange, uit 20—21 wervels bestaande staart; de aanwezigheid van buikribben; de kaken zijn voorzien van tanden; de teenen dragen nagels. Door den vorm en bouw van den schedel en schoudergordel en door de vederen blijkt, dat A. reeds tot de vogels gerekend moet worden. Tot nu toe zijn 2 soorten bekend, nl. A. S i e m e n s i van de grootte van een duif, en A. l i t h o g r a - p h i c a, van hoendergrootte. *Hofsteenge.*

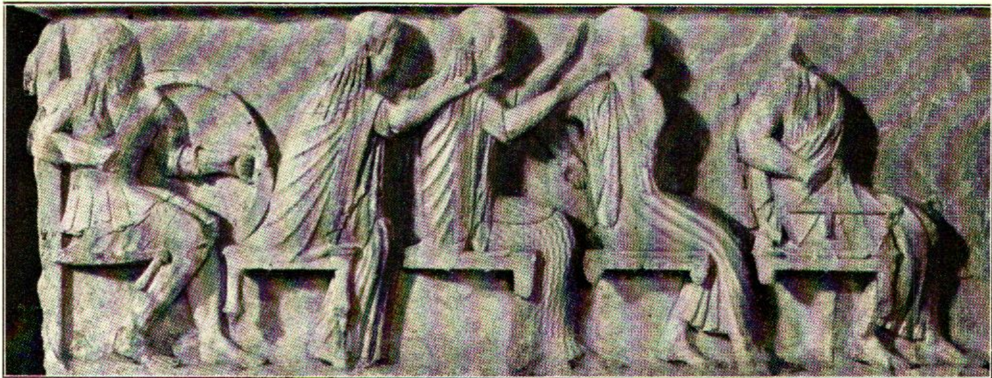
Archaeornithes (f o s s i e l), → Aves.

Archaeosigillaria, fossiele plant uit het Europeesche onder-Carboon, misschien zelfs, N. Amerika, uit het boven-Devoon, een der oudst bekende Lycopodiales. De plant wordt door sommige auteurs beschouwd als verwant met Lepidodendron en Sigillaria, beide bekende vertegenwoordigers van

ARCHAÏSCHE KUNST

Ruiterfries uit Prinias (Kreta). Museum, Herakleion.

Godenbijeenkomst. Fries van het heiligdom der Siphniërs. Museum, Delphi.

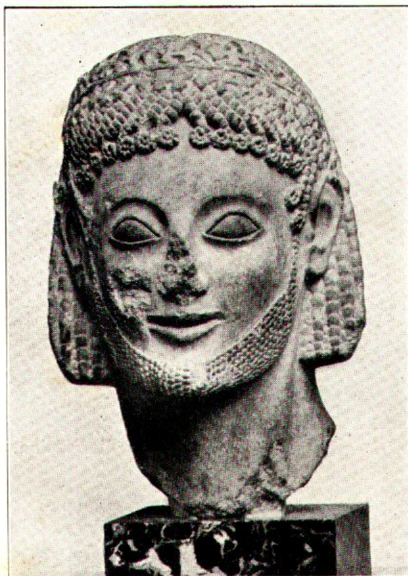

Gorgo. Fragment van een reliëf. Museum, Korfoe.

Tronende Godin. Museum, Berlijn.

ARCHAÏSCHE KUNST

Mannenkop. Louvre, Parijs.

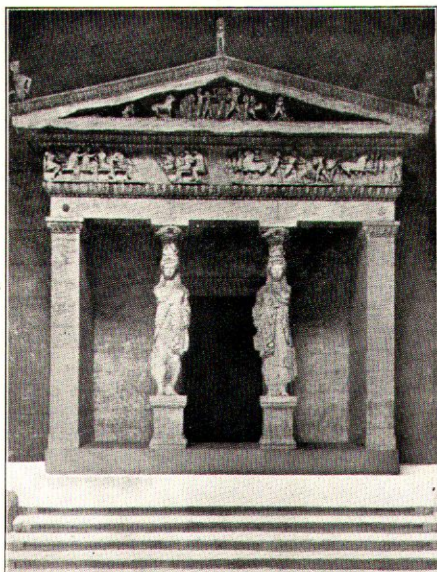
Bliksemslingerende Zeus. Bronzen beeldje uit Dodona, Berlijn.

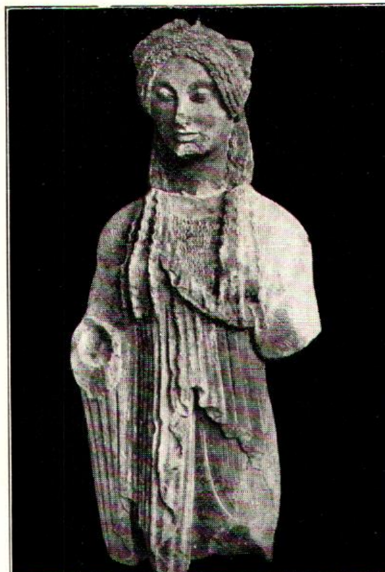
Tempel in Korinthe.

Jongelingen met hond en kat spelend. (Reliëf). Nationaal Museum, Athene.

Reconstructie van het heiligdom der Siphniërs te Delphi.

Beeld van een jong meisje. Acropolis Museum, Athene.

de Lycopodiales uit het Carboon; zij wijkt ervan af, doordat op de hexagonale bladlidteekens slechts één indrukje voorhanden is. In het algemeen genomen wel zeer belangrijk, maar nog onvolledig bekend.
Jongmans.

Archaeozoïcum, andere naam voor → Algonkium.

Archaïsche denkvorm (< Gr. archè = begin), denkvorm, welke men bij primitieve volksstammen en — door de plaatsgevonden hebbende afbraak van hoogere denk-vormen — ook in de geestesuitingen van sommige geesteszieken aangeduid vindt. Archaïsche denk- en belevings-vormen kenmerken zich door een ineenvloeing der waarnemings- en voorstellingswereld, een zekere mate van ongescheidenheid tusschen geestelijke buiten- en binnenwereld, gevoelens van beïnvloeding door krachten en machten.

L i t.: Preusz, Die geistige Kultur der Naturvölker (1914); Lévy-Bruhl, Das Denken der Naturvölker (1921); Storch, Das archaisch-primitive Denken und Erleben der Schizophrenen (1922); Jung, Wandlungen und Symbole der Libido (1925); Lévy-Bruhl, La Mentalité Primitive (1925); L'Ame primitive (1927). *Carp.*

Archaïsche kunst (zie platen) wordt in algemeenen zin die kunst genoemd, welke aan den aanvang staat van een kunstperiode en waarin dan reeds in kiem de wezenstrekken van een specialen kunststijl kunnen worden ontdekt. In meer bijzonderen zin is het de kunst, welke aan den aanvang staat van de ontwikkeling der Grieksche kunst in een periode, welke loopt van de 7e tot het begin der 5e eeuw voor Chr., niet zelden de tijd der „Grieksche middeleeuwen" genoemd. Dit tijdsbestek wordt voorafgegaan door ongeveer 5 eeuwen van nagenoeg geheele vernietiging der cultuur onder de invallen der Achaïsche en Dorische stammen. De kunst bepaalt zich dan tot ceramiek en gebruikskunst: zgn. geometrische en Dipylonstijl (→ Attische vazen). In deze strenge stijlproducten openbaart zich reeds een zoeken naar klaarheid en overzichtelijkheid van compositie, een domineerende trek der Grieksche kunst. Vrij plotseling komt in de 7e eeuw de opbloei, ongeveer gelijktijdig met de eerste stappen tot geschiedbeoefening en het ontwaken van het wijsgeerig bewustzijn. Een geheel eigen geest ging de overgenomen Egyptische en Oriëntaalsche gegevens omvormen en bezielen. De ceramiek (van Sparta, Korinthe en Rhodos vooral) neemt Oostersche diermotieven over, de kunst van het standbeeld (het zgn. Apollotype) verwerkt op geheel eigen wijze een van elders genomen gegeven (Egyptisch?) door i.p.v. hooge rust en hiëratischen ernst beheerscht leven te stellen, dat zich vnl. uit in de gespannen houding en den hooghartigen glimlach der beelden. De eerste godsdienstige bouwwerken, waaruit zich a.h.w. logisch de klassieke tempel ontwikkelt, ontstaan, eerst in hout, maar spoedig in verschillende steensoorten. Heel de ontwikkeling der archaïek verraadt een telkens sterker zich aanpassen aan de werkelijkheid, een tweede wezenstrek der Gr. kunst. Zonder alles nauwkeurig in tijdsgewrichten te kunnen scheiden, zal men toch in de A. k. de volgende evolutie bemerken:

1° De kunst drukt op w e i n i g i n g e w i k k e l d e doch wel zeer pregnante wijze haar gegeven uit, en heeft daarbij een tendenz naar het grootsche en geweldige. Het Dorische element overheerscht. De plastiek munt uit in het verbeelden der ontkleede mannenfiguur, met gespannen leven en bedwongen spierkracht. De architectuur der tempels is nog zwaar, en slechts de polychromie (wit, blauw, rood) kan het bouwbeeld verlevendigen. De versieringen der tempeldeelen zijn nog vrij vlak gehouden (metopen) of gedrongen (gevelvelden). De vaasschilderkunst behoudt nog voor een groot deel Oriëntaalsch goed, doch bereikt een steeds klaarder compositie, vooral sinds het algemeen worden (althans in Attica) van den zwartfigurigen stijl.

2° Gelijktijdig met de tyrannenheerschappij treedt een v e r f ij n i n g van bewerking in, zoowel in de keuze van het kunstmateriaal als van het aesthetisch gegeven. Het Ionische element doet zich gelden. Deze in Klein-Azië geboren kunst had langen tijd onder invloed gestaan van de Assyrische, Babylonische en Perzisch-Lydische cultuur, waardoor zij meer op vormenschoonheid uit was, weeker en „vrouwelijker" karakter droeg, zooals de Ouden het noemden. Met voorliefde gebruikte zij het voor lichtspeling zoo ontvankelijke marmer. Hierdoor werd het bouwidee van den Dorischen stijl bevrucht en de tempels kregen rijke zuilenomheining, de kapiteelen werden weelderiger, het ornament plastischer en meer gemodeleerd op de natuur. Vooral echter het reliëf raakte losser van achtergrond en omlijsting: in plaats van de metope kwam de fries, die een deinende, ongebroken beweging toeliet (Ionische schathuizen in Delphi), niet zelden werd de zuilenbasis met een rondloopend reliëf versierd (Artemision van Ephese). Naast het athletische standbeeld van den man kwam het zitbeeld van de in plooiig gewaad gekleede vrouw (ongetwijfeld een Oriëntaalsch motief). Dorische en Ionische elementen komen samen in de klare en naar evenwicht strevende Attische kunst. Was in Athene tot nog toe kalksteen gebruikt, nu ging men ertoe over naast de soepele en lichtere porossteen voor plastiek en architectuur het marmer te bezigen. In de koloniën van Zuid-Italië wordt zoowel de Dorische als de Ionische kunst ingevoerd. De vaasschilderkunst beeldt op aan de fries ontleende reepen de goden- en heldensage uit. Het Oostersche element wordt op den achtergrond gedrongen (dient nog een tijdlang als vul-ornament), om ten slotte geheel te verdwijnen. De alleenstaande figuur maakt plaats voor meerdere, aan eenzelfde handeling deelnemende (meestal in profiel gegeven) gestalten.

3° In de laatste decennia der 5e eeuw gaat deze voorname verfijning over in een eenigszins o p p e r v l a k k i g e s i e r l ij k h e i d. Op reliëfs worden lenig sport en spel en dans uitgebeeld, de meisjesstatuetten zijn gracieus, maar verliezen de waardigheid, waarmee ze in vroeger tijd omkleed waren. Het is ook de bloeitijd der zwartfigurige vazen, die evenals de sedert ong. 530 in zwang komende roodfigurige ceramiek lichte en luchtige voorstellingen geven van al wat het dagelijksch leven van den man verheugde (sport, spel, drinkgelagen, strijdtooneelen). Alleen de architectuur met de daarmee verbonden plastiek (gevelveld en fries) behoudt de oude waardigheid, ze steeds vervolmakend door fijnheid van vormen. Het overtuigende bewijs daarvan geeft de tempel van Aegina met zijn twee gevelvelden.

Gewoonlijk neemt men het einde van de Archaïsche kunst omtrent het jaar 480, dat het begin van een korten, ong. 30-jarigen overgang naar de volgroeide klassieke Gr. kunst is.

L i t.: Rodenwaldt, der Propyläen-Kunstgesch. (in: Die Kunst der Antike III z.j., 20-30); Handboeken over Kunstgeschiedenis van Springer, Lübke-Pernice

e.a.; uitgebreide literatuur-opgave bij Lübke-Pernice, Die Kunst des Altertums (1924, 341-342). *Knipping.*

Archaïsche talen. Bij verschillende primitieve volkeren van het oudste type, dat er bekend is (Pygmaeën en Pygmoiden), spreekt men niet meer de eigen autochthone talen, maar die van de omringende stammen van grootere lichaamslengte. De Batwa van Oeroendi spreken bijv. gewoon de bantoe-taal van dit land, het Kiroendi. In kringen van evolutionistisch georiënteerde ethnologen en linguisten heeft men dit feit wel eens willen interpreteeren als een indicium voor het bestaan van den zgn. h o m o a l a l u s, een soort tusschenvorm tusschen dier en mensch, die nog geen gearticuleerde taal zou hebben bezeten. Bij latere en meer nauwkeurige onderzoekingen is echter gebleken, dat de afwezigheid der eigenlijke a.t. in deze gevallen slechts schijnbaar is. Soms leven deze — al dan niet vervormd — nl. nog voort als (geheime) cultustalen; soms ook vertoonen de talen der omringende stammen in den mond der Pygmaeën allerlei typische afwijkingen, die het gevolg schijnen te zijn van den invloed van oorspronkelijk eigen articulatiegewoontes en grammaticale tendenties. Het eerste is bijv. het geval bij de Negritos van N. Luzon (Filippijnen), het tweede bij de Batwa van Oeroendi.

L i t.: R. Plehn, Beiträge zur Völkerkunde des Togo-Gebietes (Halle 1908, zgn. fetishtalen); W. Schmidt, Die Sprachfamilien und Sprachenkreise der Erde (Heidelberg 1926). *Wils.*

Archaïsme (< Gr. archaios = oud) is een vorm, woord of uitdrukking, die verouderd is, in de tegenwoordige spreek- en cultuurtaal niet meer gebruikt wordt, tenzij met een of andere, bijv. stilistische bedoeling als hulpmiddel om den lezer in de sfeer van een vroeger tijdperk te brengen, bijv. kindekijn, weispel. Tegenover → neologisme. *v. d. Eerenbeemt.*

Archaïstische kunst is die kunstvorm, welke (meestal in den vervaltijd van een kunstperiode) bewust teruggrijpt naar de kunst en vormgeving van het beginstadium eener kunst. In de Grieksche kunst komt in het Hellenisme en later weer in den keizertijd een sterk archaïseerende richting op. Het onderscheid echter tusschen deze en de kunst uit het beginstadium (→ Archaïsche kunst) is meestal tamelijk duidelijk aan te geven. *Knipping.*

Archambeau, J e a n M i c h e l d', componist, * 1823 te Hervé, † 1899 te Verviers. Was op 15-jarigen leeftijd reeds muziekleeraar aan het gymnasium te Verviers, later organist te Petit Rechain.

W e r k e n: Missen, litanieën, motetten, romancen en salonstukken.

Archamplied, een in 1901 ontdekte vroege chanson de geste, uitgangspunt van de Vivien-gesten in cyclus van Willem van Orange; bestaat reeds uit twee deelen: C h a n ç u n d e G u i l l e l m e, (v. 1—1983), waarin Guillelme uit Barcelona Vivien komt wreken, die op het Archanz bij de zee door Saracenen verslagen werd; en een C h a n ç u n d e R a i n o u a r t (v. 1984—3556).

L i t.: H. Suchier, La Chançon de Guillelme (Halle 1911). *V. Mierlo.*

Archangel (Russ. Archangelsk), 1° grootste g o u v e r n e m e n t van Eur. Rusland, waartoe Nova Zembla behoort; 438 119 km²; 430 000 bew. Vlak land en dennenwouden.

2° H o o f d s t a d in gouvern. Archangel, daar waar de Dwina in de Witte Zee uitmondt. 73 000 inw. A. was gedurende den wereldoorlog — met de Oost-Siberische havens — de eenige zeehaven, waarlangs Rusland verbinding met de geallieerden kon verkrijgen voor den aanvoer van oorlogsmaterieel.

A. werd gesticht in de 10e eeuw; Eng. en Ned. kooplieden vestigden er zich tijdens Peter den Grooten. Spoorweg met Moskou; houtindustrie; geboorteplaats van Lomonosow.

Archangiopteris, een varengeslacht van de fam. der Marattiaceeën, waarvan de eenige bestaande soort voorkomt in Zuid-China. De bladeren zijn enkel geveerd, de sporendoosjes zijn niet met elkander vergroeid en door haarvormige schubben bedekt.

Archeen, de in de Fransche geologische literatuur gebruikelijke term voor het Archaeïcum.

Archegoniaten, → Embryoplanten.

Archegoniëntheorie vergelijkt de naaktzadige en bedektzadige planten met betrekking tot eicel en omgeving. In den achtkernigen embryozak van de bedektzadigen stellen eiapparaat en antipodengroep beide een archegonium voor, terwijl de beide poolkernen de buikkanaalkernen zouden zijn. De synergiden en twee antipodencellen zijn dan halscellen en de eicel en de derde, meestal grootere antipodencel zijn homoloog met de eicel van een archegonium. Volgens de a. zijn de antipoden dan geen voorkiem, zooals men gewoonlijk aanneemt. Een voorkiem is hier overbodig, omdat het kiemwit de plaats daarvan inneemt. Het archegonium bij het poortje (micropyle) levert gewoonlijk alleen een embryo, maar soms, zooals bij de Amerikaansche iep (Ulmus americana), kan het antipodenstel ook een embryo leveren of zelfs een spermatozoïde opnemen. Daartegenover staat het feit, dat wij bij de orchidee Cypripedium en enkele families embryozakken met vijf of vier kernen vinden, dus maar één archegonium tegen 16 kernen of vier archegoniën bij enkele wolfsmelksoorten. *Bouman.*

Archegoniophyta, → Embryoplanten.

Archegonium, vrouwelijk geslachtsorgaan bij mossen en varens, ook wel bij Gymnospermen.

Archegosaurus, fossiel tweeslachtig dier, behoorende tot de S t e g o c e p h a l i; → Amphibia, palaeontologie der.

Archelaïs, stad in Palestina, thans gewoonlijk gezocht ± 10 km ten N. van Jericho. Zij werd gesticht door Archelaüs, een zoon van Herodes den Grooten.

Archelaüs, 1° (Gr. m y t h.) H e r a c l i d e; stichter van de Macedonische dynastie.

2° K o n i n g v a n M a c e d o n i ë, poogde Grieksche zeden en een gecentraliseerd bestuur in te voeren (413—399 v. Chr.). Aan zijn hof verbleven Timotheus van Milete, Choerilus van Samos, Agatho en Euripides.

3° V e l d h e e r v a n M i t h r a d a t e s, onderwierp voor Mithradates bijna geheel Griekenland; werd door Sulla in den Piraeus belegerd (87—86 v. Chr.), en bij Chaeronea verslagen (86 v. Chr.); viel na den vrede van Dardanus in ongenade en vluchtte naar Murena, dien hij aanzette tot een aanval op Mithradates.

4° Zoon van den vorige, werd door Pompeius aangesteld tot priester van de godin Enyo te Comana, huwde met Berenice IV van Egypte, viel in een gevecht tegen den Rom. consul Gabinius (57 v. Chr.).

5° Zoon van den vorige, hoogepriester te Comana, verwekte opstand in Cilicië; door Cicero, die toen proconsul van Cilicië was, verdreven, door Caesar afgezet (47 v. Chr.).

6° Zoon van den vorige, door Marcus Antonius tot koning van Cappadocië aangesteld. Door Tiberius

te Rome in de gevangenis gezet, stierf hij daar (17 n. Chr.).

7° Koning van Judaea, door Augustus om zijn wreedheid afgezet, † 6 n. Chr.

8° → Herodes. *Davids.*

Archelaüs van Priene, Grieksch beeldhouwer, leefde omstr. 125 v. Chr., waarsch. uit Rhodus afkomstig. Onderging den invloed der Alexandrijnsche school. Van hem is bekend het reliëf, voorstellende de „Apotheose van Homerus" (Britsch Museum): Homerus door de Muzen verheerlijkt. *Knipping.*

Archennes, → Eerken.

Archeologie. Bepaling: tak der wetenschap, die zich bezig houdt met het opsporen, bestudeeren en bekend maken der zicht- en tastbare overblijfselen der menschelijke bedrijvigheid der oude tijden en die naast de schriftelijke overlevering de belangrijkste bron is tot de vermeerdering onzer kennis der geschiedenis der menschheid. Gewoonlijk neemt men het begin der Renaissance als terminus ante quem aan en kan men chronologisch gesproken een indeeling in voorhistorische, klassieke en middeleeuwsche a. opstellen. Plaatselijk gesproken kennen we een a. voor alle werelddeelen, maar voor ons komt vooral in aanmerking de a. van Europa, Azië en Noord-Afrika, samenvattend te noemen de a. van het Middellandsche Zeegebied in den ruimsten zin genomen. Hierin kan men allerlei chronologische en locale indeelingen maken. De klassieke a. bestudeert de gebieden, die eenmaal een deel hebben uitgemaakt van het Romeinsche rijk met aangrenzende gebieden (bijv. Tweestroomenland). Bij deze studie kan natuurlijk die der praehistorische a. niet over het hoofd worden gezien.

Werkwijze. 1° Vinden der gegevens. Archeologische gegevens worden wel vaak toevallig ontdekt, meestal echter worden ze systematisch opgespoord, vooral opgegraven. Niet alleen de gegevens, de voorwerpen zelf zijn hierbij belangrijk, maar ook de omgeving, het omhulsel waarin ze zich bevinden. Een wetenschappelijke opgraving schenkt evenzeer aandacht aan de omgeving als aan het voorwerp zelf. Er is dus een essentieel verschil eenerzijds tusschen den schatgraver, die vaak alleen de handelswaarde van een archeologisch voorwerp op het oog heeft, den archeologischen dilettant, die een keuze doet naar eigen lust en smaak, en anderzijds den wetenschappelijken werker, die noch de handelswaarde, noch de aesthetische beteekenis versmaadt, maar voor wie voorwerp en omgeving in de eerste plaats moeten dienen tot het verrijken der kennis van de geschiedenis van het menschdom.

2° Ordenen. Opnieuw samenstellen, zelfs een redelijk herstellen der archeologische gegevens is een onmisbare voorwaarde tot een beter begrijpen, en is even belangrijk als de wetenschappelijke opstelling in een museum. Wel hangt veel van persoonlijke opvatting af, maar een al te groote schroom voor restauratie en de vereering van ruïnen en scherven op zich is veel minder te rechtvaardigen dan de vaak al te ver gaande restauratiezin van vorige eeuwen, bijv. in werken van beeldvormkunst. Vervallen gebouwen dienen in de mate van wetenschappelijke motiveering te worden gerestaureerd, gebroken voorwerpen (bijv. vaatwerk) opnieuw samengesteld, onkennelijke voorwerpen (bijv. door chemische invloeden aangetaste munten) weer kennelijk gemaakt, verspreide gedeelten (bijv. beeldhouwkunst op verschillende plaatsen in fragmenten aanwezig) bijeengebracht. Slechts na grondige studie kan een voorwerp zijn wetenschappelijke opstelling in een verzameling krijgen. De archeoloog moet niet alleen met de grondige kennis van zijn vak in alle verscheidenheid gewapend zijn, maar ook met de kennis van allerlei hulpwetenschappen, en vooral met methodischen zin en een eindeloos geduld. Voorbeelden van gerestaureerde gebouwen: het Parthenon te Athene (gedeeltelijk), paleizen te Cnossus (Creta), tempels te Selinus (Sicilië), Saalburg-kamp.

3° Bekendmaken der gegevens. Op de studie van voorwerp en omgeving moet een vergelijkende studie volgen met reeds bekende en bestudeerde voorwerpen. Na dit analytisch werk dient men tot een synthese van het geheel te komen. De uitkomst van dit onderzoek wordt in artikelen of afzonderlijke werken aan vakgeleerden, aan belangstellenden, en vaak door meer populaire uiteenzetting in geschrift of woord aan een grooter publiek meegedeeld. Bij het onrustbarend aangroeien van nieuwe historische gegevens kan men meestal slechts door samenvattingen van de nieuwe resultaten kennis nemen.

Geschiedenis der klassieke archeologie. Deze kan men in drie deelen samenvatten: het Grieksche, het Italische en het gedeelte van het Romeinsch Imperium. Als de eerste wetenschappelijke archeoloog kan Thucydides gelden: in de archeologische inleiding op zijn Grieksche geschiedenis vinden we echter geschiedenis onder een dikke laag mythologische gegevens. Hooger dan de 8e eeuw was de Grieksche geschiedenis vaak niets meer dan een weefsel van sagen en legenden, waarachter historie (bijv. oorlog van Troje, rijk van Minos, Dorische volksverhuizing) schuil ging.

Werden in de Oudheid toevallig (bijv. te Haliartus en te Cnossus) resten, ja, geschriften uit het 3e en 2e millennium v. Chr. (→ Minoïsche, → Helladische tijd) ontdekt, toen wist niemand er raad mee en de Egyptische priesters gaven er een phantastische verklaring van. In de 2e eeuw v. Chr. begon men te Pergamum kunstwerken te verzamelen, archeologische tendenties werden wakker geroepen en dit had een groote bedrijvigheid van copisten tengevolge. Vooral de aesthetische waarde was de maatstaf zoowel voor de Hellenistische vorsten als voor de Romeinen bij hun geleidelijke verovering van Griekenland en het Oosten. Plunderingen als die van 146 v. Chr. (→ Korinthe, Carthago) verrijkten Rome met schatten van oude kunst. Bij Pausanias, die in de 2e eeuw n. Chr. een reisbeschrijving van Griekenland vervaardigde, vindt men wel liefhebberij voor oudheden, minder echter archeologie in wetenschappelijken zin. De heele M.E. door zijn antieke voorwerpen „curiosa" en „mirabilia". Bij de eerste plundering van Konstantinopel in 1204 door de Venetianen ontwaakt een grootere belangstelling voor de resten der klassieke Oudheid, de tweede verovering van de stad in 1453 door de Turken is als het ware een geboortedatum voor het Humanisme. Een merkwaardig werk over de klassieke oudheden van Griekenland schreef de Italiaansche koopman Cyriacus van Ancona (15e eeuw), een ander model van archeologische beschrijving is het in 1562 door Pierre Gylles gepubliceerde werk over Konstantinopel. Allerlei antieke beelden (→ Laocoön, → Apollo van Belvedere) worden in Italië gevonden. Later wordt Pompeji ontdekt en op het eind der 18e eeuw legt Winckelmann de basis voor de wetenschappelijke

studie der a. De in 1734 te Londen gestichte Society of Dilettanti zendt een wetenschappelijke missie naar Griekenland en het Oosten, vele verzamelingen worden aangelegd, zoowel van fragmenten en voorwerpen uit Italië als uit Griekenland. In het begin der 19e eeuw worden door den verdienstelijken rooftocht van Lord Elgin verspreide stukken van beeldhouwwerk der Acropolis gered en naar Londen overgebracht, terwijl het beeldhouwwerk der gevelvelden van den tempel van Aegina zijn weg vindt naar München. Sedert 1830 is het systematisch onderzoek van de Atheensche Acropolis begonnen: het is op heden nog niet voltooid. In de 19e eeuw stichten verschillende landen in Athene hun archeologische school.

Door de opgravingen van Heinrich Schliemann te Troje en te Mycene werd de historische basis der Homerische gedichten vastgesteld en sedert het begin der 20e eeuw legt Arthur Evans te Cnossus op Kreta de resten van de beschaving van het 3e en 2e millennium v. Chr. bloot. Op dit werk en het in de eilanden en op het vasteland van G r i e k e n l a n d verrichte onderzoek steunt de indeeling dezer twee duizend jaar in drie Minoïsche ondersch. Cycladische of Helladische tijdperken. In de 19e eeuw hadden Engelsche expedities groote gedeelten van de Grieksche Klein-Aziatische kust, ten bate van het Britsch Museum, onderzocht. De groote steden Pergamum, Priene, Magnesia a.d. Meander, Milete, Didymae werden door de Duitschers opgegraven (→ Dörpfeld; Wiegand), te Ephesus werken de Oostenrijkers (thans met Turksche geleerden samen), te Apamea de Belgen. In Griekenland zelf werd Olympia door de Duitschers, Delphi en Delos door de Franschen, Eleusis en Epidaurus door de Grieken, Korinthe door de Amerikanen, Sparta door de Engelschen, Argos door de Nederlanders (W. Vollgraff) geheel of gedeeltelijk vrijgelegd; ook de Italianen, die het opgravingswezen in Italië voor zich reserveeren, kregen vergunning tot het verrichten van onderzoekingen in Griekenland (Kreta, Lemnos). Met de klassieke, is ook de praehistorische a. tot groote ontwikkeling gekomen. In I t a l i ë werden en worden opgravingen op tientallen plaatsen gelijktijdig uitgevoerd: een bijzondere vermelding verdienen de necropolen van Etrurië, het werk te Rome, Herculanum, Pompeji, enz. Ook in andere gebieden om de Middellandsche Zee wordt naar de resten der antieke beschaving gezocht; in Oekraïne, in Libië (vooral Lepcis Magna en Cyrene), Fransch Noord-Afrika (Carthago, Djémila, Timgad), in Spanje, in het vroegere Gallië, Germanië en Brittannië. In deze drie laatste is de provinciale Romeinsche a. tot een uitgebreid studiegebied geworden. Te vermelden zijn de onderzoekingen in Zuid-Frankrijk, de vroegere Provincia, in Donau- en Rijngebied (Romeinsche grenswal of Limes), de Nederlanden (Tongeren, Nijmegen, Zuid-Limburg, Vechten), Brittannië (grenswal van Hadrianus en Antonius).

L i t.: A. Michaelis, Die archäologische Entdeckungen des 19. Jahrh. (München 1913); H. Bulle, Handbuch der Archäologie (1e afl. München 1913); F. Koepp, Archäologie (4 dln. Leipzig 1919—1920); St. Casson, Archaeology (Londen 1930); C. L. Woolley, Digging up the Past (Londen 1930). *F. de Waele.*

De archeologie in Nederland beoogt het opsporen en bestudeeren der archeologische vondsten in ons land; deze kan men dateeren van het neolithische tijdvak tot ongeveer de 10e eeuw n. Chr. Werd dit terrein der wetenschap in de 19e eeuw nog slechts fragmentarisch bewerkt (bijv. de eerste opgravingen te Arentsburg door Reuvens (± 1830), de opgravingen in Zuid-Limburg door Habets (± 1880), eerst in onze eeuw heeft het stelselmatig wetenschappelijk onderzoek een breedere vlucht genomen. Een schematisch overzicht der voornaamste resultaten leert ons het volgende:

Volgens talrijke vondsten der laatste jaren in Zuid-Limburg dateeren de vroegste sporen eener p r a e - h i s t o r i s c h e cultuur in Ned. uit het neolithische tijdperk: vuursteenindustrie tusschen Rijckholt en St. Geertruid, neolithische hutkommen te Stein en onder Caberg. Op de hooge zandgronden in het N.O. van ons land werden vele resten gevonden van bewoning in het tweede millennium v. Chr. in de → hunnebeddencultuur, o.a. te Drouwen, Emmen, en in de hurkgraven bij het Uddelermeer. Een parallelle bevolkingslaag is het volk der klokbekercultuur, waarvan de resten gevonden werden in de koepelgrafheuvels in Gelderland, Overijsel, Drente.

De ij z e r t ij d is in ons land vertegenwoordigd door de → Hallstattcultuur, vanaf ± de 8e eeuw v. Chr., en de → La Tènecultuur, ± 400 v. Chr. tot 1e eeuw. De dragers dezer culturen noemt men de bevolking der urnenvelden. In Oost-Groningen, Drente, Overijsel en Gelderland werden urnenvelden gevonden van een bevolking, die men wel beschouwt als afstammelingen van het hunnebeddenvolk: met name te Haarle, Rijsen (→ Veenbruggen). De urnenvelden ten Zuiden der rivieren wijzen waarschijnlijk op een overheerschend Gallische bevolking: o.a. de Hamert (Venlo), Riethoven, Valkenswaard, Goirle, terwijl een eigenaardige soort cylindervormige urnen, gevonden o.a. te Uden, Vaassen, Hoog-Soeren, op een Germaanschen cultuurstroom schijnt te wijzen, die vanaf den Rijn ons land binnendrong.

Vanaf omstreeks het midden der eerste eeuw v. Chr. vindt men aardewerk en andere gebruiksvoorwerpen der B a t a a f s c h e bevolking in de zgn. → woerden in de Betuwe: o.a. te Maurik, Kesteren, Elst, terwijl vondsten in de → terpen van Friesland een gelijktijdige, verwante bevolking aldaar nader leeren kennen. Voor den R o m e i n s c h e n tijd moet naast de karige literatuur-gegevens de kennis van ons land vooral steunen op de archeologische waarnemingen. Hier zijn we in staat tijdperken en dateeringen met een aanzienlijke nauwkeurigheid vast te stellen, uitgaande vooral van het aardewerk, parallel met vast gedateerde vondsten uit Romeinsche vestingen en nederzettingen in het Rijnland gedurende de eerste vier eeuwen na Chr. Van de nederzettingen, die vooral langs de groote waterwegen lagen, noemen we als voorname vindplaatsen: Nijmegen, Vechten, Arentsburg, die zeker in de eerste eeuw n. Chr. van militairen aard waren. Nederzettingen in de 2e eeuw in Zuid-Limburg (Ravensbosch, rondom Heerlen e.a.) waren meer van vreedzamen aard: Romeinsche v i l l a e, handels- en industriecentra; men kan ze beschouwen als de uitloopers van de Romaniseering in Noord-Gallië. In de 3e eeuw, blijkbaar bezweken voor aanstormende barbaarsche stammen, trekt de Romeinsche cultuur zich terug in versterkte nederzettingen, zooals bijv. te Maastricht.

In de 4e-5e eeuw vindt men urnenvelden van een S a k s i s c h e bevolking in het Oosten, op de Veluwe en in Drente, met uitloopers naar Friesland en Groningen, en aan de monding van den Rijn, te Rijnsburg. Van de 6e-7e eeuw wijzen F r a n k i s c h e graven

op het binnendringen der Frankische cultuur, vooral wederom langs de groote waterwegen; we vermelden o.a. opgravingen van Dorestadt bij Wijk bij Duurstede uit den Karolingischen tijd. Voor de volgende eeuwen zij nog gewezen op de Saksenburchten: de Hunneschans aan het Uddelermeer uit de 8e-13e eeuw, tusschen Denekamp en Ootmarsum uit de 10e eeuw, te Montferland en elders, die ons wijzen op een sterk Saksische bevolking in Gelderland en het Utrechtsche heuvelland.

Van de velen, die zich voor de Nederlandsche archeologie verdienstelijk maakten, noemen we o.a. Reuvens, Janssen, Habets, W. Goossens, Holwerda, v. Giffen, J. Beckers.

Lit.: J. H. Holwerda, Nederland's vroegste geschiedenis ([2]1925); P. C. J. A. Boeles, Friesland tot de elfde eeuw (1927). *W. Vermeulen.*

Archeologisch onderzoek in België. België komt de eer toe een eeuw geleden het wetenschappelijk onderzoek der paleolithische woongrotten te hebben ingeleid: in 1833 bewees Schmerling, dat de mensch in onze gewesten tot het vroeg-kwartair tijdperk opklimt, en in 1886 ontdekten De Puydt en Lohest 2 mousterienskeletten in een grot te Spy: homo Spyensis. Sindsdien heeft een reeks vorschers verdienstelijk werk op dit gebied geleverd als Dupont, Rutot, Julien en Charles Fraipont, de Loë, Hamal-Nandrin, Servais, e.a. Voor het jong-Paleolithicum weze hier vermeld het onderzoek van de grotten te Pont à Lesse, → Furfooz (1864), Mozet (1868) en Tohogne (1888) in de valleien van Maas en bijrivieren. In het neolithisch tijdvak sluit België aan bij de West-Europeesche silexcultuur. De belangrijkste centra van silexnijverheid werden aangetroffen te Spiennes (1867-), Obourg (1880-) en Avennes (1885-). In Laag-België schijnen de resten van paalwoningen talrijk te zijn. Vele mogen uit een later tijdvak dateeren (→ Dentergem, 1899), een reeks echter behoort toe aan het Neolithicum: → Emelgem (1899), Melle (1903), Zeebrugge (1904), Afsnee (1910). In Hoog-België zijn „plateaux” en grafgrotten, min of meer direct verbonden, aangetroffen. Skeletresten met silexsplinters, beenen voorwerpen en grove ceramiek werden gevonden in grotten te Sprimont, Furfooz (1864), Huccorgne (1887/88) en elders. In welke verhouding de neolithische brandgraven van Ottenburg (1909) en Boschvoorde (met kelkvormige Michelsbergervazen) tot de andere cultuurgroepen staan, kan men niet zeggen. Een uitlooper der Rijnlandsche bandceramiekcultuur werd in Haspengouw onderzocht (1888-). → Omal. De brons- en ijzertijd zijn vertegenwoordigd door de lage grafheuveltjes, waaronder aschurnen in de Kempen en in Brabant: Meeuwen (1894), Rijkevorsel (1903), Court St. Etienne (1891), of door de urnenvelden: Grobbendonk (rond 1897). Van de zgn. Marchets uit de prov. Namen klimmen de eene op tot den steen- en bronstijd: → Han bij Lesse, de andere tot den ijzertijd: Silenrieux (1894). Ze bevatten meestal één, soms meerdere skeletten, soms asch. Op het gebied der Belgo-Romeinsche en Frankische archeologie werden bijzonder sinds de stichting van archeologische en historische vereenigingen gedurende de tweede helft der 19e eeuw, merkwaardige vondsten en belangrijke opgravingen gedaan, o.m. de grafsteenen van Aarlen, de villa's te Anthée (1863), Jemelle (1895), Mettet (1903), Nederwaver (1904), en elders, de tumuli te Tienen (1895), Koninksem (1852), Omal (1850, 1876), Celles (1874), enz., de Rom. en Frankische begraafplaatsen te Flavion (1858), Strée (1872), Rognée (1891), Treignes (1908), Harmignies (1912), e.a., waarvan de inhoud veilig bewaard wordt in de regionale musea. Sinds 1903 werd ook een Staatsdienst voor Opgravingen gesticht en gehecht aan de Staatsmusea van het Jubelpark. Niettegenstaande deze vereenigingen jaarlijks vergaderen op het Congrès de la Fédération archéologique et historique de Belgique (1885-), mist het archeologisch onderzoek in België tot nog toe een bepaald programma ter opklaring van onbekende gebieden. Daarom werd in 1930 te Brussel het Instituut voor Nationale Oudheidkunde gesticht met het doel het verspreid materiaal te inventariseeren en te bestudeeren en het verder onderzoek te bevorderen. Het hooger onderwijs blijft hierin niet ten achter: Hamal-Nandrin is te Luik belast met een cursus over de praehistorie, terwijl te Gent, Van de Weerd een cursus geeft over de nationale Oudheidkunde. Systematische opgravingen op groote schaal werden door den Opgravingsdienst van den Staat onder de leiding van Breuer ondernomen: te Morlanwelz (1930), Brunehault-Liberchies (1931) en Tongeren (1930-'31). Naast de verslagen der opgravingen en ontelbare monographieën, verschenen in de jaarboeken der vereenigingen, vindt men onderstaand enkele synthetische werken.

Lit.: Schayes, Piot, Van Dessel, La Belgique et les Pays-Bas avant et pendant la domination romaine (4 dln. [2]1858—'77); F. Cumont, Comment la Belgique fut romanisée ([2]1919); A. de Loë, Notions d'Archéologie préhistorique, belgo-romaine et franque (z.j. 1922?); H. Obermaier, P. Bosch-Gimpera, E. Rademacher, in Ebert's Reallexikon der Vorgeschichte, s.v. Belgien (1924). *De Maeyer.*

Christelijke archeologie is de tegenwoordige wetenschap, welke de geheele cultuur der Christelijke oudheid objectief onderzoekt, in zooverre die te vinden is in andere dan litteraire documenten. In wijden zin wordt onder Christ. oudheid verstaan het geheele Christ. verleden, dus ook de M.E.; in engeren en meer gebruikelijken zin alleen de tijd der eerste 6-8 eeuwen van het Christendom. Haar onderwerp is: oud-Christ. architectuur, beeldende kunsten, kleinkunst en epigraphiek. Ook de kunstgeschiedenis behandelt architectuur, beeldende kunsten en kleinkunst, zij zoekt daarin echter den kunstwil der Christ. oudheid. De Christ. a. echter bestrijkt de geheele cultuur. Practisch vallen zij meestal samen. Haar onderzoek moet objectief zijn; dies laat zij event. apologetische waarde harer vondsten ter beoordeeling over aan de „théologie monumentale” en de apologie.

Ontwikkeling. Haar ontstaan heeft de Christ. a. vnl. te danken aan de bestrijding van het Lutheranisme. Deze noopte tot hernieuwd onderzoek naar de vroeg-Christ. tijden. De twee groote promotors van deze studie waren kard. Marcello Cervini (later paus Marcellus II) en de H. Philippus Neri. De eerste steunde het werk van den Veroneeschen monnik Onofrio Panvinio, de laatste had vooral door zijn vrienden en leerlingen, Baronius, Ugonio en Sevorano invloed op Antonio Bosio, wiens uitgebreid onderzoek in alle begraafplaatsen van Rome eerst na zijn dood als „Roma sotteranea” het licht zag (1632). Door zijn voorbeeld aangespoord bestudeerden anderen, w.o. Ciacconio, de fresco's en mozaïeken van de Romeinsche basilieken. Na een tijd van stilstand, gekenteekend door een onverantwoord zoeken naar lichamen van

martelaars, zette in het begin der 18e eeuw een geheel vernieuwde en meer critische belangstelling in. Men zocht tegen den strengen → Mabillon de echtheid der martelaars-reliquieën te bewijzen (Boldetti), ontcijferde de inschriften (Fabretti), strekte het onderzoek ook uit over coemeteria buiten Rome en zette de eerste stappen tot de moeilijke studie van het verband van heidensche Antieken en Christendom (Marangoni 1744). In het begin der 19e eeuw voegde zich daarbij de studie van niet-Romeinsche bouwkunst (Cordero di S. Quintino: de Longobardische architectuur; Schultz: de Z.Ital.). Een zekere Kunst-a. gaf Augusti (Antiquitates christianae) en Seroux d' Agincourt (Histoire de l'art par les monuments).

De Jezuïet Marchi, die zelf onderzoekingen deed over de coemeteriale architectuur, werd de leermeester van G. B. de Rossi, de herontdekker van vele sinds Bosio onbekend geworden begraafplaatsen (Roma sotteranea, 1866-'77). Het door hem begonnen onderzoek werd voortgezet door Armellini, Stevenson, Marucchi, Duchesne e.a. M. de Voguë doorzocht de Syrische kerk- en grafruïnes, Martigny gaf een Dictionnaire des antiquités chrétiennes uit, voor Duitschland deed hetzelfde F. X. Kraus. De eerste eigenlijke kunstgesch. na d' Agincourt kwam van de hand van Garrucci S.J. (1873-'80). In het begin dezer eeuw werkten de Duitschers (de Campo-Santo-groep) onder J. Wilpert (uitg. over de schilderingen der Catacomben, de Mozaïeken en fresco's; ook een Corpus van oud-Christ. sarcophagen is verschenen) en A. de Waal; voornaamste voortzetter van deze richting is J. P. Kirsch.

In de laatste jaren wordt de Christ. a. meer en meer een onderdeel der kunstgesch. (Styger, Sauer e.a.) of van godsdienstwetenschap (Döllger). Verband met heidendom bestudeerde L. von Sybel, verband met de M.E. Em. Mâle. Het Oosten en de Byzantijnsche kunst trokken vooral de aandacht van Ainaloff, Kondakoff, Ch. Diehl, O. Wulff, O. M. Dalton en Strygowski. Butler (1929) herzag nog eens de Syrische onderzoekingen van de Voguë.

Voor Christ. archeologie werd in 1925 het Instituto Pontificio di Arch. Cristiana (sinds 1928 onder leiding van J. P. Kirsch) in het leven geroepen. De twee vroegere instellingen (Pontificia Accademia Romana di Arch. 1740 en Commissione Pontif. di Archeol. sacra, 1852) werden daarin versmolten.

Lit.: Kaufmann, Handb. der christl. Archeologie (1922); Cerchelli, Archeologia della prima età cristiana e del Medio Evo (sinds 1928 in afleveringen loopende uitgave; uit kunsthist. oogpunt het beste: Neuss, Die Kunst der alten Christen, 1926.) *Knipping.*

Bijbelsche archeologie. Hieronder kan men verstaan: 1° de wetenschappelijke studie van de monumentale of niet-literaire bronnen van de bijbelsche periode, zooals de klassieke a. de wetenschappelijke studie is van de monumentale bronnen der klassieke oudheid. 2° Te oordeelen naar het karakter van de werken die verschijnen onder den titel b.a., wordt deze vaak opgevat als een min of meer uitgebreide geschiedenis van Israël vanaf Israël's aanvang tot den ondergang der Joodsche gemeenschap. Vooral de laatste jaren is de b.a. als studie der monumentale bronnen van zeer groot en steeds toenemend nut en belang geworden voor de bijbelwetenschap. *Brans.*

Oostersche archeologie, → Opgravingen.

Archeoloog, → Oudheidkundige.

Archer, William, Engelsch journalist en tooneel-recensent. Van Schotsche afkomst, * 1856; advocaat; reisde in Australië; sedert 1878 in Londen. Vertaalde Ibsen in het Engelsch; schreef spelen. The Old Drama and the New; Three Plays; Play-making (1912) enz.

Archermus, zoon van Mikkiades en lid van een zeer vruchtbare kunstenaarsfamilie uit Chios. Met waarschijnlijkheid brengt men een op Delos gevonden Nike-beeld van Parisch marmer met hem in verband. De aan schouders en voeten gevleugelde Nike, met lang afhangend kleed,dat echter de onderbeenen onbedekt laat, en op het voetstuk als steun gebruikt wordt, schijnt te vliegen, althans ze raakt met de voeten de aarde niet. Dit vliegen is echter door een snelle loopbeweging uitgedrukt. *Knipping.*

Archespoor is de cel, celreeks of -laag, waaruit de sporen, stuifmeel of embryozak ontstaan.

Archestratus, 1° Atheensch generaal, leverde in 432 v. Chr. slag tegen Perdiccas van Macedonië (vgl. Thuc. I, 57).

2° Oud-Grieksch treurspeldichter, waarschijnlijk uit de 5e eeuw v. Chr.; verder geheel onbekend.

3° Oud-Grieksch dichter uit Gela (Sicilië), schreef ± 330 v. Chr. in den vorm eener reis om de wereld een gastronomisch leergedicht, door Ennius nagevolgd in zijn Heduphagetica. Belangrijke fragmenten bewaard. *V. Pottelbergh.*

Archetti, Johannes-Baptista, Carmeliet. * 1700 te Ferrara, † 1765. Lid van de Congregatie van Mantua, predikant en theoloog, doctor van de Universiteit aldaar. Hij werd door den Aartsbisschop van Ferrara tot examinator synodalis en door den Generaal der Orde tot convisitator benoemd. Als ijverig speurder verzamelde hij in menige bibliotheek de schrijvers van de Orde, welke werken hij compileerde en eigenhandig van critische aanteekeningen voorzag.

Lit.: Analecta Ord. C. II. *C. Speet.*

Archhelenis, → Continenten en Continentveranderingen.

Archianellidae of Archanneliden, klasse der → Ringwormen.

Archias, 1° zoon van Architeles, door Heracles gedood op bruiloft van Deïaneira (Athen. IX 410 vlg.; Apoll. Bibl. II 7. 6).

2° Verrader van den burcht van Thebe (aan Lacedemonië) in 383 v. Chr. In 379 ptolemarch, kort erop door democraten vermoord (Plut. Pel. 5. 2; Xen. Hell. V 2 en 4).

3° (bijgenaamd ho phugonèras) Handlanger van Antipater, 332 na inname van Athene door A., nam hij Demosthenes gevangen in Calauria, waar deze zelfmoord pleegde. Rhetor; leermeester van Polus van Aegina (Plut. Dem. 28. 29; Ps. Plut. Vit. X orat. 846 vlg.; Strab. VIII 374). * te Thurii.

4° Aulus Licinius, door Cicero geroemd om zijn improvisatie; * te Antiochia; 102 Rome; 93 Heraclea, burgerrecht en door Lex Plautia Papiria Rom. burgerrecht; 62 tegen Gratus door Cicero verdedigd. Epen over Cimbrische en Mithridatische oorlogen. Waarsch. gedichten onder „ernea polla neographia" in Meleager Krans (Cic. pro Archia; ad Attic. I 16. 15; Quint. X 7. 19; Reinach, de Archia poeta; Süsemihl, Lit. Gesch. (I 900); Reitzenstein (R F I 463 vlg.). *Copray.*

Archichlamydeae of Choripetalen, een onderklasse van de Dicotylodonen of tweezaad-

lobbige planten. De a. staan tegenover de Metachlamydeae en omvatten de planten, waarvan de bloemen geen, een of twee rijen onvergroeide bladeren hebben. In het woord a. (< Gr. archè = begin, chlamus = mantel) zit de veronderstelling opgesloten, dat de Metachlamydeae zich hieruit ontwikkeld hebben.

Archidámus, naam van eenige Spartaansche koningen uit de dynastie der Eurypontiden.

1° A. II, koning van Sparta (468—427 v. Chr.), viel bij het begin van den Peloponnesischen oorlog (431) Attica binnen en verwoestte het platteland. De inval werd in 430, 428, 427 en 425 door de Spartanen herhaald; het eerste deel van den Peloponnesischen oorlog wordt naar hem de Archidamische oorlog genoemd (431—422).

2° A. III, zoon van Agesilaüs, kleinzoon van den vorige, voerde het leger na den slag bij Leuctra terug (371); koning 361—338; sneuvelde als bondgenoot der Tarentijnen tegen de Lucaniërs (338 v. Chr.).

3° A. IV, koning ca. 300—260, door Demetrius Poliorcetes verslagen bij Mantinea (294).

4° A. V, broeder van Agis, koning 228—227 v. Chr. met Cleomenes; vluchtte voor dezen en werd vermoord na zijn terugkeer. *Davids.*

Archidiaceeën, → Oermossen.

Archief (afleiding onzeker; misschien < Gr. archaion = iets uit oude tijden, of van archeion = ambtsgebouw). Reeds bij de Oostersche volken, Egyptenaren en Grieken, werd zorg aan de archieven besteed. Bij de Romeinen bestond een geordend archiefwezen, waarnaar het pauselijk archiefwezen werd ingericht; betreffende dit laatste beschikt men over betrouwbare gegevens vanaf de 2e helft der 4e eeuw. Vroeg in de Middeleeuwen hebben bisschoppen en kloosteroverheden zorg gedragen voor de bewaring van belangrijke documenten, later ook de steden. De wereldlijke vorsten wijdden eerst sedert de 14e eeuw bijzondere aandacht aan hun archieven. De ontwikkeling van het archiefwezen naar moderne opvattingen dateert echter eerst uit het midden der vorige eeuw.

Naar deze tegenwoordig algemeen aanvaarde beginselen wordt als een a r c h i e f beschouwd: het geheel der bescheiden van ambtswege ontvangen bij of opgemaakt door eenig bestuur of een zijner ambtenaren, voorzooverre deze bescheiden bestemd waren om onder dat bestuur of onder dien ambtenaar te blijven berusten. Een archief is dus niet een willekeurige opeenstapeling van papieren, het wordt niet willekeurig gemaakt, zooals men de een of andere verzameling historische handschriften samenstelt. Een archief vormt een organisch geheel: volgens de inrichting van het bestuur, van welks werkzaamheden het de neerslag is, groeit het als een levend organisme, het vormt en vervormt zich naar den vorm en de vervorming van dat bestuur. Veranderen de functiën van dat bestuurscollege, dan verandert de aard van het archief mede. Alleen hij, die de organisatie van die bepaalde bestuursinstellingen heeft bestudeerd en voor deze studie de noodige kundigheden bezit, is tot de ordening van het archief dezer instelling bevoegd. Bij deze o r d e n i n g wordt dus als grondprincipe aanvaard het zoogenaamde herkomstbeginsel, wat de Duitschers noemen het „Provenienzprinzip", de Franschen „le respect des fonds"; d.w.z. degene, die de archieven ordent moet elk archiefstuk terugbrengen op zijn oorspronkelijke plaats; hij mag een archief niet naar zijn eigen subjectieve, willekeurige opvatting uiteen rijten, om die stukken dan weer zakelijk in afzonderlijke groepen te ordenen; de stukken moeten zoo blijven samengevoegd als zij bij den loopenden gang van zaken in het staatsbestuur bij iedere afzonderlijke overheid in oorzakelijken samenhang werden gegroepeerd.

Deze ordening nu is het werk van den a r c h i v a r i s, die tevens de verantwoordelijke bewaarder is der archieven; na de ordening volgt beschrijving en zoo mogelijk publicatie van den aldus gevormden i n v e n t a r i s. Bij ordening en beschrijving wordt in Nederland algemeen gevolgd de hooggewaardeerde „Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven", in opdracht van de „V e r e e n i g i n g van A r c h i v a r i s s e n in N e d e r l a n d" ontworpen door de mrs. Muller, Feith en Fruin ([2]1921), vertaald in het Fransch, Duitsch en Italiaansch. De archivaris verschaft tevens inlichtingen uit de door hem beheerde archieven ten behoeve van de overheid en van particulieren; voor beide groepen kunnen de archiefstukken groote beteekenis en waarde hebben, eensdeels als titels en bewijzen van rechten en verplichtingen van den staat, van gemeenten, van corporaties en particulieren, voor het andere deel als geschiedbronnen.

In Nederland is het archiefwezen geregeld bij de A r c h i e f w e t van 1918, gewijzigd in 1928. Zij is tot stand gekomen door de activiteit van de Vereeniging van Archivarissen, waarbij vooral S. Muller Fzn. en prof. R. Fruin groote verdiensten hebben verworven. Deze laatste publiceerde den tekst der wetten en der daarop gevolgde Koninklijke Besluiten met een uitgebreide toelichting in drie stukken („De archiefwet 1918", door Prof. Mr. R. Fruin, Alphen a.d. Rijn 1919—1929).

Door deze maatregelen kregen de Rijksarchieven hun blijvende bewaarplaatsen aangewezen. Te Den Haag is de Algemeene Rijksarchiefbewaarplaats gevestigd; daarnaast bestaat in de hoofdplaats van elke provincie een afzonderlijke Rijksarchiefbewaarplaats.

De A l g e m e e n e R ij k s a r c h i e f b e w a a r p l a a t s te Den Haag is bestemd tot bewaring van de archieven van de besturen, wier rechten en functiën zich over het geheele Rijk hebben uitgestrekt of nog uitstrekken, voor zoover die archieven niet onder de huidige administratie berusten, maar naar een archiefbewaarplaats worden overgebracht. Zoodoende berusten in Den Haag: o.a. 1° de archieven der voormalige algemeene Besturen, zooals bijv. die der Staten-Generaal vóór 1795, van den Raad van State uit dat tijdvak, van de Regeering der Bataafsche republiek en het koninkrijk Holland, van de ministeries en van alle centrale autoriteiten uit dien tijd; verder de archieven van de besturen, wier rechten en functiën op deze voornoemde besturen zijn overgegaan: bijv. die van de colleges der admiraliteit, wier functiën zijn overgegaan op den raad van Marine en op het departement van Marine. 2° Berusten in Den Haag: de archieven van de tegenwoordige algemeene besturen, voor zoover zij niet onder die besturen zelf berusten, bijv.: de archieven van de ministeries en van den Hoogen Raad der Nederlanden, de archieven der beide Kamers der Staten Generaal, van den Raad van State en van de Algemeene Rekenkamer, zullen, wanneer zij naar een archiefbewaarplaats worden overgebracht, in Den Haag worden geborgen, evenals de archieven van al de instellingen, die vallen onder de voornoemde bepaling,

omdat zij over het geheele Rijk of een groot gedeelte daarvan, hun werkkring hebben uitgestrekt.

De Rijksarchiefbewaarplaats in de hoofdstad van elke provincie is bestemd tot bewaring van de archieven der voormalige provinciale en departementale besturen, en van een gedeelte van de archieven der tegenwoordige provinciale besturen.

Zoodoende berusten daar bijv.: het archief van de Staten der Provincie van vóór 1795, toen deze provincie nog souverein was; de archieven van voormalige zelfstandige landschappen en instellingen binnen het tegenwoordig grondgebied van de provincie, wanneer de rechten daarvan op het bestuur van het Rijk zijn overgegaan, de archieven van vele kloosters en geestelijke instellingen, die na de hervorming door de Staten der provincie of later door het Fransche bestuur in ons land zijn geannexeerd; zoo vindt men in Utrecht bijv. de archieven der vijf Utrechtsche kapittels, in Maastricht de archieven der voormalige Rijksheerlijkheden, bijv. Gronsveld, Wittem enz., die van de Rijksabdij Thorn, die van de kapittels van St. Servaas en O. L. Vrouw te Maastricht enz. Ook de oude rechterlijke archieven uit de schepenbanken der steden en dorpen van de provincie, en de notarieele archieven zijn er, voor zoover zij bewaard zijn, aanwezig .

Wanneer een bestuur over meer dan een provincie of gedeelten ervan gezag heeft gehad, dan behoort het archief van zulk een autoriteit bewaard te worden in de Rijksarchiefbewaarplaats van die provincie, waarbinnen de zetel van die autoriteit gevestigd was. Het archief van de bisschoppen van Utrecht behoort dus in Utrecht bewaard te worden, al strekte het Sticht zich ook uit over een gedeelte van Groningen, over Drente en Overijsel ; dat van de hertogen van Gelderland berust dus te Arnhem, ook al ressorteerde Roermond daaronder.

Ook de zorg voor de gemeente-archieven wordt in deze wet geregeld; juist de noodzakelijkheid om aan den verwaarloosden toestand, waarin de gemeente-archieven verkeeren, een einde te maken, had tot het indienen van het wetsontwerp den stoot gegeven.

Volgens de wet zijn nu burgemeester en wethouders van een gemeente verplicht zorg te dragen voor de gemeente-archieven.

Daartoe moet dat deel der gemeente-archieven, dat dagteekent van vóór 1813, het einde van den Franschen tijd, naar een archiefbewaarplaats worden overgebracht; daar moet het beheerd worden door een archivaris (een wetenschappelijk ambtenaar, die voldoet aan de eischen door deze wet gesteld); of in geval van nood, bij gebrek aan een archivaris, door den secretaris van de gemeente. De te benoemen archivaris mag voor de kleinere gemeenten een wetenschappelijk ambtenaar der 2e klasse zijn. Bovendien bestaat de mogelijkheid, dat verschillende gemeenten gezamenlijk en op gemeenschappelijke kosten een archivaris voor hun depots aanstellen.

Het toezicht op de behoorlijke naleving van deze voorschriften is opgedragen aan de Gedeputeerde Staten van iedere provincie, die hiertoe een provinciaal inspecteur aanstellen. Kan een gemeente de genoemde verplichtingen niet nakomen, dan kan op haar verzoek het gemeente-archief naar een Rijksarchiefbewaarplaats overgebracht en daar bewaard worden, tegen een zekere jaarlijksche vergoeding.

Ingevolge de archiefwet 1918 zijn de eischen voor de benoembaarheid in het archiefwezen bij K.B. vastgesteld. Bij dit K. B. worden de wetenschappelijke archiefambtenaren verdeeld in twee klassen. In de eerste klasse der wetenschappelijke archiefambtenaren zijn benoembaar zij, die met goed gevolg in de faculteit der rechtsgeleerdheid of die der letteren en wijsbegeerte doctoraal examen hebben afgelegd, die het diploma wetenschappelijk archiefambtenaar eerste klasse verworven hebben en gedurende ten minste één jaar werkzaam zijn geweest als volontair aan een archiefbewaarplaats met een wetenschappelijk archiefambtenaar eerste klasse aan het hoofd.

Ter verkrijging van het zoo juist genoemde diploma moet de candidaat voor een staatscommissie een examen afleggen in:

1° de archief-economie of de kennis van het beschrijven en ordenen der archieven;

2° de paleographie of de kennis van het oude schrift;

3° de diplomatiek of oorkonden-leer, waarin ook de zegelkunde begrepen is;

4° de chronologie of tijd-rekenkunde.

Een tweede gedeelte van het examen omvat de kennis der Nederlandsche staats- en rechtsinstellingen in de middeleeuwen, de kennis van de Nederlandsche staatsinstellingen onder de Republiek en later, en ten slotte de kennis der middeleeuwsche kerkelijke instellingen.

Tot deze eerste klasse der wetenschappelijke archiefambtenaren moeten behooren de algemeene Rijksarchivaris, de archivarissen en chartermeesters aan het Algemeen Rijksarchief in Den Haag, de Rijksarchivarissen en chartermeesters in de Rijksarchiefbewaarplaatsen der hoofdsteden van iedere provincie; bovendien de archivarissen van een aantal nu of eertijds belangrijke gemeenten, die in het Koninklijk Besluit worden genoemd; bijv. Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht, Maastricht, Roermond, Nijmegen, Deventer en 13 andere.

De chartermeester of adjunct-archivaris verricht hetzelfde werk als de archivaris, echter onder diens toezicht.

In de tweede klasse der wetenschappelijke archiefambtenaren zijn benoembaar degenen, die gedurende tenminste zes maanden werkzaam zijn geweest aan een archiefbewaarplaats, aan het hoofd waarvan een wetenschappelijk archiefambtenaar eerste klasse staat en die met goed gevolg een examen hebben afgelegd in:

1° de beginselen der archief-economie;

2° de kennis van het oude schrift;

3° de hoofdtrekken der Vaderlandsche geschiedenis en der staats-instellingen.

Zij zijn de hulp van den archivaris bij diens werk en zij zijn belast met de administratie van den loopenden dienst, met het verstrekken van de gevraagde stukken en inlichtingen aan de bezoekers en dergelijke werkzaamheden; niet zelden echter werken ook zij onder het voortdurend toezicht en de verantwoordelijkheid van den archivaris aan de inventarisatie der archieven van den nieuweren tijd.

Ze zijn tevens benoembaar tot archivaris in kleine gemeenten.

Tot provinciaal inspecteur van de gemeente- en waterschapsarchieven eener provincie kan slechts benoemd worden een wetenschappelijk archiefambtenaar 1e klasse.

Lit.: H. Bresslau, Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien (I, Kap. 5; Leipzig ^{2}1912); V. Loewe, Das deutsche Archivwesen. Seine Geschichte und Organisation (Breslau 1921). Voor Nederland: de in

den tekst genoemde Handleiding en uitgave der archiefwet (waaruit hier vaak letterlijk is geciteerd); verder mr. A. Meerkamp van Embden, Het Nederlandsch Archiefwezen, in: „Administratie-Recht", Handleiding bewerkt door een aantal leerlingen van Oppenheim (1919); R. Fruin, De Gestie van Dr. R. C. Bakhuizen van den Brink als archivaris des Rijks 1854—1865 (1926); Verslagen omtrent 's Rijks oude Archieven (1865 tot heden); Nederlandsch Archievenblad, Orgaan van de Vereeniging van Archivarissen in Nederland (1892 tot heden). *Panhuysen.*

Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht, tijdschrift, waarin sinds 1874 historische bijdragen verzameld en uitgegeven worden op last en onder toezicht van den aartsbisschop.

Archigallus, titel van den hoogepriester van den cultus der Magna Mater, Cybele, te Rome en op enkele andere plaatsen in Italië.

Archiguiana, → Continenten en Continentveranderingen.

Archilochisch vers (naar den Griekschen dichter Archilochus), bestaat uit vier dactyli en drie trochaeën, soms voorafgegaan door anacrusis; wordt gewoonlijk gebruikt in afwisseling met andere, kortere verzen. A. m e t r u m is ook de afwisseling van hexameter en een catalectisch dactylisch vers.

Archilochus van Paros, oud-Gr. lyricus, de ware schepper der jambenpoëzie met den haar eigen volkschen en scherpen toon. A. leidde een leven vol onrust en strijd, was een strijder met de pen evenveel en zelfs beter dan met het zwaard: „Ik ben dienaar van vorst Enyalios (den oorlogsgod) en bezit de lieflijke gave der Muzen" (fr. I). A. is een impulsieve natuur, vol geweldige hartstochten. Vooral Lycambes, die zijn dochter Neobulè, reeds aan A. beloofd, aan een ander had geschonken, moet het deerlijk ontgelden. Doch ook schijnbaar onbeduidende feiten — een zonsverduistering, het verlies van zijn schild — zijn voor hem stof tot dichten. Buiten zijn striemende jamben, schreef A. ook elegieën, liefdesliederen, hymnen, zegeliederen. Hij oefende een grooten invloed uit; Horatius o.m. is hem veel verschuldigd. De Oudheid zette A. algemeen naast Homerus: deze had de objectieve poëzie, A. de subjectieve poëzie tot haar volmaaktsten vorm opgevoerd. De fragmenten, die wij bezitten, zijn niet voldoende om het geniale van zijn kunst ten volle te waardeeren; toch kunnen we er zijn karakter en leven uit aflezen, omdat bij A. alles recht uit het hart komt. A. leefde in de 7e eeuw v. Chr., bracht zijn jeugd door op Thasos en sneuvelde op Naxos.

F r a g m e n t e n in: Diehl, Anthologia Lyr. Graeca (I 1925). *V. Pottelbergh.*

Archimandriet (< Gr. archi = aarts, mandra = kooi, later gebruikt voor: klooster), sinds 4e eeuw naam voor hoofd van een klooster in de kerken van het Oosten. Later gereserveerd voor hoofden van heel voorname kloosters of groepen van kloosters (aartsabt). Tegenwoordig zijn er bij schismatieken en geünieerden A. mét en zonder jurisdictie. Ook niet-kloosterlingen, mits priester en ongehuwd, kunnen den titel verkrijgen, soms met rechtsmacht in de bisdommen (Vic. Gen., Officiaal). Wordt dikwijls bisschop. A. heeft recht van voorrang boven anderen en recht tot dragen van zekere speciale kleedingstukken (halssluier, borstkruis, vierkante zijdebeurs, borstdoos; in kloosters: staf).

L i t.: Lex. f. Theol. u. Kirche (I, 617); Dict. Archéol. Chrét. Liturg. (I, 2739—2761).

Archimedes (f o s s i e l), → Bryozoa.

Archimedes, Gr. wis- en natuurkundige. * 287 v. Chr. te Syracuse, † 212 v. Chr. aldaar. In de wiskunde bekend om zijn bepalingen van lengten, oppervlakten en inhouden. Voorlooper der integraalrekening. In de mechanica grondlegger van de axiomatisch behandelde statica en hydrostatica. Past in de wiskunde statische methoden toe. Stellingen vaak bewezen met de → exhaustiemethode, gevonden met indivisibilia. Als werktuigkundige: c o n s t r u c t e u r van werktuigen ter verdediging van Syracuse tegen de Romeinen (214—212 v. Chr.), van een planetarium, van de cochlias. Hij kent takel, hefboom en schroef zonder eind. Legendair zijn de spiegels ter verbranding van Romeinsche schepen. Bekende uitspraken: 1° bij het in beweging brengen van een groot schip met een toestel: „Geef mij een plaats, waar ik staan kan en ik zal de aarde bewegen"; 2° bij de oplossing van het → kransprobleem: „Eurèka!" (ik heb het gevonden). 3° Bij zijn dood tijdens de inname van Syracuse tot den soldaat, die hem overviel toen hij met wisk. problemen bezig was: „Breng mijn cirkels niet in de war" (verschillende andere lezingen).

W e r k e n: O v e r b o l e n c y l i n d e r: oppervlak van kegel en cylinder, oppervlak en inhoud van bol en boldeelen; 3e graadsprobleem, een bol door een plat vlak in gegeven verhouding te verdeelen, opgelost met snijding van kegelsneden. — D e c i r k e l m a a t: grenzen $3^1/_7$ en $3^{10}/_{71}$ voor π. Benadering van vierkantswortels. — O v e r c o n o ï d e n e n s p h a e r o ï d e n: inhoud van 2e graads-omwentelingsoppervlakken. — O v e r s p i r a l e n: de spiraal van A. en haar rectificatie. — O v e r h e t e v e n w i c h t v a n v l a k k e f i g u r e n: hefboom, zwaartepunten. — D e z a n d r e k e n a a r: notatie van groote getallen. — Q u a d r a t u u r v a n d e p a r a b o o l: oppervlak van een paraboolsegment, geometrisch en mechanisch. — O v e r d r ij v e n d e l i c h a m e n: wet van A., evenwicht van drijvende paraboloïdsegmenten. — D e m e t h o d e: over het vinden van stellingen met behulp van indivisibilia en de hefboomswet. — Onvolledig bekend: H e t b o e k d e r l e m m a t a. H e t r u n d e r p r o b l e e m (een systeem van onbepaalde vergelijkingen). S t o m a c h i o n (een soort puzzle). Talrijke werken verloren, o.a. over halfregelmatige veelvlakken en over het zwaartepunt.

T e k s t u i t g a v e: J. L. Heiberg, Archimedis Opera Omnia cum commentariis Eutocii (Leipzig ²1910/15). — V e r t a l i n g e n e n c o m m e n t a r e n: T. L. Heath, The Works of A. (Cambridge 1897), met supplement: The Method (Cambridge 1912); F. Kliem, A. Werke (Berlijn 1914); P. Ver Eecke, Les oeuvres complètes d'A. (Brussel 1921). Vertalingen van A. Czwalina, Ostwald's Klassiker 201, 202, 203, 210, 213. Kleinere studies, alle met titel „Archimedes": A. Favaro (Rome 1923); F. Kliem und G. Wolff (Berlijn 1927); G. Loria (Milaan 1928).

Axioma van Archimedes. Een door A. veel gebruikt axioma luidt: als A en B ongelijke, gelijksoortige grootheden zijn (d.w.z. beide lengten, oppervlakken of inhouden) met A grooter dan B, en C is een grootheid van dezelfde soort, dan bestaat er een natuurlijk getal n, zoodat n-maal het verschil van A en B grooter is dan C. Het axioma behoorde axioma van Eudoxus te heeten. In de moderne wiskunde wordt het gebruikt om aan een stelsel van grootheden de bovenbedoelde eigenschap toe te kennen. Hilbert noemde dit het axioma van meetbaarheid, omdat de mogelijkheid van het meten van lijnstukken er op berust. In de axiomatiek kent men een niet-archimedische meet- en rekenkunde, waarvoor het axioma niet geldig is.

Lichamen van Archimedes. Aldus worden genoemd de half-regelmatige veelvlakken van de 1e soort, d.w.z. veelvlakken, begrensd door regelmatige, maar onderling niet alle congruente veelhoeken, die aan elk hoekpunt congruente veelvlakshoeken vormen. Van de 15 thans bekende typen kende A., volgens mededeeling van Pappus, er dertien. Bij hem ontbreken het zgn. Archimedische prisma (regelmatig n-zijdig prisma, waarvan de opstaande ribbe gelijk is aan de grondvlaksribbe) en het zgn. Archimedische anti-prisma (prismoïde, waarvan grond- en bovenvlak congruente regelmatige n-hoeken zijn, en dat verder wordt begrensd door regelmatige driehoeken).

L i t.: J. L. Heiberg, Archimedis Opera Omnia (II, 536).

Wet van Archimedes. Een lichaam, geheel of ten deele in een vloeistof gedompeld, ondervindt een verticaal omhoog gerichte kracht, die gelijk is aan het gewicht van de verplaatste vloeistof. Door A. bewezen in zijn werk: Over drijvende lichamen. Later op andere wijze aangetoond door S. Stevin, B. Pascal, 's Gravesande. Uit de wet van A. volgt de verklaring van zinken, zweven of drijven van een in een vloeistof gedompeld lichaam. Toegepast op gassen, maakt zij begrijpelijk, dat alle lichamen zwaar kunnen zijn en dat men dus niet met Aristoteles zware en lichte lichamen behoeft te onderscheiden. *Dijksterhuis.*

Archínus, Attisch redenaar en staatsman, veroverde in 404 Phyle met Thrasybulus en nam deel aan de verdrijving van de → Dertig. Hij stelde de invoering van het Milesische alphabet in Athene voor.

Archipel, G r i e k s c h e, wordt gevormd door de eilanden tusschen Griekenland en Klein-Azië. Men verdeelt ze in Cycladen, N. en Z. Sporaden, waarbij dan nog niet inbegrepen zijn Euboea, Kreta en enkele eilanden bij de Dardenellen. Staatkundig behooren de meeste aan Gr., de Dodekanesos met Rhodos aan Italië en Imbros en Tenedos aan Turkije. In hun bouw zijn ze een voortzetting van het vasteland van Gr. of Kl.-Azië: vgl. de rijen Euboea-Andros-Tinos-Mykonos-Naxos, en Keos-Thermia-Seriphos-Syphnos met de richting der Gr.gebergten. De Aegeïsche Zee wordt afgesloten door de reeks Kythira-Kreta-Kasos-Karpathos-Rhodos. Vulkanische activiteit vertoont Santorini, jong-vulkanische gesteenten zijn verder aanwezig op Egina, Milos, Kimolos, Polynos, Nisyros en Kos. De bevolking bestaat hoofdzakelijk van landbouw en veeteelt, daarnaast zijn visscherij en scheepvaart van vrij groote beteekenis. → Griekenland. *Hoek.*

Archipel, O o s t-I n d i s c h e, de eilanden tusschen Z.O. Azië en Australië, tusschen 95° en 141°O. en 6° N. en 11° Z. Behoort staatkundig grootendeels aan Nederland. → Ned. Oost-Indië.

Archipel, Z e e ë n v a n d e n N e d. I n d i s c h e n. Aan de wateren tusschen Z.O. Azië en Australië wordt veelal de naam van Austraal-Aziatische Middelzee gegeven. Als grenzen hiervan gelden de meridianen van 20° N. en 15° Z. en de parallellen van 100° en 140° O. Dit gebied heeft een oppervlakte van $8^1/_4$ millioen km² en omvat de Zuid-Chineesche Zee, Soeloe- of Mindoro-Zee, Celebes-Zee, Straat van Makassar, Halmahera-Zee, Ceram-Zee, Moluksche Zee, Banda-Zee, Arafoera-Zee, Timor-Zee, Sawoe-Zee, Soenda-Zee, Flores-Zee, Java-Zee en Straat van Malakka. De kennis dezer zeeën is de laatste 40 jaar enorm toegenomen en meer wetenschappelijk en systematisch verkregen. Vóór dien tijd berustte de kennis voor een groot deel op de resultaten van buitenlandsche schepen en expedities, sedert is die bovenal door Nederland zelf verworven. Met name mogen genoemd worden de loodingen enz. van Hr. Ms. „Bali" (1901—'02) en „Edi" (1903), de Siboga-Expeditie (1899—1900) en de Snellius-Expeditie (1929—1930). Vele gegevens werden voorts door de Ned. opnemingsvaartuigen verkregen.

Diepte. Het zeegebied bestaat uit 2 karakteristiek zeer verschillende gedeelten. Het eene deel (bewesten de Straten van Makassar en van Lombok) wordt grootendeels gevormd door het B o r n e o - J a v a - p l a t, een onderdeel van het A u s t r a a l - A z i a t i s c h e v a s t e l a n d s p l a t, hetwelk door niveauverandering der zee is ontstaan. Behoudens het benoorden de 5° N. gelegen gedeelte der Zuid-Chineesche Zee, hetwelk zeer diep is en vele gedeelten met meer dan 4 000 m kent (max. diepte 5 420 m op 18° 30′ N. en 120° 20′ O.), heeft dit deel, behoudens enkele stukken die iets dieper zijn, geen grooter diepten dan 100 m. Het andere of Oostelijke deel daarentegen is zeer diep, behoudens het meest Oostelijke stuk, dat behoort tot het A u s t r a l i s c h e v a s t e l a n d s p l a t (Arafoera-Zee en Sahoel-Bank). Het bestaat uit een aantal min of meer zelfstandige diepe kommen, bekkens, ketels, langgerekte troggen enz., door de talrijke eilanden ingesloten en door soms zeer steile ruggen en drempels van elkaar gescheiden. De zeebodem hier is nog in den tegenwoordigen tijd aan veranderingen onderhevig. De golven en straten van de Molukken en kleine Soenda-Eilanden zijn in het algemeen zeer diep en steil. Zoo zijn de straten Wétar en Ombai ruim 3 000 m diep. Aan den Z.W. en Z. rand van het Austraal-Aziatische vastelandsplat liggen in een ongeveer 3 500 km langen boog de groote en hooge eilanden Sumatra en Java en de Kleine Soenda-Eilanden. Hier buiten heeft men twee diepe troggen van groote uitgestrektheid en regelmaat. De binnenste hiervan strekt zich uit tusschen de Westkust van Sumatra en de daarvoor gelegen eilanden met voortzetting bezuiden Java. Hierop volgt de eilandenreeks bewesten Sumatra en haar verlengde onder water (diepte ± 2 000 m) bezuiden Java en daarna een zeer diepe trog, die in den Mentawei-trog een diepte van ruim 5 000 m en in den Java-trog een diepte van meer dan 7 000 m bereikt. De daarbuiten gelegen Indische Oceaan heeft, voor zoover bekend, een gelijkmatiger diepte (ongeveer 5 000 à 6 000 m). De Soeloe-Zee is diep en heeft in het O. deel een breede, diepe randinzinking (max. diepte vóór Straat Basilan 5 040 m). De Celebes-Zee is een zeer diep bekken (max. diepte in het Z. 5 580 m), van waaruit een ruim 2 000 m diepe inzinking in Straat Makassar doorloopt. De zeer diepe Mindanaotrog eindigt eenige graden ten N. van Halmahera, en wordt in de Molukken-passage vervolgd door een diepe inzinking, welke in den Batjantrog een diepte van 4 810 m bereikt. Bezuiden de Soeloe-Eilanden vindt men een inzinking met 5 800 m grootste diepte. De Banda-Zee heeft een zeer eigenaardig bodemreliëf, waarin men twee concentrische, min of meer ellipsvormige, ringen van ruggen en 3 stelsels van min of meer aaneensluitende troggen kan onderscheiden. Op den binnenring bevinden zich de Solor- en Alor-Eilanden, Babi, Damar, Wetar, de Banda Eilanden, de Lucipara-Eilanden en Goenoeng Api. Binnen dezen binnenboog (ook Banda-boog genaamd) vindt men een bekken van ruim 5 000 m diepte. De

buitenring wordt aangegeven door de eilanden Timor, Moa, Babar, Tanimbar-Eilanden, Kei-Eilanden, Ceram en Boeroe. Tusschen de beide ruggen vindt men bezuiden Boeroe 5 330 m diepte, bezuiden Ceram Laoet 5 200 m, terwijl in het zeer diepe Weberdiep 7 440 m diepte gelood werd. Bewesten de Kei-Eilanden bevindt zich het Aroe-bekken (eertijds Kei-trog genaamd), 3 660 m diep. De Sawoe-Zee heeft een ruim 3 000 m diep bekken (max. diepte 3 500 m). In de Flores-Zee bevindt zich een trog van 5 000 m diepte (max. diepte 5 140 m).

Zoutgehalte. Dit is in het algemeen laag en is in het diepe O. gedeelte hooger dan in het ondiepe W. gedeelte tusschen de groote eilanden. Krümmel geeft voor de Straat van Malakka op 30‰, voor de Java-Zee 33‰, Banda-Zee, Celebes-Zee, Soeloe- en Zuid-Chineesche Zee 34 tot 34½‰. Op 10° N. bij Formosa bedraagt het ± 35‰. Het zoutgehalte der bodemlagen schijnt steeds minder dan 35‰ te bedragen.

Zeewatertemperatuur. Deze vertoont aan de oppervlakte in het algemeen hetzelfde beeld als de luchttemperatuur en bereikt ook vrijwel eenzelfde bedrag. Gemiddelde temp. 27,7° C. In Febr. is de gemiddelde temp. 27,3° C en in Aug. 28,1° C (in het N.O. deel bijna 30° C.) De temp. verdeeling in verticalen zin is zeer gecompliceerd en in het ondiepe gedeelte geheel anders dan in het diepe. In de diepe bekkens is de temp., evenals de andere eigenschappen, afhankelijk van de diepte der toegangspoorten en de temp. op de drempels daarvan. Veelal werd van 1 650 m diepte af tot op den zeebodem een zelfde temp. (3,3° C) gevonden, doch uit onderzoekingen der Snellius-expeditie bleek de minimum temperatuur op eene diepte beneden die der toegangspoorten te liggen. Beneden het minimum-niveau neemt de temperatuur met de diepte weder, vrijwel adiabatisch, toe. Gemiddelde temperatuur van alle waterlagen 6,9° C.

Zeestroomen. Deze zijn vnl. driftstroomen, veroorzaakt door de heerschende moessonwinden, aan de N. en Z. grenzen van het Nederlandsche gebied beïnvloed door de equatoriale stroomen en tegen-stroomen, resp. van Grooten en Indischen Oceaan.

Getijden. Deze zijn in de Java-Zee en het gedeelte der Zuid-Chineesche Zee tusschen Sumatra en Borneo van het enkeldaagsche, in Straat Malakka van het dubbeldaagsche, overigens van het gemengde type. Doordat de getijgolven zoowel van den Grooten- als van den Indischen Oceaan door de talrijke straten enz. in den Archipel doordringen en locale omstandigheden sterken invloed uitoefenen, zijn de getijverschijnselen dikwijls bijzonder samengesteld. Groote amplituden komen slechts zelden voor en deze bedragen bij springtij slechts zelden meer dan 3 m (in de Golf van Serawak 5 à 5,5 m). De getijden zijn nauwkeurig bekend, hetgeen vooral te danken is aan het inleidende werk van dr. J. P. van der Stok.

Winden en Klimaat. De zeeën van den N.I.A. liggen in een moessongebied (→ Moesson). Zeer in het algemeen kan men zeggen, dat van April tot October ten N. van den equator Z.W. en ten Z. van den equator Z.O. wind waait, van October tot April ten N. van den equator NO. en ten Z. van den equator N. W. wind. Ten N. van den equator heeft men dus van April tot October West-moesson en van Oct. tot April Oost-moesson; ten Z. van den equator juist andersom. April—Mei en Oct.—Nov. zijn de kenteringmaanden. In het algemeen is de West-moesson de natte of kwade (met het oog op de gezondheid), de Oost-moesson de droge of goede moesson. De Z.O. wind voert dikwijls veel stof uit Australië mede. In de kenteringsmaanden is het weer zeer ongestadig en wordt gekenmerkt door plotselinge buien, windstilten en onweders. De windrichting en kracht wordt zeer beïnvloed door de algemeene richting van zeeën, straten en golven, alsmede door de nabijheid van het land (land- en zeewind). De kracht is in het algemeen niet groot en overschrijdt zelden 4 à 5 der Beaufort-schaal. Plaatselijk komen wel eens harde wind en zware buien voor, zooals de Barat op de N. kust van Celebes, de Sumatranen in de Straat van Malakka, de Gending op Oost-Java en in de Straat van Madoera, terwijl de W.moesson vooral op de N. kust van Java en W.kust van Sumatra soms zeer hevig is. In de nabijheid van Timor zijn cycloon-verschijnselen en stormwinden waargenomen. Benoorden het Ned. gebied treden typhonen op, die zelfs in de Celebes-Zee nog sporadisch voorkomen. Ook de luchttemperatuur vertoont het moessontype. Zoo bedraagt in Febr. in Java-, Banda- en Arafoera-Zee de temperatuur meer dan 27,5° C, terwijl deze naar het N. daalt en in de Zuid-Chineesche Zee op 20° N. 15° C bedraagt. In Aug. daarentegen heerscht in de Zuid-Chineesche Zee een temperatuur boven de 27,5° C en daalt deze naar het Zuiden tot 26,5° C. Voor verdere bijzonderheden van het klimaat, → Ned. Oost-Indië.

L i t. : J. P. van der Stok, Wind and Weather, Tides and Tidal Streams in the East Indian Archipelago (1897); G. F. Tydeman, Hydrographic results of the Siboga Expedition (1902); O. Krümmel, Handbuch der Oceanografie (2 dln. 1907/1911 Engelhorn-Stuttgart); Kon. Ned. Meteor. Inst. no. 102. J. P. van der Stok, Elementaire theorie der getijden, getijconstanten in den Ned. Ind. Archipel (1910); De zeeën van Ned. O. Indië. Uitgave Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap (1922); K. M. van Weel, Meteorological and Hydrographical observations, made in the Western part of the Netherlands East Indian Archipelago (1923); Kon. Ned. Meteor. Inst. nr. 104. Oceanogr. en metereol. waarnemingen in den Indischen Oceaan, 4 Atlassen met tabellen voor trimesters 1924—1930; Voorloopige verslagen der Snellius Expeditie in jg. 1929—'31 van het tijdschrift van het Kon. Ned. Aard. Genootschap; C. Braak, Het klimaat van Ned. Indië (Kon. Magn. en Meteor. Obs. te Batavia, Verhandelingen no. 8). *Wissmann.*

Archiphoneem is het gemeenschappelijk element van twee of meerdere correlatieve phonemen; bijv. de Lat. a, afgezien van de quantiteit, die de lange en de korte a als twee phonemen onderscheidt; zoo ook bijv. de Ned. labiale explosief, afgezien van de stemhebbende of stemlooze hoedanigheid der b of p.

L i t. : Travaux du cercle linguistique de Prague (IV Praag 1931). *Weerenbeck.*

Archiplata, → Continenten en Continent-veranderingen.

Archipoeta, dichter bij uitnemendheid, naam van een overigens onbekend dichter van een tiental lyrische gedichten in het middeleeuwsch Lat.: met politieken inslag, drink- en liefdeliederen; o.a. het „Meum est propositum in taberna mori”, en een levensbiecht in den aard van die van Reinaert. Rhythmisch zeer zangerig; levenslustig, frisch, scherp humoristisch, maar ook schaamteloos. Waarsch. Rijnlander, in den dienst van Reinald van Dassel, aartsbisschop van Keulen en kanselier van Frederik Barbarossa; dichtte tusschen 1161—1165.

U i t g. : Wilh. Stapel (Hamburg 1927), met vertaling; M. Manitius (München [2]1929). *V. Mierlo.*

Archippus, 1° oud-Gr. b l ij s p e l d i c h t e r, reeds in 415—412 v. Chr. bekroond, schijnt niet altijd origineel werk te hebben geschreven, bekend om zijn goedkoope geestigheden.

2° Een C h r i s t e n te Colosse (Philem. 2).

Archipterygium, het oertype, waaruit volgens Gegenbauer het skelet der parige extremiteiten van alle gewervelde dieren zich heeft ontwikkeld. Het bestaat uit een stamstuk (basipterygium), vanwaar een onparige, gelede hoofdstraal uitgaat, die aan weerszijden met zijstralen is bezet. Dit oertype is nog grootendeels bewaard gebleven in de parige vinnen van den longvisch Ceratodus. De vinnen der overige visschen worden van dezen oervorm afgeleid door aan te nemen, dat door verdwijning der zijstralen aan eene zijde dit biseriale a. uniseriaal geworden is, terwijl voor afleiding van de vijfvingerige extremiteit der landdieren wordt aangenomen, dat ook de zijstralen van het uniseriale a. grootendeels verdwenen zijn. De theorie van Gegenbauer over de afleiding der extremiteiten wordt door een groot aantal onderzoekers niet gedeeld. *Willems.*

Architect of bouwmeester, ontwerper van en leider bij de uitvoering van een bouwwerk, die als zoodanig wettelijk en moreel verantwoordelijk is.

De titel van architect is in Nederland zoowel als in België onbeschermd.

In N e d e r l a n d is de eenige architectenopleiding van Rijkswege die tot bouwkundig ingenieur aan de Technische Hoogeschool te Delft. Vele architecten ontvingen hun opleiding door studie aan academies of kunstscholen en verder in de practijk op het atelier van een architect. De vakvereeniging van Ned. architecten, die in het algemeen regelen vaststelde op het gebied van rechtsverhoudingen, gaf ook een tabel uit, waarnaar het honorarium van een architect wordt bepaald.

In B e l g i ë is tot regeling der rechtspositie van de architecten een wetsontwerp bij de Wetgevende Kamers ingediend, echter nog niet behandeld.

De opleiding der architecten geschiedt hier meestal aan de Rijksacademiën voor beeldende kunsten of aan de Katholieke St. Lucasscholen.

De titel van bouwkundig ingenieur kan behaald worden aan de met de universiteiten Luik, Gent en Leuven verbonden technische scholen.

Architecture plateresca, decoratieve bouwstijl, welke sterk herinnert aan de goudsmidskunst, door de fijne motieven, waarmede alle vlakken overdekt worden. Zij ontstond in Spanje en Portugal op het einde der 15e eeuw en duurde tot ongeveer 1560. Laat-Gotische en Renaissance-motieven worden dikwerf in hetzelfde architectuurdetail verwerkt, meestal tot een weelderig, overladen geheel. *Thunnissen.*

Architectuur, → Bouwkunst.

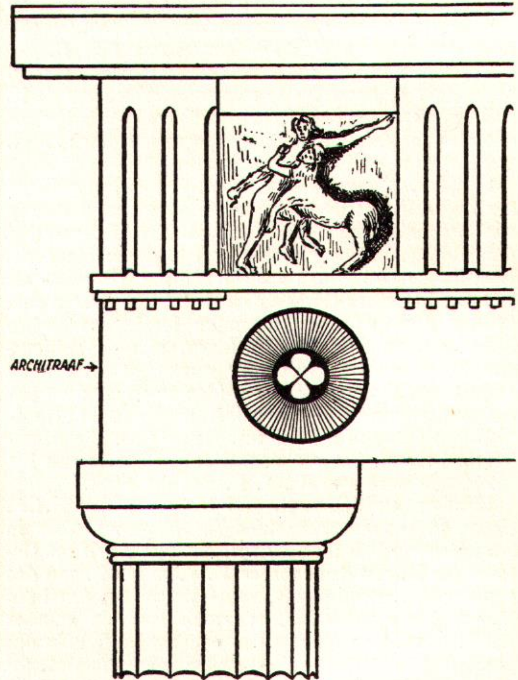
Architectuurstuk. Reeds Jan van Eyck, de eerste ruimtebeelder in de schilderkunst, koos het interieur van Gotische kerken en zalen als plaats van handeling. N. en Z. Nederlanders en Duitschers, de eersten uitmuntend, de laatsten onbeholpen, volgen hem daarin. Een zelfstandig genre werd de uitbeelding van het interieur van kerken en zalen, uitsluitend ter ruimtebeelding, ± 1550, toen Hans Vredeman de Vries zijn bouwontwerpen tot schilderijen verwerkte. H. van Steenwijk Sr. wist deze ruimte te vullen met atmospheer, en eenheid in het beeld te brengen door het ongeveer symmetrisch stellen van alle deelen op en zich zoo diep mogelijk borend verkortingsvlak. De Zned. schilderkunst bleef in de 17e eeuw op dit punt staan (Steenwijk Jr., Neeffs, Gheringh). De Hollandsche schilders Van der Bassen, Lorme, Delen, Van Vught behooren bij deze eerste phase, waaruit P. Saenredam ± 1650, die met puriteinsche zuiverheid de atmospherische ruimte beeldt, het a. voert naar een tweede en zelfs derde phase, door een diagonaal-doorsnee te kiezen met op den middenvoorgrond een machtigen pilaar. Houckgeest, Van Vliet en De Witte bereiken (± 1650—'70) de grootste hoogte. De laatste voegt een vierde phase toe, waar de rijkdom van het vlak ruimte, tonaliteit en coloriet tot één geheel oplost. De 19e eeuw bezit in Bosboom de a.-schilder.

L i t.: Jantzen, Das niederl. Architekturbild (1910); Bode, Mr. der holl. u. flaem. Malerschulen; F. Roh, Holl. Malerei (67—70). *de Jager.*

Architectuurstijl is de naam, in de kunstgeschiedenis gebruikt voor den tweeden Pompejaanschen stijl van woningversiering. Men schilderde voor de muren vrijstaande zuilen of pilasters op een (soms langs den wand voortloopende) basis, om aldus de enge kamerruimte te verwijden. Niet zelden had men dan een uitkijk op een landschap, of viel het oog op een schijnbaar achter die zuilen geplaatst, ingelijst schilderstuk. Soms plaatste men meerdere van die „architecturen” achter elkander (Boscoreale). Minder geëigend is de naam a. s. voor den vierden Pompejaanschen versieringsstijl, die door zijn fantastisch geschilderde dunne, boomstam- of stengelvormige zuiltjes niet spoedig het idee van een bestaande „architectuur” wakker riep.

L i t.: Rodenwaldt, Die Komposition der pompej. Wandgemälde (1909). *Knipping.*

Architraaf is in de Grieksche en Romeinsche

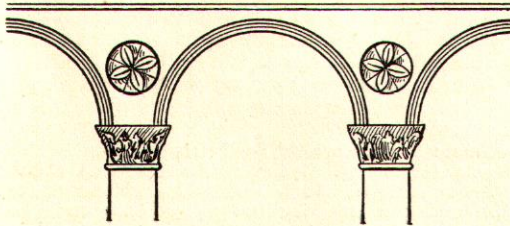
Architraaf

bouwkunst de horizontale steenen (of houten) balk, die steunend op de abaci over de zuilen ligt en het fries

met bovenconstructie draagt. In de Dorische bouworde is het a. meestal glad, in de Ionische en Corinthische door lijsten in tweeën of drieën verdeeld. *Knipping.*

Architypen zijn die groepen van planten, waarvoor men een verschillenden oorsprong aanneemt.

Archivolt (Lat. arcus volutus) is de voorzijde

van het gebogen architraaf, waarmede de boog eener arcade is versierd. Soms is de a. van boven door een eenigszins naar voren springenden sluitsteen gesloten. *Knipping.*

Archont (< Gr. archoon = bestuurder), in het algemeen: ambtenaar; in het bijzonder: de hoogste ambtenaar in Athene. Reeds onder het koningschap werd het archontaat ingesteld om de macht van den koning te beperken. Bij de afschaffing van het koningschap (683 v. Chr.) kregen negen archonten de leiding van den Atheenschen staat. Aanvankelijk werden de a. alleen uit de eupatriden (edelen) voor hun leven gekozen, later ook uit de tweede en derde vermogensklasse. De archonten bekleedden eerst hun ambt levenslang; de ambtsduur werd tien jaar, ten slotte één jaar (683 v. Chr.). Na afloop van hun ambtsjaar werden de a. lid van den Areopagus. Aan het hoofd van het college der negen archonten stond de a. eponymus, naar wien het jaar genoemd werd; verder telde het college: den basileus, den polemarch en zes thesmotheten. Toen Athene zijn zelfstandigheid verloor, en ook later onder de Romeinen, bleef het college der a., ook thesmothetai genoemd, bestaan. In de Atheensche kleruchiën (koloniën) was ongeveer eenzelfde staatsregeling als in Athene. Zoo vinden we een a. eponymus vermeld op Scyrus, Imbrus, Samos en Salamis. *Davids.*

Archontici, kettersche sekte der vierde eeuw, zoo genoemd wegens hun leer omtrent de Archonten (< Gr. archoon = heerscher) der zeven Hemelen. Vermenging van gnostische elementen, docetisme (Christus had slechts een schijnlichaam), Marcionisme, antinomisme. In Palestina verspreid door een zekeren Petrus, in Armenië door diens leerling Eutactus.

Lit.: Dict. Théol. Cath. (I, 1769 vlg.). *Franses.*

Archosauria, → Reptilia.

Archytas van Tarente, Gr. wis- en werktuigkundige, wijsgeer en staatsman; ± 400 v. Chr. Eerste schrijver van een werk over mechanica op wiskundigen grondslag; beschrijving van toestellen (mechanische duif); onderscheiding van vier wiskundige wetenschappen: geometrie, arithmetica, astronomie, muziek (het latere quadrivium). Loste het Delische probleem op door middel van doorsnijding van twee oppervlakken (eerste voorbeeld van een ruimtekromme). Schreef over arithmetica en muziek. Als wijsgeer middelpunt van de school der zoogenaamde Pythagoraeërs in Italië, waarvan Aristoteles spreekt. Als zoodanig door sommigen beschouwd als een der grondleggers van de wetenschappelijke wiskunde.

Lit.: Erich Frank, Plato und die sogenannten Pythagoreer (Halle 1923). *Dijksterhuis.*

Arcidae, → Mossels.

Arcimboldi, Giovanni Angelo, pauselijk aflaatcommissaris met de macht van legaat. * 1485 te Milaan, † 1555 aldaar. Zijn gebeente rust in den dom naast dat van zijn beide ooms: Giovanni, kardinaal en aartsbisschop van Milaan († 1488), en Guidantonio, aartsbisschop van Milaan († 1497). Na zijn promotie tot doctor in de beide rechten werd hem in 1514 door Leo X de verkondiging van den St. Pietersaflaat opgedragen in Duitschland, de Nederlanden en de Scandinavische Rijken. Overal, maar vooral in Zweden, trad hij zóó onwaardig en schraapzuchtig op, dat hij in 1519 moest vluchten en met ontwijking van Rome zijn diensten aanbood aan Francesco Sforza, graaf van Milaan. Door dezen benoemd tot afgevaardigde naar den nieuw-gekozen paus Adrianus VI in Spanje, later tot ambassadeur van Rome, wist hij opnieuw de gunst te winnen van de Curie en in het bijzonder van paus Clemens VII, zoodat deze hem benoemde tot bisschop van Novara (1525). In 1550 werd hij aartsbisschop van Milaan, waar hij voor de contra-reformatie ijverde. *Wachters.*

Arcis-sur-Aube, Fransche stad in het dept. Aube, bij Troyes. 2 800 inw. Kousenindustrie. Geboorteplaats van Danton. Napoleon werd hier bloedig verslagen (1 Maart 1814).

Arco (Italië, 45° 55′ N., 9° 50′ O.), stad in de prov. Trentino, 91 m boven zee, 4 150 inw. Beschutte ligging (Jan. +2,2°C), vele hotels. Zijdeteelt, wijn, olijf. Kasteelruïne. De schilder Segantini werd hier geboren.

Arco is voor de strijkinstrumenten de aanduiding, dat de betreffende noten gestreken moeten worden in tegenstelling met pizzicato.

Arcole (Italië, 45° 25′ N., 11° 15′ O.), stad in de prov. Verona. 4 000 inw. In 1796 overwon Napoleon hier de Oostenrijkers.

Arcos, René, Fransch dichter; behoorde tot de eerste leden van l'Abbaye de Créteil. * 11 Sept. 1881 te Clichy sur Seine. Stichtte na den oorlog het internationalistisch orgaan ,,Europe'': heel zijn werk na 1914 is trouwens vol van een streven naar schoone wereldsolidariteit.

Werken: L'âme essentielle (1901); Tragédie des Espaces (1906); Ce qui naît (1910); Le sang des autres (1916); Le mal (1916); Le bien commun (1917); Pays du soir (1917); Caserne (1921). *Baur.*

Arcos de la Frontera (Spanje, 36° 46′ N., 5° 48′ W.), 16 000 inw., Kath.; gebouwd op een zandsteenrots op de plaats van het Romeinsche Aroensis aan de Guadalete. Gotieke kerk: de Santa Maria de la Asuncion.

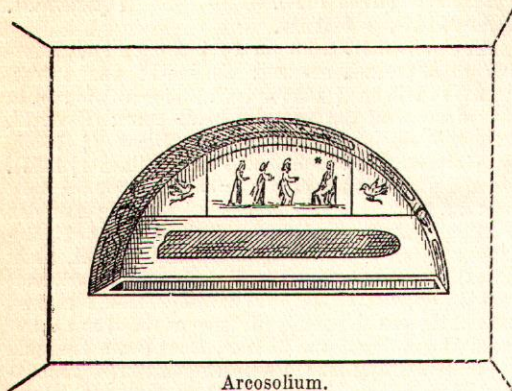
Arcosolium (zie afb.) is een nisgraf in de heidensche en Christelijke onderaardsche begraafplaatsen; de bodem is uitgehold om lijk of lijkkist te bevatten, hier overheen kwam een horizontale dekplaat. Op bogen en tympaan niet zelden schilderingen. Dit a. werd als een zeer voornaam graf beschouwd en werd veel gebruikt sinds het einde der tweede eeuw n. Chr. *Knipping.*

Arcot. 1° Noord-Arcot, district van het presidentschap Madras in Voor-Indië, ten Westen van Madras. 2° Zuid-Arcot, district van het presidentschap Madras, ten Z.O. van Noord-Arcolt.

Deze twee districten hebben samen ongeveer

5 000 000 inwoners, tot de Dravida's behoorend.

3° Stad in Voor-Indië, 100 km ten W. van Madras (12° 55′ N., 79° 24′ O.), 13 000 inwoners.

Arcosolium.

Arctica of arctis (< Gr. arktos = beer), dat deel der aarde, waar het sterrenbeeld de groote beer in top staat (zie platen).

In tegenstelling met Antarctica vormt het Noordpoolgebied geen afzonderlijk continent maar bestaat uit een middelzee, omgeven door de N. deelen van Europa, Azië en Amerika. Als wiskundige grens wordt aangenomen de N. Poolcirkel op 66½° N. en als natuurkundige grens op het land de N. boomgrens en op zee de Z. grens van het drijfijs. A. bestaat zoo uit de N. IJszee met een diepte tot 5 000 m en eenige grootere en kleinere eilanden: Groenland, de Amerikaansch-arctische archipel, de Spitsbergengroep, Jan Mayen-, Frans Jozef- en Bereneiland, Nova Zembla, N. Siberische eilanden en Wrangelland. De eilanden liggen op de ondiepe onderzeesche voortzetting van de vastelanden, het zgn. plat, en zijn dus continentaal, alleen Spitsbergen en Frans Jozefland zijn oceanisch.

De zeeoppervlakte is bedekt met 3 soorten ijs: het zeeijs, van 3 tot 5 m dikke schollen in voortdurende langzame beweging van Siberië naar Groenland; het pakijs, door oppersing v. h. zeeijs ontstaan; ijsbergen, door den opwaartschen druk van de in het water uitkomende gletsjertongen afgebroken, het zgn. kalven.

Het klimaat wordt gekarakteriseerd door een langen, kouden, donkeren winter, afgewisseld met een korten zomer, waarin maandenlang de zon niet ondergaat maar door de geringe warmtekracht van de schuin invallende stralen niet in staat is de gevolgen van den winter op te heffen. De klimatologische Z. grens is de Juli-isotherm van 10° C. De gemiddelde jaartemperatuur ligt tusschen —10° C en —20° C. De laagst gemeten temp. is —69,7° C, de hoogste +34° C. De koude kernen komen niet voor aan de N. pool, waar temp. zijn van —45° tot —48° C, maar in N. Siberië en Groenland. De N. pooldag duurt 185 dagen, de nacht 180. De neerslag valt meest in den vorm van sneeuw; de sneeuwgrens ligt tot 100 m boven den zeespiegel, de gletsjers bereiken die meestal.

Tengevolge van den strengen winter en de geringe zomerwarmte kan de ondergrond niet geheel ontdooien en ontstaan in lagere en vlakke gebieden in den zomer moerassen, toendra's, begroeid met mos. Boomgroei is in dit koude gebied niet mogelijk, hoogstens wat kreupelhout; wieren en algen groeien zelfs op de sneeuwvelden, de zgn. bloedsneeuw.

Op het landgebied van A. leven verschillende soorten pelsdieren: ijsbeer, poolvos, poolwolf, veelvraat, hermelijn en sneeuwhaas. Voor de bevolking zijn van veel belang rendier en muskusos. Aan de kusten leven zeehond en walrus. In de zeeën neemt het aantal walvisschen af. Daar waar een koude planktonrijke zeestroom een warmen bereikt, bijv. bij New Foundland, is een zeer rijk dierlijk leven.

A. heeft een bevolking, welke zich door haar levenswijze geheel aangepast heeft aan de klimatologische omstandigheden: in N. Europa de Lappen en Samojeden, in N. Siberië de Jakoeten en Toengoezen en in N. Amerika de Eskimo's.

Voor de beschrijving der verschillende eilanden en volken, zie aldaar; voor ontdekkingsreizen, → N. Pooltochten.

Lit.: O. Nordenskjöld, Die Polarwelt u. ihre Nachbarländer (1909); H. Rudolphi, Die Polarwelt (1925); O. Nordenskjöld, Nord- und Südpolarländer (1926); L. Mecking, A Regionale Geography of the arctic and antarctic (1928). *de Visser.*

Arctinus van Milete, oud-Grieksch episch dichter, door de oude bronnen algemeen genoemd als de schrijver van de Aethiopis, ook wel van de Iliupersis en de Titanomachie.

Arctische Regio (plantk.), → Arctica. Een deel van het holarctische gebied. Het circumpolaire gebied, dat zich Zuidwaarts uitstrekt tot aan de boomgrens, en waartoe ook de hooggebergten van Groot-Bretagne, Scandinavië en den Noordelijken Oeral behooren. Dwergstruiken en Xerophyten, in verband met de lage bodemtemperatuur, zijn de kenmerken der flora. Van de plantenfamilies zijn vooral de Ericaceeën, Salicaceeën, Cypraceeën, Cruciferen en Ranunculaceeën vertegenwoordigd. De toendra is de plantengemeenschap vooral van het vasteland.

De a.r. wordt ingedeeld in de arctische en de subarctische provincie.

Tot de arctische provincie behooren 1° het nearctische gebied, het Noorden van N.Amerika en het Tsjoektsjenschiereiland. 2° Groenland. 3° Het Euraziatisch arctische gebied.

Tot de subarctische provincie behooren 1° IJsland. 2° De Noord-Europeesche hooggebergten. 3° De Oeral. 4° De hoogste deelen van de Sudeten.

Lit.: Dr. A. Hayek, Allgemeine Pflanzengeographie. *v. d. Poel.*

Arctische Zee, → Noordelijke IJszee.

Arctocephalus, → Oorrobben.

Arctodendron, eigenaardige, dikke stammen, aan de buitenzijde met een netvormige structuur, gevonden in het Ondercarboon van Spitsbergen.

Arctomys (fossiel), → Edemtata.

Arctomys bobac, → Bobac.

Arctomys marmotta (dierk.), → Marmot.

Arctostaphylos, struikachtig plantengeslacht van de fam. der heideachtigen, met 30 soorten in de N. en gematigde streken en waartoe A. uva-ursini Spreng, → Beerendruif, behoort.

Arctotertiaire flora-elementen, → Tertiairflora.

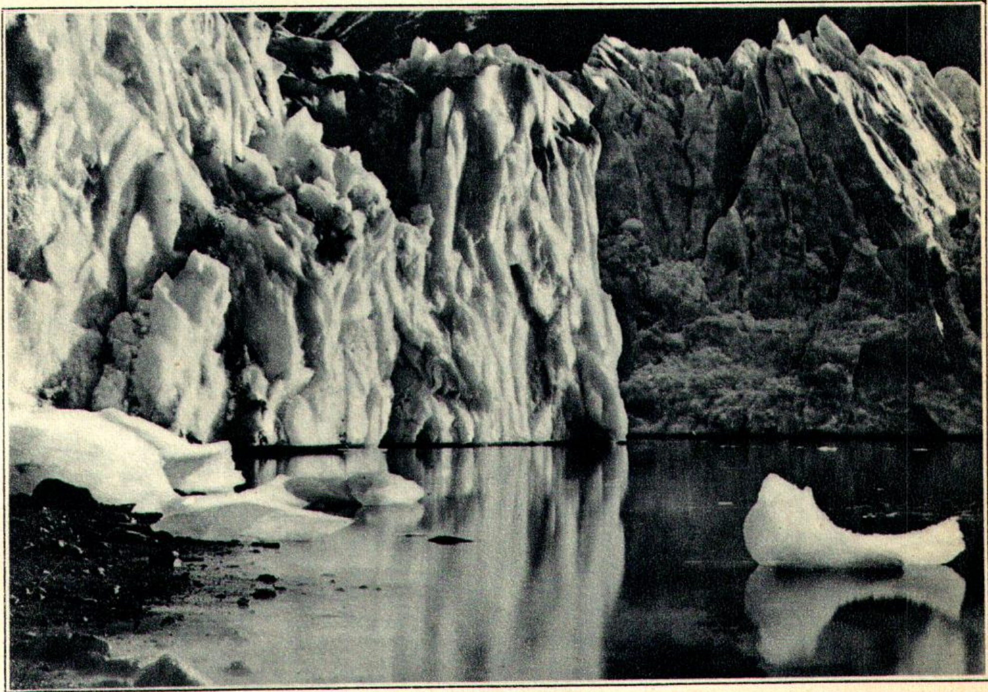
Arctotis, samengesteldbloemige éénjarige plant, die als snijbloem dienst doet.

Arctowski, Henryk, Poolsch geograaf, * 1871. Diende op het Belgische Z.pool-expeditieschip „Belgica" (1897—1898); paste hier voor het eerst motorsleden toe.

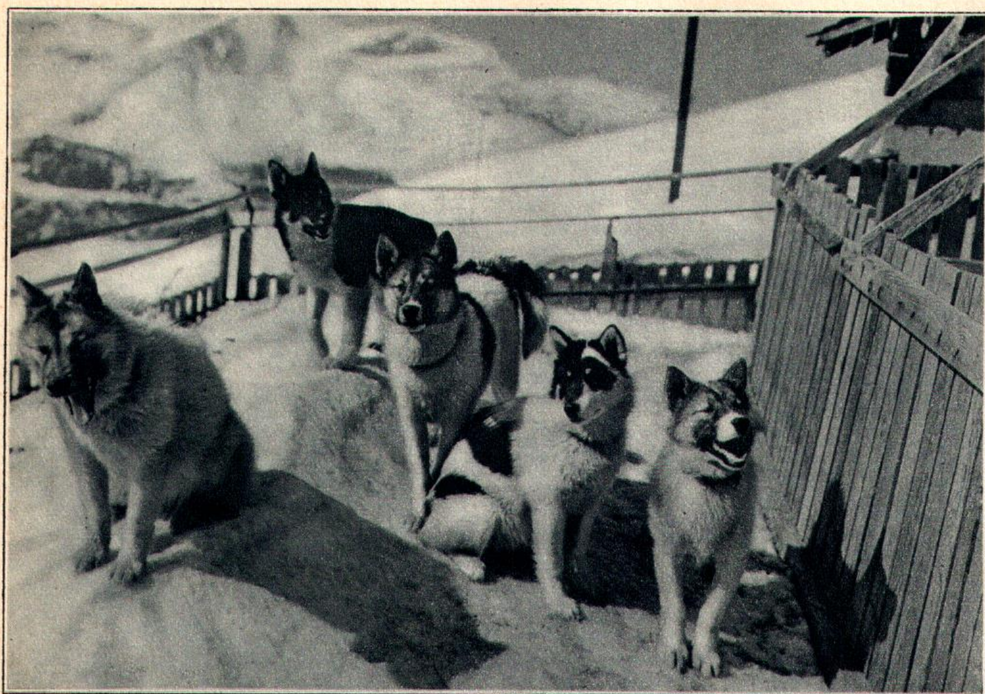
Arcturus (< Gr. arktouros = berenhoeder)

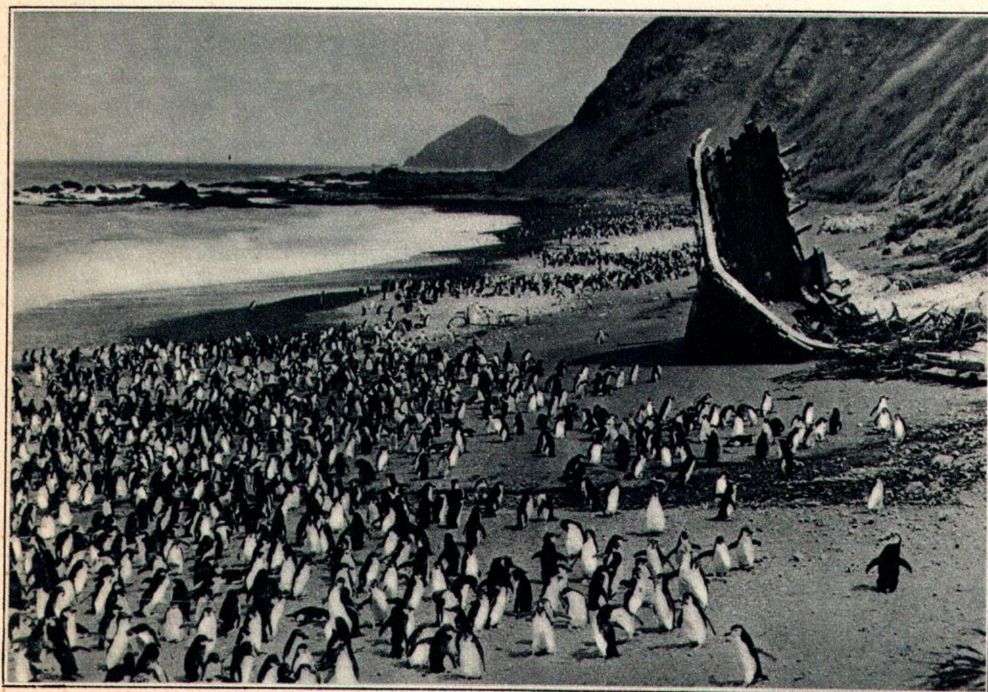
Poolzee met afbrokkelende ijsmassa's. Op het ijs zich zonnende zeehonden.

IJsbergen in de Antarctica.

Poolhonden.

Pinguïns in het Zuidpoolgebied. Op den achtergrond het wrak van een schip.

of Alpha Boötis, de helderste ster van het sterrenbeeld Boötes. Helderheid 0,2 grootteklasse, afstand 41 lichtjaren. Bij de Grieken het geheele sterrenbeeld.

Arcus, ᗒ Boog.

Arcus pubis, ᗒ Schaambeensboog.

Arcus senilis of Gerontoxon, grijsaardsboog, is een smalle, grauw-witte ring, die zich op hoogeren leeftijd aan den omtrek van het hoornvlies (oog) vormt.

Arcuswolk (Gewitterkragen, D.) is het sombere boogvormige front van een uitgebreiden cumulonimbus. Een luchtwerveling om horizontale as geeft een rolvormig voorkomen met franjes aan de benedenvoorzijde der builijnwolken.

Arda, waterrijke zijrivier der Maritza, ontstaat op de O. helling van het Rhodope-gebergte en mondt uit nabij Adrianopel. De benedenloop is bevaarbaar.

Ardagh, bisdom in Ierland, door den H. Patricius in 454 gesticht.

Ardasjir (Perzische vorm van Artaxerxes), naam van twee Perzische koningen. 1° A. I (226/7—240/1) Papakan (zoon van Papak), was oorspr. vazal van een Parthenkoning Artabanus (Ardawan), en werd na den slag bij Hormoez onafhankelijk koning en stichter van de dynastie der Sassanieden. Na de „overwinning" op den Rom. keizer Alexander Severus (232) en den verraderlijken moord op Chosroës veroverde hij Armenië. Hij herstelde den Zoroastergodsdienst en vervolgde de Christenen. Zijn faam is legendarisch uitgegroeid. Hij werd opgevolgd door Sjapoer I.

2° A. II (379—'83), de „weldoener". Van dezen is bijna geheel niets bekend. *Simons.*

Ardawan, ᗒ Artabanus.

Ardea (ant. geogr.), stad der Rutuliërs in Latium, dicht bij de kust, aanvankelijk bloeiend, in den keizertijd in verval wegens de ongezonde ligging. Verbanningsoord van Camillus; interneeringsplaats van gevangenen. Vondsten: necropolen en inscripties.

Ardea, ᗒ Reiger.

Ardeal, Roemeensche naam voor ᗒ Zevenburgen.

Ardèche, 1° departement in Z. Frankrijk bij Cevennes en Rhône, 5 556 km², 283 000 inw. (1931), 50 per km²; hoofdstad Privas. Veel toeristen door het natuurschoon. Minerale bronnen. Steenkool, ijzer, porfier, marmer. Industrie: metaal, zijde, papier, laken. Veeteelt; rogge.

2° Rechterzijrivier van de Rhône, ontspringt op de Cevennes, 112 km lang. Gevaarlijk door de plotselinge hooge waterstanden. *Heere.*

Ardeidae, ᗒ Reigers.

Ardenne, Gillis d', Zned. edelsmid en schilder. Werkte in Antwerpen, Frankrijk en Duitschland. Keerde als vermogend man naar zijn vaderstad Hoei terug; * 1616, † 1700.

Ardennen, huis der hertogen van Neder-Lotharingen. ᗒ Godfried I, Gozelo I en II, Godfried II en III.

Ardennen (zie geologische kaart van België). **Landvormen en aardkundige oorsprong.** Het natuurlandschap van de Ardennen beslaat het Z.O. gedeelte van België en bedekt een smalle strook van Zuid-Henegouwen, het Zuiden van de prov. Namen, de prov. Luxemburg, behalve den Z.O. hoek en een klein gedeelte ten W., het Z.O. van de prov. Luik, het gebied Malmedy en het Z. van dat van Eupen. De N. grens loopt even bezuiden Chimay en Couvin, over Nassogne, Pepinster, Verviers en Eupen, de Z. grens ongeveer van Muno over Florenville naar Attert. De A. zetten zich voort over West-Duitschland, beslaan het N. van het gr. hert. Luxemburg en een gedeelte van Frankrijk.

De A. vormen de hoogst gelegen streek van België; het is een rotsachtige schiervlakte, met diepe, kronkelende insnijdingsvalleien, die afwisselen met hoogteruggen, die elkaar opvolgen in N.O.—Z.W. richting: signaal van Botrange, 694 m, Baraque Michel, 675 m, Baraque Fraiture, 652 m, hoogvlakte van St. Hubert—Libramont, 580 m, Croix Scaille, 505 m, en hoogvlakte van Rocroi. Ten Z. worden de A. ongeveer begrensd door de hoogtelijn van 400 m, ten N. nagenoeg door die van 300 m. Het uitzicht van het plateau is tamelijk eentonig, dat van de valleien integendeel zeer afwisselend.

De physische kenmerken van dit landschap vinden hun verklaring in de lithologische samenstelling der aardlagen, in den geologischen bouw ervan en in het erosieproces van talrijke rivieren. De A. zijn inderdaad samengesteld uit harde, primaire nederzettingen van Cambrischen en onder-Devonischen ouderdom, die hoofdzakelijk bestaan uit zandsteenen, kwartsieten en leisteenen; deze rotsen bieden een sterken weerstand aan de erosie- en verweeringskrachten en veroorzaken vaak rivierversnellingen.

Verder blijkt vooral uit de studie van talrijke ontsluitingen, dat de paleozoïsche aardlagen zeer geplooid zijn en talrijke breuken vertoonen. Zij vormen van Z. naar N. opeenvolgende anticlinoria en synclinoria, waarvan de studie ons leert, dat de A. tweemaal werden geplooid; nl. op het einde van het Siluur werden de Cambrische en Silurische aardlagen vervormd door de Caledonische plooiing, vervolgens werd dit gebergte afgeknaagd door erosie en verweering en ontstond een schiervlakte, die weldra werd bedekt door Devonische en Carboonvormingen; deze sedimenten werden gestoord door de machtige hercynische bergvorming, en daarna werd dit massief weer tot peneplain vereffend. De tectonische krachten maakten dus, sedert langen tijd reeds, van de A. een bergland.

Eindelijk heeft de riviererosie deze rotsvormingen erg verbrokkeld en hebben de meeste waterloopen diepe valleien uitgeschuurd in de harde primairgesteenten.

Wateren. De voornaamste waterloopen, die door de A. stroomen, zijn: de Maas en haar bijrivieren, de beneden-Semois met haar rechterbijrivieren, de opper-Lesse met Lhomme en Wamme, de Ourthe met West- en Oost-Ourthe, de Amel met Lienne, Salm en Warche, de Vesder met Hoegne en Gileppe, de opper-Roer; verder de Sure met Wiltz en Oer, bijrivieren van de Moezel.

Deze waterloopen hebben meestal een groot verval en een sterke erosiekracht, omdat hun bekken een steile helling vertoont, de regenneerslag en de sneeuwval er aanzienlijk zijn en een merkelijk gedeelte van het water niet kan worden opgenomen door den weinig doordringbaren ondergrond; het is ook om die redenen, dat de beken van de A. gewoonlijk echte stortvloeden zijn en tevens een der voornaamste oorzaken van de gevreesde overstroomingen.

Op de eertijds aanwezige jonge nederzettingen, die den primairen ondergrond bedekten, hebben de rivieren diepe, steile valleien kunnen uitschuren, dank zij het dalen van de erosiebasis, die het erodeerend vermogen deed toenemen.

Klimaat. Het klimaat van de A. is guur, het vriest

en sneeuwt er vroeger, langer en vaker en het regent er ook meer dan in de andere streken van België. De redenen daarvan zijn, dat de A., die verder van de zee verwijderd liggen, er den weldoenden invloed niet zoo zeer van ondergaan. Overigens wordt het klimaat beïnvloed door de verhevenheid van den bodem, door de samenstelling van den grond, die dikwijls leisteenachtig en dus koud is, en ook door het uitzicht van hoogplateau, waar de winden haast geen weerstand ontmoeten.

Het klimaat in de valleien is echter een weinig verschillend van dat der hoogvlakte: de gemiddelde temperatuur in de dalen is ongeveer 8,5°, die van het plateau overschrijdt niet 6°. De gemiddelde regenneerslag schommelt tusschen 900 en 1 500 mm.

Sociaal-economische beteekenis. D e l f s t o f f e n. De A. leveren s t r a a t k e i e n in de streken, waar de ondergrond uit zandsteenen of kwartsieten is opgebouwd. Turf vormt zich op de Hooge Venen, dank zij het moerassig plantenkleed, dat zich ontwikkelt op den ondoordringbaren kleigrond, die ontstaat door verweering van de schisten. De voornaamste delfstof van de A. echter, de l e i e n, wordt vooral ontgonnen in de groeven van Herbeumont en Bertrix, Martelange en Alle. De omstreken van Vielsalm leveren slijpsteenen. De welbekende mineraal b r o n n e n van S p a ontspringen in de Cambriumvormingen; verder zijn nog vermeldenswaard de bronnen van Grand-Halleux, Chevron en Harre.

L a n d b o u w v o o r t b r e n g s e l e n. De leien, kwartsieten en zandsteenen van het Cambrium en onder-Devoon kunnen slechts aanleiding geven tot het vormen van een weinig vruchtbaren verweeringsgrond; daarom zijn de landbouwproducten zoo arm: rogge, haver en spelt; als nijverheidsplant geldt alleen de tabak, in het gebied van de beneden-Semois.

De bosschen, die vooral eiken, beuken, berken en harsboomen bevatten, zijn voor bewoners en gemeenten een belangrijke bron van bestaan. De voornaamste zijn: het Hertogenwoud, de bosschen van St. Hubert, Laroche, Rienne, Couvin, Bouillon, Herbeumont, Anlier.

De vochtigheid van bodem en klimaat begunstigt het ontwikkelen van grasvelden en brengt veeteelt mee, die onlangs werd versterkt door het inrichten van talrijke samenwerkende melkerijen. De zwijnen leveren de fijne hespen van de Ardennen. Ook worden er paarden gefokt en er bestaat bijenteelt en vischteelt. Jacht en vischvangst zijn er vruchtbaar: het hert, de ree en het everzwijn treft men aan in de groote bosschen; verder fazanten en vele kleinere vogels; natuurlijk talrijke konijnen en hazen. De rivieren leveren forellen.

De n ij v e r h e i d is gering. Meldenswaardig zijn de papierindustrie te Malmedy, de leerlooierij en de houtnijverheid, die echter in belang afnemen. De voorraad aan witte of liever groene steenkool zal waarschijnlijk aanleiding geven tot een aanzienlijke verandering van het uitzicht der A. Uit bovenstaande blijkt, dat de handel, zooals de nijverheid, niet zeer belangrijk kan zijn. Eenige marktplaatsen verhandelen de voortbrengselen van landbouw en veeteelt.

De v e r k e e r s w e g e n zijn niet zoo talrijk als in de andere streken van België, omdat het aanleggen ervan in de A. ernstige moeilijkheden oplevert, ter oorzake nl. van de aanwezigheid van harde rotsen, van diepe, steile valleien en ook om de schaarschte van economische voortbrengselen en het gering aantal bewoners. Daarom ook worden er geen kanalen aangetroffen en bestaan er geen natuurlijk bevaarbare waterloopen. De Maas werd bevaarbaar gemaakt door het uitvoeren van moeilijke en kostbare werken. Ook het spoorwegnet is weinig ontwikkeld. Toch bezitten de A. wel goed verzorgde wegen, waarvan het belang thans stijgt, dank zij het toenemen van het vervoer per auto en de uitbreiding van het toerisme.

De bewoners. De A. zijn hoofdzakelijk bewoond door Walen. Duitsch sprekenden treft men aan in de omstreken van Eupen, Malmedy en Aarlen. Voor een oppervlakte van ongeveer 5 000 km² telt men in de Ardennen 200 000 inwoners, d.i. 40 inw. per km², terwijl de betrekkelijke bevolking van België 255 inw. bedraagt per km². De A. zijn bijgevolg dun bevolkt en dit is vooral toe te schrijven aan het gure klimaat en aan den onvruchtbaren grond, gevormd door verweering van de Cambrische en Onder-Devonische kwartsiet- en leigesteenten. De economisch ongunstige voorwaarden op gebied van landbouw en nijverheid hebben uitwijking tot gevolg gehad en al hebben het moderne vervoer en de wetenschappelijke landbouwmethode hier verbetering gebracht, toch blijven de A. de meest verlaten en minst bewoonde streek van België.

Den nijpenden invloed van het ruw natuurmilieu vindt men terug in den aard van de dorpen, waar de huizen zeer gegroepeerd voorkomen en waar men zelden ver verwijderde gehuchten of alleenstaande hoeven aantreft.

De Ardensche dorpen liggen meestal in ontgonnen boschgedeelten, op sommige vruchtbare rivierterrassen, of in het verzamelgebied van een watervloed, waar tevens bescherming en bestaansmiddelen verzekerd zijn.

Niettegenstaande het moderniseeren draagt de kleine hoeve in de A. nog een eigenaardig kenmerk, dank zij het vaak gebruik maken van ruige bouwmaterialen, kwartsieten en leisteenen en het aanbrengen van vensters in den zijgevel van de woning.

Toeristisch belang. Indien de A. op economisch gebied een repulsief milieu vormen, beginnen zij anderzijds meer en meer aantrekkingskracht uit te oefenen op de natuurliefhebbers, dank zij de rijke verscheidenheid van de Ardensche landschappen en den versterkenden invloed, die er van uitgaat, en ook omdat de propaganda voor toerisme sedert eenigen tijd sterk toeneemt. De meest aantrekkelijke gedeelten van de A. zijn: de vallei van de Ourthe, vooral tusschen Laroche en Houffalize, o.a. met de eigenaardige Hérou; het Semoisdal, vooral met zijn mooie insnijdingsmeanders; het Ameldal, met Cooval, Fonds des Quareux, Ninglingspo, in de nabijheid van de wonderbare grotten van Remouchamps; de zeer mooie Maasvallei; de talrijke uitgestrekte en wildrijke wouden; de indrukwekkende hoogveenplateaux en eenige historisch en bouwkundig belangwekkende monumenten, o.a. te Bouillon, Stablo, St. Hubert, Malmedy.

L i t.: J. Gosselet, L'Ardenne, Mémoires pour servir à l'explication de la carte géologique de la Belgique (Parijs 1888); Ch. J. Comhaire, L'habitation dans les Hautes Fagnes de l'Est, in Bull. Soc. Anthropol. de Bruxelles (XIII 1894—1895); Ministère de l'Agriculture, Monographie agricole de l'Ardenne (1899); P. Fourmarier, La tectonique de l'Ardenne, in Annales de la Soc. Géol. de Belg. (1907, Mém.); E. Rahir, L'Amblève et l'Ourthe (Brussel 1909); J. Cornet, Géologie (Bergen 1909 vlg.); L. Boutry, La population de l'Ardenne,

in Annales de Géogr. (Parijs 1920); id., La forêt d'A.; J. Cornet, Leçons de Géologie (Brussel 1927); Dommartin, L'Ardenne; Bonjean, La Baraque Michel et les Hautes Fagnes; Edm. Picard, Les Hauts plateaux d'Ardenne. *V. Asbroeck.*

Ardenner paard, → Belgische paarden.

Ardennes, departement in N.O. Frankrijk, 5 253 km², 293 500 inw. (1931), 56 per km², hoofdstad Mézières.

In het N.O. de Ardennen met bosschen en heiden; in het Z.W. vlakke krijtbodem; in de dalen korenbouw, runderen, paarden. Houtkappen; steenkool-, ijzer-, marmergroeven; ijzer-, leer-, laken-industrie. Vele kanalen naar Parijs.

Lit.: Commt. Chenet, Le sol et la population de la Lorraine et des Ardennes (Parijs 1916); L. Boutry, La population de l'Ardenne. Ann. de Géogr. (1920). *Heere.*

Ardgar, kluizenaar, door Ansgarius ter missioneering naar Zweden gezonden.

Ardigò, Roberto, wijsgeer, vader van het Italiaansche positivisme, met sterk idealistischen inslag. De werkelijkheid bestaat uit een psychophysische substantie, die noch geest noch stof is, maar deze beide omvat en waarin door differentiatie alle onderscheiden in de wereld ontstaan. De zedelijkheid bestaat uit de handelingen der maatschappelijke eenheid, die aan de enkelingen haar wet oplegt. In Italië heeft zijn leer veel aanhangers gekregen. * 28 Jan. 1828 te Casteldidone, † 15 Sept. 1920 te Padua; priester gewijd, was hij een tijdlang kanunnik der der kathedrale kerk van Cremona, viel later van het geloof af, werd in 1881 benoemd tot professor in de geschiedenis der philosophie aan de universiteit van Padua.

Werken: Opere filosofiche (11 dln. Padua 1882—1918). — Lit.: G. Gentile, Le origini della filosofia contemporanea (II I positivisti, Messina 1921). *de Bruin.*

Ardisia, plantengeslacht, meestal bestaande uit struiken, van de fam. der Myrsinaceeën; 260 soorten in de warme streken.

Ardissone, Francesco, Italiaansch botanicus, * 1837 te Diano Marina in Ligurië, † 1910 te Milaan. In 1862 werd hij leeraar aan de kon. techn. school te Acireale, waar hij de flora van de Middellandsche Zee bestudeerde. Het volgend jaar ging hij naar het Lyceum te Fano, waar hij de cryptogamen van de Marken onderzocht. In 1870 werd hij hoogleeraar aan de landbouwhoogeschool te Milaan en directeur van den botanischen tuin.

Werken: o.a. Prospetto delle Ceramiee italiche (Pesaro 1867); La vita delle cellula e l'individualità nel regno vegetale (Milaan 1874); Le Floridee italiche descritte ed illustrate (2 dln. Milaan-Florence 1868—'78); Phycologia mediterranea (2 dln. Varese 1882—'83). *Bouman.*

Ardjoena (Ardzjoena), naam van eenige belangrijke figuren in de Voor-Indische heldendichten, waarvan het meest bekend is de derde en middelste der Pandawa's (zonen van Pandoe), wier strijd met hun neven, de honderd Kaurawa's (afstammelingen van Koeroe), in het kernverhaal van het Mahabharata beschreven wordt. Ardjoena is de ridder zonder vrees of blaam en tevens een Don Juan. Als hoofdpersoon van vele wajang-verhalen, die soms aan het Mahabharata ontleend zijn, maar vaak ook van Javaanschen oorsprong zijn, is hij ook op Java (Ardjoeno) zeer bekend en populair. Men kent hem daar onder verschillende namen, o.a. Pamadé (lett. „middelste") en Djanoko, terwijl hij ook vaak wordt aangeduid als de satrijo (ridder) van Madoekoro. De vorsten van Java voeren langs de linker linie hun afkomst op Ardjoeno terug. Een berg op Oost-Java is naar hem genoemd; → Ardjoeno-Welirang.

Lit.: H. Jacobi, Das Mahabharata (Bonn 1903), Index s.v.; J. Kats, Het Javaansche Tooneel. *Berg.*

Ardjoenawiwaha, „Ardjoena's Huwelijk", een der meest bekende werken der Javaansche letterkunde, een zelfstandige bewerking van hoofdstuk 38 vlg. en 165 vlg. van het derde boek (Wanaparwan) van het Voor-Indische heldendicht Mahabharata. Nadat Ardjoena geruimen tijd in den Himalaja strenge ascese heeft gedaan, bestand is gebleken tegen de grootste verleiding en van Sjiwa wonderbare wapenen heeft gekregen, krijgt hij van de goden opdracht den voor ieder ander onoverwinnelijken demon Niwatakawatja te bestrijden, en wanneer hem dat gelukt is, mag hij in Indra's hemel den omgang genieten met de hemelnymphen, tegen wier verleiding hij te voren bestand is gebleken.

De oud-Javaansche Ardjoenawiwaha, gedicht in den trant der Voor-Indische kunstdichten (kawja), dateert van ongeveer 1030 n. Chr. Van de eerste twee zangen van den in 1850 door R. Friederich voor het eerst uitgegeven tekst gaf H. Kern in „Kawi-Studiën" (Den Haag 1871) een van aanteekeningen voorziene vertaling. Een tweede uitgave in Latijnsche letters, voorzien van inleiding en complete vertaling, verscheen in deel 82 van de Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië (1926) van de hand van R. Ng. dr. Poerbatjaraka. *Berg.*

Ardjoeno-Welirang, een vulkaancomplex in O. Java. De Ardjoeno is de N., de Welirang de Z. top van dit ongeveer N.Z. verloopend, vulkanische gebergte. Tusschen beide in liggen nog drie eruptiepunten, de G. Bakal, G. Kembar Noord en G. Kembar Zuid. Los van dit complex en O. van de Welirang bevindt zich een afzonderlijk eruptiepunt, de G. Ringgit. Volgens Taverne liggen de vijf eerstgenoemde eruptiepunten op een N.N.W.—Z.Z.O. gerichte breuklijn. De Ardjoeno heeft een hoogte van 3 339 m (in 1926) en moet opgevat worden als een jong eruptiepunt binnen een ouden ringwal met een diameter van 4 000 m. Op den top is slechts het Z. deel van den kraterbodem aanwezig, die wordt omgeven door een kraterwal van 70 m hoogte. De N. helft is met een gedeelte van het vulkaanlichaam bij de laatste eruptie vernietigd. In de groote bres zijn lavabanken en tuflagen ontsloten. Op den top worden oudheden uit het Hindoe-tijdperk gevonden; Junghuhn concludeerde hieruit, dat de Ardjoeno de laatste 800 jaar niet meer actief is geweest. G. Bakal ligt op de N.W. zijde van den Ardjoeno en is ± 2 895 m hoog. De G. Bakal bezit een typischen kegelvorm en bestaat geheel uit losse lavablokken; hij dient te worden opgevat als een lavaprop, zooals wij die van den Merapi kennen. Naar het W. en Z.W. zijn in vroeger tijden lavastroomen uitgevloeid. Elk spoor van recente activiteit ontbreekt. G. Kembar Zuid heeft een hoogte van 3 122 m en een krater van 300 m doorsnede. De vormen van dit vulkaantje zijn veel jonger; langs de randen van den krater en op de N.W. buitenhelling zijn waterdampfumarolen. G. Kembar Noord ligt ten N.W. van den G. Kembar Zuid. Op den top zijn resten van 3 oude kraterranden te zien, die demonstreeren, dat de kraterpijp zich herhaaldelijk heeft

verplaatst. De G. Welirang (Zwavelberg) heeft op den top talrijke kraters, die nagenoeg op één lijn liggen. De voornaamste zijn de Tilas Geni, Kawah Djero en Kawah Abil-Kawah Argapoera. In de meeste dezer kraters ontwijken krachtige solfataren, die veel zwavel afscheiden. Deze zwavel werd reeds in 1883 ontgonnen.

Lit.: Vulkaanstudiën op Java, door Ir. N. J. M. Taverne; Vulkanol. Meded. v. d. Dienst v. d. Mijnbouw in Ned. Indië (No. 7, 1926). *Hofsteenge.*

Ardooie of Ardoye, Belg. gem. in de prov. West-Vlaanderen, ten N.O. van Roeselaere; 2 414 ha; 6 322 inw. Klei- en zandgrond; Roobeke, bijrivier van de Mandel; weiden; landbouw; suikerij; olieslagerij; linnennijverheid; meubelen; blokken; brouwerijen; leerlooierij. Bewogen geschiedenis; vroeger belangrijk kasteel. Kerk verwoest door Duitschers in 1918.

Ardoy-Cappron, Adelaïde van, tooneelspelster, heeft rond het jaar 1870 in het eerste vaste gezelschap in België, Het Nationaal Tooneel van Antwerpen, een vooraanstaande rol vervuld. * 1849 te Antwerpen, † 17 Aug. 1880.

Lit.: Dr. M. Sabbe, L. Monteyne en H. Coopman, Het Vlaamsch tooneel (1927).

Ardres, stadje in Fransch Vlaanderen (dept. Pas-de-Calais), dat reeds in ± 1070 handvesten kreeg.

Ardts (Arnts, Aerts), Willem, Zned. beeldsnijder uit de eerste helft der 15e eeuw. Voornaamste meester bij de binnenversiering van het stadhuis te Leuven. In 1415 meester te Brussel. 1453 sneed hij een graflegging van elf beelden voor de O. L. Vr. kerk te Gembloux.

Arduenna (ant. geogr.), de Ardennen; de godin Arduinna, in de silva A., het bosch der A., vereerd, schijnt met Diana vereenzelvigd te zijn.

Arduin, blauwachtig grijze kalksteen ; het marmerachtig aanzien dankt het aan de talrijke witkleurige fossielen, die er in voorkomen. De steengroeven van Henegouwen in België leveren a., dat vooral wordt gebruikt voor drempels, vensterbanken, trappen, zerken, enz. → Hardsteen.

Arduin, marktgraaf van Ivrea, werd 1002 in Lombardije als koning gekozen door de nationale partij, die tegen keizer Hendrik II was. Hoewel Hendrik zijn tegenstanders versloeg, eindigde de opstand pas, toen A. in 1015 in het klooster trad.

Ardys, naam van drie koningen van Lydië. De bekendste, A. III, zoon van Gyges (ca. 650-ca. 620 v. Chr.), hield de Cimmeriërs tegen, die Klein-Azië binnenvielen, en hij viel de Gr. kuststeden aan.

Ardzjisj-Dag of Erdzjijas-Dag (vroeger Argeus), hoogste berg van Klein-Azië, 3 900 m hoog (38° 28′ N., 35° 15′ O.). Een uitgedoofde andesiet vulkaan met een kleinen gletsjer. Aan den voet landbouw, ooftteelt.

Ardzjoena, → Ardjoena.

Areaal (⟨ Lat. area = vlakte) noemt men het gebied, waarin een bepaalde plant voorkomt. Zoo een a. kan continu (aaneengesloten) of disjunct (verbrokkeld) zijn.

Areaaleruptie, → Vulkanisme.

Arebi, dorp in Belg. Kongo, Oostelijke prov., aan de Arebi-rivier; handelsplaats.

Arecapalm, palmengeslacht uit den Indischen Archipel met 14 soorten, waartoe de A. catechu L., → Betelpalm, behoort. Dient in kuip wel voor zaalversiering e.d.

Arecibo, zeehaven, gelegen aan de N. kust van het eiland Portorico, W. Indië, 109 000 inw. Aanplantingen: koffie, suiker.

Arecoline, alkaloïde uit betelnoten. Het is een kleurlooze, olieachtige, sterk alkalische vloeistof; formule: $C_8H_{13}NO_2$; kookpunt 209° C; mengbaar met water, alcohol en aether. Voor de bereiding worden de gepoederde noten zwak alkalisch gemaakt en met aether geëxtraheerd. A. is met waterdamp vluchtig. Van de a. zouten wordt vooral het bromide in de geneeskunde gebruikt wegens zijn wormverdrijvende eigenschappen. *Bosch.*

Are hinn fródhe (Ari, de geleerde), eigenlijk Ari Thorgilsson, West-IJslandsch priester, vader van de oud-Noorsche geschiedschrijving. * 1067, † 9 Nov. 1148 te Stadh op Snaefelsness(?). Uit een aanzienlijk geslacht geboren, voelde hij zich reeds daarom tot beoefening van biographie en geschiedenis aangetrokken: Hall Thórarinsson, zijn voedstervader, een vroeger bondgenoot van den heiligen koning Olaf Haraldsson, had hem vooral in de kennis van het verleden ingewijd. Zijn hoofdwerk, het Islendinga-bók (= Boek van de IJslanders) ging in zijn oorspronkelijken vorm verloren en bleef enkel bewaard in een door Are zelf (tusschen 1122 en 1133) gemaakte, kortere redactie: een beknopt overzicht, in onopgesmukt, helder proza, van de vestiging der uitgeweken Noren en hun vroegste geschiedenis op IJsland, met hoofdnadruk op een stellige chronologie en op de feiten rakende de godsdienstverspreiding en de wetgeving; dit alles onderzocht met een nauwkeurigheid en voorzichtigheid, die aan de methodes van de moderne historiographie doen denken en Are's werk onmisbaar maken bij de studie der Sagas. Latere geschiedschrijvers, o.m. de beroemde Snorri Sturluson, maakten van het Islendinga-bók dankbaar gebruik.

Uitg.: Golther in Altnordische Sagabibliothek (Halle ²1924). *Baur.*

Arelâte (ant. geogr.), stad in Gallia Narbonensis, aan den Rhódanus in het gebied der Salluvii; teg. Arles. Op bevel van Caesar werd er een kolonie Rom. burgers gevestigd. Massilia's handel werd door Caesar te niet gedaan. A. kwam daardoor tot bloei. Constantijn verbleef er dikwijls. Ook latere keizers begunstigden A. Groote Rom. ruïnes: theater, aquaeducten enz. A. werd betrekkelijk spoedig tot het Christendom bekeerd. Concilies, 314 en later. *Davids.*

Arelatisch koninkrijk (royaume d'Arles), middeleeuwsch koninkrijk in het Rhônegebied, aldus genoemd naar zijn hoofdstad Arles; ook Provence en Neder-Bourgondië geheeten. Het werd gesticht in 879 door Boso van Vienne, doch voerde, door Franschen en Duitschen veroveringslust bedreigd, een onzeker bestaan. In 933 werd het door Rudolf II vereenigd met Opper-Bourgondië. Verder → Bourgondië. *Gorris.*

Aremberggracht, kanaal in het Ambt Vollenhove, verbindt Zwartewater met Belter Wijde.

Aremorica (ant. geogr.), kustland tusschen Loire en Seine (Bretagne en Normandië). De Keltische bevolking werd in 56 v. Chr. door Caesar in den eersten zeeslag op den Atlantischen Oceaan, waarvan de geschiedenis melding maakt, overwonnen.

Arèn, de Javaansche naam van den suikerpalm (Arenga Saccharifera), die in verschillende variaties in den heelen Indischen Archipel voorkomt. Wanneer men den mannelijken bloemtros kort voor den bloeitijd afsnijdt, blijft de steel eenige maanden

vocht afscheiden, en wel tot in zeer groote hoeveelheid (tot 1 500 à 2 000 liter). Dit vocht wordt, al of niet gegist, als versnapering gedronken en ook wel voor azijnbereiding gebruikt; vooral echter dient het ter bereiding van → arèn-suiker (goelo djowo, goela djawa). In vele streken van Java verdient de bevolking met arèn-tappen en met bereiden van deze suiker haar bestaan. Verder gebruikt men van den arèn-palm het zeer harde hout, de haren, die tusschen de bladstelen zitten, het dons van de bladsteelwortels en, in geval van nood, de sago. *Berg.*

Aréna of harêna (Lat.), zand; het met zand bestrooide strijdperk in de Rom. amphitheaters. Verder: ieder strijdperk. Naam soms voor het geheele amphitheater gebruikt. Soms ligt de a. dieper ingegraven, vooral met het oog op de Naumachia (de waterspelen, waarbij de a. onder water gezet werd). Onder de a. niet zelden kooien voor de wilde dieren.

Arenacum, een plaats van onzekere ligging op de kaart van Peutinger, bekend uit den opstand der Bataven.

Arenaria, → Zandmuur.

Arenberg, 1° Auguste Marie Raymond van, bekend als graaf van La Marck. Fransch politicus. * 30 Aug. 1753 te Brussel; † 26 Sept. 1833 aldaar. Eerst in Fr. dienst in Oost-Indië en Noord-Amerika. Nam deel aan de Brabantsche omwenteling (1789); werd als afgevaardigde in de Fr. Constitueerende Vergadering gekozen en stelde aldus Mirabeau in connectie met Lodewijk XVI. 1815—'30 generaal in het Nederlandsche leger.

Werken: Briefwisseling met Mirabeau, uitg. De Bacourt (Fransch, Brussel 1851; 2 dln. Duitsch '54). — Lit.: A. Bödiker, Das herzogliche Haus A. (Münster 1904). *Lousse.*

2° Carolus van, Kapucijn van hoogadellijke afkomst, * 1593 te Brussel, † 1669. Bekleedde hooge waardigheden in zijn Orde, legde het park aan te Edingen, stichtte het klooster te Tervuren en herbouwde dat van Brussel.

Werken: Flores Seraphici (2 dln. ²1648). — Lit.: P. Frédégand d'Anvers, Etude sur le P. Charles d'Arenberg (1919). *Hildebrand.*

3° Jan van Ligne, baron van Barbançon, graaf van, staatsman en veldheer; * 1525, † 1568. Wordt in 1546 verheven tot ridder van het Gulden Vlies, in 1549 aangesteld tot gouverneur over Friesland, Overijsel, Groningen en Drente. In den opstand van de Ned. gewesten tegen Spanje houdt hij zich aan de zijde van den koning en bevordert het herstel van de Roomsche religie in zijn gouvernementen. Bij den inval van Lodewijk van Nassau in Groningen werd hij in den slag van Heiligerlee (April 1568) gedood. Hij was bekend als een krachtdadig, openhartig edelman.

4° Zijn zoon Karel nam eveneens dienst aan de zijde des konings. Hij werd herhaaldelijk met belangrijke opdrachten naar vreemde hoven vereerd, door Maximiliaan II in 1576 tot prins van Arenberg verheven: hij stelde zich aan de zijde van Don Juan, streed later onder de bevelen van Alexander Farnese, nam deel aan de gevechten tegen de Noordelijke provinciën en tegen den Keulschen keurvorst. In 1584 hoofd van de Financiën, dra verheven tot de hoogste waardigheden, neemt hij deel aan het beleg van Oostende (1603), voert de onderhandelingen met den Engelschen vorst Jacobus I en zou niet vreemd geweest zijn aan de opstandige houding der Engelsche Katholieken. * 22 Febr. 1550, † 18 Januari 1616, begraven te Enghien.

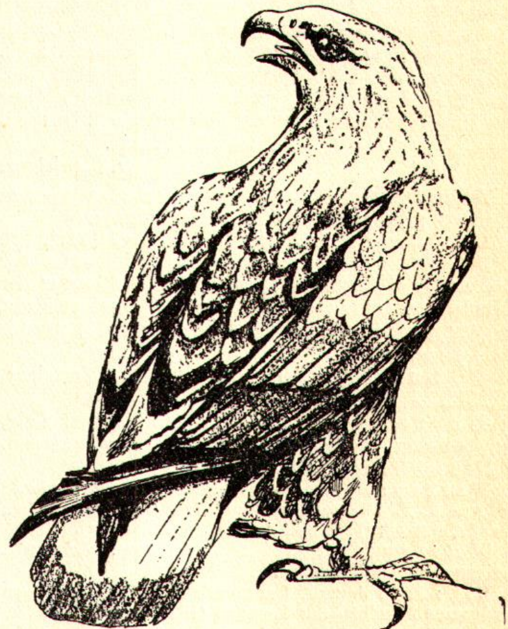
5° Zijn zoon Philips Karel, prins-graaf van Arenberg, hertog van Aarschot, neemt al spoedig deel aan den strijd tegen de N. provinciën. Door Filips IV aangesteld tot gouverneur over Namen, ijvert hij voor grooter zelfstandigheid van de Z. gewesten. Hij leidt de onderhandelingen met het Noorden (1633) en wordt door de Generale Staten afgevaardigd naar den koning te Madrid. Hier werd hij aangehouden in verband met de samenzwering van de edelen, en stierf er. * 18 Oct. 1587, † 24 September 1640.

6° Diens zoon Philips Frans, hertog van Aarschot,bij zijn vader in Madrid verwijlend, trad in dienst van koning Filips IV, onderscheidde zich aldaar als veldheer, werd verheven tot hertog van Arenberg en keerde in 1648 naar de Nederlandsche gewesten terug, waar hij zich in legerdienst begaf. * 30 Juli 1625 te Brussel, † 17 Dec. 1674 aldaar. *Roosbroeck.*

Arenberg (Caritashaus), school voor landelijke ziekenverpleegsters in Duitschland. Gesticht door rector Matthias Kinn († 1918), die een onvermoeid ijveraar was voor de ziekenverpleging ten plattelande. Hij richtte tot dat doel de St. Rochusbroederschap op, organiseerde cursussen, enz. Liet zich bij dit alles leiden door deze gedachte: de beste en goedkoopste ziekenverpleging voor kleine plattelandsgemeenten is een verpleegster uit het eigen dorp.

Arend (astronomie), → Aquila.

Arend, grootste der dagroofvogels. Bouwt zijn nest (horst) in rotsspleten of in hooge boomen, leeft daar paarsgewijze en legt er meestal 2 eieren, de kleinere

soorten 3 of 4. De eieren zijn wit, bruin gevlekt of gestippeld. Met machtige, breede slagen verheft de a. zich hoog in de lucht; hij kan zelfs krachtige luchtstroomen overwinnen. De prooi bestaat meestal uit

levende dieren, die óf in de vlucht óf in rust worden bemachtigd. De roofvogelkenmerken: scherpe klauwen, haakvormig gebogen snavel, een zeer scherp gezicht, zijn bij den arend alle aanwezig. Het loopbeen is bevederd. De jongen hebben een zeer afwijkend veerenkleed en zijn eerst na eenige jaren volwassen.

In Europa komen voor: de steenarend (→ Adelaar) (Chrysaëtus). Leeft vnl. in de bergstreken, dwaalt een enkelen keer af naar ons land en valt zelfs menschen aan. Koningsarend (Aquila imperialis) met veel donkerder veeren aan de pooten en witte vlekken aan de schouders. Schreeuwarend (maculata) en kleine schreeuwarend (pomerana) komen in Zuid- en Oost-Europa voor en zijn verwant met den steppenarend (bifasciata). De wigstaartsarend (audax) leeft in Australië en valt de schapenkudden aan.

De havikarend (fasciata) leeft in Z. Europa en N. Afrika. De vischarend (Pandion haliaetus) leeft aan de kusten en monden van groote rivieren en komt ook in ons land in den winter voor, evenals de zeearend (vlucht 2,40 m). Tot de haviken behooren de vechtarend, de harpij en de kuifarend.

Voorstelling in de kunst, → Adelaar. *v. d. Poel.*

Arend, Johannes Pieter, historicus. * 6 Nov. 1796 te Amsterdam, † 5 Oct. 1855 aldaar. Schrijver van een Algemeene Geschiedenis des Vaderlands, reikende tot 1585. Nauwkeurig en volledig, doch in zijn geheel verouderd en niet beantwoordend aan de wetenschappelijke eischen.

Lit.: Nieuw Ned. Biogr. Woordenb. (V, 24-26). *Elias.*

Arendal, stad aan de Z. kust van Noorwegen, aan den mond van de Nidelf, met 10 269 inw.; hoofdstad der prov. Aust Agder, sedert 1910/13 door een spoorlijn met Tveitsund verbonden. De bevolking is bijna geheel Luthersch, maar er is een Kath. kerk. A., door houtuitvoer opgekomen, werd in 1723 stad. In 1861 door brand grootendeels vernield. Door reederij en handel nu weer tot bloei gekomen. De prov. Aust Agder is 8 761 km², telt 72 732 inw. *fr. Stanislaus.*

Arendonck, 1° Adriaan van, pastoor te Bergen-op-Zoom in 1528. Hij stierf aldaar.

Lit.: Nieuw Ned. Biogr. Woordenboek (VIII, 33).

2° Cornelis van, Zned. beeldhouwer der 16e eeuw. Hij was leekebroeder in het klooster der Minderbroeders te Leuven, † 1540. De koorstoelen met houtsnijwerk uit de kloosterkerk (van 1513) worden hem toegeschreven.

3° Daniël van, Franciscaan. Martelaar, † 1572. → Alkmaar, Martelaren van.

4° Jean Jacques Antonie van, Belg. beeldhouwer, meest van religieuze onderwerpen. * 1822 te Mechelen, † 1881 aldaar.

Werken: Monument van Schoonebeeke (Antw.); id. van J. F. Willems (Bouchoute); Melpomene (Antw., Fr. Schouwburg); Poésie (Antw., Vl. Theater).

5° Petrus van, * te Arendonck, 16e eeuw, priester en beeldhouwer.

Lit.: J. E. Jansen, Naamboek der Voormannen en voorname Familiën der Kempen (1924, 17).

Arendonk, gem. in de prov. Antwerpen, ten O. van Turnhout, met 5 665 inw. (einde 1930), Kath.; opp. 5 654 ha, hoogte 28,15 m. Kantonhoofdplaats, dekenaat Turnhout. Vlakke zandstreek met zeer uitgestrekte heide- en moerasgronden, waarin de Wamp en de Kleine Nete ontspringen. Enkele oude huizen, 3 windmolens; natuurschoon in De Liereman (deels onder Oud-Turnhout). Landbouw, sigarennijverheid, dynamiet-, poeder- en scheikundige stoffenfabriek (sedert 1875). Eertijds bekend om zijn valkeniers, zijn tijk- en lakenhandel en als knooppunt op den weg naar Keulen; in 1212 tot stad verheven. O. L. Vr.-kerk van 1904. Klooster St. Agnetendal, gesticht in 1717 (Zusters Franciscanessen) met lagere scholen. Weeshuis met Zusters van St. Vincentius van Deftinge. Voorheide, St. Jozefskapellanie. Oude kapel van O. L. Vr. ter Sneeuw te Wampenberg. Kapel en grot van O. L. Vr. van Gratie op den Heikant, gebouwd in 1879. Geboorteplaats van Daniël van Arendonck O.F.M., in 1572 te Enkhuizen gemarteld. (→ Alkmaar, Martelaren van). Monument der gesneuvelden 1914—'18, door Alfr. Courtens.

Lit.: Welvaarts, Geschiedenis der Vrijheid Arendonck (Turnhout 1887); Coveliers, Oorsprong, naam, gehuchten, straten (Aarschot 1922); Coveliers, E. P. Daniël van Arendonk (1931); Prims, St. Agnetendal (1931). *Lauwerys.*

Arendploeg is voetploeg, waarbij breedte en diepte der voren goed geregeld kunnen worden.

Arends, J., Nned. schilder en etser van schepen. * 1738 te Dordrecht, † 1805 aldaar. Leerling van J. Ponse, werkzaam te A'dam en Middelburg.

Arendsen, Ar H., Hollandsche schilderes van bloemen en stillevens. * 1840 te Haarlem, † 1915. Leerlinge van C. Lieste te Haarlem. Aanvankelijk schilderde zij een enkelen keer landschap, doch legde zich later speciaal toe op het stilleven. Hoewel geen oorspronkelijk talent, heeft zij soms toch nog verdienstelijk werk geleverd.

Arendt, 1° Jos, Jezuïet, een der meest bekende en vermaarde Kath. sociologen. Een eerste medewerker van P. Rutten, bij het Algemeen Secretariaat der Christelijke Beroepsvereenigingen, waaruit de Christelijke vakbeweging in België gegroeid is. * 17 Januari 1885 te Boekarest, studeerde aan de Hoogeschool te Gent, in de technische en bestuurlijke wetenschappen. Bestuurde als ingenieur, gedurende tien jaar, een papierfabriek; trad daarna in de Sociëteit van Jesus en werd sedert dien de technische raadgever van den Landsbond der Kristelijke Arbeidersjeugd van België, alsmede bestuurder der studiediensten van het Algemeen Christelijk Vakverbond, posten, welke hij nog steeds bekleedt.

Gaf verschillende werken uit over sociale vraagstukken, en vnl. over syndicale kwesties, waarvan de voornaamste zijn: La mission sociale des Syndicats ouvriers (1907); La Nature, le programme et l'organisation des Syndicats Chrétiens (1926; het standaardwerk over de vakbeweging); De Syndicale Actie (2 dln., 1931—1933). Maakte zich bovendien naam door het veelbesproken verslag over: De reorganisatie van het economisch regiem, uitgebracht op het Congres van het A.C.V., Brugge 1932, welk rapport de basis vormt voor het toekomstprogramma der Christelijke Vakbeweging, in het licht van den wereldbrief Quadragesimo Anno. *Segers.*

2° (ook Arent), Wilhelm, Duitsch dichter en tooneelcriticus. * 7 Maart 1864 te Berlijn. A. behoorde tot de meest uitgesproken Duitsche Tachtigers, was een der opstellers van de Moderne Dichtercharaktere (1885); na een neurasthenische crisis verdween hij spoorloos uit de literatuur.

Werken: Gedichte (1884); Aus tiefster Seele

(1885); Irrflammen (1893). — Lit.: A. Soergel, Dichtung und Dichter der Zeit (I Leipzig 1911). *Baur.*

Arend toe Boecop, Kamper magistraat, van 1559—'80 voortdurend op de regeeringslijsten te Kampen, schreef een kroniek, waarvan alleen het deel van 641—1496 over is.

Uitg.: Cod. Dipl. Hist. Gen. 2e Serie, V geheel.

Arendzen, Petrus Johannes, Hollandsch etser en graveur; * 23 Oct. 1846 te Amsterdam, † Dec. 1932 te Hampstead. Leerling van de Academie te Amsterdam (Wijnveld), van Portaëls te Brussel en daarna van Th. Stracké. Aanvankelijk maakt hij kopergravures naar geschilderde portretten en foto's. Later hoofdzakelijk werkzaam als reproduceerend etser. Werkte naar Rembrandt, Frans Hals, Ter Borch, enz. Publiceerde een serie zijner etsen onder den verzameltitel: „Moderne Kunst". ± 1882 ging hij naar Londen en exposeerde hier van 1890—1899 in de Royal Academy. Hij maakte hier ook vele etsen naar schilderijen van Hollandsche meesters in de Kon. verzameling van Buckingham Palace, Windsor Castle en in particuliere verzameling.

Arène, Paul, Fransch dichter en romanschrijver, ook als journalist zeer invloedrijk. * 26 Juli 1843 te Sisteron, † 18 Dec. 1896 te Cannes. Zijn romans, die veelal zijn geboortestreek Provence tot kader hebben, schetsen in aangenamen verhaaltrant en met scherpe opmerkingsgave en milde ironie de weinig ingewikkelde verhoudingen van eenvoudige menschen. Geestig en raak was zijn parodie op den valschen schitterschijn der Parnassiaansche poëzie in verval, in zijn Le Parnassiculet contemporain (1866). Enkele éénacters van hem kwamen in het Théâtre libre voor het voetlicht. Ook als Félibre trad hij op met zachte, symbolisch getinte Provençaalsche poëzie.

Hoofdwerken: La gueuse parfumée (1876); La vraie tentation de S. Antoine (1879); Au bon soleil (1880); Paris ingénu (1882); Contes de Paris et de Provence (1887); La chèvre d'or (1889); Nouveaux contes de Noël (1890); Les ogresses (1891); Le midi bouge (1893); Domnine (1894); Friquettes et Friquets (1897). — Lit.: E. Lefèvre, P. A. (1906); L. Petry, P. A. (Tübingen 1910). *Baur.*

Arenenberg of Arenaberg (in de M.E. Narrenberg), kasteel in het Zwitsersche kanton Thurgau. Behoorde aan de fam. Streng, later aan de fam. Bonaparte. Hortense de Beauharnais, de gemalin van den gewezen koning van Holland, bewoonde het onder den naam gravin van St. Leu. Na den dood van Hortense (1837) werd het door haar eenig overgebleven zoon, den lateren Napoleon III, verkocht. In 1855 door keizerin Eugenia teruggekocht en door deze, in 1906, aan het kanton Thurgau geschonken. *Lousse.*

Arenga, plantengeslacht, fam. palmen, met geveerde bladeren. Van trop. Azië tot op de N. kust van Australië voorkomend in 8 soorten. Voor a. saccharifera, → Arèn.

Arenicola, → Zeepier.

Arenigien, onderafdeeling van het Ordovicium (→ Siluurformatie) in Wales; deze onderafdeeling bevat kwartsieten, zandsteenen en leien, die een graptoliethenfauna bezitten.

Arenlezen is een recht der armen, waarmee zich gewoonlijk de kinderen belasten. In Gelderland heet het pungelen.

Arensburg, havenstad op eiland Oesel (Estland); 5 000 inw. Voorm. bisschopsslot.

Arensky, Anton Stepanowitsj, componist, * 11 Aug. 1861 te Nowgorod, † 25 Febr. 1906 te Terioki (Finland). Bezocht van 1879—'82 het conservatorium te St. Petersburg, werd in 1883 leeraar in compositie te Moskou en was vanaf 1895 dirigent van de hofkapel te St. Petersburg. Als componist is A. sterker aan Tschaikowsky verwant dan aan de meer radicale jonge Russische school; hij heeft zich op verschillend terrein bewogen (opera's, koorwerken, orkestwerken, concerten, kamermuziek, klavierstukken, liederen) en schreef verder een Harmonieleer ([2]1900) en een Handboek der vormleer ([4]1914). *Reeser.*

Arènsuiker, suiker, verkregen uit het ingedampte sap van den Ned. Ind. suikerpalm (arenga saccharifera). De aldus verkregen suiker, de zgn. goela djawa, bestaat hoofdzakelijk uit → saccharose.

Arents, Prosper, tooneelschrijver, * 23 Jan. 1889 te Borgerhout (Antwerpen). Onderwijzer in 1908, assistent aan de hoofdbibliotheek van Antwerpen sedert 1914. Schrijver van twee tooneelstukken: een gedialogeerde episode uit het normalistenleven, In een klein Stadje (1917), en een vergrijp tegen de zeden, Zooals Pilatus (1927), met een tooneelkundig merkwaardig eerste bedrijf.

Andere werken: novellen: Het geheimzinnig Kastje; Pantoffel. — Bibliographische werken: De Vlaamsche schrijvers in vertaling (1830—1931, uitstekend); Guido-Gezelle Bibliographie. *Godelaine.*

Arentsz, 1° Aert Arentsz., genaamd Cabel, → Cabel.

2° Aert Pietersz. Arentsz., → Pietersz.

3° Hendrik, → Hendrik Arentz.

Areometer (densimeter, vochtmeter, vochtweger) geeft door indompelen in een vloeistof onmiddellijk het soortgelijk gewicht dier vloeistof aan. In zijn meest gebruikten vorm bestaat het toestel hoofdzakelijk uit een cylindervormig glazen zwemlichaam, van onder met loodkorrels of kwik belast om rechtop te drijven, aan den bovenkant verlengd door een nauwe buis, waarin een papierstrook met graadverdeeling is aangebracht. Dompelt men den a. in een vloeistof, dan zal hij drijvend blijven, wanneer zijn gewicht gelijk is aan het gewicht van het verplaatste volume vloeistof. Daar het eerste constant blijft, zal in vloeistoffen van verschillend soortelijk gewicht de a. min of meer diep inzakken. De schaal in het toestel is nu zoodanig aangebracht, dat in elk geval de verdeeling, welke met het oppervlak der vloeistof gelijk komt staan, rechtstreeks het soortelijk gewicht aangeeft.

Areometer van Beaumé.

In sommige toestellen is de verdeeling, welke het soortelijk gewicht aangeeft, vervangen door een arbitraire verdeeling. Meest gebruikte schaalverdeelingen van dien aard zijn die van Beaumé en die van Twadell.

Zij d de dichtheid eener vloeistof, B en T de aflezingen op een Beaumé- en Twadell-schaal voor dezelfde vloeistof, dan is
$d = (144,3)/(144,3-B) = 1 + 0,005\ T.$

Buiten den boven beschreven a. (a. met constant gewicht) gebruikt men soms ook den a. met constant volume. Op dezen laatsten is geen schaalverdeeling aangebracht, er worden echter gewichten op geplaatst, totdat hij tot een gegeven merk-

Areometer van Fahrenheit.

teeken inzinkt. De dichtheid moet dan berekend worden. Tot dit type behooren de a. van Fahrenheit en de a. van Nicholson. Deze laatste kan ook gebruikt worden om het soortelijk gewicht van vaste lichamen te bepalen. *D'Olieslager.*

Areopagita (Dionysius), → Dionysius.

Areópagus, Aresheuvel ten N.W. van de Acropolis te Athene. De raad, die daar zijn zetel had, was aanvankelijk het hoogste regeerings-college in den staat. Leden: oud-archonten tot hun dood. De a. had de zorg voor het naleven der wetten, het toezicht op de ambtenaren, behandelde de voornaamste staatszaken en was de hoogste rechtbank inzake moord met voorbedachten rade, verwonding met opzet om te dooden, brandstichting en vergiftiging met doodelijken afloop. De a., zeer oud — Aeschylus brengt het ontstaan in verband met het proces van Orestes — dankte uitbreiding van zijn macht als politiek gerechtshof aan Solon. Door het feit, dat in den oorlog tegen de Perzen, vooral omstreeks den slag bij Salamis, van de regeeringscolleges alleen de a. tegen de moeilijkheden opgewassen bleek, ging de leiding van den staat op de a.over. In 462 v. Chr. en volgende jaren werd de macht beperkt op voorstel van Ephialtes, Archestratus en Pericles. Daarna is de a. ongeveer uitsluitend gerechtshof voor moordzaken; daarbij: toezicht op zaken van den godsdienst en op de olijfboomen, aan Athene gewijd. Of de a. in dien tijd de rechtbank was voor asebeia is twijfelachtig; het toezicht op de zeden, op opvoeding en onderwijs was beperkt. Het groote moreele aanzien van den a. bleef echter bewaard. Niet zelden werd ook toen de a. door het volk met het gerechtelijk onderzoek in belangrijke zaken belast. Toen Athene door deelneming aan den Lamischen oorlog zijn zelfstandigheid verloor (322 v. Chr.), bleef de a. met raad en volk de vertegenwoordiging van den staat. Op den a. hield St. Paulus een rede over den onbekenden God (Act. 17, 22 vlg). Onder de bekeerlingen was Dionysius de Areopagiet. Sporen van de steenen zetels op den a. zijn nog te zien, o.a. de steenen, waarop de aanklager en de beklaagde zaten. *Davids.*

Areopagus, in de Engelsche letterkunde, heet een groep van aanhangers der theorie van Gabriël Harvey, dat het rhythme der Engelsche poëzie moest gebaseerd worden op de quantiteit der lettergrepen als in het Latijn, en dat het rijm een uitvinding was van de barbaarsche Goten. Tot deze groep behoorden in 1579 Fulke Greville, Sir Edward Dyer, Sir Philip Sidney en Edmund Spenser. Een eigenlijke kring of Academie is het nooit geweest, en blijvenden invloed heeft de theorie ook niet gehad, ofschoon R. Bridges ze weer gedeeltelijk in eere heeft hersteld. De voornaamste producten der theorie staan in Sidney's Arcadia (begonnen 1580).

Lit.: J. J. Jusserand, A Literary Hist. of the Engl. People (I 1906, 355 vlg.). *Pompen.*

Areopolis, → Rabbath Moab.

Arepapoeni, Papoea-stam op Nieuw-Guinea, → Oceanië.

Arequipa, 1° departement in Z. Peru, opp. 56 857 km², 360 000 inw. Aanplantingen nabij de kust van: katoen, suikerriet, koffie.

2° Hoofdplaats van het dept. A., Peru, Z.Am., 2 329 m boven den zeespiegel, liggend aan den voet van den vulkaan El Misti, 70 000 inw. Industrie: katoen, goud-, zilverwerk. Uitvoer vooral: wol en ertsen.. Het bisdom A. opg. 1577, suffr. van Lima telt 290 000 R. K. Na Lima de belangrijkste stad. Spoorweghaven: Mollendo. A. meermalen door aardbevingen verwoest. Ligging 16° 24′ Z., 71° 35′ W. *Zuylen.*

Ares, Gr. god, zoon van Zeus en Hera, de god van den mannenmoordenden krijg, door Homerus en latere dichters voorgesteld als een reusachtig, verwoed strijder. Om zijn woestheid zelfs bij Zeus gehaat, vindt hij in Athena, de godin van het welberaamde krijgsplan, zijn meerdere. Zij richtte Diomedes' lans, waarmee A. werd gewond (Ilias V. 590—909). A. drukt het krijgshaftige karakter van den Thraciër uit. Thracië zal wel zijn vaderland zijn, al geniet hij in Griekenland, vooral te Sparta, vereering. Ook te Thebe. De draak, dien Cadmus, de stichter der stad, versloeg, was een zoon van A. Te Athene zag men in A. een wreker van bloedschuld, → Areopagus. Als A. ten strijde trekt, zijn in zijn gevolg: Deimos, de schrik; Phobos, de vrees; Eris, de twist; Kudoimos, het lawaai; Enyo, een krijgsgodin. De Amazonen heetten zijn dochters. Meermalen vinden we in de literatuur gewag gemaakt van de liefde van A. en Aphrodite, die op eenige plaatsen als een goden-echtpaar vereerd werden. Harmonia (eendracht), Cadmus' vrouw, werd beschouwd als hun dochter. Dikwijls streed A. met Heracles. De → Aloaden overmeesterden A. Zijn aanzien bij de Grieken was niet zoo groot als dat van Mars bij de Romeinen, met wien A. gelijkgesteld werd. Het zinnebeeld van A. was een speer of een brandende fakkel.Hond en gier waren hem gewijd, dieren van het slachtveld. *Davids.*

Voorstelling in de kunst. In den Archaïschen tijd als gewapende krijgsman op middelbaren leeftijd met baard voorgesteld (Françoisvaas, schaal van Euxitheos), komt hij sinds de kunst der 5e eeuw als jongeman zonder baard voor, meestal alleen met helm op het hoofd en de lans in de hand (fries van het Parthenon, „Achilleus Borghese" in het Louvre). Zittend en verliefd voor zich uitstarend vinden we hem in den van Lysippus' school afhankelijken „A. Ludovisi" te Rome. Bij de voorstelling van den Gigantenstrijd ontbreekt hij zelden. Voor afbeeldingen, → Grieksche beeldhouwkunst.

Lit.: Furtwängler in Lexikon der Griech. und Röm. Mythologie (I 1884,487-493). *Knipping.*

Aretaeus van Cappadocië, Gr. geneeskundige uit de tweede helft der tweede eeuw v. Chr. Hij leefde te Rome en behoorde tot de school der eclectici. Van hem zijn bekend twee verhandelingen nl. over de oorzaken en verschijnselen van acute en chronische ziekten, en over de behandeling ervan. Hij schreef ze in het Ionisch dialect en ontleende ze aan de werken van Archigenes. Zijn beschrijving der tuberculose is beroemd. *Henneman.*

Aretas I, vorst der Nabateeën in Noordelijk Arabië; tot dezen vorst nam de hoogepriester Jason in 169 v. Chr. zijn toevlucht (2 Mac. 5. 8).

Aretas IV, koning van Damascus; zijn stadhouder wilde Paulus in Damascus gevangen nemen, maar de apostel ontsnapte (2 Cor. 11. 32-33).

Arete, echtgenoote van Alcinoüs.

Arethas, geleerde, aartsbisschop van Caesarea. Evenals Photius, uit wiens school A. komt, is hij van groote beteekenis voor de overlevering, niet alleen der Christelijke, maar ook der profane oud-Gr. lit. Vele handschriften liet hij zorgvuldig copieeren en voorzag ze dan met eigenhandige randnoten, zoo o.m. de beroemde codex Clarkianus van Plato. Zijn eigen

werken — preeken, brieven, exegetische, apologetische, dogmatische geschriften — zijn op enkele na nog niet uitgegeven.

A. krijgt grooter beteekenis nu men in een handschrift van Moskou 51 werken van zijn hand ontdekt heeft, die geleidelijk worden gepubliceerd. * ca. 865 te Patrae, † na 939.

Lit.: Lexikon f. Theol. u. Kirche (I 1930, 625 vlg.); Theol. Revue (1933, 19 vlg.). *V. Pottelbergh/Franses.*

Arethúsa, → Alpheus.

Aretino, Pietro, Italiaansch tooneelschrijver, satiricus en briefschrijver; * 20 April 1492 te Arezzo, † 21 Oct. 1556 te Venetië. Dank zij zijn geniale talenten werd A., hoewel zoon van een schoenlapper en maar gebrekkig opgevoed, het type van den polygraaf. Leefde te Rome en later te Venetië te midden van de eerbewijzen en de rijkdommen, verworven met zijn pen, die hij, zedelijk ontaarde, naar eisch van de verschillende, door hem gediende belangen, gebruikte om den eene naar den mond te praten en den andere te bekladden. Met dezelfde schaamteloosheid schreef hij werken, doordrenkt met de meest krasse obsceniteit, en Levens van Heiligen of andere godvruchtige boeken. Zijn vijanden bedreigden bestendig zijn leven, terwijl zijn bewonderaars hem den titel van „il divino" schonken.

Werken: Ragionamenti of Dialoghi, drastische schildering van het bederf der hoogere Italiaansche standen (3 dln. 1535-'38); Orazia, een tragedie in verzen (1546), zijn rijpste werk en misschien wel het beste treurspel van het Cinquecento (uit sommige oogpunten beter dan Corneille's Horace); vijf comedies in proza; Brieven (6 dln.), die het genre der Latijnsche Epistolae in de Italiaansche literatuur schitterend vertegenwoordigen. — Lit.: Carlo Bertani, Pietro Aretino e le sue opere (1901); E. Hutton, Aretino (Londen 1922). *Ulrix.*

Aretinus, → Guido van Arezzo.

Areus I, koning van Sparta, werd in den Chremonideïschen oorlog in 264 v. Chr. bij Corinthe door Antigonus Gonatas verslagen en sneuvelde.

Arezzo, prov. in het O. van Toscane, Italië. 3 203 km², 310 000 inw. (1931), 94 per km², 37 gemeenten. Bergland der Apennijnen met vruchtbare inzinkingen, waardoor Arno en Tiber stroomen.

2° Hoofdstad der prov. A. (Italië, 43° 28′ N., 11° 53′ O.; Lat. Arretium). 296 m boven zee, 57 000 inw.; spoorwegknooppunt aan de Arno. Landbouw. Industrie (leer, aardewerk, hout, ijzer). Onmiddelbaar bisdom, opgericht in de 4e eeuw; academie; garnizoen, Gotische dom; mooie paleizen. Tot 1860 onder Florence. Hier werden geboren: Aretino, Maecenas, Petrarca. *Heere.*

Monumenten. De oude dom (in 1564 verwoest) werd onder architect Maginarcho in het begin der 11e eeuw opgebouwd, eenigszins in inspiratie van de San Vitale van Ravenna. Uit het einde der 12e, begin 13e eeuw dateert de Pieve di S. Maria, met haar boven elkaar geplaatste zuilenrijtjes aan den gevel, herinnerend aan kerken uit Pisa en Lucca. De nieuwe kathedraal (1510 in gebruik genomen) is in Gotischen stijl opgetrokken, en wel verwant aan de Z. Fransche Gotiek. De gevel is van later datum. Viviani restaureerde den gevel (1914). Andere kerken: de Badia, S. Domenico, S. Francesco en de Annunziata (drieschepig met koepel). Verder de aan Benedetto da Maiano toegeschreven S. Maria delle Grazie (begonnen 1449). Bekende Renaissance-paleizen: Palazzo Bruni, Palazzo Camaiana (nu Spaarkas) en Palazzo della Fraternità dei Laici. Uit de vorige eeuw zijn het Museum en de Pinacotheek. *Knipping.*

Arezzo, Guido van, → Guido van Arezzo.

Arfak-Gebergte (Nieuw Guinea, tusschen 0° 40′—1° 18′ Z. en 133° 50′—134° 14′ O.), gelegen in den Vogelkop aan de Geelvinck-baai, Ned. Nieuw Guinea, N.O.I.; bestaande uit graniet en hier en daar rijker eruptief gesteente. Hoogste punt 2 950 m. Het A. werd door de Italianen d'Albertis (1872) en Beccari (1875) bestegen. De bewoners (Papoea's) heeten Arfakkers. *Cappers.*

Arfakker, bewoner van het Arfak-gebergte en van het binnenland van Biak.

Arfe y Villafane, Juan de, beeldbouwer, houtsnijder, natuurvorscher en wiskundige. * 1535 te Leon (Spanje), † 1603 te Madrid. Werkte in de kathedralen in Avila, Sevilla, Burgos e.a. Schreef verhandelingen over edelmetalen en over de proportie.

Arfvedsoniet, een monoklien, donker gekleurd mineraal, behoorende tot de groep der hoornblenden. Het voorkomen van dit mineraal is tot enkele dieptegesteenten beperkt.

Argaeüs, Mons (ant. geogr.), gebergte in Cappadocië, teg. Erdsjies of Argeh dag.

Argaeüs, twee koningen van Macedonië. A. I was de opvolger van Perdiccas I, dus de tweede koning van Macedonië; A. II regeerde van 384—382 v. Chr.

Argalischaap (Ovis ammon L. Argali), een in het gebergte van Centraal Azië levende groep van wilde schapen, die als een der stamvormen van het tamme schaap wordt beschouwd. Het zijn zeer forsch gebouwde en groote dieren (schofthoogte tot 1,20 m toe) met een machtig gewei. De wol bestaat uit lange golvende bovenharen en fijn kort wolhaar, vaalgrijs van kleur. *Verheij.*

Argand, 1° Aimé, → Argandbrander.

2° Emile, Zwitsersch geoloog, beroemd door bestudeering der tectoniek van Azië en van die der Penninische Alpen. Aanhanger van de theorie van Wegener. * 6 Febr. 1879 te Genève.

Theorie van E. Argand (1924.) Alpen en Himalajaketens door stuwing van het Afrikaansch en Indo-Afrikaansch continent ontstaan. Evenals Wegener neemt ook A. plooiing van het sial aan de voorzijde van een drijvend continent aan, zgn. jeux de proue en rek en breuk aan de achterzijde, zgn. jeux de poupe. Hij verklaart hiermede:

1° Het mechanisme der orogenese: primaire krachten door tangentieele bewegingen. Aardkorst in voortdurende oscillatie. Perioden van max. beweeglijkheid vormen orogenesen. Hij onderscheidt 4 plooitypen: a) geosynclinale plooien: in de geosyclinale, door het samenkomen van twee massieven; b) randplooien, zgn. chaînes liminaires; c) epidermisplooien, zgn. plissements de couverture: slechts de dunne bedekking van oude kernen geplooid; d) diepteplooien, zgn. plis de fond: zwakke golving van oude geconsolideerde kernen.

2° Het verschil in vulkanisme tusschen Pacifischen en Tethysgordel. Pacifische gordel is eenzijdig gebouwd, slechts stuwing door het Amerikaansch continent. Tethysgordel tweezijdig (tusschen Eurasië en Afrika): hierdoor opdringen van magma belemmerd, minder heftige intrusies dan in den Pacifischen gordel, doch sterker gedifferentieerd magma.

Lit.: E. Argand, Sur l'arc des Alpes Occidentales (XIV Eclogae Geologicae Helvetiae no. 1, Juli 1916,

145—191); E. Argand, La Tectonique de l'Asie (C. R. 13, Congrès Int. Géol. Luik 1924, 171). *S. Tromp.*

3° Jean Robert, Fr. wiskundige, * 1768, † 1822. Voerde naast Gauss en Wessel de meetkundige voorstelling van complexe getallen in; vandaar de naam Argand-diagram voor het complexe vlak. Van hem is ook de naam modulus voor $\sqrt{a^2+b^2}$ afkomstig.

Uitg. van zijn werk: Essai sur une manière de représenter les quantités imaginaires dans les constructions géométriques (Parijs 1806) door G. J. Houël (1874). *Dijksterhuis.*

Argandbrander, lamp, genoemd naar den uitvinder Aimé Argand, een Zw. fabrikant ± 1800. Bij dezen brander stroomt het gas uit meerdere in een kring geplaatste gaatjes, waardoor de vlammetjes zich tot een scherm vereenigen. Dit scherm wordt omgeven door een glas, waardoor de verbranding krachtiger en de lichtsterkte grooter wordt. Sinds meer gelet wordt op verbrandingswarmte dan op lichtsterkte van het gas, komt deze brander als lichtbron niet meer in aanmerking. *de Wilde.*

Argania sideroxylon, kleine stekelige boom, met kleine lederachtige bladeren en steenvruchten, die op een pruim gelijken. Bezit een zeer hard hout en olierijke zaden. Behoort tot de fam. der Sapotaceeën en komt alleen in Z. Marokko voor.

Argapoera, hoogste top (± 3 200 m) van het Ajang- of Jang-gebergte in de residentie Besoeki op Java. Op den top van den Argapoera bevindt zich een kleine krater; eenige werkzame solfataren, N.O. van den krater gelegen, getuigen nog van het vulkanische karakter van dezen berg. Op den Argapoera bevinden zich de hoogst gelegen ruïnes van Java.

Argei. 1° 27 Sacraria over de 4 Tribus van het Serviaansche Rome verdeeld. 16, 17 Maart processie: itur ad Argeos (Ov. F. III, 791; Varro. L.L. VII, 44). 2° 27 Stroopoppen op 14 Mei in den Tiber geworpen door Vestaalsche maagden (Ov. F. V, 621; Varro L. L. V, 45; Plut. Q. R. 86; Gellius X 15. 30). Verklaring: a) Hercules' makkers in Lat. gedood, begraven onder de kapellen. b) Plut. Q. R. 32: Oer-Latijnen alle Grieken in Tiber geworpen tot Herc. er hun stroopoppen voor gaf. c) Sexagenarios de ponte; Varro: 60-jarigen geen stemrecht meer; Afranius: letterlijk. Gewone opvatting: overblijfsel van menschenoffers. Feest niet vermeld op Numa-kalender.

Lit.: P. Wisdowa R.E. (II, 689); Mommsen (St. R. I, 123).

Argelander, Friedrich Wilhelm August, Duitsch astronoom. Observator in Abo en Helsingfors, later directeur van de sterrenwacht in Bonn. * 1799, † 1875. Is bekend om zijn bepaling van de eigen beweging van het zonnestelsel; meridiaanwaarnemingen; waarnemingen van veranderlijke sterren, door ze volgens de zgn. Stufenmethode met naburige sterren te vergelijken. Verder is volgens zijn plan en met zijn medewerking de zgn. Bonner Durchmusterung tot stand gekomen. *Bruna.*

Argelès-Gazost, hoofdstad van het arr. Bagnères de Bigorre (Z. Fr.), 1 670 inw. (1925). Het ligt in het Fransche gedeelte der Pyreneeën, 466 m boven den zeespiegel. Vroeger bekend om zijn wol, tegenwoordig om zijn baden en frissche zomertemperatuur en als sportcentrum.

Argens, Jean-Baptiste, marquis d', Fransch schrijver, navolger van Montesquieu en voorlooper van Voltaire; na een liederlijk soldatenleven gebruikte hij zijn pseudo-wijsgeerig dilettantisme, o.m. van Holland uit, waar hij lang verbleef, tot vrij smakelooze bespotting van den godsdienst en verspreiding van de zgn. verlichte ideeën. Vriend van Frederik den Grooten en bestuurder van de Akademie te Berlijn. * 24 Juni 1704 te Aix, † 11 Jan. 1771 te Toulon. Index.

Hoofdwerken: La philosophie du bon sens (1737); Lettres chinoises (1739); Lettres cabalistiques (1741); Lettres juives (1742). — Lit.: Casanova, Mémoires (VI 1887); Guillibert in Réunion des Sociétés des Beaux-Arts (XXXII 1908). *Baur.*

Argensola, Lupercio en Bartolomé, Spaansche dichters uit de zgn. Aragoneesche school, * 1559 en 1562 te Barbastro (Aragon), † 1613 en 1631. Lupercio schreef o.a. de drie middelmatige tragedies: Filis, Isabela en Alejandra, benevens vele sonnetten. Bartolomé, priester, is de schrijver o.a. van La conquista de las islas Molucas (1609) en een vervolg in één deel (1630) op de Anales de Aragón, begonnen door Jerónimo Zurita. Bekendheid genieten eveneens zijn vele composiciones poéticas. Het werk der gebroeders A. getuigt van een meer dan middelmatig talent, doch is soms hol en cerebraal. *Steenhoff.*

Argenson, René Louis, marquis d', Fransch schrijver en staatsman, een tijdlang lid van de Club de l'entresol en beschermer van de → Encyclopédie. * 1694, † 1757. Zijn Journal et Mémoires (9 dln. 1861—'68) werpen een schril licht op de toestanden, die de Fransche omwenteling voorbereidden. *Baur.*

Argentaan, een legeering, ook bekend onder de namen nieuwzilver, argyrophaan, alfenide, alpaca, christoffel, pakfond; samenstelling: 70 koper, 10 zink, 20 nikkel. Onder den naam Berlijnsch zilver treft men ook aan: 52 koper, 26 zink, 22 nikkel of ook 59 koper, 30 zink, 11 nikkel. De legeering dient ter vervaardiging van luxe en huishoudelijke voorwerpen.

Argentan, arr. hoofdstad in het Fransche dept. Orne (49° N., 0° O.), 160 m boven zee, 7 100 inw. (1926); kaas; paarden; kant.

Argentarii (Lat.), geldwisselaars of bankiers bij de Romeinen.

Argentario, Monte (Italië 42° 50′ N., 12° 30′ O.), 635 m hoog eiland, door twee schoorwallen (tomboli) aan Toscane vastgeslibd. Olijf; wijn.

Argentea (< Lat. argentum = zilver), in de oogen van vele visschen, een buiten de choroidea (→ oog) gelegen zilver of groengoudglanzend membraan, waarvan de cellen talrijke kleine kristallen bevatten.

Argenteau, Belg. gem. in de prov. Luik, ten N. van Luik, in de Maasvallei; opp. 351 ha, 866 inw. Schilderachtige ligging, rotsen; kalksteengroeven, steenkool; veelbewogen geschiedenis; oude vesting; A. is beschadigd door de Duitschers in 1914.

Argenteeren is verzilveren; → Galvanostegie.

Argentera, Punta, hoogste top (3 300 m) in de Zee-Alpen, in de Ital. prov. Cuneo.

Argenteuil (Frankrijk), stad in het dept. Seine-et-Oise, vlak bij Parijs, 71 000 inw. (1931). Wijnbouw, groenteteelt. Bekende Bened. abdij, gesticht door Ermenricus en zijn vrouw Nummana (ca. 655). Oorspr. een zusterklooster, weer opgebouwd na de verwoesting door de Noormannen, daarna door monniken van St. Denis bevolkt onder abt Suger, die oude aanspraken liet gelden en de zusters met priorin Heloïse deed verhuizen. Het kwam in 1646 weer in andere handen en werd in 1791 tijdens de revolutie

verkocht. Onder de reliquieën: de rok zonder naad van den Goddelijken Zaligmaker. Wordt 1156 voor het eerst vermeld, sedert 16e eeuw druk vereerd. Wat de echtheid betreft, zie Ch. Willems, La s. Robe de Trèves et d'A. (Parijs 1894).

L i t.: Dom. Beaunier, La France monastique (I Parijs [2]1905, 135 vlg.); Dict. Hist. Géogr. (IV 22-39).

Argentiera, → Kimolos.

Argentières, Fransch dorp in het dept. Haute Savoie, 1 253 m hoog; 900 inw.; 9 km van Chamonix; wintersport bij den Mont-Blanc.

Argentiet, een regulair mineraal van de samenstelling Ag_2S.; → Zilvererts.

Argentina, → Argentinië.

Argentina, La (A n t o n i a Mercé), een Spaansche danseres, geboren te Buenos Aires uit Spaansche ouders, die aldaar op danstournée waren. Op 9-jarigen leeftijd danste ze al de klassieke tooneeldansen te Madrid onder den naam van haar geboorteland Argentinië. Op 18-jarigen leeftijd verliet zij het ballet en bracht de dansen van haar volk op het tooneel. Deze dansen in nationaal costuum, begeleid door een eigen castagnettenspel, zijn het meest typische van deze danseres. *Lücker.*

Argentinië of A r g e n t i n a (Spaansch), offic. naam: „Republica Argentina", Z. Amer. republiek, ligt tusschen 22°—55° Z. en 54°—74° W.; grenst in het N. aan Bolivia, Paraguay en Brazilië, in het O. aan Uruguay en den Atl. Oceaan, in het W. aan Chili; terwijl de Oostelijke helft van Vuurland er ook nog toe behoort (zie kaart).Argentinië beteekent Zilverland, naar de zilverplaten, die de Indianen daar bij de ontdekking als versiering droegen. Opp. bijna 3 000 000 km², $^1/_3$ van Europa, met een bevolking van 12 000 000 inw., d.i. 4 per km².

Opbouw en reliëf. De Westgrens loopt ongeveer over de hoogste kammen van de Cordilleras de los Andes, het groote Tertiaire gebergte, dat van Noord naar Zuid geheel Z. Amerika doorloopt, een jong ketengebergte, waarvan de vulkanische uitbarstingen en aardbevingen erop wijzen, dat de bodem daar nog niet tot rust is gekomen. De meest bekende vulkanen zijn de Maipo-vulkaan (5 400 m), de Aconcagua (7 040 m), en de Ilullaillaco-vulkaan (6 600 m). In het Noorden van A. bestaan de Andes uit eenige evenwijdige ketens, waartusschen zich hoogvlakten uitstrekken, de zgn. puna's, waarop zoutmeren voorkomen. De Oostelijke helft van A. vormt de afhelling van het Andesgebergte naar den Atl. Oceaan en naar de vlakte van den Paraguay, ontstaan uit het door de rivieren daar neergelegd puin van de Andes en het Z. deel van het Braziliaansche tafelland.

Landschappen. 1° L a a g l a n d v a n d e P a r a n a, verdeeld in Pampas en Gran Chaco, omvattend het N. deel van A. tot aan de Rio Colorado. Beide zijn opgebouwd uit puin van de Andesrivieren en bedekt met een dikke laag löss. Het zijn groote steppengebieden, zonder wouden, daar de regentijd er te kort is. Vroeger voor de jacht (Gran Chaco = groot jachtveld), daarna voor de veeteelt, wordt het land tegenwoordig steeds meer gebruikt voor den landbouw. Groote irrigatie-werken zijn daarvoor noodig, daar de regenval te gering is. Tusschen de Andes en de Sierra de Cordoba, alsook ten O. van genoemd gebergte, liggen de salina's, gebieden zonder afvloeiing naar zee, waardoor zoutmeren en -moerassen ontstaan. De bekendste rivier is hier de Saladilla, eindigend in een zoutmeer. De Paraguay en Parana zijn de belangrijkste rivieren in dit gebied, waarvan de eerste bij hoogen waterstand voor zeeschepen met diepgang van 5 m nog bevaarbaar is tot Asuncion. Met den Uruguay, op de grens van A. en Brazilië, loopt ze in de Rio de la Plata, waaraan de grootste handelsstad, tevens hoofdstad, Buenos Aires gelegen is.

2° P a t a g o n i ë. Dit is het gebied in het Z. van A., ten Z. van de Rio Colorado. Het ligt over het algemeen hooger dan het voorgaande en is door de vroegere vergletsjering grootendeels bedekt met moreene-materiaal. Door de regenarmoede is het hoofdzakelijk steppenland. Groote bevaarbare rivieren zijn hier niet meer en door de geringere beteekenis van het land heeft het ook geen belangrijke havens. De natuurlijke voortzetting is het bergachtige Vuurland.

3° A n d e s - b e r g l a n d, zie Opbouw en reliëf, in dit artikel.

Klimaat. Het N. deel van A. ligt nog in de tropen, met vrij grooten neerslag (1 600—1 800 mm), terwijl de temperatuur er kan stijgen tot 40° C. Zuidelijker heerscht weer een continentaal klimaat met hooge zomertemperaturen, doch de wintertemperatuur blijft in de Pampas hoog genoeg, dat het vee op de estancia's 's winters buiten kan blijven. De Z.O. wind brengt daar winterregens, sneeuwval komt zelden voor. De Z.W. winden (pampero's) brengen in den zomer afkoeling. De N. Pampaswinden zijn heet en droog. A. ligt in de regenschaduw van de Andes en het deel ten Z. van 35°, dat heerschende Westenwinden heeft, is daardoor regenarm. Alleen in Z. Patagonië en aan de O. afhelling van de lage Z. deelen der Andes valt meer neerslag. Over het algemeen genomen is het klimaat van A. voor Europeanen, vooral Spanjaarden en Italianen, bijzonder geschikt.

Flora en fauna. Deze zijn direct afhankelijk van het klimaat. In het N. deel dus lichte tropische wouden. Economisch van het grootste belang is de quebracho, die looistof levert. Waar het W. deel van Midden-A. zeer droog is, komt daar voor een struikformatie met vele doornen (Monte formatie). Ook treft men er vele cactussoorten aan. Het O. deel van Midden-A. wordt ingenomen door de pampas (= velden),groote steppen. De helling der Cordilleren is met bosch bedekt, dat naar boven overgaat in steppen. De puna's, hoogvlakten tusschen de hooge bergkammen, zijn woestijnachtig. Van de zoogdieren moeten genoemd worden: de jagoear, poema of zilverleeuw, apen, wolven, vossen, marters, stinkdieren, buideldieren, ratten, lama's, zooals de guanaco en alpaca, benevens de vicuna, die uitstekende wol levert. In de Andes komen nog voor condors, gieren, arenden en valken. Later zijn uit Europa ingevoerd: rund, paard, schaap, varken.

Bevolking. Oorspronkelijk Indianen, door de immigranten uit de beste deelen teruggedrongen naar het uiterste N. en Z. Eerste immigranten waren Spanjaarden (1512), daarna negers, doch zeer weinig. Bekend als veefokkers zijn geworden de Gaucho's, kleurlingen van Spanjaarden en Pampas-Indianen. De belangrijkste immigratieperiode begint ± 1850, wanneer vooral Spanjaarden, Italianen, maar ook Franschen, Russen en Duitschers er zich vestigen. Van 1857—1926 vestigen er zich ruim $5^1/_2$ millioen immigranten en emigreerden er 2 700 000. Met een dichtheid van 4 inwoners per km², een goed klimaat en goeden bodem, vormt A. in de toekomst nog een

belangrijk kolonisatiegebied voor het dichtbevolkte Europa.

Aantal immigranten:	1922	161.000
	1923	232.500
	1924	191.170
	1925	209.870
	1926	337.700
	1929	90.225

Godsdienst. Kath. godsdienst is staatsgodsdienst, ofschoon andere godsdiensten volkomen vrijheid genieten. Bijna 95% der bevolking is Katholiek; In 1925 slechts ± 11 000 Protestanten. In 1866 B. Aires door paus Pius IX tot aartsbisdom verheven (1582 gesticht); 10 bisdommen; de ap. nuntius zetelt te Buenos Aires. De Katholieke pers beteekent er nog weinig. Taal, zeden en gewoonten zijn hoofdzakelijk nog Spaansch.

Economische toestand. 1° Veeteelt. Deze is vroeger het belangrijkste bestaansmiddel geweest. Oorspronkelijk kende men er geen andere dieren dan lama en guanaco. Na de ontdekkingen werden er Europ. dieren ingevoerd, die zich sterk vermenigvuldigden, maar ook verwilderden. De veeteelt was zeer extensief en de Gaucho's waren de cowboys van A., de bereden herders, die de kudden bewaakten. Tegenwoordig zijn de veeteeltbedrijven (estanciero's) door hooge draadomheiningen van elkaar gescheiden, loopen de dieren in afzonderlijke weiden, naar leeftijd en geslacht gescheiden, en zijn de fokkerijen ontstaan, speciaal voor het fokken van rasvee. Het grootgrondbezit maakt grootbedrijven tot een opp. van 200 km² mogelijk. De veestapel is echter veel verbeterd en het aantal runderen steeg van 1895—1930 van 22 tot 32 millioen. Dit is echter ook mede het gevolg van het zaaien van lucerne (alfalfa), een klaversoort, die snel aangroeit en zoodoende aan de dieren het heele jaar door voldoende voedsel verschaft. De wortels ervan dringen tot 10 m diep den grond in en de plant is dus minder afhankelijk van den neerslag. Bovendien kan het bij goede besproeiing tot 9 maal per jaar geoogst worden. De zuivelfabricage is tengevolge van den wereldoorlog wel opgekomen, maar toch nog niet van groot belang. Hoofdzaak is nog steeds het slachten van de dieren voor de huiden, het vleesch en vet. Naast de runderteelt is de schapenteelt van groot belang, zoodat A. het tweede uitvoerland van wol is. Na 1918 is de wolproductie van A. evenals de wereldwolproductie sterk teruggeloopen tengevolge van het meerdere gebruik van katoen en vooral kunstzijde. Naast 32 millioen runderen in 1930 had A. 44 millioen schapen (hierdoor neemt het de vierde plaats onder de wolproducenten in), $9^3/_4$ millioen paarden en $3^3/_4$ millioen varkens. Het belangrijkste is de vleeschindustrie. Slachtrijke dieren worden verkocht aan de frigadores, de groote slachterijen, die het bevroren vleesch en de huiden uitvoeren naar het dichtbevolkte industriegebied van Europa. Ook de uitvoer van vleeschextract is zeer belangrijk. De veeteelt moet echter steeds meer plaats maken voor den landbouw. Was in 1899 de uitvoer van veeteeltproducten $^2/_3$ van den totalen uit voer,4 jaar later stonden uitvoer van veeteelt- en landbouwproducten gelijk, terwijl deze nu die van veeteeltproducten overtreft, resp. 52 en 44% van den totalen uitvoer.

2° Landbouw. a) Gebied met groote bedrijven (estanciero's), gedeeltelijk landbouw, gedeeltelijk veeteelt, in de gebieden Buenos Aires, Santa Fé, Cordoba, Entre Rios en la Pampa. Grootgrondbezit is oorzaak, dat vele gebieden verpacht worden aan pachters, die meestal Indianen zijn. De pachter bouwt een tijdelijke, armoedige woning, want na 3 of 5 jaar moet de pachter dat gebied weer verlaten en het aan den eigenaar opleveren als weiland, begroeid met lucerne. In den oogsttijd komen hier veel Italianen en Spanjaarden als seizoenarbeiders om na den oogsttijd weer naar hun vaderland terug te keeren, waar hen daar dan weer de oogst wacht. Het gebrek aan arbeidskrachten wordt ook aangevuld door het gebruik van landbouwmachines. Door den vruchtbaren bodem behoeft weinig mest gebruikt te worden. In de drogere deelen past men steeds meer irrigatie toe, om onafhankelijk te zijn van den zeer wisselvalligen neerslag. Sprinkhanen vormen er dikwijls een ware plaag; de regeering steunt de bestrijding hiervan. De voornaamste producten in dit gebied zijn: maïs, tarwe, lijnzaad, haver, waarvan in 1929 de oogst resp. bedroeg $5^1/_2$, $8^1/_2$, 2 en 1 millioen ton. b) Het wijn- en fruitgebied (Mendoza, San Juan, San Luis), waarvan vooral Mendoza veel wijn levert. c) Het Noordelijke tropische gebied met groote bosschen. Dit levert quebrachohout, waaruit een looiextract wordt bereid. Bij Tucuman is de productie van suikerriet nog van belang. Productie (1931) 345 800 ton. d) Het Patagonische gebied, waarvan de bebouwde opp. van 1895—1918 steeg van 5 millioen tot bijna 25 mill. ha. Van minder belang zijn nog de verbouw van aardappelen, tabak, rijst, katoen.

3° Mijnbouw. Ofschoon er verschillende delfstoffen worden aangetroffen, o.a. zilver, lood, koper, wolfram, antimonium, zwavel, borax, zout, goud, steenkool en petroleum, is de mijnbouw toch nog van geringe beteekenis. De laatste twee echter kunnen van groot belang worden. De steenkool wordt gevonden aan den O. voet van de Andes. Petroleum wordt uitgevoerd te Comodore Rivadavia. Productie (1931) 1 845 500 m³.

4° Industrie. Deze is van weinig belang. Genoemd dient te worden de vleeschconservenindustrie (vleeschextract, geconserveerd vleesch), de looistof-(quebracho)industrie, de steeds meer opkomende leerindustrie. Suiker- en looistofindustrie beperkt zich hoofdzakelijk tot de Noordelijke provincies.

5° Handel en verkeer. De uitvoer wordt geheel en al bepaald door den landbouw en veeteelt. Deze bedroeg in 1929 voor landbouwproducten: 596 millioen dollar; veeteeltproducten 230 mill. dollar, boschproducten 18 millioen dollar. Voor maïs en lijnzaad is het in de laatste jaren, nu Rusland bijna niets meer levert, de grootste wereldleverancier. Van de veeteeltproducten moeten genoemd worden wol, huiden, bevroren vleesch (export 1929 600 000 ton), vleeschextract (export 1929 16 000 ton) en boter.

6° Invoer. Deze bestaat voor 60% uit fabrikaten (industrieproducten, luxe-artikelen, machines), 18,5% grondstoffen voor eigen industrie en 12,6% levensmiddelen. De uitvoer overtreft den invoer aanmerkelijk: in 1929 bedroeg de totale invoer 862 millioen dollar, de uitvoer 954 millioen dollar.

7° Verkeer. Voor het binnenlandsch verkeer heeft A. een dicht spoorwegnet, waarvan de meeste lijnen samenkomen in de groote haven Buenos Aires (2,3 millioen). Een belemmering is echter, dat niet alle lijnen dezelfde spoorwijdte hebben. Voor de verbinding met Chili werd een tunnel geboord op 3 000 m boven zeeniveau. Het binnenscheepvaartverkeer is alleen van belang op de Paraguay, Parana en Uruguay.

Het zeeverkeer wordt onderhouden met de V. S. en de voorn. landen van Europa door een belangrijke eigen handelsvloot, terwijl ook de voornaamste buitenlandsche lijnen (voor Ned. de Kon. Holl. Lloyd) de voorn. A. havens aandoen. Naast Buenos Aires dienen als havens genoemd te worden Rosario en Bahia Blanca.

Zuylen.

Landsverdediging. Het leger wordt gevormd door 1° het actieve leger en zijn reserve; 2° de nationale garde; 3° de territoriale garde. De duur van den verplichten militairen dienst is 25 jaren, verdeeld als volgt:

van 20 tot 30 jaar in het actieve leger en in de reserve, waarvan 1 jaar dienst onder de wapenen; van 30 tot 40 jaar in de nationale garde; van 40 tot 50 jaar in de territoriale garde.

Van de jaarlijks beschikbare jonge mannen (± 100 000) wordt om economische redenen slechts 35% ingelijfd, het aandeel voor de marine (± 7 000 man) hieronder begrepen.

Het leger is verdeeld in 5 divisiën en 3 cavaleriebrigaden. Sterkte der wapens: infanterie 19 regimenten; cavalerie 11 regimenten; artillerie 5 regimenten, 6 rijdende batterijen, 4 bergbatterijen; genie 6 bataljons; luchtvaart 3 bombardementsescadrilles, 3 verkenningsescadrilles, 1 jachtescadrille. Buiten legerverband: 1 regiment gendarmes (3 eskadrons), sterk: 592 officieren, onderofficieren en minderen.

De vloot bestaat uit: 2 linieschepen; 2 pantserschepen; 7 kruisers; 7 torpedobootjagers; 5 flottillevaartuigen; 3 onderzeebooten, benevens een aantal kleine schepen voor opleiding, kustbewaking enz. De bemanning telt 27 500 officieren, onderofficieren en minderen, het personeel van de gewone en van de bijzondere reserve — resp. 8 000 en 10 000 man — hieronder begrepen. → Annuaire militaire (1932).

v. Munnekrede.

Geschiedenis. De eerste kolonisatiepogingen van Spanje in de Rio de la Plata(= zilverstroom)-landen mislukten: de ontdekker ervan, Juan de Solis, werd 1515 verdreven door de Indianen, die 1529 het door Sebastiaan Cabot aan de Parana gebouwde fort, St. Espiritu, verwoestten, evenals het door Pedro de Mendoza gestichtte Buenos Aires (1535). De eerste, die de La Plata-landen als afzonderlijke Spaansche kolonie bestuurde, was Martinez de Irala, wiens periode 1540—1560 een der schoonste bladzijden in de gesch. der Spaansche koloniën is. Met zijn medewerking leidde Pedro de la Torre, eerste bisschop van Asuncion, door bouw van kerken, kloosters en scholen, door onderricht in Spaansche taal en landbouw, succesvol de bekeering en beschaving der Indianen. Juan de Garay stichtte 1580 opnieuw Buenos Aires, terwijl de eerste Creoolsche vice-koning Hernandarias (1591—1619) aan de Jezuïeten de gelegenheid gaf tot oprichting hunner reducties van Paraguay, die in hun bloeitijd (1673) ± 160 000 Indianen telden. Van 1620—1776 stonden de La Plata-landen (ingedeeld in 4 prov.) met eigen bestuur onder het vice-koninkrijk Peru, waarna ze een zelfstandig vice-koninkrijk werden met Buenos Aires als hoofdstad, omvattende, behalve Argentina, ook Paraguay, Uruguay, en gedeeltelijk Bolivia. Voorloopig bleven deze koloniën weinig levensvatbaar, daar Mexico en Peru om hun mijnbouw de voorkeur genoten. Terwijl Buenos Aires als handelsstad vooruitging, vervielen intusschen de reducties van Paraguay door de verdrijving der Jezuïeten (1767). In 1806 werden bij Buenos Aires en in 1807 bij Montevideo Eng. bezettingspogingen afgeslagen. De haat tusschen Creolen en Spanjaarden, het Spaansche handelsmonopolie, het voorbeeld van den Amerikaanschen vrijheidsoorlog en der Fr. Revolutie veroorzaakten in de Spaansch-Amerikaansche koloniën vrijheidsoorlogen (1810), die hun aanleiding vonden in de onderwerping van het moederland aan Napoleon (1808).

Reeds 25 Mei 1810 verklaarden eenige provincies van Rio de la Plata zich los van Spanje, de vrijheidsbeweging kwam onder leiding der generaals Belgrano en José de San Martin, door wier toedoen de Nat. Vergadering van Tucuman 9 Juli 1816 de onafhankelijkheid proclameerde van de Ver. Prov. van Rio de la Plata. Bolivia, Paraguay en Uruguay scheidden zich al spoedig als zelfstandige republieken af (zie aldaar). De Constitueerende Vergadering van 1813 had al de tegenstelling gebracht tusschen eenerzijds Unitariërs of Centralisten (de hoofdstedelijke aristocratie van rijke kooplui en intellectueelen), die gecentraliseerde macht der verbonden prov. wilden in de hoofdstad Buenos Aires, anderzijds de Federalisten (bewoners van de vlakten en valleien), die prov. zelfstandigheid wilden met eenheid t.o.v. het buitenland. Aan de hieruit voortvloeiende burgeroorlogen en anarchie maakte de dictatuur van den Federal-leider de Rosas (1829—1852) een einde. In 1852 versloeg de Gaucho-hoofdman Urquiza den tiran de Rosas in den slag bij Caseros, en werd zelf dictator. Buenos Aires trad daarop uit den bond, werd echter door Urquiza er met geweld weer in teruggebracht, nadat de andere prov. de grondwet aangenomen (25 Mei 1853) en hem tot dictator benoemd hadden. Buenos Aires werd hoofdstad en zetel van het Congres en de Bondsregeering. Onder president Bartolomé Mitre (1862—'68), tevens beroemd geschiedschrijver, verflauwde de tegenstelling tusschen Centralisten en Federalisten, en namen de Vereenigde Prov. van Rio de la Plata den naam aan van Republica Argentina. Onder de presidenten Mitre, Sarmiento (1868—'74), Avellaneda (1874—'80) en Roca (1880—'86) kwam A. tot bloei door hun goede zorg voor onderwijs, landbouw en handel en vooral door de wet tot bevordering der Europeesche immigratie op groote schaal (1876). Spoor en telegraaf ontsloten nieuwe gebieden. Een staatsbankroet, tengevolge van corruptie onder president Celman (1886—'90), werd snel bezworen. Grensgeschillen, meestal over betwiste gebieden, werden o.a. door bemiddeling van de V. S. en Engeland opgelost, bijv. 1899 met Bolivia, 1903 met Chili. In 1899 sloot A. met Bolivia en Chili verplichte arbitrageverdragen. De tegenwoordige politieke partijen zijn Conservatieven en Radicalen. Het onder president Pena (1910—'16) ingevoerde algemeen kiesrecht bracht het presidentschap aan den radicaal Hipolito Irigoyen (1916—'22), die gedurende den wereldoorlog neutraal bleef. Na Alvear (1922—'28) werd Irigoyen voor de tweede maal president, maar Sept. 1930 door gen. Uriburu ten val gebracht. Jan. 1932 werd generaal Justo president.

Ofschoon A. constitutioneel een federatieve rep. is, werd het nationale bestuur steeds meer gecentraliseerd in de alles overheerschende hoofdstad en kregen de prov. inderdaad steeds meer het karakter van administratieve onderdeelen. De officieele taal is Spaansch,

practisch bedorven of gewijzigd door het groote contingent vreemdelingen (meer dan 1/4 der bevolking). Binnen een eeuw heeft A. zich ontwikkeld van een land met anarchie, burgeroorlog en onvaste grenzen, tot een welbegrensd en goedbevolkt rijk, waarin, ondanks de cosmopolitische bevolking (vooral van de hoofdstad!), een sterk nationalistische geest leeft.

Kath. Kerk. Na 1538 brachten Franciscanen, Mercedariërs, Dominicanen en Jezuïeten het Christendom in de La Plata-landen (o.a. ook → Reducties van Paraguay).

1582 kreeg A. zijn eersten bisschop in Buenos Aires, dat in 1866 aartsbisdom werd. De 19e eeuw verhinderde verderen bloei der Kerk door liberalisme, radicalisme, confiscatie van kerkelijke goederen enz. Ook nu nog is door gebrek aan priesters, scholen en Kath. pers, en door het verboden of slecht geregelde godsdienstonderricht, onder de overigens bijna geheel Kath. bevolking het godsdienstig leven vaak weinig opgewekt. Vele nieuwe kloosterorden brengen daarin eenige verbetering. Salesianen van Don Bosco missionneeren onder de Indianen van Patagonië en de Pampas, de Franciscanen in de Gran Chaco. Het Katholicisme is de bevoorrechte godsdienst, volgens de grondwet moet de president Kath. zijn. Onder het aartsbisdom Buenos Aires staan 10 bisdommen en 563 parochiën met ± 1 250 geestelijken en ± 870 ordegeestelijken. A. heeft een ambassade bij den H. Stoel.

Lit.: H. D. Sisson, La républ. Argentine (Parijs 1910); W. S. Robertson, History of the Latin-American nations (New York-Londen 1922); J. T. Bertrand, Histoire de l'Amérique espagnole (2 dln. Parijs 1929); Lexikon für Theologie u. Kirche; Herder (I 1930). *Wübbe.*

Bestuur. A. is een bondsrepubliek, bestaande uit 14 zelfstandige provincies, 10 territoriën, bestuurd door de centrale regeering en 1 bondsdistrict (Buenos Aires). Zetel der Regeering te B. Aires. De president wordt voor 6 jaar gekozen. Wetg. lichamen zijn de Senaat, 30 leden, 2 uit elke prov. en 2 uit Buenos Aires, gekozen door prov. vergadering, en een Huis van Afgevaardigden, door de bevolking gekozen, 1 op 33 000 inw.

Lit.: Garzon, La République Argentine (1912); W. Schmidt en C. Grotenold, Argentinien (1912); Stichel, Argentinien (1919); R. H. Whitbeck, Economic Geography of South America (New York 1926); F. Kühn, Argentinien (1927); Pierre Denis, Amérique du Sud (Parijs 1927); Argentine Year book; Lexikon für Theologie und Kirche (1930); The south American Handbook (1932-'33). *Zuylen.*

Argentobismuth, → Zilverertsen.

Argentopyriet, → Zilverertsen.

Argentorate of Argentoratum (ant. geogr.), teg. Straatsburg.

Argentotypie, fotografisch copieerprocédé, dat weinig meer in gebruik is. De lichtgevoelige laag bestaat hier uit een mengsel van ferro-oxalaat en zilvernitraat. Bij de belichting gaat het ferro-oxalaat in ferri-oxalaat over. Hierbij ontstaat een zeer zwak zichtbaar beeld, dat door baden, bijv. in kaliumoxalaat, in een krachtig zilverbeeld overgaat. De afdrukken zijn roodbruin of zwart van tint. Het fixeerbad bestaat uit 100 cm^3 water en 3 cm^3 geconcentreerde ammoniak. *Modderman.*

Argentovaria (ant. geogr.), stad der Rauraci in Germania superior, teg. waarsch. Horburg bij Colmar. In 378 versloeg Gratianus hier de Alamannen.

Argentijnsch Bekken, diep bekken (max. diepte 6 000 m) beoosten Argentinië over ongeveer de halve breedte van den Atlantischen Oceaan.

Argentijnsch vleesch, vleesch van in Argentinië geslacht jong vee. Het wordt door bevriezing geconserveerd en in speciale koelruimten, vooral overzee, geëxpedieerd. Het vormt een goed en goedkoop voedsel, doch moet na ontdooiing spoedig geconsumeerd worden., daar het snel bederft.

Arges(u), onbevaarbare linkerzijrivier van den Donau, ontstaat op de Transsylvaansche Alpen en stroomt langs Pitesti.

Arghana-Maden, gehucht in Klein-Azië, in den W. Armeenschen Taurus; met rijke kopermijnen (28% ertsgehalte).

Argia, 1° dochter van Adrastus, vrouw van Polynices; met Antigone, Polynices' zuster, begroef zij haar gemaal tegen het verbod van Creon in.

2° Vrouw van Polybus, moeder van Argus, den bouwer van de Argo.

3° Dochter van Oceanus, zuster en gemalin van Inachus, moeder van Io. *Davids.*

Argiletum (< Argos, gastvriend van Euander, of < Argillus, senator, die op die plaats gedood zou zijn), geogr. wijk in Rome tusschen Subura en Forum, waar in lateren tijd vooral handwerkers en boekhandelaren woonden. *Weebers.*

Argilla, → Witte lotus.

Arginusen, drie eilandjes bij Lesbos aan de W.kust van Kl. Azië. Bij de A. versloeg in Aug. 406 de Atheensche vloot de Spartaansche onder Callicratidas, die sneuvelde. De Ath. aanvoerders, die deze overwinning behaald hadden, werden, ondanks het verzet van Socrates, ter dood veroordeeld, omdat zij, door storm verhinderd, hun schipbreukelingen niet gered hadden. *Davids.*

Argiven, Argeioi, bewoners van → Argos.

Arglist, 1° (Ned. Recht) de kwade trouw (Code civil: dol), waarmede hetzij de bezitter van een nalatenschap, in stede van die aan den erfgenaam af te geven, zich van zijn bezit ontdoet (art. 881 B.W.), hetzij een schuldenaar in de vervulling van zijn verbintenis nalatig blijft (art. 1283, 1284). De arglistige bezitter moet toch de erfenis afgeven, de schuldenaar moet wegens zijn a. vergoeden, ook de schade, welke men niet heeft voorzien of heeft kunnen voorzien (art. 1283 B.W.). *Petit.*

2° (Belg. Wetg.) Iedere kunstgreep, dien iemand gebruikt om een ander bij dwaling in een rechtshandeling te doen toestemmen, of om hem ten minste meer nadeelige voorwaarden daarbij te doen onderschrijven. Arglist is een oorzaak van vernietigbaarheid der overeenkomst, indien zij door de eene partij jegens de andere gepleegd werd en het klaarblijkend is, dat zonder dat bedrog de tegenpartij niet zou toegestemd hebben in het contract (art. 1116). Arglist, gepleegd door een derde, of die enkel en alleen invloed uitgeoefend heeft op de condities van de overeenkomst, geeft slechts aanleiding tot schaden en interessen.

In de testamenten en schenkingen is de arglist, alhoewel door een derde gepleegd, nochtans een reden tot vernietiging, zoodra zij de oorzaak van de milddadigheid geweest is. De schuldenaar, die wegens zijn a. niet kan betalen, is aansprakelijk, zooals in Ned. (B.W. art. 1150-1151).

De hiervoren onder Ned. Recht behandelde gevallen

KERKELIJKE INDEELING

♁ AARTSBISDOM

♁ Bisdom

✝ *Apost. Vikariaat*

BOLIVIA

CHILI

ARGENTINIË

BRAZILIË

PARAGUAY

URUGUAY

ASUNCIÓN

SANTIAGO

BUENOS AIRES

MONTEVIDEO

A. BISDOM BUEN. AIR

Tarapaca

Antofagasta

Salta

Concepción

Villa Rica

Tucumán

Corrientes

Santiago del Estero

Catamarca

La Serena

Córdoba

San Juan

Santa Fé

Paraná

Salto

Melo

S. Felipe

Valparaiso

Rancagua

La Plata

Talca

Linares

Chillan

La Concepción

Temuco

S. José

Ancud

Magallanes (Punta Arenas)

NATUURLIJKE STREKEN EN DICHTHEID VAN BEVOLKING

Bewoners per KM²

	0		2–10
	0–1		11–20
	boven 20		

o Steden van 50.000 – 100.000 inw.

⊙ " " 100.000 – 500.000 "

◎ " " 500.000 1000.000 "

▣ " boven 1000.000 "

Chaco

Kord. Patagonië

Hoogvl. v. Patagonië

Pampas

Antofagasta

Asunción

Tucumán

Córdoba

Santa Fé

Mendoza

Valparaiso

Santiago

Pergamino

BUENOS AIRES

Montevideo

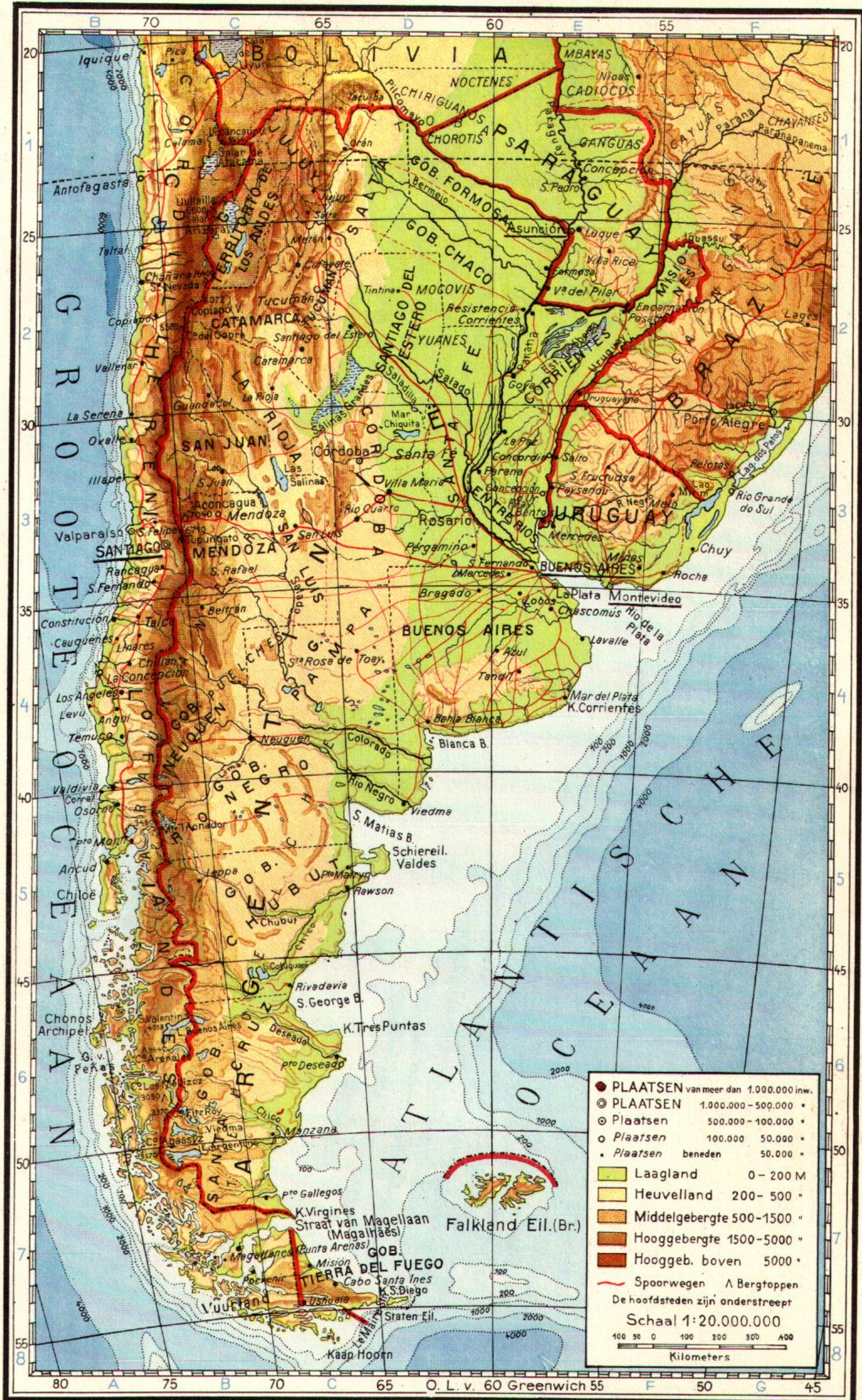
La Concepción

Azul

Tres Arroyos

Bahia Blanca

ARGENTINIE, CHILI
URUGUAY EN PARAGUAY

worden in België meestal gevallen van kwaden trouw genoemd: hij, die zaken verbergt, die tot een nalatenschap behooren, verbeurt zijn erfrecht op die zaken (B.W. art. 801), de bezitter te kwader trouw moet de vruchten van de zaak aan den eigenaar teruggeven (B.W. art. 549); zoo ook de bezitter te kwader trouw van een nalatenschap, en de persoon, wien bij vergissing een betaling gedaan werd (B.W. art. 1378); wie te kwader trouw een anders goed verkoopt, moet aan den kooper alle door dezen laatste gedane uitgaven en kosten vergoeden (B.W. art. 1635).

Een verwant begrip is de bedrieglijke benadeeling van de rechten van den schuldeischer door een handeling van den schuldenaar: de schuldeischer is bevoegd om naar gelang van de omstandigheden de vernietiging van de rechtshandeling, of enkel schadevergoeding te vorderen (B.W. art. 1167).

Kluyskens/V.Dievoet.

Argo, → Argonauten.

Argo, een groot sterrenbeeld van den Z. hemel. Ook wel Argo Navis, (Lat., = het schip Argo). Meestal wordt het verdeeld in eenige afzonderlijke sterrenbeelden, o.a. Carina (de kiel); Puppis (de achtersteven); Vela (de zeilen). Van Puppis komt in Ned. in voorjaarsavonden een deel boven den horizon.

Argo, roeivereeniging der studenten van de Landbouwhoogeschool te Wageningen.

Argoat, binnenland van Bretagne in Fr. (boschland); arm, weinig bevolkt; wat landbouw.

Argob, landstreek in Transjordanië, volgens de H. Schrift zeker in Basan gelegen, doch vooral door corruptie van den tekst (Deut. 3. 13, 14 e.a.) niet met zekerheid nader aan te duiden. — A. in 4 Reg. 15. 25 (Vulg.) als plaatsnaam beschouwd, is waarsch. de naam van een persoon.

Argolis, landschap in het O. van de Peloponnesus (Gr.), bestaande uit het O. schiereiland met tot 1 000 m hooge gebergten en de vruchtbare vlakte ten W. daarvan, met de steden Argos en Nauplia. Teelt van rozijnen, tabak en zijderupsen. Voor Argolis in de Oudheid, → Argos.

Argon in den dampkring. In de troposfeer bevatten 100 volumedeelen droge lucht 0,94 deelen argon. Dit betrekkelijk zware gas zou op een hoogte van ongeveer 60 km uit de stratosfeer verdwijnen. → Edelgas.

De op het vertrek wachtende Argonauten. School van Polygnotus. Krater uit Orvieto, nu te Parijs.

Argonauta, soort der achtarmige inktvisschen.

Argonauten (Gr. myth.), de Argovaarders. De tocht der A. werd door een aantal Gr. helden ondernomen om het Gulden Vlies te halen uit Colchis. Leider was → Iason, die het plan voor den tocht gemaakt had in opdracht van Aeson. Heracles, Theseus, Castor en Pollux, Polyphemus, Peleus, Meleager, de Boreaden: Zetes en Calaïs, en Orpheus gingen mede. De litteraire traditie noemt bovendien nog vele andere helden en het aantal avonturen was voor uitbreiding vatbaar. De voornaamste trekken der sage komen hierop neer: het schip was de Argo, tot dan toe het grootste schip, onder leiding van Athene te Pagasae gebouwd; daarin was een stuk van den heiligen eik te Dodona verwerkt, dat de gave van spreken en voorzeggen bezat. Vijftig roeiers konden er plaats in nemen. Onder het gezang van Orpheus voeren de A. naar Lemnos en Cyzicus. Daar bevrijdden ze de Doliones van de zesarmige reuzen. Ze bereikten Bithynië,

waar Amycus, koning der Bebrycen, een vuistvechter, door Pollux werd overwonnen. In Thracië bevrijdden de Boreaden, Zetes en Calaïs, den blinden Phineus van zijn kwelgeesten, de Harpyen. De A. passeerden de Symplegaden, de telkens tegen elkander slaande rotsen, die daarna voor altijd vast stonden. Langs de Zuidkust der Zwarte Zee varende bereikten ze het Ares-eiland, Aretias, waar zij de door Heracles verdreven Stymphalische vogels, die daar een wijkplaats hadden gevonden, wegjoegen naar het vasteland. In Colchis wilde koning Aeëtes het Gulden Vlies aan Iason slechts geven als deze een onmogelijke opdracht zou volbrengen. Iason slaagde daarin met behulp van 's konings dochter Medea. Zij bedwelmde den draak, die het Gulden Vlies bewaakte. Iason roofde het. Medea vluchtte met de A. en nam haar broertje Absyrtus mee. Toen Aeëtes hen achtervolgde, doodde zij Absyrtus en strooide zijn ledematen over de zee. De koning zag de drijvende ledematen van zijn kind en verzamelde ze. Daardoor hadden de A. gelegenheid om te ontvluchten. Zij bereikten eindelijk na vele avonturen de haven van Pagasae. De sagen, die den tocht der A. betreffen, zijn grootendeels ontstaan door de tochten der Milesiërs over de Zwarte Zee. Het land Aia, waarin Colchis lag, localiseerde men doorgaans ten N. der Zwarte Zee; hier en daar vinden we echter een localiseering in het verre Westen. De tocht der A. leverde dankbare thema's aan antieke kunstenaars.

L i t.: Roscher, Ausführliches Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie (I, 502 s.v. Argo).

Davids.

V o o r s t e l l i n g i n d e k u n s t. Vooral op vazen zijn de A. afgebeeld, als ze op Cyzicus of in Bithynië aan land gaan (Ficoronische Cista): Polydeukes bindt Amycus aan een boom vast. Op een Apulische vaas het gesprek tusschen Iason en Medea. Vele voorstellingen behandelen den strijd met de slang of den draak om het Gulden Vlies. *Knipping.*

D e A r g o n a u t e n i n d e l i t e r a t u u r. Over deze helden ontstond een uitgebreide cyclus van avonturenverhalen. De stof, waaruit reeds door den dichter der Odyssee, door Pindarus en Euripides geput werd, vond na Christus' geboorte nog bewerkers in Seneca, Apollonius van Rhodus en Valerius Flaccus. Bijzonder werd zeer dikwijls de Medea-figuur dramatisch behandeld, bij de Grieken door Sophocles en Euripides, bij de Romeinen o.a. door Ennius, Ovidius, Seneca, later door Corneille, Grillparzer, Mendès. *v. d. Eerenbeemt.*

Argonnen, bergrug in N.O. Fr.; 300 m hoog hard zandsteenplateau met dichte wouden. Het water zakt niet weg, dus zeer vochtig. De spoorweg Metz—Verdun gaat er door.

Argos (thans Planitza; 12 000 inw.), naar de overlevering de oudste stad van Griekenland, dicht bij de golf van Nauplia. De hegemonie over Argolis, in de heroïsche tijden van Tiryns en Mycene naar A. overgegaan, bleef aldaar ten tijde der Doriërs gehandhaafd; bloeiend vooral was het beheer van Pheidon. Door oorlogen met Sparta (Cynuria-slag 550 v. Chr.) verminderd A.'s macht, doch A. verwoest in de 5e eeuw Tiryns en Mycene, neemt de leiding van de Nemeïsche Spelen, maar wordt als bondgenoot van Athene te Mantinea (418) door Sparta overwonnen. Dat was het einde van Argos als grootmacht. In de volgende decenniën komen afwisselend oligarchie en democratie aan het bewind. Pyrrhus belegert de stad tevergeefs (272) en sneuvelt er. Onder Augustus is A. het brandpunt der Panhellenen. In de 13e eeuw komt het beurtelings in de macht van Venetianen en Turken. De Venetianen werden er 1716 definitief verdreven.

A. was het vaderland van Polycletus. Archeologische resten zijn er van het theater, van de Acropolis, en van den onderbouw van het Heraion. De stad bezit een archeologisch museum.

L i t.: Volgraff, Bulletin de Correspond. hellénique (1904, 364—99; 1906, 1—45; 1907, 139—184).

E. de Waele.

Argostolion of A r g o s t o l i, hoofdstad van nomos Cephalonia (Gr., 38° 10′ N., 20° 31′ O.) met goede haven, 8 293 inw. (1928). Nabij de stad stroomen dagelijks ± 60 000 m² zeewater in spelonken van het kalkgebergte met zooveel kracht, dat er molens door gedreven worden. Waarheen dit water gaat, is onbekend.

Argot, → Jargon.

Argovien, onderafdeeling van den Malm (→ Juraformatie) in de Alpen.

Argulidae, → Karperluis.

Argument (Lat., = bewijs) is 1° in de w e l s p r e k e n d h e i d een door den redenaar tot bewijs zijner stelling aangevoerde reden, welke geschikt is, den toehoorder de waarheid, noodzakelijkheid enz. der stelling te doen inzien. Naar dit doel kan men 3 soorten onderscheiden: sommige, die meer het v e r s t a n d bevredigen, andere die meer de v e r b e e l d i n g voldoen, weer andere die vooral op het g e m o e d werken. Men v i n d t a. in het wezen der betreffende zaak, in de gevolgen ervan, enz., verder in het getuigenis van beroemde of heilige personen, in voorbeelden, enz. De k e u z e der a. moet geschieden overeenkomstig het te bereiken doel der redevoering en het karakter daarvan (gewijd of ongewijd), verder overeenkomstig begrip en stemming der toehoorders, omstandigheden van tijd en plaats, enz. Voor de u i t w e r k i n g en r a n g s c h i k k i n g der a., → Argumentatie. *v. d. Eerenbeemt.*

2° A. in de w i s k u n d e, → Complex getal, → Functie.

Argumentatie (Lat., = bewijsvoering) is in de welsprekendheid het uitvoerig behandelen van het argument of de reeks van argumenten; vandaar ook: het positieve gedeelte der confirmatie. Opdat immers de toehoorder de waarheid, noodzakelijkheid enz. eener vooropgezette stelling inzie, moet worden aangetoond, dat de argumenten werkelijk bewijzen; zijn de argumenten in zich zwak, dan dienen ze voor dat doel sterk te worden voorgesteld. A. geschiedt door ontleding van het argument of door redeneering. Deze uiteenzetting en redeneering beantwoorde geheel aan het te bereiken doel, gesteldheid der hoorders, meer naar de eischen der psychologie dan der zuivere logica. Zijn er meerdere argumenten, die alle tot hetzelfde doel moeten meewerken, dan is het van belang, de meest psychologische rangschikking te maken, zwakkere argumenten handig te plaatsen tusschen sterkere, enz. Ook → Amplificatie. *v. d. Eerenbeemt.*

Argumentum heet dikwijls in Lat. bijbels het voorwoord, dat over den schrijver, het karakter en de beteekenis, den oorsprong en geschiedenis van het betreffende bijbelboek inlicht (ook Praefatio of Prologus). Deze a. zijn van zeer ouden datum en na St. Hiëronymus ook in de Vulgaat opgenomen. Zij hadden invloed op de iconographie der Evangelisten.

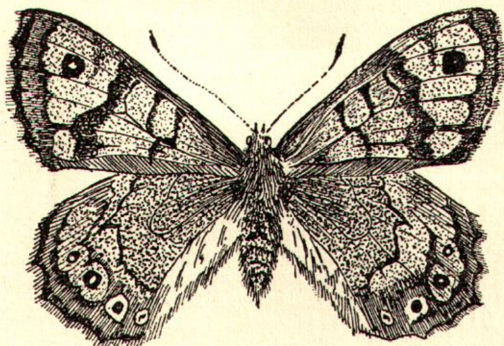
J. Sassen.

Argumentum ad hominem is een indirect bewijs, waarin de tegenstander op grond van zijn eigen principen tot gevolgtrekkingen gebracht wordt, die hij als valsch moet erkennen. Worden die principen gebruikt om de eigen stelling rechtstreeks te bewijzen, dan geldt het argument enkel met betrekking tot dezen persoon, zonder algemeene bewijskracht te bezitten. *F. Sassen.*

Argus (Gr. myth.), Panoptès genaamd, de alziener, die vele oogen had; volgens sommige mythen 100, waarvan er 50 geopend waren, terwijl A. sliep; vandaar de uitdrukking: Argusoogen. De ijverzuchtige Hera had A. aangesteld om haar mededingster Io te bewaken. Heracles deed A. inslapen en doodde hem. Hera zette de oogen van A. op den staart van den pauw, die aan haar gewijd was. *Davids.*

Argusoogen, → Argus.

Argusvlinder, Pararge Megaera. Leeft van zwenkgras en misschien weegbree. De vlinder vliegt in snelle vlucht bij voorkeur op zonnige wegen en paden;

zet zich gaarne tegen muren aan. Niet zeldzame dagvlinder in Europa en Afrika. Van boven donkergeel met bruingrijze dwarslijnen. Voorvleugels met één groot en daarnaast een zeer klein gekernd oog voor de vleugelpunt. Onderzijde der achtervleugels grijs gemarmerd. 36—46 mm groot. Rups zeegroen met donkere ruglijn, waarlangs wit is afgezet. Zijlijn geel gerand. *Bernink.*

Arguyo, Juan de, Spaansch dichter van de Sevillaansche school; door zijn tijdgenooten zeer geroemd. * 1564 (?) te Sevilla, † 1623. Behalve een Descripción de las fiestas de la Inmaculada en verschillende cartas, schreef hij nog een zestigtal sonnetten, in den geest van Herrera, die hem recht geven op een plaats onder de beste Spaansche dichters in dit genre. Door Philips II werd hij tot veinticuatro (gemeentelijk magistraat) van Sevilla benoemd. *Steenhoff.*

Argyll, graafschap in West-Schotland, bij de Firth of Clyde en de Firth of Lorn. Het graafschap, ruim 8 000 km² groot, bestaat uit steil bergland met tal van meren, terwijl de inhammen der zee ver het land binnendringen); veel eilanden, o.a. Mull, Islay en Jura. Naast eenigen landbouw heeft het een uitgebreide steenindustrie, terwijl ook de vischvangst en het vreemdelingenverkeer veel bijdragen in het bestaan van het volk. Hoofdstad is Lochgilphead.

Argyll, 1° graaf Archibald Campbell van, Schotsch edelman. * 1598, † 1661, streed sedert 1638 tegen de invoering der episcopale kerk in Schotland en werd aanhanger van Cromwell. Na den dood van Karel I (1649) ging hij weer over tot de partij van Karel II, woonde diens kroning bij te Scone, maar bood na de nederlaag der koningsgezinden in N. Engeland (1652) zijn onderwerping aan Cromwell aan. Daarom werd hij na de Restauratie ter dood gebracht.

2° Zijn zoon (* 1629, † 1685) streed met den vader in 1650 tegen Cromwell, bleef aan Karel II getrouw en kreeg daarom in 1663 al de goederen en waardigheden van zijn huis. Als vijand van den hertog van York, den lateren Jacob II, werd hij in 1681 verbannen en ging naar Nederland. In 1685 deed hij een poging om Schotland tegen Jacob II in opstand te brengen, werd gevangen genomen en ter dood gebracht.

3° De kleinzoon John A. streed onder Marlborough in den Spaanschen Successieoorlog en verdedigde in 1712 Schotland tegen Jacobietische woelingen.

Lit.: Willcock, A Scots earl in covenanting times (1908). *v. Gorkom.*

4° Gravin Isabella van. De naam van deze gemoedelijke oud-Schotsche dichteres is ons bewaard gebleven dank zij de opname van één harer korte gedichten over de liefde in de verzameling, door James Mc Gregor tusschen 1512 en 1542 tot stand gebracht. *Evers.*

Argyll-Robertson-verschijnsel noemt men de vooral bij zenuwsyphilis gevonden afwijking in pupilreacties, waarbij de pupil op lichtinval niet meer, doch op convergentie (bij het zien naar een nabij gelegen voorwerp) nog wel nauwer wordt.

Argynnis, → Pijlstaartvlinders.

Argyra (Ar'gyra), 1° (Gr. myth.) bronnymf in Achaia, beminde den schoonen herder Selemnos, tot zijn schoonheid verwelkte. Toen verkwijnde Selemnos. Hij werd door Aphrodite in een rivier veranderd, waarvan het water de kracht bezat, liefdesmarten te doen vergeten.

2° Stad in Achaia en in Pontus.

3° Zilvermunt onder Constantijn en zijn opvolgers. *Davids.*

Argyráspides (< Gr. arguros = zilver; aspis = schild), een keurcorps van 3 000 man in het leger van Alexander den Grooten; ze waren bewapend met schilden, die met zilver waren beslagen. Toen Alexander het Perzische rijk veroverd had, verleende hij het voorrecht van het zilveren schild aan al zijn soldaten. Deze a. kwamen na zijn dood onder bevel van Eumenes. Ze leverden dezen over aan Antigonus. Antigonus liet hen op gevaarlijke posten plaatsen en aldus omkomen. *Davids.*

Argyrodiet, regulair mineraal van de samenstelling $Ag_8 Ge S_6$. Het moet opgevat worden als een basisch zilverzout van het sulfogermaanzuur $H_4 Ge S_4$. Winkler ontdekte in 1886 het element Germanium in dit mineraal. Voor de blaaspijp op kool gegloeid, wordt A. tot zilver gereduceerd. Argyrodiet komt samen met andere zilverertsen voor bij Freiberg in Saksen en bij Potosi in Bolivia. *Hofsteenge.*

Argyrokastro, Alb.: Gjinokastre (40° 6′ N., 20° 11′ O.), hoofdstad van gelijknamige prefectuur in Albanië, 10 830 inw. (1930).

Argyroneta, → Waterspin.

Argyrophaan, → Argentaan.

Argyropúlus, Joannes, Grieksch humanist; * 1416, † 1486. Vóór den val van Constantinopel (1453) kwam hij naar Italië. 1441 Padua; in Florence doceerde hij Grieksch. 1471 te Rome. Hij vertaalde werken van Aristoteles. Leerlingen: Apostolius, Politianus en Reuchlin.

Argyrosis, → Zilververgiftiging.

Arhat, → Theosophie.

Arhythmie, een stoornis in het regelmatig rhythme. In de geneeskunde wordt dit woord gebruikt om aan te duiden, dat de polsslag onregelmatig is, de pauze tusschen de opvolgende hartsamentrekkingen dus niet even groot. De onschuldige vorm van arhythmie wordt veroorzaakt door extrasystolen, d.w.z. extra, voortijdige samentrekkingen van het hart, waarop een pauze volgt, die langer is dan de gewone. Deze pauze voelt men alsof het hart stilstaat; in het gewone spraakgebruik genoemd: overslaan van den pols. *v. Balen.*

Aria (a n t. g e o g r.), Perzische satrapie, ten Z.O. van de Caspische Zee, 330 v. Chr. door Alexander den Grooten veroverd, later een deel van het rijk der Seleuciden, daarna Parthisch.

Aria (m u z i e k), komt niet alleen als onderdeel van opera, oratorium en cantate voor, maar ook zelfstandig. Men onderscheidt de aria's: 1° naar den vorm, in da capo-aria, waarbij het eerste deel na het tweede herhaald wordt, al of niet met versieringen; a. in rondovorm; a. in hoofdvorm; a. met recitatief. 2° naar het karakter, in dramatische a., coloratuur- of bravour- en komische a. De zgn. concert-aria heeft meestal vrijen hoofdvorm. *H. Andriessen.*

Ariadne (Gr. m y t h.), dochter van Minos, koning van Creta. De Atheensche koningszoon T h e s e u s, op Creta gekomen, won haar liefde. Zij gaf hem, toen hij den Minotaurus in het Labyrinth zou dooden, een van Daedalus gekregen kluwen touw, waarvan Theseus het einde aan den ingang van het Labyrinth vastmaakte. Dit touw afwindend, ging hij den doolhof binnen. Na het verslaan van den Minotaurus wees de draad hem weer den weg terug. A. ging met Theseus bij zijn vertrek van Creta mee, maar op N a x u s liet deze haar achter. Daar huwde Dionysus (Bacchus) haar. *Davids.*

V o o r s t e l l i n g i n d e k u n s t. In den aanvang werd heel de geschiedenis van A., vanaf haar verloving met Theseus tot aan haar ontmoeting met Bacchus, vnl. op vaaswerken behandeld. In den Hellenistischen tijd zien we in de beelden een voorliefde voor de treurende, teleurgestelde A., op Naxos achtergelaten, soms wordt ze slapend voorgesteld (Vaticaan). Op muurschilderingen komt veelvuldig de wilde bruiloft van Bacchus en A. voor. *Knipping.*

Draad van Ariadne, overdrachtelijk gebruikt voor handig boekje van een moeilijke wetenschap, of ander hulpmiddel.

Ariaeus, Perzisch veldheer, vriend van Cyrus den Jongeren en onderbevelhebber in den slag bij Cunaxa (401 v. Chr.). Hij was behulpzaam bij het verraderlijk gevangennemen der Gr. aanvoerders. Vermoedelijk viel hij in 394 in een opstand tegen Artaxerxes in Sardes.

Arialdus, H e i l i g e, priester te Milaan, zich onderscheidend door zijn strenge predikaties tegen de laksheid en zedeloosheid der Lombardische bisschopshoven en den met deze verbonden adel. Er ontstond een siocale beweging uit (Pataria genoemd), die vooral onder de lagere volksklassen aanhang vond. A. werd 1066 door zijn tegenstanders vermoord. Feestdag 27 of 25 Juni.

L i t. : Pellegrini, Fonti e Memorie di S. Arialdo (Milaan 1902); Archiv f. Kulturgesch. (1914 en 1916). *Slootmans.*

Ariana, sinds Eratosthenes de Gr. naam van de landen in het O. van het hoogland van Iran: Gedrosia, Carmania, Drangiana, Arachosia, het land der Paropamisadae, Aria en Parthyaea.

Arianisme, dwaalleer, genaamd naar A r i u s, loochent de ware Godheid van Christus door te leeren, dat de Zoon niet van eeuwigheid was en dat Hij niet uit den Vader geboren, maar door Dezen uit het niet geschapen is. Ofschoon deze ketterij, ± 318 begonnen, reeds 325 werd veroordeeld door het eerste Alg. Concilie te Nicea, beheerschte de strijd voor en tegen haar de geschiedenis der 4e eeuw. De ketterij werd zoo machtig, dat volgens St. Hieronymus de wereld (± 359) met verbazing zag, dat zij Ariaansch was geworden. Het A. dankte dit succes niet aan de leer als zoodanig, noch aan eminente woordvoerders, maar aan de politiek der keizers, vooral Constantius II en Valens. Het werd verzwakt door splitsing in meer en minder radicale richtingen (Anomoeërs, Homoeërs, Homoïousianen) en ging sterk achteruit sinds den dood van Valens (378). Intusschen was het door verdreven Ariaansche bisschoppen gepredikt aan nog heidensche stammen, zoodat Oost- en Westgoten, Longobarden, Vandalen e.a. niet het ware Christendom, maar het A. omhelsden. De Vandalen hebben in de 5e eeuw in N. Afrika de Katholieken gruwelijk vervolgd, de andere Ariaansche stammen waren niet zóó vijandig. Als eindelijk de Katholiek geworden Franken de overmacht krijgen in het Westen, komen ook de andere stammen geleidelijk tot de ware Kerk. Het A., dat door de politiek vooral succes had gehad, werd wetenschappelijk verpletterd door geleerden als Athanasius in het Oosten, Hilarius van Poitiers in het Westen, de drie groote Cappadociërs, en eindelijk Augustinus en zijn leerling Fulgentius van Ruspe.

L i t. : in Dict. Théol. Cath. (I, 1779—1859); Dict. Hist. Géogr. (IV, 109—113). *Franses.*

Ariano di Puglia (Italië, 41° 10′ N., 15° 4′ O.), stad in de prov. Avellino. Op een rots, 817 m boven zee; 21 400 inw. Bisschop. Vaak last van aardbevingen. Holenwoningen in de kalksteen.

Ariaramnes, persoon uit het Perzische geslacht der Achemenieden, zoon van Teispes en grootvader van Hystaspes.

Ariaráthes, naam van verscheidene koningen van Cappadocië. A. I verklaarde zich onafhankelijk na den dood van Alexander den Grooten; aangevallen en vermoord door Perdiccas (322 v. Chr.). A. X, door Caesar op den troon gezet, onttroond door Antonius; daarbij vond A. den dood (36 v. Chr.).

Arias, F r a n c i s c u s, Jezuïet, * 1533 te Sevilla, † 15 Mei 1605 aldaar. Schrijver van ascetische werken, o.a. „de imitatione Dominae nostrae gloriosae Virginis et Deiparae Mariae”.

L i t. : Sommervogel, Bibl. de la Compagnie de Jésus (I, 540—549).

Arias Montano, B e n i t o, bekend theoloog van het Concilie van Trente. * 1527, † 1598 te Sevilla. Op last van Philips II gaf hij met anderen den Antwerpschen → p o l y g l o t t e n b i j b e l uit (1569-1572) in acht deelen, waarvan de laatste drie grammaticale, lexicographische en archeologische studies bevatten. Hij gold als een wonder van kennis der oude en nieuwe talen, en als een reus van arbeidskracht en geleerdheid. Ook schreef hij werken van archeologischen, literairen en ascetischen aard.

L i t. : L.Pfandl, Gesch. der span. Nationallit. (1929); Dict. d'Hist. et de Géogr. (IV). *J. Sassen.*

Ariaspes, zoon van Artaxerxes II. Hij kwam door zelfmoord om het leven.

Aribert, aartsbisschop van Milaan. † 1045. Zeer strijdlustig; ijverig partijganger van den Duitschen keizer, speciaal van Koenraad II, die hem echter vanwege de vele ingekomen klachten ter verantwoording riep. A. weigerde vooraf reeds diens uitspraak te aanvaarden. Hij werd gevangen genomen, wist evenwel spoedig te ontkomen. Door Hendrik III werd hij weder in genade opgenomen.

L i t.: Dict. Hist. Géogr. (IV, 157 vlg.); Lex. Theol. Kirche (I, 641 vlg.). *v. d. Borne.*

Aribo, aartsbisschop van Mainz (1021—'31), ijverig bevorderaar van de kerkelijke tucht en van kunst en wetenschap. Aartskanselier voor Duitschland en Italië. Zijn graf in den dom te Mainz is in 1925 teruggevonden.

Aribo Scholasticus, koorleider aan de kathedraal van Freisingen, † 1078; schreef een bekend, niet overal even duidelijk, commentaar „Musica" op den Micrologus van Guido van Arezzo.

U i t g.: Gerbert, Scriptores II.

Arica, zeehaven, stad in de prov. Tacna, N. Chili, 18° 28′ Z., 70° 24′ W., aan de monding van de Rio de Azapa gelegen. 10 700 inw. Spoorweg naar la Paz en Tacna; meermalen door aardbevingen geteisterd, in 1605 en in 1868, omgeving ervan zeer ongezond; uitvoer van koper, salpeter; opslagplaats van Boliv. producten. Behoorde tot 1880 aan Peru. 6 Juni 1880 werd A. door Chileenen stormenderhand genomen. In 1883 stad en prov. voorloopig bezit van Chili voor de tijd van minstens 10 jaren, in 1894 voorgoed aan Chili. In 1929 de kwestie opgelost. Het grootste deel van Tacna aan Peru teruggegeven. A. bleef echter bij Chili. De nieuwe grens ligt ten N. van den Arica-spoorweg, die aan Chili blijft. Geen Boliviaansche corridor. Alleen A. vrijhaven voor Bolivia. *Zuylen.*

Ariccia (Italië 41° 42′ N., 12° 38′ O.), in de prov. Rome, bij Albano. 4 550 inw. Zomerverblijf der Romeinen (→ Aricia). Mooie kerk door Bernini gebouwd.

Arichis, hertog van Beneventum, schoonzoon van Desiderius, koning der Longobarden. Hij werd in 781 door Karel den Grooten onderworpen, maar mocht zijn hertogdom en een zekere mate van zelfstandigheid behouden tegen erkenning der Frankische heerschappij en betaling van cijns.

Aricia (a n t. g e o g r.), teg. Ariccia, oude Latijnsche stad; hoofdstad van den Lat. bond; dicht bij het Albaansche meer. Bloeitijd ong. 500 v. Chr. Bij A. lag een bosch met heiligdom van Diana Aricina. Opgravingen brachten veel antieke resten en opschriften aan het licht.

Aried klimaat, → Droog klimaat, Woestijnklimaat.

Ariège, 1° d e p a r t e m e n t in Z. Frankrijk; 4 903 km²; 161 000 inw. (1931), 33 per km²; hoofdstad Foix. Aan den Noordkant der Pyreneeën, toppen tot boven 3 000 m; afhelling naar de Garonne, dus verscheidenheid van klimaat. 25% bosch, 35% bouwland (tarwe, wijn, maïs); veeteelt (runderen, schapen); ijzer, steenkool.

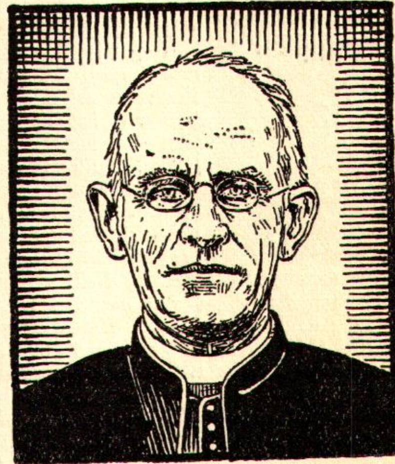
2° R e c h t e r z ij r i v i e r van de Garonne. 170 km lang; ontspringt bij Andorra, stroomt door een dwarsdal, mondt uit nabij Toulouse. *Heere.*

Ariël, symbolische naam voor Jeruzalem, beteekent haard van God (Is. 29. 1, 2, 7; Ez. 43. 15).

Ariël (in de a s t r o n o m i e), een van de vier satellieten van U r a n u s. A. staat het dichtst bij de planeet en beschrijft haar baan in 2½ dag op een afstand van Uranus van bijna 200 000 km. De middellijn van A. is vermoedelijk 900 km. Verder is er weinig van haar bekend. Ze is slechts in zeer groote kijkers als een sterretje van de 15e grootte zichtbaar.

Ariëns, dorp van ruim 1 400 inw. in de Friesche gem. Wonseradeel, aan de tramlijn Sneek-Harlingen.

Ariëns, A l p h o n s M a r i a A u g u s t J o s e p h, pionier en leider der Kath. arbeidersbeweging, stichter van Sobriëtas, oprichter van het

Geert Groote Genootschap. * 26 Apr. 1860 te Utrecht; † 7 Aug. 1928 te Amersfoort; studeerde aan de seminaries te Rolduc en Rijsenburg; 15 Aug. 1882 priester gewijd, zette zijn studies voort aan de St. Thomasuniversiteit (de Minerva) te Rome, promoveerde tot doctor in de theologie 1885. Werd 30 Sept. 1886 benoemd tot kapelaan te Enschede, waar hij krachtig ijverde voor de organisatie der Kath. arbeiders. Bij de sociale wantoestanden die toen heerschten, ondervond hij, hoe het sterk verbreide jeneveralcoholisme sociale verbeteringen in den weg stond. Daarom vatte hij krachtig den strijd tegen het drankeuvel aan; op zijn koperen priesterfeest boden drie werklieden hem hun lidmaatschap voor het te stichten Kruisverbond als feestgave (1895). Zoowel door het geschreven als door het gesproken woord propageerde hij drankbestrijding en werkliedenorganisatie; tallooze brochures en courantenartikelen verschenen van zijn hand. Hij was redacteur van „De Katholieke Werkman", „De Kruisbanier", „Sobriëtas", „Bonus Miles". In 1901 werd hij pastoor te Steenderen, in 1908 te Maarssen. De paus benoemde hem in 1919 tot geheim kamerheer. Verkreeg emeritaat 19 Nov. 1926.

W e r k e n: Naar Leo's gouden priesterfeest (Schetsen van Pellegrino); Dr. Schaepman; Pro Ecclesia et Pontifice. — L i t.: Gerard Brom, De Nieuwe Kruistocht. Drankweergeschiedenis van Rooms Nederland 1895—1907. *Terwisscha v. Scheltinga.*

Dr. Ariënsfonds. Doel: de verpleging van Kath. drankzuchtigen te bevorderen. Middelen: het bijeenbrengen van gelden om daaruit de verpleging van onvermogende of minvermogende Kath. drankzuchtigen geheel of gedeeltelijk te bestrijden, en de oprichting mogelijk te maken van een Kath. sanatorium voor drankzuchtigen. Aan dit fonds werd de naam van dr. Alph. Ariëns verbonden als van den oprichter van Sobriëtas, op zijn zilveren priesterfeest

(15 Aug. 1907) werd hem een aanzienlijke som gelds aangeboden als stichtingskapitaal voor dit fonds. Het bestuur der vereeniging was samengesteld uit de Federatie Sobriëtas en de diocesane bonden der Kath. drankbestrijding. In 1920 werd de vereeniging omgezet in de dr. Ariënsvereeniging. *Terwisscha v. Scheltinga.*

Ariëns Kappers, Cornelius Ubbo, bekend Nederlandsch hersenspecialist, * 1877 te Groningen. Studeerde te Amsterdam; na promotie achtereenvolgens assistent en onderdirecteur aan het neurologisch instituut te Frankfort a. M. en directeur van het Ned. Instituut voor hersenonderzoek (1908). Publiceerde belangwekkende studies aangaande hersenanatomische onderzoekingen, waarvan wel die over de neurobiotaxis de voornaamste is. Van talrijke Ned. en buitenlandsche wetenschappelijke vereenigingen is A. K. lid, o.a. van de Kon. Acad. van Wetenschappen.

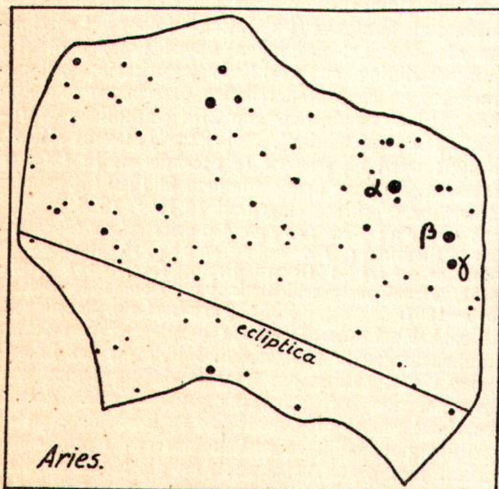

Arienti, Giovanni Sabbadino degli, Ital. schrijver uit den Renaissancetijd, schreef in den trant van Boccaccio's Decamerone een bundel novellen, waaraan hij den titel „Porrettane" gaf, omdat zij verteld worden in de badplaats Bagni della Porretta. *Ulrix.*

Ariërs, ➢ Arja.

Aries (Lat.), ram, stormram. Belegeringswerktuig om muren te vernielen of poorten open te stooten, bij alle volkeren in de Oudheid bekend en in gebruik gebleven tot het buskruit in zwang kwam. De Rom. a. was een groote houten paal met een metalen punt, soms in den vorm van een ramskop. De a. werd door de belegeraars gedragen of hing onder een afdak, dat naar den muur van de belegerde stad gereden kon worden. *Davids.*

Aries (Lat., = de Ram) een sterrenbeeld van den Dierenriem, bestaat vnl. uit 4 vrij heldere sterren (2e tot 4e grootte-klasse). A. heeft zijn naam

gegeven aan het lentepunt, het punt waar de zon den evenaar in het voorjaar passeert en dat voor 2 000 jaar in het sterrenbeeld A. lag. Door de praecessie ligt het punt Aries nu in het sterrenbeeld Pisces (Lat., = de Visschen). Voor het teeken A., ➢ Dierenriem.

Arietites, een ammonietengeslacht, welks vertegenwoordigers tot één m groot kunnen worden, voorkomende in de onderste lagen der Juraformatie.

Arietta (muziek) is een kleinere vorm van aria.

Arighetti, Julius, generaal der Servieten. * 16 Maart 1622 te S. Piero a Sieve (bij Florence), † 10 Oct. 1705 te Florence. A. trad in 1634 in de Orde der Servieten, behaalde in 1652 zijn doctoraat in de theologie, doceerde aan verschillende studiehuizen der Orde en de universiteit van Pisa. Trok zich in 1680 terug in het strenge kluizenaarsklooster der Orde op den Monte Senario. In 1682 generaal geworden, ijverde A. voor de kloostertucht. Het proces zijner zaligverklaring is aanhangig. *J. v. Rooij.*

Arikara, stam der ➢ Indianen van N. Amerika; prairie-gebied; in den huidigen staat N. Dakota.

Arillus, ➢ Zaadmantel.

Arimaspen, fabelachtig volk, in Noord-Europa, met één oog, voortdurend in strijd met de grijpvogels, die het daar gevonden goud bewaken (Herodotus III, 116; IV, 13, 27). ➢ Aristeas.

Arimathea, stad in Palestina, waarvan Christus' leerling Joseph van A. (Mt. 27. 57) geboortig was. Het schijnt dezelfde plaats te zijn, die in het Oude Testament Ramathaim (1 Reg. 1.1) of Ramathan (1 Mac. 11. 34) heet. Hoewel in Ramle, ten Z. van Lydda, het heiligdom van Joseph van A. wordt bezocht, is waarschijnlijker Rentis (Remphis), 13 km ten N.O. van Lydda, de plaats van het oude A. *Simons.*

Arimazes, een Sogdiaansch vorst, wiens rotsvesting door Alexander den Grooten in 327 v. Chr. werd ingenomen. A. werd op Alexander's bevel gedood.

Ariminum (ant. geogr.), teg. Rimini.

Aringhi, Paolo, Oratoriaan; vert. „Roma sotterranea" van Bosio in het Latijn (Roma subterranea, 1651 en herdruk). * 1600, † 1676.

Arintero, Juan Gonzalez, Dominicaan (sedert 1875), theologant, * 1860 te Lugueros, † 20 Febr. 1928 te Salamanca. Te Salamanca student en prof. in de physica en chemie. Later prof. in de apologie en theologie. Zijn natuurkundige werken hebben meestal apologetische strekking. Stond bij clerus en volk in hoog aanzien. Bewerkte de opleving der mystieke theologie in Spanje. Stichtte tijdschrift La Vida Sobrenatural in 1921. Zijn nagedachtenis wordt als die van een Heilige in eere gehouden.

Werken: El Diluvio universal demostrado por la Geologia (Vergara 1890); La Evolucion y la Filosofia cristiana (Oviedo 1898); El Hexámeron y la Ciencia moderna (Valladolid 1901); La Providencia y la Evolución (2 dln. Valladolid 1904); El Desenvolvimiento y la Vitalidad de la Iglesia (3 dln. Salamanca 1908—'11). — Lit.: Analecta O.P. (XVIII 1928, 524 vlg.). *Lambermond.*

Ariobarzánes, 1° Perzisch satraap, 387 v. Chr. opvolger van Pharnabazus in Dascylium, bevriend met Antalcidas; in den opstand tegen den Perzischen koning (367) door een Atheensche vloot en door Agesilaüs gesteund; Attisch burger; 362 door zijn zoon Mithradates verraden en gedood.

2° Perzisch generaal bij Gaugamela.

3° A. I, koning van Cappadocië (95—63 v. Chr.), door Mithradates meermalen verdreven en door de Romeinen op den troon hersteld.

4° A. II Philopator, koning van Cappadocië (63-52 v. Chr.), zoon van den vorige.

5° A. III Philoromaeus, koning van Cappadocië (52—42 v. Chr.), door zijn tegenpartij verdreven; door Cicero, proconsul in Cilicië, op den troon hersteld; koos partij tegen de moordenaars van Caesar en werd op bevel van Cassius gedood (42). *Davids.*

Arioch, koning van Ellasar of Larsa (Gen. 14. 1).

Arion, Gr. dichter van Dithyramben, die reeds vroeg in vergetelheid geraakten; A. van Methymna op Lesbos, vriend van Periander, tyran van Corinthe (625—585 v. Chr.) Volgens het verhaal van Herodotus I. 23 vlg. ging hij van Corinthe naar Z. Italië; met veel geld keerde hij van Tarentum terug op een schip van Corinthiërs. Dezen wilden hem dooden; hij verkreeg als gunst, dat hij zich, na gezongen te hebben, in vol ornaat met zijn citer in zee zou werpen. Een dolfijn bracht hem naar Corinthe. Het motief van de dolfijnvaart komt in sagen meer voor. *Davids.*

Arion, → Wegslak.

Arioso (m u z i e k) is een vorm tusschen recitatief en aria. De melodie is meer gebonden dan in het recitatief; de vorm is kleiner en vrijer dan bij de aria.

Ariosophie, moderne dwaalleer, vnl. een mengsel van evolutionisme, valsche mystiek en occultisme, met een onmogelijke bijbelverklaring en een Drievuldigheidsleer, welke is samengesteld uit oud-Germaansche mythologie, evolutionistische theorieën en bijbeluitdrukkingen.

Doel: suprematie van het Arische ras in het rijk van den geest, om daardoor tot de verlossing der wereld te komen. De historische Jesus wordt als grootmeester der A. beschouwd.

Orgaan: Zeitschr. für Geistes- und Wissenschaftsreform. Aantal leden onbekend. De beweging werd gesticht in 1891 door den afgevallen Cisterciënser baron dr. Jörg Lanz von Liebenfels, en den schrijver Herbert Reichstein. *J. v. Rooij.*

Ariosti, A t t i l i o, componist; * 1666 te Bologna † ca. 1740, waarschijnlijk in Spanje, sloot zich als opera-componist eerst geheel aan bij Lully, later echter bij Alessandro Scarlatti.

W e r k e n: behalve 25 opera's, nog oratoria, een passie (1709), vele cantates, Divertimenti da camera en Lezione per viola d'amore. — L i t.: Alfr. Ebert, A. A. in Berlin (1905); L. Frati, Attilio Ottavio A. (1926). *Piscaer.*

Ariosto, L o d o v i c o, Italiaansch lyrisch, dramatisch, vooral episch dichter uit het Cinquecento. * 1474 te Reggio, † 1533 te Ferrara. Opgevoed in den kring der hertogen d'Este, in wier dienst reeds zijn vader stond, kon hij pas na gedwongen juridische studie eenigszins zijn humanistische neiging volgen. Door hertog Ercolo en diens zoon, den diplomatisch zeer bedrijvigen kardinaal Ippolito, wordt A. voor allerlei onliteraire zendingen gebruikt (1500—1517), wat (zie de satiren!) zijn verhouding tot hen soms minder prettig maakt. In 1518 treedt hij bij hertog Alfonso in dienst, die hem tot gouverneur van het onherbergzame Garfagnana aanstelt (1522—1525).

Dan volgen rustiger, aesthetisch ook vruchtbaarder jaren te Ferrara zelf, al hebben het gevoel van zijn dienstbaarheid en verwikkelingen van erotischen aard (zie: D e d i v e r s i s a m o r i b u s) den dichter hier evenzeer gekweld; die wist hij echter in den goedlachschen spot en het blijde optimisme zijner kunst weg te reageeren.

A. schreef canzonen, sonnetten en elegieën, benevens zeven satiren in den stijl van Horatius en vijf blijspelen, die, in de W. Europ. letteren voor het eerst weer sinds de Renaissance, bij den geest en de techniek der klassieke comedie van Plautus en Terentius aanknoopen en zoo de dynamiek der nieuwe letteren naar Molière toe leiden. (Dat alles te vinden in O p e r e m i n o r e, uitg. Polydori, Florence 1857.) Maar, zoowel uit Europ. als Ital. oogpunt, is A. vooral de dichter van O r l a n d o F u r i o s o (De razende Roeland). Bedoeld als dynastie-epos, ter verheerlijking van het Huis d'Este, is dit r i f a c i m e n t o, deze voortzetting en omwerking van Boiardo's O r l a n d o I n n a m o r a t o — waarvan de stof door A. wordt verondersteld, de vorm en de karakterteekening grootendeels bewaard — toch uitgegroeid tot een zelfstandig romantisch epos, combinatie van de oud-Fransche heldenpoëzie en den ridderroman van het Keltisch type. Het werk, begonnen in 1505, voorloopig (1516) in 40, in 1532 definitief in 46 zangen uitgegeven, telt bij de 40 000 verzen. (Beste geëxpurgeerde uitg. P. Micheli, Milaan 1908, 2 dln.; volledige uitgave met commentaar P. Papini, Florence 1903).

In een weelde van klankrijke, forsche stanzen of ottava rime, de strophe, die onder A.'s hand haar schoonste vervolmaking kreeg in de Romaansche letteren, verhaalt het kronkelig gedicht — dat in zijn ontelbare episoden elke ordelijke navertelling tart — tegen den phantastischen achtergrond van Karlemanje's oorlogen met den Saraceenschen koning A g r a m a n t o: 1° a l s t i t e l-m o t i e f, de fatale liefde van Roeland voor de beeldschoone heidin A n g e l i c a; zijn tot waanzin stijgende jaloerschheid om haar menigvuldige aanbidders uit heidensch en christelijk kamp (R i n a l d o, F e r r a u, S a c r i p a n t e d i C i r c a s s i a en vooral den zachten, meisjesachtigen page M e d o r o, haar gunsteling, dien ze met eigen hand van zijn oorlogswonden geneest en met zich naar Catai terugvoert, als koning !); O r l a n d o's verlossing uit den waanzin dier onredelijke liefde eindelijk, dank zij A s t o l f o en diens maanreis op den rug van den ippogrifo, het gevleugelde tooverpaard; 2° a l s t e g e n m o t i e f, maar dat het titelthema aanzienlijk overwoekert, de wisselvallige en wel eens zwoele liefdeservaringen van den held en ridder R u g g i e r o en de bekoorlijke amazone B r a d a m a n t e: hun uiteindelijke echtverbintenis leidt tot het ontstaan van het geslacht d'Este. Beide hoofdthema's worden doorweven met het grilligste beweeg van honderd, de handeling vertragende, bijperipetieën vol hindernissen, met al de verrassingen, die heidensche wonder- en volksche tooversmotieven kunnen bijbrengen: waardoor tevens het kader van het verhaal bestendig verschuift, tot naar de meest verscheiden en bekoorlijkste uithoeken der bekende wereld.

Bewondering voor dit schitterend epos is een duurzame factor geweest in den letterkundigen groei van W. Europa: van Ronsard tot Voltaire, Lamartine en Hugo; van Von Hohenberg en Postel tot Wieland,

Goethe, Tieck, E. K. F. Schulze; van Edm. Spenser tot Byron; van Espinosa tot Don Diego de Saavreda Fajardo; bij ons van Karel van Mander, over Hooft en Krul, tot Beets en Ten Kate, hebben talloozen genoten van den soepelen, vlotten verhaaltrant en de beweeglijke kleurigheid eener nooit uitgeputte verbeelding, die A. eigen zijn; hebben zij geleerd van zijn rijke karakter- en typenschepping (Angelica, Bradamante, Ruggiero, Rodomonto, Sacripante enz.), zijn fijnzinnige en diepe visie in den groei van Roeland's waanzin, en van tallooze detailschoonheden in taal en beeldspraak en geciseleerden versbouw. De moderne literator geniet minder van dat alles: hem hindert de kaleidoskoopachtige, doellooze bontheid van den epischen stroom, het onoverzichtelijke in den bouw, het ontbreken van eenheid in conceptie, terwijl ook het gemis aan probleemstelling, het ijdel vormspel van een gedesinteresseerd vertellen, dat aan zichzelf genoeg schijnt te hebben, het volkomen ontbreken van alle symbolische waarden, zooals men die thans verlangt (door gezaghebbenden, als Croce, er toch wèl in gevonden!), hem van het anders heerlijke werk vervreemden.

L i t.: Schoonste vert.: de D. van Kurz of Gildemeister; de Fr. van F. Reynard, Mazuy of de Tressan; G. B. Bolza, Manuale Ariostesco (Venetië 1868); J. Ferrazzi, Bibliografia Ariostesca (Bassano 1881); P. Rajna, Le Fonti dell Orl. Fur. (Florence ²1900); E. G. Gardner, Ariosto (Londen 1906); G. Bertoni, Ariosto e la Rinascenza a Ferrara (Modena 1920); B. Croce, Ariosto, Shakespeare, Corneille (Zürich 1922); M. Catalano, Vita di L. A. (Genève 1931); B. Stirner, A. und die fr. Poesie der Renaiss. (Münster i. W. 1931); S. de Keyser, Fortune littéraire de l'A. en France (1933). *Baur.*

Ariovistus, Germaansch legerhoofd, ons vooral uit de Gallische oorlogsverslagen van Caesar bekend. † vóór 45 v. Chr. Hij trok in 71 v. Chr. met vijftienduizend man over den Rijn, om de Sequani te hulp te komen tegen de Aedui. Na dezen onderwierp hij echter ook zijn bondgenooten. In 59 kreeg hij van Rome den titel van: rex atque amicus (Lat., = koning en vriend). Maar reeds in 58 bracht Caesar, wiens eischen hij versmaadde, hem een zóó geduchte nederlaag toe (in den Elzas), dat hij weer terug moest naar Duitschland. *Slijpen.*

Ariphron, oud-Gr. lyricus der 4e eeuw v. Chr.; zijn bewaard L o f l i e d o p d e G e z o n d h e i d werd eeuwen lang gezongen.

Arisaema, kruidachtig plantengeslacht van de fam. der aronskelkachtigen, met ongeveer 50 soorten in de tropische en de subtropische streken.

Arisch werd vroeger gezegd voor Indo-Germaansch. Thans in de taalwetenschap uitsluitend gebruikt als benaming van den Indo-Iraanschen tak der Indo-Germaansche talen, omvattende Indisch (→ oud-, middel-, nieuw-Indisch) en Iraansch. Kenmerken van het Arisch zijn de vereenvoudiging van het vocalisme: alleen ā, ī, ū; neiging tot „cerebrale" uitspraak, vooral in het Indisch; genit. plur. op -nâm Gr.: -oon); enz. → Arja.

Arische beweging. → Arja (Sanskr., = Heer) heetten de drie hoogste kasten der oude Iraansch-Voor-Indische bevolking. Na het bekend worden van het Sanskrit duiden Ariër en Arisch vooreerst de Indische bevolking en taal aan, vervolgens (in meer populair gebruik) alle volkeren der I n d o - G e r m a a n s c h e taalgroep (waarin het Sanskrit aanvankelijk immers als de oertaal gold). Daar de Romantiek taal en ras identificeerde (cf. „De taal is gansch het volk"), de taal als van nature gegeven en als een „naturhafter Organismus" beschouwde, hield men de Indo-Germaansch sprekende volkeren ook voor verwant in bloed en geest, en kwam men er toe te spreken van het A r i s c h e r a s. De daaraan ten grondslag liggende opvatting van taalgenese (in zekeren zin reeds door Plato in zijn Cratylus bespot) veroordeelde Max Müller aldus: „Für mich ist ein Ethnologe, der von arischer Rasse, arischem Blute usw. spricht, ein so grosser Sünder, wie ein Sprachforscher, der von einem dolichocephalen Wörterbuch oder einer brachycephalen Grammatik redet. Es ist geradezu ein Betrug." Toch aanvaardde graaf de Gobineau in zijn rassentheorie nog dit taal-distinctief. Vervolgens werden van dit Arische „ras" de Germanen als het stamvolk en Noord-Duitschland of Scandinavië als de bakermat beschouwd; vandaar dat Arisch identiek werd met Germaansch; duidelijkheidshalve spreekt men dan van Ario-Germaansch. Wat in dit alles een geringe mogelijkheid is, wordt in de Arisch-georiënteerde literatuur spoedig tot een waarschijnlijkheid, om in populaire geschriften voor „einwandfrei sichergestellt" en „lückenlos nachgewiesen" te gelden. Sinds het midden der 19e eeuw is de A.b. de belangrijkste uiting geworden van de → rassentheorie (Fr.: racisme).

Het uitverkoren Arische heerschersras werd spoedig geïdentificeerd met den lichtblond gepigmenteerden en langschedeligen (dolichocephalen) h o m o n o r d i c u s in N. Duitschland, Scandinavië en Engeland, waartoe evenwel ook de niet Indo-Germaansche, maar een Oeral-Altaïsche taal sprekende Finnen behooren. In plaats van linguistische traden de aangegeven somatische raskenmerken, waarmede de laatste reden om van „Arisch" te spreken verviel. Toch bleef het woord in zwang, ofschoon enkelen (o.a. Herman Wirth c.s.) uitsluitend van „nordisch" spreken (en van een Noordzee- of Arcturisch-atlantische oercultuur). S c h e d e l m e t i n g e n (Otto Ammon) en portrettendiagnosen (H. St. Chamberlain en L. Woltmann) hadden plaats; schedelindices van 75 en lager wijzen op dolichocephalie, die van 75 tot 80 zijn neutraal, van 80—85 brachycephaal, van 85 en hooger hyperbrachycephaal. Maar nergens in Duitschland bleek de gemiddelde index onder 80 te komen; Luther, Leibniz (index 90,3!), Haydn, Beethoven, Bismarck enz. waren uitgesproken brachycephaal. De rassentheoretici, die zich op hun empirisch wetenschappelijke basis beroepen. doen dit „wie der Schwindsüchtige mit seiner gesunden Farbe prahlt" (Hertz, Rasse und Kultur, ³1925, 391). → Ariosophie.

Ondanks alle wetenschappelijke bezwaren bleef vooral in Duitschland „Arisch" als woord en als begrip de uitdrukking voor het nationale in al zijn vormen. De onderscheiden richtingen hebben daarbij gemeen een min of meer sterk anti-Semietisme en de verheerlijking van eigen ras of volk ten koste van andere volkeren. Bijna allen stemmen hierin met L. Woltmann overeen, „dass die ganze europäische Zivilisation, auch in den slawischen und romanischen Ländern, eine Leistung der germanischen Rasse ist". Ofschoon uit haar aard veelal a-politiek, anti-etatistisch of supra-nationaal (cf. Petter's: Arier aller Länder vereinigt Euch!) versterkte de A.b. vooral in het Nationaal-Socialisme het p o l i t i e k e n a t i o n a l i s m e in Duitschland, gelijk o.a. blijkt uit A. Rosenberg's Mythus des 20. Jahrhunderts (München 1930). Zelfs de Weensche mysticus v. List

ziet voor de Ario-Germanen het toekomstrijk in een: Pangermanisches Deutschland (inclusief Nederland). Keizer Wilhelm II werd de machtigste promotor van H. St. Chamberlain, wiens hoofdwerk hij persoonlijk aan zijn zonen voorlas en als een Germanenbibel hielp verbreiden.

Arische beweging in Nederland. In het algemeen staan min of meer en onbewust onder invloed van aan de A.b. verwante theoremen degenen, die (vaak in Thomistische terminologie) niet slechts in Vlaanderen, maar ook in de Friesche beweging (zeer sterk bijv. A. C. Doodkorte, Ljeafde for it Heitelân 1928), met achterstelling der historisch gegroeide politieke natie en van het vorstenhuis, het zwaartepunt bij de bepaling van natie en vaderlandsliefde verleggen naar taal en stam als „organische” en dus door God gewilde en gegeven elementen. Ook in Friesland is het romantische denkbeeld ontstaan eener oude Ingwaeoonsche Noordzeecultuur (Oera Linda-boek; Kalma); Zuidwaarts spreekt men van den Dietschen stam. Kortelings vormden zich, vooral onder invloed van v. List's werken, groepen van zuiver Arisch-Armaansche observantie. 1° Vrije Lichaams-Kultuurbeweging, in 1926 gesticht onder het motto „Arische Wil zal de komende kultuur dragen”; orgaan: „Integraal Leven”; algemeen leider: Fokko W. van Till; centrum: Swanheim (Laren), alwaar vooral de voor de A.b. karakteristieke naaktcultuur beoefend wordt. Met volle en nieuwe maan vinden geregeld samenkomsten plaats op oud-Germaansche wijdingsplaatsen. Het orgaan belijdt: Taal = Ras = God (III, 5, blz. 89). 2° Ario-Germaansch Genootschap, opgericht in Nov. 1931 te Utrecht, waar de aanwezigen werden begroet „in den naam van den Geest van ons Ras”. Stichters o.a. prof. D. v. Hinloopen Labberton en de dichter August Heyting. Staat in enge connectie met geestverwante genootschappen in Duitschland. Eereleden o.a. de Nederlanders prof. Herman Wirth en mevr. E. Weggeman-Guldemont. De laatste schreef twee werken over cultuur en symboliek van Kelten en Germanen, Aug. Heyting o.m.: Harald de Skalde.

Werken: Als voorlooper der moderne rassentheorie geldt graaf C. de Boulainvilliers, Histoire de l'ancien gouvernement de la France (III, 1727); verder in Frankrijk: graaf J. A. de Gobineau, G. Vacher de Lapouche (schedelmeting; Race et milieu 1909); G. Le Bon (gematigde rassenpsychologie); Alliance Chrétienne Aryenne te Parijs. In Duitschland o.a. H. St. Chamberlain, Otto Ammon (schedelmeting), L. Woltmann (Politische Anthropologie 1903, enz.), Eugen Fischer, H. F. Günther (Rassenkunde des deutschen Volkes 1922; in 1932 reeds 15e druk!), Guido v. List Ingolfson Wehrman, Gertrud Prellwitz, Herm. Wirth en tallooze anderen, benevens vele genootschappen en een massa periodieken. In Amerika: Madison Grant, Charles Gould; Ku-Klux-Klan e.d. — Lit.: P. Erh. Schlund, Neugermanisches Heidentum im heutigen Deutschland (München 1924); Friedr. Hertz, Rasse und Kultur (Leipzig 1925); Franz Boas, Rasse und Kultur (Jena 1932; conclusie: „Das Verhalten eines Volkes wird nicht wesentlich durch seine biologische Abstammung bestimmt, sondern durch seine kulturelle Tradition”); Otto Forst de Battaglia, Das Geheimnis des Blutes (Weenen 1932). De eerste twee en het laatste met ruime literatuuropgave. *(Criton.)*

Arist, Wadi el-, rivier, die van den Noordrand van het Sinaïgebergte naar de Middellandsche Zee stroomt, waarin zij uitmondt beneden Raphia. Bijna algemeen beschouwt men haar als de rivier van Egypte, die volgens de H. Schrift (vooral Num. 34. 5) de scheiding was tusschen het Israëlitisch gebied en Egypte.

Aristaenetus wordt traditioneel genoemd als de auteur van de laatste bekende verzameling fictieve, louter erotische, echt pornographische brieven, in het Grieksch geschreven (5e of 6e eeuw).

Uitg.: Hercher, Epistolographi Graeci (1873).

Aristaeus (Gr. myth.), god van de oorspronkelijke bewoners van Griekenland. Veld- en weidegod, dikwijls met Zeus en Apollo gelijkgesteld, wellicht een der verschijningsvormen van Zeus. A. was een zoon van Cyrene, dochter van den koning der Lapithen Hypseus. Cyrene werd door Apollo moeder van A. Hermes bracht het kind bij de Horen en Gaea; dezen voedden het met nectar en ambrosia. A. werd een god; jager en beschermer van kudden, van de bijenteelt en de olijvencultuur. Hij had zich aan de Dryade Eurydice, Orpheus' gemalin, willen vergrijpen; zij was voor hem gevlucht en daarbij door den beet van een giftige slang omgekomen. Uit toorn over den dood harer zuster lieten de Dryaden alle bijen van A. sterven. Op raad van Proteus offerde hij aan de schim van Eurydice vier stieren en vier koeien. Uit de lijken daarvan ontstonden nieuwe bijenzwermen (Vergilius, Georgica IV, 315 vlg.). *Davids.*

Aristágoras, Gr. tyran van Milete ca. 500 v. Chr., schoonzoon en opvolger van Histiaeus. Na de mislukte overrompeling van Naxos (500) verwekte hij een opstand der Grieken in Kl. Azië tegen de overheerschers, de Perzen. De opstand mislukte. A. vluchtte en vond den dood in Thracië (496 v. Chr.). *Davids.*

Aristakes van Lastivert, Armeensch geschiedschrijver 11e eeuw. Beschreef de periode 989—1071 uit de heerschappij van de nationale dynastie der Bagratiden, vooral de verwoesting der oude koningsstad Ani door de Seldzjoeken.

Aristarchus, een Christen in Thessalonica, metgezel van Paulus op zijn derde apostolische reis (Act. 19. 20) en in de eerste gevangenschap te Rome (Act. 27. 2.)

Aristarchus van Athene, in 411 v. Chr. hoofdleider der oligarchie, na den val waarvan hij voor hoogverraad ter dood werd veroordeeld.

Aristarchus van Samos was een Alexandrijnsche geleerde. Hij verdedigde de meening van Philolaus, dat de aarde om een as wentelt en in een baan om de zon beweegt. Hij deed veel waarnemingen, o.a. bedacht hij een methode om den afstand van de zon te bepalen. A. leefde ± 265 v. Chr.

Aristarchus van Samothrace, na Aristophanes van Byzantium bibliothecaris te Alexandrië in de eerste helft der 2e eeuw v. Chr., bekend als de grootste philoloog der Oudheid, althans op het beperkte gebied der tekstcritiek. Ons het best bekend zijn zijn critisch onderzoek van en zijn commentaren op Homerus. Haast al de groote dichters heeft A. critisch uitgegeven of althans gecommenteerd, mondeling of schriftelijk, waarbij elk auteur door zich zelf werd verklaard. A. verdedigde de Analogie tegen Crates en voltooide de grammatische terminologie. Groot was zijn invloed, dank zij vooral zijn vele leerlingen. Zijn werkzaam leven eindigde hij op Cyprus, waar hij, door waterzucht gekweld, vrijwillig den hongerdood stierf. *V. Pottelbergh.*

Aristarchus van Tegea, oud-Gr. treurspeldichter, ouder tijdgenoot van Euripides, werd nog in latere eeuwen opgevoerd naast de drie groote tragici.

Aristeas, 1° Gr. dichter uit Proconnesus (6e eeuw v. Chr.?), bij de Grieken beroemd als won-

derdoener, evenals Abaris, Epimenides e.a. Hem werd ook het (verloren) epos: Arimaspeia toegeschreven: De Arimaspen, een mythisch volk in N.Europa gelocaliseerd, werden er éénoogig voorgesteld en leefden in bestendigen strijd met de griffoenen, die gouden schatten bewaakten. Zij hadden de Issedonen verdrongen, dezen op hun beurt de Scythen, dezen weer de Cimmeriërs: aldus werden de invallen der Cimmeriërs in Azië verklaard. *V. Pottelbergh.*

2° Een beeldhouwer uit Aphrodisias in Carië (begin 2e eeuw n. Chr.), die samen met zijn landgenoot Papias naar oudere voorbeelden een Centaur in zwart marmer copieerde. Het beeld werd in de villa van keizer Hadrianus te Tivoli gevonden. *Knipping.*

3° Joodsch geschiedschrijver der 2e eeuw v. Chr., op wiens naam de zgn. Brief van Aristeas (zie onder) gezet is.

Brief van Aristeas, een apocryph, waarin o.a. verhaald wordt, hoe het Hebr. O. T. in het Grieksch (→ Septuagint) is vertaald. Waarschijnlijk is het opgesteld ± 80-63 v. Chr.

Uitg. en lit.: E. Kautzsch, Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments (II Tübingen 1900, 1 vlg.); R. H. Charles, The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament (II Oxford 1913, 83 vlg.); R. Tramontano, La lettera di Aristea a Filocrate (Napels 1931). *Greitemann.*

Aristida, Xerophytisch geslacht van grassen, waarvan de aartjes driespletige baarden dragen. Ongeveer 200 soorten, die vooral in de tropische en subtropische streken voorkomen.

Aristides, zoon van Lysimachus, Atheensch staatsman uit de eerste jaren der 5e eeuw v. Chr., politiek tegenstrever van Themistocles; naderhand met dezes grootsche vlootpolitiek verzoend, hielp hij de grondslagen leggen van den Attisch-Delischen zeebond. Om zijn onbaatzuchtigheid en rechtvaardigheid „de rechtvaardige" genoemd. — Plutarchus schreef zijn biographie. *V. Pottelbergh.*

Aristides Aelius, wordt voor de voornaamste gehouden onder de vertegenwoordigers van de opkomende literaire beweging, die „de tweede sophistiek" genoemd wordt. * 129 in Mysië, † 189. Zijn 55 bewaarde redenen zijn vooral gelegenheids- of declamatiestukken. Als stylist volgt A. inz. Demosthenes en Plato na. Ofschoon kunstmatig, is zijn eloquentia toch kunstrijk; doch het ware leven voedt haar niet zooals bijv. bij Demosthenes.

Uitg.: Dindorf (3 dln., met comm., 1829); Keil (enkel II, 1898). *V. Pottelbergh.*

Aristides Quintilianus, schrijver over muziek, uit de 1e—2e eeuw v. Chr. Zijn voornaamste werk is „De Musica libri VII", opnieuw afgedrukt bij Meibom (Antiquae musicae auctores septem, 1652). In 1882 verscheen een nieuwe uitgave van H. A. Jahn.

Aristides van Athene, richtte een Apologie voor het Christendom tot keizer Hadrianus (117-138) en behoort dus tot de groep der oud-Christelijke Apologeten. Zijn werk scheen verloren, maar 1889 werd een Syrische vertaling gevonden en later bleek, dat men den Griekschen tekst bezat in hfst. 26/27 der Vita Barlaam en Joasaph. Wegens den mooien stijl heeft men gemeend ook den Brief aan Diognetus aan hem te kunnen toeschrijven. Is niet bewezen. Evenmin het auteurschap eener Homilie over den goeden moordenaar. A. steunt zijn bewijsvoering op de juiste idee der Godheid en op de zedelijke volmaaktheid van het Christendom.

Lit.: Rauschen-Altaner, Patrologie (1931, 70 vlg.); Dict. Hist. Géogr. Eccl. (IV, 187—191). *Franses.*

Aristides van Milete, auteur van een (verloren) verzameling erotische novellen met Milete als kader (Milesiaca). Zeer geëerd inz. te Rome, waar o.m. Petronius en Apuleius zijn invloed ondergaan (2e of 1e eeuw v. Chr.?).

Aristides van Thebe (± 360 v. Chr.), het hoofd der Attische schilderschool. In de ontwikkeling der schilderkunst neemt hij dezelfde plaats in als Scopas in die der beeldhouwkunst: hij trachtte het zieleleven vast te leggen en uit te drukken in zijn werk. Zoo beeldde hij: verlangen, versmade liefde, ziekte, razernij (Hercules in het kleed van Nessus) uit. Hij bracht de beoefening der encaustiek weer in eere. Lang bleef door zijn leerlingen (o.a. Nicomachus, zijn zoon, en Euphranor) zijn invloed werkzaam. *Knipping.*

Aristionstele wordt genoemd een grafreliëf (Athene Nation. Museum) uit den Archaïstischen tijd der Grieksche kunst, door Aristocles vervaardigd. Het stelt een staanden Griekschen krijgsman voor, met de lans in de linkerhand; vooral de wapenrusting (waarop nog resten van polychromie), de spierkrachtige armen en de welgevormde stevig geplante voeten zijn voor dezen tijd als een merkwaardige vooruitgang aan te merken. *Knipping.*

Aristippus, 1° Gr. wijsgeer, leerling van de Sophisten en van Socrates, stichter der Cyreneïsche School (± 435—356 v. Chr.). Zijn kenleer is subjectivistisch: van de dingen buiten ons weten we niets, de waarneming doet ons alleen onzen eigen toestand kennen. A.'s ethiek stelt tot doel van het handelen het genot en wel de positieve genotservaring van elk oogenblik. De wijze weet de juiste gelegenheid tot genot te benutten, doch laat zich niet daardoor beheerschen. Hij is vrij tegenover de wetten van de samenleving en den staat. Deze dankt zijn oorsprong aan een vrije overeenkomst ter beëindiging van den natuurlijken strijd van allen tegen allen.

Lit.: Ueberweg-Praechter, Grundriss der Geschichte der Philosophie (Berlijn [12]1926). *F. Sassen.*

2° Tyran van Argos, ca. 240 v. Chr. Aratus van Sicyum trachtte vergeefs Argos in te nemen. In 234 lokte hij A. in een hinderlaag. A. werd op de vlucht gedood.

Aristobulus I, uit het geslacht der Maccabeërs, zoon van den Hoogepriester Joannes Hyrcanus, nam als eerste van zijn geslacht den koningstitel aan ± 104 v. Chr. Hij overwon in een veldtocht de Ithuraeërs, die ten N. van Palestina woonden, voegde een groot deel van hun grondgebied bij zijn Rijk en dwong de bewoners tot de besnijdenis en onderhouding der Joodsche Wet. *Franses.*

Aristobulus II (67-63), zoon van Alexander Jannaeus, stond op tegen zijn ouderen broeder Hyrcanus II en bemachtigde na zijn overwinning bij Jericho en de inname van Jeruzalem de koninklijke en hoogepriesterlijke waardigheid. Toen Hyrcanus weer de overhand kreeg, trachtte A. zich de hulp der Romeinen te verwerven. Pompejus verklaarde zich echter in 63 voor Hyrcanus, nam Jeruzalem in en voerde A. in triomf mee naar Rome. A. ontvluchtte en beproefde in 56 zijn Rijk te heroveren. Hij wordt opnieuw naar Rome gevoerd, maar in 49 door Julius Caesar bevrijd en met 2 legioenen naar Palestina gezonden om tegen Pompejus te strijden. Door diens aanhangers wordt hij echter onderweg vergiftigd.

Lit.: in Lexikon für Theol. u. Kirche (I, 646). *Franses.*